Svenska
Akademiens
grammatik

4
Satser
och meningar

Svenska Akademiens grammatik

4
Satser och meningar

Ulf Teleman *Staffan Hellberg* *Erik Andersson*

UNDER MEDVERKAN AV

Lisa Christensen

Helena Hansson

Lena Lötmarker

Bo-A. Wendt

Norstedts

I DISTRIBUTION

Typografi Ingmar Rudman
Sättning Team Media Sweden AB, Falkenberg

ISBN 978-91-1-303213-9
Första upplagan, tredje tryckningen

© 1999, Svenska Akademien och författarna

Utgiven av Svenska Akademien, Stockholm 1999

Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2010

Innehållsförteckning

SATSER OCH MENINGAR (kapitel 28–41)

28 Satsens struktur 3
29 Subjekt 29
30 Satsadverbial 82
31 Tempus 203
32 Modala hjälpverb 282
33 Aktionsarter 323
34 Passiv 359
35 Satsbaser 405
36 Annex 438
37 Bisatser 459
38 Huvudsatser 672
39 Icke satsformade meningar 782
40 Komplexa meningar 832
41 Anförda meningar 844

SAMORDNING OCH ELLIPS (kapitel 42–43)

42 Samordning 877
43 Ellips 945

28 SATSENS STRUKTUR

1 Satser och satstyper.

Satsens ordföljd 2–13

2 Översikt. 3 Af-sats och fa-sats. 4 Initialfältet. 5 Mittfältet. 6 Slutfältet. 7 Adjektiviska eller participiella predikativs efterställda bestämningar i slutfältet. 8 Ordföljdsvariation i satsens mittfält. 9 Deklarativ huvudsats med *kanske*. 10 Deklarativ huvudsats utan fundament. 11 Förfältet. 12 Efterfältet. 13 Placering av led som kan stå på olika ställen i satsen.

§ 1. Satser och satstyper. Satsen kan sägas vara grammatikens slutpunkt: den största och kommunikativt viktigaste strukturen som kan konstrueras med grammatiska regler. Dess konstitutiva led är subjektet och predikatsledet som bildar en nexuskonstruktion. Subjektet betecknar normalt predikationsbasen för predikatsledet, dvs. det anger vad det är som predikatsledet handlar om. Subjektet är en nominalfras eller ett annat nominalt led som vanligen betecknar en referent eller ett sakförhållande (kapitel 29 Subjekt). Predikatsledet är en verbfras vars huvudord är ett verb i finit form och som dessutom kan innehålla ett eller flera satsled som bestämningar (kapitel 16 Verbfraser: Allmänt). Utöver subjekt och predikatsled kan satsen innehålla satsadverbial och inledare (satsbas eller subjunktion). Se Schema 1. Olika slags satser har olika ordföljd, och i vissa fall är predikatsledet splittrat på två eller flera ställen i satsen.

Inledare	Subjekt	Satsadverbial	Predikatsled
att	din syster	helt säkert	vill komma hit i dag
Kanske	hon	inte	har gått hem.

SCHEMA 1. Exempel på satsers struktur.

Man kan också säga att satsens nav är det finita verbet, predikatsledets huvudord. Kring detta grupperar sig ett antal satsled vars aktanter har roller i den aktion som verbet anger: den som utför handlingen, den som är föremål för den, den som gynnas av den, platsen där den sker etc. (se också Vbfraser: Allm. § 23–25). Ett av leden upphöjs till subjekt, och dess aktant är därmed predikationsbas för den fini-

ta verbfrasen. Vilket led som blir satsens subjekt avgörs normalt av satsens verb eller subjektspredikativ. Det finita verbet uttrycker också i sin böjning tempus, dvs. hur den händelse eller det tillstånd som hela satsen anger placeras på tidslinjen i förhållande till talögonblicket. Med presens förläggs händelsen eller tillståndet till nutid eller framtid, med preteritum till en given tid i det förflutna (se kapitel 31 Tempus).

Subjekt och predikatsled används av talaren för att ge en föreställning om ett sakförhållande, men talaren kan också ange hur han själv förhåller sig till det som satsen säger och hur satsens beskrivning förhåller sig till den omgivande texten. Sådana kommunikativa funktioner har satsadverbialen och inledarna men också t.ex. vissa modala hjälpverb samt verbets modusformer. Satsadverbialen ger varierade möjligheter till kommentar av satsens innehåll: med dem kan talaren negera satsen, visa sin attityd till satsens sanningshalt, ange hur önskvärt satsens sakförhållande är, visa satsens logiska anknytning till textomgivningen etc. (se kapitel 30 Satsadverbial). Vissa av dessa funktioner kan också uttryckas med modala hjälpverb (se kapitel 32 Modala hjälpverb). Modus, som anges med det finita verbet, är en böjningskategori med få distinktioner. Den semantiskt neutrala modusformen är indikativen. Mera pregnant till sin funktion är imperativen, som används i direktiva huvudsatser för att ange uppmaning (Huvudsatser § 32–33). Vissa verb har därutöver modusformen konjunktiv, som kan användas i vissa satstyper som en signal att talaren inte garanterar satsens sanningshalt (se särskilt Tempus § 42–49).

Många satstyper har en särskild inledare som kan utgöras av en subjunktion eller en satsbas. Satsbasen är ett ordinärt satsled som utöver att ha satsledsfunktion fungerar som satsens inledare, se kapitel 35 Satsbaser. Inledaren – eller avsaknaden av inledare – visar satsens typ och dess funktion i sitt sammanhang. Två huvudsatstyper inleds sålunda av satsbas: den deklarativa huvudsatsens satsbas anger vad som är utgångspunkten för det påstående som – i satsens grundläggande användning – uttrycks med satsen, den kvesitiva huvudsatsens satsbas anger vad det är som talaren efterfrågar med satsen (Huvudsatser § 12–13, 60). Däremot saknas inledare i de direktiva och rogativa huvudsatserna, vilka därigenom kommer att börja med det finita verbet: den direktiva satsens karaktär framgår genast av att verbet står i imperativ och den rogativa satsens av att verbet står i indikativ (Huvudsatser § 32, 56).

Till den inre satsen med dess struktur enligt Schema 1 kan fogas olika slag av annex (kapitel 36 Annex) som är semantiskt och prosodiskt nära knutna till den inre satsen utan att påverka dennas inre struktur:

Din syster, kanske hon har gått hem.
Kanske hon har gått hem, *din syster*.
För resten, din syster har just gått hem.
Din syster har gått hem, *väl?*

Reglerna för konstruktion av satsen skulle inte vara så effektiva verktyg för att ange betydelse, om de inte tillät kombination av satser med varandra till mer komplexa satser. Satser kan liksom andra led samordnas med varandra (kapitel 42 Samordning), men framför allt kan en sats fungera som bisats, dvs. utgöra ett satsled i en annan, överordnad sats (kapitel 37 Bisatser). Satsens inledare visar då vanligtvis vilken status bisatsen har i den överordnade satsens helhet. En sats som inte är underordnad en annan sats kallas huvudsats (kapitel 38 Huvudsatser). Den betydelsefulla skillnaden mellan huvudsats och bisats signaleras i typfallet också med vissa olikheter i ordföljden (se t.ex. § 3).

Vad har du gjort? [interrogativ huvudsats]
Det spelar ingen roll *vad du har gjort*. [interrogativ bisats]

Där vill jag absolut inte bo. [deklarativ huvudsats]
Han har köpt en sommarstuga *där jag absolut inte vill bo*. [relativ bisats]

Gå hem nu! [direktiv huvudsats]
Ebbe vill *att du ska gå hem nu*. [narrativ bisats]

Med en huvudsats (inklusive dess eventuella bisatser) uttrycker talaren vanligen en språkhandling: ett påstående, en fråga, en uppmaning, en lyckönskan, en bön etc. Sådana språkhandlingar kan visserligen företas också med icke satsformade konstruktioner (se kapitel 39 Icke satsformade meningar) samt i undantagsfall med bisatser, men det är huvudsatsen som är språkhandlingens prototypiska uttryck. Satser eller andra konstruktioner som inte är underordnade led i andra grammatiska konstruktioner och som självständigt uttrycker språkhandlingar kallas i denna grammatik för meningar. Meningar kan i viss utsträckning kombineras med varandra till komplexa meningar (kapitel 40 Komplexa meningar). Exempel på meningar:

Hon har gått hem. [deklarativ huvudsats]
Har hon gått hem? [interrogativ huvudsats]
Gå hem! [direktiv huvudsats]
Hej då! [icke satsformad mening: interjektionsfras]
Kära barn! [icke satsformad mening: vokativfras]
Han sitter och hon står. [komplex mening: samordnade huvudsatser]

Satsens ordföljd § 2–13

§ 2. Översikt. Ordningen mellan leden i en sats är fast eller varierar inom tämligen snäva ramar. I det följande ges en översikt över ordföljdsförhållandena i satsen inklusive verbfrasen. Här sammanfattas alltså de mer detaljerade upplysningar om ordföljd som lämnas i samband med presentationen av de enskilda satsleden och de olika typerna av huvudsatser och bisatser i andra delar av denna grammatik.

Den egentliga satsens led är ordnade i tre successiva fält:

a) Initialfält, som upptas av satsens inledare, dvs. av en satsbas eller en subjunktion eller i några fall av en subjunktion och en satsbas.

b) Mittfält, som upptas av satsens finita verb, dess subjekt (om detta inte fungerar som satsbas) och eventuella satsadverbial samt sådana led ur verbfrasen, främst adverbial, som kan placeras här.

c) Slutfält, där resten av satsens predikatsled står.

Mittfältet och slutfältet utgör tillsammans satskärnan. Satsens uppdelning i olika ordföljdsfält illustreras i Schema 2.

Initialfält	**Mittfält**	**Slutfält**
I morgon	kan hon inte	vara med vid sammanträdet.
eftersom	hon inte kan	vara med vid sammanträdet

SCHEMA 2. Den egentliga (inre) satsens fält.

Härutöver kan vissa satser ha ett förfält och/eller ett efterfält med led som har en lösare anknytning till den inre satsen. Där placeras satsens annex, t.ex. dislokerade led och annexplacerade satsadverbial (se kapitel 36 Annex) men också exempelvis vokativfraser eller interjektionsfraser när dessa ansluter sig till en följande eller föregående huvudsats (se kapitel 40 Komplexa meningar). Den utvidgade satsens positionsschema består alltså av fem ordföljdsfält, se Schema 3.

	Utvidgad sats			
	Inre sats			
Förfält	**Initialfält**	**Mittfält**	**Slutfält**	**Efterfält**
Ja,	i morgon	kan hon nog	vara med,	eller hur?
I morgon,	då	kan hon nog	vara med,	din syster.

SCHEMA 3. Den utvidgade satsens ordföljdsfält.

Ordningsföljden mellan leden i satsen signalerar olika satstyper (t.ex. huvudsats gentemot bisats) och bidrar till att ange den syntaktiska och därmed den semantiska relationen mellan satsens ord. Den frihet som finns att placera satsled på olika ställen används framför allt för att ange betydelsenyanser i fråga om informationsstruktur (t.ex. vad som kommenteras respektive utgör kommentar) eller räckvidd (dvs. vad som tolkas inom ramen för vad).

ANM. De positionsscheman som redovisas i detta kapitel anger platser för primära satsled. De primära satsleden, som utgör byggstenarna i ordföljdsbeskrivningen, står inte alltid på samma nivå i den hierarkiska syntaktiska strukturen. Positionsschemat kan i stället sägas utgå från en utplattad hierarkisk struktur. Verbfrasen *försökte läsa slut boken* redovisas sålunda i detta kapitels ordföljdsscheman som en sekvens av fyra primära satsled: *försökte* + *läsa* + *slut* + *boken* fastän *läsa* + *slut* tillsammans bildar ett syntaktiskt led som bildar ett stör-

re led tillsammans med *boken*, ett led som bildar ett mera omfattande led tillsammans med *försökte*: <*försökte* <<*läsa slut*> *boken*>>. Se också § 3, särskilt Anm. 1, och kapitel 16 Verbfraser: Allmänt.

§ 3. Af-sats och fa-sats. Med utgångspunkt i satsledens inbördes ordning i den inre satsen kan satserna uppdelas på två ordföljdstyper, af-sats (adverbialet föregår det finita verbet i mittfältet) och fa-sats (det finita verbet föregår adverbialet i mittfältet).

Ordföljden i de olika satserna kan beskrivas med hjälp av positionsscheman. I schemats positioner står flyttbara eller isolerbara led, dvs. led som i sin helhet kan få en annan position i förhållande till satsens övriga led eller som blir kvar när andra led placeras på andra ställen i satsen. Sådana led är t.ex. subjekt, objekt, adverbial, finit verb. De kallas primära satsled. Ett exempel (där gränserna mellan leden utmärkts med +):

Nästa dag + gick + min kusin + inte + till sitt arbete.

Den avgörande skillnaden mellan af- och fa-satser är ordningen mellan mittfältets led. Af-ordföljd är typisk för bisatser, fa-ordföljd för huvudsatser (om bisatser med fa-ordföljd se Bisatser § 4: 2 och om huvudsatser med af-ordföljd se Huvudsatser § 2). För af- och fa-sats gäller de positionsscheman som ges i Schema 4 respektive 5. Asterisken efter respektive satsledsbeteckning anger nedan och i följande paragrafer att fler än ett led av samma slag är möjligt. Med [-] anges den ordinarie platsen för det led som utgör satsens satsbas.[1]

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
Inledare	**Subj.**	**Advl***	**Finit verb**	**Resten av den finita verbfrasen**
eftersom	Per	nog inte	skulle	vilja träffa någon nu
vem	Per	nog inte	skulle	vilja träffa [-] nu

SCHEMA 4. Positionsschema för af-sats.

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
Inledare	**Finit verb**	**Subj.**	**Advl***	**Resten av den finita verbfrasen**
Nu	skulle	Per	nog inte	vilja träffa någon [-].
Per	skulle	[-]	nog inte	vilja träffa någon nu.
Vem	skulle	Per	nog inte	vilja träffa [-] nu?

SCHEMA 5. Positionsschema för fa-sats.

Närmare om de enskilda satsledens placering se Subj. § 8–9, Satsadvl § 4, Obj. § 14, Predv § 18, 33, 47, Eg. subj. § 7, Advl § 11, 27–34, 67–73.

[1] Utanför satsens positionsschema står konjunktioner som samordnar huvudsatser eller bisatser:

Det regnade hela förmiddagen *och* vi fick avbryta arbetena.
Hon visste att han skulle komma tillbaka *och* att han skulle fara igen.

ANM. 1. De primära satsleden har ungefärligen ett omfång som motsvarar den traditionella grammatikens ”satsdelar”. Den finita verbfrasen är ett led i satsens hierarkiska struktur, men den redovisas inte som ett primärt satsled i ordföljdsschemat utan sönderfaller i flera led vilka redovisas var för sig som primära satsled i predikatsledet: det finita verbet, de infinita verben och var för sig de olika bestämningarna som kan följa på verbet i verbfrasen utgör alla egna byggstenar i positionsschemat (se nedan § 6 samt Vbfraser: Allm. § 2).

Per + *vill* + inte + *skriva* + *en sådan uppsats* + *åt er*.
En sådan uppsats + *vill* + Per + inte + *skriva* + *åt er*.

En adjektiv- eller participfras (som bundet predikativ) i verbfrasen redovisas endast fram t.o.m. huvudordet som ett primärt satsled i schemat. Efterställda bestämningar i frasen är däremot lösgörbara och tilldelas egna positioner (se nedan § 7 samt Adjfraser § 1).

Pontus + är + inte + *trogen* + *sin hustru* + *längre*.
Sin hustru + är + Pontus + inte + *trogen* + *längre*.

Också efterställda bestämningar i en nominalfras som objekt är i viss utsträckning lösgörbara (se om dessa adverbialiserade attribut t.ex. Advl § 34):

Jag + har + inte + läst + *några böcker* (+) *om Shakespeare*. Jfr: *Några böcker om Shakespeare* har jag inte läst.
Om Shakespeare + har + jag + inte + läst + *några böcker*.
Några böcker + har + jag + inte + läst + *om Shakespeare*.

Adverbial redovisas i positionsschemat som primära led trots att rektionen i en prepositionsfras med funktion som adverbial (särskilt som bundet adverbial) i vissa fall kan lösgöras från sin preposition (se om isolerad preposition Prep. § 35):

Karin + vill + inte + arbeta + *med barn* + längre.
Barn + vill + Karin + inte + arbeta + *med* + längre.

En verbkedja (se nedan § 6 samt Vbfraser: Allm. § 21) som uppstår genom successiv underordning av infinita verb redovisas i en enda position i schemat, trots att den i sin helhet varken är flyttbar eller utgör ett satsled:

Gabriel + skulle + inte + *vilja försöka skriva* + en sådan uppsats.

ANM. 2. I denna grammatik redovisas af- och fa-ordföljd med två olika scheman som skiljer sig åt i fråga om mittfältet. I vissa nyare grammatiska teorier beskrivs skillnaden mellan af-sats och fa-sats som en skillnad i det finita verbets placering, och man skulle då kunna nöja sig med ett ordföljdsschema med två alternativa platser för det finita verbet.

	Inledare	**Finit verb**	**Subjekt**	**Advl***	**Finit verb**	**Infinit verb etc.**
fa:	Där	vill	jag	inte	[-]	bo [-].
af:	där	[-]	jag	inte	vill	bo [-]

§ 4. Initialfältet. Satsens initialfält kan vara tomt men upptas i de flesta fall av en satsinledare, dvs. av en subjunktion (se kapitel 11 Konjunktioner, subjunktioner och infinitivmärke och kapitel 37 Bisatser) eller en satsbas (se kapitel 35 Satsbaser, kapitel 37 Bisatser och kapitel 38 Huvudsatser). Valet av inledare visar i stor ut-

sträckning satsens syntaktisk-semantiska typ. Satsbasen har satsledsfunktion, vilket innebär att ledets ordinarie plats i satskärnan – nedan utmärkt med [-] – är tom. Om asterisk se § 3.

1. Bisatser

a) Subjunktion. Narrativa, rogativa, de flesta adverbiella och flertalet relativa bisatser inleds av subjunktion (se vidare kapitel 37 Bisatser under respektive bisatstyp). Jfr Schema 6.

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
Subjunktion	**Subjekt**	**Advl***	**Finit verb**	**Resten av den finita verbfrasen**
att/om	han	ändå	skulle	få sluta på jobbet
eftersom	hon	tyvärr	hade	sålt gården
som	de	kanske inte	ville	veta av

SCHEMA 6. Exempel på subjunktionsinledda bisatser.

b) Satsbas. Kvesitiva, generaliserande, proportionala, de flesta expressiva och vissa relativa bisatser inleds av satsbas (se vidare kapitel 37 Bisatser under respektive bisatstyp). Jfr Schema 7.

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
Satsbas	**Subjekt**	**Advl***	**Finit verb**	**Resten av den finita verbfrasen**
vem	han	inte	har	kontaktat [-] än
hur rik	hon	än	har	blivit [-] på sin musik
ju fler	man	nu	vill	hjälpa [-]
vad stor	han	redan	har	blivit [-]
vars barn	han	inte	har	kontaktat [-] än

SCHEMA 7. Exempel på bisatser med satsbas.

Om satsbasen också fungerar som subjekt i satsen följs den obligatoriskt (utom i relativ bisats) av ett adjunktionellt *som* som annars är optionellt (Bisatser § 2: 2). Jfr Schema 8.

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
Satsbas	**Subjekt**	**Advl***	**Finit verb**	**Resten av den finita verbfrasen**
vem som	[-]	inte	hade	skolkat
vem (som)	han	inte	har	kontaktat [-] än

SCHEMA 8. Exempel på bisatser med adjunktionellt *som*.

När narrativa bisatser har fa-ordföljd följs subjunktionen av en struktur som är identisk med den deklarativa huvudsatsens, dvs. av en fa-sats med satsbas (fundament) (Bisatser § 60).[1]

Han brukar säga *att på morgnarna sover han bäst* [-].

c) Tomt initialfält. Vissa bisatstyper saknar eller kan sakna inledare. En konditional bisats som är satsbas i en överordnad deklarativ huvudsats kan sakna inledare och har då fa-ordföljd (Bisatser § 134):

Blir du färdig på tisdag, så är det desto bättre.

I vissa av de bisatser där annars *att* och *som* hade kunnat användas saknas ibland inledaren, se Bisatser § 19, 59:

Jag trodde *det skulle regna*.
Där står hästen *hon talade om*.

2. Huvudsatser

a) Satsbas. Deklarativ huvudsats har i initialfältet en satsbas (fundamentet, se Huvudsatser § 12–15). Jfr Schema 9.

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
Satsbas	**Finit verb**	**Subjekt**	**Advl***	**Resten av den finita verbfrasen**
I dag	tänker	jag	nog	hämta mamma [-].
Kansliet	kommer	[-]	aldrig	att acceptera det här.

SCHEMA 9. Exempel på deklarativa huvudsatser.

Efter vissa typer av fundament (Satsbaser § 7: a) kan följa ett adjunktionellt *så* i initialfältet (eller som en markör av gränsen mellan initialfält och resten av satsen):

I dag (så) tänker jag nog hämta mamma [-].

Om deklarativ huvudsats utan fundament se § 10 och Huvudsatser § 15. Om ordföljd i huvudsats med *kanske* se § 9.

Kvesitiv huvudsats har en interrogativ satsbas i initialfältet (Huvudsatser § 54, 60–65). Jfr Schema 10.

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
Satsbas	**Finit verb**	**Subjekt**	**Advl***	**Resten av den finita verbfrasen**
Vilka barn	har	du	inte	träffat [-] förut?
Vilka barn	har	[-]	inte	varit här förut?

SCHEMA 10. Exempel på kvesitiva huvudsatser.

Vissa huvudsatser som har af-ordföljd inleds med satsbas: vissa expressiva satser (Huvudsatser § 91) och kvesitiva ekofrågor (Huvudsatser § 69). Af-ordföljd har också rogativa huvudsatser inledda av *månne* (Huvudsatser § 68: b).

Vad många barn de har skaffat sig!
Vad jag har i väskan?
Månne det inte börjar regna snart?

b) Tomt initialfält. Direktiv huvudsats har tomt initialfält (Huvudsatser § 30). Jfr Schema 11.

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
	Finit verb	**Subjekt**	**Advl***	**Resten av den finita verbfrasen**
–	Försök	du	bara	anstränga dig lite.
–	Ta	–	inte	fram mera glass.

SCHEMA 11. Exempel på direktiva huvudsatser.

Rogativ huvudsats har också tomt initialfält (Huvudsatser § 54). Jfr Schema 12.

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
	Finit verb	**Subjekt**	**Advl***	**Resten av den finita verbfrasen**
–	Ville	han	inte	åka till Örebro?
–	Har	Anna	kanske	feber?

SCHEMA 12. Exempel på rogativa huvudsatser.

c) Subjunktion. Vissa mer speciella huvudsatstyper inleds av subjunktion och har af-ordföljd (Huvudsatser § 2). Det gäller vissa expressiva huvudsatser, de flesta desiderativa huvudsatser, suppositiva huvudsatser samt ekofrågor (Huvudsatser § 69).

Att du bara vill arbeta där!
Bara jag snart får komma hem!
Om du kanske i så fall skulle kunna tänka dig att arbeta här?

[1] När anförda meningar fungerar som satsled i annan sats har de samma ordföljd som när de står självständigt (Anf. men. § 2–3):

Nästa år ska han sluta, {har jag hört/verkar det som}.
Kommer han snart, tror du?

ANM. Fundament + adjunktionellt *så* (Huvudsatser § 16) får i denna grammatik en annan analys än dislokerat led följt av pronominell kopia i den följande satsen (Annex § 6):

Förfält	**Initialfält**	**Mittfält etc.**
–	*I morgon så*	far jag hem. [fundament + adjunktionellt *så*]
I morgon	*då*	far jag hem. [initial dislokation + pronominell kopia]
I morgon	nog	far du hem *då?* [initial dislokation + pronominell kopia]

§ 5. Mittfältet. I satsens mittfält finns positioner för subjekt, finit verb och adverbial.[1] Ordningen mellan dessa positioner är olika i af-sats och fa-sats.

a) I af-sats är ordningen i mittfältet subjekt – adverbial – finit verb. Jfr Schema 13.[2] Om asterisk se § 3.

Initialfält	Mittfält			Slutfält
Inledare	**Subjekt**	**Advl***	**Finit verb**	**Resten av den finita verbfrasen**
om	Kjell	ännu inte	har	vunnit någon gren
vilken gren	Kjell	ännu inte	har	vunnit [-]

SCHEMA 13. Exempel på af-satsers ordföljd i mittfältet.

Subjektsplatsen är tom i af-satser där satsbasen har funktion som subjekt eller där subjunktionen *som* i relativ sats står i stället för sådan satsbas. Jfr Schema 14.

Initialfält	Mittfält			Slutfält
Inledare	**Subjekt**	**Advl***	**Finit verb**	**Resten av den finita verbfrasen**
vem som	–	just	hade	vunnit tävlingen
som	–	just	hade	vunnit tävlingen

SCHEMA 14. Exempel på af-satser med tom subjektsplats.

Positionen för finit verb är optionellt tom i af-sats som annars skulle ha haft en finit form av det temporala hjälpverbet *ha* (jfr Vbfraser: Allm. § 16). Jfr Schema 15. I skriftspråk utelämnas ofta på detta sätt *har* eller *hade* i perfekt respektive pluskvamperfekt i upp emot 80 % av fallen i af-sats. I talspråk utelämnas *har/hade* sällan i mer än 10 % av fallen.

Initialfält	Mittfält			Slutfält
Inledare	**Subjekt**	**Advl***	**Finit verb**	**Resten av den finita verbfrasen**
som	Eva	just	–	träffat i skolan
fastän	vi	möjligen	–	blivit försenade

SCHEMA 15. Exempel på af-satser med utelämnat *ha* som temporalt hjälpverb.

b) I fa-sats är ordningen i mittfältet finit verb – subjekt – adverbial. Jfr Schema 16.

Initialfält	Mittfält			Slutfält
Inledare	**Finit verb**	**Subjekt**	**Advl***	**Resten av den finita verbfrasen**
I går	skulle	Bo	nog inte	ha ringt henne [-].
Henne	skulle	Bo	nog inte	ha ringt [-] redan i går.
Varför	tänker	du	då	ringa henne [-]?

SCHEMA 16. Exempel på fa-satsers ordföljd i mittfältet.

Subjektspositionen är tom när satsbasen har subjektsfunktion. Jfr Schema 17.

initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
Inledare	**Finit verb**	**Subjekt**	**Advl***	**Resten av den finita verbfrasen**
Bo	skulle	[-]	nog	ha ringt henne tidigare.
Vad mera	kan	[-]	nu	hända oss?

SCHEMA 17. Exempel på deklarativ och kvesitiv fa-sats med tom subjektsplats.

I direktiva huvudsatser är vanligtvis subjektspositionen tom. Jfr Schema 18.

Initialfält	**Mittfält**			**Slutfält**
	Finit verb	**Subjekt**	**Advl***	**Resten av den finita verbfrasen**
–	Försök	–	inte	röra knappen!

SCHEMA 18. Exempel på direktiv fa-sats med tom subjektsplats.

c) En infinitivfras som inleds med *att* eller som fungerar som nexusinfinitiv kan sägas ha ett mittfält framför infinitiven. Där kan sådana led i infinitivfrasen placeras vilka kan stå i en motsvarande finit sats' mittfält, se Inffraser § 2.

Hon lovade att *redan påföljande dag* ringa till huvudkontoret.
Vi hade alla sett honom *därefter långsamt* avlägsna sig från bilen.

I mittfältets adverbialsposition (oberoende av om satsen har af- eller fa-ordföljd) placeras framför allt satsadverbial.[3] Också adverbial som annars står i slutfältet samt fria predikativ kan i olika utsträckning placeras i mittfältet (se Advl § 30, 69, Predv § 47).

Göran ville *ju emellertid tyvärr inte* ge besked.
Han har *trots detta flera gånger* uteblivit från mötena.
Vet du inte att han *trots detta flera gånger* har uteblivit från mötena?
Eftersom hon *för 500 000 kronor* har lyckats köpa en medelstor lägenhet mitt i stan …
De har ju {*alla/var och en/båda*} vid flera tillfällen protesterat mot omflyttningarna.
Läraren tog *själv* hand om bokföringen.
Han ville nämligen inte *oombedd* erbjuda sina tjänster.

I sekvenser av mittfältsadverbial står vanligen de korta och obetonade (t.ex. *ju*) först och de negerande satsadverbialen sist (om inbördes ordning bland mittfältsadverbialen se Satsadvl § 5–6):

Hon ska *väl antagligen ändå inte* flytta till USA.
Hon tänker *nog trots ditt besked redan i höst* flytta till USA.
De ville *nog alla väldigt gärna* flytta till USA.

Om ordföljdsvariation i mittfältet och i gränsen mellan mittfältet och slutfältet se nedan § 8.

[1] Det finita verbet kan utvidgas med vissa adverbial som anger approximativ grad eller fokusering (affokal position, jfr Satsadvl § 51 Anm.):

Han {*nästan/så gott som/mer eller mindre/liksom/praktiskt taget/rentav*} *grät* när han fick se dem.
Den nya organisationen {*tvärtom/t.o.m.*} *ökade* effektiviteten.
Vi *formligen hoppade* av upphetsning.
Hon *bara sprang och sprang*.

[2] I vissa lexikaliserade bisatser har en stelnad äldre ordföljd bibehållits, t.ex.:

{när/om} så är möjligt, om så vore
som sagt var, som sant är, som sed är, som sig bör

[3] Också fokuserande satsadverbial som hänför sig till ett led i verbfrasen står oftast i mittfältet (Satsadvl § 54):

Sven har bara hört talas om Anna. [Satsen är dubbeltydig (i skrift): antingen är det bara Anna som Sven har hört talas om eller också är Anna en person som Sven bara hört talas om.]

§ 6. Slutfältet. I satsens slutfält står först eventuella infinita verb (position V). Sedan följer andra verbbestämningar i en given ordning som ungefärligen visar ledens avtagande beroende av verbet: partikeladverbial (position V+1), objekt, bundna predikativ, egentliga subjekt och nexusinfinitiver (position V+2), andra adverbial i verbfrasen, fria predikativ (och vissa bundna) samt postponerade led (position V+3). Jfr Schema 19.[1] Om asterisk se § 3.

Initial- och mittfält	**V**	**V+1**	**V+2**	**V+3**
	Infinit vb*	**Partikeladvl**	**Objekt** **Bundet predv** **Eg. subj.** **Nexusinf.**	**Advl*** **Fritt predv** **Postponerat led**
Den måste	lagas.			
Jag kör		bort	skräpet.	
De skall	flyga	dit	planet	i morgon.
Jag vill inte	läsa			om sport.
Nu skall hon	få köra	hem	vagnen	till sig.
Du måste	lägga	på	duken	snart.
Hon lär	ha blivit		trött	på oss.
De har	varit		kockar	där.
Nu har det	stått		en kund	länge därute.

SCHEMA 19. Exempel på ledens placering i satsens slutfält.

a) Position V

I positionen V står ett eventuellt infinit verb eller en kedja av infinita verb. Det sista verbets bestämningar har sina ordinarie platser i slutfältets senare positioner.[2]

Om det finita verbet tar en verbfras som bestämning är det denna verbfras' huvudord som placeras i position V. Annars är positionen tom. Det infinita verb som är underordnat det finita verbet kan i sin tur ha en underordnad verbfras som bestämning (som i sin tur kan ha en infinit verbfras som bestämning etc.; Vbfraser: Allm. § 21, Inffraser § 7). De infinita verben i en sådan kedja redovisas alla i position V trots att de inte är sidoordnade eller tillsammans utgör ett satsled gentemot de efterföljande bestämningarna. Jfr Schema 20.

Initial- och mittfält	**V**	**V+1**	**V+2**	**V+3**
	Infinit verb*	**Partikeladvl**	**Objekt m.fl.**	**Advl* m.fl.**
Hon lyfte nog	–	upp	stenen	i går.
Hon kunde nog	*lyfta*	upp	stenen	i går.
Hon ville nog	*kunna lyfta*	upp	stenen	i går.
Hon hade nog	*velat kunna lyfta*	upp	stenen	i går.
Hon skulle nog	*ha velat kunna lyfta*	upp	stenen	i går.

SCHEMA 20. Exempel på placeringen av infinita verb.

b) Position V+1

I positionen V+1 står endast partikeladverbial, vanligtvis bestående av måladverb eller absolut använda prepositioner.

Vid ett stort antal verb som har både partikeladverbial och reflexivt objekt står det reflexiva objektet dock närmast verbet och partikeladverbialet först därefter:

ställa *sig in* hos ngn [jfr med partikeladverbialet närmast verbet: ställa *in sig* på ngt]
ta *sig för* ngt [jfr med partikeladverbialet närmast verbet: ta *för sig* av ngt]

Sätts- eller gradadverbial i form av adjektiv-, particip- eller adverbfraser placeras också optionellt eller obligatoriskt framför partikeladverbialet i vissa partikelförbindelser:

Tidningarna har gått {*fort åt/åt fort*}. Jfr: Tidningarna har gått åt med en väldig fart.
Det brukar gå {*häftigt till/*till häftigt*}. Jfr: Det brukar gå till på det viset.
Han har tyckt {*väldigt mycket om sin syster/om sin syster väldigt mycket*}.

Vid vissa verb placeras absolut använda prepositioner som bundna adverbial i V+3 (i stället för som partikeladverbial):

skilja de stridande *åt*
inte stå sin bror *efter* i något avseende

Om partikeladverbialets placering se vidare Advl § 11.

c) Position V+2

I positionen V+2 kan placeras två led med fast inbördes ordning. Indirekt objekt står före direkt objekt (Obj. § 9, 14), bundet predikativ står före sitt eget objekt (Adjfraser § 3), objekt står före nexusinfinitiv (Inffraser § 9–10), objekt står före bundet objektspredikativ (Predv § 33) och egentligt subjekt före subjektspredikativ (Predv § 29). Jfr Schema 21.

Initial- och mittfält	**V**	**V+2a**		**V+2b**	**V+3**
		Indirekt obj.	**+**	**Direkt obj.**	**Advl* m.fl.**
		Bundet predv	**+**	**Objekt**	
		Objekt	**+**	**Nexusinfinitiv**	
		Objekt	**+**	**Bundet predv**	
		Eg. subj.	**+**	**Bundet predv**	
Åke har	visat	kunden		huset	i dag.
De har	varit	trogna		sina ideal	ändå.
Vi fick	se	Per		hoppa högt.	
Har du	gjort	barnen		ledsna	med vilje?
Det lär	ha varit	många barn		sjuka	i jul.

SCHEMA 21. Exempel på placeringen av objekt, bundna predikativ, egentliga subjekt och nexusinfinitiver.

När adjektivet *skyldig*, som är bitransitivt, utgör huvudordet i det bundna subjektspredikativet kan det följas av två egna bestämningar i position V+2 (Adjfraser § 27). Jfr Schema 22.

Initial- och mittfält	**V**	**V+2a**	**V+2b**	**V+2c**	**V+3**
Hon lär	vara	skyldig	honom	3 000 kr	sen dess.

SCHEMA 22. Exempel på placeringen av adjektivet *skyldig* med två efterföljande objekt.

d) Position V+3

Positionen V+3 är innehållsrik. Där står utöver verbfrasens bundna eller fria adverbial, de fria predikativen samt de postponerade leden också sådana bundna subjektspredikativ som inleds av subjunktion eller preposition.

De blev valda i förra veckan *till våra delegater*.

Den inbördes ordningen mellan leden i denna position följer i viss mån ledens beroende av verbet: bundna verbbestämningar står vanligen före fria:

Hon skulle tala med Asplund i torsdags. [mindre ofta: … i torsdags med Asplund]

Ordningen mellan flera bundna adverbial i slutfältet kan också visa adverbialets plats i informationsstrukturen: starkt rematiska led placeras efter mindre rematiska (Advl § 29). I nedanstående exempel kan de bundna adverbialen placeras på två sätt. Det led som lämnar den viktigaste upplysningen i sammanhanget placeras gärna sist.

Vi talade om Växjö med Sanna. ≈ Vi talade med Sanna om Växjö.

Ordningen mellan flera fria adverbial i slutfältet kan i viss mån bero på hur verbberoende adverbialen är. Sättsadverbial uppfattas som mera beroende av verbet och tenderar – särskilt när de utgörs av adjektivfraser – att placeras närmare detta än exempelvis befintlighetsadverbial. I jämförelse med exempelvis tidsadverbial uppfattas befintlighetsadverbial som mera beroende av verbet och tenderar att placeras närmare detta (Advl § 58).

Vi hade städat *noggrant* i köket den gången. [Jfr mindre naturligt eller med särskild betoning på det sista adverbialet: Vi hade städat i köket noggrant den gången. ?Vi hade städat i köket den gången noggrant. ?Vi hade städat den gången i köket noggrant.]

Den inbördes ordningen mellan fria adverbial kan också antyda adverbialets status i informationsstrukturen:

Hon ville fortsätta i förra veckan mot min vilja. Jfr: Hon ville fortsätta mot min vilja i förra veckan.

Också ordningen mellan bundna och fria adverbial kan i viss mån kastas om. Adverbialens informationsstrukturella status kan här spela in (Advl § 29, 69).

Han tänker tala med Per på tisdag. ≈ Han tänker tala på tisdag med Per.

Andra faktorer som inverkar på ledens placering är deras omfång och komplexitet (jfr § 13: c).

Faktorer som omfång, komplexitet, betoning och informationsstrukturell status är avgörande för att postponerade led över huvud taget placeras i V+3, obligatoriskt eller optionellt. Sådana led utgör eller ingår i satsled som eljest har tidigare placering i positionsschemat (bisatser och infinitivfraser med funktion som subjekt eller objekt, attributiva bisatser och infinitivfraser, appositioner, samordnade led, subjekt i passiva satser etc., se vidare kapitel 21 Postponerade led). Postponerade led står oftast sent i V+3 men inte nödvändigtvis sist.

När du skrev till mig i tisdags *att det var dags att slå till* blev jag faktiskt orolig.
Hon har frågat mig på jobbet flera gånger *om jag tänker hoppa av*.
Eftersom många personer kommer hit *som inte vet vad de ska ta sig till* måste man vara beredd att hjälpa.
Många flickor skrev in sig i föreningen *och ett par pojkar som nog kom för flickornas skull*.
Till konferensen i Stockholm blev skickade *tre kanslichefer och fem byrådirektörer*.
Ibsen har här skänkt åt världen *en diktad figur lika oförglömlig och ojämförlig som Faust, kung Lear eller Madame Bovary*. (S)

Också omfattande eller strukturellt komplexa verbfrasadverbial placeras gärna sent i V+3. Om t.ex. det ena adverbialet men inte det andra utgörs av eller innehåller en sats placeras det gärna sist.

Han tänkte tala om nästa projekt med den där mannen som var här igår. [hellre än: … tala med den där mannen som var här i går om nästa projekt]
Han tänkte tala med Holmgren om det där projektet som ska starta i vår. [hellre än: … tala om det där projektet som ska starta i vår med Holmgren]

[1] Ett satsled kan i slutfältet vara representerat av bara en del medan resten står som satsbas eller är underförstått med syftning på korrelat (se t.ex. Advl § 32, Prepfraser § 10, Nomfraser § 88, Huvudsatser § 61):

Den stolen vill jag inte sitta *i* längre.
Böcker har jag inte köpt *några* den här gången.
Vad köpte du *för några stolar?*
stolen du sitter *i*

[2] Ett undantag från positionsschemat är att vissa sättsadverbial (vanligtvis bestående av adjektivfraser eller adverbfraser) marginellt kan placeras framför det infinita verbet-huvudordet i slutfältet (Advl § 67):

Eftersom han inte har *medvetet* skadat företaget … [Jfr vanligen: Eftersom han inte har skadat företaget medvetet … Eller: Eftersom han inte medvetet har skadat företaget …]
Vi lär ha råkat *allvarligt* skada de ömsesidiga relationerna. [Jfr vanligen: Vi lär ha råkat skada de ömsesidiga relationerna allvarligt.]
När forskargruppen sedan försökte (att) *kritiskt* granska verksamheten fick de svårt att skaffa anslag till andra projekt.

Om låta + sig + passiv infinitiv gentemot låta + aktiv infinitiv + sig se Inffraser §9: c:
låta sig köras till stationen, låta köra sig till stationen

§ 7. Adjektiviska eller participiella predikativs efterställda bestämningar i slutfältet. Efterställda bestämningar till sådana bundna predikativ som har ett adjektiv eller particip som huvudord uppträder i positionshänseende som verbbestämningar i slutfältet. Adjektivets eller participets objekt och oinledda predikativ placeras alltså intill adjektivet respektive participet i V+2 medan dess adverbial placeras i V+3 (jfr § 6). Jfr Schema 23.

Initial- och mittfält	V	V+2a	V+2b	V+3
Han vill	vara	ledig		på våren.
Hon har	blivit	kär		i Magnus.
De lär	vara	lika	sin mor.	
Han har	varit	skyldig	mig en ursäkt	länge.
Vi har	blivit	tillsagda	att försvinna	flera gånger.
Den har	blivit	tvättad	ren.	

SCHEMA 23. Exempel på placering av adjektiviska och participiella predikativs efterställda bestämningar.

Vid vissa adjektiv och particip placeras obligatoriskt eller optionellt vissa typer av objekt framför adjektivet respektive participet (Adjfraser § 23–24, 26):

vara *dig* djupt tacksam, förbli *sin hustru* trogen, bli *sin son svaret* skyldig, blivit *mig* tilldelad

Egentligt subjekt i sats med bundet subjektspredikativ står framför predikativet i position V+2 (§ 6; Eg. subj. § 4: c):[1]

Det lär ha blivit *en del flygblad utdelade* i samband med besöket.

Perfektparticip (bl.a. i perifrastisk passiv) kan liksom adjektivfraser ta adjektiv- eller participfras som framförställt sättsadverbial (Pcpfraser § 8, Adjfraser § 46; jfr också ovan § 6 not 2):

Vi har blivit *synnerligen hårdhänt* påminda om den finansiella verkligheten.
Han lovade att saken skulle bli *professionellt* skött.
Den *utstuderat* intellektuella föreläsningen tycktes i förstone tom på innehåll.
Klänningen är *vackert* lindblomsgrön.
Det är en *påfallande* välgjord bil.

[1] Om *få* + perfektparticip (eller supinum) + objekt gentemot *få* + objekt + perfektparticip se Vbfraser: Allm. § 16 not 2:

(han ville) få läst böckerna, (han ville) få böckerna lästa

Om *bli* + perfektparticip + egentligt subjekt gentemot *bli* + egentligt subjekt + perfektparticip se Eg. subj. § 3: b:

(det brukar) bli skrivet en massa böcker, (det brukar) bli en massa böcker skrivna

ANM. Det bundna subjektspredikativets plats anges här som V+2 (dvs. ungefär som ensamt objekt). Eftersom ett bundet predikativ endast marginellt kan stå vid partikelförbindelse vore det också möjligt att placera predikativet i position V+1, dvs. den som annars upptas bara av partikeladverbial. En annan möjlighet är att uppfatta predikativets adjektiviska eller participiella huvudled som jämförbart med ett infinit verb och anta att dess plats är sist i position V.

§ 8. Ordföljdsvariation i satsens mittfält. I följande fall kan eller måste ett (i många fall obetonat) led stå ett steg närmare satsens början än som följer av reglerna i § 5:

a) Mittfältsadverbial – subjekt. Om subjektet står i mittfältet kan ett (eljest omedelbart följande) mittfältsadverbial placeras framför subjektet om detta inte är obetonat. Se Satsadvl § 8.

eftersom {inte/i sådana fall} revisorerna brukar reagera ≈ eftersom revisorerna {inte/i sådana fall} brukar reagera [jfr: *eftersom inte $_0$de brukar reagera, eftersom $_0$de inte brukar reagera]

Om allting klaffar reagerar {inte/i så fall} revisorerna. ≈ Om allting klaffar reagerar revisorerna {inte/i så fall}. Jfr: *Om allting klaffar reagerar {inte/i så fall} $_0$de. Om allting klaffar reagerar $_0$de {inte/i så fall}.

b) Objekt – mittfältsadverbial. Om ett obetonat objekt står i en fa-sats utan infinit verb placeras det vanligen framför ett (eljest omedelbart föregående) flerstavigt mittfältsadverbial. Se Satsadvl § 8, Obj. § 16.[1]

Kontrollören såg $_0$den {inte/troligen}. [Mindre vanligt: Kontrollören såg {inte/troligen} $_0$den.]
Jfr: *Kontrollören såg bilen {inte/troligen}. Kontrollören såg {inte/troligen} bilen.
Snickaren skar $_0$sig inte i foten. [Mindre vanligt: Snickaren skar inte $_0$sig i foten.]

Vid enstaviga obetonade mittfältsadverbial är båda ordföljderna lika naturliga:

Kontrollören såg $_0$den {ju/väl}. ≈ Kontrollören såg {ju/väl} $_0$den.

c) Reflexivt objekt – subjekt. Om ett reflexivt objekt står i en fa-sats med subjekt i mittfältet och utan infinit verb kan det placeras framför (det eljest omedelbart föregående) subjektet om detta inte är obetonat. Se Obj. § 17.[2]

Nu skar sig ˈAnna i handen. ≈ Nu skar ˈAnna sig i handen.
Jfr: *Nu skar sig $_0$hon i handen. Nu skar $_0$hon sig i handen.

d) Negerad bestämning i predikatsledet. Negerad bestämning i predikatsledet kan inte stå senare i satsen än på det negerande satsadverbialets plats:

Vi arbetade *aldrig*. *Aldrig* arbetade vi. Vi har *aldrig* arbetat.
Han letade *ingenstans*. *Ingenstans* letade han. Han har *ingenstans* letat.
Ingenting åt vi.
Inga älgar fick vi skjuta.

Om den ordinarie platsen för objektet eller predikativet i den ifrågavarande satsen inte kan skiljas från platsen för det negerande satsadverbialet kan ett negerat objekt eller predikativ stå där:

Vi åt *ingenting*. Jfr: Vi åt inte.
Han sköt *inga älgar*. Jfr: Han sköt inte.

Om däremot objektets eller predikativets plats är klart skild från platsen för det negerande satsadverbialet enligt positionsschemat finns det två möjligheter. Den ena är att den negerade bestämningen ersätts med ett negerande satsadverbial som står på sin ordinarie plats samt en korresponderande icke-negerad bestämning i predikatsledet vilken står på bestämningens ordinarie plats enligt följande mönster:[3]

Vi har *inte* ätit *någonting* i dag. Jfr: *Vi har ätit ingenting i dag.
Vi har *inte* skjutit *några älgar* i år. Jfr: *Vi har skjutit inga älgar i år.

Den andra möjligheten är att placera hela den negerade verbbestämningen på det negerande satsadverbialets plats i mittfältet. Denna möjlighet står nästan alltid öppen för *ingenting* som objekt eller predikativ, medan den är rätt ovanlig för andra objekt och knappast möjlig för andra predikativ.[4]

Vi har *ingenting* ätit i dag.
Han ville *ingenting* bli. Jfr: *Han ville bli ingenting.
Han har *inga biljetter* köpt. Jfr: *Han har köpt inga biljetter.
?Han har *ingen dålig chef* varit. Jfr: *Han har varit ingen dålig chef.

Se också Obj. § 15, Satsadvl § 8.

[1] Också de obetonade adverbialen *här*, *där* kan (utom i finlandssvenskan) placeras liksom obetonade objekt framför ett intillstående satsadverbial:

Biskopen är *där* kanske inte. Jfr: Biskopen har kanske inte varit *där*.
Barnen bor *här* inte längre. Jfr: Barnen bor inte kvar *här* längre.

[2] Marginellt kan också ett icke-reflexivt objekt, om det är obetonat och kasusböjt, placeras framför ett (eljest omedelbart föregående) icke obetonat subjekt:

Ändå drev *honom omständigheterna* till ett desperat beslut.
Sedan tog *mig min bror* avsides och informerade mig. Jfr: *Sedan tog *den min bror* med sig och sparade den.

[3] Också negerade adverbial kan lösas upp på motsvarande sätt:

Vi har *inte* arbetat *någonsin*. Jfr: Vi har aldrig arbetat.
Vi har *inte* letat *någonstans*. Jfr: Vi har ingenstans letat.

[4] Adverbialet *ingenstans* placeras oftare i mittfältet än icke-negerade rumsadverbial med besläktad betydelse:

Han har {ingenstans/?överallt} letat.

§ 9. Deklarativ huvudsats med *kanske*. Om en deklarativ huvudsats innehåller satsadverbialet *kanske, kanhända, måhända* är olika ordföljder möjliga.[1]

a) Fa-ordföljd med *kanske* etc. på ordinarie satsadverbialsplats:

Han har *kanske* inte varit där.
I dag har han *kanske* inte varit där.

b) Fa-ordföljd med *kanske* etc. som satsbas (fundament):

Kanske har han inte varit där i dag.

c) Fa-ordföljd med *kanske* etc. som finalt annex:

Han har redan varit här, *kanske*.

d) Af-ordföljd med *kanske* etc. på ordinarie satsadverbialsplats:

Han *kanske* inte har varit där i dag.
I dag *kanske* han inte har varit där.
I dag *kanske* {Per inte/inte Per} har varit där. [omkastning enligt § 8: a]

e) Af-ordföljd med *kanske* etc. som satsbas:

Kanske han inte har varit där i dag.
Kanske {Per inte/inte Per} har varit där i dag. [omkastning enligt § 8: a]

Om satsen har af-ordföljd kan hjälpverbet *har/hade* utelämnas som i andra af-satser:

Han *kanske* inte (har) varit där i dag.
Kanske han inte (har) varit där i dag.

Se också Huvudsatser § 17, Satsbaser § 8.

[1] I bisats med af-ordföljd placeras *kanske* som satsadverbial:

Eftersom Per *kanske* vill låna bilen … [§ 5: a]
Eftersom *kanske* Per vill låna bilen … [§ 8: a]

När *kanske* (*kanhända*, *måhända*) fungerar som inledare i en af-sats (e), kan optionellt den basala subjunktionen *att* stå mellan inledaren och satskärnan:

Kanske att han inte (har) kommit hem än. ≈ Kanske han inte (har) kommit hem än.

Konstruktionen är talspråklig.

Narrativa bisatser som kan ha fa-form (Bisatser § 60) och som innehåller *kanske*, *kanhända* eller *måhända* kan ha vilken som helst av de ovannämnda ordföljderna:

Hon trodde att än hade han *kanske* inte kommit hem.
Hon trodde att *kanske* han inte (hade) kommit hem än.
Hon trodde att än *kanske* han inte (hade) kommit hem.

Också i vissa andra fall kan en satsbas som ifrågasätter eller bekräftar satsens sanningshalt följas av satskärna med af-ordföljd, trots att hela konstruktionen inte är underordnad en annan sats. Ofta kan då en subjunktion skjutas in mellan satsbasen och satskärnan.

Och *inte ett öre* (att) jag hade på mig. [Regionalt; annars vanligen: Och inte ett öre hade jag på mig.]
Aldrig att vi skulle jobba där. (S)
Minsann (att) han var där före mig.
I helvete (*heller*) (att) jag tar med mig honom på den resan. [svordom med negerande funktion]
Så tusan (om) han ska lyckas med det där. [svordom med negerande funktion]

§ 10. Deklarativ huvudsats utan fundament. Deklarativ huvudsats kan i vissa typer av talade och skrivna texter sakna fundament:

Tror inte jag kan komma.
Vet jag inte.

Har just besökt Peterskyrkan.
Får ej övertäckas.

Beslöts att kommitténs nästa sammanträde skulle äga rum den 27 september […] (S)
Återstår hennes försök att rättfärdiga regimen.
Följer så skildringen av judarnas uttåg ur Egypten.

Vissa språkbrukare har fundamentlös deklarativ huvudsats efter konjunktionen *eller*:

Vi kan skriva rapporten nu, eller kan vi föredra den muntligt vid mötet. [vanligen: … eller {också/så} kan vi …]

I berättande framställning kan deklarativ huvudsats i ungdomligt talspråk ibland sakna fundament (narrativ inversion):

Kom hon in där, kände han igen henne, började han darra i hela kroppen så liksom. (T)

Se vidare Huvudsatser § 15.

§ 11. Förfältet. Förfält finns nästan uteslutande i anslutning till inre satser med fa-ordföljd. Där kan placeras två slags annex:

a) Initialt dislokerade led, dvs. led med pronominella kopior i den inre satsen (Annex § 6):[1]

Den där karlen, honom har jag sett någonstans förut.
Din cykel, vad fin den är!
Min bil, har du sett den?

b) Vissa slags satsadverbial och fria adverbial som fria annex (Annex § 13–14):

Apropå sommaren, vart ska du åka på semestern?
För resten, du kan ta min cykel.
Om Karlsson hör av sig så ring mig.

Också icke satsformade meningar (framför allt interjektions- och vokativfraser) som bildar komplex mening med en följande huvudsats kan sägas stå i huvudsatsens förfält (jfr Kompl. men. § 3: c, 4):

Usch, *flickor*, vad det blåser.
Bertil, nu får det vara nog.
Jaså, den har gått sönder nu igen.
Vad nu då, har det börjat regna!

[1] Initial dislokation förekommer också i narrativa fa-satser (§ 4: 1b):
Hon påstod att *den där karlen*, honom hade hon träffat förr.

§ 12. Efterfältet. Efterfält förekommer i anslutning till såväl af-satser som fa-satser. Alla annextyper förekommer i huvudsatser, vissa också i bisatser. I efterfältet står framför allt följande typer av annex:

a) Finalt dislokerade led (Annex § 7). I både bisatser och huvudsatser kan ett led stå i efterfältet med en pronominell kopia i den inre satsen:

Fastän han inte har varit här än, *din bror*, räknar alla med att han vet vad som händer.
Om du inte får tag i henne snart, *din syster*, får vi be någon annan.

När kommer han i år, *din bror?*
Jag sålde dem igår, *både bilen och båten.*

b) Finalt dubblerade led (Annex § 10–11). I framför allt deklarativa huvudsatser förekommer som annex dubblering av nominalt led med hjälp av pronominell kopia, främst av subjekt som fundament, och dubblering av vissa satsadverbial, främst av det negerande satsadverbialet:

Din bror är inte tappad bakom en vagn, *han.*
Inte har Gösta varit i Berlin, *inte.*
Den här datorn är inte dålig, *den inte.*
Du är ju inte klok, *ju.*

c) Adverbiella led som finala fria annex (Annex § 13). I huvudsatser kan vissa svagt betonade satsadverbial (ofta sådana som kommenterar språkhandlingen) stå i efterfältet (se också Satsadvl § 23):

Han tog med sig alla sina släktingar till Amerika, {*ju/väl/förstås/för resten*}.
Och så sätter du dig i stolen, *bara.*

d) Nominala led som finala fria annex (Annex § 15). Appositioner till hel sats eller till verbfras står vanligen i efterfältet. De kan knytas till såväl underordnad afsats som (framför allt deklarativ) fa-sats.

Om hon accepterar erbjudandet, {*något som/vilket/en möjlighet som*} *jag egentligen inte räknar med*, måste vi handla snabbt.
Sekreteraren ansågs vara jävig, *varför han omedelbart lämnade sammanträdet.*
Hon har nu genomskådat chefen *vilket jag gjorde redan i höstas.*

Se också Bisatser § 37.

e) Konjunktionen *eller* som finalt annex till huvudsats för att ange underställande fråga (jfr Huvudsatser § 22: a, 57):

Kommer du i morgon *eller?*
Hon får väl platsen *eller?*

I komplexa meningar kan en kort icke satsformad mening, vanligen en interjektions- eller vokativfras, ansluta sig till en föregående delmening. Den placeras, betonas och utmärks med interpunktion som ett annex till denna och kan därför sägas stå i dennas efterfält (jfr Kompl. men. § 3: c, 4).

Han kommer i morgon, *ja.*
Hon kommer inte i morgon, *nej.*
Han kommer i morgon, {*va/inte sant/eller hur*}*?*
A, ta nu spaden och sätt i gång, *va.*

Det blir bra, *Anders.*
Var bor ni, *pojkar?*
{Hej/Tack}, *Solveig.*

§ 13. Placering av led som kan stå på olika ställen i satsen. Ett satsled kan ibland placeras på olika ställen i satsen. Adverbial som är verbbestämningar kan byta plats med varandra i slutfältet (jfr ovan § 6). Adverbial och predikativ kan, särskilt om de är fria, också stå i mittfältet (jfr ovan § 5) i stället för i slutfältet. Led med ordinarie placering i de flesta av satskärnans positioner kan fungera som satsbaser (Satsbaser § 5). Många led kan stå som annex i efterfält eller förfält (jfr ovan § 11–12).

Valet av placering görs ofta för att tillfredsställa någon av följande principer:

a) Temaprincipen innebär att temat, det satsen handlar om, normalt står före remat, det som utsägs om temat. Ju senare i satsen ett led hamnar desto mer rematiskt är det i regel (förutsatt att det inte får en dämpad prosodi och därmed ges mindre uppmärksamhet). Också ett led som anger bakgrunden eller scenen för satsens aktion placeras gärna tidigt i satsen.

Temaprincipen styr ofta valet av satsbas i en deklarativ huvudsats: det som sägs i satsbasen är utgångspunkten eller bakgrunden för vad som meddelas i resten av satsen. Se vidare Satsbaser § 18: 1a.

Karl hade aldrig ätit kroppkakor.
Kroppkakor hade Karl aldrig ätit.

Också när adverbial som bestämmer verbet placeras i mittfältet spelar temaprincipen in: adverbialet är mindre rematiskt i mittfältet än det skulle vara i slutfältet (Advl § 29):

Han har *till oss alla* skickat sin senaste bok. Jfr: Han har skickat sin senaste bok till oss alla.

Utnyttjandet av initial och final dislokation är kopplat till informationsstrukturen. Ett initialt dislokerat led anger ofta något känt som aktualiseras för att bli ett nytt tema (Annex § 9).

Bilen, den går bra. Jfr: Bilen går bra.

När en nominal sats, en infinitivfras eller ett predikativ fungerar som satsbas (och subjekt) innebär detta som regel att satsbasens innehåll redan har på något sätt aktualiserats (Postp. led § 2: b), medan detta inte behöver vara fallet om ledet står i satsens slutfält:

Att företaget går i konkurs är ganska troligt. Jfr: Det är ganska troligt att företaget går i konkurs.

Om hon kommer i år vet jag inte. Jfr: Jag vet inte om hon kommer i år.

Rektor för en grundskola vill jag då inte bli. Jfr: Jag vill då inte bli rektor för en grundskola.

Definita led anger ofta något bekant som utsagan i övrigt handlar om (jfr t.ex. Subj. § 30). Av temaprincipen följer därför att ett sådant led ofta placeras tidigare i

satsen än ett indefinit om syntaxen ger möjlighet till detta. I t.ex. sekvensen indirekt objekt – direkt objekt är inte ordningen indefinit – definit nominalfras så naturlig.

Vi ska ge *journalisten ett tips*. [Mindre gärna: Vi ska ge en journalist tipset. Hellre: Vi ska ge tipset till en journalist.]

Olika adverbial i verbfrasen ordnas ofta så att det mest rematiska adverbialet kommer sist (§ 6: d):

Jag köpte bilen *för 20 000 kronor av min bror*.
Jag köpte bilen *av min bror för 20 000 kronor*.

b) Räckviddsprincipen innebär att ett uttryck med större räckvidd gärna placeras tidigare i satsen än ett uttryck med mindre. Det tidigare uttrycket anger den ram inom vilken det senare uttrycket tolkas. Ett egentligt subjekt (med normal placering i slutfältet) har vanligtvis mindre räckvidd än ett räckviddsuttryck som placeras i mittfältet eller som satsbas (Eg. subj. § 16).

Det har *inte* kommit *några flickor från ekonomisk linje* till våra möten. [Satsen kan bara betyda att inga flickor från linjen har kommit.]
Jfr: Några flickor från ekonomisk linje har inte kommit till våra möten. [Satsen kan alternativt innebära att vissa flickor från linjen inte har kommit.]

För räckviddstolkningen är det viktigt var de fokuserande satsadverbialen står i förhållande till det led som de fokuserar (Satsadvl § 51–56):

Rektorn har {*t.o.m/bara*} underrättat *de kvinnliga eleverna* om händelserna. Jfr: De kvinnliga eleverna har {t.o.m./bara} rektorn underrättat om händelserna.

Räckviddsprincipen har många undantag, delvis eftersom räckviddsrelationen kan framgå av sammanhanget eller tydliggöras med betoning.

c) Tyngdprincipen innebär bl.a. att långa och/eller komplexa uttryck, t.ex. bisatser eller satsekvivalenta led, gärna placeras så sent i slutfältet som möjligt:[1]

spela kvartett för ro skull *när vännerna kommer* [jfr: ?spela kvartett *när vännerna kommer* för ro skull]
spela kvartett i morgon *fastän hon är förkyld* [jfr: ?spela kvartett *fastän hon är förkyld* i morgon]
sitta och prata i soffan *med både hatt och handskar på* [jfr: ?sitta och prata *med både hatt och handskar på* i soffan]

Olika möjligheter finns att postponera satser och infinitivfraser, men också andra rematiska och flerordiga led (som ofta innehåller en egen bisats eller ett eget satsekvivalent led) kan postponeras. Dessutom postponeras ibland tunga appositioner eller sista samordningsled i objektet. Se vidare § 6: d samt kapitel 21 Postponerade led.

En karl var här idag *som ville prata med dig*.
Det skulle glädja mig och min hustru mycket *om du ville komma*.
Jag har beskrivit för henne *alla de grymheter människorna fick utstå*.
Hon hade flera gånger diskuterat med rektorn om saken, *en gammal vän till hennes far*.
Vi köpte en katt i går i stan *och en stor korg att ha honom i*.

d) Tydlighetsprincipen innebär att man undviker ordföljder som är flertydiga (jfr också (b) ovan). Olika placeringar kan t.ex. visa om en prepositionsfras är attribut eller adverbial eller till vilket verb en prepositionsfras utgör bestämning.

Han läste i tisdags om demonstrationerna. [Jfr den dubbeltydiga ordföljden: Han läste om demonstrationerna i tisdags.]
Den där klänningen i skyltfönstret skulle jag gärna vilja prova. [Jfr den dubbeltydiga ordföljden: Jag skulle vilja prova den där klänningen i skyltfönstret.]
Jag läste boken för ro skull när hon var borta. [Jfr den dubbeltydiga ordföljden: Jag läste boken när hon var borta för ro skull.]

Principerna överlappar ibland varandra i de enskilda fallen, t.ex. eftersom ett tematiskt led ofta är ett mindre komplext uttryck (det betecknar ju oftast något bekant och behöver därför mindre beskrivning) och också har stor räckvidd just genom att det är tema.

[1] En princip som modifierar tyngdprincipen är balansprincipen. Den leder till att ett verbfrasadverbial hellre placeras i mittfältet om verbfrasen är relativt välfylld än om verbet saknar andra bestämningar.

Han har *för din skull* skrivit och beställt en massa intressanta böcker. Jfr: *Han har för din skull gått. Han har gått för din skull.

ANM. Genom att välja en annan syntaktisk konstruktion av satsen kan man ge dess olika aktantled en annan ordning och på så sätt tillfredsställa principerna som beskrivits ovan. Några sådana systematiska parafrasmöjligheter förtecknas nedan:

a) Byte mellan aktiv och passiv konstruktion:

Anna hittade *Per*. ≈ *Per* hittades av *Anna*.

b) Byte av satsledsfunktion vid verb som anger reciprok relation:

Per lär likna *Anna*. ≈ *Anna* lär likna *Per*.
Per kolliderade med *Anna* i dörren. ≈ *Anna* kolliderade med *Per* i dörren.

c) Byte mellan alternativa konstruktionsmöjligheter vid samma verb eller mellan liktydiga verb med olika konstruktionsmöjligheter:

My visade *Bengt bilden*. ≈ My visade *bilden* för *Bengt*.
Han gjorde *vattnet* till *vin*. ≈ Han gjorde *vin* av *vattnet*.
Vi lastade *bilen* med *fruktlådor*. ≈ Vi lastade *fruktlådor* på *bilen*.
Sylvia äger *huset*. ≈ *Huset* tillhör *Sylvia*.
Åke sålde huset till *Sylvia*. ≈ *Sylvia* köpte huset av *Åke*.

d) Byte mellan konstruktioner med och utan expletivt subjekt:

Tre block saknas. ≈ Det saknas *tre block*.
Tulpaner får duga. ≈ Det får duga med *tulpaner*.
Huset vimlar av studenter. ≈ Det vimlar av studenter i *huset*.
Ladan brinner. ≈ Det brinner i *ladan*.
Att få se allt detta var mycket intressant. ≈ Det var mycket intressant *att få se allt detta*.
Den där datorn är svår att sortera med. ≈ Det är svårt att sortera med *den där datorn*.
Anton ville ha *just den där tårtan*. ≈ Det var *just den där tårtan* (som) Anton ville ha.

Se särskilt Subj. § 31, Vbfraser: Allm. § 25.

29 SUBJEKT

1 Översikt.

Struktur 2–7

2 Nominalfras som subjekt. 3 Nominal bisats som subjekt. 4 Infinitivfras som subjekt. 5 Nominal satsförkortning som subjekt. 6 Adverbfraser, prepositionsfraser och komparativa subjunktionsfraser som subjekt. 7 Expletivt *det* som subjekt.

Syntaktisk funktion och distribution 8–26

8 Subjektets plats i fa-satser. 9 Subjektets plats i af-satser. 10 Subjektstvånget och subjektslösa satser.

Subjektets kontrollfunktion 11–14

11 Subjektspredikativets kongruensböjning med subjektet. 12 Subjektet som korrelat till reflexivt eller reciprokt pronomen. 13 Subjektet som predikationsbas till fraser som ingår i satsens predikatsled. 14 Subjektet som korrelat till underförstådd bestämning i infinitivfras.

15 Bruket av *som* i relativ bisats och i bisatser med satsbas. 16 Subjekt i sats med identifierande subjektspredikativ. 17 Subjekt med dubblering eller dislokation.

Expletivt subjekt 18–25

18 Översikt. 19 Expletivt subjekt (formellt subjekt) i sats med egentligt subjekt: *Det dök upp falska hundralappar*. 20 Expletivt subjekt i sats med predikativ och *med*-fras: *Det är nyttigt med bananer*. 21 Expletivt subjekt i aktiv sats med postponerad nominal bisats eller infinitivfras: *Det är bra att du kommer*. 22 Expletivt subjekt i passiv sats med underförstådd mänsklig agens: *Det arbetades för fullt på lagret*. 23 Expletivt subjekt vid opersonliga predikat: *Det är ljust*. *Det ljusnar*. 24 Expletivt *det* i utbrytningskonstruktion: *Det är sin bror han vill träffa*. 25 Underordnad infinitivfras med underförstått expletivt subjekt.

Betydelse 26–30

26 Subjektet anger predikatsledets predikationsbas. 27 Subjektets semantiska roll. 28 Subjektet anger prototypiskt något avgränsat. 29 Subjektet i räckviddsstrukturen. 30 Subjektet i satsens informationsstruktur.

Parafrasmöjligheter 31

31 Parafraser där subjektsreferenten anges med ett annat satsled än subjekt.

Avgränsning mot andra satsled 32–34

32 Subjekt gentemot objekt. 33 Subjekt gentemot subjektspredikativ. 34 Subjekt gentemot egentligt subjekt.

§ 1. Översikt. Subjektet är ett nominalt led som tillsammans med en finit verbfras (predikatsledet) bildar en fullständig sats:

Den nya sekreteraren har hälsat på alla.

Ofta står som i ovanstående exempel subjektet framför hela den finita verbfrasen, men det kan också stå efter det finita verbet och/eller efter något annat av den finita verbfrasens led. I de allra flesta satser visar ordföljden ändå entydigt vad som är subjekt.

Har *den nya sekreteraren* hälsat på alla än?
Sedan skulle *den nya sekreteraren* hälsa på alla.
Jag vet inte vem *den nya sekreteraren* har hälsat på än.

I vissa fall står ett möjligt subjekt som postponerat led:

Det skulle passa bra *att tända julgranen*.
Nu skulle det passa bra *att tända julgranen*.

Subjektet utgörs vanligen av en nominalfras, en nominal bisats eller en infinitivfras. Vilken typ av subjekt som är möjlig i en sats avgörs av satsens predikatsverb eller subjektspredikativ. Nominalfrasens huvudord står i grundkasus eller i förekommande fall i nominativ.

Din bror ringde för en stund sedan.
Vi lärare skulle nog också behöva lite uppmuntran.
Om han kommer i denna vecka eller nästa är som alltid en öppen fråga.
Att aldrig ha några pengar är faktiskt rätt frustrerande.
Att hon klagar förvånar mig inte.

Jämfört med andra satsled är subjektet ett syntaktiskt mera oberoende led. Det inverkar på form och betydelse hos led i verbfrasen men påverkas självt till sin tolkning och form inte så mycket av satsens övriga led. Sålunda är det oftast subjektet som avgör tolkningen av reflexiva och reciproka pronomen i satsen, subjektspredikativet kongruensböjs med subjektet i fråga om numerus och genus, och subjektet betecknar ofta predikationsbasen för en infinitivfras eller participfras som ingår i satsens predikatsled.

Anders hämtade Per i *sin* nya bil. [*sin* = Anders']
Anders och Bo blev *kritiserade* av Per. [Predikativet står i plural efter subjektet, *Anders och Bo*.]
Anders kom hem till Per *för att få tröst*. [Den som vill ha tröst är Anders.]
Överraskad över den vändning sakerna tagit vände sig Anders till Per. [Det är Anders som är överraskad.]

Subjektet är till skillnad från andra nominala satsled ett obligatoriskt satsled i de allra flesta typer av satser (subjektstvånget). Om satsen innehåller bara ett nominalt led är alltså detta normalt subjekt. Om satsen saknar ett referentiellt nominalt

led eller om av något skäl ingen av verbets aktanter uttrycks med subjekt, upprätthålls subjektsfunktionen av en platshållare, vanligtvis det expletiva *det*.

Nu ska *du* sova. [Predikatet *sova* har bara en aktant.]
Har *det* regnat? [Predikatet *regna* har ingen aktant.]
Där brukar *det* växa fina kantareller så här års. [Predikatet *växa* har en aktant som här ingår i verbfrasen (som egentligt subjekt).]

När predikatet har flera aktanter är det lexikalt bestämt för det enskilda predikatet vilket aktantled som skall vara subjekt:

Kyrkan äger många skogsgårdar här i länet. [Vid predikatet *äga* är ledet som anger ägaren subjekt.]
Många skogsgårdar här i länet tillhör kyrkan. [Vid predikatet *tillhöra* är ledet som anger det ägda subjekt.]

Alla aktantled uppträder emellertid inte lika gärna som subjekt. Vid de flesta predikat utgörs subjektet av det led som anger den mest aktiva aktanten, t.ex. den som handlar (agens) eller – om agens saknas – den som upplever något.

Sedan hämtade *Per* Anders.
Då fick *Svensson* se Berglund.

Att subjektet gärna betecknar en aktiv aktant innebär att det oftare har individuativ än dividuativ referens och att subjektsreferenten i texter som handlar om både animata och inanimata företeelser oftast är animat.

Subjektsreferenten är predikatsledets predikationsbas och fungerar gärna som satsens tema, dvs. det som satsen handlar om. Subjektets referent är därför ofta också någon eller något som lyssnaren kan identifiera i talsituationen eller utifrån den tidigare kontexten.

ANM. I vissa subjunktionsfraser eller flerledade fraser eller bisatsekvivalenta fraser erinrar ofta det ena ledet om subjektet i en finit sats. Ibland står detta led också i nominativ, t.ex. *Han till att springa* (Icke satsf. men. § 39), *Vi har fler hönor än han* (Subjnfraser § 6, Flerl. fraser t.ex. 3: b, Icke satsf. men. § 39).

Struktur § 2–7

§ 2. Nominalfras som subjekt. Subjektet utgörs oftast av en nominalfras. Nominalfrasens huvudord står i nominativ om det kan böjas i nominativ : ackusativ, annars står det i grundkasus (dvs. icke-genitiv) (Nomfraser § 81, Pron. § 53–55, 152).[1]

Annelie älskar *jag*. Jfr: Annelie älskar mig.
En sådan lärare retar *vi* inte. Jfr: En sådan lärare retar oss inte.
1948 kom *nästa roman*.

Alla slags nominalfraser kan i princip vara subjekt i någon typ av sats, oberoende av vilket huvudordet är i nominalfrasen och vilka bestämningar huvudordet har:

Mötet handlade egentligen bara om vägsträckan över kanalen genom Ekbacken. (S)
Men *den i sådana här sammanhang rekordstora publiken* hade många åsikter om leden i dess helhet. (S)
Skyfallet den 14 juli 1984 ledde bland annat till att *208 hus* fick mer eller mindre omfattande vattenskador. (S)
Skillnaden är att *den förra* kostar 4,8 miljoner dollar, *den senare* 7,9 miljoner dollar. (S)
Den ansvarige på länsstyrelsen känner till ”klagomålen” […] (S)
De försöker väl få ut en slant om *de* kan. (S)
På den tiden fick *den som var liten* sysselsätta sig själv bäst *hon* kunde. (S)
Nya villor växte upp kring Berggrens och *ett stråk utanför tomten* blev vägreservat. (S)
En förvånad Benny tog tvekande emot blommorna.
På golven står *målarburkar och penslar*. (S)
Blåbärssoppa, kaffe och choklad finns att värma sig med på serveringen. (S)
Intresserade är välkomna att vara med. (S)
Alla känner nog igen smaken av passionsfrukt som ju numera ingår i mången saft och läsk, men *få* har ätit själva frukten … (S)

Indefinita nominalfraser är på grund av sin betydelse (jfr § 30) ovanligare som subjekt än definita. Starka restriktioner mot användning som subjekt gäller dock endast för nakna nominalfraser, dvs. indefinita nominalfraser med individuativt substantiviskt huvudord men utan kvantitetsattribut (Nomfraser § 30).[2]

**Häst* håller till i stall. Jfr: Vi har inte råd att hålla häst. Nu för tiden håller de sig med häst.
*I tvättkorgen ligger visst *rutig ylletröja*. Jfr: Hon var klädd i rutig ylletröja.
**Busschaufför* upplyste mig om vägen till stationen. Jfr: Han ville inte bli busschaufför.

I vissa fall kan emellertid också nakna nominalfraser utgöra subjekt. I nedanstående exempeltyper (a)–(d) gäller att nominalfrasen inte betecknar en specifik referent eller ett antal specifika referenter utan mer gäller den typ av referenter som nominalfrasen beskriver, medan (e) kan gälla också specifika referenter:

a) Om nominalfrasen fungerar som nominal satsförkortning (se vidare § 5):

Frack på fest är populärt i studentkretsar. Jfr: Att bära frack på fest …
Busschaufför är ett intressant yrke.

b) Om nominalfrasen har generisk betydelse (Nomfraser § 30: 2):

Bil är ett nödvändigt ont.
Cykel fungerar nog bäst i stadstrafiken.

Gränsen mot dividualiserade individuativa substantiv är då oklar (se Nomfraser § 30 Anm. 2):

Modern teater bygger på helt nya förutsättningar långt från den vanliga stela högtidligheten. (S)

I vissa texttyper, framförallt juridiska texter eller andra texter av regelkaraktär, kan nakna nominalfraser med generisk referens användas mera allmänt som subjekt (se Nomfraser § 30: 2):

Abonnent svarar själv för uppkommen skada.
Passmyndighet skall återkalla gällande pass, om […] *passinnehavare, som är efterlyst* […], uppehåller sig utomlands […] (S)

c) I satsstrukturer där en konstruktion subjekt + verb nära svarar mot en vanligare och mera integrerad konstruktion expletivt *det* + verb + egentligt subjekt (jfr Nomfraser § 30):

Små problem och irritationer saknades inte i sammanhanget. (R) [Oftare: Det saknades inte små problem och irritationer i sammanhanget.]
I svåra tider finns alltid *stor risk* för att sådant ska inträffa. [oftare: … finns det alltid stor risk …]
Längre ner i korridoren uppstod *stockning* utanför en skrubb med ett stort kassaskåp. (S) [oftare: … uppstod det stockning …]

d) Om två nominalfraser är samordnade (Nomfraser § 30: 1c, 117):

Är *företagsledning och företagsråd* överens så kan fabriken vara i gång på lördagar. (S)

e) I rubrikstil och liknande stilarter, också när nominalfrasen har specifik referens (Nomfraser § 30: 3b):

Skärmutställning om Landsnora kvarn visas på huvudbiblioteket. (S) [pålysningsnotis i tidning]

Indefinita nominalfraser med dividuativt eller pluralt huvudord är även utan kvantitetsattribut naturliga i subjektsposition, särskilt när de har generisk men också när de har specifik betydelse:

Ylle sticks inte alltid.
Pojkar är bråkigare än flickor, säger dom.
Jord, sand och sten hade rasat ner över honom och delat gången i två delar […] (R)
En 14-årig flicka skadades i ansiktet när *poliser* sköt plastkulor för att skingra en hop som kastade hemmagjorda bensinbomber. (S)
Pengar har bytt ägare, *vapen* har levererats och *politiska markeringar* har ägt rum. (S)

[1] En nominalfras i genitiv kan användas som subjekt när den betecknar familj eller liknande (Subst. § 77, Egenn. § 23):

Kantorns är trevliga.
Berggrens behöver däremot inte bekymra sig över vägbullret. (S)

Som subjekt kan en nominalfras i genitiv också fungera om nominalfrasen är possessivattribut i en nominalfras som i övrigt har reducerats genom ellips (Ellips § 2):

Min bil är sönder, men *Henriks* duger väl, eller varför inte ta din egen för en gångs skull?

[2] Nakna nominalfraser som har definit betydelse (Nomfraser § 30: 4) kan utan vidare stå som subjekt:

Höger öra var inflammerat.

Likaså definita nominalfraser utan definit attribut eller bestämdhetssuffix (som skiljer sig i formen från nakna nominalfraser bara när de har adjektivattribut, Nomfraser § 7):

Mamma kommer i morgon.

§ 3. Nominal bisats som subjekt. Subjektet kan utgöras av en nominal bisats.

1. Narrativa och interrogativa bisatser som subjekt står nästan enbart som fundament eller postponerade (Postp. led § 2):[1]

Att nu även de tre anhållna släpps fria genom beslut av domstol måste betraktas som ytterligare ett bakslag […] (S)
Att pendeln inte går ut till Bro är ett stort minus. (S)
Om det är i dag eller på Alexander den stores tid, spelar mindre roll. (S)
Och *vem som bjuder vem* är mycket viktigt. (S)
Hur gården används ska utvärderas. (S)
Är det en slump *att AB Marionetterna kommer i hans väg?* (S) Jfr: *Är att AB Marionetterna kommer i hans väg en slump?
Eftersom det var helt onödigt *att medlemsavgiften höjdes* ville hon riva upp beslutet. Jfr: *Eftersom *att medlemsavgiften höjdes* var helt onödigt …
Hon höll inte med om att det inte spelar någon roll *vem som kommer*. Jfr: ?Hon höll inte med om att *vem som kommer* inte spelar någon roll.

När slutfältet i satsen är tomt kan dock en narrativ eller interrogativ subjektsbisats stå närmast efter det finita verbet eller skilt från det av ett mittfältsadverbial (subjektet kan då också uppfattas som postponerat utan stöd av expletivt *det*, jfr § 8: a):

Av denna framgår *att en person kan dömas bara det ”verkar” som om vederbörande har haft skumma avsikter*. (S)
Tveksamt är *om han någonsin kommer att skriva boken färdig*.

Detta förekommer i synnerhet i följande fall:

a) När ett bundet subjektspredikativ eller bundet adverbial står som fundament:

Speciellt är också *att så många som 90 procent av de anställda tillhör IG Metall* […] (S)
Klart är *att Tottenham helt enkelt inte får förlora mot Southampton, som hittills bara vunnit två matcher på bortaplan*. (S)
Avgörande blev *hur länge banden har spelat ihop och hur många av medlemmarna som bor på ön*. (S)
Ovisst är *om projektet har någon chans att lyckas*.
Härav följer inte *att ansökan måste avslås*.

b) När satsen är passiv:

Vid ett extra styrelsemöte beslutades *att Hannas kontrakt bryts med omedelbar verkan*. (S)
I en fullmäktigebehandling för ett par år sedan svarades från tjänstemannahåll *att Dalaröborna var väl tillgodosedda med toaletter, bara de planerade in sina behov till sommartid*. (S)

c) När den finita verbfrasen (eller denna minus ett överordnat finit hjälpverb) står som fundament:

Imponerade på oss gjorde inte minst *att hon alltid var närvarande*.
Påtalas bör *att han varit väldigt slarvig*.

Också utöver dessa olika fall kan korta narrativa eller interrogativa satser marginellt stå som subjekt i mittfältet:

Visserligen är *att det regnar* otur, men …
Även om *att det regnar* är otur, så …

Se också Bisatser § 47.[2]

2. Expressiva bisatser och konditionala bisatser med nominal funktion står som subjekt obligatoriskt postponerade:

Det hade verkligen överraskat oss *vad pigg hon såg ut*. Jfr: **Vad pigg hon såg ut* hade verkligen överraskat oss.
Den gången hade det verkligen överraskat oss *vad pigg hon såg ut*. Jfr: *Den gången hade *vad pigg hon såg ut* verkligen överraskat oss.
Det är bra *om du kommer*. Jfr: **Om du kommer* är bra.
Däremot är det bra *om du kommer i tid*. Jfr: *Däremot är *om du kommer i tid* bra.

Konditionala bisatser som subjekt kan dock undantagsvis stå som fundament eller närmast efter det finita verbet utan stöd av expletivt *det*. Satsen har då vanligen subjektspredikativ.

Om du kunde komma vore jättetrevligt.
Förfärligt vore *om hon skulle dyka upp just nu*.

Se också Bisatser § 47, 89: b.

3. Korrelatlösa relativa bisatser och generaliserande bisatser med nominal satsbas står som subjekt i mittfältet eller som fundament:

Numera är *vad Svensson skriver* inte lika populär läsning.
Sedan blev *vad vi hade haft med oss* strax sålt till bönderna.
Eftersom *vad Svensson skriver* inte längre är lika populär läsning …
Naturligtvis blir *vem som än kommer* bjuden på en kopp kaffe.
Sedan kunde *vilka det än var* komma och äta en god middag.
Där fick *vem som ville* gå in och titta.

Eftersom *vem som än kommer* blir bjuden på en kopp kaffe …

Vad som då händer visas i denna dramadokumentär med elever från Myrsjöskolan i Orminge. (S)

Vad den ryske ledaren skrev till den svenska statsministern är hemligstämplat.

Vem som än kommer blir bjuden på en kopp kaffe.

Vilka det än var kunde komma och äta en god middag.

Se också Bisatser § 34, 89: a.

4. Bisatser som anger plats eller tidpunkt kan undantagsvis fungera som subjekt (Bisatser § 36 not 2, 89: b) och står då i mittfältet, som fundament eller i vissa fall postponerade. Satsen har ofta ett predikativ som karakteriserar den plats eller tid som anges med subjektet. Jfr också § 6 om adverb- och prepositionsfraser som subjekt.

Om man vill kunna se dem på långt håll borde *där du sitter just nu* vara den bästa utkiksplatsen.

När han kommer hem från spelningen skulle vara den idealiska tidpunkten att be honom om en extra veckopeng.

Där vi bor skulle väl passa utmärkt som plats för en teater.

Satsfogningar med konditionala bisatser, temporala bisatser eller lokala relativa bisatser som subjekt kan vanligen parafraseras med *det* som subjekt och med bisatsen som adverbial och fundament.

I vårt kulturklimat är det intressant *då det dyker upp en kvalificerad politisk tidskrift för allmänheten*.

[1] Oftast står narrativa och interrogativa bisatser postponerade och företräds av expletivt *det* på subjektets plats (också när alternativet är placering som fundament):

Det var otur för dig *att det regnade i går*.

[2] När en narrativ bisats är appositionellt attribut (Nomfraser § 77) till *det*, *detta*, *det här*, *det där* kan hela nominalfrasen stå som subjekt i mittfältet:

I snart ett år har *det att huset inte är färdigt* gett oss en mängd lokalproblem.

Vi slog till även om *det att huset inte var färdigt* ingav oss vissa betänkligheter.

Anförda meningar används som subjekt i satser med identifierande predikativ samt vid verb som anger hörsel- eller synintryck (Anf. men. § 12) och står då som fundament eller i postposition:

Skulle jag tacka ja? var den stora frågan som inte lämnade mig någon ro.

”*Alla avgångar inställda*”, lyste från ljustavlan.

Från ljustavlan lyste mot oss: ”*Alla avgångar inställda*.”

§ 4. Infinitivfras som subjekt. Subjektet kan utgöras av en infinitivfras (Inffraser § 4–5). Infinitivfraser som subjekt står nästan enbart som fundament eller postponerade (Postp. led § 2).[1]

Att ändra på busstiderna skulle drabba andra trafikintressen, menar man. (S)

Att vaska fram elektricitetens och magnetismens påverkan är mycket besvärligt trots all

forskning. (S)
Att för egen del göra litterär karriär intresserade honom föga. (S)
Att skriva är roligast i skolan […] (S)
Det är alltid angenämt *att bringa goda nyheter*. (R)
Då är det alltså fel *att skaffa sin familj en trygghet?* (R)
Jag hade lärt mig att det aldrig lönade sig *att tjata på en vuxen som bestämt sig*. (R)

Vanligtvis har infinitivfrasen utsatt infinitivmärke, men när den står som fundament kan detta vara utelämnat:

Arbeta är något som man måste göra – för att leva. (R)

Korta infinitivfraser kan något lättare än nominala bisatser (jfr § 3) stå som subjekt i af-satsers eller fa-satsers mittfält:[2]

Även om *att tänka rätt* är stort så behöver inte *att tänka fritt* vara mindre eftersträvansvärt.
Däremot är ju *att skriva brev* en rätt fascinerande sysselsättning.

När slutfältet är tomt kan en infinitivfras stå närmast efter det finita verbet eller skilt från det av ett mittfältsadverbial:

Mest lämpligt är (nog) *att dra tillbaka ansökan*.

[1] Oftast står dock infinitivfraser postponerade och företräds av expletivt *det* på subjektets plats (också när alternativet är placering som fundament):

Det är nog mest lämpligt *att dra tillbaka ansökan*.

[2] När en infinitivfras är appositionellt attribut (Nomfraser § 75) till *det*, *detta*, *det här*, *det där* kan hela nominalfrasen stå som subjekt i mittfältet:

Ibland är *det att vara döv på båda öronen* snarast en fördel.

§ 5. Nominal satsförkortning som subjekt. Subjektet kan utgöras av en nominal satsförkortning (Nomfraser § 94, Flerl. fraser § 10). Denna kan bestå av ett eller flera led.

Hög hatt (*på begravningen*) vore nog det lämpligaste.
En ny bil varje år är vanligt i hennes kretsar.
Ett par år till med Carlsson hade sannolikt gjort situationen lättare. (S)
Blidväder ute och tulpanbuketter inne gav en stämning av vårsalong […] (S)
Aktiva arbetsmarknadsåtgärder framför passivt kontantstöd har, heter det, bidragit till att hålla sysselsättningen uppe […] (S)

Ett eventuellt subjektspredikativ i satsen har då inte grammatisk kongruensböjning utan står i neutrum singularis oberoende av vilket genus eller numerus som det substantiviska huvudordet i subjektet har:

Presenter (*till personalen*) (*då och då*) är alltid populärt.

Jfr också § 6: a nedan.

§ 6. Adverbfraser, prepositionsfraser och komparativa subjunktionsfraser som subjekt. Marginellt kan adverbfraser, prepositionsfraser och komparativa subjunktionsfraser fungera som subjekt. Det förekommer i följande fall:

a) Adverb- och prepositionsfraser kan fungera som subjekt när de kan tolkas som förkortade satser i stil med de nominala satsförkortningarna (jfr § 5 och Prepfraser § 20: c). De kan då ofta parafraseras med infinitivfraser.[1]

I går hade varit lämpligare. Jfr: Det hade varit lämpligare att träffas i går.
Före lunch skulle alltså vara enda möjligheten. Jfr: Enda möjligheten skulle alltså vara att ha mötet före lunch.
Under diskbänken passar väl utmärkt. Jfr: Det passar väl utmärkt att ha avfallspåsen under diskbänken.

b) I vissa av de satser som annars har expletivt *det* som subjekt förekommer det undantagsvis att ett befintlighetsadverbial fungerar på liknande sätt, vanligen endast som fundament i satsen (se också Eg. subj. § 5).

I gräset kan finnas ormar.
På hotellrummet brukade saknas handdukar.
I deras toalettfönster har stått en blomkruka så länge jag minns.
I köket var förfärligt smutsigt.

Se också om *där* i stället för expletivt subjekt, § 7 not 1.

c) I vissa lexikaliserade vändningar står *så* som subjekt i bisats:

Och om *så* vore, vad gör väl det?
Att *så* icke skedde var knappast vårt fel.
Om *så* påfordras är jag beredd att personligen infinna mig.

d) *Som* + en indefinit nominalfras som annars skulle kunna vara egentligt subjekt kan också stå som subjekt i satsens mittfält (jfr Subjnfraser § 10):[2]

Då föll *som en skugga* över hans ansikte. Jfr: Då föll det som en skugga över hans ansikte.
Runt bröstet sitter *som ett järnband, hårt åtdraget.* (R)

[1] Infinitivfrasen kan vara explicit uttryckt och ha ett underförstått led (jfr Inffraser § 24) som syftar på subjektet:

Igår hade varit lämpligare att träffas [-].
Under diskbänken passar väl bra att ha avfallspåsar [-].

[2] Också en prepositionsfras med *bland* som anger en del av rektionens referenter kan marginellt förekomma som subjekt i sådana satser:

I Ukraina finns *bland världens bästa åkermarker.* [≈ … finns några av världens …]

§ 7. Expletivt *det* som subjekt. Som platshållare på subjektsplats fungerar det expletiva (icke-referentiella) pronomenet *det* (se vidare § 18–25). Expletivt *det* är alltid obetonat.[1]

Till jul säljs *det* alltid mer leksaker än annars.
Det påstods att hon hade kommit hem igen.
Eftersom *det* ligger ett postkontor runt hörnet är saken lätt ordnad.
Det är förunderligt gott med spettekaka.
Visst var *det* en glad överraskning att hon hade kommit hem igen.
Det regnar och blåser ute.
Det var katten som hade kommit hem igen.
Det var en kvinna här som frågade efter dig.

[1] Som expletiva subjekt i vissa användningar fungerar regionalt främst i Sydsverige *där*:

Nu sitter *där* en anka på trappan igen.

Se vidare nedan § 19 samt Eg. subj. § 6. *Där* kan inte vara expletivt subjekt i sats med postponerat subjekt (§ 21), i utbrytningskonstruktion (§ 24) eller i flertalet fall vid opersonligt predikat (§ 23).

ANM. Det expletiva *det* kan till skillnad från referentiellt *det* inte ersättas med demonstrativt pronomen:

{*Det/*Detta*} regnar. Jfr: Han kommer i morgon. {*Det/Detta*} är mycket glädjande.

Syntaktisk funktion och distribution § 8–26

§ 8. Subjektets plats i fa-satser. Fa-satserna utgörs av deklarativa, interrogativa, direktiva och vissa desiderativa huvudsatser samt vissa narrativa bisatser (Bisatser § 60) och vissa bisatser med samma struktur som rogativa huvudsatser (Bisatser § 4: 2, 134). Här är subjektets egen plats i mittfältet omedelbart efter det finita verbet.

Tidigast i SM-semifinalen kan *en ersättare* vara spelklar. (S)
Därtill kommer *reklamkontrakt*. (S)
Lagom till jul beslutade *kommunfullmäktige* att betala ut självrisken till 74 husägare. Indirekt erkände *kommunen* därmed att översvämningen – åtminstone delvis – berodde på brister i avloppsnätet. (S)
Hur många hektar är *gården* på?
Låt *du* skolflickor och militärer vältra sig i sin romantik […] (R)
[…] sjunk *ni* in i era artiklar om imperialism och tillväxtprocesser […] (R)
Må *lycka och välgång* följa dig!
Jag blev betryckt när jag tänkte på att i just dessa tempel har *några av våra största rabbiner* verkat. (S)
Är *företagsledning och företagsråd* överens så kan fabriken vara i gång på lördagar. (S)
De beter sig som skulle *världen* gå under i morgon dag.

I huvudsatser med satsbas, dvs. framför allt deklarativa och kvesitiva huvudsatser, kan subjektet också vara satsbas (i deklarativa satser kallad fundament):

Rotebrobion i Folkets hus visar Du är inte klok Madicken söndagen 8 februari kl 15. (S)
De aktiva på elitnivån slås snabbt ut i den tuffa konkurrensen om de missköter sig. (S)
Allt får växa fram i sin egen takt. (S)
Vad kan locka dem till detta? (S)
Hur många sådana förare kör på våra vägar? (S)
Vilka traumatiska upplevelser fanns obearbetade i hennes inre? (S)

Genom alternativa placeringar inom mittfältet eller i gränsen mellan mittfältet och slutfältet kan vissa led komma att stå mellan det finita verbet och subjektet (när detta inte är satsbas):

a) Mittfältsadverbial kan stå framför ett subjekt som inte är obetonat (Satsadvl § 8, Satsens struktur § 8: a):

[…] i värsta fall väntar inte *bussen*. (S)
Efter tips koncentrerades sedan *spaningarna* på Arboga. (S)
I det lilla klocktornet fanns förut *den mycket populära Kristusbilden*. (S)
Därför har vid flera tillfällen *de patrullerande poliserna* måst ingripa.

b) Reflexivt objekt kan stå framför ett subjekt som inte är obetonat (Obj. § 17, Satsens struktur § 8: c):

Sedan spred sig *skicket att skönmåla trä* till de svenska landsortskyrkorna […] (S)
Annars inriktar sig *företagen* mest på att minska personalen.

c) Ett obetonat kasusmarkerat icke-reflexivt objekt kan marginellt stå framför icke obetonat subjekt:

När min farbror kom till sin arbetsplats nästa morgon, hejdade honom *en av företagets vakter*. Jfr: *När bilen fortsatte att rulla, hejdade den en av företagets vakter.
När jag efter utflykten till bergen återvänder till Manila möter mig *nya kupprykten*. (S)

Om ovanstående villkor är uppfyllda kan både mittfältsadverbial och objekt stå framför subjektet:

Ibland rakade sig ju inte *Kalle* så noga.

Tunga subjekt kan dessutom i vissa fall vara postponerade, dvs. stå på adverbialsplats i satsens slutfält. Subjekt som har struktur av bisats eller infinitivfras är vanligen – ibland obligatoriskt – postponerade och företräds i de flesta fall av expletivt *det* på subjektsplats (§ 21, Postp. led § 2).

Det är nödvändigt *att vara poet* om man brottas med Gud och Djävulen. (R)
Var det nödvändigt *att gå fram så gränslöst brutalt?* (R)

Därutöver kan främst i passiv sats tunga subjekt av olika struktur vara postponerade utan att det finns något expletivt *det* på subjektsplatsen (Postp. led § 4: c):

På senare tid har sagts *att det har blivit läge för demokratiska kandidater "till vänster om mitten"*. (S)
Här spelade också in *den makt som armén gav kungen och den försvagning av rådet som isoleringen från kungen medförde*. (S)
Nyligen färdigställdes och skickades ut till skolor, föreningar etc. (samt till samtliga institutioner) *en liten publikation med namnet "Låna en föreläsare"*. (S)
På nära nog 30-årsdagen av sin prästvigning i Skara skall på pingstdagen till kyrkoherde i Fristad, Gingri, Borgstena, Tämta, Tärby och Vänga installeras *Stig Sundgren*. (S)

§ 9. Subjektets plats i af-satser. I af-satser, dvs. främst bisatser men också vissa huvudsatser (t.ex. expressiva, Satsens struktur § 3), är subjektets egen plats först i mittfältet framför eventuella mittfältsadverbial och det finita verbet:

De påstod att *han* inte hade blivit befordrad.
Eftersom *hon* aldrig brukade slarva, var detta lite förvånande.
Vilka fina rosor *din bror* har!
Att *ert företag* verkligen ville riskera något sådant!
Eftersom *målningen* redan till formatet är den största som någonsin gått på auktion där […] har den väckt stor uppmärksamhet. (S)
Det är numera hälsans representanter som anses sitta inne med kunskapen om hur *livet* egentligen bör levas. (S)

Också i af-satser kan dock ett mittfältsadverbial föregå subjektet om detta inte är obetonat:

Och vad är det som säger att inte *Janne Ottosson* är aktuell? (S)
[…] kanske han lyckas ta sitt första guld – om inte *nerverna* spelar honom ett spratt. (S)
Eftersom troligtvis *det här vädret* håller i sig kan vi inte räkna med att hålla tidtabellen.
När väl *cellerna* mist sina cellväggar har forskarna tvingat dem ta emot nya arvsanlag från speciella "budbärare". (S)
Rimligtvis måste svaret bli att kyrkan själv måste få formulera sin bekännelse och att därmed *den gamla sammanflätningen mellan staten och ett trossamfund* är en logisk orimlighet. (S)

Denna placering framför subjektet i af-satser är ofta mindre naturlig för adverbial som inte är satsadverbial men som ändå kan stå i mittfältet:

?Du kan själv se att ofta *Erik och Eva* är väldigt upptagna av varandra.
?Vi kunde konstatera att senast nästa år *finanserna* kommer att vara sanerade.

I af-satser som inleds av satsbas, dvs. framför allt kvesitiva, (vissa) generaliserande, relativa, (vissa) expressiva och proportionala bisatser samt vissa expressiva

huvudsatser, kan satsbasen utgöras av subjekt. Satsbasen följs då (utom i relativ bisats) av subjunktionen *som*.

Han undrade *vilka medlemmar* som ville åka med.
Hon stannar hemma *vilka barn* som än åker med.
Han talade med de medlemmar, *vilkas barn* skulle åka med.
Det var fantastiskt *vad många barn* som ville åka med.
Ju fler barn som åker med, desto bättre är det.
Vad många barn som ville åka med!

Tunga subjekt kan vara postponerade i af-satser på liknande sätt som i fa-satser ((1) ovan). I satser utan expletivt *det* kan dock subjektet postponeras endast om satsen innehåller mittfältsadverbial.

Om det blir nödvändigt {*att vi far/att fara*}, så låt mig packa.
Hon undrade vid vilken sjö det vore bäst *att tälta*.
Eftersom på senare tid hävdats *att det är läge för en ny kandidat* …
Eftersom inom detta projekt färdigställts *inte mindre än fyra monografier* …
*Eftersom färdigställts *inte mindre än fyra monografier* …

Eftersom subjekt och objekt till sin struktur oftast är likadana, är det främst genom sin placering som subjektet entydigt skiljs från objektet (se § 32).

§ 10. Subjektstvånget och subjektslösa satser. De allra flesta slag av satser måste innehålla ett subjekt:

Nu läser {*han/*Ø*} (en bok).
Apropå det: {*jag/*Ø*} har läst boken du talade om.

I vissa fall har subjektet ingen egen betydelse eller referens utan är expletivt (se § 18–25):

Nu ska {*det/*Ø*} bli gott med kaffe.
I kväll känns {*det/*Ø*} faktiskt rätt kallt.

Vid satsfläta får inte subjektets plats vara tom i den underordnade satsen (men jfr (d) nedan; Satsbaser § 16: a):

Rektorn vet jag att {*hon/*Ø*} kommer. Jfr: Rektorn vet jag att hon känner [–].
Den festen kan jag inte säga när {*den/*Ø*} var. Jfr: Den festen kan jag inte säga om jag var med på [–].

Som ett utslag av subjektstvånget kan man se att det led som är objekt vid ett verb i aktiv konstruktion måste inta subjektets plats vid passiv konstruktion (i de fall då inte expletivt subjekt är möjligt):

Festen inställdes i våras. Jfr: *Det* inställdes en fest i våras.

Subjektstvånget gör det också nödvändigt att hitta grammatiskt subjekt åt subjektsautonoma finita verb, när dessa inte har expletivt subjekt. Som subjekt väljs då det led som anger predikationsbasen för den underordnade verbfrasen.

Din bror verkade vara intresserad. Jfr: *Det* verkade som om din bror var intresserad.

Subjektstvånget till trots förekommer likväl i vissa fall subjektslösa satser:

a) Direktiva huvudsatser har normalt inget utsatt subjekt (Huvudsatser § 34–35):

Sluta upp med det där!

b) Relativa bisatser kan sakna subjekt men inleds då i gengäld obligatoriskt av subjunktionen *som*. Det underförstådda subjektet betecknar här samma referent som hela den nominalfras där relativsatsen ingår.[1] Se vidare Bisatser § 18.

De TV-program {som/*Ø} lockar mig mest sänds alltid så sent.
På den tiden fick den som var liten sysselsätta sig själv bäst hon kunde. (S)

c) Subjekt som fundament i deklarativa huvudsatser kan utelämnas förutsatt att det är redundant i sammanhanget och att det inte föregås av t.ex. en konjunktion eller en vokativ- eller interjektionsfras. Konstruktionen har begränsad användning och förekommer mest på anslag, etiketter o.d. (om subjektet anger det som anslaget gäller eller det som bär etiketten) eller i dagboksanteckningar och korta meddelanden (om subjektet betecknar talaren) (Ellips § 15, Huvudsatser § 15).

Får ej övertäckas.
Kommer strax.
Vet inte.
Trivs bra här och stannar nog semestern ut. [meddelande på vykort]
Återstår att städa upp. [expletivt subjekt utelämnat, infinitivfras som subjekt postponerad enligt § 4]

d) I satsflätor kan subjektsplatsen vara tom efter utelämnad subjunktion i narrativ bisats (Satsbaser § 15: b):

Johan har hon sagt [-] ska komma.
Vem tror du [-] är mest värd då? (R)
Den tycker jag [-] är mycket tråkigare. (R)
Sedan har vi Johan, som hon har sagt [-] ska komma.

Om satsen har kvar sin inledare kräver de flesta varianter av sverigesvenskan men inte alltid finlandssvenskan resumtivt subjektspronomen (Satsbaser § 16: a):

Johan har hon sagt att *han* skulle komma. [sverigesvenska]
Johan har hon sagt att [-] skulle komma. [finlandssvenska]
Det tycker jag själv att [-] är lite för mycket kanske. (T) [finlandssvenska]
Men det finns några ämnen som de inte alls tycker om, som de tycker att [-] är hemskt tråkiga. (T) [finlandssvenska]

[1] Traditionellt har subjunktionen betraktats som satsens subjekt. Om skillnaden mellan relativsatser inledda med *som* och relativsatser inledda med *vilken* se Bisatser § 20–22.

ANM. 1. Möjligen kan man uppfatta också satser med ett rumsbetecknande adverbial på en plats där annars expletivt subjekt hade kunnat stå som subjektslösa (se vidare § 19):

I skogen kan finnas vilda djur.
I dag luktar *här* inte hästskit, sill och sura kläder […] (S)
I krigskommunikéer från Bagdad och Teheran talades på onsdagen ånyo om strider vid fronten öster om Basra. (S)

Så, *sammalunda* som sättsadverbial kan stå på subjektsplats vid vissa intransitiva verb som annars har *det* som subjekt:

Så skedde inte heller.
Jag hjälpte dem lite när *så* behövdes.
Så blev också beslutat.
Sammalunda hände också i Småland.

Se också § 3 och 6 om adverbiella bisatser, adverbfraser, prepositionsfraser, subjunktionsfraser på subjektets plats.

Särskilt i vissa lexikaliserade vändningar saknas *det* som subjekt i fri komparativ bisats:

som nämnts, som redan påpekats, som sagt var
Detta kraftverk har stoppats liksom också har skett med det utanför Greifswald.

ANM. 2. Vissa fraser, t.ex. infinitivfraser och participfraser, med en semantisk och syntaktisk funktion som erinrar om bisatsens, beskrivs ibland i andra grammatiker som satser utan subjekt:

Hon vann genom att tränga sig förbi. [jfr: … genom att hon trängde sig förbi]
Du får inte komma så dåligt förberedd. [jfr: … om du är så dåligt förberedd]

Subjektets kontrollfunktion § 11–14

§ 11. Subjektspredikativets kongruensböjning med subjektet. Subjektet kontrollerar numerus- och genuskongruens hos bundna och fria subjektspredikativ (Predv § 12–14, 28, 49).

1. Predikativet är en adjektiv- eller participfras

Om subjektet är en nominalfras med substantiv som huvudord är kongruensen vanligtvis grammatisk:

Mina glasögon är försvunna.
Mässlingen blev besvärlig.
I den managementlitteratur som sedan en tid översvämmar bokmarknaden är *handböcker i presentations-, förhandlings- och talteknik* vanliga. (S)
Hans glasögon låg där smutsiga och lagade med tejp.
Tydligt irriterad över kommentaren satt *poeten* tyst en lång stund.

Om subjektet är en nominalfras med pronomen som huvudord är kongruensen grammatisk i de fall pronomenet självt böjs i genus och numerus:

Den är ny.
Det är nytt.
De är nya.

Om subjektet är ett pronomen som inte böjs i genus eller numerus rättar sig predikativet efter subjektets betydelse. Om subjektet betecknar person i ental står det i utrum singularis. Om det betecknar något dividuativt, ibland svagt referentiellt, står det i neutrum singularis.

Men *vem* blir glad av att få gå ut och sträcka på benen i en trist skolvestibul? (S)
Om *man* vill vara säker på att undanröja riskerna för skriftspråklighet i det muntliga framförandet […] (S)
Vad blev bestämt?
Har *någonting* varit besvärligt?

Även när subjektet är en nominalfras med egennamn som huvudord är kongruensen med predikativet närmast semantisk, dvs. den bestäms av subjektets betydelse eller referens (jfr Egenn. § 15):

Jag tycker att *Berg* [en person] är underbar.
Jag tycker att *Berg* [en ort] är underbart.

Om subjektet inte är en nominalfras står predikativet i neutrum singularis, vilket också kan ses som ett fall av semantisk kongruens (Adj. § 67).

Att motionera är nyttigt. [Subjektet är en infinitivfras.]
Om du klarar dig är väl likgiltigt för oss! [Subjektet är en nominal bisats.]
En skön soffa där vid väggen skulle vara praktiskt. [Subjektet är en flerledad fras (Flerl. fraser § 10).]

För det mesta sammanfaller den semantiska kongruensen med den grammatiska, men i några fall uppstår en konflikt dem emellan (Adj. § 61, 66):[1]

a) När subjektet står i singularis och refererar till ett kollektiv kan ibland semantisk numeruskongruens väljas, dvs. plural form hos predikativet:

Facket är {oroat/oroade} över samhällsutvecklingen.

b) När subjektet är neutrum och har en mänsklig referent föredras oftast semantisk genuskongruens, dvs. utral form hos predikativet:

Statsrådet är oroad över utvecklingen.
Barlejonet har inte blivit helt positivt skildrad i det här kapitlet. (S)

c) Svagt referentiella nominalfraser (oftast dividuativa) kan – oberoende av eget genus och numerus – ta neutrum singularis i subjektspredikativet (Nomfraser § 111):

Och *motion* är nyttigt. (R)
Varma mackor […] är gott! (S) [Jfr med delvis annan betydelse: Varma mackor är goda.]
Ättika kan vara farligt. [Jfr med delvis annan betydelse: Ättika kan vara farlig.]

d) Nominalfraser som fungerar som satsförkortningar tar – oberoende av eget genus och numerus – neutrum singularis i subjektspredikativet (Nomfraser § 94):

En ny kaffebryggare skulle vara fint.
Två datorer är praktiskt.

2. Predikativet är en nominalfras

Om predikativet är en nominalfras är kongruensen i huvudsak semantisk och gäller distinktionen ental : flertal, även om subjekt och predikativ för det mesta också överensstämmer grammatiskt i fråga om numerus:

God textbindning är i och för sig ett kvalitetsdrag i såväl skriven som talad text […] (S)
Båda bröderna har blivit konstnärer.

Om ettdera ledet har plural form men entalsbetydelse eller om det har generell eller kollektiv betydelse (Predv § 13: 1a–b) kan dock subjekt och predikativ skilja sig åt i fråga om numerus:

Mina nya glasögon är en välsignelse.
Detta var minsann glada dagar.
Mina syskon är ett härligt gäng.

När subjektet är en plural nominalfras och tolkas distributivt (Subst. § 60) kan dessutom en nominalfras som predikativ stå i singularis, särskilt om predikativet ingår i en verbfras som är underordnad ett viljeverb e.d. (Predv § 13: 1c):

Två av flickorna vill bli {hårfrisörska/hårfrisörskor}. Jfr: Flickorna blev {*hårfrisörska/hårfrisörskor}.
Alla aspiranterna ville bli den förste svensken på månen. Jfr: *Alla blev den förste svensken på månen.
Bröderna tjänstgjorde vid olika tillfällen som jaktpilot under krigets slutskede.

I sats med pluralt definit subjekt kan *var och en* stå som fritt predikativ:

De äldre flickorna tog {var och en/alla} med sig sina småsyskon.

Om predikativets kongruens med subjektet se vidare Predv § 12–14.

[1] Som semantisk kongruens kan man också betrakta kravet på pluralt subjektspredikativ vid subjekt som utgörs av två samordnade nominalfraser av vilka var och en hade krävt grammatiskt kongruensböjt predikativ:

Min kusin och hennes man är nöjda med uppgörelsen.

ANM. Såväl nominalt fungerande pronomen vilka inte böjs i genus eller numerus som egennamn kan alternativt beskrivas som bärare av inherent genus (liksom substantiv). Med detta synsätt har *vem* det lexikala genus utrum och *vad* det lexikala genus neutrum och kongruensen med predikativet är grammatisk, inte semantisk. Ett argument för att kongruensen är grammatisk är möjligen att *vem* alltid tar predikativ i singularis även när talaren med pronomenet efterfrågar mer än en person.

§ 12. Subjektet som korrelat till reflexivt eller reciprokt pronomen. Den finita satsen är normalt den vidaste syftningsramen för reflexiva och reciproka pronomen, och subjektet är då dessa pronomens korrelat:

Genom sin aktion skadade *bönderna* framför allt sig själva och sina sympatisörer.
Anna gav Jonatan sin lånebok.
De båda flickorna skvallrade på varandra för föräldrarna.
Vi betraktade bilderna av varandra.

Ett reflexivt pronomen kan också ha en snävare syftningsram inom vilken pronomenet kan eller måste syfta på ett annat korrelat än satsens subjekt (Pron. § 87–96).

I vissa fall är antingen den finita satsens subjekt eller ett annat satsled syntaktiskt möjligt som reflexivets korrelat. Meningen tolkas då utifrån vad som är pragmatiskt rimligt.

Karin lät dottern låna sin nyköpta klänning. [sin = Karins]
Karin lät barnet suga på sin smutsiga napp. [sin = barnets]
Föräldrarna bad syskonen bädda sina sängar. [sina = antingen föräldrarnas eller syskonens]

Ibland är det bara en av syftningsramarna som grammatiskt passar till det reflexiva pronomenet:

Han såg oss försvinna efter att ha lurat till sig pengarna. Jfr: Vi såg honom försvinna efter att ha lurat till sig pengarna.

Hon fann oss i sin säng. Jfr: Vi fann henne i sin säng.

Ett reciprokt pronomen har vanligen sitt korrelat inom den snävaste möjliga syftningsramen. Se vidare Pron. § 101–102.

Flickorna lånar aldrig av varandra. [varandra = flickorna]
Föräldrarna bad syskonen bädda varandras sängar. [varandras = syskonens, men ≠ föräldrarnas]
Vi hade funnit flickornas julkort till varandra. [varandra = flickorna, men ≠ vi]

§ 13. Subjektet som predikationsbas till fraser som ingår i satsens predikatsled. Infinitivfraser, adjektiv- och participfraser och adverbiella led som ingår i satsens predikatsled har ofta subjektets referent som predikationsbas.

1. Subjektet kan beteckna predikationsbasen till en infinit verbfras som ingår i predikatsledet som objekt eller (föregången av preposition) som adverbial.[1]

a) Om en infinitivfras är bunden bestämning till ett verb betecknar verbets subjekt infinitivfrasens predikationsbas, såvida inte satsen har ett objekt eller bundet adverbial vars nominalfras då i stället normalt anger infinitivfrasens predikationsbas:

Kent älskar att meta i bäcken. Jfr: Kent förbjöd mig att meta i bäcken. Kent röt åt mig att hålla tyst.

Här strävar *alla studenter* efter att få inkomstbringande anställningar.

Vid verben *lova* och *erbjuda* med synonymer anger antingen subjektet (oftast) eller objektet infinitivfrasens predikationsbas:

Per {lovade/erbjöd} henne att hjälpa henne med flyttningen. Jfr: Per {lovade/erbjöd} henne att få hjälp med flyttningen.

Vid *be* med synonymer kan antingen subjektet eller objektet (oftast) beteckna infinitivfrasens predikationsbas:

Per bad henne om att få komma dit. Jfr: Per bad henne att hjälpa till vid flyttningen.

Predikativet *skyldig* kan ta både indirekt objekt och infinitivfras som direkt objekt. I en sådan sats betecknar alltid subjektet, inte det indirekta objektet, infinitivfrasens predikationsbas.

Adam är skyldig henne att göra det.

b) Om infinitivfrasen ingår i en fri bestämning i predikatsledet är det normalt subjektet som anger infinitivfrasens predikationsbas:

Bo retade Johanna genom att bara sitta och glo.
Kanske ringde *hon* upp Bengt efter att ha funderat en stund.

Också om infinitivfrasen är passiv betecknar det överordnade verbets subjekt infinitivfrasens predikationsbas:

Hon fick nytt livsmod genom att utsättas för diverse utmaningar.
Han påhejades av oss alla för att bibringas lite nytt livsmod.

Om infinitivfrasens predikationsbas se vidare Inffraser § 26–31.

2. Subjektet kan beteckna predikationsbasen till ett bundet eller fritt predikativ i satsen (Predv § 28, 49):

Därför har *huset* blivit alldeles för vräkigt.
Utmattad klev *Bo* på tåget just när det satte igång.

I sats med objekt anges normalt ett bundet predikativs predikationsbas av objektet. Ett fritt predikativs predikationsbas anges vanligen med subjektet men kan i vissa fall anges också av objektet. Pragmatiska faktorer avgör då vilken tolkning som är rimlig.

Sedan lämnade han henne alldeles utmattad. Jfr: Vi lämnade henne alldeles utmattad. Hon lämnade oss alldeles utmattad.

Totalitetsbetecknande pronomen (t.ex. *alla*) hänför sig som fria predikativ vanligen till definita subjekt (Predv § 46: a):

Barnen sitter nu alla på tåget till Småland.
De har var och en skickat ett vänligt brev till mig.
Eftersom *makarna* båda måste skriva på förbindelsen …

3. Subjektet betecknar normalt också predikationsbasen till vissa adverbial. Det anger t.ex. vanligen vem eller vad som befinner sig på den plats som rumsadverbialet anger medan aktionen pågår, eller det anger vem eller vad som har eller inte har det som anges med ett adverbial inlett av *med* respektive *utan* (jfr Obj. § 22).

I går arbetade *Stellan* hemma. [Stellan var hemma.]
Stellan arbetar alltid med hatten på. [Stellan har alltid hatten på när han arbetar.]

I satser med objekt befinner sig oftast såväl objekts- som subjektsreferenten på det ställe som rumsadverbialet anger, men ibland kan bara subjektet eller bara objektet beteckna adverbialets predikationsbas:

Fredrik träffade Anna på stationen. [Fredrik och Anna var på stationen.]
Fredrik träffade Anna i sällskap med bankdirektören. [Det var antingen Fredrik eller Anna som var i sällskap med bankdirektören när de träffades.]
Bo köpte sitt nya hus hos en mäklare. [Bo men inte huset var hos mäklaren.]
Sune förberedde tentan i biblioteket. [Sune men inte tentan var i biblioteket.]
Jfr: Kusinerna hittade nycklarna i hans skrivbordslåda. [Nycklarna men inte kusinerna var i skrivbordslådan.]
Per jagade Filip utan utrustning. [Per hade ingen utrustning.]
Jfr: Per hittade Filip bakom ett garage, utan portföljen. [Filip hade inte portföljen.]

På samma sätt som ett objekt kan ett bundet adverbial vid sidan av subjektet ange predikationsbas för ett senare led i satsen:

Bengt ringde till Elsa på jobbet. [på jobbet = den arbetsplats där Elsa eller Bengt eller båda befinner sig]

När ett adverbial förutsätter ett visst perspektiv (jfr Advb § 46) gäller det oftast subjektreferentens perspektiv:

Aston Villa förlorade mot Arsenal hemma. [Normalt är *hemma* = hos Aston Villa.]

I många fall kan det dock alternativt vara dens perspektiv som anges med ett objekt eller ett bundet adverbial:

Aston Villa slog Arsenal hemma. [hemma = hos Arsenal eller hos Aston Villa]

[1] En supinumfras har samma predikationsbas som sitt överordnade hjälpverb *ha*:
Per har ätit upp karamellerna. [Subjektsreferenten Per är predikationsbas till *ätit upp karamellerna*.]
Per beskyllde Nils för att ha ätit upp karamellerna. [Objektsreferenten Nils är predikationsbas till supinumfrasen.]

§ 14. Subjektet som korrelat till underförstådd bestämning i infinitivfras. Subjektet kan vara korrelat till en underförstådd verbbestämning i en infinitivfras. Infinitivfrasen är bestämning till vissa verb, adjektiv, particip och gradadverb och har en mer eller mindre tydlig final betydelse (se vidare Inffraser § 24: 1, Adjfraser § 51: 2).[1]

Den duger inte att använda [-] längre.
Spången håller säkert att gå på [-].

Den är trevlig att se på [-].
Apelsiner är svåra att äta [-].
Datorn är gjord att bära med sig [-].

Datorn är alltför tung att bära med sig [-].
Huset var lagom att bo ensam i [-].

Också i ett flertal lexikaliserade negerade förbindelser (Inffraser § 24 not 3) är subjektet korrelat till ett underförstått bestämningsled i en verbfras, t.ex.:

Hon är knappast att lita på [-].

Vid vissa verb eller adjektiv kan subjektet antingen beteckna den underordnade infinitivfrasens predikationsbas (§ 13: 1) eller vara korrelat till en underförstådd verbbestämning i infinitivfrasen (se vidare Inffraser § 24 not 1):

Den {duger/är lämplig} (till) att stå här i finrummet. [infinitivens predikationsbas]
Den {duger/är lämplig} att ställa [-] här i finrummet. [korrelat till underförstådd bestämning]
Boken är värd att läsas. [infinitivens predikationsbas]
Boken är värd att läsa [-]. [korrelat till underförstådd bestämning]

[1] Subjektspredikativet behöver inte vara kongruensböjt utan kan stå i neutrum singularis som enligt reglerna i § 11:

Kameror är förbjudet att ha med sig [-] i kyrkan.
Honung är gott att röra ner [-] i yoghurten.

Marginellt kan predikativet stå i neutrum singularis (som om infinitivfrasen vore subjekt) även vid definita subjekt: *De där skorna är olämpligt att ta.*

§ 15. Bruket av *som* i relativ bisats och i bisatser med satsbas. Bruket av *som* i relativa bisatser och i bisatser med satsbas är beroende av om det i satskärnan följer ett explicit subjektsled eller ej.[1]

a) I en relativ bisats (utan satsbas) där satskärnan inte har ett explicit led för subjekt är subjunktionen *som* obligatorisk som inledare, medan den annars i restriktiv relativsats är optionell:

blommorna {som/*Ø} står i fönstret; jfr: blommorna (som) han köpte

I relativ bisats med satsbas följs satsbasen av *som* bara om den utgörs av *vad* med funktion som subjekt (Bisatser § 34):

Hon köpte vad som fanns i affären. Jfr: Hon kontaktade de studenter vilka {Ø/*som} hade antagits redan tidigare.

b) Om satsbasen i en kvesitiv interrogativ bisats, en generaliserande bisats, en expressiv bisats eller en proportional bisats själv är subjekt, måste denna satsbas följas av *som* (Bisatser § 72, 79, 113, 114, Satsbaser § 7: b):

Jag undrar *vilka gymnasister* {som/*Ø} har blivit antagna. Jfr: Jag undrar vilka gymnasister (som) hon anställde.
Det blir nog bra *vilka* {som/*Ø} än blir antagna.
Det var fantastiskt {*vad/så*} *många gymnasister* {som/*Ø} blev antagna.
Ju fler gymnasister {som/*Ø} blir antagna desto bättre är det.

Också i expressiva huvudsatser måste satsbasen efterföljas av *som* om den är subjekt i satsen (Huvudsatser § 92: 3):

Vilka snygga vrålåk {som/*Ø} kommer därborta! Jfr: Vilka snygga vrålåk stockholmarna hade!
Vad mycket pengar {som/*Ø} ska rulla in när det här börjar fungera!

[1]Också ett expletivt subjekt gör det möjligt att undvara *som* som inledare:

Det var inte mycket folk (som) det bodde här på den tiden.
Hon undrade hur många patienter (som) det satt och väntade på henne.
Vad mycket pengar (som) det finns i världen!

Jämför också i sydsvenskt regionalt språk med rumsbetecknande *där*, *här* på subjektsplats:

Folket (som) här bodde var väldigt trevliga.
Det var inte mycket folk (som) där bodde.

§ 16. Subjekt i sats med identifierande subjektspredikativ. I satser med identifierande subjektspredikativ kan ett definit pronomen i neutrum singularis användas som subjekt oberoende av referentens art och av den predikativa nominalfrasens animathet, genus och numerus. Om predikativets nominalfras är definit anger satsen att subjektet och predikativet har samma referens.[1]

Det där är min chef. [Också: *Han där* är min chef.]
Det här är styrman Rilén. (R)
Hallå. *Det* är Asta. (R)
Det där är mitt kompani i kadettskolan. (R)
Det här är de kejserliga standaren. (R)

Om predikativet är en indefinit nominalfras anger det vilken typ subjektets referent tillhör:

Detta är en kollega till mig från Budapest […] (R)
Det där är en spansk adelsman.
Har du varit hos Lundström? *Det* är en bra läkare, tror jag.
Känner du Niklas och Joakim? *Det* är verkligen två underliga pojkar.
Det där är fantasier, jag har inte följt efter dej. (R)

Se vidare Predv § 31.

[1] Satser av typen *det är* + nominalfras kan ofta uppfattas som ellipser av satsfogningar med utbrytning (jfr § 24):
– Vem var det som ringde? – *Det* var Axel (som ringde).

§ 17. Subjekt med dubblering eller dislokation. Subjektet kan vara finalt dubblerat om det står som fundament i satsen. Det åsyftas då med ett personligt pronomen som finalt annex (Annex § 10).

Sven är allt en liten lurifax, *han*.
Att svansa runt här duger minsann inte, *det*.
Anita, *hon* var skön, *hon* … (R)
Han är hård som en Kajfas, *han*. (R)
Det är en bra bil, *det*.

Vissa språkbrukare accepterar också final dubblering av subjekt som inte står som fundament (Annex § 10 not 3):

Nog är *Sven* en riktig lurifax, *han*.

Subjektet kan också vara ett definit personligt pronomen vars korrelat är ett nominalt led i initial eller final dislokation (Annex § 5, 9):

Saaben, *den* är på service.
Saaben, är *den* på service?
Mårten, {*det/han*} är en trevlig kille.
Att segla, är *det* tråkigt?
Att det regnar, *det* gör väl inget.

Den är på service, *Saaben*.
Nu är *den* på service, *Saaben*.
Är *den* på service, *Saaben*?
{*Det/Han*} är en trevlig kille, *Mårten*.
Är *det* tråkigt, {*segling/att segla*}?

Sedan kunde *de* komma och äta en god middag, *vilka det än var*.
Där fick *vi* gå in och titta, *vem som ville*.
Sedan blev *det* strax sålt till bönderna, *vad vi hade haft med oss*.

Expletivt subjekt § 18–25

§ 18. Översikt. Det expletiva pronomenet *det* fungerar som subjekt i olika satstyper. I de flesta fallen verkar konstruktionen vara ett sätt att ge det led som annars skulle ha fungerat som subjekt vid satsens predikat en plats i satsens rematiska del (jfr § 31: 2).

Det saknas mjöl. Jfr: Mjöl saknas.
Det är nyttigt med morötter. Jfr: Morötter är nyttigt.
Det värker i benet. Jfr: Benet värker.
Det är trevligt att lösa korsord. Jfr: Att lösa korsord är trevligt.
Det är min syster som kommer. Jfr: Min syster kommer.

I andra fall fungerar *det* som en platshållare vid predikat som kan användas utan valensbundna aktanter (eller utan uttryckta sådana) (jfr § 10):

Det åskar. Åskar *det*?
Det ljugs lika mycket nu för tiden. Ljugs *det* lika mycket nu för tiden?

Expletivt subjekt används särskilt i följande konstruktionstyper:

a) Sats med egentligt subjekt, dvs. ett nominalt led på objektsplats som betecknar en aktant vilken annars uttrycks med subjekt vid samma predikat:

Det sitter fem patienter i väntrummet.

b) Sats med *med*-fras vars rektion betecknar en aktant som annars uttrycks med subjekt vid satsens predikat:

Till efterrätt blir *det* utmärkt med hallonpaj.

c) Sats med postponerad nominal bisats eller infinitivfras som anger satsens predikationsbas:

I så fall är *det* osäkert vart han ska åka.
Kanske är *det* bättre att skriva till tidningen.

d) Passiv sats med underförstådd mänsklig agens:

I sådana miljöer intrigeras *det* nog mer än på andra håll.

e) Sats med opersonligt predikat:

Nu haglar *det* också.
I år ser *det* hoppfullt ut här.

f) Överordnad sats i en utbrytningskonstruktion:

Det är du själv som måste klara upp den här saken.

§ 19. Expletivt subjekt (formellt subjekt) i sats med egentligt subjekt: *Det dök upp falska hundralappar*. Expletivt *det* är subjekt (formellt subjekt) i sådana satser som har egentligt subjekt (jfr Eg. subj. § 6):

Nu flög *det* visst en glada över fältet igen.
[…] under tidigt 1800-tal började *det* dyka upp falsk marmor och falskt ädelträ allmänt […] (S)
Det ligger en antikvarisk bokhandel vid Arbat. (S)
När han kom hit första gången satt *det* grabbar på taket till centrum och spanade. (S)
Det står fem patienter på väntelistan för behandling […] (S)

Också när en anaforisk verbfras syftar på en verbfras med egentligt subjekt står expletivt *det* som subjekt:

– Brukar *det* verkligen flyga glador här över fälten? – Ja, det brukar *det* (göra).
Jfr: – Brukar verkligen *gladorna* flyga här över fälten? – Ja, det brukar *de* (göra).

I företrädesvis sydsvenskt regionalt språk kan i stället *där* sägas fungera som formellt subjekt i satser med egentligt subjekt:

Nu flög *där* visst en glada över fältet igen.
Där finns gott om plats hos oss.

Också i standardspråk kan både *här* och *där* fungera som subjekt. Adverbet är emellertid då inte helt expletivt utan bibehåller sin rumsbetydelse. Detta gäller särskilt *här* som alltid anger ett område där också talaren befinner sig.

I stället finns *där* ett återhållet ursinne […] (S)
Kväll efter kväll satt *där* ett antal kända filmpersonligheter och spelade roulette. (S)
I går saknades *här* cement till gjutningen.
Han säger att *här* saknas cement till gjutningen.
**Här* står en sotare där ute. Jfr: Det står en sotare där ute.

Andra adverbial kan marginellt, huvudsakligen som fundament, stå i stället för formellt subjekt i satser med sådana verb som kan konstrueras med egentligt subjekt (jfr § 6: b, 10 Anm. 1 samt Eg. subj. § 5):

I den trakten har funnits glador så länge jag kan minnas.

§ 20. Expletivt subjekt i sats med predikativ och *med*-fras: *Det är nyttigt med bananer.* Expletivt *det* fungerar som subjekt i vissa satser med ett subjektspredikativ (som ofta anger en värdering), där en följande *med*-fras som bundet adverbial (jfr Adjfraser § 34: e) betecknar predikativets predikationsbas. *Med*-frasens rektion är antingen en indefinit nominalfras med dividuativ betydelse eller flertalsbetydelse eller en nominal satsförkortning (Nomfraser § 94, Flerl. fraser § 10). Konstruktionen kan systematiskt parafraseras med en konstruktion där det bundna adverbialets rektionsled är subjekt i stället för det expletiva *det* och där predikativet står i neutrum singularis oberoende av subjektets numerus och genus (jfr § 5).

Nog är *det* väldigt läckert med kroppkakor. Jfr: Nog är kroppkakor väldigt läckert.
Det är förbjudet med kameror inne i kyrkan. Jfr: Kameror är förbjudet inne i

kyrkan. Kameror inne i kyrkan är förbjudet. Att ha med kameror inne i kyrkan är förbjudet.
Det vore smaskens med två rundor golf i morgon. Jfr: Två rundor golf i morgon vore smaskens.
Det är kul med backhoppning och så dåligt som jag åker längd nu kan det kvitta vad jag håller på med. (S)

Också vissa (oftast värderande) intransitiva verb kan konstrueras på detta sätt (Advl § 41: e):

Det duger med vatten. Jfr: Vatten duger. Att använda vatten duger.
Inte hjälpte *det* med vare sig tvål eller bensin. Jfr: Varken tvål eller bensin hjälpte.
Det smakar gott med citron i den här rätten.
I det här partiet låter *det* bra med oboe.

Det expletiva *det* kan inte ens regionalt utbytas mot *där*, *här*:

{*Det*/**Där*} är gott med jordgubbar.

Om andra predikat med expletivt subjekt där rektionen i ett adverbial alternativt kan fungera som subjekt se § 23, särskilt (1d)–(1f).

§ 21. Expletivt subjekt i aktiv sats med postponerad nominal bisats eller infinitivfras: ***Det är bra att du kommer.*** En narrativ, interrogativ eller expressiv bisats (§ 3) eller en infinitivfras (§ 4) som betecknar predikatets predikationsbas på samma sätt som ett ordinärt subjekt normalt gör står ofta i stället som postponerat led, medan subjektsplatsen upptas av ett expletivt *det*. Konstruktionen är så gott som obligatorisk om den narrativa eller interrogativa bisatsen eller infinitivfrasen inte placeras som fundament i satsen. Den är obligatorisk när bisatsen är expressiv. (Om satser med passivt verb se § 22.)

Om olyckan är framme är *det* viktigt att man blir opererad på rätt sjukhus […] (S)
Men även om *det* är mycket troligt att rikspolischefen och riksåklagaren själva övertar utredningen är *det* ännu oklart vem som ska fortsätta utreda mordet på statsministern. (S)
Det är oklart varför han inte valde att landa på något närmare flygfält. (S)
Nu är *det* mycket tveksamt om Girardelli verkligen kan fullfölja tävlingen, som avslutas på söndag med störtloppsdelen. (S)
Är *det* inte fantastiskt vad vackra ögon han har!
Därför är *det* roligare att semestra utomlands.
Det är synd att sitta inne i det här vädret.
Det var snällt av honom att bjuda hem dem. (R)

Expletivt *det* är i aktiv sats möjligt endast när bisatsen eller infinitivfrasen står postponerad, däremot inte när bisatsen eller infinitivfrasen står som fundament:[1]

*Att du kommer ska *det* bli trevligt.

Jämför övriga satstyper med expletivt subjekt:

Flera stycken glador kom *det* då plötsligt flygande över fältet. [jfr § 19]
Kameror är *det* minsann förbjudet med här. [jfr § 20]
Regnar gör *det* sällan. [jfr § 23]

I satser med postponerad nominal bisats eller infinitivfras kan *där* inte fungera som expletivt subjekt.

{*Det/*Där/*Här*} var tur att du hann hit i tid.

Däremot kan *där*, *här* och andra rumsadverbial med bibehållen rumsbetydelse undantagsvis stå på subjektsplats (i stället för expletivt *det*; också som fundament) :

Läste du ledaren i söndags? Visst stod där att två kommunalråd vill avgå.
I ledaren i söndags {stod/framgick} att två kommunalråd vill avgå.

Om postponerad bisats eller infinitivfras vid verb i passiv se § 22: c.

[1] Vid verb som *förefalla*, *verka*, *se ut* anges det sakförhållande som förefaller, verkar etc. med en obligatoriskt postponerad *som om*-sats. Verbets subjekt är då det expletiva *det*.

Det {förefaller/verkar/ser ut/känns/låter} som om han är lugnare nu.

I stället för expletivt subjekt kan med ungefär samma betydelse en överordnad sats ha samma subjekt som bisatsen:

Han {ser ut/verkar} som om han är lugnare nu.

Alternativt används vid vissa av verben en infinitivfras i stället för bisatsen (Inffraser § 8: 1b):

Han {förefaller/verkar} vara lugnare nu.
Han ser ut att vara lugnare nu.

De nämnda verben kan också stå med expletivt subjekt när bisatsen i ovanstående exempel motsvaras av en sats som har formen av en deklarativ huvudsats (referatmening) och när den överordnade satsen är placerad efteråt:

Hon vill ha platsen, {verkade/föreföll} *det* (som).

Se också om *kännas*, *låta*, *se ut*, *lukta*, *smaka* § 23: 1c.

ANM. Anförda meningar och nominala bisatser kan inte stå som subjekt (utan expletivt *det*) vid vissa verb och verbförbindelser vilkas predikationsbas de anger. Hit hör några udda verb och verbförbindelser som *stå*, *gå upp*, *låta*. I denna grammatik redovisas därför inte dessa led som postponerade subjekt. Det expletiva subjektet vid dessa predikat är då av den typ som redovisas i § 23 och de underordnade meningarna och satserna närmast en sorts objekt.

Han hade varit där för tre år sedan, gick *det* upp för mig. Sedan gick *det* upp för mig att han hade varit där för tre år sedan.
Det ska bli regn till kvällen, står *det* i tidningen. *Det* står i tidningen att det ska bli regn till kvällen.
Jag vill också vara med, låt *det* från garderoben.

§ 22. Expletivt subjekt i passiv sats med underförstådd mänsklig agens: *Det arbetades för fullt på lagret.* I passiva satser där en mänsklig predikationsbas (oftast agens) är underförstådd kan expletivt *det* vara subjekt.[1] Följande fall kan urskiljas:

a) Satser vars verb saknar bundna nominala bestämningar. Aktionsarten är vanligen oavgränsad. Se vidare Passiv § 7: 1.

Det arbetades för fullt på nästa upplaga.
Det ljugs alltid friskt i sådana här sammanhang.
Det gräts och skrattades om vartannat.
Det spacklas, slipas, tejpas och målas. (S)

b) Satser vars verb har en bestämning motsvarande objekt i aktiv sats. Nominalfrasen är indefinit och ofta svagt referentiell.

Det spelades kort till långt in på natten.

Satsen kan uppfattas som parallellt konstruerad med (a) men den kan också analyseras som en sats med egentligt och formellt subjekt (§ 19). Se vidare Passiv § 7: 2a.

I passiva satser enligt (a) och (b) kan ett *här* eller *där* med bibehållen rumsbetydelse stå på subjektets plats (jfr § 19):

Brukar här städas till jul?

c) Satser med postponerad nominal bisats eller infinitivfras som objekt (jfr § 3, 4, 21; Passiv § 7: 2b):

Det sades att hon skulle göra en ny film.
Det har påstått att svensken konsumerar för mycket offentligt och privat. (S)
Det uppskattas av de flesta att fara på semester vid Medelhavet.

Till skillnad från satsfogningar där matrissatsen är aktiv kan det passiva verbet ha expletivt subjekt också när den nominala bisatsen står som fundament:

Att hon skulle göra en ny film sades *det* i radion redan i går.
När regnet äntligen ska komma, har *det* undrats länge nu.

Om bisatsens innehåll är presupponerat kan den dock inte stå som fundament i sats med expletivt subjekt:

Att hon inte skulle göra någon ny film beklagades {*Ø/*det*} av alla.

d) En anförd mening kan vara underordnad en anförande sats med passivt verb och expletivt subjekt (Anf. men. § 12 not 1):

Du förstår dig på barn, sägs *det*. (R)
Jag vill också vara med, hördes *det* inifrån garderoben.

[1] Passivt verb kan också ta egentligt subjekt i sats med expletivt subjekt (§ 19). Agens behöver då inte vara mänsklig och explicit agentadverbial kan förekomma i satsen.

Det förstördes flera byggnader av höststormarna det året.
Den sommaren dracks *det* mängder av fläderblomssaft av alla som fick tag i någon.

ANM. Att icke-presupponerad narrativ eller interrogativ bisats kan stå som fundament med bibehållet expletivt subjekt i den överordnade satsen kunde tyda på att den underordnade satsen bör uppfattas som ett objekt snarare än som ett subjekt i postposition. Jfr ovan (b) och Passiv § 7: 2a.

§ 23. Expletivt subjekt vid opersonliga predikat: *Det är ljust. Det ljusnar.* Expletivt *det* förekommer vid verb (eller verbförbindelser), adjektiv och adjektiviska particip som grupperar sig i vissa mer eller mindre tydliga semantiska grupper. I flertalet fall avser predikatet en händelse eller ett tillstånd utan tydlig agens, men det förekommer också att agentiva verb konstrueras med expletivt subjekt. Predikat vilkas lexikala uttryck (verb, verbförbindelser, adjektiv, adjektiviska particip) konstrueras på detta sätt kallas opersonliga.

I många fall kan en sats med predikat av denna typ i stället för expletivt *det* ha ett aktantled som subjekt, framför allt ett led som anger plats eller föremål för aktionen (*det gör ont i hela kroppen ≈ hela kroppen gör ont*, jfr § 19), orsak eller föremål för aktionen (*det surrar i stan av rykten ≈ rykten surrar i stan*), beledsagande omständighet eller föremål för aktionen (*det är klent med förtjänsten ≈ förtjänsten är klen*, jfr § 20). Om sådana parafrasmöjligheter se § 31: 2.[1]

1. Predikat för händelser eller tillstånd som man inte (omedelbart) tänker sig förorsakade av en tydlig agens eller orsak:

a) Väderlek och dagsljus:[2]

Det {åskar/blixtrar/regnar/duggar/snöar/töar/blåser/stormar/fläktar/drar/friskar i/öser ner}.
Det {fryser på/gassar}.
Det är {ljust/mörkt}. *Det* {ljusnar/gryr/mörknar}.

Karakteristiskt för denna grupp av predikat som annars erinrar om (1d) är att de vanligen inte kan ta rumsangivelsen som subjekt (se § 31: 2):

**Blekinge* åskade. Jfr: *Det* åskade i Blekinge.

Däremot kan *det* som subjekt ibland ersättas av beteckningen för det som orsakar aktionen:

Solen gassar. Jfr: *Det* gassar.
Regnet hällde ner. Jfr: *Det* hällde ner.
Västanvinden fläktade. Jfr: *Det* fläktade.

b) Dygnets eller årstidernas växlingar, högtider, tidsuppgifter och liknande (denna typ kan ses som ett specialfall av (a) ovan):

Det våras, det ljusnar igen, det knoppas, hör göken! (R)
Nu lider *det* mot höst.
Men så en dag, *det* var på hösten 1958, sa jag till mig själv […] (R) [Subjektet kan här också vara referentiellt: Detta var på hösten 1958.]

Verben *vara*, *bli* har ofta expletivt *det* som subjekt när de som bestämning tar en indefinit nominalfras som betecknar tidpunkt, tillstånd eller händelse (se också Anm.).

Det var tidig söndagmorgon.
Snart blir *det* påsk.
Det blev sommar och höst. (R)
Nu är *det* höst. (R)
Det var krig och utegångsförbud redan då.
Då blev *det* en väldig uppståndelse.

c) Verb för sinnesförnimmelser:

Verb som anger lukt tar expletivt subjekt och dessutom en indefinit nominal bestämning som anger luktens art eller ursprung (Obj. § 19: 4g):

Nu luktar *det* torkad frukt i källaren.
Det osar biffstek lång väg.
Det stinker ofta gödsel här.

Med ett ordinärt subjekt eller med en *från-* eller *om*-fras som bundet adverbial kan man alternativt ange den plats eller den referent som avger lukten: {*Hon/Källaren/Kostymen*} *luktar torkad frukt*. *Det luktar torkad frukt* {om henne/om kostymen/från källaren}. Upphovet till lukten kan också anges med en *av*-fras som bundet adverbial: *Det* {*doftade/luktade/osade/stank*} *intensivt av stark parfym*. *Platsen* {*doftade/luktade/osade/stank*} *intensivt av stark parfym*.

Verb som anger andra slag av sinnesperception tar också expletivt subjekt och dessutom ofta sätts- eller gradadverbial:

Det hörs inte (långt) när du ropar mot vinden.
Det känns svalt här i källaren.
Det känns som om vårt arbete är något som ingen annan vill befatta sig med. (S)
Det känns inte (skönt) när du nyper mig.
Det syns alltid (tydligt) när du fuskar i kortspel.
Det ser prydligt ut i köket nu.

d) Tillstånd eller händelser som i typfallet registreras direkt med sinnena. Ofta anges då också med befintlighetsadverbial det område där det registrerade fenomenet konstateras.

Det lyser genom springan.
Det {glittrade/gnistrade} i vattnet.
Det {smäller/mullrar}. *Det* knäpper i väggen. *Det* puttrar och fräser i pannan.
Det susar i trädens kronor.
Det {ryker/dammar/skvätter/bubblar/skummar}.
Just för att ha något att ta till ifall *det* blev mörkt och kallt i huset mitt i vintern. (S)

Det brinner på vinden.
Det fattade eld i gardinen.
Det är {kallt/varmt}.

En lång rad predikat avser ofrivilliga kroppsliga eller andliga förnimmelser, och ett befintlighetsadverbial betecknar då den del av kroppen som berörs av fenomenet:

Det svartnade för ögonen.
Det gick runt i huvudet.
Det hamrade och bultade i hans huvud.
Det susar i öronen.
Det kyler utefter ryggen.
Det gör ont i hela kroppen.
Det värker i armen.
Det klack till i mig.
Det högg tag i mig.
Det ryckte i läpparna.
Det svindlar för tanken.
Det skär mig i hjärtat.
Det sjöd av harm inom henne.
[…] andra tycker att *det* kittlar i magen, svartnar för ögonen och är väldigt obehagligt. (S)
Innan foten blivit ordentligt varm gör *det* ont. (S)
Men *det* svider. (S)

Hit kan också föras en vanlig uttryckstyp som följer mönstret *det är* + adjektiv + befintlighetsadverbial, där adjektivet karakteriserar den upplevda atmosfären på den plats som anges med adverbialet:

Alltid är *det* så hemtrevligt hos er.
Det har länge varit så bråkigt på Stadion.
Det är för det mesta ledsamt i kyrkan, tycker hon.
Det var så lugnt i hans vallokal […] (S)

e) Rörelse inne i ett kollektiv eller en dividuativ mängd. Kollektivet anges vanligen obligatoriskt med ett *av*-inlett bundet adverbial (Advl § 36: a). Denna typ kan ses som ett specialfall av (1d) ovan. Utmärkande för den är att inte bara platsen utan också det som uppfattas där anges.

I lådorna kryllade *det* av små äckliga kryp.
På marknaden vimlar *det* av ”levande legender”. (S)

Den aktant som anges med *av*-frasen kan i vissa fall anges med subjekt eller egentligt subjekt vid samma verb:

Det dräller av folk på stan. Jfr: Folk dräller på stan. Det dräller folk på stan.

f) Andra icke-agentiva händelser och tillstånd vilkas uttryck alltid eller ibland konstrueras opersonligt är t.ex. *arta sig, dra ut på tiden, gå* {*bra/illa*}, *vara bråttom, vara långt till, vara ngns tur, vilja sig* etc.:

I flera år har *det* varit ganska tyst om Röllingbyleden. (S)
Det skar sig mellan honom och mig.
Det gick honom illa.

I många fall kan en *med*-fras ange den aktant som annars också kan anges med subjekt vid samma predikat. Konstruktionstypen glider då in i den som redovisats i § 20. Här kan dock *med*-frasens rektion vara en definit nominalfras.

Det är {slut/förbi} med hans tur. Jfr: Hans tur är slut.
Det är klent med förtjänsten. Jfr: Förtjänsten är klen.
Det går utför med affärerna. Jfr: Affärerna går utför.
Hur gick *det* med intervjun? Jfr: Hur gick intervjun?
Det drog ut på tiden med förberedelserna. Jfr: Förberedelserna drog ut på tiden.
Det får anstå med betalningen. Jfr: Betalningen får anstå.
Det hastade inte med städningen. Jfr: Städningen hastade inte.
Det ordnar sig nog med lokalerna. Jfr: Lokalerna ordnar sig nog.
[…] Jan tycker att *det* räcker med detta konstaterande […] (R) Jfr: Jan tycker att detta konstaterande räcker.
Går *det* bra med tusenlappen jämnt? (R) Jfr: Tusenlappen jämnt går bra.
Det vill sig inte med den här uppsatsen. Jfr: Den här uppsatsen vill sig inte riktigt.

Satsen kan dock inte alltid parafraseras med rektionsledet som subjekt:

Det är bråttom med betalningen. Jfr: *Betalningen är bråttom.
Hur står *det* till med dig? Jfr: *Hur står du till?
Nu får det vara slut med att spela fotboll. Jfr: *Nu får det vara slut att spela fotboll.
Hur går *det* med henne nu för tiden? ≠ Hur går hon nu för tiden?

2. Ett fåtal verb för agentiv handling när agens inte kan urskiljas av talaren:

Det {knackar/ringer} på dörren.
Det stampar och knackar utanför.
Bankade *det* inte på ytterdörren? (R)
Där om någonstans borde *det* spöka. (R)
Sedan nappade *det*.
Det flaxade till uppe i trädet.
Plötsligt väste *det* i snåret.
Hör du inte att *det* gnäller utanför dörren?

Flertalet agentiva verb kan dock inte konstrueras på detta sätt:

Det sjöng i träden. ≠ Någon sjöng i träden.

Jämför också passiva verb som har expletivt subjekt och uttrycker agentiv handling § 22.

[1] Eftersom många av uttrycken för de opersonliga predikaten också kan konstrueras med aktantled som subjekt, förekommer *det* också som ett subjekt som inte är expletivt utan har referentiell betydelse:

– Hur var rummet? – *Det* var väldigt kallt. [Jfr med expletivt subjekt: *Det* var väldigt kallt i rummet.]

[2] Vissa verb av typ (1a) tar nominalfras som bunden bestämning. Bestämningen kan uppfattas som innehållsobjekt (Obj. § 21) eller – om verbet också skulle kunna konstrueras med samma nominalfras som subjekt – som egentligt subjekt.

Det regnade en ordentlig skur.
Det formligen regnade myror över oss. Jfr: Myrorna formligen regnade ner över oss.

Liknande konstruktionsmöjligheter föreligger vid följande verb av typ (1c): *kännas*, *synas*, *höras*:

Det {kändes/hördes/syntes} ingenting. Jfr: Ingenting {kändes/hördes/syntes}.

ANM. I satser av typ (1b) med *vara* + nominalfras i predikatsledet redovisas i vissa grammatiker nominalfrasen som egentligt subjekt. Eftersom satsen inte kan parafraseras med nominalfrasen som subjekt redovisas nominalfrasen i denna grammatik som subjektspredikativ.

§ 24. Expletivt *det* i utbrytningskonstruktion: *Det är sin bror han vill träffa*.
Expletivt *det* är subjekt i matrissatsen vid utbrytning (Bisatser § 38–39):

Det var min chef som vann tävlingen.
Vem var *det* som vann tävlingen?
Det är rocken som drar in i Skärsätra. (S)
Det var i höstas som ett nytt giftlarm gick på BT-Kemiområdet. (S)
Jag trodde så bestämt att *det* var kvinnorna som du ville få kunskap om […] (R)
Oh, sa Ann, oroad som om *det* var sista tåget som gick. (R)

Det expletiva *det* i utbrytningskonstruktionen kan inte ens regionalt utbytas mot *där*, *här*:

**Där* var min chef som vann tävlingen.

I många fall kan meningar av typen *Det är X* uppfattas som ellipser av *Det är X som YZ*, där den relativa bisatsen utelämnats eftersom den kan suppleras ur föregående kontext:

– Varför gödslar han nu? – Det är för att han ska få bättre skörd (som han gödslar nu).
– Vad tyckte du bäst om? – Det var nog att paddla kanot (som jag tyckte bäst om).

Besläktad med utbrytning är presentering med relativ bisats (Bisatser § 30, Eg. subj. § 17: c). Också här står det expletiva *det* i matrissatsen och ett subjektspredikativ innehållande en relativ bisats beskriver närmare den fokuserade referenten.

Det är en karl (i telefonen) som söker dig.
Det är en dam därborta som vill dansa med dig […] (R)

ANM. Den presenterande satsfogningen kan, när matrissatsen också innehåller t.ex. ett befintlighetsadverbial, alternativt analyseras som en sats med egentligt subjekt. Jfr: *En karl som söker dig är i telefonen.* Jfr också regionalt: {*Där/Här*} *är en karl i telefonen som söker dig.*

§ 25. Underordnad infinitivfras med underförstått expletivt subjekt. En underordnad infinitivfras, som motsvarar en finit sats med expletivt *det* som subjekt, kan stå som verbbestämning i framför allt följande fall:

a) Infinitivfras med predikat vars uttryck i en finit sats tar expletivt *det* som subjekt kan vara bunden bestämning till ett subjektsautonomt verb (Vb § 8) med expletivt *det* som subjekt:

Det lär komma mycket folk i kväll. Jfr: Det kommer mycket folk i kväll.
Nu ser det ut att finnas vatten i brunnen igen.
Sedan började det att regna igen.
Det verkar vara din bror som har vunnit.

b) Infinitivfras med predikat vars uttryck i en finit sats tar expletivt *det* som subjekt kan fungera som nexusinfinitiv (Inffraser § 9–11) om det led som eljest brukar beteckna nexusinfinitivens predikationsbas (dvs. objektet eller subjektet) utgörs av expletivt *det*:

Vi hörde det regna utanför.
Han påstod det vara säkert att hon skulle komma.
Han lät det alltid sitta en massa fåglar på sitt balkongräcke.
Det påstods vara säkert att hon skulle komma.
Det antogs ha varit brodern som begick dådet.

c) Infinitivfras med predikat vars uttryck i en finit sats tar expletivt *det* som subjekt kan ibland ingå i en fri adverbiell bestämning till ett verb som självt förutsätter ett expletivt subjekt. Semantisk parallellitet mellan över- och underordnat verb gynnar denna konstruktion. De närmare villkoren är annars otillräckligt kända.

Nu regnar det efter att ha snöat i tre dagar. [opersonliga predikat (jfr § 23)]
Det skvallrades mycket utan att egentligen nämnas några namn. [passiva verb med expletivt subjekt (jfr § 22: a)]
Det var molnigt utan att komma en enda droppe regn. [opersonligt predikat (jfr § 23) i den överordnade satsen och konstruktion med egentligt subjekt (jfr § 19) i adverbialets infinitivfras]
Nu är det verkligen torrt i markerna efter att inte ha regnat på flera månader. [opersonliga predikat (jfr § 23)]
?Det valdes in flera kvinnor i styrelsen utan att finnas en enda man som ville ställa upp. [konstruktion med egentligt subjekt (§ 19) i adverbialets infinitivfras]
*Det verkar som om detta var sant utan att finnas några bevis.

Betydelse § 26–30

§ 26. Subjektet anger predikatsledets predikationsbas. Subjektet anger normalt den finita verbfrasens (predikatsledets) predikationsbas:

Då ropade *pojkarna* på dagisfröken.
För övrigt har *personalen* redan sagt ja till hela planen.
Sen berättade *vi* spökhistorier för varandra.
Att ingen reagerade var märkligt.
Kalla kårar gick efter ryggen på oss.
Bananer är nyttigt.

Opersonliga predikat har en vag ospecificerad predikationsbas som anges med det expletiva *det* (§ 23):

Äntligen ljusnade *det*, men *det* regnade fortfarande.

Också i vissa andra typer av satser upptas den ordinarie subjektsplatsen av det expletiva *det*, och satsens predikationsbas anges då i stället av ett led i verbfrasen:

Det var märkligt att ingen reagerade. [postponerat subjekt; jfr § 21, Postp. led § 2]
Det gick kalla kårar efter ryggen på oss. [egentligt subjekt; § 19, kapitel 19 Egentliga subjekt]
Det är nyttigt med bananer. [§ 20, Adjfraser § 34: e]

När det finita verbet är ett subjektsautonomt verb (med underordnad infinit verbfras) är dess predikationsbas hela resten av satsen, medan subjektet anger predikationsbasen för den underordnade infinita verbfrasen (Vb § 8):

Bussen kan komma när som helst. Jfr: Det är möjligt att bussen kommer när som helst. [*Bussen* anger predikationsbasen för *komma*, inte för *kan*.]
Böckerna tycks vara slut. Jfr: Det verkar som om böckerna är slut. [*Böckerna* anger predikationsbasen för *vara slut*, inte för *tycks*.]

Subjektet kan – utöver att ange det finita verbets predikationsbas – också ange predikationsbasen för olika led i den finita verbfrasen, särskilt underordnade infinita fraser (se t.ex. § 13, Inffraser § 26–31):

Kanslichefen lovade mig att lösa problemet. [*Kanslichefen* anger predikationsbasen för både *lovade* och *lösa*.]
Jfr: Kanslichefen bad mig att lösa problemet. [*Kanslichefen* anger predikationsbasen för *bad* men inte för *lösa*.]

Som predikationsbas till det finita verbet och/eller ett led i den finita verbfrasen anger subjektet en innehavare av en semantisk roll i en aktion. Se vidare § 27.

§ 27. Subjektets semantiska roll. Valet av subjekt i satsen är i de allra flesta fall lexikalt givet, dvs. i en sats med ett visst verb är det bara en enda av de aktanter verbet förutsätter som kan anges med subjektet i satsen.[1]

Om satsens verb saknar aktanter blir subjektet oftast det expletiva *det*:

Regnar *det?*

Om verbet förutsätter bara en aktant blir i regel det led som anger denna aktant satsens subjekt:

Samuel springer inte. Sover *Samuel?* Syns *sprickorna? Lådan* är tom.

Vid ett verb med fler än en aktant är det visserligen lexikalt avgjort vilket aktantled som skall vara subjekt, men man kan urskilja vissa rätt tydliga principer för vilket led vid ett godtyckligt valt verb som skall vara subjekt: i stort sett är det den mest aktiva eller rörliga av aktionens aktanter som skall betecknas med subjektet. Detta innebär att man kan uppställa en ungefärlig prioritetsordning mellan olika roller i aktionen vad gäller subjektsvalet. Roller som typiskt besätts med människor står högt i denna prioritetsordning. Mellan följande fyra vanliga roller är ordningen normalt:

Agens – Upplevare – Föremål – Plats

(Med ”Föremål” avses den ospecificerade rollen att vara föremål för aktionen.) Exempel ges i Schema 1.

Verb	**Agens**	**Upplevare**	**Föremål**	**Plats**
undervisa	subjekt	objekt	adverbial	–
tömma	subjekt	–	–	objekt
hämta	subjekt	–	objekt	adverbial
sätta	subjekt	–	objekt	adverbial
älska	–	subjekt	objekt	–
upptäcka	–	subjekt	objekt	–
hamna	–	–	subjekt	adverbial
passera	–	–	subjekt (inanimat)	objekt

SCHEMA 1. Sambandet mellan semantisk roll och satsledsfunktion vid några vanliga verb.

Man kan också se prioritetsordningen som ett utslag av aktantens grad av inflytande på aktionen. Agens står här högst eftersom den avsiktligt orsakar aktionen. Ett verb med subjekt i agensrollen känns igen på att det kan kombineras med adverbial som *försiktigt*, *avsiktligt*, *förgäves*. Det kan också underordnas förbindelser som *hålla på med* och *låta bli att*. Det är vidare framför allt verb med agens som används i icke-negerad imperativ.

Agens är normalt animat och kan ha inflytande på olika typer av aktioner där samma aktantled kan sägas samtidigt ange en annan roll, t.ex. det som flyttas, förändras eller upplever något:

Hon hoppade ner i gropen. [agens och föremål] Jfr: *Hon* föll ner i gropen. [föremål]

Han kröp ihop. [agens och föremål] Jfr: *Han* krympte. [föremål]
Hon såg på mannen. [agens och upplevare] Jfr: *Hon* såg mannen. [upplevare]

En upplevare är den som uppfattar något med sina sinnen eller sitt förstånd eller som erfar en känsla inför något. Upplevaren är animat och har ibland också ett visst inflytande på aktionen, även om detta bara är negativt, dvs. han eller hon kan se till så att upplevelsen inte kommer till stånd: *Tröttna inte! Slå dig inte! Snubbla inte på stolen. Bli inte ledsen!* (jfr Huvudsatser § 40).

Vi uppfattade signalerna tydligt.
Nu är *Johan* visst arg på mig.

Andra roller som ofta kan innehas av subjektets aktant är innehavare eller mottagare (besläktad med upplevare) och orsak (besläktad med agens). Den som innehar, disponerar eller tar emot något kan liksom upplevaren sägas ha visst inflytande på aktionen genom att ofta ha makt att låta bli att ta emot etc.

Elin har ett tjänsterum på sjätte våningen. [innehavare]
Åke fick bilen av sin fru. [mottagare]
Sorgen gjorde honom passiv. [orsak]

Föremålet för aktionen är något som aktionen gäller utan att det är konstitutivt för aktionen att föremålet deltar aktivt i skeendet. Föremålet för aktionen är negativt definierat som en aktant med mindre tydlig roll än andra aktanter. Föremålet är alltså en mycket brokig roll: det som befinner sig, det som rör sig, det som blir till, det som påverkas (utan att uppleva påverkan), det som uppfattas, det som innehas, det som är en del av något, det som har en egenskap eller är i ett tillstånd etc.

Vid lokalisering av föremål till en viss plats är föremålet den potentiellt rörliga aktanten (som dock inte själv kontrollerar sin rörelse). Föremålet står i förgrunden, medan platsen utgör lokaliseringens statiska bakgrund, och föremålet står därför högre i prioritetsordningen vid subjektsvalet.

Stenen {låg/hamnade} på trottoaren.

En och samma verkliga eller tänkta händelse eller situation kan ofta betraktas ur olika perspektiv och uppfattas som olika slag av aktioner. Valet av aktionstyp kan bero på vilken aktant som skall tilldelas mest inflytande över aktionen eller som är tema för yttrandet (§ 30). En sådan aktant bör helst betecknas med satsens subjekt, och den talande väljer då ett verb, adjektiv eller particip som gör det möjligt för honom att ange just den aktanten med subjektet. Valet av verb i följande exempel beror på att talaren vill göra den ena eller den andra aktanten i aktionen till satsens subjekt:[2]

Hon lyssnade inte längre på flugan. [Subjektsreferenten är agens (och upplevare).]
Hon hörde inte längre flugan. [Subjektsreferenten är upplevare.]
Flugan hördes inte längre. [Subjektsreferenten är föremålet för upplevelsen.]

Sedan gav *han* mig en cykel. [Subjektsreferenten är agens (och ursprunglig innehavare).]
Sedan fick *jag* en cykel av honom. [Subjektsreferenten är mottagare.]
Cykeln tillföll mig. [Subjektsreferenten är föremålet för transaktionen.]

Några exempel som visar subjektsaktanten i olika roller:

a) agens

Han böjer sig mot marken.
Han drog kärran åt sidan.
Han sprang till stan.
Stocken måste *vi* rulla ner från flaket.
Han luktade på blomman.
Hon köpte en Mercedes.
Här rör sig *många fotgängare* samtidigt som allt är avpassat för hård trafik. (S)
Om *kommunstyrelsen* överklagar länsstyrelsens beslut hamnar ärendet hos regeringen för avgörande. (S)
De förnekar all inblandning. (S)

b) upplevare, bärare av kunskap

Jag såg en spårvagn.
Hon hatar spårvagnar.
Han är energisk.
De är avundsjuka.
Han kan tyska.
Jag förstår inte vad du säger.
Hon vet att du är duktig.
Nu råkar även *vi* ut för katastrofer, säger Viktor Afanasiev. (S)
[…] fem dagar senare led *de* nederlag vid Stamford Bridge mot kung Harolds här. *Harald Hårdråde och Haralds förrädiske bror* dog i striden. (S)
USA upplever en ny våg av Vietnamfilmer […] (S)
Hyresgästerna trivs. (S)
Han fick alltid reda på vad som hände.

c) innehavare, mottagare, förlorare

Hennes familj äger allt här men saknar likvida medel.
För ett par år sen fick *planverket* ett extraanslag på 300 000 kronor […] (S)
Katten gick miste om ett riktigt skrovmål.
Jag förlorade en hel del på affären.

d) föremål (i olika slag av aktion)

Vassen böjer sig för vinden.
Sedan sprang *båten* läck.
Stolen är gammal.

Trädet {ramlade/ruttnade/försvann}.
Stocken rullade ner från flaket.
Förplägnaden uppstod ur ingenting.
Plantan {är nu/blev} {en meter hög/en stor buske}.
Blomman luktar inte.
Du har stigit i min aktning.
Att hon kommer är troligt.
Att spela datorspel är roligt.
Marknaden som helhet växte fem procent i fjol. (S)
Och *det utländska inflytandet* ökar. (S)
Vårt beslut följer naturvårdsverkets bedömning av ärendet helt och hållet […] (S)
Historien upprepar sig i Fermenta. (S)
Det varma vattnet passerar varmluftsaggregaten i de olika lägenheterna. (S)

e) plats (och/eller föremål)

Staden vimlar av turister.
Lådan innehåller många pennor.
Fönstret är varmt och fullt av flugor.
Väldiga vägportaler håller skyltarna […] (S)
Busshållplatsen är otrivsam! (S)

f) orsak

Brevet förstörde hela dagen för mig.
Ett lågtrycksområde över kontinenten medförde friska nordliga vindar över kung Harolds örike. (S)
Ingenting kunde glädja honom mer. (S)
Inpasset föranledde inga ytterligare kommentarer.
Telegrammet befallde oss att återvända genast.
Två bilder piggade upp artikeln.
Strategiskt placerade skyltar talade om hur vi skulle gå.

[1] Genom att många verb och verbförbindelser kan konstrueras passivt (Passiv § 1) kan dock vid flertalet verb en annan aktant anges med subjektet, nämligen den som i aktiv sats anges med objektet:

Signalerna uppfattades (av den andra patrullen). Jfr: Den andra patrullen uppfattade signalerna.

[2] Endast när det finita verbet är subjektsorienterat (Vb § 8) avgör det vilken roll som tillkommer subjektet:

Hon äter mer nu. [agens till *äter*]
Hon vill äta mer nu. [upplevare till *vill*]

Om det finita verbet i stället är subjektsautonomt har subjektsreferenten en roll vid det verb som är underordnat det finita verbet. Om också detta verb är subjektsautonomt har

subjektet en roll vid ett verb som är underordnat detta etc. I följande exempel har alltså subjektsreferenten en roll vid verbet *äta*:

Hon verkar äta mer nu. [*Verkar* är subjektsautonomt.]
Hon verkar ha ätit mer nu. [*Verkar*, *ha* är subjektsautonoma.]

§ 28. Subjektet anger prototypiskt något avgränsat. Subjektet refererar gärna till något avgränsat, dvs. dess typiska referent är individuativ. Denna egenskap kan höra samman med att subjektet ofta är agens, upplevare eller mottagare (§ 27) och alltså normalt har animat referens (*kassören*, *mottagaren*, *min katt*). Men också nominala led som anger andra konkreta individuativa företeelser är ofta subjekt (*deras hus*, *gaffeln*). Mindre typiska som subjekt är dividuativa eller svagt referentiella nominalfraser (*grädden*, *mygg*, *lite hjälp*), nominala bisatser (*att han har sänt paketet*, *om han har sänt paketet*) och infinitivfraser (*att sända paketet*).

En avgränsad referent har i typfallet specifik referens och är ofta mer eller mindre aktuell i sammanhanget och unikt identifierbar. Se också § 30.

§ 29. Subjektet i räckviddsstrukturen. Subjektet står i de flesta satser före andra nominala satsled, och det är därför ofta utgångspunkt för tolkningen av senare led i satsen (jfr § 12–14). Om subjektet innehåller ett kvantitetsangivande uttryck har detta därigenom ofta en större räckvidd än t.ex. kvantitetsangivelser senare i satsen eller ett följande negerande satsadverbial.[1]

I år läste *bara några få studenter* två böcker. [Betyder vanligen: Det gäller om bara några få studenter att antalet böcker de läste var två.]
I år lästes *två böcker* av bara några få studenter. [Betyder vanligen: Det gäller om två bestämda böcker att bara några få studenter läste dem.]

I år har *fem spelare* fått anbud från två utländska klubbar. [Vanligen: Det gäller om fem bestämda spelare att de har fått anbud antingen från två klubbar var eller från två klubbar tillsammans.]
I år har *två utländska klubbar* lämnat anbud till fem spelare. [Vanligen: Det gäller om två bestämda klubbar att de har lämnat anbud antingen till fem spelare var eller till fem spelare tillsammans.]

Ett ordinärt subjekt har gärna större räckvidd i förhållande till en följande negation, medan ett egentligt subjekt alltid står inom negationens räckvidd, även som satsbas:

Många studenter kom inte till föreläsningen. [Två lika möjliga betydelser: (a) Det var många studenter som inte kom till föreläsningen. (b) Det var inte många studenter som kom till föreläsningen.]
Jfr: Många studenter kom det inte till föreläsningen. [Egentligt subjekt: endast tolkning (b) är möjlig.]

Om både subjekt och adverbial står i mittfältet har det led störst räckvidd som föregår det andra:

Den här filmen ville inte *många biobesökare* se. [Dvs. det var inte många biobesökare som ville se filmen.]
Den här filmen ville *många biobesökare* inte se. [Dvs. det var många biobesökare som inte ville se filmen.]

Som satsbas skiljer sig knappast ett subjekt från ett objekt eller en annan bunden verbbestämning i fråga om räckvidd:

Många böcker tilltalade endast ett fåtal läsare. Jfr: Många böcker uppskattade endast ett fåtal läsare. [I båda fallen antingen: (a) Det gäller om många bestämda böcker att antalet positiva läsare var litet; eller: (b) Det gäller om få läsare att antalet uppskattade böcker var stort.]

Många elever dansade inte med läraren. Jfr: Många elever dansade inte läraren med. [I båda fallen antingen: (a) Antalet elever som inte dansade med läraren var stort; eller: (b) Antalet elever som dansade med läraren var litet.]

Pronomenet *någon som helst*, som inte kan ha större räckvidd än en negation, kan inte utgöra eller ingå i ett subjekt som står tidigare än negationen i en negerad sats:

*I år ville *några som helst ortsbor* inte delta i festen. Jfr: I år ville inte *några som helst ortsbor* delta i festen. [Negationen föregår *några som helst*.]
**Några som helst ortsbor* ville inte delta i festen. Jfr: Några som helst ortsbor kom det inte till festen. [*Några som helst ortsbor* är egentligt subjekt.]

Också i förhållande till ett modalt hjälpverb har ibland ett egentligt subjekt klart mindre räckvidd än motsvarande subjekt.

I år får *fyra studenter* delta i seminariet. [Två lika möjliga betydelser: (a) Fyra bestämda studenter har tillåtelse att delta. (b) Tillåtelsen gäller studenter till ett antal av fyra.]
Jfr: I år får det delta fyra studenter på seminariet. [Egentligt subjekt: endast tolkning (b) är möjlig.]

[1] Räckvidd bestäms inte bara av ledens ordningsföljd eller syntaktiska funktion. Vissa kvantitetsangivande uttryck har t.ex. oberoende av ordning vanligen liten räckvidd vid negation (*alla, båda, hela, varje*, se Satsadvl §84: b). Pragmatiska överväganden kan göra att omöjliga betydelser utesluts till förmån för en betydelse som annars inte skulle vara den föredragna. Ett uttryck får gärna större räckvidd om det i någon mening är semantiskt primärt i förhållande till ett annat uttryck i satsen: orsak dominerar över konsekvens, helhet över del, en tidigare aktualiserad referent över en senare etc.

§ 30. Subjektet i satsens informationsstruktur. Ett subjekt utgör ofta hela eller en del av satsens tema. Dess referent är ofta given i den föregående texten, situationen eller lyssnarens allmänna erfarenhet, och den är därför en naturlig utgångspunkt för satsen.

Satsens tema är lättast att urskilja i en påståendesats: temat är det som talaren påstår något om. Temat uttrycks vanligen i fundamentet, den deklarativa huvudsatsens satsbas, som i de flesta textgenrer oftast utgörs av just subjektet. Det kan då vara svårt att avgöra om egenskapen att vara tema ligger hos fundamentet eller hos subjektet. Man kan konstatera dels att subjektet förhållandevis oftare än objektet är tema, dels att ett objekt som tema vanligen är framhävt eller kontrastivt på ett sätt som inte gäller för tematiska subjekt (Satsbaser § 18: 1a).

Från balkongen kunde vi se Persson nere i parken. $_0$*Han* hälsar inte på min fru längre.
Jfr: Från balkongen kunde vi se Persson nere i parken. ^{1}Honom hälsar min fru inte på längre.

Om man jämför ett subjekt med ett objekt i en sats där ingetdera ledet är satsbas visar det sig att subjektet gärna är ett starkt tema, dvs. att det betecknar något som förutsätts bli kommenterat i fortsättningen:

Eftersom *Ragnar* är så lik Margareta i sådana saker så antar jag att *han* vill vara med. [Här kommer bisatsens tematiska subjekt igen i huvudsatsen. Mindre vanligt: Eftersom *Ragnar* är så lik Margareta i sådana saker så antar jag att *hon* vill vara med.]

I det mest typiska fallet är ett tema något aktuellt, dvs. dess referent förutsätts finnas i lyssnarens medvetna föreställningsvärld när satsen yttras.[1] En aktuell referent har sannolikt större chans att bli vald som subjekt om den är mera prominent, t.ex. huvudperson i hela texten eller i den sekvens som just yttras. I en text som handlar om tulpaner i jämförelse med andra blommor är det troligt att en nominalfras som betecknar tulpaner förhållandevis oftare står som subjekt än som något annat satsled, medan nominalfraser som betecknar andra typer av blommor oftare står som andra satsled än subjekt. Vilken av följande meningar som väljs i ett visst textsammanhang kan bero på vem av Sven och Inga som för tillfället är huvudpersonen:

Sven hade fått en slips av Inga.
Inga hade gett Sven en slips.

Vanligt är också att subjektet betecknar talaren eller lyssnaren i satser som anger vad han eller hon säger eller tänker utan att meningen för den skull handlar i första hand om honom eller henne. Inte minst i talad kommunikation är det vanligt med subjekt i första person i påståenden och subjekt i andra person i frågor av följande typ:

Jag tror att Strömberg får tjänsten.
Tror *du* att Strömberg får tjänsten?

Också i de fall subjektet inte betecknar något aktuellt, betecknar det hellre en referent som redan är känd för lyssnaren än en som inte är det:

Pappa, står *bilen* i garaget? Jfr: Står *en bil* i garaget? [Vanligare med egentligt subjekt: Står det en bil i garaget?]

Eftersom subjektet oftast betecknar en aktuell eller åtminstone känd referent är subjektsreferenten vanligen unikt identifierbar för lyssnaren. Nominalfraser som subjekt är därför vanligen definita eller anger urval ur en mängd som karakteriseras med en definit nominalfras. Av nedanstående exempelsatser är satserna med definit subjekt mera naturliga, dvs. det är lättare att finna kontext till dem än till satserna med indefinit nominalfras som subjekt:

Bilen liknade en cykel. Jfr: $_0$*En cykel* liknade bilen.
Bilen krockade med en cykel. Jfr: $_0$*En cykel* krockade med bilen.
Bilen tillhörde en person som jag hade lånat en cykel av. Jfr: $_0$*En cykel* tillhörde en person som jag hade lånat bilen av.

Subjektet kan lättare vara specifikt indefinit om referenten ingår i en given mängd:

Årets elever är väldigt duktiga. ^{1}*En flicka* liknar dig. Hon hade bara femmor i avgångsbetyget. [Flickan är en av årets elever.]

Generiska referenter förutsätts vara kända, vilket kan vara skälet till att en generisk nominalfras gärna är subjekt oavsett om den har definit eller indefinit form:

Persondatorn är verkligen en underbar uppfinning.
En cykel kostar ju betydligt mindre i drift än en bil.
Han var inte säker på om *mässing* är ett grundämne.

Oberoende av hur definithet och generiskhet definieras brukar man vid frekvensundersökningar komma fram till att de flesta subjekt i de flesta texttyper är definita eller generiska. Oftast är det alltså möjligt att organisera satsens struktur så att icke-tematiska led inte behöver stå som subjekt (t.ex. genom att använda konstruktion med egentligt subjekt, passiv, presentering, satsledsbyte vid symmetriskt predikat etc.; jfr § 27, 31).

Det kom en tegelpanna farande uppifrån och bucklade till taket på min bil. Jfr: *En tegelpanna* kom farande …
Taket hade bucklats till av en nerfallen tegelpanna. Jfr: *En nerfallen tegelpanna* hade bucklat till taket.
Det är en kvinna från Berlin här och söker dig. Jfr: *En kvinna från Berlin* är här och söker dig.
Jag vet inte om *han* liknar en björn. Jfr: Jag vet inte om *en björn* liknar honom.

Men också specifika indefinita nominalfraser kan vara naturliga subjekt – inte minst i skriven text – förutsatt att vissa textbetingelser är uppfyllda. Detta gäller t.ex. i korta nyhetstexter där satsen inte har något definit nominalt led. Det är också tänkbart att subjektet i bisatser (som inte har så tydligt tema) lättare än i huvudsatser kan vara indefinit med specifik referens. Om den indefinita nominalfrasens

referent är kvantitativt preciserad och kvantitativitetsangivelsen är rematisk fungerar också gärna nominalfrasen som subjekt.

En politiskt turbulent vecka i Filippinerna avslutades på lördagen med ett massmöte i en park i centrala Manila. (S)
En kamrat till 28-åringen avtjänar också straff för samma bankrån som 28-åringen. (S)
Ett vattenfall i trappan upp hit symboliserar stiftelsens ekologiska inriktning […] (S)
De låg fortfarande och solbadade när *en kvinna* kom nerför stigen från landsvägen […] (R)
Många frågor besvarades genom den predikan jag hörde. (S)
Men *somliga familjer* kringgick förbudet […]. (S)

[1] På vilket sätt referenten har aktualiserats torde inte ha så stor betydelse för valet av subjekt i satsen. Såväl anaforiskt som deiktiskt givna referenter är näraliggande som subjekt.

Han slog i en spik, men om *den spiken* skulle hålla var en öppen fråga.
Om *den där spiken* inte håller så är vi illa ute.
Vet du om *den där Mattias* tänker söka tjänsten?

Likaså torde det för subjektsvalet vara ointressant om referenten är explicit eller implicit given i den föregående texten:

Han har målat fönster och dörrar. Jag tror att *fönstren* var rätt illa åtgångna.
Han har renoverat och målat om huset. Jag tror att *fönstren* var rätt illa åtgångna.

Det är likaledes tveksamt om subjektsvalet påverkas av om en specifik referent är aktuell eller endast typen av referent (via en icke-specifik referent), respektive ett faktiskt sakförhållande eller ett sakförhållande med neutral fakticitet:

Här får du en ordentlig motorsåg. Som du ser har *den* extra långt svärd.
Jag behöver en ordentlig motorsåg. Jag vill att *den* ska ha extra långt svärd.

Jag vet att hon är sociolog och jag tycker *det* är en fördel.
Är hon sociolog? *Det* vore i så fall en fördel.

Parafrasmöjligheter § 31

§ 31. Parafraser där subjektsreferenten anges med ett annat satsled än subjekt. En sats där ett visst led fungerar som subjekt kan i många fall systematiskt parafraseras med en annan i det närmaste liktydig sats där ledet har en annan funktion än subjekt. Ibland kan ett och samma verb medge båda konstruktionsmöjligheterna utan byte av böjningsform (konstruktionsväxling) eller genom byte från aktiv till passiv konstruktion av satsen. Ibland kan andra verb eller adjektiv med liknande betydelse ha samma uppsättning av roller men olika sätt att uttrycka dem syntaktiskt.

1. Aktiv och passiv sats

Subjektet i en passiv sats (med verb i *s*-form och passiv betydelse eller med perifrastisk passiv) motsvaras av ett objekt eller någon gång av ett adverbial i motsvarande aktiv sats. Subjektet i den aktiva satsen kan optionellt motsvaras av ett agentadverbial i den passiva.

Bara tre studenter godkändes i oorganisk reaktionslära (av den utifrån kommande examinatorn). ≈ *Den utifrån kommande examinatorn* godkände bara tre studenter i oorganisk reaktionslära.
[…] *Berggrens idyll* naggades i kanten av ett kommunalt byggförbud. (S) ≈ *Ett kommunalt byggförbud* naggade Berggrens idyll i kanten.
Väggarna får absolut inte klottras på. ≈ *Man* får absolut inte klottra på väggarna.

Se vidare kapitel 34 Passiv.

2. Satser med expletivt subjekt

Satser med expletivt subjekt har i många fall en motsvarighet med ett referentiellt led som subjekt.

a) Sats med egentligt subjekt (§ 19):

Tre karlar ställde sig i kön. ≈ *Det* ställde sig tre karlar i kön.

b) Sats med *med*-fras vid värderande predikativ m.m. (§ 20):

Uddakavaj är praktiskt. ≈ *Det* är praktiskt med uddakavaj.

c) Passiv sats med underförstådd mänsklig agens (§ 22):

Man skojade en hel del med partiledaren. ≈ *Det* skojades en hel del med partiledaren.

d) Sats med bisats eller infinitivfras som postponerat subjekt (§ 21, 22: c):

{*Att hon skulle få resa dit/Att få resa dit*} gladde henne mycket. ≈ *Det* gladde henne mycket {*att hon skulle få resa dit/att få resa dit*}.

I stället för expletivt subjekt vid postponerad infinitivfras kan vid vissa predikat ett subjekt användas som motsvaras av en tom plats i infinitivfrasen (§ 14):

Då blir *jackan* bra att ha [-]. ≈ Då blir *det* bra att ha jackan.

e) Opersonligt predikat med adverbial som anger omständighet (§ 23: 1c–f):

Verb för opersonliga predikat konstrueras ofta med rumsadverbial som anger ett område inom vilket det iakttagna fenomenet kan konstateras. Sådana verb kan ibland alternativt konstrueras med den nominalfras som anger platsen som subjekt (i stället för det expletiva *det*).

Källaren känns sval. ≈ *Det* känns svalt i källaren. [§ 23: 1c]
Träden susar. ≈ *Det* susar i träden. [§ 23: 1d]
Armen värker. ≈ *Det* värker i armen. [§ 23: 1d]
Sidorna vimlade av tryckfel. ≈ *Det* vimlade av tryckfel på sidorna. [§ 23: 1e]

De båda konstruktionsalternativen är dock semantiskt inte helt likvärda. Den opersonliga konstruktionen tolkas gärna som att händelsen eller tillståndet är tillfälliga, medan den alternativa konstruktionen också naturligt kan uppfattas som en stabil egenskap hos subjektsreferenten.

Matsalen är mörk. ≈ *Det* är mörkt i matsalen.
Gångjärnen gnisslade. ≈ *Det* gnisslade i gångjärnen.

Vidare tolkas gärna konstruktionen med expletivt subjekt som att tillståndet eller händelsen avser bara en del av platsen, medan den alternativa konstruktionen uppfattas som omfattande hela subjektsreferenten:

Höstacken brinner. ≈ *Det* brinner i höstacken.
Benet kliar. ≈ *Det* kliar i benet.

Om rumsadverbialet i en sats med opersonligt predikat inte omfattar bara rektionens referent eller kanske bara betecknar något som rektionens referent är relaterad till, är parafras inte möjlig:

Det är trevligt hos er. ≠ Ni är trevliga.
Det lyser genom springan. ≠ Springan lyser.
Det ryker bredvid bilen. ≠ Bilen ryker.

Ett adverbial som anger tid kan i enstaka fall ersätta expletivt *det* i subjektsfunktionen:

Sommaren var blåsig. ≈ *Det* var blåsigt den sommaren.

Också ett aktantled som anger orsaken till eller föremålet för aktionen (jfr nedan (4g)) kan alternativt fungera som subjekt. Detta gäller särskilt predikaten i § 23: 1e.

Karamellerna skramlade i burken. ≈ *Det* skramlade i burken av karameller.
Danslusten spritter i benen. ≈ *Det* spritter i benen av danslust.
Sången {dånade/ekade} i schaktet. ≈ *Det* {dånade/ekade} i schaktet av sången.
Ädelstenarna glimmade runt handleden. ≈ *Det* glimmade runt handleden av ädelstenarna.

Ett antal opersonliga predikat som konstrueras med *med*-fras kan också växla konstruktion så att *med*-frasens rektion i stället fungerar som subjekt (§ 23: 1f):

Förberedelserna drog ut på tiden. ≈ *Det* drog ut på tiden med förberedelserna.

3. Symmetriska predikat

Vid adjektiv, particip och verb som anger symmetrisk aktion kan de symmetriskt relaterade referenterna byta satsledsfunktion med varandra så att vilket som helst av leden fungerar som subjekt medan det andra står som en verbbestämning:

bekanta sig (med), brevväxla (med), brottas (med), byta plats (med), likna, möta, skaka hand (med), skiljas (från), träffa, vara släkt (med), överensstämma (med)

Maria dansar med Håkan. ≈ *Håkan* dansar med Maria.
Hans födelsedag krockade tyvärr med hennes tjänsteresa. ≈ *Hennes tjänsteresa* krockade tyvärr med hans födelsedag.

Jag är ense med dig. ≈ *Du* är ense med mig.
Lars är jämnårig med Eva. ≈ *Eva* är jämnårig med Lars.
Klara liknar Julia. ≈ *Julia* liknar Klara.
Jens är bror till Max. ≈ *Max* är bror till Jens.
Biskopen är släkt med min mor. ≈ *Min mor* är släkt med biskopen.
Kyrkan ligger bredvid affären. ≈ *Affären* ligger bredvid kyrkan.
Mina ägor gränsar till hans. ≈ *Hans ägor* gränsar till mina.

Båda aktanterna kan också anges med subjektet, antingen med en plural nominalfras eller med en samordning. I detta fall anges ömsesidigheten med ett reciprokt pronomen som objekt eller som rektion i ett bundet adverbial, obligatoriskt vid transitiva verb, optionellt annars.

Pojkarna liknade varandra.
Maria och Håkan dansade (med varandra) länge.

4. Konversa predikat

Om ett predikat utbyts mot ett konverst uttryck kan subjekt och verbbestämning byta satsledsfunktion med varandra (Satsens struktur § 13 Anm.).

a) Rumsrelation:

Kyrkan ligger bakom affären. *Affären* ligger framför kyrkan.
Muren {omger/sträcker sig runt/avgränsar} staden. *Staden* ligger innanför muren.

Vid rumsrelation mellan aktanter väljs den mera rörliga aktanten (föremål) oftare till subjekt än den mindre rörliga (plats) (jfr § 27):

Palmen står på piedestalen. Jfr: *Piedestalen* bär upp palmen.
Bilen står bredvid trädet. Jfr: *Trädet* står bredvid bilen.

b) Tidsrelation:

Januari följer på december. *December* föregår januari.
Grundliga förberedelser föregick expeditionen. *Expeditionen* följde på grundliga förberedelser.

c) Orsaksrelation:

Anfallet medförde stora förluster. *Stora förluster* blev följden av anfallet.

När en orsakande konkret aktant anges med subjekt, och inte med orsaksadverbial, uppfattas orsaken gärna som mera aktiv, mera agensliknande:

Tvättmedlet blekte färgen. Jfr: Färgen blev blek av tvättmedlet.

En aktant som i subjektsfunktion har rollen aktiv orsak kan i adverbialsfunktion vid samma predikat motsvara det passiva instrument eller medel som subjektsreferenten betjänar sig av:

Stenen krossade vindrutan. Jfr: Jag krossade vindrutan med en sten.

d) Del–helhetsrelation:

Familjen består numera bara av mor, min syster och mig. *Mor*, *min syster och jag* utgör en fungerande familj.
Min gård omfattar inte den där åkern. *Den här åkern* hör inte till min gård.
Han är dålig i benen. *Benen* är dåliga på honom.
Byxorna var utsvängda i benen. *Benen* var utsvängda på byxorna.
I mina arbetsuppgifter som biträdande socialminister ingick *ansvaret för detta*. (S)

e) Ägorelation:

Ägaren, normalt animat, är i första hand subjektsreferent, men också det ägda uttrycks gärna – om det är tematiskt – med subjektet:

Observera att det är *vi* som äger stadens hus. (S) Jfr: *Stadens hus* tillhör oss.
Gården tillhörde tidigare Yvonnes farmors föräldrar. (S) Jfr: *Hennes föräldrar* ägde tidigare gården.

f) Relation mellan olika existensformer (ämnet eller utgångsläget för en förändring och resultatet av förändringen):

En aktion som innebär förändring förutsätter ofta något som formas eller förändras och något som blir resultatet av formandet eller förändringen, och ofta kan vilken som helst av dessa aktanter anges med subjektet:

Larven utvecklades till en fjäril. *Fjärilen* utvecklades ur en larv.
Plastklumpen ˈblev ₀till en fin blomma. Jfr: En fin blomma ₀blev ˈtill av plastklumpen.
Jämviktsläget övergick snabbt i konfrontation.

g) Upplevaren och det upplevda:

Upplevaren uttrycks i första hand med subjektet (jfr § 27), men om det upplevda ses som orsaken till upplevelsen kan också det upplevda uttryckas med subjekt:

Våldsfilmer äcklar farmor. [Äcklet är beroende av våldsfilmernas karaktär, det upplevda är snarast orsak till äcklet.] Jfr: *Farmor* avskyr våldsfilmer. [Avskyn är beroende av farmors idiosynkrasier, det upplevda är snarast föremål för avskyn.]
Sådant intresserar bara maskodlare. (S) Jfr: *De* intresserar sig för blodsriter och asatro […] (S)
Att inte ordet jude finns med i den korta texten har retat de judiska organisationerna […] (S) Jfr: *Jag* retar mig inte på förlusten som sådan […] (S)
De där kakorna tilltalar mig verkligen. Jfr: *Jag* uppskattar verkligen de där kakorna.

Vid exempelvis följande verb anger subjektet den upplevande:

avsky, {förarga sig/förargas}, {förvåna sig/förvånas}, gilla, {glädja sig/glädjas}, gräma sig, harma sig, intressera sig, reta sig, rädas, skrämmas (av ngt), sörja, tycka om, tycka synd om, äcklas, överraskas

Men vid exempelvis följande verb anger subjektet i stället orsaken till (eller föremålet för) upplevelsen:

attrahera, behaga, drabba, förarga, förtreta, förvåna, glädja, gräma, harma, intressera, irritera, kränka, reta, skrämma, smärta, såra, äckla, överraska

h) Exempel på andra relationer som uttrycks med konversa uttryck:

IFK vann över Mjällby. ≈ *Mjällby* förlorade mot IFK.
Fred är överlägsen Stig. ≈ *Stig* är underlägsen Fred.
Per gav Sven en gammal cykel. ≈ *Sven* fick en gammal cykel av Per.
Arne lånade en bok av Karin. ≈ *Karin* lånade Arne en bok.
Patrik hörde av Pernilla att det skulle bli regn. ≈ *Pernilla* sa till Patrik att det skulle bli regn.

5. Agentiva predikat med subjekt som inte anger agens

Vissa agentiva predikat kan användas i aktiv konstruktion utan att agens anges. I stället intas subjektsfunktionen av ett annat aktantled.

a) Vissa agentiva verb kan ha subjekt som anger föremålet för aktionen i stället för att ange agens, utan att satsens aktiva verb böjs i *s*-form. Aktionen uppfattas då ofta som om den skedde av sig själv.

accelerera, bada, backa, blåsa {bort/sönder/i väg/upp}, bromsa, börja, driva, droppa, frysa, hänga, koka, lyfta, minska, plana ut, rulla, sluta, smälta, spänna, stanna, starta, stjälpa, stoppa, strama åt, svälta, tina upp, torka, välta, vända, öka.

Vattnet droppade i smeten. Jfr: Han droppade vatten i smeten.
Bilen välte. Jfr: Min bror välte bilen.
Stämningen lyfte. Jfr: Talet lyfte stämningen.
Värmen minskade. Jfr: Han minskade (på) värmen.
Bilen backade ut från parkeringen, och *farten* ökade sedan snabbt. Jfr: *Hon* backade ut bilen från parkeringen och ökade sedan snabbt farten.

Jfr också § 22 not 1.

b) Vissa adjektiv har på liknande sätt två konstruktionsmöjligheter: antingen med agens/upplevare som subjekt och föremålet för aktionen som bundet adverbial eller med föremålet som subjekt och agens/upplevare outtryckt (se också Adjfraser § 57):

Hon är klar med sin uppsats. Jfr: *Hennes uppsats* är klar.
Jag är rätt osäker på om hon vill komma hit. Jfr: *Om hon vill komma hit* är rätt osäkert.

c) Vid vissa verb som utöver agens har rollen instrument kan agens underförstås och instrumentet eller medlet, närmast i rollen som orsak, uttryckas med subjekt i satsen:

Mejseln gjorde ett litet hål. Jfr: *Han* gjorde ett litet hål med mejseln. *Stenen* träffade hönan. Jfr: *Hon* träffade hönan med stenen.

Sista skottet bommade (för mig). Jfr: Jag bommade med sista skottet.
Ett välriktat slag oskadliggjorde kackerlackan. Jfr: Hon oskadliggjorde kackerlackan med ett välriktat slag.
Försöket lyckades (för henne). Jfr: Hon lyckades med försöket.

d) Vissa adjektiv kan användas antingen om en agerande person eller om den verksamhet som personen utövar (jfr Adjfraser § 55):

Professorn var sträng vid sina förhör. Jfr: *Professorns förhör* var stränga.

Avgränsning mot andra satsled § 32–34

§ 32. Subjekt gentemot objekt. Strukturen hos objekt och subjekt är densamma om man bortser från kasus hos de pronomen som skiljer nominativ och ackusativ och från att subjektet sällan utgörs av en naken nominalfras.

Subjektet skiljer sig normalt genom sin placering från objektet:

Kalle har sett Pelle. *Vem* har sett Pelle?
Pelle har *Kalle* sett. Vem har *Kalle* sett?

Kalle sökte upp Pelle.
Pelle sökte *Kalle* upp.

Det är bra att *Kalle* såg Pelle.

Han undrade vem *Kalle* såg.
Han undrade *vem* som såg Pelle.

pojken som *Kalle* såg [-]
pojken som [-] såg Pelle

Ett objekt hamnar framför ett subjekt bara när objektet är satsbas (*Per har Sven aldrig sett*) och när ett obetonat kasusmarkerat (helst enstavigt) objekt flyttas framför ett intillstående subjekt (*Nu sätter sig ministern. På stationen mötte dem en sekreterare*).

Skillnaden mellan subjekt och objekt visas för vissa nominalfraser också med kasus:

Jag såg Pelle. *Kalle* såg honom.
Pelle såg *jag*. Honom såg *Kalle*.

Ett interrogativt subjekt av typen *vad för* + X skiljer sig från en verbbestämning genom att inte kunna splittras upp med *vad* som satsbas och resten av satsledet på dess ordinarie plats. En sats som *Vad för några sitter i styrelsen?* kan alltså inte parafraseras på följande sätt:

**Vad* sitter *för några* i styrelsen?

Denna uppsplittring är möjlig med objekt och egentligt subjekt:

Vad träffade du för några?
Vad sitter det för några i styrelsen?

Också andra egenskaper kan visa vad som är satsens subjekt, t.ex. att det andra nominala ledet har en struktur som inte är möjlig (eller trolig) för ett subjekt:

Ivar såg aldrig sin bror. Sin bror såg aldrig *Ivar*.
Ivar såg inte $_0$någon polis. $_0$Någon polis såg inte *Ivar*.

Placeringsmässigt kan subjekt inte skiljas från objekt i sådana deklarativa eller kvesitiva huvudsatser som bara har ett verb (det finita) utan partikeladverbial och där antingen subjektet eller objektet står som fundament (se ovan § 8). För tolkningen måste i sådana fall sammanhanget och betydelsen ge ledning.

Sekreterare älskar statsministern. Böcker älskar statsministern. Blommor irriterar statsministern.
Vem älskar statsministern? Vad älskar statsministern? Vad irriterar statsministern mest?

Vid tvekan väljs i första hand en tolkning som utgår från att subjektet kommer tidigare i satsen än objektet. Lyssnaren räknar alltså med att talaren väljer den första av nedanstående satser, om han vill säga att det är Johan som skymmer Henrik:

Johan skymmer Henrik. Henrik skymmer Johan.

Jfr Obj. § 25.

§ 33. Subjekt gentemot subjektspredikativ. Normalt är avgränsningen mellan subjekt och nominalfras som predikativ entydig genom ordföljden och genom nominalfrasens form:

Den enda i klassen som spelar fiol ville *min bror* inte vara.
Den enda i klassen som spelar fiol fick bli den som framförde stycket.

Frisör var också *hans farbror*.
Frisören var också reservofficer.

Kejsaren var sin systers slav.

I deklarativa huvudsatser (och andra satser med fundament) som saknar infinita verbformer och andra led utöver verb och subjekt i mittfältet kan det dock ibland vara oklart vilket led som skall uppfattas som subjekt om predikativet är en definit nominalfras. Också ett subjektspredikativ kan ju stå som fundament (jfr § 16).

Den ende som tycker om mig är min hund.
Min hund är den ende som tycker om mig.

För det mesta är det i fall som dessa antingen pragmatiskt givet eller ovidkommande för tolkningen vilketdera ledet som är subjekt i satsen (Predv § 54).[1]

[1] Vid utbrytning är det utbrutna ledet ett slags predikativ. Eftersom ledet har den form som det skulle ha haft om det hade stått i den relativa bisatsen kan det komma att till formen klart skilja sig från ett subjekt (Bisatser § 38).

Det är {mig/sin bror} han vill träffa. Jfr: Det är {jag/hans bror} som vill träffa honom.

Också i vissa satser med identifierande predikativ kan ibland predikativet få en form som inte är möjlig för ett subjekt (falsk utbrytning, Bisatser § 40):

Det han mest behöver är {sina/?hans} verktyg. Jfr: Det som skadar honom mest är {hans/*sin} egen otålighet.

Den enda jag vill träffa är {henne/hon}. Jfr: Den enda som vill komma är {hon/*henne}.

§ 34. Subjekt gentemot egentligt subjekt. Det egentliga subjektet anger liksom subjektet det finita verbets predikationsbas. Det skiljer sig i de allra flesta fall från subjektet genom ordföljd på samma sätt som objektet från subjektet. En annan skillnad är att en sats med egentligt subjekt – med marginella undantag – alltid har expletivt subjekt på subjektets ordinarie plats.

Distinktionen mellan grammatiskt och egentligt subjekt kan normalt inte signaleras med kasus: nominalfraser som kan böjas i nominativ : ackusativ står inte som egentliga subjekt, och det expletiva *det* böjs heller inte i dessa kasus. I det enda fall då kasus kan avläsas på det egentliga subjektet står detta liksom subjekt i nominativ (se Eg. subj. § 2):

Det lär finnas *de* som anser att dödsstraff bör återinföras.

30 SATSADVERBIAL

Satsadverbial. Allmänt 1–8

1 Översikt.

Struktur 2

2 Struktur.

Syntaktisk funktion och distribution 3–8

3 Satsadverbial i olika typer av satser och led. 4 Satsadverbialens placering i den finita satsen. 5 Satsadverbialens inbördes ordning i mittfältet. 6 Ordningsföljd mellan negerande adverbial och andra satsadverbial. 7 Satsadverbial och andra adverbiella led i mittfältet. 8 Satsadverbial och nominala led i mittfältet.

Modala satsadverbial 9–29

9 Översikt.

Syntaktisk funktion och distribution 10–15

10 Sats- och frastyper med modalt satsadverbial. 11 De modala satsadverbialens inbördes ordning i mittfältet. 12 Modalt satsadverbial som fundament. 13 Modalt satsadverbial i satsens slut. 14 Initialt annex motsvarande modalt satsadverbial. 15 Medialt placerat annex motsvarande modalt satsadverbial.

Betydelse 16–23

16 Talarattityd.

Sannolikhet 17–19: 17 Sanningshalten ifrågasatt eller bekräftad. 18 Sannolikhetsgradering. 19 Försanthållande.

20 Förstärkning. 21 Hänvisning. 22 Evaluering. 23 Kommentar till språkhandlingen.

Några vanliga modala satsadverbial 24–29

24 *Ju*. 25 *Väl*. 26 *Nog*. 27 *Faktiskt*. 28 *Verkligen*. 29 *Egentligen*.

Konjunktionella satsadverbial 30–49

30 Översikt. 31 Syntaktisk funktion och distribution.

Additiva konjunktionella satsadverbial 32–39

Syntaktisk funktion och distribution 32–35: 32 Placering av additivt adverbial i sats utan fokus. 33 Placering av additivt adverbial i sats med fokus. 34 Placering av additivt adverbiellt led som hänför sig till språkhandlingen. 35 Placering av additivt adverbial vid samordnade icke satsformade led.

Betydelse 36–39: 36 Additiv betydelse. 37 Additiva adverbial som inledare, fortsättare, avslutare och uppräknare. 38 Additivt adverbial i sats med och utan fokus. 39 Additivt adverbiellt led som diskursmarkör.

Adversativa konjunktionella satsadverbial 40–44

40 Översikt. 41 Syntaktisk funktion och distribution. 42 Betydelse: Motsättning. 43 Betydelse: Sviken förväntan. 44 Betydelse: Ny fas i textförloppet.

Konklusiva konjunktionella satsadverbial 45–46

45 Syntaktisk funktion och distribution. 46 Konklusiv betydelse.

Explanativt konjunktionellt satsadverbial 47

47 *Nämligen*.

Disjunktiva konjunktionella satsadverbial 48

48 Betydelse och distribution.

49 Avgränsning av konjunktionella satsadverbial mot andra adverbial.

Fokuserande satsadverbial 50–64

50 Översikt.

Syntaktisk funktion och distribution 51–58

51 Affokal placering. 52 Prefokal placering. 53 Postfokal placering. 54 Placering i mittfältet. 55 Placering i satsens slut. 56 Placering som fundament. 57 Betoning och fokus. 58 Det fokuserade ledets struktur.

Betydelse 59–64

59 *Bara*-typen. 60 *Just*-typen. 61 *Särskilt*-typen. 62 *Åtminstone*-typen. 63 *Till och med*-typen. 64 *Bland annat*-typen.

Negerande satsadverbial 65–87

65 Översikt. 66 Struktur.

Syntaktisk funktion och distribution 67–79

67 Översikt.

Placering av satsnegerande adverbial 68–71: 68 Satsnegerande adverbial i mittfältet. 69 Satsnegerande adverbial prefokalt placerat vid led som fundament. 70 Satsnegerande adverbial prefokalt placerat vid adverbial i mittfältet. 71 Ensamt satsnegerande adverbial som fundament.

Placering av lednegerande adverbial 72–73: 72 Negerande adverbial i infinitivfras. 73 Negerande adverbial i adjektiv- eller participfras.

74 Negerande adverbial vid samordning. 75 Final dubblering av negerande adverbial. 76 Emfatiska bestämningar. 77 Överförd negation: *Jag tror inte filmen är bra*. 78 Negerande adverbial i elliptisk sats. 79 Negationsberoende uttryck.

Betydelse 80–87

80 Negation. 81 Satsnegation och lednegation. 82 Fokus och bakgrund.

Räckviddsrelation mellan negation och andra led i satsen 83–86: 83 Översikt. 84 Räckviddsrelationen mellan negation och kvantitetsuttryck. 85 Räckviddsrelationen mellan negation och vissa adverbial. 86 Räckviddsrelation mellan negation och hjälpverb.

87 Två negationer i samma sats.

Satsadverbial. Allmänt §1–8

§ 1. Översikt. Satsadverbialet fungerar semantiskt som en kommentar till satsinnehållet eller till den språkhandling som uttrycks med satsen. Ofta uttrycker satsadverbialet talarens bedömning av det sakförhållande som satsen beskriver. Med satsadverbialet kan det alltså anges om satsen är sann eller inte, hur sannolik den är, om det nämnda sakförhållandet bedöms som bra eller ej eller hur satsens innehåll logiskt förhåller sig till vad man annars vet, t.ex. om den är en konsekvens av något annat eller om den strider mot vad talaren hade väntat sig.

Den typiska positionen för ett satsadverbial är i satsens mittfält, även om satsadverbial också kan placeras i andra positioner (som fundament, i slutfältet eller affokalt intill ett fokuserat satsled). Ett led som motsvarar satsadverbialet kan också placeras utanför den inre satsen, som initialt eller finalt annex. Sådana leds struktur och betydelse behandlas i detta kapitel jämsides med satsadverbialens.

Ett satsadverbial kan ha samma struktur som övriga adverbial men utgörs vanligen av ett adverb utan bestämningar:

troligen, olyckligtvis, således, bara, inte

Satsadverbialen kan indelas i fyra betydelsegrupper:

a) Modala satsadverbial anger särskilt hur talaren bedömer sannolikheten av eller värderar det som sägs i satsen.

Erika har *kanske tyvärr* åkt sin väg.
– Har Erika åkt? – {*Kanske/Tyvärr*}.

b) Konjunktionella satsadverbial anger en mer eller mindre specificerad logisk relation mellan den egna satsens innehåll (eller den språkhandling som företas med denna) och textsammanhanget:

Erika har {*således/likaså/emellertid/nämligen*} åkt sin väg.

c) Fokuserande satsadverbial framhäver ett fokuserat led i satsen. Det som anges med detta led ingår i en given eller tänkbar jämförelsemängd, och satsadverbialet anger att satsen gäller just om det som avses med det fokuserade ledet (i förhållande till jämförelsemängden). Fokuserande satsadverbial placeras gärna affokalt, före eller efter det fokuserade ledet.

Hon har {*bara/särskilt/t.o.m./åtminstone/exempelvis*} skrivit till Harald.

d) Negerande satsadverbial negerar resten av satsinnehållet. Negerande satsadverbial placeras normalt sist av adverbialen i mittfältet.

Hon har tyvärr *inte* skrivit till Harald.

Till skillnad från de flesta andra satsadverbial uppfattas negationen som en integrerad del av satsens betydelse, vilket märks på att ett anaforiskt pronomen *det*(*ta*) syftar tillbaka på den negerade satsen, inte på satsen minus satsadverbialet som är fallet med satsadverbial av typ (a)–(b):

– Hon har *inte* skrivit. – Jag vet det [dvs. att hon inte har skrivit].
Jfr: – Hon har {*emellertid/tyvärr*} skrivit. – Jag vet det [dvs. att hon har skrivit].

Karakteristiskt för de flesta satsadverbial är att de kan parafraseras så att den sats (S) som innehåller ett satsadverbial (SA) kan göras till underordnad sats i en satsfogning där satsadverbialet står i den överordnade satsen enligt mönstret ”det är SA så att S”.

De har *minsann* svenska tomater på torget. Jfr: Det är *minsann* så att de har svenska tomater på torget.
Han har *däremot* varit i USA. Jfr: Det är *däremot* så att han har varit i USA.
De har *åtminstone* en civilingenjörsexamen i botten. Jfr: Det är *åtminstone* så att de har en civilingenjörsexamen i botten.

Syntaktiskt kännetecknas satsadverbialen (till skillnad från andra adverbial) av att inte ensamma kunna brytas ut ur resten av satsen.

*Det är {*troligen/således/åtminstone/ingalunda*} som Erika har åkt sin väg.

ANM. 1. Fokuserande satsadverbial motsvarar ungefär vad som i traditionell grammatik kallas särskilda satsadverbial.

ANM. 2. För satsadverbialen gäller kanske i högre grad än för andra satsledstyper att olika undergrupper hålls samman av likheter som inte är gemensamma över hela fältet. Undergrupperna rymmer dessutom en rätt stark inre variation.

Den i denna grammatik valda undergrupperingen bygger på betydelseskillnader och betydelselikheter. Det kunde också ha varit möjligt att ta utgångspunkt i adverbialens syntaktisk-semantiska funktion, dvs. efter vilka typer av syntaktisk-semantiska led som satsadverbialet bestämmer. Då hade man fått en tredelning efter vad satsadverbialets kommentar framför allt avser: (a) innehållet i en del av satsen, (b) hela satsens innehåll eller (c) satsen som språkhandling.

a) När satsadverbialet avser en fokuserad del av en sats står det ofta affokalt, framför allt prefokalt i förhållande till denna del av satsen (§ 52). Satsadverbialet och den fokuserade delen är satsens rema, medan resten av satsen är tema. (Temat förutsätts ofta som sant och omfattas exempelvis då inte av hävdandet i en sats som utgör ett påstående.) Satsadverbial som hör till denna typ är framför allt de fokuserande. Men också en del konjunktionella (framför allt *också* och de korrelativa adverben t.ex. *både, varken*) används ofta på detta sätt. Även det negerande satsadverbialet framhäver ofta ett särskilt satsled (men placeras ändå vanligen i mittfältet).

{*Bara/Också*} landshövdingen satte sig.
Landshövdingen satte sig *däremot inte*.

b) När satsadverbialet avser en hel sats står det oftast i mittfältet. Hit hör framför allt konjunktionella adverbial i sin prototypiska betydelse samt de modala adverbial som utgör talarens kommentar till hela satsinnehållet, t.ex. med avseende på sanning och önskvärdhet. Också ett negerande adverbial avser ofta satsen som helhet.

Landshövdingen har {*däremot/förmodligen/oturligt nog/inte*} blivit försenad.

c) När satsadverbialet avser språkhandlingen eller yttrandet kan det stå i satsens mittfält men motsvaras ofta av ett annex, framför eller efter den sats som uttrycker språkhandling-

en. På detta sätt används särskilt de modala satsadverbial vilka har som sin egentliga funktion att ge en kommentar till språkhandlingen (§ 23) men också vissa andra, särskilt bland de förstärkande (§ 20) och hänvisande (§ 21). Också adverbial vilka annars fungerar som fria kan användas för kommentar av språkhandlingen:

Han är *utan överdrift* vår bäste spelare!
För guds skull: Gå nu.
Gå nu, *för guds skull*!
Det regnar rätt ofta där, *om man säger så*.
Hur otroligt det än låter: vi blev insläppta till slut.

Också konjunktionella (t.ex. *för övrigt*, *emellertid*) och fokuserande adverbial (t.ex. *bara*, *också*) används gärna med avseende på själva språkhandlingen eller som markörer av gränser i textflödet. Denna typ av satsadverbial har ibland kallats talaktsadverbial. Sådana satsadverbial är vanliga särskilt i talspråk.

Att satsadverbialen i denna grammatik underindelas i betydelsegrupper (vilket innebär att regelbundenheter av den typ som nämnts ovan kommer att redovisas inom varje betydelsegrupp för sig) beror på att det så ofta lämnas vagt vilket led som kommenteras med satsadverbialet. Även det syntaktiska kriteriet är problematiskt eftersom t.ex. de fokuserande adverbialen och adverbial som tydligt kommenterar språkhandlingen i många fall utan betydelseskiftning kan stå i mittfältet på satsadverbialens typiska plats och eftersom på samma sätt typiska modala satsadverbial utan betydelseskiftning kan placeras på andra platser.

Struktur § 2

§ 2. Struktur. Satsadverbial har samma struktur som andra adverbial (Advl § 2), dvs. vanligen någon av följande strukturer:

a) adverbfras

likaså, förhoppningsvis, förmodligen, åtminstone, inte, antingen, visserligen

b) adjektivfras

säkert, eventuellt, helt enkelt, klokt nog, rätt och slätt, så klart

c) participfras

skrämmande nog, glädjande nog, (helt) överraskande
ärligt talat, garanterat, avgjort, bestämt, självfallet, alldeles givet

d) prepositionsfras

bland annat, för all del, i alla fall, efter vad det verkar

e) bisats

om jag inte minns fel, vare sig ni tror det eller inte, bara så du vet det, när allt kommer omkring, såvitt jag förstår, vad jag vet, vad jag kunde förstå, som du vet, som du ser, hur det nu var, vad det nu innebär

Någon gång kan också fraser av annan typ fungera som satsadverbial. Vanligen är de då starkt lexikaliserade i denna funktion.[1]

Satsadverbialen utgörs till skillnad från verbfrasens adverbial oftast av ett adverb, vanligen ett adverb som alltid har satsadverbialsfunktion (jfr Advb § 13, 20: c, 39, 47, 48, 49: c), t.ex. *antagligen*, *däremot*, *lyckligtvis*, *åtminstone*, *inte*, eller av ensamma adjektiv- och participformer som i sin funktion som satsadverbial har lexikaliserats i en viss betydelse, t.ex. *absolut*, *säkert*, *garanterat*, *avgjort*.[2]

Satsadverbialets huvudord kan undantagsvis bestämmas av ett gradadverbial eller av ett fokuserande adverbial:

Det är möjligt att jag gillar dig enbart därför att du aldrig har försökt – och *högst förmodligen* inte kan – konkurrera med mig i något avseende. (R)
Anita Svensson kan *just därför* inte komma ifråga för den posten.
Hon kommer *helt säkert* att lyckas.
De har *inte alls* visat sig intresserade.

Bland de flerordiga satsadverbialen finns produktiva mönster, t.ex. fraser med adjektiv eller particip som huvudord följda av gradadverbialet *nog* (*sorgligt nog*, *glädjande nog*) och olika bisatser, men också konstruktioner som är så etablerade i sin funktion som satsadverbial att de kan betraktas som lexikaliserade adverb, t.ex. *för resten*, *i stället*, *för all del*, *helt visst*, *som synes*, *gud hjälpe mig*, *i alla fall*.[3]

[1] Exempel på andra frastyper som satsadverbial:

a) Nominalfraser med satsadverbialsfunktion är en grupp svordomar, t.ex. *min själ*, *djävlar i* {*mig/det*}, *fan i mig*.

b) Komparativa subjunktionsfraser, t.ex. *som bekant*, *som sagt*, *som väntat*; *såsom nämnt*.

c) Infinitivfraser, t.ex. de mer eller mindre lexikaliserade *att döma av hans* {*beteende/uppförande*}, *av allt att döma*, *mänskligt att döma*, *så att säga*.

d) Huvudsatser som satsadverbial är vanligen starkt konventionaliserade i denna funktion. De utgörs ofta av eder och svordomar, med verbet (åtminstone etymologiskt) i optativ. De kan ofta skrivas samman till ett ord och kan då analyseras som adverb. Exempel: *gud hjälpe mig*, *gud nåde mig*, *gud sig förbarme*, *gud ske lov*, *gud ske pris*; *banne mej*, *fan ta mej*, *fan anamma*.

[2] Adjektiven och perfektparticipen som fungerar som satsadverbial kan betraktas som lexikaliserade i denna funktion. Andra adjektiv och perfektparticip med likartade betydelser kan inte fritt tas i bruk som satsadverbial.

Jorden är {*faktiskt/*reellt*} rund.
Hon reser {*säkert/*osäkert*} snart.
Han kommer {*garanterat/*försäkrat*}.

Klart lexikaliserade som satsadverbial är exempelvis:

absolut, definitivt, knappast, snarast, blott och bart, helt och fullt, helt och hållet, klart och tydligt, nätt och jämnt, rätt och slätt, {mig/oss} veterligt

[3] Somliga etymologiskt flerordiga satsadverbial skrivs alltid ihop till ett ord, t.ex. *kanhända*, *dessbättre*, *likväl*, *gunås*, medan andra flerordiga satsadverbial (med lägre lexikaliseringsgrad) optionellt sammanskrivs:

Den svenska arbetaren ville alltid och vill *heltvisst* fortfarande äga sitt land. (R)
I drottningens politiska agerande fanns det *helt visst* inslag av fanatism […] (R)

[…] domaren motade *gudskelov* bort henne. (R)
[…] men *gud ske lov* har hon aldrig liknat Amelie […] (R)

Många prepositionsfraser är som satsadverbial starkt lexikaliserade och kan i vissa fall sammanskrivas. För några fraser finns konventionaliserade förkortningar. Exempel (förkortningar och sammanskrivningar angivna enligt SAOL 1986):

bland annat (bl.a.); för den skull (även: fördenskull), för övrigt (f.ö.), förresten (även: för resten); i synnerhet (i sht); med andra ord (m.a.o.); till exempel (t.ex.), till och med (t.o.m.)

ANM. Relativ bisats inledd av *vilket* och med sats som korrelat liknar semantiskt bisatser som fungerar som satsadverbial:

Han har, *vilket väl är allmänt bekant*, redan gjort konkurs två gånger. Jfr: Han har *som bekant* redan gjort konkurs två gånger.

I denna grammatik redovisas *vilket*-satser av detta slag som appositioner till sats eller verbfras (Bisatser § 37, Annex § 15, 16: b).

Syntaktisk funktion och distribution § 3–8

§ 3. Satsadverbial i olika typer av satser och led. Satsadverbial förekommer i huvudsatser, bisatser och satsekvivalenta fraser (t.ex. många infinitivfraser, vissa adjektiv- och participfraser).

Men projektet kommer *förmodligen inte* igång förrän under 1980 […] (S)
Kärringen Andersson hade *ju förresten* kastat ut mig […] (R)
Det är *självklart* ett bra sätt att tjäna pengar, säger konstnären. (S)
Vi har *inte* behövt kosta på dom skolutbildning. (T)

en gripande romangestalt, som man *säkert inte* kommer att glömma i första taget (S)
Stadsplaneförslaget – som *alltså i första hand* gäller den nya bebyggelsen – finns nu utställt på biblioteket i Älvsjö. (S)
När man gör *exempelvis* en amerikansk films affisch är man uppbunden av en mängd förordningar från filmbolaget […] (S)
Följande år var den redan så stor att den *inte* rymdes i fickan […] (S)
Det förhållandet att man *icke* har några som helst förbindelser mellan stat och kyrka är ingen garanti för religionsfrihet. (T)

Frågan är om det även i det socialdemokratiska partiets ledning finns beredskap att *verkligen* lägga om kursen i kärnkraftspolitiken. (S)
Alliansen mellan liberaler och SDP (Social Democratic Party) gick framåt avsevärt utan att *ändå* göra det genombrott som man hoppats på. (S)
Här möts man för att *bland annat* diskutera sina skyddslingar. (S)
Men mest har deltagarna talat om skådespelaren, ett tal som i mina öron ofta vibrerat av en *antagligen* tidstypisk romantisering av skådespelaryrket. (S)
Jag hittade boken, *tyvärr* pietetslöst inbunden i imiterat skinn, på ett antikvariat i London.

Olika betydelsegrupper har olika distribution:

a) Modala satsadverbial bestämmer framför allt hävdade eller presupponerade satser eller fraser, och deras förekomst i andra typer av yttranden och satser lyder under olika restriktioner (§ 10).

Viktor har *förmodligen* gått till baren.
?Har Viktor *förmodligen* gått till baren?
*Gå *förmodligen* till baren först om du vill hitta Viktor.

Framför allt modala satsadverbial kan elliptiskt utgöra egna yttranden, t.ex. som svar på frågor:

– Är den stulen? – {*Troligen/Lyckligtvis*}.

b) Konjunktionella satsadverbial som relaterar ett satsinnehåll till den föregående texten kan ingå i yttranden med olika språkhandlingsfunktion och förekommer därför friare än modala satsadverbial i satser av olika typ, § 31.

Viktor har *alltså* gått till baren.
Har Viktor *alltså* gått till baren?
Gå *alltså* till baren först om du vill hitta Viktor.

c) Fokuserande och negerande satsadverbial förekommer i alla typer av satser och satsekvivalenta fraser.

Viktor har {*bara/inte*} gått till baren.
Har Viktor {*bara/inte*} gått till baren?
Gå {*bara/inte*} till baren om du vill hitta Viktor.
Genom att {*bara/inte*} stå i baren sparade Viktor pengar.
en {*bara/inte*} påbörjad uppsats

Olika typer av satsadverbial kan dessutom förekomma vid andra ledet i en samordning:

En ring och *troligen också* ett halsband blev stulna.
Min fru men *inte* min syster gillade filmen.

De enskilda satsadverbialens distribution i olika kontexter begränsas i övrigt av olika semantiska restriktioner, se nedan under de olika typerna.

§ 4. Satsadverbialens placering i den finita satsen. De allra flesta satsadverbial placeras i mittfältet men kan också förekomma i de andra adverbialspositionerna, dvs. som fundament och i slutfältet där de ofta alternativt kan betraktas som finala annex. Vissa satsadverbial kan när de kommenterar språkhandlingen motsvaras av initiala annex (så särskilt konjunktionella satsadverbial). De fokuserande satsadverbialen samt vissa konjunktionella adverbial placeras gärna affokalt, dvs. före eller efter satsens fokuserade led.

a) I mittfältet:

Max vill *antagligen också* läsa boken.
Eftersom Max *antagligen också* vill läsa boken …

b) Som fundament:

Antagligen vill Max också läsa boken.
Emellertid kan jag inte ta itu med saken nu.

c) I slutfältet eller som finalt annex:

Max vill också läsa boken *antagligen*.
Jag har inte tid med saken nu *emellertid*.
Vad gör ni i kväll *förresten*?

d) Som initialt annex:

För resten, vad gör ni i kväll?
Ärligt talat: Filip är en snobb.

e) Affokalt (i exemplen är *Kurt* (*och Stellan*) fokuserat led):

Jag har inte talat *ens* med Kurt om saken. *Också* Kurt har tänkt komma.
Han har bjudit *både* Kurt och Stellan. [prefokal placering]
Det *så att säga* ingår vissa saker i att höra till kyrkan. (T) [prefokal placering]
Kurt *också* har tänkt komma. Jag har inte talat med Kurt *ens* om saken. [postfokal placering]

Affokalt står särskilt fokuserande satsadverbial samt det konjunktionella satsadverbialet *också* med synonymer, de korrelativa adverben *både*, *varken* m.fl.

Närmare om de enskilda satsadverbialens placering under de olika betydelsegrupperna nedan.

§ 5. Satsadverbialens inbördes ordning i mittfältet. Det kan finnas flera satsadverbial i en sats. Deras inbördes ordning i mittfältet är tämligen fast. Först står ett obetonat modalt satsadverbial. Därefter följer i tur och ordning de konjunktionella, de övriga modala – som kan vara flera i samma sats –, de fokuserande och de negerande. Se Schema 1.

X	Mod. sadvl 1	Konj. sadvl	Mod. sadvl 2	Fok. sadvl	Neg. sadvl	Y
Fia har	ju	emellertid	vad jag vet		inte	varit i Norge.
Hon vill	ju	ändå	nog	t.ex.	inte	ha Teo.
De har	väl	alltså	tyvärr	bara	inte	behagat gå.

SCHEMA 1. Satsadverbialens ordning i mittfältet. I schemat förekommande förkortningar: mod. sadvl 1 = obetonat modalt satsadverbial, konj. sadvl = konjunktionella satsadverbial, mod. sadvl 2 = övriga modala satsadverbial, fok. sadvl = fokuserande satsadverbial, neg. sadvl = negerande satsadverbial.

Om tendenser till ordning inom gruppen av modala satsadverbial, se § 11.

De obetonade modala satsadverbialen *ju*, *nog*, *väl* och *då* står i mittfältet vanligen före de övriga satsadverbialen:

[…] jag visste *ju alltså* att du hade rymt […] (R)
Det kan *ju överhuvudtaget inte* män. (S)
De flesta kvinnor är *nog trots allt inte* lealösa våp. (S)
Du räknar *väl ändå inte* med att jag skulle ge dig något slags agentarvode […] (R)
Frågan är *väl snarare* vart van Delden skulle. (R)
Så kom *då alltså* Anna […] (R)
Då var den *väl antagligen* till nytta, förmodar jag. (T)

Konjunktionella satsadverbial föregår, som framgår av schemat, vanligen modala satsadverbial:

Finland har *däremot sannolikt* för få […] (R)
Kärleken måste *alltså nödvändigtvis* kräva synbara bevis! (R)
[…] manikyr bör *däremot ofrånkomligen* utföras privat. (R)
[…] eftersom guvernören […] *således förmodligen* väntade sig att han skulle konversera henne. (R)

Vissa konjunktionella satsadverbial placeras också efter ett modalt adverbial:

Han har *tyvärr också* misskött sig.
Han har *tyvärr ändå* misskött sig.

Den inbördes ordningen mellan satsadverbialen är densamma även om andra led i mittfältet är placerade mellan dem (jfr § 7–8):

Några allvarliga sjukdomar får *däremot* barnen *lyckligtvis* sällan.
Pojkarna får *således* ofta *orättvist nog inte* några pengar tillbaka.
Vi träffar *nämligen* henne *tyvärr inte* på mötena.

Vissa modala satsadverbial (som kommenterar språkhandlingen, jfr § 23) har en friare placering än andra satsadverbial och kan placeras både före och efter andra mittfältsadverbial. (De kan dock normalt inte placeras efter negerande adverbial.)

Barnen är *uppriktigt sagt* däremot tyvärr inte välkomna.
Barnen är däremot *uppriktigt sagt* tyvärr inte välkomna.
Barnen är däremot tyvärr *uppriktigt sagt* inte välkomna.
*Barnen är inte *uppriktigt sagt* välkomna.

Ett satsadverbial som samtidigt är modalt och negerande, t.ex. *knappast*, placeras som negerande satsadverbial, dvs. normalt sist bland satsadverbialen (jfr § 6). På detta sätt placeras i mittfältet också negerande adverbial som bestämmer verbet, t.ex. negerande tids- och rumsadverbial. (Se vidare § 8, 66.)

Pantrar kan *enligt expertisen knappast* simma så långt.
Han får *nämligen* {*under inga omständigheter/aldrig/sällan*} veta något.

För den inbördes ordningen mellan satsadverbial spelar också räckviddsrelationer en roll, se särskilt § 6.

§ 6. Ordningsföljd mellan negerande adverbial och andra satsadverbial. I mittfältet står ett negerande adverbial normalt efter ett annat satsadverbial. Det negerande adverbialet står då inom det andra satsadverbialets räckvidd.

Agneta arbetar *antagligen inte* i juni.
= Jag antar att Agneta inte arbetar i juni.
≠ Jag förnekar att Agneta antagligen arbetar i juni.

Pelle behöver *glädjande nog inte* stanna.
= Det är glädjande att Pelle inte behöver stanna.
≠ Jag förnekar att Pelle glädjande nog behöver stanna.

Den omvända ordningen mellan satsadverbial och negerande adverbial är oftast inte möjlig:[1]

Hur stor höjningen blir är *dock inte* avgjort ännu. (S)
*Hur stor höjningen blir är *inte dock* avgjort ännu.

[…] han är *åtminstone inte* legoknekt […] (R)
*Han är *inte åtminstone* legoknekt.

Några modala satsadverbial kan stå efter det negerande adverbialet och inom dess räckvidd. Kombinationen negerande + modalt satsadverbial står på det negerande satsadverbialets plats.

Det förhållandet har *inte just* medverkat till att ge argumenten ytterligare kraft […] (S) [≈ … *knappast* …; också med ungefär samma betydelse: … har *just inte* medverkat …]
Man kan *inte rimligen* hålla allt i minnet. [≈ … *omöjligen* …; också med ungefär samma betydelse: … kan *rimligen inte* hålla …]
[…] vi ville *inte gärna* ta några risker […] (S) [≈ … ville *ogärna* ta … ≠ … ville *gärna inte* ta …]
För att bemöta sådana argument så får man tillgripa motargument som man *inte gärna* vill tillgripa, skulle jag förmoda. (T)

Av de negationsberoende uttrycken *alls*, *heller*, *ens* kan *alls* och *heller* stå före eller efter det negerande satsadverbialet, medan *ens* normalt står efter. (Även när *heller*, *ens* står efter det negerande adverbialet har de detta inom sin räckvidd, § 83.)

Pengarna har {*inte alls/alls inte*} försnillats.
Karin åker {*inte heller/heller inte*} buss.
Man fick {*inte ens/?ens inte*} sitta ner.

[1] En fras med betydelse av sättsadverbial placeras efter det negerande adverbialet i mittfältet, medan samma fras med betydelse som satsadverbial placeras före det negerande adverbialet. Detta sammanhänger med att negationen har större räckvidd än sättsadverbialet medan satsadverbialet normalt har större räckvidd än negationen.

Eftersom de *definitivt inte* har överfört verksamheten till Portugal … [satsadverbial]
Eftersom de *inte definitivt* har överfört verksamheten till Portugal … [sättsadverbial]
Folkkyrkotanken innebär att alla som *inte definitivt* har utträtt finns inom räckhåll […] (T) [sättsadverbial]

Vi vågar ännu *absolut inte* fastställa graden av säkerhet. [satsadverbial]
Vi vågar ännu *inte absolut* fastställa graden av säkerhet […] (S) [sättsadverbial]

Också andra fria adverbial kan stå inom negationens räckvidd och placeras på detta sätt (§ 70):

Men kan änglarna *då* inte känna kärlek? (R) [satsadverbial]
Jag visste ju inte *då* vart de förde mig. (S) [tidsadverbial]

§ 7. Satsadverbial och andra adverbiella led i mittfältet. Om ett annat adverbial än satsadverbial (t.ex. ettordigt tidsadverbial med prototypisk placering i mittfältet eller fritt adverbial med prototypisk placering i slutfältet (Advl § 69)) placeras i mittfältet, står det negerande adverbialet vanligen efter och andra satsadverbial före det fria adverbialet.

Bygget har *dock hittills inte* kommit igång.
Karl är *sorgligt nog fortfarande inte* klar med sin examen.
Folk trodde *däremot ofta* att Jonathan och Harry var tvillingar. (R)
Carl är *förstås alltid* beväpnad […] (R)
Och sen så fanns det *naturligtvis alltid* dom två alternativen […] (T)
Han kan *i regel inte* göra så mycket. (T)
Posten kommer *följaktligen för att underlätta julpostdistributionen inte* att ta ut någon extra lördagsavgift.
*Carl är *alltid förstås* beväpnad.
*Maria åker *sällan troligen* utomlands.

Någon gång kan konjunktionella och modala satsadverbial stå efter ett fritt adverbial i mittfältet:

Folk trodde *ofta däremot* att Jonathan och Harry var tvillingar.
Posten kommer *för att underlätta julpostdistributionen följaktligen inte* att ta ut någon extra lördagsavgift.
pojkarna som *under middagsrasten troligen inte* hade lämnat skolgården

Ett obetonat modalt satsadverbial (*ju*, *väl*, *då* och ofta *nog*) placeras före övriga adverbial i mittfältet:

Karl var *ju ofta* sjuk. Jfr: *Karl var *ofta ju* sjuk.
Malin har *väl tyvärr redan* gått. Jfr: ?Malin har *tyvärr väl redan* gått.

Negerande tids- eller rumsadverbial (§ 66) placeras som negerande satsadverbial, dvs. normalt sist i mittfältet:

Ingvar har *antagligen aldrig* sett henne. Jfr: *Ingvar har *aldrig antagligen* sett henne.
Den här blomman vill *tyvärr ingenstans* trivas. Jfr: *Den här blomman vill *ingenstans tyvärr* trivas.

Om placering av sättsadverbial och andra fria adverbial vid negerande satsadverbial i mittfältet se också § 6 not 1.

§ 8. Satsadverbial och nominala led i mittfältet. Ordningen mellan satsadverbial och intillstående nominala satsled kan variera beroende på de nominala ledens betoning och satsledsfunktion enligt allmänna regler för mittfältsadverbial, jfr Satsens struktur § 8.

Satsadverbialet kan alltid stå efter subjektet:

På torsdagarna träffar {eleverna/de} *antagligen* handledaren.
handledaren som {eleverna/de} *alltså* träffar på torsdagarna

Satsadverbialet kan dessutom stå framför ett icke-pronominellt subjekt eller ett betonat pronominellt subjekt, men däremot knappast framför ett obetonat pronominellt subjekt:[1]

På torsdagarna träffar *antagligen* {eleverna/*de} handledaren.
handledaren som *alltså* {eleverna/*de} träffar på torsdagarna
städningen som *givetvis* ˈjag får ta hand om
Idag är ˈhon ledsen, men i morgon gråter *troligen* ˈhan mot din axel.

Om en sats innehåller mer än ett satsadverbial kan ett, flera eller alla placeras före ett betonat subjekt:

I måndags höll docenten *ju däremot verkligen* en spännande föreläsning.
I måndags höll *ju* docenten *däremot verkligen* en spännande föreläsning.
I måndags höll *ju däremot* docenten *verkligen* en spännande föreläsning.
I måndags höll *ju däremot verkligen* docenten en spännande föreläsning.

Om också ett reflexivt pronomen som objekt står före det betonade subjektet (Obj. § 17) står obetonade satsadverbial före eller efter pronomenet och andra satsadverbial efter:

I måndags höll {*ju* sig/sig *ju*} docenten till ämnet.
I måndags höll sig *däremot* docenten till ämnet.

I fa-sats utan infinit verb och partikeladverbial kommer ett satsadverbial att stå intill objektet. Satsadverbialet kan då optionellt placeras efter objektet, om detta är obetonat (dvs. objektet kan sägas rycka in i mittfältet, Obj. § 16).[2] I vissa fall föredras denna placering (t.ex. när objektet är reflexivt eller när satsadverbialet är negerande):

Eleverna träffar {henne *antagligen*/*antagligen* henne} på torsdagarna.
Jfr med betonat objekt: Eleverna träffar {*prästen *antagligen*/*antagligen* prästen} på torsdagarna.
Träffar eleverna {henne *således*/*således* henne} på torsdagarna?
Ann yttrar {sig *kanske*/*?kanske* sig} på mötet.
Vi såg {dem *inte*/*?inte* ₀dem}.

Om en sats innehåller både ett indirekt och ett direkt obetonat, pronominellt objekt kan satsadverbialet placeras efter ett eller båda:

Till jul gav Anna *antagligen* honom den som present.
Till jul gav Anna honom *antagligen* den som present.
Till jul gav Anna honom den *antagligen* som present.

Om en sats innehåller mer än ett satsadverbial kan ett, flera eller alla placeras efter ett obetonat objekt:

Han köpte *ju för övrigt säkert* dem på torget.
Han köpte *ju för övrigt* dem *säkert* på torget.
Han köpte *ju* dem *för övrigt säkert* på torget.
Han köpte dem *ju för övrigt säkert* på torget.

Om objektet är betonat står det på sin plats efter satsadverbialet:

Vi såg *tyvärr inte* snickarna. *Vi såg *tyvärr* snickarna *inte*. *Vi såg snickarna *tyvärr inte*.

[1] Vissa språkbrukare accepterar placering av ett obetonat modalt satsadverbial framför ett obetonat pronominellt subjekt:

På torsdag kan {*väl/ju*} $_0$vi åka till stan.
[…] fri invandring är *väl* det inte. (T)

Det regionala *la* (§ 25 not 1) placeras ofta så:

Men i stort sett så är *la* dom ihop med sina stamfränder, så att säga. (T)

[2] I sverigesvenskan (men inte i finlandssvenskan) fungerar de obetonade adverben *här* och *där* på samma sätt som obetonade objekt (Satsens struktur § 8 not 1). I satser utan verb i slutfältet kan satsadverbial placeras efter *här* eller *där*.

Han är *här kanske* inte.
*Han har här kanske inte varit.
Hon sitter *där nog* och väntar.
*Hon har där nog suttit och väntat.

Modala satsadverbial § 9–29

§ 9. Översikt. Modala satsadverbial fungerar som talarens kommentar till det han själv säger och anger hans inställning till detta, t.ex. hur han bedömer satsens sanningshalt eller värderar ett beskrivet sakförhållande.

Han är *säkert* lika konservativ som jag själv […] (S)
Inget har rörts *enligt vad jag vet*, miss Ashley. (R)
Så lever han *garanterat* i tjugo år till. (R)
Du har *antagligen* lagt den i lådan. (R)
Det var *väl egentligen* parodi det där. (T)

Det modala satsadverbialet kan också vara en kommentar till själva språkhandlingen:

Hon är *med andra ord* vår skickligaste deckarförfattare just nu.

Flertalet modala satsadverbial signalerar talarens attityd till satsens innehåll. De kan också visa hur talaren vill att lyssnaren skall reagera på yttrandet, eller röja vilka föreställningar talaren har om lyssnarens attityd till satsinnehållet:

Bertil kommer *väl* och spelar? [*Väl* uttrycker talarens osäkerhet och vädjan om instämmande från lyssnaren.]
Jag har *då* inte lämnat dörren olåst. [Talaren understryker med *då* att satsen är sann men antyder också att lyssnaren kan vara av en annan mening.]

Modala satsadverbial har dessutom ofta en textuell funktion:

Hon är *med andra ord* vår skickligaste deckarförfattare just nu. [Ofta för att markera satsen som summering av vad talaren sagt tidigare.]
Bertil kommer *väl* och spelar? [Genom att vädja om instämmande lämnar talaren över turen till lyssnaren.]
Jag har *då* inte lämnat dörren olåst. [T.ex. för att markera satsen som invändning mot lyssnarens replik.]

Modala satsadverbial används framför allt i deklarativa huvudsatser och vissa bisatser, men de förekommer också i andra satstyper och i satsekvivalenta fraser. De kan ofta ensamma utgöra ett yttrande (normalt med funktion som påstående; se Ellips § 18).

De modala satsadverbialen placeras oftast i satsens mittfält, men många av dem kan också stå som fundament eller i satsens slut.

Den är *egentligen* redan såld.
Egentligen är den redan såld.
Den är redan såld *egentligen*.

De modala satsadverbialen uttrycker någon av följande grundbetydelser:

a) Sannolikhet. Satsadverbialet anger primärt talarens bedömning av satsens sanningshalt.

Ordföranden blev {*kanske/antagligen/säkert*} uppmanad att avgå.

b) Förstärkning. Satsadverbialet anger primärt att talaren ger eftertryck åt sitt yttrandes språkhandlingsfunktion, t.ex. garanterar att ett påstående är sant eller att ett löfte är giltigt.

Ordföranden blev *bannemej* uppmanad att avgå.
Gå nu *för guds skull*.

c) Hänvisning. Satsadverbialet anger primärt att talaren hänvisar till sin källa eller till andra omständigheter som måste tas i beaktande för att satsen skall kunna betraktas som sann.

Ordföranden blev {*tydligen/om jag inte minns alldeles fel/enligt vissa ledamöter*} uppmanad att avgå.

d) Evaluering. Satsadverbialet anger primärt talarens värdering av det sakförhållande som satsen beskriver.

Ordföranden blev {*pinsamt nog/tyvärr*} uppmanad att avgå.

e) Kommentar till språkhandlingen. Satsadverbialet anger primärt talarens kommentar till yttrandet som språkhandling.

Ordföranden blev {*upplysningsvis/ärligt talat*} uppmanad att avgå.

De modala satsadverbial som uttrycker sannolikhetsgrad (a) eller hänvisning (c) till källa eller annan omständighet erinrar semantiskt om epistemiska modala hjälpverb (Mod. hjälpvb § 2). De kan ofta parafraseras med ett sådant hjälpverb eller mer eller mindre tautologiskt samförekomma med det:

Ordföranden torde (*antagligen*) ha blivit uppmanad att avgå.
Ordföranden lär (*enligt vissa ledamöter*) ha blivit uppmanad att avgå.

Syntaktisk funktion och distribution § 10–15

§ 10. Sats- och frastyper med modalt satsadverbial. Modala satsadverbial förekommer i huvudsatser, bisatser och vissa satsekvivalenta fraser.

Men projektet kommer *förmodligen* inte igång förrän under 1980 […] (S)
Kärringen Andersson hade *ju förresten* kastat ut mig […] (R)
Det är *självklart* ett bra sätt att tjäna pengar, säger konstnären. (S)
En inkongruenstyp som, *såvitt jag vet*, tidigare inte har behandlats i svensk grammatisk litteratur […] (S)
en gripande romangestalt, som man *säkert* inte kommer att glömma i första taget (S)
Charles Levinson säger också att multinationella företag […] *definitionsmässigt* är amoraliska. (S)
Pastorn, *antagligen* med sin man i släptåg, ska komma vid sjutiden. [i satsekvivalent flerledad fras]
[…] han skapade ”Hill Street”, den *troligen* mest uppskattade polisserien i TV-historien. (S) [i satsekvivalent participfras]
Det var hans son som svarade, *tyvärr* lika arrogant som vanligt. [i satsekvivalent adjektivfras]

De allra flesta modala satsadverbial kan (till skillnad från fokuserande och negerande adverbial) inte vara bestämning i infinitivfras annat än när denna fungerar som nexusinfinitiv vid säge- och tänkeverb eller i konstruktioner som erinrar om denna.

Axel har sagt sig {*tyvärr/antagligen*} ha glömt pengarna hemma.
Marianne gruvar sig för att {*?kanske/?antagligen/?tyvärr/?nödvändigtvis*} köra på natten.

*Vi kan inte tvinga honom att {*antagligen/tyvärr*} resa.
*Marianne gillar att {*kanske/ju/således*} köra på natten.
Så mycket har ”Midvinterblot” således ökat i pris sedan Nationalmuseum för ett halvt år sedan erbjöds att *eventuellt* få den gratis. (S)

Huvudsats med modalt satsadverbial har vanligen påståendefunktion, dvs. den är oftast en deklarativ huvudsats. Modala satsadverbial kan under vissa betingelser användas också i andra typer av yttranden och satser (se vidare nedan under de olika betydelsegrupperna § 17–23):

Har hon *verkligen* varit här?
Ge mig den nu *för allt i världen*!

§ 11. De modala satsadverbialens inbördes ordning i mittfältet. Det modala satsadverbialet står vanligen i den finita satsens mittfält: intill subjektet och det finita verbet. En och samma sats kan innehålla fler än ett modalt satsadverbial i mittfältet. Modala satsadverbial tillhörande olika semantiska undergrupper placeras då oftast i en inbördes ordning enligt Schema 2.

X	Språkhandlings-kommentar	Hänvisning	Förstärkning	Evaluering	Sanno-likhet	Y
My har	ärligt talat	enligt Per	faktiskt	tyvärr	antagligen	gått.
De vill	apropå det	i princip	minsann	turligt nog	kanske	gå.

SCHEMA 2. De modala satsadverbialens ordning i mittfältet.

Ett antal obetonade modala satsadverbial står dock först av alla satsadverbial: så placeras alltid *ju*, *väl*, *då* och ofta *nog*. Exempel på satser med fler än ett modalt satsadverbial i mittfältsposition:

Sprängladdningen, på knappt fem kilo, skulle *enligt polisen antagligen* användas vid någon kupp mot en bank. (S)
[…] Cézanne (som *enligt sin vän Zola helt enkelt* inte kunde måla) […] (R)
[…] och göra i ordning så att det *verkligen säkert* blev samma enorma kanonupplevelse varje gång. (R)
Vi har *ju egentligen* bara kvantitativa betyg på det lägre stadiet. (T)
[…] andra har inskärpt att man *nog tyvärr* måste räkna med en ny stor reaktorolycka per tioårsperiod. (S)
Skånska Dagbladet (c) […] konstaterar att det *tyvärr nog* är en from förhoppning […] (S)

Ordningen mellan de olika typerna av modala satsadverbial är dock tämligen fri.

§ 12. Modalt satsadverbial som fundament. De flesta modala satsadverbial kan fungera som fundament i deklarativ huvudsats.

Eventuellt ska jag köra radiobil i natt. (R)
Givetvis bör inte läget svartmålas. (S)
Antagligen håller hon inte fortfarande på att baka. (R)
Möjligen kan det i vissa specialfall bli dråp. (T)
Tyvärr har jag inte kunnat ge dom ordentliga uppgifter om det. (T)
Nåja, *när jag tänker efter* så har vi faktiskt gjort bådadera. (R)
Vad jag kan förstå kör han dessutom med nedslitna sommardäck […] (R)

Vissa modala satsadverbial står dock inte som fundament:[1]

**Ju* har du aldrig varit i Amerika. Jfr: Du har *ju* aldrig varit i Amerika.
**Verkligen* har du sprungit fort. Jfr: Du har *verkligen* sprungit fort.

Modala satsadverbial som aldrig står som fundament är bl.a. följande:

allt, då, för all del, förstås, ju, nödvändigtvis, till äventyrs, typiskt, verkligen, väl

Som fundament står normalt inte heller ett antal modala satsadverbial av svordomskaraktär:

fan i mig, för {attan/fan/helvete/satan/sjutton/tusan}, för guds skull, gudbevars, gudhjälpemig, vid gud

En rad satsadverbial med prefixet *o-* står relativt sällan som fundament:

oavvisligen, obönhörligen, oemotsägligen, ofrånkomligen, oförsiktigtvis, ogärna, ohjälpligen, omisskännligen, omöjligen, otvivelaktligen, oundgängligen, oundvikligen, ovillkorligen

Somliga modala satsadverbial som fundament kan (mest i talspråk) konstrueras med ett adjunktionellt *så*. Detta är vanligt om satsadverbialet utgör en hänvisning (§ 21), en evaluering (§ 22) eller en kommentar till språkhandlingen (§ 23).

Egentligen så borde man väl knalla dit bort? (R)
Så vitt jag förstår så gör han inget annat! (R)
Som ni förstår så kunde allting hända på Casino. (R)
[…] men *onekligen så* löser den en del problem. (R)
Men *trivsamt nog så* var jag ändå naken. (R)

Särskilda regler gäller för placeringen av *kanske, kanhända, måhända* (t.ex. Satsens struktur § 9).[2]

[1] Som fritt adverbial men inte som satsadverbial kan *då* stå som fundament:

Jag hade då aldrig några pengar. [då (betonat) ≈ på den tiden; då (obetonat) ≈ minsann}]
Då hade jag aldrig några pengar. [då (betonat) ≈ på den tiden ≠ minsann]

Nog, visst har olika betydelse som fundament och som mittfältsadverbial. Som fundament är de bekräftande eller förstärkande (§ 19–20):

{*Nog/Visst*} är Peter en skicklig trombonist.
Nog kan jag klara det.
Visst ska du gå på festen.

När *nog*, *visst* står som fundament kan betydelsen förstärkas med en efterföljande svordom som *fan*:

{*Nog/Visst*} *fan* är han en duktig skytt.

Som obetonat mittfältsadverbial är *nog* vanligen sannolikhetsgraderande (§ 18) och *visst* hänvisande (§ 21):

Peter är *nog* i London.
Han läser *visst* juridik i Uppsala.

Se också § 21 not 1 (*visst*) och § 26 (*nog*).

[2] *Kanske*, *kanhända*, *måhända* kan sålunda placeras som andra modala satsadverbial, (a) i mittfältet, (b) som fundament, (c) i slutfältet. Men det kan också placeras (d) initialt eller (e) i mittfältet och medföra att satsen får af-struktur.

a) Anders har *kanske* inte kommit.
b) *Kanske* har {Anders inte/inte Anders} kommit.
c) Anders har inte kommit *kanske*.
d) *Kanske* {Anders inte/inte Anders} (har) kommit.
e) Anders *kanske* inte (har) kommit.

§ 13. Modalt satsadverbial i satsens slut. De allra flesta modala satsadverbial kan placeras i satsens slut. De fungerar då oftast mer eller mindre tydligt som finala annex (Annex § 13: b) och avskiljs optionellt i skrift med komma eller tankstreck eller utmärks som egen grafisk mening. I tal anges det finala annexet ofta genom ett brott i prosodin.[1]

Stefan kände till att vi skulle komma *förmodligen*. 'Stefan kände förmodligen till att vi skulle komma.'

Vi blev inte direkt nerskjutna, Elena, *ifall du skulle råka få höra det*. (R)
Jag har fått jobb, *förmodligen*. (R)
Så menade Cusanus – *eventuellt*. (R)
Värre fanns. *Uppenbarligen*. (R)
Så vad hade hon tänkt sej! *Egentligen?* (R)
Så dom är ju lite mer kvalificerade, *så att säga*. (T)
Jag sa inte ett ord en enda gång *vad jag kan minnas*. (R)
[…] vi var som två barnungar *antagligen*. (R)

Det är ovanligt med mer än ett satsadverbial i satsens slut:

?Han skulle inte avskeda honom *säkert när allt kom omkring*.
Jfr: Han skulle *säkert* inte avskeda honom *när allt kom omkring*. (R).

Modala satsadverbial som också har negerande betydelse (*knappast*, *knappt*, *näppeligen*) kan dock i likhet med renodlade negerande satsadverbial inte placeras senare än i satsens mittfält (jfr § 66):

*Laget har fått problem med rekryteringen {*knappast/näppeligen*}.

Av de obetonade modala satsadverbialen (§ 7, 11) kan bara *väl*, *då* och (i regionalt språk) *ju* placeras sist i satsen.

Pengar är inte allt, {*ju/väl*}.
Vad du blev arg, *då*.
Och vad gör vi nu, *då?*

[1] Det modala satsadverbialet ingår sällan entydigt som ett led i verbfrasen, dvs. det placeras sällan mitt ibland verbets fria eller bundna adverbial i satsens slutfält. Detta avspeglar dess semantiska funktion som en kommentar till det övriga satsinnehållet eller till den språkhandling som satsen uttrycker (§ 16), inte som en modifiering av verbfrasens betydelse. Modala satsadverbial som anger hänvisning övergår dock utan skarp gräns i fria verbfrasadverbial med placering i slutfältet, se § 21. Se också § 15.

§ 14. Initialt annex motsvarande modalt satsadverbial. Somliga initiala annex motsvarar modala satsadverbial och placeras då före fundamentet i deklarativa huvudsatser. Som initialt annex står framför allt sådana modala satsadverbial som uttrycker en kommentar till språkhandlingen (Annex § 13: a).

Uppriktigt sagt, den hatten ser ganska sjaskig ut.
Medan jag kommer ihåg det, du får ta gästrummet uppe bredvid sängkammaren i natt. (R)
Och *innan jag glömmer det* – pastorn bad mig tala om för dig att han inte kommer till växthuset i morgon […] (R)
Kort sagt – alla har det bra i Sverige. (T)
Men *som sagt var*, det är ju en sak som jag absolut inte har nån reda på […] (T)

§ 15. Medialt placerat annex motsvarande modalt satsadverbial. Ibland kan ett modalt adverbiellt led placeras som inskott i satsen, antingen på vanlig satsadverbialsplats i mittfältet eller på andra platser. I tal markeras inskottet prosodiskt i någon form, t.ex. med inskottsintonation (ledet är obetonat och har lägre tonhöjd än kringliggande satsled) och/eller med korta pauser före och efter inskottet. I skrift markeras inskottet med komma, tankstreck eller parenteser. (Jämför markering av finalt annex, § 13.) Se vidare Annex § 16.

Hur, *rent praktiskt*, har ni tänkt vara hygglig? (R)
Bilen har gått 2000 mil, *så vitt jag vet*, sen senaste service.
De hade alla, *efter vad jag vet*, med dig att göra. (R)
[…] Erik Quistgaard tillhör – *inte oväntat* – de skarpaste kritikerna […] (S)
Det finns kurser i svenska, *som sagt var*, dels på ABF och dels på TBV. (T)

Betydelse § 16–23

§ 16. Talarattityd. Modala satsadverbial anger en attityd eller en kommentar till det övriga satsinnehållet eller till den språkhandling som satsen uttrycker. Den

attityd som avspeglas i adverbialet intas av talaren och inte av någon av de textpersoner som satsen refererar till.

Lindbergs åker *sorgligt nog* till stugan över pingst. [Det är talaren, inte Lindbergs, som tycker att det är sorgligt att Lindbergs åker till stugan över pingst.]

Petra har *alltså* inte råd att komma. [Det är talaren, inte Petra, som drar slutsatsen att Petra inte har råd att komma.]

Ibland kan talaren ta textpersonens perspektiv (empati) varigenom satsadverbialet kommer att ange både hans egen och textpersonens attityd:

Regnet hade *turligt nog* (*för honom*) redan slutat.
Lyckligtvis för Lundbäck lyckades DIF rädda skinnet […] (S)

Särskilt i skönlitteratur kan avsikten främst vara att ange textpersonens attityd (Anf. men. § 18: b–c). I anförda meningar är det normalt den citerade eller refererade personens attityd som återges (jfr dock Anf. men. § 18: b–c).

Attityden gäller i många fall satsens sanningshalt, som talaren antingen reserverar sig för eller framhäver som självklar (§ 17–21). Men talaren kan också betrakta satsen som sann och ange sin positiva eller negativa attityd till sakförhållandet (§ 22) eller ange sin attityd till själva språkhandlingen eller dess villkor eller uttryck (§ 20, 23).[1]

Särskilt i dialogisk kommunikation är det viktigt att talarens attityd framgår. Många satsadverbial är därför särskilt vanliga i talspråk.

[1] En sorts modalt satsadverbial är *gärna* när det anger att talaren inte har något emot att subjektsreferenten gör något. Denna betydelse har *gärna* vanligen i direktiv huvudsats (jfr Huvudsatser § 41) och i deklarativ huvudsats med deontiskt hjälpverb:

Sitt du *gärna* på trappan! Du får *gärna* ta min cykel.

Annars är normalt *gärna* ett sättsadverbial som säger att subjektsreferenten (= agens) tycker om att utföra satsens aktion: *Han sitter gärna på trappan när solen skiner*. **Han liknar gärna sin bror*.

Jfr *oförmodat*, *oväntat* som ofta hänför sig till någon annan persons bedömning än talarens:

Han hade *oväntat* fått förhinder.
Här fanns *oförmodat* en människa som ville hjälpa henne […] (R)

Sannolikhet § 17–19

§ 17. Sanningshalten ifrågasatt eller bekräftad. Satsadverbial som kommenterar satsinnehållets sannolikhet fördelar sig på två vagt avgränsade betydelsetyper:

a) Talaren är inte säker på att satsen är sann men graderar sannolikheten för att den är det (sannolikhetsgradering, § 18).

Offret blev *antagligen* skjutet bakifrån.

b) Talaren anser att satsen är sann och framhåller detta (försanthållande, § 19).

Offret blev *uppenbarligen* skjutet bakifrån.
Han får *ofrånkomligen* problem om han inte skyndar sig.

Satsadverbial för sannolikhet kan inte fungera som adverbial i interrogativ, direktiv eller expressiv huvudsats:

*Regnar det *nog*?
*Gå *antagligen* på bio med mig!
*Vilken fin skjorta han *tydligen* har!

Undantag är interrogativa huvudsatser som fungerar som ekofrågor:

– Nu är hon nog tillbaka. – Är hon *nog* tillbaka, säger du?

De flesta satsadverbial för sannolikhet kan ensamma eller tillsammans med *inte* (dvs. utan svarsord som *ja, jo, nej*) utgöra yttranden, t.ex. som svar på underställande frågor:[1]

Var Ernst Rolf folklig? *Naturligtvis*. (R)
”Dricker du för mycket?” ”*Antagligen*”, sa han. (R)
”Har han gått?” ”*Uppenbarligen*.” (R)
Skulle de resa sin väg omedelbart efter vigseln? *Antagligen* inte. (R)

[1] En sats som innehåller ett modalt satsadverbial för sannolikhet kan vanligen parafraseras med en matrissats som uttrycker satsadverbialets betydelse och en narrativ bisats som uttrycker det övriga satsinnehållet.

Gunnel bor {*antagligen/tydligen*} kvar på Island. ≈ *Jag antar att* Gunnel bor kvar på Island. ≈ *Det är tydligt att* Gunnel bor kvar på Island.

§ 18. Sannolikhetsgradering. Ett modalt satsadverbial kan ange talarens inställning till satsens sanningshalt genom att gradera sannolikheten för att satsen är sann:

Lena stannar {*knappast/kanske/antagligen/troligen/säkerligen*} till på måndag.
{eftersom/fastän} Lena {*knappast/kanske/antagligen/troligen/säkerligen*} stannar till på måndag

Den sannolikhetsgrad som anges kan ligga långt ner, i mitten eller högt upp på en skala från mycket liten till mycket stor sannolikhet. Mellan plus- och minuspolerna finns uttryck för neutral sannolikhetsgradering, dvs. talaren anger inte om han tror att satsen är sann eller osann utan bara att den kan vara ettdera.

Smör kostar {*kanske/kanhända/eventuellt/möjligen*} mer än margarin.

Närmare pluspolen finns uttryck som anger att talaren uppfattar det som sannolikt att satsen är sann:[1]

Smör kostar {*förmodligen/troligen/sannolikt/säkerligen/garanterat*} mer än margarin.

Närmare minuspolen finns uttryck som anger att talaren uppfattar det som osannolikt att satsen är sann:[2]

Smör kostar {*knappast/omöjligen/näppeligen*} mer än margarin.

De satsadverbial som anger en gradering av sannolikheten är en ganska väl avgränsad grupp. De vanligaste är:

antagligen, bergis [vardagligt], bergsäkert [vardagligt], bombsäkert [vardagligt], eventuellt, förmodligen, garanterat, gissningsvis, händelsevis, kanhända, kantänka, kanske, knappast, med {viss/stor/största/all} {säkerhet/sannolikhet}, måhända, månne, månntro, möjligen, möjligtvis, nog, näppeligen, omöjligen, sannolikt, svårligen, säkerligen, ({alldeles/helt/så gott som/inte}) säkert, till äventyrs, troligen, troligtvis, uppskattningsvis, väl

Till skillnad från andra modala satsadverbial kan satsadverbial som graderar sannolikheten stå i kontexter där det anges att talaren inte känner till satsens sanningshalt).

Jag vet inte om smöret kostar mer än margarinet, men det gör det {*förmodligen/säkerligen/gissningsvis/garanterat/med all sannolikhet*}.
Jfr med andra typer av modala satsadverbial: *Jag vet inte om smöret kostar mer än margarinet, men det gör det {otvivelaktigt/uppenbarligen/förvisso/lyckligtvis}.

Några satsadverbial med sannolikhetsgraderande betydelse, t.ex. *kanhända*, *kantänka*, *kanske*, *måhända*, *månne*, *månntro*, *måtro*, *törhända*, *möjligen*, *möjligtvis*, *till äventyrs*, fungerar i interrogativa huvudsatser med sekundär användning (jfr Huvudsatser § 72, 81, 84):

– Du bara ljuger! – Har du *kanske* aldrig ljugit, va? ≈ Du har också ljugit någon gång. [retorisk fråga]
Har han *kanske* träffat henne förut? [undran]
Kan du *möjligen* säga mig vad klockan är? [uppmaning]
Vill ni *kanhända* ha en kopp kaffe? [erbjudande]

Satsadverbial som anger sannolikhetsgradering kan i de flesta fall fungera som fundament eller ensamma utgöra svar på en underställande:

Troligen är hon här i kväll.
– Är hon här i kväll? – *Troligen*.

Se också § 25 (*väl*) och § 26 (*nog*).

[1] Satsadverbialen *gissningsvis* och *uppskattningsvis* anger inte bara en sannolikhetsgradering utan också en kommentar till yttrandet som språkhandling. Talaren definierar sitt yttrande som en gissning respektive en uppskattning. Samma sak kan i princip sägas gälla för adverbial som *antagligen*, *troligen*, *förmodligen*. Talaren anger att språkhandlingen är ett antagande (jfr § 23), men betydelsen av kommentar till språkhandlingen är här svagare.

[2] Satsadverbial som uttrycker att talaren håller det för osannolikt att en sats är sann negerar satsen ungefär som ett negerande adverbial. De är ganska få. Samma innehåll kan uttryckas med ett satsadverbial som uttrycker sannolikhet för att en sats är sann + *inte*. (Dvs. det modala satsadverbialet har en större räckvidd än negationen.)

Smör kostar {*förmodligen/troligen/sannolikt*} *inte* mer än margarin.

ANM. Betydelsen hos satsadverbial som anger sannolikhetsgradering erinrar om den epistemiska betydelsen hos de modala hjälpverben *kunna*, *torde*, Mod. hjälpvb § 2, 12:

Han *kan* ha varit här medan vi var borta. ≈ Han har *kanske* varit här medan vi var borta.
Boken *torde* vara utgiven på annat förlag. ≈ Boken är *sannolikt* utgiven på annat förlag.

Dubbel markering av sannolikhetsgraderingen är möjlig. För att ange hög grad av möjlighet kan *kunna* kombineras med adverbialen *gott*, *mycket väl*.

Han *kan kanske* ha varit här medan vi var borta.
Hon *kan* {*gott/mycket väl*} vara framme nu.

§ 19. Försanthållande. Vissa modala satsadverbial används av talaren för att framhäva eller bekräfta att en sats är sann, t.ex. när satsens sanningshalt har ifrågasatts eller när talaren har andra skäl att särskilt markera sin tro på att satsen är sann.

En grupp av satsadverbial anger direkt satsen som sann, t.ex. genom att antyda att talaren inte tvivlar på detta, att ingen annan kan bestrida detta eller att detta kan bevisas. Exempel:

absolut, bestämt, definitivt, förvisso, helt visst, helt uppenbart; otvivelaktigt, otvivelaktligen, tvivelsutan, utan tvivel, tveklöst, utan tvekan;[1] obestridligen, onekligen, ovedersägligen; bevisligen, påvisligen

En stor grupp av hithörande satsadverbial anger att försanthållandet är en rimlig, självklar eller nödvändig slutsats. (Ibland är gränsen då vag mot sådana satsadverbial som mer eller mindre tydligt hänvisar till begränsningar i talarens perceptuella och mentala förmåga, § 21: b.) Exempel:

av allt att döma, rimligen, rimligtvis, som det verkar, som det vill synas, otvetydigt, tydligen, tydligtvis, alldeles uppenbart, uppenbarligen

förstås, givetvis, ju, naturligtvis, ofelbarligen, självfallet, självklart, som synes, så klart, visst [betonat eller som fundament; jfr § 12 not 1, 21 not 2]

med nödvändighet, nödvändigtvis, ofrånkomligen, oundgängligen, ovillkorligen

– Du har planerat det här. – Det har jag *visst* inte. (R)

Satsadverbial som uttrycker försanthållande står normalt i satser vilkas innehåll (också utan satsadverbialet) påstås eller förutsätts vara sant. De flesta av dem kan (i likhet med satsadverbial som anger sannolikhetsgradering men till skillnad från satsadverbial som anger förstärkning av språkhandlingen; § 20) stå som fundament och ensamma utgöra svar på en underställande fråga.

{*Utan tvivel/Rimligtvis/Ovillkorligen*} är det detta som kommer att hända.
– Kommer Felicia? – {*Utan tvivel/Rimligtvis/Ovillkorligen*}.

Adverbial för försanthållande som inte gärna står som fundament eller ensamma utgör svar på underställande frågor är exempelvis *ju* och *förstås*.

Satsadverbial som uttrycker nödvändighet står ofta i satser som innehåller de modala verben *böra*, *måste*, *skola*. Särskilt *nödvändigtvis* och *ovillkorligen* (samt det regionala *tvunget*) kan då också användas i rogativ sats.

Och varje eftertanke måste *oundvikligen* vara ödesdiger för projektet. (R)
Men allt som hör till manikyr bör däremot *ofrånkomligen* utföras privat. (R)
Den måste ju *absolut* ha varit till nytta för att driva företagen. (T)
Måste du *nödvändigtvis* vifta med ett köttben […] (R)
Ska han *ovillkorligen* ha pannkakor till lunch?

Se också § 24 om *ju*.[2]

[1] Språkvårdare avråder från användningen av *utan tvekan* som satsadverbial.

[2] Talaren kan visa att han anser satsen sann även med andra satsadverbial, t.ex. genom att hänvisa till en källa som får stå som garant för satsens sanning (§ 21):

Smör kostar *enligt husmor* mer än margarin.

Talaren kan också ange satsen som sann genom att ställa sig själv som garant för satsens sanning (§ 20):

Smör kostar *minsann* mer än margarin.

ANM. Betydelsen hos satsadverbial som anger slutsats erinrar om den epistemiska betydelsen hos det modala hjälpverbet *böra*, Mod. hjälpvb § 7: a:

Han {*bör/borde*} ha känt igen handstilen. ≈ Han har *av allt att döma* känt igen handstilen.
Han *bör* vara här närsomhelst nu. ≈ Han är *rimligtvis* här närsomhelst nu.

Dubbel markering av försanthållandet är möjlig:

Han {*bör/borde*} *av allt att döma* ha känt igen handstilen.
Han *bör rimligen* vara här närsomhelst nu.

Modala satsadverbial som anger att talaren dragit slutsatsen att satsen är nödvändigtvis sann erinrar om den epistemiska betydelsen hos det modala hjälpverbet *måste*, Mod. hjälpvb § 18: a:

Han *måste* ha känt igen handstilen. ≈ Han har *oundgängligen* känt igen handstilen.

Dubbel markering av försanthållandet kan också förekomma:

Han *måste oundgängligen* ha känt igen handstilen.

§ 20. Förstärkning. Ett modalt satsadverbial kan användas för att förstärka språkhandlingsfunktionen, dvs. för att ge eftertryck åt yttrandets giltighet som påstående, löfte, hot, fråga, uppmaning etc. De förstärkande satsadverbialen är av två slag.

a) Vissa förstärkande satsadverbial uttrycker en garanti för sanningen i ett påstående eller uppriktigheten i ett löfte eller ett hot – ofta gentemot vad talaren själv eller lyssnaren hade väntat sig. Sekundärt anger de ofta talarens förvåning (jfr Huvudsatser § 99). Satsadverbialen står oftast i deklarativ huvudsats men kan också förekomma i andra satser om dessa har karaktär av påstående (löfte, hot). Hit hör exempelvis följande satsadverbial (varav många svordomar):

allt,[1] bannemej, då, faktiskt, fanimej, jävlar i mig, minsann, min själ, nog [som fundament, jfr § 12 not 1], sannerligen, ta mej {fan/sjutton/tusan etc.}, verkligen, vid gud

Han har *bannemej* redan gått hem.
{eftersom/fastän} han *bannemej* redan har gått hem
Jag har *då* inte försnillat din bok.
Jaja, akta er ni, jag ska *minsann* ge er ett ordentligt kok stryk … (R)
Har Birgit slutat, kan jag *minsann* sluta också! (R)
Nu får du *banne mej* ligga i din egen säng. (R)
Nog vore det väldigt nyttigt för svenskarna att lära sig acceptera andra mänskor och få lite vidare utblick. (T)

b) Med andra förstärkande satsadverbial anger talaren att ett påstående är självklart, dvs. att lyssnaren redan borde ha insett det som sägs eller att lyssnaren redan borde ha gjort det som en uppmaning uppmanar till. Hithörande satsadverbial, som alltså uttrycker talarens irritation samtidigt som de förstärker språkhandlingsfunktionen, är alla mer eller mindre vardagliga, mest svordomar eller svordomsersättningar:

för {fan/sjutton/satan/helvete/djäveln/allt i världen/guds skull}
Han sitter *för tusan* redan i Paris.
Tro *för allt i världen* inte att vi bryr oss om dig […] (R)
[…] den lösningen vill vi *för allt i världen* inte ha. (R)
Du måste ju också *för sjutton* ha sett honom som nån prins nånstans. (T)

Förstärkande satsadverbial av typ (b) står oftast i deklarativ eller direktiv huvudsats men kan också fogas till en interrogativ huvudsats som har karaktär av uppmaning eller påstående. Det adverbiella ledet står då gärna som initialt eller finalt annex.

[…] men *för Guds skull* fråga honom inte ”vad håller du på med just nu?” (R)
Varför ringer hon inte då, *för fan*.

De förstärkande satsadverbialen kan inte ensamma fungera som yttranden:

– Har du varit i Paris? – {**Ta mej sjutton/*Minsann/*För fan*}.

Satsadverbial av typ (b) kan dock användas tillsammans med svarsorden *ja*, *jo*, *nej*, *jaså*.

Nej, *för fan*. Nej, *för allt i världen*. Jo, *för guds skull*. Jaså *minsann*.

Satsadverbial som anger förstärkning kan normalt inte stå som fundament eller ensamma utgöra svar på understående fråga:

{?*Minsann/*Allt/*För fan*} bor Gunnel kvar på Island.
– Bor Gunnel på Island? – {**För fan/Ja, för fan*}.

Gränsen mot adverbial som anger försanthållande (§ 19) är vag. Om betydelse och distribution för *faktiskt*, *verkligen* se närmare § 27–28.

[1] Det talspråkliga modala satsadverbialet *allt* kan bara stå i mittfältet:

En stund får du *allt* finna dig i att sitta uppe. (R)
*Allt får du finna dig i att sitta uppe en stund.
*En stund får du finna dig i att sitta uppe allt.

§ 21. Hänvisning. Ett modalt satsadverbial kan ange att talaren hänvisar till faktorer som måste tas i beaktande när satsens giltighet eller sanning bedöms. Några olika betydelsegrupper kan urskiljas.[1]

a) Talaren kan hänvisa till någon annan (eller något annat) som källa till satsinnehållet. Detta kan innebära att talaren markerar sitt försanthållande genom att hänvisa till en auktoritet, men det kan också betyda att talaren garderar sig för någon annans felaktiga uppgifter.

enligt NN, enligt vad experterna säger; som han uttrycker det, som NN har formulerat det, som NN säger, som framgår av det föregående, som man kan se av sammanhanget, såsom tidigare nämnt(s), om NN nu har rätt, om man ska tro NN

Pojken sprang *enligt polisen* ut i vägen framför bilen, som inte hann stanna. (S)
pojken som *enligt polisen* sprang rakt ut i vägen
FNLA bjuder *enligt Times* de framryckande MPLA-förbanden hårt motstånd […] (S)
Han är *om man ska tro Expressen* på fallrepet som affärsman.
[…] över femtio gram stryknin, det vill säga tillräckligt för att döda ett tjugotal människor, *om man får tro toxikologiska avhandlingar*. (R)

Denna typ av modala satsadverbial kan friare än de övriga fungera som adverbial i interrogativ huvudsats:

Vad är *enligt din åsikt* det besvärligaste problem som en universitetsstudent har i våra dagar*?* (S)
Gick det till på annat sätt, *enligt din uppfattning?* (R)

b) Talaren kan hänvisa till begränsningar i sin egen perceptuella och mentala förmåga, begränsningar som gör att han inte kan garantera satsens sanning eftersom olika faktorer vilka han inte kan överblicka innebär möjliga felkällor. Satsadverbialet anger närmast en gardering eller en reservation. Gruppen är vagt avgränsad mot sådana satsadverbial som anger försanthållande på grundval av slutledning (§ 19). Exempel:

efter vad det verkar, efter vad jag kan förstå, efter vad jag vet; enligt min mening, enligt vad jag vet, mig veterligt; om jag har fattat saken rätt, om jag inte {missminner mig/minns fel}; så vitt {jag/man/vi} vet, så vitt jag förstår; vad jag kan förstå, vad jag vet, vad jag förstår; som bekant; som vi vet, som (vi) väl alla vet, såsom utan vidare inses, visst[2]

Men *vad jag kan minnas* så var inte Birger lika svår. (R)
Vi är, *efter vad jag kan förstå*, ett modernt par. (R)
eftersom vi, *efter vad jag kan förstå*, är ett modernt par

Ni talade *om jag inte minns fel* om en veritabel uppenbarelse … (R)
Tvillingarna är, *vad jag kan se*, lika långa. (R)
Om jag inte tar fel var det han som kom med idén […] (R)
Det var *visst* någon fransk hertig som lanserade henne. (R)
Nu blev du *visst* förskräckt. (R)
Utan jag skulle vilja understryka att *enligt min uppfattning* så existerar det en fullständig religionsfrihet i det här landet. (T)

c) Talaren kan hänvisa till en viss synvinkel eller ett speciellt betraktelsesätt som måste accepteras för att satsen skall vara sann. Gruppen är vagt avgränsad mot sättsadverbial som anger avseende (Advl § 115). Exempel:

definitionsmässigt, egentligen, erfarenhetsmässigt, i vilket fall som helst, i praktiken, i princip, i och för sig, i realiteten, i verkligheten, i bokstavlig mening, i grund och botten, i själva verket, när allt kommer omkring, på sätt och vis, rent {allmänt/mänskligt}, under alla {förhållanden/omständigheter}

rätt förstått; noga räknat, {högt/lågt} räknat; djupast sett, formellt sett, i stort sett, normalt sett, relativt sett; praktiskt taget, på det hela taget, strängt taget, över huvud taget; rätt tolkat; rätt uppfattat

hur man än ser det, vad han nu menar med det, vad det {nu/sedan} innebär

Tolkar man det ur mänsklig synvinkel tycker jag att det är för lamt och för konventionellt. (R)
Men *hur det nu var* började musikstycket närma sig sitt slut. (R)
Det dröjer minst en månad, *hur man än ser på det*. (R)
trots att det, *hur man än ser på det*, dröjer minst en månad
Hon var för Aubrey Dane vad han var för Elena, *vad det nu innebar* … (R)
Bilder är ju *på sätt och vis* värre än text. (T)

De flesta satsadverbial som anger hänvisning kan inte fungera som egna yttranden (t.ex. som svar på underställande frågor):

– Har han några pengar? – {**Vad jag förstår./*Enligt säkra källor.*}

Om *egentligen* se § 29.

[1] Satsadverbial som anger hänvisning står syntaktiskt rätt nära fria adverbial. De är ofta inte helt omöjliga att bryta ut:

?Det är *enligt säkra källor* som ministern idag reser till Irak.

De står antagligen oftare än andra modala satsadverbial i satsens slutfält (utan att markeras prosodiskt som finala annex).

Gunnel bor kvar på Island {*om jag inte minns fel/enligt Kalle*}.

[2] Det modala satsadverbialet *visst* fungerar på olika sätt.

För att ange en hänvisning (’efter vad jag har hört’, ’efter vad det verkar’, (b) ovan) står *visst* som obetonat adverbial i mittfältet eller som finalt annex:

Gunnel bor *visst* på Island.
Gunnel bor på Island, *visst*.

För att ange att satsen hålls för sann, t.ex. som en invändning när någon påstått motsatsen (§ 20: a) står *visst* som betonat adverbial i mittfältet:

Gunnel bor ˈ*visst* på Island.

För att ange att satsen hålls för sann, t.ex. som ett instämmande eller som ett bekräftande av vad någon försöksvis påstått eller frågat (jfr § 19), står *visst* som fundament:

Visst bor Gunnel på Island.

Som fundament kan *visst* också ge den deklarativa huvudsatsen funktionen av en fråga:

Visst bor Gunnel kvar på Island? 'Nog är det väl så att …'

ANM. Betydelsen hos satsadverbial som anger hänvisning erinrar om den epistemiska betydelsen hos de modala hjälpverben *lär*, *skola*, Mod. hjälpvb § 2, 16, 21.

Han *lär* bli färdig till hösten. ≈ *Enligt vad jag har hört* blir han färdig till hösten.
Det *skall* ha regnat där en månad nu. ≈ *Så vitt man vet* har det regnat där en månad nu.

Den mer allmänna betydelsen hos *lär* kan preciseras med ett hänvisande satsadverbial:

Han *lär efter vad jag har hört* bli färdig till hösten.

§ 22. Evaluering. Ett modalt satsadverbial kan ange hur talaren värderar det sakförhållande som en sats beskriver. Satsadverbialet kan uttrycka en ren värdering, positiv eller negativ:

Smör kostar *tyvärr* mer än margarin.
Smör kostar {*lyckligtvis/gudskelov/gudskepris*} mer än margarin.
{eftersom/fastän} smör {*tyvärr/lyckligtvis*} kostar mer än margarin

Satsadverbialet kan också ange om ett sakförhållande motsvarar talarens förväntan:

Smör kostar *orimligt nog* mer än margarin.
Smöret kostade {*konstigt nog/förbluffande nog*} mer än margarinet.

Satsadverbialet kan vidare ange vilket intryck sakförhållandet gör på talaren eller vilka värderingar han utgår ifrån:

Löjtnanten blev {*pinsamt/upprörande/skrattretande*} *nog* knuffad i vattnet.

De satsadverbial som anger evaluering kan uttryckas enligt det produktiva mönstret adjektiv eller particip + *nog*:[1]

{sorgligt/trevligt/överraskande/skrämmande/välbetänkt} nog

Satsadverbial för evaluering kan också utgöras av andra frastyper. Exempel:

beklagligtvis, dessbättre, dessvärre, lyckligtvis, med rätta, olyckligtvis, som man kunde {förutse/förmoda}, som {tur/väl} är, tyvärr

En sats som innehåller ett modalt satsadverbial med betydelse av evaluering hävdas eller antas vara sann.[2] Dessa satsadverbial förekommer därför mest i deklarativa huvudsatser samt i sådana bisatser som anger hävdade eller presupponerade sakförhållanden.

Mats är *tyvärr* sjuk.
Mats, som *tyvärr* är sjuk, ber om sin hälsning.
Eftersom Mats *tyvärr* är sjuk, kan han inte komma.
?Om han *tyvärr* är sjuk, får han stanna hemma.
*Sitt du *tyvärr* kvar så länge.

Satsadverbial för evaluering används normalt inte ensamma som jakande eller nekande svar. De kombineras då med *ja*, *jo* eller *nej*.

– Har du ätit? – Ja, {tyvärr/lyckligtvis}.
– Nej, {tyvärr/lyckligtvis} (inte).
– {*Tyvärr/?Lyckligtvis}.

– Har du inte ätit? – Jo, {tyvärr/lyckligtvis}.
– Nej, {tyvärr/lyckligtvis}.
– {*Tyvärr/?Lyckligtvis}.

Evaluerande satsadverbial kan fungera som nekande svar tillsammans med ett negerande satsadverbial:

– Har du ätit? – {Tyvärr/Lyckligtvis} inte.

Satsadverbial för evaluering kan inte fungera som adverbial i en rogativ huvudsats med prototypisk språkhandlingsfunktion av fråga.

*Har du {*glädjande nog/lyckligtvis*} klarat provet?

Satsadverbial som anger evaluering kan fungera som adverbial i en kvesitiv huvudsats endast om den presupponerade delen av satsen avser ett redan aktuellt sakförhållande (t.ex. när talaren begär att samtalsparten skall upprepa ett påstående).

Vem har {*glädjande nog/lyckligtvis*} klarat provet?

Normalt är det talarens perspektiv som avgör valet av evaluerande satsadverbial. En mening som *Peter fick tråkigt nog influensa till jul* uppfattas visserligen gärna så att influensan är tråkig ur den omtalades perspektiv, men den omtalades bedömning får inte skilja sig från talarens: **Jag tycker det är bra att Peter tråkigt nog fick influensa till jul*. Genom tillägg av prepositionsfras kan explicit anges vems perspektiv som gäller: *Peter fick tråkigt nog för honom men turligt nog för mig influensa till jul.*[3]

[1] En sats som innehåller ett satsadverbial med strukturen adjektiv + *nog* kan parafraseras enligt följande mönster:

Egendomligt nog kände han sig inte skuldmedveten […] (R) ≈ Han kände sig inte skuldmedveten, *vilket var egendomligt.* ≈ Han kände sig inte skuldmedveten, *och det var egendomligt.* ≈ *Det var egendomligt att* han inte kände sig skuldmedveten.

Jämför fraser av typen adjektiv + *nog* som står som predikativ, där *nog* har kvar sin ursprungliga betydelse av 'tillräckligt':

Det var tråkigt nog att Peter fick influensa till jul. = Det var tillräckligt tråkigt att Peter fick influensa till jul.

Jfr med satsadverbial: Det var *tråkigt nog* så att Peter fick influensa till jul. = Det var tråkigt att Peter fick influensa till jul.

Inte alla värderande adjektiv och particip kan bilda satsadverbial tillsammans med *nog*:

Alla har {*glädjande nog*/*bra nog/*gott nog/*lysande nog} klarat provet.

[2] Vissa satsadverbial med evaluerande innebörd innebär inte att resten av satsen påstås eller förutsätts vara sann. Hit hör adverbial som anger aktionen som rätt eller lämplig.

Man tar *lämpligen* några träskruvar och fäster masoniten vid underlaget. ['det är lämpligt att …']

Sådana som han hör *rätteligen* hemma utanför samhället. ['det är rätt att …']

Jfr också *vänligen*, som mest används i direktiv huvudsats:

Släck *vänligen* ljuset när ni går. ['det är vänligt av er om …']

[3] *Oväntat* (*nog*), *oförmodat*, *mot förmodan*, *som* {*förmodat/väntat*} hänvisar oftast till förmodanden hos subjektsreferenten eller i den miljö där satsens aktion utspelar sig:

Biljetterna kostade *som väntat* 150 kronor.

I vissa fall ingår också talaren i aktionens miljö och delar dess förväntningar:

Om det *mot förmodan* regnar i morgon …

§ 23. Kommentar till språkhandlingen. Ett modalt satsadverbial kan ange talarens kommentar till yttrandet som språkhandling.

Hon är *utan överdrift* den bästa golfaren i landet. ≈ Jag överdriver inte om jag säger att …

kvinnan som *utan överdrift* är den bästa golfaren i landet

Handläggaren hade *hur otroligt det än låter* ingen som helst kännedom om ärendet.

Bland de satsadverbial som kan uttrycka en kommentar till språkhandlingen kan ett par olika typer urskiljas:

a) Med ett modalt satsadverbial kan talaren karakterisera sin egen språkhandling och dess uttryck. Satsadverbialet utgörs då ofta av ett perfektparticip som *sagt*, *talat* eller *uttryckt* bestämt av ett sättsadverbial, men också andra frastyper förekommer. Exempel:

i förbigående sagt, i förtroende sagt, inom parentes sagt, kort sagt, med förlov sagt, minst sagt, rent ut sagt, rättare sagt, som sagt, uppriktigt sagt; som man säger, så att säga; bildligt talat, bokstavligt talat, ärligt talat, enkelt uttryckt, fritt översatt; med andra ord, utan överdrift

Uppriktigt sagt betalar vi henne inte vad hon är värd. (R)

Ärligt talat är jag hundrädd jag med. (R)

Men det var ju *som sagt* tolv år sen. (T)

Satsadverbialet fungerar sällan endast som kommentar till språkhandlingen utan anger också talarens inställning till satsens sanningshalt eller talarens avsikt med yttrandet. Om talaren anger att han säger något uppriktigt, så anger han också att

han tror att det är sant (jfr § 19). Talaren kan påpeka sin ärlighet för att övertyga eller skapa samförstånd, osv.[1]

b) Med ett modalt satsadverbial kan talaren ange vad som föranleder honom att säga det han säger. (Gränsen är vag mot sådana satsadverbial som anger en hänvisning, § 21.) Satsadverbialet utgörs då ofta av en adverbiell bisats.

Förut hette det Saint någonting – *om jag tänker på rätt hus*. (R)
Egentligen, *om jag ska vara fräck*, är han inte mycket äldre än de. (R)
Cannabis är detsamma som marijuana, *ifall du inte känner till termen*. (R)
Vi blev inte direkt nerskjutna, Elena, *ifall du skulle råka få höra det*. (R)
Det skulle inte heller förvåna mig om bomullen här och där blev fuktig av hennes tårar, *även om det kan låta övermåttan patetiskt*. (R)
[…] han är neurosedynskadad, *bara så du vet om det menar jag*. (R)
[…] då kör jag inga extraturer, *bara så du vet det*. (R)
Nåja, *när jag tänker efter* så har vi faktiskt gjort bådadera. (R)
Det har jag också hört talas om *nu när ni säger det*. (R)
Om jag bara får precisera lite så skulle jag säga […] att dom måste ha vissa gemensamma värderingar. (T)

Satsadverbial för kommentar till språkhandling kan vanligen inte ensamma utgöra svar på underställande frågor.

– Har han några pengar? – {**Ärligt talat./*Om man säger så./*Bara så du vet det.*}

Adverbiella led som utgör kommentar till språkhandling står oftare än andra modala adverbiella led som initialt annex. De kan stå som initialt annex också till andra huvudsatser än deklarativa.

Nåja, *eftersom ni frågar*, strikt medicinskt är det så […] (R)
Och *innan jag glömmer det* – pastorn bad mig tala om för dig att han inte kommer till växthuset i morgon […] (R)
Medan jag kommer ihåg det, du får ta gästrummet uppe bredvid sängkammaren i natt. (R)
Kort sagt, vari består välsignelsen? (R)
Medan jag håller på, låt mig berätta om tiggarna i Wappen. (R)

[1] Satsadverbial som *förhoppningsvis*, *förslagsvis*, *gissningsvis*, *sammanfattningsvis*, *upplysningsvis*, *uppskattningsvis* anger hur talaren vill karakterisera sin språkhandling. Samtidigt anges därmed oftast talarens inställning till satsens sanningshalt. Sådana adverbial fungerar därför i realiteten som uttryck för sannolikhetsbedömning, jfr § 17–19. Om konjunktionella adverbial som kommentarer till språkhandlingar se t.ex. § 39.

ANM. Besläktade med modala satsadverbial som kommenterar språkhandlingen är vissa led som metaspråkligt kommenterar verbfraser och som kan placeras prefokalt vid verbfrasens huvudord:

Han {*rentav/formligen/bokstavligen*} vred sig av skratt.
Han brukar {*rentav/formligen/bokstavligen*} vrida sig av skratt när han hör Hasse.

Några vanliga modala satsadverbial § 24–29

§ 24. ***Ju***. Det modala satsadverbialet *ju* tillhör de obetonade adverb som placeras först bland adverbialen i mittfältet. *Ju* kan inte stå som fundament eller initialt annex. I talspråk förekommer det som finalt annex och final dubblering (mest regionalt sydsvenskt).

Det var inte bra det heller, för på biblioteket skulle man *ju* gå och låna dom där urfåniga flickböckerna. (R)
Man får *ju* också se på priset. (T)
Då kan man inte hjälpa honom över gränsen *ju*. (T)
Men det verkar *ju* inte som dom får det ändå *ju*. (T)

Ju står framför allt i deklarativ huvudsats med påståendefunktion.[1] Det kan också användas i bisatser som är hävdade eller presupponerat sanna.

Din bror har *ju* varit i Kina.
Om din bror hade varit i Kina så hade han *ju* kunnat berätta.
Din bror som *ju* har varit i Kina kan väl komma och berätta.
Eftersom din bror *ju* har varit i Kina kan han väl komma och berätta.
*Jag hoppas att han *ju* har farit till Kina.
*Har *ju* din bror varit i Kina?
*Åk *ju* till Kina då.
*Måtte han *ju* komma in i Kina.
*Vilken snygg skjorta han *ju* har.

Talaren utgår ifrån att satsen där *ju* står är sann. Grundbetydelsen hos *ju* torde vara att hänvisa till en källa som lyssnaren har tillgång till, dvs. talaren antyder att lyssnaren har andra vägar att förvissa sig om satsens sanningshalt än genom att lita på talarens trovärdighet.

Där står *ju* paraplyet. [Med *ju* anger talaren att lyssnaren kan titta efter själv i stället för att enbart lita på talarens utsaga.]

Den vanligaste källan som talaren hänvisar till är lyssnarens tidigare erfarenhet. Dvs. med *ju* anger talaren att han räknar med (eller låtsas) att både talaren och lyssnaren (eller folk i allmänhet) känner till eller kan räkna ut att det som sägs i satsen är sant: 'som du och jag vet'. En sats med *ju* aktualiserar alltså oftast något som är självklart eller som redan förutsätts känt för lyssnaren.[2] Därför har *ju*-satsen ofta karaktären av sidoanmärkning i textflödet.

Som man sår får man skörda. Ateisterna får *ju* mer eller mindre stöd av Stendahl i sin uppfattning att det inte spelar någon roll vad man gör i detta livet. (S)

Att talaren yttrar *ju*-satsen trots att den bara aktualiserar något självklart eller något som är bekant för lyssnaren kan ha olika orsaker. Ofta används den som en förklaring, t.ex. som motiv för en nämnd aktion, motiv för en utförd språkhand-

ling, orsak till en nämnd händelse eller en omständighet utifrån vilken man kan sluta sig till det som sägs i det föregående. *Ju* kommer därför sekundärt att likna ett explanativt konjunktionellt adverbial (jfr *nämligen*, § 47).

Men nu när jag inte är så grön längre kan jag stå emot. Det är *ju* jag som vet hur en bra affisch skapas … (S) [*Ju*-satsen motiverar varför talaren kan göra det som sägs i den första meningen.]
Vad klagar ni för? Ni lever *ju*. (R) [*Ju*-satsen motiverar varför den föregående frågan har ställts.]
De är hemma. Det lyser *ju* i fönstret. [*Ju*-satsen anger varför man kan dra slutsatsen att de är hemma.]

Inte sällan yttras en *ju*-sats när talaren vill kontrollera att det som sägs verkligen är bekant för lyssnaren och därmed kan fungera som ram för ett fortsatt samtal:

Ni vet *ju* alla varför vi har samlats. Nu gäller det att fördela uppdragen.

Talaren kan också med *ju* låtsas att innehållet är bekant och därmed dämpa påståeligheten i sitt yttrande för att skapa en större känsla av gemenskap i talsituationen:

– Vad arbetar du med? Har du fast månadslön? – Nej, jag har *ju* ett sånt arbete där man får betalt per uppdrag.

Ju-satsen bildar ibland utgångspunkten för hävdandet av något som är svårförenligt med det aktualiserade sakförhållandet:

Sven har *ju* arbetat här i tre år nu, men han verkar ändå inte riktigt nöjd.

När *ju*-satsen används som utgångspunkt för en invändning kan talaren ofta välja att utelämna själva invändningen, och *ju* kan därigenom få en bibetydelse av adversativitet:

– Du ställer väl upp på lördag? – (Nej det gör jag inte.) Då är jag *ju* i Göteborg!

[1] Marginellt kan *ju* förekomma också i deklarativ huvudsats med frågefunktion när talaren förväntar sig ett instämmande från lyssnarens sida:

Din mor är *ju* död, eller hur?
Det ska *ju* inte vara ett mönster i debatteknik, väl? (T)

[2] I likhet med andra satsadverbial där hänvisningen till en källa är förbleknad, t.ex. *av allt att döma*, redovisas därför *ju* bland satsadverbial som anger försanthållande (§ 19).

§ 25. ***Väl.*** Det modala satsadverbialet *väl* tillhör de obetonade adverb som placeras först bland adverbialen i mittfältet. På grund av sin betydelse kan det där inte samförekomma med *ju*. Marginellt kan det stå som finalt annex. Däremot står det inte som fundament, som initialt annex eller självständigt som icke satsformad mening.[1]

Man får *väl* inte göra så bara för att det pågår en debatt om dessa frågor. (S)
Du har redan pratat med henne *väl*?

Med *väl* anger talaren att han försöksvis antar det som sägs i en deklarativ huvudsats med påståendefunktion, i en hävdad bisats eller i en bisats som utan *väl* skulle uppfattas som presupponerat sann. *Väl* hör närmast till gruppen av sannolikhetsgraderande satsadverbial (och bland dem till gruppen som anger hög sannolikhet, § 18).

Men har det gått i tjugofem år, ska det *väl* fungera ett tag till. (R) [Talaren gissar att om A så B.]
Men här ligger jag och har inte sovit; klockan är *väl* bortåt fem på söndagsmorgonen, mina leder är tunga och stela. (R). [Talaren gissar att klockan är fem.]

Liksom med *ju* (§ 24) anger talaren ofta med *väl* att lyssnaren har tillgång till annan kunskap om sakförhållandet än den han får genom talaren. I samtal kan deklarativ huvudsats med *väl* därför användas som en försiktig fråga, en vädjan till lyssnaren om medhåll (Huvudsatser § 22: a, 87).[2]

Så svårt är det *väl* inte att laga en punktering?
Brandmästarn har *väl* själv blivit berörd av kvinnlig fägring […] (R)
Här kan vi ju inte stanna. Det fattar du *väl*, utbrister Getrud ilsket. (R)
– Dada dada, bossanova …, nynnade Allan stilla för sig själv. Spelade dom inte den? […] Du dansade *väl* med Birgitta till den? (R)

I satser som uttrycker värderingar, avsikt, tvång e.d. anger *väl* att talaren försiktigt ansluter sig till värderingen och vädjar om medhåll (’talaren tycker att …’):

Den är *väl* fin. [Talaren tycker att …]
[…] det är *väl* lika bra att lyda doktorn liksom. (R) [Talaren tycker att …]
Men om man väger fördelarna och nackdelarna här så måste *väl* det vara positivt. (T)

Innebörden av vädjan om medhåll är stark och konventionaliserad särskilt i deklarativa huvudsatser med uppmaningsfunktion (förslag, råd, bön; Huvudsatser § 23, 48):

Du kan *väl* fara till Kina.
Han skulle *väl* kunna fara till Kina.
Jag kan *väl* få fara till Kina.

I mindre ledigt språk kan *väl* användas i interrogativ huvudsats för att ange att det inte förhåller sig som det sägs i satsen och att lyssnaren borde dela denna uppfattning (retorisk fråga, Huvudsatser § 81):[3]

Har *väl* jag någonsin ljugit för dig? [Talaren utgår ifrån att lyssnaren håller med om att att han inte någonsin har ljugit för lyssnaren.]
När har *väl* jag ljugit för dig? [Talaren utgår ifrån att lyssnaren håller med om att han aldrig har ljugit för lyssnaren.]

[1] Regionalt förekommer obetonat *la* med samma betydelse som det modala satsadverbialet *väl*.

[2] *Väl* kan användas i deklarativ huvudsats som uttrycker medgivande från talarens sida (t.ex. när någon bett om något eller påstått något eller när en mindre önskvärd konsekvens har aktualiserats).

Du får *väl* gå på bio då.
Om du säger det så lämnade jag *väl* ljuset på då.
Okej, hon får *väl* ligga vaken om nätterna då.

[3] Ålderdomligt pastischerande kan *väl* stå som fundament med adversativ korrelativ betydelse (≈ *visserligen*). Adverbet uttalas då alltid betonat med lång vokal.

Väl har jag lovat dig att komma någon gång i år, men jag har inte lovat att komma med detsamma.

§ 26. ***Nog***. Det modala satsadverbialet *nog* är oftast obetonat och placeras liksom *ju* (som det kan samförekomma med) och *väl* först bland adverbialen i mittfältet. *Nog* kan dessutom stå som fundament (i betydelse (b) nedan). Däremot kan *nog* inte placeras som initialt eller finalt annex eller stå självständigt som icke satsformad mening.

Hon har ju *nog* tyvärr redan skickat brevet.
Nog har hon skickat brevet.
*Hon har skickat brevet *nog*.
– Har Anders kommit? – **Nog*.

Satsadverbialet *nog* har två relativt tydligt avgränsade betydelser.

a) *Nog* används för att ange att innehållet i en deklarativ huvudsats av talaren själv bedöms som sannolikt (’talaren antar att …’). På samma sätt används *nog* i en bisats vars innehåll hävdas. I denna användning kan *nog* liksom *väl* närmast föras till de sannolikhetsgraderande satsadverbialen (§ 18).

Platon var *nog* en av de första som lyckades formulera och skriva ner ett väl genomtänkt bevis för det eviga livet. (S)
Dom vill *nog* hellre ha Tant Grön, Tant Brun eller nåt spännande. (T)
Jag var så där rädd för min far fast han *nog* aldrig gav mej mer än en eller annan lätt örfil. (R)
*Om din bror *nog* har varit i Kina, har han väl en del att berätta.
*Har din bror *nog* varit Kina?
*Åk *nog* till Kina!
*Måtte han *nog* få komma in i Kina.

I satser som förutsätts sanna används inte *nog*:

*Vilken snygg skjorta han *nog* har köpt.
*Hon ångrade att hon *nog* förolämpade honom.

Nog anger visserligen ovisshet men till skillnad från *väl* vädjar det inte om lyssnarens medhåll. Därför fungerar normalt inte *nog* i deklarativ huvudsats som markör av frågefunktion.

b) *Nog* kan användas för att förstärka en språkhandling (§ 20). Detta gäller bl.a. i påståenden om sådant som talaren själv bäst kan bedöma (t.ex. i rapporter om egna sinnesintryck eller själstillstånd) eller i yttranden med funktion som löfte eller hot.[1]

Jag tycker *nog* i alla fall som Ulf att det är straffbart. (T)
Jag hörde *nog*! skrek den lille besökaren och slank in i rummet. (S)
Jag kan *nog* både sjunga och spela, må ni tro.
Jag ska *nog* ge dig, din skurk.

Förstärkande betydelse har *nog* särskilt som fundament:

Nog förvånar det mig litet att jag fick för pappa och mamma. (R)
Så *nog* finns det krut i er kvinnokamp. (R)

Om *nog* inleder en deklarativ huvudsats om sådant som lyssnaren bättre än talaren kan avgöra får yttrandet gärna karaktär av vädjan eller fråga (jfr Huvudsatser § 22: a):

Nog lagar du kärran åt mig?
Nog kan jag väl få din cykel?
Säg, *nog* har Anders en Fiat?

I talspråk kan *nog* ta *fan* eller en annan svordom som efterföljande bestämning om betydelsen är att förstärka ett påstående:

Nog fan har hon varit i Finland.
Han har *nog fan* pengar så det räcker.

Om *nog* i betydelsen 'tillräcklig(t)' se Adjfraser § 15. Om *nog* i konstruktionen adjektiv eller particip + *nog* som modalt satsadverbial se § 22.

[1] *Nog* används ibland som förstärkande satsadverbial på ett sätt som erinrar om de adversativa korrelativa adverbialen (≈ *visserligen*):

Jag vill *nog* också komma ur det här, men jag kan inte. (R)
Nog vill jag komma ur det här, men jag kan inte.

Den lexikaliserade förbindelsen *nog för att* + af-sats används normalt med denna innebörd:

Nog för att jag vill, men jag vet inte om jag har tid.

I finlandssvenska har *nog* en vidare användning som förstärkande satsadverbial, kanske snarast med övergång till satsadverbial som anger försanthållande (§ 19):

Toaletten ligger *nog* till höger. [sagt av värden på stället som upplysning till gäst]

§ 27. *Faktiskt*. Det modala satsadverbialet *faktiskt* placeras i det adverbiella mittfältet enligt reglerna för förstärkande satsadverbial (§ 5, 11):

Nu har ju *faktiskt* alla kommit.
Han hade {alltså *faktiskt*/*faktiskt* alltså} återvänt hem.
Hon måste *faktiskt* ändå arbeta över.

Han hade {*faktiskt* tyvärr/tyvärr *faktiskt*} inte återvänt hem.
[…] ”Knoten” hade *faktiskt* spelat sex landskamper […] (R)
Det är ju *faktiskt* inte hans idé. (T)

Faktiskt står också gärna som finalt annex men inte så ofta som fundament (eller initialt annex). Det förekommer knappast självständigt som icke satsformad mening.

Jag är rädd att inte det ger så stor effekt, *faktiskt*. (T)
Faktiskt har jag ingen lust […] (R)
Faktiskt så måste jag ge dig en eloge för det här.
– Har hon kommit än? – {*?Faktiskt./*Ja, *faktiskt*}.

Till sin betydelse hör *faktiskt* närmast till de förstärkande satsadverbial som garanterar sanningen i ett påstående (§ 20: a). Med *faktiskt* anger talaren att satsen är sann tvärtemot vad man (dvs. också talaren och/eller lyssnaren) kunde tro. Det garanterande *faktiskt* används särskilt i deklarativa huvudsatser samt i hävdade bisatser eller bisatser som (utan *faktiskt*) skulle vara presupponerade som sanna.

Det dröjde *faktiskt* nästan tretton minuter innan Hammarby gjorde sitt första mål i andra halvlek. (S)
[…] hon var *faktiskt* bara 34 år, jag trodde hon var minst 45. (R)
Detta är en vrångbild eftersom Stockholms stad *faktiskt* inte har monopol på att anordna och erbjuda medborgarna barnomsorg. (S)
Långsamt, oändligt långsamt gick det upp för mig att Maria *faktiskt* aldrig hade varit på landet […] (R)

Men till skillnad från andra förstärkande satsadverbial kan *faktiskt* användas i alla typer av bisatser, också icke-presupponerade, för att understryka att talaren avser ett reellt existerande sakförhållande (jfr *verkligen*, § 28).

Deras mål är alltså att få hem ungdomarna på Centralen till sina ”egna” kommuner, att visa på vad som *faktiskt* finns att göra där. (S)
[…] plötsligt slog det honom hur ung hon *faktiskt* såg ut. (R)

Eftersom *faktiskt* garanterar att en sats är sann mot förmodan får adverbialet ofta en bibetydelse av sviken förväntan (jfr § 43): ’trots allt’, ’talaren måste medge att …’, ’konstigt nog’.

Den svenska skogens hälsotillstånd är inte alarmerande i den meningen att skogen står och dör i stor skala eller att tillväxten skulle ha börjat minska i stora delar av landet. Tillväxten under 1980-talet har *faktiskt* varit större än någonsin. (S)
Skämt åsido! Jag är *faktiskt* hemskt glad för din skull … (R)
– […] Jag har ju sagt att ingen terapeut passar för alla människor, allra minst jag.
– Men du passar *faktiskt* mig. (R)

§ 28. ***Verkligen***. Det modala satsadverbialet *verkligen* placeras som mittfältsadverbial enligt reglerna för förstärkande satsadverbial (§ 5, 11):

Han har alltså *verkligen* försvunnit.
Han ville *verkligen* också måla.
Han har tyvärr *verkligen* försvunnit.

Verkligen står nästan aldrig som fundament eller som finalt annex:

**Verkligen* (så) har han blivit färdig med sin bok.
*Han har blivit färdig med sin bok *verkligen*.

Som initialt annex, oftast efter konjunktion, kan däremot *verkligen* stå, liksom också självständigt som icke satsformad mening (som returfråga, jämför nedan):

Och *verkligen*: Han blev färdig till jul med sin bok.
– Han har blivit färdig med sin bok. – *Verkligen?*

I sin huvudbetydelse erinrar *verkligen* starkt om *faktiskt* (§ 27), dvs. det anger att satsen är sann tvärtemot vad talaren och/eller lyssnaren kunde tro. Skillnaden är att *verkligen* har kvar en del av sin etymologiska betydelse (jfr *i verkligheten*, *i realiteten*) såtillvida att *verkligen* används för att garantera ett påståendes sanning i första hand gentemot vad som sägs (verkligheten gentemot prat) eller gentemot hur det ser ut (verkligheten gentemot sken).[1] Med denna betydelse är *verkligen* oftast obetonat, och det förekommer i deklarativa huvudsatser och i olika slag av bisatser.

Det kan inte finnas en konflikt här. Och går någonting *verkligen* i riktning mot en konflikt, då söker vi finna en lösning. (S)
Det har *verkligen* inte under årens lopp saknats förslag från centerns sida […] (S)
Utan dom ser att kyrkan *verkligen* kan stå för vad dom säger […] (T)
Om din bror *verkligen* har varit i Kina har han väl en del att berätta.
Jag vet inte om han *verkligen* har varit i Kina.
Jag tror inte att han *verkligen* har varit i Kina.

Denna betydelse kan också sägas föreligga när *verkligen* används i underställande frågor (vilket bara för vissa språkbrukare är möjligt för *faktiskt*). Här handlar det normalt om talarens starka tvivel på att frågans sats är sann (inte om lyssnarens).

Blev han *verkligen* färdig till jul?
Han blir alltså *verkligen* färdig nu till jul?

Samma betydelse har *verkligen* när det självständigt fungerar som en returfråga:

– Han blev färdig till jul med boken. – *Verkligen?*

Bruket av *verkligen* behöver dock inte alltid förutsätta ett antagande att den garanterade satsen strider mot vad som sägs eller hur det ser ut. Särskilt när adverbialet är betonat träder en sådan förmodan i bakgrunden och adverbialet anger bara hög grad eller ger emfas åt påståendet.

[…] jag ville läsa, men kunde ändå inte låta bli att se på den lille gubben: han var *verkligen* ful. (S)
Det är *verkligen* på tiden, sa hon och drack av kaffet. (R)
Till att skriva Hänt i veckans löpsedlar […] skulle dock denne journalist inte duga. Där betyder *verkligen* orden något. (S)
Nej det är inte bra, höll mor med. Hon har det *verkligen* besvärligt Susanne. (R)
[…] han satte upp tummarna och körde dem över sitt eget huvud som två horn, samt rullade med ögonen så vitan syntes. Han liknade *verkligen* sitt öknamn. (R)
Det här kan man ju *verkligen* diskutera. (T)

[1] *Verkligen* används ibland också som adverbial för avseende för att beteckna att en verbfras gäller reellt, inte bara i ord e.d.

Visserligen hade han lyckats ansluta fackföreningarna till arbetarkommunen. Men nu gällde det att *verkligen* dra med dem i partiet, att få dem att gå på möten, att få dem att betala avgifter.
Man kan träna sig så att man känner sig ganska hemma med detta, lägga sig till med religiös vokabulär och av omgivningen bli betraktad som en som *verkligen* funnit Gud. (R)

§ 29. ***Egentligen.*** Adverbet *egentligen* kan fungera som satsadverbial eller som annex med motsvarande betydelse:

Min bror är ju *egentligen* tyvärr inte ingenjör. [satsadverbial i mittfältet]
Egentligen är han inte ingenjör. [satsadverbial som fundament]
Men *egentligen*: Vad vill vi med det här förslaget? [initialt annex]
Han är inte ingenjör, *egentligen*. [finalt annex]

Egentligen kan inte ensamt utgöra självständig mening, endast i kombination med svarsord eller negation:

– Har han lyckats? – {Ja, *egentligen*./*Egentligen* inte./**Egentligen*.}

När talaren använder *egentligen* i exempelvis en deklarativ huvudsats förutsätter han att flera saker sanningsenligt kan sägas om den eller det som satsen handlar om. Satsen hävdar den beskrivning av dessa möjliga karakteristiker som är mest väsentlig, sanningsenlig eller grundläggande. *Egentligen* kan därför ofta parafraseras med *i själva verket*, *i grund och botten*, *när det kommer till kritan*. (*Egentligen* kontrasterar i sin grundbetydelse alltså det grundläggande mot det mindre grundläggande, medan det besläktade *verkligen* kontrasterar det verkliga mot det skenbara.)

Andro var *egentligen* döpt till Anders. (R)
Jävla idiotkärring. Det är svårt att säga fram såna ord, för *egentligen* svär jag ju inte. (R)
Den som reser har något att berätta. Åtminstone tror han det. Alltför ofta är det inte sant. Rätt få uppfattar *egentligen* något väsentligt av de ställen de besökt. (S)
De vederlade det högre borgerskapets åsikt att arbetarna var grättna och bortskämda, att sparsamhet och flit *egentligen* var överklassdygder. (R)

Jag tror läkarna är väldigt ovissa om vad som *egentligen* är död. (T)

Ofta innebär dock *egentligen* knappast mer än att talaren håller ett påstående för helt sant:

Ja inte blir man munk för att det är roligt, säger broder Birger […]. *Egentligen* kan man inte ge något svar på varför man blir munk. (S)

Kyrka och stat, kyrka och samhälle var *egentligen* ett. (T)

I satser som handlar om vad någon bör eller skall göra anger *egentligen* det rätta eller påbjudna alternativet (’rätteligen’):

Nu borde vi *egentligen* gå hem.

Ofta ställs det mera grundläggande i kontrast till det mindre väsentliga. Därför möter vi *egentligen* ofta i par av satser förbundna med adversativt *men*.

Han har *egentligen* gått hem för dagen, men du kan tala med honom per telefon.
För att nå bra resultat handlar det om att engagera sig. Men det gäller *egentligen* bara att vara lite logisk, välplanerad, att sätta saker i sitt sammanhang. (S)

Egentligen används också i såväl understållande som sökande frågor. Den talande antyder då med *egentligen* – särskilt om det är betonat – att han sitter inne med ett svar men att detta svar kanske inte innehåller den djupare sanningen.

Har Persson ˈ*egentligen* varit i Kina?
ˈNär ˈ*egentligen* var han i Kina?
Varför for han ˈ*egentligen* dit?

Vanligen är nog *egentligen* närmast pleonastiskt i frågor, dvs. den frågande understryker bara att han är ute efter ett sannfärdigt svar:

Hur har du det *egentligen* nuförtiden? (R)
Vad gör Andreas *egentligen* i hyttan? (R)
Vad är livet *egentligen*? (T)

Konjunktionella satsadverbial § 30–49

§ 30. Översikt. De konjunktionella satsadverbialen erinrar till sin betydelse om konjunktionerna. Liksom konjunktionerna anger de konjunktionella adverbialen prototypiskt den logiska relationen mellan två propositioner (A, B).[1] De konjunktionella satsadverbialen kan föras till olika grupper beroende på vilken logisk relation de uttrycker:

a) Additiva (A och B):

Jag har inga pengar. *Dessutom* regnar det.
Lars arbetar snabbt. Han är förnuftig *också*.

b) Adversativa (A men (däremot) B):

Jag har inga pengar. *Däremot* vet jag hur man bär sig åt för att skaffa.
Lars arbetar långsamt. Han är *emellertid* rätt förnuftig.

c) Konklusiva (A så B):

Jag har inga pengar. *Alltså* måste jag stanna där jag är.
Anders har slipsen på. *Följaktligen* ska han gå ut någonstans.

d) Explanativa (A ty B):

Jag måste stanna där jag är. Jag har *nämligen* inga pengar.

e) Disjunktiva (A eller B):

Jag stannar hemma. *Alternativt* kan jag fira jul hos min moster.

De konjunktionella adverbialen anger ofta logisk relation mellan den egna satsens proposition och en proposition (eller en samling propositioner) i det föregående, men de kan också ange den logiska relationen mellan den språkhandling som realiseras med den egna satsen och det föregående sammanhanget (diskursmarkörer).

Den egna satsens proposition relateras till det föregående:

Lars hittade ingen på expeditionen. *Alltså* fick han inget intyg. [Adverbialet relaterar sakförhållandet att Lars inte fick något intyg till den föregående satsen.]

Den egna satsens språkhandling relateras till det föregående:

Det är klart man blir arg när du kommer hem så här sent. *Alltså*, var har du varit? [Adverbialet relaterar språkhandlingen till den föregående satsen: *Jag frågar dig alltså* var du har varit.]

A-ledet behöver inte vara explicit uttryckt i texten:

Jag far *ändå*. [sagt när de samtalande märker att det regnar ute]
Jag far *också*. [sagt när de samtalande vet att någon annan har farit]
Annars får du diska. [sagt när alternativet, dvs. villkoret för icke-diskande, ger sig av talsituationen]

Det är ofta oklart vad A-ledet omfattar. Ibland rör det sig om den närmast föregående satsens proposition, ibland relateras B-ledet till ett längre och vagare avgränsat textsammanhang eller till förhållanden som ingår i talsituationen.

Det var vackert väder. Bilen spann som en katt. Radion spelade Brahms. *Dessutom* hade Anna lovat komma till kursen i kväll.

Där var hennes utfällbara skrivmaskin. Och där stod hennes egen lilla bandspelare. Gregor hade tidigt lärt henne hantera den, han ville att hon skulle ta upp motiv när han komponerade och inte hade tid att skriva ner noter. Hon hade *också* brukat spela in delar av konserter, hans eller andras. (R)

Se också exempel Advb § 23.

För att förstå vilken helhet som särskilt det additiva adverbialet inbjuder lyssnaren att låta B-ledet ingå i, måste denne kunna dra slutsatser med hjälp av kontexten, talsituationen och allmän omvärldskunskap:

En socialsekreterare kan finnas med vid barnavårdscentralens mottagning och finnas tillgänglig för samtal. Det behövs *också* fler psykologer. (S)
Ja säja vad man säja vill om skogen: civilisationen har *också* sina behag! (R)
De har fått ett visst stöd, men de har *också* utnyttjats och behandlats illa. (R)
– Hon sprider trivsel och värme. – Hon är prestigelös och kan lyssna på folk. *Dessutom* bor hon i radhus, är ordentligt gift […], är familjekär mor till tre döttrar, tycker om idrott, fåglar och växter. (S)
Birgit däremot var ganska vild. Och *dessutom* hade hon en helt annan sorts kläder. (R)

Korrelativa adverb, i många fall i par, anger också logisk relation mellan led (Advb § 48):

Han *både* simmar och spelar tennis. [additiv relation]
Dels målar han, *dels* spelar han schack. Eftersom han *dels* målar, *dels* spelar schack … [additiv relation]
Än målar han, *än* spelar han schack. Eftersom han *än* målar, *än* spelar schack … [additiv-disjunktiv relation]
Ömsom målar han, *ömsom* spelar han schack. Eftersom han *ömsom* målar, *ömsom* spelar schack … [additiv-disjunktiv relation]
Han är *visserligen* energisk, men han är också lite trögtänkt. [adversativ relation]
Den är *i och för sig* rymlig, men jag tycker inte om formen. [adversativ relation]
Antingen simmar han eller också spelar han tennis. [disjunktiv relation]
Han *varken* simmar eller spelar tennis. [disjunktiv relation]
Han har inte besökt *vare sig* Taiwan eller Kina. [disjunktiv relation]

[1] De konjunktionella satsadverbialen syftar ofta tillbaka på en tidigare sats och kan då sägas ha en anaforisk betydelse. Också i deras form röjs ibland denna betydelse: *dessutom, därtill, däremot*, m.fl. Jfr Advb § 20. Gränsen mot anaforiska fria adverbial med sats som korrelat som *till följd därav*, *trots detta*, *därför* etc. är ofta oklar.

§ 31. Syntaktisk funktion och distribution. Det konjunktionella satsadverbialets typiska plats är i mittfältet, mellan de obetonade modala satsadverbialen och det negerande satsadverbialet. Men också andra placeringar är vanliga. I synnerhet motsvaras konjunktionella satsadverbial oftare av initiala annex än vad fallet är med övriga satsadverbial. Om satsen har ett tydligt fokuserat led kan därutöver vissa konjunktionella adverbial placeras affokalt.

a) i mittfältet

Lars har *alltså* inte farit sin väg.

b) som finalt annex
Lars har inte farit sin väg *alltså*.

c) som fundament
Alltså har Lars inte farit sin väg.

d) som initialt annex
Alltså: Lars har inte farit sin väg.

e) affokalt
Också Lars har farit sin väg. Lars *också* har farit sin väg.

Olika konjunktionella adverbial har olika preferenser i fråga om ovanstående placeringsmöjligheter.

Konjunktionella satsadverbial kan ingå i bisatser vilkas innehåll logiskt relateras till sammanhanget i övrigt med hjälp av det konjunktionella adverbialet:[1]

Eftersom Anders {*likaså/emellertid/ändå/däremot/nämligen/alltså*} deltog i konferensen, bör han ha blivit informerad på ett tidigt stadium.
Om {*dessutom/likväl/således*} antennen har blåst ner är det väl lika bra att ringa reparatören genast.

Också satsekvivalenta konstruktioner kan innehålla vissa konjunktionella satsadverbial:

Att {*ändå/dessutom*} vilja spela Hamlet tyder på dåligt omdöme.
Filip hade sagt att han inte väntade sig något, men sedan mötte vi honom i parken *icke desto mindre* besviken över utgången.

I samordningar mellan icke satsformade led kan ett konjunktionellt adverbial stå i det senare ledet för att ange logisk relation mellan de båda leden (eller snarare mellan propositionerna i de satser som samordningsleden ingår i eller förutsätter):

en stor och *dessutom* vacker häst
en ny men *ändå* vacker byggnad
en billig men *å andra sidan* avsides belägen verkstad
en rymlig och *alltså* utrymmeskrävande bil
en bil eller {*också/alternativt/i stället*} en båt

I det första samordningsledet kan ett korrelativt adverb ange logisk relation mellan leden (Advb § 48, Samordn. § 12, 30, 37, 44):

Både stor och centralt belägen ska verkstaden vara.
Dels stor, dels centralt belägen ska verkstaden vara.
Han disponerar en *visserligen* stor men ändå billig verkstadslokal.
Bara en *antingen* dum eller totalt aningslös person skulle ha kunnat säga något sådant.

Ett *varken* vinst- eller prestigegivande förlag vill han inte köpa.
Ingen *vare sig* svensk eller dansk författare torde vara intresserad av att komma.

Mera detaljerade uppgifter om placering ges nedan under de olika betydelsegrupperna.

[1]Ett konjunktionellt satsadverbial kan någon gång stå i en bisats fastän det egentligen knyter hela meningen till det föregående:

Hon måtte ha suttit och drömt alldeles för länge. När hon *nämligen* tittade upp var han försvunnen. [≈ … var han nämligen försvunnen]

Additiva konjunktionella satsadverbial § 32–39

Syntaktisk funktion och distribution § 32–35

§ 32. Placering av additivt adverbial i sats utan fokus. När det additiva adverbialet står i en sats utan fokus placeras det liksom andra satsadverbial i mittfältet, som fundament eller i satsens slut:

Det regnade. Jan ville *dessutom* göra färdigt på vinden.
Det regnade. *Dessutom* ville Jan göra färdigt på vinden.
Det regnade. Jan ville göra färdigt på vinden *dessutom*.
Personalen tog *dessutom* risken att både smaka och lukta på innehållet […] (S)
Vi bytte *även* några ord, men jag hade mina misstankar så jag stannade vid hållplatsen. (S)
Dessutom är han en god företagare och administratör, varför han kallas manager. (S)
Jag nickade åt hennes håll och hon klämde till med Strauss och Verdi *dessutom*. (S)

Som fundament används knappast *också*, *även* (som dock huvudsakligen används i sats med fokuserat led enligt § 33: a).

Vi fick usel mat. *{*Också/Även*} regnade det i tre veckor.

I sats utan fokus kan *dels*, *än*, *ömsom* som fortsättare bara stå som fundament. Som fundament står ofta också *vidare*, *sedan*, *härnäst* m.fl. vilka som konjunktionella adverbial vanligen hänför sig till den egna satsens språkhandling, jfr § 34. Inget av dessa konjunktionella satsadverbial kan placeras i satsens slut.

{*Dels* har Lars/ Lars har *dels*} varit i Göteborg hela tiden, *dels* har två sekreterare varit sjuka. Jfr: *… (och) två sekreterare har dels varit sjuka. *Lars har varit i Göteborg dels, (och) två sekreterare har varit sjuka dels.

– Jag var extra laddad inför den här matchen. *Dels* spelade vi i Lidköping på min gamla hemmaplan, *dels* var det nyckelmatchen i VM […] (S)

Regeringen kommer inom kort med ett förslag om en ny treårig yrkesutbild-

ning för social service med vissa försök redan i höst. *Vidare* har socialstyrelsen uppdragits att till den 1 april lägga fram förslag som ska förbättra personalsituationen inom hemtjänsten och öka rekryteringen av vårdbiträden. *Vidare* ska äldreberedningen inom kort lägga fram sina förslag om hemtjänstens personalfrågor. (S)

§ 33. Placering av additivt adverbial i sats med fokus. I en sats med fokus (om fokus se nedan § 38) placeras det additiva adverbialet antingen (a) ungefär på samma sätt som i sats utan fokus eller (b) affokalt (jfr § 51).

a) I sats med fokus kan det additiva adverbialet placeras som i sats utan fokus bortsett från att *också, heller, även* inte ensamma kan utgöra fundament. (*Även* placeras dock hellre affokalt och står annars nästan bara i mittfältet; om placeringsregler för *heller* se § 79: b, 85: b.) Det fokuserade ordet är i nedanstående redaktionella exempel *Sofia*:

Sofia har *också* varit här.
Sofia har *inte heller* varit här.
Sofia har varit här *också*.
Sofia har inte varit här *heller*.
**Också* har Sofia varit här.

Sofia har {*likaså/jämväl/ävenledes*} varit här.
{*Likaså/Jämväl/Ävenledes*} har *Kalle* varit här.
Kalle har varit här {*likaså/jämväl/ävenledes*}.

Här kommer man ju *också* in på frågan om tillgång och efterfrågan på platser på lasaretten. (T)
Lokalerna skulle *även* användas till kurser i t.ex. dramatik, scenografi och sminkning. (S)
[Hans] författarskap har granskats i en doktorsavhandling som i dag recenseras. *Likaså* recenseras en bok med den franske kultursociologen Pierre Bourdieus texter översatta till svenska […] (S)

b) I sats med fokuserat led kan ett antal adverbial dessutom placeras affokalt som ett fokuserande adverbial. De står i första hand prefokalt (dvs. framför det fokuserade ledet): *också, heller, även, jämväl, ävenledes, ävenså*, i andra hand postfokalt (dvs. efter det fokuserade ledet).[1] Endast postfokalt står *med* (som har ledigt stilvärde). Endast prefokalt står *även*.

{*Också* Volvon/Volvon *också*/Volvon *med*} ska han sälja i morgon.
Han ska sälja {*också* Volvon/Volvon *också*/Volvon *med*} i morgon.
Också två polismän och en soldat skottskadades. (S)
Och *även* pressare känner jag en del och yrkesruggare, om ni nu vet vad det kan vara. (T)
Även här kommer det mer information under tisdagen. (S)

Applåder brakade, men *också* burop hördes. (R)
Även på Lidingö Tidning är medarbetarna tveksamma till att överta utgivningen. (S)
Inte heller om somrarna är det särskilt varmt på Svalbard.

[1] Särskilt *också, heller* förekommer i finalt annex tillsammans med finalt dubblerat led (Annex § 10):

Karlsson är smittad, {han *också*/*också* han}.
Karlsson är inte smittad, han *heller*.

§ 34. Placering av additivt adverbiellt led som hänför sig till språkhandlingen. När det konjunktionella adverbiella ledet hänför sig till den egna satsens språkhandling placeras det oftast som initialt annex. Placering som fundament, i mittfält och som finalt annex är dock också vanlig.

Till att börja med: Lotta ska sitta i soffan.
Till att börja med, så ska Lotta sitta i soffan.
Lotta ska *till att börja med* sitta i soffan.
Lotta ska sitta i soffan, *till att börja med*.
Till sist: Affärer på en marknad går inte ständigt med vinst. (S)
För det första, kyrkobyggnaden har vi varit inne så mycket på tidigare. (T)
För att börja med den tyngsta klassen så var vår svenske världsmästare sig inte riktigt lik. (S)
För det första så görs dom här radioprogrammen, TV-programmen hemskt tråkiga. (T)
Dessa visar *sammanfattningsvis* att man får in mycket pengar […] (S)
Det är inte din sak att hitta honom, *för det första*. (R)

När det additiva adverbiella ledet avser satsens språkhandling kan det fogas till andra typer av huvudsatser än de deklarativa:

Till att börja med: Var lugn.
Till att börja med: Är du riktigt vaken?
Till att börja med: Vem var det som skvallrade?
Till att börja med: Vilken vacker tröja du har!

Var *till att börja med* lugn.
Är du *till att börja med* riktigt vaken?
Vem var det *till att börja med* som skvallrade?

Var lugn, *till att börja med*.
Är du riktigt vaken, *till att börja med?*
Vem var det som skvallrade, *till att börja med?*
Vilken vacker tröja du har, *till att börja med*.

Vad fan gav du honom den där flaskan för *till att börja med?* (R)
Vad betyder Mälarbanan för näringslivet i Mälardalen och vissa hårt ansatta närliggande regioner såsom Bergslagen? *Slutligen* – vad betyder det hela för mil-

jö- och olycksfall på vägarna att vägarna avlastas och att trycket på vägunderhåll och -utbyggnader lindras? (S)
Till sist, Lars-Göran. Är du rädd att det skall bli mycket dopingsnack […]? (S)

§ 35. Placering av additivt adverbial vid samordnade icke satsformade led. Vid samordnade led placeras de additiva adverbialen affokalt vid det andra ledet, som fokuserande adverbial (§ 51–53):

en bok och {*också/dessutom/jämväl/vad mera är/i tillägg därtill*} en veckotidning
en bok och en veckotidning {*också/dessutom/jämväl/i tillägg därtill*}

Blir mannen dömd får han betala igen överhyran med ränta retroaktivt och *dessutom* böter […] (S)
Sif Ruud gör Ugglas moder samt en kokerska och *dessutom* organistens mor. (S)
[…] ett reklamtryck om muskelstärkaren Herkules; *dito* ett om veckopriset på kotletter, blöjor och kryddost […] (R)
Att vara begåvad räcker inte. Det behövs kontakter och helst en massa självförtroende *också*. (S)
Det innefattar mycken planering och avsevärda investeringar *dessutom* […] (S)

Av de parvis förekommande korrelativa adverben kan det första stå affokalt eller, om de samordnade leden står i slutfältet, alternativt i mittfältet:

eftersom han hade skrivit *dels* en roman, *dels* två diktsamlingar … eftersom han *dels* hade skrivit en roman, *dels* två diktsamlingar …

De blickar ner på sex tjejer, som är *ömsom* fnissiga och *ömsom* allvarliga. (S)
De har visat modellen av stora scenen och Peter Tillberg har berättat om de olika lösningar som *dels* var möjliga och *dels* spännande på en scen som Operans. (S)
Jag frågar Afanasiev om han inte ser en konflikt i detta att hans tidning *dels* skall presentera ”sanningen” (Pravda), *dels* fungera som agitator för det styrande kommunistpartiet. (S)
[…] affärsmän som *ömsom* sysslar med att sälja smör och *ömsom* med att tappa pengar. (R)

Språkvårdare har rekommenderat affokal placering av satsadverbialet vid båda samordningsleden.

Betydelse § 36–39

§ 36. Additiv betydelse. De additiva konjunktionella adverbialen erinrar till sin betydelse om de additiva konjunktionerna. Den additiva relationen är tämligen vag: det enda som sägs är att de båda ledens propositioner utgör en eller annan sorts helhet gentemot omgivningen.

Vi såg en tjäder i skogen. Vi fotograferade *också* en tall som hade kluvits av blixten. [Helheten är vad som händer under en skogspromenad.]

– Ska jag inte skjutsa dig? – Nej tack du. Jag skulle bara bli tvungen att göra ett alkoholtest på dig. *Dessutom* behöver jag motionen. (R)
Isen är inte i bästa skick och *dessutom* är banan oplogad. (S)
Den som hade bästa betyg i matematik var *också* bäst i allting annat. (R)
Hon ville att vi skulle förlova oss. Och hon ville *dessutom* att den förestående surströmmingsskivan skulle fungera som en form av förlovningsfest. (R)
Allhems böcker, som ju ofta har en mycket hög kvalitet och som *dessutom* är billiga (T)

De additiva konjunktionella satsadverbialen uppträder semantiskt och syntaktiskt på olika sätt. De kan indelas efter var de placeras i en sekvens av adderade led (inledare, fortsättare, avslutare, § 37). Det vanligaste är att ett additivt adverbial fungerar som fortsättare, dvs. relaterar ett B-led till ett föregående A-led (”A, likaså B”, ”A, vidare B”). Ibland kan additiva adverbial stå som uppräknare i vart och ett av de inbördes relaterade leden (”för det första A, för det andra B, för det tredje C”).

En annan indelning tar fasta på vad det är som relateras: propositioner utan fokus, propositioner med fokus, språkhandlingar (§ 38–39).[1]

[1] Adverbet *också* kan antas ha additiv grundbetydelse. *Också* kan emellertid därutöver användas med annan, besläktad innebörd i olika syntaktiska och semantiska sammanhang. Exempel:

Nu ska jag börja läsa franska *eller också* börjar jag arbeta som reseledare. [*Också* är mer eller mindre pleonastiskt med disjunktiv innebörd efter *eller* som inleder huvudsats.]

Om det *också* skulle börja regna, måste du få jobbet färdigt innan kvällen. [*Också* ger koncessiv innebörd åt den konditionala bisatsen; jfr *även om*.]

Nej, den är inte billig. Men så är den rätt vacker *också*. [*Också* anger ett skäl till vad som sägs i föregående mening och har alltså närmast explanativ betydelse.]

Han hade beställt hem brännvin och det köpte hon *också*. [*Också* anger att satsens innehåll är i enlighet med vad som sägs i föregående sats och har alltså närmast konklusiv betydelse.]

Det här är då *också* en semester! [ironisk variant av föregående betydelsenyans]

I lexikaliserade förbindelser kan *också* stå tillsammans med svordomar och svordomsersättningar som interjektioner:

{Katten/Sjutton/Satan} *också*!

ANM. 1. Tidsadverbial som *ännu, fortfarande, åter, ånyo, igen* kan sägas ha additiv betydelse, eftersom de förutsätter att en redan aktuell eller känd aktion (som kan vara explicit nämnd eller underförstådd i textsammanhanget) fortsätter eller upprepas (jfr Advl § 103, 108–110, Advb § 43).

Bengt ringde flera gånger i förra veckan. Igår hörde han av sig *igen*.
Karin bodde kvar hemma efter skolan, och jag tror att hon *ännu* bor hos sina föräldrar.

ANM. 2. Additiv betydelse har också *ytterligare, ännu, till* (med funktion som gradadverbial till grundtal) eftersom de anger att något som gäller om ett visst antal referenter gäller om ett utökat antal referenter av samma slag.

Nu har hon skrivit {*ännu/ytterligare*} en bok.
Anders köpte två motorsågar *till*.

§ 37. Additiva adverbial som inledare, fortsättare, avslutare och uppräknare. Additiva konjunktionella adverbial är liksom motsvarande konjunktioner främst fortsättare, dvs. de relaterar ett B-led till ett föregående A-led. Men ett additivt konjunktionellt adverbial kan också utmärka det första av två relaterade led eller det avslutande ledet i en serie av relaterade led eller numrera de olika uppräknade leden i en helhet.

a) Fortsättare:

också, heller [negationsberoende, § 79: b, 85: b], även, jämväl, ävenså, ävenledes, likaså, likaledes, tillika, desslikes

dessutom, därutöver, härutöver, därtill, härtill, därjämte, härjämte, i tillägg till detta, yttermera, vad mera är, vidare, dito, för resten, för övrigt, i övrigt

sedan, därnäst, härnäst, så, än en gång, för att fortsätta historien

Och en sådan typ av forskning har vi ju haft mycket av inom germanistiken och säkert *också* inom andra ämnen […] (T)
Zumel var en nära medarbetare till förre presidenten Ferdinand Marcos och *dessutom* bror till Antonio Zumel […] (S)
Hon är en vän av bestämda, uttalade former […] Hennes färger är *likaledes* bestämda, uttalade – svart, vitt, rött och en lite vass blågrön färg. (S)
Städet är nämnt, *därtill* behöver Timmy spiselkrokar och ässja. (S)
Inalles rörde det sig om tretton fartyg. *Därutöver* var ännu en slagstyrka med hangarfartyget ”J F Kennedy” på väg. (S)

b) Inledare:[1]

till att börja med, för att börja från början, inledningsvis

Det handlar om en mödosam process. *Till att börja med* är affischmakaren mycket styrd. Styrd av filmbolag, styrd av regissörer och importbolag […] (S)
För att börja med denne Herr Olsson så påminde han mycket om Holger Höglund i sin spelstil. (R)

c) Avslutare:

för att summera, för att göra en lång historia kort, för att komma till punkt, avslutningsvis, sammanfattningsvis, allt i allt, till råga på allt, till på köpet, till yttermera visso

till slut, till sist, slutligen, sist men inte minst, ytterst
Sammanfattningsvis svarade flickorna för en snygg VM-insats. (S)
Slutligen har vi 1983 Winkeler Hasensprung Riesling Spätlese (nr 6605, 95:–) från Wilhelm Wasum. (S)

d) Uppräknare:

för det första, för det andra etc.[2]

För det första finns inget bevisat samband mellan kärnkraftsavvecklingen och ett

fördubblat elpris. […] *För det andra* skulle ett fördubblat elpris […] innebära en lång rad anpassningsåtgärder från företagens sida […] (S)

För det första så läser jag nästan aldrig Boråstidningen. (T)

Först och främst ökar patienternas valfrihet i valet av läkare och vårdplats. *För det andra* ökar konkurrensen och därmed pressas sannolikt kostnaderna ned. *För det tredje* kan de stora sjukhusen avlastas om även privatpraktikerbesök ersätts med medel från Försäkringskassan. *Till sist* innebär tillåtna alternativ inom sjukvården att personalen har möjlighet att välja sin arbetsgivare. (S)

Som icke-numrerande uppräknare fungerar korrelativa adverb som *än … än*, *ömsom … ömsom*, *dels … dels*.[3]

Viggen har *ömsom* höjts till skyarna och kallats världens bästa stridsplan, *ömsom* tagits ner på jorden med tillmälen som ”en svindlande affär” och ”århundradets fiasko”. (S)

Dels kandiderade Frankrike till både sommar- och vinterspel, *dels* är det 1992 ett hundra år sedan Coubertin födde olympiatanken. (S)

[1] Vid samordning av satsled används *både* (korresponderande med *och*) och *såväl* (korresponderande med *som*) som inledare:

Han har *både* besökt Oslo och Rom. Han har besökt *både* Oslo och Rom.
Han har *såväl* besökt Oslo som Rom. Han har besökt *såväl* Oslo som Rom.

[2] I skrift används i stället för *för det första* etc. ibland bara siffran:

(1) har hyresgästen redan ersatt fastighetsägaren och (2) har denne inte inkommit med ytterligare anspråk.

[3] Ett mellanting mellan additiva och adversativa konjunktionella adverbial är *å ena sidan – å andra sidan*:

Inom lärarutbildningen kan man förutsäga intensiva motsättningar mellan dem som i enlighet med UHÄ-förslaget vill satsa på professionell identitet och trygghet med okontroversiella bilder av människan, samhället och skolan *å ena sidan*, och dem som i likhet med Lundgren vill iscensätta ett kunskapssökande inom lärarutbildningens ram – men med didaktikens kunskapssyn som grund *å andra sidan*. (S)

§ 38. Additivt adverbial i sats med och utan fokus. I typfallet relaterar ett additivt konjunktionellt adverbial den egna satsens proposition till ett tidigare aktuellt sakförhållande:

Det dåliga vädret höll i sig. Vi hade motorproblem *också*.

Ludwig Wästfelt anlitades under många år av Svenska turistföreningen, STF, som fotograf. Hans bilder publicerades ofta i STF:s årsskrifter. Wästfelt var *dessutom* i många år STF:s ombud i Jokkmokk. (S)

Valdagen kungjordes av Botha när han i fredags talade vid parlamentets öppnande. Han angav *också* riktlinjerna för sitt partis kampanj […] (S)

Värmefläkten i badrummet var borttagen. Våta skidkläder fick vi hänga till tork på olika ställen i det minimala sovrummet. *Därtill* var ena spisplattan trasig. (S)

Inte sällan är emellertid B-ledet en sats vars betydelse överensstämmer med det implicita eller explicita A-ledets utom i ett led. Detta kontrasterande led är satsens fokus och resten den bakgrund varemot det fokuserade ledet avtecknar sig.[1]

När det additiva adverbialet hänför sig till ett fokuserat led hävdar talaren med satsen att propositionen gäller för det fokuserade ledets referent samtidigt som det presupponeras att den gäller för minst en annan referent i jämförelsemängden (eller motsvarande för led utan egentlig referens). Additiva adverbial som kan fungera på detta sätt är adverbial med fortsättarbetydelse som *också*, *även*, (*inte*) *heller*, *med*, *jämväl*, *dessutom*, *därutöver* m.fl.

Sixten har köpt en bil. Han har {*också/dessutom/även/jämväl/därtill*} skaffat sig en båt.
Men än så länge verkade han vara på gott humör. På Ålandsbåten hade han *också* varit på gott humör – på utresan. (R)
Posten hade varje dag med sig brev till henne, själv skrev hon *också* varje dag. (R)
Flera har slutat med sitt missbruk och *även* de övriga sköter sig. (S)
Innovationstakten var skrämmande låg, kvaliteten på producerade varor *likaså*. (S)
Lokalradion var på plats, och det tog inte många minuter förrän de flesta tidningar var på plats *också*. (S)
Värst är det i lokalpressen men *även* de stora Wientidningarna rasar. (S)

Det additiva adverbialet kan stå i satser av olika slag:

Lennart ska *också* resa till Berlin.
Ska du *också* resa till Berlin?
Res du till Berlin *också*.
{Eftersom/Om/När} du åker till Berlin *också* …

Ibland är A-ledet inte direkt angivet i texten:

Sixten har egen villa. Anders har *också* en 'sommarstuga. [Det underförstås att Anders har en egen villa som Sixten.]
Pernilla har *också* en collegetröja. [Det underförstås att någon annan, t.ex. den tilltalade, har en collegetröja liksom Pernilla.]

[1] Gränsen mellan satser med och utan fokus är inte alltid klar. Också gränsen mellan fokus och bakgrund i satsen är ofta flytande. Se § 57, 82.

§ 39. Additivt adverbiellt led som diskursmarkör. Additivt adverbiellt led (som satsadverbial eller annex) kan användas för att ange hur den språkhandling som utförs med den sats där ledet ingår, logiskt förhåller sig till textsammanhanget och talsituationen i övrigt. Ofta fungerar då det additiva adverbialet som en sorts upplysning till lyssnaren om hur framställningen är disponerad. Additiva

adverbiella led vilka ofta fungerar som sådana diskursmarkörer är t.ex. de följande:

för resten, för övrigt
till att börja med, för att börja från början
vidare, för att nu fortsätta historien
för att nu {summera/komma till punkt/sammanfatta}, avslutningsvis, sammanfattningsvis, allt i allt

De olyckliga armenierna, *för att nu återkomma till vårt århundrades grövsta förbrytelse*, lär ha vant sig vid dödsmarscherna genom den syriska öknen. (R)
För att avsluta vårt samtal: stora delar av Västeuropa tror att kapitalismens tid är ute och att den liberala demokratin håller på att gå under. (R)
Vidare … att arbeta tillsammans är en fråga om beroende. (R)

Gränsen mellan funktionerna som diskursmarkör och som markör av logisk relation mellan sakförhållanden är vag, särskilt när den egna satsen är en påståendesats som själv beskriver en språkhandling eller liknande mental aktion.

Till att börja med kan konstateras att tiden efter andra världskriget medfört att barnpsykologisk expertis fått ett allt större inflytande […] (S)
Sammanfattningsvis kan konstateras att statsminister Carlsson klarade sig helskinnad genom sin första allmänpolitiska debatt. (S)
Man kan *vidare* bl.a. peka på transportekonomiska och handelspolitiska faktorer […] (R)

Adverbiella led som *för resten*, *för övrigt* har en karakteristisk funktion att markera det som sägs som sidoanmärkning eller som inledning till ett nytt ämne:

Örebro besegrade AIK, 5–0, i lagens första möte i allsvenskan, då bröts AIK:s långa segersvit, ja det är *för övrigt* AIK:s enda förlust den här säsongen … (S)

Dom räcker för att påminna oss om de synnerligen ojämlika tider som flytt. *Förresten* så är väl arvsskatten alldeles för hög redan, för att det ska vara någon mening med att ligga på en knölig kapitalmadrass. (S)

I ett samhälle här nere som heter Fritsla, just där jag är född *förresten*, har det slagit sig ner en sån där grekisk koloni. (T)

Inte sällan används uttryck som anger tidsordning om språkhandlingen, varvid de med förbleknad tidsbetydelse kommer att fungera som additiva konjunktionella adverbial:

först som sist, först av allt
sedan, härnäst, därnäst, än en gång, återigen
till sist, slutligen, till slut

Slutligen … jag måste dra upp en trivial detalj. (R)
Sen *slutligen*, den fjärde gruppen, som vi förmodligen inte kommer att hinna med att diskutera, är friska personer […] (T)

Vad slutligen stenknäcken beträffar så förekommer den konstant vid några matningsställen, alla rätt nära Hersbyholmslunden. (S)
Om jag till sist skall samla många experters profetior till en enda, så vinner en ryss med lagårdsbred rygg 30 km – Vladimir Smirnov. (S)
Till sist en anmärkning som tyvärr gör många besvikna: det finns inget bra alkoholfritt i klassen vita viner. (S)

Också andra additiva konjunktionella adverbial används ibland för att relatera B-ledets språkhandling till det föregående, t.ex. *dessutom*, *likaledes*, *likaså*, *för resten*, *för övrigt*.

Adversativa konjunktionella satsadverbial § 40–44

§ 40. Översikt. Adversativa konjunktionella satsadverbial uttrycker att satsens innehåll på ett eller annat sätt står i motsats till eller strider mot ett annat innehåll, ofta aktualiserat i samma satsfogning eller i den tidigare kontexten. De adversativa satsadverbialen sönderfaller i två semantiska typer.

a) Motsättning:

i gengäld, däremot, å andra sidan, tvärtom, omvänt

b) Sviken förväntan:

ändå, dock, ändock, i alla fall, emellertid, inte desto mindre, likväl, trots allt, lik(a) förbannat [svordom], alltnog, hur som helst, i varje fall, i alla händelser

Satser med adversativa satsadverbial kan ofta parafraseras med eller samförekomma med adversativt *men*:

Hon vill inte ta jobbet. *Ändå* har hon faktiskt sagt ja. Jfr: Hon vill inte ta jobbet, men hon har faktiskt (*ändå*) sagt ja.

Som adversativa satsadverbial kan också räknas sådana korrelativa adverbial som ingår i det första ledet av en adversativ samordning: *visserligen*, *i och för sig*, *för all del*. (Se vidare Samordn. § 37, 44.)

Hon är *visserligen* klok, men det här klarar hon nog inte.
Det har hittills inte gått alltför bra *visserligen*, men vi har inte förlorat hoppet än.
I och för sig har det inte gått så bra hittills, men vi ska nog reda upp det.
Det går *för all del* rätt bra, men vissa saker kan vi nog förbättra.

Som adversativa satsadverbial fungerar *än*, *också*, *så* i generaliserande bisatser (Bisatser § 114) och konditionala bisatser (Bisatser § 136).

De adversativa satsadverbialens syntaktiska och semantiska användning är otillräckligt undersökt.

§ 41. Syntaktisk funktion och distribution. Adversativa konjunktionella satsadverbial placeras liksom övriga satsadverbial i mittfältet, som fundament eller i satsens slut (eventuellt som finalt annex):

Det har *i gengäld* regnat nu i tre dagar.
I gengäld har det regnat nu i tre dagar.
Det har regnat nu i tre dagar *i gengäld*.

Filip vill *ändå* stanna ett tag till.
Ändå vill Filip stanna ett tag till.
Filip vill stanna ett tag till *ändå*.

Det har *emellertid* inte regnat på flera månader.
Emellertid har det inte regnat på flera månader.
Det har inte regnat på flera månader *emellertid*.

På vänsterkanten är *däremot* kritiken av författningen mer riktad mot innehållet. (S)
Däremot var inte målvakten Kenneth Johansson lika pålitlig som vid tidigare matcher. (S)
Du förstod nog inte riktigt det där, jag förstår dej nu *däremot*. (R)
Utan tvekan är det så, att de bekännelsetrogna stod på en vacklande grund, när de *å ena sidan* upprepade gånger bekände sin solidaritet mot den nya överheten i samhället, *å andra sidan* motsatte sig denna nya överhets totalitära anspråk […] (R)

I af-sats placeras *däremot* ofta framför subjektet om detta inte är obetonat (jfr § 8):[1]

[…] en viss procent av aktiestocken övergick till regeringen, medan *däremot* arbetarnas löner låg kvar på samma nivå […] (R)
Om *däremot* allt går väl, så betyder det […] att hemtagna vinster bidrar till att bevara eller förstärka vår ekonomiska styrka […] (R)

Tvärtom, *tvärtemot*, *omvänt* kan inte placeras i satsens slut.

Uttryck som fungerar som adversativa satsadverbial kan också stå som initiala annex. Detta gäller särskilt *tvärtom* bland adverbialen som anger motsättning och *hur som helst*, *alltnog*, *för all del* men också andra bland de uttryck som anger sviken förväntan (vilka då ofta föregås av *och*, *men*). Som initiala annex fungerar hithörande uttryck vanligen som diskursmarkörer, jfr § 44.[2]

Tvärtom, jag tror att det fordrar en viss sorts företagsamhet hos folk att verkligen bryta upp från sin miljö och skapa sig en ny tillvaro. (T)
Men *i alla fall*, som kunder har vi ju många invandrare. (T)
Men man vågar väl knappast säga att planen var dålig. Men *trots allt* – vi får vara nöjda med en poäng på bortaplan … (S)
{*Hursomhelst/Alltnog*}: Nästa dag gav de sig av.
Så teg vi i kapp en stund. *Dock*, en intervjuares plikt är just att – intervjua. (R)

Ett adversativt satsadverbial (och motsvarande annex) används framför allt i satser som anger ett påstående. Förekomst i andra typer av satser är avhängig av satsens och satsadverbialets betydelse.[3]

Varför har du *ändå* kommit hit?
Om du *ändå* tar cykeln, måste du klä på dig ordentligt.
Att han *ändå* överklagade var väl ingen överraskning.
Borde vi inte alla gå in nu *ändå?* (R)
Skriv på *ändå*! (R)
Då har vi svårt att få in dom utav alla människor förstås som *ändå* säger att vi ville vara med. (T)

Adversativa satsadverbial som anger sviken förväntan förekommer också i satsekvivalenta led samt i det senare av två icke satsformade samordningsled.

Många sjönk snart ner till de inföddas levnadssätt utan att *likväl* bli ett med dessas älskvärda sinnesförfattning […] (R)
Jag lovade henne att *ändå* prata med kuratorn. (R)
De förbigående fulländade artighet gör att de inte ens tycks märka denna *trots allt* sällsamma västerlänning […] (R)
Han hade ett smalt, men *ändå* mycket vackert ansikte […] (R)
[…] en föralldel något förlegad men *ändock* ridderligt skyddande inställning […] (R)
en inte så vacker men *i gengäld* effektiv gräsklippare

Postfokalt (mest efter fundament) placeras optionellt *däremot* samt även *å andra sidan, å ena sidan, å sin sida, i sin tur:*[4]

Daghemmet *däremot* är mycket välplanerat.
Daghemmet *däremot* har man placerat i bottenvåningen.
?Man har placerat daghemmet *däremot* i bottenvåningen.
Tysken *å andra sidan* kunde inte komma förrän nästa år.
Tysken *å andra sidan* har vi flyttat till inköpsavdelningen.
?Vi har flyttat tysken *å andra sidan* till inköpsavdelningen.

[1] I vissa fall kan denna placering uppfattas som prefokal:

Bray hade inte köpt någonting åt barnen Edwards, vilket *däremot* Bayleys gjort. (R)

[2] Till skillnad från andra konjunktionella satsadverbial kan *tvärtom* fungera ensamt som en självständig mening:

Inte så att rapportens förslag om successiva devalveringar av den svenska kronan anammats. *Tvärtom!* Avståndstagandet är nära nog enhälligt. (S)
Notväxlingen ledde inte till någon minskad återdumpning av senapsgas. *Tvärtom.* Danskarna började också tillämpa Östersjökonventionens nödparagraf och slänga tillbaka gas i havet. (S)

[3] *Ändå* används med förbleknad betydelse av sviken förväntan bl.a. i desiderativa och expressiva huvudsatser:

Om jag *ändå* fick en videokamera!
Vilka duktiga barn du har *ändå*!

[4] Vissa adversativa satsadverbial kan stå prefokalt vid satsens fokus:

[…] och tingsrätten *tvärtom* upphävde i sin dom den anmälningsplikt till polisen han hittills haft. (S)
Däremot tioåringen vet vad det är frågan om. (T)

I varje fall, *i alla fall*, *i alla händelser* kan också stå prefokalt (jfr fokuserande satsadverbial som *åtminstone*, § 62):

I varje fall det här kan vi nog ta med.

§ 42. Betydelse: Motsättning. Adversativa satsadverbial kan ange att B-ledet kontrasterar mot A-ledet i ett visst avseende. Ofta innebär B-ledet att något framhålles om en viss referent i stället för något som gäller om samma eller liknande referent i A-ledets sammanhang. (Jfr Samordn. § 34.)

Vi har inga grisar. {*Däremot*/*I gengäld*} har vi många hästar.

Det adversativa satsadverbialet understryker snarare skillnaden mellan två sakförhållanden än att det ena ledets sakförhållande skulle vara logiskt orimligt eller oväntat i förhållande till det andra (jfr § 43).

Adversativa satsadverbial som anger motsättning kan användas i sats med ett eller två fokus.[1] Ofta antyder satsadverbialet att motsättningen är baserad på motsatt värdering av de kontrasterade alternativen.

Soffan är gammal och behöver lagas. *Å andra sidan* är den mycket vacker och fjädringen verkar perfekt.
I Skåne regnar det. I Småland är det *i gengäld* ['till skillnad från i Skåne'] riktigt snöväder.
Hennes yngre bror vill bli konstnär, tror jag. Den äldre brodern har *däremot* rätt realistiska planer.

Adversativa satsadverbial är av två slag:

a) *Däremot*, *för sin del*, {*i*/*till*} *gengäld*, *i sin tur*, *i stället*, *å andra sidan*, *å sin sida*, *åter*[2] anger kontrast i allmänhet:

Området är gammalt och husen är egentligen i akut behov av en renovering. *I gengäld* har hyresgästerna lägre hyra. (S)
Priset är förstås högt, men *i gengäld* får du en av vinvärldens rariteter. (S)
Till den alternativa medicinens synsätt hör just viljan att bygga upp människan och mobilisera hennes inre resurser till att bekämpa sjukdomar. Skolmedicinen *däremot* lägger inget ansvar på patienten, och många vill kanske ha det så. (S)
Precis som med oboister är det nästan hopplöst att få tag på någon som spelar fagott. Hade det *däremot* gällt trombon så hade det blivit rusning. (S)

Med betydelsen 'däremot', 'i gengäld' används också *på samma gång, samtidigt*:[3]

[…] han var mycket nöjd med tillvaron, fast *på samma gång* hade han sina sorgsna perioder. (R)
Adelaide talade till henne men ignorerade henne *på samma gång*. (R)

Korrelativt *å ena sidan* används i A-ledet korresponderande med *å andra sidan* i B-ledet:

Å ena sidan har jag läst spanska, *å andra sidan* har jag glömt all grekiska jag har kunnat.

b) *Tvärtom, tvärtemot* anger att kontrasten är diametral:

Det märkliga är att mina följeslagare är upprörda över den obildade befolkningen som inte tvekar att kasta böcker […], medan jag *tvärtemot* häpnar över rikedomen och visdomen hos en soptipp där man till och med finner böcker. (R)
Inte minst svårt var det att ta emot läkarnas beskyllningar om att hon var oansvarig och spelade hasard med sitt liv. Själv tyckte hon *tvärtom* att hon gjorde allt hon kunde för att värna om livet. (S)
– Ja, man åker utan stress, och man känner aldrig att det är jobbigt med en femmil. *Tvärtom*, det är roligt att åka långt. (S)

Omvänt, tvärtom kan ange att de båda kontrastpunkterna har bytt plats i A- och B-leden:

Först älskade Per Elsa. Nu älskar {*omvänt/tvärtom*} Elsa Per.
Nu har jag vunnit insikt om att "Nécessité fait loi" bokstavligen betyder att "Nödvändigheten skapar lagen", och att *omvänt* Lagen skapar nödvändigheten. (R)
[…] när Caesar jobbade var Bosse hemma och *tvärtom*. (R)

Motsättningsrelation mellan A-led och B-led kan också anges med korrelativa adverb i A-ledet såsom *visserligen, för all del, i och för sig*. A-led och B-led förbinds då vanligen med konjunktionen *men*.

[1] När adverbialet anger kontrast mellan två fokuserade led i vardera ledet, kan B-ledet också parafraseras med bisats som inleds av *medan*:

Här regnar det. I Småland är det *i gengäld* snöväder. ≈ Här regnar det, medan det är snöväder i Småland.

[2] *Åter* används särskilt när fler än två led kontrasteras:

Vissa effekter känner man till, andra är misstänkta medan *åter* andra inte ens låter sig avslöjas. (S)

Jfr också § 36 Anm. 1.

[3] Som adversativa adverbial kan man också betrakta *snarare, snarast, rättare sagt, fastmer*(*a*) (formell stil). Semantiskt är de besläktade med och kan ofta parafraseras med konjunktionen *utan*.

Han är inte dum. *Snarare* är han bara långsam. ≈ Han är inte dum utan (han är) bara långsam.

§ 43. Betydelse: Sviken förväntan. Ett adversativt satsadverbial kan ange att den egna satsens sakförhållande inte stämmer med ett tidigare nämnt sakförhållande. Grundbetydelsen är att B-ledet strider mot de förväntningar som A-ledet väcker. Ofta är B-ledets sakförhållande inte en väntad konsekvens av A-ledets (A-ledet anger otillräckligt hinder), eller också är B-ledets sakförhållande inte en väntad konklusion av det som sägs i A-ledet (A-ledet anger en vilseledande premiss). Jfr Samordn. § 35.

Det regnade för en stund sedan. *Ändå* är yttertrappan torr. [Förväntad konsekvens: Följaktligen är yttertrappan våt.]
Yttertrappan är torr. *Ändå* regnade det för en stund sedan. [Förväntad konklusion: Alltså har det inte regnat.]

Sekvensen A-led + B-led med adversativt adverbial som anger sviken förväntan kan ofta parafraseras så att A-ledets innehåll anges i en koncessiv bisats underordnad B-ledet:

Bengt läste aldrig. *Ändå* gick det bra för honom i examen. ≈ Fastän Bengt aldrig läste, gick det bra för honom i examen.
Det lyste i fönstret. *Emellertid* svarade ingen när vi ringde på. ≈ Ingen svarade när vi ringde på, fastän det lyste i fönstret.

Man kan skilja mellan två typer av satsadverbial som betonar den svikna förväntan olika starkt:[1]

a) Stark motstridighet

Det adversativa satsadverbialet anger med eftertryck att B-ledet är motsatsen till vad man kunde ha förväntat sig. Adverbialet är då ofta anaforiskt, dvs. det syftar direkt på ett nämnt sakförhållande (’trots detta’). Sådana satsadverbial samförekommer ofta med konjunktionen *men* och är ofta starkt betonade. Hit hör t.ex. satsadverbial som:

ändå, ändock, likväl [också vid svag motstridighet (b)], lika fullt, lik(a) förbannat [svordom], trots allt, i alla fall, icke desto mindre

Mauds far såg koncentrerad ut, men *ändå* fullkomligt frånvarande. (R)
De har gott om pengar och granna saker, men de ska *likväl* alltid tjäna andra. (R)
Hon rörde sig med raska kliv men klagade *likväl* över värk i höftlederna. (R)
Man var nödd att klä sig varmt med sämskskinnströja under bluslivet, med flera vadderade stubbar och med tjock virkad sjal i kors över bröstet och knuten där bak. Men frös och huttrade gjorde man *lika fullt*. (R)
Åter detta maliciösa leende, som kan göra en både undrande och förargad. *Lik förbannat* måste man ju ha en diagnos. (R)
Här råder en trivsam oordning. *Icke desto mindre* vet låtsasfarmor var hon har sina prylar […] (R)

Motstridigheten kan gälla också gentemot något som finns i de samtalandes omvärldskunskap. Då är det adversativa adverbialet oftare obetonat och kan parafraseras med uttryck som *vad man än säger*, *fastän det kanske inte ser så ut*, *när det kommer till kritan*.

Man måste ju hålla distans. En präst är *ändå* förmer än en folkskollärare. (R) [t.ex. trots att jämlikheten ökar i samhället]

Ta ett nappatag till, nu när *ändå* det värsta är över. (R) [t.ex. trots att en hel del återstår att göra]

Så hon ser inte ner på sin mor som *ändock* är ett simpelt tjänstehjon? (R)

Borta är den retsamma attityd, av vilken det *trots allt* fanns en del i förra brevet. (R)

Gott bröd bakar hon *i alla fall*, fick hon fram med munnen full. (R)

I satser med fokus kan *i alla fall* användas för att ange hypotetisk kontrast mot andra än det fokuserade ledets referent:

Har du sett något så äckligt? Här badar då inte jag *i alla fall*. (R) ['även om andra gör det']

Svågrar brukar veta. *I alla fall* gjorde min det. (R) ['även om inte andra gör det']

Stark motstridighet behöver inte gälla gentemot den föregående satsen utan kan också avse en upplysning tidigare i texten:

Anders sa att han inte skulle gå på festen. När jag träffade honom i dag var han trött, för han hade i {*alla fall/ändå*} gått på den där festen.

b) Svag motstridighet

Satsadverbial som anger svag motstridighet betonar den svikna förväntan mindre, och gränsen mot satsadverbialen som anger motsättning (§ 42) är vag. Adverbialet är inte sällan obetonat. Det karakteriserar snarare språkhandlingen än den egna satsens propositionella innehåll. Satsadverbial med denna betydelse har ofta en vidareförande funktion i texten. Hit hör t.ex. satsadverbial som *emellertid*, *alltnog*. Svag motstridighet anges med följande adverbial:

emellertid, dock [kan också ange stark motstridighet enligt (a)], i varje fall, i alla händelser, hur som helst, alltnog [nästan bara som initialt annex eller fundament]

Konkurrenten har dragit tillbaka sitt anbud. Faran är *emellertid* ännu inte över.

Faran är ännu inte över. Konkurrenten har *emellertid* dragit tillbaka sitt anbud.

Det är en grådisig, kylig söndagsmorgon som *dock* bjuder på en icke oäven nordostlig vind. (R)

Ibland lät det mer som ett slags gråt. Oftast såg de *emellertid* stränga och farliga ut. (R)

Det verkade som om hon tyckte om att plugga, *i varje fall* strävade hon alltid efter bästa resultat. (R)

När ett satsadverbial som anger svag motstridighet används, måste A-ledet innefatta den närmast föregående huvudsatsen (även om den därutöver kan sträcka sig bakåt över en vag del av den föregående texten). Därför kan ett adverbial av denna typ inte stå i en sats som sägs vara en väntad konsekvens av eller en väntad orsak till den föregående huvudsatsens sakförhållande.

*Han var trött, för han hade *emellertid* gått på festen.

*Han hade gått på festen, så han var *emellertid* trött.

[1] På gränsen till fria adverbial i verbfrasen står bl.a. följande uttryck som anger stark motstridighet:

trots detta, detta till trots, oansett detta

§ 44. Betydelse: Ny fas i textförloppet. Satsadverbial som anger svag motstridighet (§ 43: b) används ofta för att avisera en ny fas i textförloppet.[1] De signalerar då ofta att den sats där de själva står anger en förutsättning för det som sedan skall berättas.

Sovjetiska katastrofer har, om man får döma av den inhemska pressen, inte förekommit. Sedan något år tillbaka har *emellertid* detta tabu brutits. – Nu råkar även vi ut för katastrofer, säger Viktor Afanasiev. Nu skriver vi om dem. (S)

Det är ju inte annat än naturligt att medicinsk expertis är med och formar beslut och ger råd om hur en epidemi ska bekämpas. *Emellertid* finns en väsentlig skillnad mellan den medicinska expertisen och den barnpsykologiska. I det första fallet finns det en förhållandevis gedigen och pålitlig kunskap att förmedla. I det barnpsykologiska fallet förhåller det sig annorlunda. (S)

Flottan låg nu vid Seines mynning. Det var *dock* en sak som oroade kung Harold: nordvindarna höll visserligen borta normanderna, men det gav möjligheter för de slemma norrmännen under Harald Hårdråde att bege sig med sin flotta från Trondheim och landstiga på engelska ostkusten. (S)

Förr var matcherna mellan de tre allianslagen någonting som alla inblandade såg fram emot och de brukade spelas som generalprov inför seriepremiären. Numera spelas matcherna när det finns tid. [Nytt stycke:] *Alltnog* möts GAIS, titelförsvarare efter fjolårets tre oavgjorda resultat, och IFK Göteborg – därtill på gräs. (S)

Satsadverbial som anger svag motstridighet antyder ofta att A-ledet kanske är mindre viktigt eller mindre pålitligt men att man ändå kan tillåta sig en summering därav och gå vidare i texten (’hur det nu än var med detta så …’):

[…] men det tycks vara så att taket sänkts, eller kanske har golvet höjts. *Hur som helst* var det väldigare förr. (R)

Är det en elak fråga? *I varje fall* så förstår hon mycket väl undermeningen i den. (R)

Alltnog, hur som helst liksom *vare därmed hur som helst, hur det nu kom sig, hur det nu är med den saken* används endast som diskursmarkörer (som satsadverbial eller annex) och signalerar ett återvändande till berättelsens huvudlinje efter diverse mer eller mindre betydelsefulla utvikningar:

Men vägen till narkotikaberoende är betydligt mer snårig och komplicerad än så. *Hur som helst* kan inte åtgärderna mot aids anstå till dess vi fått bukt med narkotikan. (S)
Eller också är det bara ett vanligt tråkigt tryckfel. *Hur som helst*, i den nya upplagan av ”Stockholms byggnader” som kommer i år ska det bli rätt. (S)
Alltnog, snötäcket sätter sig mer och mer för varje dag […] (R)

[1] I ungdomligt språk används *i och för sig* (mest som initialt annex) utan korresponderade *men*, snarast för att markera att meningen utgör en avvikelse från huvudframställningen:

I och för sig, jag har ju lägenhet. (T)
I och för sig, jag trivs där. (T)

Konklusiva konjunktionella satsadverbial § 45–46

§ 45. Syntaktisk funktion och distribution. De konklusiva konjunktionella satsadverbialen står i mittfältet, som fundament eller i satsens slut:

Under januari släpades nära 600 felparkerade och hindrande fordon bort. Kostnaden blev *sålunda* 300 000 kronor. (S)
Miljöförstöringen är något som människan själv åstadkommit och *följaktligen* är det människan som kan råda bot på den. (S)
Jag tycker femtitusen låter ganska mycket, *alltså*. (T)

Dessutom står i synnerhet *alltså* som initialt annex:

– *Alltså*, hur orolig är du? säger experten. – Tja, ganska orolig, meddelar Svensson. (S)
Nej, mina barn ser också på ”Bamse” och tycker om den. *Alltså*, jag tycker barn ska se på Bamse […] (S)
Således: från nyåret 1946 och fram till slutet av oktober 1947 kände jag mig som, och var ju också, uteslutande Dagens Nyheters Romkorrespondent. (R)

Konklusiva adverbiella led förekommer i olika typer av huvudsatser samt i icke satsformade meningar:

Meditation i grupp hålls på måndagar, udda veckor, på Kom Helhetscenter, Tunavägen 32 i Österskär. Kom *alltså* den 9 februari kl 20. (S)
Ge *alltså* allting till dem som ingenting har […] (R)
Accepteras *alltså* hjärndöd i dagens samhälle? (T)
Var det en minibuss, *alltså*? (R)
Alltså Dalaröbor! Uppfostra era ungar, litet disciplin krävs även av er. (S)

Kan du hjälpa till med denna inventering så hör av dig hit! Vi förmedlar vidare till föreningen. *Alltså* välkommen med bidrag: bilder, berättelser, data. (S)

Också bisatser kan innehålla konklusiva konjunktionella satsadverbial (som anger att satsens sakförhållande enligt talaren följer av eller sammanfattar något som tidigare har sagts):

{Om/Även om/När/Eftersom} Kerstin *alltså* ska köpa huset, så …
en flicka som *alltså* bara kunde tänka sig hjälp av mig (R)
begreppet simulation som *alltså* betyder förställning (R)
För eftersom vi *alltså* inte vet hur sådana där typer tänker […] (R)
Inte heller den förrädiska vårkylan har åsamkat mig nämnvärda bekymmer, om jag nu *alltså* bortser från den första natten. (R)

ANM. När *alltså* används obetonat som initialt annex skulle det likaväl kunna betraktas som konjunktion, jfr *så*, Konjn, subjn, infm. § 2: e.

§ 46. Konklusiv betydelse. Ett konklusivt konjunktionellt satsadverbial (eller motsvarande annex) anger att B-ledet är en slutsats som man kan dra av A-ledet:[1]

Det lyser i fönstret. *Alltså* är Anders nog hemma.

Som konklusiva adverbial används:[2]

alltså, då, därmed, följaktligen, följdriktigt, således, sålunda

Alltså och *då* har neutralt stilvärde. De övriga används mest i neutralt och formellt skriftspråk.

Marknadsvärdet av fondens värdepappersportfölj uppgick vid årsskiftet till 1 335 miljoner kronor. Anskaffningsvärdet för denna portfölj var 1 158 miljoner. Vid årsskiftet fanns *alltså* en dold reserv på 177 miljoner. (S)
Hon har två repor på högra kinden, som efter två piskslag, men de fortsätter nedåt utan att ta hänsyn till vecket vid hakan. *Alltså* tillhör de inte motivet utan bildens yta. (S)
En av dem riskerar att dömas för mordet på den belgiska gränspolisen. Han riskerar *således* att utvisas till Belgien. (S)
Alla sedda och hörda fåglar som kan identifieras räknas under exakt fem minuter på varje punkt. Totalt 100 minuters aktivt fågelräknande per tur *således*. (S)
För Stockholms del blev det den fjärde kallaste sedan 1756, överträffad bara av 1814, 1809 och 1774. Den blev *sålunda* klart kallare än krigsvintrarnas januarimånader i huvudstaden och den kallaste på 173 år. (S)

Ett konklusivt adverbial kan parafraseras med konjunktionen *så*:

Hennes pengar är slut. *Följaktligen* kan hon inte gå på bio i kväll. ≈ Hennes pengar är slut, så hon kan inte gå på bio i kväll.

En konvers till det konklusiva konjunktionella satsadverbialet är det explanativa konjunktionella satsadverbialet *nämligen* (§ 47):

Hon kan nog inte gå på bio i kväll. Hennes pengar är *nämligen* slut.

Ett konklusivt adverbial anger att talaren har dragit en slutsats, vanligen utifrån något som tidigare har sagts av honom själv eller av någon annan. Slutsatsen kan vara att det förhåller sig så som det sägs i den sats där satsadverbialet ingår.

Han har måst avbryta bygget en tid. {*Följaktligen/Således*} blir han inte färdig med huset förrän till sommaren.
Jaha, bilen är *alltså* stulen.
Om bilen *alltså* är stulen, vad vill du göra åt det?
När kommer *alltså* din bror hit?

Slutsatsen kan föranleda en språkhandling. Då förefaller det gärna som om satsadverbialet karakteriserar själva språkhandlingen snarare än innehållet i den sats varmed språkhandlingen genomföres.[3] På detta sätt används särskilt *alltså*. Tydligast är denna funktion när språkhandlingen inte är ett påstående (och när adverbialet därför normalt står i annan satstyp än deklarativ huvudsats, § 45).

Kör *alltså* hem Anna. [uppmaning]
Ska du *alltså* köra hem Anna? [underställande fråga eller uppmaning]
Vem ska du *alltså* köra hem? [sökande fråga]

Slutsatsen kan vara tentativ: särskilt i tal kan *alltså* tillsammans med frågeintonation ge en deklarativ huvudsats funktion av fråga:

Du har *alltså* inte varit i affären?

Alltså används ofta med vag konklusiv anknytning till det föregående som summering av det sagda, som en inledning till ett nytt delämne eller för att ange återgång till ett tidigare lämnat ämne:[4]

På senare tid har etanolen under kampanjliknande former utmålats som äventyrlig eller rentav skadlig. Detta motsägs av erfarenheter från t.ex. USA och Brasilien. Det motsägs också av olika tester som gjorts på svensk etanol, bl.a. vid BP:s avancerade motorlaboratorium i London. Vidare är det faktiskt så att bensinbolagen redan har börjat med alkoholinblandning i bensinen här i Sverige, bl.a. för att höja kvaliteten och göra karburatorsprit onödig. Etanol är *alltså* bevisligen ett fullgott motorbränsle som kan användas för inblandning i bensin eller oblandad i t.ex. städernas bussar. (S)
”Det är inte dags ännu. Det ska vara mer teori”, sa han så hårt och bestämt att alla satte sig igen. ”Det är sant, förlåt mej”, sa Lotta. ”*Alltså*: när det är ett verb så ska det vara s på det i tredje person singularis!” (R)
Du lyssnar ju inte! *Alltså*, för tre–fyra månader sen lät jag tapetsera vindsrummet här uppe med gammelrosa tapeter […] (R)

Som ett konklusivt satsadverbial används *då* särskilt i uppmaningar, emotiva yttranden och frågor. Det hänför sig då snarare till språkhandlingen än till innehållet i den sats varmed språkhandlingen utförs:

Men skriv det *då*! (T) [Dvs.: Jag uppmanar dig alltså härmed att skriva det.]
Hur känns det idag, *då?* (S) [Dvs.: Jag frågar dig alltså härmed hur det känns idag.]
Du har *då* dina makabra påhitt. (R)

Gränsen mot *då* som förstärkande modalt satsadverbial (§ 20) är vag. Jfr också Advb § 27.

[1] De konklusiva adverbialen, särskilt *alltså*, *sålunda*, kan användas för att specificera det föregående och kommer därmed betydelsemässigt att erinra om explanativa konjunktioner och adverbial:

Han hade Louise med sig, *alltså* sin syster.

Allt eftersom drinkarna sjunker i glasen sänker också gästerna garden och blir alltmer hämningslösa i sitt uppträdande. Var och en gläntar på dörren till sin privata lilla skräpkammare. *Sålunda* visar sig kontorschefen vara en erotisk hycklare av stora mått. (S)

På liknande sätt används *med andra ord* (jfr § 23):

Han har vunnit framgångar i Stockholm. Han har *med andra ord* lagt huvudstadspressen för sina fötter.

Jämför den lexikaliserade ordgruppen (*det*) *vill säga*, *dvs*. som övergått till att fungera som ett slags konklusiv konjunktion (Konjn, subjn, infm. § 2: e).

Alltså förekommer placerat som annex i vardagligt talspråk som (en förhållandevis svag) emfasmarkör:

Hon är toppen, *alltså*.

[2] Om premissen, dvs. A-ledet, är hypotetisk anges konklusionen med *i så fall*, *då*:

Tror du verkligen att hon kommer? {*I så fall/Då*} vill jag också vara med.

[3] Gränsen mellan att kommentera språkhandlingen och att kommentera det sakförhållande som hävdas är emellertid vag. När det sistnämnda dominerar fungerar adverbialet närmast som ett fritt kausalt adverbial.

Lars såg inte till någon på expeditionen. *Alltså* gick han därifrån. [*Alltså* anger det första sakförhållandet som orsak till att Lars gick.]

Jfr § 49. I gränsområdet mellan fria adverbial för kausal relation med syftning på föregående sats och konklusiva satsadverbial förekommer förutom de ovan anförda uttrycken också t.ex.:

därför, fördenskull, som framgår av det föregående, i och med detta, härigenom, härmed, i så fall, mot bakgrunden av det sagda

[4] Som initialt annex används *allt i allt* med en summerande, ibland konklusiv, betydelse. Uttrycket kan också fattas som additivt av den typ som anger att ett led följer på en serie av exempel eller liknande (jfr § 39).

Explanativt konjunktionellt satsadverbial § 47

§ 47. ***Nämligen.*** Ett explanativt konjunktionellt satsadverbial anger att B-ledet är en förklaring till A-ledet. Som explanativt satsadverbial fungerar *nämligen*. De explanativa satsadverbialen är alltså konverser till de konklusiva (§ 46). A- och B-leden är i typfallet påståenden.

Han är nog hemma. Det lyser *nämligen* i hans fönster.
Det som kan bli årets filmhändelse i USA äger rum redan nu på fredag. Då har *nämligen* Woody Allens nya film, ”Radio Days”, premiär. (S)
Men redan första september ska vi kunna flytta in. Då måste *nämligen* mina föräldrar lämna sin lägenhet. (S)
Om den ene deserterar, är det *nämligen* den andres plikt att skjuta ner honom. (R)

Det explanativa konjunktionella satsadverbialet kan ofta parafraseras med explanativ konjunktion (*ty*, *för*, *det vill säga*):

Han är nog hemma, för det lyser i hans fönster.

Det explanativa *nämligen* står normalt i mittfältet och någon gång i satsens slut men aldrig som fundament:[1]

När stressen lättar förändras *nämligen* kroppens biokemi […] (S)
Jag är ogift. Jag är präst, *nämligen*. (R)
*Jag är ogift. *Nämligen* är jag präst.

Det explanativa *nämligen* står också prefokalt vid ett inskjutet eller efterställt specificerande led, t.ex. en apposition:

Och det som Anders Ehnmark påpekar beträffande Machiavelli, *nämligen* att där finns mycket att lära oavsett på vilken sida av barrikaderna man står, det gäller i lika hög grad Guicciardini. (S)
Hultenheim hade i sin artikel tagit upp ett exempel till granskning, *nämligen* Wahlström & Widstrands utgåva av Dostojevskijs ”Bröderna Karamazov” i ny översättning av Staffan Dahl. (S)

Om det specificerande ledet är en bisats kan *nämligen* flyttas in i bisatsen:

Det behöver ju inte vara särskilt mycket handledning för att den ska bli dominerande, om *nämligen* handledaren inte går med på att eleven arbetar självständigt. (T) [≈ … nämligen om …]
[…] Laurie ägnade sig åt att vara oförbehållsam och kvick och ytterst nykter, om man *nämligen* inte visste att han aldrig pratade utom när han var lummig. (R)

[1] *Nämligen* kan placeras i bisats fastän det egentligen är den överordnade satsen som förklarar det föregående:

Eftersom hon *nämligen* inte hade några pengar, kunde hon inte gå på bio den kvällen. = Eftersom hon inte hade några pengar, kunde hon *nämligen* inte gå på bio den kvällen.

Disjunktiva konjunktionella satsadverbial § 48

§ 48. Betydelse och distribution. Ett disjunktivt konjunktionellt satsadverbial anger att ettdera av A- och B-leden gäller (*alternativt*, *antingen*, *endera*) eller att inget av dem gäller (*varken*, och indirekt *vare sig*).

Som disjunktivt konjunktionellt satsadverbial används *alternativt* i B-ledet ungefär synonymt med den disjunktiva konjunktionen *eller*. Det placeras vanligen som fundament; mera sällan står det i mittfältet eller i satsens slut.[1]

Vi ger oss av i morgon. *Alternativt* väntar vi till i övermorgon. ≈ Vi ger oss av i morgon eller vi väntar till i övermorgon.
Vi väntar *alternativt* till i övermorgon. Vi väntar till i övermorgon, *alternativt*.

Som disjunktiva adverbial fungerar också de korrelativa *antingen*, *endera* (talspråk), *varken*, *vare sig* som står i A-ledet och korresponderar med ett följande *eller* (Advb § 48: b, Samordn. § 30).

a) *Antingen*, *endera* kan relatera hela deklarativa huvudsatser till varandra. I skriftspråk står då *antingen* vanligen som fundament i den sats som uttrycker A-ledet.

Antingen kommer du i morgon eller ({också/så}) tar jag hand om din cykel.
Antingen är det bara killar som slåss om SM-medaljerna, eller också är det bara tjejer. (S)

Härutöver kan *antingen* användas i samordningar av satsled. Då står *antingen* prefokalt, omedelbart före det första samordningsledet, eller som fundament eller i mittfältet (när samordningsleden står i slutfältet):

Prefokalt:

Han har gift sig *antingen* med Lisbet eller med Anna.
Han har gift sig med *antingen* Lisbet eller Anna.
Antingen med Lisbet eller med Anna har han gift sig.
Med *antingen* Lisbet eller Anna har han gift sig.
Han *antingen* skriker eller bråkar på alla lektioner.
[…] inramade fotografier […] som visade modern *antingen* ensam eller tillsammans med familjen. (R)
Vi kan säga att i niohundranittinio fall av tusen så kommer en penicillininjektion att medföra *antingen* ingenting eller att patienten blir bra. (T)

Som fundament:

Antingen har han gift sig med Lisbet eller med Anna.
Antingen slutar han eller jag! (S)
Antingen skriker eller bråkar han på alla lektioner.

I mittfältet:

Han har *antingen* gift sig med Lisbet eller med Anna.

Det får *antingen* bli han eller jag … (R)
Clark är *antingen* döpt efter nån av Bernts idoler eller Ingegerds […] (R)

Språkvårdare har av tydlighetsskäl rekommenderat affokal placering av *antingen*.
Om *antingen* som koncessiv subjunktion se Konjn, subjn, infm. § 8: d.

b) *Varken* kan inte relatera hela huvudsatser till varandra utan används bara vid samordnade satsled. *Varken* placeras där prefokalt eller i mittfältet. *Varken* har negerande betydelse och placeras därför ogärna prefokalt i slutfältet.[2]

Prefokalt:

Varken med Lennart eller med Svante har han samarbetat.
Han *varken* sjunger eller spelar numera.
Varken verket eller branschen tror att man snabbt kan stoppa smittan. (S)
Och varför skulle den det när *varken* partier eller riksdag har reagerat för den senaste kursändringen. (S)
?Han har samarbetat *varken* med Lennart eller med Svante.

I mittfältet:

Han har *varken* samarbetat med Lennart eller med Svante.
Jag menar, vad ska jag säga? Att jag är sjuk, så jag *varken* kan fiska eller hugga ved? (S)

I ledigt språk används ofta *varken* tillsammans med annan negation, dvs. negeringen markeras dubbelt:

Du ser då inte ut till att kunna sköta *varken* det ena eller det andra. (R)
Det blir inte tal om Katrineholm *varken* fjärde mars eller senare. (R)
Hon vågade inte se *varken* åt Lovisa eller Egon […] (R)
[…] men ännu hade inget förbud lyckats avskaffa *varken* fattigdomen eller ensamheten … (R)
Jag har inte hört *varken* positiva eller negativa synpunkter på det. (T)

Språkvårdare rekommenderar *vare sig* (jfr (c) nedan) när en annan negation förekommer i satsen. Om samordningen som inleds med *varken* kan fattas som ett förklarande tillägg, brukar dock den dubbla negeringen accepteras.

Det blir inte tal om Katrineholm – *varken* fjärde mars eller senare.
Jag kunde ingenting göra, *varken* till eller från. (R)

c) *Vare sig* är negationsberoende (§ 79). Det kan inte relatera hela huvudsatser utan används bara vid samordnade satsled som står i slutfältet och placeras då prefokalt vid första samordningsledet.

Han ville inte äta *vare sig* i dag eller i går.
Moravia hade aldrig hört talas om *vare sig* Olle eller Sigge … (R)
Den schweiziska expertisen var inte så imponerad *vare sig* av spelet eller resultatet. (S)

Vissa språkbrukare använder dessutom *vare sig* synonymt med *varken*, dvs. med egen negerande betydelse. Språkvårdare avråder från detta bruk.

Jag såg fortfarande på henne, men hon verkade *vare sig* ledsen eller glad […] (R)

Vare sig kan fungera som koncessiv subjunktion med samma betydelse som *antingen* (Konjn, subjn, infm. § 8: d).

[1] *Eller* kan ibland (särskilt regionalt) fungera syntaktiskt som en sorts disjunktivt adverbial liksom *annars*, *eller* (*ock*)*så*, dvs. stå som fundament och följas av det finita verbet i deklarativ huvudsats (Samordn. § 27):

Persson ska vara på plats i morgon *eller* får han byta avdelning.
Men han är okunnig: han vet inget om bestarna som han har över sig, har inte sett dem och upptäckt dem! *Eller* har han vant sig vid dem, så han är trubbad och inte längre störs av deras vedervärdighet! (R)

[2] *Varken* kan liksom negerande satsadverbial placeras i överordnad sats trots att negationen närmast avser den underordnade satsen (jfr § 77):

Hon tror *varken* att filmen är bra eller dålig.
Jag tror *varken* han lägger puzzle eller tänker, sa Gerda. (R)

Språkvårdare har avrått från denna konstruktion.

ANM. Den disjunktiva betydelsen är besläktad med negerad villkorsbetydelse: A alternativt B ≈ Om icke A så B och omvänt. Som disjunktiva adverbial kan därför också betraktas *annars*, *eljest*, *i annat fall*, *om icke*, *varom icke* som är anaforiska villkorsadverbial (’om det inte är så’; jfr *då*, *i så fall* ’om det är så’).

Vi ger oss nog av i morgon. {*Annars/Eljest*} väntar vi till i övermorgon.

Som disjunktiva konjunktionella satsadverbial kan möjligen redovisas *också*, *så* när de samförekommer med den disjunktiva konjunktionen:

Harald tar med sig möblerna nästa gång, eller {*också/så*} skickar vi dem med nästa ordinarie transport.

§ 49. Avgränsning av konjunktionella satsadverbial mot andra adverbial. Gränsen mellan konjunktionella och andra satsadverbial är ibland oklar. Sålunda kan adverbial som primärt är modala implicera en logisk relation liknande den som uttrycks med konjunktionella adverbial.

Hon och barnen är sjuka, och han var *naturligtvis* ledsen och trött. [Det modala adverbialet implicerar att den egna satsens proposition följer av det föregående.]

Han är egentligen för gammal. *Konstigt nog* låter de honom vara kvar. [Det modala satsadverbialet implicerar att den egna satsens proposition strider mot det föregående.]

Vissa modala satsadverbial har ofta en tydligt textuell funktion som liknar de konjunktionellas (se t.ex. § 24 om *ju*).

Som fokuserande adverbial (§ 50) skulle det additiva *också* (med synonymer, § 37: a) kunna räknas, eftersom det ofta används i sats med fokuserat led och liksom de fokuserande adverbialen ofta placeras affokalt.

Han har varit *också* hos chefen för Arvikagruppen. *Också* hos chefen för Arvikagruppen har han varit. [Jfr: *T.o.m.* hos chefen …]

Konjunktionella satsadverbial relaterar normalt till ett explicit föregående textsammanhang, medan de fokuserande satsadverbialen oftare relaterar till ett implicit sakförhållande. Dock används även fokuserande adverbial inte sällan med relation till något som explicit sagts i det föregående, och då blir avgränsningen vag mot de konjunktionella adverbialen.

Min syster är märkvärdigt språkbegåvad. Hon kan *t.o.m.* tala franska.
Min syster har svårt för språk. Hon kan *bara* tala engelska.
Min syster vill inte läsa språk. Hon kunde väl *åtminstone* lära sig tyska.

Vag är gränsen också gentemot de fria adverbialen, eftersom också dessa anaforiskt kan ange logisk relation (t.ex. kausal, koncessiv, konditional, konklusiv) till tidigare sats:

Hans sista bok har gått fantastiskt bra. *På grund av detta* är hans ekonomi på väg att saneras.

I de flesta fall utmärker sig de fria adverbialen gentemot de konjunktionella satsadverbialen (liksom mot övriga satsadverbial) genom att de kan brytas ut, negeras och utgöra ett kvesitivt led:

Det var redan mörkt ute. Det var {*därför*/**följaktligen*} som Anders hade tagit med sig lyktan. Jfr: {*Därför*/*Följaktligen*} hade Anders tagit med sig lyktan.

Många adverbial som anger konklusion eller sviken förväntan och som till sin struktur stämmer med andra fria adverbial kan dock inte heller brytas ut etc.[1] Sådana adverbial utgör därför gränsfall mellan konjunktionella och övriga adverbial.

Det lyser i fönstren. *Det är i så fall de nog är hemma. Jfr: {*Då*/*I så fall*} är de nog hemma. [≈ alltså]

Bengts cykel är borta. *Det är annars hade jag trott att han var hemma, för det lyser i hans fönster. Jfr: {*Annars*/*I annat fall*} hade jag trott att han var hemma.

Det gick bra för Berglunds här. ?Det var *trots detta* som de sålde och flyttade söderut. Jfr: *Trots detta* sålde de. [≈ ändå]

[1] Jämför också *därför*, när det anger talarens konklusion snarare än kausalt samband mellan sakförhållanden:

Det lyste i fönstren. ?Det var *därför* de nog var hemma. Jfr: *Därför* var de nog hemma. [≈ alltså]

ANM. Anledningen till att fria adverbial som anger konklusion eller sviken förväntan inte kan brytas ut är antagligen att det utbrutna ledet skall vara en uttömmande beskrivning, något som ett uttryck för premiss eller för otillräckligt hinder av logiska skäl inte kan vara.

Fokuserande satsadverbial § 50–64

§ 50. Översikt. Fokuserande adverbial framhäver prototypiskt ett satsled vars referent relateras till en (ofta vag eller underförstådd) mängd av referenter (jämförelsemängden) vilka hade kunnat spela samma roll i satssammanhanget. I jämförelsemängden ingår också det fokuserade ledets referent. Satser med fokuserande adverbial används ofta när talaren vill ange det som anmärkningsvärt att satsens proposition gäller just om det fokuserade ledets referent av alla de referenter som jämförelsemängden omfattar. Jfr Advb § 47.

De fokuserande satsadverbialen kan delas upp på följande semantiska undergrupper:

a) Adverbial som fokuserar ett satsled genom att hävda att propositionen gäller för inga andra referenter i jämförelsemängden än för referenten till detta led, t.ex. *bara*.

b) Adverbial som fokuserar ett satsled genom att hävda att jämförelsemängden är identisk med referenten till detta led, t.ex. *just*.

c) Adverbial som fokuserar ett satsled genom att hävda att propositionen gäller för dess referent i högre grad eller i lägre grad än för de andra referenterna i jämförelsemängden, t.ex. *framför allt, särskilt, allra minst*.

d) Adverbial som fokuserar ett satsled genom att hävda att propositionen gäller för referenten till detta led vare sig den gäller även för någon annan referent i jämförelsemängden eller ej, t.ex. *åtminstone*.

e) Adverbial som fokuserar ett satsled genom att hävda att propositionen mot förmodan gäller för referenten till detta led liksom att den (mer väntat) gäller för minst en annan referent i jämförelsemängden, t.ex. *till och med, inte* (…) *ens, redan*.

f) Adverbial som fokuserar ett satsled genom att hävda att propositionen gäller för referenten till detta led liksom att den gäller för minst en annan referent i mängden, t.ex. *bland annat*.

Fokuserande adverbial kan också på motsvarande sätt framhäva led som inte har referens i egentlig mening. Adverbialet relaterar då en egenskap, en aktion etc. till en mängd av andra egenskaper, aktioner etc. som hade kunnat spela samma roll i satssammanhanget. Relationen kan vara av samma slag som vid referentiella led.

Jaromil betraktade alltid sig själv *framför allt som skald* … (R)
Dom utnyttjar […] alla tänkbara raster också […] och *bara jobbar*. (T)

Ett syntaktiskt särmärke för fokuserande adverbial är att de gärna placeras affokalt, dvs. intill det fokuserade ledet. De står vanligen före det fokuserade ledet (prefokalt) men kan också stå efter (postfokalt). Det affokalt placerade ledet hör ordföljdsmässigt och prosodiskt samman med det fokuserade ledet men ändrar inte dettas syntaktiska funktion.

Åtminstone riksdagsmännen måste du försöka påverka. Du måste försöka påverka *åtminstone riksdagsmännen*.

Riksdagsmännen åtminstone måste du försöka påverka. Du måste försöka påverka *riksdagsmännen åtminstone* allt du kan.

De fokuserande adverbialen placeras annars mest i mittfältet eller sist i slutfältet, medan placeringen som fundament är marginell utom för ett fåtal fokuserande adverbial:

Jag kan *åtminstone* vara med *på måndagarna*.
På måndagarna kan jag vara med *åtminstone*.
Åtminstone kan jag vara med *på måndagarna*.

Det fokuserade ledet är ofta starkt betonat. Betoningen visar vilket led som det fokuserande adverbialet hänvisar till, exempelvis när adverbialet inte står affokalt.

"*Riksdagsmännen* måste din bror försöka påverka *åtminstone*. Riksdagsmännen måste *din* "*bror* försöka påverka *åtminstone*.

Din bror måste *åtminstone* försöka påverka "*riksdagsmännen*. *Din* "*bror* måste *åtminstone* försöka påverka riksdagsmännen.

Om de negationsberoende *ens*, *en gång* se § 79.

ANM. 1. De negerande adverbialen (*inte, icke, ej* m.fl.) som också ofta avser fokuserade led har syntaktiska och semantiska likheter med de fokuserande adverbialen. De har dock många andra egna karakteristika och redovisas därför i denna grammatik som en egen typ av satsadverbial (§ 65–87).

ANM. 2. Fokuserande adverbial anknyter ofta mer eller mindre explicit till den tidigare kontexten, vilket medför att gränsen mot konjunktionella adverbial är vag. I exempel som de nedanstående relaterar vanligen de fokuserande satsadverbialen till något som presenterats tidigare i texten.

Han har *bl.a.* köpt fyra får.
Han har *åtminstone* köpt fyra får.

Bland de konjunktionella adverbialen används särskilt *också* med synonymer oftast i satser med fokuserat led. Även i fråga om placering överensstämmer *också* då med de fokuserande adverbialen. (Se § 33.)

Också Anders har köpt en tavla av henne.

ANM. 3. Placeringsmässigt och semantiskt finns det klara likheter mellan korrelativa adverb som *både, antingen, varken, vare sig* (här redovisade som konjunktionella adverbial, § 30) och de fokuserande satsadverbialen. Den typiska platsen för de korrelativa adverben är omedelbart framför det led som fokuseras. Också de korrelativa adverben framhäver en viss referentmängd i förhållande till en annan referentmängd: *både* understryker att satsens utsaga avser båda medlemmarna i mängden, *varken* att den inte gäller något av alternativen i mängden, *antingen* att den avser vilket som helst (men bara ett) av mängdens alternativ.

ANM. 4. Placeringsmässigt erinrar approximerande uttryck som *liksom* och (i nyare talspråk) *typ* i vissa av sina användningar om fokuserande satsadverbial. De placeras gärna affokalt vid led av olika slag och anger att uttrycket skall tolkas ungefärligt. Orden har inskottskaraktär och påverkar därigenom inte – lika litet som de fokuserande satsadverbia-

len – den syntaktiska funktionen hos det led som de ansluter sig till. (Se också Konjn, subjn, infm. § 8 not 1).

Han såg alltid {*liksom* med trötta ögon/med trötta ögon *liksom*} på en.
Liksom hur pass medveten ska man vara […] (T)
Han brukar {*liksom* vagga/vagga *liksom*} när han pratar.
Hon kan vara {*liksom* upphetsad/upphetsad *liksom*} vid sådana möten.
Linda hade gärna {*typ* en röd basker/en röd basker *typ*} eller något sådant på sig.
Han {*typ* viskar/viskar *typ*} om han ska beställa något.

Syntaktisk funktion och distribution § 51–58

§ 51. Affokal placering. Det är typiskt för de fokuserande satsadverbialen att de placeras affokalt, dvs. omedelbart före eller efter det fokuserade ledet. Det fokuserande adverbialet kombineras med det fokuserade ledet till ett satsled av samma slag som det fokuserade ledet ensamt skulle vara. Ett fokuserat subjekt är alltså ett subjekt även om det har konstruerats med ett affokalt led.

{*Bara Elsa/Elsa exempelvis*} ville gärna komma. [subjekt som fundament]
Han ville bjuda {*bara Elsa/Elsa exempelvis*}. [objekt i slutfältet]
Han har nog pratat {*bara med Elsa/med Elsa exempelvis*}. [bundet adverbial i slutfältet]

Affokal placering är vanligen prefokal (§ 52), men kan också vara postfokal (§ 53).

ANM. Affokal placering har utom de fokuserande satsadverbialen framför allt vissa konjunktionella satsadverbial: *också* m.fl. (§ 33), *däremot* m.fl. (§ 41). Affokalt framför finit verbfras placeras särskilt vissa approximationsbetecknande adverbial. Jfr även § 50 Anm. 4.

Han {*nästan/så gott som/liksom/mer eller mindre/praktiskt taget*} somnade under föreläsningen.
Hon *tvärtom* berömde förslaget.
De *formligen* sprutade av raseri.

§ 52. Prefokal placering. Fokuserande adverbial kan placeras prefokalt vid ett fokuserat primärt satsled. Adverbialet är då vanligtvis obetonat.

Endast barnen misslyckades han med att fängsla.
Endast engelska flaggan får hissas! (R)
Endast då kan en upplevelse av ödesgemenskap uppstå […] (R)
Endast ensam på öde öar, skeppsbruten, inbillar man sig att detta har hänt en. (R)
Endast med tvekan kom rösterna, musiken och leken igång. (R)
Endast om du blir sjuk […] kan du få tillstånd att ta emot altarets sakrament. (R)
Johan svarade *endast* fåordigt, och samtalet ebbade ut. (R)
[…] en tystnad *endast* bruten av vattnets plask runt hans knän […] (R)

Det fokuserade ledet kan vara av olika slag (jfr § 58). Om det fokuserade ledet är en finit verbfras kan dock endast *bara*, *blott*, *endast* samt *till och med*, (*inte*) *ens*, (*inte*) *en gång* stå prefokalt.[1]

Min dotter {*bara/endast/t.o.m./inte ens*} rörde vid lejonet.
*Min dotter {*särskilt/bl.a.*} rörde vid lejonet.

När det fokuserade ledet är rektion, placeras det fokuserande adverbialet prefokalt vanligtvis framför hela prepositionsfrasen:

Stadsträdgårdsmästaren vill plantera rosor {*endast/i synnerhet/åtminstone/t.o.m.*} framför entrén.
Sekreteraren ville tala {*endast/framför allt/åtminstone/t.o.m.*} om chefstjänstemännen.
Det förgångna har ett värde *uteslutande* för politiska syften. (S)
Frågeformulären *åtminstone* från de statliga utredningarna tenderar att bli alltmer omfattande […] (S)
För dom dör ju *bara* på nån månad. (T)

I formellt språk kan det fokuserande adverbialet placeras mellan en preposition och dess rektion, dvs. prefokalt i förhållande till nominalfrasen.

Nytillskottet lovsjungs av *i synnerhet* kunder som är angelägna om att få ringtrycket korrekt avläst. (R)
Man skulle kunna tala om *enbart* dom som är medvetslösa. (T)

Om prepositionen tillhör det fokuserade ledet, dvs. när den bidrar till att ange vilket led som det fokuserande adverbialet avser, måste dock det fokuserande adverbialet stå före prepositionen:

Stadsträdgårdsmästaren vill plantera blommor *t.o.m.* ''bakom häcken (inte bara framför häcken).
Han föreställer sig […] de känslor, tankar, värden och sätt att leva som finns hos detta folk, inom människorna men *framför allt* mellan människorna […] (R)

När ett satsvärdigt led, t.ex. en infinitivfras, innehåller eller utgörs av ett fokuserat led kan det ta ett prefokalt fokuserande adverbial som kommenterar det satsvärdiga ledets proposition, inte hela satsens:

Hon har bett mig att {*bara/framför allt/åtminstone*} tala vid middagen.
Hon har bett mig att tala {*bara/framför allt/åtminstone*} vid middagen.
De här rosorna är hållbarare än {*särskilt/t.o.m./exempelvis*} de där.
Han körde omkring i gamla bilar, *särskilt* i en gammal Audi, när han var ute och pratade med folk.

I vissa fall kan ett led som är bestämning i ett blockled ta eget prefokalt fokuserande adverbial:[2]

Jag skulle vilja rekommendera de {*företrädesvis/huvudsakligen/enbart*} *blå* tapeterna. [Dvs. 'tapeterna som företrädesvis etc. är blå'; satsadverbialet fokuserar adjektivfrasen *blå* och kommenterar dess underförstådda proposition.]
Jfr: Jag skulle vilja rekommendera företrädesvis de blå tapeterna. [Satsadverbia-

let fokuserar hela nominalfrasen och kommenterar satsens proposition.]

De numera {*endast/blott/bara*} *fyra* tjänarna gjorde allt för att hålla slottet och dess herre i ett hyggligt skick. [dvs. tjänarna som numera endast etc. var fyra]

Han hade noterat ett *särskilt hos systern* påfallande drag av intellektuell rörlighet, för att inte säga oro. [dvs. ett drag som var påfallande särskilt hos systern]

Se vidare § 57.

[1] Led med negationsberoende fokuserande adverbial (jfr § 79) tar som prefokalt led negationen intill sig om de står tidigt i satsen. Negationen står däremot i mittfältet om det fokuserade ledet står senare i satsen.

Inte ens Lars har vi sett till i dag.
**Ens* Lars har vi *inte* sett till i dag.
Vi har *inte* sett till *ens* Lars i dag.
*Vi har sett till *inte ens* Lars i dag.

[2] Särskilt i talspråk förekommer det också att huvudordet i ett blockled tar eget prefokalt fokuserande adverbial:

Men vi har ju haft mycket duktiga *framför allt* tyskar inom textilindustrin. (T)

ANM. Prefokal placering kan betraktas som de fokuserande adverbialens prototypiska placering. Inte minst i talspråk placeras dock fokuserande satsdverbial i mittfältet.

§ 53. Postfokal placering. De flesta fokuserande adverbial kan stå postfokalt, dvs. omedelbart efter det fokuserade ledet.[1]

Benägenheten att placeras postfokalt varierar för de olika betydelsegruppernas ord.

Bara-typens och *just*-typens ord (§ 59–60) placeras rätt sällan postfokalt:

[…] diakonien i Nya Testamentet är ändå något mer än barmhärtighetsverk *bara*. (R)

Man förkunnade oss att de heligaste ting var sagor *blott* […] (R)

Ska vi då ta nån liten snutt *bara* på det här med religionsfriheten. (T)

Särskilt-typens ord (§ 61) placeras rätt ofta postfokalt:

Ja, jag har haft stor tur med min kökspersonal, kokerskan *i synnerhet* är mycket skicklig i sitt arbete […] (R)

Ingen skulle nånsin komma ihåg om jag drunknade därute, Carl-Henning *allra minst*. (R)

[…] han hade i all tid varit alldeles för svag för allt vad kvinnfolk hette, för Elna och hennes mor *inte minst*. (R)

Det är en duktig flicka, ämne till en utmärkt husa *framför allt*. (R)

Mrs Carlyle *i synnerhet* höll med Marvin på ett smickrande sätt. (R)

Åtminstone-typens (§ 62) ord placeras rätt ofta postfokalt:

Och därmed tycktes han nöja sig – tills vidare *åtminstone*. (R)
[…] vi ville vänta till efter begravningen *åtminstone*. (R)
Jag, *åtminstone*, hör inte till dom som låter klänningar hänga i garderoben […] (R)
Just nu är det ju en stor arbetslöshet, säsongsmässigt *åtminstone*. (T)

Av *till och med*-typens ord (§ 63) placeras *till och med*, *ens*, *en gång* postfokalt rätt ofta medan *redan* rätt sällan står postfokalt:

Hon och den globala kvinnorörelsen, *till och med*, har insett att kvinnor och män måste sträva tillsammans mot det stora målet. (R)
Dom som var akademiskt utbildade *till och med*, dom kunde ju inte få sina tjänster här. (T)
[…] man ska gå tyst på tå, då får man se skogens djur och hemligheter, men om ni klampar på och skriker så kan jag inte tänka mig att en fågel *ens* vill visa sig. (R)

Bland annat-typens ord (§ 64) placeras rätt ofta postfokalt:

Skrivbordet *till exempel* var översållat av papper. (R)
Hemma hos Carl-Henning har de hallonsaft *till exempel* och väldigt goda bullar […] (R)
Men deras klädsel *till exempel*, den retar säkerligen många. (T)

I led som inte utgör blockled kan satsadverbialet placeras postfokalt efter det ord som jämförelsemängden utgår ifrån (och som har kontrastbetoning, jfr § 57), t.ex. huvudordet i en verbfras:

Hon har inte ''ringt *ens* till honom.

[1] I postfokal ställning är fokuserande adverbial vanligen obetonade. Samma betoning som det fokuserade ledet har dock optionellt *särskilt*-typens ord.

Vi har skickat 'blommor $_0$*åtminstone* till henne.
{'Lärarna *i* $_0$*synnerhet*/'Lärarna *i* '*synnerhet*} kommer att vinna på reformen.

ANM. Postfokal position sammanfaller ibland med position i mittfältet eller i satsens slut:

I år har ''Lasse *i synnerhet* visat framfötterna.
I år har det gått bra för ''Lasse *i synnerhet*.

§ 54. Placering i mittfältet. Alla fokuserande adverbial kan placeras i mittfältet som övriga satsadverbial. De är då normalt obetonade.

Regeringen har {*bara/särskilt/åtminstone/också/t.o.m./exempelvis*} underrättat Stockholms landsting.
Våra nitrater skulle *till exempel* ha varit slut 1916 och utan dem kan man inte göra sprängämnen. (R)
[…] de gjorde *bara* affärer med företag och regeringar. (R)
Den här kvällen hade teatergruppen *särskilt* bjudit in fackfolk som arbetar med galenskap till vardags […] (S)
Ska jag *bara* skriva var dom är födda? (T)

I den mån fokuserande adverbial förekommer tillsammans med negerande adverbial i mittfältet (utan att det fokuserande adverbialet är negationsberoende, se § 79) står det fokuserande adverbialet framför eller efter det negerande beroende på om det står utanför eller inom negationens räckvidd (§ 83):

Han har *bl.a. inte* meddelat sina kunder om förändringarna. [*bl.a.* utanför negationens räckvidd]
[…] förslaget kan rimligtvis *inte bara* avse sportredaktionen. (S) [*bara* inom negationens räckvidd]
Du bör *framför allt inte* ägna dig åt lyriken.
Du bör *inte framför allt* ägna dig åt lyriken.
Men jag vill *bara* inte ta någon chans. (R)
Dom kan väl inte *bara* strunta i oss! (R)

Det fokuserade ledet kan stå som fundament eller i slutfältet.

Lars har Angela *åtminstone* talat med.
Angela har *åtminstone* talat med *Lars*.

Om *bara*-typens ord står i mittfältet kan dock inte det fokuserade ledet stå som fundament:

Lars har jag *bara* talat med. ≠ *Bara* Lars har jag talat med.

§ 55. Placering i satsens slut. Flertalet fokuserande adverbial kan placeras i satsens slut. De har då normalt parentetisk prosodi och fungerar som finala annex (Annex § 13: b).

Lasse ska väl komma *åtminstone*.
Anna är bjuden {*bl.a./exempelvis*}.
Det var ju ganska sällan vi lämnade lägenheten *till exempel* … (R)
[…] jag tror att jag blev mer isolerad än Lennart blev *i alla fall*. (R)

Det fokuserade ledet har normalt stark betoning:

''Angela har talat med Lars *framför allt*.
''Lars har Angela talat med *exempelvis*.
Lars har ''Angela talat med *framför allt*.
Angela har talat med ''Lars om det *framför allt*.

§ 56. Placering som fundament. Som fundament kan fokuserande adverbial tillhörande *särskilt-*, *åtminstone-* och *bland annat*-typen fungera. De är då ofta obetonade.

Först och främst ersätter den ett bord. (R)
T.ex. hade man gärna sett lite mera energiska insatser under första halvleken.
Åtminstone blev hon inte lurad, som John hade blivit […] (R)
Och *framför allt* så måste dom ju se till tidsfaktorn. (T)
I synnerhet led de under förbannelsen att nödgas se andra vuxna ansikten. (R)

Som fundament används däremot inte *bara*-gruppens och endast marginellt *till och med*-gruppens ord:

*{*Bara/Blott/Endast*} hade det varit svårt att höra vad han sa.
?{*Till och med/Inte ens*} har han sagt upp den gamle kassören.

§ 57. Betoning och fokus. Om det fokuserade ledet föregår det fokuserande adverbialet har det fokuserade ledet ofta extra stark betoning:

''Anders har Per träffat *åtminstone*. ≈ *Åtminstone* ''Anders har Per träffat.
Anders har ''Per träffat *åtminstone*. ≈ Anders har *åtminstone* ''Per träffat.

Betoningsförhållandena i det fokuserade ledet ger en fingervisning om vilken jämförelsemängd som det fokuserande adverbialet relaterar till. Följande regler gäller:

a) Om det fokuserade ledet har normal fördelning av betoningen kan jämförelsemängden utgå ifrån det sista betonade ordet (den snävaste tolkningen) eller en mer omfattande konstruktion där det sista betonade ordet ingår.

inte ens rosorna i växthuset [jämförda med rosorna i exempelvis rabatten eller med exempelvis nejlikorna i trädgården]

inte ens dammsuga bakom soffan [till skillnad från att dammsuga bakom exempelvis stolarna eller till skillnad från att dammsuga exempelvis under bordet, eller till skillnad från att exempelvis damma pianot]

inte ens gula rosor [till skillnad från exempelvis gula nejlikor eller till skillnad från exempelvis röda nejlikor]

b) Om något av orden i det fokuserade ledet har extra stark betoning på bekostnad av de andra orden i konstruktionen, utgår jämförelsemängden från detta ord (den snävaste tolkningen).

inte ens rosorna ''inuti växthuset [till skillnad från exempelvis rosorna utanför växthuset]

inte ens ''rosorna i växthuset [till skillnad från exempelvis nejlikorna i växthuset]

inte ens dammsuga ''bakom soffan [till skillnad från exempelvis dammsuga framför soffan]

inte ens ''dammsuga bakom soffan [till skillnad från exempelvis torka rent bakom soffan]

inte ens ''gula rosor [till skillnad från exempelvis röda rosor]

§ 58. Det fokuserade ledets struktur. De flesta frastyper kan utgöra fokuserat led och de kan därför också kombineras med fokuserande adverbial.[1] Exempel:

a) nominalfras

Dom som recenserar lyrik, det är väl *enbart aktiva lyriker*. (T)

Först och främst ersätter den *ett bord*. (R)
Och det är bland annat av det skälet att det sker en ständig förändring i *just bokinköpskriterierna*. (T)
Till och med biljettkontrollören var den samme […] (R)
[…] att Sverige mycket mer direkt dragits in i stormakternas, *särskilt Sovjets*, intressesfär. (S)

b) nominal bisats

I tjugo års tid hade de äldsta brandkårsfruarna träffats en gång var fjortonde dag för att utbyta recept, stickningar och *framför allt vad som timat i staden och på kåren*. (R)
I undantagsfall och när ärendet handlagts med mera nit än förstånd har det hänt *t.ex. att en ung lärarinna inte fått jobb därför att hennes pappa är kommunist*. (S)
Till och med att han aldrig kom ur jämvikt var ett slags dryghet […] (R)

c) prepositionsfras

Hon hade ju aldrig varit i någon konflikt, *allra minst med sin mamma*. (R)
Särskilt efter den här kvällen lär det inte bli bättre. (R)
Till och med i krocket är jag sämst. (R)

d) adverbfras

Precis då kom Staffan kutande in genom grinden. (R)
Till och med hemma vid frukostbordet på lördagar och söndagar uppträdde han i slips och stel krage […] (R)

e) adverbiell bisats

Jag har väl hört en del, *framför allt när man kommer upp på Tempo och Epa*. (T)
[…] det skulle vara enklare att göra ett helt nytt testamente, *särskilt som vi tänker stanna här i landet*. (R)

Konsekutiv och koncessiv bisats konstrueras ogärna med fokuserande adverbial. I talspråk konstrueras konsekutiv bisats med *bara* när dess betydelse står på gränsen till avsiktsbetydelse:

Jag ringde för att säga att jag kommer hem med detsamma, *bara så att du kan göra dig i ordning så vi kan gå på bio*, fast det är förstås lite sent. (R)

f) adjektivfras, participfras

Och deras reaktion mot dessa barn, den är *enbart positiv*. (T)
Med min nyvunna talförhet blev jag accepterad och *till och med omtyckt av klasskamraterna*. (R)

g) subjunktionsfras

Han är starkare än de flesta, *åtminstone än sin bror*.
Särskilt som barn, men även som vuxna, tillskriver vi oss det värde som andra

människor ger oss. (R)
Han använde det *till och med som exlibris* i sina egna böcker. (R)
[…] tack vare den skickliga marknadsföringen framstod de för vissa människor *till och med som hälsovänliga*. (R)
Så dom bor *precis som svenskarna*. (T)

h) infinit verbfras

Bara att se på den höge baronen var en prövning […] (R)
Till och med att göra radio blir allt mer bisarrt. (R)
Och vi har väl *till och med importerat utlänningar för att få den arbetskraft vi behöver*. (T)

i) finit verbfras

Han *bara dök upp här* helt plötsligt ur tomma intet. (R)
Han *till och med skickade in några av dem*. (R)

[1] Relativa bisatser konstrueras inte med fokuserande adverbial.
*bilar, särskilt som har fyrhjulsdrift [jfr: bilar, särskilt med fyrhjulsdrift]

Betydelse § 59–64

§ 59. *Bara*-typen. Grundbetydelsen hos ett fokuserande satsadverbial som *bara* är att framhäva ett satsled genom att hävda att propositionen gäller för ingen annan referent än den fokuserade referenten (eller motsvarande för led utan egentlig referens). Talaren förutsätter att det finns en viss mängd av referenter (i vilken referenten till det fokuserade ledet ingår) som propositionen skulle kunna gälla för och finner det värt att påpeka att den inte gäller för någon annan referent ur denna mängd än det fokuserade ledets referent. Hit hör: *allena*, *allenast*, *bara*, *blott* (*och bart*), *enbart*, *endast*, *enkom*, *uteslutande*.[1]

Endast påven skulle kunna klappa presidenten på huvudet.
Jag hjälper dig *bara* om du ber mig vackert. [nödvändigt villkor]

Motsvarande satser utan fokuserande adverbial innebär ingen inskränkning i propositionens giltighet för andra referenter. Propositionen kan i dessa satser gälla antingen endast det som anges i det fokuserade ledet eller också andra referenter, men det är ointressant i sammanhanget:

Påven skulle kunna klappa presidenten på huvudet.
Jag hjälper dig om du ber mig vackert. [vanligen: tillräckligt villkor]

Jämförelsemängden skall ofta förstås som pragmatiskt avgränsad till vad som är aktuellt eller rimligt att jämföra med i sammanhanget:

Bara B-laget spelar på gräs […] (S) [Talaren jämför förmodligen med alla lag i den aktuella klubben, inte med alla lag över huvud taget.]

Då visste man ännu *bara* att Woody Allen kunde skriva roligt. (S) [Talaren jämför bara med sådant som man annars kunde veta om Woody Allen.]

Grundbetydelsen för *bara*-gruppens ord innefattar negation och leder till val av negationsberoende ord i satsen (§ 79):

Bara B-laget har *några* chanser *längre*.

Den grundläggande betydelsen 'inte annat än' glider pragmatiskt ofta över i innebörden 'inte mer än', 'så lite som', 'inte finare än', 'något så anspråkslöst och vardagligt som'.

Det är *bara* jag som kommer. [Talaren säger inte i första hand att han kommer ensam utan antyder att lyssnaren kanske hade önskat eller fruktat att någon annan skulle komma.]

[I telefon:] Hej, det är *bara* jag – Anders.

När *bara*-typens ord tar ett fokuserat led som avser mängd eller grad underförstås att mängden eller graden är oväntat eller oönskat liten eller låg:

Vi har *bara* tre hönor. ['inte mer än']
Vi hann *bara* till Kalmar. ['inte längre än'; jfr motsatsen: ända till Kalmar]
Han är *bara* fänrik. ['inte mer än']

Betydelsen 'inte annat än', 'inte mer än' gäller i princip för alla *bara*-typens ord. Orden (utom *uteslutande, blott och bart*) kan emellertid också användas på andra sätt.[2]

a) Huvudbetydelsen hos *bara* är ganska tydligt skönjbar i desiderativ huvudsats (Huvudsatser § 102) och i konditional bisats som anger önskat sakförhållande (Bisatser § 135):

Om hon *bara* ville komma tillbaka! ['jag önskar inte något {annat/mera} än …']
Om hon *bara* ville komma tillbaka så skulle jag göra allt vad som står i min makt för henne!

b) När *bara* och dess synonymer (utom *uteslutande, blott och bart*) står prefokalt kan talaren förutsätta att *bara*-ledets referent ingår i en helhet som propositionen skulle kunna gälla för med högre grad av rimlighet (jfr *till och med*-typen, § 63) samtidigt som man hävdar propositionen för endast *bara*-ledets referent. *Bara*-ledets referent framställs ofta som en anspråkslös del av en mer kapabel helhet. Satsadverbialet har kvar sin betydelse av 'inte annat än', 'inte mer än' och tolkas som stridande mot förväntan, 'fastän inte mer än X (i mängden XYZ), så ändå W'.

Bara deras sekreterare har varit i USA tre gånger. [T.o.m. (en så anspråkslöst placerad medarbetare som) deras sekreterare har varit i USA så mycket som tre gånger.]
Bara baren är värd ett besök. [T.o.m. en så anspråkslös del av lokalen som dess bar är värd ett besök.]

Bara i deras bil går det väl in fem passagerare. [T.o.m. i bara en bil, nämligen deras, går det in så mycket som fem passagerare.]

Vissa syntaktiska skillnader är kopplade till de båda betydelserna hos *bara*. I sin huvudbetydelse 'uteslutande' kan adverbialet brytas ut tillsammans med sitt fokuserade led, vilket inte är fallet när *bara* har den just exemplifierade betydelsen 't.o.m.':

Bara i X-by bor det 3 000 flyktingar. [(a) 'uteslutande i X-by …'; (b) 't.o.m. i en så liten ort som X-by …']
Det är *bara* i X-by som det bor 3 000 flyktingar. [kan endast betyda 'uteslutande i X-by …']

Endast i betydelsen 't.o.m.' kan *bara* + adverbiellt fundament följas av det adjunktionella *så*. Betydelsen 't.o.m.' leder inte till val av negationsberoende ord.

Bara i X-by så bor det 3000 flyktingar. [endast betydelsen 't.o.m.']
Bara i X-by bor det några flyktingar längre. [endast betydelsen 'uteslutande']

c) Adverbet *bara* (och möjligen *blott*) används också som ett språkhandlingsmodifierande adverbial för att markera direktiva huvudsatser som tillåtelser (se Huvudsatser § 41). Adverbialet anger att talaren inte alls har något emot att lyssnaren gör det som sägs i tillåtelsen. Med *bara* antyds att det rör sig om en småsak.

Gå du *bara*.
Bara gå du.
Sätt dig du *bara* i fåtöljen, så ska jag hämta en grogg.
Sitt du *bara* där och lata dig. [ironisk tillåtelse]

Också i expressiva huvudsatser inledda med *att* (med betydelse av känslouttryck, Huvudsatser § 91: a) används *bara*, *blott* med försvagad betydelse.

Att han *bara* törs!
Att den *bara* fungerar.

Om förbindelsen *inte bara … utan också* se § 74 not 2 samt Samordn. § 42: b.

[1] Det tidsangivande fokuserande adverbialet *först* kan användas i överförd betydelse 'bara':
De flesta läkemedel kan köpas *först* om läkare skriver ut recept. (S)

[2] *Bara*-typens ord ingår med olika funktion i satsförbindelser, där huvudbetydelsen hos *bara* kan vara svår att skönja. Inte sällan används *bara* för att ange en invändning.

Jag skulle vilja åka till Paris. Det är *bara* det att jag har ont om tid nu.
– Du kanske inte kan hjälpa mig med detta? – Det skulle *bara* fattas.
Så mycket som hon har gjort för oss, så är det *bara* naturligt att vi gör lite för henne.

Den idiomatiska sammanställningen *bara alltför X* används när den tidigare kontexten säger eller underförstår att det är bra med hög grad av X.

– Är du mycket upptagen? – Jag har *bara* alltför mycket tid.

Lexikaliserat med ett följande kausalt eller finalt *för att* är *bara* särskilt i vissa trakters talspråk. I dessa fall är *bara* närmast redundant och behöver alltså inte ange att den överordnade satsens aktion har den underordnade satsens som enda syfte eller orsak:

Vi gick hit *bara* för att det regnade.

ANM. *Bara*, *blott* kan också fungera som subjunktioner i konditionala bisatser eller desiderativa huvudsatser (Konjn, subjn, infm. § 8: g). Subjunktionen motsvarar då *om … bara* (tillräckligt villkor), inte *bara om* (nödvändigt villkor).

Han kommer *bara* hon visslar på honom. [≈ om hon bara …]
Bara det ville sluta regna! [≈ om det bara …]

§ 60. *Just*-typen. Besläktad med fokuserande adverbial som *bara* är sådana adverbial som anger att jämförelsemängden är identisk med det fokuserade ledets referent, dvs. inte någon annan vilket man kanske kunde ha väntat eller fruktat (t.ex. *exakt*, *just*, *precis*).

Det var väl snarast därför att man ansåg att *just* klosterinrättningarna var emot religionsfriheten. (T)
Till De Gamlas Dag vid närkegränsen inbjöds *precis* de personer som skulle inbjudas […] (R)

§ 61. *Särskilt*-typen. Några fokuserande adverbial framhäver ett satsled genom att hävda att propositionen gäller för dess referent i högre grad eller större omfattning än för andra referenter (eller motsvarande för led utan egentlig referens). Talaren förutsätter alltså att det finns en viss mängd av referenter (i vilken referenten till det fokuserade ledet ingår) som propositionen gäller för i olika hög grad eller i olika omfattning och hävdar att den gäller i högre grad eller större omfattning för det fokuserade ledets referent än för de andra referenterna i mängden. Som fokuserande adverbial med denna betydelse används i första hand följande uttryck:

framför allt, företrädesvis, förnämligast, förnämst, (först och) främst, huvudsakligen, i (all) synnerhet, i främsta rummet, i första hand, i huvudsak, inte minst, primärt, speciellt, särskilt, väsentligen, övervägande

Peter har alltid intresserat sig {för *framför allt/framför allt* för} fåglar. [Talaren underförstår att Peter intresserar sig för annat än fåglar men att fåglarna upptar hans intresse i högre grad än annat.]
Nytillskottet lovsjungs av *i synnerhet* kunder som är angelägna om att få ringtrycket korrekt avläst. (R)
Barnen måste *först och främst* ha sin föda; de späda liven hade rätt att få växa. (R)
[…] *särskilt* Anna irriterade ofta de andra kvinnorna […] (R)
Men det är någonting som vi alldeles glömt bort, *framför allt* här i Lund […] (T)

Ofta anges det explicit i satsen, t.ex. med ett led samordnat med det fokuserade ledet, vilka andra referenter propositionen gäller för:

En som handlar med tjuvgods och *framför allt* juveler. (R)
Det var en svår chock för oss alla och *i synnerhet* för majoren. (R)

Ett av *särskilt*-typens fokuserande adverbial, nämligen *allra minst*, har negerande betydelse: propositionen gäller för det fokuserade ledets referent än mindre än det gäller för andra referenter i mängden (eller motsvarande för led utan egentlig referens). Talaren hävdar alltså att det finns en viss mängd av referenter (i vilken referenten till det fokuserade ledet ingår) som propositionen inte gäller för, och det ännu mindre för det fokuserade ledets referent än för de andra referenterna i mängden.

Även vid negerande betydelse anges ofta jämförelsemängden, dvs. vilka andra referenter som propositionen inte heller gäller för:

Jag har inte bjudit några grannar på kalaset, *allra minst* Lindbergs.
En punktering rår ingen för, *allra minst* en stackars dam i nedre medelåldern […] (R)

§ 62. *Åtminstone*-typen. Några fokuserande adverbial framhäver ett satsled genom att hävda att propositionen gäller för referenten till detta led vare sig det gäller även för någon annan referent eller ej (eller motsvarande för led utan egentlig referens). Talaren förutsätter att det finns en viss mängd av referenter (i vilken referenten till det fokuserade ledet ingår) som propositionen skulle kunna gälla för och hävdar samtidigt att den gäller för det fokuserade ledets referent, fastän det är osäkert eller irrelevant hur det förhåller sig med de övriga referenterna i mängden. Hit hör i första hand *åtminstone* men också *i alla fall*, *i alla händelser*, *i varje fall* (vilka framför allt fungerar som konjunktionella satsadverbial, § 40).

Åtminstone släktingarna kommer på begravningen.
Astrid kommer på begravningen, *i alla fall* om hon inte blir sjuk.
Nej, *åtminstone* Andreas måste bli förskonad. (R)
Men till slut bestämde han sig för att gå in och se *åtminstone* en del av filmen […] (R)
Jag har nog mött det hos mina barn, *åtminstone* den som nu är fem år. (T)

§ 63. *Till och med*-typen. Ett fokuserande adverbial kan användas när talaren förutsätter att det finns en viss mängd av referenter (i vilken det fokuserade ledets referent ingår) som propositionen skulle kunna gälla för med olika hög grad av rimlighet, samtidigt som han hävdar att propositionen gäller för det fokuserade ledets referent trots att rimligheten för att anta att den gjorde det är låg. Han implicerar därmed att propositionen gäller alla referenter i mängden för vilka rimligheten är högre än för det fokuserade ledets referent (eller motsvarande för led utan egentlig referens). Hit hör särskilt *till och med* (*t.o.m.*).

Till och med när han är sjuk cyklar han sin träningsrunda.
Hon läste *t.o.m.* när hon åt.
Vi har *till och med* en isländska i vår klass. (T)

Så det är kanske inte så underligt att hon sjunger på elva språk och talar nästan lika många – *till och med* svenska. (S)
Förbundskapten Hans ”Virus” Lindberg *till och med* applåderade grabbarnas uppträdande på isen […] (S)

De fokuserande adverbialen *ens*, (*ens*) *en gång* är negationsberoende (§ 79) och anger tillsammans med det negerande adverbialet att propositionen inte gäller för det fokuserande ledets referent, fastän rimligheten för att den skulle göra det är högre än för de andra referenterna i jämförelsemängden:

Inte ens Sture, en trevlig liten sork som brukar vara i vägen för kloten när vi spelar boccia, fanns på plats i år. (S)
Men jag menar alltså det att det *inte ens* i vår tid är möjligt med en livsåskådningsmässig neutralitet […] (T)

Några fokuserande adverbial (*allaredan*, *redan*; *ännu*; *först*, *så tidigt som*, *så sent som*) har tidsbetydelse.[1] Det fokuserade ledet utpekar eller implicerar en tidpunkt vid vilken propositionen gäller. Med det fokuserande adverbialet anger talaren att han finner det värt att jämföra med tidigare respektive senare tidpunkter då propositionen gäller eller skulle kunna gälla, ofta därför att han finner dessa tidpunkter rimligare (Advl § 107).[2]

Först andra terminen kommer det riktiga instrumentet fram. (S)
Alltså, vi sjunger samma gamla psalmer som var omoderna *redan* när dom skrevs. (T)
Redan de gamla kineserna förstod konsten att pungslå folket […] (S)
Det förekom häxprocesser i Sverige *ännu* på 1700-talet.
Ännu i dag vittnar tusentals sjönamn om denna kolonisering. (S)
Det slog mig att jag borde föra samman Andreas och Claude så fort som möjligt, kanske i morgon *redan*. (R)
Då *först* slog de till. (S)

[1] *Redan* kan också användas med överförd betydelse, dvs. samma betydelse som *t.o.m.* med synonymer:

Redan att sätta barn till världen blir en omöjlighet. (S)
Det är ju *redan* det en väldigt viktig fråga. (T)

[2] Liknande betydelse och funktion som tidsangivande adverbial av *till och med*-typen har den negationsberoende subjunktionen *förrän* (Konjn, subjn, infm. § 8: h, Bisatser § 96), särskilt när den står före icke satsformat led eller före bisats som inleds av annan subjunktion. *Inte (…) förrän* kan parafraseras med *först (när)*. Till skillnad från satsadverbialen kan dock inte *förrän* stå i mittfältet skilt från det fokuserade ledet.

Inte *förrän* andra terminen spelar man på riktiga instrument.
Inte *förrän* {kl. 9/(när) han kom hem/hemma i sitt eget kök} hade han ätit.
Man spelar inte på riktiga instrument *förrän* andra terminen.
*Man spelar inte *förrän* på riktiga instrument andra terminen.

§ 64. *Bland annat*-typen. Några fokuserande adverbial framhäver ett satsled genom att hävda att propositionen gäller för referenten till detta led och att den gäller för minst en annan referent (eller motsvarande för led utan egentlig referens). Talaren förutsätter alltså att det finns en viss mängd av referenter som propositionen gäller för och hävdar att det fokuserade ledets referent ingår i denna mängd. Hit hör: *bland* {*annat/andra*} (förkortat *bl.a.*), *exempelvis*, *förslagsvis*, *till exempel* (förkortat *t.ex.*).

Han hade *bland annat* setts i staden Baalbek. (S)
[…] en smal byaväg kantad med låga kojor där *bland andra* smeden, skomakaren och jordegumman hade sitt hemvist. (R)
Men ibland får de lust att strunta i alltihop och gå på bio *till exempel*. (S)
Och vid behov så kan man då ringa *till exempel* Finlandshemmet här […] (T)
Men han är bunden – av egna lån i *förslagsvis* Chase Manhattan. (R)

Negerande satsadverbial § 65–87

§ 65. Översikt. Negerande satsadverbial utgörs vanligen av ett negerande adverb, t.ex. *inte*. Det negerande satsadverbialet negerar olika slag av satser samt led i satser, ofta satsekvivalenta led eller led i samordningar.[1] I den finita satsen placeras det negerande adverbialet vanligen sist i mittfältet.

Syrenerna blommar ju tyvärr *inte* så här tidigt.
Genom att *inte* uttala sig höll hon folk i spänning.
Han ringde till Sven men *inte* till sin bror.

En deklarativ huvudsats med negerande satsadverbial anger (i sin prototypiska betydelse av påstående) att motsvarande sats utan negerande adverbial är falsk, dvs. adverbialet ger kontradiktorisk betydelse åt (resten av) satsen.

[1] *Icke* används dessutom produktivt som förled i sammansatt adjektiv och substantiv:
icke-kristna religioner, icke-officiella källor, icke-rökare, icke-våld
motsvarande *icke-statliga* kyrkor i Västtyskland eller Finland (S), *icke-vandaliserade* toaletter (S), *icke-periodiska* kristaller (S), *icke-deterministiska* skeenden (S), *icke-produktion* av mjölk (S)
Entréavgift för *icke-medlemmar*. (S)
På andra håll i världen är inställningen hos vita till *ickevita* just sådan som Mildred D Taylor beskriver. (S)

§ 66. Struktur. Som negerande adverbial fungerar de negerande adverben *inte*, *icke*, *ej*, *ingalunda*. (För ordens stilvärde se Advb § 39.)[1]

Förhandlingarna är {*inte/icke/ej/ingalunda*} slutförda ännu.
{*Inte/Icke/Ej*} heller detta kan de acceptera.
Lastbilen gör vi oss *inte* av med. (R)
Mördaren skulle *icke* gripas. (S)

Städning ingår *ej*. (S)
Curlingsäsongen är *ingalunda* över i och med att SM-serien är avgjord. (S)
Inte heller för Ralf Åkesson fungerade spelet. (S)
Pengar luktar *inte*, *ej* heller har de moral. (S)
Jag känner mig *inte* hemma här. (T)

Inte förekommer i talspråk ofta i en kontraherad, enklitisk form [ntə] när ordet självt är obetonat och står efter obetonad vokal, obetonad vokal + *r* eller obetonad vokal + *n*:[2]

Jag ska inte [skantə/skɑntə] åka.
Det tror jag inte [jantə/jɑntə].
Det är trist att inte [ɔntə] ha henne hemma.
Du får inte [foɳʈə] gå än.
Jag kan inte [kantə] skriva maskin.
Han vill ju inte [jəntə] komma.

Som negerande adverbial fungerar också det korrelativa adverbet *varken* som korresponderar med ett senare *eller* (§ 48: b).[3] *Varken* negerar också det andra disjunktiva ledet.

Bengt bjöd *varken* några släktingar eller några arbetskamrater. [dvs. inga släktingar och inga arbetskamrater heller]
Bengt har *varken* skaffat några pengar eller sett sig om efter något jobb än.
Min kritik berör *varken* bokens texturval eller den avslutande uppsatsen […] (S)
Det är en befängd tanke som *varken* löser ungdomars eventuella alkoholproblem eller det ökade våldet. (S)
Så fort dom förstår att man är svensk så förstår dom *varken* tyska eller engelska. (T)

Negerande betydelse har också *knappast* 'troligen inte' (jfr § 18), *knappt* 'nästan inte', *näppeligen*, *omöjligen* (vid *kunna*).[4] (*Knappast* används också i betydelsen 'nästan inte'.)

Nu blir det *knappast* lättare framöver i kampen om kontrakt. (S)
Utredningen har *knappt* börjat […] (S)
Knappt hade han ätit färdigt förrän hon stod i dörren.
Knappt något har hänt. (S)
Vi får *näppeligen* fred på denna sidan jul.
Den kan *omöjligen* bli färdig förrän om en vecka.
Jag har haft så många så jag kommer *knappast* ihåg dom längre. (T) ['nästan inte']

Som negerande satsadverbial med samtidig tidsbetydelse (= *inte … någonsin*) fungerar *aldrig*:

Mindre har *aldrig* betalats för aktierna. (S)
Ändå fick vi svenskar *aldrig* se honom då hans stjärna stod i zenit i 50-talets mitt. (S)
Jag har ju *aldrig* varit i utlandet. (T)

Ordet används ibland med förbleknad tidsbetydelse i stället för emfatiskt *inte*:

Han hjälper dig *aldrig* om du ber på det viset!
– Får jag låna din bil? – *Aldrig*!

Som negerande adverbial med samtidig rumsbetydelse fungerar *ingenstans*, *ingenstädes*:

Ingenstans är detta tydligare än på energiområdet. (S)
[…] till lunch serveras i princip *ingenstans* vare sig vin eller öl […] (S)

Som negerande adverbial med samtidig gradbetydelse fungerar *långtifrån*, *minst av allt*:

Han är *långtifrån* färdig än.
Elof får *minst av allt* väljas till ordförande.
Men det är *långtifrån* bara sprit som säljs. (S)
Den svenske spelare han *minst av allt* vill möta på bandyplanen är Stefan Karlsson […] (S)

Ungefär med samma innebörd som negerande adverbial + *heller* (additivt konjunktionellt satsadverbial, § 37: a) och oftast med betydelse av gradadverbial används *lika lite*, *än mindre*:

Lika lite torde de övriga utpekade personerna i artikeln känna någon arbetsglädje i sin yrkesutövning framöver. (S)
Än mindre skönjs stommar resta till nya bostäder. (S)

Negerande innebörd har många andra ord än negerande adverb.[5]

[1] Några svordomar vilka annars används som förstärkande satsadverbial tillsammans med negation kan i vissa konstruktioner användas ensamma med negerande innebörd:

I helvete (*att*) jag skulle stanna här längre. Jfr: Aldrig i livet att jag skulle stanna här längre.
Så fan heller (*att*) du åker redan nu. Jfr: Aldrig i helvete att du åker redan nu.
Jag kan *så* {*i helvete/fan*} *heller*. 'Det kan jag verkligen inte.'

Motsvarande konstruktion med vissa modala satsadverbial (§ 20) förekommer hos somliga språkbrukare:

{*Minsann/Sannerligen/Tamejfan*} om jag stannar här längre. 'Jag stannar verkligen inte här längre.'

[2] Regionalt förekommer *inte* i formen *int* (med den reducerade varianten *nt*) särskilt i nord- och finlandssvenskan.

[3] I stället för *varken* förekommer, mest i skrift, *vare sig* som negerande adverbial. Språkvårdare avråder från bruket, se vidare § 48: c.

[4] *Knappt* 'nästan inte' kan användas i en satsfogning som liknar utbrytning:

Det är *knappt* hon kan andas för trycket i sidan. (R)
Det är *knappt* att jag kan tro det ännu. (R)

Jämför med liknande betydelse *precis*, *nätt och jämnt*, *med nöd och näppe*:

Det var {precis/nätt och jämnt/med nöd och näppe} att hon kunde andas. ≈ Hon kunde {precis/nätt och jämnt/med nöd och näppe} andas.

[5] Framför allt förekommer negerande pronomen (Pron. § 191–195: *ingen*, *intet*, *ingenting*). Prepositionsfraser vilkas rektion innehåller ett negerande pronomen placeras som negerande adverbial. Som negationer fungerar ibland *omöjligen*, *omöjligtvis*.

Vi får {*på inga villkor/under inga omständigheter/på inget sätt*} störa förhandlingarna.
Han kan *omöjligtvis* ha hunnit fram redan.

Andra exempel på led med negerande innebörd:

sällan 'nästan aldrig', få 'inte många', föga 'inte särskilt', 'inte mycket', utan 'som inte har' etc., utom 'dock inte', med mindre 'om inte', sakna 'inte ha'

Många verb eller adjektiv ger negerad betydelse åt en underordnad infinitivfras eller en narrativ bisats:

hindra, avråda, varna, undvika, undgå, försumma, vägra, låta bli, underlåta, avstå ifrån, förneka, glömma, slippa, förbjuda; ovillig

Flera prefix har negerande innebörd (Adj. § 31: a, Subst. § 23: a, Vb § 17: 2, 3):

o-, in-, im-, dis-, des-, miss-, van-

Syntaktisk funktion och distribution §67–79

§ 67. Översikt. Negerande adverbial kan negera hela satsen (satsnegation) eller bara ett led i denna (lednegation) (§ 81). Satsnegerande adverbial (§ 68–71) står normalt i mittfältet, sist av satsadverbialen, eller affokalt. Lednegerande adverbial (§ 72–73) står framför huvudordet i det led som negeras. Också i övrigt har det negerande adverbialets placering samband med dess semantiska och syntaktiska funktion (se t.ex. om negationens räckvidd, § 83).

1. Satsnegation

a) Satsnegerande adverbial placeras vanligen i satsens mittfält som det sista av satsadverbialen.

Eftersom han ju tyvärr nog *inte* har blivit färdig …
Han har ju tyvärr nog *inte* blivit färdig …

b) Satsnegerande adverbial kan stå prefokalt vid sitt fokuserade led när detta fungerar som fundament. I det fokuserade ledet ingår då ett kvantitetsangivande ord inom negationens räckvidd (*alla*, *många*, *någon*, *en enda*, *alltid*, *ofta*, *någonsin* m.fl.), ett annat satsadverbial eller ett negationsberoende gradadverbial.

Inte någon annanstans har man varit så negativ.
Inte {heller/ens} min bror skulle orka med något sådant.
Inte särskilt stor var deras gran i alla fall.

c) Satsnegerande adverbial kan placeras prefokalt vid sitt fokuserade led på det negerande adverbialets ordinarie plats i mittfältet, om det fokuserade ledet ensamt hade kunnat stå i mittfältet i icke-negerad sats.[1]

Eftersom vi antagligen *inte* dåförtiden ville medge sådana planer …
Koldioxid brukar *inte* normalt räknas som någon förorening.

d) Som satsnegerande adverbial kan *inte* ensamt placeras som fundament särskilt när det icke-negerade satsinnehållet är aktuellt (det negerande adverbialet är då obetonat) eller för att ange emfas i uppräkning av flera negerade satser (det negerande adverbialet är då betonat).

$_0$*Inte* har Lindgren skrivit det där!
ˈ*Inte* har jag ˈtvättat och ˈ*inte* (heller) har jag ˈstädat.

Om ordningen mellan negerande adverbial och *alls*, *heller*, *ens* se § 76, 79: b, c.

2. Lednegation
Lednegerande adverbial ingår i ett led i satsen utan att negera satsen i övrigt.
När det negerande adverbialet negerar ett icke satsformat led, placeras det på adverbialsplats framför huvudordet i den fras som utgör det negerade ledet (frasen anges i exemplen med hakparenteser):

Genom <att *inte* röka inomhus> gör du oss en stor tjänst.
en <ännu *inte* helt färdig> tavla
ett <ännu *inte* projekterat> område

[1] När det av satsnegationen fokuserade ledet kontrasteras mot ett följande led i en samordning, kan samordningen med prefokalt placerat negerande adverbial stå på det fokuserade ledets ordinarie plats, alltså även senare än i mittfältet:

Inte Arne utan min bror Bengt vann i år den traditionella simningen.
I år vann *inte* Arne utan min bror Bengt den traditionella simningen.
Den traditionella simningen har i år vunnits *inte* av Arne utan av min bror Bengt.

ANM. 1. Lednegation (2) skall alltså skiljas från satsnegation i sats med fokuserat led där det negerande adverbialet kan placeras framför det fokuserade ledet (1b, c, d). I sats med fokuserat led är negationen fortfarande semantiskt en satsnegation. Också ett satsnegerande adverbial som avser ett fokuserat led kan normalt placeras på sin ordinarie plats i mittfältet, vilket inte är möjligt vid lednegation.

ANM. 2. En underordnad sats med eget satsnegerande adverbial är samtidigt ett fall av lednegation i den överordnade satsen:

Torbjörn visste <att Susanne *inte* skulle tala>.
<Eftersom ni *inte* kom vid den avtalade tiden>, gick vi själva på bio.

Placering av satsnegerande adverbial § 68–71

§ 68. Satsnegerande adverbial i mittfältet. Negerande satsadverbial placeras normalt sist i mittfältet:

Han vill nog emellertid *inte* acceptera förslaget.

Mellan ett negerande adverbial och ett följande infinit verb kan dock ett sättsadverbial stå (eftersom sättsadverbial kan placeras före det verb som de bestämmer, Advl § 67):

Han ville *inte* stillatigande acceptera förslaget.

Det negerande adverbialet kan också stå prefokalt i förhållande till ett fokuserat led i mittfältet (som också utan negation skulle kunna stå där, § 70):

Han ville *inte i år* betala samma summa som sist.

I förhållande till intillstående nominala led placeras det negerande adverbialet enligt de allmänna reglerna för satsadverbial (§ 8).

Intill subjekt:[1]

Eftersom {Lindgren/han} *inte* kan komma …
I morgon kan {Lindgren/han} *inte* komma.
Eftersom {*inte* Lindgren/**inte* $_0$han} kan komma …
I morgon kan {*inte* Lindgren/**inte* $_0$han} komma.

Intill objekt:

Igår såg Lindgren {$_0$det *inte*/*?inte* $_0$det}.
Igår rakade Lindgren {$_0$sig *inte*/*?inte* $_0$sig}.

Ett negerande adverbial som står i mittfältet kan fokusera ett led i satsen (jfr § 82). Om det fokuserade ledet står i satsens slutfält är mittfältsplaceringen av det negerande adverbialet normalt det enda möjliga. I nedanstående exempel anges det fokuserade ledet med hakparentes och ”f”.

Han har *inte* träffat <de anställda>$_f$ ännu.
Han har *inte* träffat de anställda <ännu>$_f$.
Han ville *inte* prata <om det>$_f$ just då.
Jag har *inte* sett honom <på det stället>$_f$ på länge.

[1] Om ett reflexivt objekt står framför betonat subjekt (Obj. § 17) kan det negerande adverbialet stå mellan objektet och subjektet, och – undantagsvis – som reducerat, enklitiskt (§ 66) också framför det reflexiva objektet (liksom de obetonade modala satsadverbialen, § 8):

Nu väntar sig *inte* Svensson några fler brev.
Nu väntar *inte* [ˈvɛnːtaɳ[ə] sig Svensson några fler brev.

§ 69. Satsnegerande adverbial prefokalt placerat vid led som fundament. Negerande adverbial kan placeras prefokalt vid fras med vissa kvantitetspronomen eller kvantitativa adverb (som då också står inom negationens räckvidd, se § 83). Hela konstruktionen står som fundament. Som negerande adverbial i uttryck av denna typ används *inte*, *icke*, *ej*, *knappt*, *knappast*.[1]

a) Det negerande adverbialet står prefokalt vid nominalfras eller prepositionsfras med kvantitetspronomen som *många*, *mycket*, *någon*, *någonting*.[2]

Inte många människor skulle ha märkt att något var på tok […] (R)
Inte många i vår stad förmådde hålla sig nyktra någon längre tid […] (R)
Inte mycket blir sagt under resan. (R)
Inte någon anade att hennes morsa var sömmerska […] (R)
Knappast någon i bygden reste ännu invändningar emot den. (R)
Inte någonting förstår jag när han pratar. (R)
Inte en enda av hennes vänner fanns i livet. (R)
{*Inte* för/För *inte*) *någon enda* av oss var det en fördel.

Mindre vanlig är prefokal placering vid totalitetspronomen eller distributiva pronomen:

Inte (*alls*) *alla* eleverna ville vara med. *Inte* i *alla* familjerna har man telefon.
Inte alla fula små hundar är betrodda att vakta ett garage. (R)
Inte hela klassen ville vara med. *Inte* i *hela* kommunen har man tillgång till kommunalt vatten.
Inte varje elev ville vara med. *Inte* i *varje* hem har man telefon.
Inte var dag får man höra något sådant.
Inte hos *var och en* möter man en sådan förståelse.
Inte vem som helst klarar en sådan uppgift.

Grundtalet *en* förekommer här ofta ihop med *enda*:

Inte en (*enda*) björk har klarat sig.
Inte en (*enda*) bank lyckades vi hitta i Verona.

Vissa lexikaliserade nominalfraser med obetonat *en* kan användas som fundament:

Inte ett öre fick jag.
Inte ett ögonblick trodde jag på honom.
Inte ett ord var sant av det han sa.
Inte en aning hade han om vad som hänt, sa han.

b) Det negerande adverbialet står prefokalt vid vissa kvantitativa adverb av samma semantiska typ som pronomenen under (a) ovan.

Inte sällan insveptes trupperna i förblindande snöstormar […] (R)
Inte ofta får man så goda köttbullar utanför Skåne.
Inte {*någonsin/någonstans*} har jag fått så goda köttbullar som här.
Inte alltid hade man lejt ett spelkapell från stan. (R)

Också vid *gärna* kan negerande adverbial stå prefokalt:

Inte gärna skulle jag se honom som min efterträdare.

c) Det negerande adverbialet står tillsammans med fokuserande adverbial (och det konjunktionella adverbialet *heller*) framför vilken som helst fras eller sats som kan stå som fundament med fokuserande adverbial. Vissa fokuserande adverbial efter negerande adverbial tillhör de negationsberoende uttrycken (§ 79).[3]

Inte bara väderleken spelar in. (S)
Inte heller krogscenen var främmande för Karl Gerhard […] (S)
Inte ens Bank of England är immun. (R)
Inte ens med fler bilar behöver luften bli sämre – om köerna minskar. (S)
Inte heller här nämnde Gorbatjov sina företrädare, Stalin och Chrustjev, vid namn. (S)
Inte minst offensivt imponerade de, medan de uppträdde mindre säkert defensivt. (S)

Om placering av *heller*, *ens* se nedan § 79: b, 83: e, f.

[1] Det är inte särskilt vanligt med prefokalt placerade negerande adverbial i fundamentet. Ofta föredrar man en annan konstruktion som gör det möjligt att placera de negerande adverbialen på deras ordinarie plats i mittfältet, t.ex. utbrytning.

Alla elever ville *inte* vara med.
Det var *inte* alla elever som ville vara med.
Det är *inte* mycket som stämmer här.
Det var *inte* en enda elev som ville vara med.
Det var *inte* alltid man hade lejt ett spelkapell från stan.

[2] Det negerande adverbialet måste stå först i fundamentet eller föregånget enbart av preposition:

*Föräldrarna till *inte någon* elev hade klagat. Jfr: *Inte någon* elevs föräldrar hade klagat.

[3] På samma sätt står det negerande adverbialet tillsammans med den negationsberoende subjunktionen *förrän* (jfr § 63 not 2):

Inte förrän {kl. 9/när han kom hem/hemma i sitt eget kök} hade han ätit. [jfr: först, redan]

§ 70. Satsnegerande adverbial prefokalt placerat vid adverbial i mittfältet. Ett satsnegerande adverbial kan stå prefokalt i förhållande till ett fokuserat adverbial i mittfältet. Det fokuserade ledet är då av en typ som också annars kan placeras i mittfältet.[1] Negerande adverbial + fokuserat led placeras sist i mittfältet, dvs. på det negerande adverbialets ordinarie plats.[2]

Men 1985 fick han sparken, till följd av misshälligheter han *inte närmare* vill gå in på. (S)
Vi kommer med säkerhet att ångra oss när viktiga delar av vår historia *inte ens fragmentariskt* är avläsbara ”på platsen” utan endast i Stadsmuseets arkiv. (S)
Arne vill *inte direkt* motsäga Göran Petterssons åsikt […] (S)
Men vi kan säkert *inte nu i en första omgång* komma igång med alla dessa. (S)
De politiska kriserna i riksdagshuset har *inte i någon större utsträckning* negativt påverkat den samhällsomdaning som skett […] (S)

[1] Också *alla, båda* kan som fria predikativ stå i mittfältet efter prefokalt placerat negerande adverbial:

Lärarna ville *inte alla* delta i konferensen.
Jessica och Sten vill *inte båda* skriva under på reversen.

[2] Vanligen står det negerande adverbialet ensamt i mittfältet, medan dess fokuserade led står i satsens slutfält (§ 68):

Han har *inte* träffat de anställda *ännu*.
Han ville *inte* prata om detta *dåförtiden*.
Jag har *inte* arbetat (*särskilt*) *entusiastiskt* med saken.
Hon har faktiskt *inte* erbjudit mig *många alternativ*.
Jag har *inte* slutat mitt arbete *av det skälet*.

ANM. När det negerande adverbialet står omedelbart framför fokuserat led i mittfältet står det fokuserade ledet inom negationens räckvidd. Om det negerande adverbialet står sist har det ibland mindre räckvidd.

Han har tyvärr *inte ofta* velat tala med mig. ≠ Han har *ofta* tyvärr *inte* velat tala med mig.
Hon kan *inte av detta skäl* ha tackat nej. ≠ Hon kan *av detta skäl inte* ha tackat nej.

Ofta ger de olika ordningsföljderna ingen eller ringa betydelseskillnad:

Han var *inte på den tiden* särskilt intresserad. ≈ Han var *på den tiden inte* särskilt intresserad.
De har *inte ännu* fått något besked. ≈ De har *ännu inte* fått något besked.

§ 71. Ensamt satsnegerande adverbial som fundament. Ett satsnegerande adverbial kan ensamt placeras som fundament i vissa fall.[1]

Om resten av satsens innehåll redan är aktuellt (i kontexten eller i talsituationen), kan obetonat *inte* utgöra fundament. Satsen fungerar då ofta som en invändning.

$_0$*Inte* har Lindgren skrivit det där! [Talaren opponerar sig mot någon annans uppfattning.]
$_0$*Inte* ska du stå här och skala potatis.
$_0$*Inte* är den här artikeln så dålig.
Vare sig de kommer om en kvart eller om en timme, så $_0$*inte* tänker jag stå här och vänta längre.
Inte var det någon här när jag lämnade er. (R)
Inte var det lätt för mig heller […] (S)
Victor! Förlåt mig! *Inte* menade jag så! (R)
Inte menar jag något grovt yttre våld. (R)
Inte går han och säger att enligt mig så är han död. (T)
Men *inte* har du glömt mig för den skull? (R)

Negerande adverbial (*inte, icke*) som fundament kan också ange emfas, t.ex. när flera negerade sakförhållanden parallellt – explicit eller implicit – ställs mot varandra. Det negerande adverbialet är då betonat.

ˈ*Inte* har hon ˈtvättat och ˈ*inte* har jag ˈstädat. [Talaren beklagar att varken det ena eller det andra av sakförhållandena föreligger.]

Och *inte* heller har jag hunnit handla.
Och *inte* har jag hunnit handla heller.
Vad är det för kort jag skall sköta väl? *Inte* har jag några kort, och *inte* lär jag få dem av moster. (R)
Han har inga pengar och *inte* har han nån näver heller. (R)
Om det har regnat någonstans i natt, så *inte* är det här.

Om den negerade propositionen kontrasteras mot en icke negerad, kan den sistnämnda innehålla ett kontrasterande *väl* eller *nog*:

Inte har det regnat här, men *väl* i Stockholm.
Inte ser jag mycket ut för världen, men *nog* klarar jag mig alltid.

För att ange emfas kan *ingalunda* placeras som fundament:

Ingalunda har jag suttit här overksam.

[1] Regionalt (finlandssvenska, nordsvenska) kan ett negerande satsadverbial [int] stå som fundament utan att något av de särskilda villkoren i § 71 är uppfyllda.

Placering av lednegerande adverbial § 72–73

§ 72. Negerande adverbial i infinitivfras. Negerande adverbial i infinitivfras placeras framför infinitiven och efter eventuellt infinitivmärke (Inffraser § 2). Om flera led föregår infinitiven placeras negerande adverbial (med eventuellt fokuserat led) på samma plats bland dem som i den finita satsens adverbiella mittfält (jfr § 68, 70).[1]

Att bara fördenskull *inte* komma till mottagningen måste väl bedömas som en något överdriven reaktion.
Hon påstod sig numera *inte* ha något emot deckare.
Jag till exempel har vant mig vid att *inte* plocka mask med elektricitet. (R)
Ingen försökte ens övertala mig att *inte* resa. (R)
Att *inte* foga sig var att spela en roll […] (R)
Jag har haft turen att *inte* behöva vara klassföreståndare nån gång. (T)
[…] hans löfte att *inte* ens röra vid dörrhandtaget till vagnen […] (R)
Fru von G. sade sig *inte* förstå vad hon menade. (R)

[1] Om det överordnade verbet är finit och infinitivmärke saknas i en omedelbart följande infinitivfras blir strukturen i vissa fall dubbeltydig (jfr Inffraser § 2):

Vi såg honom *inte* stanna vid rött ljus. Jfr: (a) Vi såg att han inte stannade vid rött ljus. (b) Vi såg inte att han stannade vid rött ljus.
Maja bad oss *inte* ropa så högt. Jfr: (a) Maja bad oss att vi inte skulle ropa så högt. (b) Maja bad oss inte att vi skulle ropa så högt.

§ 73. Negerande adverbial i adjektiv- eller participfras. Negerande adverbial (ofta *icke*) placeras i adjektiv- eller participfras normalt på den plats som i frasen motsvarar mittfältet i den finita satsen, dvs. framför huvudordet. I förhållande till andra adverbial placeras det negerande adverbialet som i den finita satsens mittfält (dvs. vanligen sist, § 68; jfr också § 70).

mina numera *icke* obetydliga tillgångar
en för den tiden alls *icke* föraktlig insats
två med tanke på omständigheterna *icke* önskvärda gäster
de *icke* obligatoriska uppgifterna
en *icke* föraktlig kompensation (R)
en *icke* uppmärksammad daglig middagsgäst (R)
hans ännu *inte* avslutade rapport (R)
något ännu *inte* avslöjat syfte (R)
en framtida ännu *inte* definierad roll (R)
En *inte* kartlagd underjordisk flod i Warrington. (R)
Given tar fyra spelmässigt *inte* välmatade timmar. (S)
de *icke* hämnade döda (R)
andra ritualer, ännu *inte* genomförda, blott existerande som möjliga handlingar (R)

Särskilt ofta förekommer negerande adverbial vid adjektiv som själva har negerad betydelse med prefixet *o-*. (Negationen har här gärna konträr betydelse, dvs. hela uttrycket används som en underdrift.)

en *inte* obetydlig del av Lenins korrespondens (R)
en *inte* oväsentlig inkomst (R)
en *inte* obefogad självkänsla (R)

Det negerande adverbialet kan ingå i ett gradadverbial som i sin tur är bestämning till ett adjektiv eller particip:[1]

[…] det blev en besynnerlig höst och en *inte* mindre besynnerlig vinter. (R)
von Luckner uppvisade en *inte* ringa list. (R)
en *inte* helt aktuell fråga (R)
den *inte* helt entydiga meningen (R)
en *inte* alltför djup ravin (R)

Ofta är gradadverbialets huvudled ett negationsberoende uttryck (§ 79):

(en) *inte* {så värst/vidare/riktigt/så/ett dugg/det minsta} lyckad föreställning

Negerande adverbial kan bestämma adjektiv eller particip också när frasen står i nominalfras utan substantiviskt huvudord:[2]

De tidigare *icke* skattskyldiga drabbas av försämringar.
De *icke* färdigutbildade måste i första hand beredas platser på kursen.

Vissa kombinationer av negerande adverbial + adjektiv eller pronomen är halvt lexikaliserade.[3]

[1] Grundtal kan ta *inte fullt* som gradadverbiell bestämning:

Inte fullt ['nästan'] 400 personer deltog.

[2] Marginellt kan det negerande adverbialet negera också substantiv (även om då oftast sammansättning föredras):

Alla *icke* fackmän bör erbjudas utbildning. [Jfr med substantivliknande adjektiv eller particip: alla *icke* godkända, de *icke* färdigutbildade.]

[3] Lexikaliserade är t.ex. *inte minst* 'särskilt', *inte mindre än* 'så mycket som', där *inte* aldrig är satsnegerande:

Han har bearbetat *inte minst* tjänstemännen på mellannivå. Han har *inte minst* bearbetat tjänstemännen på mellannivå. Jfr: *Han har *inte* bearbetat *minst* tjänstemännen på mellannivå.

Han har skrivit *inte mindre än* femton böcker om biskötsel.

Uttryck som *inte långt ifrån*, *inte långt efter* är vanligen lednegerande:

Han har tänkt slå sig ner *inte långt ifrån* Örebro. ≠ Han har inte tänkt slå sig ner långt ifrån Örebro.
Han skulle åka hem *inte långt efter* jul. ≠ Han skulle inte åka hem långt efter jul.

Halvt lexikaliserade är också *inte annat än*, *inte mer än*, *inte fler än* 'bara' där det negerande adverbialet ogärna placeras senare än i mittfältet:

Han hade *inte* köpt *mer än* tre kor. ?Han hade köpt *inte mer än* tre kor.
Det brukar *inte* behövas *annat än* vissna löv. *Det brukar behövas *inte annat än* vissna löv.

ANM. Vissa satser är strukturellt dubbeltydiga mellan sats- och lednegation:

Förbudet gäller icke behöriga fordon. [(a) Lednegation: Förbudet gäller obehöriga fordon. (b) Satsnegation: Behöriga fordon omfattas icke av förbudet.]

§ 74. Negerande adverbial vid samordning. Vid samordning kan båda eller bara ett av de samordnade leden vara semantiskt negerat. Detta uttrycks i huvudsak på följande sätt:

1. Båda leden är semantiskt negerade

a) Ett negerande adverbial gäller för båda leden och de samordnade leden förbinds med *och* enligt reglerna för icke-negerad sats. I stället för *och* kan *eller* användas om propositionen inte behöver vara giltig för båda leden samtidigt.

Bilen och båten fungerar *inte*. Bilen {och/eller} båten får jag *inte* använda.
Nästa dag fungerade *inte* bilen och båten. Jag får *inte* använda bilen {och/eller} båten.

Jag hoppas att du *inte* dansar {och/eller} pratar bara med de andra. Jag vill *inte* dansa {och/eller} prata med de andra. [Det negerande adverbialet negerar två efterföljande verbfraser som är samordnade.]

[…] men på julen skulle det vara björk som *inte* smällde och sprätte glöd när luckorna stod öppna. (R)
Dom har varit härnere och frågat oss om vi *inte* sett eller hört något. (R)
Var det han som *inte* kunde cykla och tugga tuggummi samtidigt?
Märkvärdig karl som *inte* kunde bli uppretad och sårad … (R)
Det är tydligt och rakt på sak, men ändå så finkänsligt och mjukt att man *inte* kan bli ledsen eller sårad. (R)

När det negerande adverbialet gäller två samordnade verbfraser och står efter den första verbfrasens huvudord används helst *eller* som konjunktion om aktionerna inte tänks som samtidiga:

Hon dansade *inte* vals {eller/?och} pratade med de andra.

Om det negerande adverbialet gäller två finita samordnade verb i sats med fa-ordföljd står båda verben på det finita verbets plats och det negerande adverbialet placeras alltså efteråt:

Hon dansade {och/eller} pratade *inte* med mig på hela kvällen.

Vid pseudosamordning av verb (Samordn. §17) står det negerande adverbialet dock alltid efter det första verbet enligt vanliga regler:

Han sitter *inte* och läser. Hon är *inte* ute och springer.

b) Varje samordningsled får sitt negerande adverbial. De samordnade leden förbinds med *och*, och det senare ledets negerande adverbial åtföljs gärna av *heller*.

Inte bilen och *inte heller* båten fungerar. *Inte* bilen och *inte heller* båten får jag använda.
Jag får *inte* använda bilen och *inte heller* båten.
Men jag är *inte* engelsman. Och *inte heller* indier. (R)
Jag springer *inte* i skogen och *inte heller* efter flickor […] (R)
Rudolf kunde *inte* komma sig för att gå och *inte heller* att be om en kopp choklad till. (R)
Kyssas ville hon *inte*, smekas *inte heller*. (R)
Det är väl inte lätt att klara sig här när man *inte* är i sitt hemland och *inte* kan något språk eller någonting. (T)

Konstruktion enligt (b) väljs ofta när finita verb eller finita verbfraser samordnas på annat sätt än med pseudosamordning:

Hon skrek *inte* och grät *inte* heller som sin bror.
Jfr enligt (a): Hon skrek inte {och/eller} grät som sin bror.

c) Leden samordnas med det korrelativa negerande adverbet *varken* framför första ledet och *eller* mellan leden. *Varken* står prefokalt framför första ledet när samordningen står som fundament.

Varken bilen eller båten fungerar längre. *Varken* bilen eller båten får jag använda längre.
Varken du eller jag är några fascister! (R)
Varken Ellen eller Ludvig tyckte om gröt. (R)
Stene Forman behövde *varken* erkänna eller kommentera särskilt mycket. (R)

Om de samordnade leden står i i slutfältet placeras *varken* vanligen på det negerande adverbialets plats i mittfältet. Också här kan dock *varken* stå prefokalt.

Jag får *varken* använda bilen eller båten. Jag får använda *varken* bilen eller båten.
Hon vill *varken* spela bandy eller ishockey. Hon vill spela *varken* bandy eller ishockey.
Upptågsmakarna skulle undkomma *varken* vite eller näpst. (R)

När de samordnade leden är finita verbfraser kan *varken* placeras prefokalt framför det finita verbet i stället för på ordinarie plats i mittfältet. Denna placering är obligatorisk om den första verbfrasen utgörs av ett ensamt verb.

Han {*varken* springer/springer *varken*} terräng eller spelar bandy.
Han {*varken* orienterar/*orienterar *varken*} eller spelar bandy.

d) När de samordnade leden står senare än på det negerande adverbialets ordinarie plats i mittfältet kan satsen på mittfältsplats ha ett negerande adverbial som gäller båda leden (jfr (a)), varefter samordningen kan ske med det korrelativa *vare sig* framför det första ledet (som fokuserande adverbial) och konjunktionen *eller* mellan leden.[1]

Eftersom jag *inte* får använda *vare sig* bilen eller båten …
Eftersom *inte vare sig* bilen eller båten fungerar …
Eftersom jag *inte* vet *vare sig* om hon kommer eller om hon har förberett sig …
De hörde *inte* längre *vare sig* på hennes argument eller hennes böner. (R)
Hon svarade *ej* på tilltal, *vare sig* med tal eller åtbörder. (R)
[…] men den personen kommer ni *icke* att få *vare sig* se eller tala med […] (R)
Jag hade *inte* hört *vare sig* signal eller knackning. (R)
Det finns svenskar som *inte* tycker om *vare sig* utlänningar eller svenskar. (T)

2. Första ledet men inte det andra är semantiskt negerat

Det första ledet i en samordning kan negeras med ett negerande adverbial. För att visa att inte det andra ledet också omfattas av negationen väljs någon av konjunktionerna *utan* och *men* {*väl/däremot*}. (Om skillnaden i betydelse mellan *utan* och *men* se Samordn. § 33, 40.) Det negerande adverbialet placeras prefokalt eller om samordningen står i slutfältet vanligen i mittfältet.[2]

Inte bilen {utan/men (väl)} båten begärde han.
Eftersom han *inte* begärde bilen {utan/men (väl)} båten …
Eftersom han begärde *inte* bilen {utan/men (väl)} båten …
Han läser *inte* böcker utan skriver artiklar.

Eftersom han *inte* har läst boken {utan/men (väl)} skrivit artikeln …
?Han tog med sig *inte* bilen {utan/men (väl)} båten.
Någon luftkonditionering fanns *inte* men väl en stor fläkt i taket. (R)
Och min karriär, *inte* som psykolog men väl som patient, kunde börja. (R)
[…] jag gjorde *inte* detta av intresse för tyska språket utan av intresse för höga betyg […] (R)
Halvklädseln *inte* bara missklädde utan avslöjade henne, tyckte han. (R)
Gnäll *inte*, gubbfan, utan gör som du blir tillsagd, bet Weber av. (R)
Inte den här framställningen men allt annat som ligger bakom här […], det gör väl att dom kan få för sig att detta är nånting man absolut måste ha upplevt. (T)

Sista samordningsledet kan postponeras, och då kan det negerande adverbialet stå i mittfältet även om det första samordningsledet står som fundament:

Inte bilen begärde han {utan/men (väl)} båten.
Bilen begärde han *inte* {utan/men (väl)} båten.

3. Andra ledet men inte det första är semantiskt negerat

Det andra ledet negeras med negerande adverbial. Som konjunktion väljs i första hand *men*. Också *och* förekommer, särskilt när leden utesluter varandra eller när talaren tillbakavisar vad någon annan har sagt (Samordn. § 42)[3].

Bilen men *inte* båten får vi använda.
Vi får använda bilen men *inte* båten.
Det var Carl – och *inte* Tommy – som hade skrivit insändaren.
Han sjunger bra men spelar *inte* gärna piano till.
Hon lät upprörd men *inte* sorgsen. (R)
Ja, hela förspelet fick hon uppleva men *inte* bokens segertåg genom en hel värld. (R)
Juridiskt sett men *inte* i praktiken är det billånaren som blir ersättningsskyldig […] (S)
Den tiden kommer en gång i världen men *inte* nu. (T)
Jag är glad att det är henne vi har att göra med nu och *inte* den där Stock. (R)
Huset ur vars fönster elden kom, är byggt av lera och *inte* av tegel. (R)

Sista samordningsledet kan postponeras:

Bilen fungerar men *inte* båten.
Det var bilen han sålde och *inte* båten.

[1] I talspråk och ledigt skriftspråk används ofta *varken* i stället för *vare sig* (§ 48).

[2] På ungefär samma sätt som *inte X utan Y* konstrueras *inte bara X utan också Y* i betydelsen 'både X och Y'. När samordningen står i slutfältet kan det negerande adverbialet med eller utan *bara* stå i mittfältet på det negerande adverbialets ordinarie plats.

Inte bara bilen *utan också* båten fungerar nu.
Inte bara bilen fungerar nu *utan också* båten.
Vi har *inte* använt *bara* bilen *utan också* båten.

Vi har *inte bara* använt bilen *utan också* båten.
Vi har använt *inte bara* bilen *utan också* båten.

[3] För att tillbakavisa ett tänkbart eller aktualiserat alternativ till det som avses med ett visst uttryck kan talaren omedelbart efter detta uttryck skjuta in ett affokalt placerat negerande adverbial + en beteckning för den eller det som avvisas. Båda uttrycken har stark betoning. Det parentetiska kontrastuttrycket kan också stå som postponerat led.

ˈSvensson, *inte* ˈPersson, har fått jobbet.
ˈSvensson har fått jobbet, *inte* ˈPersson.
Vi valde ˈSvensson, *inte* ˈPersson, för jobbet.
Vi valde ˈSvensson för jobbet, *inte* ˈPersson.
ˈIngen, *inte* {ens/heller} min ˈfar, skulle ha gjort något sådant.
Den är ˈviolett, *inte* ˈblå, över axlarna.
Han har spelat ˈbandy, *inte* ˈorienterat.
Han bor i ˈSkåne numera, *inte* uppe i ˈSmåland.

Finita verb kontrasteras knappast på detta sätt:

?Han spelar, {*inte* sjunger/sjunger *inte*}.

§ 75. Final dubblering av negerande adverbial. Negerande adverbial i en deklarativ huvudsats' fundament eller mittfält kan dubbleras med *inte* som finalt annex, särskilt när det första negerande adverbialet ensamt är fundament (§ 71). Båda de negerande adverbialen är obetonade. Med dubbleringen anger talaren bland annat att han betraktar satsens beskrivning som självklar (se vidare Annex § 11).

Hon var tapper men *inte* var hon glad *inte*. (R)
[…] se på Kina, *inte* har arbetarna nån makt där *inte* […] (R)
Det var *inte* som att läsa det här till exempel, *inte*. (T)
Det går *inte* att agera Storebror i efterskott, *inte*. (R)
Inte var det riktigt, *inte*. (R)
Inte hjälper det med en barnbok, *inte*. (T)

Negerande adverb som finalt annex kan också dubblera led med *ingen* inuti satsen:

Vi har *ingen* sprit här, *inte*.
Han har *ingenstans* gömt några pengar, *inte*.

Det negerande adverbialet kan dubbleras tillsammans med andra led som kan dubbleras eller dislokeras i satsens slutfält:

Svensson är *inte* elak, han *inte*.
Han är *inte* elak, Svensson *inte*.

§ 76. Emfatiska bestämningar. Det negerande adverbialet kan samförekomma med det förstärkande *alls* som placeras på följande sätt:

a) omedelbart intill (efter eller före) det negerande adverbialet

Hon hade {*inte alls/alls inte*} bott i Malmö dessförinnan.
{*Inte alls/Alls inte*} många poliser syntes till då.

Vet ni *inte alls* vad ni heter? (R)
Och hon talar *inte alls* om att dom kan vara farliga. (T)
Vi ska *inte alls* rätta oss efter vad folk vill ha. (T)
De liknar *alls inte* varandra, den gamla och den lilla. (R)
Detta är alltså nånting som vi har kommit ifrån nu och *alls inte* behöver ta med när vi diskuterar bokurvalet. (T)

b) omedelbart efter det negerande adverbialets fokuserade led

Hon hade *inte* bott i Malmö *alls* dessförinnan.
Inte många poliser *alls* syntes till då.
Har ni *inte* fått fram nånting *alls* av brevet? (R)
För det kan väl inte vara bra att *inte* tala *alls* om det. (T)
Och sen har dom ju *inte* biologi *alls* på vissa linjer av gymnasiet. (T)

c) i satsens slut

Hon hade *inte* bott i Malmö dessförinnan *alls*.
Inte många poliser syntes till då *alls*.
Han brydde sig *inte* om mig *alls*. (R)
Men jag känner ju *inte* till det *alls*. (T)

På liknande sätt används *över huvud* (*taget*), som dock inte kan användas prefokalt tillsammans med negation vid led som fundament. Förstärkande är också prepositionsfraser som *under några* (*som helst*) *omständigheter*, *på några* (*som helst*) *villkor* som placeras omedelbart efter det negerande satsadverbialet eller i satsens slutfält.[1]

Han har *inte* bott i Malmö *över huvud taget*.
Han har *över huvud taget inte* bott i Malmö.
Han har *inte över huvud taget* bott i Malmö.
**Inte över huvud taget* många poliser syntes till.
Inte många poliser *över huvud taget* syntes till.

Han får *inte* {*under några omständigheter/på några villkor*} angripas.
Han får *inte* angripas {*under några omständigheter/på några villkor*}.

De emfatiska *rakt*, *absolut* samt (det ålderdomliga) *platt* placeras bara framför det negerande adverbialet:

Han har {*rakt/platt/absolut*} *inte* bott i Malmö.

Om negationens fokuserade led är ett uttryck med i någon mening graderbar betydelse, kan också följande uttryck fungera som förstärkande bestämning till negerande adverb: *ett dugg*, *det* (*allra*) *minsta* samt de vardagliga *ett barr*, *ett smack*, *ett skvatt*, *ett dyft*, *ett jota*. Uttrycken placeras som gradadverbial.[2]

Han har *inte* sovit {*ett dugg/ett dyft/ett skvatt/det* (*allra*) *minsta*}.
Han brukar *inte* vara {*ett dugg/ett dyft/ett skvatt/det* (*allra*) *minsta*} rolig.

Ingen av de emfatiska bestämningarna kan med samma betydelse användas i affirmativ kontext. (Se § 79.)

[1] I synnerhet som fundament kan negerande adverb konstrueras med vissa svordomar som emfatisk bestämning:

Inte {*fan/tusan/sjutton*} vill jag stå kvar här!

[2] *Ett dugg* och dess synonymer kan ha nominal funktion ('någonting') efter negation (§ 79 not 4):

Jag har *inte* fattat {*ett dugg/ett barr/det minsta*}.

§ 77. Överförd negation: *Jag tror inte filmen är bra.* Vid verb med betydelse av åsikt och med narrativ bisats som objekt är det i ledigt språk vanligt att talaren placerar det negerande adverbialet i matrissatsen, fastän negationen snarast gäller den underordnade satsens proposition (se också Bisatser § 62 not 2). Bruket är vanligast när subjektet är 1 person.

Jag {tror/tycker} *inte* att det regnar. ≈ Jag {tror/tycker} att det inte regnar.
Jag tycker *inte* att du ska håna honom. (R)
Konstigt, jag trodde *inte* att nån här drack mjölk utom jag … (R)
Jag tycker *inte* att titeln har någon riktig motsvarighet i innehållet. (T)
Jag tror som sagt var *inte* att det är några riskmoment alls. (T)
Jag tycker *inte* dom är så dumma, dom där exemplen. (T)

Det är ofta i praktiken ingen betydelseskillnad mellan om det är den överordnade eller den underordnade satsen som är negerad.

Det är särskilt de i talspråket mycket vanliga verben *tro*, *tycka* som får överförd negation på detta sätt.[1] Överföring är sannolikt mindre vanlig vid verb som de följande: *anta*, *föreställa sig*, *förmoda*, *ha för sig*, *inbilla sig*, *känna på sig*, *mena*.

Jag anser *inte* att vi ska åka. [Mindre vanligt i betydelsen: Jag anser att vi inte ska åka.]
Jag har *inte* för mig att pjäsen är särskilt rolig. [Mindre vanligt i betydelsen: Jag har för mig att pjäsen inte är särskilt rolig.]

Också vilje- och önskeverb som *vilja*, *hoppas* med 1 personens subjekt kan ibland sägas ta överförd negation i fall som de följande:

Jag vill *inte* att du skriver den, sade Clara. (R)
Hoppas *inte* att nån grå eller svart katt springer över vägen!

Också vid de opersonliga verben *verka*, *förefalla*, *låta*, *se ut*, *kännas* (alla med *som* + *om*-bisats) är det ofta oklart om negationen är överförd eller ej:

Det verkar *inte* som om det skulle börja regna. ≈ Det verkar som om det inte skulle börja regna.
Det verkade *inte* som om han hade sett mej […] (R)

Språkvårdare har rekommenderat att man i skriftspråk konsekvent placerar det negerande adverbialet i den underordnade satsen när det är denna som skall negeras.

[1] Negerande adverbial i matrissatsen är inte alltid semantiskt ekvivalent med placering av det negerande adverbialet i den underordnade satsen ens i satser med verb som *tro*, *tycka* etc.:

Tror du *inte* att hon kommer? ≠ Tror du att hon *inte* kommer?
Det bör *inte* se ut som om vi har träffats förut. ≠ Det bör se ut som om vi *inte* har träffats förut.
Alla trodde *inte* att det skulle börja regna. ≠ Alla trodde att det *inte* skulle börja regna.
Men jag tror *inte* gemene man tycker att utlänningen så att säga är annorlunda på något vis. (T)

Jämför att såväl den överordnade som den underordnade satsen kan vara negerad:

Jag tycker *inte* att du *inte* ska säga någonting.
Hon trodde *inte* att aktierna *inte* skulle gå upp förr eller senare.

ANM. Eftersom subjunktionen ofta utelämnas och satsadverbialet ofta placeras framför intillstående betonat subjekt är många meningar syntaktiskt dubbeltydiga:

Hoppas inte nån grå eller svart katt springer över vägen!!! (R) [(a) ≈ Det är min förhoppning att inte …; (b) ≈ Det är inte min förhoppning att …]
[…] hon hoppades *inte* Inger skulle ta illa upp. (R)
Han trodde *inte* räntorna skulle stiga.

§ 78. Negerande adverbial i elliptisk sats. I olika slag av elliptiska satser förekommer negerande adverbial. (Se också Ellips § 18.) Några exempel:

1. Negerande adverbial kan ensamt utgöra en elliptisk sats. Adverbialet innebär då antingen ett indignerat tillbakavisande av ett påstående eller (med annan prosodi) ett uttryck för förvåning inför ett negerat påstående.[1]

– Anders har tagit examen! – *Inte*! [(a) ≈ Det har han inte alls! (b) ≈ Vad säger du! Har han gjort det!]
– Anders har inte tagit examen. – *Inte*? [≈ Jaså, har han inte gjort det? Vad konstigt!]
Den här gången måste polisen ha gjort ett misstag, sa Helena. *Icke*, sa polisen och klämde Arno lite till. (R)
Inte ville den envetna människan heller ha smink i sitt ansikte. *Aldrig*! (R)
– I kväll går vi på bio, sa Karin. – {*Ingalunda*/*Knappast*}, kom det rappt från Stina.

Det negerande adverbialet kan utgöra en elliptisk sats i konstruktion med *men*:

Ann bad honom gå med – men *icke*. (R) [≈ … men nej!]

2. Negerande adverbial kan tillsammans med *varför* användas som positivt svar på råd o.d. (jfr negerade *varför*-frågor, § 80) eller efter ett negerat påstående med normal frågebetydelse:

– Ska vi gå på teatern? – Tja, *varför inte*.
– Jag kommer inte till festen. – *Varför inte*?

3. Negerande adverbial kan i kombination med exempelvis modala satsadverbial med mer eller mindre stark övertygelse tillbakavisa ett föregående påstående som falskt:

{Absolut/Tyvärr/Naturligtvis/Visst/Säkert/Kanske} *inte*!
Inte {nödvändigtvis/vad jag kan se/efter vad jag har hört}.
Är du törstig efter polkagrisen? Självklart *inte*. (R)

4. Negerande adverbial kan bilda elliptisk sats tillsammans med ett (eller flera) kontrasterande led, för att tillbakavisa ett hävdat, aktualiserat eller eljest tänkbart alternativ (jfr § 74 not 3):

– Åsa kör Volvon till Växjö. – Nej, *inte* {Åsa/Volvon/till Växjö}.
Åsa kör till Växjö, *inte* Magnus.
Åsa, *inte* Magnus, kör till Växjö.

5. Negerande adverbial förekommer i flera lexikaliserade förbindelser asyndetiskt förbundna med en sats.

a) Ordgruppen *eller inte*, *eller ej* fogas till icke-negerad rogativ sats (ofta med betydelsen att frågeställningen är redan är aktuell, Huvudsatser § 57: a, 78):[2]

Ska du ha nån slips *eller ej?* (R)
Ska jag hälsa *eller inte?* (R)
Viktigare tror jag är för studenterna att veta om det lönar sig att satsa på högre studier *eller inte*. (T)
Det har inte med saken att göra ifall jag är katolik *eller inte*. (T)

b) Ordgruppen *inte sant* fogas till (vanligtvis icke-negerad) deklarativ sats för att visa att satsen bör fattas som en försiktig fråga (eller försiktig uppmaning, Huvudsatser § 52: c). (Vanligare i samma funktion är *eller hur*, *va*, Huvudsatser § 22: a.)

Men det är ju bra att ha en ordförande, *inte sant?* (T)
Men det är ju att stjäla pengar, *inte sant?* (R)
Den inre linjen går genom oodlad mark, *inte sant?* (R)

c) Negerande adverbial (vanligen *inte*) har lexikaliserats med *så att*, *som om* och *för att* + bisats eller *för att* + infinitivfras. Hela konstruktionen används av talaren som en sidokommentar med samma betydelse som en sats med *visserligen* och följs liksom en sådan sats ofta av konjunktionen *men* (jfr Advb § 48: b).

Inte så att vi hade frost, men inte långt därifrån. (R)
Inte för att det precis var någon brådska, men det kanske var dags att återuppta efterforskningarna vad livet gick ut på? (R)
Inte som om trakten vore outhärdlig, men jag kunde nog tänka mig att flytta.

Aldrig (*i livet*) samt *inte, icke* har lexikaliserats med en *att*-sats för att ange emfatisk invändning. Subjunktionen kan ibland utelämnas.

Aldrig (*i livet*) (att) jag går dit.

Icke att jag kunde ha målat det där på fri hand.
Aldrig att jag talar om det för nån. (R)

[1] Som elliptiska satser kan också t.ex. negerande prepositionsfraser (jfr § 66 not 5) fungera i svar:

På intet sätt. [mest som emfatiskt tillbakavisande av påstående]
Under inga omständigheter. [mest som emfatisk vägran att ge tillåtelse]

Inte kan åtföljas av anaforiskt *det* som syftar på en negerad sats i det föregående:

Jag har aldrig varit i Luleå. – Inte (det)?!

[2] Som ellips av negerad konditionalsats används lexikaliserat *om inte* (och ålderdomligt *var-om icke*):

Ska du läsa B-delen? *Om inte* kan du väl ge den till mig. [≈ Om du inte ska läsa B-delen …]

§ 79. Negationsberoende uttryck. Vissa uttryck används inte gärna i affirmativ kontext som t.ex. i icke-negerad deklarativ huvudsats med påståendebetydelse utan förekommer främst i negerad sats. De negationsberoende uttrycken finns dock inte bara i satser och fraser med negerande adverbial eller annat negerande ord utan – i varierande grad för olika uttryck – också i andra icke-affirmativa kontexter.[1]

a) Det icke-specifika *någon*, som används i negerad sats på ett sätt som motsvarar obetonat *en* eller Ø i affirmativ sats.[2] På samma sätt används *någonsin*, *någonting*, *någonstans*.

Bengt har *inte några* pengar. Jfr: *Bengt har några pengar.
Jag har *inte* varit i Kina *någonsin*. Jfr: *Jag har varit i Kina någonsin.
Filip är *inte någon* jesuit. Jfr: *Filip är någon jesuit.
Någon stor råttjägare var han *inte*. (R)
Någon fortsättning blev det *inte*. (R)
Jag har *aldrig* varit med i *någon* film. (R)
Det ska *inte* vara *nån* skillnad alltså. (T)
Så dom går ju *inte* ut på *några* nöjen […] (T)
Han kunde *inte* minnas att han *någonsin* förut känt sig så till mods som han gjorde nu. (R)

Någon med särskild kvantitetsbetydelse eller *någon* utan substantiviskt huvudord (inklusive *någonting*, *någonstans*) kan dock användas som icke negationsberoende uttryck. Se vidare Pron. § 180–184.

b) Adverben *heller* 'också', *ens*, *en gång* 't.o.m.' (§ 37, 63):[3]

Roger har *inte heller* träffat Jessica. Jfr: Roger har också träffat Jessica. *Roger har heller träffat Jessica.
Roger har *inte ens* (*en gång*) träffat Jessica. Jfr: Roger har t.o.m. träffat Jessica. *Roger har ens (en gång) träffat Jessica.

Ordningsföljden kan omkastas mellan *inte* och *heller* när de står intill varandra. Vidare kan *heller* placeras efter sitt och det negerande adverbialets fokuserade led. Placeringsmöjligheterna blir alltså följande i en sats där *Peter* är det fokuserade ledet:

Christina har *inte heller* träffat Peter i dag.
Christina har *heller inte* träffat Peter i dag.
Christina har *inte* träffat Peter *heller* i dag.
Christina har *inte* träffat *heller* Peter idag.
Inte heller Peter har Christina träffat idag.
Heller inte Peter har Christina träffat i dag.
Inte Peter *heller* har Christina träffat i dag.

Det skulle för resten *inte heller* hjälpa. (S)
Men det står *heller inte* hos Wessén. (S)
Inte försökte han förföra nån *heller* […] (S)
Jag har *inte* tänkt på det själv *heller*. (T)
Inte heller märks någon förändring på styr- och bromsegenskaperna […] (S)
Man bör också minnas att *inte heller* prickning av borgerliga statsråd medfört sådana konsekvenser. (S)

Bortsett från att det negerande adverbialet alltid måste föregå de fokuserande adverbialen *ens*, (*ens*) *en gång* placeras dessa som *heller*:

Här hjälper *inte ens* datorer. (S)
Inte ens Isak fick höra hur han smusslade. (R)
Jag tror *inte* det tog dem fyra minuter *ens*. (R)

c) Vissa betonade adverb eller nominalfraser vilka fungerar som negationsförstärkare (§ 76):[4]

Leif ska *inte alls* fylla 50 år. Jfr: *Leif ska *alls* fylla 50 år.
Modern känner *inte alls* till att Bengt missbrukar narkotika […] (S)
Majvor är *inte* {*ett dugg/ett dyft/ett skvatt/det minsta*} rädd. Jfr: *Majvor är {*ett dugg/ett dyft/ett skvatt/det minsta*} rädd.
[…] men det påverkade *inte det minsta* dubbelvärldsmästaren från Falun 1974 […] (S)
Lagen smakar *inte ett dugg* dill. (S)
Jag kände hur jag rodnade fast jag egentligen *inte* skämdes *ett dugg*. (R)

d) Vissa (obetonade) gradadverbial (Adjfraser § 12: c):

Karl är *inte* {(*något*) *vidare/så vidare/så värst*} pålitlig. Jfr: *Karl är {(*något*) *vidare/så vidare/så värst*} pålitlig.
Det såg nog *inte så värst* trovärdigt ut är jag rädd. (R)
För det är ju *inte* vi *så värst* bra behandlade av. (T)
Jag är nog *inte så vidare* effektiv just nu. (R)

Här står numera *inte fullt* hundra ridhästar. Jfr: *Här står numera *fullt* hundra ridhästar.

Andra gradadverbial har en särskild, mindre pregnant betydelse när de förekommer tillsammans med negerande adverbial:

Karl är *inte* {*särskilt/så/riktigt/precis/alldeles/alltför*} pålitlig.
Hon såg faktiskt *inte så* vass ut ändå. (R)
Det blir ju *inte så särskilt* trevligt för dom själva. (T)

Också det komparativa *så* är mer eller mindre negationsberoende (Advb § 42):

Han är *inte så* snabb som sin syster. Jfr: ?Han är så snabb som sin syster. Han är lika snabb som sin syster.
Kati verkar *inte fullt så* uttråkad som jag. (R)
Språket är ju *inte riktigt så* svårt. (T)

e) Vissa tidsangivande adverb samt den temporala subjunktionen *förrän* (jfr § 63 not 2, 69 not 3):[5]

Bengt bor *inte* här *längre*. Jfr: *Bengt bor här längre. Bengt bor här fortfarande.
Jag får *inte* arbeta kvar *längre*. (S)
Bengt vill *inte* komma 'hit *mer*. Jfr: Bengt vill komma hit 'mer.
Anna kommer *inte förrän* kl. 12. Jfr: *Anna kommer förrän kl. 12.
Anna kommer {först/redan} kl. 12.
Men domarna verkställdes *inte förrän* de prövats av Svea hovrätt. (R)
Inte förrän långt senare har jag fattat orsaken […] (R)

Än(*nu*) 'fortfarande' är negationsberoende vid perfektuellt tempus (jfr Advl § 110: b):

Sara har *inte* somnat *än*. Jfr: *Sara har somnat än.
[…] därför har namnet på denne *inte* meddelats *än*. (S)
Dom har *inte* varit här så länge *än*. (T)

f) Adverbial som anger tidsåtgång (*på*-fraser) också i satser med oavgränsad aktionsart (Advl § 105: b):

Anna har *inte* varit här *på tre år*. Jfr: *Anna har varit här på tre år. Anna har varit här i tre år.
Jag har *inte* mött honom *på länge*. (T)
Syre av detta slag har jag *inte* andats *på flera veckor*. (R)
Jag har *inte* kunnat gå *på många år* […] (R)

g) Adversativ samordning med *utan*, som förutsätter att det första ledet är negerat (Konjn, subjn, infm. § 2: c, Samordn. § 33, 40):

Jag talade *inte* med Anders *utan* med Bengt.

h) Det korrelativa adverbet *vare sig* (i stället för *antingen*, § 48):

Jag talade *inte* med *vare sig* Anders eller Bengt.

i) Vissa lexikaliserade verbfraser (och andra fraser):

Det *hindrar inte* att du måste komma. Jfr: ?Det hindrar att du måste komma.
Det *kan inte hjälpas* att ni måste sälja huset. Jfr: ?Det kan hjälpas att …
Hon *rörde sig inte ur fläcken*. Jfr: *Hon rörde sig ur fläcken.
Det *håller inte* i längden att sova så lite. Jfr: ?Det håller i längden att …
Hon blir *inte* färdig *i brådrasket*. Jfr: ?Hon blev färdig i brådrasket.
Fredrik hade *inte ett rött öre*. Jfr: *Fredrik hade ett rött öre.
Men därför fick hon *inte* genast *kasta yxan i sjön*. (R)
Jag har *inte* läst *ett ord* latin. (T)
[…] Maria, som hade mål i mun och *inte skrädde orden*. (R)

[1] Ett negationsberoende uttryck som *längre* (jfr (e) ovan) kan sålunda användas också i följande icke-affirmativa kontexter:

a) interrogativ sats

Vill du bo här längre? Vem vill bo här längre?

b) konditional sats

Om du vill bo här längre så …

c) *för att*-sats eller -fras som är komplement till *alltför*

Du är alltför gammal för att (du ska kunna) bo så här längre.

d) komparativ *än*-sats

Jag arbetade hårdare förr än jag orkar göra nu längre.

e) restriktiv relativ bisats vid korrelat med generisk referens eller med attribut som *enda* eller superlativ

Alla som vill bo där längre är idioter.
Den {enda/äldsta} som ville bo kvar där längre var Filip.

f) sats med adverbet *bara* och dess synonymer (jämför de ofta liktydiga *ingen annan än*, *ingen mer än*, *inte annat än*)

{Bara/Endast} 'hon vill stanna kvar längre.

g) narrativ bisats som får negerad betydelse av negerande adverbial i överordnad sats (§ 77)

Jag tycker inte att du ska bo kvar här längre.

Också eljest i narrativ bisats när det överordnade predikatet är negerat:

Jag visste inte att han hade några pengar längre.

h) narrativ bisats eller infinitivfras som får negerad betydelse av det överordnade predikatet

Det är osannolikt att han vill bo kvar här längre.
Hon är ovillig att bo kvar här längre.
De förbjöd oss att bo kvar där längre.
De avrådde oss från att bo kvar längre.

Också i andra fall, där sambandet med negerad betydelse är mindre tydligt:

Den som ändå fick bo kvar här längre. Att du verkligen vill bo kvar här längre!

Det förvånar mig verkligen att du vill bo kvar här längre.
Att FN alls har några pengar längre är närmast ett mirakel.

[2] Negationsberoende förekommer det icke-specifika *någon* + *vidare* med gradbetydelse (kvalitetsgradering) framför substantiv som anger funktion:

Hon har *inte någon vidare* radio.
Han är *inte någon vidare* fotbollsspelare.

I vissa fall kan även obetonat *en* användas i negerad kontext (se Pron. § 183):

Det fanns *inte ett* svenskt namn med på hela listan.
Han såg *inte en* enda älg i dag.

[3] Också när fundament eller subjekt i negerad sats är dubblerat i slutfältet och det dubblerande ledet konstrueras med ett affokalt satsadverbial som har en negationsberoende variant, används den negationsberoende varianten, dvs. *heller* (ej *också*), *ens* (ej *t.o.m.*):

Svensson är inte dum, *han heller*.
Han är inte dum, *Svensson heller*.
Pojken är inte dum, *ens han*.

Eftersom Svensson inte är dum, *han heller* …
Om båten inte fungerar, *den heller* …
När motorn inte fungerar, *ens den* …

[4] De negationsförstärkande nominalfraserna *ett dugg*, *ett skvatt*, *ett barr* etc. kan också fungera nominalt som subjekt och objekt ungefär som *någonting*, *något*:

Jag har *inte* begripit {*någonting/ett dugg/ett dyft/det minsta/ett skvatt/ett barr*}.
Inte {*ett dugg/ett dyft/det minsta/ett skvatt/ett barr*} kunde höras från sammanträdessalen.

Om en person kan på motsvarande sätt *en kotte*, *en käft* m.fl. användas efter negerande adverbial i vardagligt språk:

Jag hade inte sett {*en kotte/en käft/en jävel*} förrän du kom.

[5] I finlandssvenska används *förrän* också synonymt med subjunktionen *innan*, dvs. också i affirmativ kontext.

Betydelse §80–87

§ 80. Negation. När en sats är negerad med satsnegerande adverbial får den i princip kontradiktorisk betydelse, dvs. den negerade propositionen är sann i alla de situationer där dess icke-negerade motsvarighet är falsk.

Min cykel är *inte* svart. ≈ Det är inte sant att min cykel är svart.
Om cykeln *inte* är svart, så … ≈ Om det inte är sant att cykeln är svart …

När kvantitetsuttryck negeras blir betydelsen inte kontradiktorisk (dvs. alla andra värden än de som anges med kvantitetsuttrycket avses inte) utan uttrycket anger normalt bara ett lägre värde än det som kvantitetsuttrycket betecknar utan negation.

Han orkade *inte* gå fem kilometer. ≈ Han orkade gå mindre än fem kilometer.

Vid kontrast har negerande adverbial kvar sin grundbetydelse också vid kvantitetsuttryck:

Det är *inte* fem barn han har utan sju.
Han springer *inte* 400 meter (men kanske 800).

När negationen används om graderbara förhållanden avses ofta konträr snarare än kontradiktorisk betydelse (litotes):

inte vacker [≈ rätt ful]
inte liten [≈ rätt stor]
i inte ringa grad [≈ i rätt hög grad]
inte särskilt betydande [≈ rätt obetydlig]
inte alltför tidigt [≈ rätt sent]
inte ofta [≈ rätt sällan, dvs. mindre ofta än ibland]
inte sällan [≈ rätt ofta, dvs. mindre sällan än ibland]

Tendensen till konträr betydelse är dock starkare vid negering med prefixet *o-*, dvs. ord som *olycklig, ojämn, opraktisk* anger normalt en lägre grad på respektive skala än *inte lycklig, inte jämn, inte praktisk*.

I understående frågor tillför det negerande adverbialet särskilda betydelsenyanser (Huvudsatser §76). En negerad understående fråga (t.ex. *Sover hon inte?*) kan ange att talaren först väntat sig att propositionen (dvs. *Hon sover*) är sann men att han sedan fått information som tyder på att den negerade propositionen (dvs. *Hon sover inte*) är sann. Den negerade understående frågan kan också ange att man visserligen väntar sig jakande svar men att svaret ändå inte är självklart.

Åkte *inte* Carina till Mallorca? [Talaren hade väntat sig att Carina skulle åka till Mallorca men har nu fått indikationer som tyder på motsatsen.]

Negerad rogativ huvudsats kan vidare användas för att ange förvåning eller irritation. Talaren har hört att den negerade propositionen är sann trots att han väntat sig att det var propositionen som var sann.

Va, ska hon *inte* åka till Mallorca!?
Kan du *inte* hålla tyst någon gång!?
Skäms du *inte*!

Negerad rogativ huvudsats kan vidare användas för att uttrycka en fråga, när jakande svar förväntas. Sådan sats fungerar som en aktualisering (retorisk fråga) och har ungefär samma språkhandlingsfunktion som en expressiv sats (Huvudsatser §81: 1).

Är den *inte* underbar?
Har han *inte* förfärliga skjortor?

En negerad rogativ huvudsats kan dessutom användas för att kontrollera att man uppfattat ett negerat påstående (i en föregående replik) rätt. I en sådan fråga har det negerande adverbialet optionellt stark betoning:

Åker du *inte* till Mallorca, sa du?

Här väntas bekräftelse på frågan (t.ex. upprepat negerat påstående), dvs. tvärtemot vad fallet är vid retorisk fråga.

I negerade kvesitiva huvudsatser och bisatser är liksom i motsvarande icke-negerade kvesitiva satser allt presupponerat utom den eller det som anges med satsbasen. Också negationen är presupponerad, dvs. det kvesitiva ledet har större räckvidd än negationen. Den sökande frågan gäller alltså under vilken betingelse den negerade propositionen är sann. Då är det negerande adverbialet ofta betonat:

När får jag *inte* ringa? Hon undrade när hon *inte* fick finga.
Vem pratade du *inte* med? Det spelar väl ingen roll vem jag *inte* pratade med.

Negerade kvesitiva huvudsatser används ofta som aktualiseringar (retoriska frågor), dvs. talaren väntar sig ett svar som säger att det interrogativa ledet får ett negerat pronomen eller adverb till svar (Huvudsatser § 81: 2b):

Vem tycker *inte* om att åka till London? [Väntat svar: Ingen … inte, dvs. alla.]
När smakar det *inte* gott med en kall öl? [Väntat svar: Aldrig … inte, dvs. alltid.]
Vad gör man *inte* för pengar? [Väntat svar: Ingenting … inte, dvs. allt.]

Frågor med *varför … inte* förutsätter ibland att det inte finns något skäl att inte göra det som satsen handlar om, dvs. att det finns allt skäl att göra just detta. Sådana frågor tolkas därför ofta som råd eller milda förebråelser eller som uttryck för irritation.

Varför struntar du *inte* i vad hon säger?
Varför rättar de *inte* skrivfelen i sina manus?
Varför stannar du *inte* ett par dagar i Berlin när du ändå är där?

ANM. Enligt en viss språkvetenskaplig uppfattning kan en påståendesats vara antingen sann eller falsk, men den kan också vara ingetdera, nämligen om vissa omständigheter som förutsätts av den som yttrar påståendet inte är förhanden. Exempel:

Bengts cykel är inte svart.

Satsen är (a) sann om Bengt har en cykel och om den inte är svart, (b) falsk om Bengt har en cykel och om den är svart, (c) varken sann eller falsk om Bengt inte har någon cykel. Denna grammatiks beskrivning av grundbetydelsen hos negationen bortser från den komplikation som ligger i kravet att satsens presuppositioner skall vara uppfyllda för att satsen skall kunna vara antingen sann eller falsk.

§ 81. Satsnegation och lednegation. Ett negerande adverbial negerar antingen hela satsen eller bara ett satsled i den. När en påståendesats är negerad, accepteras den av lyssnaren med *nej* eller avvisas med *jo* (Interj. § 6). När ett satsled i en icke-

negerad påståendesats är negerat, accepteras och avvisas satsen på samma sätt som en annan icke-negerad sats, dvs. med *ja* (i finlandssvenska och nordsvenska optionellt med *jo*) respektive *nej* (jfr Interj. § 6).

Satsnegation:

– Barnen var *inte* närvarande. – {*Nej,* det var de inte./*Jo*, det var de.}
– Alla barn var *inte* närvarande. – {*Nej*, det var de inte./*Jo*, det var de.}
– *Inte* alla barn var närvarande. – {*Nej*, det var de inte./*Jo*, det var de.}
– Bo har *inte* bett oss att komma. – {*Nej*, det har han inte./*Jo*, det har han.}

Lednegation:

– Hans-Åke har bett oss att *inte* komma. – {*Ja*, det har han./*Nej*, det har han inte.} [Endast infinitivfrasen är negerad.]
– *Inte* oväntat tröttnade Sigge snart på projektet. – {*Ja*, det gjorde han./*Nej*, det gjorde han inte.} [Endast participfrasen är negerad.]
– Hon sålde en ännu *icke* färdig staty till kommunen. – {*Ja*, det gjorde hon./*Nej*, det gjorde hon inte.} [Endast adjektivfrasen är negerad.]
– Han brukar jaga *inte* långt härifrån. – {*Ja*, det brukar han./*Nej*, det brukar han inte.} [Endast adjektivfrasen i adverbfrasen är negerad.]
– Han besökte oss för *inte* så länge sedan. – {*Ja*, det gjorde han./*Nej*, det gjorde han inte.} [Endast adverbfrasen är negerad.]

Vid lednegation betingas negationsberoende uttryck (§ 79) bara inom det led som är negerat:

Den alldeles rena duken låg *inte* på bordet längre. [satsnegation]
Den *inte* längre alldeles rena duken låg fortfarande på bordet. [lednegation]
*Den *inte* alldeles rena duken låg på bordet längre.

När konjunktionen *utan* förbinder två satser måste den förra vara satsnegerad:

Barnen var nästan *aldrig* hemma, utan de höll mest till hos sin faster.
Inte alla barnen ville åka med till museet, utan en del fick stanna hemma.
**Inte* oväntat tröttnade Sigge på projektet, utan han {åkte hem/höll på tills allt var klart}.
*Han besökte oss för *inte* så länge sedan, utan han {skrev ett brev i stället/var här i förgår}.

Om fokus och bakgrund i den satsnegerade satsen se § 82.

ANM. En satsnegerad bisats är samtidigt ett lednegerat led i den överordnade satsen.

§ 82. Fokus och bakgrund. Ett satsnegerande adverbial negerar alltid hela satsen. En negerad sats yttras dock ofta mot bakgrunden av ett antaget sakförhållande som korrigeras eller specificeras på en bestämd punkt med hjälp av negatio-

nen. Bakgrunden kan vara något som har aktualiserats, eller det kan vara något som talaren och lyssnaren tar för givet (något som presupponeras).

Bengt kommer *inte* på lördag. [Möjligheten att Bengt skulle komma på lördag eller någon annan gång har aktualiserats och utgör bakgrunden till påståendet med den negerade satsen.]

Den punkt där bakgrundsvetandet korrigeras eller specificeras i en negerad sats är satsens fokus. I talspråk får det led som anger fokus ofta stark betoning, medan bakgrundsdelen av satsen kan uttalas med mindre stark betoning.[1] I följande exempel är det fokuserade ledet markerat med hakparentes och ”f”.

<Tina>$_f$ flög *inte* till Berlin i går. [Det handlar om vem som (eventuellt) har rest till Berlin.]
Tina <flög>$_f$ *inte* till Berlin i går. [Det handlar om Tinas färdsätt.]
Tina flög *inte* till <Berlin>$_f$ i går. [Det handlar om Tinas resmål.]
Tina flög *inte* till Berlin <i går>$_f$. [Det handlar om tidpunkten för Tinas (eventuella) resa.]

Om fokuserat led se också § 57.[2]

[1] I satser utan fokus kan det finita verbet eller det negerande adverbialet få stark betoning för att tillbakavisa motsvarande kontradiktoriska proposition:

Jo, det ''sitter en ambassadör ute i min bil.
Nej, det sitter ''inte en ambassadör ute i min bil.

Också i negerad sats får oftast det finita verbet den starka betoningen, medan det negerande adverbialet ansluts enklitiskt:

Nej, det ''sitter inte en ambassadör ute i min bil.

[2] Om bakgrunden är presupponerad (dvs. om den icke-negerade propositionen är förutsatt sann för någon annan referent) kan satsen parafraseras med en utbrytningskonstruktion där det negerande adverbialet står i den överordnade satsen tillsammans med det fokuserade ledet. Därigenom kan en sats göras entydig i skrift som annars skulle bli dubbeltydig eftersom skriften inte kan återge kontrastbetoningen:

Det var inte <Tina>$_f$ som flög till Berlin i går.

Räckviddsrelation mellan negation och andra led i satsen § 83–86

§ 83. Översikt. Satser med räckviddskänsliga led kan tolkas olika beroende på om dessa led står inom negationens räckvidd eller inte. Meningen parafraseras på olika sätt beroende på om det är det negerande adverbialet eller det räckviddskänsliga uttrycket som har den största räckvidden.

Exempel där det räckviddskänsliga ordet *ofta* står inom negationens räckvidd:

Han kommer *inte* ofta hit. [Parafraser: Det är inte så att han ofta kommer hit. Det är inte ofta som han kommer hit.]

Exempel där *ofta* står utanför negationens räckvidd:

Han kommer ofta *inte* hit. [Parafras: Det är ofta så att han inte kommer hit. Det är ofta som han inte kommer hit.]

Exempel där räckviddsrelationen mellan *ofta* och negationen är dubbeltydig:

Ofta kommer han *inte* hit. [Båda de föregående meningarnas parafraser är möjliga; i tal kan meningen i viss utsträckning ges olika prosodi för att skilja de olika räckviddstolkningarna åt.]

Nedan ges en översikt över följande slag av räckviddskänsliga uttryck och över deras möjliga räckviddsrelation till det negerande satsadverbialet:

Kvantitetsuttryck, t.ex.: många, ofta
Vissa adverbial, t.ex.: bara, än
Hjälpverb, t.ex.: få, kunna, torde

§ 84. Räckviddsrelationen mellan negation och kvantitetsuttryck. Betydelsen hos en sats varierar beroende på om ett grundtal, ett kvantitetspronomen eller ett kvantitativt adverb står inom negationens räckvidd eller omvänt.

a) Grundtal eller kvantitetspronomen och kvantitativa adverb som avser obestämd myckenhet.

När negerande adverbial placeras som fokuserande adverbial framför ett led med pronomen eller adverb som avser obestämd myckenhet tolkas detta led som stående inom negationens räckvidd.[1]

Inte många brev blev avsända. ≈ Det var inte så att många brev blev avsända.

Samma räckviddstolkning är den normala också när det negerande adverbialet står i mittfältet och det kvantitativa uttrycket står senare i satsen. Negationen tolkas pragmatiskt så att ett lägre antal än det som kvantitetsuttrycket anger avses.

Han har *inte* läst {*många* brev/*mycket*}. ≈ Det är inte så att han har läst {många brev/mycket}.
Han köpte *inte tre* julgranar. ≈ Det är inte så att han köpte (så många som) tre julgranar.

För att få samma tolkning när de båda uttrycken står i omvänd ordning måste pronomenet eller adverbet stå som eller ingå i fundament och därutöver ha stark betoning:

{''*Många* brev/''*Mycket*} hann vi *inte* läsa. ≈ Det var inte så att vi hann läsa {många brev/mycket}.
''*Många* brev blev *inte* avsända. ≈ Det var inte så att många brev blev avsända.

"*Tre* julgranar köpte han *inte*, bara en. ≈ Det var inte så att han köpte tre julgranar.

När ett grundtal eller ett uttryck för obestämd myckenhet kommer tidigare i satsen än ett negerande adverbial har det i stället oftast det negerande adverbialet inom sin räckvidd:

Många brev blev *inte* avsända. *Många* brev skickade vi *inte* i väg. ≈ För många av breven gäller det {att de inte blev avsända/att vi inte skickade i väg dem}.
Tre julgranar köpte han inte. [Dvs. det fanns tre julgranar som han inte köpte.]

Undantagsvis är denna tolkning möjlig också när det negerande adverbialet står tidigare i satsen:

Eftersom jag *inte* avsände {*många/tre*} av dessa brev … [Möjlig tolkning: 'Eftersom det gäller för {tre/många} av dessa brev att jag inte avsände dem …']

Egentligt subjekt med *många* eller grundtal står alltid inom negationens räckvidd:

Det brukar *inte* sitta {*många/trettio*} *gäster* här vid den tiden.
{*Många/trettio*} *gäster* brukar det *inte* sitta här vid den tiden. ≈ Det brukar inte vara så att det sitter {många/trettio} gäster här vi den tiden.

b) Kvantitetspronomen och kvantitativa adverb med total eller generaliserande betydelse står normalt inom negationens räckvidd oavsett ordningsföljden mellan kvantitetsuttryck och negerande adverbial.[2]

{*Alla/Hela* klassen/*Varje* elev} skrev *inte*. ≈ *Inte* {*alla/hela* klassen/*varje* elev} skrev. ≈ Det var inte så att alla etc. skrev. ≠ Ingen skrev.
Igår kunde *alla inte* komma. ≈ Igår kunde *inte alla* komma.
{*Varje* dag/*Överallt/Alltid*} kunde vi *inte* leka. Vi kunde *inte* leka {*varje* dag/*överallt/alltid*}.

c) Allmänt indefinita pronomen och adverb (*någon* med avledningar).

När det negerande adverbialet står tidigare i satsen än det allmänt indefinita pronomenet eller adverbet tolkas det allmänt indefinita uttrycket som stående inom negationens räckvidd:[3]

Inte någonting hann vi göra. Vi hann *inte* göra *någonting*. ≈ Det var inte så att vi hann göra någonting. Ingenting hann vi göra.

Med samma räckviddstolkning kan ett allmänt indefinit uttryck (med pronomenet obetonat) också föregå negerande adverbial (i mittfältet). Detta gäller framför allt när det allmänt indefinita pronomenet ingår i ett led som inte är subjekt eller när det är subjekt i passiv sats eller vid verb av den typ som eljest står med egentligt subjekt.

$_0$*Några* elever har jag *inte* besökt. ≈ Det är inte så att jag har besökt några elever. [*Någon*-frasen är objekt.]

$_0$Någon nyckel hittade jag *inte*. [*Någon*-frasen är objekt.]
$_0$Någon större skidlöpare är din bror *inte*. [*Någon*-frasen är subjektspredikativ.]
$_0$Några gäster hade det inte kommit. [*Någon*-frasen är egentligt subjekt.]
Trots det hårda vädret har *$_0$några* sjöolyckor inte rapporterats. [*Någon*-frasen är subjekt i passiv sats.]
Eftersom *$_0$några* nycklar *inte* finns … [*Någon*-frasen är subjekt till verb som annars står med egentligt subjekt.]
Eftersom *$_0$några* föräldrar *inte* har dykt upp … [*Någon*-frasen är subjekt till verb som annars står med egentligt subjekt.]
$_0$Några pengar ligger här *inte*. [*Någon*-frasen är subjekt till verb som annars står med egentligt subjekt.]

Egentligt subjekt med *någon* faller alltid inom negationens räckvidd:

$_0$Några studenter brukar det *aldrig* sitta här. ≈ Det brukar aldrig vara så att det sitter några studenter här.

Också annars förekommer det att en obetonad nominalfras med *någon* står inom räckvidden för en senare negation:

$_0$Någon svensk har *aldrig* tidigare kört så fort. ≈ Det har aldrig varit så att en svensk har kört så fort.

Placerat tidigare än ett negerande adverbial i satsen och med viss betoning kan annars ett allmänt indefinit uttryck ha större räckvidd än det negerande adverbialet.

"*Några* av de anmälda kom *inte*. ≈ Det gäller för några av de anmälda att …
"*Någonting* här låter *inte* som det ska.
Eftersom "*några* föräldrar *inte* lämnade sina barn på dagis …

[1] *Inte* med *många*, *mycket* inom negationens räckvidd parafraseras med ett i sig negerande kvantitativt uttryck: *få* respektive *litet*.

[2] Om det kvantitativa uttrycket står i en överordnad sats och det negerande adverbialet i en underordnad sats eller omvänt, får dock ett uttryck i den överordnade satsen alltid en större räckvidd än uttrycket i den underordnade (också vid uttryck för obestämd myckenhet enligt (a)):

Alla trodde än så länge att det *inte* skulle bli krig. ≈ Det gällde för alla att …
Han trodde *inte* att *alla* skulle komma. ≈ Det var inte så att …
Många brev uppgav att soldaterna *inte* trivdes. [Endast: 'Det gällde för många brev att …']

Normalt brukas eljest inte negerande adverbial inom räckvidd för *all*. I stället används *ingen*, *inte … någon*.

[3] *Inte* med *någon* etc. inom negationens räckvidd parafraseras med ett i sig negerande kvantitativt uttryck: *ingen* etc.

§ 85. Räckviddsrelationen mellan negation och vissa adverbial. Räckviddsrelationen mellan en negation och vissa adverbial kan påverka satsens betydelse. I vissa fall spelar det en roll vilket uttryck som kommer först i satsen. I andra fall används visst uttryck regelmässigt med en annan räckviddsrelation till negationen än ett synonymt uttryck.

a) *Bara* (med synonymer)

När ett negerande adverbial och *bara* står i samma sats har det tidigaste uttrycket den största räckvidden:[1]

Inte bara henne har jag träffat. ≈ Jag har inte träffat *bara* henne. ≈ Jag har *inte bara* träffat henne.

≈ Det är inte så att jag har träffat bara henne. Det är inte bara henne som jag har träffat.

Bara henne har jag *inte* träffat. ≈ Hon är den enda som jag inte har träffat. ≠ Det är inte så att jag har träffat bara henne.

b) *Också* (med synonymer), *heller*

Också och *heller* har samma egenbetydelse. *Också* används när betydelsen skall uttryckas inom negationens räckvidd och *heller* när räckviddsrelationen är den omvända.

Han hann *inte* träffa Anders *också*. ≈ Det var inte så att han hann träffa Anders också.

Han hann *inte* träffa Anders *heller*. ≈ Det var också så att han inte hann träffa Anders.

Heller har alltså negationen inom sin räckvidd, fastän det självt är ett negationsberoende uttryck (§ 79).

c) *Ens*, (*ens*) *en gång* 't.o.m.'

Ens, (*ens*) *en gång* är liksom *heller* negationsberoende uttryck som har negationen inom sin räckvidd:

Han hann *inte ens* (*en gång*) träffa Anders. ≈ Det var t.o.m. så att han inte hann träffa Anders.

d) Uttryck med betydelsen 'fortfarande': *fortfarande, ännu, än, längre. Fortfarande* har större räckvidd än negationen och kan i negerad sats inte stå efter det negerande adverbialet.

Han har *fortfarande inte* kommit. *Fortfarande* har han *inte* kommit. ≈ Det är fortfarande så att han inte har kommit.

*Han har *inte fortfarande* kommit. *Han har *inte* kommit *fortfarande*.

Än(*nu*) tar liksom *fortfarande* negationen inom sin räckvidd (Advl § 110: b) men kan stå både före och efter det negerande satsadverbialet i satsen:

Han är *inte* tjänstledig *än*. ≈ Det är fortfarande så att han inte är tjänstledig. ≠ Det är inte så att han är tjänstledig fortfarande.

Han har *än*(*nu*) *inte* tagit tjänstledigt.
Han är *än*(*nu*) *inte* tjänstledig. *Än*(*nu*) är han *inte* tjänstledig.

Längre 'fortfarande' är negationsberoende och står inom negationens räckvidd. Det placeras alltid senare än det negerande satsadverbialet i satsen.

Helga hälsar *inte* på oss *längre*. Helga hälsar *inte längre* på oss. ≈ Det är inte så att Helga fortfarande hälsar på oss.
**Längre* hälsar *inte* Helga på oss. *Helga hälsar *längre inte* på oss.

e) Adverbial som anger varaktighet (Advl § 104) förhåller sig till negationen som andra kvantitativa uttryck (jfr § 84: a), dvs. varaktighetsuttrycket står vanligen inom negationens räckvidd, varvid negation + mängduttryck pragmatiskt tolkas som ett lägre antal än kvantitetsuttrycket anger:

Hon har *inte* varit tjänstledig *i tre år*. ≈ Det är inte så att hon har varit tjänstledig (så länge som) tre år.

Adverbial som anger tidsåtgång (Advl § 105) förefaller däremot ta negationen inom sin räckvidd. Då uppfattas alltid antalsangivelsen som exakt, dvs. mängden är så stor som kvantitetsuttrycket anger (eller större).

Hon har *inte* varit tjänstledig *på tre år*. ≈ Det gäller om (åtminstone) tre år [fram till talögonblicket] att hon inte har varit tjänstledig. ≠ Det är inte så att hon har varit tjänstledig under tre år.
Hon kom *inte* hem någon gång *på tre år*. ≈ Det gäller om (åtminstone) tre år [fram till den tematiska tiden för satsen] att hon inte kom hem någon gång.

f) Kausal bisats i slutfältet efter negerande adverbial i mittfältet har oftast större räckvidd än negationen (jfr Bisatser § 119):

Vi ville *inte* gå ut (utan höll oss inne), eftersom det var så varmt.
Eftersom det var så varmt, ville vi *inte* gå ut (utan höll oss inne).

Men den kausala bisatsen kan också stå inom negationens räckvidd, särskilt vid kontrast:

Vi ville *inte* gå ut eftersom det var så vackert väder utan för att slippa sitta inne hos pappa och mamma.

När den kausala bisatsen står inom negationens räckvidd kan det negerande satsadverbialet stå prefokalt:

Vi ville gå ut *inte* därför att det var så vackert väder utan för att slippa sitta inne hos pappa och mamma.

[1] *Inte … bara* kan parafraseras med *också*.

§ 86. Räckviddsrelation mellan negation och hjälpverb. De flesta hjälpverb står inom negationens räckvidd:

Du *får inte* åka. ≈ Det är inte tillåtet för dig att åka. Det är inte så att du får åka.
Han *kan inte* simma. ≈ Han är inte i stånd att simma. Det är inte så att han kan simma.
Det *kan inte* börja regna nu. ≈ Det är inte möjligt att det börjar regna nu. Det är inte så att det kan börja regna nu.
Du *behöver inte* skaffa en lägenhet. ≈ Det är inte så att du måste skaffa en lägenhet.
Det *behöver* väl *inte* regna nu igen. ≈ Det är väl inte så att det måste regna nu igen.

Ett litet antal hjälpverb tar snarast negationen inom sin räckvidd:[1]

Hon {*torde/lär*} *inte* ha sagt upp sig. ≈ Det {torde/lär} vara så att hon inte har sagt upp sig.
Du {*skall/bör*} *inte* ljuga. ≈ Det är din plikt att inte ljuga.
Han *kommer inte att* protestera. ≈ Det kommer att bli så att han inte protesterar.

Hjälpverbet *måste* används endast marginellt med negation, oftast då med stark betoning i en mening som kopierar en tidigare mening. Hjälpverbet står inom negationens räckvidd:

– Måste jag gå? – Nej, du ''*måste inte* men … [≈ … det är inte så att du måste …]

När hjälpverbet står inom negationens räckvidd ersätts vanligen *måste* av *behöva*:

Du *behöver inte* laga middag i dag. ≈ Det är inte så att du måste laga middag i dag.

När negationen står inom det modala hjälpverbets räckvidd ersätts *måste* av *få*:

Du *får inte* laga middag i dag. ≈ Det är nödvändigt att du inte lagar middag i dag.

[1] Vid hjälpverb som *torde, lär* är räckviddsrelationen ofta irrelevant ungefär som mellan negation och predikat i den överordnade satsen i satsfogningar av typen *jag tycker inte att X* ≈ *jag tycker att inte X* (§ 77).

ANM. Räckviddsrelationen är ofta oklar. Det är exempelvis osäkert om det temporala hjälpverbet *ha* eller negationen har den största räckvidden:

Han *har inte* kommit. ≈ Det är inte så att han har kommit. ≈ ?Det har varit så att han inte kom(mer).

§ 87. Två negationer i samma sats. Två satsnegerande uttryck i en och samma sats undviks normalt. När det någon gång förekommer, står bara ett av de negerande uttrycken i satsens mittfält:

Inte bara de yngre har *ingenting* att göra. Också pensionärerna har klagat.
Inga svenskar går väl *aldrig* i kyrkan. De flesta döper trots allt sina barn där och de brukar delta i begravningar.

Däremot kan uttryck för sats- och lednegation förekomma i samma sats, särskilt om det lednegerade ledet är en (satsnegerad) bisats.[1]

Han visste *inte* att de *inte* hade någon mat kvar.
De ville *inte* kontakta en *inte* tidigare anlitad advokat.

Det lexikaliserade uttrycket *inte för inte* betyder bokstavligen 'inte av inget skäl' men används normalt med konträr betydelse 'av alla skäl', 'av goda skäl':

Jag har *inte för inte* köpt en plastgran i år.
Jag är *inte* kvinna för *inte*. (R)

[1] I talspråk händer det ofta att ett extra negerande adverbial sätts in i en infinitivfras eller sats som redan fått sin negerade betydelse av det överordnade predikatet och utan att det är talarens avsikt att de båda negationerna skall upphäva varandra (dubbel negation).

Allmänheten *varnas* för att *inte* köpa dessa efterapningar.
Vi *saknade* att *inte* kunna se havet längre.
Det kan inte *undgås* att *inte* samtalet kommer in på ömtåliga ting.

Jämför också bruket av *varken … eller* i stället för *vare sig … eller* i redan negerad sats (§ 48: b). Språkvårdare avråder från extra negerande adverbial i meningar som de ovanstående.

31 TEMPUS

1 Översikt.

Tempusens tidsreferens 2–6

2 Tempus' tidsbetydelse, den tematiska tiden och aktionstiden. 3 Tempus och tidfästningsadverbial. 4 Val av tematisk tid. 5 Tempus och aktionsart. 6 Tempus och modus.

Presens och preteritum 7–17

Presens 7–11

7 Presens' syntaktiska funktion. 8 Presens' betydelse: nutid och framtid. 9 Nutid: yttrandets eller tolkningens tid. 10 Historiskt presens. 11 Annalistiskt presens.

Preteritum 12–17

12 Preteritums syntaktiska funktion. 13 Preteritums betydelse: dåtid. 14 Preteritum i text: narrativ tidsföljd. 15 Preteritum med osannolik eller irreell innebörd. 16 Värderande preteritum. 17 Modifierande preteritum.

Perfektuella och futurala tempus 18–31

18 Översikt.

Det perfektuella hjälpverbet ha 19–27

19 Det perfektuella hjälpverbets syntaktiska funktion. 20 Det perfektuella hjälpverbets betydelse.

Perfekt gentemot preteritum 21–24: 21 Översikt. 22 Yttre tidsram. 23 Närmare tidfästning av aktionen. 24 Konsekvenser av aktionen i talögonblicket.

25 Modalt perfekt. 26 Pluskvamperfekts betydelse. 27 Preteritum gentemot pluskvamperfekt.

Futurala hjälpverb 28–31

28 De futurala hjälpverbens syntaktiska funktion. 29 Betydelsen hos det futurala hjälpverbet *komma*. 30 Betydelsen hos hjälpverbet *skola*. 31 Presens gentemot futurum om framtid.

Tempus i infinitivfraser 32–33

32 Perfektuellt hjälpverb i infinitivfraser. 33 Futuralt hjälpverb i infinitivfraser.

Tempus i satsfogningar 34–40

34 Översikt. 35 Fri tidsrelation mellan aktionerna i matrissats och bisats. 36 Förutsatt samtidig aktion i matrissats och bisats: temporala subjunktioner. 37 Bisatsens aktion förutsätts infalla tidigare än matrissatsens: temporala subjunktioner. 38 Bisatsens

aktion förutsätts infalla senare än matrissatsens: temporala subjunktioner. 39 Bisatsens aktion förutsätts infalla senare än matrissatsens: finala och konsekutiva subjunktioner. 40 Bisatsens aktion förutsätts infalla senare än matrissatsens: det överordnade predikatets innebörd.

Tempus vid återgivning av tal och tankar 41

41 Tempus i indirekt anföring och referatmeningar.

Tempusförskjutning och konjunktiv 42–49

42 Betydelsen hos förskjutna tempus och konjunktiv.

Villkorsfallet 43–45

43 Villkorsrelationens uttryck. 44 Uttryck för otillräckligt hinder. 45 Jämförelse med tänkt aktion.

46 Önskefallet. 47 Förskjutet tempus och konjunktiv i hövlighetsuttryck. 48 Hypotesfallet. 49 Sats som är underordnad sats med tempusförskjutning eller konjunktiv.

§ 1. Översikt. Med den grammatiska kategorin tempus anges direkt eller indirekt hur satsens aktion förhåller sig tidsligt till talögonblicket. Tempus anges med böjningsformer av det finita verbet (presens eller preteritum) och ibland därutöver med temporala hjälpverb (*ha*, *skola*, *komma*).

Huvudordet i satsens predikatsled, det finita verbet, böjs i tempus. Presens anger att satsens tid ligger i nutid eller framtid, dvs. att den faller inom en tidsdomän som omfattar talögonblicket och senare. Preteritum placerar i stället satsens tid i dåtid, dvs. inom en tidsdomän som sträcker sig fram till talögonblicket men inte omfattar detta.

Anders *har* huvudvärk.
Anders *hade* huvudvärk.

Om talaren vill visa att en aktion som anges med en verbfras i presens infaller senare än talögonblicket, dvs. i framtiden, kan detta göras med ett tidfästningsadverbial eller det kan framgå av verbets betydelse eller av textsammanhanget:

Anders *sover* nog. [Presens: sovandets tid är nutid, dvs. överlappar med talögonblicket.]
Anders *sover* nog om en stund. [Presens: sovandets tid inträffar senare än talögonblicket.]
Anders *får* nog tillbaka sitt pass. [Presens: återfåendets tid inträffar senare än talögonblicket.]

Preteritum refererar alltid till en i texten eller talsituationen given tid (tematisk tid) inom den tidsdomän som preteritum kan beteckna:

Anders *sov* (klockan nio). [Preteritum: sovandet infaller vid en given tid som föregår talögonblicket.]

Anders *fick* tillbaka sitt pass (i går). [Preteritum: återfåendet infaller vid en given tid som föregår talögonblicket.]

De temporala hjälpverben *ha*, *skola*, *komma* anger själva tillstånd. De böjs i presens och preteritum, tempus som anger tidsdomänen för de tillstånd som hjälpverben anger. Av hjälpverbens lexikala betydelse följer sedan hur tiden för den underordnade verbfrasens aktion förhåller sig till tiden för hjälpverbets egen aktion. Hjälpverben kan vara perfektuella (*ha*) eller futurala (*skola*, *komma*).[1] Det perfektuella hjälpverbet *ha* anger att den underordnade verbfrasens aktion infaller tidigare än hjälpverbets egen tid:

Anders *har* {*sovit* ett helt dygn/*åkt* till Paris}. [Hjälpverbet betecknar en tid som omfattar talögonblicket, och sovandet eller resan inträffar före denna tid.]
I morgon *har* nog Anders {*sovit* ett helt dygn/*åkt* till Paris}. [Hjälpverbet betecknar en tid efter talögonblicket, och sovandet eller resan inträffar före denna tid.]
Anders *hade* {*sovit* ett helt dygn/*åkt* till Paris}. [Hjälpverbet betecknar en given tid före talögonblicket, och sovandet eller resandet inträffar före denna tid.]

De futurala hjälpverben *skola*, *komma* anger att den underordnade verbfrasens aktion är förlagd till en senare tid än hjälpverbets tid:

Anders *kommer att* {*sova* ett helt dygn/*åka* till Paris}. [Hjälpverbet betecknar en tid som omfattar talögonblicket, och sovandet eller resan inträffar efter denna tid.]
Anders *skulle* {*sova* ett helt dygn/*åka* till Paris}. [Hjälpverbet betecknar en given tid före talögonblicket, och sovandet eller resan inträffar efter denna tid.]

Av hjälpverben styr *ha* supinum hos den följande verbfrasen,[2] medan *skola* styr infinitiv och *komma* styr *att* + infinitiv hos den följande verbfrasen. Verbförbindelsen *har* + supinum kallas perfekt, *hade* + supinum pluskvamperfekt. Förbindelserna med *skall*, *kommer* + infinitiv kallas i denna grammatik för futurum och *skulle* + infinitiv för futurum preteritum.

Man kan alltså urskilja sex huvudtempus. Av dessa är två enkla: presens och preteritum (*köper*, *köpte*). De sammansatta bildas med en kombination av hjälpverb och enkelt tempus. De perfektuella tempusen är perfekt (*har köpt*) och pluskvamperfekt (*hade köpt*). De futurala är futurum (*skall köpa*) och futurum preteritum (*skulle köpa*). Se Schema 1.

	Presenstempus	**Preteritumtempus**
Enkla	presens	preteritum
Sammansatta		
Perfektuella	perfekt	pluskvamperfekt
Futurala	futurum	futurum preteritum

SCHEMA 1. Svenskans grundläggande enkla och sammansatta tempus.

I en viss utsträckning kan mera komplexa tempusförbindelser bildas genom att ett perfektuellt hjälpverb överordnas ett futuralt eller tvärtom:

Anders *kommer* snart *att ha sovit* i tre timmar.
Hon antog att Ernst *skulle ha läst* boken påföljande dag.
Han *har skolat resa* till Kina i flera år nu.
Leif *hade skolat läsa* boken för länge sedan.

Preteritum och pluskvamperfekt kan användas för att ange att satsens aktion är osannolik eller irreell. Denna modala betydelse har preteritum och pluskvamperfekt om nutid och pluskvamperfekt om dåtid. Användningen kallas för tempusförskjutning och innefattar också hjälpverbet *skulle*. Alternativt kan i vissa fall konjunktivform av verbet brukas.

Om jag {*var/hade varit/vore*} kejsare av Kina {*skulle* jag *låta/hade* jag *låtit*} levande musik ljuda på varje torg.

[1] De temporala hjälpverben för framtid har nästan alltid en mer eller mindre tydlig modal betydelse av avsikt, tvång, förutsägelse. De kan därför också uppfattas som modala hjälpverb, och framtidsbetydelsen hos den underordnade verbfrasen kan då förklaras på samma sätt som vid verb som *tänka*, *vilja*, *tvinga* etc., dvs. som implikationer: det man tänker, vill, tvingas, förutsägs göra ligger ju vanligtvis i framtiden.

[2] I vissa fall kan *ha* utelämnas (§ 19), och då kommer supinumsuffixet ensamt att ange den tidsrelation som också *ha* uttrycker:

Han sa att han (*har*) *sovit* i arton timmar.
Du *skulle* (*ha*) *kommit* när du lovade.

ANM. I denna grammatik används de traditionella tempusbeteckningarna. Mera systematiska beteckningar vore de följande:

Presens:	reser
Presens perfekt (här: perfekt):	har rest
Presens futurum (här: futurum):	kommer att resa
Preteritum:	reste
Preteritum perfekt (här: pluskvamperfekt):	hade rest
Preteritum futurum (här: futurum preteritum):	skulle resa

Traditionellt kallas preteritum också imperfekt. Förbindelsen *skulle* + infinitiv kallas traditionellt futurum preteriti eller det förflutnas futurum. När förbindelsen används om en irreell eller osannolik aktion (§ 42–49) brukas traditionellt ofta termen konditionalis.

Tempusens tidsreferens § 2–6

§ 2. Tempus' tidsbetydelse, den tematiska tiden och aktionstiden. Tempusen presens och preteritum har var för sig en inherent betydelse som gör att de kan användas för att ange en tid inom var sin tidsdomän. Presens' tidsdomän omfattar talögonblicket och sträcker sig framåt i tiden (nutiden och framtiden). Preteritums tidsdomän omfattar förfluten tid fram till nutiden.

Den tematiska tiden (nedan förkortat ”tt”) är den tid en sats handlar om. Den tematiska tiden är alltid en tid som faller inom den tidsdomän som anges av det finita verbets tempus. Om tempus är preteritum infaller alltså den tematiska tiden i det förflutna (dåtid), om det är presens infaller den under en tid som omfattar talögonblicket (nutid) eller som är senare än detta (framtid).[1] En påståendesats kan uppfattas som ett svar på en fråga om vad som händer under en viss tematisk tid:

Vad *hände* här i julas då? [tt = dåtid]
Hur *är* läget hos er just nu? [tt = nutid]
Vad *händer* på Kulturnatten i år? [tt = framtid]

Den tematiska tiden lämnas gärna ospecificerad när den omfattar talögonblicket men specificeras ofta med tidsadverbial när den infaller under dåtid eller framtid:

Livet *är* underbart. [tt = ospecificerad nutid]
Nu för tiden *är* livet underbart. [tt = nutid specificerad med tidfästningsadverbial]
I morgon *sitter* jag på tåget till Stockholm så här dags. [tt = framtid specificerad med tidfästningsadverbial]
I går *handlade* Arne lite på Domus. [tt = dåtid specificerad med tidfästningsadverbial]
I Tyskland *hade* vi det fortfarande rätt bra. [tt = dåtid implicerad av rumsadverbialet: ’när vi ännu bodde i Tyskland’]

Den tematiska tiden kan också på annat sätt vara etablerad i kontexten. Ibland är den tematiska tiden knuten till existenstiden för satsens tematiska aktant (ofta predikationsbasen).

I går var Arne i stan. Han *handlade* lite på Domus. [tt för den senare satsen = föregående dag när Arne var i stan]
Darwin *besökte* Galapagosöarna flera gånger. [tt = Darwins livstid som ligger i det förflutna]
I tioårsåldern *var* ju du mamma rätt tjock. [tt = en förfluten period av den nu levande subjektsreferentens existenstid]
På Galapagosöarna *har* Darwin *varit* flera gånger. [tt = Galapagosöarnas existenstid som omfattar talögonblicket]

Om successiv förskjutning av tematisk tid i på varandra följande meningar (narrativ tidsföljd) se § 14.

Verbfraser anger aktioner som faktiskt eller hypotetiskt infaller under en viss tid, aktionstiden (nedan förkortat ”at”). Den finita verbfrasens aktionstid och satsens tematiska tid sammanfaller alltid i någon punkt med varandra. Aktionstiden kan ibland specificeras med ett tidfästande adverbial. Om satsen har flera tidfästande adverbial kan antingen båda tillsammans eller det adverbial som har den vidare referensen ange satsens tematiska tid.

I går kl. 9 släcktes alla ljusen. [tt = at = i går kl. 9]
I går släcktes alla ljusen kl. 9. [tt = i går, at = i går kl. 9]

En underordnad verbfras kan ha en annan aktionstid än det överordnade verbet. Om det överordnade verbet är ett temporalt hjälpverb är dess funktion just att ange hur den underordnade verbfrasens aktion tidsligt förhåller sig till hjälpverbets egen tid. Ibland kan ett tidfästningsadverbial specificera antingen det överordnade eller det underordnade verbets tid (§ 3).

Klockan två *hade* Leif *somnat*. [(a) Leifs insomnande inträffade klockan två, dvs. adverbialet specificerar tiden för det underordnade verbets aktion. (b) Tillståndet efter Leifs insomnande förelåg vid klockan två, dvs. adverbialet specificerar tiden för det överordnade verbets aktion.]

Leif *skulle gå* ut när Karin kom. [(a) Leifs sorti inträffade vid Karins ankomst, dvs. adverbialet specificerar tiden för det underordnade verbets aktion. (b) Leifs beredskap att gå förelåg vid Karins ankomst, dvs. adverbialet specificerar tiden för det överordnade verbets aktion.]

Om förhållandet mellan tidsadverbial, tematisk tid och aktionstid se vidare § 3.

En och samma faktiska aktion kan vid ett och samma talögonblick relateras till olika tematisk tid och därmed beskrivas med olika tempus, se vidare § 4.

[1] En framtida tidpunkt väljs inte så ofta till tematisk tid. En orsak härtill är att ett framtida faktum ännu inte äger en självständig existens utan ofta kan sägas vara giltigt endast via gissningar, förutsägelser, planering eller beslut i talögonblicket. Till skillnad från aktioner i förfluten tid och nutid, som i princip kan konstateras och vetas, finns inte de framtida aktionerna i den verkliga världen utan endast i en tänkt, ännu ej realiserad framtida värld.

En annan orsak är att serier av framtida aktioner i berättelser inte är lika vanliga och sällan är lika långa som förflutna serier av aktioner. Detta kan innebära att de framtida aktionerna inte hinner uppfattas som relevanta vid en helt självständig tematisk tid, innan texten åter knyts till talögonblicket. Futurum bildar inte långa texter på samma sätt som preteritum, utan återkommer i stället mera sporadiskt i texten, ungefär som perfekt.

Det finns knappast någon betydelseskillnad mellan futurum och futuralt presens som den mellan perfekt och preteritum, som kan tillskrivas en olikhet i tematisk tid. Skillnaden mellan att se en framtida aktionstid som samtidig med en framtida tematisk tid eller som efteröljande en tematisk nutid torde vara svår att ge precision.

§ 3. Tempus och tidfästningsadverbial. Med tidfästningsadverbial (Advl § 90–100) kan en aktionstid mera precist placeras på tidslinjen. Adverbialet självt kan ange en vidare eller snävare tid än aktionstiden. Det enda som sägs är att aktionens tid till någon del sammanfaller med adverbialets. Vanligen är adverbialets tid mera omfattande än aktionens.

I går *kom* Per hit.
Nästa år *upplöser* vi föreningen.

Omvänt kan ett adverbial ange en tid som refererar till en kortare tid än aktionstiden. Adverbialet anger då ofta tematisk tid och avser den tidpunkt vid vilken aktionen konstateras.

Kl. 12 *var* han hemma i alla fall, för då talade jag med honom i telefonen.
När du kommer nästa gång *sitter* jag nog som domare här.

När satsen innehåller två tidfästande adverbial, inskränks ofta det enas tid av det andra:

Under studietiden *var* han mot slutet rätt sjuklig.
Hon *vann* novelltävlingen förra året på hösten.
Jag *kommer* först fram emot eftermiddagen i morgon.

Då anger ofta det mera omfattande adverbialet den tematiska tiden och därmed en potentiell tidsram för aktionen, en tid inom vilken aktionen kunde ha infallit eller inom vilken man letar efter en aktion av det ifrågavarande slaget:

I dag *äter* Lotta middag ute kl. 7.
Nästa vecka *simmar* jag på onsdag.
I fjol *joggade* han mellan sex och sju varje lördag.

Ett adverbial som betecknar en längre tid där talögonblicket ingår (t.ex. *i år*, *den här veckan*, *under vårt sekel*) kan tidsbestämma aktioner som överlappar med talögonblicket men också aktioner som i sin helhet föregår eller följer på talögonblicket. Ett sådant tidfästningsadverbial anger en vid tidrymd inom vilken aktionstiden kan infalla. Tidrymden kan ibland begränsas med tempusvalet.[1]

I år {*besökte* han/har han *besökt*} Amerika. [Amerikabesöket inföll tidigare under året.]
I år *är* han i Amerika. [Amerikabesöket kan pågå under talögonblicket.]
I år *besöker* han Amerika. [Amerikabesöket kan pågå under talögonblicket eller infalla senare under året.]

I satser med sammansatt tempus kan ett tidfästningsadverbial specificera antingen den överordnade eller den underordnade verbfrasens aktionstid. Om hjälpverbet är *ha* med dåtidsreferens föreligger t.ex. båda möjligheterna.

Klockan 12 *hade* Per *gett* sig av. [(a) Adverbialet specificerar den överordnade verbfrasens tid tid, dvs. Per var redan gången vid den angivna tiden. (b) Adverbialet specificerar supinumfrasens tid, dvs. Per gick vid den angivna tiden.]

Om den tematiska tiden är nutid (varvid alltså hjälpverbet självt har nutidsreferens), kan däremot supinumfrasens aktionstid endast undantagsvis anges med ett tidfästningsadverbial (för förfluten tid). (Se § 23.)[2]

Nu *har* han *åkt*. [Adverbialet specificerar den överordnade verbfrasens tid.]
Han *har* nyss *åkt*. [Adverbialet specificerar supinumfrasens tid.]

Inte heller när den tematiska tiden ligger i framtiden, kan normalt supinumverbets aktionstid anges med ett tidfästningsadverbial för förfluten tid:

Nästa vecka *har* han redan åkt hem. [Adverbialet specificerar hjälpverbets tid, inte den underordnade supinumfrasens.]
Du får träffa honom när han *har* ätit. [I bisatsen är det den överordnade verbfrasens, inte den underordnade supinumfrasens tid som specificeras av *när*.]

Om hjälpverbet är *skulle*, är båda alternativen normalt möjliga:

1948 gick vi i andra ring i gymnasiet, och då *skulle* alla i min klass *läsa* medicin eller humaniora när de hade tagit studenten. [Adverbialet *då* specificerar tiden för hjälpverbet *skulle*.]
Vi *skulle äta* när vi kom hem. [Adverbialet *när vi kom hem* specificerar den underordnade verbfrasens tid.]

Tiden för *skall* kan specificeras med nutidsbetecknande adverbial endast när hjälpverbet har en tydlig modal betydelse av planering. I sats med temporalt *skall* liksom i sats med det futurala hjälpverbet *kommer* specificerar ett tidfästande adverbial därför vanligen den underordnade infinitivfrasens tid.[3]

Han *kommer att vinna* matchen snart. [Adverbialet specificerar den underordnade verbfrasens tid.]
Till sommaren *ska* han *åka*, säger han. [Adverbialet specificerar den underordnade verbfrasens tid, dvs. avresan sker till sommaren.]
Nu *ska* han *bli* färdig till sommaren, säger han. [*Nu* specificerar hjälpverbets tid, *till sommaren* specificerar den underordnade verbfrasens tid.]

[1] Ett tidsadverbial för nutid kan i enstaka fall kombineras med preteritum om aktionen av pragmatiska skäl bara kan infalla under den del av adverbialets referenstid som föregår talögonblicket. Av sammanhanget är det då klart att den tematiska tiden ligger i det förflutna, inte i nuet, trots att tidsadverbialets lexikala betydelse omfattar talögonblicket. Se vidare § 23.

Under många år har han semestrat i medelhavsområdet. Förra året var han på Korsika, i år *var* han i Grekland. [Adverbialet *i år* avser ett år som i talögonblicket går mot sitt slut varför det i exemplet kan fungera som ett tidfästningsadverbial för förfluten tid.]

[2] Om supinumfrasen har iterativ betydelse kan dess aktionstid dock specificeras med tidfästningsadverbial:

Per *har* alltid *gått ut* med hunden när Stina kommer. [(a) Adverbialet specificerar den överordnade verbfrasens tid, dvs. Per är inte hemma när Stina kommer. (b) Adverbialet specificerar supinumfrasens tid, dvs. Per går ut när Stina kommer.]
Jag får alltid ont i huvudet när jag har *druckit* vin kvällen innan. [I bisatsen specificerar adverbialet *när* den överordnade verbfrasens tid och adverbialet *kvällen innan* supinumfrasens tid.]

[3] Endast marginellt kan tiden för en aktion som infaller före eller efter en framtida tematisk tid specificeras med tidfästningsadverbial. Den framtida tematiska tiden anges i så fall vanligen med en temporal bisats.

När det här föreligger i tryck, har lagen redan *trätt* i kraft tre dagar tidigare. [Ikraftträdandet har hänt tre dagar före den framtida tidpunkten.]
När det här föreligger i tryck, skall alltså lagen tre dagar senare *träda* i kraft. [Ikraftträdandet infaller tre dagar efter den framtida tidpunkten.]
Du ska få se att när den här veckan har gått har han *skolkat* igen både på onsdagen och på fredagen. [Skolket infaller på onsdagen och fredagen före veckans slut.]
Du ska få se att när han får reda på det här på måndag så kommer han nog att *skolka* både på onsdagen och fredagen i nästa vecka. [Skolket infaller på onsdagen och fredagen efter den måndag som är den framtida tematiska tiden.]

§ 4. Val av tematisk tid. Den tematiska tiden är den tid för vilken hela satsens utsaga sägs gälla. Den tematiska tiden är för det mesta antingen nutid, dvs. talögonblicket eller en tid som omfattar talögonblicket (som mera sällan specificeras med adverbial) eller en given tid i det förflutna (som ofta specificeras med adverbial).

På Friedrichstrasse *har* byggandet redan *kommit* ganska långt, och med en gnutta fantasi *kan* man föreställa sig hur gatan *kommer att te* sig. (S) [tematisk tid = nutid]
Där *hade* byggandet *kommit* långt, och man *kunde* föreställa sig hur gatan *skulle komma att te* sig. [tematisk tid = en given tid i det förflutna]
Som vanligt *oroade* han sig för vad han *skulle få* se. Aldrig *skulle* han *sluta* beröras av att se döda människor, aldrig *skulle* han *vänja* sig. (R) [tematisk tid = en given tid i det förflutna]
Vid explosionen *uppstod* en stor spricka i ytterväggen. Denna *går* även ner i polishusets källarvåning. (S) [Den förra meningen har en given tid i det förflutna som tematisk tid. Den senare meningen har nutid som tematisk tid.]

När talaren vill omnämna en aktion som infaller vid en viss tid, har han ofta möjlighet att välja olika tematiska tider. Valet är avhängigt av en rad semantiska och framför allt textuella faktorer, men det beror i sista hand på talarens beslut ur vilket perspektiv aktionen presenteras. Det är särskilt aktioner i det förflutna som kan betraktas ur olika tidsperspektiv.

En förfluten aktion kan t.ex. betraktas från den tid då den själv ägde rum, dvs. den tematiska tiden ligger då i det förflutna och tempus blir preteritum. Den kan också betraktas från t.ex. talögonblicket, om det på ett eller annat sätt då är relevant att aktionen har ägt rum, och tempus blir då perfekt, dvs. aktionen anges med en supinumfras underordnad det perfektuella hjälpverbet *ha* i presens (se härom närmare § 21–24).

En gång *var* jag i Rom tillsammans med min kusin.
Jag *har varit* i Rom bara en gång.

En aktion i det förflutna kan också betraktas från en senare tidpunkt i det förflutna, om det är den tidpunkten talaren vill säga något om. I det första exemplet i vart och ett av nedanstående exempelpar förskjuts sålunda den tematiska tiden från den första satsen till den andra: talaren väljer att berätta om den andra satsens aktion som en händelse intressant i sig själv. Men i det andra exemplet i var-

je exempelpar bibehålls den första satsens tematiska tid också i den andra; talaren lyfter fram det bestående resultatet av satsens aktion eller konsekvenserna därav vid tiden för den första satsens aktion.

Det visade sig vid en kontroll i lagboken att lagen *utfärdades* redan 1968.
Det visade sig vid en kontroll i lagboken att lagen *hade utfärdats* redan 1968.

År 1985 reste Bengt till Rom. Otto *reste* till Paris några dagar dessförinnan, så han kom inte med den här gången.
År 1985 reste Bengt till Rom. Otto *hade rest* till Paris några dagar dessförinnan, så han kom inte med den här gången.

Vi fick veta att Michelangelo *målade* Sixtinska kapellet 1508–12.
Vi fick veta att Michelangelo *hade målat* Sixtinska kapellet 1508–12.

Den tematiska tiden bibehålls gärna som utgångspunkt för betraktande av en enstaka tidigare aktion, om texten sedan skall fortsätta med samma tematiska tid.[1]

En förfluten aktion kan betraktas från en tidigare tidpunkt som t.ex. är etablerad i den föregående kontexten och som förutsätts gälla också i det följande. Alternativt kan författaren flytta den tematiska tiden till den senare satsens aktionstid. Tempus blir då antingen futurum preteritum eller enkelt preteritum.

År 1984 reste han till Grekland. Tre år senare *skulle* han (komma att) *besöka* Rom.
År 1984 reste han till Grekland. Tre år senare *besökte* han Rom.

Konferensen öppnades en lördag, och den *skulle* (enligt programmet) *vara* slut följande dag.
Konferensen öppnades en lördag, och den *var* (enligt programmet) slut följande dag.

Om observationstid som tematisk tid i förfluten tid se § 13:

Slottet *låg* vid vattnet, såg vi när vi kom fram.
Slottet *ligger* vid vattnet.

[1] Undantagsvis kan i en text ges längre tillbakablickar med bibehållen tematisk tid (som ligger senare än den tid som tillbakablicken gäller). Den inbördes relationen mellan de aktioner som anges med pluskvamperfekt anges ibland med tidsadverbial men måste ibland räknas ut av lyssnaren på pragmatiska grunder (jfr § 13) som i nedanstående textstycke ur en roman.

[…] Han *kände* hur trött han *var*. [Här är tiden för *kände* och *var* den tematiska tiden.] Två nätter i rad *hade* han *varit* tvungen att avbryta sin sömn för att göra utryckningar som inte *hade kunnat* vänta till morgonen. Först *hade* han *lett* jakten på en misstänkt våldtäktsman som *hade förskansat* sig i ett av de övergivna sommarhusen i Sandskogen. Eftersom mannen *hade varit* kraftigt påverkad [Så långt har den tematiska tiden bibehållits i en rad satser, vars aktioner alltså nämns med pluskvamperfekt.] av narkotika och det *fanns* misstankar om att han *kunde* vara beväpnad [Här har tillfälligt den tematiska tiden flyttats bakåt till de återberättade aktionernas tid.], *hade* de *väntat* ut honom ända till klockan fem på morgonen. [Fr.o.m. nu är åter den tematiska tiden den tid då tillbakablicken görs.] Då *hade* han självmant *gett* upp. Natten därpå *hade* Wallander *ryckts* upp ur sömnen av ett

dråp som *hade inträffat* i centrala staden. En födelsedagsfest *hade spårat* ur och slutat med att födelsedagsbarnet, en man i fyrtiårsåldern, *hade fått* en förskärarkniv rakt i ena tinningen. Han *reste* sig ur stolen och *satte* på sig sin vinterjacka. […] (R)

§ 5. Tempus och aktionsart. Tempus placerar en aktion på tidslinjen. Aktionen sådan den språkligt beskrivs kan ha olika aktionsart, dvs. ha olika inre tidsstruktur (kapitel 33 Aktionsarter). I viss utsträckning påverkar aktionsarten val av tempus och tolkningen av tempus.

1. Oavgränsad aktionsart

Aktion med oavgränsad aktionsart är förenlig med alla tempus. Om den anges med en verbfras i presens tolkas den i första hand som gällande för tid som sammanfaller med talögonblicket. Om verbfrasens aktion skall tolkas som framtida måste detta tydligt framgå av situationen eller kontexten.

Jag *har* min bror här. Jfr: Jag har min bror här om en timme.

a) Tillstånd som t.ex. att ha blå ögon, att vara turkisk (Aktionsarter § 15) kan vara konstitutiva för sin predikationsbas: *Karl har blå ögon*. *Rätten är turkisk*. Om tillståndet existerar vid talögonblicket måste därför vanligen presens väljas, om det har upphört att existera väljs preteritum och om det existerar endast i framtiden väljs futurum eller presens:[1]

Den nuvarande rektorn *är* norrlänning.
Hennes farfarsfar *var* från Tyskland.
Mina barnbarnsbarn *kommer att bära* en del av mina egna gener.
Framtidens människor *är* säkert inte mindre giriga än vi.

Vissa tillstånd uppfattas som eviga och anges med presens, eftersom evigheten inkluderar även talögonblicket:

Fyra *är* mer än tre.
Afrika *ligger* söder om Europa.

Vissa verb och verbförbindelser betecknar vanligen tillstånd i presens, medan de oftare betecknar punkthändelser i preteritum (Aktionsarter § 8: 3a):

Han *inser* att han har fel. Jfr: Han *insåg* att han hade fel. [ofta: 'kom till insikt om']
Numera *förstår* jag vad han menar. Jfr: Då *förstod* jag vad han menade.

b) Oavgränsade processer vilka beskrivs t.ex. med uttryck som *sova*, *skriva på en bok*, *springa långsamt* är aktioner som kan hålla på kortare eller längre tid och som inte leder fram till en naturlig slutgräns (Aktionsarter § 16). När en nutida aktion anges med verb i presens förutsätts det inget om när aktionen börjar eller slutar. Samma gäller i princip också när aktionen är samtidig med andra tematiska tider, även om det oftast underförstås att en aktion som anges med preteritum är avslutad före talögonblicket (Aktionsarter § 8: 2) och att en framtida aktion påbörjas efter talögonblicket.

Rune *springer* ovanligt långsamt. Rune *sprang* ovanligt långsamt.
Företaget *erbjuder* honom högre lön. Företaget *erbjöd* honom högre lön.
Varför *säger* du så? Varför *sa* du så?

En oavgränsad aktion som anges med supinumfras och vars varaktighet anges med varaktighetsadverbial kan nå ända fram till den tematiska tiden (§ 20):

Rune hade *sovit* i arton timmar när jag kom.
Rune har *sovit* i arton timmar nu.

2. Avgränsad aktionsart

Aktion med avgränsad aktionsart är förenlig med alla tempus. Särskilt om verbfrasen har presens som enkelt tempus påverkas betydelsen av om aktionsarten är durativ (avgränsad process) eller punktuell (punkthändelse). En sats vars finita verbfras står i preteritum och anger en avgränsad aktion tolkas i förhållande till omgivande satsers preteritum ofta enligt principerna för narrativ tidsföljd (§ 14).

a) Avgränsade processer som i t.ex. *Elsa skrev en bok*, *Axel sprang till stan* har varaktighet och leder från ett tillstånd till ett annat. När sådana aktioner tidfästs med preteritum, förutsätts det vanligtvis att hela aktionen slutförs inom den tematiska tiden (och därmed före talögonblicket).

Arne *skrev* en bok (förra året).

Om aktionen till någon del är samtidig med talögonblicket och detta anges med presens, uppfattas aktionen gärna som oavgränsad eller också utgår man ifrån att det är aktionens början eller slut som tidfästs. Se vidare Aktionsarter § 5: 3.

b) Punkthändelser som att hitta en portmonnä eller hosta till har i praktiken utsträckning i tid men uppfattas ändå vanligen som ögonblickliga (Aktionsarter § 18). De är antingen resultativa, dvs. övergångar från ett tillstånd till ett annat (som *hitta en portmonnä*), eller icke-resultativa förändringar där utgångstillståndet återvänder (som *hosta till*). Sådana aktioner tidfästs sällan med presens som anger nutid: talögonblicket hinner passera innan punkthändelsen hinner rapporteras. Ett undantag är ögonblicksrapporter (t.ex. i telefon eller etermedier) där punkthändelsen kan förutses av talaren strax innan den inträffar:

Oj, nu *välter* hon vasen!
Han *passerar* mållinjen … nu!

Den punktuella händelsen kan i många fall också fattas som en aktion med tidsutsträckning, dvs. som en avgränsad process (Aktionsarter § 18: a):

Sakta och värdigt *kliver* nu drottningen ner från vagnen.

Om uttrycket för punkthändelsen omtolkas iterativt (Aktionsarter § 21), utgör sekvensen av upprepade aktioner en oavgränsad aktion som utan vidare kan överlappa med talögonblicket (Aktionsarter § 8: 1b):

Viktor *hoppar* i sängen.

När annars en punkthändelse anges med en sats i presens, anger presens vanligen en tid efter talögonblicket:

Arne *ger sig av* (i morgon).

[1] Ibland kan ett tillstånd som i och för sig antas gälla i nuet anges med ett dåtidstempus för den tidpunkt då tillståndet konstaterades:

Jag träffade en trevlig kille i Göteborg. Han *var* norrlänning.

§ 6. Tempus och modus. Tempus är en grammatisk kategori som anger var satsens aktionstid ligger på tidslinjen i förhållande till talögonblicket. Modus är en annan grammatisk böjningskategori som visar vilken hållning talaren har till satsens sanningshalt eller vilken språkhandling satsen avses uttrycka. Modus är en mindre välutvecklad böjningskategori än tempus och omfattar det semantiskt omarkerade modus indikativ gentemot imperativ (se Vb § 34–40) samt rester av konjunktiv (Vb § 41 och nedan § 42–49) och optativ (Vb § 42). Se också kapitel 32 Modala hjälpverb.

Endast det neutrala modus indikativ kan kombineras med tempus. Övriga modus används bara med nutid eller möjligen framtid som tematisk tid. Imperativ och (det föga brukliga) optativ implicerar ofta en efterföljande tid i förhållande till den tematiska tiden, men det finns varken inom dessa modus eller inom konjunktiven något grammatiskt-systematiskt sätt att ange olika tider. Tidsinnebörden är en följd av modusuttryckens grundläggande betydelse av uppmaning eller önskan.

Gå till affären och köp lite mjölk!
Gud bevare dig!

Konjunktiv används optionellt för att ange osannolik eller irreell fakticitet i nutid men finns bara i vissa verbparadigm och är dessutom på tillbakagång. I konjunktivens ställe används oftast indikativiska tempusformer med förskjuten tidsreferens för att ange osannolik eller irreell fakticitet.

Om han *var* här nu *kunde* vi fråga honom. [irreell fakticitet; nutid] Jfr: Om han *är* i Berlin nu *kan* vi ringa till honom. [neutral fakticitet; nutid]
Om han *hade varit* här då, *hade* han säkert *ringt* hem. [irreell fakticitet; dåtid] Jfr: Om han *var* i Berlin då, *ringde* han säkert hem. [neutral fakticitet; dåtid]

Se vidare om konjunktiv och preteritumtempus med osannolik och irreell fakticitet nedan § 42.

Också på andra sätt kan tempusuttryck användas med modal innebörd och förskjuten tidsreferens (§ 15–17, 25, 30, 47; jfr också Mod. hjälpvb § 21–24):

Ville du vara snäll och ge mig saltet?
Om läget är så oklart *kunde* det kanske vara klokt att inte förhasta sig.

Presens och preteritum § 7–17

Presens § 7–11

§ 7. Presens' syntaktiska funktion. Presens anges med en böjningsform hos verbet (ofta med ett suffix *-r*; Vb § 36–37). Verbformen är finit, dvs. den utmärker huvudordet i satsens predikatsled (Satsens struktur § 1):

Den nya biskopen *bor* enkelt.
Hon *försöker* bo enkelt.
Hon *vill* försöka bo enkelt.

I de sammansatta tempusen perfekt och futurum står det temporala hjälpverbet i presens:

Det *har* regnat.
Det *kommer* att regna. Hon *skall* bli utnämnd till verkschef.

§ 8. Presens' betydelse: nutid och framtid. Presens tidfäster verbfrasens aktion till en tidsdomän som omfattar talögonblicket och som sträcker sig in i framtiden. Inom denna domän refererar presens mer eller mindre tydligt till en tematisk tid (den tid som satsen handlar om). Presens används alltså om aktioner som till någon del är samtidiga med talögonblicket (nutid) eller som infaller senare än talögonblicket (framtid).

a) Nutid

Presens refererar till nutid särskilt när satsens aktion har en tydlig utsträckning i tid och särskilt när aktionen är ett tillstånd eller en oavgränsad process (Aktionsarter § 8: 1):

Två gånger tre *är* sex.
Sverige *ligger* norr om Tyskland.
Båten *är* italiensk.
Sven *bor* i Örebro sedan tre år.
Karlsson *är* förkyld.
Linda *sitter* och *läser*.

Också satser med iterativ eller generisk aktion (Aktionsarter § 8: 1b–c) står gärna i presens med nutidsbetydelse:

Ungarna *hoppar* i sängen.
Katten *hostar*.
Artur *spelar* schack numera.

Avgränsade processer kan också tidfästas till talögonblicket (Aktionsarter § 8: 1a). Antingen träder då aktionens fullbordan i bakgrunden, eller också förutsätts en tematisk nutid som är så lång att den innefattar tidpunkten för aktionens fullbordan (Aktionsarter § 5: c).

Albert *springer* just nu till stationen.

Satser där aktionen är en punkthändelse står sällan i presens med nutidsreferens, eftersom händelsen passerar så snabbt att den inte hinner rapporteras och tolkas samtidigt som den inträffar. Till och med i ett exempel som det följande rapporterar verbet egentligen en händelse lite för tidigt – eller för sent: händelsen inträffar i stället samtidigt med att adverbet *nu* yttras.[1]

Granaten *exploderar* … nu! Jfr: Nu … exploderade den!

b) Framtid

Presenssatser med alla slags aktioner kan referera till framtid. Särskilt vanligt är det att vi uppfattar referensen som framtida om aktionen är en resultativ punkthändelse, dvs. en punktuell aktion som medför ett nytt tillstånd (Aktionsarter § 8: 1a).[2] Det är därför särskilt vanligt att presens av verb som *komma*, *bli*, *få* avser framtid.

Vi *hittar* den, det vet jag.
Vet du om Leif *blir uttagen?*
Jag tror att jag *sätter* den i köket.
Du *får* den när jag är hemma igen.

Att aktionen är framtida visas ofta med tidfästande adverbial eller framgår tydligt av kontexten. Detta gäller särskilt när satsens aktion är durativ.

Snart *sitter* du också bakom ett sådant här skrivbord.
Om ett par decennier *bor* det säkert en miljon människor i den här regionen.

Framtida aktion kan också anges genom att verbfrasen underordnas ett futuralt hjälpverb. Om valet mellan presens och futurala hjälpverb vid angivande av framtid se § 31.

Medan såväl nutids- som framtidsbetydelsen kan ses som presens' egentliga betydelser, är det rimligt att se dåtidsbetydelse hos presens som ett fall av överförd betydelse (§ 11).

Också verbfras i preteritum kan i vissa fall referera till nutid (§ 15–17, 42–49).

Om presens av det perfektuella hjälpverbet *ha* se § 19–20, om presens av de futurala hjälpverben se § 28–30.

[1] Performativa satser har presens med nutidsbetydelse, fastän verbet anger en punktuell avgränsad aktion:

Jag *förklarar* härmed sammanträdet avslutat.
Jag *utnämner* härmed Maj-Britt Sjögren till min efterträdare.

[2] Deklarativ huvudsats med futuralt presens och 2 personens agentivt subjekt används ofta med betydelse av uppmaning (Huvudsatser § 48):

Ni *sätter* er i soffan.
Du *går* och *köper* mjölk.

§ 9. Nutid: yttrandets eller tolkningens tid. I tal är normalt tiden för yttrandet samma som tiden för tolkningen. I skrift är oftast yttrandetiden (tiden för inkodningen, skrivandet) en annan än tolkningstiden (tiden för avkodningen, läsandet). Motsvarande gäller för tal som återges senare med hjälp av olika tekniska hjälpmedel. I sådana fall kan antingen yttrandetiden eller tolkningstiden betraktas som talögonblick, dvs. det som definierar nutid. De två perspektiven medför olika tempusbruk.

Valet mellan att utgå från yttrandetid eller tolkningstid som talögonblick kan ses som talarens val av synvinkel på samma verklighet – han kan välja sin egen eller mottagarens synvinkel. Valet är beroende av texttypen – i brevstil är synvinkeln vanligen brevskrivarens, i t.ex. tidningsartiklar läsarens.

I dagstidningarnas språk är sålunda det normala att tolkningstiden betraktas som nutid. Presens används om händelser som inträffar under tidningens utgivningsdag, som också kan omtalas med *i dag*, fastän artikeln har skrivits dagen innan eller ännu tidigare:

I dag *inleds* riksdagsvalet, och röstningen kommer att avslutas kl. 20 i morgon.

Preteritum används om händelser som inträffar när artikeln skrivs:

I går *var* det premiär för årets semlor.

Händelser före yttrandetiden kan då återges med pluskvamperfekt, varvid yttrandetiden kan fungera som tematisk tid i det förflutna:

Vid pressläggningen *hade* inga ytterligare uppgifter *inkommit*.

Om yttrandetiden betraktas som nutid, kan den fungera som tematisk tid både för händelser vid yttrandetiden, som återges i presens, och för händelser vid tolkningstiden, som då kan återges med verbfras underordnad ett futuralt hjälpverb:

Jag *sitter* nu och *våndas*, när jag *skriver* detta, på ett sätt som du, min läsare, inte *kommer att förstå*.

Om talaren i stället väljer att betrakta tolkningstiden som nutid, kan denna fungera som tematisk tid för händelser vid yttrandetiden, som då kommer att återges med verbfras underordnad ett perfektuellt hjälpverb, och för händelser vid tolkningstiden, som då återges med presens:

Du *sitter* nog nu och *undrar* varför du *har fått* det här brevet. Du *förstår* nog hur svårt det *har varit* att skriva dessa rader.

Om tolkningstiden betraktas som talögonblicket och den tid då texten skrivs får fungera som tematisk tid, kommer händelser som är samtidiga med textens faktiska tillkomsttid paradoxalt nog att återges med preteritum:

Jag *satt* och *våndades*, när jag *skrev* detta, på ett sätt som du, min läsare, nu inte *förstår*.

Om olika former av presens med överförd tidsbetydelse se vidare § 10–11.

ANM. Att välja mottagarens synvinkel i brevstil och göra tolkningstiden till nutid förutsätter nästan att mottagaren omtalas i satsen eller den omedelbara kontexten. Detta skrivsätt har en dramatiserande effekt och låter talaren liksom vara närvarande vid tolkningen och ge en kommentar i efterhand (jämför historiskt presens, § 10). Om däremot yttrandetiden behandlas som nutid, uppstår ingen lika tydlig effekt av att mottagaren är närvarande då. Man kan ju yttra en sats utan någon mottagare. Jämför:

Jag *skrev* detta speciellt för dig. [mottagarens synvinkel]
Jag *skriver* detta utan att veta om någon kommer att läsa det. [skribentens synvinkel]

§ 10. Historiskt presens. Presens kan mot huvudregeln användas om en tematisk tid i det förflutna. Presens som används på detta sätt kallas historiskt presens. Ofta uppstår den effekten att yttrandet och tolkningen av satsen tycks försiggå vid den tematiska tiden i det förflutna i stället för vid en tid som omfattar talögonblicket. Både talaren och lyssnaren tycks vara närvarande i det förflutna. Också de sammansatta tempus där presens ingår kan på detta sätt användas om en tematisk tid i det förflutna. Ofta ger presens illusionen av att det förflutna är närvarande i nuet som bilder eller sekvenser av bilder.

Historiskt presens används på olika sätt och i olika sammanhang. Några möjligheter:

a) Skildring av historiska situationer och händelser:

Alltså fanns en riddararmé på varje kungs önskelista. Men sådana var dyra, som alla nya undervapen. Därför *införs* nu två nymodigheter i Sverige som *lägger* grunden för det organiserade och institutionaliserade klassamhället vi haft kvar ända in i vår tid. (S)

Magnus Eriksson *hinner* knappt återerövra sonen Eriks delar av Sverige förrän nya problem *dyker* upp, Valdemar Atterdag *bryter* 1360 in i södra Sverige och *återtar* Skåne, Blekinge och Halland, som nu *knyts* till Danmark igen för 300 år framåt. Nästa sommar *ockuperar* han Öland utan problem och *närmar* sig Visby. (S)

Presens används inte sällan i tabellariska översikter över historiska händelser:

1855	Husbehovsbränningen *avskaffas* av svenska riksdagen
1855–1856	Svenska statens järnvägsbyggen *påbörjas*
1856	Gripenstedt *blir* finansminister

b) Muntligt berättande, varvid ofta presens växlar med preteritum, ibland systematiskt t.ex. så att presens används för sekvenser av händelser medan preteritum används för karakteristiker och bedömningar:

Garre då, gick in på ICA eller Vivo borta vid Pressbyrån i OK-macken därborta. *Går* han ut bakvägen med två stycken tvåliters Cola, *går* in tillbaks, kom in … *går* in tillbaks, *tar* fem liter. Tyvärr så *är* det en kärring som upptäcker det, så han *plockar* bort allt. *Går* han ut. Dom *kan* ju inte göra nånting då. (T)

Tog upp en kalkon som det stod minikalkon på. Kycklingarna *är* så här små, kalkonen var så stor. Så ba' "kolla vilken minikalkon" så här, *visar* ju upp den för

oss då ba' waaoohh ungefär så här. *Kommer* kärringen ba' "Tänker du köpa nån vara" "Nn-näa" "Då ska du inte hålla på å pilla på varorna" Och han *börja* [preteritum med bortfall av *-de* eller presens med bortfall av *-r*] käbbla emot naturligtvis, och det vart ju världens rabalder. Och sen kom butiksföreståndarn ba' "Du ska gå ut". (T)

c) Skönlitterär berättelse:

Historiskt presens kan vara genomfört i ett längre textstycke eller förekomma i enstaka fall i en berättelse som huvudsakligen innehåller dåtidstempus. Ibland tjänar växlingen till att skilja ut olika tider i det förflutna. Presens kan t.ex. användas för att återge en sekvens av bilder från en tid som ligger före berättelsens egen dåtid, ungefär som om en film mentalt spelades upp för de personer som agerar i berättelsen och för berättelsens läsare (jfr (d)).

Wallander försökte se det hela framför sig. Någon *skjuter* två män rakt genom hjärtat. När männen *är* döda *sätter* gärningsmannen på dom deras kavajer innan de *lämpas* i en räddningsflotte. Varför? (R)

Hon *har* med sig ett tryckt kort som *visar* att det *ska bli* en begravning i en kyrka i Ängelholm. Det var naturligtvis förfalskat. […] Han *får* bevakad frigång. Det hände i förrgår. Men det var naturligtvis ingen begravning, det var ingen död mamma eller nån syster. Dom *övermannar* vakten, *binder* honom och *slänger* in honom i ett skogsområde nånstans utanför Jönköping. (R)

d) Resuméer av fiktiva eller dokumentära texter (jfr också § 11):

I Strindbergs Fröken Julie *tar* huvudpersonen livet av sig.
Här står det hur Hitler *tar* makten och hur de fascistiska idéerna *breder* ut sig för att till sist förorsaka ett världskrig.
Rolf Lassgård *spelar* en polis som *bestämmer* sig för att byta Stockholm mot den fridfulla lilla polisstationen i hembyn. Efter ett tag *upptäcker* han att allt inte är som förut. (S)

När presens används om en aktion som är samtidig med det faktiska talögonblicket kan bara adverbial som innefattar talögonblicket, t.ex. *nu*, *i dag*, specificera den tematiska tiden. I text med historiskt presens kan den tematiska tiden i viss utsträckning antingen specificeras med tidfästningsadverbial för förfluten tid eller med adverbial som annars anger nutid men här används med överförd betydelse (liksom det historiska presens självt).

{År 1066/Hundra år tidigare} *erövrar* Vilhelm England. Fyra år senare *har* han makten i sin hand.
Nu *erövrar* Vilhelm England. Snart *har* han makten i sin hand.

Dock undviks vanligen sådana tidfästningsadverbial som anger en förfluten tid genom att explicit ange tiden i relation till det faktiska talögonblicket (indirekt deiktiska tidfästningsadverbial, jfr Advl § 93):

?För 920 år sedan *erövrar* Vilhelm England.
*Valkampanjen *blir* hård och i förra månaden *förlorar* socialdemokraterna valet.

När perfekt används i text med historiskt presens, kan supinumfrasens aktionstid lättare än annars specificeras med tidfästningsadverbial för förfluten tid (jfr § 23), ungefär som i sats med pluskvamperfekt:

Nu *står* Vilhelm på höjden av sin makt. Fyra år tidigare *har* han *erövrat* England.

§ 11. Annalistiskt presens. I satser med yttrandeverb som *säga*, *berätta*, *informera*, *meddela* m.fl. kan aktionstiden vara antingen tiden för det yttrande som verbet omtalar eller tiden för tolkningen av detta yttrande (§ 9). Om det omtalade yttrandet skrevs en gång i det förflutna men sedan tack vare skriften finns kvar, kan vi uppleva det som om författaren talar till oss var gång vi läser texten, och i så fall blir det naturligt att använda presens (annalistiskt presens).[1] Alternativt kan man välja den ursprungliga yttrandetiden som aktionstid och tematisk tid; tempusvalet blir då preteritum. Man kan också välja nutiden som tematisk tid men hålla fast vid att yttrandehandlingen skett i det förflutna med påföljd att tempusvalet blir perfekt.

Geografen Strabo *meddelar* många intressanta fakta om antikens folkslag. Jfr: Geografen Strabo {meddelade/har meddelat} …
Tegnér *vill* med denna dikt säga att … Jfr: Tegnér *ville* med denna dikt säga att …
Tegnér har med denna dikt velat säga att …

Tolkningen behöver inte faktiskt genomföras i talögonblicket för att annalistiskt presens skall få användas. Det räcker med att texten står öppen för läsning. Eftersom tolkningen då kan ske vid vilket ögonblick som helst, sammanfaller annalistiskt presens med presens i satser med generisk aktionsart (Aktionsarter § 20).

Kommunikativa handlingar som i och för sig är avgränsade omtolkas så att de avser den i princip oavgränsade giltigheten av det sagda. Om det i tidningsspråk säges att någon påstår, kräver, avvisar etc., så är yttrandet varmed något påstås, krävs eller avvisas i och för sig en avgränsad aktion i det förflutna, men påståendet, kravet, avvisandet – som nyligen har framförts – är något som står kvar i talögonblicket, vilket förklarar bruket av presens.[2]

Tidningen *medger* att bedömningen är ganska subjektivt gjord. (S)
Moderaterna och folkpartiet *avvisar* bestämt centerns nya grepp […] (S)
Bankinspektionen *begär* att få 3 miljoner kronor mer nästa budgetår. (S)

Annalistiskt presens kan jämföras med historiskt presens. I båda fallen betraktas en förfluten aktion som nutida genom att det är möjligt att återuppleva den t.ex. i talögonblicket. Också annalistiskt presens får då en dramatisk effekt.[3]

Detta tempusbruk förekommer också vid förnimmelseverb som *höra* och produktionsverb som *återge*, *förmedla* m.fl., där produkten potentiellt kan förnimmas i talögonblicket:

Jag *hör* att du har tänkt flytta.
Leonardo da Vinci *återger* skickligt Mona Lisas mystiska leende.
Cro Magnon-konstnärerna *förmedlar* sin livssyn till oss genom grottmålningarna.

De yttrandeverb som kräver en mottagare för att aktionen alls skall kunna utföras, t.ex. *informera*, *berätta*, *meddela*, står gärna i annalistiskt presens, i synnerhet om en mottagare i nutiden är angiven i satsen. Om den nutida mottagaren är angiven, används ogärna preteritum, eftersom detta skulle innebära att den tematiska tiden ligger i det förflutna.

Också Tacitus {*informerar*/har informerat/?informerade} oss om antikens folkslag.

Om yttrandeverbet inte kräver en mottagare, fungerar däremot preteritum lika bra som presens och perfekt:

Mahatma Gandhi {*säger*/har sagt/sade} att passivt motstånd är en väg till seger.

Annalistiskt presens kombineras gärna med resumerande historiskt presens (jfr § 10: d):

Bokens författare *beskriver* [annalistiskt presens] hur Hitler *tar* makten [historiskt presens].

[1] Det annalistiska presens som är knutet till den tid då texten existerar och läses kan jämföras med tempus i verbfraser som handlar om texten som sådan:

Det *står* i texten att …
Det *framgår* av texten att …

Omvänt kan tempus för förfluten tid användas när texten visserligen existerar i talögonblicket men när läsningen infaller i det förflutna (jämför hänvisande preteritum, § 17, eller preteritum i anförda meningar om aktioner som fortfarande är giltiga i talögonblicket, § 41):

Är det deras verksamhetsberättelse du har där? Har du läst den? Vad *stod* det i den?

[2] Också talade yttranden i det förflutna kan ibland återges med presens för att markera den kvardröjande giltigheten hos utsagan:

Mamma *säger* att du ska tvätta händerna. Jfr: Mamma {sa/har sagt} …

[3] Den annalistiska innebörden är egentligen inte specifik för presens utan beror på när läsningen tänks föregå och vilken tid talaren väljer som tematisk tid. I praktiken förekommer den dock mest vid presens. Några exempel på andra tempus:

Kom med på vår kurs i latinsk textläsning! Geografen Strabo *kommer* där att *berätta* för oss om antikens folkslag.
Geografen Strabo *har* nu *berättat* för oss om antikens folkslag, och vi kan fortsätta med att lyssna till vad Tacitus *säger*.
Chaucers noveller *har* alltid *berättat* och *kommer* alltid *att berätta* mycket för läsarna om deras egen tid.
Vi fortsätter nu vår textläsningskurs. I går *informerade* oss den antike geografen Strabo om sin samtids folkslag, och vi går nu över till att se vad Tacitus *har* att säga.

Preteritum § 12–17

§ 12. Preteritums syntaktiska funktion. Preteritum anges med en böjningsform av verbet (vid svaga verb med ett suffix, vid starka verb med avsaknad av suffix och vanligtvis med vokalväxling; Vb § 38–39). Verbformen är finit, dvs. den är huvudord i satsens predikatsled (Satsens struktur § 1).

Den nya VD:n *började* mjukt.
Den nya VD:n *försökte* börja mjukt.
Den nya VD:n *tog* emot de anställda i går.

I de sammansatta tempus pluskvamperfekt och preteritum futurum står det temporala hjälpverbet i preteritum:

Det *hade* börjat regna.
Det *skulle* just börja regna.

§ 13. Preteritums betydelse: dåtid. Preteritum tidfäster verbfrasens aktion till en tidsdomän som omfattar förfluten tid och som alltså sträcker sig fram till talögonblicket utan att omfatta detta. Inom denna domän refererar preteritum till en given tid (den tematiska tiden).[1]

– Berätta om läget i Zaq vid din vistelse där för en vecka sedan. – På landsbygden *rådde* rent kaos. Hungern *var* stor. Alla *var* rädda för alla. Soldathopar *drog* runt och plundrade.

I ovanstående exempel är den tematiska tiden den tid i det förflutna då talaren vistades i Zaq.

Den tid i det förflutna som preteritumformen hänvisar till kan anges med ett tidfästningsadverbial i satsen, men den kan också vara given av kontexten (eller ibland av talsituationen eller lyssnarens bakgrundskunskap).[2]

Jag *var* på landet i går. Det *kom* en liten regnskur [= i går när jag var på landet].
År 1901 *utdelades* det första Nobelpriset i litteratur. Det *tillföll* Sully Prudhomme [= år 1901 när det utdelades].
Förberedelserna för det senaste valet *var* nog alltför summariska [= före den tid då det senaste valet genomfördes].
Vet du vad, Elsa *klarade* uppkörningen [= vid den för lyssnaren bekanta, utsatta tiden för provet].

Den tematiska tiden kan vara den tid då ett visst fenomen observerades, upplevdes eller lärdes in – oberoende av fenomenets existenstid i övrigt. Om observationstiden ligger i det förflutna kan detta anges med preteritum.

Jag dansade med en flicka som *hette* Anna.
Bilen du såg *var* en Honda.
Hon besökte ett slott som *låg* på andra sidan floden.

Vattnets fryspunkt *var* noll grader, fick vi lära oss.
Sex gånger tre *var* arton.

Om valet mellan preteritum och perfekt se § 21–24.

Om valet mellan preteritum och pluskvamperfekt eller preteritum futurum se också § 4.

Om preteritum med förskjuten tidsbetydelse för att ange irreell eller osannolik aktion se § 42–49.

[1] I vissa fall kan ett fiktivt talögonblick upprättas i framtiden. I förhållande till detta fiktiva talögonblick kan en förfluten tematisk tid etableras och en aktion som är samtidig med den kan då stå i preteritum fastän den faktiska aktionen följer efter talögonblicket.

När jag kommer fram efter den långa resan, kommer jag säkert att drömma om hur förfärlig resan *var*.
Du behöver inte oroa dig för föreställningen i kväll. Recensenterna kommer nog att skriva att du *var* fantastisk, hur det än går.
Din fru kommer att förstå varför du *köpte* stugan, om du nu gör det.
När de kommer hit i övermorgon är det meningen att de ska tro att du *var* här tills i morgon.

I vissa satsfogningar saknas futuralt hjälpverb i bisats (§ 36 not 3) vilket kan leda till att preteritum i ett sammanhang där den tematiska tiden är förfluten kan ange en aktion som ligger efter talögonblicket:

Han sa att han skulle komma till festen i morgon om hon *kom*.
Han informerade oss om att prästen hade accepterat att hålla talet när kungaparet *anlände* till kommunen i nästa vecka.

[2] I vissa halvt lexikaliserade uttryck används negerat preteritum av verb som *veta*, *tro*, *inse* med vag referens till dåtid:

Jag *trodde* inte att du var så dum.
Jag *visste* inte att Robert skulle komma.

§ 14. Preteritum i text: narrativ tidsföljd. I en sekvens av deklarativa huvudsatser, asyndetiskt kombinerade eller samordnade, etableras den tematiska tiden för en senare sats ofta av en föregående sats och är ofta lika med den tid då den föregående satsens aktion infaller:

Förra året *var* hon i Tanzania. Hon *arbetade* med något biståndsprojekt, som visst inte *fungerade* så bra. Men jag tror ändå att hon *trivdes* där nere.

Den följande satsens aktion infaller här helt eller delvis under den tid som anges med den föregående satsen. Detta är ofta fallet om åtminstone den föregående satsens aktion har oavgränsad aktionsart.[1]

Hon *sov*. Dörren *öppnades*.

Om emellertid båda satsernas aktioner är avgränsade, uppfattar man dem normalt inte som samtidiga utan antar att den senare satsens aktion infaller omedelbart

efter den förra satsens (narrativ tidsföljd). Detta gäller inte minst om det verkar rimligt att den först nämnda aktionen är en orsak till eller förutsättning för den senare.

Anna *tappade* glaset och Karl *skrek* till.
Karl *skrek* till och Anna *tappade* glaset.

Om talaren vill att händelserna skall förstås som samtidiga, måste han direkt utsäga detta eller kanske koppla båda händelserna till en tidigare sats' aktion som båda händelserna är orsakade av (utan att deras eventuella inbördes ordning är intressant):

Anna *tappade* glaset i exakt samma ögonblick som Karl *skrek* till.
Ett våldsamt ljussken *bländade* alla. Anna *tappade* glaset och Karl *skrek* till.

Om å andra sidan en sats med oavgränsad aktion följs av en sats vars aktion inte skall ses som samtidig med den förra, måste detta direkt utsägas, t.ex. med adverbial:

Karl *bodde* då i Kenya och Anna *arbetade* några år senare i Tanzania.
Lillemor *satt* i soffan och *rökte*. Plötsligt *reste* hon sig.

Likaså måste det direkt utsägas om punkthändelserna i två satser intill varandra inte följer omedelbart på varandra:

Karl *kvicknade till*. {Samtidigt/Efter en halvtimme} *tappade* Anna tålamodet.

Om en följande sats' aktion infaller tidigare än den tematiska tiden som överlappar med en föregående sats' aktion, måste detta direkt utsägas med t.ex. adverbial och/eller anges med pluskvamperfekt:

Karl *bodde* i Kenya. Några år tidigare {*arbetade* Anna/*hade* Anna *arbetat*} i Tanzania.
Karl *bleknade* när han *såg* oss. På förmiddagen {*svimmade* Anna/*hade* Anna *svimmat*} när vi dök upp.
Karl *var* nöjd med lägenheten. Han *hade haft* tur.

Med hjälp av pluskvamperfekt bibehålls den tidigare satsens tematiska tid. Om däremot preteritum används i den senare satsen, innebär detta att talaren har valt en ny tematisk tid, längre bakåt. Detta kan vara opraktiskt om texten är tänkt att fortsätta med den första satsens aktionstid som tematisk tid; se också § 4.

Med narrativ tidsföljd kan omfattande narrativa texter sammanhållas. Preteritum (eller historiskt presens, § 10) är typiskt tempus i texter som ger långa sammanhängande beskrivningar av händelseförlopp, texter som då och då stannar upp för att ge en utförligare situationsbeskrivning (med satser angivande samtidiga aktioner) men som annars låter den tematiska tiden förskjutas i små steg, dvs. avbildar händelsernas ordning i satsernas.[2]

Narrativ tidsföljd kan också sägas gälla mellan restriktiv temporal *när-* eller *då*-bisats och huvudsatsen, om båda satsernas aktioner är avgränsade. Här är det

dock inte den lineära ordningen mellan bisats och matrissats som är avgörande, utan det är alltid bisatsens aktion som är utgångspunkten för matrissatsens.

Karl *skrek* till när Anna *tappade* glaset.
När Anna *tappade* glaset *skrek* Karl till.
Anna *tappade* glaset när Karl *skrek* till.
När Karl *skrek* till *tappade* Anna glaset.

[1] När den senare satsen anger en oavgränsad aktion underförstås det gärna att den pågått redan när den föregående satsens aktion tilldrog sig. Men också här kan den narrativa tidsföljden gälla, eftersom man gärna läser in att själva observerandet av den senare satsens aktion följer på eller har som en förutsättning den föregående satsens aktion.

Plötsligt *öppnade* vi dörren och *tittade* in. Brita *sov*. [Den senare satsen tolkas gärna som att de inkommande plötsligt upptäcker att Brita sov.]

[2] Narrativ tidsföljd, dvs. att textens ordning avspeglar händelsernas ordning, är typisk för preteritum men är ett generellt fenomen som förekommer också annars, t.ex i framtidspresens eller infinitivfraser och supinumfraser: *du köper cykeln och jag målar om den, du målar om cykeln och jag köper den*; *att köpa en cykel och måla om den*; *gått hem till Stefan och druckit te*.

Man kan möjligen likna narrativ tidsföljd i preteritumtext med serier av satser i presens (t.ex. direktreferat i etermedierna) som rapporterar händelser när de infaller. Också här uppstår i princip en successiv förflyttning av tiden eftersom nutiden förskjuter sig i takt med talet.

Som textbildande element skiljer sig preteritum starkt från perfektum som också anger en aktion i det förflutna. Perfekt har nutid som tematisk tid och är sällan specificerad till en bestämd tid i det förflutna. Detta verkar vara skälet till att den inte används för att beskriva kedjor av händelser i det förflutna, eftersom varje händelse i en sådan kedja specificerar tiden för den följande (jfr § 23).

§ 15. Preteritum med osannolik eller irreell innebörd. Enkelt preteritum liksom sammansatta preteritumtempus kan användas för att ange att en aktion är osannolik eller irreell. Preteritum avser då vanligen nutid och pluskvamperfektum nutid eller förfluten tid.

Strax före semestern åkte jag på det här jobbet. Annars {*satt* jag inte/*hade* jag inte *suttit*} här just nu. Jag *hade rest* till landet. [Jfr med neutral fakticitet: Jag sitter här just nu. Jag har inte rest till landet.]
Om du *hade kunnat* komma med i morgon, *hade* du *fått* se något fantastiskt.

Detta bruk av tempus följer i stort sett samma mönster som bruket av den ovanligare konjunktiven av starka verb. Särskilt i huvudsats varierar preteritum av verbet med *skulle* + infinitiv av verbet. Se vidare § 42–49 nedan.

§ 16. Värderande preteritum. Preteritum kan användas som enkelt tempus om en faktisk aktion med nutidsreferens i subjektiva värderande satser. Värderande preteritum återfinns framför allt i satser med verbet *vara*.

Det *var* tråkigt att du inte kunde komma i morgon. ≈ Det är tråkigt att du inte kan komma i morgon.
Men kära hjärtanes, hon *var* väl söt! ≈ Hon är väl söt!
Det *var* en otäck fläkt till att föra oväsen.

Ofta står värderande preteritum i en konstruktion med attributiv relativ bisats (Bisatser § 39 Anm.) eller i en expressiv sats:

Det *var* en fin jacka du har. Det *var* ett fint hus ni har köpt er.
Vad vackert det *var* här ute i dag! Det *var* väldigt vad vackert väder det *var* i dag.

Undantagsvis förekommer värderande preteritum också av andra verb än *vara*:

Den spiken *satt* verkligen hårt, kom och hjälp mig dra! ≈ Den spiken sitter verkligen hårt.
Den göken *kunde* då verkligen gala! [dvs. mycket eller vackert]

Men i den värderande satsen *Du har verkligen köpt en fin jacka* kan inte *har* bytas ut mot *hade* med tidsbetydelsen bibehållen.

Den subjektiva klassifikationen innebär vanligen en gradering och uttrycks då med ett adjektiv eller adverb. Adjektivet kan vara värderande i sig, som *tråkig, intressant, söt, ful, sagolik* etc., men kan också ange en mer objektiv egenskap som brukar vara föremål för värdering, som *kylig* om väder. Om värderingen är positiv eller negativ framgår ofta först i kontexten. Ofta uttrycker satsen bara förvåning över att en egenskap finns i så hög grad som verkligen är fallet.

Förvåningen kan också gälla enbart ett ograderbart faktum. Många språkbrukare tolkar dock sådana satser så att aktionstiden ändå är förfluten och accepterar dem inte när predikatledets aktion gäller i talögonblicket.

Se på sjutton, *satt* det inte en kråka i grantoppen i alla fall!

Den subjektiva karaktären hos satser med värderande preteritum förstärks ofta med en prosodi som kännetecknar uttryck för en spontan känslomässig reaktion.

Den individuella variationen i användningen av värderande preteritum är stor, och somliga språkbrukare använder konstruktionen bara i vissa situationer, t.ex. vid givande av komplimanger, eller bara vid vissa verb, t.ex. *vara*. Ofta inleds satsen dessutom av expletivt *det* som subjekt.

Värderande preteritum är aldrig obligatoriskt utan kan ersättas av presens om den värderande tolkningen ändå framgår.

ANM. Värderande preteritum kan förklaras så att satsen rapporterar en omedelbart tidigare upplevelse av ett tillstånd. Den analysen kan vara naturlig, om den förflutna upplevelsen är avslutad, samtidigt som det upplevda tillståndet fortfarande är giltigt.

Capri *var* verkligen vackert! [sagt vid hemkomsten]
Så varmt det *var* i vattnet! [sagt efter simturen]
Vad bra den boken *var*! [sagt efter läsningen]

§ 17. Modifierande preteritum. Preteritum (i enkelt och sammansatt tempus) kan användas om en faktisk aktion som överlappar med eller följer på talögonblicket för att göra språkhandlingen mera indirekt. Ofta rör det sig om att framställa en uppmaning mera försynt genom att den låter som en påminnelse om något som redan är uppgjort eller en fråga om något som redan har sagts.[1] Satsen kan också innehålla en pluskvamperfekt om ett tillstånd som gäller i talögonblicket.

Då *var* det dags för middag.
Så *var* det slut för i dag från TV 2.
Då *hade* vi diskat, då.
Du kanske *gick* och *stängde* dörren, det drar.
Jag {*tänkte*/*hade* tänkt} be dig vattna mina blommor när jag är borta.

Satserna med modifierande preteritum kan innehålla ett kort tidsadverbial som *nu*, *då*, *så* och ange att aktionen infaller enligt ett väntat program. Lyssnaren kan lätt själv försäkra sig om satsens sanning, dvs. satsen påminner om en aktualisering av ett tidigare känt faktum eller uppgjord plan.

Då *skulle* vi väl ta och diska.
Så *var* vi framme. Så *skulle* vi vara framme.
Då *var* vi färdiga. Då *skulle* vi vara färdiga. Då *var* det väl meningen att vi skulle vara färdiga.

Som i många fall när uttrycket avses ha artighetskaraktär är det mer eller mindre lexikaliserat:

Hur *var* namnet?
Här *var* biljetterna, var så god.
Här *var* det apelsiner.
Fanns det växel?
Så *var* det Falkenberg!
Det *var* så sant: Har du med dig boken?

Se också om användning av förskjutet preteritum med (försvagad) osannolikhets- eller irrealitetsbetydelse i hövlighetsfraser § 47.

[1] Sats med modifierande preteritum kan tolkas som en underförstådd hänvisning till en tidigare replik eller till någon annan föreliggande, mer eller mindre aktuell information (jfr § 41). När satsen innehåller *skulle* uppfattas den gärna som en hänvisning till en tidigare utfästelse eller plan.

Den där konserten *var* först i morgon, väl? [Det sa väl Kent?]
Vänta, Karlsson *satt* väl i stadsfullmäktige just nu? [Var det inte det hon sa?]
Du *hade* ju *varit* i Amerika? [Det sa de väl?]
Då *skulle* du *översätta* det där brevet, eller hur. [Det lovade du bestämt.]
Fick jag saltet? [som jag just bad om]
Vad *var* det du *hette*, sa du?

Perfektuella och futurala tempus § 18–31

§ 18. Översikt. Som sammansatt tempus räknas förbindelser mellan ett temporalt hjälpverb och det verb som är huvudordet i den omedelbart underordnade verbfrasen. De temporala hjälpverben är antingen perfektuella (*ha*) eller futurala (*skola*, *komma*).

Det temporala hjälpverbets huvudfunktion är att ange hur tiden för den underordnade verbfrasens aktion förhåller sig till tiden för hjälpverbets egen aktion. Det perfektuella hjälpverbet *ha*, som är överordnat en verbfras med huvudordet i supinum, anger att den underordnade verbfrasens aktion infaller tidigare än hjälpverbets egen aktion. De futurala hjälpverben *skola* och *komma*, som är överordnade en verbfras med huvudordet i infinitiv, anger att denna verbfras' aktion infaller senare än hjälpverbets egen aktion. Se exempel i Schema 2.

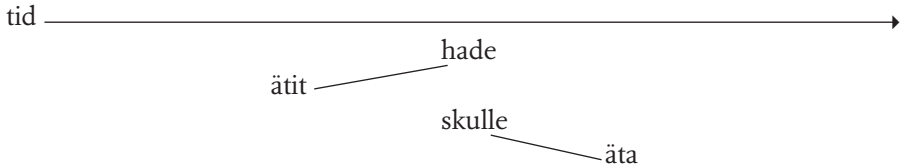

SCHEMA 2. Tidsrelation mellan det temporala hjälpverbets och dess underordnade verbs aktioner.

De futurala hjälpverben är sällan rent temporala utan har mer eller mindre tydliga modala inslag i sin betydelse. *Skola* innebär ofta att den underordnade verbfrasens aktion är underkastad någons vilja eller plan. *Komma* saknar denna innebörd men anger i stället att den underordnade verbfrasen på goda grunder förutsägs inträffa.

I normalfallet står hjälpverbet i finit form (som huvudord i satsens predikatsled) och anger då den tid som tillkommer presens respektive preteritum. Se exempel i Schema 3.

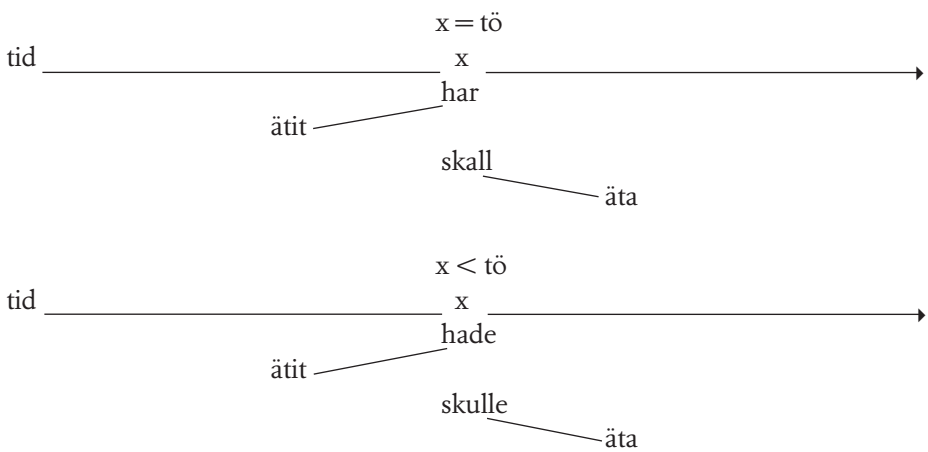

SCHEMA 3. Tidsrelation mellan talögonblicket, det finita temporala hjälpverbets och det underordnade verbets aktioner. I schemat anger "x" tematisk tid, "x = tö" att den tematiska tiden omfattar talögonblicket och "x < tö" att den tematiska tiden föregår talögonblicket.

Hjälpverbet kan också vara huvudord i en infinit verbfras och får då sin egen tid från det verb som är överordnat den infinita verbfrasen (se vidare § 32–33):

Han påstår sig ha lyckats. [*Ha* gäller samma tid som *påstår*, dvs. en tid som omfattar talögonblicket, och *lyckats* anger en tid före denna tid.]
Han påstod sig ha lyckats. [*Ha* gäller samma tid som *påstod*, dvs. en given tid i det förflutna, och *lyckats* anger en tid före denna tid.]

I vissa fall kan ett temporalt hjälpverb underordnas ett annat temporalt hjälpverb, varvid en mera komplex tidsrelation avbildas. Se exempel i Schema 4.

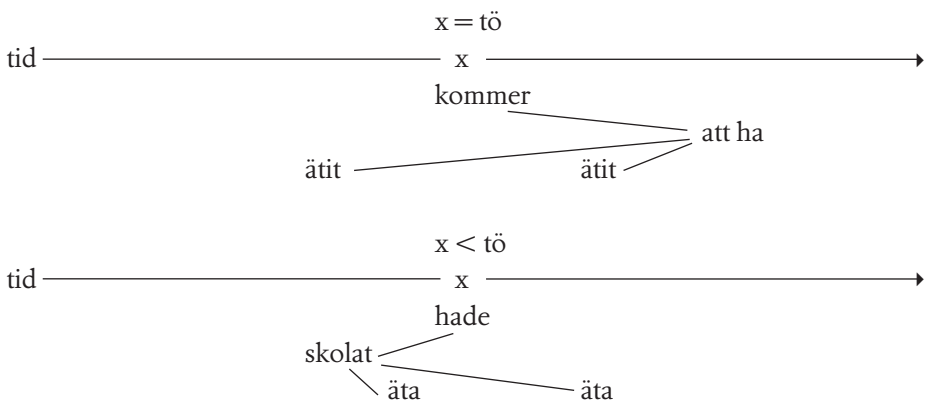

SCHEMA 4. Tidsrelationer mellan aktionerna i sammansatta tempus med mer än ett hjälpverb. I schemat anger ”x” tematisk tid, ”x = tö” att den tematiska tiden omfattar talögonblicket och ”x < tö” att den tematiska tiden föregår talögonblicket.

Den tidsliga relationen gäller alltså bara för mellan två intilliggande nivåer i strukturen. Den aktion som i exemplet anges med *äta* är därför inte direkt relaterad till den tematiska tiden, bara till det närmaste hjälpverbets tid.

Det perfektuella hjälpverbet *ha* § 19–27

§ 19. Det perfektuella hjälpverbets syntaktiska funktion. Det perfektuella hjälpverbet *ha* tar som bestämning en verbfras med huvudordet i supinum:[1]

Otto *har* besökt Paris.
Att *ha* läst Proust är ett måste för kulturpersonligheter.

Hjälpverbet kan utelämnas i af-sats:

Eftersom Otto (*har*) besökt Paris …
Eftersom Otto (*hade*) besökt Paris …

Det kan också utelämnas efter vissa modala hjälpverb i preteritum (se vidare Vbfraser: Allm. § 16):

Så ni anser att England från början borde haft planer klara […] (S)
Den kunde satts till ännu tyngre sysslor. (S)
Det är inte otänkbart att jag skulle gått med i avdelningen […] (S)

Hjälpverbet har självt vanligen finit form och är då huvudordet i satsens predikatsled:

Axel *har* träffat sin chef.
Jag *hade* velat träffa min farfarsfar.
Hon *har* försökt nå dig.
Han *hade* inte kunnat se henne i ansiktet.
Vi *har* måst dra in på allt.

Men det kan också stå i infinitiv och vara huvudordet i en infinitivfras (§ 32):[2]

Axel {torde/kunde/måste/ville} *ha* träffat sin chef.
Att *ha* fått se det här uppväger alla strapatser.
Hon påstår sig *ha* läst Bibeln rätt igenom trettio gånger.
Egon vann titeln efter att *ha* besegrat sin motståndare i tre raka set.
Ove gick tillbaka utan att *ha* läst upp protesten.

[1] Hjälpverbet *ha* kan också ta pronomenet *det* som komplement när pronomenet anaforiskt syftar på en verbfras (jfr Vbfraser: Allm. § 10–11):

– Har du ätit? – Ja, det *har* jag (gjort).

[2] Hjälpverbet *ha* kan inte (annat än i pastischerande föråldrat språk) fungera som stam i presensparticip:

**Havande* läst detta, vidtog han genast åtgärder.

§ 20. Det perfektuella hjälpverbets betydelse. Det temporala hjälpverbet *ha* anger det tillstånd som följer efter den underordnade verbfrasens aktion.[1] Hjälpverbet antyder att det på något sätt är relevant vid hjälpverbets egen tid att den underordnade verbfrasens aktion har inträffat.[2]

Om hjälpverbet står i presens, innebär det sålunda normalt att supinumfrasens aktion har ägt rum före talögonblicket:

Per *har* läst Annas bok. [Pers läsning av Annas bok inträffar före den tematiska tiden, som för satsen i fråga är talögonblicket.]
Per *har* varit i Berlin tre gånger. [Pers hittillsvarande tre besök i Berlin inträffar före den tematiska tiden som för satsen i fråga är talögonblicket.]

Hjälpverbet *ha* i presens kan emellertid liksom andra verb med oavgränsad aktionsart också användas om framtid, ifall detta klart framgår av kontexten. Den underordnade supinumfrasen anger då en aktion som äger rum före en framtida tidpunkt.

Klockan 8 i morgon *har* jag redan gett mig av.
När den här båten blir färdig *har* jag nog arbetat tusen timmar på den.

Om det perfektuella hjälpverbet står i preteritum, anger det en tematisk given tidpunkt i det förflutna, då tillståndet efter den underordnade verbfrasens aktion råder. Supinumfrasens aktion har således inträffat före den tematiska tid som anges med hjälpverbet.

Per *hade* läst Annas bok. [Pers läsning av Annas bok inträffar före den tematiska tiden, som i denna sats är en given tidpunkt i det förflutna.]
Per *hade* varit i Berlin tre gånger. [Pers tre besök i Berlin inträffar före den tematiska tiden, som i denna sats är en given tidpunkt i det förflutna.]

Vanligen pågår inte supinumfrasens aktion längre vid den tematiska tiden. Om aktionen till någon del hade sammanfallit med den tematiska tiden, hade det varit naturligare att säga detta, genom att använda det adekvata enkla tempuset, dvs. presens eller preteritum.

Jag *har* studerat i Umeå. Jfr: Jag studerar (sedan länge) i Umeå.
Jag *hade* studerat i Umeå. Jfr: Jag studerade (sedan länge) i Umeå.

Men ibland är det motiverat att omtala en aktion som förfluten, trots att den fortfarande kan pågå. För att denna tolkning skall vara möjlig kräver de flesta språkbrukare att aktionen specificeras av ett varaktighetsadverbial som *länge* eller *i tre år* (Advl § 104).

Han *har* arbetat i Västerås i fjorton år. [Han kan fortfarande arbeta i Västerås eller kan ha slutat arbeta där tidigare.] Jfr: Han *har* arbetat i Västerås. [Han arbetar inte längre i Västerås.]
Hur länge *har* Lina bott i Lycksele? [Lina kan fortfarande bo i Lycksele eller ha flyttat därifrån tidigare.]
Hon *hade* målat tavlor sedan hon slutade gymnasiet. [Hon målade fortfarande tavlor eller hade slutat tidigare därmed.]

Om talaren vill säga att aktionen också sträcker sig in i den tematiska tiden, kan han göra detta tydligt genom att använda ett tidfästningsadverbial som betecknar den tematiska tiden. (Eftersom tidsadverbialet gärna uppfattas kontrastivt, tolkas satsen så att aktionen först vid den tematiska tiden har blivit så lång som varaktighetsadverbialet säger.)

Han *har* arbetat i Västerås i fjorton år nu. [Han arbetar antagligen fortfarande i Västerås.]
Hur länge *har* Lina bott i Lycksele nu? [Lina bor antagligen fortfarande i Lycksele.]
Hon *hade* målat tavlor i tre år när hon fick stipendiet. [Hon målade antagligen fortfarande tavlor.]

Vid tidsadverbial som *alltid*, (*allt*)*sedan* + nominalfras, (*allt*)*sedan* + satskärna och liknande pågår den förflutna aktionen alltid ända fram till den tematiska tiden. Det lämnas oavgjort om aktionen pågår ännu längre.[3] (Se också § 37.)

Jag *hade* studerat där sedan 1985.
När jag träffade honom, *hade* han rökt sedan han var tjugo år gammal.
Om han *har* bott i Danmark sedan han var 5 år, förstår du väl att han inte vill flytta hit igen.
Sedan tio år tillbaka *har* vi haft de här svårigheterna.
Evert *har* alltid beundrat Ingmar Bergman.
Han *har* bott i Österbotten från 20-årsåldern.

Om pluskvamperfekt som förflutet tempus med betydelse av irrealitet eller osannolik möjlighet se § 42–49.

[1] Perfektuellt hjälpverb + supinumfras som anger resultativ aktion kan ofta parafraseras med motsvarande enkelt tempus av ett verb som anger tillståndet efter den övergång som det resultativa verbet betecknar:

Snart *har* hon *somnat*. Jfr: Snart *sover* hon.
Snart *hade* hon *somnat*. Jfr: Snart *sov* hon.
Först när klockan *har blivit* åtta … Jfr: Först när klockan *är* åtta …
Först när klockan *hade blivit* åtta … Jfr: Först när klockan *var* åtta …

[2] *Ha* kan ha andra funktioner än som temporalt hjälpverb. Det är t.ex. ofta huvudverb. Det kan också med starkt formell stilprägel tillsammans med *att*-försedd infinitivfras ha deontisk betydelse och uttrycka ett obligatorium, ett krav som någon ställer på subjektet. I dessa betydelser kan verbet till skillnad från det temporala hjälpverbet *ha* användas också i supinum.

Jag har aldrig *haft* någon hund.
Under alla dessa år har husmor *haft* [= varit tvungen/haft som uppgift] att passa upp på de olika cheferna.

[3] Vid adverbial som består av *(allt)sedan* + nominalfras eller bisatskärna kan också enkelt tempus användas för att ange en aktion som har börjat tidigare och ännu pågår vid den tematiska tiden. När rektionen vid *sedan* utgör ett tidmått föredras enkelt tempus.

Hon arbetar här sedan två år.
Han bodde i Småland ända sedan {1870-talet/han tog examen}.

Enkelt och perfektuellt tempus är här inte helt liktydiga. Enkelt tempus förutsätter att aktionen fortsätter förbi den tematiska tiden, medan perfektuellt tempus lämnar frågan öppen om aktionen fortsätter eller ej.

?Hon arbetar här sedan i fjol, men i dag ska hon sluta.
Hon har arbetat här sedan i fjol, men i dag ska hon sluta.

ANM. Verbförbindelsen *vara* + perfektparticip av vissa resultativt intransitiva verb kan användas med en betydelse liknande den hos *ha* + supinum (Pcp § 21):

Prosten {är/var} redan kommen. ≈ Prosten {har/hade} redan kommit.

Konstruktionen har marginell användning. Den används normalt endast när det underförstås att participets tillstånd gäller också vid den tematiska tiden:

?Prosten är kommen men jag tror att han gick igen för en stund sedan.

Perfekt gentemot preteritum § 21–24

§ 21. Översikt. En aktion i det förflutna kan tidfästas i relation till olika tematisk tid. Talaren kan med preteritum se aktionen som samtidig med en tematisk tidpunkt i det förflutna, eller han kan med perfekt tidfästa tillståndet efter aktionen till nutid och därmed antyda att det är relevant vid talögonblicket att aktionen har ägt rum.

Anders *var* en gång anställd vid en revisionsbyrå.
Anders *har* en gång *varit* anställd vid en revisionsbyrå.

Gästerna *satte* sig.
Gästerna *har satt* sig.

Ministern *klev* nyss ur bilen.
Ministern *har* nyss *klivit* ur bilen.

Att aktionen anges som samtidig med den tematiska tiden i det förflutna innebär inte att den skulle vara irrelevant i talögonblicket. Relevansen i talögonblicket är då emellertid något som inte talaren antyder utan som han lämnar helt åt lyssnarens avgörande. Talaren kan ibland välja ganska fritt mellan preteritum och perfekt, men beaktar därvid vanligen följande tre faktorer:

a) Aktionens yttre tidsram omfattar talögonblicket. Om man för den förflutna aktionen lätt kan föreställa sig en yttre tidsram som innefattar talögonblicket, blir denna gärna tematisk tid och perfekt används (se § 22). Den yttre tidsramen är den tid då aktionen kunde inträffa eller den tid som man granskar för att finna om aktionen ägt rum. Den anges ofta av ett durativt tidsadverbial som omfattar talögonblicket, men kan också framgå ur satsens betydelse och kontexten (se också § 3).

Den här veckan *har* jag *badat* bastu en gång. Jfr: Förra veckan *badade* jag bastu en gång.

b) Aktionstiden är exakt angiven eller given i kontexten. Om tiden för aktionen anges med ett tidsadverbial för förfluten tid som *i går*, *år 1988*, *för två timmar sedan*, träder frågan om aktionens nutidsrelevans i bakgrunden och den tid som adverbialet anger fungerar i stället som satsens tematiska tid (se närmare § 23).

Rörmokaren {*var/?har varit*} här i går.

c) Aktionens nutidsrelevans. Om den förflutna aktionens resultat kvarstår i talögonblicket eller om den slutförda aktionen har konsekvenser för andra handlingar vid eller efter talögonblicket, väljs gärna talögonblicket som tematisk tid (se närmare § 24).

Brevbäraren *har* redan *varit* här.
Jag *har gått* på kurs och kan sköta sådana här maskiner.
Mats *har varit* i Helsingfors, och Mia är där just nu.
Du vet väl att Lotta och Klasse *har förlovat* sig?

Med hjälp av tempusvalet kan man ofta betona eller undertrycka aktionens konsekvenser i nuet:

Jag {*tog/har tagit*} med mig en flaska vin.

Om man använder preteritum i detta exempel säger man ingenting explicit om den slutförda aktionens relevans i nuet – flaskan kanske t.o.m. har gått sönder eller försvunnit. Om man använder perfekt, framgår relevansen tydligare – man antyder t.ex. lite mer rakt på sak att flaskan står till värdens disposition.

§ 22. Yttre tidsram. Om man för en förfluten aktion lätt kan föreställa sig en yttre tidsram, en tidrymd inom vilken aktionen kunde ha inträffat eller inom vilken man ser efter om aktionen har inträffat, väljs denna tidsram som tematisk tid.[1] Om tidsramen också innefattar talögonblicket, blir yttrandets tematiska tid nutida och perfekt används. Om aktionen i stället tidfästs entydigt till förfluten tid, blir också den tematiska tiden förfluten och preteritum används.

a) Den yttre tidsramen kan anges med ett tidsadverbial:

I dag *har* jag redan *ätit* middag.
I går *åt* jag ingen middag.

I år *har* jag *varit* i Stockholm åtta gånger.
I fjol *var* jag i Stockholm fem gånger.

Perfekt kan kombineras med tidsadverbial för aktionstiden, t.ex. *klockan fem*, om den yttre tidsramen anges och innefattar talögonblicket, t.ex. *i dag*:

I dag *har* jag *ätit* middag klockan fem. Jfr: I går *åt* jag middag klockan sex.
Den här sommaren *har* han *kunnat* slå höet före midsommar. Jfr: I fjol *kunde* han slå höet före midsommar.

Tidsadverbial som lexikalt innefattar talögonblicket kan emellertid i kontext referera till en snävare tidpunkt än den som är deras egentliga betydelse. *I dag* och andra adverbial som normalt innefattar talögonblicket kan därför specificera en förfluten tid och kombineras med preteritum.

I dag *fick* jag ingen middag. [Talaren visar med preteritum att *i dag* skall fattas så att den tematiska tiden ligger i det förflutna. Visserligen omfattar adverbialets referenstid också yttrandets talögonblick, men yttrandet fälls vid en tidpunkt då det är för sent för dagens middag, varför det tolkas som en precisering av en tidpunkt i det förflutna.]
I dag *åt* jag middag klockan fem. [Talaren visar med preteritum att adverbialen skall fattas som en specifikation av en tidpunkt i det förflutna.]

Det förekommer också att aktionen bedöms som fallande inom en nutida tidsram, trots att dess tid bara är specificerad med ett adverbial vars referenstid infaller före talögonblicket. Detta är vanligast om aktionen är nyligen förfluten och adverbialet anger en tid som gränsar till talögonblicket. (Se också § 23.)

I natt *har* jag *vaknat* flera gånger. [*I natt* anger en förfluten tid om yttrandet görs på morgonen, men aktionen som nämns är relevant i nuet: talaren är kanske inte så utsövd som han skulle vilja. Jfr § 24.]
Ola *har* {nyss/nyligen} *ringt*.

b) Den yttre tidsramen behöver inte specificeras av ett tidsadverbial utan kan övertas från en sats i kontexten:

Den här sommaren har varit jäktig. Jag *har besökt* Stockholm hela tolv gånger, men *har rest* till min sommarstuga bara fyra [den här sommaren].
Den där sommaren var jäktig. Jag *besökte* Stockholm hela tolv gånger.

c) Den yttre tidsramen kan också vara helt underförstådd och framgå av satsens betydelse och vår pragmatiska kunskap om de aktuella företeelserna. För att aktionen skall kunna äga rum måste ju t.ex. alla de inblandade individerna existera.

Jag *har besökt* Kiruna fyra gånger. [= under min livstid]
Lotta *träffade* sin mormor bara en gång. [= under den tid då Lotta och hennes mormor existerade samtidigt]

Den yttre tidsramen är då beroende av vad det är talaren talar om och vilken redan aktualiserad kunskap som han vill knyta an till i sitt yttrande. Ofta är subjektet yttrandets tema. Om subjektet betecknar en levande referent, återberättas ofta aktioner där den är inblandad i perfekt, medan aktioner som innefattar avlidna personer vanligen måste återges med preteritum:

Hennes son *har skrivit* en bra bok om cyklar.
Karl XII *företog* ett stort misslyckat fälttåg i Ryssland.

Men perfekt kan användas om avlidna personer, om något annat får fungera som utgångspunkt, så att den yttre tidsramen kan utsträckas till talögonblicket:

Såväl Karl XII som Napoleon och Hitler *har företagit* stora misslyckade fälttåg i Ryssland.
Vid vårt universitet *har* flera berömda professorer *forskat och undervisat*.

Den yttre tidsramen för en sats är således beroende av textsammanhanget och av våra pragmatiska förväntningar på när en aktualiserad aktion kunde ha utspelats. Om vi meddelar fakta om Newtons levnad är det naturligt att säga:

Newton *förklarade* månens rörelser.

Om vi däremot meddelar astronomiska fakta om solsystemet och vill betona att Newtons förklaring är giltig än i dag, kan det vara naturligare att säga:[2]

Newton *har förklarat* månens rörelser.

Om aktionen är upprepad, är det lättare att föreställa sig en yttre tidsram, som eventuellt kan innefatta talögonblicket och motivera perfekt:[3]

Jag *har simmat* i bassängen kl. 12, kl. 15 och kl. 18.
?Jag *har simmat* i bassängen kl. 12.

[1] Om en rogativ huvudsats har perfekt vill den talande veta om aktionen har inträffat under en yttre tidsram fram till talögonblicket:

Har du *sett* Marie?

Om en sats med perfekt är negerad innebär satsen att aktionen har "icke-inträffat" under en yttre tidsram fram till talögonblicket. Man kan alltså säga att den negerade satsens aktionstid sammanfaller tidsmässigt med den yttre tidsramen för motsvarande icke-negerade sats.

Jag *har* inte *sett* henne. [= hittills, givet en viss yttre tidsram]

Om däremot en sats i preteritum negeras, måste aktionstiden relateras till en given tematisk tid liksom när satsen inte är negerad:

Jag *såg* henne inte. [= t.ex. medan jag var där]

[2] Perfekt förekommer ibland tillsammans med annalistiskt presens (jfr § 11), då en förfluten kommunikativ handling betraktas som en generell handling som kunde utspelas i talögonblicket. En sådan tolkning är naturlig i följande exempel:

Newton *har förklarat* månens rörelser för oss.

Adverbialet *för oss* anger att en del av förklaringen, vår förståelse, utspelas i talögonblicket eller snarare är en generell handling som kunde utspelas när som helst. Man kan också säga att handlingens konsekvenser i nuet blir tydligare om vi specificerar vem som tolkar förklaringen.

Att den yttre tidsramen innefattar talögonblicket innebär ofta att den förflutna aktionen har relevans i talögonblicket, och dessa två faktorer som båda gynnar användningen av perfekt är därför svåra att skilja från varandra.

[3] Ett adverbial som *den senaste gången* fungerar som en exakt tidsangivelse om det syftar tillbaka på den sista av en rad tidigare nämnda eller implicerade tidpunkter och preteritum väljs:

Per *har varit* i Uppsala många gånger. Den senaste gången {*hade* han/*?har* han *haft*} sällskap av sin bror.

Om däremot adverbialet omfattar flera tidpunkter av de tidigare nämnda (*de senaste gångerna*) kan tiden uppfattas som fallande inom en nutida tidsram och perfekt kan lättare väljas som alternativ till preteritum:

Per *har varit* i Stockholm många gånger. De senaste gångerna {*hade* han/*har* han *haft*} sällskap av sin bror.

§ 23. Närmare tidfästning av aktionen. Om tiden för en aktion i det förflutna är explicit angiven fungerar den ofta som tematisk tid, vilket innebär att preteritum (eller pluskvamperfekt) används (§ 13). Det gäller också när den förflutna aktionen har konsekvenser i talögonblicket, vilket annars kunde motivera perfekt.

Eva *reste* till Rom i går (så du kan inte få träffa henne).

Också när den förflutna aktionen är samtidig med en i kontexten eller talsituationen given tematisk tid, används oftast preteritum, dvs. samma tematiska tid fortsätter att gälla:

Karin satt ute i trädgården (i går på eftermiddagen). Hon *läste* som vanligt någon fransk roman.

Vid perfekt omfattar den tematiska tiden talögonblicket (om den inte infaller senare). Aktionen har visserligen inträffat någon gång i det förflutna, men den exakta tiden för aktionen är normalt ointressant. Perfekt används därför sällan med tidsadverbial som tidfäster supinumfrasens aktion till en viss tidpunkt i det förflutna.[1]

?För två timmar sedan *har* hon *återvänt* från utlandet.
?Varje lördag förra månaden *har* jag *rest* till landet.
*Förra gången *har* jag *haft* sällskap av min bror.
*I fjol *har* Eva *varit* i Rom.

Olika språkbrukare har olika lätt att acceptera tidsadverbial för förfluten tid tillsammans med perfekt, t.ex. i exempel som det följande:

Klippan som tidigare varit delvis dold av träd och buskar *har* 1987 *frilagts*. (S)

Vissa adverbial som anger en tid i det nära förflutna, t.ex. *nyligen*, *nyss* och *för en tid sedan*, kan kombineras naturligt med perfekt, kanske eftersom en aktion i det nyss förflutna uppfattas som hörande till nutidens tidsram: den skulle lika gärna kunna ha skett i talögonblicket som omedelbart före detta. Men också preteritum kan enligt huvudregeln kombineras med dessa adverbial.

Jag {*har* nyligen *läst/läste* nyligen} en bok av Hugo.

Tidfästningsadverbial för förfluten tid tillsammans med perfekt förekommer också om det är tydligt att den yttre tidsramen innefattar talögonblicket, t.ex. om också den specificeras av ett tidsadverbial (§ 22: a):

I dag *har* jag *stigit* upp kl. 6.

Tidfästningsadverbial vilka betecknar en tidrymd som ligger i det förflutna och som sträcker sig fram till talögonblicket kombineras gärna med perfekt där supinumfrasen anger en oavgränsad aktion som varar under adverbialets referenstid:

Han *har* {*varit* deprimerad/*läst* en hel del astronomi} {på sista tiden/under de senaste månaderna/sedan i julas/från och med i julas/efter det att han gick ut gymnasiet}.

Likaså kan perfekt användas om tidfästningsadverbialet är starkt rematiskt och det alltså ingår som en förutsättning för aktionens relevans att den inträffat vid en viss tidpunkt i det förflutna (jfr § 24). I sådana fall är det naturligt att aktionens tid anges, fastän perfekt signalerar att den tematiska tiden är nutida.

Jag {*har tagit/tog*} examen år 1977, så jag har fortfarande en examen av gammal typ.
Otto {*har haft/hade*} semester vecka 37. [Vecka 37 är underförstått en bestämd del av innevarande år.]
Finns det någon här som {*har varit/var*} i Tjeckoslovakien 1968 och kan berätta om den berömda Pragvåren?
Vilka {*har tenterat/tenterade*} före jul?
Perenner {*har* jag *planterat/planterade* jag} redan i april.

Tidfästningsadverbial placerade som fundament tolkas gärna som specifikationer av den tematiska tiden. I de fall då aktionstiden i satser med perfekt specificeras med tidfästningsadverbial för förfluten tid står därför detta adverbial ogärna initialt i satsen.

Patienten {*ramlade/?har ramlat*} nerför trappan i sitt hem för två timmar sedan.
För två timmar sedan {*ramlade* patienten/**har* patienten *ramlat*} nerför trappan i sitt hem.
I dag {*åt* jag/*har* jag *ätit*} frukost kl. 6 hemma.
I dag kl. 6 {*åt* jag/*?har* jag *ätit*} frukost hemma.

De närmare betingelserna för förekomst av tidfästande adverbial för förfluten tid vid perfekt är ofullständigt kända.[2]

[1] I negerade satser med *trodde, visste* används också preteritum utan att hänvisa till en bestämd tid i det förflutna (§ 13 not 2):

Det *trodde* jag inte om er.
Jag *visste* inte att Amman ligger i Jordanien.

När en viss typ av aktioner som hänt vid flera olika bestämda tillfällen i det förflutna skall omtalas, kan preteritum användas – utan att någon viss tid är angiven eller framgår av kontexten i övrigt – för att antyda en i någon mening sammanhållen tid i det förflutna som då är tematisk tid för alla aktionerna sammantagna:

Alla som {*har gjort/gjorde*} värnplikten i infanteriet skall räcka upp handen.

[2] I text med historiskt presens (§ 10) förekommer tidfästande adverbial vid perfekt. Detta gäller också till exempel resuméer av litterära verk, som är tidlöst giltiga och kan sägas ha vilken tidpunkt som helst som tänkbart talögonblick och tematisk tid.

År 1066 *har* Vilhelm *landstigit* i England och *segrat* i slaget vid Hastings. Nu, tre år senare, befäster han sitt välde ytterligare.
Prinsen samtalar nu med sin mor i hennes slottsgemak. Två timmar tidigare *har* han för första gången *träffat* sin trolovade. Kl. 12 föregående dag *har* han *deltagit* i de stora tornerspelen.

Också en perfektform som anger att aktionen ligger före en framtida tidpunkt kan kombineras med exakta tidfästande adverbial som anger aktionens tid:

När Kalle kommer i mål, *har* Otto nog *gått* i mål redan fem minuter innan.

Ett modalt perfekt (§ 25), som anger att en aktion i förfluten tid bedöms som sannolik i talögonblicket, kan tidfästas med adverbial för förfluten tid:

I går kl. 12 *har* han *gått* hem igen, sägs det.

Tidsadverbialet *redan*, som används då en väntad aktion inträffar anmärkningsvärt tidigt i det förflutna, kombineras i sverigesvenskan med preteritum endast om verbet anger oavgränsad aktionsart. Om aktionen är avgränsad, användes i stället perfektuellt tempus (se vidare Advl § 111).

Han *satt* redan och *åt*.
*Han *åt* redan upp sin mat. [I finlandssvenskan är däremot denna sats grammatisk.]
Han {*har/hade*} redan *ätit* upp sin mat.

Om *redan* står som fokuserande satsadverbial till ett tidfästande adverbial för förfluten tid, används också i sverigesvenskan preteritum av verb med avgränsad aktionsart:

Han *kom* redan kl. 12.

I negerad sats med tidsadverbialet *än*(*nu*) används vid verb med oavgränsad aktionsart enkelt eller perfektuellt tempus, vid verb med avgränsad aktionsart perfektuellt tempus (Advl § 110). Om den tematiska tiden är nutid heter det alltså:

Han har inte sovit än(nu). Han sover inte än(nu). Jfr: *Han sov inte än.
Han har inte somnat än(nu). Jfr: *Han somnade inte än(nu).

Om den tematiska tiden är en given tid i det förflutna:

Han sov inte än(nu).
Han hade inte somnat än(nu). Jfr: *Han somnade inte än(nu).

§ 24. Konsekvenser av aktionen i talögonblicket. Även om inte den yttre tidsramen är klart angiven som förfluten och om inte den egentliga aktionstiden är tidfäst till en given förfluten tid, men om ändå aktionens resultatet kvarstår i talögonblicket, är det lätt att göra talögonblicket till tematisk tid och använda perfekt. Den underordnade verbfrasen i perfekt anger då oftast en avgränsad resultativ aktion.

Eva *har rest* till Rom, så du kan inte träffa henne.
Stig *har sovit* ut, så nu kan vi ge oss ut på cykeltur.

Även om något omedelbart resultat inte kvarstår efter aktionen, vilket t.ex. ofta är fallet om aktionen inte är avgränsad, så kan det faktum att aktionen har ägt rum ändå ha relevans för de inblandade personernas agerande i talögonblicket, något som leder till att talaren väljer nutiden som tematisk tid och använder perfekt:

Eva *har varit* i Rom – och är nu tillbaka, så hon kan berätta om sina upplevelser.
Stig *har sovit* i eftermiddag – men har blivit trött och somnat på nytt, så det lönar sig inte att vänta på att han skall vakna.

Konsekvenserna kan gälla för både de samtalande och de omtalade personernas agerande, t.o.m. för sådana personer som framgår endast indirekt ur sammanhanget:

Lotta Karlsson *har tagit* lärarexamen, så hon är behörig för tjänsten. [konsekvens bl.a. för den utnämnande myndigheten]
Anderssons *har* redan *badat* bastu, så nu kan Johanssons börja. [konsekvens bl.a. för Johanssons]
Lena *har kommit* – så nu behöver jag inte vänta längre. [konsekvens bl.a. för talaren]
Otto *har brutit* benet – så han behöver hjälp! [konsekvens bl.a. för lyssnaren]
Och deras tandlagningar *har* inte *utförts* av en svensk tandläkare. (R) [konsekvens bl.a. för utredningen av likens identitet]

Men även om den förflutna aktionen inte är motiv för handlingar i eller efter talögonblicket, kan den ha relevans då. Redan ett konstaterande av att en aktion ligger i det förflutna har ju relevans för de samtalande personernas verklighetsuppfattning. Talaren kan exempelvis förutsätta att det är relevant att känna till t.ex. viktiga historiska fakta, oberoende av om de inverkar på våra handlingar eller inte:

Solen *har uppstått* ur ett jättelikt stoft- och gasmoln.

Med perfekt signalerar alltså talaren att den förflutna aktionen kan fogas in i lyssnarens världsbild. Nyheter anges ofta på detta sätt som relevant information för lyssnaren i talögonblicket:

Presidenten *har blivit* mördad!

Om man ger ytterligare detaljer om nyhetshändelsen kan man fortsätta att använda perfekt, men ofta övergår man ganska snabbt till preteritum, närmast på grund av att aktionstiden nu betraktas som given (jfr § 23) genom de aktioner som aktualiserats i de föregående satserna:

Presidenten *har blivit* mördad. Han {*har blivit/blev*} skjuten i sin bil på hemvägen från operan.

Å andra sidan kan man på nytt återgå till perfekt, om man återberättar handlingar som har relevans i nuet eller som infaller under en yttre tidsram som omfattar nuet (jfr § 22):

Mordvapnet *var* en revolver, men den *har* inte *hittats*.

Eftersom preteritum anger att den tematiska tiden är i det förflutna, säger satser i preteritum inget om vad som har hänt senare, dvs. samma slags aktion som nämns i satsen kan mycket väl ha hänt senare flera gånger före talögonblicket. Men om en aktion i det förflutna rapporteras i perfekt är den vanligen den sista i sitt slag före talögonblicket som talaren känner till eller bryr sig om:

– Är du hungrig? – Jag *har ätit* ett äpple. Jfr: – Vad *gjorde* du efter middagen? – Jag *åt* ett äpple.

Om preteritum används för att återberätta en aktion i förfluten tid, överlämnas det alltså åt lyssnaren att avgöra om den är relevant i talögonblicket eller inte. Om

däremot perfekt används, antyder talaren att aktionen eller dess resultat är relevant i talögonblicket. Det förekommer att en författare i en och samma mening eller i ett kortare textstycke byter tematisk tid fram och tillbaka.

Så *for* jag till Malmö [förfluten tematisk tid specificerad med *så*] och *har sprungit* runt hos olika importörer. (R) [Den tematiska tiden är nutida, eftersom importörernas informationer är viktiga i jagets talögonblick].
Staten *har bestämt* sig för att låna mer i utländsk valuta. Vid årsskiftet *tänkte* sig regeringen att upplåningen i år *skulle omfatta* maximalt 30 miljarder kronor – nu *har* taket *höjts* till 50 miljarder kronor. (S)

Även om en aktion i och för sig är relevant i talögonblicket, kan talaren lämna detta till lyssnarens avgörande genom att använda preteritum (varvid aktionens tid också lättare kan specificeras med tidfästningsadverbial):

Brevbäraren *var* här {nyss/medan du var borta}.
Jag *gick* på kurs i fjol höstas och kan sköta sådana här maskiner.

Om användning av perfekt i satser med tidfästningsadverbial för förfluten tid om såväl aktionen som tidfästningen därav är relevanta i talögonblicket se § 23.

§ 25. Modalt perfekt. I vissa fall kan en aktion i det förflutna stå i perfekt, fastän kontexten anger en förfluten tidpunkt som det vore naturligt att välja som yttrandets tematiska tid. Detta gäller när talaren bygger sin kunskap på en annan trovärdig persons utsagor eller har dragit en slutledning på grundval av olika indicier. I så fall kan modalt perfekt användas som alternativ till preteritum. Ofta kunde ett *lär* eller *torde* också ha använts för att tydligare visa talarens underlag för sitt påstående.

Tjuven kom in genom ytterdörren, men enligt polisen *har* han *blivit* överraskad och *flytt* genom ett fönster.
Eftersom gräsmattan är våt, *har* det säkert *regnat* på morgonen.
Vi vet att för ungefär 4000 år sedan avled en egyptisk farao till följd av något som *har varit* [≈ torde ha varit] en allergisk sjukdom. (T)
Hon fick det vita håret med sig i kistan, och i krematoriet *har* det *flammat* upp i en sista offereld inför tiden och förgängelsen. (S)
Måhända steg från närliggande vikar rökarna mot höjden från andra lägerplatser, men troligen *har* det *varit* långt mellan bostäderna. (S)

Modalt perfekt är vanligt i historiska framställningar:

Historien visar emellertid, att om ringmuren *funnits*, så *har* dess underhåll under 400-talets lopp illa *försummats*, ty när gallerna efter segern vid Allia närmade sig Rom, mötte de intet motstånd. (S)

§ 26. Pluskvamperfekts betydelse. Med pluskvamperfekt anges att supinumfrasens aktion har inträffat före en tematisk tid i det förflutna. Pluskvamperfektförbindelsen anger två tider, dels tiden för supinumfrasens aktion, dels tiden för tillståndet efter denna aktion (dvs. tiden för *hade* = den tematiska tiden). I texten kan antingen den ena eller den andra av dessa tider vara framhävd.

a) Framhävning av supinumfrasens aktion

I denna betydelse kan tiden för supinumfrasens aktion specificeras med ett tidfästningsadverbial:

Han *hade gett* sig av {klockan 12/när han fick syn på sin moster}.

Tidfästningsadverbialet anger alltså inte hjälpverbets tid (= den tematiska tiden) utan supinumfrasens aktionstid.

b) Framhävning av eftertillståndet

I denna betydelse kan ett tidfästningsadverbial specificera situationen efter supinumfrasens aktionstid, dvs. den tid som anges med hjälpverbet och som överlappar med den tematiska tiden:

Han *hade* (redan) *gett* sig av {klockan 12/när slutligen mostern dök upp}.

I många fall av pluskvamperfekt framgår det inte särskilt klart om någon av aktionerna framhävs mer än den andra.

Om pluskvamperfekts betydelse vid förskjutet tempus se § 42–49.

§ 27. Preteritum gentemot pluskvamperfekt. I en berättelse om det förflutna är det möjligt att ange en tidigare aktion som en sidoupplysning i förhållande till en annan aktion genom att välja den senare aktionens aktionstid som tematisk tid (se § 4 om val av förfluten tematisk tid). Satsen som anger den tidigare aktionen får då tempus pluskvamperfekt.

År 1939 *hade* kriget *brutit* ut. Sex år senare *var* det åter fred.
1945 *blev* det fred i Europa. Sex år tidigare *hade* kriget *brutit* ut.

Jämför med narrativ tidsföljd och preteritum i båda satserna (§ 14):

År 1939 *bröt* kriget ut och år 1945 *var* det åter fred.

Futurala hjälpverb § 28–31

§ 28. De futurala hjälpverbens syntaktiska funktion. De futurala hjälpverben *skola, komma* har som bestämning en infinitivfras.[1] Vid *komma* har infinitivfrasen normalt infinitivmärke.[2]

Ska du *tala?*
Det *kommer* nog *att klarna* upp till dess.

Hjälpverbet har självt vanligen finit form och är huvudordet i satsens predikatsled. *Komma* används inte med temporal betydelse i preteritum.

Jag tror att han *ska gå* och äta snart.
Hon *skulle sluta*, sa hon.
Den här bilen *kommer att hålla* längre än min gamla.

Det futurala hjälpverbet kan också i begränsad utsträckning vara huvudordet i en infinitivfras (se också nedan § 33). I supinumfras kan *skola* användas men inte det futurala *komma*.[3]

Marcus antas *skola resa* till New York i morgon.
Lena säger sig *komma att ha läst* igenom pappershögen redan i kväll.
Han räknade med att det skulle *komma att regna* i flera dagar.
Hon påstod sig ha *skolat resa* nu i flera dagar. Jfr: Hon påstod sig ha kommit att ta fel buss. [Här har *komma* accidentiell betydelse 'råka'.]

[1] Hjälpverbet *skola* kan också ta pronomenet *det* som komplement när pronomenet anaforiskt syftar på en verbfras (jfr Vbfraser: Allm. § 10–11):

– Har du läst boken? – Nej, men i kväll *ska* jag det. Jfr: – Har du läst boken? – *Nej, men snart *kommer* jag (att) det.

[2] Det händer dock allt oftare både i talspråk och skriftspråk att infinitivmärket utelämnas efter det temporala *komma*:

Det är klart att det *kommer* bli besvärligt. (S)
Sammanlagt *kommer* drygt trettio filmer visas under festivalens elva dagar. (S)
[…] de *kommer* aldrig klara av att genomföra dem […] (S)

[3] De futurala hjälpverben kan inte fungera som stam i presensparticip:

*{*Skolande/Kommande* att} avresa redan påföljande morgon i gryningen, tillsade han kusken att hålla hästarna klara.

§ 29. Betydelsen hos det futurala hjälpverbet *komma*. När verbet *komma* har en rent temporal betydelse står det vanligen i presens och anger att den underordnade verbfrasens aktion inträffar efter talögonblicket.[1] *Komma* anger inte bara att den underordnade aktionen är framtid utan att talaren så gott detta låter sig göra garanterar aktionens fakticitet:

Flygplanet *kommer* att landa kl. 3. Jfr: *Flygplanet *kommer* att landa kl. 3, men det gör det nog inte.

Komma utsäger till skillnad från *skola* (§ 30) ingenting om de deltagande personernas beslut, överenskommelser eller planering utan anger bara en mer eller mindre säker prognos eller kalkyl på grundval av vad den som gör bedömningen har för kunskaper om de faktorer som påverkar aktionen (inklusive om egna och andras planeringar och åtaganden) eller om upplysningar som tyder på att aktionen kan förutsägas. Hjälpverbet *komma* är därför helt subjektsautonomt (Vb § 8): det kan stå

med vilket subjekt som helst och utsäger ingenting om subjektets referent vare sig som beslutande varelse eller som underkastad andras vilja.

Träden *kommer* att vara så här höga om fem år.
Det *kommer* (nog) att regna senare i dag.
Det *kommer* (kanske) att sitta en del studenter i salongen.

Inte sällan anger *komma* att talaren anser sig ha goda skäl att anta att aktionen kommer att äga rum. Dessa skäl kan vara allt ifrån naturlagar till kännedom om de deltagandes beslut eller avsikter. Men hjälpverbet säger inget om vilka dessa skäl är, bara att de föreligger. Därför kan hjälpverbet användas också i satser där aktionen sannolikt beror på att subjektsreferenten själv valt att genomföra aktionen eller att en annan har bestämt att aktionen skall äga rum.

Jag *kommer* att sitta bland åhörarna när du talar.
Min sekreterare *kommer* att möta dig vid stationen.
Hon gör så att barnen *kommer* att kunna vara på dagis en timme tidigare.

Hjälpverbet kan användas också i andra satser än dem som uttrycker påståenden, särskilt när yttrandet gäller om det finns skäl för antagandet av den framtida aktionen:

Kommer det att regna i kväll? [Finns det skäl att anta att …]
När *kommer* det att bli devalvering igen? [När finns det skäl att anta att …]
Jag hoppas att hon *kommer* att klara sig.

I vissa kontexter är dock användning av *komma* inte naturlig eller ens möjlig för att ange framtid. Detta är t.ex. fallet i konditionala och temporala satser som anger samtidighet med en framtida aktion i matrissatsen (se också § 36):

Om det {*regnar/?kommer att regna*} i kväll, blir hon ledsen.
Jag cyklar hem så fort det {*slutar/?kommer att sluta*} regna.

Eftersom hjälpverbet vanligen innebär att man har goda skäl att anta att aktionen kommer att äga rum, kan man inte sedan tala emot sig själv och säga att den kanske inte gör det:

*Eva *kommer* att köpa en bil i morgon, men det kan hända att köpet inte blir av.
*Jag *kommer* egentligen att vara i Berlin i morgon, men …

Det temporala hjälpverbet *komma* används inte när den tematiska tiden är förfluten. Här är *skola* det generella futurala hjälpverbet. Om talaren särskilt vill visa att aktionen inte är beslutad eller planerad, kan detta göras genom att dess verbfras underordnas *komma* (som i sin tur underordnas *skola*).[2]

Han trodde att det skulle *komma att vara* flera invandrare närvarande.

I en påståendesats (utan modifierande modala satsadverbial) anger då *komma* att aktionen har förverkligats före talögonblicket:

N.N. skulle *komma* att bli världens främste tenor. [Det framställs här som säkert att N.N. blev världens främste tenor.]

Om användningen av *komma* som temporalt hjälpverb i infinitivfraser se § 33.

[1] Det futurala hjälpverbet *komma* har haft en lätt skriftspråklig prägel. Det har därför inte varit så vanligt i vardagligt talspråk som *skola*. Vissa iakttagelser tyder på att hjälpverbet är på väg att bli vanligare i talspråket. Denna tendens har satts i samband med benägenheten att slopa infinitivmärket vid det underordnade verbet.

Hjälpverbet *komma* används temporalt också i infinitiv (§ 33) men inte i preteritum eller supinum. Det kan också vara icke-temporalt och har då en accidentiell betydelse 'råka', dvs. anger att t.ex. en eljest agentiv aktion inte är avsiktlig utan sker av en tilfällighet, eller en ingressiv betydelse, dvs. anger att t.ex. en oavgränsad aktion tar sin början. I denna betydelse används hjälpverbet framför allt i preteritum eller supinum och endast marginellt i infinitiv eller i presens om nutid. (Se Vb § 9: d.)

Bertil kom indirekt att bli skyldig till hundens död.
Jag kom att lämna boken på bordet över natten.
Så kom han att heta Habermeier.
Hon hade kommit att sitta snett bakom sin chef på premiären.
Jag kommer att tänka på att jag har glömt inträdesbiljetterna hemma.
Att i en pressad situation komma att glömma ett namn kan hända vem som helst.

Eftersom *komma* innebär att handlingen också kunde ha uteblivit, får *komma* 'råka' ofta ingressiv betydelse. Detta är speciellt tydligt, när den underordnade verbfrasen anger en oavgränsad aktion.

Jonas kom att sitta under direktörens porträtt.
Jag har kommit att [= börjat] inse att pengar inte är allt här i livet.
Eva kom att sitta kvar efter stängningsdags.

[2] Marginellt förekommer i sats med nutida tematisk tid kombinationen *skall komma* med samma betydelse som det enkla *kommer*:

Banker, advokatbyråer m fl har hittills haft mycket begränsade möjligheter att förbereda sin internutbildning och information, eftersom det in i det sista varit oklart vad som *skall komma att gälla*. (S)
Man förväntar sig nu att den nya politiken *ska komma att inledas* med frigivningen av Mbeki […] (S)

§ 30. Betydelsen hos hjälpverbet *skola*. *Skola* kan vara ett temporalt hjälpverb som anger att komplementets aktion följer efter hjälpverbets tid.[1] Hjälpverbet används framför allt i presens och preteritum.

1. Presens *skall*

Till skillnad från *kommer* antyder *skall/ska* att det finns en plan för den framtida aktionen. Denna plan kan vara under subjektsreferentens kontroll, dvs. den kan innebära t.ex. en avsikt eller ett åtagande. Den kan också ha en annan källa och kanske innebära att subjektsreferenten är underkastad ett åläggande eller en föreskrift eller har fått ett råd eller en rekommendation.[2]

Jag tror att jag *ska* gå på bio i kväll. [enligt subjektsreferentens avsikt]
I kväll *ska* vi gå på bio. [enligt subjektsreferenternas avsikt eller överenskommelse]
Böckerna *ska* stå i vardagsrummet. [enligt någons beslut eller bestämmande]
Jag *skall* följa med henne till England, tycker Lena. [enligt Lenas rekommendation]
Hjälten och hjältinnan *ska* få varandra i slutet av pjäsen. [enligt vad författaren har bestämt]

En annan skillnad är att den underordnade verbfrasens aktion inte alltid behöver förutsättas inträffa vid *skall*, medan den förutsätts göra detta vid *kommer*. Detta är t.ex. fallet när *skall* kombineras med ett satsadverbial som *egentligen*.

Han *ska* egentligen åka till Moskva, men det är inte säkert att resan blir av.

Dock skiljer sig *skall* från rena planeringsverb (som *tänker*, *står i begrepp*) såtillvida som det ändå normalt (liksom *kommer*) förutsätter att aktionen blir verklighet:

*Han {*ska/kommer* att} fara till Moskva i sommar men jag tror för min del inte det blir av. Jfr: Han tänker fara till Moskva i sommar men jag tror för min del inte det blir av.

I begränsad utsträckning kan planeringsbetydelsen hos *skall* träda i bakgrunden eller helt försvinna. *Skall* anger då en förutsägelse, en sannolikhet i framtiden, precis som *kommer*. Detta förekommer i synnerhet då talaren baserar sin förutsägelse på lagbundenheter eller övernaturlig insikt.[3]

Att döma av naturens tecken *skall* vintern bli kall.
Det *ska* snart bli jordbävning i det här området, har jag förstått.
Du *ska* snart vinna på lotteri, sa spåkvinnan.
Det står ju skrivet: Han *skall* befalla sina änglar och de *skall* lyfta dig på sina händer så att du inte stöter din fot mot någon sten. (S)

2. Preteritum *skulle*

Formen *skulle* används generellt för att ange att en aktion är senare än en tematisk tid i det förflutna, dvs. också i de fall då man inte skulle ha använt *skall* utan i stället enkelt futuralt presens eller *kommer* för att ange en aktion som senare än talögonblicket.

a) Övervägande modal betydelse av intention, beslut, planering

När *skulle* har övervägande modal betydelse, behöver talaren inte utgå ifrån att den underordnade verbfrasens aktion förverkligas. I motsvarande sats med nutida tematisk tid används *skall*, futuralt presens eller imperativ. Hjälpverbets tid (dvs. tiden för intentionen, beslutet etc.) kan då också tidfästas med ett eget tidsadverbial.

Mia *skulle* skriva en deckare i fjol, men det blev aldrig av. Jfr: *Mia skulle komma att skriva en deckare i fjol, men det blev aldrig av.

Sedan {*skulle* vi koka/*kokade vi} kaffe, hade vi tänkt. Jfr: I kväll {*ska* vi koka/kokar vi} kaffe.

Dan därpå {*skulle* vi fara/*for vi} till Malmö, men tills vidare *skulle* vi stanna i Köpenhamn. Jfr: I morgon {*ska* vi fara/far vi} till Malmö, men nu *stannar* vi i Köpenhamn.

Jag *skulle* gå och hämta vatten, sa hon. Jfr: Gå och hämta vatten, du!

I somras *skulle* han sluta röka när terminen började, men i dag ska han sluta röka vid nyår.

b) Övervägande temporal betydelse

När *skulle* har övervägande temporal betydelse i ogarderad påståendesats, utgår talaren i talögonblicket ifrån att aktionen som anges av den underordnade verbfrasen faktiskt har ägt rum eller beräknas äga rum i framtiden. I motsvarande sats med nutida tematisk tid skulle man ha använt hjälpverbet *kommer* eller futuralt presens. Optionellt kan då hjälpverbet *komma* användas efter *skulle*. Användningen av *komma* kan understryka att infinitivfrasens aktion redan har fullbordats och är ett faktum. (Den kan också poängtera att aktionen skall tolkas ingressivt och/eller accidentiellt (Vb § 9: d).)

Tolv år *skulle* han *återkomma* som landshövding, visade det sig.

Han känner igen sig i dagens ungdomars oförstående attityd mot den musik han *skulle komma att viga* sitt liv åt. (S) Jfr: Den musiken kommer han säkert att viga sitt liv åt.

Dessutom skulle risken finnas att konstnärerna *skulle komma att betraktas* som något slags skattefrälse, tillade finansministern. (S) Jfr: Konstnärerna kommer att betraktas som något slags skattefrälse.

Angående *skola* i infinitivfraser och bisatser se § 33 respektive § 34–40.

[1] Gränsen mellan temporal och modal betydelse (epistemisk, deontisk eller intentionell betydelse, Mod. hjälpvb § 20–24) för *skola* är svår att dra. I presens är det modala inslaget nästan alltid mer eller mindre urskönjbart. I sin modala betydelse kan hjälpverbet vara överordnat en infinitivfras vars aktion inte är framtida i förhållande till hjälpverbets tid:

Det *skall* pågå en Matisse-utställning här i stan. [epistemiskt: 'det sägs att']

Knivarna *skall* ligga i översta lådan. [deontiskt: 'det är bestämt att']

Det temporala hjälpverbet *skola* anger att den underordnade aktionen äger rum under en tid som infaller efter den tematiska tiden. Detta gäller dock också i de fall då en redan inträdd aktion skall fortsätta:

Stig inte upp. Du *skall* sitta (kvar) [≈ förbli sittande] här bredvid mig.

[2] Till skillnad från *komma* kan *skola* i vissa fall ta egen tidfästning som skiljer sig från den underordnade verbfrasens:

I dag *ska* hon *fara* till Moskva till sommaren, men i morgon *ska* hon säkert *åka* till Kiev i stället på semester. Jfr: *I dag *kommer* hon *att fara* till Moskva till sommaren, men i morgon *kommer* hon säkert *att åka* till Kiev på semester.

[3] Uteslutande temporal betydelse har *skall* också i vissa lexikaliserade förbindelser, särskilt *det skall bli* + värderande adjektiv:

Det *ska* {bli skönt/fint} att åka upp till fjällen nu. ≈ Det kommer att bli {skönt/fint} att åka upp till fjällen nu.
Nu *ska* du få se.

§ 31. Presens gentemot futurum om framtid. En aktion som är framtida i förhållande till talögonblicket betecknas i en finit sats oftast med presens som enkelt tempus. Följande faktorer spelar in vid valet mellan presens som enkelt tempus och futurum.

1. Presens

Om det framgår av satsen eller kontexten att aktionen inte inträffar i nutid, väljs gärna presens. Kontextfaktorer som mer eller mindre tydligt visar att aktionen är framtida så att inget futurumhjälpverb behövs är följande:

a) Satsen eller kontexten innehåller ett tidfästningsadverbial för framtid:

– Var *håller* du till i september nästa år? – Då *är* jag fortfarande i Strömstad.

b) Satsen eller kontexten innehåller ett annat uttryck som klart visar att aktionen är framtida:

Nästa tävling *är* i Kina.

c) Aktionen är avgränsad, vilket gör att den knappast rapporteras och utspelar sig i talögonblicket:[1]

Jag tror att han *förlorar*.

d) Andra pragmatiska faktorer gör att lyssnaren kan utesluta att presens avser nutid:

Valkampanjen *tar* nog det mesta av min tid. [om lyssnaren vet att ingen valkampanj är på gång]
Var *finns* du om jag vill träffa dig? [Talaren skulle veta om han i talögonblicket ville träffa lyssnaren; det troliga är också att han vet var lyssnaren befinner sig i talögonblicket.]
Starten *sker* här inne på stadion. [Lyssnaren ser att ingen start sker i talögonblicket.]
Årets tävlingar *hålls* i Vemdalen. [Lyssnaren vet att tävlingarna inte hålls vid talögonblicket.]

e) Aktionen är alldeles omedelbart förestående. Satsen innehåller då gärna adverbialet *nu*.

Akta dig, nu *faller* trädet! Jfr: ?Akta dig, nu *kommer* trädet *att falla*!
Titta, nu *skjuter* han! Jfr: Titta, nu *kommer* han *att skjuta*.

Futuralt hjälpverb saknas ofta i satser som anger en aktion som tidigare än en framtida tematisk tid. Då används alltså perfekt i stället för futuralt hjälpverb + perfektuell infinitiv.

Regnet *har* nog redan *hunnit* sluta innan du hinner fram. [också: … kommer nog att ha hunnit sluta …]
Han *har* nog *avgått* vid det laget. [också: … kommer nog att ha avgått …]

2. Futurum

Det futurala hjälpverbet *skall/ska* väljs ofta (också när ovanstående villkor är uppfyllda), om det är klart att aktionen är en avsiktlig handling från subjektsreferentens sida. *Skall* är därför särskilt vanligt vid 1 personens subjekt i påståenden och vid 2 personens subjekt i frågor.

Jag *ska* inte *gå* på festen i kväll.
Ska du *gå* på festen i kväll?
Ska vi *gå* på festen i kväll?

Skall används också om talaren vill markera att aktionen är önskad eller bestämd av någon annan än subjektsreferenten. (Om hjälpverbet är temporalt eller modalt kan knappast avgöras i detta fall.)[2]

Överläggningarna *skall hållas* i morgon.
Det är i sal 14 vi *ska sitta*.

Hjälpverbet *kommer* används mera i neutral eller formell stil än i spontant talspråk eller ledigt skriftspråk enligt reglerna ovan § 29 och särskilt om varken villkoren under (1) är uppfyllda eller reglerna för användning av *skall* (§ 30) är tillämpliga. Det används också ofta tillsammans med en perfektuell infinitivfras vid omtalandet av en framtida aktion som inträffar före en tidpunkt i framtiden.

Vintern *kommer att vara* länge.
Det *kommer* inte *att saknas* problem.
Han {*kommer* nog *att ha/har* nog} avgått vid det laget.

Om tempus som anger framtid i infinitivfraser se § 33, i bisatser och satsfogningar se § 34–40.

[1] Det är dock inte helt omöjligt att använda presens om en avgränsad punktuell aktion i talögonblicket (§ 5: 2b):

Och Hägg *bryter* målsnöret – nu!

[2] När en aktion som föregår en framtida tidpunkt skall omnämnas, används normalt inte *skall* (+ perfektuell infinitiv) såvida det inte klart skall anges att aktionen är önskad eller bestämd:

Han {**ska* nog *ha/har* nog} avgått vid det laget.
Regnet {?*ska* nog *ha/har* nog} hunnit sluta, innan du hinner fram.
Skräpet *skall ha* städats bort, innan delegationen kommer.

Tempus i infinitivfraser § 32–33

§ 32. Perfektuellt hjälpverb i infinitivfraser. Det perfektuella hjälpverbet används i vissa fall i en infinit verbfras för att visa att en underordnad aktion inträffar före den aktion som anges av ett överordnat verb. Konstruktionen kallas perfekt infinitiv. Hjälpverbet betecknar därvid självt ett tillstånd som är samtidigt med det överordnade verbet samtidigt som det anger att den underordnade supinumfrasen betecknar en aktion som infaller tidigare.[1]

Hon påstod sig *ha hört* ett underligt ljud. [Aktionen ”höra” är tidigare än aktionen ”ha” som överlappar med aktionen ”påstå”.] Jfr: Hon påstod sig höra ett underligt ljud.

Hon {tycker/tyckte} om honom utan att någonsin *ha älskat* honom.
Det är skönt att *ha fått* båten i sjön.
Han ansåg sig *ha vunnit*.
Det inträffade sägs *ha* allvarligt *skadat* USA:s internationella ställning och trovärdighet. (S)
Han {verkar/torde/lär/kan} *ha vunnit*.
Storslalomguldet i torsdags bör *ha givit* Vreni guldvittring även i slalom […] (S)
Han vann på att *ha läst* bestämmelserna så noggrant.
De vann utan att *ha spelat* en enda match.
De kommer att vinna utan att *ha spelat* en enda match.
För att *ha läst* bara den enda boken begriper du en hel del.
Från att *ha varit* knuten till landsbygden har den nu blivit en allt vanligare syn inne i städerna. (S)
Anklagelsen för att *ha försummat* teaterverksamheten irriterade honom.

Vissa överordnade verb har en betydelse som medför att de i tid föregår det perfektuella hjälpverbets tid:[2]

Vi ser fram emot att *ha skrivit* färdigt rapporten. [Aktionen ”skriva” är tidigare än aktionen ”ha” som är senare än aktionen ”se fram emot”.]
Jag kommer snart att *ha läst* boken. [Aktionen ”läsa” är tidigare än aktionen ”ha” som är senare än aktionen ”komma”.]

Om infinitivfrasen innehåller en explicit angiven framtida tidpunkt eller hänför sig till en i kontexten given framtida tidpunkt, kan perfektuellt hjälpverb ange att supinumfrasens aktion föregår denna tidpunkt:

Han tror sig nog om att *ha fullgjort* uppdraget i morgon. [Aktionen ”fullgöra” föregår aktionen ”ha” som överlappar med tidpunkten ”i morgon”.]
Jag uppmanade honom att *ha räknat* igenom siffrorna på förhand.
Ambitionen att *ha nått* målet redan 1972 visade sig orealistisk.
Han funderar på att *ha skrivit* artikeln färdig till jul.

Om infinitiven kan parafraseras med en finit sats, motsvaras perfektuella infinitiv av perfekt, preteritum eller pluskvamperfekt. Om motsvarigheten är preteritum eller pluskvamperfekt i den parafraserande finita satsen, tidfäster ett tidsadverbial vanligen supinumfrasens aktion.

Han tror sig *ha mött* henne vid invigningen. ≈ Han tror att han {har mött/mötte/hade mött} henne vid invigningen. [Tidpunkten för mötet är i samband med invigningen.]

I begränsad utsträckning kan en infinitivfras sakna perfektuellt hjälpverb om det av kontexten ändå framgår att aktionen föregår den överordnade frasens aktion:

Han hade vunnit genom att {*öva/ha övat*} flitigt. [Aktionen ”vinna” är senare än aktionen ”öva”.]
Han hade återvänt utan att {*köpa/ha köpt*} någon kostym. [Aktionen ”återvända” är senare än aktionen ”köpa”.]

Se också Inffraser § 27.

[1] En perfektuell infinitivfras kan vara underordnad hjälpverben *kunde, borde* och då ange att aktionen är irreell. Konstruktionen kan parafraseras med *hade* {*kunnat/bort*} + infinitiv (Mod. hjälpvb § 7, 15).

Du kunde väl *ha läxat* upp honom. ≈ Du hade väl kunnat läxa upp honom.
Jag borde nog *ha ringt* henne. ≈ Jag hade nog bort ringa henne.

[2] En infinitivfras som bestämmer prepositionen *efter* har obligatoriskt perfektuellt hjälpverb, fastän tiden för det perfektuella hjälpverbets tillstånd snarast är samtidigt med det överordnade verbets aktion (jfr § 37: b):

Vi åkte dit omedelbart efter att *ha tagit emot* platschefens inbjudan.

§ 33. Futuralt hjälpverb i infinitivfraser. Futuralt hjälpverb har begränsad användning i infinitivfraser och förekommer endast när aktionens tid inte framgår av kontexten:

Han {påstår/anser} sig (*komma att*) *behöva* hjälp (då). Jfr: Han anser sig behöva hjälp (nu).
Han råder oss att {**skola lämna/*lämna} tillbaka biljetterna.

Futuralt hjälpverb i infinitivfras används framför allt när infinitivfrasen är komplement till ett subjektsautonomt (t.ex. ett epistemiskt) verb eller när den är nexusinfinitiv.[1] Konstruktionen har en tämligen formell prägel. Om hjälpverbet *komma* efter futuralt *skulle* se § 30: 2b.[2]

Försvararna kan också *komma att anlita* experter som är formellt fristående från polisen […] (S)
Ministerna torde *komma att vara* närvarande vid högtidligheterna.
[Han] har redan bestämt sig för en comeback, som lär *komma att bli* Gotland Grand National den 31 oktober […] (S)

Han visste att det skulle *komma att beslagtas* om det efter hans arrestering påträffades hos hustrun. (S).
Han tros *komma att inse* vad han gjort.
Fientligheterna antas {*skola/komma att*} *vara* till i vinter.
[…] åtskilliga av förbanden kan tänkas *komma att avvecklas* när det är dags för armén att struktureras om. (S)

I denna kontext förekommer också futuralt hjälpverb + perfekt infinitiv:

Armén {förefaller/anses} *komma att ha vunnit* tillbaka hela det förlorade området inom kort.

När infinitivfrasen är underordnad ett subjektsorienterat överordnat verb (inklusive deontiskt modalt hjälpverb), används inte futuralt hjälpverb, även om aktionen infaller senare än det överordnade verbets aktion:[3]

Emma {planerade att/ämnade} {*Ø/*komma att/*skola*} *resa* till Senegal.
Han {tvingade/lovade/bad} oss att {*Ø/*komma att/*skola*} *vända*.
Han hoppas {*Ø/?komma att/?skola*} *bli* utnämnd till sommaren.
Jag måste {*Ø/*komma att/*skola*} *betala* restskatten i morgon.
Du bör absolut {*Ø/*komma att/*skola*} *skaffa* dig en hund.
Lotta kan inte {*Ø/*komma att/*skola*} *tala* ryska på festen i kväll, för hon ska inte gå dit.
Eva vill {*Ø/*komma att/*skola*} *bo* här hos dig.

Också som subjekt eller i en prepositionsfras som fritt adverbial är en infinitivfras vanligen tidfäst genom kontexten och saknar futuralt hjälpverb, även om frasen avser senare tid än den överordnade verbfrasen:

Att {*Ø/*komma att/*skola*} *recensera* boken ingår inte i mina planer.
Han arbetar hemma i kväll för att {*Ø/*komma att/*skola*} *få* ritningarna färdiga i morgon.

Se också Inffraser § 32.

[1] Efter det epistemiska hjälpverbet *lär* förekommer *skola* (i talspråk också *ska*):

[…] befria forskningen från MBL-förhandlingar, som nu lär *skola införas* där. (T)
Det lär *ska bli* vackert väder i morgon.

Skola, *ska* behöver här dock inte uttrycka en framtidsrelation, utan kan sägas upprepa betydelsen hos *lär* (eftersom *skall* också kan ange hörsägen):

Kungen lär *ska vara* på besök i Danmark just nu, sägs det. Jfr: Kungen ska vara på besök i Danmark just nu, sägs det.

Hjälpverbet *skola* underordnas endast marginellt det temporala hjälpverbet *ha*:

Han har *skolat* [vardagligt talspråk också: *skullat*] *resa* till Kina länge nu, men det tycks inte bli av.

[2] Det temporala *skall* kan i presens endast i begränsad utsträckning överordnas *komma*. Det förekommer i synnerhet i högstämd stil, i retoriska spådomar, vetenskapligt grundade förutsägelser o.d.:

Jorden skall *komma att förgås* och himlarna rämna!
Herren skall *komma att förgöra* de ogudaktiga.
Enligt vetenskapsmännen skall det (*komma att*) *inträffa* en jordbävning här inom de närmaste fem åren.

[3] Om *skola* har en deontisk betydelse av planering eller rekommendation, kan det inte överordnas det temporala hjälpverbet *komma*:

Jag skulle just (**komma att*) *koka* kaffe, när du kom. = Jag tänkte just koka …
Du skall (**komma att*) *sitta* bredvid fru Lövgren. = Du bör enligt planerna sitta …

Tempus i satsfogningar § 34–40

§ 34. Översikt. I många satsfogningar bestående av matrissats och bisats är valet av tempus fritt, dvs. satsfogningen medger olika tidsrelation mellan satsernas aktioner, och inte ens valet av tematisk tid i den ena satsen behöver vara beroende av valet i den andra. I andra satsfogningar förutsätts eller utsägs det att bisatsens aktion infaller samtidigt med, före eller efter matrissatsens. Det kan t.ex. ligga i betydelsen hos bisatsens inledare eller hos den verbfras som är överordnad bisatsen att aktionen infaller före eller efter matrissatsens aktion. Detta leder till inskränkningar i möjligheterna att välja tempus, inskränkningar som ibland följer av de generella reglerna men som också kan vara speciella för respektive typ av satsfogning.

a) Bisatsens aktion förutsätts vara samtidig eller delvis samtidig med matrissatsens (bisatser inledda med *medan*, *då*, *när*).

b) Bisatsens aktion förutsätts infalla före matrissatsens (bisatser inledda med *alltsedan*, *sedan*, *efter det att*).

c) Bisatsens aktion förutsätts infalla efter matrissatsens (bisatser inledda med *tills*, *innan*, *förrän*; *så att*, *för att*; narrativa bisatser som är underordnade predikat av typen *förutspå*, *besluta* m.fl.).

Tempusvalet i olika typer av satsfogningar är otillräckligt studerat.

§ 35. Fri tidsrelation mellan aktionerna i matrissats och bisats. I satsfogningar där inte tidsrelationen är lexikalt fastlagd mellan de ingående satsernas aktioner, följer valet av tempus i varje enskild sats samma regler som för en självständig sats. I nedanstående exempel är kanske vissa tempuskombinationer vanligare än andra, men det torde ändå för varje kombination finnas en kontext där just den är möjlig och naturlig:

Rikard {*vet/kommer att få höra/kommer att ha hört/har hört/hörde/hade hört/skulle komma att höra*} att Jenny {*sover/kommer att sova/kommer att ha sovit/har sovit/sov kl. 8/hade sovit kl. 8/skulle komma att sova just då*}.

Rikard {*har/ska köpa/kommer att ha köpt/har köpt/köpte/hade köpt/skulle köpa*} en båt som {*läcker/kommer att ge problem/kommer att ha körts hit i morgon/har ägts av en bagare/ägdes av en bagare 1952/hade ägts av en bagare/skulle genomgå viss inspektion*}.
Rikard *ångrar* köpet, fastän båten {*klarar/kommer att klara/snart kommer att ha klarat/har klarat/klarade/hade klarat/skulle klara*} testen.
Även Perote *hävdar* att González och hans ministrar *var* fullt medvetna om hur kampen mot ETA fördes. (S)
Här, där den välbevakade muren ofta *var* som dystrast, *byggs* nu ett väldigt kontors- och butikskomplex med amerikanska pengar. (S)

Ett enhetligt tidsperspektiv är alltså inte obligatoriskt i satsfogningar som de ovan exemplifierade, dvs. de i satsfogningen ingående satserna behöver inte ha samma tematiska tid, även om det är vanligt att de har detta, liksom fallet är i sekvenser av huvudsatser som utgör en text.

I utbrytningskonstruktion har dock matrissatsen och bisatsen normalt samma tematiska tid:

Det *är* din bror som *har ringt*. Jfr: *Det *är* din bror som {*ringde/hade ringt*}.
Det *var* din bror som *hade ringt*. Jfr: *Det *var* din bror som {*ringer/har ringt*}.

Om gemensam tematisk tid i satsfogning med temporal bisats se § 36–38. Om tempus i indirekt anföring och referatmeningar se § 41. Om tempus som anger irreell fakticitet se § 42–49.

§ 36. Förutsatt samtidig aktion i matrissats och bisats: temporala subjunktioner. Samtidighet anges i temporal satsfogning dels med *medan*, dels med *när*, *då* (Bisatser § 101).

Huvudregeln är att subjunktionens tid är samtidig med den aktion som anges med bisatsens finita verbfras och med en aktion i matrissatsen. Om matrissatsen har sammansatt tempus, gäller samtidigheten vanligtvis den aktion som anges med den underordnade verbfrasen.

Endast undantagsvis kan bisatsen ha en egen tematisk tid.

1. *Medan*. Bisatsens aktion är oavgränsad och anger en tidrymd inom vilken matrissatsens avgränsade eller oavgränsade aktion infaller. Bisatsen har normalt samma tematiska tid som matrissatsen. Om matrissatsen har enkelt tempus, har normalt bisatsen samma tempus.

Han *sover* (alltid) medan jag *läser*.
Han *sover* nog medan jag *läser*.
Han *sov* medan jag *läste*.

Om matrissatsen har sammansatt tempus, har ändå bisatsen enkelt tempus för att ange samtidighet med den underordnade verbfrasens aktion i matrissatsen.

Han hade *sovit* medan jag *läste*.

Han skulle *sova* medan jag *läste*.
Han ska *sova* medan jag *läser*.

Om matrissatsen har perfekt, har bisatsen vanligtvis preteritum som anger samtidighet med matrissatsens aktionstid. (Om möjligheten att använda perfekt med tidfästningsadverbial för förfluten tid se § 23.)

Han har *sovit* medan jag *läste*.

När de båda satsernas aktioner samtidigt inträffar före tematisk tid, kan undantagsvis också bisatsen ha sammansatt tempus:

Han hade *sovit*, medan jag hade *läst*. [vanligen: … medan jag läste]
Han har *sovit*, medan jag har *läst*. [vanligen: … medan jag läste]
Han skulle *sova*, medan jag skulle *läsa*. [vanligen: … medan jag läste]

När *medan*-bisatsen har sammansatt tempus, tolkas dock relationen mellan satserna inte gärna som temporal utan som koncessiv–adversativ:[1]

Han skulle sova, medan jag skulle läsa.
Han ska sova, medan jag ska läsa.

2. *När, då*. Bisatsinledaren anger normalt samtidighet mellan den finita verbfrasens aktion i bisatsen och en aktion som anges av en verbfras i matrissatsen. Om matrissatsen har sammansatt tempus, gäller samtidigheten ofta men inte alltid den aktion som anges med den underordnade verbfrasen.

En översikt över möjliga tempuskombinationer och deras tolkning:

a) Båda satserna har samma enkla tempus. Aktionerna är då samtidiga. (Se dock nedan om narrativ tidsföljd.)

Pappa *kom* när hon *sov*. Hon *sov* när pappa *kom*.
Pappa *kommer* alltid när hon *sover*.

b) Matrissatsens tempus är sammansatt och bisatsens enkelt. Två betydelser är möjliga; antingen anger *när* samtidighet mellan bisatsens aktion och den aktion som matrissatsens underordnade verbfras betecknar:

Pappa hade *sovit* när Lina *ringde*, så hon fick aldrig tala med honom.
Pappa har alltid *varit* på gott humör när du *är* här, det har du väl också märkt.
Pappa skulle *fara* när han *var* färdig.
Pappa ska *fara* när han *är* färdig.

Eller också gäller samtidigheten mellan bisatsens aktion och det perfektuella respektive futurala hjälpverbets tid i matrissatsen:

Pappa *hade* redan gått, när hon *ringde*.
Pappa *har* alltid redan tagit sig en promenad, när jag *vill* gå ut och gå.
Pappa *skulle* fara när jag *talade* med honom.
Pappa *ska* alltid öppna kafé när jag *pratar* med honom.

c) Matrissatsens tempus är enkelt och bisatsens sammansatt. *När* anger samtidighet mellan matrissatsens aktion och tiden för det perfektuella eller futurala hjälpverbets aktion i bisatsen, dvs. med tiden för det tillstånd som råder efter respektive före den aktion som anges med den underordnade verbfrasen.

Pappa *kom* när hon *hade* somnat.
Pappa *kommer* när hon *har* somnat.
Pappa *kom* när hon *skulle* gå ut.
Pappa *kommer* alltid när hon *ska* gå ut.

d) När båda satserna har sammansatt tempus är olika betydelser möjliga. En möjlighet är att det är hjälpverbens tider som är samtidiga med varandra (och med den tematiska tiden). Då blir det en pragmatisk tolkningsfråga hur de underordnade verbfrasernas aktioner tidsmässigt förhåller sig till varandra.

Pappa *hade* ätit när Lina *hade* sovit. [Eftertillstånden (= tillstånden efter ätandet och sovandet) överlappar med varandra och med den tematiska tiden. Huvudverbens aktioner kan men behöver inte vara samtidiga.]
Pappa *skulle* äta när Lina *skulle* sova. [Förtillstånden (= tillstånden före ätandet och sovandet) överlappar med varandra och med den tematiska tiden. Huvudverbens aktioner kan men behöver inte vara samtidiga.]
Pappa *ska* alltid gå när jag *ska* prata med honom.
Pappa *hade* ätit när Lina *skulle* sova.
Pappa *skulle* äta när Lina *hade* sovit.

En annan möjlighet är att *när* anger samtidighet mellan den underordnade verbfrasens tid i matrissatsen och hjälpverbets tid (efter- respektive förtillståndet) i bisatsen:

Pappa hade *ätit* när Lina *hade* gått. [Pappas ätande var samtidigt med tillståndet efter Linas avtåg.]
Pappa kommer att *vara orolig* när Lina *ska* köra upp. [Pappas oro är samtidig med tillståndet före Linas uppkörning.]
Pappa hade *ätit* när Lina *skulle* gå. [Pappas ätande var samtidigt med tillståndet före Linas avtåg.]
Pappa skulle *äta*, när Lina *hade* gått. [Pappas ätande var samtidigt med tillståndet efter Linas avtåg.]

När samtidigheten gäller en framtida aktion som nämns i matrissatsen, har bisatsen inte futurum utan endast enkelt tempus:[2]

Vi ska *tvätta* bilen när pappa {*är/*ska vara/*kommer att vara*} tillbaka med den.

När den ena av satserna betecknar en enstaka aktion i förfluten tid, anger bisatsinledaren en specifik tid i det förflutna, vilket normalt får till följd att ingendera satsens tid anges med perfekt (jfr § 23):

Han {*kom/*har kommit*} när jag {*låg/*har legat*} i badet.
Jag {*låg/*har legat*} i badet när han {*kom/*har kommit*}.

Satserna kan trots detta ha perfekt om en enstaka förfluten händelse, ifall vissa andra förutsättningar för användning av perfekt tillsammans med tidsadverbial för förfluten tid är uppfyllda (jfr § 23). Om aktionerna är iterativa eller framtida, föreligger t.ex. inget hinder för perfekt i någondera satsen.

Svante *har* alltid läst tidningen när vi *kommer*.
Svante *har* nog redan läst tidningen när vi *kommer*.
Han *är* alltid färdig med frukosten när jag *har* duschat.
Han *är* nog färdig med frukosten när du *har* duschat.

Samtidigheten i en satsfogning med *när* eller *då* innebär också att principerna för narrativ tidsföljd (§ 14) påverkar tolkningen av satsfogningens aktioner, dvs. bisatsens aktion kan tolkas som tidigare än eller som en förutsättning för matrissatsens:

När hon *slutade* läsa *hostade* han till. Han *hostade* till när hon *slutade* läsa.
Alltid när hon *slutar* läsa *hostar* han till. Han *hostar* alltid till när hon *slutar* läsa.
När hon *slutar* läsa, *hostar* han nog till igen. Han *hostar* nog till igen, när hon *slutar* läsa.

Tempusvalet i konditionala bisatser (med neutral fakticitet) erinrar starkt om tempusvalet i *när*-satser.[3]

[1] När *medan* har koncessiv (adversativ) betydelse (Konjn, subjn, infm. § 8: d, Bisatser § 104: c), finns det inga restriktioner på tempus och aktionsart i satsfogningens matrissats och bisats.

[2] När bisatsen har futuralt hjälpverb, avser samtidigheten just den tid då bisatsens framtida aktion planeras:

När (jag vet att) jag *ska undervisa* på eftermiddagen, *äter* jag bara en lätt lunch.
När jag vet att jag *kommer att undervisa* på eftermiddagen, *äter* jag bara en lätt lunch.
När du *ska åka*, *säg* till mig då. ≈ Säg till mig när du tänker åka, inte när du ger dig av, för då är det för sent.

[3] Konditionala bisatser (med neutral fakticitet) följer i huvudsak samma regler för tempusvalet som *när*-satser. En framtida aktion anges alltså där med enkelt tempus, när den är samtidig med en framtida aktion som nämns i matrissatsen:

Om gruvan *bommar* igen *kommer* trakten *att avfolkas*. (S)
Blev snöovädret kraftigt *skulle* han *bli tvungen* att dreja bi och invänta bättre sikt. (R)

Men om bisatsen hänvisar till en tid då den framtida aktionen planeras, kan denna tid anges med hjälpverb:

Om du *ska åka* till Stockholm, *kan* du väl säga till mig, så *kan* vi åka ihop.

Hjälpverbet *skola* kan också användas när aktionen är önskad eller planerad av någon annan än subjektsreferenten. Satsen har då ofta final bibetydelse.

Om den *ska bli* färdig före kvällen, *måste* du lägga på ett kol. [≈ Om det är meningen att …]

§ 37. Bisatsens aktion förutsätts infalla tidigare än matrissatsens: temporala subjunktioner. Man kan skilja på två typer av tidsrelationer i en temporal satsfogning, där matrissatsens aktion är senare än bisatsens (jfr Bisatser § 102).

a) Matrissatsens aktion (vid sammansatt tempus: den underordnade verbfrasens aktion) är oavgränsad och löper från bisatsaktionens slut. Bisatsen inleds av (*ända*) *sedan*, *alltsedan*, *hela tiden efter det att*. Bisatsens aktion ligger nästan alltid i förfluten tid med egen tematisk tid i det förflutna (varför bisatsen har tempus preteritum).[1]

Pappa {*arbetar/arbetade/hade arbetat*} som målare ända sedan han *flyttade* till Danmark.

Matrissatsen tar inte futuralt tempus:

*Pappa *ska arbeta* som målare ända sedan han *flyttar* till Danmark.
*Pappa *skulle arbeta* som målare ända sedan han *flyttade* till Danmark.

Subjunktionen implicerar en bestämd tid i det förflutna och bisatsen kan därför inte ha tempus perfekt. Matrissatsen kan däremot ha perfekt, eftersom dess aktion varar fram till talögonblicket (§ 23).

Pappa *arbetar* som målare ända sedan han {*flyttade/*har flyttat*} till Danmark.
Pappa *har arbetat* som målare ända sedan han *flyttade* till Danmark.

b) Matrissatsens avgränsade eller oavgränsade aktion inträffar någon gång efter fullbordan av bisatsens aktion. Bisatsen inleds då av *sedan* eller *efter det att*. Matrissatsens aktion kan liksom dess tematiska tid ligga i nutid, framtid eller förfluten tid. I bisatsen används vanligen perfektuellt tempus.

Han *brukar* alltid somna några minuter {efter det att/sedan} han *har kommit* hem.
Vi ska *byta* ordförande {efter det att/sedan} den här kampanjen väl *har ebbat* ut.
{Efter det att/Sedan} hon *har kommit* hem igen, *går* vi mycket oftare på bio.
Pappa ska *arbeta* som målare sedan han *har flyttat* till Danmark.
Han *somnade* först {efter det att/sedan} hon *hade* kommit hem.
{Sedan/Efter det att att} han *hade sovit* i ett par timmar, *tog* han åter itu med arbetet.

Perfektuellt tempus i bisatsen är påfallande, eftersom det sägs att matrissatsens aktion inträffar efter och inte under det tillstånd som råder när supinumfrasens aktion fullbordats.[2] Flertalet språkbrukare föredrar trots detta perfektuellt tempus i bisatsen, även om också enkelt tempus är möjligt i bisats inledd med *efter det att* (men inte så i bisats med *sedan*).

Han *somnade* först {efter det att/*sedan} hon *kom* hem.
Han *ropade* på henne tre gånger {efter det att/*sedan} han *somnade*.
Några minuter {efter det att/?sedan} han *kommer* hem brukar han alltid somna.
Vi *ska byta* ordförande {efter det att/*sedan} den här kampanjen *ebbar* ut.

[1] I matrissatsen används enkelt tempus vanligen bara när bisatsens aktion samtidigt kan uppfattas som orsak till matrissatsens aktion:

Martina {*har skrivit/skriver*} poesi sedan hon gick på en kurs för amatörförfattare. Jfr: Gerhard {*har rökt/?röker*} sedan han var tjugo år gammal.

[2] Tillståndet efter en aktions fullbordan har en början men inget egentligt slut. Den intressanta tiden är därför början som ju är praktiskt liktydig med aktionens fullbordan. Om man vill tala om tiden efter en aktion (som anges med supinumfrasen), kan man alltså lika gärna tala om tiden efter inträdandet av tillståndet efter aktionen (som anges med det perfektuella hjälpverbet).

§ 38. Bisatsens aktion förutsätts infalla senare än matrissatsens: temporala subjunktioner. Man kan skilja på två typer av tidsrelationer i en temporal satsfogning, där matrissatsens aktion är tidigare än bisatsens (jfr Bisatser § 102).

a) *Tills, till dess att* inleder bisatsen. Matrissatsens aktion (vid sammansatt tempus: den underordnade verbfrasens aktion) är oavgränsad och löper ända fram till början på den aktion som anges av bisatsens finita verb (men inte längre). Båda satserna i satsfogningen har normalt antingen presens- eller preteritumtempus.

Pappa *rökte* tills han *blev* femtio.

Pappa *stannar* numera hemma varje dag tills vi *ringer* efter honom.

Han hade *arbetat* som snickare här ända tills han *flyttade* från Sverige. [Aktionen ”arbeta” äger rum fram till tiden för aktionen ”flytta”.]

Hon hade *skrikit* ända tills hon {*fick/hade fått*} sin bok. [Aktionen ”skrika” äger rum fram till tiden för aktionen ”få” respektive ”ha fått”.]

Han skulle *arbeta* som målare ända tills han *blev* nittio år. [Aktionen ”arbeta” äger rum fram till tiden för aktionen ”bli”.]

Han skulle *bo* hemma ända tills hon *skulle* fylla tjugo. [Aktionen ”bo” äger rum fram till tiden för aktionen ”skola” = ”stå i begrepp”.]

Jag kommer att *stanna* här tills du *flyttar*. [Aktionen ”stanna” äger rum fram till tiden för aktionen ”flytta”.]

Jag *väntar* tills han *sitter* i fängelse. [Aktionen ”vänta” äger rum fram till tiden för aktionen ”sitta”.]

Jag *väntar* tills han *har suttit* i fängelse. [Aktionen ”vänta” äger rum fram till början på eftertillståndet efter aktionen ”sitta”.]

När bisatsens aktion är punktuell, blir det i praktiken ingen skillnad mellan perfektuellt och enkelt tempus – att något håller på till en punktuell aktions början eller slut är i praktiken samma sak:

Vi *sitter* här och *väntar* tills hon {*kommer/har kommit*} tillbaka.

Vi *satt* där och *väntade* tills hon {*kom/hade kommit*} tillbaka.

Jag *skriker* tills jag {*får/har fått*} tillbaka min bok.

b) *Innan*, *förrän* inleder bisatsen. Matrissatsens avgränsade eller oavgränsade aktion (vid sammansatt tempus: den underordnade verbfrasens aktion) infaller någon gång före den aktion som anges med bisatsens finita verb. Bisatsens aktion är ofta men inte alltid avgränsad. Dess tematiska tid är normalt samma som matrissatsens. Båda satserna i satsfogningen har normalt antingen presens- eller preteritumtempus.

Han *tar* sig alltid en cigarett på balkongen, innan han *går* in och *sätter* sig framför TV:n.
Han *tog* sig en cigarett, innan han *gick* in och *tittade* på TV.
Karin *vaknade* till och *tittade* förvånat på oss, innan hon åter *sov* lugnt och stilla.

Han kommer nog *att ta* sin examen innan han *ger* sig av.
Innan han *gick* och *la* sig, skulle han *ringa* till sin far […] (R)
Han hoppades *bli* bra innan någon *märkte* det.

Publiken *satte* sig innan ridån *gick* upp. [≈ innan ridån började gå upp]
Publiken *satte* sig innan ridån *hade* gått upp. [≈ innan ridån var helt uppe]

Det *började* inte regna förrän han *målade* fönstren. [≈ förrän han var i färd med att måla fönstren]
Det *började* inte regna förrän han *hade* målat fönstren. [≈ förrän fönstren var färdigmålade]

Ett perfektuellt tempus är såväl i matrissats som i bisats ofta likvärdigt med ett enkelt, om aktionen är punktuell (jfr (a) ovan):

Hon {*somnade/hade* somnat} strax innan mannen {*kom/hade* kommit} hem.
Hon {*somnade* aldrig/*hade* aldrig somnat} innan pappan {*kom/hade* kommit} hem.

Eftersom matrissatsens aktion föregår bisatsens, kan man genom olika val av tematisk tid få olika tempus i satsfogningens satser. Var den tematiska tiden sätts beror på vilket perspektiv talaren vill anlägga på aktionerna i textsammanhanget.

Han *tog* sig en cigarett, innan han *skulle ge* sig av. [Bisatsens aktion anges med futuralt hjälpverb som följande på matrissatsens.]
Han *hade tagit* sig en cigarett, innan han *gav* sig av. [Matrissatsens aktion anges med perfektuellt hjälpverb som föregående bisatsens.]

Lika vanligt är det att satserna har samma enkla tempus, dvs. varje aktion har sin tematiska tid, och ordningen mellan dem anges enbart av subjunktionen:

Innan han *gav* sig av, *tog* han sig en cigarett. Han *tog* sig en cigarett, innan han *gav* sig av.

Särskilt när *innan*- eller *förrän*-satsen uppbär en viktigare språkhandling än matrissatsen, väljs som gemensam tematisk tid aktionstiden i bisatsen. Perfektuellt tempus i matrissatsen är då mer eller mindre obligatoriskt i satsfogningar med *inte … förrän*.

Vi {*?kom* knappt/*hade* knappt *kommit*} fram till stranden, förrän det {*började/ ?hade börjat*} regna.
Publiken {**satte* sig inte ens/*hade* inte ens *satt* sig} förrän eldsvådan {*bröt/hade brutit*} ut och lokalen {*måste/?hade måst*} utrymmas.

Om bisatsen innehåller pluskvamperfekt, är det ofta tydligt att den skall ses bara som en tidsangivelse i den överordnade satsen, inte som ett vidareförande av berättelsen:

Publiken *satte* sig innan ridån *hade gått* upp.

§ 39. Bisatsens aktion förutsätts infalla senare än matrissatsens: finala och konsekutiva subjunktioner. Aktionen i en final eller en konsekutiv bisats följer vanligen efter aktionen i matrissatsen. I båda fallen anger bisatsen en konsekvens av matrissatsens aktion.

a) Finala bisatser tar normalt hjälpverbet *skola*, inte *komma* eller enkelt tempus. (Detta kan ha ett samband med att konsekvensen anges som planerad eller önskad.) Som final subjunktion används vanligen *för att*, men också *så att* förekommer.[1]

Jag *tar* på henne jackan för att hon inte {*ska frysa/*kommer att frysa/*fryser*}.
Jag {ska/kommer att} *ta* på henne jackan för att hon inte {*ska frysa/*kommer att frysa/*fryser*}.
Jag har *tagit* på henne jackan för att hon inte {*ska frysa/*fryser*}.
Jag *tog* på henne jackan för att hon inte {*skulle frysa/*frös*}.
Jag skulle *ta* på henne jackan för att hon inte {*skulle frysa/*frös*}.
Jag hade *tagit* på henne jackan för att hon inte {*skulle frysa/*hade skolat frysa/ *frös*}.

Med tydligt olika tematisk tid i bisats och matrissats:

Jag har *tagit* på henne jackan för att hon inte *skulle frysa*.
Jag *tog* på henne jackan för att hon inte *ska frysa*.

b) Konsekutiva bisatser har normalt inget futuralt hjälpverb som anger att satsens aktion följer efter matrissatsens (jfr narrativ tidsföljd, § 14):[2]

Det *regnar* (alltid) så att vägarna *översvämmas* här.
Det kommer nog att *regna* så att vägarna (*kommer att*) *översvämmas*.
Det har *regnat* så att vägarna {*har översvämmats/översvämmades*}.
Det *regnade* så att vägarna *översvämmades*.
Det hade *regnat* så att vägarna {*översvämmades/hade översvämmats*}.
Det skulle komma att *regna* så att vägarna {*översvämmades/skulle komma att översvämmas*}.
Har du aldrig *gäspat* så du *har fått* en knut på halsen*?* (R)

Med olika tematisk tid i bisats och matrissats:

Det *regnade* så att vägarna nu *står* under vatten.
Det har *regnat* så att vägarna *översvämmades*.

[1] *För att* kan också användas som kausal subjunktion i ledigt språk (Konjn, subjn, infm. § 8: c), varvid tempusvalet inte är inskränkt som i satsfogning med final bisats. Det är framför allt användningen av *skola* som skiljer den finala från den kausala bisatsen.

Han ska få den där båten för att han {*hjälpte/har hjälpt/hjälper*} oss med djuren. Jfr: Han ska få den där båten för att han *ska hjälpa* oss med djuren.

[2] Undantagsvis förekommer futuralt hjälpverb, särskilt när bisatsen anger en indirekt följd:

I dag är det så halt så att dom *kommer att få* mycket att göra på kirurgen fram på eftermiddagen.

§ 40. Bisatsens aktion förutsätts infalla senare än matrissatsens: det överordnade predikatets innebörd. I vissa satsfogningar med narrativ bisats förutsätter predikatet i matrissatsen att bisatsens aktion infaller senare än matrissatsens. Beroende på predikatets innebörd anges tidsrelationen på olika sätt i bisatsen.[1]

a) När matrissatsen hänvisar till en allmän norm (vad som är tillåtet, önskvärt, rekommendabelt, lämpligt, vars och ens plikt etc.), väljs vanligen enkelt tempus, vilket möjligen beror på att bisatsens aktion också kan betraktas som tidlös eller allmängiltig.

Det *är* {*önskvärt/nödvändigt/lämpligt/tillåtet*} att man {**skall ta/*kommer att ta/tar*} med sig egen mat.
Det *var* {*önskvärt/nödvändigt/lämpligt/tillåtet*} att man {**skulle ta/tog*} med sig egen mat.
Jag vet inte om jag tycker det *är nödvändigt* att vi kommer någonstans […] (R)

b) När matrissatsen anger någons viljeyttring eller påverkan (order, bestämmande, beslut, plan, bön, förslag, råd, krav, avtal, överenskommelse, tillåtelse, löfte, instruktion etc.), väljs efter vissa verb i första hand hjälpverbet *skola* (se också Mod. hjälpvb § 23), vid andra verb i första hand enkelt tempus. Endast vid verb som anger löfte och avtal torde också *komma* vara möjligt i bisatsen (jfr (e) nedan).

Han *bestämde* att barnen {*skulle kunna/*skulle komma att kunna/*kunde*} skriva maskin.
Vi *anhöll* om att tsaren *skulle styra* landet tillsammans med valda folkrepresentanter i stället för med ämbetsmän. (R) [möjligen också: … styrde …]
Han *lärde* mig att jag {*skulle ta/*skulle komma att ta/*tog*} bollen med vänster hand.[2]
Man *krävde* att vi {*skulle ta/*skulle komma att ta/tog*} med oss filtar.
Turistens hustru *föreslår* att värden *slår* sig ner. (R) [också: … ska slå sig ner]
Han *befaller* att man *ska skriva* ”Dröm är verklighet” på en av transparangerna. (R)

Förbundskansler Kohl *bestämde* själv så sent som i somras hur kanslershuset *ska se* ut. (S)
I måndags *begärde* det konservativa oppositionspartiet PP formellt att parlamentet *bildar* en undersökningskommission […] (S)
Vi hade *planerat* att vi *skulle resa* till Kreta.

Ulla-Lena *rekommenderade* att han {*skaffade/?skulle skaffa/*skulle komma att skaffa*} sig en hund.
Hon *ger* mig rådet att jag {*skaffar/?ska skaffa/*kommer att skaffa*} mig en hund.
[Pappa hade] ändrat sej och *tillät* att jag *deltog* i kristendomsundervisningen. (R)
Vi {*medgav/samtyckte till*} att hon {*bytte/*skulle byta*} utbildning.

De *blir* nog överens om att de {*ska spela/spelar/?kommer att spela*} på lördag.
Hon *lovar* att hon {*ska hämta/hämtar/kommer att hämta*} redskapen.

c) När matrissatsen anger någons vilja (önskan, förhoppning, längtan, fruktan etc.) utan att den viljande nödvändigtvis har makt att realisera den önskade aktionen väljs i första hand *skola* (se också Mod. hjälpvb § 23) men också (vid vissa verb) enkelt tempus i bisatsen.[3] Efter verbet *hoppas* är alla uttrycken för efterföljande tid möjliga. Jfr (e) nedan.

Jag *vill* att Emil {*ska gå/går/*kommer att gå*} till butiken.
Jag *ville* att Emil {*skulle gå/?skulle komma att gå/?gick*} till butiken.

Han *önskar* verkligen att det {*ska bli/blir/*kommer att bli*} fred.
Han *önskade* verkligen att det {*skulle bli/skulle komma att bli/blev*} fred.
Men först *önskar* också de att fängelset *försvinner*. (S) [också: … ska försvinna/ ?kommer att försvinna …]
Jag *önskar* att den frågan *stryks* ur protokollet. (R) [också. … skall strykas …]

Vi *längtar* efter att de {*ska ta/?tar/*kommer att ta*} över ruljangsen.
Vi *längtade* efter att de {*skulle ta/?skulle komma att ta/?tog*} över ruljangsen.

Vi *väntar* på att ersättningsfrågan {*ska bli/blir/*kommer att bli*} klar.
Han *hoppas* att bilen {*är/ska vara/kommer att vara*} klar till avslutningen.
[Hon] *hoppades* att fadern […] *skulle samtycka* till att hon gifte sig. (R)
Elsa *ser* fram emot att han {*ska försvinna/?försvinner/?kommer att försvinna*} för gott.

Enkelt tempus i bisatsen förefaller att bli vanligare:

Jag vill att du *är* ärlig. (R)

Om tempus i satsfogningar med verb som betyder 'önska' o.d. se också § 46.

d) När matrissatsen anger någons åsikt eller ett tyckande om hur framtiden bör gestalta sig, väljs hjälpverbet *skola* i bisatsen.[4]

Hans bror {*anser/tycker*} att innerstaden *skall stängas* för biltrafik.
Jag *anser* att du *ska fara* in och hälsa på din kusin […] (R)

e) När matrissatsen anger någons förväntan om, förutsägelse av eller garanti för att framtiden skall gestalta sig på ett visst sätt, kan bisatsen ha enkelt tempus eller något av de futurala hjälpverben. Detta gäller också när förutsägelsen innefattar en värdering av det förväntade tillståndet.

Han {*förutser/räknar* med/*utgår* ifrån/*fruktar/befarar/är* orolig för} att regeringen i så fall {*faller/ska falla/kommer att falla*} i nästa val.
Han {*förutsåg/räknade* med/*utgick* ifrån/*fruktade/befarade/var* orolig för} att regeringen i så fall {*föll/skulle falla/skulle komma att falla*} i nästa val.

När den tematiska tiden är i förfluten tid, ligger det ofta närmast till hands att ange tidsrelationen med *skola* i bisatsen:

Otto *var* rädd för att någon {*skulle* (*komma att*) *lura/?lurade*} honom vid förhandlingarna påföljande dag.
Byråns chef {*förutsåg/befarade*} att det {*skulle* (*komma att*) *utbryta/?utbröt*} krig.

f) När matrissatsens verb är kausativt (jfr Vb § 10), väljs tempus på samma sätt som i satsfogning med konsekutiv bisats (§ 39):

Kampanjen *åstadkom* att folk *blev* mer medvetna om problemen.
Initiativet *leder* i värsta fall till att hela projektet *råkar* i vanrykte.
Diskussionen *har* i varje fall *haft* det goda med sig att ledamöterna {*har lärt* sig/*vet*} vad saken gäller.

[1] När bisatsen är bestämning till nomen actionis eller qualitatis, gäller samma regler för användning av de futurala hjälpverben som när bisatsen är komplement till ett överordnat verb:

Vi noterade deras starka oro för att de mindre länderna {*skall överta/?kommer att överta/övertar*} ledningen.
Rädslan för att gasen i tanken {*skall läcka/?kommer att läcka/läcker*} ut är påtaglig.

[2] Den narrativa satsen vid *lära* + objekt kan också ange ett faktum som objektsreferenten tillägnar sig:

Han lärde mig att jorden *är* rund.

Om satsen anger ett allmänt giltigt förhållningssätt, alltså inte något specifikt förhållningssätt som objektsreferenten lärs upp till, är hjälpverbet *skola* optionellt:

Han lärde mig att man {*skall släcka/släcker*} ljuset när man går.

[3] I narrativ bisats som anger innehållet i en önskan kan hjälpverbet *måtte* (vid sidan av *skall/skulle* eller tempus utan dessa hjälpverb) användas oavsett om den tematiska tiden är dåtid eller nutid:

Styrelsen {önskar/ber till Gud} att han {*återvänder/måtte återvända/ska återvända*}.
Styrelsen {önskade/bad till Gud} att han {*återvände/måtte återvända/skulle återvända*}.
Vi bad också att han *måtte* ge mig och barnen styrka […] (R)

Om den tematiska tiden är nutid kan i (pastischerande) ålderdomlig stil också *må* användas:

Styrelsen {önskar/ber till Gud} att han {*må/skall*} återvända.
Jag ber att Gud *må skänka* tillfredsställelse åt din själ en dag […] (R)

[4] Det överordnade verbet kan med rent epistemisk innebörd konstrueras med andra futurala uttryck i bisatsen: *Min bror anser att innerstaden* {*snart kommer att stängas/redan nu håller på att stängas*} *för biltrafik.*

ANM. Det finns också ett fåtal överordnade verb som förutsätter att bisatsens aktion infallit tidigare, medan det är osäkert om det finns verb som kräver samtidighet:

Han ångrade att han {*hade skrikit/skrek*} åt sin bror. Han ångrar nog att han *har skrikit* åt sin bror.

Tempus vid återgivning av tal och tankar § 41

§ 41. Tempus i indirekt anföring och referatmeningar. I indirekt anföring eller referatmeningar (se t.ex. Anf. men. § 3–5) kan yttranden och tankar komma att återges vid en annan tid och av en annan person än när yttrandet fälldes eller tanken tänktes. Vanligen är tiden för yttrandet eller tänkandet tematisk tid också i den sats som återger yttrandets eller tankens innehåll.

a) När repliken eller tanken återges vid en tidpunkt som är senare än den tid då den ursprungligen yttrades eller tänktes, blir tempus annorlunda än i den ursprungliga repliken (eller tanken):

Karin *sa* att hon *kände* sig dålig. Karin *kände* sig dålig, *sa* hon. Jfr: Karin sa: Jag *känner* mig dålig. [I den citerade direkta anföringen är den tematiska tiden nutid och satsen har presens, eftersom aktionstiden är samtidig med talögonblicket. I den indirekta anföringen är den tematiska tiden förfluten tid, som framgår av det anförande verbet – och satsen får därigenom preteritum.]

Karin *sa* att hon *hade känt* sig dålig ett par dagar. Karin *hade känt* sig dålig ett par dagar, *sa* hon. Jfr: Karin sa: Jag *har känt* mig dålig ett par dagar. [I den direkta anföringen är den tematiska tiden nutid och satsen har perfekt, eftersom aktionstiden föregår den tematiska tiden. I den indirekta anföringen är den tematiska tiden förfluten tid – och satsen får därigenom pluskvamperfekt.]

Karin *sa* att hon *skulle fara* till Paris. Karin *skulle fara* till Paris, *sa* hon. Jfr: Karin sa: Jag {*ska fara/far*} till Paris. [I den direkta anföringen är den tematiska tiden nutid och satsen har futurum eller presens, eftersom aktionstiden följer efter den tematiska tiden. I den indirekta anföringen är den tematiska tiden förfluten tid – och satsen får därigenom preteritum futurum.]

Om den refererade direkta anföringen har preteritum, dvs. har en tematisk tid som ligger före talögonblicket när yttrandet fälldes eller tanken tänktes, får den indirekta anföringen och referatmeningen normalt pluskvamperfekt. Också preteritum kan väljas, eftersom talaren har möjlighet att byta tematisk tid (jfr § 4).

Karin *sa* att hon {*hade varit/var*} i Paris vintern innan. Karin {*hade varit/var*} i Paris vintern innan, sa hon. Jfr: Karin sa: Jag *var* i Paris i vintras.

Om den refererade direkta anföringen hade perfekt, får den indirekta anföringen eller referatmeningen vanligen pluskvamperfekt (jfr § 26):

Karin *sa* att hon *hade varit* i Paris sedan påsken. Karin *hade varit* i Paris sedan påsken, sa hon. Jfr: Karin sa: Jag *har varit* i Paris sedan i påskas.

I ovanstående exempel har referatmeningarna varit kopplade till en anförande sats. Ofta används dock referatmeningen som en självständig mening. Då visar inte sällan tempus preteritum (i stället för presens) att talaren refererar en annan persons yttrande.

Det *var* i morgon som festen skulle vara, eller?
Festen *var* i morgon(, har jag hört).
Lars *arbetade* hemma hela nästa vecka(, sa dom).

När den refererade direkta anföringen omnämner aktioner som den återgivande talaren menar är giltiga också i hans egen nutid eller framtid, kan han dock välja presens för att visa detta:[1]

Karin *sa* att tre gånger tre {*var/är*} åtta. Jfr: Karin sa: Tre gånger tre *är* åtta.
Olga *lärde* oss att kvadratroten ur 100 {*var/är*} 10.
Karin *sa* i förrgår, dvs. den 1 september, att Gerda {*ska/skulle*} *resa* bort den 6 september. Jfr: Karin sa i förrgår, dvs. den 1 september: Gerda *ska resa* bort den 6 september.
Per-Erik *hävdade* att teatern *kommer att byggas* redan nästa år.
Under sina många år som polis *hade* han *lärt* sig att det första intrycket alltid *var* viktigt. (R) [också: … alltid *är* viktigt]
Han *bad* också Svedberg och Martinsson fundera på varför man *sätter* på två döda män deras kavajer. (R)

b) När en framtida tänkt replik eller tanke återges vid en tidigare tid, ändras inte tempus:

Karin *kommer* säkert *att säga* att hon redan {*läser/*kommer att läsa*} Bibeln. Jfr: Karin kommer säkert att säga: Jag *läser* redan Bibeln.
Karin *kommer* säkert *att säga* att hon redan {*har/*kommer att ha*} *läst* artikeln. Jfr: Karin kommer säkert att säga: Jag *har* redan *läst* artikeln.
Karin *kommer* säkert *att säga* att hon *ska läsa* artikeln senare. Jfr: Karin kommer säkert att säga: Jag *ska läsa* artikeln senare.

Inte heller när den refererade repliken eller tanken återges med referatmening (och alltså inte med en narrativ eller interrogativ bisats), brukar man explicit ange att den tematiska tiden är framtid:

Hon *läser* redan Bibeln, *kommer* Karin nog *att säga*.
Hon *har* redan *läst* artikeln, *kommer* Karin nog *att säga*.
Hon *ska läsa* artikeln senare, *kommer* Karin nog *att säga*.

Också andra tempus i den refererade direkta anföringen som beror på att dennas tematiska tid är en annan än den tid då repliken eller tanken kom till kan övertas oförändrade:

Karin *kommer* säkert *att säga* att hon *läste* artikeln redan dagen innan. Jfr: Karin kommer säkert att säga: Jag *läste* artikeln redan i går.
Karin *kommer* säkert *att säga* att hon *kommer att ha läst* artikeln när hon behöver ha gjort det. Jfr: Karin kommer säkert att säga: Jag *kommer att ha läst* artikeln den dag jag behöver ha gjort det.

c) När en replik eller tanke återges vid en samtida tid, ändras inte tempus:

Karin *säger* alltid att hon *är* trött på att sjunga. Karin *är* trött på att sjunga, *säger* hon alltid. Jfr: Karin säger alltid: Jag *är* trött på att sjunga.
Karin *säger* alltid att hon *har fått* nog av sjungandet. Jfr: Karin säger alltid: Jag *har fått* nog av sjungandet.
Karin *säger* alltid att hon *ska sluta* sjunga. Jfr: Karin säger alltid: Jag *ska sluta* sjunga.
Karin *säger* alltid att hon *var* ful när hon *var* ung. Jfr: Karin säger alltid: Jag *var* ful när jag *var* ung.
Karin *säger* alltid att hon *skulle* bli frissa när hon *var* liten. Jfr: Karin säger alltid: Jag *skulle* bli frissa när jag *var* liten.

[1] Preteritum i bisatser om ett tillstånd som har observerats enligt vad som sägs i matrissatsen kan avse den tid när observationen skedde, oberoende av om tillståndet kan förväntas bestå i talögonblicket (§ 13). Jämför också bruket av värderande preteritum § 16.

Tempusförskjutning och konjunktiv § 42–49

§ 42. Betydelsen hos förskjutna tempus och konjunktiv. Med tempusförskjutning från presens som enkelt tempus till preteritum kan man ange antingen att en proposition som avser nuet eller framtiden förutsätts icke överensstämma med verkligheten (vara irreell) eller att den förutsätts vara blott en (oftast osannolik) möjlighet. Samma betydelse har konjunktiv. Pluskvamperfekt används med samma betydelse om en given tid i det förflutna eller om nutid för att (entydigt) ange irrealitet. Tempusförskjutning kan dessutom göras med hjälp av *skulle* (preteritum av *skola*) + infinitiv eller *skulle ha* + supinum. Med tempusförskjutningen visar talaren att det är han som står för realitetsbedömningen. Ofta är också värderingar knutna till tempusförskjutningen: propositionen anger i så fall något som talaren hoppas eller fruktar. Exempel med talögonblicket som tematisk tid (samtidig med den tänkta aktionstiden):

Tempusförskjutning:	I så fall *satt* han inte här.
	I så fall *hade* han inte *suttit* här.
	I så fall *skulle* han inte *sitta* här.
	I så fall *skulle* han inte ha *suttit* här.
Konjunktiv:	I så fall *sutte* han inte här.

Konjunktivformen kan bildas endast av starka verb (Vb § 41). Den är rätt ovanlig, och numera är endast formen *vore* allmänt använd.

Tempusförskjutningen kan indelas i enkel och dubbel, där enkel tempusförskjutning, liksom konjunktiv, anger (osannolik) möjlighet eller irrealitet och dubbel tempusförskjutning anger irrealitet.

1. Enkel tempusförskjutning eller konjunktiv (anger osannolikhet/irrealitet)

a) Nutid och framtid (motsvarar tidsbetydelsen för presens med neutral fakticitet):
Verb i presens förskjuts till verb i preteritum: *sitter – satt*.
Verb i presens förskjuts till verb i konjunktiv: *sitter – sutte*.
Verb i presens förskjuts till *skola* i preteritum + verb i infinitiv: *sitter – skulle sitta*.

I så fall {*satt* hon/*sutte* hon/*skulle* hon *sitta*} vid telefonen {just nu/i morgon vid den här tiden}.

På motsvarande sätt förskjuts ett perfekt för att ange (osannolik) möjlighet i nutid och framtid:

I så fall {*hade* hon/*skulle* hon *ha*} *suttit* vid telefonen i två timmar {vid det här laget/innan hon kan ta lunch}.

b) Dåtid (motsvarar tidsbetydelsen för oförskjutet preteritum med neutral fakticitet):
Verb i preteritum förskjuts till *ha* i preteritum + verb i supinum: *satt – hade suttit*.
Verb i preteritum förskjuts till *skola* i preteritum + *ha* i infinitiv + verb i supinum *satt – skulle ha suttit*.

I så fall {*hade* hon/*skulle* hon *ha*} *suttit* vid telefonen, när han kom dit.

2. Dubbel tempusförskjutning (anger irrealitet)
Nutid och framtid (motsvarar tidsbetydelsen för presens med neutral fakticitet):[1]
Verb i presens förskjuts till *ha* i preteritum + verb i supinum: *sitter – hade suttit*.
Verb i presens förskjuts till *skola* i preteritum + *ha* i infinitiv + verb i supinum: *sitter – skulle ha suttit*.

I så fall {*hade* hon/*skulle* hon *ha*} *suttit* vid telefonen {just nu/i morgon vid den här tiden}.

Man kan ange propositionen som presupponerat osannolik eller irreell med tempusförskjutning eller konjunktiv framför allt när en aktion framställs som betingad av en annan, så som fallet är exempelvis i konditionala satsfogningar (villkorsfallet). Om då den betingande omständigheten (villkoret) är osannolik eller irreell, gäller normalt detsamma om den betingade (villkorsberoende) omständigheten. Man kan säga att den betingade aktionens fakticitetsgrad avgörs av den betingande omständighetens (villkorets).[2] Osannolik eller irreell fakticitet kan anges såväl för den betingande som för den betingade propositionen.

Om Karl *var* här nu *skulle* han *ge* sig till känna.

Också i satser som uttrycker önskan kan (osannolik) möjlighet och irrealitet anges med tempusförskjutning eller konjunktiv (önskefallet). Detta gäller i huvudsatser som anger önskan (och i relativa bisatser ingående i icke satsformade meningar som anger önskan) men också i narrativa bisatser där den överordnade satsen anger att satsinnehållet är önskat. Här överförs dessutom ofta tempusförskjutningen eller konjunktiven från den underordnade satsen till den överordnade.

Om jag ändå {*var/vore/hade varit*} rik!
Den som {*var/vore/hade varit*} rik!
Jag {ser/*såg/såge*} helst att hon (*satt/sutte*} vid telefonen hela tiden.
Jag {*hade* gärna/*skulle* gärna *ha*} sett att hon {*satt/sutte/hade suttit*} vid telefonen hela tiden.

Härutöver förekommer tempusförskjutning och konjunktiv i vissa satser som anger ett antaget förhållande (hypotesfallet):[3]

Låt oss anta att du {*var/vore*} chef för postverket.

Konstruktionen med *skulle* + infinitiv har (utom i finlandssvenskan) en mera begränsad användning än annan tempusförskjutning. Den används framför allt i den villkorsberoende satsen (dvs. den sats som anger den betingade omständigheten, t.ex. matrissatsen i en konditional satsfogning)[4] samt i vissa hypotetiska satser (t.ex. narrativ bisats som anger innehållet i en misstanke):

Om du kunde komma i morgon, *skulle* det *vara* trevligt.
Jag inbillar mig inte att jag *skulle vara* särskilt duktig.

Med vag övergång mot modifierande preteritum (§ 17, jfr också § 47) används konstruktion med *skulle* också i suppositiva huvudsatser fungerande som modesta förslag:

Om du *skulle ta* med dig din fru för en gångs skull?

[1] Perfekt och pluskvamperfekt kan inte genomgå tempusförskjutning genom att underordnas ännu ett *ha*:

*I så fall *hade* hon inte *haft suttit* vid telefonen så länge som hon faktiskt har gjort.

Därför kan en sats som med neutral fakticitet skulle ha haft pluskvamperfekt inte markeras för osannolikhet/irrealitet utan att tidsdistinktionen gentemot förskjutet eller icke förskjutet preteritum går till spillo:

I så fall {*hade* hon/*skulle* hon *ha*} gått när han anlände.

Jämför de två oförskjutna alternativ som satsen kan motsvara:

I så fall gick hon när han anlände.
I så fall hade hon gått när han anlände.

[2] Under vissa pragmatiska omständigheter kan osannolikheten eller irrealiteten som anges av tempusförskjutning eller konjunktiv vara försvagad. Detta gäller framför allt när tala-

rens yttrande kan uppfattas som en mer eller mindre indirekt hemställan. Talaren låtsas då att en förhållandevis sannolik möjlighet är mera osannolik än den är.

Om ni {*gav/gåve*} mig en femma var, *skulle* jag *kunna* gå och köpa kaffebröd. ≈ Om ni ger mig en femma var, kan jag gå och köpa kaffebröd.
Om jag {*fick/finge*} flytta den här, så *fick* vi mer plats. ≈ Om jag får flytta den här, så får vi mer plats.

I dessa fall behöver inte både betingelsen och det betingade anges som osannolika eller irreella:

Om jag {*fick/finge*} flytta den här, så får vi mer plats.
Om jag får flytta den här, så {*fick* vi/*finge* vi/*skulle* vi *få*} mer plats.

Se också § 47.

[3] I formellt språk (framför allt kanslispråk) med ålderdomlig karaktär förekommer det att en annan persons yttranden eller tankar återges med konjunktiv av starkt verb (referatfallet, Anf. men. § 3 not 2):

Vad beträffar den muntliga prövningen i studentexamen, har kritiken drabbat anordningarna i deras helhet. [Här börjar referatet av kritikerna:] Det *vore* i och för sig en orimlig fordran att vid ett examenstillfälle kräva ingående kunskaper i ända till 11 ämnen. Därtill *komme* att den tid, som *stode* till buds för prövningen av varje särskild lärjunge, *vore* så kort, att det *låge* helt utanför möjligheternas område att … (S)
Påven utlovade syndaförlåtelse för dem som *deltoge* i korståget. (S) [Konjunktiven visar att den relativa bisatsen inte rapporterar fakta som talaren själv ansvarar för utan endast är ett referat av påvens uttalande.]

[4] *Skola* förekommer med särskild betydelse i konditional bisats med förskjutet preteritum (Bisatser § 133, Mod. hjälpvb § 22) i framför allt följande fall:

a) Tvång eller avsikt:

Om jag inte *skulle gå* upp så tidigt i morgon, kunde jag stanna kvar längre här.

b) Osannolikhet på grund av moraliska bedömningar eller rimlighetsöverväganden:

Om du *skulle behandlas* som du förtjänade, körde jag ut dig på momangen.

c) Framtid: den eventuella aktion som anges av bisatsen ligger i framtiden eller det kan endast i framtiden konstateras om aktionen är reell eller ej:

Om chefen (mot förmodan) *skulle dyka* upp, kan du väl säga att jag är på lagret. [Bisatsens aktion ligger i framtiden.]
Om din bror *skulle komma*, låt honom då sova i vardagsrummet. [Bisatsens aktion ligger i framtiden.]
Om Napoleon (faktiskt) *skulle ha varit* förälskad i sin syster, får vi väl skriva om det där kapitlet. [Bisatsens aktion ligger i dåtid, men det kan bara visa sig i framtiden om propositionen är sann eller ej.]
Om Brita *skulle* (*visa* sig) *vara* i stan nu, får vi säkert reda på det. [Bisatsens aktion ligger i nutiden, men det är endast i framtiden det kan visa sig om propositionen är sann eller ej.]

Bisatsen anger här en möjlig, svårförutsägbar betingelse för matrissatsens normalt framtida aktion. Matrissatsen uttrycker ofta en rekommendation eller en uppmaning och har vanligtvis inte tempusförskjutning eller konjunktiv. Bisatsen kan ofta suppleras med *visa sig* och den kan ta satsadverbial av typen *mot förmodan*, *faktiskt*, *händelsevis*.

I finlandssvenskan (samt regionalt eller individuellt i sverigesvenskan) kan *skulle* + verb i infinitiv utan betydelseändring ersätta verb i annan tempusförskjutning eller konjunktiv också i konditional bisats och önskesats:

Om Karl {*var/vore/skulle vara*} här nu *skulle* han *ge* sig till känna.

ANM. *Skulle* + verb i infinitiv (annat än *ha*) i tempusförskjutning kallas ibland konditionalis 1. *Skulle ha* + verb i supinum kallas ibland konditionalis 2.

Villkorsfallet § 43–45

§ 43. Villkorsrelationens uttryck. Villkorsrelationen är det prototypiska användningsområdet för tempusförskjutning och konjunktiv. En villkorsrelation råder mellan en betingande omständighet (betingelsen, villkoret) och en betingad (villkorsberoende) omständighet.

1. Det typiska uttrycket för en villkorsrelation är den konditionala satsfogningen. Här anges betingelsen i bisatsen och den betingade omständigheten i matrissatsen. Om betingelsen är osannolik eller irreell, så är automatiskt också den betingade aktionen osannolik respektive irreell, och båda anges med tempusförskjutning eller konjunktiv.

Om jag {*var/vore*} frisk, {*gav* jag/*gåve* jag/*skulle* jag *ge*} mig av direkt.
Om jag *hade varit* frisk, {*skulle* jag *ha/hade* jag} *gett* mig av direkt.
Jag *skulle* nog *sova* på saken om jag *vore* du. (R)
[…] *finge* hon råda så *bleve* det ingen julfest mer. (R)
Om man helt *gick* över till de nya koncentrerade preparaten *skulle* man *kunna* behandla alla Sveriges åkrar med bara 20 ton preparat. (S)
Om jag *var* tjugo år yngre kanske det *skulle gå*. (S)
Om vi *bröt* koden och *tog* reda på vilka barn som har fått vad så *skulle* hela studien *förstöras* […] (S)
Ville vi privatisera *skulle* vi *sälja* ut Norrgårdsvägen som bostadsrätter […] (S)
Hade det däremot *gällt* trombon så *hade* det *blivit* rusning. (S)

Valet av uttryck för osannolikhet/irrealitet i den konditionala satsfogningens satser är fritt bortsett från följande inskränkningar:

a) Om talaren entydigt vill ange irrealitet (gentemot osannolikhet), måste minst en men vanligen båda satserna innehålla dubbel tempusförskjutning (§ 42: 2):

Om hon *hade varit* sjuk, {*skulle* vi *vara/vore* vi/*hade* vi *varit/skulle* vi *ha varit*} illa ute.
Om hon *vore* sjuk, {*hade* vi *varit/skulle* vi *ha varit*} illa ute.
Hade hon själv *haft* en pojke *vore* han kanske där bland ishockeyspelarna. (R)

b) *Skulle* används inte i bisatsen (annat än i finlandssvenska eller med särskild betydelse, § 42 not 4), däremot gärna i matrissatsen (liksom i villkorad sats där vill-

koret är underförstått eller uttrycks på annat sätt än med bisats) och särskilt när ett förskjutet preteritum (utan *skola* eller *ha*) skulle kunna tas för ett oförskjutet preteritum med referens till dåtid:

Om inte hon {*vore/var*} i tjänst just nu, {*klarade* vi oss inte/*skulle* vi inte *klara* oss}.

c) I matrissatsen används ogärna preteritum av *vara* för att ange osannolikhet/irrealitet:

Om Karin *blev*(*e*) sjuk nu, {*vore* det/*?var* det/*skulle* det vara} nödvändigt att anställa en vikarie.
Om boken inte {*var/vore*} färdig, {*vore* han inte/*?var* han inte/*skulle* han inte *vara*} på väg till Athen nu.

Konjunktivformerna av ett starkt verb har ett högre stilvärde än preteritumformer med samma betydelse, och av stilistiska skäl väljs ogärna konjunktiv av ett starkt verb i den ena av satserna och preteritum av ett starkt verb i den andra:

Om jag *vore* frisk, {*ginge/?gick*} jag min väg med det samma.
Om jag {*var/?vore*} frisk, *gick* jag min väg med det samma.

Se vidare Bisatser § 133.

2. Den betingande omständigheten kan framgå mer eller mindre tydligt av ett satsled med annan form än konditional bisats i den sats där eljest den betingade aktionen uttrycks. Exempel där betingelsen uttrycks på andra sätt än med konditional bisats:

Adverbial:

{I så fall/Då/Under sådana omständigheter} {*tog* jag hellre/*toge* jag hellre/*skulle* jag hellre *ta*} avsked.
Nu {*vore* det/*skulle* det *vara*} gott med en kopp kaffe.
Med den cykeln *hade* jag aldrig *gett* mig ut på långfärd, vare sig i år eller nästa år.
I den stolen *hade* jag aldrig *orkat* genomlida ett sammanträde.
Han ville öppna och ropa, men då *vore* allt förlorat. (R)
Annars *vore* det skräp med vårt kompanjonskap. (R)
Då *skulle* jag ju *gå* hemma ensam och städa och putsa fönster. (S)
Utan TUB *hade* jag nog inte *levt* i dag, säger hon. (S)

Nominalt led:

En kanadensare {*skulle vara/vore*} alldeles för tung att bära hela den vägen.
Jag *skulle* aldrig *ta* på mig en grön klänning.
En blå kavaj *skulle ha passat* bra till de där byxorna.
[…] ett sådant straff *skulle ha* större verkan än om blod bleve utgjutet […] (R)
Ytterligare sprängning och muddring *vore* bortkastade pengar. (S)
Det andra …? *Hade* varit en katastrof! (R)
En sådan successiv stegring *skulle* också öka elbesparingen. (S)

Villkoret kan anges med en infinitivfras, när matrissatsen uttrycker en värdering av aktionen som anges av infinitivfrasen (jfr nedan § 46: b):[1]

Det {*skulle vara/vore*} fantastiskt att kunna åka till Kina. [Jfr med konditional sats som nominalt satsled (Bisatser § 89: b): Det *vore* fantastiskt om man kunde åka till Kina.]
Det bästa *vore* att grundförstärka huset redan i dag. (S)
Vore det inte bättre att sluta prata om det? (R)
En sådan människa *vore* det kul att vara. (R)
Det enda *hade varit* att hitta nånting att fylla ut tomrummet med, nånting annat än rädslan. (R)
En lämpligare påföljd än fängelse *skulle vara* att låta den dömde arbeta i miljön kring svårt skadade trafikoffer […] (S)

3. Villkoret kan också vara underförstått eller vara uttryckt utanför den aktuella meningen:

Jag {*kunde/skulle kunna*} ta hela världen i famn.
{*Vore* du/*Skulle* du *vara*} beredd att avstå från din suppleantplats?
Sa han verkligen det? Jag {*hade/skulle ha*} slagit honom på käften.
[…] och dessutom *finge* de troligtvis ganska svårt att skaffa sig mat […] (R)
Jag *skulle kunna* vrida den här ratten åt vänster, så vore alla våra problem lösta, sa Jack. (R)
Det bjuder mig emot att styra ut honom i kläder som *vore* diametralt motsatta min egen klädsel. (S) [dvs. om jag styrde ut honom så, vilket jag inte gör]
Den siste jag *skulle sända vore* en grälsjuk soldat […] (R) [dvs. om jag sände honom, vilket jag inte gör]
Det *hade kunnat* hända mig! (R)
Skulle inte det *vara* ett bra sätt. (R)

Konditionala satsfogningar (punkt (1) ovan) liksom också de satser vilkas proposition är villkorsberoende men där villkoret uttrycks på annat sätt ((2) ovan) eller lämnas underförstått ((3) ovan), kan själva fungera som olika typer av huvudsatser eller bisatser.[2]

[1] I den lexikaliserade frågeformeln *Hur vore det* {*att* + infinitivfras/*med* + nominalfras/konditional bisats} ligger villkoret på liknande sätt i infinitivfrasen eller dess alternativ:

Hur vore det *att ringa på?* (S)
Hur vore det *med en liten middag?* (R)
Hur vore det *om du försökte knacka på dörren nästa gång?* (R)

[2] Några exempel med interrogativa huvudsatser och bisatser:

Hade boken *varit* färdig om du inte *hade haft* så mycket extern undervisning?
Hade du *haft* boken färdig nu i så fall?
Vore det inte trevligt om vi *kunde* ha en liten festlighet […] (R)
Vad *hade* du *gjort* om du inte *hade haft* så mycket extern undervisning?
Var *skulle* jag *gömma* mig om jag *vore* Francis? (R)

Vi vet inte om hon *skulle komma* om hon *var* tvungen.
Vi vet inte vem som *vore* i stånd att handla om det *blev* nödvändigt.
[Han] tänkte på hur det *vore* om en sån där platt och fräsande orm av läder *finge* grepp i hans skjorta och *droge* honom med oppåt […] (R)

En satstyp som inte kan ha en irreell aktion som betingelse är den direktiva huvudsatsen:

*Gå in under tak, om det {*blev/bleve/hade blivit/skulle ha blivit*} dåligt väder.

Den kan däremot omfatta en konditional bisats med *skulle* som anger en oväntad händelse i framtiden eller vars proposition kan konstateras som sann eller falsk först i framtiden (§ 42 not 4 punkt (c)): *Gå in under tak, om det skulle* (*visa sig*) *bli dåligt väder*.

Inte heller den finala bisatsens aktion kan vara betingad av en irreell aktion:

*Dörren är öppen för att det {*ska vara/skulle vara/skulle ha varit/hade varit*} lätt att höra barnen om de nu *hade varit* här.

Den finala bisatsen kan däremot innehålla en konditionalsats med *skulle* som anger en oförutsägbar händelse i framtiden (§ 42 not 4 punkt (c)): *Han gjorde en hydda åt oss för att vi skulle ha den att krypa in i om det skulle* (*visa sig*) *bli dåligt väder*.

I rogativ huvudsats kan matrissatsen få två fakticitetstolkningar. Antingen är aktionens fakticitet densamma som i motsvarande deklarativa huvudsats eller densamma som för motsvarande negerade deklarativa huvudsats:

– *Hade* Anna *suttit* på tåget nu om Karl *hade väckt* henne, tror du? – {Ja, det *hade* hon säkert *gjort*. / Nej, hon *hade* inte *hunnit* ändå.} [Anna sitter inte på tåget.]
– *Hade* Anna *suttit* på tåget om Karl *hade bett* henne stanna? – {Nej, det *hade* hon säkert inte *gjort*. / Ja, hon struntar väl i Karl.} [Anna sitter på tåget.]

I det senare fallet kan frågan aktualisera ett känt sakförhållande och ha ett givet svar (här *nej*, Huvudsatser § 81), dvs. vara en retorisk fråga. Då är frågans matrissats ungefär liktydig med påståendet *Anna hade väl inte suttit på tåget om …*

§ 44. Uttryck för otillräckligt hinder. Koncessiv konditional satsfogning (med bisats inledd av *även om*, *om också*) kan innehålla tempusförskjutning eller konjunktiv med betydelse av osannolikhet eller irrealitet på samma sätt som en konditional satsfogning (§ 43):

Även om jag {*var/vore*} chefssekreterare (i dag), så {*fick* jag inte/*finge* jag inte/*skulle* jag inte *få*} veta något om ärenden av den här typen.
Även om jag *hade varit* chefssekreterare (i dag), så {*hade* jag inte *fått*/*skulle* jag inte *ha fått*} veta något om ärenden av den här typen.

Se också Bisatser § 129: b.[1] Det otillräckliga hindret kan uttryckas på annat sätt än med bisats, t.ex. med ett adverb eller en prepositionsfras som adverbial (jfr Satsadvl § 43):

Han {*fick* ändå inte/*finge* ändå inte/*skulle* ändå inte *få*} veta något förrän i morgon.
Trots sina meriter {*vore* han inte/*skulle* han inte *vara*} rätt man för det här jobbet.

[1] En underordnad sats med koncessiv betydelse kan ha tempusförskjutning eller konjunktiv utan att påverka den överordnade satsen:

Han bryr sig inte om någon kvinna ens om hon *vore* aldrig så vacker.
Han bryr sig inte om någon kvinna *vore* hon aldrig så vacker.
Han känner inte av kylan, även om han *lade* sig att sova i snön.
Vem som än *vore* dum nog att slå sig ner här, så driver vi bort honom.
[…] du får väl ta vad du får, *vore* det så en kattakälling! (R)

§ 45. Jämförelse med tänkt aktion. I konditional bisats som rektion i komparativ subjunktionsfras (Subjnfraser § 10: b, Bisatser § 90) anges osannolikhet eller irrealitet med tempusförskjutning eller konjunktiv, utan samband med den överordnade satsens fakticitet:[1]

Han linkar som om han {*vore/var/hade varit*} skadad i foten.
På dig låter det som om jag {*vore/var/hade varit*} den första tonåringen i historien.
[…] många marxistiskt påverkade deltagare […] talar om ”arbetarklassens intressen” i ekonomiska frågor som om de därigenom *vore* de mest socialt ansvarskännande av alla. (S)
Det säger du så sorgset som om du *gåve* upp någonting. (R)
[…] de behandlar Stefan som om han *vore* av glas. (R)
[…] återigen var det som om allt *stode* stilla i hans huvud. (R)
Nu när Lionel är här känns det som om allt *närmade* sig sitt slut. (R)
Det är som om de *betraktade* lidandets dramer från en fristående observationspost. (R)

[1] I talspråk utelämnas ofta den konditionala subjunktionen. Språkvårdare avråder från användning av denna konstruktion i neutralt skriftspråk.

Patienten skrek som han *hade mist* förståndet.

I stället för konditional bisats med *om* som rektion till *som* kan i satsfogning med tempusförskjutning användas en konditionalsats med samma struktur som en rogativ huvudsats (Bisatser § 90). Stilvärdet är formellt eller ålderdomligt.

Soffan såg ut som *vore* den gjord i ek. (R)
Vi gick som *komme* vi från en skallgång efter en bortlupen kviga […] (R)
Processionen haltade framåt som *hade* deltagarna just *brutit* ett maratonlopp.

§ 46. Önskefallet. En aktion som är innehållet i en önskan kan framstå som orealistisk (osannolik eller omöjlig) för den önskande. Detta kan anges med tempusförskjutning eller konjunktiv både i huvudsats och i vissa typer av bisats. I det senare fallet leder oftast bisatsens tempusförskjutning eller konjunktiv till att den överordnade satsen markeras på motsvarande sätt, trots att dess aktion inte är osannolik eller irreell.

a) Huvudsats som anger innehållet i (talarens) önskan

Desiderativ huvudsats inledd av *om*, *bara* kan ha tempusförskjutning eller konjunktiv som markör av osannolikhet eller irrealitet (Huvudsatser § 101–102):

{Om (bara)/Bara} Stina {*vore/var/hade varit*} kvar hos oss!
Om de bara inte *vore* så många! (R)
Om ändå spelaren *vore* lika bra som utrustningen… (R)
Bara jag inte *vore* så trött. (R)
Åja vars. Bara hon inte *hade* den där uppnäsan, den gillar jag inte riktigt. (R)
Om bara ambulansen *ville komma* nu. (R)
Om hon bara *hade kommit* in tidigare … (R)

På samma sätt används tempusförskjutning eller konjunktiv i icke satsformade meningar som uttrycker en önskan, vars uppfyllelse är osannolik eller omöjlig, och där innehållet i önskan anges i underordnad relativ bisats (Icke satsf. men. § 35):

Den som {*vore/var/hade varit*} i Italien nu!

Här lika lite som i konditional bisats används tempusförskjutning med *skulle*.

b) Nominal bisats som anger innehållet i önskan

I de fall då narrativ bisats anger innehållet i en orealistisk önskan kan såväl den underordnade satsen som matrissatsen få tempusförskjutning[1] eller konjunktiv, trots att den överordnade satsens aktion inte är osannolik eller irreell (jfr § 47):[2]

Det {*vore/skulle vara*} önskvärt att hon {*vore/var*} lite mera samarbetsvillig.
Det {*hade/skulle ha*} *varit* önskvärt att hon *hade varit* lite mera samarbetsvillig.
Jag {*önskade* verkligen/*skulle* verkligen *önska*} att Karl {*vore/var*} anställd hos oss.
Jag {*hade* verkligen *önskat/skulle* verkligen *ha önskat*} att Karl *hade varit* anställd hos oss.
Man *skulle önska* att debatten om transportpolitiken […] *fick* en bråkdel av det utrymme som ägnas den långsiktiga energipolitiken. (S)
Jag {*ville/skulle vilja*} att du *tog*(*e*) med dig posten.
Jag {*hade/skulle ha*} *velat* att du *hade tagit* med dig posten.
Jag *skulle vilja* att det *vore* fler som kunde lyssna på min sång […] (R)
Men jag *skulle* så gärna *vilja* att du *förstod* AnnaKarin. (R)
Vi {*såg/såge*} helst att adjunkten *tog*(*e*) avsked omedelbart.
Vi {*hade* helst/*skulle* helst *ha*} *sett* att adjunkten *hade tagit* avsked omedelbart.
[…] helst *hade* han *sett* att de *gåve* sig av med det samma. (R)

Samspelet mellan markörer för osannolikhet eller irrealitet i de båda satserna överensstämmer någorlunda med förhållandena i konditional satsfogning (§ 43: 1):

Det {*vore/*var/skulle vara*} önskvärt att hon {*vore/var/*skulle vara*} lite mera samarbetsvillig.

Bruket av tempusförskjutning eller konjunktiv i den överordnade satsen är vanligt men inte obligatoriskt. Vissa verb måste dock markeras med tempusförskjutning eller konjunktiv i den överordnade satsen, när innehållet i önskan är irreellt.

Han {*ser* helst/*såg*(*e*) helst/*skulle* helst *se*/*hade* helst *sett*/*skulle* helst *ha sett*} att du {*var*/*vore*} lite mera samarbetsvillig.
Han {**ser* helst/*såg*(*e*) helst/*hade* helst *sett*/*skulle* helst ha *sett*} att du *hade varit* lite mera samarbetsvillig.

Han *önskar* han *vore* Rebeccas far. (R)
Jag *vill* gärna att det *vore* så. (R)
Professor Kruzenstern *hade* helst *sett* att partichefen *dragit* sig tillbaka till Krim medan värmeböljan kramade Moskvaregionen i sitt tunga, fuktiga grepp. (R)
Men man *önskade* att de *vore* friskare, mera romantiska, inte så genomsyrade av missmod […] (R)
Jag *skulle önska* att jag också *var* det. (R)

Innehållet i en orealistisk önskan behöver inte uttryckas i en underordnad sats för att tempusförskjutning eller konjunktiv skall kunna användas (i den sats som motsvarar den narrativa bisatsens matrissats).[3] (Jfr också § 47.)

Nu *skulle* jag *vilja* ha en bit mat.
Det *vore* önskvärt med fler läsplatser.
Jag *hade velat* ha lite större bokanslag.

Satsfogningar med nominal konditional bisats (Bisatser § 89: b) erinrar semantiskt såväl om konditional satsfogning där konditionalsatsen är adverbial som om satsfogning med narrativ önskesats. Bruket av tempusförskjutning eller konjunktiv är här samma som i konditional satsfogning och i satsfogning med narrativ önskesats.

Det *vore* beklagligt om hon *dök*(*e*) upp just nu.
Det *hade varit* fantastiskt om du *hade blivit* svensk mästare.
Det *vore* bra om du *försökte* förtydliga frågan! (R)

[1] Om det finita verbet i verbfrasen som anger önskan är verbet *vara* används endast konjunktivformen, inte preteritum:

Det {*vore*/**var*} önskvärt (just nu) att du {*kom*/*komme*} med.

[2] Narrativ bisats som är underordnad *hoppas* tar inte tempusförskjutning eller konjunktiv:

Du hoppas väl att han {*är*/**var*/**hade varit*} där i morgon?
Jag hoppas att han {*sitter*/**sutte*} vid telefonen just nu.

Narrativ bisats som anger innehållet i önskan kan ha något av hjälpverben *må*, *måtte* (Mod. hjälpvb § 17: 2b). Fakticiteten är då neutral, och tempusförskjutning eller konjunktiv kommer inte i fråga.

[3] Särskilt när talarens yttrande är avsett som en hövlig begäran kan förverkligandet av önskan vara mera realistisk än den framställs som (jfr § 47):

Det {*vore*/*skulle vara*} önskvärt att du *infann* dig klockan åtta. ≈ Det är önskvärt att du infinner dig klockan åtta. ≈ Jag ber dig infinna dig klockan åtta.
Nu *skulle* jag *vilja* ha lite mat. ≈ Nu vill jag ha lite mat. ≈ Jag ber dig om lite mat.

§ 47. Förskjutet tempus och konjunktiv i hövlighetsuttryck. Modala hjälpverb, särskilt *kunna*, och andra verb med liknande betydelse står ofta i förskjutet tempus för att ange en aktion i talögonblicket, t.ex. om satsen uttrycker ett försiktigt påstående eller en hövlig anhållan. Satsens tempus är förskjutet på samma sätt som i uttrycket för den betingade omständigheten i en villkorsrelation med osannolik eller t.o.m. irreell fakticitet (§ 43–45). Preteritum av verbet kan därför alltid utbytas mot *skulle* + infinitiv av verbet eller mot konjunktiv om verbet har denna form.[1] Språkhandlingen får sin försiktiga och hövliga karaktär genom att aktionen med det förskjutna preteritum framställs som hypotetisk och betingad av en omständighet som talaren inte råder över.

Nu {*kunde* vi/*skulle* vi *kunna*} gå hem. [dvs. om det vore någon mera än jag som ville det] Jfr: Nu kan vi gå hem.
Man *kunde* tänka sig att landet var befolkat redan före Kristi födelse.
Kunde vi inte ibland unna oss en gemensam stund härhemma? (R)
Jag {*önskade/skulle önska*} att hon kunde komma.
Jag {*ville/skulle vilja*} fråga dig om du har något att invända.
Det {*vore/hade varit*} önskvärt med lite fler stolar.
Det *vore* fint om jag kunde få saltet.
– Det *vore* bra om ni taktfullt påpekade att sånt som kantigheter i ansiktet och exceptionell längd på extremiteter växer bort, sa läraren. (R)

Förskjutet preteritum av denna typ återfinns ofta i yttranden varmed talaren hövligt ber om något (jfr Huvudsatser § 48–49). Här är *skulle* i många fall obligatoriskt vid *vilja*.

Jag {*kunde* nog/*skulle* nog *kunna/hade* nog *kunnat/skulle* nog *ha kunnat*} tänka mig lite mera köttbullar.
{*Kunde* jag/*skulle* jag *kunna*} få lite mera köttbullar?
{*Kunde* den här pojken/*Skulle* den här pojken *kunna*} få åka med er till stationen?
Kunde du inte gå på bio med barnen?
Jag {**ville/skulle vilja*} ha den där pärmen.
{*Ville* du/*Skulle* du *vilja*} ge mig den där pärmen?
Du {*föredrog*(*e*) kanske/*hade* kanske *föredragit/skulle* kanske *föredra/skulle* kanske *ha föredragit*} en annan lösning?
Skulle du *vilja* eskortera mig, Peter? (R)
Kanske *kunde* du rycka upp dig och komma hit och hälsa på, det skulle nog vara nyttigt och göra dig gott … (R)
Skulle du inte *kunna* flytta in där, på försök? (R)

Se också § 17.

[1] Hjälpverbet *torde* kunde sägas vara ett förskjutet preteritum, men det kontrasterar inte längre mot en presensform (ålderdomligt eller regionalt *tör*):

Katastrofen *torde* komma när som helst.

Hjälpverbet *borde* kontrasterar mot presens *bör* och har fortfarande kvar vissa preteritumfunktioner (Mod. hjälpvb § 7). När preteritum används för att ange hövlighet, kan det dock inte bytas ut mot *skulle* + infinitiv.

{*Borde* du inte/**Skulle* du inte *böra*} gå till tandläkaren, egentligen?
Den som gett honom permission *borde* överta hans cell i fängelset. (R) [jfr: *… skulle böra …]

§ 48. Hypotesfallet. I både huvudsatser och bisatser som uttrycker innehållet i ett antagande kan tempusförskjutning eller konjunktiv användas i vissa fall för att signalera att den antagna aktionen presupponeras som osannolik eller irreell.

a) Huvudsats varmed talaren gör ett hypotetiskt antagande

I suppositiv huvudsats när innehållet i antagandet presupponeras som orealistiskt används tempusförskjutning eller konjunktiv (Huvudsatser § 102: b):

{Tänk om/Om} nu Karl redan {*sutte/satt/skulle sitta*} vid telefonen! Då skulle vi kunna ringa till honom.
Tänk om Karl redan {*hade suttit/skulle ha suttit*} vid telefonen, när vi kom hem igår. Då hade vi ju kunnat ringa till honom.
Tänk om Karl {*hade suttit/skulle ha suttit*} vid telefonen nu i stället för att ränna på stan.
Tänk om en *finge* se er med en bok en enda gång! (R)
Om ungarna *skulle vakna* och en *låge* här avsvimmad. Det var omöjligt. (R)
Tänk om jag *hade kunnat spela* fyrhändigt med Vår herre när jag skulle måla Bornholm […] (S)
Tänk om vi *fick* se parollen ”Österåker – kommunen på landet med den bäst utbyggda kommunala barnomsorgen”. (S)

b) Nominal bisats som anger en hypotes som talaren uppmanar andra att uppställa

Om en narrativ bisats är underordnad en sats där lyssnaren uppmanas att uppställa den narrativa satsens aktion som en hypotes och om denna aktion förutsätts vara osannolik eller irreell, kan aktionens osannolikhet eller irrealitet anges med tempusförskjutning eller konjunktiv i den narrativa satsen.[1] I denna typ av satser används sällan *skulle*.

Föreställ dig att du {*var/vore/hade varit*} kurdisk flykting.
Låt oss antaga att jag verkligen *vore* en tjuv, sa Villon. (R)
Nu ska du tänka dig att din bror {*var/vore*} hos dig i rummet.

Tempusförskjutning eller konjunktiv förekommer också annars marginellt, när den överordnade satsen är uttryck för någons vilja:

Hon vill att du ska föreställa dig att jag {*var/vore/hade varit*} kurdisk flykting.

[1] Tempusförskjutning eller konjunktiv används annars inte i nominala bisatser som anger innehållet i antagande, förmodan, undran, icke-vetande:

Han {förmodar/antar} att hon {*är/*vore/*skulle vara/*var*} sjuk just nu.
Ingrid {undrar/frågar/vet inte} om Leif {*är/*vore/*skulle vara/*var*} sjuk just nu.

Tempusförskjutning och konjunktiv kan förekomma i bisats av detta slag, men då beror tempusförskjutningen eller konjunktiven på att bisatsens satskärna anger en villkorsberoende osannolik proposition (§ 43 not 2): *Han antar att hon vore villig att ta jobbet* (*om hon fick det*).

Tempusförskjutning eller konjunktiv används knappast heller vid verben *låtsas*, *inbilla sig*:

Siv {låtsas/inbillar sig} att hon {*är/*vore/?skulle vara/*var*} sjuk just nu.

Om matrissatsen tillbakavisar ett antagande som någon annan har gjort och som anges med en underordnad narrativ sats, kan den tillbakavisade satsens karaktär av osannolikt antagande anges med *skulle* men inte med konjunktiv eller enkelt förskjutet preteritum av huvudverbet:

Karl {påstår inte/förnekar/tror inte/betvivlar} att Anders {*är/skulle vara/*vore/*var*} sjuk just nu.
Att han {*är/skulle vara/*vore/*var*} alkoholist {är bara ett löst antagande/håller jag inte med om}.

§ 49. Sats som är underordnad sats med tempusförskjutning eller konjunktiv. En bisats kan vara underordnad en sats vars aktion anges som irreell eller osannolik med tempusförskjutning eller konjunktiv. Om bisatsen anger en omständighet som är beroende av den överordnade satsens fakticitet, övertar bisatsen den överordnade satsens osannolika fakticitet och anger denna med tempusförskjutning eller konjunktiv:

Om du hjälpte mig efter middagen så att jag *blev*(*e*) färdig skulle vi kunna gå på bio.
Om du hade hjälpt mig så att jag *hade blivit* färdig hade vi kunnat gå på bio.
Om du hjälpte mig, {blev(e) jag/skulle jag bli} färdig i så god tid att vi {*hann/hunne*} gå på bio.
Om du hade hjälpt mig, hade jag blivit färdig i så god tid att vi *hade hunnit* gå på bio.
Den som vore lycklig nog att ha någon som *hjälpte* en!
Föreställ dig att du hade haft en tik som just nu *hade varit* dräktig.

Om den underordnade satsens fakticitet är oberoende av den överordnade satsens proposition och i sig anger ett faktiskt sakförhållande, bibehåller den underordnade satsen sitt tempus också när den överordnade satsens aktion är osannolik eller irreell:

Om vi bröt koden och tog reda på vilka barn som *har fått* vad så skulle hela studien förstöras […] (S)
Om du hade hjälpt mig, som du länge *har lovat* mig, skulle vi ha kunnat gå på bio först.

32 MODALA HJÄLPVERB

1 Översikt. 2 Epistemiska hjälpverb. 3 Deontiska hjälpverb. 4 Potentiella hjälpverb. 5 Intentionella hjälpverb.

Några modala hjälpverb och hjälpverbsliknande huvudverb 6–26

6 *Behöva*. 7 *Böra*. 8 *Få*. 9 *Förmå*. 10 *Hinna*.

Kunna 11–15

11 Huvudbetydelser hos *kunna*. 12 *Kunna* med epistemisk betydelse. 13 *Kunna* med deontisk betydelse. 14 *Kunna* med potentiell betydelse. 15 *Kunna* i satser med hypotetisk eller irreell betydelse.

16 *Lär*. 17 *Må, måtte*. 18 *Måste*. 19 *Orka*.

Skola 20–24

20 Huvudbetydelser hos *skola*. 21 *Skola* med epistemisk betydelse: sant efter vad det sägs. 22 *Skulle* med hypotetisk epistemisk betydelse. 23 *Skola* med deontisk betydelse. 24 *Skola* med intentionell betydelse.

25 *Slippa*. 26 *Vilja*.

§ 1. Översikt. Till de modala hjälpverben räknas epistemiska, deontiska, potentiella och intentionella hjälpverb. Mellan hjälpverb och huvudverb med liknande betydelse går ingen skarp gräns. Vissa av de nedan nämnda verben är typiska hjälpverb, andra har färre hjälpverbsegenskaper (om hjälpverbsegenskaper se Vb § 29).

De epistemiska hjälpverben anger i vilken mån satsen enligt talaren är en sann beskrivning av den faktiska verkligheten, alltifrån logisk nödvändighet till subjektivt bedömd sannolikhet eller möjlighet:

Rolf {*måste/kan/lär/verkar*} ha kommit tillbaka.

De deontiska hjälpverben anger på liknande sätt om satsinnehållet är nödvändigt eller möjligt enligt samhälleliga eller funktionella normer eller enligt någons beslut (alltså inte från sanningssynpunkt som epistemiska hjälpverb): om det är en skyldighet, en befallning eller ett åtagande, om det är lämpligt, rätt, rimligt, önskvärt eller tillåtet etc.:

Hon {*måste/bör/skall*} be om ursäkt.

De potentiella hjälpverben anger en latent möjlighet för något att hända. I första hand är det subjektsreferenten som har möjlighet eller förmåga att göra något.

De *kunde* gå över bäcken i höga stövlar.

De intentionella hjälpverben anger att subjektsreferenten har för avsikt att eller vill göra något:

Vi *ska* köpa en sommarstuga i Halland.
Hon *ville* inte bli fotograferad.

De epistemiska hjälpverben är subjektsautonoma, dvs. satsens subjekt har ingen semantisk roll vid hjälpverbet utan bara vid den underordnade verbfrasens verb – förutsatt att inte också detta verb är subjektsautonomt (om kriterier på subjektsautonomi se Vb § 8). Semantiskt är de subjektsautonoma hjälpverben besläktade med predikat som tar resten av satsen som subjekt:

Det *kan* börja regna när som helst. ≈ Det är möjligt att det börjar regna när som helst.
Hon *bör* vara framme nu. ≈ Det är rimligt att anta att hon är framme nu.

De potentiella hjälpverben är nästan alltid subjektsorienterade liksom alltid de intentionella hjälpverben:

Lennart *kan* spela flöjt. [Lennart är innehavare av en viss förmåga.]
Anna *orkade* inte lyfta pianot. [Anna besatt inte tillräcklig kraft för lyftet.]
Carl *ville* läsa den nya romanen. [Carl hade viljan att läsa.]

De deontiska verben är ofta vaga med avseende på subjektsorientering, dvs. det är mer eller mindre tydligt om plikten, tvånget eller tillåtelsen är knutna till satsens subjektsreferent eller gäller satsens aktion som helhet. Satsen *Stolen måste lagas av vaktmästaren* innebär kanske i första hand att det är subjektsreferenten som är i behov av lagning, men man kan också se aktionen i dess helhet som nödvändig.

Man *får* inte bada här.
Du *bör* ta hand om dina syskon.
Dina skrynkliga byxor *behöver* pressas.
Barnen *får* gärna gå på bio i kväll.

Vissa modala hjälpverb kan användas i mer än en betydelsegrupp:

Han *måste* ha somnat. [epistemisk betydelse]
Han *måste* be om ursäkt. [deontisk betydelse]
Han *behöver* inte ha somnat. [epistemisk betydelse]
Han *behöver* inte be om ursäkt. [deontisk betydelse]
Han *måtte* vara rik. [epistemisk betydelse]
Måtte han bli bra. [deontisk betydelse]
Han *bör* ha somnat. [epistemisk betydelse]

Han *bör* be om ursäkt. [deontisk betydelse]
Han *kan* ha somnat. [epistemisk betydelse]
Du *kan* gå nu. [deontisk betydelse]
Han *kan* inte somna. [potentiell betydelse]
Hon *skall* ha tröttnat. [epistemisk betydelse]
Du *skall* städa. [deontisk betydelse]
Jag *skall* gärna städa. [intentionell betydelse]

§ 2. Epistemiska hjälpverb. Med epistemiska hjälpverb anger talaren hur pålitlig satsens utsaga är. Man skulle i princip kunna konstatera om det faktiskt förhåller sig som satsen säger, men i avsaknad av absolut visshet gör talaren i stället en bedömning utifrån andra tillgängliga fakta eller antaganden. Att en bedömning har gjorts och vilket resultat den lett fram till anges med det epistemiska hjälpverbet: t.ex. kan ett påstående karakteriseras som baserat på hörsägen eller som en mer eller mindre säker slutsats av indicier. De olika epistemiska hjälpverben har normalt en sådan mera specificerad grundbetydelse, även om de dessutom kan användas mera vagt för att ange talarens förmodan.

De viktigaste epistemiska hjälpverben har följande grundbetydelser (med ”p” avses den proposition som kommenteras med det epistemiska hjälpverbet):

a) Hänvisning till källa (p är sann efter vad det sägs): *skall*, *lär*.

b) Förmodande (p är sann efter vad talaren eller ”man” tror): *torde*.

c) Slutsats (p är sann efter vad talaren eller ”man” kan räkna ut): *måste* (p är nödvändigt sann), *bör* (p är rimligtvis sann), *kan* (p är möjligen sann), *behöver inte* (p är inte nödvändigtvis sann).

d) Hänvisning till indicier (p är sann efter vad vissa tecken tyder på): *måtte*, *verkar*, *förefaller*, *tycks*, *ser ut*.

e) Konstaterande (p är sann efter vad någon har konstaterat): *befinnes*.

f) Hypotes (p är hypotetisk): *skulle*.

g) Medgivande (p antas motvilligt av talaren vara sann för resonemangets skull): *må*.

Det faktaunderlag eller de andra förutsättningar som talaren utgår ifrån kan anges med t.ex. en konditional bisats:

Om man tar de senaste rapporterna med i beräkningen så *måste* situationen vara ohållbar i norra delen av landet.

Epistemiska hjälpverb används framför allt i presens, eftersom de anger talarens bedömning i talögonblicket. Vissa epistemiska verb har bara presensform (*lär*, *må*), andra gör ingen skillnad mellan presens och preteritum (*torde*, *måtte*, *måste*). Vissa av de epistemiska verben kan emellertid också hänvisa till andra tider än talögonblicket.

Vi smög försiktigt för det *kunde* ju vara någon hemma. [Möjligheten förelåg vid en dåtida tidpunkt.]

Det *verkade* kunna regna hur länge som helst. [Indicierna förelåg vid en dåtida tidpunkt.]

De epistemiska hjälpverben är subjektsautonoma. Undantag utgör verben som hänvisar till subjektsreferentens utseende:[1]

Stolen {*verkar/förefaller/ser ut att*} vara sönder.

Alla de epistemiska hjälpverben utom *befinnas* lämnar möjligheten öppen att propositionen trots allt inte stämmer med verkligheten.[2] Användningen av epistemiskt hjälpverb innebär alltså vanligen att talaren inte har tillräckliga skäl för att utan vidare garantera propositionens sanning: i stället måste han nöja sig med slutsatsen att propositionen med större eller mindre trolighet förefaller vara sann utifrån tillgängliga data. Med en påståendesats i indikativ utan modalt hjälpverb tar talaren på ett annat sätt direkt ansvar för satsens sanning.

Stolen *måste* vara sönder. Jfr: Stolen är sönder.

De epistemiska hjälpverben konstrueras med infinitivfras som anger samtidighet med hjälpverbets tid om aktionsarten är oavgränsad (såvida inte tiden specificeras som senare med ett tidfästningsadverbial) och senare tid om aktionsarten är avgränsad:

Hans bror *lär* arbeta på Åland.
Hans bror *lär* arbeta på Åland när du kommer dit.
Hans bror *lär* få en tjänst på Åland.

Det epistemiska hjälpverbet kan ta en perfektuell infinitivfras.[3] Då är det oavgränsade temporala hjälpverbet samtidigt med det överordnade epistemiska hjälpverbet och supinumfrasen anger en tidigare tid (än det temporala hjälpverbet).

Hans bror *lär* ha arbetat på Åland.

De flesta epistemiska hjälpverben står utanför satsnegationens räckvidd:

Förhandlingarna *torde* inte kunna slutföras i dag. [Det är troligt att det inte är så att p.]

Inom satsnegationens räckvidd står emellertid *behöva*, *kunna*, *måste*:

Förhandlingarna *behöver* inte slutföras i dag. [Det är inte så att det är nödvändigt att p.]
Det *kan* inte vara min syster som skrev det brevet. [Det är inte så att det är möjligt att p.]
Det *måste* inte vara hon som skrev det. [Det är inte så att det är nödvändigt att p.]

Eftersom *kunna* står inom satsnegationens räckvidd har *inte kunna* betydelsen 'inte möjligt att p'. Om man vill uttrycka 'möjligt att inte p' kan man i stället använda *inte behöva*, dvs. 'inte nödvändigt att p'.

Hon *behöver* inte vara sjuk. ≈ Det är möjligt att hon inte är sjuk. ≠ Hon kan inte vara sjuk.

De epistemiska hjälpverben erinrar semantiskt om de modala satsadverbialen, som de ofta kan parafraseras med (Satsadvl § 9). Hjälpverbet kan också (pleonastiskt) samförekomma i en sats med ett mer eller mindre synonymt satsadverbial.

Han *kan möjligen* ha varit här. Jfr: Han har möjligtvis varit här.
Det *bör rimligtvis* ha varit min bror som ringde. Jfr: Det var rimligtvis min bror som ringde.
De *torde antagligen* bli tvungna att flytta. Jfr: De blir antagligen tvungna att flytta.
Han *lär efter vad det sägs* redan ha sagt upp sig. Jfr: Han har efter vad det sägs redan sagt upp sig.
Han *måtte efter vad det tycks* ha tjänat pengar som gräs. Jfr: Han har efter vad det tycks tjänat pengar som gräs.

[1] Verben *verka, förefalla, se ut, tyckas, befinnas* som alla har svag hjälpverbskaraktär kan också konstrueras direkt med subjektspredikativ (Predv § 22):

Hon *verkade* (vara) nervös.
Stolen *befanns* (vara) oduglig.

[2] Till skillnad från andra epistemiska hjälpverb förutsätter *befinnas* att talaren håller den underordnade verbfrasens aktion för sann:

Maten *befanns* ha varit på väg i tre dagar. [Satsen innebär talarens övertygelse att maten hade varit på väg i tre dagar.]

[3] Efter *torde, måtte* kan *ha* utelämnas framför supinumfras (Vbfraser: Allm. § 16):

Företagets utvecklingspotential {*torde/måtte*} (ha) varit kraftigt övervärderad.

ANM. Mellan epistemisk och potentiell betydelse hos verbet *kunna* finns en intuitivt tydlig gräns som emellertid är svår att tydliggöra med parafraser. Det epistemiska *kunna* är en bedömning av huruvida en viss utsaga stämmer med de faktiska förhållandena vid en viss tidpunkt och hjälpverbet kan därför i en deklarativ huvudsats parafraseras med *kanske* eller *det kan vara så att*.

Det *kan* blåsa storm där just nu. ≈ Det blåser kanske storm där just nu. Det kan vara så att det blåser storm där just nu.

Med det potentiella *kunna* hävdas en latent möjlighet som inte behöver vara realiserad just i talögonblicket. När *kunna* har epistemisk betydelse skulle man alltså kunna konstatera om utsagan är sanningsenlig eller ej för den avsedda tidpunkten. När *kunna* har potentiell betydelse är en sådan kontroll ej möjlig, eftersom satsen inte avser en faktisk aktion utan bara en möjlighet eller förmåga till att göra något. Hjälpverbet kan då inte parafraseras med *kanske*.

Det *kan* sitta tre personer i baksätet. ≠ Det sitter kanske tre personer i baksätet. Det kan vara så att det sitter tre personer i baksätet.
Jag *kunde* se talaren om jag ställde mig upp. ≠ Jag såg kanske talaren om jag ställde mig upp.

§ 3. Deontiska hjälpverb. Deontiska hjälpverb fördelar sig på de tre grundbetydelserna krav, medgivande och önskan. Med ”p” nedan avses den proposition som kommenteras med det deontiska hjälpverbet.

1. Krav:

a) Det är nödvändigt respektive inte nödvändigt att p förverkligas: *skola*, *måste*, *behöva*, *slippa*.

b) Det är rekommendabelt (med mer eller mindre tydlig moralisk innebörd) att p förverkligas: *böra*.

2. Medgivande, dvs. det är tillåtet att p förverkligas: *få*, *kunna*.

3. Önskan, dvs. det är önskvärt att p förverkligas: *må*, *måtte*.

De deontiska hjälpverbens betydelser erinrar om de olika betydelserna hos direktiva huvudsatser (jfr Huvudsatser § 41). Kravet, medgivandet eller önskan som anges med hjälpverbet har såväl en källa (ofta implicit) som en normadressat: någon eller något kräver något av någon, någon förpliktar någon till något, någon tillåter någon något, någon önskar någon något.[1]

Normadressaten kan men behöver inte vara subjektsreferenten, dvs. deontiska hjälpverb kan vara såväl subjektsorienterade som subjektsautonoma. Källan för krav och medgivande kan vara av olika slag: ett normsystem (moral, lag, sedvänja som talaren solidariserar sig med), fysisk nödvändighet eller ändamålsenlighet (enligt talarens bedömning), men den kan också vara en person eller institution som talaren anser att normadressaten måste rätta sig efter.

Lagen *bör* respekteras. Man *får* resa till Norge utan pass.
Du *måste* ta bilen om du ska hinna. Du *kan* gott täcka över rosorna nu för frostens skull.
Du *skall* gå upp till rektorn. Du *får* ta min cykel.

Normkällan för medgivande anges ibland med ett adverbiellt satsled i den sats där det deontiska hjälpverbet ingår:

Hon *får* gärna gå på bio för sin mamma.

I desiderativ huvudsats med hjälpverb för önskan är det talaren som är källan, dvs. den önskande. Om hjälpverbet står i bisats anges den önskande i den överordnade satsen eller är implicit i sammanhanget.

{*Må*/*Måtte*} han bli frisk snart.
Alla önskade att han *måtte* bli frisk snart.

Hjälpverb för önskan används alltid subjektsautonomt:

Måtte det finnas en rosenrabatt i trädgården. *Må* Guds nåd lysa över dig i alla dina förehavanden.

Hjälpverben för krav och medgivande används ibland subjektsautonomt utan att normadressaten är specificerad,[2] och det är då implicit eller ointressant vem som förverkligar satsinnehållet:

En rosenrabatt {*skall*/*måste*/*bör*/*får*} finnas i varje trädgård. ≈ Det {*skall*/*måste*/*bör*/*får*} finnas en rosenrabatt i varje trädgård.

De deontiska hjälpverben *måste*, *behöva*, *slippa*, *få*, *kunna* står inom satsnegationens räckvidd:[3]

Du *behöver* inte arbeta i morgon. [Det är inte så att det är nödvändigt att p.]
Du *får* inte arbeta i morgon. [Det är inte så att det är tillåtet att p.]

Verbet *slippa* är negerat i sig men kan dessutom stå inom en satsnegations räckvidd:

Du *slipper* inte städa ditt rum. [Det är inte så att det inte är nödvändigt att p.]

Övriga deontiska hjälpverb står utom satsnegationens räckvidd:

Barnvagnen *ska* inte stå ute i solen. [Kravet är att det inte är så att p.]
Bron *bör* inte byggas. [Omständigheterna gör det rimligt att det inte blir så att p.]
Måtte inte Fredrik bli sjuk. [Förhoppningen är att det inte blir så att p.]

[1] Obligatoriskt krav kan uttryckas också med *äga* (med formell stilkaraktär), *ha* samt med verbförbindelser som *vara skyldig, vara tvungen, vara pliktig, vara förpliktad, få lov*, {*ha/äga*} *skyldighet, ha plikt*:

Hyresgästen {har/är skyldig} att omedelbart anmäla uppkommet fel.

Medgivande kan uttryckas också med *äga* (med formell stilkaraktär), *må* (§ 17), *förtjäna* samt verbförbindelser som {*få/ha*} *lov*, {*få/ha/äga*} *rätt, vara värd*.

Hyresgästen {må/har lov att} upplåta lägenheten till annan endast med värdens tillstånd.

[2] *Slippa* är dock alltid subjektsorienterat (§ 25).

[3] Eftersom *få* står inom satsnegationens räckvidd och alltså *inte få* betyder 'inte tillåtet att p', måste man använda andra sätt än *inte få* för att utrycka 'tillåtet att inte p'. Ett sätt är att använda *inte behöva*, dvs. ' inte nödvändigt att p', som är liktydigt med 'tillåtet att inte p'.

Hon *behöver* inte arbeta i kväll. ≈ Det är tillåtet att hon inte arbetar i kväll. ≠ Hon får inte arbeta i kväll.

§ 4. Potentiella hjälpverb. Potentiella hjälpverb anger en latent möjlighet för något att hända eller någons förmåga att utföra en aktion. I de allra flesta fall är det potentiella hjälpverbet subjektsorienterat: det anger då att subjektsreferenten av egen kraft och ohindrad av omständigheterna är i stånd att utföra satsens aktion.[1] Som potentiellt hjälpverb fungerar framför allt *kunna*.

Min bror *kan* komma först i morgon.
Jag *kan* inte se dig eftersom Markus skymmer.

Den potentiella betydelsen kan innebära en medfödd eller inlärd förmåga:

Min syster *kan* spela kyrkorgel.

När det potentiella *kunna* är subjektsorienterat har subjektsreferenten vanligen den semantiska rollen av upplevare eller innehavare (av en möjlighet eller förmåga):

Lasse *kan* laga stolen. [Lasse är i stånd att laga stolen.]
Lasse *kunde* laga stolen. [Lasse var i stånd att laga stolen.]

Marginellt används det potentiella *kunna* också subjektsautonomt:

Det *kan* sitta tre personer i baksätet.

Andra potentiella verb (alla med subjektsorienterad grundbetydelse och med klart färre hjälpverbsegenskaper än *kunna*) är *förmå*, *hinna*, *mäkta*, *orka*, *våga*, *töras*, *tåla*, *klara*, (*miss*)*lyckas* (*med*) samt verbförbindelserna *vara i stånd*, *hinna med*, *kunna med*, *orka med*, *klara av*, *ha svårt* (*för*), *ha möjlighet* (*till*), {*ha/få*} *råd* (*med*), *stå ut med*.[2]

[1] Att någon kan utföra en aktion behöver inte innebära att aktionen verkligen utförs. Bruket av ett typiskt potentiellt hjälpverb innebär alltså inte att den underordnade verbfrasens aktion nödvändigtvis förverkligas.

Erik {*kunde/orkade/förmådde*} lyfta sin far. [Satsen behöver inte innebära att Erik lyfte sin far.]

Vissa potentiella verb förutsätter emellertid att den underordnade verbfrasens aktion faktiskt förverkligas:

Erik {*lyckades/hann*} lyfta sin far. [Satsen innebär att Erik faktiskt lyfte sin far.]

[2] Många av de potentiella verben används oftast i icke-affirmativ kontext:

Jag {*orkar* inte/*tål* inte (att)/*kan* inte *med* att} läsa sådana böcker.

§ 5. Intentionella hjälpverb. De intentionella verben är subjektsorienterade: deras subjektsreferent avser eller vill det som sägs i den underordnade verbfrasen. Den underordnade verbfrasens aktion är alltså i subjektsreferentens intresse. De intentionella hjälpverben kan indelas i fyra typer:

a) det futurala hjälpverbet *skola* med bibetydelse av avsikt
b) de rena avsiktsverben *avse*, *ämna*, *tänka*
c) det allmänna viljeverbet *vilja*
d) de specialiserade viljeverben *gitta*, *idas*, *nännas*

Verben i grupp (a) och (b) anger subjektsreferentens avsikt, och den underordnade verbfrasen är alltid agentiv. *Skola* står på gränsen till att vara rent framtidsbetecknande, vilket visar sig i att talaren normalt måste tro på att den underordnade verbfrasens aktion kommer att förverkligas.

Ann *ska* åka till Berlin (*men jag tror inte det blir av).
Jfr: Ann tänker åka till Berlin (men jag tror inte det blir av).

Vilja skiljer sig från övriga intentionella verb genom att den underordnade verbfrasens aktion inte behöver vara agentiv:[1]

Bo *vill* veta allt. Jfr: ?Bo tänker veta allt.

Vid *vilja* behöver inte subjektsreferenten tro att han kan förverkliga den underordnade verbfrasens aktion, vilket han måste förutsättas göra vid användning av

(b)-verben. Negerat *vilja* kan till skillnad från avsiktsverben kontrastera mot det deontiska *måste*.

Ann *vill* åka till Berlin (men hon tror inte det blir av).
Jfr: Ann tänker åka till Berlin (*men hon tror inte det blir av).

Ann *vill* inte åka till Berlin (men hon måste).
Jfr: Ann tänker inte åka till Berlin (*men hon måste).

Verben under (d) är viljeverb som används nästan bara i icke-affirmativ kontext. De anger subjektsreferentens vilja men är semantiskt mera specifika än *vilja*. Liksom avsiktsverben kräver (d)-verben att den underordnade verbfrasens aktion är agentiv. Negerad sats med *gitta, idas* innebär att subjektsreferenten vill göra något trots det besvär som är förknippat därmed men inte gör det på grund av besväret. Negerad sats med *nännas* innebär att subjektsreferenten hade velat göra något men inte gör det av hänsyn till något slags norm som talar däremot.

Han {*gitte/iddes*} inte läsa artikeln.
Jag undrar om hon {*gitter/ids*} läsa artikeln.
Att du bara *ids*.
Hon *nändes* inte ringa till mig så sent.

Medan negation + *vilja* inte säger något om huruvida den underordnade verbfrasens aktion faktiskt förverkligas eller ej, implicerar alltid negation + (d)-verb att den underordnade verbfrasens aktion inte förverkligas:

Han *gitte* inte ringa. [innebär att han faktiskt inte ringde]
Jfr: Han *ville* inte ringa. [hindrar inte att han i alla fall ringde]

[1] *Vilja* står semantiskt nära verb som anger önskan (t.ex. *önska*) eller förhoppning (t.ex. *hoppas*). Dessa verb har få eller inga hjälpverbsegenskaper. Jämför dock de deontiska hjälpverben *må, måtte* som (ibland redundant) uttryck för önskan (§ 3).

Några modala hjälpverb och hjälpverbsliknande huvudverb § 6–26

§ 6. ***Behöva***. Hjälpverbet *behöva* har antingen epistemisk eller deontisk betydelse.

a) Epistemisk betydelse

Det epistemiska *behöva* används endast i icke-affirmativ kontext (som ersättare för obetonat *måste*), och det står då inom negationens räckvidd. Negation + epistemiskt *behöva* anger alltså att det inte är nödvändigt att dra slutsatsen att satsinnehållet är sant.

Det *behöver* inte ha regnat där i går. [Det är inte nödvändigtvis så att det har regnat där i går.]
Behöver det verkligen ha gått till på det sättet?
Behöver det betyda att det inte är sant? (R)
Bara för att det är närradio *behöver* det inte vara amatörmässigt. (S)

b) Deontisk betydelse

Betydelsen hos det deontiska hjälpverbet *behöva* är tydligt besläktad med betydelsen hos huvudverbet *behöva* (i t.ex. *behöva en cykel*). Huvudverbet anger att någon eller något har behov av t.ex. ett föremål, medan hjälpverbet (i sin subjektsorienterade betydelse) anger att någon eller något har behov av en viss aktion.

Hon *behöver* ta semester. Jfr: Hon behöver semester.
Jag skulle *behöva* låna en kavaj. Jfr: Jag skulle behöva en kavaj.

Det deontiska *behöva* kan användas både i affirmativ och icke-affirmativ kontext och är normalt subjektsorienterat, dvs. satsen anger att subjektsreferenten funktionellt eller känslomässigt har behov av att aktionen förverkligas:

Stolen *behövde* absolut målas. [Stolen var absolut i behov av målning.]
Jfr: Alla stolar {måste/*behöver} målas innan ni får gå hem idag.
Hon *behöver* komma ut bland andra människor […] (R)
Även norra stambanan *behöver* rustas upp på en del sträckor. (S)
Blackeberg *behöver* visa upp helt andra takter om de ska kunna gå till kvalet och eventuellt vidare till en plats i elitserien. (S)
Stolen *behöver* inte målas. Den är av plast.
Behöver du låna mera pengar?

Deontiskt *behöva* kan också, såväl i affirmativ som i icke-affirmativ kontext, användas subjektsautonomt. Nödvändigheten beror då inte på subjektsreferentens behov utan följer av normkällor som bestämmelser, sedvänja eller allmän ändamålsenlighet. Gränsen mellan subjektsorientering och subjektsautonomi är emellertid ofta vag.

Det *behöver* regna snart för att inte grönsakerna ska torka bort.
Det *behöver* komma 300 betalande om det hela ska gå ihop.
Det *behöver* sägas om och om igen att livet inte är så konstruerat att sjukdom och olyckor kommer som straff. (R)
Han fick bollen i öppet läge framför Karlslundmålet och *behövde* bara sätta till foten. (S)
Det *behövde* inte regna länge förrän gatan var en enda välling.
Behöver det komma så många för att det hela ska gå ihop?
Att du alltid ska *behöva* vara så tjatig!
Vet du om att man inte *behöver* betala tull för hundar? (S)
Behöver det tilläggas att Kristiansson skulle tjäna betydligt mer om han sa ja till något tränaranbud från proffsklubbar utomlands? (S)

Det deontiska *behöva* har många huvudverbsegenskaper (Vb § 33 Schema 5). Det förekommer t.ex. i alla tempus och det kan vara korrelat till *göra* (*det*):[1]

Han måste ha *behövt* låna en kavaj.
– Jag *behöver* träffa dig. – Jaså, gör du det?

[1] Efter *behövde* kan *ha* utelämnas framför supinumfras (Vbfraser: Allm. § 16):
Du *behövde* bara (ha) skottat på framsidan.

§ 7. *Böra*. Hjälpverbet *böra* har antingen epistemisk eller deontisk betydelse. Satsen anger vad som är rimligt utifrån fakta respektive normer.

a) Epistemisk användning

I sin epistemiska användning anger *böra* att talaren med hjälp av slutledning kommit fram till att satsens proposition med stor sannolikhet är sann. Hjälpverbets tempus är kalkylens tid, dvs. nutid i huvudsats. Det är vanligen endast i indirekt återgivning av tal eller tankar som hjälpverbet kan avse en kalkyl i förfluten tid.

Stockholmståget *bör* vara här när som helst nu.
Enklare motstånd och bättre distans *bör* innebära mycket god vinstchans den här gången. (S)
Lördagens TV-sända störtlopp *bör* bli en fest för utförsåkningens vänner […] (S)
[…] larmet häromdagen om uppladdning mellan Indien och Pakistan *bör* ha ingett olustkänslor hos svenska beslutsfattare. (S)
Hon svarade att tåget *borde* komma när som helst.

Med samma nutidsbetydelse som *bör* kan också preteritumformen *borde* användas. Med denna form anger talaren att kalkylen är mindre säker än vid *bör*:

Borde han inte vara i säkerhet nu?
Stockholmståget *borde* vara här när som helst nu.
Det *borde* ha funnits en kyrka här redan under 1300-talet.
Hararna *borde* vara lättskjutna så här före jul […] (R)

Om talaren har kunnat konstatera att satsinnehållet faktiskt inte stämmer med den slutsats han har dragit, kan han ange detta med *borde*, *hade bort* + infinitivfras eller *borde ha* + supinumfras (jfr Tempus § 42–43):

Han {hade *bort* vara/*borde* ha varit/**bör* vara/**bör* ha varit} här nu enligt mina beräkningar. ≈ Enligt mina beräkningar skulle Jan vara här nu, men som vi kan konstatera är han inte det.
Det är fel. Och varför är det fel? Därför att kragen *borde* vara nött, här, i nacken. Men, inte! (R)

På samma sätt kan *borde ha* + supinumfras eller *hade bort* + infinitivfras användas förfluten tid:

Han svarade att tåget {*borde* ha varit/hade *bort* vara} inne redan.

Också när *böra* i huvudsak är epistemiskt får det gärna en lätt deontisk (moraliserande) bibetydelse:

Bo {*bör/borde*} vara framme nu. [Talaren räknar med att Bo är framme – om han inte har varit lat eller slarvat med tiden.]

Ett satsadverbial med ungefär samma betydelse som det epistemiska *böra* är *rimligen*, som ibland pleonastiskt kombineras med *böra* (Satsadvl § 19):

Det *bör* rimligen komma ett tåg nu snart.

b) Deontisk användning

I sin deontiska användning anger *böra* att satsens proposition överensstämmer med sociala normer eller allmän ändamålsenlighet. Normerna gäller vanligtvis hur någon skall förhålla sig i sitt handlande, och den underordnade infinitivfrasen är därför vanligen agentiv och anger vanligen framtid.[1] Sats med presensformen *bör* används ofta som en rätt sträng, moraliserande rekommendation som talaren förväntar sig skall efterlevas.

Därför ansåg vi att domstolen *bör* pröva misstankarna. (S)
De *bör* gå i otakt för att undvika skakningar. (R)
Smärtan är ett kapital som man inte *bör* förskingra. (R)

Men deontiskt *böra* kan också användas med icke-agentiv infinitivfras och utan att adressaten nämns eller utan att det finns någon föreställning om någon tydlig adressat:

Krukväxter *bör* inte stå i drag.
Det *bör* regna åtminstone 10 mm, för att det ska göra någon nytta.
Vi överväger om en viss sak *bör* tryckas eller inte. (S)
Humor är ingalunda bannlyst i det ”fina” programmet heller, men den *bör* ligga på betryggande akademisk nivå. (S)

De normer som presensformen *bör* förutsätter gäller i nuet eller alltid:

Per *bör* ta målandet mera på allvar.

Preteritumformen *borde* används i stället för presensformen *bör* när talaren vill göra en mjukare, mindre moraliserande, rekommendation som talaren inte nödvändigtvis tror kommer att efterlevas:

Du *borde* klä dig lite varmare.
De där papperen *borde* inte ligga framme så där.
Affischen *borde* få större plats i Stockholm, säger Bengt Serenander, kommunen *borde* upplåta sina stolpar även till filmaffischer och inte bara teater- och utställningsditon. (S)
Det svenska biståndet *borde* upphöra i sin nuvarande form, anser han. (S)

Med hänvisning till normsystem i förfluten tid kan *borde* användas. Detta sker framför allt i indirekt tal eller motsvarande.

På den tiden *borde* alla väluppfostrade flickor kunna tala franska och spela piano.
Tidigare var det kyrkan och religionen och även politiken som talade om för befolkningen hur den *borde* leva sitt liv. (S)

Om vad talaren vet om verkligheten strider mot normen kan talaren använda *borde ha* + supinumfras eller (mindre ofta) *hade bort* + infinitivfras, oavsett vilken tid som det deontiska hjälpverbet betecknar (jfr Tempus § 42–43):[2]

Så synd att du har lovat fara till Köpenhamn just i den här veckan! Du {*borde* ha suttit/hade *bort* sitta} här på ditt rum i morgon när kungen kommer.
Han {*borde* ha varit/hade *bort* vara} färdig {nu/i torsdags}.
[…] under en period då den i stället hade *bort* fungera som en motor för utvecklingen. (S)
Det handlar om saker som *borde* ha granskats långt tidigare. (S)

Den underordnade infinitivfrasen avser samtid eller framtid i förhållande till hjälpverbets tid:

Man *bör* ta hänsyn till sina medtrafikanter.
Doktorer *bör* ha studerat vid utländskt universitet minst en termin. [Det underordnade temporala hjälpverbets tid är samtidig med det modala hjälpverbets, och den underordnade supinumfrasens tid är tidigare än det temporala hjälpverbets.]

Med specifikt subjekt avser den underordnade infinitivfrasen oftast framtid:

Du *bör* ha skrivit uppsatsen färdig före påsk.
Vi anser att regeringen *bör* föreslå följande till riksdagen. (S)

[1] *Böra* kan konstrueras direkt med riktningsadverbial (Advl § 50):

Jag ringer för att tala om att du *bör* ner och titta på bron. (R)
[…] Stefan vill ha bort stängslet. ”Det *bör* bort!” säger han. (R)

[2] Efter *hade bort* står det underordnade verbet i vissa personers talspråk i supinum i stället för i infinitiv (Vbfraser: Allm. § 16):

Vi hade *bort* {flyga/flugit} till Berlin.

I sekvensen *borde ha* + supinumfras kan många språkbrukare utelämna det perfektuella hjälpverbet:

De *borde* (ha) skrivit den där artikeln.

§ 8. ***Få.*** Hjälpverbet *få* har en deontisk grundbetydelse av tillåtelse. Denna betydelse är tydligt besläktad med betydelsen hos huvudverbet *få* (i t.ex. *få en cykel*). Liksom huvudverbet anger att någon mottar t.ex. ett föremål, säger hjälpverbet att någon mottar tillåtelsen eller möjligheten att utföra en viss handling.[1] Den underordnade verbfrasens aktion kan ligga inom ramen för en given social eller funktionell norm, men ofta är det något som en person eller institution ger tillåtelse till.

Det deontiska hjälpverbet *få* kan underordnas de epistemiska hjälpverben men också andra hjälpverb, t.ex. de aktionella och intentionella, när dessa inte kräver att den underordnade verbfrasen är agentiv (jfr Vbfraser: Allm. § 21):

Du ska *få* slippa sitta i soffan.
Han råkade *få* sitta i soffan.
Katten började *få* ligga i soffan.
Han riskerade att *få* sitta i soffan.
Han hoppades *få* sitta i soffan.
Vi lär *få* vänta innan någon nionde åkare dyker upp i denna adelskalender. (S)
Kina och Indien är två länder jag verkligen vill *få* se så småningom. (S)
Folk måste *få* känna en viss trygghet i en bild […] (S)

Följande betydelser hos det modala hjälpverbet *få* kan urskiljas:

a) Tillåtelse:

Verbet är vanligtvis subjektsorienterat: subjektsreferenten har eller får ett handlingsutrymme. Den underordnade verbfrasen är mestadels agentiv och det förutsätts att verbfrasens aktion ligger i subjektsreferentens intresse.[2] I negerad sats står hjälpverbet inom negationens räckvidd.

Vi brukade *få* äta av hennes godis.
Du *får* låna precis vad du behöver. (R)
Vi *fick* inte vara ute och leka på kvällarna.
Jag *får* inte ens klippa håret. (R)

Adverbet *gärna* (i affirmativ sats) med *få* anger att tillåtelsen ges villigt:

Du *får* gärna låna min bil.
Du *får* gärna både klippa och raka oss Jack, sa jag. (R)

Betydelsen ligger nära ren möjlighet när det inte finns någon tydlig normkälla (= någon som tillåter):[3]

Om jag *får* ha hälsan ska vi nog bli färdiga.
Hoppas vi *får* bo kvar här.
Han *fick* inte sova på flera nätter för värkens skull.

I vissa fall kan *få* användas subjektsautonomt utan att någon referent som har eller mottar tillåtelsen är nämnd i satsen eller utan att det finns någon klar föreställning om en sådan referent:

Bilden på henne har aldrig *fått* hänga uppe.
Det *får* bara sitta två personer i baksätet.
Det *får* inte saknas någon vid uppropet.
Det *får* gärna regna hur mycket som helst nu.
Det *får* inte förekomma att utländsk konkurrens uppammas. (R)

Normkällan, som kan vara talaren eller någon annan, är vanligen implicit, men den kan också anges med adverbial (en prepositionsfras inledd med *för*) i satsen:

Folk *får* gärna lyssna för mig. (R)

Och då tyckte väl pappa att *fick* Birgit filma för sina föräldrar, kunde väl jag få försöka jag med. (R)

Hjälpverbet kan bilda alla tempus liksom även konjunktiv:

Han {*får/fick*} inte ge några lektioner.
Han {har/hade} inte *fått* ge några lektioner.
Han kommer inte att *få* ge några lektioner.
Om jag bara *finge* ge några lektioner.

Verbet kan parafraseras med de subjektsorienterade *få tillåtelse att*, *få möjlighet att* samt med *få lov att* som också kan användas subjektsautonomt.

b) Krav:

Hjälpverbet *få* kan indirekt (särskilt i ledigt språk) ha ungefär samma betydelse som *måste* i situationer då det är klart att satsens aktion inte ligger i subjektsreferentens intresse:

Du *får* vänta en stund.
Man *fick* finna sig i mycket.
Vi har *fått* dra in på allt möjligt.
Vi *får* nog göra resten i morgon.
Nu *får* det regna snart.
Hon *får* anstränga sig att inte fara upp ur stolen […] (R)
Han har nyckel förstås. Jag *får* byta lås. (R)
Det *får* bli en annan gång. (R)
Jag *får* tacka så mycket.

Också i denna betydelse kan *få* parafraseras med *få lov*.[4]

[1] *Få* används också som hjälpverb (eller hjälpverbsliknande verb) med icke-modal betydelse:

a) Med underordnad infinitivfras har *få* aktionell betydelse och anger inträdande aktion vid vissa icke-agentiva perceptionsverb (Vb § 9 not 1): *få se*, *få höra*, *få veta*, *få erfara*, *få känna*.

b) Med objekt + infinitivfras är *få* kausativt och innebär att subjektsreferenten är orsak till att objektsreferenten utför infinitivfrasens aktion (se Vb § 10: 1b):

Protesterna *fick* dem att byta åsikt.

c) Med objekt + participfras (med perfektparticip) som objektspredikativ har *få* bl.a. kausativ betydelse. Se Vb § 10: 3a, Predv § 35.

Han *fick* bilen lagad på en eftermiddag.
De *får* rabatterna nertrampade varje år under karnevalen.

d) Med underordnad supinumfras (eller participfras med perfektparticip i neutrum) anger *få* att subjektsreferenten lyckas uträtta den underordnade aktionen. Konstruktionen är regionalt begränsad (se Vbfraser: Allm. § 16 not 2).

Sten *fick* byggt ett uthus på några dagar.

[2] Hjälpverbet används i vissa fall som mellanled mellan ett överordnat verb och en underordnad agentiv infinitivfras om det ligger i det överordnade verbets betydelse att den underordnade verbfrasens aktion är något som tillåts dess predikationsbas:

Han hoppas {*få*/?Ø} göra en resa. [Jfr utan *få*: Han hoppas bli accepterad.]
Hon lovade mig att {*få*/?Ø} läsa hennes bok i manuskript.

Få anger samtidigt vanligen att den underordnade verbfrasens aktion ligger i predikationsbasens intresse. I annat fall kan alternativt *behöva* fungera som brygga mellan det överordnade verbet och infinitivfrasen.

Han {riskerade/undgick} att {*få*/*behöva*} sitta bredvid biskopen.

[3] I sådana fall kan *få* ofta bytas ut mot *kunna* utan större betydelseskillnad:

Han {*fick*/*kunde*} inte sova på flera nätter för värkens skull.

[4] I vissa artighetsfraser och andra halvt lexikaliserade uttryck används *få* med betydelsen av krav eller tillåtelse förbleknad:

Jag *får* tacka så mycket för inbjudan men …
Ja, det *får* jag verkligen hoppas.
Får jag be om saltet? Kunde jag *få* be om saltet? Skulle jag kunna *få* be om saltet?

Marginellt används *få* i uttryck för anhållan också med tempusförskjutning eller i konjunktiv (Tempus § 47):

Fick jag möjligen be dig om saltet?
Finge jag be dig hämta min rock?

§ 9. ***Förmå.*** Med det potentiella hjälpverbet *förmå* anger talaren att subjektsreferenten med hänsyn till tid, kraft eller andra omständigheter är i stånd till att förverkliga den underordnade aktionen. *Förmå* är vanligast i icke-affirmativ kontext.

Läkaren *förmådde* inte lugna Stella.
Ingen *förmådde* arbeta i kylan, spinnrockarna stod stilla. (R)

Metaforiskt kan *förmå* också ha icke-animat subjekt:

Orden *förmådde* aldrig tränga in genom den här slöjan. (R)

Förmå är alltid subjektsorienterat och saknar även i övrigt vissa av de typiska hjälpverbsegenskaperna (Vb § 33 Schema 6).[1]

[1] Som kausativt verb konstrueras *förmå* med objekt + (*till* +) infinitivfras: *Vi förmådde honom* (*till*) *att ta tillbaka sin ansökan.* (Se Vb § 10: 1c.)

§ 10. ***Hinna.*** Med det potentiella hjälpverbet *hinna* anger talaren att subjektsreferenten har förmåga att förverkliga den underordnade aktionen inom en relevant tidrymd:[1]

De *hann* läsa två ämnen i höstas.
Jag *hann* sova i två timmar innan jag blev väckt.
Vi *hinner* inte laga den maten på två timmar.
Han är så långsam att han nog inte har *hunnit* göra den färdig.

Jag ber er att oskadliggöra honom omedelbart, innan han *hinner* begå fler brott. (R)

Hinna är ofta subjektsorienterat men kan också (till skillnad från de semantiskt besläktade *orka*, *förmå*) användas i konstruktioner med expletivt *det* som subjekt och i satser utan föreställning om agens:

Det *hann* sätta sig två flugor på tavlan.
Det *hann* precis bli mörkt innan vi fick in höet.
Målarfärgen har inte *hunnit* torka.
Han såg aldrig hur hon växte och han *hann* aldrig förvånas över hur barndomen bara en dag försvann för att låta vuxenlivet härja henne fritt. (R)

I övrigt saknar *hinna* (liksom verbförbindelsen *hinna med*) många av de typiska hjälpverbsegenskaperna (Vb § 33 Schema 6).[2]

[1] *Hinna* kan (utan rörelseverb) konstrueras med riktningsadverbial: *hinna* {*hem/dit/till stan*} (Advl § 50).

[2] När *hinna* i affirmativ sats avser förfluten tid implicerar det att verbfrasens aktion är förverkligad: *Målarfärgen hann torka tills de kom.*

Kunna § 11–15

§ 11. Huvudbetydelser hos *kunna*. Hjälpverbet *kunna* används på olika sätt, men i de flesta fall är betydelsen av möjlighet tydlig. Hjälpverbet kan vara subjektsautonomt eller subjektsorienterat.

a) Epistemisk betydelse: logisk möjlighet (subjektsautonomt):

Det *kan* mycket väl bli regn i kväll.
De *kan* ha blivit uppehållna av något.

b) Deontisk betydelse: tillåtelse (subjektsorienterat eller subjektsautonomt):

Kan jag gå nu?
Du *kan* gott ta min cykel i dag.
Cykeln *kan* stå där, det gör inget.

Verbet kan också ange indirekt befallning eller vädjan:

Anders *kan* skriva ett utkast så att jag har det senast i morgon.
Du *kan* väl skicka ett vykort åtminstone.

c) Potentiell betydelse: uppfyllda förutsättningar (vanligen subjektsorienterat):

Jag *kan* se fotbollsplanen från mitt köksfönster.
Bilen *kunde* inte lagas till rimlig kostnad.

Ibland är förmågan till den angivna aktionen inlärd eller medfödd:

Hon *kan* spela piano.

Mellan de olika betydelserna av *kunna* är gränserna ofta oklara.

§ 12. *Kunna* med epistemisk betydelse. Det epistemiska *kunna* anger att givna fakta talar för den teoretiska möjligheten av att verkligheten vid en given tidpunkt faktiskt är på ett visst sätt. En deklarativ huvudsats med epistemiskt *kunna* kan därför parafraseras med huvudsats innehållande *kanske* eller med *Det är möjligt* + narrativ bisats.

Kronan *kan* komma att devalveras igen.
Vem *kan* ha skrivit detta?
Kan detta vara sant?
En teknisk lösning *kan* därför vara att vi får en prisgaranti för 1987. (S)
Det *kan* verka löjligt, men kvantiteten är ibland avgörande för kvaliteten. (S)

Hjälpverbet är med epistemisk betydelse subjektsautonomt. *Kunna* står inom satsnegationens räckvidd.

Det *kan* inte vara natt i New York nu. ≈ Det är inte möjligt att det är natt i New York nu. ≠ Det är möjligt att det inte är natt i New York nu.

Satsadverbial som typiskt kombineras med epistemiskt *kunna* är *mycket väl* (i icke-negerad deklarativ sats) och *inte gärna* (i negerad deklarativ sats). Satsadverbial med ungefär samma betydelse som hjälpverbet är *kanske*, *möjligen*, vilka ibland pleonastiskt kombineras med *kunna* (Satsadvl § 18).

Per Wickenfeldt *kan* mycket väl ha skjutit Mörck […] (R)
[…] Nathan Pärsson *kan* inte gärna mena att vi skall försöka smyga oss in i själva Kanton. (R)
Men ni är ju inte ensam om ert problem; det *kan* kanske vara en tröst. (R)

Det epistemiska hjälpverbets tid gäller vanligen nutid, dvs. den tid då talaren gör sannolikhetsbedömningen och fäller yttrandet. Den underordnade infinitivfrasens tid avser då nutid (vid oavgränsad aktionsart) eller framtid (vid avgränsad aktionsart eller när framtiden specificeras med tidfästningsadverbial). Förfluten tid anges med supinumfrasen i en underordnad perfektuell infinitivfras.

Det *kan* vara natt i New York nu.
Det *kan* frysa till närsomhelst.
Det *kan* inte ha regnat här.

Det epistemiska *kunde* kan i viss utsträckning också ange en sannolikhetsbedömning vid en given tid i det förflutna (särskilt i indirekt tal och motsvarande). Gränsen mot potentiell betydelse är då ofta vag.[1]

Vi *kunde* väl ha varit bekanta ett par månader.
Han sa att det *kunde* börja regna när som helst.
Enligt tidningsuppgifter i den libanesiska huvudstaden *kunde* han ha kidnappats. (S)

[1] *Kunna* används ibland med förbleknad epistemisk betydelse i satser som anger undran:
Vad *kan* hon vilja så här sent på kvällen?

Jag undrar {om han *kunde* vara 70 år/vad den *kunde* kosta/vad han *kunde* vilja/hur mycket klockan *kunde* vara}.

§ 13. *Kunna* med deontisk betydelse. Hjälpverbet *kunna* används som deontiskt hjälpverb framför allt för att ange tillåtelse men också för att ange att en sats är avsedd som en hövlig uppmaning.

a) Tillåtelse

Om den person som har rätten att medge eller tillåta en aktion säger att aktionen är möjlig för subjektsreferenten, så innebär detta indirekt en tillåtelse (jfr Huvudsatser § 23).[1] På samma sätt innebär en fråga om möjlighet från subjektsreferentens sida en indirekt anhållan om tillåtelse. Det typiska verbet för tillåtelse är annars *få*, se § 8. Genom att använda *kunna* träder den tillåtande mera i bakgrunden. *Du kan* antyder att talaren själv inte har några invändningar och att han inte känner till några andra omständigheter som skulle lägga hinder i vägen. *Du kan* markerar alltså talarens auktoritet mindre direkt än *Du får*.

När *kunna* anger tillåtelse kan det i affirmativ sats kombineras med adverbial som *gärna*, (*lika*) *gott*, vilka visar talarens inställning och snarast markerar satsen som ett positivt erbjudande (jfr Huvudsatser § 41). I jämförelse med *får gärna* anger dock *kan gärna* ofta ett mindre generöst erbjudande.[2]

Flickorna *kan* gärna gå hem nu.
Du *kan* gott gå och lägga dig igen. (R)
Han *kan* gott ligga där. (R)
Du *kan* gärna titta, skrek Amy med hela sin förfärliga ilska […] (R)

Också rena befallningar kan maskeras som tillåtelser (jämför motsvarande överföring för *få*, § 8: b, där dock betydelseförskjutningen är mera konventionaliserad):

Eva *kan* gå till Ingvor med den här listan meddetsamma, så att resultaten hinner anslås i morgon.

b) Hövlig uppmaning

I stället för att talaren direkt uppmanar till en aktion med en direktiv huvudsats kan han med *kunna* (i en rogativ huvudsats eller en deklarativ huvudsats med frågefunktion) fråga om lyssnaren är i stånd att utföra aktionen, något som indirekt gäller som en hövlig uppmaning (vädjan; Huvudsatser § 23, 49, 84).[3] Det försynta i uppmaningen kan understrykas med negation samt med det hypotetiska *skulle* eller tempusförskjutning (enligt § 15).

Totte, *kan* du sätta på bastun … (R)
A du *kan* (vara snäll och) hämta min kappa va.
Du *kan* väl inte möjligen (vara snäll och) hämta min kappa?
Kan du inte, viskade Walter vädjande, prata om det här en annan gång? (R)
Skulle du *kunna* ta med mig dit? (R)
Kunde du möjligen (vara snäll och) hämta min kappa?
Kunde du inte komma med på en snabb drink? säger Pete till Susan. (R)

[1] Betydelsen av tillåtelse hos *kunna* går snarast tillbaka på en epistemisk grundbetydelse, jfr § 12.

[2] En påståendesats med *kan* och talaren som subjektsreferent kan fungera som medgivande eller löfte. Här föreligger snarast potentiellt *kunna* med överförd betydelse, jfr § 14.

Jag *kan* skicka den till dig om du vill, sa han.

[3] Betydelsen av uppmaning hos *kunna* går snarast tillbaka på en potentiell grundbetydelse, jfr § 14.

§ 14. *Kunna* med potentiell betydelse. Potentiellt *kunna* anger att det finns förutsättningar för någon eller något att göra något eller förhålla sig på ett visst sätt. Det potentiella *kunna* kan underordnas inte bara temporala och epistemiska utan också aktionella och intentionella hjälpverb.

Han {börjar/vill} *kunna* klä på sig själv.

1. Subjektsorienterad användning

Det potentiella *kunna* är oftast subjektsorienterat, dvs. det är subjektsreferenten som har möjlighet eller är i stånd att utföra aktionen inom ramen för sin förmåga och under de givna omständigheterna. Aktionen är ofta önskvärd ur subjektsreferentens perspektiv. I denna betydelse kan *kunna* oftast parafraseras med *vara i stånd, förmå*. Hjälpverbet kan normalt inte stå med expletivt subjekt.

En skicklig förare *kan* köra härifrån och dit på tio minuter. Jfr: *Det kan köra en skicklig förare härifrån och dit på tio minuter.

Det var Per som inte *kunde* laga bilen. [Jfr med epistemisk betydelse: Det {kan/kunde} vara Per som inte lagade bilen.]

Min starke bror *kan* lyfta pianot ensam. [Jfr med epistemisk betydelse: Det kan vara pianot som min starke bror lyfte ensam.]

I subjektsorienterad användning har det potentiella *kunna* två huvudbetydelser:[1]

a) Tillfällig förmåga: subjektsreferenten har under de föreliggande omständigheterna möjlighet att vara predikationsbas till den underordnade verbfrasen.

Hon *kunde* lätt identifiera föremålen.

Auktionsfirman *kunde* laga vasen åt mig på ett par dagar.

Jag *kan* inte se gatan för häckens skull.

Eftersom han hade en huva över ansiktet *kunde* affärsbiträdet inte ge något signalement. (S)

Skellefteå *kunde* aldrig på allvar hota hemmalaget. (S)

Vi behöver ytterligare två sjuksköterskor, annars *kan* akuten inte fungera. (S)

I denna betydelse tar hjälpverbet oftast en verbfras vars predikationsbas är agens, mottagare eller upplevare. Satser med *kunna* i denna betydelse kan parafraseras enligt mönstren *ngn har möjlighet att* + infinitivfras, *det är möjligt för ngn att* + infinitivfras. Andra verb eller verbförbindelser med liknande betydelse är *förmå*, *vara i stånd att*, *ha tillfälle att*.

Det potentiella verbet kan också förekomma med passiv verbfras med ungefär samma betydelse som motsvarande aktiva verbfras. Möjligen kan här ändå noteras en viss betydelseskillnad mellan de båda satstyperna, eftersom det såväl med den passiva verbfrasen som med den aktiva framför allt är förutsättningarna hos subjektsreferenten som gör förverkligandet av satsens aktion möjlig (jfr dock (2) nedan).

Vasen *kunde* inte lagas. [Omöjligheten beror på vasens tillstånd.]
Jfr: Auktionsfirman *kunde* inte laga vasen. [Omöjligheten beror på auktionsfirmans förmåga och omständigheter.]

b) Stabil förmåga: hjälpverbet anger att subjektsreferenten har en medfödd eller inlärd varaktig förmåga att göra något. Den underordnade verbfrasens predikationsbas är agens.

Änder *kan* simma utan att behöva lära sig det.
Vi *kan* inte skriva maskin.
Vi *kan* tala tyska och franska perfekt. (R)
Alltid finns det nån som *kan* slå i en spik om man inte klarar det själv. (R)
Man trodde inte att du *kunde* producera så dåliga program. (S)

I denna betydelse kan *kunna* ta olika slags nominalfraser som objekt (också icke-pronominella, jfr Vb § 31: a):

Ruben *kan* sina saker.
Jag *kan* inte {den där sagan/den där boken}.
De säger alltid att man måste *kunna* ett yrke.
Månssons *kan* {bilar/båtar/hushållsmaskiner}. [reklamspråk]
Men det är ju viktigt att *kunna* finska när man bor i Finland. (R)
Kan du hans nummer? (R)
Under många år *kunde* jag utantill alla ifrågakommande tidtabeller […] (R)

2. Subjektsautonom användning

Hjälpverbet anger möjligheten för något att ske utan att förutsättningarna framställs som knutna till subjektsreferenten.[2] Två underbetydelser kan urskiljas:

a) Satsen anger att förutsättningar finns för något att ske. Förutsättningarna är då ibland åtminstone delvis angivna i adverbial.

Det {*kan*/*är i stånd att} sitta (maximalt) tre personer i baksätet. Jfr: Tre personer {kan/är i stånd att} sitta i baksätet. [Den första satsen förutsätter att kvantitetsangivelsen tolkas inom hjälpverbets räckvidd.]
På måndagarna *kan* tvåhundra elever undervisas här.
Här och där var hoar med vattenpump så hästarna *kunde* få vatten […] (S)
Hade han *kunnat* botas om nutidens alkoholistvård funnits då? (S)
På kliniken är det nu så ont om narkosläkare och sjuksköterskor att endast en operation per dag *kan* utföras. (S)

b) Hjälpverbet anger inte bara att förutsättningarna för verbfrasens aktion är för handen utan antyder att verbfrasens aktion faktiskt inträffar då och då, dvs. hjälpverbet har huvudsakligen generisk-iterativ innebörd:

Ofta när jag kommer hem *kan* hon ha vänt upp och ner på allting i lägenheten.
Det *kan* vara rätt kallt i Fjällnäs ibland.
Det *kan* blänka till av esprit i hans recensioner men oftast är de rätt oinspirerat skrivna.
Modern *kan* vara besvärlig och krävande, men hon är i alla fall Claras mor […] (R)
Det *kunde* regna nästan dagligen den sommaren.
Han *kunde* komma vid de mest olämpliga tidpunkter.
Det *kunde* blänka till av esprit i hans recensioner.
Här verkar det *kunna* regna hur mycket som helst.

När hjälpverbet används som i ovanstående exempel erinrar betydelsen om den epistemiska. Ett tecken på att hjälpverbet ändå väsentligen är potentiellt är att det inte kan parafraseras med *kanske*, medan det däremot kan underordnas t.ex. aktionella hjälpverb.

Det *kan* vara rätt kallt i Fjällnäs. ≠ Det är kanske rätt kallt i Fjällnäs.
När vi kom längre söderut började det *kunna* regna när som helst och hur mycket som helst.

[1] Ibland kan en verbfras utan *kunna* ha samma betydelse som en sats med det potentiella *kunna* i subjektsorienterad användning (se om generisk aktion, Aktionsarter § 20):

Spelar ni piano? ≈ *Kan* ni spela piano?
Ser du honom? ≈ *Kan* du se honom?

[2] Expressiva huvudsatser och andra satser som uttrycker känsla inför en aktion formuleras ibland som om talarens reaktion gällde inte själva aktionen utan möjligheten att den kunde hända:

Hur {*kan/kunde*} du vara så idiotisk!
Bengt *kan* väl inte göra något så dumt!
Att du bara *kan* häva ur dej nåt sånt, säger hon. (R)
Du *kan* då verkligen få till det, fnös Anja. (R)
Hur *kan* en människas tro så förmörka hennes omdöme och förnuft? (R)

§ 15. *Kunna* i satser med hypotetisk eller irreell betydelse. Om talaren vill säga att den möjlighet som anges med *kunna* är beroende av osannolika eller icke faktiska förhållanden (och att möjligheten därför själv är osannolik eller irreell) kan han uttrycka detta med *skulle kunna* eller *skulle ha kunnat*. I stället för *skulle kunna* och *skulle ha kunnat* kan tempusförskjutning utan *skulle* användas (dvs. *kunde* respektive *hade kunnat*), detta särskilt i kombination med modalt satsadverbial. Se Tempus § 42.

På detta sätt används framför allt *kunna* med epistemisk eller potentiell betydelse samt deontisk betydelse vid vädjan.

1. Nutid/framtid

a) Hypotetisk betydelse, dvs. talaren antyder (eller anger t.ex. med en konditionalbisats) ett tänkbart hinder för aktionens möjlighet. Betydelseskillnaden är ofta liten eller obefintlig mellan *kan* som ytligt sett anger möjlighet mera objektivt och de övriga uttryckssätten som mera antyder att det är fråga om talarens subjektiva bedömning.

Det skulle (mycket väl) *kunna* regna i Berlin nu. [Jfr med neutral fakticitet: Det kan mycket väl regna i Berlin nu.]
Jag skulle *kunna* se dig bättre om inte alla karlarna stod i vägen.
Till kiosker och pressbyråer skulle man *kunna* leverera åtminstone de mindre modellerna. (R)
Kanske skulle jag *kunna* få tag på en ledig taxi. (R)
Pengar som du i stället *kunde* åka till solen på Kanarieöarna för? (S)
Vad de *kunde* begära är att USA gör något resolut åt sitt stora budgetunderskott […] (S)

b) Irreell betydelse, dvs. talaren anger att möjligheten är beroende av en osann förutsättning. Den irreella möjligheten uttrycks med *skulle ha kunnat*, *hade kunnat*.

Det {skulle ha/hade} *kunnat* regna här nu om inte …
Jag {skulle ha/hade} *kunnat* se dig nu om inte alla karlarna hade stått i vägen.

Hjälpverben *ha* och *kunna* kan kastas om, dvs. också *skulle kunna ha*, *kunde ha* kan ange irreell betydelse:[1]

Det {skulle *kunna/kunde*} ha regnat här nu om inte …
Det {skulle *kunna/kunde*} ha börjat regna när som helst om inte …
Jag {skulle *kunna/kunde*} ha sett dig nu om inte alla karlarna hade stått i vägen.

2. Dåtid

När möjligheten avser dåtid används samma konstruktion som i (1b). Till skillnad från när det gäller nutid/framtid skiljer man alltså för dåtid inte mellan hypotetisk och irreell möjlighet.

Det {skulle *kunna/kunde*} ha regnat i Berlin just då om inte …
Det {skulle ha/hade} *kunnat* (börja) regna i Berlin just då om inte …
Jag {skulle *kunna/kunde*} ha träffat dig då om jag hade vetat att du var i stan.
Om han hamnat i rätta händer hade han *kunnat* bli mycket duktig i det yrket. (S)
Hade jag blott förstått detta, skulle jag *kunnat* dämpa min iver […] (R)
Vad själen beträffar *kunde* hon ha flugit, men benen förblev fast förankrade vid jorden. (R)

[1] Efter *kunde* kan *ha* utelämnas framför supinumfras (Vbfraser: Allm. § 16):
Hon *kunde* åtminstone (ha) stannat och hjälpt mig.

§ 16. ***Lär.*** Hjälpverbet *lär* har epistemisk betydelse. I sin grundbetydelse anger det att satsinnehållet är något som påstås av andra. *Lär* används endast i presens: det hänvisar till vad som sägs i nutid, dvs. under en oklart avgränsad tidrymd som innefattar talögonblicket.

Det *lär* bli en varm sommar i år. ≈ Man säger att det blir en varm sommar i år.
Hon *lär* ha studerat i Heidelberg.
Långfärdsskridskosäsongen *lär* ha kommit i gång. (S)

Dessutom kan *lär* ange talarens antagande (ungefär som *torde*):

Några mål på hörnor och frislag *lär* det inte bli i VM. (S)
Att han nu sent omsider beordrat fram en rapport till i höst *lär* inte räcka för att tysta kritikerna. (S) ≈ Jag antar att det inte räcker för att tysta kritikerna att …

Lär har alla de typiska hjälpverbsegenskaperna (Vb § 33 Schema 4): det är subjektsautonomt, har defekt morfologi, tar inte infinitivmärke och kan inte vara korrelat till *göra* (*det*). Liksom flertalet epistemiska hjälpverb står *lär* utanför satsnegationens räckvidd.

De *lär* inte bli färdiga med utredningen. ≈ Det sägs att de inte blir färdiga. ≠ Det sägs inte att de blir färdiga.

Lär kan bara stå först i en verbkedja (Vbfraser: Allm. § 21):[1]

Han *lär* behöva börja spara.

Satsadverbial med ungefär samma betydelse som *lär* är *efter vad det sägs* m.fl. eller (med mera specificerad betydelse) *enligt NN* m.fl. (Satsadvl § 21). *Lär* kan pleonastiskt samförekomma med sådana satsadverbial.

[…] av söndagens match att döma *lär* det dröja innan Sabatini kan hota Steffi Graf. (S)
Enligt legenden *lär* det simma omkring en storgädda på 15 kilo i sjön […] (S)

[1] Marginellt används *skola/ska* + infinitivfras vid *lär* (mest talspråkligt, Vbfraser: Allm. § 21 not 3):

[…] MBL-förhandlingar, som nu *lär* skola införas där. (S)
Det *lär* ska ha stått om honom i tidningen. (R)

ANM. På grund av betydelseolikheten och den defekta böjningen räknas hjälpverbet *lär* som ett annat ord än det homonyma huvudverbet *lära*.

§ 17. ***Må, måtte.*** Hjälpverben *må*, *måtte* har en stilistiskt begränsad användning med antingen epistemiska eller deontiska betydelser. I vissa fall fungerar de båda verbformerna som synonymer, i andra fall har de olika modal eller temporal betydelse.[1] (Se också Huvudsatser § 103, 106: c.)

1. Epistemisk betydelse

a) Slutsats på grundval av indicier: *måtte*. Talaren anger med hjälpverbet att vissa omständigheter tyder på att satsen är sann. Betydelsen erinrar alltså om den hos epistemiskt använt *måste* eller *bör*.[2]

Du *måtte* vara säker på din sak som säger något sådant.
Det *måtte* ha regnat mycket här.
Vad de *måtte* ha gott om pengar!
Choklad har hon inte, men en kakelugn från 1700-talet och en orgel som blev över då Långholmen revs. Den *måtte* ha spelat uppbyggande psalmer för många generationer olyckliga. (S)
Hade han glömt bort deras möte? Han *måtte* sova som en död … (R)

b) Möjlighet: *må*. I vissa satstyper används *må* koncessivt för att ange att satsen möjligen är sann, fastän den pekar i annan riktning än vad som sägs i den närmaste kontexten. Hjälpverbet korresponderar då ofta med senare koncessiva eller adversativa konjunktioner och/eller adverb.[3]

Vem han än *må* vara, så tänker jag ändå tala med honom.
Jag tänker tala med honom, vem han än *må* vara.
Skidutrustningen som man snabbt plockar ihop ur garderoben *må* vara aldrig så ändamålsenlig, vacker är den inte. (S)
Fotbollsspelare *må* vara kvicka i fötterna men deras intressen utanför planen sträcker sig inte längre än till Fantomen och Buster. (S)
Det *må* vara hur som helst med denna sak, grunderna för att ge socialbidrag tål att öppet och återkommande debatteras. (S)
En ny generation varvsarbetare *må* idag komma i snygga gångkläder och i Volvo, […] från småhus i nya förorter till de väldiga parkeringsplatserna utanför varvsgrindarna – de igenkänner ändå sina fäder och kamrater. (R)

2. Deontisk betydelse

a) Tillåtelse: *må*. I ålderdomligt språk förekommer *må* för att ange tillåtelse, dvs. i stället för de numera brukliga *få* och *kan*.

Hyresgästen *må* vid behov utnyttja den gemensamma tvättstugan under dagtid.
Har någon förmåtts att medverka till brott genom tvång […] *må* straffet för honom sättas under vad för brottet eljest är stadgat […] (S)

Hjälpverbet används ofta negerat för att ange vad som inte är tillåtet, dvs. hjälpverbet står inom negationens räckvidd:

Ej *må* dömas till flera påföljder för samma brott, med mindre annat är stadgat. (S)

Gränsen mot möjlighetsbetydelsen (1b) är oklar särskilt i vissa (fullt brukliga) mer eller mindre lexikaliserade förbindelser:[4]

Läsaren {*må*/får} ursäkta men …
Det {*må*/kan} räcka att påminna om …

En liten digression {*må*/kan} kanske tillåtas …
Läsaren {*må*/får/kan} själv döma om …

b) Önskan: *må*, *måtte*. Verbformerna *må*, *måtte* används i desiderativa huvudsatser utan fundament för att ange talarens önskan, i narrativa bisatser som är underordnade verb för önskan, förhoppning eller liknande samt i finala bisatser.

I desiderativ huvudsats är *måtte* stilistiskt tämligen neutralt, medan *må* har en ålderdomlig och högtidlig, nästan besvärjande klang. Den underordnade infinitivfrasen vid *måtte* anger samtid eller framtid, delvis beroende på frasens aktionsart. Infinitivfrasen efter *må* avser normalt framtid. Om önskan gäller en aktion i det förflutna används perfektuell infinitivfras.

Giacometti berättade att han en gång i tiden hade tänkt göra en staty och sedan begrava den. (*Må* jorden vara lätt runt den, tänker man genast.) (S)
Måtte nu inte staten blanda sig i leken genom att med subventioner hindra en nödvändig strukturrationalisering. (S)
Måtte han inte få någon fisk bara. (R)
Må folket följa dig!
Må var och en ta ställning till denna fråga efter bästa förstånd.
Må det räcka med detta konstaterande.
Må det förlåtas mig om jag som den äldste föreslår titelbortläggning.
Måtte han ha klarat sig!

I någon mån kan också betydelsen av önskan förknippas med den lexikala enheten *måtte* även när *måtte* inte står först i satsen. Det förekommer alltså att deklarativer och andra satser som uttrycker påståenden fungerar som önskningar när de innehåller *måtte*:

De *måtte* väl ändå förstå att de själva ska låsa upp!
Endast om du blir sjuk – vilket Gud *måtte* bevara dig för – kan du få tillstånd att ta emot altarets sakrament. (R)

I narrativ bisats efter verb för önskan, förhoppning etc. har *må* en ålderdomlig klang men inte heller *måtte* har ett helt neutralt stilläge. I neutral stil föredras därför *skola* eller inget hjälpverb alls i bisatsen.

Vi hoppas då verkligen att han *måtte* få det där jobbet.
Hon ligger länge med Maria i famnen och hoppas att morgonen aldrig *måtte* randas. (R)
Jag skulle vilja rikta en bön till Vår Herre, att Han *må* stå på våra superkargers sida i fortsättningen. (R)

I final bisats (efter den ålderdomligt pastischerande inledaren *på det att*) har båda verbformerna en ålderdomlig pastischerande klang (Bisatser § 126 not 2):

Han sår i god jord och i rätt tid, på det att han och hans söner {*må*/*måtte*} skörda tiofalt.

[…] men låt icke Gud tala till oss, på det att vi icke *må* dö […] (R)
Nu skall jag berätta för dig om min vän Nosek, på det att du *måtte* förstå varför jag är glad över att mitt enda manliga barnbarn inte kommer att drabbas av passionen. (R)

I bisatser där kontexten kräver att det finita verbet skall stå i preteritum används endast *måtte*:

Vi hoppades verkligen att han {*måtte/*må*} få det där jobbet.
Han sådde i djup jord, på det att han och hans söner {*måtte/*må*} skörda tiofalt.

[1] *Må* och *måtte* kan antingen ses som två varianter av samma hjälpverb eller som två olika besläktade hjälpverb. Jfr Vb § 62.

[2] Efter *måtte* kan *ha* utelämnas framför supinumfras (Vbfraser: Allm. § 16):

Ni *måtte* (ha) haft tur med vädret så bruna som ni är.

[3] Undantagsvis kan sats med epistemiskt *må* (som anger möjlighet) konstrueras utan fundament:

Må han vara hur rik som helst, jag gifter mig ändå inte med honom. [Jfr det vanligare: Han må vara hur rik som helst, jag gifter mig ändå inte med honom.]

[4] I ett antal helt lexikaliserade förbindelser, t.ex. *det må så vara*, *X må vara Y*, *det må vara hänt*, *du må tro*, *jag må säga*, förekommer *må* med olika betydelse:

Det *må* så vara men … [epistemiskt medgivande]
Det andra människor pratar om, de *må* vara folkpartister eller företrädare för arbetarrörelsen, det uträttar kyrkans folk. (S) [epistemiskt medgivande]
Okej, det *må* vara hänt, för en gångs skull. [deontiskt medgivande]
Du *må* tro att vi hade roligt. [deontiskt krav]
Jag *må* säga att det lät lite magstarkt. [deontiskt krav]

§ 18. ***Måste.*** Hjälpverbet *måste* anger epistemisk eller deontisk nödvändighet.

a) Epistemisk betydelse

Med epistemisk betydelse är verbet *måste* subjektsautonomt och anger i sin grundbetydelse att satsen enligt vad talaren har slutit sig till av tillgängliga fakta med nödvändighet är sann:

Han *måste* vara lycklig nu.
Landslagstränaren Lars-Göran Pettersson visste ingenting och han *måste* ha hickat till när han fick höra talas om Eriks upptåg. (S)

Användningen av *måste* innebär dock inte att talaren garanterar satsens sanning, bara att alla tillgängliga data tyder på att det förhåller sig som satsen säger:[1]

Jag *måste* ha glömt nycklarna hemma. [Talaren är inte säker men allt tyder på att …]

Kalkylens grad av säkerhet kan anges med adverbial som *absolut* och *rimligtvis*. Med *väl* försvagas nödvändigheten till förmodan.

Hans fru *måste* absolut märka det. (R)
Han *måste* rimligtvis vara i New York nu.
Nu *måste* väl maten vara färdig snart.

Vanligen avser *måste* epistemisk nödvändighet i nutid men kan t.ex. i indirekt tal eller motsvarande också gälla nödvändighet i förfluten tid:

Min far hade då svarat att Peter *måste* vara lycklig när han äntligen skulle få resa.

Om *måste* är betonat står det inom satsnegationens räckvidd, men oftast används då med samma betydelse *behöva* (jfr § 6):[2]

Han ˈ*måste* inte ha lämnat Berlin än. [Vanligen: Han behöver inte ha lämnat Berlin än.]

b) Deontisk betydelse

Med deontisk betydelse anger *måste* att normadressaten är underkastad ett absolut krav.[3] Normkällan kan vara av olika slag: regler, sedvänja eller allmän ändamålsenlighet.[4]

Hon *måste* vara på jobbet senast kl. 8 varje morgon.
Det *måste* regna nu om vi ska få någon potatis i år.
Dörren *måste* stå öppen när jag målar med den här färgen.
Du *måste* börja med långa kjolar nu! (R)
Nån *måste* stanna hemma hos barnen också. (R)
Måste du alltid tjata så där?

Det deontiska *måste* är oftast subjektsorienterat. Särskilt när subjektet har en animat referent är denna vanligen kravets adressat, den som är föremålet för ett tvång eller har ett behov av att förverkliga satsinnehållet.[5] Hjälpverbet kan då parafraseras med förbindelser som *vara tvungen* eller *ha ett behov*.

Det är alltid jag som *måste* städa. ≈ Det är alltid jag som är tvungen att städa.
Jag *måste* få träffa dig snart, annars blir jag tokig. ≈ Jag har ett starkt behov att träffa dig snart.
Stolen är så skavd att den *måste* målas om. ≈ Stolen är så skavd att den är i behov av ommålning.

Men det deontiska *måste* kan också vara subjektsautonomt och användas t.ex. med expletivt subjekt:

Det *måste* komma mer folk om det hela ska gå ihop.
Ni kan inte låta den sluta så. Det *måste* komma ett svar, något som tillfredsställer publiken. (R)
Med sina kunskaper *måste* han finnas med i det fortsatta utredningsarbetet. (S)

Det deontiska *måste* används som regel inte tillsammans med satsnegation annat än när hjälpverbet är betonat och kontrasterar mot en explicit eller implicit till-

låtelse eller rekommendation. Om kontrast inte föreligger väljs i stället *slippa* eller negerat (obetonat) *behöva*.

Vi ˈ*måste* inte åka till Kina, men vi har råd till det om vi skulle vilja göra det.
Du ˈ*måste* inte läsa den men det vore bra om du gjorde det.
Arbetarklassen *måste* inte förvandlas till åhörare bara för att det finns talare. (R)

I negerad fråga används utan vidare *måste*:

Måste inte också sådana som hon betala skatt?

Det deontiska *måste* används vanligen med referens till nutid eller framtid,[6] men det kan (eventuellt allt mindre ofta) också användas om dåtid eller med perfektuellt hjälpverb om en tid som föregår satsens tematiska tid:

Nu *måste* jag arbeta till tisdag. Jfr: Nu är jag tvungen …
Om ett år *måste* jag arbeta på onsdagkvällarna också. Jfr: Om ett år är jag tvungen …
När jag var lärare *måste* jag alltid rätta skrivningar på lördagarna. Jfr: Då var jag tvungen …
Men nordvindarna återkom och Vilhelm *måste* uppskjuta överfarten. (S)
Tom *har måst* arbeta under helgerna. Jfr: Tom har varit tvungen …
Mats *har måst* hjälpa dem åtskilliga gånger. (R)
Det året *hade* Tom *måst* arbeta på helgerna veckorna före semestern.

I preteritum och perfekt implicerar *måste* i affirmativ sats att den underordnade verbfrasens aktion är förverkligad:

Ann började skratta så att hon *måste* hålla i Mats. (R)
Vi har *måst* elda hela dagen, ska jag tala om. (R)

Med *hade* eller *skulle ha* kan *måste* ange det deontiska tvånget som en nödvändig konsekvens av ett irreellt eller hypotetiskt antagande:

Roger {skulle ha *måst*/hade *måst*} sluta om jag hade krävt det. Jfr: Han hade varit tvungen …
Skulle denna jämvikt ha upprätthållits under de första minuterna, så hade kärnmaterien snabbt *måst* klumpa ihop sig till järnkärnor, men det gjorde den inte. (S)

Det deontiska *måste* kan av vissa språkbrukare parafraseras med förbindelsen *få lov*. I subjektsorienterad användning kan det om subjektsreferenten är animat ersättas med *vara tvungen*.

Tom {*måste*/fick lov att/var tvungen att} arbeta i går kväll.
Jag {*måste*/får lov att/är tvungen att} träffa dig.
Huset {*måste*/fick lov att/*var tvunget att} målas.
Det {*måste*/får lov att/*är tvunget att} regna nu snart.

[1] Efter *måste* kan *ha* utelämnas framför supinumfras (Vbfraser: Allm. § 16):

Han *måste* (ha) varit tokig som sa ja till ett sådant förslag!

[2] Obetonat epistemiskt *måste* kan marginellt användas med negation inom sin räckvidd. Hjälpverbet kan då parafraseras med *måtte*.

Han *$_0$måste* inte ha sett dig, eftersom han inte hälsade. [Det är nödvändigtvis så att han inte har sett dig …]

[3] I frågor där både *behöva* och *måste* är möjliga anger *måste* ett mer renodlat tvång, medan *behöver* ofta tillåter förhandling och argumentering från normadressatens sida:

Måste jag diska i kväll?
Behöver jag diska i kväll?

[4] *Måste* kan (utan rörelseverb) konstrueras med riktningsadverbial: *måste* {*hem/bort/till stan*} (Advl § 50). Jämför också förbindelsen *måste* ˈ*till* ’behövs’.

[5] Med förbleknad betydelse av nödvändighet används *måste* för att ange att subjektsreferenten känner ett inre behov av att ge uttryck för något:

Jag *måste* {säga/bekänna/medge} …
Han *måste* {skratta/gråta}.

[6] Den underordnade verbfrasen anger vanligen framtid när den har avgränsad aktionsart, medan den anger antingen nutid eller framtid när den har oavgränsad aktionsart. För att ange framtida innehav används t.ex. gärna det oavgränsade *ha* i verbfrasen, medan det avgränsade *få* används när talaren direkt vill betona den ingressiva aktionsarten (jfr *vilja* § 26 not 3):

Jag *måste* {ha/?få} en öl, annars törstar jag ihjäl. Jfr: Kan jag {*ha/få} en öl.

§ 19. ***Orka.*** *Orka* har potentiell betydelse. Det är subjektsorienterat och anger att subjektsreferenten har kraft eller uthållighet nog att förverkliga satsinnehållet. *Orka* har alltså en mera specialiserad betydelse än *kunna*, *förmå*, *vara i stånd* (*till*). Det används oftast i icke-affirmativ kontext.

Perssons *orkar* inte bära upp pianot. *Pianot *orkade* inte bäras upp av Perssons.
Hon var så trött att hon inte *orkade* diskutera med honom.

Orka förutsätter inte ens i affirmativ sats om förfluten tid att den underordnade verbfrasens aktion genomförs:

Visst *orkade* vi bära upp pianot (om det behövdes). [Jfr *lyckas*: Visst lyckades vi bära upp pianot (*om det behövdes).]

Orka saknar (liksom verbförbindelsen *orka* ˈ*med*) nästan alla de typiska hjälpverbsegenskaperna (Vb § 33 Schema 6).[1]

[1] *Orka* kan marginellt konstrueras (utan rörelseverb) med riktningsadverbial: *orka* {*hem/till stan*} (Advl § 50).

Skola § 20–24

§ 20. Huvudbetydelser hos *skola*. Som modalt hjälpverb används *skola* med ett antal olika, sinsemellan vagt avgränsade betydelser.

1. Epistemisk betydelse:

a) för att ange att satsinnehållet är sant enligt vad som sägs (hjälpverbet står då vanligen i presens):

Det *skall* finnas över 200 muslimer i vår lilla stad, sägs det.

b) för att ange att satsinnehållet är hypotetiskt (hjälpverbet står då vanligen i preteritum):

I så fall *skulle* det växa bättre.

2. Deontisk betydelse för att ange att satsinnehållet överenstämmer med en eller annan norm eller med någon annans vilja än normadressatens:

Blommorna *skall* sättas i vatten snarast.
Det var en självklarhet att de *skulle* sitta tysta vid bordet.

Det deontiska *skola* används också när talaren gör en utfästelse som binder hans framtida handlande:

{Du *skall* få/Jag *skall* ge dig} min gamla cykel, det lovar jag.

3. Intentionell betydelse för att ange att satsinnehållet överensstämmer med subjektsreferentens avsikt:

Han *skall* köpa sig ett hus på landet, säger han.

Både när *skola* har intentionell betydelse och vanligen när det har deontisk betydelse ligger den underordnade verbfrasens aktion senare i tiden än hjälpverbets tid.[1] I många fall framstår denna tidsskillnad som lika viktig eller viktigare än den modala betydelsen, och *skola* kan då ses som temporalt hjälpverb (Tempus § 30).[2]

[1] I deontisk och intentionell betydelse används *skola* framför riktningsadverbial (utan rörelseverb) (Advl § 50):

Du *ska* till stan och hämta bräder.
Jag *ska* hem.

Utan underordnad verbfras används *skola* också i vissa lexikaliserade förbindelser:

Vad *ska* du med ˈden (₀till)*?* [jfr Huvudsatser § 67]
Han *ska* inte ˈmed på resan.
Nya pengar *ska* ˈtill för att vi ska kunna fortsätta.

Efter *skulle* kan *ha* utelämnas framför supinumfras (Vbfraser: Allm. § 16):

Du *skulle* bara (ha) vetat vad han sa om dig!

[2] Som rent temporalt hjälpverb används *skola* framför allt i följande fall:

a) För att ange kommande tid används *skola* (vid sidan av presens och *komma*) särskilt i narrativa och interrogativa bisatser efter vissa överordnade verb som anger någons önskan, undran, förväntan eller förutsägelse (Tempus § 40: c, e):

Han hoppas att det *ska* regna hela dagen.
Jag undrar vilken väg åskvädret {*ska* ta/tar}.
Frågan är från vilket håll det *ska* börja blåsa.
Han räknar med att regeringen *skall* falla i nästa val.

Mindre ofta används *skola* i huvudsats med innebörd av undran eller förutsägelse för att ange framtid (jfr Tempus § 30: 1):

När *ska* han dyka upp igen?
Att döma av naturens tecken *skall* vintern bli kall.

Också i vissa mer eller mindre fasta förbindelser förekommer temporalt *skola* om framtid:

Nu *ska* du få {höra/se}.
Det här *ska* bli spännande.
Det *ska* bli roligt att få se dig igen.

b) I finala bisatser (Tempus § 39: a) är hjälpverbet *skola* obligatoriskt:

Han sitter vid fönstret för att han *ska* kunna se alla som kommer förbi.
Han flyttade på blomvasen för att vi *skulle* se varandra bättre.

c) För att ange en tid som följer på en given tid i det förflutna används normalt *skola* (också där framtid skulle uttryckas med presens eller *komma*, Tempus § 30: 2):

Han {påstod/trodde/visste} att det snart *skulle* börja regna. Jfr: Det regnar snart. Det kommer snart att regna.
Han sa att det *skulle* komma flera leveranser i nästa vecka. Jfr: Det kommer flera leveranser i nästa vecka.
Eftersom gästerna *skulle* stanna en vecka till kunde hon inte resa bort.
Hon visste att det *skulle* ha regnat färdigt när det blev dags för festen.
Detta projekt *skulle* emellertid sluta helt annorlunda än vad vi då kunde ana.

Som de sista exemplen visar är gränsen mellan modalt och temporalt *skola* i de flesta fall mycket vag.

§ 21. *Skola* med epistemisk betydelse: sant efter vad det sägs. Hjälpverbet *skola* används för att ange att satsinnehållet är sant enligt vad talaren har hört sägas. I denna betydelse är hjälpverbet subjektsautonomt. Hjälpverbet står vanligen i presens och är synonymt med det epistemiska hjälpverbet *lär*.

Han *ska* komma hem när som helst (sägs det).
Han *ska* ha varit en mycket duktig violinist (sägs det).
Enligt polisen *ska* de ha varit med och stulit vapen och sprängämnen ur mobiliseringsförrådet i Järna. (S)

Preteritumformen *skulle* kan användas för att ange hörsägen i förfluten tid:[1]

Han hade hört att hon *skulle* vara en mycket duktig violinist.
Man {berättade/påstod/sa} att han *skulle* ha ägnat sig åt svart magi.
Det ryktades att bolaget *skulle* vara bankrutt.

Efter vad som sas på festen *skulle* du vara på väg till Singapore.
Hon tog ett par djupa klunkar av vinet. […] Vin *skulle* ju vara så nyttigt för blodet, sades det. (R)

Ibland används *skulle* (med förskjutet preteritum, jfr Tempus § 42) för att ange satsinnehållet som en möjlig slutsats av någons yttrande eller av ett sakförhållande som aktualiserats på annat sätt, och hela satsen kommer då närmast att ange en viss skepsis från talarens sida:[2]

Han *skulle* alltså vara den tilltänkte pristagaren?
Skulle hon ha rånat en bank? Nej, det är inte möjligt!

Satsadverbial med ungefär samma betydelse som epistemiskt *skola* är *efter vad det sägs* m.fl. eller med mera specificerad betydelse *enligt NN* m.fl. (Satsadvl § 21). *Skola* kan pleonastiskt samförekomma med sådana satsadverbial.

Fartygen *ska* enligt uppgift ha haft sammanlagt 41 personer ombord. (S)

[1] Bisatser som är underordnade *det {verkar/förefaller/ser ut}* kan ha *skulle* för att ange tentativt omdöme (jfr också § 22):

Det verkade som om hon *skulle* vara mycket duktig. ≈ Det verkade som om hon var mycket duktig.
Det verkar som om hon *skulle* vara mycket duktig. ≈ Det verkar som om hon är mycket duktig.
Det verkar som om han *skulle* bli färdig till jul. ≈ Det verkar som om han {ska bli/blir} färdig till jul.

[2] Med vagare epistemisk betydelse används *skall* för att ange något som talaren minns eller antar:

Det *ska* ligga ett fotoalbum i den här lådan (minns jag).
Det *ska* finnas en källa här någonstans i skogen. Det fanns det i alla fall när jag var här sist.

Också preteritumformen *skulle* kan användas med nutids- eller framtidsbetydelse för att ange vad som borde ske under vissa förutsättningar (enligt vad talaren minns eller kan räkna ut). Betydelsen ligger nära *borde* (§ 7: a).

Om du sätter på strömmen nu så *skulle* det hela fungera igen.
Om jag minns rätt så *skulle* vi snart vara framme vid en bensinstation.
– Får jag behålla boken en vecka? – Det *skulle* väl inte vara något problem.

Som en underförstådd hänvisning till en tidigare överenskommelse används *skulle* med nutids- eller framtidsbetydelse:

Då *skulle* jag ha tillbaka traktorn som i morgon då, va?
Då *skulle* du kunna komma och hämta tvätten på torsdag.
Då *skulle* det vara klart då?

§ 22. *Skulle* med hypotetisk epistemisk betydelse. Preteritumformen *skulle* kan användas för att ange att satsinnehållet är hypotetiskt. Hjälpverbet används mest i en huvudsats vars proposition för sin fakticitet är beroende av en annan, ir-

reell eller osannolik proposition, vilket innebär att också den förra propositionen är irreell eller osannolik (Tempus § 43). I denna användning är *skulle* subjektsautonomt. I finlandssvenska (samt regionalt eller individuellt i sverigesvenska) används *skulle* med denna betydelse också i bisats.

{Om hon vore frisk/I så fall} *skulle* hon kunna arbeta.
Då *skulle* han inte sitta här nu.
Då *skulle* han ha varit i Bryssel när det hände.
Men jag *skulle* publicera samma material omigen i dag. (S)
Jag undrar hur Erik Eriksson *skulle* göra en film om ”Nacka” Skoglund? (S) [nämligen om han hade möjligheten, vilket han inte har nu]
Ingen TV-filmare utom han *skulle* tillåta sig att så demonstrativt bryta mot vedertagen TV-estetik. (S)

Dessutom används *skulle* (också i sverigesvenskt standardspråk) i konditional bisats för att ange en vanligen osannolik möjlighet som huvudpersonen inte kan påverka och vars fakticitet bara kan fastställas i framtiden (Tempus § 42 not 4: c).[1] Den huvudsats som är överordnad den konditionala bisatsen har då samma form som när bisatsen är helt neutral med avseende på sannolikhet.

Om dina föräldrar *skulle* komma hem, så ringer du mig genast. Jfr: Om dina föräldrar kommer hem, så ringer du mig genast.
Om det *skulle* börja regna, kom då in genast.
Vi vill inte att hon hittar på några dumheter om hon *skulle* vakna till liv. (R)
Vi har gasmasker också, om det *skulle* behövas. (R)

I narrativa bisatser som anger ett hypotetiskt, förhållandevis osannolikt sakförhållande används också *skulle* (jfr också § 21 och Tempus § 48 not 1):

Det är inte särskilt sannolikt att någon *skulle* bete sig så nuförtiden.

Med förbleknad hypotetisk betydelse används *skulle* särskilt framför *kunna* (§ 13) eller *vilja* (§ 26) i satser som uttrycker hövlig anhållan (Tempus § 47):

Skulle du {kunna/vilja} eftersända min post? [underförstått: om jag bad dig om det]
Jag undrar om du *skulle* {kunna/vilja} eftersända min post.
Skulle jag kunna få min post eftersänd?
Jag *skulle* vilja föreslå att du tar en taxi. [underförstått: om jag hade rätt att besvära dig med mina synpunkter]
Ser du den där saken, den där veven? *Skulle* du vilja veva på den så att dörren öppnas? (R)
Skulle du kunna ta och ringa hem till honom? (R)

Tillsammans med verb för vilja och önskan används *skulle* för att ange att önskan är eller av hövlighetsskäl framställs som orealistisk (Tempus § 46: 2). *Skulle* i sådana satser är ofta pleonastiskt.

Jag *skulle* önska att vi kunde träffas alla tre och reda ut det. (R) [underförstått: om jag fick önska mig något sådant]
Skulle du vilja bo i en lägenhet med utgång rakt ut i en jättestor, glasövertäckt gård med Medelhavsklimat? (S) [underförstått: om det vore realistiskt att vilja något sådant]

När verb för vilja eller önskan är underordnat *skulle ha* innebär det att önskan etc. inte uppfylls:

Jag *skulle* ha {önskat/velat} att vi kunde fara till Italien i sommar.

När *skulle* överordnas verbet *tro* (eller verb med likartad betydelse) anger det att antagandet är tentativt:

Jag *skulle* {tro/säga} att hon är 26 år.

När *skulle ha* överordnas verbet *tro* (eller verb med likartad betydelse) anger det att den underordnade satsens innehåll är irreellt:

Jag *skulle* ha {trott/sagt} att hon var 26 år.
Man *skulle* ha trott att synonymerna och skönmålningarna bara var ett taktiskt drag av de inblandade – både civila och militära – för att undvika en blodig upplösning. Men så var inte fallet. (S)

[1] Även som förskjutet preteritum av deontiskt *skola* förekommer *skulle* i konditional bisats (Tempus § 42 not 4: a–b):

Om jag inte *skulle* gå upp så tidigt i morgon, kunde jag stanna kvar längre här. [Jfr utan tempusförskjutning: Om jag inte ska gå upp så tidigt i morgon, kan jag stanna kvar längre här.]
Om du *skulle* behandlas som du förtjänade, körde jag ut dig på momangen. [Jfr utan tempusförskjutning: Om du ska behandlas som du förtjänar, kör jag ut dig på momangen.]

§ 23. *Skola* med deontisk betydelse. Hjälpverbet *skola* används i presens eller preteritum i satser som anger att någon eller något kräver en viss handling av någon som inte kan förväntas utföra handlingen av sig själv. Kravet kan vara förankrat i en viss social eller funktionell norm (plikt, skyldighet, sedvänja, ordning, normalitet, ändamålsenlighet).[1]

Den som kommer hem sist *skall* släcka ytterlyset.
Man *ska* inte tro på allt som man hör.
Nyckeln *skall* hänga på spiken.
Ska verkligen dina kläder ligga så här?
Ska det här {vara/föreställa} oxfilé?
Sedan juli 1983 *skall* det lokala befälet på eget initiativ sätta in vapen mot en ubåt som påträffas i inre vatten i syfte att tvinga upp den till ytan. (S)
Det *ska* väl du veta som är jurist.
Ska jag begära påökning?

På den tiden *skulle* man tvunget förlova sig.
Det var en anskrämlig skylt på Norr Mälarstrand, som visades upp i lämpliga sammanhang då anslagen *skulle* motiveras. (S)

I denna användning erinrar *skola* semantiskt om *böra* som dock inte anger ett så kategoriskt krav som *skola*. Medan *böra* anger en rekommendation som bygger på allmänna moralföreställningar och liknande hänvisar *skola* ofta mera direkt till makt: en persons eller en institutions rätt att ge anvisningar (befallning, föreskrift, råd) till andra.[2]

Olsson *skall* genast städa nere i garaget.
Du *ska* hålla munnen och göra som jag säger.
Hon *skall* naturligtvis skicka in sina ansökningar snarast.
– Fotografiet *skall* ligga där inne, inte här! säger hon mycket bestämt […] (R)
Ni *skall* fortsätta med samma fart som ni nu håller … (R)
Barnen *ska* läggas senast vid 9-tiden.
Han *skulle* gå till rektorn genast.
Hon *skulle* anteckna allt hon såg, hade Person sagt. (R)
Jag *ska* väckas kl. 3. [Det krävs av lyssnaren att han skall se till att satsinnehållet förverkligas.]

Preteritumformen *skulle* kan användas om nutid eller framtid (tempusförskjutning; jfr Tempus § 42). Då blir betydelsen av tvång svagare, och innebörden närmar sig den hos det deontiska *borde* (jfr § 7: b).

Du *skulle* lägga dig lite tidigare om kvällarna.
Du *skulle* nog inte dricka starkare än mellanöl. (R)

En överenskommelse (avtal, löfte, åtagande, förslag) som föreligger eller som just yttras innebär en förpliktelse och binder dem som gör åtagandet på samma sätt som utifrån kommande krav. I satser som anger avtal, löfte etc. används därför det deontiska *skola*. Satsadverbialet *gärna* innebär där att åtagandet görs villigt.

Du *ska* (gärna) få min gamla cykel när jag dör.
Och jag *ska* gärna hjälpa dig om du tror att jag kan det. (R)

Skola används ofta i narrativ bisats (Tempus § 40: b–c) underordnad predikat som anger olika slags krav, förslag, löften eller önskningar. Att modalbetydelsen fortfarande är levande framgår av att det futurala hjälpverbet *komma* normalt inte är möjligt som alternativ till *skola*. Exempel på verb eller verbförbindelser av denna typ:

föreskriva, stadga; vilja, önska; anhålla, be, begära, fordra, kräva; besluta, bestämma; befalla, säga 'till; föreslå, rekommendera; avtala, enas om, överenskomma; försäkra, lova; vara avsikten, vara meningen, vara tänkt; vara förutsättningen för, vara villkoret för

Han vill att vi *ska* ta bort nässlorna. (R)
Vi bestämmer att han *ska* ringa om några dagar. (R)

De kräver att deras fängslade kamrater *skall* friges […] (R)
Perfekt läge för sexårsdamen att smyga med här, vilket förmodligen är en förutsättning för att hon *skall* räcka över full distans. (S)

I indirekt anföring och referatmening återges uppmaningar (t.ex. direktiv sats i det återgivna yttrandet) med *skola*:

Han sa att jag *skulle* hämta posten. Jfr: Hämta posten!
Han föreslog att jag *skulle* fara till Berlin. Jfr: Far till Berlin, för tusan.
Jag *skulle* fara till Berlin, tyckte han.

Skola används inte i infinitivfraser även om en narrativ bisats underordnad samma predikat kan eller måste ha *skola* (Tempus § 33):

Vi lovade att {Ø/**skola*} laga deras bil. Jfr: Vi lovade att vi {skulle laga/*lagade} deras bil.
Avsikten var att {Ø/**skola*} stoppa dem vid kyrkan. Jfr: Avsikten var att vi {skulle stoppa/*stoppade} dem vid kyrkan.
De sålde mark för att {Ø/**skola*} få pengar till räntan. Jfr: De sålde mark för att de {skulle få/*fick} pengar till räntan.

Med deontisk betydelse hos *skola* anger den underordnade verbfrasen oftast en senare aktion än hjälpverbets egen. Aktionerna kan dock vara samtidiga.[3]

Knivarna ligger i tredje lådan därför att de *skall* ligga där.

[1] Användningen av det deontiska *skola* baseras ofta på en funktionell norm. Därför används *skola* ofta när riktlinjer för framtida handlande skall göras upp. Den deontiska innebörden är här ofta förbleknad, varför hjälpverbet framstår som nästan bara temporalt (dvs. futuralt).

Hur *ska* vi nu utforma vår politik?
Vilket instrument *ska* hon välja?

De {förhandlade om/dryftade/överlade om/övervägde/funderade över/begrundade} vilka områden som *skulle* bebyggas.

[2] Förbleknad betydelse av oundviklig deontisk nödvändighet har *skola* när det används (med parafrasen *måste*) i förebråelser, där talaren låtsas förutsätta att subjektsreferenten är underlagd ett tvång att bete sig på ett icke önskvärt sätt:

Alltid *ska* du prata om ditt jobb när vi är bortbjudna.
Att de *ska* hugga ner träden på ett sådant här ställe!
Varför *ska* hon klä sig så gräsligt!
Ska du alltid sitta inne och läsa när det är vackert väder?
De *skall* alltid vara bäst. (R)
Att det *ska* vara så svårt att leva bekymmersfritt […] (R)

Det var {ledsamt/tråkigt/synd/skam} att hon *skulle* klä sig så gräsligt.
Det förargade mig att de alltid *skulle* hugga ner träden på alla stadens torg på den tiden.
Alltid *skulle* hon fråga hur jag mådde fastän hon i själva verket ingenting ville veta. (R)

Det deontiska *skola* används dessutom i olika mer eller mindre lexikaliserade uttryck med förbleknad deontisk betydelse:

Tack *ska* du ha.
Jag *skulle* hälsa från min mamma.
Det *ska* du säga som aldrig behöver gå och handla.

[3] Med deontisk innebörd står hjälpverbet ofta med subjekt i andra person i satser som utgör påståenden och med subjekt i första person i satser som utgör frågor:

Du *ska* se den där filmen. [Jfr med intentionell betydelse: Ska du se den där filmen?]
Ska jag se den där filmen? [Jfr med intentionell betydelse: Jag ska se den där filmen.]

§ 24. *Skola* med intentionell betydelse. Hjälpverbet *skola* kan användas i presens och preteritum för att ange att subjektsreferenten avser att utföra den aktion som anges av den underordnade (agentiva) verbfrasen. I denna betydelse kan hjälpverbet ofta parafraseras med exempelvis *tänka, stå i begrepp*.[1] Med intentionell betydelse är *skola* alltid subjektsorienterat.[2]

Ska du inte ta semester i sommar?
Han säger alltid att han *ska* ringa.
Min syster *ska* börja arbeta på Volvo.
Torka av näsan nu, *ska* jag skriva ut ett betyg. (R)
Vad *ska* du göra där hela förmiddagen? (R)

Han sa alltid att han *skulle* ringa.
Just som hon *skulle* lägga ifrån sig paketet, hajade hon till […] (R)

Intentionell betydelse kan hjälpverbet sägas ha också i satser med vilka talaren föreslår att han och lyssnaren skall göra något gemensamt (se dock också § 23 om hjälpverbets deontiska betydelse i satser som anger åtagande):

Ska vi gå och se den där filmen?
Ska vi säga det då, Ronnie? (R)
Ska vi spela en omgång, sa jag. Har du en kortlek. (R)

Preteritum *skulle* används (med tempusförskjutning) i satser som anger talarens eller en annan prominent referents ärliga eller spelade tvekan i talögonblicket inför en framtida handling (jfr § 21 om satser där *skulle* används med syftning på tidigare tanke eller påstående):

Om jag *skulle* gå och se den där filmen i alla fall.
Jag undrar om jag *skulle* gå och se den där filmen.
Om jag *skulle* försöka få tag i morgontidningen? (R)

[1] Det intentionella *skola* står ofta på gränsen till att vara ett rent temporalt hjälpverb för framtid (§ 20, särskilt not 2). Detta är rimligt nog, eftersom en verbfras underordnad ett verb som anger avsikt och skyldighet normalt avser en senare tid än det överordnade verbet. Att *skola* är mera temporalt än andra verb som anger exempelvis planering och avsikt framgår av att talaren måste tro på att aktionen kommer att förverkligas (§ 5):

?Hon *ska* åka till Berlin i höst, men det blir nog inte av. Jfr: Hon tänker åka till Berlin i höst, men det blir nog inte av. *Hon {kommer att åka/åker} till Berlin i höst, men det blir nog inte av.

[2] Trots att hjälpverbet i sin intentionella betydelse (liksom vanligen i sin deontiska) är subjektsorienterat underordnas det ogärna aktionella hjälpverb:

?Hon har slutat *skola* resa till Berlin. Jfr: Hon har slutat vilja resa till Berlin.

ANM. Gränsen mellan det deontiska och det intentionella *skola* är vag. I löften och planer är subjektsreferenten samtidigt normkälla och normadressat: löftet uttrycker löftesgivarens intentioner men binder – i och med att det ges – löftesgivaren på samma sätt som utifrån kommande krav. I utfästelser och åtaganden kan därför *skola* inte utbytas mot *tänka*. Vid animat subjekt kan det ofta inte avgöras om hjälpverbet är deontiskt eller intentionellt eller bådadera.

Nu *ska* jag städa huset. [deontiskt (åliggande), intentionellt (avsikt) eller bådadera (löfte)]
Jfr: Nu *ska* huset städas. [deontiskt (ty subjektsautonomt)]

§ 25. ***Slippa***. *Slippa* har deontisk betydelse och används med betydelse av upphävt krav: att någon slipper göra något innebär att det inte är nödvändigt att han gör det.

Hon *slapp* rensa jordgubbarna. ≈ Hon behövde inte rensa jordgubbarna.
Du *slipper* inte rensa jordgubbarna. ≈ Du måste rensa jordgubbarna.

Subjektsreferenten är en animat upplevare av kravet, och det förutsätts att den underordnade verbfrasens aktion inte ligger i hans intresse:

Björn *slipper* ligga överst.
*Böckerna *slipper* ligga överst. Jfr: Böckerna behöver inte ligga överst.
Stabschefen bad att få *slippa* åka till Kina.
Han *slipper* att åka (*fastän han vill).

Undantagsvis kan också *slippa* användas med inanimat subjekt som med en bleknad metafor kan tolkas som upplevare:

Lägg över brödet så det *slipper* ligga där och torka.

Verbet *slippa* är alltså nästan alltid subjektsorienterat och har också i övrigt nästan bara huvudverbsegenskaper (Vb § 33 Schema 5): det följs gärna av infinitivmärket *att*, det kan ta nominalfras som objekt, det kan vara korrelat till *göra* (*det*), det har full tempusböjning etc.

§ 26. ***Vilja***. Det intentionella *vilja* har flera hjälpverbsegenskaper (Vb § 33 Schema 7) men är liksom övriga intentionella verb subjektsorienterat:[1] subjektsreferenten är bärare av en åstundan att den underordnade verbfrasens aktion blir verklighet.[2] Den underordnade verbfrasen avser normalt en senare tid än hjälpverbets tid och är oftast men inte alltid agentiv.[3]

Han *vill* syssla med blommor.
Hon *ville* bo hos oss.
Bengt *ville* gärna {väljas/bli vald} till kassör.
Vi skulle gärna *vilja* träffa er en gång till.

Vilja används (liksom *kunna*) inte sällan i indirekta uppmaningar. I stället för att direkt uppmana till en viss handling med en direktiv huvudsats kan den uppmanande fråga om lyssnaren vill utföra en viss handling, något som har konventionaliserats som en hövlig anhållan eller ett erbjudande (Huvudsatser § 49, 84). Det försynta i uppmaningen kan understrykas med tempusförskjutning, oftast med *skulle* (jfr *kunna* § 13, Tempus § 47).

Vill du (vara snäll och) hämta min kappa?
Du *vill* väl inte (vara snäll och) hämta min kappa?
Skulle du *vilja* (vara snäll och) hämta min kappa?
Ville du möjligen (vara snäll och) hämta min kappa?

Också annars kan viljan tonas ner genom tempusförskjutning:

Vi skulle *vilja* ha rödspätta.
Pojken här skulle gärna *vilja* titta på din modelljärnväg.
Jag *ville* nog hemskt gärna läsa artikeln innan den går i tryck.

Vilja används som huvudverb (utan underordnad verbfras) i olika konstruktioner framför allt med narrativ bisats:[4]

Hon *vill* att mamma ska komma.

I desiderativa huvudsatser och i bisatser med önskebetydelse kan *vilja* ha en förbleknad betydelse och stå med subjekt vars referent inte är utrustad med vilja (Huvudsatser § 101–102, Bisatser § 135):

Om det bara *ville* blåsa lite mera!
Hon önskade att det *ville* blåsa lite mera.

[1] Metaforiskt används *vilja* med inanimat subjektsreferent i icke-affirmativa satser:

Motorn *ville* inte starta.
Båten *vill* visst bara snurra runt.

[2] *Vilja* kan konstrueras utan rörelseverb med riktningsadverbial (Advl § 50):

Han *ville* {hem/ut/i|från dig}.

Vilja är lexikaliserat med den underordnade verbfrasen utelämnad i olika (svagt koncessiva) generaliserande satser:

ta vad du vill, ta så mycket (som) du vill, han må vara {så/hur} stark han vill, han må springa {så/hur} fort han vill

Efter *ville* kan *ha* utelämnas framför supinumfras (Vbfraser: Allm. § 16):

Barnen *ville* nog hellre (ha) ätit glass.

[3] När den underordnade verbfrasen anger önskat innehav används verbet *ha* (ej *få*) i verbfrasen (jfr *måste* § 18 not 6):

Han *vill* {ha/*få} en cykel.
Jfr: Kan jag {*ha/få} en cykel.

[4] Exempel på andra konstruktionsmöjligheter är *vilja ngn ngt*, *vilja ngn* {*väl/illa*}, *vilja* + naket abstrakt substantiv, *vilja* ˈ*åt ngn* och *vilja* ˈ*till*:

Vad *vill* du mig?
Hon *vill* alla väl.
De *ville* inte {samförstånd/krig}.
De *ville* åt min chef.
Det *vill* till att du arbetar hårt.

33 AKTIONSARTER

1 Översikt. 2 Aktionsart på olika syntaktisk nivå.

Aktionsarternas betydelsekomponenter 3–13

Distinktionen avgränsad : oavgränsad aktionsart 3–7

3 Avgränsad och oavgränsad aktionsart. 4 Bundna bestämningar som reflekterar eller anger avgränsad : oavgränsad aktionsart. 5 Fria adverbial som reflekterar eller anger avgränsad : oavgränsad aktionsart. 6 Överordnat eller pseudosamordnat verb och distinktionen avgränsad : oavgränsad aktionsart. 7 Subjektet och distinktionen avgränsad : oavgränsad aktionsart.

8 Tempus och aktionsart. 9 Distinktionen processuell : icke-processuell aktionsart. 10 Distinktionen dynamisk : statisk (icke-dynamisk) aktionsart. 11 Distinktionen durativ : punktuell (icke-durativ) aktionsart. 12 Distinktionen resultativ : icke-resultativ aktionsart. 13 Perfektparticip och distinktionen resultativ : icke-resultativ aktionsart.

Fyra aktionsarter 14–18

14 Översikt. 15 Tillstånd. 16 Oavgränsad process. 17 Avgränsad process. 18 Punkthändelse.

Överförd aktionsartsbetydelse 19–22

19 Översikt. 20 Generisk aktion. 21 Iterativ aktion. 22 Ingressiv aktion.

§ 1. Översikt. Med aktion menas ett skeende eller ett tillstånd sådant det uppfattas och språkligt beskrivs av språkbrukaren. Aktioner har olika tidsliga egenskaper och kan efter dessa grupperas i olika slag av aktioner, aktionsarter. Aktioner uttrycks framför allt med verben och deras bestämningar. Samma verklighet kan struktureras i aktioner på flera olika sätt beroende på vilken del av det verkliga skeendet eller tillståndet som satsen omtalar och kan därför ofta beskrivas med verb eller verbfraser med olika aktionsart.

Vaktmästaren *satte sig* ner igen. [Satsen anger övergången till ett nytt läge hos subjektsreferenten.]

Vaktmästaren *satt* ner igen. [Satsen anger subjektsreferentens läge.]

Petra *skrev ett brev* till sin kusin. [Skrivandet av ett brev beskrivs som ett skeende som förs till ett slut.]

Petra *skrev på ett brev* till sin kusin. [Skrivandet av ett brev beskrivs som ett skeende som inte förs till ett slut.]

De fyra viktigaste aktionsarterna är tillstånd (t.ex. *Björn är rörmokare*, *Olof hade ont i magen*), oavgränsad process (t.ex. *Karin målar på tavlan*, *Peter sprang längs med spåret*), avgränsad process (t.ex. *Karin målade en tavla*, *Peter springer till stan*) och punkthändelse (t.ex. *Blomman slog ut*, *Chefen avgår*).

Semantiska distinktioner som skiljer de tydligaste aktionsarterna åt är avgränsning, processualitet, dynamiskhet och durativitet. Om en aktion innebär att ett skeende har en naturlig slutpunkt kallas aktionen avgränsad, t.ex. *Kassören somnade*, *Pelle bakade ett bröd*. Efter slutpunkten kan skeendet inte längre äga rum. En aktion utan naturlig slutpunkt kallas oavgränsad. Den är antingen tidsligt obegränsad eller kan avslutas när som helst, t.ex. *Jorden är rund*, *Kassören sov*, *Pelle bakade bröd*.

Om en aktion uppfattas som ett inhomogent förlopp, dvs. om den innebär att predikationsbasen genomgår en rad olika mer eller mindre distinkta tillstånd under aktionen, kallas den processuell: *Kassören sprang*, *Pelle bakade ett bröd*. I det motsatta fallet är aktionen antingen ett homogent statiskt tillstånd eller en punkthändelse som består av bara ett moment. Sådana aktioner är icke-processuella, t.ex. *Olof beundrade sin chef*, *Kassören somnade*.

Om en aktion inbegriper en förändring av något slag kallas den dynamisk, t.ex. *Olle sprang till stan*, *Tuppen gol*. Inbegriper den inte någon förändring kallas den statisk, t.ex. *Nyckeln låg i lådan*, *Olle kände Per*. Om en aktion har tidsutsträckning kallas den durativ, t.ex. *Arne läste* (*i två timmar*), medan en aktion utan (språkligt relevant) tidsutsträckning kallas punktuell, t.ex. *Arne slog upp boken*. En annan distinktion som kan vara relevant vid beskrivningen av olika sorters aktioner är resultativitet. Resultativa aktioner åstadkommer ett nytt tillstånd, t.ex. *Flickan somnade*; icke-resultativa gör det inte, t.ex. *Hunden darrade*.

De fyra grundläggande aktionsarternas viktigaste betydelsekomponenter sammanfattas i Schema 1.

Aktionsarter			
Oavgränsade		Avgränsade	
Icke-processuella	Processuella		Icke-processuella
Durativa			Punktuella
Statiska	Dynamiska		
Tillstånd	Oavgränsade processer	Avgränsade processer	Punkthändelser
Två plus tre är fem.	Vimpeln fladdrade.	Mjölken rann ut.	Johan blinkade.
Karla älskade Per.	Oskar ritade.	Lotta skrev ett brev	Lampan slocknade.
Lotta bodde hemma.	Temperaturen steg.	Vi gick en mil.	Planet lyfte.

SCHEMA 1. De fyra aktionsarterna med exempel.

Aktionsarten har inte något systematiskt uttryck som t.ex. tempus utan visar sig mera indirekt, t.ex. i valet av vissa (tids)adverbial, i verbfrasens förmåga att underordnas vissa aktionella hjälpverb eller i möjligheten att avleda perfektparticip med en viss tidsbetydelse av olika verb.

Aktionsarten som semantisk kategori kan kopplas till olika nivåer i en sats: man kan tala om aktionsarten hos verbet, hos den inre verbfrasen (verb + bundna bestämningar), hos den yttre verbfrasen (inre verbfras + fria bestämningar) eller hos satsen inklusive subjektet. Vanligen är det dock så att aktionsarten görs entydig i verbfrasen och att satsen har samma aktionsart som verbfrasen.

I vissa fall kan verb eller verbfraser som prototypiskt anger en av de fyra grundläggande aktionsarterna få överförd aktionsartsbetydelse. Sålunda kan ett uttryck för en enstaka aktion användas om en (möjlig) upprepning av aktionen (generisk eller iterativ betydelse), och ett uttryck som avser en i och för sig oavgränsad aktion kan användas om aktionens början (ingressiv betydelse).

Min bror *spelade fiol* på den tiden.
Plötsligt *mindes* jag vad han sagt.

ANM. 1. Medan aktionsarten är en karakteristik av aktionens egen inre tidsstruktur är tempus ett sätt att ange hur aktionen i sin helhet ligger på tidslinjen framför allt i förhållande till talögonblicket.

ANM. 2. Ibland används termen aspekt för det som här kallas aktionsart. Aspekt har också använts för en verbmorfologisk distinktion som finns i vissa språk.

ANM. 3. Med termen aktion kan både avses en semantisk enhet, dvs. en inomspråklig betydelsestruktur, och en referentiell enhet, dvs. ett verkligt skeende eller sakförhållande som motsvarar denna semantiska enhet. För det mesta kan termen användas vagt som ett begrepp med både den ena och den andra innebörden, men vid behov kan man tala om semantisk aktion gentemot referentiell aktion.

ANM. 4. I stället för termen ”avgränsad” har man också använt andra termer, t.ex. ”perfektiv”, ”terminativ”, ”avslutad”, ”gränsrelaterad” och ”gränsuppnående”, i stället för ”oavgränsad” t.ex. termerna ”imperfektiv”, ”kursiv”, ”pågående” eller ”durativ”.

ANM. 5. En indelningsgrund som också har använts men som har föga att göra med aktionens tidsstruktur är agentivitet. Agentiva aktioner igångsätts eller upprätthålls av en i satsen uttryckt eller underförstådd agens (Vb § 5), t.ex. *Persson fällde trädet*, *Trädet fälldes av Persson*, medan icke-agentiva aktioner beskrivs som oplanerade, utan förorsakare, även om de i själva verket kan vara konsekvenser av andra agentiva aktioner, t.ex. *Trädet föll*. Agentiva oavgränsade processer, t.ex. *springa längs stranden*, har ofta kallats aktiviteter, medan agentiva avgränsade processer har benämnts prestationer, t.ex. *bestiga ett berg*.

§ 2. Aktionsart på olika syntaktisk nivå. Alla lexikala uttryck eller syntaktiska konstruktioner som anger en aktion har en mer eller mindre tydlig aktionsart. Ett verb anger ofta genom sin lexikala betydelse en aktion som t.ex. antingen är avgränsad eller oavgränsad (§ 3–7). Den verbfras där verbet är huvudord övertar

vanligen verbets aktionsart, men denna kan också modifieras eller ändras av betydelsen hos verbets bestämningar.

läsa, läsa gamla brev [oavgränsad]
läsa färdigt, läsa två brev [avgränsad]

En verbfras kan vara bestämning i en annan verbfras, som genom sitt huvudord kan få en annan aktionsart än den underordnade verbfrasen:

läsa gamla brev, bruka läsa gamla brev [oavgränsad]
börja läsa gamla brev, sluta läsa gamla brev [avgränsad]

En sats' aktionsart kan påverkas av subjektets betydelse:

Mostern dog. [avgränsad]
Folk dog som flugor. [oavgränsad]

Också adjektiv, substantiv och particip kan sägas ange aktioner. Dessa ordklasser har då i sig oavgränsad betydelse (tillstånd), medan den verbfras där de ingår genom det överordnade verbet kan vara avgränsad eller oavgränsad.

vara glad [oavgränsad]
bli glad, göra ngn glad [avgränsad]
vara kapten [oavgränsad]
bli kapten, göra ngn till kapten [avgränsad]

I vissa fall är det tveksamt om ett uttryck representerar bara den ena polen i en aktionsartsdimension, t.ex. med avseende på distinktionen avgränsad : oavgränsad. Snarare förefaller det i stället som om distinktionen för vissa ord språkligt sett är upphävd. Talaren kan då precisera med sammanhanget eller lämna det oavgjort om aktionen i fråga skall uppfattas som avgränsad eller ej.

Vi badade (på en kvart). [avgränsad]
Vi badade (i en kvart). [oavgränsad]
– Var är Lars? – Han gick. [avgränsad]
– Hur kom Lars hit? – Han gick. [oavgränsad]

Aktionsarternas betydelsekomponenter § 3–13

Distinktionen avgränsad : oavgränsad aktionsart § 3–7

§ 3. Avgränsad och oavgränsad aktionsart. Den viktigaste aktionsartsdistinktionen är den mellan avgränsade och oavgränsade aktioner, och det är också den som återspeglas i flest språkliga strukturer. En aktion som har en naturlig slutpunkt kallas avgränsad. Efter slutpunkten kan skeendet inte längre äga rum. Slutpunkten definierar aktionen eftersom aktionen inte kan sägas ha ägt rum i sin helhet eller över huvud taget om inte slutet uppnås. Inte heller skulle aktionen kunna

fortsätta efter det att dess slutpunkt har uppnåtts. En avgränsad aktion är i princip odelbar, dvs. benämningen för aktionen i dess helhet kan inte användas om ett godtyckligt utsnitt av aktionen: verbfrasen *äta upp morötterna* kan bara användas om hela den avgränsade processen.

I Akademiska föreningen i Lund *målade* han på 10 timmar den 9 februari 1859 *den väldiga duken "Hav i månsken med fyr och brinnande ångbåt"*, inför publik. (S)
Ett brott på sådana rör *tömmer tanken* och *blottlägger härden* på några tiotal sekunder […] (S)
Volvo B bundnas köpkurs *steg fem kronor* och har därmed *stigit 23 kronor* på tre dagar. (S)
Fem över halv två på eftermiddagen *släpptes en bil genom avspärrningarna*, och en något ångerköpt major *hämtade sitt pick och pack*. (S)

En aktion som inte har en naturlig slutpunkt utan antingen är tidsligt obegränsad eller också kan upphöra när som helst eller fortsätta ännu längre kallas oavgränsad. En oavgränsad aktion är i princip delbar, dvs. benämningen för aktionen i dess helhet kan också användas om en del av aktionen: verbfrasen *äta av morötterna* passar in på en viss aktion men också på kortare utsnitt av denna.

Jag *känner på mig* att det ska bli åska.
Otto *promenerade omkring* på Skansen.
Lidingö *leder* fortfarande *slutspelet*, två poäng före nya tvåan Alvesta. (S)
I mellandagarna *var* vi *insnöade* i tre dagar, suckar Anna-Greth. (S)
Efter en yrkesskada *gick* han länge *arbetslös*. (S)

Avgränsade aktioner är alltid dynamiska, dvs. de omfattar en förändring av något slag. Vissa oavgränsade aktioner kan vara dynamiska, andra inte; se § 10 om skillnaden mellan tillstånd och oavgränsade processer.

Oavgränsade och avgränsade aktioner kan uttryckas med verb som inherent har oavgränsad eller avgränsad aktionsart, men många verb är neutrala med avseende på distinktionen avgränsning (Vb § 2). Detta gäller framför allt verb som anger processuella aktioner (§ 9). I stället är det då verbfrasens och satsens övriga led som visar satsens aktionsart (§ 2). Om satsen innehåller ett led som ger en kvantitativt eller kvalitativt definierad begränsning av aktionen är aktionsarten vanligen avgränsad. Om ett sådant led saknas är aktionsarten i stället oavgränsad.

Oavgränsad aktion	Avgränsad aktion
Olle bakade struvor.	Olle bakade femtio struvor.
Vattnet kokade.	Vattnet kokade bort.
Lavan flöt mot Pompeji.	Lavan flöt till Pompeji.
Människor dog som flugor.	Mannen dog.
Svinet bökade i jorden.	Svinet bökade fram en tryffel.
Stadens befolkning ökade.	Stadens befolkning ökade med 564 personer.

Också verb som anger icke-processuella aktioner kan vara neutrala med avseende på distinktionen mellan avgränsad och oavgränsad aktionsart, se t.ex. § 15, 22.

Gränsen mellan oavgränsad och avgränsad aktionsart är i princip skarp: avgränsade aktioner har en naturlig slutpunkt, oavgränsade har det inte. I många fall är det ändå oklart om en sats skall anses ha avgränsad eller oavgränsad aktionsart. Satser med en och samma konstruktion kan tolkas både som avgränsade och som oavgränsade, och språkbrukaren behöver inte alltid markera vilken tolkning som är den mest framträdande.

Pappa läste tidningen.
Olle knådade degen.
Katten åt sillrenset.
Han förstod att han älskade henne.

I § 4–7 genomgås några fall där satsens struktur antingen reflekterar verbets eller verbfrasens aktionsart eller preciserar den med avseende på distinktionen avgränsad : oavgränsad.

ANM. Ett uttryck för en avgränsad aktion kan jämföras med en individuativ nominalfras, t.ex. *en flicka*, *det gamla huset*. Sådana nominalfraser syftar på en referent vars delar inte kan betecknas med samma uttryck som helheten. Precis som de individuativa substantiven kan böjas i numerus och ange ental eller flertal, är det särskilt de avgränsade aktionerna som kan ange enstaka eller itererade aktioner (jfr § 21).

Ett uttryck för en oavgränsad aktion kan jämföras med en dividuativ nominalfras, t.ex. *färskt smör*, *intressanta böcker*. Sådana nominalfraser kan användas om en mindre del av referenten (eller referenterna) lika väl som om en större del därav eller om helheten. Oavgränsade aktioner kan språkligt avgränsas kvantitativt (med tidsadverbial för varaktighet) precis som dividuativa substantivreferenter kan avgränsas med avseende på myckenhet.

§ 4. Bundna bestämningar som reflekterar eller anger avgränsad : oavgränsad aktionsart. Verbets aktionsart kan närmare modifieras eller preciseras av verbets bundna bestämningar.

1. Objekt

Vissa transitiva verb, företrädesvis verb som anger processer, uttrycker en aktion som hela tiden förbrukar eller byter ut objektsreferenterna, så att aktionens omfattning är direkt beroende av objektets kvantitet. Om objektet betecknar en obegränsad mängd kan också aktionen försiggå en obegränsad tid. Om objektet betecknar en begränsad mängd blir också aktionen begränsad till sin utsträckning i tiden. I det första fallet blir aktionsarten oavgränsad, i det andra fallet avgränsad.

Oavgränsad aktion	Avgränsad aktion
Vi drack kaffe (i flera timmar).	Vi drack kaffet (på fem minuter).
Maj skrev brev (i en timme).	Maj skrev ett brev (på en timme).
Sedan sjöng man sorgsna visor.	Sedan sjöng man nationalsången.

Denna fördelning är dock bara en tendens. Det finns också förbindelser av verb med indefinita dividuativa objekt som har avgränsad aktionsart. I följande exempel betecknar verbfrasen kaffedrickandet som en kulturellt avgränsad aktion, varvid kvantiteten på de referenter som ingår i aktionen blir irrelevant:

Vi drack kaffe på fem minuter.

Omvänt kan verbfraser med definit individuativt objekt tolkas som avseende en oavgränsad aktion:

Eva läste tidningen i tre timmar. ≈ … läste i tidningen …
Jag såg båten tydligt från altanen. ≈ … kunde se båten … [jfr § 20]

Vissa verbfraser kan ges antingen en avgränsad eller en oavgränsad tolkning, jfr § 3. T.ex. verbet *steka* kan fattas avgränsat som 'steka tills något är genomstekt' eller oavgränsat som 'utsätta för värme'. Med den senare tolkningen leder också objekt som anger en specifik mängd till oavgränsad aktionsart.

Mamma stekte köttbullarna i en halvtimme.

2. Objekt med objektspredikativ

Verb som vid intransitiv konstruktion ingår eller kan ingå i verbfraser med oavgränsad aktionsart kan bli huvudord i en verbfras med avgränsad aktionsart om de konstrueras transitivt med ett objekt och ett objektspredikativ, som tillsammans anger ett resultat. Objektet är ofta reflexivt. Se Obj. § 7: c, Predv § 38.

Oavgränsad aktion	Avgränsad aktion
Lotta arbetade.	Lotta arbetade sig sjuk.
Du har cyklat.	Du har cyklat dig svettig.
Holger gick på höger sida.	Han gick klackarna sneda.

3. Partikeladverbial

Ett partikeladverbial anger ofta mål eller resultat och gör därmed verbfrasen avgränsad. Om samma verb ingår i en verbfras utan komplement är aktionsarten i det fallet vanligen oavgränsad. Se Advl § 14–15.

Monika arbetade 'ut en plan. Jfr: Monika arbetade.
Bruno drack 'upp mjölken.
Maria läste 'ut sin bok.
Vattnet rann 'ur flaskan.

Partikeladverbialet *till* kan markera att aktionen inträffar plötsligt och snabbt, vilket normalt anger att aktionen är enstaka och avgränsad:

Han slog 'till sin hund. Jfr: Han slog sin hund.

Men det finns också verbfraser med partikeladverbial som har oavgränsad aktionsart:

Han håller 'till nere vid ån.
Pelaren bär 'upp hela konstruktionen.
Soldaterna marscherade 'på.

4. Bundna adverbial

a) Vissa objektliknande adverbial kan ange oavgränsad aktionsart vid verb som i konstruktion med objekt har avgränsad aktionsart (se t.ex. Advl § 36: d, 44: a).

Oavgränsad aktion	Avgränsad aktion
Ann läste i en bok (i tre timmar).	Ann läste en bok (på tre timmar).
Kaninen åt {på/av} moroten.	Kaninen åt moroten.
Strindberg skrev på en roman.	Strindberg skrev en roman.

b) Adverbial för (uppnått) mål gör en annars oavgränsad aktion avgränsad (Advl § 50: a):[1]

Oskar rodde till hamninloppet (på en halvtimme).
Lavan flöt till Pompeji (på några timmar).
Ulla sprang sig in i världseliten.
Vi applåderade honom tillbaka på scenen.

Ett adverbial som anger rörelsens riktmärke gör däremot aktionsarten oavgränsad (Advl § 50: b): *Oskar rodde mot hamninloppet* (*i en halvtimme*). *Lavan flöt mot Pompeji* (*i flera timmar*).

c) Adverbial som anger följd (resultat) gör en annars oavgränsad aktion avgränsad (Advl § 56):[2]

Bo skrev färdigt (på en kvart).
Anna städade klart (på en halvtimme).
Hästen misshandlades till döds (på tjugo minuter).

d) Adverbial för mått gör en annars oavgränsad aktion avgränsad:[3]

Lena sprang en kilometer (på tre minuter).
Båten drev 500 meter (på två timmar).

[1] Ett adverbial som *ut ur stan* kan också fattas som ett måladverbial syftande på ett mål som ligger utanför utgångspunkten. Man kan säga att ett måladverbial vid många verb måste underförstås om det inte sätts ut explicit, då ett adverbial för utgångspunkt används. Det underförstådda måladverbialet ges ofta av situationen.

Här är Sten. Han har kört från stan på tio minuter. [dvs. till den plats där såväl talaren som Sten befinner sig]

[2] En aktions slutpunkt kan också anges med en *tills*-bisats. Denna gör i princip den yttre verbfrasens aktion avgränsad, men inget adverbial för tidsåtgång kan tilläggas eftersom bisatsen redan fungerar som durationsangivelse.

Dorrit läste tills hennes examen var klar.
Vi var för få tills du kom.

[3] Ett adverbial för varaktighet innebär också en kvantitativ begränsning av aktionen och gör aktionsarten hos den yttre verbfrasen avgränsad. Jfr § 5 not 2.

§ 5. Fria adverbial som reflekterar eller anger avgränsad : oavgränsad aktionsart. Olika adverbial som anger duration eller tidfästning kan avspegla eller precisera satsens aktionsart.

a) Adverbial som anger tidsåtgång och varaktighet

Avgränsade aktioners tidslängd kan ofta beskrivas med hjälp av adverbial för tidsåtgång bildade med prepositionen *på* (Advl § 105),[1] medan oavgränsade aktioners längd kan beskrivas med adverbial för varaktighet, ofta bildade med prepositionen *i* (Advl § 104).[2]

Oavgränsad aktion	Avgränsad aktion
Bo mixtrade länge med bilen.	Bo lagade bilen på en kvart.
Gun sprang runt i fem minuter.	Gun sprang till sjön på fem minuter.
Tor var nikotinist (i) tjugo år.	Tor blev nikotinist på två veckor.

Således kan de flesta verbfraser som uttrycker oavgränsad aktion kombineras med adverbial för varaktighet men inte för tidsåtgång:

Var Skåne danskt {i flera hundra år/*på flera hundra år}?
Hyresgästerna i Förvaltarens hus på Esplanaden i Sundbyberg har i flera år kämpat mot en ”lyxsanering”. (S)
Vi åker i tjugo minuter genom dessa villakvarter […] (R)

Verbfraser som anger avgränsad process kan så gott som alltid kombineras med adverbial för tidsåtgång men inte med adverbial för varaktighet:

Hönan värpte fem ägg {på en vecka/*i en vecka}.
[…] pengarna skulle tiodubblas på tio år. (R)
Storföretag som Electrolux, Atlas Copco, Sandvik och Asea har på tio år halverat lagrets storlek i relation till försäljningen […] (S)

De verbfraser som uttrycker punkthändelse kan ibland kombineras med adverbial för tidsåtgång. Adverbialet behöver då inte mäta själva aktionens faktiska tidslängd utan anger i stället den tid som det tar från det att aktionen är planerad eller initierad av yttre faktorer till det att själva aktionen äger rum. Adverbialet är då synonymt med ett adverbial bildat med *efter*.

Bilen startade på fem minuter. [Dvs. det tog fem minuter från beslutet om en start till dess att bilen startade.]
Klättrarna nådde bergets topp på fyra veckor. [Dvs. det tog fyra veckor för klättrarna att ta sig upp på bergets topp.]

Verbfraser som normalt anger att aktionen är en punkthändelse kan endast undantagsvis kombineras med adverbial för varaktighet och då för att ange varaktigheten hos det tillstånd som blir resultatet av aktionen (jfr § 18):

ABB provanställde min bror i ett halvår. [Dvs. provanställningen varar i ett halvår. Också: … på ett halvår, jfr not 1.]
Kan vi inte öppna fönstret (i) ett par minuter?

Skillnaden mellan aktioner som kan kombineras med adverbial för tidsåtgång respektive varaktighet är en av de mest grundläggande i aktionsartssystemet. Det finns dock verbfraser som kan kombineras med båda sorternas adverbial. Sådana verbfraser kan uttrycka både avgränsad och oavgränsad aktionsart och adverbialet anger i sådana fall vilken aktionsart som är den avsedda.[3]

Jenny {vattnade blommorna/åt/badade/borstade tänderna} {i tjugo minuter/på tjugo minuter}.

Oavgränsade aktioners varaktighet specificeras också med varaktighetsadverbial som anger den främre eller bortre gränsen för en tidrymd (Advl § 100):

Vi arbetade {t.o.m. torsdag/till kl. 6/tills det började regna}.
Hon har bott i Växjö {fr.o.m. 1949/alltsedan kriget/ända sedan hon blev färdig lärare}.

I likhet med ett adverbial för varaktighet anger den temporala subjunktionen *medan* att den egna satsens aktion är oavgränsad:

Hon gifte sig medan hon bodde i Växjö.

b) Adverbial som anger fortsättning

Vissa fokuserande tidsadverbial som anger fortsättning (t.ex. *fortfarande, ännu, inte … längre*, jfr Advl § 108–110) kan bara specificera oavgränsade aktioner. Detta sammanhänger med att dessa adverbial förnekar att en aktion upphör, varför de bara kan användas ihop med aktioner som naturligen kan upphöra vid en godtycklig tidpunkt, dvs. tillsammans med oavgränsade aktioner.

Stralsund var fortfarande svenskt.
[…] teatern duger inte längre för det mångsidiga behovet i kommunen. (S)

Verbfraser som uttrycker avgränsad process eller punkthändelse kan inte kombineras med led som anger fortsättning:

*En kvart senare drack Bruno fortfarande upp mjölken.
*Anna fick inte längre mässlingen.

Om satsen anger en generisk eller iterativ aktion kan dock verbfraser som annars uttrycker avgränsad aktion samförekomma med adverbial som anger fortsättning (jfr § 20–21):

Markus läste inte längre hela tidningen. [generisk oavgränsad]
Jfr: Markus läste hela tidningen. [avgränsad process]

Kryddburkarna ramlade fortfarande ner från hyllan om man stängde dörren lite för häftigt. [iterativ oavgränsad]
Jfr: Kryddburkarna ramlade ner från hyllan. [avgränsad punkthändelse]

Om en verbfras som kan uttrycka både avgränsad och oavgränsad aktionsart specificeras av ett adverbial eller hjälpverb som anger fortsättning måste verbfrasen tolkas som oavgränsad (jfr § 6):

Redaktionen bearbetade manuset. [avgränsad eller oavgränsad]
Redaktionen bearbetade manuset ännu. [oavgränsad]

c) Adverbial som anger tidfästning

Adverbial som anger en enskild punkt på tidslinjen, t.ex. klockslagsbeteckningar (Advl § 94: 7b), kan användas dels för att ange exakt när en punkthändelse inträffar, dels för att ange att en oavgränsad aktion pågår vid en viss tidpunkt:

Klockan tio gav han upp. (R)
Klockan tio var hon i alla fall hemma.

Ibland kan ett tidfästningsadverbial som anger en enskild tidpunkt ange början av den tid när en annars oavgränsad aktion manifesteras och på så sätt föranleda att verbfrasens aktion i stället tolkas ingressivt (dvs. som en punkthändelse, jfr § 22):

Kajsa var hemma (precis) klockan fem i fyra. ['kom hem']

Verbfraser som anger en avgränsad process specificeras med tidfästningsadverbial inom vars referenstid hela den avgränsade processen ryms:

I går kväll läste jag en utmärkt fransk deckare.

Normalt kan däremot inte en verbfras som anger avgränsad process specificeras med ett tidfästningsadverbial som anger en enskild tidpunkt. Verbfrasen måste i så fall antingen avse aktionen betraktad som en oavgränsad process eller som en punkthändelse. I så fall kan tidfästningsadverbialet ange den durativa aktionen som oavgränsad och beskriva den som rådande eller pågående vid en viss tidpunkt:

Pella tömde brunnen klockan tre när vi kom. [Talaren anger vad subjektsreferenten är sysselsatt med vid ett visst klockslag, dvs. tömmandet betraktas närmast som en oavgränsad process.]
Jfr: Pella tömde brunnen (på fyra timmar). [avgränsad process]

Alternativt kan tidfästningsadverbialet visa att talaren inte fäster något avseende vid aktionens faktiska tidsutsträckning utan uppfattar den som punktuell:

Karin duschade av sig dammet klockan halv fem. [punkthändelse (eller tolkning som oavgränsad process)]
Jfr: Karin duschade av sig dammet (på en kvart). [avgränsad process]

Ytterligare en möjlighet är att tidsangivelsen betraktas som ungefärlig och omfattande en längre tidrymd inom vilken hela den avgränsade processen infaller:

Karin duschade av sig dammet klockan halv fem. [Tidsadverbialet tolkas som avseende en tid runt halv fem, en tid inom vilken den avgränsade processen hinner ske.]

En fjärde möjlighet vid vissa verb och verbförbindelser är att betrakta startmomentet som viktigast i processen (jämför ovan vid verb med vanligen oavgränsad aktionsart). Tidfästningsadverbialet kan då ange det ögonblick när den avgränsade processen påbörjas.

Ove flög till Umeå klockan kvart över fem. ['avreste med flyg']

Slutligen kan vid vissa verb eller verbförbindelser slutmomentet i den avgränsade processen uppfattas som det viktigaste. Tidfästningsadverbialet kan då ange det ögonblick då den avgränsade processen fullbordas.

Pella kom klockan fyra. [*Komma* betonar själva ankomsten, dvs. en punkthändelse.] Jfr: Jag såg henne när hon kom cyklande i parken.
Pella skrev färdigt brevet klockan fyra. [*Skriva färdigt* uppfattas som angivande den punkthändelse med vilken processen avslutas.]

[1] Om adverbial för tidsåtgång i negerad eller därmed besläktad kontext, se Advl § 105: b, Satsadvl § 79: *På två timmar satte hon sig* {*inte ner/bara en gång*}. *Hon var den första som kom hit på två år.*

Om adverbial som anger duration med *på* för att ange en på förhand bestämd eller avtalad tidrymd se Advl § 106: *Helen reste till Kina på två år. Drängen var anställd på fyra månader.*

[2] Ett adverbial för varaktighet gör i princip aktionsarten avgränsad:

Linda läste franska i tre år.

Man kan säga att adverbialet *i tre år* bestämmer en inre verbfras (*läste franska*) som har oavgränsad aktionsart, samtidigt som den yttre verbfrasen (*läste franska i tre år*) har avgränsad aktionsart.

[3] Också verbfraser som prototypiskt är oavgränsade kan tolkas som avgränsade genom tillägg av ett adverbial bildat med *på*:

Patricia sprang på två timmar. [Avgränsad process, den sträcka som tillryggaläggs på två timmar är underförstådd.]

§ 6. Överordnat eller pseudosamordnat verb och distinktionen avgränsad : oavgränsad aktionsart. Vissa verb eller verbförbindelser kan bara överordnas eller pseudosamordnas med verbfraser som anger oavgränsad aktionsart, andra bara med verbfraser som anger avgränsad aktionsart. Några exempel:

a) Verb som anger fortsättning (jfr Vb § 9: a) kan bara överordnas verbfraser vars aktion kan uppfattas som oavgränsad:

Roland fortsatte att simma.
När sedan räntan fortsatte att stiga blev situationen kritisk. (S)
*Karsten fortsatte att växa tio centimeter.

b) Verbförbindelsen *hålla på* (när den har progressiv betydelse, Vb § 9: c) överordnas vanligen en verbfras som anger en oavgränsad dynamisk aktion:

En ny rutin håller på att etableras.
[…] jag håller på att lära dom gilla min musik. (S)

[…] det kinesiska praktfatet som Puzant Kurkdjian just håller på att laga. (S)
Han hade också rest sig och höll på att dra i en klocksträng. (R)
Hon höll på att laga kvällsmat i köket när de kom. (R)
*Boken håller på att ligga på bordet.
*Chefen håller på (med) att avgå.

Det progressiva *hålla på* kan ibland även överordnas en verbfras som betecknar avgränsad process. Då fokuseras den del av aktionen som föregår resultatet.

Pella höll på (med) att tömma brunnen när vi kom.

Många språkbrukare föredrar konstruktion med pseudosamordning när *hålla på* har progressiv betydelse, jfr nedan (e).[1]

c) Verbförbindelsen *hålla på* (när den har tendentiell betydelse, Vb § 9: e) anger att en punkthändelse är nära att äga rum men faktiskt inte inträffar:[2]

Jag höll på att svimma av förskräckelse […] (R)
Han höll på att springa sin väg av skam. (R)
Robert höll på att nysa.

Det tendentiella *hålla på* kan också överordnas en verbfras som anger en avgränsad process och anger då att aktionen pågår och är nära att fullbordas. I preteritum anger hjälpverbet alltså att aktionen bara nästan, men inte helt, når sin naturliga gräns (jfr § 8: 2).

Jag skulle rita en cirkel, men jag höll på att rita en ellips.
Hela huset höll på att brinna upp.
Bertil höll på att vattna ihjäl mina blommor.
Allt slammet håller på att rinna ut i bäcken. Vi måste göra något!
Mona höll på att berätta för mycket om hemligheten.

d) Verben *börja*, *sluta* och deras synonymer har själva avgränsad betydelse men överordnas normalt verbfraser som anger oavgränsad aktion, särskilt oavgränsade processer och generiska aktioner:

Det började regna.
Han slutade arbeta i 60-årsåldern.
Hon började gå på kafé.

e) Verb som utgör förstaledet i en pseudosamordning kan vara av olika slag. Vissa har själva oavgränsad aktionsart och kombineras vanligen med verb som anger oavgränsad process varvid hela konstruktionen anger oavgränsad aktionsart. Hit hör *sitta*, *stå*, *ligga*, *vara*, *hålla på*.

Han sitter och virkar.
Den ligger och ryker på trottoaren.

De nämnda verben kan också överordnas verbfraser som anger avgränsade processer. Då fokuseras den del av aktionen som föregår slutpunkten, dvs. konstruktionen anger att den underordnade verbfrasens aktion pågår och är oavslutad vid en viss tidpunkt.

Han är och får sina tänder undersökta.
Under tiden satt Johan och åt upp all maten.

Andra verb i pseudosamordning kan ange ingressiv avgränsad aktion:

Han gick och köpte cigaretter.
Katten kom och satt en stund hos mig.
Jag tog och skrev lite på min bok.

Se vidare Samordn. § 17–22.

[1] I vissa språkvarieteter eller hos vissa språkbrukare finns det en uppdelning mellan de olika varianterna av *hålla på* så att hjälpverbet *hålla på att* alltid har den tendentiella betydelsen, medan pseudosamordning med *hålla på och* alltid har den kontinuativa progressiva betydelsen. En annan tendens är att vissa språkbrukare helst använder det progressiva *hålla på* i pseudosamordning när subjektet är animat och aktionen agentiv.

Palle håller på och jobbar.
Nicke höll på och målade.

Vid icke-agentiva aktioner och inanimata subjekt tycks hjälpverbet med progressiv betydelse vara vanligare än pseudosamordning:

Kalhyggena höll på att breda ut sig under hela 70-talet.
?Kalhyggena höll på och bredde ut sig under hela 70-talet.

Klimatet håller på att bli varmare.
?Klimatet håller på och blir varmare.

I supinum är pseudosamordning mindre vanlig:

Han har hållit på att springa hela morgonen.
?Han har hållit på och sprungit hela morgonen.

Hjälpverbet *hålla på* i sin progressiva betydelse kan i satser med agentivt subjekt vara utökat med prepositionen *med*, t.ex. *Karina håller på med att läsa tidningen*. **Vattnet håller på med att rinna*.

[2] Om en verbfras vars aktion ligger på gränsen mellan avgränsad process och punkthändelse underordnas *hålla på* kan det vara omöjligt att avgöra om *hålla på* har sin tendentiella eller progressiva betydelse:

Patienten höll på att dö. ['var nära att dö' eller 'var döende']
Mannen höll på att sätta sig ner.

Det tendentiella *hålla på* kan dessutom överordnas en verbfras vars aktion normalt uppfattas som durativ, ifall verbfrasen kan få en ingressiv tolkning:

Arne höll på att gråta av lättnad när han fick beskedet.

Om *hålla på* överordnas en verbfras som kan uttrycka icke-resultativ punkthändelse eller oavgränsad process kan hjälpverbet ofta tolkas antingen progressivt eller tendentiellt:

Pelle håller på att hosta. ['Pelle hostar upprepade gånger' (progressiv tolkning av *hålla på* och iterativ/oavgränsad tolkning av *hosta*) eller 'Pelle är nära att hosta' (tendentiell tolkning av *hålla på* och ingressiv/avgränsad tolkning av *hosta*).]

§ 7. Subjektet och distinktionen avgränsad : oavgränsad aktionsart. I satser där subjektet anger något som förbrukas eller uppstår i aktionen kan valet av subjekt påverka satsens aktionsart: en kvantitativt obegränsad subjektsreferent gör satsens aktion oavgränsad, medan en kvantitativt begränsad referent gör satsens aktion avgränsad. Subjektet är i satser som dessa vanligen icke-agentivt.

Olja rann ut i havet (i flera timmar). [oavgränsad]
Det rann ut olja i havet (i flera timmar). [oavgränsad]
All oljan rann ut i havet. [avgränsad]

Nya gäster anlände i flera timmar. [oavgränsad]
Det anlände nya gäster i flera timmar. [oavgränsad]
Alla de nya gästerna anlände {på/inom} en timme. [avgränsad]

En kvantitativt avgränsad subjektsreferent behöver emellertid inte förbrukas i sin helhet av aktionen:

Oljan från tankern rann ut i havet i tre timmar (innan man lyckades stoppa läckaget). [oavgränsad]

Att ett adverbial för varaktighet används här innebär att all olja inte rann ut och att satsens aktion (om man bortser från varaktighetsadverbialet) alltså är oavgränsad.

§ 8. Tempus och aktionsart. Aktionsart samverkar med tempus på flera olika sätt.

1. Aktionsarten påverkar betydelsen av presens

En sats i presens med en verbfras som uttrycker oavgränsad aktion innebär normalt att aktionen är samtidig med talögonblicket (om inte aktionen anges som framtida med ett tidfästningsadverbial):

Agneta sitter i köket.
Undulaterna är sjuka.
Diskmaskinen läcker.
Malin arbetar i källaren.

Annorlunda förhåller det sig med satser i presens vilkas verbfraser uttrycker avgränsad aktion. Här är nutidsbetydelsen inte vanligast. I stället förekommer en rad olika tolkningsmöjligheter.

a) Satsen är en utsaga om framtiden:

Palle åker till Paris.
Lotta tar studenten.
Berit får kandelabrarna.
Långbane-SM avgörs i år på tre dagar mot fem tidigare. (S)

Detta gäller framför allt för de resultativa punkthändelserna och för de avgränsade processer som inte också kan tolkas som oavgränsade. Om satsen innehåller en verbfras som kan uttrycka både avgränsad och oavgränsad aktion och verbet står i presens kan aktionsarten antingen uppfattas som oavgränsad, varvid tidsreferensen blir nutida, eller som avgränsad med framtida tidsreferens:

Kassören läser Brott och straff. ['håller på att läsa' eller eventuellt 'ska läsa']
Farmor klär julgranen. ['håller på att klä' eller eventuellt 'ska klä']

Om verbfrasen entydigt uttrycker avgränsad process kan satsen beteckna processen som igångsatt och pågående, medan slutet på processen ligger i framtiden. Annars tolkas hela aktionen som framtida.

Min syster vill vara ostörd. Hon läser ut Brott och straff.
Här är ett förfärligt väder. Vägen snöar igen.
Medan vi gör godis, klär farmor färdigt julgranen.

b) Satsens aktion avses som iterativ (och därmed som oavgränsad, § 21), varvid tidsreferensen blir nutida:

Hjalmar slår med dörren. [dvs. flera gånger]
Karl fotograferar utomhus.

c) Satsens aktion avses som generisk (och därmed som oavgränsad, § 20), varvid tidsreferensen blir nutida:

Petter slår sin hund. ['har för vana att slå sin hund']
Karina sköljer håret i kamomillvatten. ['brukar skölja håret …']
Karl fotograferar (numera).
Klockan 12 minuter i fyra på eftermiddagarna går arbetarna hem. Och 12 minuter över fyra slutar tjänstemännen på Asea Drive i Enköping sin arbetsdag. (S)

d) Satsens presens avses som historiskt (jfr Tempus § 10):

Läktaren viker sig och hundratals människor faller huller om buller.
Urban tänker sig för och sedan säger han ett bestämt nej.

Även satser med verbfraser som uttrycker oavgränsad aktionsart kan användas enligt (a)–(d) om sammanhanget ger tillräcklig ledtråd för tidsreferensen.

e) Satser i presens kan ange en avgränsad aktion (särskilt en punkthändelse) precis samtidigt som den inträffar, men sådana yttranden kräver oftast den speciella kontexten att talaren och lyssnaren inte uppfattar samma sak samtidigt:

Kenyanen passerar mållinjen.
Pucken går i mål.
Nu tappar jag taget.

Annars är det vanligt att använda perfekt för resultativa punkthändelser som just har inträffat:

Jag har hittat nyckeln. [normalt om precis inträffad aktion]
Jfr: Jag hittar nyckeln. [normalt om framtida aktion]

2. Aktionsarten påverkar betydelsen av preteritum

En sats i preteritum med avgränsad aktionsart anger (om den utgör ett påstående) att aktionen faktiskt har nått sin naturliga gräns före talögonblicket och således inte pågår längre:

Martin åt upp läckerheterna. Jfr: *Martin åt upp läckerheterna {men han blev avbruten/och han håller på med det fortfarande}.

En sats i preteritum med oavgränsad aktionsart kan däremot beskriva en aktion som pågår också i talögonblicket, fastän satsen inte direkt yttrar sig därom:

Martin åt av läckerheterna {men han blev avbruten/och han håller på med det forfarande}.

Också när satsens aktionsart är oavgränsad har dock den betecknade aktionen vanligen avslutats före talögonblicket. Dels är det i många sammanhang naturligast att välja presens om aktionen pågår i talögonblicket, dvs. talaren måste ha ett skäl för att inte omnämna den del av aktionen som faktiskt överlappar med talögonblicket. Dels har många processer begränsad varaktighet (man sover, badar, äter, springer t.ex. inte hur länge som helst), dvs. det är pragmatiskt orimligt att en aktion som är samtidig med en tid i det förflutna fortfarande pågår. Valet av preteritum tyder alltså oftast på att aktionen har upphört.

3. Tempus påverkar aktionsartsbetydelsen

Om en viss verbfras kan användas med antingen avgränsad eller oavgränsad betydelse, finns det en tendens att ge verbfrasen oavgränsad betydelse i presens oftare än i preteritum.

a) Vissa icke-processuella verb och verbförbindelser kan bara beteckna oavgränsade aktioner (tillstånd) i presens, medan de betecknar antingen tillstånd eller avgränsade aktioner (punkthändelser) i preteritum:

Karla förstår att hon hade fel. [endast 'har insikt om']
Karla förstod att hon hade fel. [antingen 'hade insikt om' eller 'kom till insikt om']

b) Processuella verb och verbförbindelser som är vaga med avseende på distinktionen avgränsad : oavgränsad (jfr § 3) tenderar att beteckna oavgränsad aktion oftare i presens än i preteritum:

Målarfärgen torkar. [ofta ≈ blir torrare, dvs. oavgränsat]
Målarfärgen torkade. [ofta ≈ blev torr, dvs. avgränsat]
Karin tvättar håret. [ofta ≈ är i färd med att tvätta håret, dvs. oavgränsat]
Karin tvättade håret. [ofta ≈ tvättade håret rent, dvs. avgränsat]

Tendensen till oavgränsad aktionsart i presens kan ha ett samband med att talaren föredrar att uttala sig enbart om en aktion som är samtidig med talögonblicket framför att samtidigt också göra en utsaga om framtiden (jfr (1) ovan).

Tendensen till avgränsad aktionsart i preteritum kan ha ett samband med att aktioner betecknade med preteritum vanligen är slut i talögonblicket (jfr (2) ovan) och dessutom ofta har nått en naturlig gräns. Om aktionen har upphört utan att ha nått en naturlig gräns måste talaren ofta välja entydig markering av oavgränsad aktionsart.

Karin {höll på med att tvätta/?tvättade} håret men blev avbruten.

En sådan markering kan undvaras om det av kontexten framgår att den tematiska tiden är för kort för att innefatta aktionens (naturliga eller onaturliga) upphörande:

Karin tvättade håret när jag ringde. [snarast ≈ var i färd med att tvätta håret]

Men också i sådana fall väljer talaren mycket ofta (antagligen oftare än i presens) att lexikalt, t.ex. med pseudosamordning, markera den förflutna aktionen som oavgränsad:

När jag ringde höll Karin på och tvättade håret.

§ 9. Distinktionen processuell : icke-processuell aktionsart. En processuell aktion har en intern tidsstruktur som är inhomogen, dvs. predikationsbasen genomgår under aktionens lopp flera olika tillstånd från det ena ögonblicket till det andra. En icke-processuell aktion uppfattas antingen som varaktigt homogen eller som bestående av ett enda punktuellt moment. Om en sats eller verbfras uttrycker en processuell eller en icke-processuell aktion beror framför allt på verbets lexikala betydelse.[1]

1. Den processuella aktionen uppfattas lätt som bestående av en sekvens av likartade eller olikartade delmoment som följer varandra i tid, t.ex. *Barnen sprang. Pappa bakade ett bröd*. Om sådana aktioner säger man i allmänspråket att de ”pågår” eller ”håller på”. Under aktionen fogas hela tiden nya delmoment till de gamla, och det beskrivna skeendet befinner sig från det ena ögonblicket till det andra i olika stadier. De olika delmomenten skulle ibland kunna beskrivas var för sig som egna enskilda aktioner. De processuella aktionerna kan ofta specificeras av sättsadverbial som beskriver med vilken hastighet en förändring äger rum (t.ex. *långsamt*, *gradvis*, *steg för steg*).

Temperaturen steg långsamt. [Aktionen är en process eftersom tillståndet är olika från det ena ögonblicket till det andra.]
Fredrik simmade (till bryggan).
Vattnet avdunstar under natten.
I tre dagar skall de diskutera miljöproblemen i anknytning till främst de nordiska uhjälpsprogrammen […] (S)

[…] folkmassan som på några minuter hunnit växa ut till ett 150-tal personer […] (S)
Fernandez spionerade på Letelier under några dagar i Washington […] (S)

Den typiska processuella aktionen utgörs av en serie likadana delmoment som upprepas så länge aktionen varar. Aktionen som uttrycks i satsen *Fredrik sprang* kan brytas ner till en ihållande upprepning av en enda typ av delmoment, det ena steget efter det andra.

Bollen rullade (ner i hålet).
Skivan roterade sakta.
Karl crawlade.

Aktionen som uttrycks i satsen *Pappa bakade ett bröd* är också processuell, men här är aktionen en sammanfattning av en serie sinsemellan olika på varandra följande delmoment: blandandet av ingredienser, knådandet av deg, utbakandet till en limpa etc.:

Picasso målade en tavla.
Bröllopsgästerna avnjöt middagen.

Iterativa aktioner är processuella när de består av upprepningar av en enstaka avgränsad aktion (jfr iterativ aktion § 21):

Kassören harklade sig varje minut.
Marsvinen insjuknade ett efter ett.

Processuella aktioner är alltid dynamiska och durativa, dvs. de omfattar en förändring av något slag samt har tidsutsträckning, se § 10–11.

2. Den icke-processuella aktionen uppfattas som homogen, dvs. som en aktion där inte predikationsbasen genomlöper en rad olika tillstånd under aktionen. Icke-processuella aktioner är av två slag, statiska aktioner (tillstånd; § 10, 15), t.ex. *Karl beundrade sin chef*, och punkthändelser (§ 11, 18), t.ex. *Per somnade*.

a) Tillstånden är icke-processuella och oavgränsade. De uttrycker homogena, durativa (§ 11), icke-agentiva aktioner som inte medför att predikationsbasen förändras (icke-dynamiska, § 10).

Boken ligger på bordet.
Katten tycker om tonfisk.
I flera år har det varit ganska tyst om Röllingbyleden. (S)
Snötäcke förekom under 31 dagar […] (S)
Men mormor […] såg ogillande ut […] (S)

Ibland kan en sats som uttrycker tillstånd sägas implicera andra aktioner, men dessa aktualiseras inte av själva satsen:

Åke bodde i Malmö. [Att bo innebär t.ex. att man har sina ägodelar på en viss plats, att man regelbundet sover och äter på en viss plats etc., men dessa möjliga aktioner aktualiseras inte av verbet *bo*.]

Karl beundrade sin chef. [Att beundra kan innebära olika tillstånd och handlingar, men satsen beskriver inte dessa och väcker inga föreställningar om sådana delmoment i aktionen.]

Också generiska aktioner (§ 20) är tillstånd. De förutsätter visserligen att den benämnda aktionen manifesterar sig vid olika tillfällen, men aktionen anger vanan, benägenheten etc. som sådan.

Arne rökte pipa i unga år.

b) Punkthändelserna är icke-processuella och avgränsade. Punkthändelsen uppfattas som bestående av ett enda momentant skeende, som visserligen kan leda till att predikationsbasen förändras från ett förtillstånd till ett eftertillstånd (dynamisk aktion, § 10) men som inte uppfattas så att predikationsbasen därvid passerar några mellantillstånd.[2]

Förhandlingarna bröt samman.
Kajsa har stigit upp.
Evert hostade (till).
Halv elva på kvällen säger disk-jockeyn Misja på diskoteket Vid fontänen godnatt. (S)
Första start vid kvällens tävlingar går kl 18.30. (S)
Någon ny VD utsågs inte. (S)

Distinktionen processuell : icke-processuell är ofta vag. Det är inte sällan oklart om en aktion skall uppfattas som bestående av flera olika delmoment eller av bara ett moment. Det kan också vara otydligt om det som karakteriserar aktionen är att den utgörs av olika delmoment eller om aktionen bara implicerar andra tillstånd eller förlopp, t.ex. som möjliga konsekvenser.

[1] Verb som är inherent avgränsade eller oavgränsade kan vara vaga med avseende på processualitet (Vb § 2). Detta gäller t.ex. vissa verb som typiskt uttrycker avgränsad aktion (t.ex. *glömma, hämta, knäcka, köpa, ta, välja*). I satsen kan dock andra led göra att aktionsarten mera entydigt visar om aktionen skall uppfattas som en avgränsad process eller en punkthändelse.

Anders valde ut en laxrosa tulpan. [avgränsad process eller punkthändelse]
Anders valde långsamt och omsorgsfullt ut en laxrosa tulpan. [snarast avgränsad process]
Anders valde omedelbart ut en laxrosa tulpan. [snarast punkthändelse]

För vissa verb som typiskt uttrycker oavgränsad aktion, t.ex. *bekymra sig, meditera, sova, vila*, är distinktionen process : tillstånd ofta upphävd.

[2] Objektets kvantitet kan också ibland avgöra om en aktion skall uppfattas som en punkthändelse eller som en avgränsad process. Vid vissa verb måste ett objekt som refererar till ental uttrycka punkthändelse, medan ett objekt som refererar till flertal kan uttrycka punkthändelse eller avgränsad process beroende på om referenterna ingår samtidigt i aktionen (kollektiv tolkning) eller efter varandra (distributiv tolkning):

Mona öppnade fönstret. [punkthändelse]
Mona öppnade fönstren. [punkthändelse eller avgränsad process]

§ 10. Distinktionen dynamisk : statisk (icke-dynamisk) aktionsart. Att en aktion är dynamisk innebär att den omfattar en förändring av något slag och anger att något ”händer” till skillnad från att något bara ”råder” eller ”är för handen”. Processer och punkthändelser är alla dynamiska. Endast tillstånden är statiska, dvs. icke-dynamiska.

Tobias var glad. [statisk]
Tobias blev glad. [dynamisk]

Anders sitter på gräset. [statisk]
Anders springer på gräset. [dynamisk]

Anna kände Karin. [statisk]
Anna kände igen Karin. [dynamisk]

En sats som uttrycker dynamisk aktion kan vanligen utgöra ett naturligt svar på frågan *Vad händer?* medan en sats som uttrycker en statisk aktion knappast kan det:

– Vad hände? – {Männen argumenterade för sin sak. / Barnen badade. / Befolkningen ökade. / Eva-Lotta gick till affären. / Flygplanet havererade. / Pelle nös.}

– Vad hände? – {?Männen trodde på sin sak. / ?Kaninen hade långa öron. / ?Han hette Pelle.}

En sats med dynamisk aktionsart kan vara antingen agentiv eller icke-agentiv. En sats med statisk aktionsart är däremot alltid icke-agentiv.

Anders öste vatten över fisken. [agentiv process]
Emil växte långsamt. [icke-agentiv process]

Anders kastade boken. [agentiv punkthändelse]
Emil tappade boken. [icke-agentiv punkthändelse]

Peter var full av entusiasm. [icke-agentivt tillstånd]
Peter hatade musslor. [icke-agentivt tillstånd]

§ 11. Distinktionen durativ : punktuell (icke-durativ) aktionsart. Att en aktion är durativ innebär att den har tidsutsträckning eller varaktighet. Processuella aktioner (§ 9) är definitionsmässigt durativa, eftersom de innefattar delmoment som följer efter varandra i tid. Också tillstånd är durativa.

Vattnet strilade (i tjugo minuter).
Vera stickade en vante (på tjugo minuter).
Näktergalen drillade (hela natten).

Agneta var sjuk (igår). Agneta var sjuklig (som barn).
Karl har bilen (idag). Karl har bil (numera).

Punkthändelserna är däremot punktuella (icke-durativa), eftersom de saknar relevant utsträckning i tid. De uppfattas som bestående av ett enda moment och ut-

spelas på ett ögonblick. Referentiellt har naturligtvis också punkthändelser en viss utsträckning i tid och de kan analyseras som bestående av olika faser, men detta negligeras av språkbrukarna.

Lotta släppte taget.
Delegaten anlände till Stockholm.
Blixten slog ner i granen.
Bordet skakade till.

Skillnaderna mellan punktuella och durativa aktioner avspeglas främst i verbfrasernas kombinerbarhet med olika tidsadverbial. Gränsen mellan punktuell och durativ är dock vag.

§ 12. Distinktionen resultativ : icke-resultativ aktionsart. Att en aktion är resultativ innebär att den åstadkommer ett annat tillstånd än det som rådde innan aktionen igångsattes. Aktionen kan leda till att ett slutresultat uppnås eller till att ständigt nya tillstånd uppnås (kumulativ förändring), t.ex. *Hon arbetade ihop en miljon. Kassören somnade. Temperaturen stiger*. En icke-resultativ aktion innebär att utgångstillståndet återkommer eller inte upphävs, t.ex. *Temperaturen varierade. Kaninen nös. Kassören sover*. Resultativa aktioner kan vara agentiva eller icke-agentiva, medan icke-resultativa aktioner vanligen är icke-agentiva.

1. Tillstånden är alltid icke-resultativa:

Domänverket äger skogen.
Den här marmeladen liknar sylt.

2. De avgränsade processerna är alltid resultativa. De leder – när de fullföljs – till ett (bestående) slutresultat.

Tore bakade hundra struvor.
Skatorna åt upp äpplena.
Tältet blev blött.

3. De oavgränsade processerna (jfr § 16) kan vara antingen icke-resultativa eller resultativa.

a) De flesta oavgränsade processer är icke-resultativa, dvs. de leder inte till någon bestående eller kumulatativ förändring:

Lärkan drillade.
Bordet skakade.
Barnet yrade.

b) Oavgränsade processer är resultativa när de innebär en gradvis förändring, dvs. leder till ett ackumulerande resultat:

Temperaturen steg.
Barnen växer.

Läkaren sprang (åt hamnen till).
Tältet blev allt blötare.

4. Punkthändelserna kan vara antingen resultativa eller icke-resultativa (jfr § 18).

a) Resultativa punkthändelser innebär en övergång från ett tillstånd till ett annat:

Pappan släckte lampan.
Tavlan föll ner från väggen.

b) Icke-resultativa punkthändelser innebär att utgångstillståndet återkommer efter aktionen:

Babyn nös.
Duken fladdrade till.
Det knäppte till i TV:n.

Egenskapen resultativitet är representerad i aktionsartssystemet på ett sätt som sammanfattas i Schema 2.

Aktionsarter					
Oavgränsade			Avgränsade		
Icke-processuella	Processuella			Icke-processuella	
Tillstånd	Oavgränsad process		Avgränsad process	Punkthändelse	
Icke-res.	Icke-res.	Res.	Res.	Res.	Icke-res.
sitta, veta	darra, porla	öka, gå	gå till byn	avgå, inse	hosta, nysa

SCHEMA 2. Sambandet mellan resultativitet och aktionsart. I schemat förekommande förkortningar: icke-res. = icke-resultativ, res. = resultativ.

§ 13. Perfektparticip och distinktionen resultativ : icke-resultativ aktionsart. Perfektparticipens betydelse och förekomst sammmanhänger med aktionsart på två sätt. Dels avgör verbets aktionsart vilken tidsreferens en perfektparticipform har, dels inverkar aktionsarten på verbens förmåga att överhuvudtaget ingå som avledningsstam i ett perfektparticip. Perfektparticipet betecknar alltid ett tillstånd (§ 10, 15; Pcp § 5).

1. Particip av transitiva verb

a) Verbet anger statisk aktion (tillstånd)

När participet är avlett av ett transitivt verb som uttrycker tillstånd refererar det till samma tillstånd som verbet, och participet har samma tidsreferens som verbet skulle ha haft:

Eva är beundrad av alla. Jfr: Alla beundrar Eva.
Generalen var fruktad av många. Jfr: Många fruktade generalen.
Svenskt bordsmargarin är uppskattat i många länder.
Lisbet är omtyckt av sina elever.

b) Verbet anger resultativ aktion

När perfektparticipet är avlett av ett transitivt och resultativt verb refererar det till det tillstånd som är resultatet av verbets aktion. Participet får därför en annan tidsreferens än verbet genom att själva verbaktionen har inträffat före participets aktion. (Den aktion som uttrycks av det resultativa verb som participet är avlett av kan alltså vara avgränsad, medan participet i sig uttrycker en oavgränsad aktion.) *Vara* + perfektparticip bildade av resultativt verb motsvarar därför ungefär perfektuellt tempus av verbet (dvs. *ha* + supinum).

Bilen är tillverkad [≈ har tillverkats] i Tyskland.
Talgbollen var uppäten [≈ hade ätits upp].
Brevet var skrivet [≈ hade skrivits] för hand.
Hela talldungen är avverkad [≈ har avverkats].
De avkapade grenarna låg på marken. [≈ Grenarna som hade kapats av …]

2. Particip av intransitiva verb

Möjligheten att över huvud taget avleda ett particip av ett intransitivt verb är större om verbet är resultativt än om det är icke-resultativt. En skillnad mellan resultativa och icke-resultativa punkthändelser (§ 18) är att particip kan avledas endast av verb som anger resultativ aktion.

Kassören är försvunnen. Min morbror är avliden.

*Kassören är blinkad. *Alligatorn är gäspad. *Hjalmar är hostad.

Samma tendens gäller för resultativa och icke-resultativa oavgränsade processer (§ 16), även om mängden intransitiva verb som anger resultativ process är mycket liten:[1]

en ökad bruttonationalprodukt, en minskad efterfrågan, en accelererad inflation, ett utbrett missnöje

*en drillad lärka, *en vibrerad motor, *en fluktuerad dollarkurs, *en sorlad publik

Se också Pcp § 5.

[1] Det finns också processverb som är tydligt resultativa utan att de för den skull kan utgöra avledningsstam i ett perfektparticip: **en stigen dollarkurs*.

Fyra aktionsarter § 14–18

§ 14. Översikt. Aktionerna kan indelas i olika typer (aktionsarter) efter sina olika definierande egenskaper (betydelsekomponenter). De fyra grundläggande aktionsarterna är tillstånd, oavgränsade processer, avgränsade processer och punkthändel-

ser. De definierande egenskaperna är avgränsning och processualitet (§ 3, 9). Aktionsarterna kännetecknas därutöver av andra betydelsekomponenter: dynamisk eller statisk (§ 10), durativ eller punktuell (§ 11) och resultativ eller icke-resultativ (§ 12).

I många fall kan uttryck som anger aktion ha en mindre specificerad aktionsartsbetydelse genom att någon av distinktionerna är upphävd eller genom att gränsen mellan två aktionsarter är vag.

Uttryck som prototypiskt är förknippade med en viss aktionsart kan i vissa fall få överförd aktionsartsbetydelse. Detta är fallet när uttryck för en enstaka aktion kan användas generiskt (t.ex. om en disposition hos predikationsbasen som gör aktionen möjlig) eller iterativt om en upprepning av aktionen. Det förekommer också att en oavgränsad aktion tolkas ingressivt om inträdandet av aktionen.

§ 15. Tillstånd. Ett tillstånd är en aktion som har tidsutsträckning och som saknar ett naturligt slut (durativ, oavgränsad), som inte uppfattas bestå av på varandra följande delmoment (icke-processuell) och som inte medför någon förändring (statisk). Tillstånden är normalt icke-agentiva.

Gunnar *litade* på sin svåger.
Odense *ligger* på Fyn.
Ännu är det köande trångbodda med eget kontrakt i västerort som *är* aktuella […] (S)
Folk här ute *vill* fortfarande någonting, men de *orkar* inte riktigt. (S)
En väldig eldstad med bred skorsten *dominerade* hela rummet. (R)
Han *trodde* att allt kunde köpas för pengar. (R)
Hade partiet rätt att arbeta på sin samhällsomformning också när det inte längre *ägde* arbetarnas förtroende? (R)

Många verb och verbförbindelser uttrycker inherent tillstånd, och aktionsarten tillstånd omfattar en stor mängd olika betydelsegrupper: förefintlighet, befintlighet, tillhörighet, olika relationer, mentala tillstånd, sinnesintryck, fysisk beskaffenhet m.fl. Exempel:

existera, finnas, föreligga, saknas, vara
ligga, sitta, stå, vara belägen
ha, inneha, tillhöra, äga
bero, dominera, härstamma från, likna, råda över
beundra, hålla av, känna, tro, tycka, veta, älska
höra, se, skåda, synas
blänka, rymma, skina, sloka, slutta, stråla, stupa
bestå av, gälla, kosta, kvarstå, löna sig, restera, räcka, väga, överensstämma

Alla adjektiv uttrycker inherent aktionsarten tillstånd (Adj. § 4–5), men kan likväl ingå i satser med olika aktionsart, bl.a. beroende på vilket verb som är överordnat adjektivet:[1]

Annika var glad. [tillstånd]
Annika blev glad. [punkthändelse]
Annika blev brunare. [oavgränsad process]
Annika målade munnen röd. [avgränsad process]

Alla satser som uttrycker generisk aktion (§ 20) har aktionsarten tillstånd:

Vi badar alltid på Ribban.
Vaxljus luktar gott.

Tillstånden är besläktade med punkthändelserna (§ 18) genom att vara icke-processuella, och särskilt uttryck för ett agentivt tillstånd används ofta om inträdandet av samma tillstånd (jfr ingressiv aktion § 22):[2]

Mattias hukade sig. [tillstånd: 'satt på huk'; punkthändelse: 'böjde sig ner']
Pelle blundade. [tillstånd: 'höll ögonen stängda'; punkthändelse: 'stängde ögonen']
Den här skruven tvingar hela anordningen på plats. [tillstånd: 'håller på plats'; punkthändelse: 'sätter på plats']
Sabina gömde flaskan under sängen. [tillstånd: 'förvarade flaskan under sängen'; punkthändelse: 'ställde flaskan under sängen för att dölja den']

Tillstånd kan vara mer eller mindre varaktiga i förhållande till varaktigheten för de referenter som är inblandade i aktionen. Arten av varaktighet har betydelse för vilka adverbial för tidfästning och duration som tillståndsuttrycket kan förbindas med. Se särskilt Adj. § 5, Tempus § 3.

[1] Också sådana adjektiv som i sin betydelse inbegriper föreställningen om en naturlig gräns för en annan aktion uttrycker tillstånd, eftersom adjektivet betecknar det tillstånd som följer efter den andra aktionens slut:

Maten är färdig.
Bilderna är klara.

[2] En liten grupp verb och verbförbindelser som har en negation lexikaliserad i sin betydelse står alltid på gränsen mellan tillstånd och punkthändelse. Exempel är *behålla*, *bli kvar*, *förbli*, *stanna kvar*, *överleva*. Verben förnekar att en tillståndsövergång (dvs. en punkthändelse) äger rum och uttrycker samtidigt att just det tillstånd fortsätter att råda, som utgör motsatsen till det tillstånd som punkthändelsen kunde ha medfört. Dvs. *behålla* betyder 'inte göra sig av med' och därmed samtidigt 'fortsätta att förfoga över', *överleva* betyder 'inte dö' och därmed 'fortsätta att leva'.

§ 16. Oavgränsad process. En oavgränsad process är en aktion som saknar naturligt slut (oavgränsad), som har tidsutsträckning och kan uppfattas bestå av på varandra följande delmoment (durativ, processuell) och som innebär förändring (dynamisk). Oavgränsade processer kan vara resultativa eller icke-resultativa, agentiva eller icke-agentiva.

Fönsterrutorna skallrade.
Befolkningen ökar.

Amerikanska experter har länge tvistat om [detta] (S)
Koka först massan utan socker och citronsaft […] (S)
Vi förhandlade fortfarande med länsstyrelsen om betalning av skatteskulden […] (S)

Många verb och verbförbindelser uttrycker inherent oavgränsad process medan andra verb är neutrala i fråga om avgränsning, dvs. de kan ingå i verbfraser som uttrycker antingen oavgränsad eller avgränsad process, jfr § 3, Vb § 2: c. Här ges exempel på verb som vanligen eller ofta anger oavgränsad process:

cirkulera, dra, galoppera, klättra, marschera, rotera, simma, vada, vandra
drilla, fnissa, gnissla, jollra, kackla, knaka, mumla, sjunga, sluddra, surra, ticka, vissla
blixtra, blåsa, regna, snöa, åska
accelerera, avta, breda ut sig, expandera, fluktuera, fortskrida, minska, stiga, tillta, växa, öka
dallra, droppa, flagna, flamma, forsa, pulsera, pyra, rinna, ryka, sjuda, strömma, svälla, ånga
andas, beta, blöda, dia, dricka, huttra, magra, snyfta, svettas, svärma, äta
agera, damma, föreläsa, grimasera, gymnastisera, jobba, snickra, snoka, spexa, spinna, städa, svetsa, trolla, tröska, turnera, tvista, vimsa

Oavgränsad process kan också föreligga i sats med iterativ tolkning (§ 21: a). Satsens aktion är då en upprepning – vid ett icke fullt specificerat antal tillfällen – av den sorts aktion som verbfrasen anger.

Pojken satte i sig den ena bullen efter den andra.
Hon spelade den konserten {Ø/ofta/ibland/sällan} då för tiden.

De oavgränsade processerna kan vara resultativa eller icke-resultativa (jfr § 12). Icke-resultativa oavgränsade processer medför ingen förändring av utgångsläget som i stället återkommer eller aldrig upphävs.

Bäcken porlar.
Väderflöjeln snurrar runt hela tiden.
Pirkko skakade av skräck.
Motorerna vibrerade.

De resultativa oavgränsade processerna medför aldrig ett slutresultat på samma sätt som de avgränsade processerna (jfr § 17), men innebär att ständigt nya tillstånd avlöser varandra och att ett ackumulerande resultat skapas (kumulativ förändring):

Bruttonationalprodukten ökar.
Kalhyggena breder ut sig.
Lasse läste vidare.
Lone blev alltmera gråhårig.

En skillnad mellan resultativa och icke-resultativa oavgränsade processer är att verb som uttrycker resultativa processer lättare kan utgöra avledningsstam för perfektparticip än de verb som uttrycker icke-resultativa processer (se § 13).

Många verb som i sin egen betydelse anger icke-resultativ oavgränsad process kan ingå i verbfraser som anger resultativ avgränsad process om de konstrueras med en bunden bestämning som anger en naturlig slutgräns för processen (jfr § 4):

Oavgränsad process	Avgränsad process
Ingemar simmade (mot flotten).	Ingemar simmade till flotten.
Fåren betade.	Fåren betade av allt gräset.
Lasse läste (vidare).	Lasse läste ut boken.
Barnen städade sitt rum.	Barnen städade färdigt sitt rum.
Kråkan kraxade i trädet.	Kråkan kraxade sig hes.

§ 17. Avgränsad process. En avgränsad process har ett naturligt slut (avgränsad) som den inte kan fortsätta förbi, och den kan uppfattas som bestående av på varandra följande delmoment (processuell). Den avgränsade processen innebär vidare en förändring (dynamisk), och den har varaktighet (durativ). Avgränsade processer kan vara agentiva eller icke-agentiva.

Larsson byggde om uthuset till en gäststuga.
Regnvattnet fyllde båten med vatten.
Hunden tuggade av sitt koppel.
SAS:s och Linjeflygs trafik har […] ökat från 3,2 till 5,5 miljoner passagerare. (S)
På två år har det skandalomsusade kommunala bostadsområdet Bredsand i Sundsvall förvandlats till den eftertraktade bostadsrättsföreningen Strandparken […] (S)

Avgränsade processer är alltid resultativa, och de medför ett slutresultat som innebär ett annat tillstånd än det som rådde vid utgångsläget för aktionen. De resultat som följer på en avgränsad process kan vara av många olika slag.

Jag stickade en mössa. [Resultatet är en konkret produkt.]
Einstein formulerade relativitetsteorin. [Resultatet är en abstrakt produkt.]
Skatorna åt upp äpplena. [Resultatet är att ett konkret innehåll konsumerats.]
Anna läste ut boken. [Resultatet är att ett abstrakt innehåll konsumerats.]
Per gick till affären. [Resultatet är en lägesförändring hos subjektsreferenten.]
Hunden grävde ner benet i trädgårdslandet. [Resultatet är en lägesförändring hos objektsreferenten.]

Det är inte särskilt många verb och verbförbindelser som inherent uttrycker avgränsad process. Några exempel:

bota, flå, fylla, förblöda, förstöra, insjukna, tömma, växa upp

I stället uttrycks avgränsad process med sådana verb som också kan uttrycka resultativ oavgränsad process (jfr § 16). När det i satsen ingående verbet är neutralt med avseende på avgränsning är det verbfrasens struktur som avgör aktionsarten, se § 3–7. Hit hör verb som anger produktion och konsumtion samt verb som anger rörelse eller förändring med ett möjligt slutresultat:

baka, bygga, laga, skriva, reparera
dricka, köpa, äta
flyta, gå, rusa, åla
acklimatisera sig, avdunsta, avfolkas, bättra sig, doktorera, emigrera, etablera sig, förfalla, koagulera, krympa, smälta, stagnera, torka, vittra, åldras[1]

Avgränsad process kan också uttryckas av satser med iterativ tolkning (jfr § 21: b) om antalet gånger som satsens aktion upprepas är exakt angiven:

Kassören hostade fem gånger (på en minut).
Han knackade på dörren tre gånger i rad.

[1] Hit hör många inkoativa verb bildade med avledningssuffixet *-na*, t.ex.:
blekna, domna, gråna, gulna, kallna, ljusna, mjukna, mogna, mojna, mörkna, ruttna, stelna, surna, svalna, svartna, svullna

§ 18. Punkthändelse. En punkthändelse är en aktion som har ett naturligt slut (avgränsad), som består av ett enda moment utan relevant tidsutsträckning (icke-processuell, punktuell) och som innebär en förändring (dynamisk). Punkthändelser kan vara agentiva eller icke-agentiva.

Flygplanet lyfte.
Delegaten anlände med tåg.
Nyval utlystes.
TV:n knäppte till.

Punkthändelserna kan vara resultativa eller icke-resultativa, jfr § 12:

a) Resultativa punkthändelser är aktioner som, liksom de avgränsade processerna (§ 17), innebär en övergång från ett tillstånd till ett annat:

Hovmästaren släckte ljuset. [Efter aktionen är ljuset släckt.]
Barnet somnade. [Efter aktionen sover barnet.]
Chefen avgick. [Efter aktionen är den tidigare chefen inte längre chef.]
Patienten dog.
Stockholmarna kvitterade direkt efter halvtidsvilan genom Ulf Eriksson […] och en kvart före full tid sköt inhopparen Thomas Lundin 2–1 rakt upp i vänstra krysset. (S)

De resultativa punkthändelserna kan vara både agentiva och icke-agentiva. Många verb och verbförbindelser uttrycker inherent resultativ punkthändelse, och ak-

tionsarten omfattar en mycket stor mängd disparata betydelsegrupper. Några exempel:

avgå, brista, bryta samman, bryta ut, bränna sig, börja, checka in, dyka upp, dö, explodera, falla i trance, framkomma, födas, förolyckas, försäga sig, ge igen, ge med sig, ge sig, ge sig av, gifta sig, gå in, gå ut, göra bort sig, haverera, infinna sig, inställa sig, inträda, inträffa, kapitulera, krascha, kvittera, lyfta, ramla, replikera, ringa på, rycka in, skifta, skiljas, skära sig, skärpa sig, sluta, slå igen, slå igenom, slå in, slå sig, somna, spåra ur, svimma, svänga om, säga upp sig, tillstöta, trilla, tuppa av, upphöra, uppkomma, uppstå, vända ngt

Somliga verbfraser som uttrycker resultativ punkthändelse kan ibland specificeras av ett adverbial som bestämmer varaktigheten hos det tillstånd som inträder genom punkthändelsen. Något sådant är aldrig möjligt för verbfraser som uttrycker icke-resultativ punkthändelse eftersom dessa inte initierar något tillstånd.

Erika stängde dörren i fem minuter. [Adverbialet mäter den tid som det nya tillståndet varar och anger inte den tid under vilken en viss aktion upprepas.]
Lutfisken skall läggas i blöt i sex timmar. [Dvs. lutfisken skall ligga i blöt i sex timmar.]
ABB provanställer honom i två månader.
Avdelningschefen försvann i två dar.
Malin satte sig ett par minuter.

Aktioner som vanligen är punktuella kan också uppfattas som durativa, t.ex. om talaren vill säga att de genomförs långsammare än vanligt:

Hon satte sig tvekande.
Bo vände långsamt på stenen.
Sven vaknade en bit i taget.

b) Icke-resultativa punkthändelser är aktioner som inte resulterar i något nytt tillstånd utan utgångstillståndet återkommer efter aktionens slut:

Gubben hostade.
Duken fladdrade till.
Alligatorn gäspade och blinkade.

De icke-resultativa punkthändelserna är så gott som alltid icke-agentiva aktioner. De uttrycks med en tämligen begränsad uppsättning verb och verbförbindelser, t.ex. några verb för olika kroppsliga funktioner (*fnysa*, *gäspa*, *hicka*, *hosta*, *jama*, *nysa* etc.). Dessa verbs aktionsart är ofta vag eller dubbeltydig eftersom verben också kan användas med durativ betydelse. Det som ibland kan uppfattas som en enda manifestation av en icke-resultativ punkthändelse kan också stå för en upprepning av samma aktion och därmed uppfattas som en oavgränsad process (se iterativ aktion, § 21: a).

Katten hickade. [icke-resultativ punkthändelse: 'en enda gång'; oavgränsad process: 'flera gånger i rad']

Verb av denna typ kan ibland konstrueras med partikeladverbialet *till* och anger då entydigt icke-resultativ punkthändelse:

Flickan snörvlade till.
Hillevi rös till.
Pappa prasslade till med tidningen.
Bordet skakade till.
Nils hoppade till.

En skillnad mellan resultativa och icke-resultativa punkthändelser är att perfektparticip endast kan avledas från de verb som uttrycker resultativ punkthändelse (se § 13).[1]

[1] En annan skillnad mellan resultativa och icke-resultativa punkthändelser är att de resultativa punkthändelserna till skillnad från de icke-resultativa inte så lätt kan tänkas upprepade, eftersom många resultattillstånd inte inträder för att omedelbart upphöra och inträda igen:

Anna stängde dörren i fem minuter. [nästan otänkbart att Anna öppnar och stänger dörren upprepade gånger under fem minuter]
Pojken hostade i fem minuter. [oavgränsad process som består av flera upprepade icke-resultativa punkthändelser]

ANM. Resultativa punkthändelser innebär att ett nytt tillstånd inträder och efterträder ett annat. I princip betyder det att satsen bara beskriver det ögonblick då ett förtillstånd övergår till ett eftertillstånd. Men förändringen kan i verkligheten ske gradvis och ha en viss utsträckning i tiden, och det kan ibland vara oklart om den förberedande processen skall räknas med i ett verbs betydelse eller inte. Det är därför många gånger svårt att skilja resultativa punkthändelser från avgränsade processer.

Vi nådde toppen i solnedgången. [snarast: resultativ punkthändelse]
Vi klättrade upp till toppen i solnedgången. [snarast: avgränsad process]

Lisen somnade klockan elva. [snarast: resultativ punkthändelse]
Lisen sjönk (så småningom) i en djup sömn. [snarast: avgränsad process]

Överförd aktionsartsbetydelse § 19–22

§ 19. Översikt. Verb eller verbfraser som prototypiskt anger någon av de fyra grundläggande aktionsarterna kan få överförd aktionsartsbetydelse, framför allt generisk, iterativ eller ingressiv betydelse.

Generisk betydelse innebär att ett uttryck som prototypiskt anger en manifest aktion i stället används om en möjlighet att genomgå den sorts aktion som den prototypiska användningen av uttrycket avser. Den generiska satsen är ett slags tillstånd.

Maria spelade tennis då för tiden. [generisk x oavgränsad aktion = generiskt tillstånd]

Maria gick till skolan på 25 minuter då för tiden. [generisk x avgränsad aktion = generiskt tillstånd]

Iterativ betydelse innebär att ett uttryck som prototypiskt anger en enstaka aktion i stället används om samma slags aktion i flertal. Den iterativa aktionen är avgränsad om det exakta antalet upprepningar anges, annars oavgränsad.

Jag {besökte ofta/bodde ofta hos} din bror. [iterativ x avgränsad eller oavgränsad aktion = oavgränsad iterativ aktion]
Vid tre tillfällen {besökte jag/bodde jag hos} din bror. [iterativ x avgränsad eller oavgränsad aktion = avgränsad iterativ aktion]

Ingressiv betydelse innebär att ett uttryck som prototypiskt anger en oavgränsad aktion i stället används om inträdandet av samma aktion:

Lagningen var färdig klockan tre. [ingressiv x tillstånd = ingressiv punkthändelse]
Hon gick klockan fyra. [ingressiv x oavgränsad process = ingressiv punkthändelse]

Aktionsartsvarianterna uttrycks ibland med satser som strukturellt är identiska med satser som uttrycker någon av de vanliga aktionsarterna, och kontexten avgör då vilken betydelse som avses:

Pelle bakar bröd. [oavgränsad process: 'håller på att baka bröd'; generisk aktion: 'har som yrke eller hobby att baka bröd']
Pella slog sin hund. [punkthändelse: 'gav ett slag'; iterativ aktion: 'gav flera slag'; generisk aktion: 'hade för vana att slå sin hund']
Palle är här nu. [tillstånd: 'befinner sig här'; ingressiv aktion: 'kommer hit']

ANM. Presens av perceptionsverb m.fl. kan ibland ha en betydelse som erinrar om överföring av aktionsart. Följande satser anger egentligen resultatet av hörande respektive hävdande snarare än själva hörandet och hävdandet (jfr Tempus § 11):

Jag hör att du tänker söka dig till Umeå.
LO-ordföranden hävdar att budet står fast.

Vissa avgränsade resultativa verb kan användas om ett tillstånd som är resultatet av den aktion verbet prototypiskt anger:

Du glömmer hela tiden att han vägrar tala med henne.
Jag förlåter dig för all framtid.

§ 20. Generisk aktion. Ett uttryck för en viss aktion kan inte bara beteckna det specifika förverkligandet av aktionen utan också användas om möjligheten av att den sortens aktion förverkligas. Möjligheten är knuten till en viss referent (verbfrasens predikationsbas) som yrke, vana, benägenhet, förmåga, disposition, kännetecken, principiell hållning e.d. Den generiska aktionen har aktionsarten tillstånd, och det underförstås att tillståndet råder över en längre tid. Genom att möjligheten till aktion ibland samtidigt förverkligas är gränsen vag mot iterativ aktion (§ 21).

Ernst lagar datorer. ['har till yrke eller hobby att laga datorer']
Petra hämtar tidningen klockan sju. ['har för vana att hämta tidningen klockan sju']
Nora simmar i Malmö. ['går regelbundet på simning i Malmö']
Hönan värper fyra ägg i veckan.
Olle röker numera turkiska cigaretter.
Peter talar tyska och ryska.
Lena gick då för tiden till skolan längs ån.
Min hamster äter morötter men får sällan några.
Temperaturen där nere går lätt upp i 40 grader.
Han lyfter 70 kg på rak arm.
En vätgasballong stiger uppåt i luft.

Generisk aktion kan anges av verb och verbfraser som prototypiskt anger vilken som helst av de grundläggande aktionsarterna:

Skaftet gick av. [punkthändelse]
Skaftet gick lätt av. [generiskt tillstånd]

Min farfar byggde ett sommarhus åt sin bror på två månader. [avgränsad process]
Min farfar byggde i sin krafts dagar ett enfamiljshus på ett par månader. [generiskt tillstånd]

Min syster spelade tennis (i lördags). [oavgränsad process]
Min syster spelade tennis (i sin ungdom). [generiskt tillstånd]

Min moster är sjuk. [temporärt tillstånd]
Min moster är sjuk av sig. [generiskt tillstånd]

Ibland kan strukturellt identiska satser tolkas antingen specifikt eller generiskt. I sådana fall är det kontexten som avgör tolkningen. Det kan t.ex. vara uppenbart att någon specifik aktion inte äger rum vid relationstiden.[1]

Ja, jag tar socker till kaffet. [sagt t.ex. av en person som inte just då dricker kaffe]
Konradsen bakade wienerbröd. [sagt t.ex. som svar på frågan: Vad jobbade Konradsen med?]

Men ofta signaleras den generiska betydelsen med t.ex. generiska eller svagt referentiella nominalfraser (jfr Nomfraser § 100, 110, 111–117), adverbial som *lätt* eller *ofta*, adverbialet *av sig* som bestämning till adjektiv etc. Adverbial som *numera*, *då för tiden*, *på den tiden*, *alltid* och varaktighetsadverbial som refererar till en längre tidrymd än vad som normalt brukar åtgå för en specifik aktion kan också visa att en generisk aktion avses. Vissa typer av generisk aktion kan explicit anges med överordnade verb som *bruka*, *kunna*.

Otto sköt älg. Jfr: Otto sköt en älg. [punkthändelse]
Smörgås är gott. Jfr: Smörgåsen är god. [icke-generiskt tillstånd]
Tavlan trillar lätt ner.
Persson ordnar kaffebrödet numera.

Hasse är rätt lugn av sig.
Jag sprang 60 meter på 10 sekunder i min ungdom.
Eva rökte pipa i två år.
Posten kom efter klockan tolv {när jag bodde i Umeå/hela sommaren}.
Men på halvtid väver hon. Det har hon gjort i tolv år […] (S)
Unga killar från arbetsförmedlingen brukar stanna i två till fem timmar på det här jobbet. (S)
Hunden kan bitas.

[1] Ibland kan en sats tolkas både futuralt och generiskt eftersom våra utsagor om framtiden ofta grundar sig på vår kunskap om vilka aktioner som brukar utspelas under sådana omständigheter som väntas råda i framtiden (jfr § 8):
– Vad tror du Kristina vill ha? – Hon dricker kaffe.
– Vad händer med ballongen om du släpper den? – Den stiger uppåt.
– Vad tänker du göra på kvällarna? – Jag går på teatern (om jag har lust).

§ 21. Iterativ aktion. Ett uttryck som prototypiskt anger en enstaka aktion kan användas om ett flertal av sådana aktioner. Den iterativa aktionen kan då uppfattas som en process, där varje enstaka aktion utgör ett delmoment (jfr § 9). Den aktion som upprepas kan i sig vara avgränsad eller oavgränsad.

a) Oavgränsad iterativ aktion

En sats som anger att en aktion upprepas ett icke preciserat antal gånger är oavgränsad och kan då ta adverbial för varaktighet:

Kyrkoherden sov middag varje dag (i tre veckor).
Lärarkandidaten kom för sent varje måndag (i flera månader).
Maria åt C-vitaminer regelbundet.
Hönan lade ett ägg om dagen.

I en sats som innehåller ett adverbial för varaktighet måste aktionen uppfattas som itererad om motsvarande enstaka aktion utförs på kortare tid än vad adverbialet refererar till:

Ändå slog pojken på trumman i fem minuter.
Jag kollade annonserna i Sydsvenskan i en veckas tid.
Manfred sov middag i tre veckor.
Sedan kom det mycket snö i tre år. [Tolkningen 'tre vintrar i rad var snörika' är rimligare än 'det snöade oavbrutet i tre år'.]

Också uttryck som anger fortsättning kan karakterisera oavgränsad iterativ aktion:

Kattungen fortsatte att nysa. Jfr: Kattungen nös. [kan även referera till en enstaka aktion]
Bollen studsade fortfarande. Jfr: Bollen studsade. [kan även referera till en enstaka aktion]

Adverbial för frekvens (Advl § 102) som *varje dag*, *regelbundet*, *ofta*, *sällan*, *ibland* anger att aktionen är iterativ och att den upprepas ett oprecist antal gånger:

Flickan försvann {ideligen/regelbundet}.
Mannen sov varje eftermiddag.

Ibland kan strukturellt identiska satser tolkas både som iterativa och icke-iterativa:

Klockan slog. [ett slag eller flera]
Vi gick på Liseberg i somras. [en gång eller flera]

Detta gäller i synnerhet satser med verb som *bitas*, *blinka*, *blixtra*, *bläddra*, *glappa*, *gäspa*, *hicka*, *hosta*, *nysa*, *stampa*, *växla*. Dessa kan lika gärna uttrycka en enstaka icke-resultativ punkthändelse som en oavgränsad process bestående av en upprepning av den icke-resultativa punkthändelsen (jfr § 18: b). Ibland kan satssammanhanget eller kontexten entydigt avgöra hur aktionen skall tolkas. Ofta är det ointressant om aktionen inträffar en eller flera gånger.

Pojken slog på trumman. [punkthändelse: 'en gång', oavgränsad process: 'flera gånger']
Pelle fortsatte att hicka. [Aktionen måste tolkas som iterativ, som oavgränsad process, eftersom man inte kan fortsätta med en enstaka hickning.]
Hästen vacklade till. [Punkthändelse: partikeln *till* avgör aktionsarten.]
Det knackade på dörren.

b) Avgränsad iterativ aktion

En sats som anger exakt hur många gånger en aktion upprepas är avgränsad och kan ta adverbial för tidsåtgång:

Kyrkoherden sov middag tre gånger på tre veckor.
Lärarkandidaten kom för sent femton gånger på fyra månader.

En sats som anger avgränsad iterativ aktion innehåller alltid en angivelse av den exakta upprepningen genom ett iterationsadverbial (Advl § 101) som *tre gånger*, *fyra dagar i rad*:

Fyra gånger lät ugglan höra sitt dystra hoande.
Jag gick tidigt till sängs åtta kvällar i rad.

Avgränsade iterativa aktioner uppfattas som helheter vilka i sin tur kan upprepas så att en överordnad oavgränsad aktion blir följden:

Pojken slog på trumman fyra gånger varje minut.

§ 22. Ingressiv aktion. I många fall är det tidpunkten då en oavgränsad aktion tar sin början som är kommunikativt relevant, och det är ofta just denna tidpunkt som tidfästs med ett adverbial. I sådana fall är det näraliggande att uttrycket för den oavgränsade aktionen får fungera som en beteckning för själva inträdandet av

aktionen. Om en aktions inträdande uppfattas som punktuellt kommer aktionen att ses som en punkthändelse.

Torkel *körde* klockan sex. ≈ Torkel körde i väg klockan sex.
Vid middagstid *var* föreställningen *över*. ≈ Vid middagstid slutade föreställningen.
Ann *var på plats* klockan tre. ≈ Ann kom på plats klockan tre.
Klockan fem *visste* vi svaret. ≈ Klockan fem fick vi veta svaret.
Kl. 18.30 *spelar och sjunger* Kari Arhimaa visor och kl. 19.30 *berättar* Saila Ekström om dagens finska litteratur. (S)

De ovanstående exemplen kan också tolkas icke-ingressivt, men ofta tydliggörs den ingressiva betydelsen t.ex. med ett adverbial eller ett verb som signalerar tillståndets inträdande:[1]

Ann var på plats redan klockan tre.

Ibland inbegrips i den avgränsade aktionen inte bara den oavgränsade aktionens inträdande utan också de förberedelser som behövs för att den oavgränsade aktionen skall börja äga rum. Ett adverbial för tidsåtgång anger ofta vilken tid som förflyter från det att aktionen planeras, blir sannolik eller väntad, och till dess att tillståndet verkligen råder.

Vi beslöt att skriva en lärobok, och vi var färdiga på tre månader.
Väckarklockan ringde, och han var ute på tre minuter.
Mårten sov på två minuter. ≈ Mårten somnade på två minuter.
Torget låg tomt och öde på tio minuter. ≈ Det tog tio minuter innan torget låg tomt och öde.
Det hela är över på fem minuter […] (S)

[1] När det tendentiella hjälpverbet *hålla på* överordnas en verbfras med oavgränsad betydelse omtolkas dennas aktionsart ingressivt som avgränsad:

Arne höll på att gråta av lättnad. [≈ börja gråta]

ANM. ”Inkoativ” används liksom ”ingressiv” ofta också om inträdandet av en oavgränsad aktion. ”Inkoativ” antyder därutöver att aktionen innebär en gradvis förändring (kumulativ förändring, § 12): *kallna*, *åldras*.

34 PASSIV

1 Översikt.

S-passiv 2–13

Struktur 2–4

2 Verbets *s*-form. 3 Verb med *s*-passiv. 4 Transitiva verb och verbförbindelser utan *s*-passiv.

Syntaktisk funktion och distribution 5–10

5 Passiva satser vilkas subjekt motsvarar objekt i aktiv sats. 6 Passiva satser vilkas subjekt motsvarar adverbial i aktiv sats. 7 Passiva verb med expletivt *det* som subjekt. 8 Agentadverbial vid *s*-passiv. 9 Passiv verbfras som korrelat till anaforisk verbfras. 10 Passiv infinitivfras.

Betydelse 11–13

11 Verbets aktanter vid *s*-passiv. 12 Informationsstruktur och räckvidd vid *s*-passiv. 13 Tid och aktionsart vid *s*-passiv.

Perifrastisk passiv 14–25

Struktur 14–15

14 Hjälpverbet. 15 Perfektparticip som tillsammans med passivbildande hjälpverb kan ingå i perifrastisk passiv.

Syntaktisk funktion och distribution 16–21

16 Participfrasen är predikativ. 17 Subjekt i sats med perifrastisk passiv. 18 Placering av pronominellt indirekt objekt vid participet. 19 Agentadverbial vid perifrastisk passiv. 20 Andra adverbial vid perifrastisk passiv. 21 Perifrastisk passiv som korrelat till anaforisk verbfras.

Betydelse 22–25

22 Verbets aktanter vid perifrastisk passiv. 23 Informationsstruktur och räckvidd vid perifrastisk passiv. 24 Perifrastisk passiv med *bli*: tid och aktionsart. 25 Perifrastisk passiv med *vara*: tid och aktionsart.

Valet mellan s-passiv och perifrastisk passiv med bli 26–27

26 Faktorer som gynnar *s*-passiv. 27 Faktorer som gynnar *bli*-passiv.

Avgränsning mot icke-passiv användning av *-s* och *bli/vara* + perfektparticip 28–29

28 *S*-passiv gentemot deponens. 29 Perifrastisk passiv gentemot andra konstruktioner med *bli*, *vara* + perfektparticip.

§ 1. Översikt. Passiv är i första hand en egenskap hos satser: i den passiva satsen har vissa av verbets aktanter systematiskt en annan satsledsfunktion än i den motsvarande aktiva satsen (normalfallet). Passiven utmärks i verbfrasen med suffixet *-s* hos verbet (*s*-passiv) eller med ett passivbildande hjälpverb (perifrastisk passiv), *bli* eller *vara*, och passiv kan därför också betraktas som en egenskap hos verb och verbfraser. *S*-passiven är den vanligaste av skriftspråkets passivvarianter. (Suffixet *-s* har hos vissa verb också andra funktioner än den passiva, se Anm. 1.)

Den aktant som i aktiv sats uttrycks med subjekt anges i passiv sats med ett vanligtvis optionellt *av*-inlett adverbial (agentadverbial), och en aktant som i aktiv sats uttrycks med objekt anges i den motsvarande passiva satsen vanligen med subjekt (eller i vissa fall egentligt subjekt). Om den aktiva satsen har två objekt kan vanligen vilket som helst av dem motsvaras av subjektet i den passiva satsen. De flesta transitiva verb har *s*-former med passiv funktion eller kan ingå i perifrastisk passiv.

Stolen *lagades* (av min bror) redan i förra veckan. Stolen *blev lagad* (av min bror) redan i förra veckan. [Jfr aktiv sats: Min bror lagade stolen redan i förra veckan.]

Styrelsen hade *beviljats* ansvarsfrihet (av årsmötet). Styrelsen hade *blivit beviljad* ansvarsfrihet (av årsmötet). Ansvarsfrihet hade *beviljats* styrelsen (av årsmötet). Ansvarsfrihet hade *blivit beviljad* styrelsen (av årsmötet). Styrelsen *var beviljad* ansvarsfrihet (av årsmötet). Ansvarsfrihet *var beviljad* styrelsen (av årsmötet). [Jfr aktiv sats: Årsmötet hade beviljat styrelsen ansvarsfrihet.]

Intransitiva verb kan i viss utsträckning bilda passiv, dock vanligen endast med *s*-suffix. Då har den passiva satsen expletivt *det* som subjekt, och agentadverbial är sällsynt. På samma sätt kan ett monotransitivt verb i vissa fall stå i passiv med kvarstående objekt.

Det *pratades* och *sjöngs* mycket vid mötena. [Jfr aktiv sats: Folk pratade och sjöng mycket vid mötena.]

Det *skrevs* inbjudningskort hela natten. [Jfr aktiv sats: Man skrev inbjudningskort hela natten.]

Infinitivfraser kan vara passiva på motsvarande sätt som satser:

Stolen stod där i en månad utan att {*lagas/bli lagad*} (av någon).

ANM. 1. Suffixet *-s* uppträder också i deponensverb (Vb § 48 och nedan § 28). Suffixet är där från morfologisk synpunkt ett böjningssuffix (liksom i passiva verb): det står inte intill verbstammen utan skiljs från denna av andra böjningssuffix. Från semantisk-lexikal synpunkt erinrar däremot deponens-*s* snarast om ett avledningsmorfem. Det har låg produktivitet och är i stor utsträckning bundet till enskilda verbstammar, där betydelsen ändras som vid avledning. Deponensverb med medial betydelse (Vb § 49: 2) erinrar om passiva verb, men andra deponensverb skiljer sig markant från de passiva verben.

Också hjälpverben *bli* och *vara* har andra funktioner än att bilda perifrastisk passiv (§ 29).

ANM. 2. Termen passivbildande hjälpverb är något oegentlig, eftersom den passiva betydelsen kan sägas ligga redan i perfektparticipet:

en släpvagn (som är) tillverkad i Danmark
ett antal julgranar (som blev) huggna så sent som i går

S-passiv § 2–13

Struktur § 2–4

§ 2. Verbets *s*-form. Det passivbildande böjningssuffixet är *-s*, och det läggs till ett verbs övriga böjningsformer utom i presens där *-s* (eller *-es*) fogas direkt till verbstammen:

Infinita verbformer: laga-s, lagat-s; köra-s, kört-s; sy-s, sytt-s; skriva-s, skrivit-s
Finita verbformer: laga-s, lagade-s; kör-(e)s, körde-s; sy-s, sydde-s; skriv-(e)s, skrev-s, skreve-s

Imperativ kan (av åtminstone delvis semantiska skäl, jfr § 11, 22) normalt inte ha *s*-form med passiv funktion.

S-formen är i de allra flesta fall densamma i passiv som i deponens. Undantag härifrån är t.ex. regelbundna passivformer som *slå-s*, *bit-(e)s* [biːts, ²biːtəs] som avviker från oregelbundna deponensformer som *slå-ss*, *bit-s* [bitːs].

Om verbets *s*-former se vidare Vb § 45.

§ 3. Verb med *s*-passiv. De flesta transitiva verb och vissa intransitiva kan ta *s*-suffix med passiv funktion.

1. Transitiva verb

a) Transitiva verb som i *s*-lös form tar agentivt subjekt kan stå i *s*-passiv:

Huset har *ritats* av en dansk arkitektfirma.
Bilen står trafikfarligt och måste *flyttas* snabbt. (S)
Scener *skjuts* försiktigt in i varandra. (S)
Förgäves letade vi efter en plats för vår gamla hängmatta, som *letades* fram ur gömmorna. (S)

Några få agentiva verb står ogärna i *s*-passiv, t.ex. *be* (till skillnad från *ombe*, som mest används i passiv), *lyda* (till skillnad från *åtlyda*), *låta* (till skillnad från *tillåta*):

?Vi har särskilt *betts* att komma. Jfr: Vi har särskilt ombetts att komma.
?{Löjtnanten/Ordern} *lyddes* inte av plutonen. Jfr: {Löjtnanten/Ordern} åtlyddes inte.
*Vi *läts* inte ens gå på bio. Jfr: Vi tilläts inte ens gå på bio.

b) De flesta transitiva verb som i *s*-lös form har subjekt som anger upplevare eller mottagare/innehavare och objekt som anger föremål för aktionen kan stå i *s*-passiv:

Han *sågs* av många när han korsade gatan.
Den lilla vindsvåning där snörmakeriet är inhyst *ägs* av Kooperativa förbundet (KF). (S)
Därför kanske han *upplevdes* som obekväm […] (S)
Guldringen *hittades* av ett par småpojkar.
[…] snart sagt alla högre tjänster *innehas* av socialdemokrater. (S)

Om undantag från (b) se § 4.

c) En grupp verb som i sin *s*-lösa form har subjekt som anger föremål eller orsak och objekt som anger upplevare kan i viss utsträckning stå i *s*-passiv och ta agentadverbial inlett av *av*: *genera*, *gripa*, *inspirera*, *irritera*, *oroa*, *reta*, *roa*, *röra*, *skrämma*, *störa*, *upphetsa*, *äckla* m.fl.:

Han *irriterades* mycket av {trafiken på gatan/att posten inte fungerade}.
Hon {*äcklades/retades*} av hans vulgära maner vid matbordet.
Jag vill absolut inte *störas* av inkommande telefonsamtal.
Detta gäller i synnerhet då väljarna *oroas* av oroligheter bland de svarta. (S)
Pojken Stig *skrämdes* tidigt av Uppenbarelsekyrkans form. (S)
Jag *inspirerades* av texten. (R)

Men ofta är *s*-formen av dessa verb i stället medial och orsaken anges då med ett adverbial inlett med *över*, *på grund av* eller någon annan preposition som kan ange orsak (jfr Advl § 47: b). Ett verb som *glädjas* konstrueras nästan alltid på detta sätt.

Jag gladdes åt denna syn. (S)
Synen är inte ny för mig, men jag gläds över att åter ha den inför mina ögon […] (R)
Han framhåller att väljarna har skäl att oroas över att den politiska valhandlingen förlorar i betydelse […] (S)

d) Vissa transitiva verb vilka i sin *s*-lösa form inte tar subjekt som anger agens, upplevare eller mottagare kan stå i *s*-passiv. Hit hör bl.a. verb som anger en egenskapsrelation (t.ex. *dominera*, *kännetecknа*, *prägla*, *utmärka*), en identitetsrelation (t.ex. följande verb i deras icke-agentiva betydelse: *bilda*, *ersätta*, *motsvara*, *representera*, *symbolisera*, *utgöra*), en tids- eller rumsrelation (t.ex. *följa*, *föregå*; *beröra*, *fylla*, *kanta*, *omfatta*, *omge*, *täcka*, *uppfylla*, *uppta*, *åtfölja*), en kausal relation (t.ex. *framkalla*, *föranleda*, *orsaka*, *utlösa*, *vålla*, *åstadkomma*).

Och förbindelserna mellan dem är osäkra eller *präglas* av besvärande politiska realiteter. (S)
Den här långa passagen *motsvaras* i översättningen av en enda sats.
Blotta vetskapen om att de befinner sig på en ö, en liten värld som helt *omges* av havet, fyller dem med en obeskrivlig berusning. (S)
Luften börjar nu *fyllas* av björkpollen. (S)
Kantaten *inleddes* av en väl lång ouvertyr.
Förseningen {*orsakades/föranleddes*} av en maskinskada.

Detta resultat har inte *överträffats* av någon löpare i Norden.
Huset får inte *skymmas* helt och hållet av träden framför.

2. Intransitiva verb
Intransitiva verb som kan stå i passiv förutsätter vanligtvis mänsklig agens. Agentadverbialet saknas dock nästan alltid.

I tre år har det *arbetats* på det här projektet.
Det *talades* mycket om ett nyval.
Det *snubblades* och *fumlades* till publikens hörbara förtjusning.

Se vidare nedan § 7.

§ 4. Transitiva verb och verbförbindelser utan *s*-passiv. Många transitiva verb och verbförbindelser saknar förmåga att bilda *s*-passiv av orsaker som sammanhänger antingen med subjektets och objektets semantiska roller eller med verbets eller verbfrasens struktur.[1]

1. Många verb vilkas subjekt inte anger agens, upplevare eller mottagare saknar förmågan att bilda *s*-passiv. Ofta hänger detta samman med att det led som i aktiv sats är objekt vid dessa verb inte har sådana egenskaper som normalt krävs av ett subjekt (se Subj. § 27). Några grupper av sådana verb följer nedan (jfr Obj. § 29: 2–3):[2]

a) Verb vilkas subjekt i aktiv sats betecknar något som innehåller objektsreferenten eller måttbestäms med objektet: *innehålla*, *omfatta*, *utgöra*, *tillhöra*, *rymma* (t.ex. *rymma 10 liter*),[3] *väga* (t.ex. *väga 3 kg*), *kosta*, *ta* (t.ex. *ta tre dagar*), *mäta* (t.ex. *mäta 3 meter i omkrets*):[4]

*3 kg *vägdes* av gäddan jag drog upp.
*Den stora stolen *rymdes* inte av hans lilla bil.

b) Verb vilkas subjekt i aktiv sats betecknar något som betyder eller medför det som anges med objektet: *betyda*, *innebära*, *avse* 'ha avseende på', *gälla*, *medföra*:

*En sannskyldig katastrof skulle komma att *innebäras* av konkursen.

c) Verb vilkas subjekt i aktiv sats betecknar något som jämförs med objektsreferenten: *likna*, *föreställa*:

*Min far *liknades* framför allt av min syster.

d) Verb vilkas subjekt i aktiv sats betecknar något som har lukt eller smak som objektsreferenten: *lukta*, *dofta*, *osa*, *stinka*, *smaka*:

*Kofta *smakas* av lamm.

e) Verb vilkas subjekt i aktiv sats vanligtvis betecknar ett inanimat föremål för aktionen och vilkas objekt betecknar en animat upplevare eller mottagare/innehavare: *hända*, *passa*, *tillhöra*, *gräma*, *tillkomma*, *åligga*, *åvila*. Hit hör också en rad lexi-

kaliserade förbindelser där ett vanligen intransitivt verb konstrueras med objekt, t.ex. *falla ngn in*, *stå ngn fritt*, *ligga ngn till last*, *stå ngn upp i halsen*, *stiga ngn åt huvudet*.

*Du *passas* inte av den där klänningen.
*Min mor *tillhörs* nog av det där paraplyet.

f) Subjektsautonoma verb (Vb § 8, Inffraser § 7): *lär*, *torde*, *böra*, *måste*, *skola*, *bruka*,[5] *tendera* etc.:

*Komma i morgon *lärs* av hans fru.
*Bli bättre *verkas* inte av vädret.
*Åka till Österrike på vinterferier *brukas* inte av oss.

g) Några få verb vilkas subjekt i aktiv sats anger upplevare eller mottagare/innehavare (jfr § 3: b). Verben *veta*, *känna* ('vara bekant med'), *ha*,[6] *behöva* kan sålunda normalt inte stå i passiv. Verbet *få* står i passiv endast med betydelsen 'få tag i' som huvudverb i infinitiv.

*Svaren måste *vetas* av var och en.
*Det *visstes* av alla att inspektören skulle komma.
*Den nya chefen *kändes* inte av någon.
*Böckerna *hades* liggande överallt i rummen.
*Den där kursen *behövs* verkligen av många studerande.
*Den här boken *ficks* inte på den tiden. ?Den här boken *fås* inte längre.
Jfr: Den här boken kunde inte fås på den tiden. Den här boken kan inte fås längre.

Vissa hjälpverb vilkas subjekt i aktiv sats har rollen av upplevare (subjektsreferenten vill, kan, avser etc.) står heller inte i passiv. Hit hör verb som *vilja* (till skillnad från *önska*), *kunna*, *orka*, *hinna*,[7] *avse* 'ha för avsikt',[8] *tänka*.

*Ta examen *villes* inte av någon.
*Gå på bio *hanns* aldrig under denna hektiska tid.
*Förlägga studierna utomlands *avsågs* av många studerande.

2. Vissa verbförbindelser och vissa verb där *s*-formen har annan funktion undviks i *s*-passiv.

a) Reflexiva verbförbindelser har ingen passiv motsvarighet:

*Han själv *rakades* av sig. Jfr: Han rakade sig själv.
*Han *skyndades* av sig. Jfr: Han skyndade sig.
*Benen *sprangs* av dem av dem. Jfr: De sprang benen av sig.

b) Transitiva deponensverb utan *s*-lösa motsvarigheter (Vb § 48) kan normalt inte användas med passiv funktion:

?Händelsen *mindes* av oss alla mycket väl.
?Hon är så duktig att hon *avundas* av alla.

Också vissa andra verb som har *s*-form med deponentiell funktion undviks i *s*-passiv:

?Barnen brukade *saknas* mest av papporna. Jfr: Två barn saknades.
?Stora vapenförråd *fanns* av polisen vid gårdagens razzia. Jfr: Förråden finns i ett antal bergrum.
?Han *slogs* alltid av sin far.

I andra fall är emellertid en deponentiell sidoform inget hinder för att *s*-formen också kan ha passiv funktion:

Han *slogs* av en underbar idé. Han *slogs* ner av två busar. Jfr: Pojkarna brukade slåss.
Synd att du inte ville låta dig *kyssas* av min syster. Jfr: På hemvägen från skolan brukade vi kyssas.

c) Många partikelförbindelser med absolut använd preposition och med objektet i ungefär samma semantiska relation till prepositionen som en rektion står ogärna i passiv (Advl § 15):

*Den här vägen har ofta $_0$*körts* 'av just här i kurvan (av många bilar). Jfr: Många bilar har kört av den här vägen just här i kurvan.
*Jag $_0$*slogs* omedelbart 'till (av två busar). Jfr: Två busar slog omedelbart till mig.
?Barnet $_0$*sattes* 'på en konstig mössa (av mamman). Jfr: Mamman satte på barnet en konstig mössa.
?En äldre fotgängare $_0$*kördes* 'på (av en svart bil). Jfr: En svart bil körde på en äldre fotgängare.

Vissa partikelförbindelser av samma typ är emellertid utan vidare acceptabla i passiv:[9]

Alla ärenden *gicks* igenom innan projektet startades. (S) Jfr: Man gick igenom alla ärenden innan projektet startades.

d) När ett *s*-löst verb är lexikaliserat tillsammans med sitt objekt finns ibland ingen passiv motsvarighet:

*{Vantarna/Rabarber} *lades* på hela kvarlåtenskapen av två banker. Jfr: Två banker lade {vantarna/rabarber} på hela kvarlåtenskapen. [Jämför när objektet inte ingår i den lexikaliserade ramen: Ärendet lades på is ett tag. Man lade ärendet på is ett tag.]

Funktionsverb med nomen actionis som objekt (jfr Vbfraser: Allm. § 9: 4) kan dock vanligen stå i *s*-passiv med objektets aktant som subjekt:

Ingen kontakt har *tagits* med familjen.
Åverkan har *gjorts* särskilt på möblerna.
Allvarlig kritik *riktades* också mot revisorerna.

[1] Med ålderdomligt pastischerande stilprägel används *s*-passiv för att undvika tilltalspronomen eller motsvarande också av verb som annars inte medger *s*-passiv:

Has det barn?
Behagas det lite mera kött?

[2] Vissa verb har olika betydelser som förutsätter olika rolluppsättningar. När exempelvis *väga, passa, lukta, dofta, smaka* m.fl. har en betydelse som förutsätter en agensroll kan de också stå i *s*-passiv.

Sockret *vägdes* alltid upp av biträdet.
Barnen skulle *passas* av mormor.
Instrumentet *liknades* vid en avlång låda av föreläsaren.
Den här honungen måste *smakas*!
Mjölet ska bara *doftas* över matfettet.

[3] *Rymmas* kan däremot konstrueras medialt med behållaren som rumsadverbial:

Den stora stolen rymdes inte i hans lilla bil.

[4] Verbet *uppta* (och eventuellt också *täcka*) som kan sägas tillhöra samma semantiska grupp som verben under (a) kan ändå stå i passiv:

Halva ytan *upptas* av en stor utställningsmonter.
Tolv kvadratmeter *täcks* av järnfilspån.

[5] Dock kan *bruka* stå i passiv i vissa mer eller mindre fasta vändningar (negerat och med *sådant, detta* som subjekt och ett rematiskt fritt adverbial):

Åka till Österrike på vinterferier – sådant *brukas* inte i våra kretsar.

[6] Däremot kan *inneha* stå i passiv:

Gården {*innehas*/**has*} nu av en brorson.

[7] Däremot kan *medhinna, hinna med* stå i passiv:

Gå på bio *hanns* aldrig med under denna hektiska tid.

[8] *Avse* kan i stå i passiv med nexusinfinitiv:

Kursen *avses* ingå i grundutbildningen.

[9] Verb med andra typer av partikeladverbial kan stå i passiv:

Färjan lade till och de väntande lastbilarna och bussarna *$_0$kördes* ˈpå. Jfr: Vi körde på lastbilarna och bussarna.
Supen *$_0$slogs* ˈi av värdens bror. Jfr: Värdens bror slog i supen.
Vagnen *lyftes* upp av tre starka poliser. Jfr: Tre starka poliser lyfte upp vagnen.
Veden *bars* in av barnen. Jfr: Barnen bar in veden.

Syntaktisk funktion och distribution § 5–10

§ 5. Passiva satser vilkas subjekt motsvarar objekt i aktiv sats. Det passiva verbets subjekt utgörs normalt av ett led som är objekt vid motsvarande verb i aktiv konstruktion.

1. Monotransitiva verb

Subjektet i passiv sats med monotransitivt verb kan motsvara objektet i aktiv sats med samma verb:

Polisen uppgav att bara förarkabinens besättning hade *hittats* fastspänd i sina säten. (S)
Möbler *slås* sönder och flaskor *kastas* ut genom fönstren. (S)
Rapporten *trycktes* i början av 70-talet och är än i denna dag en av SMHI:s största ”bästsäljare”. (S)
Dessutom *dras* tjänster för kuratorer, psykologer och elevassistenter för invandrarelever in. (S)
På Henriksdalsberget *ertappades* en snattare i mataffären på lördagseftermiddagen. (S)

2. Bitransitiva verb

Subjektet i passiv sats med bitransitivt verb kan motsvara antingen det indirekta eller det direkta objektet i aktiv sats med samma verb.[1]

a) Som subjekt vid bitransitivt verb i passiv sats kan nästan alltid väljas det led som motsvarar det direkta objektet vid samma bitransitiva verb i aktiv sats:[2]

Att han var mycket fordrande *förläts* honom väl […] (R)
Att hela verksamheten också *undanhölls* skatteväsendet […] (R)
[…] där det ekonomiska stödet i första hand *tilldelas* den typ av jordbruk som gör en miljö- och landskapsvårdande insats. (S)
Ert fall, herr Stil, har *förelagts* sociala distriktsnämnden. (R)

Inte sällan saknas det indirekta objektet vid bitransitiva verb i *s*-passiv vilkas subjekt motsvarar direkt objekt i aktiv sats:

Tävlingen är öppen för alla spelare och ett deltagande kan livligt *rekommenderas*. (S)
Grustäkten som markägarna vill få tillstånd för har redan *beviljats* av länsstyrelsen […] (S)
Det här *föreslås* i ett ärende som kommer upp i socialnämnden nästa vecka. (S)
Reparationer *lovades*, men utfördes aldrig eller bara delvis. (S)

b) Som subjekt vid bitransitivt verb i passiv kan vanligen väljas det led som motsvarar det indirekta objektet vid samma bitransitiva verb i aktiv sats. Så är särskilt fallet när den aktiva satsens indirekta objekt där inte kan parafraseras med ett bundet adverbial som anger samma roll. Ett sådant verb är t.ex. *påtvinga* som konstrueras *påtvinga ngn ngt* men inte **påtvinga ngt {på/till/åt} ngn*.[3] Andra verb av denna typ som alltså fritt medger att det passiva verbets subjekt motsvarar det indirekta objektet vid aktiv konstruktion är t.ex.:

anbefalla, anvisa, avfordra, avhända, avkläda, avkräva, avlocka, avtvinga, befalla, beordra, beröva, bibringa, delge, fråndöma, frånhända, frånkänna, frånlura, frånrycka, frånröva, frånskriva, frånta, förbjuda, förebrå, förespegla, för-

låta, förmena, förorsaka, försäkra, iföra, inbilla, inge, lova, lära, missunna, neka, påföra, svara, tilldela, tilldöma, tillerkänna, tillfoga, tillhandahålla, tillmäta, tillråda, tillräkna, tillskriva, tillställa, tillsäga, tilltro, tillvita, tillåta, tillägga, tillägna, unna, ursäkta, (för)vägra, ålägga, åsamka, önska

I ett första skede *bibringades* man uppfattningen att här kommer folk som åtminstone kan det här med ekonomi […] (S)
uppgifterna om att 15–20 sovjetiska judar som fått utresetillstånd *nekats* tillstånd att uppehålla sig i Sverige (S)
Totalt har Stockholms stad *tilldelats* 125 intagningsklasser på de teoretiska linjerna. (S)
Flera direktörer har *delgivits* misstanke om smugglingsbrott […] (S)

Men också vid verb där det indirekta objektets aktant alternativt kan anges med bundet adverbial (med struktur av prepositionsfras) i den aktiva satsen kan samma aktant betecknas med subjektet i motsvarande passiv sats. Ett sådant verb är t.ex. *meddela* som konstrueras antingen *meddela ngn ngt* eller *meddela ngt till ngn*. Andra sådana verb är t.ex.:

anförtro, bereda, betala, bevilja, bygga, erbjuda, förelägga, föreslå, förläna, räcka, servera, skicka, skänka, sända, tillföra, undanhålla, visa, ägna

Alla gäster *serveras* gott bröd, smör, och en liten söt välkomstdrink […] (S)
[…] landstinget och SL *erbjuds* att hyra tunnelbana och biljetthallar. (S)
[…] utan mod att med hjälp av den makt man *anförtrotts* föra en i längre perspektiv rakryggad politik. (S)
Han […] har *beviljats* asyl i Sverige. (S)

Vid ett fåtal bitransitiva verb (som också kan vara och vanligen är monotransitiva) kan emellertid det indirekta objektets led inte alls eller endast i speciella kontexter göras till subjekt i passiv sats, t.ex. *hämta*, *köpa*, *låna*, *lämna*, *säga*:[4]

*Jag *sades* vid ett antal tillfällen att presidenten … Jfr: Men det sades mig vid ett antal tillfällen att presidenten kände till min roll i både contras- och Iranaffären. (S)
*Barnen *köptes* alltid fina kläder. Jfr: Åt barnen köptes alltid fina kläder.
*Han *lämnades* uppdraget 1923. Jfr: Uppdraget lämnades honom 1923 […] (R) [Men: Han lämnades inget val.]
*Sista bussen hade gått, men vi *lånades* ett par cyklar och hann ändå i tid.

Vid verb som i motsvarande aktiv sats har både direkt och indirekt objekt avgör informationsstrukturella behov vilket led talaren väljer som subjekt i den passiva satsen (Subj. § 30). I de fall då det direkta objektet vid ett bitransitivt verb i aktiv sats har svag referentialitet och kanske är mer eller mindre lexikaliserat tillsammans med verbet kan normalt bara det indirekta objektets led väljas till subjekt i motsvarande passiva sats.

De personer som inte *bereds* plats i målorganisationen överförs till en s.k. över-

talighetsorganisation. (S) [Jfr med det direkta objektet som subjekt: Plats kommer att beredas {åt/?Ø} resten av de anställda i en övertalighetsorganisation.]

[1] I de fall då en infinitivfras men inte en nominalfras som bestämning till ett verb i *s*-lös form kan sakna överordnad preposition (se Inffraser § 14) kan infinitivfrasen inte (liksom inte heller nominalfrasen) göras till subjekt i passiv sats:

*Att köpa en båt skulle *övertalas* min bror. Jfr: Man skulle övertala min bror {att köpa en båt/till något}. Min bror skulle övertalas {att köpa en båt/till något}.

Om däremot det *s*-lösa verbet är bitransitivt med infinitivfras eller nominalfras som direkt objekt kan infinitivfrasen vara subjekt vid verbet i passiv sats:

Att skriva om sådant hade *förbjudits* oss av tidningens ledning. Det hade förbjudits oss av tidningens ledning att skriva om sådant. Jfr: Tidningens ledning hade förbjudit oss {att skriva om sådant/detta}.

[2] Konstruktion med bundet adverbial föredras dock oftast framför synonym konstruktion med betonat indirekt objekt i en passiv sats, där subjektet motsvarar verbets (direkta) objekt i aktiv sats:

Brevet hade inte *lämnats* {till chefen/*chefen} för underskrift. Jfr: Brevet hade inte lämnats {till honom/honom} för underskrift.
Flygeln hade *skänkts* {till skolan/?skolan} av en tacksam f.d. elev. Jfr: Böckerna hade skänkts {till mig/mig} av en tacksam f.d. elev.

[3] I passiv sats där subjektet motsvarar indirekt objekt i aktiv sats står ogärna objektet som fundament annat än vid tydlig kontrast:

?Priset *tilldelades* han av en stor huvudstadstidning.
?Denna svåra uppgift *anförtroddes* vi av chefen själv. [Jfr med tydlig kontrast: Ingen annan uppgift hade vi anförtrotts av chefen själv.]

[4] Verb som endast marginellt är bitransitiva, framför allt sådana som anger att något åstadkoms åt någon, står inte så gärna i passiv, vare sig med subjekt som betecknar det direkta eller det indirekta objektets referent vid aktiv konstruktion. Hit hör verb av typen *föda, gräva, koka, skapa, skära, steka, sy*.

?En blå klänning *syddes* henne av systern till festen.
?Till festen *syddes* hon en blå klänning av systern.

§ 6. Passiva satser vilkas subjekt motsvarar adverbial i aktiv sats. Främst i talspråk och ledigt skriftspråk kan en rektion i bundna adverbial med objektliknande betydelse ibland motsvara subjektet i passiv sats:

På senare tid har försöksdjur *experimenterats* med ganska hänsynslöst också i vårt land.
En hund måste alltid *gås* ut med när man har minst lust.
[…] det rådande importstoppet skulle *ruckas* på. (S)
Koivisto tillade att svårigheterna ”alltid *svurits* över på två språk”. (S)

De adverbial vilkas rektion kan motsvara subjekt i den passiva satsen är av samma typ som de adverbial vid vilka prepositionen kan stå isolerad (Advl § 32, Prep-

fraser § 10).[1] Sålunda kan också vissa andra adverbial än de objektliknande (särskilt rumsadverbial) ha en rektion som motsvarar subjekt i passiv sats.

Väggarna får absolut inte *klottras* på. Jfr: Väggarna fick man absolut inte klottra på.
Sedan dess har den vedspisen aldrig *eldats* i. Jfr: Den vedspisen har han aldrig eldat i.

I en infinitivfras är detta slags konstruktioner ofta mera acceptabla, särskilt i de konstruktioner där en passiv infinitiv i *s*-form kan bytas ut mot en *s*-lös form utan större betydelseändring (jfr Inffraser § 24):

Han verkar tycka om att *drivas* med. Jfr: ?Han drevs alltid med under matpauserna.
Längre än så sträckte sig varken fantasin att låta sig *lekas* med eller tiden att låta sig upptagas med oväsentligheter. (R)
”Dagens dikt” tål att *skojas* med […] (S)
Den {förtjänar inte/duger inte/är inte värd} att {*satsas*/satsa} på.

Konstruktionstypen förekommer inte sällan i sista ledet av en samordning där det första ledet är en passiv verbform vars predikationsbas anges med objekt vid samma verb i aktiv konstruktion:

De här förhållandena kan tveklöst *kritiseras* och *anmärkas* på.

Om ett verb samtidigt har både ett objekt och ett bundet adverbial kan rektionen i det bundna adverbialet väljas till subjekt i passiv sats endast om objektet har svag referentialitet:

Han *gjordes* ideligen narr av.
Begåvningar ska *tas* hand om.
?Förr i tiden brukade en sådan kvinna alltid *läggas* märke till.

Om det direkta objektet är tydligt referentiellt däremot:

*Han har *undanhållits* beslutet för.
*Mormodern har *ärvts* huset av.
*Detta har *varnats* regeringen för.

Till subjekt i passiv sats väljs inte heller rektionen i ett bundet adverbial som kan parafraseras med indirekt objekt. Här föredras i stället en konstruktion där det passiva verbets subjekt motsvarar indirekt objekt vid aktiv konstruktion.

Hon *gavs* en svår uppgift {Ø/*åt} (av styrelsen).
Min grupp har *anförtrotts* ett viktigt uppdrag {Ø/*åt}.

[1]Led som i aktiv sats kan uppfattas som rektioner i adverbialiserade attribut (Advl § 34) kan i likhet med rektionen i bundna adverbial i viss utsträckning fungera som subjekt i en passiv sats:

Det här är intressant och bör *skrivas* en ordentlig rapport om.

§ 7. Passiva verb med expletivt *det* som subjekt. Den passiva satsen kan eller måste i vissa fall sakna referentiellt subjekt. Som subjekt används då i stället det expletiva *det*. Motsvarande aktiva sats har ett mänskligt subjekt som nästan alltid är agens, men den passiva satsen kan normalt inte ha agentadverbial (jfr § 8: 3).

1. Intransitiva verb

Satser med intransitivt verb i passiv anger oftast en aktion i flertal, dvs. satsen avser flera samtidiga aktioner av det slag som verbet anger eller aktioner som följer på varandra i tid (iterativ betydelse):

Kring teborden *språkades* det mest om vädret och sjukdomar […] (R)
Där *springs* det om kvällarna, har en sett … (R)
Det *talas* till och med om revolution. (R)
Tro inte att det bara *klankas* på regeringen och UD. (S)
Det *arbetas* således mycket på att öka kunskaperna och möjligheterna att på ett bra sätt ta hand om dessa svåra situationer. (S)
Nu *byggs* det återigen i Faluns centrum. (S)
Här skulle det *skapas*! (S)

Det intransitiva verbet kan ha ett kvarstående bundet adverbial (dvs. som inte gjorts till subjekt enligt § 6), varav rektionen ensam kan göras till satsbas eller vara underförstådd:

Det har länge *anmärkts* på denna sak. Denna sak har det länge *anmärkts* på.
Den här vedspisen har det aldrig *eldats* i.
[…] en överhängande högre verklighet som det ständigt *talades* om eller *anspelades* på. (R)

2. Transitiva verb

I följande fall kan transitiva verb stå i passiv med bibehållet objekt och med expletivt *det* som subjekt:

a) Objektet är indefinit och har vanligen svag referentialitet. Objektet i satser av denna typ är inte sällan innehållsobjekt (Obj. § 21) eller anger något som produceras genom aktionen.

Det *skrevs* inbjudningskort till långt in på natten.
Här *säljs* det bara färskt bröd.
Det *förlorades* mycket pengar här på den tiden.
Här *hittades* det inte något guld.
Till mitt kontor har det inte *gjorts* någon ny nyckel.
Det får för all del *sjungas* opera även i ”Nygammalt” […] (S)
Det *väntas* tillökning, ser jag.
Tas det hänsyn till om folk deltagit i paneldebatter förr […]? (T)
Det *hölls* tal och *lades* ned kransar. (R)

[…] det *utbringades* leven hit och dit […] (R)
[…] att det på sista tiden har kunnat *delegeras* vissa uppgifter. (T)

Konstruktionen är möjlig också vid bitransitiva verb med obetonat indirekt objekt och svagt referentiellt direkt objekt:

Det har *erbjudits* oss vissa expansionsmöjligheter.
Det måste nog *beredas* dem plats i utbildningskommittén.

Passiva satser med expletivt subjekt av typ (2a) är normalt strukturellt dubbeltydiga, eftersom det led som är objekt också kan uppfattas som egentligt subjekt (Eg. subj. § 3 Anm.). Antingen uppfattas alltså *skrevs inbjudningskort* i satsen *det skrevs inbjudningskort till långt in på natten* som parallellt till *arbetades* i satsen *det arbetades till långt in på natten*, dvs. verbfrasen (verb + objekt) ses som passiv i sin helhet ungefär som en verbfras bestående av ett intransitivt verb.[1] (En skillnad mellan de båda slagen av passivsatser är att det passiva intransitiva verbet alltid är agentivt, medan det passiva transitiva verbets subjekt i en aktiv sats kan vara en mottagare eller upplevare: *Det hördes inte mycket av oväsendet ända hit. Här vanns det ingen ära.*) Eller också ges *det skrevs inbjudningskort* samma struktur som *det fanns inbjudningskort*, dvs. verbets bestämning uppfattas som egentligt subjekt på objektsplats, medan ett expletivt subjekt står på subjektsplatsen.[2]

b) Objektet är en postponerad nominal bisats:

Det *sägs* att man inte ska dricka när man känner sig nere. (R)
Det *undras* här och var om inte det är dags att stimulera ekonomin igen.
För omkring tio år sedan *påstods* det att man äntligen skulle bygga en väg.

Också satser av typ (2b) kan uppfattas på två sätt. Antingen är den nominala satsen objekt (jämför den primära analysen av *det skrevs inbjudningskort*; (2a)), eller också uppfattas satsen som ett postponerat subjekt (trots att det sällan är naturligt att den nominala satsen som subjekt står som fundament; jämför den alternativa analysen av *det skrevs inbjudningskort*).

[1] Likheten mellan passiva transitiva verb med objekt och passiva intransitiva verb är särskilt tydlig i de tämligen vanliga fall där de är samordnade med varandra:

[…] då kan hon tro att det *lagas* mat och *springs* i vinkällaren stup i minuten. (R)

[2] I stället för expletivt *det* kan ett *här*, *där* inta subjektets plats i passiv sats av typ (1) och (2a) (jämför också som ersättning för expletivt *det* som subjekt i sats med egentligt subjekt, Eg. subj. § 6):

Brukade där inte *städas* till jul?
Här skulle inte *tigas* men *talas*. (R)
För övrigt ska här inte *klagas* på denna översättning i en så ekvilibristisk genre som den irländska. (S)

Som fundament kan undantagsvis även andra adverbial placeras som subjekt i satser av denna typ (Subj. § 6: b):

I arbetsrummet fick aldrig *städas* på den tiden. Jfr: *Därför fick i arbetsrummet aldrig städas på den tiden.
[…] och då *plaskades* och *tjoades* och *skreks* så det ekade uppefter backen […] (R)

§ 8. Agentadverbial vid *s*-passiv. Agentadverbialet består av prepositionen *av* + nominalfras. Nominalfrasen motsvarar det aktantled som är subjekt vid samma verb i aktiv sats.[1] Agentadverbialet kan vara optionellt (vanligen), obligatoriskt (vid vissa verb eller på grund av sammanhanget) eller obligatoriskt utelämnat (i vissa fall). De flesta passiva satser saknar agentadverbial. Om agentadverbial se också Advl § 84.[2]

1. Optionellt agentadverbial

Transitiva verb i passiv kan ta agentadverbial. Adverbialet är vanligen fritt och kan därför också placeras i mittfältet (Advl § 69).

Hon har {flera gånger *betecknats* som vår mest framstående arkitekt av kritikerna/av kritikerna flera gånger *betecknats* som vår mest framstående arkitekt}.
Politiken *styrs* av producentintressen. (S)
Den rapport som *utarbetats* av en expertgrupp från länsstyrelserna i Hallands och Kristianstads län […] (S)
Den *betraktades* av många som 1800-talets viktigaste revy i Göteborg. (S)

Det optionella agentadverbialet saknas dock vanligen vid det transitiva verbet, särskilt när referentens identitet är okänd eller ointressant i sammanhanget eller framgår på annat sätt av kontext eller talsituation (§ 12):

Alla ärenden *gicks* igenom innan projektet *startades*. (S)
En av de två misshandlade […] krävde att även bilisten, som senare identifierats, skulle *åtalas* för mord. (S)
Omkring 1970 *byggdes* en kraftledning i vägreservatet […] (S)
Att hjärnans funktioner har upphört *konstateras* med kontraströntgen. (S)
Hans njurar ska *doneras* till transplantation. (S)
Endast så kan ungdomsbrottsligheten *förebyggas*. (S)
Dagens högsta temperatur *avlästes* inte förrän klockan 20. (S)

2. Obligatoriskt agentadverbial

Vid vissa transitiva verb (i viss betydelse) i passiv är agentadverbialet mer eller mindre obligatoriskt. Det är då bundet adverbial och kan normalt inte stå i det adverbiella mittfältet (Advl § 36: c). Dessa verb anger mestadels olika statiska relationer mellan två aktanter (jfr § 3: 1d), och agentadverbialens referenter är vanligtvis inanimata (och har inte rollen som agens eller upplevare).[3]

a) Egenskapsrelation:

domineras, karakteriseras, kännetecknas, präglas, utmärkas
Månaden *dominerades* av ett köldhögtryck men kunde ändå uppvisa flera stormar vid kusten och i fjällen. (S)

Det är som om er dubbla bana oundvikligen måste *utmärkas* av sorger och katastrofer. (R)

b) Identitetsrelation:

bildas, ersättas, motsvaras, representeras, symboliseras, utgöras

Undantagsvis kan bytet *utgöras* av en riktigt stor abborre, en gös eller en lake. (S)
Den andra huvudlinjen *representerades* av ungdomar som behöver bostad. (S)

c) Tids- eller rumsrelation:

följas, föregås; beledsagas, beröras, döljas, fyllas, genomfaras, genomströmmas [med flera verb på *genom-*], kantas, omfattas, omges, skymmas, täckas, uppfyllas, upptas, åtföljas

Den nya folkomröstningen bör enligt förbundet *föregås* av en mycket omfattande, saklig och allsidig information till allmänheten. (S)
Affären med de bortspekulerade 300 miljonerna i Stockholms stadshus *omges* ännu flera dagar efter avslöjandet av dimridåer. (S)

d) Kausal relation:

betingas, framkallas, föranledas, orsakas, utlösas, vållas

Men då hungersnöden året 1868 *framkallats* av missväxt, uteblev det befarade upproret. (R)
Sundsvalls-incidenten något år senare *utlöstes* av indikation i en minstation. (S)

e) Äganderelation (vanligtvis med animat referent hos agentadverbialet):

disponeras, handhas, innehas, ägas

Marken *ägdes* fortfarande av Danviks hospital […] (R)
Och återigen pekade det på en vetskap som endast *innehades* av några få […] (R)

Också vissa verb med annan betydelse kan kräva agentadverbial, t.ex. *avlösas* (i överförd betydelse), *bebos*, *befolkas*, *prydas*:

Om socialdemokratins nuvarande stagnation ska kunna *avlösas* av nya jämlikhetsskapande projekt […] (S)
Syrierna har tagit kontrollen över stora områden som *bebos* av palestinier i Libanon […] (S)

Vissa andra passiva verb (utan annan bunden bestämning) kräver agentadverbial om verbet annars inte är innehållsrikt nog för att kunna utgöra satsens rema. Detta är särskilt fallet i satser med generisk betydelse eller framtidsbetydelse.

Stycket *framförs* {av Y-teatern/?Ø}. Jfr: Stycket framförs i vår (av Y-teatern). Stycket framförs i Malmö (av Y-teatern).

Museichefen *utnämns* {av styrelsen/?Ø}. Jfr: Museichefen utnämns i nästa vecka (av styrelsen). Museichefen utnämns nog till professor (av regeringen).

3. Vanligtvis utelämnat agentadverbial

Passiva satser med expletivt *det* som subjekt och där verbet är intransitivt eller transitivt med kvarstående objekt (se ovan § 7) har normalt inte agentadverbial – trots att föreställningen om en agens (eller åtminstone upplevare) är en förutsättning för denna passiva konstruktion:

Fast det får inte *slarvas* förstås […] (R) Jfr: ?Det slarvas nog lite av alla.
Ibland *arbetades* det flitigt inför en basar […] (R) Jfr: ?Det arbetades flitigt av våra fruar inför en sådan här basar.
Det har *skämtats* en del om era teorier. (R) Jfr: ?Det skämtades en del av journalisterna om hans teorier.

Exempel på konstruktion med expletivt *det* och agentadverbial:

Under middagen *hölls* det tal av inte mindre än tjugo personer.

[1] Vid vissa verb kan ett annat adverbial (som t.ex. anger orsak eller medel) ha en betydelse som erinrar om agentadverbialets. Exempel:

Hans tillvaro *förändrades* genom olyckan.
Problemet *illustreras* bäst {av/med/genom} två citat.
Numera *ersätts* ofta en text {av/med} en bild.
Förhandlingarna *omges* {av/med} stor sekretess.

Ett agentadverbial kan inte kvarstå med oförändrad betydelse vid samma verb i aktiv sats. Häri skiljer det sig från adverbial som anger medel.

Tekniken ersätter ofta en text {med/*av} en bild.

Ett adverbial för befintlighet kan särskilt i sats med generisk betydelse användas i stället för ett agentadverbial om de avsedda referenterna är de som bor på den plats som rumsadverbialet anger:

Dessa svampar *anses* i Tjeckien vara giftiga.

Också andra typer av adverbial kan ersätta ett agentadverbial:

Det *meddelades* {från Degerfors/från svenskt håll/från hans sida} att man inte hade något emot den föreslagna tidpunkten för matchen.
Genom styrelsens försorg har dörren redan *reparerats*.

[2] Passiv konstruktion väljs gärna när den aktant som i en motsvarande aktiv sats skulle betecknas med subjektet inte har typiska subjektsegenskaper (Subj. § 27). Ofta är därför en aktiv sats där agentadverbialets aktant anges med subjektet inte särskilt naturlig.

Hon *överväldigades* av rörelse. ?Rörelse överväldigade henne. Jfr: Den mäktiga sinnesrörelsen överväldigade henne, åtminstone för en kort stund.

[3] Vissa av relationsverben kan också ha agentiv betydelse. Agentadverbialet, som har animat referens, är då optionellt.

Därefter skulle golvplattorna *ersättas* (av byggnadsfirman).
Gräsmattan *kantades* (av trädgårdsarkitekten) med breda rabatter.

ANM. Den traditionella termen agentadverbial – bibehållen i denna grammatik – är i viss mån missvisande eftersom agentadverbialet inte (lika litet som subjektet i en aktiv sats) behöver beteckna agens:

Tavlan har *målats* av en lokal konstnär. [Adverbialet anger agens.]
Den försvunna flickan *upptäcktes* av en morgonpigg joggare. [Adverbialet anger upplevare.]
Huset *skymdes* av ett par yviga lövträd. [Adverbialet anger orsak.]

§ 9. Passiv verbfras som korrelat till anaforisk verbfras. Många språkbrukare är osäkra på om och hur en passiv verbfras kan åsyftas med en anaforisk verbfras. De flesta uppfattar *göras* (*det*) som uteslutet, medan somliga mer eller mindre förbehållslöst accepterar *göra* (*det*).

– Filmen *recenserades* i förrgår. – {?Gjorde/*Gjordes} den det?
Recenserades {?gjorde/**gjordes*} aldrig hans böcker.
Filmer *recenseras* minsann oftare i tidningen än böcker {?gör/**görs*}.
Filmversionen *recenserades* i tidningen, vilket inte bokversionen {?gjorde/**gjordes*}.

– Den får ju *smugglas* därifrån. – Ja, det får den ju göra. (T)
Ändrades gjorde också politiken. (S)
Gynnas gör den lågutbildade som börjat förvärvsarbeta efter grundskolan […] (S)

I de flesta fall då den passiva verbfrasen är underordnad ett hjälpverb kan den utelämnas eller företrädas bara av *det*:

Deras hus har *sålts* men det har inte vårt {Ø/?gjort/**gjorts*}.
– Gården måste *säljas*. – Måste den verkligen {Ø/?göra/**göras*} det?

Se vidare Vbfraser: Allm. § 10–11, Huvudsatser § 12, Ellips § 6–9.

§ 10. Passiv infinitivfras. Ett passivt verb kan vara huvudord i en infinitivfras. Predikationsbas är den referent som anges med subjekt i en jämförbar passiv finit sats. Vem eller vad som är predikationsbas framgår av den överordnade satsen enligt samma regler för en passiv som för en aktiv infinitivfras (Inffraser § 26–31).[1]

möjligheterna för kroppens egna läkande krafter att *väckas* till liv genom förändringar i sättet att leva (S)
detta projekt, som […] är tänkt att *fullbordas* i början av 1990-talet (S)
Han deltog i två SM utan att *besegras* av någon medtävlare.
Jag vet inte varför han lät sig *retas* och *hunsas* med i alla dessa år.
Giacomettis figurer tycks vara som gjorda för att *ställas* ut utomhus […] (S)
[…] detta populärvetenskapliga ”tivoli” […] väntar nu på att *invaderas* av nyfikna barn och ungdomar med lust att experimentera. (S)
Det kan då bli en mörk fyrkant, innesluten av en ljust grönskande ram. Att *tolkas* efter sinnesstämning. (S)

När en motsvarande passiv finit sats skulle ha expletivt *det* som subjekt, måste infinitivfrasens överordnade sats innehålla ett expletivt *det* som subjekt eller objekt (jfr Inffraser § 28: e):

Det förefaller *planteras* mer tall än gran i år.
Man lät det *dödas* ett stort antal motståndsmän innan de egna styrkorna sattes in.
Vi hörde det *spelas* och *skrålas* däruppe hela natten och kunde förstås inte få en blund i ögonen.

Inte sällan är den passiva infinitivfrasens predikationsbas (liksom den aktiva infinitivfrasens) outtryckt i den överordnade satsen:

I Frankrike […] har den lett till en rädsla för att *isoleras*. (S)
Visst är det vackert, lite av koreograferad balett, så det är lätt att *fascineras*. (S)

Infinitivfrasen kan innehålla agentadverbial på samma sätt som en passiv finit sats:

Självfallet måste en verkschef ha rätt att säga sin mening när hans verksamhetsområde riskerar att *drabbas* av nedskärningar. (S)

Vissa överordnade verb, verbförbindelser och adjektiv kan av semantiska orsaker ta aktiv men inte passiv infinitivfras:[2]

?Han förbjöd mig att *bäras*. Jfr: Han förbjöd mig att bära. [Man kan bara förbjuda någon en agentiv aktion (en handling).]

Möjligheten för passiv infinitivfras att underordnas hjälpverb följer de generella reglerna för vilken verbfras som kan underordnas vilket överordnat verb.[3]

[1] Vid vissa typer av överordnade verb eller adjektiv är en passiv infinitiv synonym med en aktiv (Inffraser § 24 not 1):

Den {är för tung/tål/duger/återstår} att *bäras*. Jfr: Den {är för tung/tål/duger/återstår} att bära [-].
För nio väl bevarade, ombyggda och nyritade enskilda hus eller kvarter får kommunen en av Europa Nostras fem silvermedaljer 1986 att *fästas* på lämplig fasad i stan. (S) Jfr: … en silvermedalj att fästa [-] på lämplig fasad i stan.

Verbet *låta* kan konstrueras med objekt + nexusinfinitiv som då kan vara antingen aktiv eller passiv (Inffraser § 9: c). Det kan också konstrueras som kausativt hjälpverb med aktiv infinitivfras som objekt. *Låta* med objekt + passiv nexusinfinitiv kan ha en betydelse som erinrar om kausativt *låta* med aktiv infinitivfras (inklusive objekt).

Hon lät honom *torteras*. Hon lät sig *bäras* över floden.
Jfr: Hon lät tortera honom. Hon lät bära sig över floden.

[2] För konstruktioner som *Verkliga motsättningar mellan dem tillåts därför egentligen inte att utvecklas* m.fl. se Inffraser § 11 not 2 och 3.

[3] Passiv infinitivfras kan således underordnas hjälpverb i följande två fall:

a) Hjälpverbet är subjektsautonomt, dvs. dess subjektsreferent har inte en semantisk roll vid hjälpverbet (utan bara vid infinitivfrasens verb) (Inffraser § 7):

”Platoon” kommer i år att *följas* av ytterligare fyra Vietnamfilmer […] (S)
Jordbrukspolitiken kom till viss del att *användas* för socialpolitiska syften […] (S)
[…] att regeringen gärna ser att PKK-spåret fortsätter att *granskas*. (S)
[…] så att president José Napoleon Duartes politiska ställning hotar att *undergrävas*. (S)

b) Hjälpverbet är subjektsorienterat, och subjektsreferentens semantiska roll vid det överordnade verbet är förenlig med dess semantiska roll som predikationsbas åt infinitivfrasen.

RFHL:s grupper kan vara ett alternativ för den som vill *avgiftas* ”mitt i verkligheten”. (S)
[…] ingen kan undgå att *påverkas* av arkitektur. (S)
*Saken {försökte/orkade} inte *döljas*.
*Denna rutt {ämnade/ville/beslöt} *trafikeras* redan 1948.

Liksom en infinitivfras kan underordnas ett subjektsautonomt hjälpverb (a) kan en passiv supinumfras underordnas det subjektsautonoma temporala hjälpverbet *ha*:

Reforminriktade ministrar har *bytts* ut. (S)
Bland annat har inga löneutbetalningar *bokförts*. (S)
Deras sex fasta nummer hade *tagits* ut efter deras barns och en hunds födelsedag. (S)
Pastorn i kyrkan, han som just hade *bannlysts* av regeringen? (S)
Flera arbetare sade sig ha *drabbats* av allergier. (S)
Enligt tidningsuppgifter i den libanesiska huvudstaden kunde han ha *kidnappats*. (S)
Rapporten borde ha *offentliggjorts* i så god tid att en debatt hunnit komma i gång […] (S)

Betydelse § 11–13

§ 11. Verbets aktanter vid *s*-passiv. Verbet har vid passiv konstruktion samma semantiska valens som vid aktiv konstruktion. En skillnad är emellertid att den aktant som vid aktiv konstruktion anges med subjektet vid de flesta verb vid passiv konstruktion inte behöver anges och att aktanten när den är nämnd (med agentadverbial, § 8) anges med ett fritt adverbial.[1]

Festen skall *anordnas* i november (av idrottsföreningen). Jfr: Idrottsföreningen skall anordna festen i november.

Passiv konstruktion väljs gärna när den aktant som i motsvarande aktiva sats skulle betecknas med subjekt inte har de för ett subjekt typiska egenskaperna eller spelar den för subjektsreferenten typiska rollen i verbets aktion (Subj. § 27–28). Den passiva satsens agentadverbial kommer därför förhållandevis oftare än den aktiva satsens subjekt att ange dividuativa, ofta abstrakta, företeelser. Benägenheten att välja passiv konstruktion är å andra sidan mindre om den aktiva satsens subjektsreferent är tydligt referentiell och individuativ (i ental) och om den är animat samt om den är typisk agens (dvs. en aktant som kontrollerar aktionen och som medvetet och avsiktligt utför den) eller upplevare.

När *av*-frasens rektion är en inanimat nominalfras kan det ibland vara oklart om ledet skall ses som agentadverbial eller som ett bundet adverbial som anger orsak (Advl § 36: c):[2]

Effekten *förstärktes* av elchockerna. [Jfr med orsaksadverbial vid aktiv konstruktion: Effekten blev starkare av elchockerna.]
Också den inrikes debatten kring den brittiska militärbudgeten har *komplicerats* av de sovjet-amerikanska turerna det senaste halvåret. (S)
Resan har *förhindrats* av sandstorm. (S)
Ibland kan den effekten *förstärkas* av att en knallkork är kopplad till fjädern […] (S)
[…] där mycket snabba elektroner tvingas gå genom kurvor som *skapats* av magnetfält. (S)
Möjligheterna *begränsas* bara av den mänskliga fantasin […] (S)

Subjektsfunktionen fylls i den passiva satsen normalt av uttrycket för den aktant som i motsvarande aktiva sats uttrycks med objekt (§ 5, eller marginellt bundet adverbial, § 6) eller av expletivt *det* (utan semantisk roll, § 7). Passiva satsers subjekt har sålunda de semantiska roller som aktiva satsers objekt har: oftast någon föremålsroll, ibland en mottagarroll (t.ex. upplevare eller den som har nytta eller skada av aktionen) eller rollen att ange en rums-, tids- eller orsaksrelation, men aldrig rollen som agens (Obj. 19, 24; § 3–4 ovan).[3]

Att satser med *s*-passiv inte kan ha agentivt subjekt innebär att de normalt inte kan fungera som direktiva huvudsatser. Imperativformer med *s*-suffix i passiv funktion förekommer inte ens i direktiva huvudsatser med atypisk användning (Huvudsatser § 40 not 1; jfr Huvudsatser § 45).

[1] En och samma aktant uppfattas ofta som lite mindre agentiv (mindre medvetet och avsiktligt handlande) när den anges med agentadverbial än med subjekt:

Jag *väcktes* av grannen. [Grannen behöver inte ha väckt talaren medvetet och avsiktligt.]
Jfr: Grannen väckte mig. [innebär gärna att grannen medvetet och avsiktligt har väckt talaren]

[2] När *av*-frasen tolkas som orsaksadverbial är gränsen vag mot deponentiell funktion (med medial betydelse) hos verbet. *S*-formen kan då ofta inte heller parafraseras med perifrastisk passiv.

Kurvorna har {skapats/?blivit skapade} av magnetfält.
Möjligheterna till kulturellt utbyte {begränsades/?var begränsade/?blev begränsade} av den ekonomiska krisen.

[3] Att subjektet vid passivt agentivt verb har annan roll än agens hindrar inte att satsen innehåller adverbial som förutsätter en agentiv aktion:

Stolen *vältes* {avsiktligt/med vilje}. [Subjektet anger föremålet för aktionen. Att denna är intentionell och därmed agentiv framgår av adverbialet.]
Rutinen *ändrades* för att bättre ta hänsyn till de nya förutsättningarna. [Subjektet anger föremålet för aktionen. Att denna är intentionell och därmed agentiv framgår av adverbialet.]

§ 12. Informationsstruktur och räckvidd vid *s*-passiv. Valet av passiv konstruktion i stället för aktiv får stor betydelse för satsens informationsstruktur och för de möjliga räckviddsförhållandena mellan subjektet eller objektet och satsens övriga led.

1. Informationsstruktur

Passiv konstruktion väljs gärna när det led som skulle ha varit subjekt i den aktiva satsen inte har de informationsstrukturella egenskaper som ett typiskt subjekt har (Subj. § 30).

a) Passiv sats utan agentadverbial

Passiv sats utan agentadverbial väljs sannolikt framför allt när den aktant som skulle betecknas med subjekt vid aktiv konstruktion är kommunikativt ointressant (irrelevant eller självklar):

Huvudbyggnaden *uppfördes* redan 1903. [Aktionens agens är kommunikativt ointressant, aktionens föremål är satsens tema.]

Om den aktant som i den aktiva satsen anges med objekt inte heller den har de typiska informationsstrukturella subjektsegenskaperna kan ibland ändå passiv väljas och aktanten fungera som egentligt subjekt:

Det *byggdes* ett hus här redan 1903.

b) Passiv sats med agentadverbial

Passiv sats med agentadverbial väljs framför allt om den aktant som i den aktiva satsen skulle ha angetts med subjekt är eller ingår i det som talaren vill säga med satsen (remat), medan den aktant som i den aktiva satsen skulle ha angetts med objekt är eller ingår i det som talaren vill säga något om (temat). På så sätt kommer den tematiska aktanten att bli subjekt och den rematiska att anges med ett fritt adverbial, dvs. ett led som har sin naturliga plats i satsens rematiska del.

Huset *byggdes* av en lokal byggfirma. [Talaren vill med satsen framför allt informera om vem som är agens.]

Däremot är aktiv sats det naturliga utryckssättet t.ex. om den mest prominenta referenten därigenom anges med subjektet:

De ska bygga sin nya fabrik här. [Satsen och kontexten handlar om den referent som anges med det personliga pronomenet *de*.]

2. Räckvidd

Passiv konstruktion väljs gärna när det led som i den aktiva satsen skulle ha stått som objekt eller adverbial skall ha stor räckvidd (tolkas tidigt). Genom att ha funktion som subjekt i den passiva satsen får ledet normalt större räckvidd i satsen än t.ex. en negation (jfr Subj. § 29).

Många böcker *lästes* inte av fattigt folk på den tiden. [Vanligen: 'Det fanns många böcker som fattigt folk inte läste på den tiden.'] Jfr: Fattigt folk läste inte många böcker på den tiden. [Vanligen: 'Fattigt folk läste få böcker på den tiden.']

Två ortsbor *intervjuades* av varenda kursdeltagare. [Vanligen: 'Två bestämda ortsbor blev intervjuade av varenda kursdeltagare.'] Jfr: Varenda kursdeltagare intervjuade två ortsbor. ['Varenda kursdeltagare intervjuade två ortsbor, vilka som helst.']

Shakespeare brukade åtminstone *läsas* av gymnasisterna. [Vanligen: 'Åtminstone gymnasisterna brukade läsa Shakespeare.'] Jfr: Gymnasisterna brukade åtminstone läsa Shakespeare. [Vanligen: 'Åtminstone Shakespeare brukade gymnasisterna läsa.']

Danskar *älskas* av svenskar. ['Danskar är sådana att svenskar älskar dem – men de kan mycket väl älskas av andra också.'] Jfr: Svenskar älskar danskar. ['Svenskar är sådana att de älskar danskar – men de kan mycket väl älska folk av annan nationalitet också.']

§ 13. Tid och aktionsart vid *s*-passiv. Sats med *s*-passiv har vanligen samma tidsbetydelse som motsvarande aktiva sats:

Den *hämtas* i morgon av hennes man. Jfr: Hennes man hämtar den i morgon.
Den *hämtas* just nu av hennes man. Jfr: Hennes man hämtar den just nu.
Den *hämtades* i går av hennes man. Jfr: Hennes man hämtade den i går.
Den har *hämtats* nu av hennes man. Jfr: Hennes man har hämtat den nu.
Den hade *hämtats* i går av hennes man. Jfr: Hennes man hade hämtat den i går.

Vi *iakttas* nog av min granne. Jfr: Min granne iakttar oss nog.
Vi *iakttogs* nog av min granne. Jfr: Min granne iakttog oss nog.
Vi har *iakttagits* av min granne. Jfr: Min granne har iakttagit oss.
Vi hade *iakttagits* av min granne. Jfr: Min granne hade iakttagit oss.

Också aktionsarten är vanligtvis densamma i den passiva satsen som i motsvarande aktiva sats. I nedanstående exempel visar sig oavgränsad respektive avgränsad aktionsart hos verbet i valet av adverbial för duration (jfr Aktionsarter § 5: 1):

Tjuven *hölls* under uppsikt av polisen {i/*på} sex timmar. Jfr: Polisen höll tjuven under uppsikt {i/*på} sex timmar. [oavgränsad aktionsart]
Boken *skrevs* {på/*i} några dagar av en journalist. Jfr: En journalist skrev boken {på/*i} några dagar. [avgränsad aktionsart]

Om den passiva satsen har expletivt *det* som subjekt och det passiva verbet är intransitivt (§ 7: 1) består aktionen vanligen av flera samtidiga eller successiva aktioner av det slag som verbet anger:

Det *byggdes* mycket här på den tiden. [Satsen anger att det byggdes vid flera tillfällen och på flera platser.]

Till skillnad från perifrastisk passiv med *bli* används *s*-passiv gärna när satsens betydelse är generisk eller iterativ:

SÖ är fortfarande en hierarkisk koloss där mycket *bromsas* och forskningsresultat inte *tas* till vara […] (S)
Restauranger annonserar, fester *arrangeras* och folk hänger på låset utanför "bolaget". (S)

Perifrastisk passiv § 14–25

Struktur § 14–15

§ 14. Hjälpverbet. Perifrastisk passiv består av ett passivbildande hjälpverb, *bli* eller *vara*, + ett perfektparticip:[1]

Glasögonen *blev tillvaratagna* av en konduktör. Jfr: Glasögonen tillvaratogs av en konduktör.

Syntaktiskt och semantiskt finns stora överensstämmelser mellan *s*-passiv och perifrastisk passiv med *bli*. Däremot har *vara* + perfektparticip ett mindre användningsområde (se nedan § 25).

Han {*är/har varit*} *älskad* av hela folket. Jfr: Han {älskas/har älskats} av hela folket.
Nu *är* fabriken *nerlagd*. Jfr: Nu har fabriken lagts ner.

Jfr Pcp § 20.

[1] I regionalt talspråk (Mellan- och Nordsverige) är det vanligt att preteritumformen *vart* används i stället för *blev* i perifrastisk passiv likaväl som när verbet tar adjektivfras som predikativ (jfr Vb § 62 not 1):

Huset *vart byggt* av skåningarna i en väldig fart.
Vart inte han *åtalad* … och *fälld?* (T) Jfr: Han vart glad när jag kom.

Vid vissa perfektparticip används andra verb än de passivbildande hjälpverben med liknande betydelse. Exempel: *gå förlorad* (i stället för *bli förlorad*), *få sig* {*tillsänd/tilldelad*} etc. (ofta i stället för *bli* {*tillsänd/tilldelad*} etc.).

ANM. Konstruktionen *få* + objekt + perfektparticip (som objektspredikativ) kan möjligen ses som en perifrastisk passiv i de fall då subjektet anger den som har nytta eller skada av participets aktion utan att själv bära ansvaret för aktionen (Predv § 35):

Per fick glasögonen söndertrampade.
Vi fick verandan målad utan att be om det.
Jag fick lånet beviljat.

§ 15. Perfektparticip som tillsammans med passivbildande hjälpverb kan ingå i perifrastisk passiv. Flertalet av de verb som kan stå i *s*-passiv (jfr § 3) kan också utgöra avledningsstam i perfektparticip som ingår i en perifrastisk passivförbindelse. Participet har verbal betydelse (Pcp § 2).[1]

Den *blev* {*reparerad/upptäckt*} av en fransman. Jfr: Den {reparerades/upptäcktes} av en fransman.
Straffet *blev* aldrig *verkställt*. Jfr: Straffet verkställdes aldrig.
Den misstänkte har nu *blivit släppt*. Jfr: Den misstänkte har nu släppts.

Verb som är överordnade en nexusinfinitiv kan inte ingå i en passiv perifrastisk konstruktion:

Sören {*ansågs/*blev ansedd/*var ansedd*} ha räddat familjen undan vanära.

Verb som inte kan bilda *s*-passiv (jfr § 4) kan inte heller ingå i perifrastisk passivförbindelse (som stam i perfektparticipet):

*Napoleon *blir föreställd* av tavlan. Jfr: *Napoleon föreställs av tavlan.
*Två liter *blir rymda* av burken. Jfr: *Två liter ryms av burken.
*Mannen *blir passad* av kostymen. Jfr: *Mannen passas av kostymen.
*Maria *är liknad* av Martin. Jfr: *Maria liknas av Martin.

Följande grupper av verb ingår inte alls eller endast undantagsvis som avledningsstammar i perifrastisk passiv, fastän de kan stå i *s*-passiv:[2]

a) Verb vilkas subjekt i aktiv konstruktion har rollen som föremål (och där agentadverbial är obligatoriskt när verbet står i *s*-passiv) ingår ogärna i perifrastisk passiv (jfr § 3: 1c):

Romanen {**är utgjord/utgörs*} av en samling löst sammanfogade episoder.
Haveriet {*?blev orsakat/orsakades*} av en förskjutning i lasten.[3]
Kuratorn {**är motsvarad/motsvaras*} av ordföranden i er organisation.
Beslutssammanträdet {*?är föregånget/?blir föregånget/föregås*} av långa förhandlingar.
Revolutionsåret {*?blev efterföljt/*var efterföljt/efterföljdes*} av en relativt lugn uppbyggnadsperiod.

Med andra verbstammar av denna typ är dock perifrastisk *vara*-passiv vanlig:

Hans personlighet {*var kännetecknad/kännetecknades*} av lugn och klarhet.
Hans tidiga produktion {*är representerad/representeras*} av rätt många landskapsbilder.
De revolutionära uppploppen {*var föranledda/föranleddes*} av hungersnöden i städerna.

b) Vissa bitransitiva verb som i aktiv sats har agentivt subjekt ingår sällan som avledningsstammar i perifrastisk passiv: *göra, inge* (till skillnad från *delge, omge*), *låna, räcka, skänka, tilltro, önska* (till skillnad från *tillönska*):

Ministern {**blev gjord/gjordes*} en stor tjänst av polackerna. En stor tjänst {**blev gjord/gjordes*} ministern av polackerna.
Vi {*?blev ingivna/ingavs*} nytt mod av meddelandena från staben.
Hon {*?blev räckt/räcktes*} ett instrument och började omedelbart spela.
Vi {*?blev önskade/blev tillönskade/(till)önskades*} en behaglig hemresa.

c) Intransitiva verb ingår sällan som avledningsstammar i perifrastisk passiv (jfr § 7: 1, 17):

Det {*?blev talat/talades*} både länge och väl om flykten.

d) Enstaka transitiva verb vilkas subjekt i aktiv sats har en av de typiska subjektsrollerna agens, upplevare, mottagare eller innehavare och som kan stå i *s*-passiv utgör trots detta ogärna avledningsstammar i perifrastisk passiv: *behålla, er-*

hålla, *förlora*, *förmå*, *gå* (i konstruktion av typen *gå en mil*), *inneha*, *landa*, *lära*, *mista*, *nå* (till skillnad från *uppnå*), *vinna*, *åstadkomma*, *äga* (jfr § 3: 1a–b):

Premiet {**blev erhållet/*var erhållet/erhölls*} av en tysk flicka.
Kontrollen över provinsen {**blev förlorad/förlorades*} redan 1988.
Han måste {**bli förmådd/förmås*} att träda tillbaka.
De två första milen {*?blev gångna/gicks*} på rekordtid.
Gården {**är innehavd/innehas*} av en stockholmare.
Maskinen {**blev landad/landades*} på en åker.
Tålamodet får aldrig {**bli mist/mistas*}.
Målen {*?blev nådda/blev uppnådda/*(*upp*)*nåddes*} av alla avdelningar redan efter ett halvår. [Dock: Nu när målet *är nått* känner vi en viss tomhet.]
Matchen {**blev vunnen/vanns*} av ett Uppsalalag. [Jfr dock: *Är* matchen redan *vunnen?*]

Vissa enstaka verb kan inte ingå i perifrastisk passiv, möjligen därför att de saknar gångbara perfektparticip, t.ex. *glädja*, *få*.

Var och en bör {**bli gladd/glädjas*} med en blomma åtminstone på födelsedagen.
Sådana böcker kan inte {**bli fådda/fås*} längre.

[1] Konstruktionen *bli*, *vara* + adjektivisk participfras som predikativ är helt parallell med *bli*, *vara* + adjektivfras som predikativ:

Hon {var/blev} {förvånad/förkyld/häpen/sjuk}.

Gränsen mellan adjektivisk och verbal betydelse är dock flytande, se Pcp § 2.

[2] Lexikaliserade verbförbindelser, också sådana bestående av funktionsverb + nomen actionis som objekt, kan normalt inte bilda perifrastisk passiv:

*Vantarna *blev lagda* på hela förmögenheten.
*?*Kontakt *blev tagen* med familjen i torsdags. Jfr: Kontakt togs med familjen i torsdags.

[3] Däremot är *vara*-passiv möjlig (med annan tidsbetydelse) med *orsakad*:

Haveriet *var orsakat* av en förskjutning i lasten. ['hade orsakats']

Syntaktisk funktion och distribution § 16–21

§ 16. Participfrasen är predikativ. Participfrasen i perifrastisk passiv fungerar som predikativ i satsen, dvs. perfektparticipet kongruensböjs med satsens subjekt:

Fabriken *blev nerlagd*. Företaget *blev nerlagt*. Filialerna *blev nerlagda*.
För två månader sedan *blev* dessutom lägenheten *vandaliserad* under ett inbrott. (S)
Om olyckan är framme är det viktigt att man *blir opererad* på rätt sjukhus […] (S)
[…] nya republikanska partiet, NRP, *blev* nästan *utplånat*. (S)
I fyra timmar stannade de på platsen och höll ett bönemöte innan de *blev bortkörda* av polisen. (S)

Vi *blir invigda* i den moraliska känslans hemligheter i praktiken. (S)
[…] att typografin *är gjord* med läsarens bästa för ögonen, dessutom fri från korrekturfel. (S)
Här rör sig många fotgängare samtidigt som allt *är avpassat* för hård trafik. (S)
Dessa krigsfartyg *var byggda* för att imponera och avskräcka! (S)
[…] om det blir helt klarlagt att ministrar *varit informerade* om smugglingen. (S)

I satser med expletivt *det* som subjekt och med egentligt subjekt (§ 17) kongruensböjs participet efter det egentliga subjektet om detta står omedelbart framför participet (Eg. subj. § 3: b), medan particip som står omedelbart framför det egentliga subjektet normalt inte kongruensböjs utan står i neutrum singularis. När det egentliga subjektet fungerar som satsbas är kongruensböjning optionell.[1]

Det *blev* fyra trafikoffer *inlagda* i går.
Det *blev inlagt* fyra trafikoffer i går.
Hur många brev *blev* det {*skrivet/skrivna*} i går?

Om verbet i den aktiva satsen konstrueras med partikeladverbial motsvaras detta av sammansättningsled i participet (Pcp § 17, Advl § 6):

Han *blev* omedelbart *utkörd* av svärfadern. Jfr: Svärfadern körde omedelbart ut honom. *Han blev omedelbart körd ut av svärfadern.
Gunilla *blev uppbjuden* först […] (R) Jfr: Pojkarna bjöd alltid upp Gunilla först.
Han *blev uppkallad* till bolagskontoret […] (R) Jfr: Man kallade upp honom till bolagskontoret.
Man kan *bli påkörd* av en bil […] (R) Jfr: En bil kan när som helst köra på en.

När en sats i perifrastisk passiv innehåller adverbial kan det oftast inte avgöras om dessa är bestämningar till predikativets huvudord (participet) eller direkt i verbfrasen, bl.a. därför att bundna subjektspredikativ inte bildar blockled med sina bestämningar.[2]

[1] Marginellt förekommer konstruktion med expletivt subjekt av bitransitivt verb i perifrastisk passiv (Eg. subj. § 3: b):

Sedan *blev* det *tilldelat* honom ett pris.
Det *blir visat* honom stort intresse från konstköparnas sida.

[2] Om verbet i aktiv konstruktion tar objekt + bundet objektspredikativ kommer motsvarande perifrastiskt passiva konstruktion att innehålla två bundna subjektspredikativ:

Han *blev slagen* gul och blå.
Stolen *blev målad* röd.
Garaget *blev gjort* större.
Båten *är rapporterad* saknad.

Det andra predikativet kan här på samma sätt som adverbialen ses som bestämning i det första (Predv § 3: 2b).

§ 17. Subjekt i sats med perifrastisk passiv. Subjektet i en sats med perifrastisk passiv motsvarar led i en aktiv sats enligt ungefär samma regler som subjektet i en sats med *s*-passiv (dvs. objekt och marginellt objektliknande bundna adverbial, § 5–6).[1]

Sedan *blev* katten bortkörd. Nu *är* katten *bortkörd*.
Årets pris *blev* därför *tilldelat* en tysk författare. Årets pris *är* därför *tilldelat* en tysk författare.
En tysk författare *blev* därför *tilldelad* årets pris. En tysk författare *är* redan *tilldelad* årets pris.
Själv var han en sån pojke som stod still och såg på när andra *blev slagna*. (R)
Hon *blev utkastad* ur Storkyrkan därför att hon gick in där med ett par smörgåsar och en lättöl som hon tänkt sig till lunch. (S)
De *är* högst sällan *styrda* av förnuftet […] (R)
Båda *är godkända* av socialstyrelsen som naturläkemedel. (S)

Möjligheten att välja subjekt vid bitransitiva verb i perifrastisk passiv är ungefär samma som vid bitransitiva verb i *s*-passiv (§ 5: 2). Det är vanligare att den passiva satsens subjekt motsvarar det indirekta objektet än det direkta objektet i den aktiva satsen.[2]

Han *blev anförtrodd* uppdraget i höstas. Uppdraget *blev anförtrott* honom i höstas.
Skaraborgsockupanterna *blev lovade* ungdomslägenheter i det hus som sedan lyxsanerades […] (R)
Jag *blev anvisad* stolen på andra sidan det allvarsamma skrivbordet. (R)

Expletivt *det* är mindre vanligt som subjekt vid perifrastisk passiv (med *bli*) än vid *s*-passiv (jfr § 7). Om verbet är intransitivt (jfr § 7: 1) har satsen i så fall vanligen en kvantifierande bestämning.

Nog *blir* det *sprunget* rätt mycket här på ett år.
Men sedan *blev* det inte så mycket *klagat* på det nya programmet.
Sådana nätter *blev* det rätt lite *sovet*.
Under kaffepauserna *blev* det mest *språkat* om väder och vind.

Perifrastisk passiv (med *bli*) förekommer också med expletivt subjekt och kvarstående objekt (oklart skilt från egentligt subjekt, jfr § 7: 2a). Participet står antingen efter objektet (det egentliga subjektet) eller (mest regionalt i Sydsverige) före, i det senare fallet utan kongruensböjning (§ 16; jfr också Eg. subj. § 4: c).

Det *blev* inte så många kursböcker *lästa* när man låg i lumpen. Det *blev* inte *läst* så många kursböcker när man låg i lumpen.
Det *blev* inga skrivningar *rättade* den kvällen heller. Det *blev* inte *rättat* några skrivningar den kvällen heller.
Det *blev* inga liljekonvaljer *plockade*. (S)

Med nominal sats eller infinitivfras som postponerat subjekt förekommer *det* vid perifrastisk passiv endast vid enstaka verb:

Det {*blev sagt/var sagt/blev bestämt/var bestämt*} att vi skulle komma kl. 4. Jfr: Det {sades/hade sagts/bestämdes/hade bestämts} att vi skulle komma kl. 4.
Det *blev* mig inte *förunnat* att se henne fler gånger.
Det {*?blev undrat/*var undrat*} lite här och var när hon skulle komma igen. Jfr: Det undrades lite här och var när hon skulle komma igen.
Det {**blev trott/*var trott*} att Gud var vred. Jfr: Det troddes att Gud var vred.

[1] Möjligheten att välja subjekt som motsvarar rektion i bundet adverbial i aktiv sats är ännu mera marginell vid perifrastisk passiv än vid *s*-passiv (jfr § 6):

Den som söker socialtjänsten ska känna trygghet och *bli lyssnad* på, understryker han. (S)
Tunn hud, nagelbitning och anlag för munsår är klara handikapp i ett sånt arbete där det ingår att *bli tittad* på. (S)
Inlämnandet har *blivit skjutet* på. (S)
?Han *blev* aldrig *berättad* sagor för när han var liten.
*Desertörerna *blev letade* efter men aldrig funna.

[2] Om ett bitransitivt verb i samma betydelse kan konstrueras med objekt + bundet adverbial måste dock ofta denna konstruktion väljas om subjektet i den passiva satsen motsvarar det direkta objektet i den aktiva satsen:

Boken *blev skickad* till min bror. Jfr: *Boken blev skickad min bror.
Flygeln *blev skänkt* till skolan av en gammal elev. Jfr: *Flygeln blev skänkt skolan av en gammal elev.

§ 18. Placering av pronominellt indirekt objekt vid participet. Vid vissa perfektparticip kan i skriftspråk ett obetonat indirekt objekt placeras framför participet (se också Pcpfraser § 6 not 2). Konstruktionen, som ibland är lexikaliserad, gör ett något ålderdomligt intryck.

Bidraget skulle *bli* oss *beviljat* omgående, stod det i brevet.
Marken kommer att *bli* dig *förlänad* på din myndighetsdag.
Att se sin son ännu en gång *blev* henne aldrig (*för*)*unnat*.
Denna ynnest har *blivit* mig *förmenad*.
Allt de äger har *blivit* dem *fråntaget*.
Denna gåva *är* honom *given* av Gud.
Det *är* honom *pålagt* av en oblid Gud att fungera som omgivningens clown.
Allt ont han gjort *var* honom *förlåtet*. (R)
Men det må *vara* mig *förlåtet* om jag bekymrar mig mest om dig. (R)

§ 19. Agentadverbial vid perifrastisk passiv. Perifrastisk passiv med *bli* kan ta agentadverbial ungefär som *s*-passiv (jfr § 8).[1]

Han *blev undanträngd* av sin bror. Jfr: Han trängdes undan av sin bror.
Vi *blev* strax *igenkända* av vår gamle lärare.

Som tur var *blev* han *stoppad* av sina egna spelare. (S)
Om det sovjetiska eller amerikanska robotförsvarets datorstyrda program plötsligt *blev smittade* av ett ”virus” kan det få oöverskådliga följder. (S)

Perifrastisk passiv kan lättare undvara agentadverbial än motsvarande *s*-passiv, bl.a. därför att den perifrastiska passiven fokuserar tillståndet efter verbets aktion mera än *s*-passiven gör (§ 24–25). En bidragande orsak kan vara att slutfältet aldrig lämnas tomt vid konstruktion med perifrastisk passiv.

Eftersom prosten faktiskt *är älskad* … Jfr: ?Eftersom prosten faktiskt älskas …

Perifrastisk passiv med *vara* kan ta agentadverbial framför allt i de fall då den kan parafraseras med en *s*-passiv i samma tempus. Huvudverbet har då oavgränsad aktionsart, se nedan § 25.

Huset *är skymt* av två stora lönnar. ≈ Huset skyms av två stora lönnar.
I varje fall tycks Lars Mörck ha *varit uppskattad* av kvinnorna. (R)
Även när vi är på tu man hand […] kan jag känna det som om vi *vore iakttagna* av kvartetten. (R)
De *är* högst sällan *styrda* av förnuftet […] (R)

Också verb med avgränsad tydligt resultativ aktionsart kan i sats med *vara*-passiv konstruktion förbindas med agentadverbial:[2]

Slutsången *är skriven* av min syster. Jfr: Slutsången har skrivits av min syster.
Det där åbäket *är byggt* av Riksbyggen år 1991. Jfr: Det där åbäket har byggts av Riksbyggen år 1991.
Båda *är godkända* av socialstyrelsen som naturläkemedel. (S)
Han *är omhändertagen* av dom helt på deras villkor. (R)

Vid *vara* + perfektparticip är gränsen mellan agentadverbial och bundet adverbial som anger orsak ofta vag, särskilt när adverbialets rektion betecknar inanimat referent:

Vpk *är lockat* av att slå följe. (S)
Duken *är blekt* av solen. Jfr: Gatan är våt av regnet.

[1] När agentadverbialet inte har de typiska semantiska eller informationsstrukturella egenskaperna för ett subjekt (Subj. § 27, 30) blir en parafras med aktiv sats stilistiskt särpräglad eller kräver en särskild kontext:

Mitt hjärta *var fyllt* av {onda aningar/ömhet}. [Men endast i speciella fall: {Onda aningar/Ömhet} fyllde mitt hjärta.]

[2] När perfektparticipet inte medger agentadverbial är dess betydelse oftast adjektivisk, varför förbindelsen *vara* + particip där inte är att anse som perifrastisk passiv. Jfr § 15 not 1, 29.

§ 20. Andra adverbial vid perifrastisk passiv.; Den verbala betydelsen hos perfektparticipet i perifrastisk passiv (jfr § 15, Pcp § 2) medför att det tar gradadverbial som verb och inte som adjektiv. Participet kan alltså inte bestämmas av

ensamma gradadverbial som *ganska*, *relativt*, *tämligen*, *påfallande*, (*allt*)*för*, utan dessa adverb måste först bestämma *mycket*.

Han *blev* ganska mycket *förhörd*. [Adverbialet bestämmer ett verbalt particip.] Jfr: Vi förhörde honom ganska mycket. [Adverbialet bestämmer ett verb.] Han blev ganska förvånad. [Adverbialet bestämmer ett adjektiviskt particip.]

Participets verbala betydelse medför också att det i perifrastisk passiv konstruktion kan ta efterföljande adjektiviskt grad- eller sättsadverbial (medan adjektiviskt particip alltid tar framförställda grad- och sättsadverbial; Pcpfraser § 8):

Vi *blev* {vänligt *behandlade/behandlade* vänligt} av tullpersonalen. [Jfr med adjektiviskt particip: Han blev {synbart överraskad/*överraskad synbart}.]
Där *blev* kedjan {ordentligt *smord/smord* ordentligt}. [Jfr med adjektiviskt particip: Där blev chefen {påtagligt förvånad/*förvånad påtagligt}.]

Om det verbala participet är avlett av ett verb med avgränsad aktionsart, kan det i perifrastisk passiv konstruktion dessutom ta tidsadverbial som avser tiden för verbstammens aktion (medan adjektiviska particip bara kan ta tidsadverbial som avser den tid då resultatet av aktionen föreligger; Pcpfraser § 11):

Lagårdarna *är byggda* 1952 och 1956 av min far. [Adverbialet bestämmer ett verbalt particip.] Jfr: Han är utmattad nu. [Adverbialet bestämmer ett adjektiviskt particip.]

Se också § 27.

§ 21. Perifrastisk passiv som korrelat till anaforisk verbfras. En verbfras i perifrastisk passiv kan vara korrelat till en anaforisk verbfras som består endast av den perifrastiska passivens hjälpverb och eventuellt *det* (Vbfraser: Allm. § 10, särskilt not 1, Ellips § 6–9).

Han *blev kidnappad*, och det {blev/*gjorde} hon också.
Hon *var belägrad* av en massa reportrar, vilket han inte {var/*gjorde}.
Han *har blivit kidnappad* fler gånger av maffian än (vad) hon har blivit.

Betydelse § 22–25

§ 22. Verbets aktanter vid perifrastisk passiv. Perifrastisk passiv förhåller sig till verbets aktanter som *s*-passiv (jfr § 11), dvs. subjektet (eller det egentliga subjektet) i den passiva satsen motsvarar ett objekt i den aktiva satsen och ett eventuellt agentadverbial motsvarar subjektet i den aktiva satsen:

Träden *blev fällda* i fjol (av bönderna själva). Jfr: Bönderna själva fällde träden i fjol. Träden fälldes av bönderna själva i fjol.
Den här gången *blev* satelliten *sedd* av flera skärgårdsbor. Jfr: Den här gången

såg flera skärgårdsbor satelliten. Den här gången sågs satelliten av flera skärgårdsbor.
Morfar *var övervältigad* av uppvaktningen. Jfr: Uppvaktningen övervältigade morfar. Morfar övervältigades av uppvaktningen.
Det *blev* inga skrivningar *rättade* i går, vare sig av mig eller någon annan. Jfr: Varken jag eller någon annan rättade några skrivningar i går. Det rättades inga skrivningar i går, vare sig av mig eller någon annan.

Bli-passivens subjekt (till skillnad från *s*-passivens) kan i vissa fall indirekt anta agenskaraktär (jfr *bli* + adjektiv om ett tillstånd som normalt inte viljemässigt kan kontrolleras av predikationsbasen). Med sådana satser anges att subjektets referent indirekt åvägabringar eller i varje fall inte hindrar det skeende som verbfrasen anger. Perifrastiska passiver med denna innebörd kan då förekomma i direktiva huvudsatser, särskilt om den direktiva satsen är negerad (Huvudsatser § 40 not 1, 45: b). Denna möjlighet att utvidga *bli*-passivens betydelse är dock otillräckligt undersökt.[1]

Bli omskött av världens mest serviceinriktade personal! Jfr: *Omsköts av …
Gå nu inte och *bli påkörd* i Stockholm!
Jag vägrar att *bli överröstad* av er. Jfr: ?Jag vägrar att överröstas av er.
Han tränade varje dag för att *bli uttagen* till tävlingarna. Jfr: ?Han tränade varje dag för att uttas …
När Bush 1980 försökte *bli nominerad* som presidentkandidat […] (S) Jfr: ?När Bush försökte nomineras …

[1] Perifrastisk passiv med *bli* tar statistiskt sett oftare animata subjekt än andra subjekt (medan *s*-passiv oftare tar inanimata subjekt). Normalt påverkas dock inte satsens grammatikalitet av om subjektsreferenten är animat eller ej. Vissa språkbrukare föredrar emellertid *bli*-passiv i de två första av nedanstående exempel och *s*-passiv i de två sista:

Westin {blev inropad/ropades in} strax efter tre.
Westin {blev hämtad/hämtades} strax efter tre.
Bilen {blev hämtad/hämtades} strax efter tre.
Utställningen {blev öppnad/öppnades} strax efter tre.

I viss kontext (t.ex. efter modala hjälpverb, jfr § 26: c) slår tendensen tydligare igenom:

Han måste till varje pris {bli stoppad/stoppas}.
Tåget måste till varje pris {?bli stoppat/stoppas}.
Min moster var så tung att hon fick {bli placerad/placeras} på en speciell stol.
Motorn var så tung att den fick {?bli placerad/placeras} på ett speciellt bord.
Han får inte {bli hindrad/hindras} i sitt arbete.
Transporten får inte {?bli hindrad/hindras} från att komma fram.

§ 23. Informationsstruktur och räckvidd vid perifrastisk passiv. Perifrastisk passiv kan liksom *s*-passiv väljas för att åstadkomma en annan informationsstruktur eller andra räckviddsförhållanden än i den aktiva satsen (jfr § 12). Möj-

ligen lyfter den perifrastiska passiven fram subjektets aktant på bekostnad av agentadverbialets aktant ännu starkare än vad fallet är i sats med *s*-passiv.

Hon *blev förflyttad* till huvudkontoret redan 1973. [Subjektet anger satsens tema; agens är kommunikativt ointressant.]

Hon *blev förflyttad* till huvudkontoret av den dåvarande chefen. [Subjektet anger satsens tema; talaren vill med satsen framför allt informera om vem som är agens.]

Många böcker *blev* aldrig *lästa* av fattigt folk på den tiden. [Vanligen: 'Det fanns många böcker som fattigt folk inte läste på den tiden.'] Jfr: Fattigt folk läste inte många böcker på den tiden. [Vanligen: 'Fattigt folk läste få böcker på den tiden.']

En roman torde *ha blivit läst* ordentligt av alla studenterna. [Vanligen: 'En viss roman torde ha blivit ordentligt läst av alla studenterna.'] Jfr: Alla studenterna skulle läsa en roman ordentligt. [Vanligen: 'Alla studenterna skulle läsa en roman vilken som helst ordentligt.']

Shakespeare brukade åtminstone *bli läst* av gymnasisterna. [Vanligen: 'Åtminstone gymnasisterna brukade läsa Shakespeare.'] Jfr: Gymnasisterna brukade åtminstone läsa Shakespeare. [Vanligen: 'Åtminstone Shakespeare brukade gymnasisterna läsa.']

§ 24. Perifrastisk passiv med *bli*: tid och aktionsart. Perfektparticipet i den perifrastiska passiven innebär ofta att resultatet av den aktion som anges av verbstammen framhålles mera än i motsvarande aktiva eller *s*-passiva sats. I många fall är hjälpverbets ingressiva grundbetydelse tydlig. *Bli*-passiv bildas med particip till verb med avgränsad eller oavgränsad aktionsart.

a) Avgränsad punktuell aktionsart hos det verb som participet är avlett av

När participet är avlett av ett verb med punktuell aktionsart är själva aktionen definitionsmässigt samtidig med inträdandet av aktionens resultat. Därför får den perifrastiska konstruktionen i praktiken samma tidsbetydelse som motsvarande aktiva sats.

Hon *blir hämtad* i morgon av sin bror. Jfr: Hennes bror hämtar henne i morgon.

Hon *blir hämtad* just nu av sin bror. Jfr: Hennes bror hämtar henne just nu.

Hon *blev hämtad* i går av sin bror. Jfr: Hennes bror hämtade henne i går.

Hon *har blivit hämtad* nu av sin bror. Jfr: Hennes bror har hämtat henne nu.

Hon *hade blivit hämtad* i går av sin bror. Jfr: Hennes bror hade hämtat henne i går.

Den *blev hittad* av min syster. Jfr: Min syster hittade den.

Mannen *blev nerslagen* bakifrån och *frånta*gen en kasse med öl och sin plånbok. (S)

b) Oavgränsad icke-processuell aktionsart hos det verb som perfektparticipet är avlett av

När participet är avlett av ett verb med oavgränsad icke-processuell aktionsart

anger *bli*-passiv att participets tillstånd inträder. Satsen fokuserar därigenom (till skillnad från motsvarande aktiva och *s*-passiva sats) början av verbets aktion och aktualiserar en tidigare situation där participets tillstånd inte förelåg.

Åberg *blir* nog *uppskattad* av personalen här också vad tiden lider.
Åberg *blir uppskattad* av alla vad han än gör.
Åberg *blev uppskattad* av hela personalen under sin tid här.
Åberg *har blivit uppskattad* av personalen under sin tid här.
Åberg *hade blivit uppskattad* av personalen under sin tid på häktet.
Åberg ville *bli uppskattad* av alla.

Att hon *blev beundrad* av herr Klein som var mycket rik hade i någon mån lindrat värken i hjärtat över Felix frånvaro. (R)

Jämför att *bli* + annat subjektspredikativ anger att predikativets tillstånd inträder (Predv § 20: b):

Krantz blir nog glad över presenten.

Om satsen tar adverbial för tidsåtgång anger detta snarast hur lång tid det tar innan tillståndet inträtt:

Åberg *blev* på ett par dagar *älskad* av alla och han fortsatte sedan att vara omtyckt ända tills det där hände. Jfr: Den blir synlig igen på ett par sekunder.

Betydelsen hos *bli* + particip erinrar alltså här starkt om den vanliga betydelsen hos *bli* + adjektiv. Att participet trots sitt agentadverbial är i viss mån adjektiviskt visar sig för övrigt i att gradadverbialet *ganska* kan bestämma participet (§ 20), vilket annars inte är möjligt när participet är verbalt.

Åberg *blev* ganska {*älskad/avskydd/hatad*} av alla under sin tid här. ?Åberg *blev älskad* ganska mycket av alla under sin tid här. [Jfr med ett mera verbalt particip: Murarna blev förstärkta ganska mycket av den förre kommendanten. *Murarna blev ganska förstärkta av den förre kommendanten.]

Även när verbet till sin grundbetydelse är oavgränsat och icke-processuellt kan ibland en perifrastisk passiv med *bli* komma att ange inte resultatets inträdande utan en durativ process. Hjälpverbet antyder här att resultatet inträder kontinuerligt eller vidmakthålls under en längre tid. Man kan jämföra med *vara*-passiv som här anger en mera statisk aktionsart.

Grieg *blev inspirerad* av den norska naturen hela tiden medan han arbetade med denna svit. Jfr: Grieg var inspirerad …

c) Oavgränsad processuell aktionsart hos det verb som perfektparticipet är avlett av

När participet är avlett av ett verb med oavgränsad processuell aktionsart – verbet är då ofta också agentivt – har *bli*-passiven en tids- och aktionsartsbetydelse som erinrar om motsvarande *s*-passiva eller aktiva sats. Till skillnad från vid

vara-passiv bibehålls aktionens processuella karaktär och agensföreställningen blir tydligare. Satsen kan ta adverbial som anger varaktighet (Advl § 104).

Patienten *blev* hela tiden *övervakad* av vår personal. Jfr: Vår personal övervakade den gången patienten hela tiden. Patienten var hela tiden övervakad av vår personal.

I huvudstaden såg Vivien till att barnen *blev omhändertagna* av en av hennes vänner […] (R)

Vid *bli*-passiv lyfter talaren fram att aktionen verkligen kommer till stånd, medan *vara* bara anger att den pågår. *Bli*-passiven aktualiserar alltså en tidigare situation där participets tillstånd inte förelåg, medan *vara*-passiven inte väcker en sådan föreställning.

När man sitter här *blir* man alltid *iakttagen* av killarna på sidan. Jfr: När man sitter här *är* man alltid *iakttagen* av killarna på sidan.

Han *blev* omsorgsfullt *omhändertagen* under alla dessa år. Jfr: Han *var* omsorgsfullt *omhändertagen* under alla dessa år.

d) Avgränsad durativ aktionsart hos det verb som perfektparticipet är avlett av

När participet är avlett av ett verb med avgränsad durativ aktionsart har *bli*-passiven i praktiken oftast samma tids- och aktionsartsbetydelse som motsvarande *s*-passiva eller aktiva sats. Den perifrastiska passiven kan ta adverbial som anger tidsåtgång (Advl § 105).

Cykeln *blev lagad* på en halvtimme. Jfr: Man lagade cykeln på en halvtimme.

En sån sak *blir glömd* på några minuter. Jfr: Folk glömmer en sån sak på några minuter.

Det gav tyngd och genomslag åt hans framställning på helt annat sätt än Berneuchen-boken, som rätt snart *blev nermald* i den teologiska kritikens kvarn. (R)

§ 25. Perifrastisk passiv med *vara*: tid och aktionsart. En perifrastisk passiv med *vara* fokuserar det tillstånd som anges med perfektparticipet på bekostnad av avledningsstammens aktion. *Vara*-passiv bildas med particip till verb med avgränsad eller oavgränsad aktionsart.

a) Avgränsad aktionsart hos det verb som perfektparticipet är avlett av

När participets stam är ett verb med avgränsad aktionsart gäller participets tillstånd vid den tid som anges av hjälpverbet och som inträffar senare än den aktion som anges av participets verbstam och som leder fram till tillståndet.

[…] den ene *är mördad* med ett pistolskott genom hjärtat. (R)

Den *är* nu *utskickad* till vissa instanser. (T)

Om satsen innehåller tidfästningsadverbial anger detta vanligtvis den tid eller någon del av den tid då tillståndet gäller (*vara* + perfektparticip har då en betydelse

som erinrar om *vara* + adjektivet *färdig*). Men tidfästningsadverbialet kan också ibland ange tiden för den aktion som leder fram till tillståndet (särskilt om tillståndet gäller i talögonblicket).

Kyrkan *var byggd* när kungen besökte staden. [Tidsadverbialet anger tid för tillståndet som anges med participet.]

Kyrkan *var byggd* av en lokal byggmästare några decennier tidigare. [Tidsadverbialet anger tid för verbstammens aktion.]

Maten *var* redan *lagad*, när hon ringde och sa att hon inte kunde komma. [Tidsadverbialet anger tid för tillståndet som anges med participet.]

Den här glassen *är komponerad* av min man (under vår Paristid). Jfr: Den här glassen har min man komponerat (under vår Paristid). [Tidsadverbialet anger tid för verbstammens aktion.]

Bröden *är bakade* i går. När *är* du *född?*

Satsen tar vanligen inte adverbial för varaktighet (hos tillståndet) annat än när det överordnade verbet står i perfekt eller pluskvamperfekt:[1]

Kasernen *hade varit byggd* i tre år när vi rev den. Jfr: Kasernen hade varit färdig i tre år när vi rev den.

*Kasernen *var byggd* i tre år när vi rev den. Jfr: *Kasernen var färdig i tre år när vi rev den.

Däremot kan satsen i viss utsträckning ta adverbial för tidsåtgång, vilket vanligen anger tiden från det att aktionen planerades eller på annat sätt aktualiserades till dess fullbordan:

Kasernen *var byggd* på tre år. [vanligen: från beslutet om byggandet e.d. till dess kasernen stod färdig]

Den aktion som anges med avledningsstammen i en perifrastisk passiv med *vara* är samtidig med supinumverbets aktion i en motsvarande aktiv sats.[2] Betydelsen är dock inte helt densamma eftersom satsen med *vara*-passiv fokuserar tillståndet (varvid aktionen som lett fram till tillståndet endast är förutsatt), medan det perfektuella tempus i en aktiv eller *s*-passiv sats ofta fokuserar aktionen som leder fram till tillståndet (jfr Tempus § 26).

Kasernen *var* redan *byggd* när vi kom hit. Jfr: Kasernen hade redan byggts när vi kom hit. Man hade redan byggt kasernen när vi kom hit.

Kasernen *är* redan *byggd*. Jfr: Kasernen har redan byggts. Man har redan byggt kasernen.

Jag garanterar att kasernen redan *är byggd* när drottningen kommer. Jfr: Jag garanterar att {kasernen redan har byggts/man redan har byggt kasernen} när drottningen kommer.

Sedan så snackade vi igår, du och jag, om – om det här förslaget som *var inlämnat* av Yngve, vet du […] (T) Jfr: … som Yngve hade lämnat in …

Betydelseskillnaden mellan *vara*-passiven och parafraserna framträder tydligt i satser där *vara*-passiven själv står i perfekt. Här är heller ingen systematisk parafras till *s*-passiv möjlig enligt det ovan demonstrerade mönstret:

är dömd : har dömts
har varit dömd : *har haft dömts

Alla de inblandade *har* tidigare *varit dömda* till fängelsestraff. Jfr: *Alla de inblandade har tidigare haft dömts till fängelsestraff.

Att tillståndet, dvs. aktionens resultat, fokuseras av en sats med *vara*-passiv medför att *vara*-passiv inte så ofta väljs när aktionens resultat inte längre är förhanden vid den tematiska tiden:

När vi kom tillbaka {**var* stegen redan *rest/hade* stegen redan *rests*}, men den hade rutschat ner igen. Jfr: När vi kom tillbaka var stegen redan rest (och vi kunde klättra upp).
{*Staden *var förstörd*/Staden *hade förstörts*} flera gånger. Jfr: Staden var förstörd.

b) Oavgränsad aktionsart hos det verb som perfektparticipet är avlett av

När participets verbstam har oavgränsad aktionsart får satsen samma tids- och aktionsartsbetydelse som motsvarande *s*-passiva eller aktiva sats. Satsen har oavgränsad aktionsart och tar adverbial som anger varaktighet (Advl § 104).[3] Oavgränsade verb med *vara*-passiv är vanligen icke-processuella och icke-agentiva.

Han *är* verkligen *avskydd* av min mor. Jfr: Han avskys verkligen av min mor. Min mor avskyr honom verkligen.
Han *var* verkligen *avskydd* av min mor. Jfr: Han avskyddes verkligen av min mor. Min mor avskydde honom verkligen.
Han *har* verkligen *varit avskydd* av min mor i alla dessa år. Jfr: Har har verkligen avskytts av min mor i alla dessa år. Min mor har verkligen avskytt honom i alla dessa år.
Han *hade* verkligen *varit avskydd* av min mor långt innan du dök upp. Jfr: Han hade verkligen avskytts av min mor långt innan du dök upp. Min mor hade verkligen avskytt honom långt innan du dök upp.
När hans karriär på plan definitivt var över *var* han *plågad* av ångest och skygghet. Jfr: Då plågades han av ångest och skygghet. Ångest och skygghet plågade honom då.
De männen *är* också *misstänkta* för fritagningsförsöket […] (S) Jfr: De männen misstänks också för fritagningsförsöket. Man misstänker också de männen för fritagningsförsöket.

Vissa agentiva och processuella oavgränsade verb kan också bilda *vara*-passiv (jfr § 24: c):

Man skulle utreda hur skolan *skall vara styrd* i framtiden. Jfr: … hur skolan skall styras i framtiden.

Vi *var* faktiskt *förföljda* i en hel timme av de där båda skummisarna. Jfr: De där båda skummisarna förföljde oss faktiskt i en hel timme.
Min kusin *var* helt enkelt *manipulerad* av Emma. Jfr: Emma manipulerade helt enkelt min kusin.
Rollen *är* utmärkt *gestaltad* av en amatörskådespelare från Borås. Jfr: Rollen {gestaltas utmärkt/?blir utmärkt gestaltad} av en amatörskådespelare från Borås.

Andra agentiva oavgränsade verb bildar däremot ogärna *vara*-passiv:

*Förhören *var hållna* bakom lyckta dörrar. Jfr: Förhören {hölls/blev hållna} bakom lyckta dörrar.
*Verksamheten *var bedriven* med kommunalt stöd. Jfr: Verksamheten {bedrevs/blev bedriven} med kommunalt stöd.
*På detta sjukhus *var* också hans mor *vårdad*. Jfr: På detta sjukhus {vårdades också hans mor/blev också hans mor vårdad}.

[1] Perifrastisk passiv med verb som har avgränsad aktionsart kan ta varaktighetsadverbial om tillståndet som beskrivs av participet är en egenskap som förklingar eller kan förväntas bli ersatt med en annan egenskap efter en tid. Möjligen bör då participet betraktas som helt adjektiviskt, dvs. det är inte frågan om en perifrastisk passivkonstruktion.

Rådhuset var gulmålat i ett tiotal år.
Tälten var kamouflerade sommartid.
*Huset var byggt i ett tiotal år.

[2] På samma sätt motsvaras infinitiv med *vara*-passiv av perfektuell aktiv eller *s*-passiv infinitiv:

Åtal skall *vara väckt* senast den 27 februari. (S) Jfr: Åtal skall ha väckts … Man skall ha väckt åtal …
De ovan citerade raderna kunde kanske *vara skrivna* av vilken som helst som kallar sig politisk författare […] (R) Jfr: Raderna kunde ha skrivits … Vilken som helst kunde ha skrivit raderna.

[3] Flera verb kan ha antingen avgränsad eller oavgränsad aktionsart, t.ex. *ockupera*, *utsätta för*, *inspirera*, *begränsa*, *granska*, *utreda*, *uppfatta*, *uppmärksamma*, *basera* (jfr Vb § 2: c). *Vara*-passiven avser då antingen det tillstånd som följer på den avgränsade verbaktionen eller det tillstånd som den oavgränsade verbaktionen innebär.

Norge *var ockuperat* av tyskarna. [avgränsad aktionsart hos verbstammen] ≈ Tyskarna hade ockuperat Norge. Jfr: Norge hade ockuperats av tyskarna (på två månader). Norge var invaderat av tyskarna.
Norge *var ockuperat* av tyskarna (i fem år). [oavgränsad aktionsart hos verbstammen] ≈ Tyskarna höll Norge besatt. Jfr: Norge ockuperades av tyskarna (i fem år). Norge var behärskat av tyskarna.
Beräkningarna *var baserade* på statistiska data. [avgränsad aktionsart hos verbstammen] ≈ Man hade baserat beräkningarna på statistiska data. Beräkningarna hade baserats på statistiska data.
Beräkningarna *var baserade* på statistiska data. [oavgränsad aktionsart hos verbstammen] ≈ Man baserade beräkningarna på statistiska data. Beräkningarna baserades på statistiska data.

Bli-passiv med particip av sådana verb avser däremot vanligen den avgränsade aktionsarten hos verbet (§ 24: d):

Norge *blev ockuperat* av tyskarna ({på två månader/?i fem år}).

Valet mellan *s*-passiv och perifrastisk passiv med *bli* § 26–27

§ 26. Faktorer som gynnar *s*-passiv. En sats med *s*-passiv och motsvarande sats med *bli*-passiv skiljer sig ofta inte tydligt åt i betydelse (jfr § 24), och talaren kan i många fall välja vilken som helst av dem. I många andra fall har dock den ena passivkonstruktionen mer eller mindre starkt företräde. I följande fall föredras *s*-passiv:

a) Säge- och tankeverb samt verb som anger perception av sakförhållanden tar hellre *s*-passiv än perifrastisk passiv. *S*-passiv är den enda möjliga passivkonstruktionen med ett sådant verb när det står med nexusinfinitiv (Inffraser § 11).

Han {*påstods/antogs/ansågs/troddes*} vilja byta yrke. Jfr: *Han {blev/var} {påstådd/antagen/ansedd/trodd} vilja byta yrke.
De *beräknas* anlända vid tretiden. Jfr: *De blir beräknade anlända vid tretiden.
De {*sågs/hördes*} gräla i bussen. Jfr: *De {blev/var} sedda gräla i bussen.
[…] exporten *beräknas* stagnera eller till och med sjunka. (S) Jfr: *Exporten blir beräknad stagnera.
En violin *hörs* spela nere i våningen under mig […] (R) Jfr: *En violin blir hörd spela nere i våningen under mig.

Också när verben styr nominal bisats väljs normalt *s*-passiv:

Visst hade det {*påståtts/gissats/antagits/trotts*} att Öland kunde komma ifråga. Jfr: *Det har blivit {påstått/gissat/antaget/trott} antytt att Öland kunde komma ifråga.
[…] när de *meddelas* att de ska gå till hus B 2 […] (R) Jfr: ? … när de blir meddelade att de ska gå till hus B 2 …

Andra exempel:

Lukten drar sig tillbaka, den kan nätt och jämnt *anas*. (R) Jfr: *Lukten kan nätt och jämnt bli anad.
Även om konsumtionstillväxten i fjol inte *bedöms* som ohälsosam, beklagar rapporten att tillväxten i produktionen (BNP) inte följde med i samma takt […] (S) [Jfr med *bli*-passiv som ger framtidsbetydelse genom att *bli* betonar aktionens inträdande, § 24: b och (e) nedan: … inte blir bedömd som ohälsosam …]

b) Passiv sats med expletivt *det* som subjekt tar oftast verb i *s*-passiv (jfr ovan § 17):

Det *dansades* hela natten. Jfr: ?Det blev dansat hela natten.
Det har *byggts* ett hus vid torget. Jfr: ?Det har blivit byggt ett hus vid torget.

Det *hävdas* att hon har slutat. Jfr: ?Det blir hävdat att …. [jfr också (a)]
Och det kan ju *konstateras* att dom sysslar ju med ungefär samma uppgifter här […] (T) Jfr: *Det kan ju bli konstaterat att …
Det får för all del *sjungas* opera även i ”Nygammalt” […] (S)

c) Om aktionen är iterativ eller generisk (vid verb med grundbetydelse av avgränsad aktionsart) väljs hellre *s*-passiv än *bli*-passiv särskilt med nutidsbetydelse:

Fågelfrö {*köps/*blir köpt*} i djuraffärer.
Det innebär att Volvo idag *betalas* till bara drygt fem gånger årsvinsten. (S) Jfr: *Volvo blir betalat …
Centrala provet i matematik *skrivs* i årskurs tre i gymnasieskolan. (S) Jfr: *Centrala provet blir skrivet i årskurs tre.

d) Efter vissa modala subjektsautonoma hjälpverb föredras *s*-passiv i infinitivfrasen framför perifrastisk passiv (särskilt vid inanimat subjekt, § 22 not 1):

Detta måste till varje pris {*förhindras/?bli förhindrat*}.
Avfallet skulle {*brännas/bli bränt*} nästa dag.
Kursen kan {*tenteras/*bli tenterad*} när som helst under året.
Bankens ekonomer håller i sak med [finansdepartementet] att konsumtionen inte behöver *bromsas* just nu. (S) Jfr: ? … inte behöver bli bromsad …
Det mekaniska monstret fick *baxas* ut igen. (S) Jfr: * … fick bli utbaxat igen …

e) Vissa verb som anger statiska relationer (och då vanligen har obligatoriskt agentadverbial) kan stå i *s*-passiv men bildar inte perifrastisk passiv (jfr § 3: 1d, 8: 2): *inneha*, *föregå*, *efterfölja*:

Gården {*innehas/ägs*} f.n. av en cykelhandlare i stan. Jfr: *Gården {är/blir} f.n. {innehavd/ägd} av en cykelhandlare i stan.
Razzian hade {*föregåtts/*blivit föregången*} av noggranna förberedelser.

f) Eftersom *bli*-passiv typiskt har avgränsad betydelse (antingen så att den avser en i sig avgränsad aktion eller inträdandet av en oavgränsad aktion) kommer *s*-passiv att väljas när talaren vill tala om en oavgränsad process utan att aktualisera dess slut eller början, särskilt när aktionen inte är otvetydigt processuell (jfr § 24: c):

Detta dataregister {*disponerades/?blev disponerat*} bara av staben.

g) Funktionsverb som i *s*-lös form har abstrakt nominalfras som objekt (Vbfraser: Allm. § 9) eller andra verb som i *s*-lös form är mer eller mindre lexikaliserade tillsammans med ett svagt referentiellt objekt står oftare i *s*-passiv än i *bli*-passiv:[1]

Det mest tänkvärda uttalandet {*gjordes/?blev gjort*} av en tysk deltagare.
Kritik {*övades/?blev övad*} i tid och otid.
Frihetstiden {*ägnas/?blir ägnad*} stort intresse av lärdomshistorikerna.
Det ena vittnesmålet *avgavs* av en ung kvinna. [mindre ofta: … blev avgivet …]

Beslutet *fattades* först efter diskussion. [mindre ofta: … blev fattat …]
Naturligtvis {*begicks* misstag/*blev* misstag *begångna*}.

h) Verb som i aktiv konstruktion har innehållsobjekt (Obj. § 21) tar vanligen *s*-passiv:

Livet {*levs*/**blir levt*} framlänges (och förstås baklänges).
Sista valsen {*dansades* inte/**blev* inte *dansad*} av alla.

i) I passiv deklarativ huvudsats med funktion som indirekt uppmaning (Huvudsatser § 22: b) används *s*-passiv, eftersom agens förutsätts ha full kontroll över aktionen. Vid *bli*-passiv finns nämligen en tendens att subjektsreferenten uppfattas som sekundärt kontrollerande aktionen (§ 22, dvs. den ofta outtryckta agens blir svagare agentiv).

Allihop! Bollarna *slängs* … nu! ≠ Bollarna blir slängda …. nu!

Se också § 15.

[1] I vissa fall föredras *s*-passiv om verbet har överförd betydelse:
Han överfölls av ånger. Jfr: ?Han blev överfallen av ånger.
Hennes handlingskraft förlamades av sorgen. Jfr: ?Hennes handlingskraft blev förlamad av sorgen.

§ 27. Faktorer som gynnar *bli*-passiv. I följande fall föredras *bli*-passiv mer eller mindre starkt före *s*-passiv (jfr § 26):

a) Ett verb med avgränsad aktionsart ingår gärna i perifrastisk passiv med *bli*, särskilt om verbets aktion avsätter ett tydligt resultat:

Vi *blev körda* till skolan av min syster. [Också möjligt men inte fullt så näraliggande: Vi kördes till skolan av min syster.]
Han *blev rakad och klippt* på några minuter. [Också möjligt men inte fullt så näraliggande: Han rakades och klipptes på några minuter.]
Här *blir* man fort *glömd* om man inte ser till att synas. [Också möjligt men inte fullt så näraliggande: Här glöms man fort.]

När *bli* bildar perifrastisk passiv med icke-processuellt oavgränsat verb blir betydelsen ingressiv (se ovan § 24: b):

Läkarna *blev* på kort tid intensivt *avskydda* av hela den övriga personalen.

b) När inträdandet av participets tillstånd skall fokuseras väljs gärna *bli*-passiv, varvid satsens aktion tenderar att uppfattas som punktuell (även om verbet i sig har durativ grundbetydelse, jfr § 24: a). *Bli*-passiv med hjälpverbet i presens kommer därigenom ofta att tydligare beteckna framtid än vad motsvarande *s*-passiv gör.

Den här räkningen *blir* knappast *betald*. [Knappast med samma betydelse: Den här räkningen betalas knappast.]

Bli-passiv i presens ger dessutom ofta ett intryck av att något är fastslaget eller ga-

ranterat:

Du *blir hämtad* i morgon klockan 5, det lovar jag. [Mindre naturligt med samma betydelse: Du hämtas i morgon klockan 5, det lovar jag.]

c) När den passiva satsens subjekt i någon mån kan påverka aktionen (även om dess huvudsakliga roll samtidigt är upplevare/mottagare av eller föremål för aktionen) väljs *bli*-passiv (jfr § 22):

Bli fotograferad på fem minuter! Jfr: *Fotograferas på fem minuter!
Min man försökte *bli uttagen* till att tävla i mästerskapen. Jfr: *Min man försökte uttas till att tävla i mästerskapen.
Bli nu bara inte *rånad* i Barcelona! Jfr: ?Rånas nu bara inte i Barcelona!

Bli-passiv väljs sålunda oftare än *s*-passiv i en passiv infinitivfras som anger ändamålet med en aktion:[1]

Jag tror att personen i Holland tar på sig en massa brott för att *bli utvisad* till Sverige. (S) Jfr: ?Jag tror att personen i Holland tar på sig en massa brott för att utvisas till Sverige.
Man måste ställa sig in hos chefen för att {*bli betald/?betalas*} efter förtjänst.
Han lovade att {*bli tenterad/*tenteras*} på en halvtimme och försvann in till den väntande professorn.

d) När verbet också har en deponensform undviks ibland *s*-passiven till förmån för *bli*-passiven, särskilt om satsen annars som helhet skulle bli dubbeltydig mellan deponens och *s*-passiv (§ 4: 2b):

Hultgren har *blivit slagen* på gatan. [Jfr med annan betydelse: Hultgren har slagits på gatan.]
Pojken *blev retad*. [Jfr oftast med annan betydelse: Pojken retades.]
Banken har *blivit lurad*. [Jfr oftast med annan betydelse: Banken har lurats.]
Han *blev stucken* av en massa bin. Jfr: Den där tröjan sticks.

Om t.ex. närvaro av agentadverbial ger en entydig tolkning kan dock *s*-passiv användas:

De {*blev mötta/möttes*} av sina fruar på stationen. Jfr: De möttes på stationen.
Hon {*är saknad/saknas*} av alla här. Jfr: Någon krydda saknas i den här såsen, men vilken?

e) *Bli*-passiv väljs oftare än *s*-passiv vid subjekt som anger animat referent (§ 22 not 1), vilket kan bero på att animata aktanter ofta påverkar en process mera än inanimata, även när de är föremål eller mottagare (jfr ovan (c)):

Han säger att han vill *bli undersökt*. [Också möjligt men inte fullt så näraliggande: Han säger att han vill undersökas.]
Jfr: Han säger att saken *måste undersökas*. [Också möjligt men inte fullt så nära-

liggande: Han säger att saken måste bli undersökt.]

f) Om en passiv infinitivfras är underordnad ett verb i *s*-form (t.ex. *tyckas*, *synas*, *befinnas*, *lyckas* eller en *s*-passiv) föredras *bli*-passiv (Inffraser § 11):[2]

Han tycktes {*bli övertygad/?övertygas*} av argumenten.
Han sågs {*bli bortsläpad/?släpas bort*}. [jfr § 26: a]

[1] Om avsiktsbetydelsen hos *för att* + infinitivfras är förbleknad (som den är när infinitivfrasen semantiskt bestämmer ett gradadverbial) är *s*-passiv mera naturlig (jfr ovan § 26: c om användning av *s*-passiv när aktionen är generisk):

Den är {för/lagom} tung för att *bäras* av två.

[2] Vissa säge- och tankeverb kan i *s*-passiv men inte i perifrastisk passiv eller i aktiv sats konstrueras med bundet predikativ (som om *bli* eller *vara* vore utelämnat i en infinitivfras med perifrastisk passiv; se vidare Predv § 22, särskilt not 1):

Fabriken i Dalarna *föreslås* (bli) {nedlagd/bibehållen}.
Patienten *rapporteras* (vara) {försvunnen/avliden/omhändertagen}.

Motsvarande konstruktion är inte så naturlig när predikativet utgörs av en adjektivfras: *?Fabriken i Dalarna föreslås* (*bli*) *två våningar hög. ?Patienten rapporteras* (*vara*) *sämre.*

Avgränsning mot icke-passiv användning av *-s* och *bli/vara* + perfektparticip § 28–29

§ 28. *S*-passiv gentemot deponens. En sats med *s*-passivt verb kännetecknas av att systematiskt kunna parafraseras med en sats där samma verb står i *s*-lös form och där aktanternas satsledsfunktion förhåller sig till motsvarande aktanters satsledsfunktion i den passiva satsen enligt § 11. Även om den *s*-passiva satsen saknar agentadverbial finns det oftast en mer eller mindre tydlig föreställning om en aktant med agentadverbialets semantiska roll, en roll som i den motsvarande aktiva satsen innehas av subjektet. *S*-verb som inte har de nämnda egenskaperna kallas deponens (Vb § 48).

I två fall ((a) och (b) nedan) avtecknar sig deponens särskilt tydligt mot *s*-passiv, medan gränsen i övriga fall (c) ofta är oklar.

a) När en *s*-form av verbet inte vid sin sida har en *s*-lös motsvarighet av samma verb är verbet definitionsmässigt deponens:

andas, avundas, blygas, brottas, envisas, fattas ['inte finnas'], frodas, färdas, förolyckas, handskas, hoppas, idas, knoppas, kräkas, lyckas, misslyckas, nalkas, nännas, randas, ryktas, skämmas ['känna skam'], trivas, tåras, töras, umgås, vankas, vantrivas, vistas, vredgas, våndas, väsnas, åldras

b) När en *s*-form har agentivt subjekt är verbet deponens, eftersom subjektet i *s*-passiv aldrig kan beteckna aktionens agens:

bitas, nypas, slåss

enas, hjälpas åt, kyssas, pratas vid, skiljas, träffas

De brukade kyssas länge och innerligt. [Jfr med passiv funktion: Hon tyckte inte om att kyssas av sin farmor.]

c) I övriga fall (dvs. när deponensverben har *s*-lös motsvarighet samt har subjekt med någon av rollerna upplevare, mottagare eller föremål) är gränsen mot de passiva verben ofta oklar. En olikhet mot *s*-verb i passiv funktion är att deponentiella verb inte kan ta agentadverbial:

behövas, decimeras, glädjas, saknas, äcklas

Kravet på agentadverbial är dock ett otydligt kriterium, eftersom agentadverbialet inte alltid avser en animat agens (som i den prototypiska passiva satsen). Det kan liksom subjektet i en aktiv sats också ange annan roll än agens.

Säden förstördes (av allt regnet). Jfr: Säden tog skada av regnet.
Hans syn på vännerna förändrades (av de nya erfarenheterna).
Nutidsfilmen representeras av en rad verk från Kuba.
Min syster möttes av idel oförstående ansikten.
Han överraskades av vinets kvalitet. Jfr: Han häpnade över vinets kvalitet.

De anförda exemplen har aktiva motsvarigheter där *av*-frasens rektionsled fungerar som subjekt (i de flesta fall är då också *bli*-passiv möjlig).[1] Det finns dock en viss skillnad, eftersom den aktiva satsens subjekt metaforiskt får en mera agentiv karaktär än den passiva satsens motsvarande agentadverbial som mer vagt anger orsak. Adverbialet behöver alltså inte uppfattas som agentadverbial utan kan ses som ett mera allmänt kausalitetsadverbial (jfr Advl § 113), dvs. *s*-formen står nära deponensverb med medial betydelse (Vb § 49: 2). Några ytterligare exempel:

Hon anser att våra barn förstörs av all slapphet i uppfostran.
[…] när en halv miljon människor i Sverige har skadats av alkohol […] (R)
Även kärlek och medkänsla förhärdas av flitigt bruk. (R)
Men teg han skulle han kvävas, av den svällande proppen i halsen. (R)
Men här i torpstugan i Väse har hopp och dröm hunnit skingras av vardagens kalla vind […] (R)
Hennes utseende förändrades av ljuset.

Särskilt när agentadverbial saknas ligger det nära till hands att uppfatta verbet som deponens med medial betydelse:

[…] tvärtom hade brädgolv lagts in där sådana under årens lopp förstörts. (R)
Långsamt skingrades dimmorna i hans hjärna […] (R)
Hennes ansiktsuttryck förändrades. (R)

Sammanfattningsvis finns det en glidande skala mellan medial och passiv betydelse. Detta kontinuum åskådliggörs i Schema 1.

medial <– – – –

Brunnen var grävd 1918. [Verbalt particip, dvs. 1918 är antingen tiden för grävningen eller för tillståndet efter fullbordad grävning.]

Tronföljaren var sinnesförvirrad 1918. [Adjektiviskt particip, dvs. 1918 är tiden för tillståndet sinnesförvirring.]

Användning och placering av gradadverbial och sättsadverbial visar om ett particip är verbalt (perifrastisk passiv) eller ej (§ 20).

Han blev {alltför mycket retad/*alltför retad/retad alltför mycket} av sina kamrater för att kunna älska skolan. [Jfr med adjektiviskt particip: Han blev {alltför förvånad/*förvånad alltför mycket} för att kunna dölja det.]

Där blev kedjan {ordentligt smord/smord ordentligt}. [Jfr med adjektiviskt particip: Där blev chefen {påtagligt förvånad/*förvånad påtagligt}.]

Perfektparticip i perifrastisk passiv är möjligt endast om participets verbstam finns som stam också i finita verbformer. Perfektparticip i perifrastisk passiv kan alltså inte som i vissa andra funktioner ta prefixet *o-* eller förleden *ny-*.

*Mannen blev odömd till fängelse. Jfr: Mannen blev dömd till fängelse. Han förblev osedd av alla.

*Artikeln är nyskriven av en kollega. Jfr: Artikeln är nyss skriven av en kollega. Artikeln är nyskriven och rätt lång.

Perifrastisk passiv kan (särskilt regionalt) användas i en sats med egentligt subjekt i större utsträckning än andra typer av predikativ (Eg. subj. § 4: c):

Det blev {en belöning utlovad/utlovat en belöning} till alla som ställde upp. [Jfr med adjektiviskt particip: Det blev {?en flicka förkyld/*förkylt en flicka} under utflykten.]

35 SATSBASER

1 Översikt.

Struktur 2–3

2 Satsbasens satsledsfunktion bestämmer dess struktur. 3 Satsbasens lexikala innehåll i olika satstyper.

Funktion och distribution 4–17

4 Satstyper som har satsbas. 5 Satsbasens satsledsfunktion. 6 Satsbas med satsledsfunktion i flera samordningsled. 7 Adjunktionella led efter satsbasen. 8 Satsadverbialet *kanske* som satsbas. 9 Fundament med syftning på initial dislokation.

Satsbas med satsledsfunktion i underordnad sats (satsfläta) 10–16

10 Översikt. 11 Satsfläta i bisatser utan explicit satsbas. 12 Satsfläta med nominala bisatser. 13 Satsfläta med relativa bisatser. 14 Satsfläta med adverbiella bisatser. 15 Satsfläta och satsbasens satsledsfunktion. 16 Satsbas med resumtivt pronomen eller adverb i den underordnade satsen.

17 Satsbas som korrelat till utelämnat led.

Betydelse 18–22

18 Deklarativ satsbas (fundament). 19 Interrogativ satsbas. 20 Expressiv satsbas. 21 Relativ satsbas. 22 Proportional satsbas.

Avgränsning mot andra led 23–24

23 Satsbas gentemot initialt annex. 24 Satsbas gentemot vokativfras eller interjektionsfras.

§ 1. Översikt. Vissa satstyper kan eller måste inledas med en satsbas. En satsbas står liksom en subjunktion före satskärnan men har till skillnad från subjunktionen satsledsfunktion.

Din son har kommit. *Vem* har kommit? Jag undrar *vem* som har kommit. [subjekt]
Din son har jag aldrig träffat. *Vem* har du träffat? Jag undrar *vem* du har träffat. [objekt]
Där står skyffeln. *Var* står skyffeln? Jag undrar *var* skyffeln står. [adverbial]
Din son talar vi ofta om. *Vem* talade ni om? Jag undrar *vem* ni talade om. [rektion i adverbial]

När ett subjekt, objekt etc. fungerar som satsbas står det alltså inte på sin ordinarie plats i satskärnan.

Satsbasen har en betydelse som är specifik för den satstyp den inleder. Den kan ange t.ex. vad som efterfrågas i en kvesitiv huvudsats eller vad en deklarativ huvudsats handlar om. De formord som ingår i satsbasen kan vara karakteristiska för en eller flera satstyper.

Ett lika stort hus bor jag själv i. [deklarativ huvudsats]
Vilket hus bor du i? [kvesitiv interrogativ huvudsats]
Vilket fint hus du bor i! [expressiv huvudsats]
Tala om *vilket hus* du bor i! [kvesitiv interrogativ bisats]
Det var väldigt *vad fint hus* du bor i. [expressiv bisats]
Jag tänker bo kvar (i det hus) *där* jag bor. [relativ bisats][1]
Jag vantrivs *vilket hus* jag än bor i. [generaliserande bisats]
Han blir odrägligare *ju finare hus* han bor i. [proportional bisats]
Du förstår att *ett sådant hus* bor jag faktiskt själv i. [narrativ bisats med fa-ordföljd]

I stället för att ha satsledsfunktion i den sats den inleder kan en satsbas ha satsledsfunktion i en sats som är underordnad denna sats (satsfläta):

Din son undrar jag om jag någonsin har träffat. [*Din son* är objekt till *träffat* i den underordnade satsen.]
Vilket av husen tror du (att) jag bor i? [*Vilket av husen* är rektion i ett rumsadverbial till *bor* i den underordnade satsen.]

Satsbasen i en deklarativ huvudsats (och i en narrativ fa-sats) kallas fundament.

[1] Den relativa bisatsen har ibland explicit satsbas:

att simma i havet, *vilket* alla älskade
denna maskin, *varmed* likadana maskiner kan tillverkas i stor mängd
den medarbetare *vars föräldrar* hon inte träffat

Emellertid saknar den relativa bisatsen ofta inledare med satsledsfunktion i satsen. Den kan då i stället inledas av en subjunktion (*som*) eller helt sakna inledare.

den specialist (som) hon korresponderade med

Den relativa bisatsen liknar i andra avseenden satser med explicit satsbas, och i denna grammatik förutsätts det därför att satsbasen är underförstådd i relativa bisatser utan explicit satsbas, och att den underförstådda satsbasen är bärare av samma egenskaper som eljest tillkommer satsbaser, t.ex. satsledsfunktionen hos det led vars plats är tom i satskärnan. Se också nedan § 11 om temporala och komparativa bisatser.

ANM. 1. Satsbasen har satsledsfunktion i satsen, och den ordinarie platsen för ledet med denna funktion är tom. Därför ligger det nära till hands att uppfatta satsledet som obligatoriskt eller optionellt flyttat från sin ordinarie plats.

Honom har jag inte vågat prata med. Jfr: Jag har inte vågat prata med honom.
Honom vet hon att jag har pratat med. Jfr: Hon vet att jag har pratat med honom.

ANM. 2. Om avgränsningen mot initialt annex (t.ex. *Om någon ringer säg att jag har rest*) se § 23.

Struktur § 2–3

§ 2. Satsbasens satsledsfunktion bestämmer dess struktur. En satsbas har normalt den struktur som tillkommer ett satsled med den satsledsfunktion som satsbasen har (se § 5). Exempel på satsbas med olika struktur i deklarativ huvudsats:

{*Jag/Min bror från Eslöv*} ville inte träffa Cecilia. [nominalfras som subjekt]
{*Mig/Min bror från Eslöv/Sin bror*} ville Cecilia inte träffa. [nominalfras som objekt]
{*Färdig till jul/Godkänd i tentamen*} blev bara Gustav. {*Färdiga till jul/Godkända i tentamen*} blev bara Gustav och Anders. [adjektiv- och participfras som predikativ]
Strax är allt klart. [adverbfras som adverbial]
Äta surströmming vill hon inte. [infinit verbfras som objekt till hjälpverb]
Om än inte så ofta som tidigare hjälper hon oss då och då med trädgården. [subjunktionsfras som adverbial, se Subjnfraser § 18–20]
Att boken är bra vet vi ju. [bisats som objekt]
Om det regnar måste festen inställas. [bisats som adverbial]
Åker till Österrike en gång till gör jag bara inte. [finit verbfras som objekt till platshållarverbet *göra* i satskärnan; Vbfraser: Allm. § 11]

Från ovanstående huvudregel finns vissa undantag:

1. Satsbasen kan ha en annan form än vad som gäller för motsvarande satsled när det står på sin ordinarie plats i satskärnan.[1]

a) Bruket av infinitivmärke i infinitivfras är friare när infinitivfrasen står som satsbas än eljest, se Inffraser § 22: 2a:

{*Att bada naken/Bada naken*} är skönt. Jfr: Det är skönt {att/*Ø} bada naken.
{*Att laga cykeln/Laga cykeln*} lyckades jag inte med. Jfr: Jag lyckades inte med {att/*Ø} laga cykeln.
{*Att läsa franska/Läsa franska*} kommer hon inte att göra.
{*Att stå här och stryka mina skjortor/Stå här och stryka mina skjortor*} skulle du väl ändå inte behöva.

b) Verbfras med funktion som predikatsled (finit verbfras) och med finit form av verbet *göra* på satsledets ordinarie plats i satskärnan (se Vbfraser: Allm. § 11) har normalt huvudordet i finit form, men det kan också – undantagsvis – stå i infinitiv (Inffraser § 18):

Sjunga Brahms för de här människorna gör hon bara inte. [Vanligen: *Sjunger Brahms för de här människorna* gör hon bara inte.]

c) Konditionala bisatser kan förekomma i en särskild struktur när de står som satsbaser, nämligen som oinledda rogativformade fa-satser (Bisatser § 134):

Regnar det inte (så) kommer jag. Jfr: *Jag kommer regnar det inte.

Men den konditionala bisatsen kan också som satsbas ha sin vanliga struktur (subjunktion, af-form):

Om det inte regnar (så) kommer jag. Jfr: Jag kommer om det inte regnar.

d) När ett kasusböjligt pronomen som är utbyggt med efterställd bestämning står som satsbas i deklarativ huvudsats (fundament, § 4: 1a) kan det någon gång stå i nominativ fastän satsbasen inte är subjekt eller predikativ. Konstruktionen anses inte som korrekt i skrift. (Jfr också § 16 not 1 om satsbasens form vid satsfläta.)

Du som beställer en eller flera AXE-tjänster inom 14 dagar bjuder vi på inkopplingsavgiften som är 45:–. (S) [objekt; i skrift normalt: Dig som …]

2. Vissa led kan inte fungera som satsbas när de själva eller satsen i övrigt har en viss struktur.

a) Konsekutiva bisatser (Bisatser § 124), narrativa bisatser med fa-ordföljd (Bisatser § 60) och postponerade subjekt i satser med expletivt *det* som grammatiskt subjekt (Postp. led § 2) kan inte stå som satsbaser samt ofta heller inte kausala bisatser med vissa inledare (t.ex. *därför att*, Bisatser § 120: 1), fastän de alla har funktion som primära satsled i den överordnade satsen:

**Så att han fick feber* arbetade han med vedhuggningen.
**Att i morgon blir det tö*, är jag helt övertygad om.
**Om festen blir av* är det mycket ovisst.
**Att få se dig igen* ska det bli mycket roligt.
?*Därför att han tog ut sig* fick han feber.

Däremot kan anförda meningar (citat- eller referatmeningar), som oftast har fa-ordföljd, stå som satsbaser (Anf. men. § 8: b):

Hon skulle få sluta snart, {påstod/trodde} hon.

b) Komparativa subjunktionsfraser eller bisatser kan inte stå som satsbas om de bestämmer en komparator som står senare i satsen (Bisatser § 86, Subjnfraser § 9–11).

**Som jag* (*har*) har han lika många barn.

c) Narrativa bisatser (med fa-ordföljd) kan ha satsbas, men då undviks konstruktioner som innebär att subjunktionen *att* direkt följs av infinitivmärket *att* eller att subjunktionen *att* kommer två gånger i följd:

?Svensson insåg att *att ha en person i Paris* var nog bra. Jfr: Men Georg Svensson insåg att *ha en person i Paris* var nog bra […] (S)
?Det är klart att *att spelet inte blir av* är förstås tråkigt. Jfr: Det är klart att *om spelet inte blir av* är inte likgiltigt.

3. I vissa satstyper kan somliga led inte utgöra satsbas därför att satsens typ och dess lexikala krav på satsbasen utesluter sådana led (jfr § 3).

a) Verbfras och bisats kan vara satsbas bara i deklarativa huvudsatser och narrativa bisatser med fa-ordföljd (dvs. som fundament, § 4: 1a, b).

Sjunga Brahms ville hon inte (göra).
Om det regnar far vi hem.

I interrogativa och relativa satser används i motsvarande fall som satsbas det nominala *vad* respektive *vilket* med platshållarverbet *göra* på verbfrasens ordinarie plats i satskärnan:

Vad vill hon göra? Det beror på *vad* hon vill göra.
Det har börjat snöa, *vilket* det alltid gör vid den här tiden.

b) I den relativa bisatsen har satsbasen nominal eller adverbiell funktion, och satsen kan inte ha t.ex. en predikativ adjektiv- eller participfras som satsbas. När korrelatet är en adjektiv- eller participfras har i stället den relativa bisatsen ett nominalt fungerande *vilket* som satsbas.

Han är duktig och charmerande *vilket* hans far knappast är.

[1] I satsfogningar som de följande där fa-satsen erinrar om fundament (och där ett adjunktionellt *så* är mer eller mindre obligatoriskt) redovisas hela konstruktionen som en komplex mening (§ 23, Huvudsatser § 44: e, Kompl. men. § 9: e):

Sätt på potatisen så sköter jag resten. [direktiv sats]
Ge honom tjugo erfarna gerillamän så kommer han att sätta Stockholm ur funktion. [direktiv sats]
Det behöver bara regna ett par dagar till så är säden förstörd. [deklarativ sats]

§ 3. Satsbasens lexikala innehåll i olika satstyper. Vissa formord har sin typiska förekomst i satsbaser och bidrar till att ange satstypen.

a) *Vad*, *vilken* förekommer i interrogativa, generaliserande, expressiva och relativa satsbaser. Som adverbiell bestämning till adjektiv, pronomen och adverb fungerar *vad* bara i expressiva satsbaser. *Vilken* fungerar både förenat och självständigt i interrogativa och generaliserande satsbaser, endast förenat i expressiva satsbaser och nästan bara självständigt i relativa satsbaser.

b) *När* samt de flesta adverb på *var-* förekommer i både interrogativa, generaliserande och relativa satsbaser. Flertalet av adverben på *var-* har skriftspråkligt stilvärde, och stilvärdet i relativ funktion är för åtskilliga av dem inte detsamma som i interrogativ eller generaliserande funktion (Advb § 30, 33).

c) *Vem*, *hur*, *hurdan*, *var*, *vart* förekommer bara i interrogativa och generaliserande satsbaser. Dessutom förekommer *månne* bl.a. som satsbas i interrogativa huvudsatser.

d) *Vars* och det skriftspråkliga *varest* förekommer bara i relativa satsbaser. Detsamma gäller de relativa adverben *då*, *där*, *dit* (som dock vid sin sida har likalydande definita adverb).

e) Sammansättningar med interrogativt ord plus *-helst* (t.ex. *vadhelst*) förekommer bara i generaliserande satsbaser. Detsamma gäller interrogativt ord plus *som helst* (t.ex. *vad som helst*), som dock dessutom kan ha annan betydelse och funktion (se Advb § 36). Sammansättningarna med *-helst* (utan *som*) är skriftspråkliga.

f) *Ju* förekommer i proportionala och deklarativa satsbaser. Detsamma gäller *lika*, som dock dessutom är vanligt i led som inte är satsbaser (se Advb § 41). Också *ju* kan förekomma i annan funktion i deklarativa huvudsatser och vissa bisatser (Satsadvl § 24).

g) *Desto*, *dess* förekommer bl.a. i deklarativa satsbaser.

Satsbaser utan något av orden i (a)–(g) förekommer främst i deklarativa huvudsatser och i narrativa bisatser (dvs. som fundament).

För exempel på satsbaser med olika lexikal utformning i olika satstyper se särskilt § 4.

Funktion och distribution § 4–17

§ 4. Satstyper som har satsbas. Satsbaser förekommer i följande satstyper:

1. Satser med fa-ordföljd

a) Deklarativa huvudsatser, där satsbasen kallas fundament. Fundamentet är normalt ett obligatoriskt led i den deklarativa satsen och saknas bara under speciella betingelser (Huvudsatser § 15).[1]

Jag bodde i Gränna i flera år.
I Gränna bodde jag i flera år.
I flera år bodde jag i Gränna.
Med det nya tillnamnet Erövraren kröntes Vilhelm till Englands konung. (S)
Ju räddare jag blev, *desto högre* skrek jag.
*Bodde jag i Gränna i flera år. [Huvudsatsen är grammatisk endast som rogativ sats, Huvudsatser § 56.]

b) Narrativa bisatser med fa-ordföljd, där satsbasen är ett fundament av samma slag som i deklarativa huvudsatser (1a):

Då förstod alla rövarna att *det här barnet* fick man inte anmärka på […] (R)
Vi vill härmed informera om att *från och med måndag* har vi åter öppet.
Det visade sig att *passageraren* hade inte tagit på sig säkerhetsbältet.
Anledningen är att *publicerar vi en limerick i dag* kommer femtio nya med posten i morgon. (S)
Jag hörde att *om Fredrik stannar hemma* följer hon inte heller med.

Narrativa bisatser har satsbaser bara när de har fa-ordföljd (och ofta betydelse av påstående, Bisatser § 60). Den vanligaste strukturen hos narrativa satser är annars af-ordföljd utan satsbas (t.ex. *att vi åter har öppet från och med måndag*). Många språk-

vårdare avråder från fa-ordföljd i narrativa bisatser utom när satsen har en satsbas som utgörs av en adverbiell bisats.

c) Kvesitiva interrogativa huvudsatser, där satsbasen är ett interrogativt led och obligatorisk:

I vems säng ska jag lägga den?
Hur många barn har han?
Vem är ägare till den här? (R)
Vad ska man kalla sånt för?! (R)
Hur vill du ha det? (R)

Under särskilda betingelser kan en kvesitiv huvudsats inledas av ett fundament av samma slag som den deklarativa huvudsatsens, medan det interrogativa ledet kommer senare i satsen (Huvudsatser § 64).

2. Satser med af-ordföljd

a) Kvesitiva interrogativa bisatser, där satsbasen är ett interrogativt led och obligatorisk:

Jag vet inte *vilken ända* som är upp och ner på en unge […] (R)
Det var inte svårt att se *vem* det skulle föreställa. (R)
Jag visste inte *vilken* jag skulle fästa mest uppmärksamhet vid […] (R)

b) Expressiva huvudsatser, där satsbasen är ett expressivt led (som är obligatoriskt om inte satsen inleds av subjunktion):

{*Så/Vad* (*förskräcklig*)} du ser ut! *Vilken röra* vi hamnade i!
Låt svenska designer möta indisk textiltradition. *Vilken befruktning* det kan bli! (S)
Vilket lag vi har inför VM! (S)
Så fantastiskt det var ute på landet, *så ljuvlig* gården var! (R)

Jämför också med subjunktion som inledare (Huvudsatser § 91–92):

Som du ser ut! Att du kan gå omkring på det viset!

c) Expressiva bisatser, där satsbasen är ett expressivt led (som är obligatoriskt om inte bisatsen inleds av subjunktion):[2]

Det var förskräckligt {*så/vad*} du ser ut!
Det var hemskt *vad* du lever, säger mamma. (R)
Det var otroligt *så ont* det gjorde […] (R)

d) Relativa bisatser, som bara i vissa fall har satsbas (vilken består av eller innehåller ett relativt pronomen eller ett relativt adverb; Bisatser § 20–22, 34–36):

Bland männen fanns där en ung herde, *vilken* dansade med större vighet än de andra […] (R)
Hon satte sig i en paradfåtölj *vars ryggstöd* fortfarande pryddes av ett krönt W. (R)

Allt det såg jag den kvällen *när* jag satt där bredvid honom […] (R)
Ann gick längs stranden *där* hon och Mats hade badat. (R)
Han blev uppkallad till bolagskontoret, *dit* nyheten om hans avhopp spritt sig […] (R)
[…] hinkarna blev för tunga *varför* hon lade sig i gräset för att vila. (R)
[…] de skrumpnar bort som stubbar, *varur* de nya skotten suger sin näring. (R)

Jämför med subjunktion som inledare eller utan inledare:

Vi skymtade den unge mannen (som) alla ville dansa med.

e) Generaliserande bisatser, där den obligatoriska satsbasen utgörs av eller innehåller ett interrogativt pronomen eller adverb:

Och vi är lite förmer, *vad* de än må säga i bygden. (R)
Den vanliga människan dör namnlös, *vilket tomrum* hon än lämnar hos de vänner och närstående som älskade henne. (R)
Det är det minsta jag kan göra för dem, *var* de nu än befinner sig. (R)

f) Proportionala bisatser, där den obligatoriska satsbasen utgörs av eller innehåller en fras bestående av *ju* + adjektiv eller particip i komparativ:

Ju fler människor som kommer dit desto större blir slitaget på naturen. (S)
Men mer och mer har jag börjat känna hur tomt det är här i huset, *ju fler prylar* ni köper och *ju mer* ni skramlar med er lycka. (R)
[…] *ju längre* han gick dess starkare blev solskenet. (R)
En konsekvens av decentraliserade förhandlingar är att risken för konflikter ökar *ju fler parter* som är inblandade. (S)

g) Vissa kausala och koncessiva bisatser inleds med en satsbas (Bisatser § 121–123, 130):

Dum som man är går man inte till läkare direkt. (S)
Så många som ni är behöver ni väl inte leja någon extra.
Lasse gick till affären och köpte knallpulver *så liten* han var.

[1] Ett fundament av samma typ som i deklarativ sats förekommer optionellt i desiderativa huvudsatser med modus optativ, t.ex. *Andra aspiranter göre sig icke besvär*. Denna satstyp är knappast produktiv utan förekommer bara lexikaliserat (Huvudsatser § 104). Jämför också utan fundament: *Rädde sig den som kan.*

[2] Bisatser inledda med *att* kan ha en funktion och betydelse snarlik expressiva bisatser och kunde då ses som expressiva bisatser utan satsbas. De kan dock inte skiljas från andra narrativa bisatser: *Det är förskräckligt att du kan gå omkring på det viset.*

§ 5. Satsbasens satsledsfunktion. Ett satsled har större möjlighet att fungera som satsbas ju självständigare ställning det har inom satsen. Den vanligaste satsbasen är således subjektet. Hela predikatsledet kan fungera som satsbas i deklarativ huvudsats samt i narrativ bisats med fa-ordföljd, men vanligen är det en av de

bundna eller fria verbbestämningarna i predikatsledet som görs till satsbas: adverbial, objekt eller predikativ.

En infinitivfras som verbbestämning i predikatsledet kan i sin helhet fungera som satsbas, men den kan också splittras så att en del av frasen står som satsbas och resten står på satsledets ordinarie plats i satskärnan. Vanligen är det då en av verbets bestämningar som görs till satsbas.[1]

Adjektiviska bundna predikativ och adverbial kan på samma sätt som infinitivfraser fungera i sin helhet som satsbaser, men också de kan splittras, så att bara en del av frasen, oftast en efterställd bestämning, fungerar som satsbas.[2]

Vissa satsadverbial kan fungera som satsbaser, dock endast i deklarativa huvudsatser och narrativa bisatser med fa-ordföljd (dvs. som fundament).

Prepositionsfraser kan i sin helhet fungera som satsbas, men ofta, särskilt när prepositionsfrasen är ett bundet adverbial, står endast rektionen som satsbas, medan prepositionen själv står isolerad i verbfrasen.[3]

Nominalfraser utgör normalt blockled, dvs. frasen fungerar i sin helhet som satsbas utan att någon del av frasen samtidigt står på satsledets ordinarie plats i satskärnan. Också nominalfrasen kan emellertid i vissa fall splittras.[4]

Möjligheten att stå som satsbas brukar räknas som ett av kriterierna för primära satsled (jfr Satsens struktur § 2 Anm.).

Satsbasen kan således ha följande olika satsledsfunktioner:

1. Nominal funktion

a) Subjekt:

Det beror på *vilka böcker* som har försvunnit.
Några få nya böcker har redan försvunnit.

b) Egentligt subjekt:

Det beror på *vilka böcker* det står på hyllorna.
Några nya böcker står det inte på hyllan.

c) Objekt:

Det beror på *vilka böcker* du ska hämta.
Några nya böcker köper vi inte längre.

Reflexiva objekt vilkas huvudord fungerar reflexivt kan inte stå som satsbas annat än om de har huvudbetoning eller som bestämning har det fokuserande *själv*, vilket i sin tur är omöjligt om konstruktionen är en lexikaliserad förbindelse (Pron. § 231 not 1):

{*Mig själv/*[1]*Mig*} har jag satt som klassföreståndare för 8b.
{*Mig själv/*Mig*} har jag inte tvättat ännu.
{*Sig själv/*Sig*} gynnade han aldrig.
{**Sig själv/*Sig*} repade han aldrig.

d) Rektion (med isolerad preposition eller subjunktion på satsledets ordinarie plats, vanligtvis som bundet adverbial):

Det beror på *vilka böcker* du pratar om.
Några nya böcker har ingen talat om.
Det beror på *vad för slags sekreterare* du skall fungera som.

Om prepositionsfrasers olika benägenhet att konstrueras med prepositionen isolerad se Prep. § 35, Prepfraser § 10, Advl § 32, 72. Satsbasen kan inte vara rektion till en preposition som står i mittfältet:

**Sin forne vän* riktade han mot de grövsta anklagelser. Jfr: Sin forne vän riktade han de grövsta anklagelser mot.
**Skoltandvården* ligger numret till inte längre på köksbordet. Jfr: Skoltandvården har han glömt numret till.

Reflexiv rektion kan inte stå som satsbas annat än med huvudbetoning eller i konstruktion med *själv* (jfr (c) ovan):

{[1]*Mig/Mig själv*} vill jag inte prata om i det här sammanhanget.
{**Sig/Sig själv*} pratade han gärna om.

2. Predikativ funktion

a) Bundet subjektspredikativ:

Det beror på *hur ledsen* han kommer att bli.
Ledsen kommer han säkert att bli.

b) Bundet objektspredikativ:

Det beror på *hur ledsen* ni vill göra honom.
Så ledsen vill jag inte göra honom.

c) Fritt predikativ:

Det beror på *hur varm* en sådan här glögg ska drickas.
Kall ska den aldrig drickas.

3. Adverbiell funktion[5]

a) Satsadverbial:

Sannolikt har pojken gett sig av hemifrån vid sextiden.
Inte ska vi komma och ställa till besvär.

Satsadverbial kan stå som satsbaser bara i deklarativa huvudsatser och narrativa bisatser med fa-ordföljd. Vissa satsadverbial står aldrig som satsbaser (Satsadvl § 12, 56).

b) Partikeladverbial:

**Om* tycker jag dig verkligen.
Ut kommer de aldrig. (R)

Partikeladverbial kan normalt inte stå som satsbaser. I vissa fall kan dock en deklarativ huvudsats (eller en narrativ bisats) ha ett partikeladverbial med målbetydelse som fundament (Advl § 12).

c) Bundet adverbial:

Han visste inte *om vilka ämnen* han helst ville tala.
Om olämpliga ämnen har ingen talat.
Jag förstår inte *vari* dina problem består.

När det bundna adverbialet utgörs av en prepositionsfras, föredras i synnerhet i talspråk och ledigt skriftspråk i de flesta fall placering av enbart rektionen som satsbas (jfr (1d) ovan).

Också eljest eftersträllda adverbial i adjektiv- och participfraser samt undantagsvis i adverbfraser när dessa utgör bundna led i satsens predikatsled kan i stor utsträckning fungera ensamma som satsbaser (se vidare Adjfraser § 29, Advbfraser § 9):

Mot sin mamma betedde han sig aldrig särskilt generöst.
Det beror på *med vilka uppgifter* du kommer att vara sysselsatt.
Jag visste inte *för vilka insatser* hon var mest känd.
Han undrade *hur mycket* de skulle komma för sent.

d) Fritt adverbial:

Det beror på *hur många månader* du tänker arbeta här.
I flera månader har jag arbetat här utan att se en skymt av chefen.

I expressiva satser kan satsbasen knappast ha alla de betydelser som fria adverbial eljest kan ha (Huvudsatser § 92).

4. Funktion som predikatsled

Byter bil gör jag knappast i år.
Byter bil i år gör jag knappast.

Det är bara i deklarativa huvudsatser och narrativa bisatser med fa-ordföljd som en finit verbfras kan fungera som satsbas (fundament).

[1] När en finit eller infinit verbfras fungerar som satsbas står formordsverbet *göra* obligatoriskt eller optionellt på verbfrasens ordinarie plats i satskärnan (Vbfraser: Allm. § 11).

Verbfrasen kan splittras på följande sätt: antingen fungerar en verbbestämning (med starka restriktioner på partikeladverbial, Advl § 12) som satsbas, medan resten av verbfrasen står på satsledets ordinarie plats i predikatsledet, eller också utgörs satsbasen av verbet med dess bundna bestämningar, medan de fria bestämningarna (och i begränsad utsträckning även vissa bundna adverbial) kan stå på ordinarie plats i satskärnan. Se Vbfraser: Allm. § 17 samt Inffraser § 23.

[2] Adjektiv-, particip- och adverbfraser kan splittras så att huvudordet med framförställda bestämningar utgör ett blockled, medan de efterställda bundna bestämningarna kan avskiljas och endera delen kan fungera som satsbas. Se Adjfraser § 29, Advbfraser § 9. Dessutom

kan i expressiv sats gradadverbialet *vad* ensamt fungera som satsbas, medan resten av satsledet står på ledets ordinarie plats i satskärnan: *Vad han har blivit stor! Vad du springer fort!* (Adjfraser § 8, Huvudsatser § 92).

[3] I vissa fall kan prepositionen lämnas isolerad också när prepositionsfrasen fungerar som ett fritt adverbial eller som ett adverbialiserat prepositionsattribut. Se närmare Prep. § 35, Prepfraser § 10, Advl § 32, 72. Också subjunktionen i en subjunktionsfras (vanligen som bunden bestämning i predikatsledet) kan lämnas isolerad: *Kassör hann hon inte fungera särskilt länge som.*

[4] En möjlighet är att ett prepositionsattribut adverbialiseras (*Med naturgödsel har jag aldrig gjort något försök*; Advl § 34, Nomfraser § 88). En annan möjlighet är att ett framförställt attribut i en indefinit nominalfras lämnas på satsledets ordinarie plats i predikatsledet, medan huvudordet (eventuellt med andra bestämningar) fungerar som satsbas (*Sådana blommor såg vi många*; Nomfraser § 88). Ytterligare en möjlighet är uppsplittring av interrogativa nominalfraser enligt mönstret *Vad har du sett för några filmer i år?* (Pron. § 111, Huvudsatser § 61). Postponering av satsformade och infinitivfrasformade attribut kan också leda till uppsplittring av nominalfrasen: *Vem känner du som kan översätta från arabiska?* (se Nomfraser § 88, Postp. led § 3, Bisatser § 26).

[5] Satsbasen kan utgöras av ett dubbeladverbial, dvs. av två sidoställda adverbial som fungerar som en semantisk enhet och där de båda adverbialen preciserar varandras referens (Advl § 26, 66).

ANM. I åtskilliga fall som möjligen erinrar om flerledade satsbaser redovisas i denna grammatik det första ledet som initialt annex, dvs. som stående utanför den inre satsen (Annex § 13–14):

Vad detta än är, *inte* är det till fördel för oss. [*Vad detta än är* är initialt annex, *inte* satsbas.]

§ 6. Satsbas med satsledsfunktion i flera samordningsled. Ett satsled med satsledsfunktion i två eller flera samordnade verbfraser eller satskärnor kan också utgöra satsbas. I normalfallet har då satsbasen samma satsledsfunktion i de olika samordningsleden:

En snygg karl går omkring i vårt område och tar upp beställningar på glassmaskiner. [gemensamt subjekt]

Den där upptäckte och beskrev jag redan 1915. [gemensamt objekt]

Jag frågar mig *i vilket annat land* statsministern äter bricklunch och finansministern syr sina kläder själv. [gemensamt fritt adverbial]

Medan han drömmer och grubblar super hans son ner sig och ligger hans mamma döende. (S) [gemensamt fritt adverbial]

Under västvärldens stigande respekt […] islamiserades Pakistan och hölls majoriteten kvar i yttersta nöd. (S) [gemensamt fritt adverbial]

I Göteborg både bor och arbetar jag. [gemensamt rumsadverbial]

Jag undrar *vad* hon såg och blev så förtjust i. [gemensamt objekt respektive rektion i bundet adverbial]

Vad många som kom hit och ville titta på dina bilder! [gemensamt subjekt]

Vilket fint halsband han hittade och köpte till sin syster. [gemensamt objekt]

I ett par fall verkar ett led lättare kunna konstrueras med två samordnade verbfraser eller satskärnor när det är satsbas än när det står på ledets ordinarie plats inne i satskärnan:

a) Satsbasen kan vara bunden bestämning i två samordnade verbfraser utan att dess ordinarie plats i den första verbfrasen är sist i denna (jfr Samordn. § 25):

Honom tog hon sedan vid handen och ledde i väg alldeles nyss. [objekt, objekt] Jfr: *Hon tog honom vid handen och ledde i väg. *Hon tog vid handen och ledde i väg honom nyss.
Jag undrar *vem* hon tänker ta vid handen och leda i väg nästa gång. [objekt, objekt]
Jag undrar *vad* hon har sett i affären och blivit så förtjust i. [objekt, rektion i bundet adverbial] Jfr: *Hon såg en plastbil i affären och blev förtjust i. *Hon såg i affären och blev förtjust i en plastbil.
Henne träffade Erik i Paris och ägnade mycket uppmärksamhet åt. [objekt, rektion i bundet adverbial] Jfr: *Erik träffade henne i Paris och ägnade mycket uppmärksamhet åt. *Erik träffade i Paris och ägnade mycket uppmärksamhet åt henne.

b) Satsbasen kan i vissa fall vara subjekt i den ena samordnade satskärnan men inte i den andra (jfr Samordn. § 9). Förutsättningen är att den sista av de bägge satskärnorna kan inledas av *som* och att detta *som* är utsatt.

Jag undrar *vem* som skall komma hit i kväll och som han verkar vara så nervös för. Jfr: *Jag undrar vem som skall komma hit i kväll och han verkar vara så nervös för. *Vem skall komma hit i kväll och verkar han vara så nervös för?
Jag undrar *vem* han är så nervös för och som ska komma hit i kväll igen.
En sån karl hon har tagit med sig hit och som bara sitter och tiger hela tiden!

I sats med pseudosamordning (Samordn. § 17–22) kan satsbasen vara bestämning till bara det ena verbet:

Dit skall jag gå och se en utställning.
Den utställningen skall jag gå dit och se.
{*Var/Vad*} sitter Stina och läser?
Jag undrar *till vem* Per ringde och frågade om resultatet.
Jag undrar *vad* Per ringde och sa nyss.

Jfr Samordn. § 8–9, 25, Huvudsatser § 14, 63.

§ 7. Adjunktionella led efter satsbasen. Vissa korta led med placering omedelbart efter satsbasen fungerar närmast som gränsmarkörer mellan satsbas och satskärna.

a) I deklarativa huvudsatser och narrativa bisatser med fa-ordföljd (§ 4: 1b) kan *så* stå huvudsakligen efter en satsbas vars satsledsfunktion inte är valensbunden, dvs. efter en satsbas som fungerar som fritt adverbial eller fritt predikativ:

Men *om ni bara tänker efter en stund* så fattar ni nog. (R)
Men *nu*, *i det här perspektivet*, så finns där kanske nåt som kan vara av intresse? (R)
Hur som helst så frågade jag Englund rent ut vad han trodde. (R)

I finlandssvenskan kan *så* i dessa satstyper stå efter satsbasen oberoende av dess satsledsfunktion:

Den informationen så når alla kategorier. (T)
Det följande steget i utvecklingen mot en mer öppen högskola så kan man notera 1973. (T)

Se vidare Huvudsatser § 16, Advb § 42.

b) I af-satser utom relativa bisatser står *som* obligatoriskt efter en satsbas som fungerar som subjekt och optionellt (fast sällan i skriftspråk) i flertalet andra fall:

Man visste inte *vilka skräckscener* som plötsligt hoppade upp i rutan. (R)
[…] han skrek och tjöt i precis tjugofyra timmar tills febern lagt sig och var sedan frisk, *vilken sjukdom* som än drabbat honom. (R)
[…] som bara tycktes tillta i styrka *ju längre tid* som gick sedan hon sist såg Håkan […] (R)
[…] eftersom dom hade vecklat in sej i något lärt gräl om *vilka lönegrader* som dom egentligen borde sitta i. (R)
Det spelar ingen roll *vilka gäster från landet* (som) han har bjudit.
Ju flera deltagare (som) kommittén inbjuder …

Se vidare Huvudsatser § 92, Bisatser § 72, 79, 113. För generaliserande bisatser gäller i viss mån särskilda regler, se Bisatser § 114.[1]

[1] I interrogativa huvudsatser av typen *Vem har drottningen talat med?* kan marginellt i finlandssvenskan ett adjunktionellt *månne* stå efter satsbasen: *Vem månne har drottningen talat med?* I denna position utlöser *månne* dock vanligen af-ordföljd: *Vem månne drottningen har talat med?* Se vidare Huvudsatser § 68.

§ 8. Satsadverbialet *kanske* som satsbas. När en deklarativ huvudsats har satsadverbialet *kanske* (*kanhända*, *måhända*) som satsbas (fundament) kan satsen ha antingen fa- eller af-ordföljd:

Kanske har min bror redan kommit tillbaka. [fa-ordföljd]
Kanske min bror redan har kommit tillbaka. [af-ordföljd]

Om den deklarativa satsen har en annan satsbas kan denna omedelbart följas av *kanske* varvid satsen får af-ordföljd:

I morgon kanske min bror redan (har) kommit tillbaka.
Nu kanske han mister hatten. (S)
Med både honom och Mikael Göransson som centrala mittfältare kanske det blivit en spelmotor för mycket? (S)

Se vidare Satsens struktur § 9, Huvudsatser § 17.

§ 9. Fundament med syftning på initial dislokation. Ett fundament, dvs. en satsbas i en deklarativ huvudsats eller i förekommande fall i en narrativ bisats med fa-ordföljd (§ 4: 1a–b) kan bestå av eller innehålla ett definit pronomen eller enkelt definit adverb som syftar på ett omedelbart föregående initialt dislokerat led:

Det svar han inte kunnat finna här, *det* skulle han kanske kunna finna på backarna vid Vitaby. (R)
Tomas, *hans mamma* arbetar i Konsum. [*Hans* syftar på *Tomas*.]
Men 80 procent *det* lät ju enormt. (T)
Långsint, *det* har jag aldrig haft anlag till att vara. (R)
Men gifter sej med henne, *det* gör han inte. (R)
Att hon hade ett gott huvud och ett gott hjärta, *det* hade jag förstått. (R)
Och när dom kom tillbaka nu och skulle in i landet *då* blev hon inte insläppt. (T)
Men se i Nydala i Landsbro *där* spelar det ingen roll […] (T)

Men du vet att Tomas, *han* är ju full av idéer.
Det visade sig att när dom kom tillbaka *då* blev hon inte insläppt.

Initial dislokation förekommer mest i talspråk, men långa initialt dislokerade led är inte helt sällsynta i skrift. Se vidare Annex § 2–9.

Satsbas med satsledsfunktion i underordnad sats (satsfläta) § 10–16

§ 10. Översikt. Satsbasen har i vissa fall inte satsledsfunktion i den satskärna som den omedelbart konstrueras med utan i en sats som är underordnad denna. En sådan konstruktion kallas satsfläta. I de följande paragraferna anges i redaktionella exempel den ordinarie platsen för satsbasens satsledsfunktion i den underordnade satsen med [-], dvs. med tecknet för underförstått led:

Engelska anser jag att han bör läsa [-]. [Satsbasen *engelska* är objekt till *läsa*, inte till *anser*.]
Vad anser du att han bör läsa [-]?
Vi träffades bakom kyrkan *där* jag visste att ingen såg oss [-].
Vi träffades bakom kyrkan *dit* jag visste att ingen annan skulle gå [-].
Jag hade en gång en vän *på vilken* jag trodde (att) jag kunde lita [-].
Jag hade en gång en vän *på vars omdöme* jag trodde (att) jag kunde lita [-].

Satsfläta är en förhållandevis vanlig konstruktionstyp särskilt i talspråk. Benägenheten att använda och acceptera satsflätor varierar med hänsyn till den underordnade satsens typ, betydelsen hos matrissatsens verb, satsbasens satsledsfunktion, särskilt satsledets ordinarie placering, och satsens komplexitet.

I en satsfläta har satsbasen oftast sin satsledsfunktion i en direkt underordnad bisats. Den kan också ha satsledsfunktion i en bisats som är underordnad en an-

nan bisats etc. I exemplen nedan anges de underordnade bisatsernas gränser med vinkelparenteser.

Den där filmen visste inte Gun <om hon hade sett [-] på teve>.
Den där filmen påstod Gun <att hon inte visste <om hon hade sett [-] på teve>>.
Den där filmen vet jag bestämt <att Gun påstod <att hon inte visste <om hon hade sett [-] på teve>>>.

Satsfläta undviks ofta i planerat språk, om den medför en alltför svåröverskådlig struktur eller leder till dubbeltydighet. Olika språkbrukare sätter gränserna olika för vilka slags satsflätor de accepterar. Satsflätan är betydligt sällsyntare i skriftspråk än i talspråk och förekommer rätt sällan i formellt skriftspråk.

Om en satsfogning kan tolkas antingen som en satsfläta eller så att satsbasen har ledfunktion i den sats där den står, föredras oftast den senare tolkningen:

På vintern tycker jag att det blir allt svårare att stiga upp om morgnarna. [*På vintern* tolkas snarare som bestämning till *tycker* än till *blir allt svårare* eller *stiga upp*.]

§ 11. Satsfläta i bisatser utan explicit satsbas. Relativa bisatser kan sakna explicit satsbas, dvs. de är inledda med *som* eller oinledda (Bisatser § 18–19), men relativa bisatser utan satsbas kan konstrueras som satsflätor på samma sätt och i samma utsträckning som de med explicit satsbas. Bisatsens underförstådda satsbas – vars innehåll ges av satsens korrelat – har då satsledsfunktion i en sats som är underordnad den relativa bisatsen, och i denna sats är ledets plats tom.

Jag talade med en vän (som) jag trodde (att) jag kunde lita på [-]. [Jfr med explicit satsbas: en vän *vars bror* jag trodde (att) jag kunde lita på [-]. Jfr också deklarativ och interrogativ sats: *Honom* trodde jag (att) jag kunde lita på [-]. *Vem* trodde du (att) du kunde lita på [-]*?*]

Detta gäller också relativa bisatser i utbrytningskonstruktion (Bisatser § 38–39):

Det var Ulrika (som) jag trodde (att) jag kunde lita på [-]. Jfr med explicit satsbas: Det var Ulrika vars vän jag trodde att jag kunde lita på [-].

Temporala bisatser som inte har satsbas kan konstrueras som satsflätor på samma sätt och i samma utsträckning som relativa bisatser med *då* eller *när* (som har tidslig betydelse och funktionellt och semantiskt ingår i systemet av temporala satser, Bisatser § 99). En i den temporala satsen underordnad sats har då ett outtryckt tidsadverbial som tidsrelaterar denna underordnade sats' aktion till den sats' aktion som är överordnad den temporala satsen på det sätt som den temporala satsens subjunktion anger.

Vi försvann i god tid innan vi trodde att olyckan skulle inträffa [-]. [Det är alltså tiden för den förmodade olyckan som föregår försvinnandet. Jfr exempel med motsvarande relativ sats: Vi försvann i god tid före den tid *då* vi trodde att olyckan skulle inträffa [-].]

Också komparativa bisatser kan konstrueras som satsflätor på motsvarande sätt, där en underordnad sats i den komparativa bisatsen har ett outtryckt led som korresponderar med ett led i den sats som är överordnad den komparativa bisatsen (Bisatser § 106):

Han är större än jag hade för mig att han var [-].
Han hade verkligen lika många släktingar som du sa att han hade [-].

Eftersom satsflätor i satser utan satsbas har samma begränsningar som i satser med satsbas inkluderas de i den beskrivning av satsfläta som följer (§ 12–16).

§ 12. Satsfläta med nominala bisatser. Satsfläta med nominala bisatser (främst narrativa och interrogativa) accepteras av de flesta språkbrukare särskilt om följande villkor är uppfyllda:[1]

a) Bisatsen är en bunden bestämning (t.ex. objekt, postponerat subjekt eller rektion i bundet adverbial) i satsens finita verbfras eller i en infinit verbfras eller adjektiv- eller participfras som själv är bestämning i den finita verbfrasen:

Den boken vet jag att hon har läst [-].
Den boken vet jag inte om hon har läst [-].
Den boken vet jag inte vem som läste [-].
Vilken bok visste du inte att du hade läst [-]?
Vilken bok visste du inte om du hade läst [-]?
Vilken bok visste du inte vem som hade läst [-]?
en bok som jag vet att hon har läst [-]
en bok som jag inte vet om hon har läst [-]
en bok som jag inte vet vem som läste [-]
Rädd kan jag inte säga att jag var. (S)
Det trodde jag du redan visste. (R)
Under tiden hoppas jag du låter dig vinet smaka. (R)
O*m han mötte någon*, tänkte han att han skulle låta bli att hälsa. (R)
Nå, *hur* tyckte du att det var? (R)
Av Björne trodde jag att jag kunde få allt […] (R)
Och *nån sån här översvämning* vet jag inte om vi har haft på många år. (R)
Blommor vill jag inte att det ska saknas på bordet.
Honom hade hon aldrig varit vänlig mot förut.
Jag mindes saker som jag trodde att jag fullständigt hade glömt. (R)
[…] om chefen är intresserad utav personalen *vilket* jag förutsätter att han är […] (T)

Jämför satsfläta med nominal bisats som står som rektion i ett fritt adverbial, där acceptabiliteten är begränsad:

?*Den vasen* går jag inte hem utan att någon har köpt [-].

Också när den nominala bisatsen är ett attribut eller rektion i ett sådant är ofta satsflätan naturlig för de flesta språkbrukare, särskilt om den nominalfras där bisatsen ingår är indefinit och svagt referentiell:

Just den filmen hade polisen bevis (för) att han hade varit och sett [-].
Henne har jag en bra förklaring på varför han hatar [-].
Det har jag inte någon känsla av att dom gör. (T)

Satsfläta är inte möjlig om den underordnade satsen är subjekt på ordinarie subjektsplats:

**Vem* orsakade att ministern pratade med [-] en sådan uppståndelse? [Jfr med den underordnade satsen som postponerat subjekt: *Vem* orsakade det en sådan uppståndelse att ministern pratade med [-]?]

b) Matrissatsens predikat avser tal, tanke, känsla etc., dvs. har en betydelse inom det psykiska och sociala fältet (se Vb § 11: 2):

Till midsommarhelgen förutspår jag att vi har fått 52 000 flyktingar sedan den 1 juli förra året […] (S)
Hur länge tror du att det dröjer, frågade Helena lågt. (R)
Det tycker jag att du ska säga själv, sa jag […] (R)
Dom där blå […] undrar jag om vi ska ha nån avel med. (R)
Honom är det synd {att/om} du måste ha [-] som chef.
I julas spelar det ingen roll {att/om} hon var i tjänst [-].
en axelremsväska av läder som han tyckte att Elena kunde ha sina böcker och pennor i (R)

Särskilt vanliga tycks sådana predikat vara i vilkas betydelse ingår en sannolikhetsgradering av bisatsens proposition. Predikat som anger sannolikhet kan hämtas också ur det logiska fältet (jfr Vb § 11: 3).

[…] *för att hindra USA från att stärka sitt grepp om Mellanöstern* är det möjligt att ryssarna låter sina vapenkunder gå för långt. (R)
Grekland händer det att vi reser till [-] på somrarna.
en aldrig understruken katastrofkänsla i dessa dikter, som det är svårt att se hur någon räddningsaktion från naturen skulle ha kunnat förjaga (S)

Jämför med andra slags predikat:

?*Om ett år* ledde dessa förhandlingar till att trafiken kan öppnas [-].
?*Efterdragningen av muttrar* beror många olyckor på att någon har slarvat med [-].
?*Tio personer* består arbetet i att jag ska leda [-].

c) Den ordinarie platsen för satsbasens satsledsfunktion är i bisatsens slutfält, vanligen sist där. Se vidare § 15.

[1] I narrativ bisats med fa-ordföljd krävs resumtivt pronomen eller adverb vid satsfläta, § 16.

§ 13. Satsfläta med relativa bisatser. Satsfläta med relativa bisatser torde accepteras av de flesta språkbrukare om följande villkor är uppfyllda, vilka sammantagna är strängare än för nominala bisatser (§ 12):

a) Den relativa bisatsen är restriktiv (Bisatser § 28, 30):

Biljard fanns där många som spelade [-].
Det vet jag många som har sagt [-]. (T)
Bröd är det många som behöver äta mer [-] än sex skivor om dagen. (S)
Det finns det fler som tycker [-]. (S)

Med icke-restriktiva bisatser är satsfläta omöjlig:

**Biljard* fanns där väldigt många människor, som alla spelade [-].

b) Den relativa bisatsen står i matrissatsens slutfält:

Akupunktur brukar det delta en läkare som kan [-] vid våra seminarier.

Om bisatsen tillsammans med sitt korrelat står i matrissatsens mittfält är satsfläta så gott som omöjlig (bisatsens gränser har angetts med vinkelparenteser i följande exempel):

**Akupunktur* brukar en läkare <som behärskar [-]> delta vid våra seminarier.
**Kniv* kommer ingen <som har [-]> in (på festen).
**Kniv* släpper vi ingen <som har [-]> in (på festen). [negerat objekt, Obj. § 15]

Konstruktionen är mer acceptabel om bisatsen visserligen har sitt korrelat i mittfältet men själv är postponerad:

?*Kniv* {kommer/släpper vi} ingen in (på festen) <som har [-]>.

c) Matrissatsens predikat anger existens eller närvaro (t.ex. *finnas*, *komma*), kännedom (t.ex. *veta*, *känna*), iakttagelse (t.ex. *se*, *få syn på*, *hitta*) eller tillhörighet (t.ex. *ha*, *sakna*, *förlora*, *längta efter*):

Överblivna biljetter {fanns/kom} det en som ville sälja [-].
Där {känner/vet/såg/har} jag en flicka som bor [-].

Predikaten är vanligtvis icke-agentiva, men också agentiva verb inom den angivna betydelsesfären medger satsfläta:

Sonetter sökte jag upp en som kunde skriva [-].
Piratdelar till Volvo har jag tagit reda på en som säljer [-].
Regnskogarna har jag lyssnat hela förmiddagen på en som pratade om [-].
Soltak har han skaffat sig en motorbåt som har [-].

d) Den ordinarie platsen för satsbasens satsledsfunktion är sist i bisatsen eller åtminstone i dess slutfält, se vidare § 15.

e) Den relativa bisatsens korrelat är indefinit (och gärna ospecifikt):

Johan känner jag många som skulle vilja gifta sig med [-].
Kvällsföreläsningarna känner jag inte många som går på [-].
Där har jag en väninna som bor. (T)

Jämför med definit korrelat som ofta gör att satsen är ogrammatisk eller mindre acceptabel:

**Johan* har jag inte träffat den flickan som vill gifta sig med [-].
?*Kvällsföreläsningarna* kände jag dem som gick på [-].

I satsfläta med relativ bisats är satsbasen vanligen tema eller kontrastivt rema och sällan bakgrund (jfr § 18). Den är sällan interrogativ annat än i kvesitiv huvudsats som är kopierad på ett tidigare påstående:

Var har du en väninna som bor [-], sa du?

Många språkbrukare är obenägna att konstruera satsflätor med andra relativa bisatser än sådana som inleds med *som* eller är oinledda:

?*Biljard* vet jag ett ställe där man kan spela [-].

§ 14. Satsfläta med adverbiella bisatser. Satsfläta med adverbiell bisats förekommer mera marginellt än med andra bisatstyper.

a) Om den adverbiella bisatsen är bunden i verb- eller adjektivfrasen torde satsfläta kunna accepteras av de flesta språkbrukare:

Den boken ska jag ordna så att du får [-] meddetsamma.
Låna i banken gick det inte så långt att jag behövde [-].
Benet känns det i varje fall inte som om jag hade brutit [-].
Henne verkar det inte som om du känner [-].

b) Satsfläta med fria adverbiella bisatser torde avvisas av flertalet språkbrukare. Om bisatsen är konditional eller temporal med generisk betydelse accepterar dock många språkbrukare satsfläta i ledigt språk.

Den här duken blir jag arg om du spiller på [-].
Såna skyltar kan inte polisen haffa oss om vi inte lyder. (T)
Mot rött ljus är det väl ingen som säger nåt om man går. (T)
Så ser Håkan så rolig ut när han gör. (T)
Det är kanske den här låten som han alltid gråter när han sjunger. (T)
**Bilbälte* skadade han sig svårt fastän han hade [-].

§ 15. Satsfläta och satsbasens satsledsfunktion. Den mest generella möjligheten till satsfläta föreligger om satsbasen (respektive det outtryckta ledet) har en satsledsfunktion i bisatsens predikatsled. I satsflätor kan satsbasen bara under speciella betingelser ha subjektsfunktion i bisatsen.

a) Ett satsled som har sin ordinarie placering i slutfältet (objekt, egentligt subjekt, de flesta slags predikativ, de flesta slags adverbial eller rektion i sådana) är ofta satsbas i en satsflätekonstruktion:

Expressen visste hon att Henrik redan köpt. (R) [objekt]
Rakat sig tror jag att han har (gjort). [infinit verbfras som objekt]
Rädd kan jag inte säga att jag var. (S) [bundet predikativ]
Och *det* tror du att jag längtar efter. (R) [rektion i bundet adverbial]
Hur tycker du att det låter? (R) [bundet sättsadverbial]
Och *i Sverige* tror jag att vi redan är världsmästare i ensamhet. (S) [fritt rumsadverbial]
Under söndagen hoppas man att hon kan gå in till oljehamnen i Sköldvik. (S) [fritt tidsadverbial]

Lättast accepteras satsflätan om den ordinarie platsen för satsbasens satsledsfunktion är sist i bisatsen:

Sådana saker ska vi hjälpa alla som har problem med [-].

Men ofta konstrueras satsfläta också så att den ordinarie platsen för satsbasens satsledsfunktion följs av andra bestämningar i verbfrasen:

Vad trodde han att du kunde ha i den där lilla burken? (R) [objekt]
Och nån sån här översvämning vet jag inte om vi har haft på många år. (R) [objekt]
en vacker kinesisk sjal som han sa att han hade stulit när han var i Berlin (R) [objekt]

Om bisatsen har en egen satsbas är det ofta naturligast om den överordnade satsens satsbas korresponderar med en tom plats som står senare i satsen än den tomma plats som korresponderar med bisatsens egen satsbas. Många språkbrukare finner därför det första exemplet naturligare än det andra i nedanstående exempelpar:

Mamma$_a$ vet jag inte *vad*$_b$ jag gav [-]$_b$ till [-]$_a$.
Boken$_a$ vet jag inte *vem*$_b$ jag gav [-]$_a$ till [-]$_b$.
Mamma$_a$ vet jag inte *vad*$_b$ jag fick [-]$_b$ av [-]$_a$.
Boken$_a$ vet jag inte *vem*$_b$ jag fick [-]$_a$ av [-]$_b$.

Detta krav är strängare om både den överordnade och den underordnade satsens satsbas är interrogativa (jfr dock § 16: e):

Vid vilket tillfälle i fjol$_a$ spelar det ingen roll *vad*$_b$ du sa [-]$_b$ [-]$_a$?
**Vad*$_a$ spelar det ingen roll *vid vilket tillfälle i fjol*$_b$ du sa [-]$_a$ [-]$_b$?
Vilken förälder$_a$ vet du inte *vilken julklapp*$_b$ du gav [-]$_b$ till [-]$_a$?
**Vilken julklapp*$_a$ vet du inte *vilken förälder*$_b$ du gav [-]$_a$ till [-]$_b$?

I andra fall tycks båda ordningarna vara lika möjliga (t.ex. när de båda leden är indirekt och direkt objekt) eller omöjliga (t.ex. när de båda leden är objekt och bundet objektspredikativ):

Boken$_a$ vet jag inte *vem*$_b$ jag gav [-]$_b$ [-]$_a$.
Mamma$_a$ vet jag inte *vad*$_b$ jag gav [-]$_a$ [-]$_b$.
**Hur lång*$_a$ vet du inte *vilken klänning*$_b$ du gjorde [-]$_b$ [-]$_a$?
**Vilken klänning*$_a$ vet du inte *hur lång*$_b$ du gjorde [-]$_a$ [-]$_b$?

Adverbial som inte placeras i slutfältet (Satsadvl § 4, Advl § 69) står inte som satsbas i satsfläta. Om ett sådant adverbial står som satsbas i en överordnad sats förutsätts det också ha satsledsfunktion i denna.

*{*Eventuellt/Troligen/Tyvärr*} har jag hört att han ska resa. [I betydelsen: Jag har hört att han {eventuellt/troligen/tyvärr} ska resa.]

b) För flertalet språkbrukare kan satsbasen utan stöd av resumtivt pronomen (jfr § 16) fungera som subjekt i bisatsen bara i narrativa af-satser med utelämnad subjunktion (jfr Bisatser § 59):

Kalle har dom sagt [-] inte kommer.
Vi bröder hade hon inte tyckt [-] passade i sällskapet.
[…] *orsakerna därtill* tror jag är flera. (S)
Kyrkopolitik tycker jag borde ingå i utbildningen. (T)
Vem tror du har råd att ha samvete när det gäller pengar? (R)
[…] sade hon i en ton som hon hoppades lät nonchalant. (R)

I finlandssvenskan är dock sådan satsfläta grammatisk i narrativ bisats också med utsatt inledare (men inte i andra underordnade satser):

Den matchen vet jag säkert att [-] spelas i morgon. [finlandssvenska]
Vi har försökt täcka sådana fall som vi visste att skulle vara intressanta. (T) [finlandssvenska]
**Den romanen* kan du höra med Söderlunds om [-] har kommit ut än.
**Republiken* visste han inte vilket år [-] utropades.

Regionalt förekommer mera begränsat satsbas med funktion som subjekt i underordnad sats också efter andra slag av inledare:

Diskborsten vet jag inte var [-] är. [Regionalt; vanligen med resumtivt subjekt (§ 16): Diskborsten vet jag inte var den är.]
en person som man har sett och som man vet vem är (T) [regionalt, Dalarna]

ANM. En narrativ sats som enligt (b) ovan saknar inledare kan ses som mindre satsvärdig, varför subjektstvånget kan upphävas. I sådana fall är ofta en annan analys än satsfläta möjlig, nämligen som citat- eller referatmening med en inskjuten anförande sats (jfr Anf. men. § 9: a).

Kyrkopolitik, tycker jag, borde ingå i utbildningen.
Vem, tror du, har råd att ha samvete?

Om den underordnade satsens af-form tydligt framgår är denna analys inte möjlig:
Vem kan hon tro inte skulle vilja ha råd med samvete?

§ 16. Satsbas med resumtivt pronomen eller adverb i den underordnade satsen. I vissa fall fungerar satsbasen i en satsfläta inte direkt som satsled i den underordnade satsen utan endast genom att vara korrelat till ett anaforiskt pronomen eller adverb i denna sats. Pronomenet respektive adverbet kallas då resumtivt. Pronomenet är ett 3 pers. personligt pronomen utom då korrelatet kräver ett 1 eller 2 pers. personligt pronomen (jfr Pron. § 25).[1] På motsvarande sätt uppträder resumtiva pronomen och adverb i den underordnade satsen när satsbasen är outtryckt i en överordnad relativ, temporal eller komparativ bisats, § 11.

Många språkvårdare bedömer bruket av resumtivt pronomen som talspråkligt och avråder från satsflätekonstruktionen i skrift i de fall då denna skulle kräva resumtivt pronomen i den underordnade satsen.

Huvudsakligen förekommer satsfläta med resumtivt pronomen i följande fall:

a) Det resumtiva pronomenet är subjekt i en underordnad sats med inledare (subjunktion eller satsbas):

Rektorn trodde jag inte att hon skulle komma.
Republiken kan jag inte säga vilket år den utropades.
Du och Christer visste hon inte om ni tänkte komma.
Vilka elever var det oklart om de skulle klara sig?
Vilket ord visste ingen hur det stavades?
Hans akt visste ingen riktigt var den var. (S)
Mauretanien vet jag var det ligger. (R)
En del av dessa förändringar vet vi bestämt vad de beror på. (S)
Och bankinspektionen – som man alltid undrat vem den inspekterar och på vems uppdrag – har naturligtvis ingenting att invända. (S)
Ett femte set därute i hettan vet man aldrig hur det hade slutat […] (S)
Så mina vänner är det dags för girafftävlingen, som ganska många har väntat på att den ska avgöras idag. (T)

För de flesta sverigesvenska språkbrukare är resumtivt pronomen obligatoriskt i satsflätor som de ovanstående.[2]

b) Den underordnade satsen är narrativ och har fa-ordföljd:

Den matchen vet jag att {Peter har då inte sett den/den har Peter då inte sett}.
I söndags kan jag tala om att {då var minsann ingen där/ingen var minsann där då}.
I Oslo vet jag att {där har Peter aldrig varit/Peter har aldrig varit där}.

Också i detta fall är motsvarande satsflätor utan resumtivt pronomen eller adverb ogrammatiska (**Den matchen vet jag att Peter har då inte sett* [-]).

c) Det resumtiva pronomenet utgör en framförställd bestämning i ett blockled eller ett led i en samordning. Bruket är starkt talspråkligt.

Oskar vet vi inte var vi kan nå hans mamma. [*Hans mamma* är en nominalfras.]
Lena är det oklart hur många av hennes vänner vi har kontakt med. [*Hur många av hennes vänner* är en nominalfras.]
Gunnel hade jag inte hört om ni tänkte låta henne och kusinen komma. [*Henne och kusinen* är en samordning.]

d) Det resumtiva pronomenet eller adverbet står i en sats som är minst två grader underordnad den sats där satsbasen ingår (i exemplen nedan anges de underordnade satsernas gränser med vinkelparenteser):

Den filmen undrar jag <om någon minns <vem som regisserat (den)>>.
I går såg jag en film som jag undrar <om någon minns <vem som regisserat (den)>>.
Enkäterna om yrkesval påstod kommittén <att det var alarmerande <att det i så många fall visat sig <att endast ett fåtal av de tillfrågade eleverna hade varit kapabla att fylla i (dem) fullständigt>>>.

I detta fall är det resumtiva ledet oftast mer eller mindre optionellt. Olika språkbrukare har dock olika tolerans för utelämnat resumtivt led. Ju djupare inbäddad satsen är, desto nödvändigare är det resumtiva ledet.

e) Det resumtiva pronomenet eller adverbet står i en kvesitiv bisats (med egen satsbas). Resumtivt pronomen används optionellt (om den överordnade satsen är deklarativ) eller obligatoriskt (annars). Pronomenet står då tidigare i satsen än den ordinarie platsen för den satsledsfunktion som tillkommer den underordnade satsens egen satsbas (jfr ovan § 15: a):

Debattboken$_a$ vet jag inte *vem*$_b$ jag gav den$_a$ till [-]$_b$.
Vad$_a$ struntade han i *till vem*$_b$ du sa det$_a$ [-]$_b$, påstod han?
Vilken julklapp$_a$ vet du inte *vilken förälder*$_b$ du gav den$_a$ till [-]$_b$?
Vilken klänning$_a$ vet du inte *hur lång*$_b$ du gjorde den$_a$ [-]$_b$?
Dom här mineralerna$_a$ vet vi ofta inte *var i kroppen*$_b$ man ska mäta dom$_a$ [-]$_b$. (T)
Minns du titeln på den där boken$_a$ som du inte vet *vem*$_b$ du gav den$_a$ till [-]$_b$?

[1] I fråga om kongruens i kasus mellan satsbas och resumtivt pronomen är språkkänslan vacklande. Flertalet språkbrukare torde föredra att fundamentet tar samma kasus som det satsled det är korrelat till.

{*Du/*Dig*} vet jag att du inte har varit på stationen.
{**Du/Dig*} vet jag att dig har jag aldrig träffat.

Vissa språkbrukare väljer dock genomgående ackusativ hos fundamentet:

Henne vet jag vad hon håller på med. (T)

I genitiv kongruerar satsbasen normalt inte:

{*Patrik/*Patriks*} har jag inte hört var hans mamma arbetar.
{*Vem/*Vems*} vet du inte vilka hans syskon är?

Också i fråga om reflexiv är språkkänslan vacklande. Det vanligaste torde vara att ett possessivt pronomen i fundamentet är reflexivt om det syftar på subjektet i den underordnade satsen och inte annars:

{*?Sina/Hennes*} böcker såg hon att dom låg kvar på bordet.
{*Sina/?Hennes*} böcker vet jag att dom har hon inte tagit med sig.

[2] I vissa fall kan huvudordet i bisatsens subjekt stå som satsbas i den överordnade satsen, medan en framförställd bestämning står i bisatsen (jfr § 5 not 4, typen *Böcker har jag inga*). Då krävs inget resumtivt pronomen, eftersom den kvarstående bestämningen fyller en subjektsplats i bisatsen.

U-båtar tror jag att flera stycken ligger i hamnen.
U-båtar visste de aldrig hur många som hade varit där.

ANM. Bruket av resumtivt pronomen i olika slag av bisatser är otillräckligt undersökt. Detta gäller särskilt i relativa bisatser.

Vilken läkare sa han till dig att han har träffat en som hon har botat?
Vilken sonat sa du att du känner flöjtisten som den är skriven för?

§ 17. Satsbas som korrelat till utelämnat led. Utöver sin satsledsfunktion kan en satsbas som inte är subjekt i vissa fall fungera som korrelat till ett utelämnat led. Satsen innehåller alltså två tomma platser, dels den ordinarie platsen för det satsled som utgör satsbasen (anges nedan i redaktionella exempel med [-]), dels platsen för ytterligare ett utelämnat led (anges nedan i redaktionella exempel med Ø). Endast när korrelatet är satsbas kan det senare ledet utelämnas.[1]

Karl kan man inte känna [-] utan att tycka om Ø. Jfr: Man kan inte känna Karl utan att tycka om {honom/*Ø}.

Utelämningen är i de flesta fall optionell. I stället för utelämning väljs dock vanligen ett anaforiskt pronomen eller adverb. Ledet som kan utelämnas står vanligen i en infinitivfras eller bisats som är underordnad den sats där den tomma platsen för satsbasens satsledsfunktion återfinns.

Min kamrer kan man inte känna [-] utan att tycka om {honom/Ø}.
Jfr: Man kan inte känna min kamrer utan att tycka om {honom/*Ø}.

Olika språkbrukare accepterar i olika utsträckning att led utelämnas på detta sätt. Alla har inte heller samma uppfattning om vilka utelämningar som är mest acceptabla. Vanligast tycks vara att utelämning uppfattas som fullt grammatisk om det utelämnade ledet ingår i en infinitivfras inledd av *utan* (jfr Advl § 113 not 1).

Den boken kan man inte börja på [-] utan att läsa ut {den/Ø}.
Vilka kanaler kan du se [-] utan att betala för {dem/Ø}?

Mera marginell är utelämning i en bisats med samma betydelse:

Den boken väljer man inte [-] utan att någon rekommenderar {den/?Ø}.

Vissa språkbrukare accepterar utelämning i narrativ bisats eller infinitivfras med funktion som objekt, rektion i objektsliknande adverbial, attribut eller rektion i attribut:

Vem har du lyckats lura [-] att du tänker rösta på {honom/Ø}?
Henne har han övertygat [-] om att han bara ska skjutsa hem {henne/Ø}.
Pastorn har jag givit [-] ett löfte att jag ska skjutsa {honom/Ø} hem.
Pastorn bad hon i stället [-] om att få låna en postilla av {honom/Ø}.
Dig har jag väl aldrig talat med [-] om att skjutsa {dig/Ø} hem.
Pastorn har jag givit [-] ett löfte att skjutsa {honom/Ø} hem.

Vissa språkbrukare kan acceptera utelämning i t.ex. finala infinitivfraser, temporala bisatser och infinitivfraser och konditionala bisatser:

Den författaren skickade Johan sin bok till [-] för att imponera på {honom/Ø}.
Den sortens mat måste du laga till [-] innan du äter {den/Ø}).
Citronfromage önskade han sig alltid [-] efter att en gång ha fått {det/Ø} på sjukhuset.
Det skulle inte konstapeln tro [-] om jag talade om {det/Ø}.

Normalt kommer platsen för det utelämnade ledet (Ø) senare än den ordinarie platsen för satsbasens satsledsfunktion ([-]), så som exemplen ovan visar. När ordningen är den omvända varierar språkbrukarnas benägenhet att acceptera konstruktionen.

De filmerna har alla som sett {dem/Ø} tyckt bra om [-].
Till himlen är det inte säkert att alla som längtar {dit/Ø} kommer [-].
De här filmerna kan man efter att ha sett {dem/Ø} lika gärna bränna upp [-] i sin ägandes öppna spis.

Exempel på strukturer där utelämning är ogrammatisk för de flesta språkbrukare:[2]

Tore brukar be alla som retar {honom/*Ø} dra åt skogen. [Satsbasen är subjekt.]
Blommorna ställde jag [-] så att Hanna kunde titta på {dem/*Ø}. [konsekutiv bisats]
Vilka kanaler kan du se [-] även om du inte betalar för {dem/*Ø}? [koncessiv bisats]

[1] En satsbas kan vara korrelat till utelämnat led i fall som ovan också när satsbasen motsvaras av resumtivt pronomen i den underordnade satsen (§ 16):

Vilken fånge var det läkarna inte kunde avgöra om han verkligen var sjuk utan att tala med Ø personligen? [*Han* är resumtivt pronomen med satsbasen som korrelat, rektionen till *med* är utelämnad med satsbasen som korrelat.]

Reglerna i denna paragraf för utelämning av led gäller också fall där infinitivfrasen eller bisatsen är underordnad en sats utan explicit satsbas (dvs. en relativ, temporal eller komparativ bisats, jfr ovan § 11):

en person (som) man inte kan känna [–] utan att tycka om Ø [*En person* är korrelat både till det underförstådda objektet till *känna* och till det utelämnade objektet till *tycka om*.]
en granne som ingen som har träffat Ø kan tåla [–] [*En granne* är korrelat både till det underförstådda objektet till *tåla* och till det utelämnade objektet till *träffat*.]

[2] Bisatsers subjekt kan inte utelämnas (subjektstvånget; se Subj. § 10):

Honom måste du le vänligt mot om {han/*Ø} tittar på dig. Jfr: Honom måste du le vänligt mot om du får syn på (honom).
Den sortens mat måste du laga till innan {den/*Ø} kan ätas. Jfr: Den sortens mat måste du laga till innan du kan äta (den).

ANM. Platsen för det utelämnade ledet kallas i viss grammatisk litteratur för parasitisk lucka.

Betydelse § 18–22

§ 18. Deklarativ satsbas (fundament). Vilket led i en deklarativ sats (eller narrativ fa-sats) som skall utgöra dennas fundament har med satsens externa och/eller interna informationsstruktur att göra. Reglerna är inte särskilt tvingande: i en text kan de flesta deklarativa huvudsatser ges ett annat av satsleden som fundament utan att textens sammanhang äventyras.

1. Valet av fundament kan återspegla satsens interna informationsstruktur. Satsen kan grovt delas in i tema, det som satsen handlar om, rema, det som utsägs om temat, samt bakgrund, den situationella ram för vilken utsagan är giltig. Det finns inga entydiga formella markörer för dessa storheter, och i många fall är det inte särskilt klart om ett visst satsled är tema eller bakgrund, om det är rema eller ett tema som hänger kvar sedan längre tillbaka i texten. Det typiska för fundamentet är att ange tema eller bakgrund.

a) Ett naturligt sätt att strukturera en deklarativ huvudsats är att börja med det som satsen handlar om, temat. Som tema föredras i typfallet något som har tydlig referentstatus: en eller flera personer, ett eller flera föremål, en avgränsad mängd, en individuativ abstrakt företeelse. Sådant som har tydlig referentstatus betecknas vanligen med en nominalfras. Vanligast som tema är subjektet (temafunktionen är en av de faktorer som avgör valet av subjekt, Subj. § 30).

Kraftverksmaskinisten sparkade av sig tofflorna […] (R)
Primus Svensson vaknade av att det gjorde ont i näsan. (R)

Exempel på andra satsled som fungerar som tema och fundament:

Brevpappret hade han placerat mellan fötterna […] (R) [objekt]
Med Andro har det fungerat sämre […] (R) [bundet adverbial]

När temat anges av en nominalfras som är rektion i en prepositionsfras (normalt som bundet adverbial i verbfrasen) finns en stark tendens att endast rektionen används som fundament, medan prepositionen står isolerad senare i satsen:

[…] *mannen* hade hon separerat ifrån redan medan barnen var små […] (R)

b) Ett annat naturligt sätt att strukturera en deklarativ huvudsats är att börja med bakgrunden, den situationella ram för vilken utsagan är giltig. Bakgrunden anger tid, rum eller kausal omständighet (orsak, villkor etc., Advl § 113). Den betecknas typiskt med ett fritt adverbial.

I morgon reser jag till Köpenhamn.
Om han tog i för hårt med högra armen kom han snett.
Annars får vi ta flyget.
En sommarkväll för tolv år sedan knivhöggs en sjuttonårig pojke till döds i ett gängslagsmål i London. (S)
Vid andra tillfällen var rummet mörklagt. (R)
I ett stånd serverade man C-vitaminbrus från en fontän […] (R)

Normalt står hela satsledet som fundament, inklusive eventuell preposition. Också fria predikativ anger normalt bakgrund och kan stå som fundament:

Stor och tung balanserar farmor genom det öppna fönstret på andra våningen. (R)

Satsbaser som anger bakgrund har stor räckvidd och omfattas t.ex. inte av en eventuell negations räckvidd i satsen:

I flera val har Ekman inte röstat. [≈ har Ekman avstått från att rösta]

c) När fundamentet anger remat (det som utsägs om temat) eller en del av remat har ofta hela satskärnan hög förutsägbarhet, och lyssnaren kan ofta mer eller mindre säkert tolka utsagan så fort han hört fundamentet:

Fredrik heter stormen. (T) [i kontext där denna storm är aktuell]
Extra handduk eller handdukar får man väl ha med sig. (T) [sagt vid packning inför semester]
Och *inga gymnastiksalar* hade vi. (T)
En angenäm och intressant bekantskap var denna sällan framförda musikal vars musik visar prov på stora variationer […] (S)

En annan typ av rematisk satsbas är den som kontrasterar en ny referent mot en eller flera givna referenter av samma slag. Att fundamentet kontrasteras innebär ofta att det impliceras att satsen vore falsk med ett annat innehåll i fundamentet. Satsbaser som är rematiska tar gärna fokuserande satsadverbial.

Åsa är jag mycket förtjust i (men inte Sandra).
Jag kan inte tåla Sandra, men *Åsa* är jag mycket förtjust i.
{*Åtminstone/Bara/Inte ens*} *min bror* vill han tala med.

I tal markeras vanligen ett rematiskt fundament genom stark betoning.

2. Valet av fundament kan återspegla satsens yttre anknytning till kontext eller talsituation. Ett naturligt sätt att strukturera den deklarativa huvudsatsen är att börja med det satsled som uttryckligen hänvisar till någonting i kontexten eller talsituationen. Fundamentet innehåller då vanligen ett definit pronomen eller adverb.

a) Fundamentet är anaforiskt, dvs. hänvisar till någonting i den föregående texten (jfr Pron. § 42):

Sen stod där en dam och berättade lite om kyrkan. *Den* är bara öppen på högsommaren. (T)
– Vad jobbar dom med då? – *Det* tänkte jag faktiskt inte på. (T)
Följden blir att SJ:s kunder får vända sig till andra transportörer, och inkomsterna flyr också från SJ. *På detta sätt* styrs pengar mer eller mindre medvetet till privata företagare. (S)
Folkfronten anser att OSS-trupperna ännu representerar Sovjetarmén. *Den* är man rädd för här. (S)
Vi var nere vid hamnen när klockan var två minuter över tio och *då* såg vi färjan lägga ut. (T)
Sedan kom han till inspektionsavdelningen som mätningsbiträde. (S)
Därifrån går två glesa busslinjer till sjukhuset. (S)
Dit seglades, roddes, släpades och drogs denna sentida kopia av ett vikingatida skepp […] (S)
Därmed noterade den bundna aktien nytt bottenrekord och betalades för första gången under introduktionskursen på 21:25 kronor. (S)
Därför lät vi domstolen pröva frågan, förklarade de två efter förhandlingarna. (S)

Ett anaforiskt led fungerar ofta som tema i satsen ((1a) ovan) eftersom temat mycket ofta är något som är aktuellt tack vare ett tidigare omnämnande. Vidare kan reman stå som fundament i kraft av tidigare aktualisering ((1c) ovan).

b) Fundamentet är deiktiskt, dvs. hänvisar till någonting i talsituationen (jfr Pron. § 52):

Den här skålen köpte min mormor på auktion för många år sedan.
Där har du kaffet. (T)
[…] *nu* kommer det en bil till därborta. (R)

Också den deiktiska funktionen brukar särskilt urskiljas som styrande för fundamentvalet, fastän det mycket ofta samtidigt handlar om temat eller ett aktualiserat rema.

3. I vissa deklarativa huvudsatser utpekar inte informationsstrukturen något satsled som lämpligt fundament (t.ex. som tema eller bakgrund) eller som mera lämpligt än något annat led. Då inträder normalt subjektet i den strukturellt nödvändiga funktionen som satsbas i den deklarativa satsen (Huvudsatser § 13).

En olycka kommer sällan ensam.
Gud älskar en glad givare.
Man har nämligen funnit att geckoödlor kan hänga kvar under locket till en glasburk även efter det att luften pumpats ur. (S)
Det är också en fråga om anslagspengar hur mycket vi kan göra som normalt underhåll och utbyte. (S)
Det finns märken som klarat de 20 åren efter högertrafikomläggningen, berättar Englund. (S)

Sådana fundament förekommer ibland trots att satsen innehåller ett led som anger bakgrund (t.ex. *Det regnar idag* vid sidan av *Idag regnar det*). Vissa betydelsesvaga adverbial (t.ex. *nu*, *då*, *så* i vissa kontexter) kan ofta uppfattas som fundament av denna typ.

Nu ska vi ta nästa problem.
{*Då/Så*} ska även du lämna oss.

ANM. Genom att vara både det typiska temat och genom att kunna fungera som fundament när inget annat klart tematiskt led finns är subjektet i de flesta texter det klart vanligaste fundamentvalet och svarar i de flesta (vanligen skriftliga) undersökta material för 60 % av alla fundament eller mer. Det kan därför vara befogat att beskriva den grundläggande ordföljden i deklarativa huvudsatser som en subjekt-verb-ordföljd.

§ 19. Interrogativ satsbas. Den interrogativa satsbasen anger att det lämnas på något sätt öppet eller oavgjort vad frasen har för referens, beskaffenhet, lokalisering etc. I huvudsatser är referensen etc. efterfrågad (Huvudsatser § 74).

Var ligger gränsen för utsläpp av den giftiga gasen freon? (S)
Vilka traumatiska upplevelser fanns obearbetade i hennes inre? (S)

I bisatser är referensen etc. efterfrågad, känd, avgjord av någon eller något, likgiltig eller beroende på något annat (Bisatser § 65, 115–116):

[Här har man] fått politikerna och invånarna med sig på en analys av *vad* som är Umeås egenart. *Hur* husen ska ligga längs gatorna och *vilka färger*, *vilka fasader*, *vilken omtanke* som gäller i björkarnas stad. (S)
Det spelar ingen roll *vem* du gifter dig med.
Vilka fel hon än har begått är hon ändå klart överlägsen sina medtävlare.

Ett interrogativt led som inleder en huvudsats gör denna till en interrogativ huvudsats med prototypisk frågebetydelse även om det interrogativa ledet har satsledsfunktion i en bisats (satsfläta, § 10):

Vem sa du att vi skulle akta oss för?

Om *månne* som satsbas i interrogativ huvudsats se Huvudsatser § 68, 73. Interrogativa huvudsatser kan ha sekundära användningar där frågebetydelsen är förbleknad (Huvudsatser § 81–86).

§ 20. Expressiv satsbas. Den expressiva satsbasen anger en omständighet eller egenskap eller ett förhållande som den känslomässiga reaktionen fokuseras på och som förutsätts ha ett högt värde (enligt någon underförstådd skala; Huvudsatser § 96: c, Bisatser § 80):

Vilket lag vi har inför VM! (S)
Ja – och *så förföriskt* ditt svarta hår föll, tänkte jag, *vilken blick* du hade och *så vackert* du gick […] (R)
[…] det var märkligt *så mycken nytta* han hade haft av sin bristfälliga franska på senare tid […] (R)
Det var väldigt *vad* folk ringer fel nuförtiden. (R)

§ 21. Relativ satsbas. Den relativa satsbasen har liksom den interrogativa en rätt ospecificerad betydelse i sig. Oftast har den i sin helhet eller delvis samma referens som den relativa bisatsens korrelat i den överordnade satsen (Bisatser § 28, 37) och specificeras genom detta.[1]

Föräldrarna talade om den dagen *när* barnen skulle komma hem från Tyskland.
Ibland kan den effekten förstärkas av att en knallkork är kopplad till fjädern, *vilken* i så fall smäller av samtidigt. (S)
Men därutöver höjdes priserna även en gång i november förra året, *vilket* var ett trendbrott. (S)
Som forskare var han en genuin ”problemlösare”, *vars matematiska intuition* inte följde någon reglerad arbetstid […] (S)
De frigivna skulle flygas till Damaskus i ett Röda kors-plan inom en vecka *varefter* de fyra i gisslan skulle släppas. (S)

[1] I de fall korrelatet saknas (Bisatser § 34–36) räcker satsbasens egen betydelse för att utpeka något som spelar en roll såväl i den relativa bisatsens som i den överordnade satsens utsaga:

Lägg *vad* du hade med dig på bänken! [*Vad* betecknar något inanimat.]
Krukväxterna slokar *när* solen skiner. [*När* betecknar en tidpunkt.]
Barnen sprang och lekte *där* hon hade planterat kantväxter. [*Där* betecknar en plats.]

Jämför att referenten anges endast med korrelatet i de fall då relativ satsbas saknas:

Fönstret (som) du öppnade har gått sönder.

§ 22. Proportional satsbas. Den proportionala satsbasen innehåller en uppgift om ökande grad för en viss egenskap som jämförs med en motsvarande ökning av graden för en egenskap som nämns i matrissatsen (Bisatser § 113):

Vi får alltså vara med om en serie familjetragedier, vilka upplevs desto starkare *ju meningslösare och ofattbarare* de blir. (S)
Och *ju längre* vi ser in i ”Furstespegeln” desto mer upplöses skärpan i bilden. (S)
Ju svårare problem vårt samhälle kommer att ställas inför, desto mer kommer att fordras i fråga om forskning på eget programansvar, högtstående forskarutbildning och rekrytering av kvalificerade lärare […] (S)

Avgränsning mot andra led § 23–24

§ 23. Satsbas gentemot initialt annex. En huvudsats kan föregås av ett initialt annex, som kan ha samma struktur och betydelse som ett led i den inre satsen skulle kunna ha. Se vidare kapitel 36 Annex.

I deklarativa huvudsatser kan ett initialt annex skiljas från ett fundament med samma struktur och betydelse genom att den sats som föregås av annex har ett eget fundament:

Uppriktigt sagt, han är inte vidare klyftig. [*Uppriktigt sagt* är annex, *han* är fundament.]
Jfr: Uppriktigt sagt är han inte vidare klyftig. [*Uppriktigt sagt* är fundament.]
Vad denna anarki är, inte är den till förmån för vare sig individ eller samhälle. (S) [*Vad denna anarki är* är annex, *inte* är fundament.]
Jfr: Vad denna anarki (än) är är den inte till förmån för vare sig individ eller samhälle. [*Vad denna anarki* (*än*) *är* är fundament.]
Ju mer jag läser, desto mindre begriper jag. [*Ju*-satsen är annex, *desto mindre* är fundament.]

Fundamentet kan utgöras av ett anaforiskt led som syftar på det initiala annexet (initial dislokation; se också § 9 samt Annex § 2–9):

Din kusin, han är inte vidare klyftig. [*Din kusin* är annex, *han* är fundament.]

Kvesitiva interrogativa huvudsatser har likaledes en egen satsbas (ett interrogativt led). I satser av denna typ åsyftas ofta det initiala annexet med ett anaforiskt led i den interrogativa satsens kärna.

Om du inte börjar, vem ska (då) börja? [*Om du inte börjar* är annex, *vem* är satsbas.]
Statssekreteraren, vem vet någonting om honom? [*Statssekreteraren* är annex, *vem* är satsbas.]

Rogativa huvudsatser har inga satsbaser. De kan i stället föregås av initiala annex bestående av led som skulle kunna fungera som satsled i rogativen och som normalt företräds av ett anaforiskt led i den inre satsen.

Om jag bjuder dig, kommer du med då?
Statssekreteraren, har någon hört någonting från honom?

Inte heller direktiva satser har några satsbaser. Led som föregår det finita verbet redovisas i denna grammatik alltid som initiala annex, även i de fall likheten med de deklarativa satsernas fundament är stor (Huvudsatser § 31).

Uppriktigt sagt, ta inte jobbet.
Vänligen rök inte vid disken.
Om han kommer före mig, be honom vänta.

I många fall åsyftas det initiala annexet också här av ett anaforiskt led i den inre satsen:

Om han kommer före mig, be honom då vänta.

ANM. Initiala led som i deklarativa satser följs av adjunktionellt *så* och ett finit verb redovisas som fundament (Huvudsatser § 16):

Uppriktigt sagt så är han inte vidare klyftig.

Men adjunktionellt *så* kan också följa på initialt annex (§ 2 not 1).

§ 24. Satsbas gentemot vokativfras eller interjektionsfras. På liknande sätt som det initiala annexet (§ 23) skiljs en vokativfras eller interjektionsfras som föregår huvudsatsen från satsbasfunktionen genom att deklarativa och kvesitiva satser innehåller en annan satsbas, medan rogativa och direktiva satser saknar satsbas:

Men {Karin/herregud}, *det* står mat i kylskåpet.
Men {Karin/herregud}, *vem* har du pratat med?
Men {Karin/herregud}, har det hänt dig något?
Men {Karin/herregud}, ta inte det jobbet.

36 ANNEX

1 Översikt.

Dislokation 2–9

2 Översikt. 3 Den pronominella kopians satsledsfunktion. 4 Dislokationens form. 5 Den pronominella kopians form och betoning. 6 Satstyper med initial dislokation. 7 Satstyper med final dislokation. 8 Kombinationer av dislokationer. 9 Dislokationens betydelse och textuella funktion.

Final dubblering 10–11

10 Final dubblering av fundament. 11 Final dubblering av negation.

Fritt annex 12–15

12 Översikt. 13 Fria annex som motsvarar satsadverbial i den inre satsen. 14 Fria annex som motsvarar fria adverbial i den inre satsen. 15 Apposition till sats eller verbfras som finalt fritt annex.

16 Medialt placerade annex. 17 Kombinationer av och ordningen mellan annexled.

§ 1. Översikt. I vissa fall står led av en typ, som eljest är satsled inom den inre satsen, optionellt eller i några fall obligatoriskt lösare knutna till satsen, asyndetiskt sidoordnade med denna. Dessa led kallas annex och placeras antingen i satsens förfält (initiala annex), i dess efterfält (finala annex) eller som inskott i den inre satsen.

Från det ena till det andra, var någonstans har du köpt den hatten?
Var någonstans har du köpt den hatten, *från det ena till det andra*?
Var någonstans, *från det ena till det andra*, har du köpt den hatten?

Följande huvudtyper av annex kan då urskiljas:

a) Dislokation är ett initialt eller finalt annex som är korrelat till en pronominell kopia i den inre satsen:

Johan, han är bra komisk ibland.
Han är bra komisk ibland, *Johan*.

b) Final dubblering är ett finalt annex som utgörs av ett pronominellt uttryck eller en negation med syftning på ett korrelat i den inre satsen:

Johan är allt bra komisk, *han*.
Johan är inte så rolig, *inte*.

c) Fritt annex utgörs av ett adverbiellt eller nominalt led eller en appositionell relativ bisats som inte har något korresponderande pronominellt eller expletivt led i den inre satsen. Det fria annexet fungerar semantiskt som ett slags kommentar till den inre satsen eller den språkhandling som yttrandet av satsen innebär och motsvarar därför oftast ett satsadverbial eller ett fritt adverbial i den inre satsen. Ett fritt annex kan stå initialt i satsens förfält eller finalt i satsens efterfält. Det kan också stå som inskott i den inre satsen.

Uppriktigt sagt, Johan var inte så rolig.
Projektet är redan avslutat, *ett faktum som pressen inte verkar ha noterat*.
Karin kom, *vilket förvånade oss*, redan en kvart innan det skulle börja.

Initiala annex används framför allt i huvudsatser och i narrativa bisatser med faordföljd, medan finala annex också förekommer i bisatser.

Ett annex kan avgränsas från den inre satsen på olika sätt. I skrift avskiljs det ofta med komma eller tankstreck, eller – om annexet är initialt – med kolon:

Om du har druckit aldrig så lite, sätt dig inte vid ratten!
Om du har druckit aldrig så lite – sätt dig inte vid ratten!
Om du har druckit aldrig så lite: sätt dig inte vid ratten!

I tal kan annexet avskiljas prosodiskt. Annexet kan ha en egen intonationskurva, ungefär som en sats. Särskilt inskjutna och finala annex kan i stället vara svagare betonade, dvs. uttalas utan markerade betoningar och med lägre tonhöjd än den inre satsen.

Vissa initiala annex kan också avgränsas med adjunktionellt *så* (Advb § 42). Detta *så* har till uppgift att markera en syntaktisk gräns, antingen som i nedanstående exempel gränsen mellan förfält och inre sats eller annars gränsen mellan fundament och satskärna (Huvudsatser § 16).

Om du har druckit aldrig så lite, *så* sätt dig inte vid ratten.
Förresten så inte kan han gå med på det.

Initiala annex står efter en eventuell konjunktion, som alltså inleder hela den utvidgade satsen:

Klockan är mycket och *apropå det*: Vart ska vi gå och äta?
Nu tyckte nästan alla att det var dags att fatta beslut, men *Karlsson*, han begärde ordet på nytt.
Det tror jag visst, men *uppriktigt sagt*, vad har det med saken att göra?
Så illa har jag det inte, och *stugan*, den säljer jag aldrig.

Annexens syntax och semantik är ofullständigt utforskade.

ANM. 1. Postponerade led erinrar om finala annex, se kapitel 21 Postponerade led. Om avgränsning mellan fundament och initialt annex, se Satsbaser § 23.

ANM. 2. Besläktade med fria annex är anförande satser i konstruktion med citat- och referatmeningar. En anförande sats betraktas dock i denna grammatik av olika skäl som syntaktiskt överordnad den anförda meningen (Anf. men. § 9 Anm.), inte som asyndetiskt sidoordnad med denna.

Länstidningen meddelade: I sommar skall kungen inviga polishuset.
I sommar, meddelade länstidningen, skall kungen inviga polishuset.
I sommar skall kungen inviga polishuset, meddelade länstidningen.

Prosodiskt erinrar också interjektions- och vokativfraser om annex. Sådana fraser fungerar emellertid annars som självständiga, icke-satsformade meningar, varför den prosodiskt sammanhållna förbindelsen mellan en sådan fras och en annan mening i denna grammatik redovisas som en komplex mening (Kompl. men. § 1).

Oj, vad det är kallt.
Ove, den där maskinen måste på service igen.
Den där maskinen, Ove, måste på service igen.
Den där maskinen måste på service igen, Ove.

Dislokation § 2–9

§ 2. Översikt. Ett led som annars fungerar som satsled i den inre satsen kan i vissa fall stå som annex utanför den inre satsen, medan dess plats och satsledsfunktion inom satsen upptas av en pronominell kopia, dvs. av ett pronomen eller pronominellt adverb med syftning på annexet. Dislokationen kan stå antingen före den inre satsen (initial dislokation) eller efter den inre satsen (final dislokation). Dislokationer som kan stå finalt kan även placeras medialt inne i satsen, i dennas slutfält (§ 16).

Johan, han är bra komisk ibland.
Han är bra komisk ibland, *Johan*.
Han var bra komisk, *Johan*, i går när han berättade om sin resa.

Initiala dislokationer förekommer bara i huvudsatser och i narrativa bisatser med fa-ordföljd. Finala (och mediala) dislokationer förekommer i både huvud- och bisatser.

Dislokation förekommer huvudsakligen i talspråk. Vid *desto* förekommer det dock i alla stilarter:

Ju mer jag läser, desto osäkrare blir jag.

Även *då* med syftning på konditional bisats är rätt stilneutralt, särskilt i andra satser än deklarativa huvudsatser (där i stället konstruktion med bisatsen som fundament och eventuellt adjunktionellt *så* torde föredras i skrift):

Om planen misslyckas, vad kan då regeringen göra?

§ 3. Den pronominella kopians satsledsfunktion. Den funktion som dislokationen skulle ha haft som satsled i den inre satsen och som i stället innehas av den pronominella kopian är vanligen som subjekt eller som bundet satsled i verbfrasen (egentligt subjekt, objekt, predikativ, bundet adverbial eller rektion i sådant), men ledet kan också motsvara ett fritt led i verbfrasen (t.ex. tidfästnings-, befintlighets- eller villkorsadverbial) förutsatt att det kan representeras av ett pronomen eller pronominellt adverb i den inre satsen (§ 5). Led som motsvarar satsadverbial kan däremot inte utgöra dislokation.

1. I typfallet motsvarar dislokationen ett primärt satsled i den inre satsen:

Tomas, han är ju full av idéer. (T) Han är ju full av idéer, *Tomas*. [subjekt]
Pengar, det har det aldrig funnits i det här huset. [egentligt subjekt]
Den nye chefen, honom såg jag i går. Jag såg honom i går, *den nye chefen*. [objekt]
Bäst i klassen, det är han knappast. Han tänker bli det så fort han kan, *bäst i klassen på munspel*. [bundet predikativ]
På den som sprider såna rykten, på honom litar jag inte. [bundet adverbial][1]
Och *när dom kom tillbaka nu och skulle in i landet*, då blev hon inte insläppt. (T)
I Malmö, där spelar vi ofta dåligt. Jag tänker ha det skönt där ett tag, *i Spanien*. [fritt befintlighetsadverbial]
Om det förhåller sig så – låt den då tyna och dö. (R) [villkorsadverbial]
Då struntar jag i det, *om du inte visar större intresse*. [villkorsadverbial]

Vissa motsvarigheter till fria adverbial förekommer alternativt som initialt eller finalt fritt annex, dvs. utan pronominell kopia, t.ex. *Om det förhåller sig så, låt dem tyna och dö* (se § 14). Före rogativa satser står de dock knappast utan pronominell kopia: *Om ingen kommer, ska vi verkligen fortsätta {då/?Ø}?*[2]

2. I vissa fall kan en dislokation motsvara ett icke primärt satsled i den inre satsen. Detta gäller särskilt i följande fall:

a) Rektion i adverbial eller i predikativ:

Karlsson, att ingen har tänkt på honom!
Dom som inte klarar det, för dom är det naturligtvis ett minus. (T)
Att din dotter kommer hem sent, vänj dig vid det en gång för alla.
Den kyrkan där, i den gifte jag mig.
Vi pratade om honom vid kaffet, *den nye chefen*.
Markerande innerback, som det är han väl inte särskilt lyckad.

Ofta står då den pronominella kopian som ensamt fundament med isolerad preposition eller subjunktion (jfr Satsbaser § 5: 1d):

Den nye chefen, honom pratade vi om vid kaffet.
Honom pratade vi om vid kaffet, *den nye chefen*.
Markerande innerback, det är han väl inte så lyckad som.

b) Satsled i underordnad sats som fundament:

Bengt, när han kommer, får vi det nog lite lättare.
Tjänstemännen, att han har underrättat dem, tvivlar jag på.

c) Possessivattribut:

Den initiala dislokationen står i grundkasus, den finala dislokationen vanligen i genitiv som den pronominella kopian:

Stefan, hans mamma arbetar på Konsum nu.
Jag tror att hans mamma arbetar på Konsum nu, *Stefans*.

d) Nominalfras minus sitt kvantitetsattribut:

Dislokationen, som vanligtvis är initial, förekommer nästan bara vid deklarativ huvudsats.[3] Den pronominella kopian är *det*.

Rosor, det har vi {inga/många/många sorters} i dag.
Mellanmjölk, det köpte jag ingen.

e) Ett specialfall är proportional bisats, vars pronominella kopia är *desto*, *ju* eller *lika* och bestämmer en adjektiv- eller adverbfras (eller adjektivisk participfras, jfr Bisatser § 113):

Ju längre vi väntade, {desto/ju} mera irriterade blev vi.
Vi blev desto mera irriterade i salen *ju längre vi väntade*.
Lika förödande som konsultverksamheten är för Tower, lika besvärande är alkoholmissbruket och kvinnoaffärerna. (S).

[1] Bundet adverbial i satsen kan korrespondera med en prepositionsfras som initial dislokation, men vanligtvis utgörs dislokationen endast av det nominala ledet (jfr ovan (2a)) motsvarande adverbialets rektion:

Till barnen, vad ska vi säga till dem om skilsmässan? [Vanligen: *Barnen*, vad ska vi säga till dem?]

[2] Medan initiala dislokationer mest motsvarar bundna led i verbfrasen, är sådana initiala led som kan vara fundament och följas av adjunktionellt *så* (i sverigesvenskan) oftast fria bestämningar till verbet (Huvudsatser § 16, Advb § 42). Initial dislokation som motsvarar ett fritt befintlighets-, tids- eller villkorsadverbial m.m. och dess pronominella kopia kan ofta parafraseras med fundament + adjunktionellt *så*.

I Kiruna {där/så} har man redan börjat strejka.
{På juldagsmorgonen/När ni var små} {då/så} vaknade jag tidigt.
Om jag får höra någonting {då/så} ringer jag dig.

Åtminstone i vardagligt talspråk (och kanske allra mest i finlandssvenskan) kan adjunktionellt *så* förekomma efter initial dislokation: *Är det på det viset så låt det vara då. Om jag får höra någonting så då ringer jag dig.* I finlandssvenskan också efter led där den pronominella kopian fungerar som ett bundet led i verbfrasen (jfr Advb § 42): *Boken så den lade jag nog redan i väskan*. Vanligare i sverigesvenskt talspråk är kanske att *då* och ibland *där* som pronominell kopia i fundamentposition följs av satsinternt adjunktionellt *så*:

Om jag får höra någonting, då så ringer jag dig.
I Kiruna där så har man redan börjat strejka.

När en initial dislokation utgörs av en nominalfras med ett totalitetspronomen kan i ledigt språk en följande deklarativ huvudsats inledas med adjunktionellt *så* som fundament, medan den pronominella kopian står senare i satsen:

Alla flickor så har *de* kort kjol nuförtiden.

[3] Vissa språkbrukare accepterar annex som är korrelat till *det* som huvudord till ett attribut i en icke-deklarativ huvudsats. Det pronominella ledet (*det*) placeras då framför attributet.

Rosor, köpte du det några i dag?
En minijärnväg, har du det någon?

ANM. Initial dislokation med en pronominell kopia fungerande som fundament i deklarativ sats har traditionellt ofta betecknats som dubbel satsdel (i synnerhet dubbelt subjekt) eller dubbelt satsled.

§ 4. Dislokationens form. Dislokationen har samma form som den skulle ha haft om den hade haft den pronominella kopians funktion i den inre satsen.

a) Kasus:

Mig och Sven, har du tänkt på oss?
Henne där borta, henne känner jag inte.
Dig, dig kan man ju aldrig ha med på sånt.

Om den pronominella kopian har possessiv funktion väljs dock grundkasus för initial dislokation (§ 3: 2c). Pronomen som böjs i nominativ och ackusativ står ogärna som dislokation i detta fall.

Ernst och Lena, deras ansökan har jag inte sett.
?{*Hon/Henne*} *från Umeå*, har du läst hennes ansökan?

Om ett pronomen är utbyggt med bestämningar kan det stå i nominativ som dislokation, fastän kopian inne i satsen står i ackusativ:

{*Du/Dig*} *som inte kan hålla tyst*, dig kan man inte anförtro en hemlighet.
{*Hon/Henne*} *i den röda kappan*, henne har jag bestämt sett förut.
Jag såg henne förra året också, {*hon/henne*} *i den röda kappan*.

b) Reflexivt och reciprokt pronomen:

Sin bror, honom vill Per inte träffa.
Sig själv och dig, har han skaffat biljetter åt er?
Varandras böcker, dem läser de aldrig.

c) Kongruensböjning i predikativet:

Så särskilt praktisk, det är jag nog inte.
Så särskilt praktiska, det är vi nog inte.

§ 5. Den pronominella kopians form och betoning. Följande anaforiska pronomen och adverb kan förekomma som pronominella kopior med syftning på dislokation:[1]

han, hon, den [med böjningsformer]
desto, dess, ju, lika, där, dit, då

Dessutom kan följande deiktiska pronomen och adverb stå som pronominella kopior:

jag, vi, du, ni, min, din, vår, er [med böjningsformer]
här, hit, nu, så

Om huvudordet i dislokationen självt är ett av dessa ord, utgörs den pronominella kopian av samma uttryck:[2]

Han (*längst bak*), han har inte förstått någonting.
Men *jag*, jag begrep ingenting.
Du är allt bra dum, du.
Nu, nu vill han inte säga någonting.
Här, här skulle jag vilja bo.
Hit till den här hålan, hit kommer det väl inga bra filmer.
Så (*som kontoristen sitter därborta*), är det nyttigt att sitta så?

När såväl annexet som det motsvarande ledet i satsen är ett pronomen kan final dislokation inte skiljas från final dubblering (§ 10–11).

Direktiva huvudsatser kan ha *du* eller *ni* som final dislokation även när subjektet inte är utsatt, men detta är möjligt bara i sådana satser som kan ha utsatt subjekt (*Ta* (*du*) *med paraplyet, du!*, Huvudsatser § 35).

Pronomenet är kongruent med dislokationen enligt vanliga regler (semantiskt efter kön om referenten är animat, grammatiskt efter genus eljest, Pron. § 36–39):

Sin syster, henne har han anställt som politiskt sakkunnig.
Bilen, den har jag sålt. *Huset*, det har jag sålt.
Bilen, den står på gatan nu. *Bilarna*, de står redan på gatan.

I satser med identifierande predikativ används också *det* i subjektsfunktionen som pronominell kopia till dislokation:

Larsson, {det/han} är ju min lärare.
Lasse, {det/han} var vår bäste målvakt.
{Det/Han} är en bra karl, *den där Lindgren*.

Vid intensionell anafor (Pron. § 47) uteblir kongruensböjning, och pronomenet står i neutrum singularis:[3]

Ljusgröna byxor, det har du väl inte några.
En ny skjorta, det skulle jag verkligen behöva.
Men *80 procent*, det lät ju enormt.

Det skulle inte vara dumt, *en ny kaffeapparat*.
Det är en bra bil, *det där*.

Predikativ som dislokation korresponderar med pronomenet *det* som bundet predikativ i den inre satsen:

{*Bäst i klassen/Jurist*}, det vill han inte bli.

Om adjektivfrasen semantiskt närmast motsvarar ett fritt predikativ i den inre satsen, kan den stå som dislokation endast om det finns något närliggande pronominellt uttryck som kan ingå i den inre satsen med syftning på dislokationen. Relationen mellan pronominell kopia och dislokation kan då vara tämligen fri.

Utstyrd i stor hatt och högklackade skor, skulle du vilja visa dig {sådan/i den stassen} på en begravning?
Som ung student, då var han rätt blyg.

En pronominell kopia som står som fundament i deklarativ huvudsats är oftast obetonad och ansluter sig enklitiskt till den initiala dislokationen. Därigenom har satsen samma prosodi som om dislokationen själv hade varit fundament.

Mat'tias ($_0$han) ska alltid bråka.

Vid kontrast kan dock också den pronominella kopian betonas. I skrift sätter man då gärna komma efter annexet.

Dom flesta är lugna, men *Mat'tias*, 'han ska alltid bråka.

Troligen är benägenheten större att ha betonat pronomen om detta inte är subjekt:

Mat'tias, 'honom ska du alltid bråka med.

Vid final dislokation är den pronominella kopian nästan alltid obetonad:

Men $_0$han ska ju alltid bråka, *Mat'tias*.

[1] En värderande nominalfras inledd med demonstrativt pronomen (jfr Pron. § 81) kan vid initial dislokation fungera i stället för 3 personens pronomen som pronominell kopia i den inre satsen:

Tomas, den idioten har ju alltid så mycket idéer.
Tomas, har den idioten varit här i dag?

När de båda nominalfraserna står i direkt anslutning till varandra kan den senare fattas som apposition till den förra (*Tomas, den idioten*). Konstruktionerna har dock olika prosodi och interpunktion. Appositionen avgränsas t.ex. med komma gentemot den följande texten.

Tomas, den idioten, har inte behagat visa sig.

I talspråk förekommer initiala annex som åsyftas på ett friare sätt av något anaforiskt led i den inre satsen:

Men *Karlssons moster*, den sortens gummor är det mycket krut i.

[2] Den finala dislokationen kan utgöras av ett personligt pronomen (identiskt med den pronominella kopian) bara om satsen utgör en egen språkhandling (dvs. vanligen uttrycks med en huvudsats) och om den pronominella kopian står som subjekt eller som fundament:

Då kommer *han* hit, *han*.
Han tänker visst komma hit, *han*.
Kommer *han* hit, *han?*
Ni har det bra, *ni*.
Det ska bli skönt, *det*.
Han berättar det som en diktare, *han*. (R)
Den ska du se, *den*!

Denna typ kan inte skiljas från final dubblering (§ 10).

[3] En icke-specifik indefinit nominalfras tar normalt det icke-specifika *det* som pronominell kopia i den inre satsen. Marginellt kan i stället delar av nominalfrasen upprepas med *sådan* som attribut och fungera på samma sätt.

En kopiator som kan förminska, {en sådan (kopiator)/det} skulle jag gärna vilja ha på kontoret.
Fåglar som kan prata, vad ska man med {sådana/det} till.

§ 6. Satstyper med initial dislokation. Den ojämförligt vanligaste typen av initial dislokation är den som förekommer i deklarativa huvudsatser med den pronominella kopian som fundament (omedelbart efter dislokationen):[1]

Och *brödernas mor*, hon hade ett uppdrag att fullfölja när hon äntligen fick tag på sina söner. (T)
Men *Anders och Ingemar*, dom kan väl inte finska ännu. (T)
Men *en viss bedömning av hur eleverna har skött sej på kursen*, det blir det alltid. (T)
Hennes bror, honom vill jag inte ta i med tång.

Därutöver förekommer initial dislokation i andra typer av huvudsatser:

Karlsson, be honom komma också. [direktiv sats]
Karlsson, ska du be honom komma också? [rogativ sats]
Karlsson, vem har bett honom komma? [kvesitiv sats]
Den där Karlsson, om vi skulle be honom komma? [suppositiv sats som försynt fråga]
Och den där Karlsson, vad jag är trött på honom! [expressiv sats]
Den där ADB-kursen, kommer den att ligga exakt för sej själv den? (T)
Reklamtexten, vem har skrivit den? (T)

I deklarativa satser står den pronominella kopian normalt inte senare i satsen än som fundament eller del av fundamentet:

Karlsson, {han var här igår/?i går var han här}.
Karlsson, {honom bad jag/?jag bad honom} komma också.
Sent i går kväll, {då såg jag en älg/?jag såg en älg då}.
Karlsson, när han bar ut posten, hade vi aldrig något att klaga på.

[1] Initial dislokation förekommer inte i bisats med af-ordföljd. I narrativ bisats med fa-ordföljd förekommer den däremot, och den pronominella kopian står då alltid som fundament.

Men jag har en känsla av att *ungdomarna nu för tiden* dom vill inte så gärna berätta om vad som händer i skolan. (T)
Men man kan väl nästan räkna med att *en sån amanuens* han är ändå förlorad. (T)
När dom blir lite större så tycker dom att *dom där enkla barnprogrammen* det är ingenting för dom inte. (T)

I bisatser förekommer i talspråk däremot en snarlik konstruktion där både inledare och subjekt upprepas (se vidare Bisatser § 4: 1). Man kan dock diskutera om konstruktioner av denna typ följer grammatiska regler för talspråket eller om de bör förklaras som en ogrammatisk konsekvens av den talade kommunikationens planeringsbetingelser.

Eftersom min bror, eftersom han är sjuk får vi nog uppskjuta släktträffen.
Jag undrar om personalen på sjukhuset, om den kan acceptera detta utan vidare.

§ 7. Satstyper med final dislokation. Final dislokation förekommer i alla slags satser, såväl huvudsatser som bisatser:

Nu är den bestämd, *resan till Schweiz*. [deklarativ huvudsats]
Den är bestämd nu, *resan till Schweiz*. [deklarativ huvudsats]
Är den bestämd än, *resan till Schweiz?* [rogativ huvudsats]
Vem skulle jag lämna det till, *det här paketet?* [kvesitiv huvudsats]
Ta gärna med honom på festen, *den där killen du pratade om*. [direktiv huvudsats]
Om han vill följa med, *din vän*, så är han förstås välkommen. [konditional bisats]
Han hinner aldrig läsa, *vår pojke*. (T)
Jag har aldrig tänkt på vad lika dom är, *krokodiler och ödlor*. (T)

Final dislokation förekommer också vid enledade huvudsatsekvivalenter (jfr Icke satsf. men. § 36: 2b) som motsvarar predikativet i en deklarativ huvudsats:

Intressant bil, *den där gamla Volvon*.
Duktig kanslichef, *den nye ni har fått*.

§ 8. Kombinationer av dislokationer. En och samma sats kan inte ha två initiala eller två finala dislokationer:[1]

**Karlsson Svensson*, har han talat med honom?
*Har han talat med honom, *Karlsson Svensson?*

Möjligen kan två finala dislokationer förekomma, i varje fall om de åtskiljs av tvekpaus:

?Ville han bli det, *Karlsson … ordförande?*

Initial dislokation kan kombineras med final dislokation:

Hovrättsråd, det blev han aldrig, *min svärfar*.
Hovrättsråd, blev han någonsin det, *din svärfar?*

Min yngsta dotter, henne fick han aldrig se, *min svärfar*.
Din yngsta dotter, fick han någonsin se henne, *din svärfar*?

[1] Marginellt förekommer två initiala eller två finala dislokationer om det ena ledet har nominal och det andra adverbiell funktion:

Fredrik och Camilla, när vi hade historieförhör i torsdags, då var det inte mycket de kunde.
Det var inte mycket de kunde då, *Fredrik och Camilla, när vi hade historieförhör i torsdags*.

§ 9. Dislokationens betydelse och textuella funktion. En dislokation anger något som förutsätts vara i någon mening aktuellt eller (om än svagt) förväntat i kontexten eller situationen.

En initial dislokation betecknar ofta något aktuellt som dock inte är så prominent att det direkt kan betecknas med ett anaforiskt pronomen eller adverb. Just genom den initiala dislokationen lyfts det fram och görs till ett nytt tema.

Karlsson, honom har ingen tänkt på att ringa.
Dom som värvar hit dom, dom talar ju om hur bra vi har det. (T)
Den här italienaren, han säger det att han känner sig ovälkommen överallt. (T)
Georg sa ingenting om den sönderslagna vasen. Men *arg*, det blev han allt. [Begreppet ilska är näraliggande genom den föregående kontexten.]
Hovrättsråd, det blev min svärfar aldrig. [t.ex. på tal om svärfaderns juristkarriär][1]

En final dislokation betecknar liksom den initiala dislokationen något aktuellt. Här behandlar emellertid talaren det betecknade som fullt prominent och anger det därför först med ett obetonat anaforiskt uttryck. Samtidigt beskrivs senare referenten för säkerhets skull med en final dislokation, som dock är rätt svagt betonad för att signalera att det bara ger supplerande information. En pejorativ beskrivning av referenten står som dislokation nästan bara finalt.

Jag kan ta det när jag går, *paketet*.
Han var uppe på tidningen i går, *din farfar*.
De tjänar mycket pengar nu, *rörmokarna*.
Nu sitter han och latar sig igen, *den skurken*.

Eftersom den initiala eller finala dislokationen anger något aktuellt är det inte förvånande att en indefinit nominalfras med specifik referent aldrig kan fungera som dislokation:

**En bil*, den står utanför på gatan just nu.
*Den står utanför på gatan just nu, *en bil*.

Däremot kan en indefinit nominalfras med generisk referens fungera som dislokation:[2]

En bil, den är dyr i drift nu för tiden. *Bilar*, de är dyra i drift nu för tiden.
De är högt betalda, *snickare*.

Också när den pronominella kopian är egentligt subjekt kan den indefinita nominalfrasen vara dislokation. Nominalfrasen betecknar då inte samma referent utan bara något av samma slag som något tidigare nämnt. Likaså kan dislokationen vara indefinit om den är icke-specifik, svagt referentiell eller utan referens.

En bil, det står det faktiskt på gatan.
En bil, det skulle jag gärna vilja skaffa mig.
Bil, det kan du väl inte köra här i vildmarken.
Bil, det kan man väl inte kalla det där för.

Om en sats har både initial och final dislokation är vanligen den finala mest prominent i kontext och situation, medan den initiala är något som görs prominent genom att få fungera som initial dislokation:

Häradshövding, det blev han aldrig, *min farfar*.

Eftersom prominensen är karakteristisk för final dislokation är det inte så vanligt att icke-referentiella led står som final dislokation – dessa utgör ju mera sällan fullt prominenta teman. Under vissa villkor kan emellertid också detta ske.

Det står det faktiskt nu på gatan, *en tysk bil*. [Samtalet kan just ha rört sig om tyska bilar.]
Johan tänker bli det så snart som möjligt, {*bäst i klassen/svensk mästare*}. [Någon av de samtalande kan just ha nämnt om Johan att han tänker bli bäst i klassen respektive svensk mästare.]

Genom att ett komplext led lyfts ut ur den inre satsen blir dennas struktur mer överskådlig. I spontant tal kan initial dislokation användas för att presentera en referent eller ett begrepp innan talaren har planerat hela satsen färdig, och final dislokation kan då användas för att förtydliga en referens som talaren efterhand inser är oklar. Final dislokation kan också spegla en talspråklig tendens att placera tunga led sent i satsen.

[1]Även adverbiella led tenderar att vara mera tematiska när de är dislokationer än t.ex. om de står som fundament med adjunktionellt *så*:

På måndag då kan jag tyvärr inte komma. Jfr: På måndag så kan jag tyvärr inte komma.

[2] Singular indefinit nominalfras med generisk betydelse står ogärna som final dislokation:

?Han är högt betald, *en snickare* (*av i dag*).

Final dubblering §10–11

§ 10. Final dubblering av fundament. Ett fundament i en deklarativ huvudsats eller en narrativ bisats med fa-ordföljd kan åsyftas med ett personligt pronomen som finalt annex. Fundamentet är då nästan alltid subjekt.

Fru Svensson är inte dum, *hon*.
Sekreteraren är min favorit, *han*.[1]

En Mercedes kostar mycket i inköp, *den*.
Olyckor kommer inte ensamma, *dom*.
Ärter är gott, *det*.
Bada i ån är nog lite farligt, *det*.
Att han kommer blir bra, *det*.
Det var en bit av charmen, *det*. (R)

Dubbleringen kan utöver det pronominella ledet innehålla ett fokuserande adverbial, särskilt *också*, *heller*:[2]

Karlsson är skicklig, {*han också*/*också han*}.
Karlsson är inget vidare, *han heller*.

Ett subjekt som inte är fundament kan dubbleras om pronomenet särskilt framhävs, t.ex. med *också*, *heller*, och då också i andra satstyper än deklarativa huvudsatser:[3]

Nu ska Ann-Louise fara till Indien, *också hon*.
Tänk om Kalle blir lika duktig, *han också*!
Jag tror inte flickorna kommer, *de heller*.
Har inte dina varor levererats, *de heller?*
Gå (du) på matchen, *du också*!

När fundamentet i en deklarativ sats har annan satsledsfunktion än som subjekt krävs det någon form av särskild framhävning av det för att det skall kunna dubbleras med *den*/*det* som finalt annex:

Filmen såg jag i fjol, *den*, men boken läste jag redan som ung. [framhävning med kontrastbetoning]
Den filmen såg jag i fjol, *den*. [framhävning med demonstrativt pronomen]
Det där ska du låta bli, *det*. [framhävning med demonstrativt pronomen]

De särskilda ackusativformerna av pronomen kan inte stå som finala annex: **Den flickan har jag sett förr, henne*.

Final dubblering av fundament förutsätter att ledets referent är satsens tema och på något sätt aktuell eller (om än svagt) förväntad i sammanhanget. Normalt kan fundamentet därför inte vara indefinit med specifik eller öppen referens (Nomfraser § 107–117).[4]

*En karl var här och frågade efter dig, *han*.
*Någon karl har inte varit här och frågat efter dig, {*han*/*det*}.

Final dubblering är i huvudsak talspråklig och markerar att talaren ger (ofta känslomässig) emfas åt yttrandet.

Om typen *Svensson är inte dålig, han inte* se § 11.

[1] Den dubblerande pronominella kopian måste kongruera med subjektet också när satsen har identifierande predikativ (Subj. § 16–17):

Sven är en trevlig kille, {*han*/**det*}. [Jfr vid dislokation: Sven, {han/det} är en trevlig kille. {Han/Det} är en trevlig kille, Sven.]
Det där är min kusin, {*det*/**hon*}.

[2] Uttryck av typen {*också han/han också/han heller*} kan också placeras som inskott i den inre satsen:

Karlsson har *också han* varit i Kina.
Karlsson har inte {*heller han/han heller*} varit i Kina.
Sänkningen skulle *även den* börja vid runt 15 000 kronor i månaden […] (S)

[3] Vissa språkbrukare kan acceptera dubblering av subjekt som inte är fundament även när det dubblerande pronomenet inte är framhävt:

Är Svensson faktiskt så där dum, *han?*
Men nog är ju Svensson bra dum, *han*.

[4] Expletivt *det* (som varken har betydelse eller kan få referens) kan inte dubbleras:

*Det regnar förskräckligt, *det*.
*Det sitter en katt på trappan, *det*.

En mening som den följande kan ha två strukturer. Antingen är det_1 anaforiskt eller deiktiskt och det_2 utgör en final dubblering placerad framför den narrativa satsen som utgör en final dislokation. I skrift följs då det_2 gärna av komma. Eller också är det_1 expletivt och det_2 + den narrativa satsen är postponerad (Postp. led § 2). I skrift följs då det_2 inte av komma.

Det_1 är trevligt, det_2(,) att han kommer.

ANM. När fundamentet utgörs av ett personligt pronomen kan konstruktionen med lika rätt räknas som final dislokation (§ 5):

Du är allt bra dum, *du*.
Han tänker visst komma hit, *han*.

§ 11. Final dubblering av negation. Ett finalt annex till en huvudsats (vanligtvis deklarativ eller direktiv och någon gång rogativ) kan utgöras av det negerande adverbet *inte*, om satsen innehåller de negerande *inte*, *ingen* eller *ingenting*. Annexet upprepar negationen, och satsen har alltså samma negerade betydelse även utan annexet.[1]

Det går inte att agera Storebror i efterskott, *inte*. (R)
Här var ingen inspektör i går, *inte*!
Inte var det riktigt, *inte*. (R)
[…] men inte kan jag reparera det *inte*. (S)
[…] det är ingenting för dom *inte*. (T)
Försök inte med mig *inte*!
Tro inte att du får komma hit *inte*!
*Jag har {aldrig/sällan} varit där, *inte*.

Negationen kan dubbleras tillsammans med personligt pronomen som final dubblering av fundamentet (§ 10) och med final dislokation (§ 7):

Karlsson får ingen lön här, *han inte*.

Volvon är inte dålig, *den inte*.
Han får ingen lön här, *Karlsson inte*.
Den är inte dålig, *Volvon inte*.

Dubbleringen anger propositionen som på något sätt aktuell i talsituationen och skapar därmed vid påståendebetydelse gärna en föreställning om att någon skulle ha hävdat det motsatta sakförhållandet eller vid uppmaningsbetydelse en föreställning om att lyssnaren tänkt utföra den handling han förehålls att låta bli.

Det negerade alternativet framställs som självklart. Härmed sammanhänger att interrogativa satser med dubblerad negation vanligen tolkas som retoriska frågor (*Var inte det riktigt, inte?*, Huvudsatser § 81). Av samma skäl kan deklarativa huvudsatser med negerande satsadverbial som fundament och med dubblerad negation få frågebetydelse och markera försynthet (jfr Huvudsatser § 22) genom att framställa en önskad handling som utesluten (*Inte kommer du väl hit, inte?*).

Dubblering av negation har ett ledigt stilvärde och förekommer mest i talspråk.[2]

[1] Final dubblering av negation är också rätt vanligt vid elliptiska satser och huvudsatsekvivalenter som inleds med negerande adverbial eller pronomen:

Inte hon, *inte*. (R)
Ingen spridning här *inte*! (R)
Inget långpendlande mellan bostad och arbetsplats här *inte*! (R)

[2] I viss utsträckning förekommer också (talspråkligt) dubblering av andra satsadverbial som kommenterar sanningshalten:

Då far vi *då*.
Även svenskar bor ju i samma hus *ju*. (T)
Men det finns ju bland svenskarna också *ju*. (T)
Nog är ni duktiga, *nog*! [finlandssvenska]

Fritt annex § 12–15

§ 12. Översikt. De fria annexen korresponderar inte med något led i den inre satsen. Som fria annex fungerar framför allt adverbiella led som semantiskt modifierar hela denna. De kan därför närmast sägas motsvara satsadverbial (särskilt sådana som kommenterar, karakteriserar eller understödjer språkhandlingen) eller fria adverbial (särskilt sådana som anger kausalitetsrelationer) i den inre satsen. Den inre satsen är normalt en huvudsats eller en narrativ bisats med fa-ordföljd.

För det första: vi ska inte direkt maska.
Vi ska inte direkt maska, *för det första*.
Om du hör något (så) ring mig.

Också vissa relativa bisatser och nominalfraser som fungerar som apposition till hel sats eller till verbfras fungerar som fria annex. Den inre satsen kan då vara antingen en deklarativ huvudsats eller en bisats.

Han vann hennes gillande, {*vilket/något som*} *slog familjen med häpnad.*
När sedan fadern förlorade en stor del av sin förmögenhet, {*vilket/en omständighet som*} *inte gjorde livet lättare för Vera*, föreföll planerna än mer orealistiska.

De adverbiella fria annexen kan stå såväl initialt som finalt (eller medialt) medan de nominala endast står finalt (eller medialt).

§ 13. Fria annex som motsvarar satsadverbial i den inre satsen. Ett led som hade kunnat vara satsadverbial i den inre satsen kan (i huvudsatser) placeras utanför denna, som initialt eller finalt fritt annex. Förmågan eller benägenheten att fungera som fritt annex är beroende av ledets betydelse.

a) Som initiala fria annex står i synnerhet led som motsvarar konjunktionella satsadverbial, men också led som motsvarar modala satsadverbial vilka uttrycker en språkhandlingskommentar (Satsadvl § 14, 31):

Alltså, avsikten är ju att folk ska köpa bilen. (T)
Förresten det vore att spilla tid! (R)
Sannerligen, den är välbehövlig! (R)
Vänligen rök inte vid disken.
För tusan, {åk till Stockholm då/den är ju tom}!

Särskilt sådana led som hänför sig till satsens språkhandling står mera typiskt som fria annex än som satsadverbial i den inre satsen (Satsadvl § 34):

För sista gången, Celia, följ med oss in! (R)
Men på tal om Tennyson, har du läst Maud? (R)
Men *hur som helst*, nu har du väl ordnat det fint för dig? (R)
Men *hur som helst*, vi har varit förbundna med dom under många, många år […] (T)

Adverbiella bisatser kan fungera som fria annex när de hänför sig till satsens språkhandling:

Om sanningen ska fram: du ser rätt hängig ut.
När du nu själv nämner det, kan du låna mig lite pengar?

Ett fritt annex med satsadverbialsbetydelse kan följas av adjunktionellt *så* och därefter av en fullständig huvudsats, t.ex. en deklarativ eller kvesitiv huvudsats (med en satsbas på första plats) eller en direktiv eller rogativ huvudsats (med det finita verbet på första plats). Konstruktionen är talspråklig och har ledigt stilvärde.

Förresten så nog har det kommit ut. *Förresten* (*så*) det har nog kommit ut. [Vanligen: Förresten så har det nog kommit ut.]
Om jag får säga en sak (*så*) alla har kommit. [Vanligen: Om jag får säga en sak så har alla kommit.]
Förresten (*så*) vem kan ha läckt ut det?

Hur som helst (*så*) har du hört det senaste?
För sista gången (*så*) följ med oss in!

Jfr också Advb § 42: d.

b) Som finala fria annex står adverbiella fraser som motsvarar olika slag av modala och konjunktionella satsadverbial (Satsadvl § 13, 31). Ofta kan det inte entydigt avgöras om de står som finala annex eller i den inre satsens slutfält.

Jag har fått jobb, *förmodligen*. (R)
[…] jag förstår dej nu *däremot*. (R)
Var det en minibuss, *alltså?* (R)
Hur känns det idag, *då?* (R)
Förut hette det Saint någonting – *om jag tänker på rätt hus*. (R)
{Åk till Stockholm då/Den är ju tom}, *för tusan*.

Se om fria annex med satsadverbialsbetydelse också i kapitel 30 Satsadverbial. När de är satsformade kan de vara vagt avgränsade från fria adverbial. Om en liknande kommunikativ funktion hos anförande satser se Anf. men. § 9 Anm. 1.

ANM. Som fritt annex har ofta ett satsadverbial, liksom även ett fritt adverbial enligt § 14, kallats ”fritt fundament”.

§ 14. Fria annex som motsvarar fria adverbial i den inre satsen. Ett initialt fritt annex motsvarar ibland vissa typer av fria adverbial. Detta är fallet särskilt när annexet har formen av adverbiell bisats eller av preposition + infinitivfras och har kausalitetsbetydelse (villkor, orsak, avsikt, följd etc., Advl § 113) eller tidsbetydelse.

Vad som än händer, stugan säljer jag (i alla fall) inte.
Om Veronica hör av sig (så) ring mig.
Även om ni skulle få höra annat: ordern gäller (ändå)!
När Veronica har hört av sig (så) ring mig.
Om du har nåt att anmäla, så gör det genast. (R)
För att tala med receptionen slå nollan.

Generaliserande bisatser och konditionala bisatser står särskilt ofta initialt som fria annex, de sistnämnda särskilt vid direktiva och kvesitiva huvudsatser men däremot nästan aldrig vid rogativa. Om adverbiella bisatser som inskjutna kommentarer till ett föregående led (*Yrkesarbete, särskilt om det är kvalificerat, ger stor tillfredsställelse*) se Bisatser § 93.

Icke satsformade led vilka betydelsemässigt förhåller sig som fria adverbial till den inre satsen kan i allmänhet parafraseras med bisatser:[1]

Med så mycket pengar, nog borde ni kunna spela den italienska satellittävlingen!
≈ När ni har så mycket pengar …
Vid brandfara slå in glaset. ≈ Om brand hotar …

Ofta kan sådana adverbiella led lättare fungera som fria annex om hela den utvidgade satsen inleds av konjunktion som semantiskt relaterar den följande inre satsens proposition till den föregående kontexten:

Men *trots det kommissarien sa*: jag trodde på något sätt aldrig att de var verkliga.
Jfr: *?Trots det kommissarien sa*: jag trodde på något sätt aldrig att de var verkliga.

Initiala fria annex som motsvarar fria adverbial i den inre satsen följs ofta av adjunktionellt *så* (Huvudsatser § 16, Advb § 42):

Om nån skulle tappa lite aska på mattan, så vad gjorde det? (R)
[…] men *även om du tror det*, så tala inte om det för dom. (R)
Så *skulle ni höra gonggongen* så söla inte! (R)
När vi kommer hem igen så hör av Dig. (R)

Vid deklarativa huvudsatser förekommer adjunktionellt *så* efter initialt fritt annex framför allt framför negerande och vissa andra satsadverbial som fundament. Många språkbrukare kan dock använda *så* också framför andra typer av fundament, särskilt om detta inte är subjekt.

Nej, för *vad Lawrence än saknade* så inte var det förmågan att älska. (R)
Vem hon än dansade med, så nog blev de förälskade i henne.
Vad som än händer så stugan behåller jag. [Vanligen: Vad som än händer, stugan behåller jag. Eller med fundament i stället för fritt annex: Vad som än händer så behåller jag stugan.]
?Vad han än saknade, så det var inte förmågan att älska. [Hellre: Vad han än saknade – det var inte förmågan att älska. Eller med fundament i stället för fritt annex: Vad han än saknade så var det inte förmågan att älska.]

Om bruket av adjunktionellt *så* i deklarativ huvudsats se Huvudsatser § 16.

Vissa typer av initiala fria annex, särskilt sådana som utgörs av konditionala och temporala bisatser, kan alternativt stå som dislokationer, dvs. ha pronominella kopior i den inre satsen (§ 3: 1), t.ex. {*Om/När*} *Veronica hör av sig, ring mig då*. Led som kan vara initiala fria annex kan i princip också placeras efter den inre satsen, men det är då ofta oklart om de är finala annex eller bara är placerade sist i den inre satsens slutfält.[2]

[1] Också satsvärdiga disjunktiva samordningar kan fungera på liknande sätt som fria annex men räknas i denna grammatik som icke satsformade meningar som bildar komplex mening med den efterföljande (Kompl. men. § 9: b):

Behörig eller inte, han ska ha jobbet. Jfr: Vare sig han är behörig eller inte: han ska ha jobbet.
Förkylning eller magsjuka, jag ska i alla fall ge mig av i morgon.

[2] Om fria initiala annex eller om fundament erinrar direktiva och deklarativa huvudsatser med konditional relation till en följande deklarativ huvudsats, vanligen inledd med *så*:

Börja diska så plockar jag in.
Jag börjar diska så plockar du in.

Se Bisatser § 134 Anm., Huvudsatser § 15: 2d, 43, Kompl. men. § 9: e.

ANM. Ett fritt annex som motsvarar satsadverbial (§ 13) eller ett fritt adverbial i den inre satsen har ibland kallats ”fritt fundament”.

§ 15. Apposition till sats eller verbfras som finalt fritt annex. En apposition (Nomfraser § 65–70) står vanligen som finalt fritt annex om den bestämmer satsen eller verbfrasen. Sådana appositioner förekommer vid deklarativa huvudsatser samt vid åtskilliga bisatstyper. Ofta har de formen av en relativ bisats (Bisatser § 37) eller av en nominalfras vars semantiskt tunga led är en attributiv relativ bisats.[1]

a) Appositionen bestämmer hela den inre satsen (eventuellt minus satsadverbial):

Hon accepterar nog erbjudandet, {*vilket/något som*} *vi inte hade räknat med*.
Hon accepterade erbjudandet, *ett beslut som förvånade oss*.
Eftersom hon har accepterat erbjudandet, {*vilket/något som*) *vi inte hade räknat med*, måste vi handla snabbt.
Hon stod kvar med ryggen mot honom, *vilket hon trodde att han skulle föredra*. (R)
Hans egen tid gick mest åt till administration, *vilket han inte fann så roligt*. (R)
Undervisningen blir också mer individualiserad, *något som är bra för de svagare eleverna och elever med annat modersmål än svenska*. (S)
Det kom klichémaskiner som förbilligade användandet av pressbilder, *varför de landsortstidningar som ville vara med skaffade egna pressfotografer*. (S)
Om valet blir någorlunda fritt och alla partier har tillgång till massmedierna, *vilket i och för sig är högst osäkert*, blir ändå parlamentet legitimt i allmänhetens ögon. (S)

b) Appositionen bestämmer ett verb inklusive dess närmaste eller också alla dess bestämningar:

Men storföretagen köper inte längre allt de kan komma över i datautrustning, *vilket de gjort under många år från otillräckliga leverantörer*. (S)
Hon har genomskådat chefen först nu, *något som jag gjorde redan i höstas*.

[1] Appositioner till satser och verbfraser står alternativt inskjutna i den inre satsen (§ 16) men inte satsintegrerat. De förekommer främst i neutralt och formellt skriftspråk.

§ 16. Medialt placerade annex. När ett satsled kan stå som final dislokation, final dubblering eller finalt fritt annex kan det också vanligen placeras medialt, dvs. inskjutet tidigare i satsen. Annexet kan då stå på olika ställen i satsen men skjuts normalt inte in i blockled och inte heller inom sekvenser med sammanfattningsbetoning (t.ex. mellan verb och intillstående partikeladverbial, t.ex. *köpa in*, mellan verb och intillstående indefinit objekt, t.ex. *köpa disketter*, eller mellan verb och intillstående bundet subjektspredikativ, t.ex. *ligga sjuk*).

a) Fria annex som motsvarar satsadverbial (se också Satsadvl § 15, 31), som ju också kan stå som initiala annex (§ 13), placeras ofta mellan satsbas och satskärna:

Hur, *rent praktiskt*, har ni tänkt vara hygglig? (R)
De olyckliga armenierna, *för att nu återkomma till vårt århundrades grövsta förbrytelse*, lär ha vant sig vid dödsmarscherna genom den syriska öknen. (R)
Egentligen, *om jag ska vara fräck*, är han inte mycket äldre än de. (R)

Sådana annex kan också skjutas in på andra ställen i satsen:

Jaromil var inte, *uppriktigt sagt*, alltför bekymrad över de strejkande arbetarna i Marseille […] (R)
Stina har inte skött den här saken – *uppriktigt sagt* – helt korrekt.

b) Fria annex med funktion som appositioner till sats eller verbfras skjuts normalt in tidigast på mittfältsadverbialens plats, dvs. direkt efter det finita verbet i fasatser och tidigast direkt efter subjektet i af-satser:[1]

Hon har, {*vilket/något som*} *ingen räknat med*, alldeles nyligen accepterat erbjudandet.
Följande dag blev journalisten, {*vilket/något som*} *gladde oss alla*, utsläppt ur fängelset.
Eftersom Karin, {*vilket/något som*} *ingen räknat med*, har accepterat erbjudandet måste vi handla snabbt.
*Karin, {*vilket/något som*} *ingen räknat med*, har accepterat erbjudandet.

c) Led som annars är finala annex (särskilt dislokation eller final dubblering) kan stå inskjutna i den inre satsens slutfält:

Plötsligt gick han fram, *min blyge man*, till podiet och började tala. [dislokation]
David är inte dum, *han*, på datorer. [dubblering av fundament]
David är inte dum *inte*, på datorer. [dubblering av negation]

De flesta typer av medialt placerade annex markeras i tal genom ett brott i intonationskurvan: de har normalt lägre tonhöjd än kringliggande led. I skrift markeras de vanligen med omgivande komma.[2]

Om placering av adverbiella bisatser som inskjutna kommentarer till led i satsen se Bisatser § 93.

[1] När en adverbiell bisats utgör en kommentar till ett visst uttryck i satsen står den ofta efter det led som kommenteras (jfr Bisatser § 93):

Datapelle, *som vi kallar honom*, var här just med den nya skrivaren.
Utpressning, *även om det inte rör sig om pengar*, är farlig. (R)

[2] I vissa fall kan led uppfattas som annex inskjutna i satsen fastän de står på den plats som tillkommer motsvarande satsledsfunktion enligt satsschemat, nämligen om intonationen (i tal) respektive interpunktionen (i skrift) markerar dem som inskott:

Stina har, *uppriktigt sagt*, inte skött den här saken helt korrekt.

§ 17. Kombinationer av och ordningen mellan annexled. En och samma sats kan ha flera initiala och/eller finala annexled av olika slag:

Musik, det är fult *det*.
Musik, är inte det fult *det*?
David, han är inte dum, *han inte*.
Generaldirektör, det blev han aldrig, *min svärfar*.
Men *hans mamma*, hon dog, *hon*.

I allmänhet är olika typer av annex fritt kombinerbara med varandra. När flera initiala annexled kombineras med varandra tycks det inte finnas några grammatiska restriktioner på ledföljden. En dislokation står dock helst sist.

{*Uppriktigt sagt/Medan jag tänker på det*}, *Filip*, han gör mig bekymrad.
Filip, {*uppriktigt sagt/medan jag tänker på det*}, han gör mig bekymrad.
Vad som än händer, *stugan* den säljer jag aldrig.
Uppriktigt sagt, *vad som än händer*, stugan säljer jag aldrig.
Vad som än händer, *uppriktigt sagt*, stugan säljer jag aldrig.
?*Stugan*, *vad som än händer*, den säljer jag aldrig.

Också när flera finala annex kombineras med varandra är olika ledföljder möjliga. Om inte särskilda skäl motiverar en annan ordning, tycks dock den följande vara mest naturlig: (1) final dislokation + (2) final dubblering + (3) fritt annex som motsvarar satsadverbial eller fritt adverbial i den inre satsen + (4) fritt annex som är apposition till den inre satsen eller verbfras i denna.

Han har det inte så lätt, *Gunnar inte*. [1 + 2]
Han har det inte så lätt, *Gunnar*, *uppriktigt sagt*. [1 + 3]
Han har det inte så lätt, *Gunnar*, *vilket jag inte heller hade trott*. [1 + 4]
Han har det inte så lätt, *inte*, *uppriktigt sagt*. [2 + 3]
Han har det inte så lätt, *inte*, *vilket jag inte heller hade trott*. [2 + 4]
Han har det inte så lätt, *uppriktigt sagt*, *vilket jag inte heller hade trott*. [3 + 4]

I många fall kan man dock lika gärna uppfatta det annex som inte står sist som inskjutet (§ 16) eller som placerat i den inre satsens slutfält.

37 BISATSER

Bisatser. Allmänt 1–16

1 Översikt.

Struktur 2–4

2 Bisatsens inledare. 3 Underförstått led. 4 Bisatskärnans struktur.

Syntaktisk funktion och distribution 5–12

5 Underordnad sats. 6 Nominal funktion. 7 Adverbial. 8 Attribut. 9 Funktion i satsvärdiga fraser. 10 Andra syntaktiska funktioner. 11 Annex. 12 Pronomensyftning och ellips.

Betydelse 13–15

13 Bisatsen uttrycker inte ensam en språkhandling. 14 Bisatsens fakticitet. 15 Bisatsens semantiska relation till matrissatsen: konstituerande och specificerande sats.

16 Bisatsernas indelning.

Relativa bisatser 17–45

17 Översikt.

Attributiva relativa bisatser 18–33

Struktur 18–22: 18 *Som* som inledare av relativ bisats. 19 Relativ bisats utan inledare. 20 Satsbasens struktur i relativa bisatser. 21 Satsbasens satsledsfunktion i relativa bisatser. 22 Valet mellan subjunktion och *vilken* som inledare i relativa bisatser.

Syntaktisk funktion och distribution 23–26: 23 Attribut med resten av nominalfrasen som korrelat. 24 Flera attributiva relativsatser i samma nominalfras. 25 Attributiv relativsats samordnad med föregående prepositionsattribut. 26 Postponering av restriktiv relativ bisats.

Betydelse 27–33: 27 Specificering av korrelatets betydelse. 28 Restriktiv relativ bisats i definit nominalfras. 29 Icke-restriktiv relativ bisats i definit nominalfras. 30 Relativ bisats i indefinit nominalfras. 31 Betydelsesvagt korrelat till restriktiv relativ bisats. 32 Strukturella reflexer av distinktionen mellan restriktiv och icke-restriktiv betydelse. 33 Satsfogningar av typen *Du är dum som står här och diskar*, *Han är säkert spanjor som har så svart hår* (kausal relativsats).

Vanligen korrelatlösa relativa bisatser 34–36

34 Relativ bisats inledd av *vad* (nominal relativsats). 35 Relativ bisats inledd av *när* eller *då* (temporal relativsats). 36 Relativ bisats inledd av *där* eller *dit* (lokal relativsats).

Appositionell relativ bisats 37

37 Relativ bisats som apposition till sats m.m.

Relativ bisats som utbrytningskomplement 38–39

38 Utbrytningskonstruktionens struktur. 39 Utbrytningskonstruktionens betydelse.

40 Falsk utbrytning.

Bisatser som erinrar om relativa bisatser 41–42

41 Relativa bisatser gentemot komparativa bisatser. 42 Relativa bisatser gentemot kvesitiva bisatser.

Parafraser av relativa bisatser 43–45

43 Parafraser av attributiv relativ bisats. 44 Parafraser av appositionell relativ bisats. 45 Parafraser av utbrytningskonstruktion.

Nominala bisatser 46–82

46 Översikt.

Nominala bisatsers syntaktiska funktion och distribution 47–58

47 Subjekt. 48 Objekt. 49 Rektion. 50 Subjektspredikativ. 51 Appositionellt attribut. 52 Komplement till adverb. 53 Utbrutet led. 54 Initial dislokation. 55 Utelämning av preposition framför nominal bisats. 56 Bestämning till interrogativt ord. 57 Nominal bisats fokuserad av satsadverbial. 58 Samordning av nominala bisatser.

Narrativa bisatser 59–63

59 Subjunktion och utelämning av subjunktion. 60 Af-sats och fa-sats. 61 Ospecificerad propositionell betydelse. 62 Neutral eller presupponerad fakticitet. 63 Avgränsning av narrativ bisats.

Interrogativa bisatser 64–78

64 Översikt. 65 Oavgjord sanningshalt. 66 Interrogativ bisats som bestämning till *oavsett, likgiltigt, bortsett från, frånsett.*

Rogativa bisatser 67–70: 67 Inledare. 68 Neutral fakticitet. 69 Disjunktivt samordnade rogativa bisatser. 70 Rogativ och konditional *om*-sats.

Kvesitiva bisatser 71–78: 71 Struktur. 72 Adjunktionellt *som* efter satsbasen. 73 Flera interrogativa led i kvesitiv bisats. 74 Interrogativ satsbas i kvesitiva bisatser med samordning. 75 Ellips av bisatskärnan. 76 Presupponerad fakticitet. 77 Förbleknad sättsbetydelse hos *hur*. 78 Avgränsning av kvesitiv bisats.

Expressiva bisatser 79–80

79 Struktur. 80 Förvåning och/eller värdering.

Parafraser av nominala bisatser 81–82

81 Parafraser av narrativ bisats. 82 Parafraser av expressiv bisats.

Adverbiella bisatser 83–150

83 Översikt.

Adverbiella bisatsers syntaktiska funktion och distribution 84–98

84 Fria adverbial i verbfrasen. 85 Bundna bestämningar i verbfrasen. 86 Bundna

adverbial i komparativa adverb- och adjektivfraser. 87 Attribut till tidsbetecknande substantiv. 88 Satsadverbial. 89 Nominal funktion. 90 Rektion i subjunktionsfras. 91 Predikativ funktion. 92 Dislokation. 93 Fria annex. 94 Framförställd bestämning till bisatsen. 95 Adverbiell bisats som utbrutet led, fokuserad av satsadverbial eller i samordning föregången av negerande eller disjunktivt adverbial. 96 Adverbiell bisats föregången av negerande adverbial. 97 Ellipser. 98 Samordning av adverbiella bisatser.

Temporala bisatser 99–105

99 Tidfästning. 100 Presupponerad fakticitet. 101 Tidsrelationer i temporala satsfogningar. 102 Aktionsartsrelationer i temporala satsfogningar. 103 Aktualisering av sakförhållanden. 104 Sekundära betydelser hos temporala bisatser. 105 Satsfogning av typen *Det är länge sedan hon var här*.

Komparativa bisatser 106–112

106 Bundet adverbial till komparator, bundet eller fritt adverbial i verbfrasen. 107 Jämförelse: skillnad och likhet. 108 Presupponerad fakticitet. 109 Utelämning och utvidgning av inledare. 110 Anaforiska eller utelämnade led i verbfrasen. 111 Parallelliserande betydelse. 112 Bisatser och fraser som erinrar om komparativ bisats.

Proportionala bisatser 113

113 Proportionell gradstegring.

Generaliserande bisatser 114–117

114 Fri och bunden generaliserande bisats. 115 Otillräckligt hinder. 116 Ignorativ betydelse. 117 Presupponerad fakticitet.

Kausala bisatser 118–123

118 Orsak och skäl. 119 Presupponerad, hävdad eller neutral fakticitet. 120 Subjunktionerna *eftersom* och *därför att* (eller *emedan*, *för att*): tendenser till syntaktisk och semantisk differentiering. 121 Satsfogning av typen *Dum som jag var, sålde jag den.* 122 Satsfogning av typen *Som den pedant jag är tog jag bort tidningarna från köksbordet.* 123 Satsfogning av typen *Så fina blommor som du har måste du vara expert.*

Konsekutiva bisatser 124–125

124 Följd. 125 Hävdad, presupponerad eller neutral fakticitet.

Finala bisatser 126–127

126 Avsikt. 127 Neutral fakticitet.

Koncessiva bisatser 128–130

128 Otillräckligt hinder eller vilseledande premiss. 129 Olika fakticitet. 130 Satsfogning av typen *Så liten han var redde han upp saken.*

Konditionala bisatser 131–141

131 Villkor. 132 Neutral, osannolik eller irreell fakticitet. 133 Hjälpverbet *skulle* i konditional bisats. 134 Oinledd konditional bisats. 135 Önskan. 136 Otillräckligt hinder. 137 Konditional bisats utan villkorsbetydelse. 138 Konditional satsfogning med underförstått tankeled. 139 Konditional bisats jämförd med temporal bisats inledd med *när* eller *då*. 140 Konditional bisats jämförd med kausal. 141 Konditionala inledare med inskränkt användning.

Parafraser av adverbiella bisatser 142–150

142 Parafraser av temporal bisats. 143 Parafraser av komparativ bisats. 144 Parafraser av proportional bisats. 145 Parafraser av generaliserande bisats. 146 Parafraser av kausal bisats. 147 Parafraser av konsekutiv bisats. 148 Parafraser av final bisats. 149 Parafraser av koncessiv bisats. 150 Parafraser av konditional bisats.

Bisatser. Allmänt §1–16

§ 1. Översikt. En bisats är en syntaktiskt underordnad sats, dvs. en sats som är satsled i en annan sats. Den prototypiska bisatsen kännetecknas dessutom av följande strukturella egenskaper: den inleds med en subjunktion eller en satsbas och dess kärna är en af-sats, dvs. subjektet och mittfältsadverbialen föregår det finita verbet och hjälpverbet *har/hade* kan utelämnas. Semantiskt utmärks den prototypiska bisatsen av att den uttrycker en proposition som inte ensam anger en språkhandling utan bara ett förhållande som talaren behöver hänvisa till för att kunna utföra en språkhandling, t.ex. påstå eller fråga.

Vissa typer av bisatser fungerar främst som attribut i den överordnade satsen:

Var har du boken *som du köpte?*

Andra bisatstyper har främst nominal funktion i den överordnade satsen, t.ex. som subjekt (vanligen postponerat), som objekt eller som rektion:

Det gläder mig *att du ser så mycket friskare ut.*
Nu undrar många *om hon är skadad.*
Vart skåpen har tagit vägen tycks ingen ha en aning om.

En tredje grupp av bisatser fungerar i första hand som adverbial:

Sten slutade på kursen *eftersom den var för lätt för honom.*
Vad som än händer fortsätter tävlingarna.
Nog tänker vi stanna *så länge festivalen pågår.*
Han har betalat mer *än han fick för det gamla* för sitt nya hus i Sävedalen.

Den prototypiska bisatsens strukturella, semantiska och syntaktiskt funktionella egenskaper är inte tillfälligt kopplade till varandra. Bisatsinledarna anger den semantiska relationen mellan över- och underordnad sats. Att huvudsatsen har en mera varierad ordföljd än bisatsen sammanhänger med att språkhandlingskaraktären delvis anges med ordföljd samt att meningens anpassning till kontexten sätter spår framför allt i huvudsatsen.

Alla bisatser har dock inte den prototypiska bisatsens egenskaper. Så kan exempelvis inledare saknas.

Bilen (*som*) *jag köpte* är bra.
Jag hoppas (*att*) *du gillar den.*

I vissa fall kan bisatsen ha formen av en fa-sats:

Hade jag känt henne bättre skulle jag inte ha sagt så.
Man antar *att i morgon har vattnet säkert sjunkit undan.*

Vissa slags bisatser med prototypisk bisatsstruktur kan också användas för att utföra språkhandlingar, framför allt för att påstå:

Tjuven, *som snabbt försvann från platsen*, bedöms ha varit i 30-årsåldern.

ANM. 1. Af-ordföljd är bisatsens typiska ordföljd, men den förekommer också i huvudsatser, se Huvudsatser § 2.

ANM. 2. De enskilda strukturella kännetecknen på bisats behöver inte vara för handen i den enskilda satsen. Ofta saknar satsen adverbial i mittfältet, *har/hade* behöver inte utelämnas i bisatsen, vissa ord eller fraser som kan inleda bisatser kan också inleda huvudsatser, och även den deklarativa huvudsatsen har oftast subjektet före det finita verbet. Vanligen har dock satsfogningen minst ett kännetecken som entydigt visar vad som är bisats.

De kände inte till *när han tänkte komma.*

Inledaren *när* finns också i huvudsats (*När tänkte han komma?*), men ordföljden visar skillnaden. Att *när han tänkte komma* är en bisats ser vi också av dess relation till den syntaktiska omgivningen: den utgör objekt i en annan sats som utan bisatsen skulle bli grammatiskt ofullständig (**De kände inte till.*). Att exemplets avslutande interrogativa sats är en bisats markeras dessutom i tal med prosodi och i skrift med avsaknad av inledande stor bokstav och av frågetecken.

Struktur § 2–4

§ 2. Bisatsens inledare. Bisatsens inledare visar var bisatsen börjar och anger hur bisatsen semantiskt och syntaktiskt hänger ihop med resten av den överordnade satsen. Inledaren kan vara subjunktion eller satsbas.[1]

1. Subjunktionen förhåller sig syntaktiskt till sin bisatskärna (= resten av bisatsen) på ungefär samma sätt som en preposition förhåller sig till rektionen i en prepositionsfras. De basala subjunktionerna med allmän betydelse (*att*, *om*, *som*, *än*, Konjn, subjn, infm. § 7) inleder prototypiskt dels bisatser med nominal funktion (narrativa bisatser och den vanligaste typen av rogativa), dels bisatser som har attributiv funktion eller som eljest är bestämningar i ett enskilt led i den överordnade satsen (den vanligaste typen av relativa bisatser, konsekutiva *att*-satser, komparativa *som*- och *än*-satser).

Både *att* och *som* kan utelämnas under vissa betingelser (§ 59, 19):[2]

Vi trodde inte (*att*) *han skulle komma.*
Han tog med sig boken (*som*) *han hade skrivit.*

Adverbiellt fungerande bisatser inleds däremot oftast av icke-basal subjunktion med mera pregnant betydelse (Konjn, subjn, infm. § 8) som inledare, antingen en ettordssubjunktion, t.ex. *eftersom*, *emedan*, *fastän*, *förrän*, *ifall*, *innan*, *medan*, *sedan*, *tills*,

eller en lexikaliserad flerordssubjunktion, t.ex. *därför att*, *efter* (*det*) (*att*), *för att*, *för den händelse* (*att*), *så att*, *till dess* (*att*), *under det* (*att*), *bäst* (*som*), *helst som*, *så länge* (*som*), *så mycket mer som*, *även om*.

2. Satsbasen fungerar inte bara som inledare utan har också satsledsfunktion i bisatsens satskärna som dennas subjekt, objekt, adverbial eller liknande (Satsbaser § 5). Bisatser som inleds eller kan inledas av satsbas är följande: relativa, interrogativa, generaliserande, expressiva och proportionala.

De elever *vilkas föräldrar vi skrev till* har protesterat. [relativ]
Vi var inte hemma (den dagen) *när olyckan inträffade*. [relativ]
Stugan är naturskönt belägen (vid den krök) *där ån vidgar sig*. [relativ]
Hon frågade *vems föräldrar vi hade skrivit till*. [interrogativ]
Du får inget svar *vems föräldrar du än skriver till*. [generaliserande]
Han pratade med *vems föräldrar det nu var som kom*. [generaliserande]
Det är fantastiskt *vad fina blommor du har*. [expressiv]
Ju fortare det går desto nöjdare är hon. [proportional]

Satsbasen har olika struktur i de olika bisatstyperna:

a) Relativ bisats: Satsbasen antingen är eller innehåller relativa pronomen som *vilken*, *vars* eller består av relativa adverb: *där*, *dit*, *då*, *när*, *var-* + preposition.[3]

b) Interrogativ (kvesitiv) och generaliserande bisats: Satsbasen är eller innehåller interrogativt pronomen eller adverb som *vem*, *vad*, *vilken*, *hurdan*, *hur*, *när*, *var*, *vart*, *varför* etc.

c) Expressiv bisats: Satsbasen är eller innehåller *vilken*, *vad*, *hur*, *så*, *sådan*.

d) Proportional bisats: Satsbasen är eller innehåller *ju* + adjektiv, adverb, pronomen i komparativ.

Satsbasen kan ha satsledsfunktion i en sats som är underordnad bisatsen (satsfläta; Satsbaser § 10–16):

Ju fler böcker han sa att han hade läst, desto nöjdare var hon.

I vissa fall har satsbasen ingen satsledsfunktion i den underordnade satsen utan fungerar i stället som korrelat till ett resumtivt pronomen (Satsbaser § 16):

Ju fler böcker hon frågade om de fanns inne, desto ivrigare blev han.

Om satsbasen är subjekt följer obligatoriskt subjunktionen *som* som adjunktionellt led efter satsbasen utom efter *vilken* i relativ bisats. Också eljest förekommer *som* efter satsbas med nominal funktion.

Hon frågade *vems föräldrar som kunde komma*.
Hon frågade *vems föräldrar* (*som*) *han hade träffat*.

[1] Bisatsinledare kan i många fall samordnas (också vissa fall av subjunktion + satsbas):

Vi frågade *om och när hon tänkte köpa upp konkurrenten*.

[2] I stället för konditional bisats inledd med *om* används i vissa fall optionellt rogativformad bisats utan inledare (§ 4:2a).

[3] Den relativa bisatsen inleds dock vanligen inte av satsbas utan av subjunktionen *som* eller saknar inledare.

§ 3. Underförstått led. I vissa typer av bisatser är ett led obligatoriskt underförstått.

a) Relativ bisats inledd av *som* (eller utan inledare) har underförstått led, vanligen med nominal satsledsfunktion:

Hon kände inte den person (*som*) *jag mötte*. [underförstått objekt]
Hon kände inte den person (*som*) *jag talade med*. [underförstådd rektion]

b) Komparativ bisats inledd av *som* eller *än* har underförstått led med olika slag av satsledsfunktion:

Hon är lika snabb *som han är*. [underförstått predikativ]
Hon äter fortare *än han äter*. [underförstått adverbial]
Vi köpte en enklare bil *än vi räknat med*. [underförstådd rektion]
Vi gör *som vi alltid har gjort*. [underförstått adverbial]
Det blir *som du förstår* ingen föreställning. [underförstått objekt]

c) Temporal bisats inledd av subjunktion har underförstått tidsadverbial:

Han var hemma *medan festen varade*. [Jfr: *Festen varade.]
Den lokala festen äger rum varje år två veckor *innan påsken infaller*. [Jfr: *Påsken infaller.]

Jämför bisatser inledda av satsbas, där den ordinarie platsen för det satsled vars funktion upprätthålls av satsbasen är tom.

Det underförstådda ledet kan finnas i en sats eller infinitivfras som är underordnad den där inledaren står (satsfläta; Satsbaser § 10–16, Inffraser § 23):

Där står den cykeln *som jag tror att Pernilla önskar sig*. [underförstått objekt]
Anders var framme *innan de sa att tåget skulle komma*. [underförstått adverbial]
Bengt har hämtat fler stolar *än jag bad honom hämta*. [underförstått objekt]

I vissa fall har den underordnade satsen inget underförstått led utan i stället ett anaforiskt, resumtivt pronomen (Satsbaser § 16):

Där står en sådan cykel *som jag inte vet vad den heter*.

§ 4. Bisatskärnans struktur. Bisatser är normalt af-satser, men några bisatstyper (konditionala, narrativa samt i talspråk kvesitiva) kan ha fa-form (med sinsemellan olika ordföljd).[1]

1. Af-satsens ordföljd beskrivs i kapitel 28 Satsens struktur. Ett par exempel med prototypisk af-ordföljd ges i Schema 1.

Inledare	Subj.	Mittfältsadvl	Finit verb	Resten av satsen
att	Hugo	nog inte	hade	tänkt köpa någonting till Terese
som	jag	visst	skulle	vilja hämta från källaren
vad	du	till slut	skall	välja som present

SCHEMA 1. Exempel på bisatser med prototypisk af-ordföljd.

Ordföljden ändras inte av att en satsbas står på inledarplats, oberoende av satsbasens satsledsfunktion:

Hon frågade *vilka åtgärder de har vidtagit*. [Jfr i huvudsats: Vilka åtgärder har de vidtagit?]

Ett mittfältsadverbial som placeras före subjektet (Satsens struktur § 8: a) kan se ut som ett fundament, men det kan inte följas av adjunktionellt *så* (som motsvarande adverbiella fundament i deklarativ huvudsats), och det medför inte att subjektet placeras efter det finita verbet:

Eftersom i så fall Lasse kan vikariera, så ordnar det sig. [Jfr i huvudsats: I så fall kan Lasse vikariera.]
**Eftersom i så fall så kan Lasse vikariera*, ordnar det sig. [Jfr i huvudsats: I så fall så kan Lasse vikariera.]

I vissa fall kan ett sådant adverbial vara på väg att bilda en lexikaliserad enhet tillsammans med den inledande subjunktionen, så att det kan stå före också obetonade subjekt (jfr § 131, 136 Anm.):

Om inte det regnar …
Om än det regnar …
Om bara det ville regna …

Om subjektet i en af-sats är innehållstungt, kan i talspråk och ibland i skriftspråk en omstart av satsen ske efter subjektet, så att inledaren upprepas följd av anaforiskt, pronominellt subjekt:

Vet du *vad de som bor i det blå huset, vad de heter?*
Karin säger *att den äldre herrn i plommonstop, att han nog är en hästuppfödare från Polen.*
En tanke är *att även de moderna, formmässigt exklusiva romaner som befinner sig fjärran det muntliga berättandets avrundade helheter, att också de litar till ett slags intrigstruktur, till en början, en mitt och ett slut.* (S)

I en af-sats kan det temporala hjälpverbet *har/hade* utelämnas så att bisatsen kommer att sakna finit verb:

Vi visste inte *att hon* (*hade*) *försvunnit*.

2. Vissa underordnade satser har inte den prototypiska bisatsens af-form utan har i stället en satskärna som strukturellt överensstämmer med vissa huvudsatser med fa-ordföljd.

a) Oinledd konditional bisats. I stället för konditional bisats inledd av subjunktionen *om* eller *ifall* kan man använda en oinledd bisats som har den rogativa huvudsatsens struktur (§ 134):

Blir det vackert väder, (så) åker vi till Hjo.
Blir det vackert väder, åker vi till Hjo då?

I de flesta fall kan oinledd konditional bisats bara stå initialt i satsfogningen.

Även konditional bisats i komparativ subjunktionsfras inledd av *som* och koncessiv konditional sats (med satsadverbial som t.ex. *så*) kan ha denna form:

Han ser ut som *hade han träffats av blixten*.
Det klarar han inte, *håller han så på i tio år*.

b) Deklarativ satskärna i narrativ bisats. I många narrativa bisatser är den deklarativa huvudsatsens ordföljd möjlig (§ 60). Bisatsen består då av subjunktionen *att* + en bisatskärna som strukturellt överensstämmer med den deklarativa huvudsatsen, inklusive dess fundament.[2]

Det sägs *att för ett par år sedan* (*så*) *var det ofta översvämning här*.
Stig påstod *att om vi inte går* (*så*) *gör han det inte heller*.
De andra tyckte *att den gamla styrelsen hade ofta varit för passiv*.

c) Kvesitiv interrogativ bisats i talspråk. Många språkbrukare konstruerar i talspråk kvesitiva bisatser på samma sätt som kvesitiva huvudsatser, dvs. med fa-ordföljd efter den inledande satsbasen (jfr Huvudsatser § 58).[3] Detta är en tendens som tycks ha blivit vanligare under de senaste åren. De närmare begränsningarna på användningen av denna konstruktion är inte kända.

Vad vi tittar på är *vad händer på bostadsmarknaden*. (T)
Vi måste föra en diskussion om *hur ser den svenska neutralitetspolitiken ut*. (T)
Vi kan inte vara säkra på *vilka ser det här egentligen*. (T)

[1] När en anförd mening är syntaktiskt underordnad en anförande sats har den sin vanliga struktur, dvs. oftast huvudsats med fa-ordföljd (se vidare Anf. men. § 2–3, 7):

Hon har nog glömt bort tiden, trodde han.
Vem har lagt påsen här, undrade Stella.
Sitt inte så där, skrek hon.

[2] Även *fastän*, (*där*)*för att*, *så att* kan följas av fa-sats inledd med fundament (särskilt i ledigt språk). Satsen uttrycker då alltid ett självständigt påstående på samma sätt som en deklarativ huvudsats. Här är inledarna synonyma med motsvarande konjunktioner (*men*, *ty*, *så*) och fa-satsen kan därför betraktas som en deklarativ huvudsats, samordnad med den föregående satsen (Konjn, subjn, infm. § 8 not 2, 3, 6).

Om vi inte lagade bjälkarna skulle de ändå stå i månader, fastän det skulle förstås regna in genom hålen. (R)
Anna gav sig av, (där)för att hon stod inte ut längre.
Han insåg snabbt vad det var frågan om, därför att de senaste dagarna hade han hört […] att de icke-kommunistiska ministrarna hotade […] Gottwald med att avgå. (R)
Allt var avtalat och lovat för den här kvällen, så att nu skulle de bara lägga sig i kuddarnas mjuka vågor. (R)

Fast är oftare konjunktion än subjunktion (Konjn, subjn, infm. § 8 not 3).

[3] Också rogativa bisatser kan ibland i talspråk uppträda med fa-ordföljd (som den rogativa huvudsatsen, dvs. utan inledare):

Då måste vi undersöka *kan vi komma fram här*. (T)

Syntaktisk funktion och distribution § 5–12

§ 5. Underordnad sats. Bisatsen är enligt sin definition ett led i en överordnad sats, dvs. den fungerar där som subjekt, objekt, adverbial, attribut etc. Reglerna för bisatsens placering i den överordnade satsen är i stort desamma som för satsled med samma syntaktiska funktion men med en annan inre struktur (för enstaka bisatstyper gäller dock särskilda restriktioner).[1]

Jag märkte *att stämningen var god*. Jfr: Jag märkte det.
Att stämningen var god märkte jag snart. Jfr: Det märkte jag snart.
Hon hade sagt upp sig *fastän hon fått löneförhöjning*. Jfr: Hon hade sagt upp sig trots löneförhöjningen.
Hon hade *fastän hon fått löneförhöjning* sagt upp sig omedelbart. Jfr: Hon hade trots löneförhöjningen sagt upp sig omedelbart.
Fastän hon fått löneförhöjning hade hon sagt upp sig omedelbart. Jfr: Trots löneförhöjningen hade hon sagt upp sig omedelbart.

En bisats kan dock lättare postponeras än andra typer av led, och i vissa fall är postponering obligatorisk (se vidare Postp. led § 2–3):

Nu spelar det ingen roll *vad det blir för väder*. Jfr: *Nu spelar *vad det blir för väder* ingen roll. [Jfr också: Vädret spelar ingen roll. *Det spelar ingen roll vädret.]
Vad har du gjort *som är så förfärligt?* Jfr: *Vad *som är så förfärligt* har du gjort?
De köpte så många presenter till Lina i går *att bilen bågnade*. [Även: De köpte så många presenter, *att bilen bågnade*, till Lina i går.]

Den överordnade satsen behöver inte vara en huvudsats utan kan själv vara en bisats:

Jag tror	OBJEKT		[huvudsats]
	att festen mattades	ADVERBIAL	[bisats]
		när du gick	[bisats]

En överordnad sats minus sina bisatser kallas bisatsernas matrissats. Matrissatsen ensam är ofta ogrammatisk som självständig sats, när bisatsen är ett nödvändigt satsled i sin överordnade sats.

Lindgren påstår <att det brinner i huset>$_{\text{bisats}}$. [matrissats: Lindgren påstår]

<Att det är så varmt>$_{\text{bisats}}$ beror på <att solen skiner>$_{\text{bisats}}$. [matrissats: beror på]

[1] Bisats kan samordnas med annan bisats eller med en fras med samma satsledsfunktion:

Lars besökte dem *eftersom han hade tid* och *eftersom de var så angelägna*.
Lars besökte dem (både) *eftersom de var så angelägna* och av andra skäl.

Också satskärnorna kan vara samordnade med en gemensam inledare:

Lars besökte dem *eftersom Frans hade bett honom flera gånger och Eva lockade med fransk fisksoppa*.
Per frågade *varför huset var rivet och halva tomten hade styckats av*.

ANM. Bisats som är underordnad en huvudsats kallas ibland förstagradsbisats, bisats som är underordnad en förstagradsbisats kallas andragradsbisats osv. En överordnad sats kan innehålla mer än en bisats av samma grad.

När solen sken igen märkte jag *att trakten var vacker*. [förstagradsbisats som adverbial respektive objekt]
Jag trodde inte att läraren *hon hade* förstod *att hon var ett geni*. [andragradsbisats som attribut respektive objekt]

§ 6. Nominal funktion. Bisats kan ha nominal funktion, dvs. en av de syntaktiska funktioner som eljest tillkommer nominalfraser och infinitivfraser, nämligen funktion som subjekt, objekt och rektion samt som predikativ och appositionellt attribut (se också § 8). Bisatser som subjekt är i de flesta fall postponerade. Nominal funktion har framför allt narrativa, interrogativa (rogativa och kvesitiva) och expressiva bisatser, som räknas som de nominala bisatstyperna. Exempel på nominala bisatser med funktion som postponerat subjekt:

Det var snällt av dig *att du kom*. [narrativ bisats]
Det är ovisst *om hon kommer i år*. [rogativ bisats]
Det är ovisst *när hon kommer i år*. [kvesitiv bisats]
Det är förfärligt *så du ser ut*. [expressiv bisats]

Exempel på andra funktioner hos nominala bisatser:

Jag vet inte *om hon kommer i år*. [objekt]
Hon var inte van vid *att du kom*. [rektion]
Eftersom det största frågetecknet är *när hon kommer …* [predikativ]
Det faktum *att du kom* är glädjande i sig. [appositionellt attribut]

Före en nominal bisats med funktion som rektion kan prepositionen i många fall utelämnas (se vidare § 55):

Jag har bett Johan (om) *att skåpet ska få stå kvar så länge*.

Om nominala bisatsers funktion och distribution se vidare § 47–58.

Nominal funktion har också de bundna generaliserande bisatserna när deras inledande interrogativa led är nominalt samt de korrelatlösa relativa bisatserna som inleds av *vad* (se vidare § 114: 2a, 34):

Vem du än föreslår skall få jobb hos mig. [generaliserande bisats]
Vad som hade hänt gjorde oss förvirrade. [relativ bisats inledd av *vad*]

Temporala och konditionala bisatser har marginellt nominal funktion, se § 89.

§ 7. Adverbial. Bisats kan fungera som olika slags adverbial. Adverbiell funktion har framför allt följande bisatstyper, som räknas som adverbiella bisatser: temporala, komparativa, proportionala, generaliserande, kausala, konsekutiva, finala, koncessiva och konditionala. Exempel på adverbiella bisatser med funktion som fritt adverbial i verbfrasen:[1]

Hon rökte *innan varmrätten var avdukad*. [temporal bisats]
Hon rökte *som bara kvinnor kan röka*. [komparativ bisats]
Vinden bara tilltog i styrka *ju längre upp på fjället vi kom*. [proportional bisats]
Hon rökte *vem som än bjöd henne*. [generaliserande bisats]
Hon rökte *eftersom hon blev bjuden*. [kausal bisats]
Hon rökte *så att röken stod som ett moln omkring henne*. [konsekutiv bisats]
Hon rökte *för att myggen skulle hålla sig borta*. [final bisats]
Hon rökte *fastän det är ohälsosamt*. [koncessiv bisats]
Hon rökte *om hon blev bjuden*. [konditional bisats]

Exempel på andra adverbiella funktioner hos adverbiella bisatser:

Deras påskfest inföll *efter det att jag hade rest*. [bundet adverbial i verbfrasen]
Han var så upprörd *att han stammade*. [adverbial till komparativt adverb]
Bättre *än jag någonsin sett den* är min gräsklippare nu. [adverbial till adjektiv i komparativ]
Som du nog vet har Welin slutat. [satsadverbial]

Se vidare § 84–98.

Adverbiell funktion kan också vissa korrelatlösa relativa bisatser ha:

Hon rökte *där det var förbjudet*.

[1] Adjunktionellt *så* används optionellt efter de flesta adverbiella bisatser när de fungerar som fria adverbial i verbfrasen (och ibland när de fungerar som satsadverbial) och står som fundament. Tendensen är större att använda adjunktionellt *så* efter bisatser än efter andra adverbiella fundament, inte bara i talspråk utan också i ledigt skriftspråk.

Innan han far, (så) ska du ge honom den här.
Som han flyger och far, (så) blir han inte långlivad.

§ 8. Attribut. Som attribut uppträder tre olika slag av bisatser med tre olika slag av semantisk relation till sin matrissats.

a) Relativa bisatser, som har den attributiva funktionen som sin primära, beskriver i sin proposition en referent som också matrissatsen handlar om:

Vi tog en bok *som du inte har läst*. [Dvs.: Vi tog en bok x och den boken x har du inte läst.]

Den relativa bisatsen kan ofta parafraseras med annat attribut, framförställt eller efterställt, i nominalfrasen:

den cykel *som Lasse körde med* ≈ Lasses cykel
pojken *som hade babyn med sig* ≈ pojken med babyn
en bil *som var alldeles grön* ≈ en alldeles grön bil

Attributiva temporala bisatser kan på motsvarande vis närmare precisera en tidpunkt som den överordnade satsen också hänvisar till:

Tiden *innan hon ringde* var outhärdlig.

b) Bisatser som primärt har nominal funktion (narrativ eller interrogativ bisats) kan användas som appositionellt attribut (jfr § 6):

det faktum *att Olle inte kan komma*
den omständigheten *att Maj inte vill komma*
spörsmålet *om företaget skall etablera sig i Belgien*
spörsmålet *när företaget skall etablera sig i Belgien*

Mellan bisatsens proposition och huvudordet i nominalfrasen råder oftast en predikativ semantisk relation, dvs. bisatspropositionen är det som anges av huvudordet (Nomfraser § 77): att Olle inte kan komma är ett faktum, att Maj inte vill komma är en omständighet, om företaget skall etablera sig i Belgien är ett spörsmål.

c) Bisatser med primärt adverbiell funktion kan stå som attribut i nominalfraser med huvudord som anger aktion (händelse eller tillstånd). Bisatsen har då samma semantiska relation till substantivet som den skulle ha till ett motsvarande verb i en verbfras där bisatsen fungerar som adverbial.

Läsningen av boken *sedan jag väl hade lyckats få tag i den* var en ren njutning.
Hans entusiasm *hur hårt än vinden blåser från höger* är beundransvärd.
Hans verksamhet i Kenya, *vad den nu gick ut på*, var tydligen ganska framgångsrik.
Någon seger *därför att ryssarna är i sämre kondition* tror de ej på.
Hans ideliga svansviftande *för att hon skulle lägga märke till honom* gjorde oss andra lätt irriterade.
Indiens öde *i händelse USA drar sig ur* är föremål för många spekulationer.
Hans nästan fullständiga overksamhet *fastän han liksom de andra hade en lång kniv i sin lilla klena hand* undgick inte skepparens skarpa ögon […] (R)

På samma sätt kan korrelatlösa relativa bisatser, som anger tid eller rum och eljest fungerar som adverbial (§ 35–36), stå som attribut vid aktionellt huvudord:

Hans förvåning {*när/då*} *vi dök upp* var inte att ta miste på.
Verksamheten *där jag bor* är ganska blygsam.
Färden *dit vi skulle* visade sig bli strapatsrik.

Utan att vara attribut står bisatser som är komplement till komparativa ord (§ 86) på de efterställda attributens plats om det komparativa ordet ingår i en nominalfras:

[…] hon kommer att ge dig ett minst lika stort helvete *som din så kallade fru gav dig*. (R)
[De tog] oss över Lagan, norrifrån eller söderifrån, i likadana båtar *som tyskarna använt på de polska floderna, med sån framgång*. (R)

Om svårigheten att skilja vissa komparativa satser inledda av *som* från relativa bisatser se § 112: 4.

§ 9. Funktion i satsvärdiga fraser. Samma funktion som en bisats har i en finit sats kan den också ha i en satsvärdig fras. Exempel:

a) i infinitivfras

Under tisdagen pågick sammanträden inom alla de fackliga topporganisationerna för att ta ställning till *om de ska begära omförhandlingar om löneavtalen*. (S)
Som jag tolkar bestämmelserna har vi i dag full rätt att sätta in sådan eldkraft *att ubåten tvingas upp* […] (S)
Att pruta *när man köper* är stor konst. Att bekämpa prutarna *när man ska göra sig av med nånting* är ett yrke: försäljarens. (S)
Därvidlag hade han full frihet att göra *som han ville* med den eventuella historiska förebilden. (S)

b) i satsvärdig participfras

Jag fann mig själv funderande på *hur han skulle se ut om han vägde lite mer*. (R)
Och nu rökte han igen […] lättad av att äntligen ha fallit till föga *eftersom han inte var någon hjälte* […] (R)
Han vilar i det avfolkade landskapet, störd bara av ”flockmänniskan” […]. Störd *därför att han vet att flockmänniskorna formerar sig till marsch nere på kontinenten under korpral Hitlers ledning* […] (S)
Hårt pressad – *fast han hela tiden talade med en mycket mild röst* – medgav hon att den brottsliga känslan mellan oss upptänts under själva bikten […] (R)

c) i satsvärdig adjektivfras

– Gör du? sa han, fortfarande rädd *att hon var hånfull på ett sätt han inte förstod*. (R)
Svettig i nacken och våt i hårfästet *så att det svarta håret lockade sig* började han bekänna att han inte var henne värdig. (R)

d) i flerledad fras

Det är många saker som hindrar mig, *att du ringer en gång i timmen* oräknat.
Med yxskaftet sönderflisat *där han skulle hålla med vänsterhanden* kunde han inte längre fortsätta huggningen.
Med rätt mycket pengar på fickan *eftersom han lyckats hyra ut lägenheten i andra hand* styrde han kosan mot söder.
Statsminister för en vecka *bara för att man skall få åka i limousin* vill väl ingen bli.

Se också § 8: c om bisatser i aktionella nominalfraser.

§ 10. Andra syntaktiska funktioner. Karakteristiskt för relativa bisatser är möjligheterna att fungera som utbrytningskomplement och som apposition till annat än ordinär nominalfras.

a) Utbrytningskomplement. Relativ bisats kan fungera som utbrytningskomplement i sats med ett utbrutet led. Liksom den attributiva relativsatsen har utbrytningskomplementet ett korrelat i matrissatsen, men detta behöver inte vara en ordinär nominalfras.

Det är sin syster (*som*) *han sörjer mest*.
Nu är det inte besviken (*som*) *han är*.

Som det utbrutna ledet i utbrytningskonstruktion kan bl.a. nominala och vissa adverbiella bisatser fungera (§ 53, 95: a):

Det var *att hon gick* han sörjde.
Det var *innan hon gick* han sa det.

b) Apposition till sats m.m. Vissa typer av relativa bisatser kan ha hel sats, verbfras, adjektiv- eller participfras eller svagt referentiell nominalfras som korrelat:

Han blev besviken *vilket knappast förvånar mig*.
Han vill emigrera till Australien *vilket också hon har bestämt sig för*.
Han är alldeles betagen av henne, *vilket för övrigt jag också blev under mitt besök hos dem*.
Han är framstående musiker, *vilket hon också är*.

Se vidare § 38–39, 37.

§ 11. Annex. Bisatser kan i många fall stå som annex (dvs. utanför den inre överordnade satsen; jfr kapitel 36 Annex), antingen med en pronominell kopia i den inre satsen (dislokation) eller utan sådan kopia (fritt annex).

a) Dislokation. De flesta nominala bisatser kan vara initialt dislokerade:

Att hon kommer i morgon, det har jag hört.
När han kommer i morgon, vet du det?

Många adverbiella bisatser kan vara initialt eller finalt dislokerade:

Om hon kommer i morgon, då blir jag glad.
Blir du glad då, *om jag kommer i morgon?*

Proportional sats inledd av satsbas med *ju* + komparativt led dislokeras obligatoriskt när bisatsen står initialt. Den pronominella kopian är då *desto* (eller *dess*, *ju*), och det blockled där *desto* (*dess*, *ju*) ingår blir fundament i den deklarativa huvudsatsen.

Ju fortare man springer, desto tröttare blir man.

Se vidare § 54, 92.

b) Fritt annex. Adverbiella bisatser kan stå som fritt annex, särskilt initialt:

Om du ändå går till posten, köp lite frimärken!
Vad den än skall föreställa, vacker är den inte.
Som vi bestämde förra gången, det blir inget möte i december.

Se vidare § 93.

§ 12. Pronomensyftning och ellips. Ett anaforiskt pronomen eller adverb som står i bisats kan mot huvudregeln syfta på korrelat i en efterföljande matrissats. Därför kan *honom* syfta på *min bror* i följande satsfogning:

Eftersom du känner honom kan du väl själv säga till min bror att han skall uppföra sig anständigt. [*honom = min bror*]

Om däremot det anaforiska uttrycket står i matrissatsen kan det inte syfta framåt på ett korrelat i bisatsen:

Du kan väl säga till honom *eftersom du känner min bror*. [*honom ≠ min bror*]

På samma sätt kan substantivet i en nominalfras i bisatsen vara utelämnat på grund av identitet med substantiv som finns senare i matrissatsen:

Eftersom jag verkligen behöver en Ø, skall jag köpa mig en cykel.

Men det är knappast möjligt med motsvarande syftning från matrissatsen till en följande bisats:

*Jag skall köpa mig en Ø, *eftersom jag verkligen behöver en cykel.*

Framåtsyftande pronomen eller ellipser är dock förhållandevis sällsynta och förekommer kanske inte i alla språkbrukares aktiva språkbruk. Se vidare Pron. § 48, Ellips § 3.

Betydelse §13–15

§ 13. Bisatsen uttrycker inte ensam en språkhandling. Den viktigaste semantiska skillnaden mellan huvudsats och bisats är att huvudsatsen bär upp språkhandlingen och anger av vilket slag denna är (t.ex. påstående, fråga, uppmaning), medan bisatsen normalt bara anger ett sakförhållande som talaren behöver hänvisa till för att kunna utföra språkhandlingen, ungefär som han kan behöva hänvisa till personer och föremål med andra slag av uttryck. Den prototypiska bisatsens betydelse är alltså neutral i förhållande till de olika språkhandlingar som uttrycks med den mening där bisatsen ingår.

Lars kom hem, *när klockan slog elva*.
Kom Lars hem, *när klockan slog elva?*

Här påstås det inte att klockan slog elva och det efterfrågas inte om klockan slog elva, utan det påstås att Lars kom hem vid en viss tidpunkt respektive efterfrågas om Lars kom hem vid en viss tidpunkt. Det är för att kunna hänvisa till den avsedda tidpunkten som talaren använder bisatsen. Vill talaren i stället påstå att klockan slog elva vid en viss tidpunkt eller fråga om klockan slog elva vid en viss tidpunkt, så formuleras detta påstående respektive denna fråga normalt som en huvudsats, medan den aktuella tidpunkten kan anges i en bisats.

Klockan slog elva, *när Lars kom hem*.
Slog klockan elva, *när Lars kom hem?*

Att huvudsatsen uppbär språkhandlingen betyder inte att det som står i bisatsen skulle vara en oviktig del av vad som påstås, efterfrågas etc. Tvärtom ligger ofta språkhandlingens viktigaste information i den del av huvudsatsen som utgörs av bisatsen. Det är bl.a. därför som bisats så ofta står i den överordnade satsens slut.

Vi känner ingen *som kan tala ryska*.
Skaffa någon *som kan tala ryska*.
Känner du någon *som kan tala ryska?*
Vi kommer *om det slutar regna*.

När matrissatsen anger att talaren tror eller påstår det som sägs i bisatsen, uppfattas lätt hela satsfogningen som ett påstående om det som sägs i bisatsen snarare än som ett påstående om vad talaren tror eller hävdar:

Jag tror *att det snart blir krig*.
Jag hävdar bestämt *att det regnade i går*.
Det förhåller sig faktiskt så *att jag redan har bestämt mig*.

Detta är särskilt tydligt när den narrativa bisatsens kärna har fa-form:

Jag tror *att i dag blir vi färdiga*.
Jag hävdar *att Anders är inte vuxen jobbet*.

På liknande sätt ligger den viktiga frågan i bisatsen när matrissatsen anger en fråga till lyssnaren om det som sägs i bisatsen:

Vet du *om Ingrid kommer?*
Tror du *att Ingrid kommer?*
Vet du *när Ingrid kommer?*
Kan du säga mig *varför träden tappar sina blad på hösten?*

Se vidare Huvudsatser § 23–24, 46, 53, 84, 89.

I vissa fall kan dock påståenden göras också med bisatsen ensam. Talaren hävdar här bisatsens fakticitet parallellt med att han exempelvis hävdar det som sägs i en överordnad deklarativ huvudsats eller efterfrågar det som sägs i en överordnad interrogativ huvudsats. Se § 14: 1.

§ 14. Bisatsens fakticitet. En bisats' proposition kan vara hävdad (dvs. uttrycka ett påstående som talaren gör), eller talaren kan presupponera att propositionen är sann, irreell (osann), osannolik eller neutral med avseende på sanningshalt.

1. Hävdad är propositionen då talaren själv utgår ifrån att propositionen är sann och informerar lyssnaren därom, eftersom han antar att lyssnaren inte känner till faktum eller inte är övertygad om propositionens sanning. Bisatser är prototypiskt icke-hävdade, men bl.a. följande slag av bisatser anger hävdade propositioner (påståenden):

a) Icke-restriktiv relativ bisats (§ 29–30):

Vem av er känner min bror, *som just har kommit hem från Prag?*
Jag stirrade på henne och trodde inte mina ögon, *som för övrigt var så svullna att dom nästan inte gick att se igenom* […] (R)
Han skriver på en roman igen, *vilket leder till ständiga konflikter med familjen.*
Hon lade på luren, *varpå hon genast återgick till sitt arbete.*

b) Icke-restriktiv temporal bisats (§ 99):

Där står jag väl och halvslöar, *när plötsligt ett lejon kommer lunkande emot mig.*

c) Bisats inledd med *medan, under det att, samtidigt som* med adversativ eller koncessiv betydelse (§ 104: c):

Hon är mörk och slank, *medan han är blond och lite fet.*
Många fabriker har slagit igen, *medan andra avskedar en del och behåller resten med sänkt lön.* (R)

d) Ofta komparativ bisats inledd av *liksom* (§ 111):

Hon kommer ofta på besök *liksom hon aldrig glömmer att skriva brev till oss när vi har födelsedag.*

e) Ofta kausal bisats inledd av *därför att* (§ 119):

Vi ställde in resan, *därför att det visade sig att bara fyra hade anmält sig.*

f) Ofta konsekutiv bisats (§ 125):

Hon snarkar *så att jag inte kan sova*.

g) Ofta narrativ bisats som rektion till *plus*, *utöver*, *utom* (§ 62):

Bland annat har ju kommunen inte bestämt sig för hur de vill ha den, plus *att vissa andra projekt som låg längre fram i planeringen har ansetts som angelägnare*. (S)

Den icke-restriktiva relativa bisatsen bibehåller sin karaktär av påstående oavsett om den överordnade satsen är deklarativ, interrogativ, direktiv osv. För att de andra nämnda bisatserna skall uttrycka påstående måste den syntaktiskt överordnade satsen uttrycka ett påstående.

2. Presupponerat sann är bisatsens proposition normalt när talaren själv antar att bisatsens proposition är sann och att lyssnaren också gör detta. I följande slag av bisatser är propositionen normalt presupponerat sann:

a) Restriktiv relativ bisats i definit nominalfras (§ 28):

den bil *som Svante köpte igår* [Presupposition: Svante köpte en bil igår.]

b) Relativ bisats som utbrytningskomplement (§ 39):

Det var inte statsministern *som ringde*. [Presupposition: Någon ringde.]

c) Narrativ bisats vid vissa typer av semantiska predikat (§ 62: 2):

Är det bra *att han hade fått vänta?* [Presupposition: Han hade fått vänta.]

d) Narrativ bisats som appositionellt attribut vid vissa definita huvudord (§ 51, 62: 2):

den omständigheten *att han hade fått vänta* [Presupposition: Han hade fått vänta.]

e) Bisatskärnan i kvesitiv bisats (§ 76):

Hon frågade vem *som ringde nyss*. [Presupposition: Någon ringde nyss.]

I många textsammanhang utplånas den praktiska skillnaden mellan hävdad och presupponerad fakticitet. Om talaren förutsätter eller låtsas förutsätta en kunskap hos lyssnaren som denne inte har och markerar detta genom att använda en satstyp som exemplifierats ovan under (2), så tolkar lyssnaren ändå automatiskt satsen som ny information, dvs. precis som om satsen hade varit formellt hävdad. Att använda en presupponerad sats kan därför i många sammanhang vara ett praktiskt sätt att indirekt göra ett påstående.

De ovan nämnda bisatstyperna bibehåller normalt sin fakticitetskaraktär oberoende av om den överordnade satsen är negerad eller ej och oberoende av om den är ett påstående eller en fråga, dvs. i vart och ett av följande exempel utgår talaren ifrån att någon har ringt och att lyssnaren vet detta:

Hon frågade *vem som ringde*.
Hon frågade inte *vem som ringde*.
Frågade hon *vem som ringde?*

3. Irreell (presupponerat osann) är en proposition som talaren förutsätter vara osann utan att hävda detta. Irreella är narrativa bisatser vid ett fåtal semantiska predikat (§ 62 not 3).[1]

Han låtsas *att han är lokförare*.

Vissa bisatstyper är irreella om detta markeras med tempusförskjutning eller konjunktiv. Dubbel tempusförskjutning anger entydigt propositionen som irreell, medan enkel tempusförskjutning eller konjunktiv anger den som irreell eller osannolik (se vidare Tempus § 42). Bisatser där detta sker är bl.a. följande:

a) Konditional bisats (Tempus § 43: 1, 45):

Om han hade varit här nu skulle jag ha sagt honom ett sanningens ord.
Han såg ut som *om han hade sålt smöret och tappat pengarna*.

b) Koncessiv bisats inledd av *även om, om också, om än* (Tempus § 44):

Även om han {hade varit/vore} här nu, skulle vi inte ha kunnat tala ut.

c) Narrativ bisats vid semantiskt predikat som anger önskan etc. (Tempus § 46: b):

Jag önskar verkligen *att han {hade varit/vore} här nu*.
Jag önskar *att du kunde se hur du ser ut i ansiktet*, Theresa! (R)

Därutöver kan bisatser av olika slag innehålla irreella propositioner genom att t.ex. själva utgöra konditionala satsfogningar (varvid det är själva satsfogningen som är hävdad, presupponerad etc. i enlighet med bisatsens typ och det överordnade predikatets betydelse, medan det ingående villkoret är en irreell proposition):

Den är skriven av min syster *som säkert hade suttit som professor nu om hon hade fått studera vidare*.
Han avgår snart, *vilket jag vore den förste att beklaga om inte hans trolige efterträdare vore så duktig och sympatisk*.
Alla vet *att Rikard inte skulle ha kommit om inte Eva hade varit här*.
Alla undrar *om Rikard skulle ha kommit om inte Eva hade varit här*.
Vi kom *när allting skulle ha varit färdigt om leveranserna hade fungerat*.
Du gör det säkert lika bra *som jag skulle ha gjort det*. [dvs. om jag hade gjort det i stället för dig]
Yngve sökte inte upp distriktsläkaren *eftersom denna skulle ha avrått honom*. [dvs. om han hade sökt upp henne]
Det var så kallt *att man hade kunnat frysa ihjäl*.

4. Osannolik är en proposition som talaren förutsätter vara blott avlägset möjlig utan att hävda detta. Osannolikhet markeras (i samma bisatstyper som under (3)) med enkel tempusförskjutning eller konjunktiv, som dock även kan markera irrealitet (jfr (3)).

Om han {var/vore} här nu skulle han väl ge sig till känna.
Även om han {var/vore} här nu skulle det inte göra någon skillnad.
Jag önskar verkligen *att han satt här någonstans i vrårna*.
[…] och hon önskar *att han inte såg så likgiltig ut*. (R)

Också osannolikhet kan uttryckas av bisatser av olika slag som t.ex. själva utgör konditionala satsfogningar:

Den bok *jag vore hågad att skriva om jag hade tid* skulle handla om kannibalism.
Jag vill ha en tjänare *som skulle vara mig obrottsligt lojal även om jag inte hade råd att betala tiotusen i månaden*.
Jag tror *att han skulle ge sig till känna om han {var/vore} här nu*.
Jag tror *att det skulle knäcka honom om han måste tala om det* […] (R)
Du gör det säkert lika bra *som jag skulle göra det*. [dvs. om jag mot förmodan gjorde det]
Det är så kallt *att man kunde frysa ihjäl*.

5. Neutral fakticitet kännetecknar bisatsens proposition om talaren inte tar ställning till om den är sann eller ej. Bisatser som anger ett sakförhållande som någon anser ovisst, önskvärt, möjligt eller nödvändigt är sålunda neutrala med avseende på fakticitet.

a) Relativ bisats i icke-specifik indefinit nominalfras (§ 30: 1):

Jag ville ha en bil *som jag kunde lita på*.

b) Narrativ bisats vid vissa semantiska predikat (§ 62: 1):[2]

Jag hoppas *att det regnar i Småland*.

När en sådan narrativ bisats är underordnad en hävdad sats framstår den i många fall som hävdad av talaren:

Detta medförde *att vi ändrade våra planer*.
Jag tror *att det regnar i Småland*.

c) Rogativ bisats (§ 68):

Han visste inte *om det regnade i Småland just nu*.

d) Final bisats (§ 127):

Han trimmade mopeden *för att den skulle gå fortare*.

Hit hör också bisatser som anger tänkta villkor:

e) Konditional bisats (§ 132):

Om det regnar i Småland också, så klarar sig potatisen.

f) Koncessiv bisats inledd av *även om*, *om också*, *om än* (i sin prototypiska betydelse, § 129: b):

Även om det regnar i Småland nu, så klarar sig potatisen.

[1] Tempusförskjutning eller konjunktiv förekommer ibland vid vissa semantiska predikat som etablerar en hypotetisk värld, framför allt *föreställa sig* och särskilt när den överordnade satsen uttrycker en uppmaning:

Föreställ dig *att du själv* {*är/vore/var/hade varit/skulle vara/skulle ha varit*} *föreningens ordförande*.

Men normalt används inte tempusförskjutning eller konjunktiv i narrativa bisatser vars överordnade predikat anger dem som irreella:

Han {låtsas/inbillar sig/har för sig/drömmer om/föreställer sig} *att han* {*är/*var/*vore/*hade varit*} *chefspilot på SAS*.

[2] Narrativ bisats vars överordnade sats markeras som irreell eller osannolik med tempusförskjutning eller konjunktiv kan få preteritum med nutidsreferens fastän den narrativa bisatsen själv har neutral fakticitet:

Om jag nu {hade varit/vore/var} säker på *att hon var lycklig*, så …
Jfr: ?Om jag nu {hade varit/vore/var} säker på *att hon* {*vore/hade varit*} *lycklig*, så …

Alternativt har den narrativa bisatsen i detta fall presenstempus:

Om jag {vore/var/hade varit} säker på *att hon är lycklig*, så …

§ 15. Bisatsens semantiska relation till matrissatsen: konstituerande och specificerande sats. En bisats' proposition kan förhålla sig på två olika sätt till resten av den överordnade satsens proposition. Antingen konstituerar den en propositionell aktant (konstituerande bisats) i den överordnade satsens proposition eller specificerar den en icke-propositionell aktant (specificerande bisats) i den överordnade satsens proposition, en aktant som också ingår i bisatsens egen proposition. En typisk konstituerande bisats är den narrativa bisatsen, och en typisk specificerande bisats är den attributiva relativa bisatsen.

1. Konstituerande bisatser förhåller sig syntaktiskt till matrissatsen på två olika sätt. I ena fallet anges relationen med ett verb, adjektiv eller particip, i det andra fallet med en preposition eller en subjunktion (som inte är lexikalt beroende av ett verb, adjektiv eller particip).

a) Bisatsen utgör en propositionell aktant vid ett semantiskt predikat som uttrycks med ett verb, ett adjektiv eller en predikativ nominalfras i den överordnade satsen. Syntaktiskt fungerar då den konstituerande satsen oftast som subjekt, objekt eller rektion i bundet adverbial i den överordnade satsen. Bisatsens semantiska roll bestäms av det semantiska predikatet i den överordnade satsen: bisatsens proposition spelar en roll i predikatets semantiska valens. Sådana konstituerande satser är framför allt nominala bisatser, dvs. narrativa, interrogativa och expressiva bisatser.

Att det regnar gör mig glad.
Vindriktningen gör *att det regnar*.
Han räknar med *att det regnar*.
Det är utmärkt *att det regnar*.
Hon är van vid *att det regnar*.
Det spelar ingen roll *om det regnar*.
De undrar *om det regnar*.

Han struntar i *om det regnar*.
Det spelar ingen roll *vem som kommer*.
De undrar *vem som kommer*.
Han struntar i *vem som kommer*.
Du anar inte *vad det regnar*.
Det är inte klokt *vad det regnar*.

b) Både bisats och matrissats kan sägas uttrycka propositionella aktanter vilkas inbördes semantiska relation anges med en preposition eller subjunktion som syntaktiskt bildar ett led tillsammans med bisatsen.

När den semantiska relationen uttrycks med preposition är normalt den konstituerande bisatsen narrativ, och bisatsens semantiska roll bestäms av prepositionens betydelse. Prepositionen bildar tillsammans med den konstituerande bisatsen ett adverbial i den överordnade satsen. Syntaktiskt sett blir alltså den sats som i Schema 2 anger ”proposition 1” matrissats och den sats som i exemplet anger ”proposition 2” blir bisats. Matrissatsen är normalt bärare av språkhandlingen.

Proposition 1	**Semantiskt predikat: preposition**	**Proposition 2**
Georg lyckas	genom i och med på grund av i stället för trots frånsett	att han anstränger sig.

SCHEMA 2. Exempel på satsfogning med två propositionella aktanter vilkas relation uttrycks med preposition.

Den semantiska relationen mellan de båda propositionella aktanterna kan också anges med en subjunktion. Subjunktionen kan då sägas motsvara kombinationen preposition + den basala subjunktionen *att* i de just anförda exemplen. Matrissatsen uttrycker proposition 1. Den subjunktionsinledda bisatsen fungerar syntaktiskt som adverbial och proposition 2 anges av dess bisatskärna. Bisatspropositionens semantiska roll bestäms av subjunktionens betydelse. Se Schema 3.

Proposition 1	**Semantiskt predikat: subjunktion**	**Proposition 2**
Georg lyckades	emedan fastän om	han ansträngde sig.

SCHEMA 3. Exempel på satsfogning med två propositionella aktanter vilkas relation uttrycks med subjunktion.

Gränsen mellan å ena sidan preposition + narrativ bisats och å andra sidan flerordssubjunktion (med *att*) + bisatskärna är oklar (Konjn, subjn, infm. § 9 med Anm.).

Vissa centrala betydelserelationer som råder mellan propositionella aktanter och som uttrycks med preposition eller subjunktion brukar urskiljas, nämligen kausal, konsekutiv, final, koncessiv och konditional relation. Motsvarande bisatstyper kan urskiljas bland de adverbiella bisatserna.

Sadeln är våt {*emedan/på grund av att*} *det har regnat*. [kausal bisats: orsak]
Det har nog regnat *eftersom sadeln är våt*. [kausal bisats: skäl]
Det regnade *så att sadeln blev våt*. [konsekutiv bisats]
Det regnade så länge *att sadeln blev dyngsur*. [konsekutiv bisats]
Gud låter det regna *för att blommorna skall växa*. [final bisats]
Sadeln är torr {*fastän/trots att*} *det har regnat*. [koncessiv bisats]
Sadeln förblir torr *även om det regnar*. [koncessiv bisats]
Sadeln blir våt *om det regnar*. [konditional bisats]
Du får låna *under förutsättning att du betalar igen*. [konditional bisats]

Antalet subjunktioner är begränsat men ett stort antal ett- och flerordsprepositioner står till förfogande för att uttrycka olika semantiska relationer mellan propositionella aktanter. Exempel:

beroende på, bortsett från, frånsett, förutom, i anledning av, i jämförelse med, i kraft av, i samband med, jämfört med, med anledning av, med hänsyn till, med ledning av, med tanke på, med undantag av, oaktat, samtidigt med, som en följd av, till följd av, utan tanke på, utöver, vad beträffar, vad gäller

De fria generaliserande bisatserna (§ 114: 1) fungerar semantiskt på ett sätt som erinrar om de koncessiva och kausala bisatserna. Här finns dock ingen preposition eller subjunktion som anger den koncessiva (eller lätt kausala) relationen.

Han avgår *vem som än blir chef*.
Han ringde *vad det nu var han ville*.

2. Specificerande bisatser beskriver närmare en icke-propositionell aktant i den överordnade satsen: en person, en sak, en tid, en plats, en grad, en beskaffenhet eller något annat. Samma referent har också en aktantroll i bisatsens egen proposition.

Syntaktiskt är de specificerande bisatserna av olika typer:

a) Den gemensamma referenten har normalt ett explicit uttryck (korrelat) i matrissatsen när den specificerande satsen är en relativ bisats:

Bo köpte en bok *som handlar om kärnavfall*.
Har Bo någon bok *som handlar om kärnavfall?*

Matrissatsens proposition säger i det första fallet om en bestämd bok att Bo köpte den, och bisatsens proposition säger om boken att den handlar om kärnavfall.

I det andra fallet frågar talaren efter något, som dels skall vara en bok som Bo har (matrissatsens proposition), dels skall handla om kärnavfall (bisatsens proposition).

b) Den gemensamma referenten kan sakna speciellt uttryck i matrissatsen. Syntaktiskt tar alltså bisatsen ensam den plats som annars skulle ha tillkommit uttrycket för referenten i matrissatsen (korrelatet). Sådana satsfogningar har vanligen parafraser där ett korrelat är utsatt.

Han kom (i det ögonblick) *då jag skulle ge mig av*.
Han visar sig aldrig (på de platser) *där jag håller till*.
Han har tagit (allt) *vad jag har*.

Inte heller vid temporala bisatser med subjunktion som inledare är matrissatsens tid explicit angiven. Här anger subjunktioner som *medan*, *sedan*, *innan* att matrissatsens aktion äger rum vid en ej närmare angiven tid som är samtidig med, senare än eller tidigare än bisatsens tid. På detta sätt specificeras matrissatsens tid (T_m) av bisatsens (T_b).

Han kom [vid T_m] medan de åt [vid T_b]. [dvs. T_m samtidig med T_b]
Han kom [vid T_m] sedan de ätit [vid T_b]. [dvs. T_m efter T_b]
Han kom [vid T_m] innan de åt [vid T_b]. [dvs. T_m före T_b]

Den temporala subjunktionen kan i de flesta fall parafraseras med preposition + korrelat + relativ bisats, där korrelatet anger den tid som bisatsens aktion är samtidig med och prepositionen anger i vilken tidsrelation matrissatsens aktion står till den aktuella tidpunkten:

Varorna anlände vid en tidpunkt *då vi inte längre behövde dem*.
Planet hade lämnat startplattan före den tidpunkt *då telefonsamtalet kom*.
Hallen stod färdig först två veckor efter den tidpunkt *då den enligt planerna skulle invigas*.

De komparativa bisatserna specificerar en grad, en identitet, en beskaffenhet i matrissatsen genom att ange en likhet eller skillnad. Den grad, identitet eller beskaffenhet som gäller i matrissatsens proposition är inte explicit uttryckt. Däremot anger ett komparativt ord (i vissa fall genom sin böjningsform) om bisatsens grad är samma eller större (G_b) eller om identiteten/beskaffenheten (IB_b) är samma eller en annan än matrissatsens (G_m respektive IB_m).

Lotta springer lika fort [G_m] som Anna gör [G_b]. [dvs. $G_m = G_b$]
Lotta springer fortare [G_m] än Anna gör [G_b]. [dvs. $G_m > G_b$]
Lotta har samma cykel [IB_m] som Anna vill ha [IB_b]. [dvs. $IB_m = IB_b$]
Lotta har en annan cykel [IB_m] än Anna vill ha [IB_b]. [dvs. $IB_m \neq IB_b$]

Specificerande är också den bundna generaliserande bisatsen (§ 114: 2) som semantiskt erinrar om en korrelatlös relativ bisats, dvs. också här saknar den specificerade aktanten syntaktiskt uttryck i matrissatsen:

Viveka bjöd ändå *vem hon ville träffa*.
Viveka bjöd *vem det nu var hon hade bestämt sig för att träffa*.

Bisatsens proposition specificerar här en outtryckt aktant i matrissatsen, nämligen den vars syntaktiska uttryck brukar vara objekt till *bjuda*. I exemplet ger bisatsen en specifikation av denna aktant och fungerar som den överordnade satsens objekt. Jämför motsvarande relativa bisatser:

Viveka bjöd alla *som hon ville träffa*. [likgiltigt vem]
Viveka bjöd den *som hon hade bestämt sig för att träffa*. [ovisst vem]

ANM. 1. Det är osäkert hur man inom ramen för ovanstående betydelsebeskrivning skall analysera relativ bisats som är apposition till hel sats eller verbfras (§ 37). Bisatsens proposition specificerar här inte en aktant i matrissatsens proposition utan i stället hela den proposition som uttrycks med matrissatsen. Det är alltså snarast så att matrissatsens proposition är en aktant i bisatsens proposition.

Hon bor i Åmål, *vilket gläder hennes föräldrar*. Jfr: Hon bor i Åmål, en omständighet som gläder hennes föräldrar.

ANM. 2. Den specificerande bisatsen kännetecknas av att den vanligen har ett underförstått led som korresponderar med uttrycket för den gemensamma referenten i matrissatsen:

Du har nog inte läst artikeln [= X] jag skrev Ø [= X].

Också vissa bisatser vilka ovan redovisats som konstituerande skulle kunna ges en liknande analys. Det gäller särskilt de kvesitiva, där det interrogativa ledet skulle kunna ses som korrelat och resten av satsen som en relativ bisats vilken specificerar den sökta referent som anges med korrelatet.

Han undrade vilken artikel [= X] jag hade skrivit Ø [= X].

Eftersom det kvesitiva ledet entydigt tillhör bisatsen (*Hon undrade med vem jag hade talat*) är det trots allt naturligare att se bisatsen som en propositionell aktant i den överordnade satsens aktion.

§ 16. Bisatsernas indelning. Bisatserna indelas efter sin viktigaste syntaktiska funktion i attributiva, nominala och adverbiella bisatser. Underindelningen utgår ifrån bisatsernas betydelserelation till matrissatsen (och de olika typer av inledare som anger denna relation). Fortsättningen av kapitlet följer denna indelning:

a) väsentligen attributiva bisatser: relativa

b) väsentligen nominala bisatser: narrativa, interrogativa (rogativa, kvesitiva), expressiva

c) väsentligen adverbiella bisatser: temporala, komparativa, proportionala, generaliserande, kausala, konsekutiva, finala, koncessiva, konditionala.

I de två grupper som innehåller mer än en bisatstyp beskrivs den syntaktiska funktionen och distributionen i första hand samlat för hela gruppen. Bisatsernas betydelse beskrivs för varje bisatstyp för sig, liksom strukturella egenskaper som gäller den enskilda bisatstypen.

ANM. 1. Narrativ bisats har traditionellt kallats *att*-sats. Generaliserande bisats kallas i traditionell grammatik ofta för allmänt relativ sats.

ANM. 2. Den grundläggande indelningen av bisatserna skulle kunna utgå från satsens inre struktur eller från betydelserelationen till matrissatsen. En indelning efter inledarens art skulle ge följande bisatstyper: bisatser med satsbas, bisatser med subjunktion och bisatser utan inledare. En indelning efter förekomsten av underförstått led skulle ge bisatser med underförstått led och bisatser utan underförstått led. En indelning efter betydelserelation till matrissatsen skulle ge konstituerande bisatser och specificerande bisatser.

Relativa bisatser § 17–45

§ 17. Översikt. Den relativa bisatsen inleds av en satsbas eller av subjunktionen *som* (som ibland kan utelämnas). I det förra fallet utgörs satsbasen helt eller delvis av ett relativt pronomen eller adverb som är koreferentiellt med ett led (korrelatet) i matrissatsen. I det senare fallet har bisatsen ett underförstått led som är koreferentiellt med ett led (korrelatet) i matrissatsen. Den relativa bisatsen är prototypiskt attribut till korrelatets huvudord och utgör tillsammans med korrelatet en nominalfras.

Vi talade om boken *vilken han aldrig* (*hade*) *fått i retur*.
Vi talade om boken (*som*) *han aldrig* (*hade*) *fått* [-] *i retur*.

Mindre ofta är korrelatet ett adverb, t.ex. *där* (och bisatsen en adverbiell bestämning till detta):

Han bor sedan tre år där *dit också hon nu ska flytta*.

Korrelatet kan också vara ett icke-referentiellt eller svagt referentiellt led, t.ex. en sats eller verbfras, varvid bisatsen har appositionell funktion:

Hon åker skridsko gudomligt, *vilket jag är den förste att erkänna*.
Jag lärde mig spela canasta, *vilket hon kunde sedan länge*.

I vissa fall kan korrelatet vara underförstått (varvid det koreferentiella ledet i bisatsen inte kan vara det), och då har den relativa bisatsen nominal eller adverbiell funktion:

Han gick genast ut och köpte *vad familjen behövde för resan*.
Hunden brukar komma *när jag ropar på den*.
Hon vill inte bo *där det är så varmt*.

Relativa bisatser kan slutligen fungera som utbrytningskomplement med nominala, adverbiella och predikativa korrelat:

Är det hennes bror *som är bjuden nu igen*?
Det var i Härnösand (*som*) *han bodde på den tiden*.
Det är inte ängslig (*som*) *jag är*.

Relativa bisatser har specificerande betydelse, dvs. bisatsen säger något ytterligare om någonting, t.ex. en person eller ett föremål, som omtalas också i matrissatsen:

Larsson köpte bordet *som Lindgren hade tillverkat*. [Matrissatsen säger att Larsson köpte ett visst bord och bisatsen att Lindgren hade tillverkat detta bord.]
Larsson vill ha ett bord *som han kan ställa i trädgården*. [Matrissatsen säger att Larsson vill ha ett bord och bisatsen specificerar bordets beskaffenhet: det skall gå att ställa i trädgården.]

Den relativa bisatsens inledare är oftast subjunktionen *som*, som i vissa fall kan utelämnas. Inledaren kan också vara en satsbas, som utgörs av eller innehåller ett relativt ord, dvs. ett ord som anger det som betecknar detsamma som ett led i matrissatsen genom att syfta på det. Satsbasen kan vara en nominalfras (t.ex. *vilken*, *vars* + substantiv), en prepositionsfras (t.ex. preposition + *vilken*, preposition + *vars* + substantiv) eller ett adverb (t.ex. *då*, *när*, *där*, *dit*).

Den relativa bisatsen har alltid af-ordföljd, också när den hävdar en proposition:

Sundholm, *som faktiskt redan* (*hade*) *fått båten i sjön*, grinade belåtet mot oss.
Ministern anländer redan i morgon, *vilket rektorn naturligtvis* (*har*) *hälsat med stor tillfredsställelse*.

De olika typerna av relativ bisats skall här behandlas var för sig eftersom deras syntaktiska funktion delvis avspeglar sig också i deras inledare och deras betydelse. Utförligast behandlas den prototypiska användningen som efterställt attribut i nominalfras. En speciell variant av den attributiva satsen är den postponerade relativa bisatsen med funktion liknande ett adverbial som anger orsak: *Du är dum som står här och diskar*. De relativa bisatser som vanligen uppträder utan utsatt korrelat i matrissatsen är satser inledda av *vad* (vanligen med nominal funktion i den överordnade satsen), satser inledda av *när*, *då* (vanligen med adverbiell funktion) och satser inledda av *där*, *dit* (också vanligen med adverbiell funktion). Relativ bisats inledd av *vilket* eller *var-* + preposition kan fungera som apposition till sats, verbfras m.m. Slutligen kan relativ bisats, normalt inledd av *som* eller oinledd, fungera som utbrytningskomplement.

Om avgränsning av relativ bisats mot komparativ bisats se § 41, mot kvesitiv bisats se § 42, mot temporal bisats se § 35.

ANM. 1. I traditionell grammatik klassificeras *som* som relativt pronomen, och man brukar då anta att det har satsledsfunktion på samma sätt som satsbaserna. *Som* som inledare i relativ bisats har emellertid varken substantiviska eller adjektiviska egenskaper utan måste sammanhållas med sina andra användningar som inledare, varför det numera vanligen klassificeras som subjunktion, också när det inleder relativ bisats. Exempel på några av subjunktionens olika användningar:

en stol som står i uthuset [inledare i relativ bisats]
vilka barn som hade skrikit [adjunktionellt efter satsbasen i interrogativ bisats]
göra som man vill [inledare i komparativ bisats]

lika stor som jag [huvudord i komparativ subjunktionsfras]
Som han skriker! [inledare i expressiv huvudsats]

ANM. 2. När den relativa bisatsen saknar satsbas skulle man kunna säga att den outtryckta satsledsfunktionen i relativsatsen uppbärs av korrelatet (som också har syntaktisk funktion i matrissatsen). I en mening som *Där ligger brevet Vanja skickade* skulle i så fall *brevet* (+ relativ bisats) vara subjekt i matrissatsen samtidigt som *brevet* är objekt i relativsatsen. Mot analysen talar främst att korrelatet normalt inte (annat än som utbrutet led) får några formella egenskaper (reflexiv, kasus, preposition) från relativsatsen utan helt får sin form från matrissatsen, detta till skillnad från relativ satsbas som på olika sätt får sin form bestämd av förhållanden i bisatsen.

Där står han *som hon pratade med nyss*. Jfr: *Där står honom som hon pratade med nyss.
Ska han inte prata med oss *som har stått här så länge?* Jfr: *Ska han inte prata med vi som har stått här så länge?
Bengt pratade med sin [= Bengts] bror *som hon inte gillar*. Jfr: *Vi pratade med sin [= hennes] bror som hon inte gillar.

Dock finns i oplanerat talspråk vissa tendenser att låta korrelatet ta form av bisatsen:

?Vi *som står här borta* har hon inte pratat med.
?Den av sina bröder *som hon umgås mest med* bor i Malmö.

Korrelatet kan också höra idiomatiskt samman med bisatsens verb snarare än med matrissatsens:

Vi häpnade över det uppseende *han väckte*. Jfr: Han väckte uppseende. *Vi häpnade över uppseendet.

I denna grammatik föredras beskrivningen att ett satsled är underförstått i relativsatser utan satsbas (§ 18).

Attributiva relativa bisatser §§ 18–33

Struktur §§ 18–22

§ 18. *Som* som inledare av relativ bisats. Subjunktionen *som* är den vanligaste inledaren av relativ bisats. Den är stilistiskt neutral. Den inleder normalt relativ bisats där det underförstådda ledet har nominal funktion.[1] Nedan anges det underförstådda satsledet med [-] på satsledets ordinarie plats i satskärnan.

en organisation *som* [-] *haft framgång* [Det underförstådda ledet är subjekt.]
en organisation *som vi kontrollerar* [-] [Det underförstådda ledet är objekt.]
en organisation *som vi vill ge* [-] *årets pris* [Det underförstådda ledet är objekt.]
en organisation *som vi ska titta på* [-] [Det underförstådda ledet är rektion.]
en organisation *som vi vill göra oss en bild av* [-] *först* [Det underförstådda ledet är rektion.]

Subjunktionen *som* kan inte föregås av preposition som tillhör bisatsen. Det underförstådda ledet kan däremot bestämma en preposition enligt reglerna för isolerad preposition (Prepfraser § 10):[2]

den bil *som han åkte i* [-]
*den bil *i som han åkte*
*en olycka *som hans fru överlevde trots* [-] [Prepositionen *trots* kan inte isoleras.]

I följande fall kan *som* inleda bisatsen trots att det underförstådda ledet inte har nominal funktion:

a) *Som* kan användas som inledare av sats med underförstått tidfästningsadverbial. Korrelatets huvudord är då ett ord som anger tidpunkt. Korrelatet är normalt definit och den relativa bisatsen restriktiv.

Jag minns den dagen *som du var här*. [Även: … den dagen {när/då} …]
Det regnade den första dagen *som du var här*. [Även: … den första dagen {när/då}…]
?Det regnade alldeles förskräckligt en dag *som du var här*. [I stället: … en dag {när/då} …]
*Han var här på min födelsedag *som det regnade så förskräckligt*. [I stället: … på min födelsedag {när/då} …]

Som används endast när korrelatet skulle kunna fungera som tidsadverbial i relativsatsen:[3]

*Minns du den där expeditionen, *som vi genomkorsade Sudan?* [I stället: … den där expeditionen {då/när} …]

b) Om korrelatet är det interrogativa *var*(*t*) eller det interrogativa *när* eller *ingenstans*, *någonstans* kan *som* likaledes användas i relativ bisats där det underförstådda ledet har adverbiell funktion:

Var har du varit *som inte jag också har varit?* [Vanligen: Var … där …]
Vart har Maj farit *som du inte vill låta Bo åka?* [Vanligen: Vart … dit …]
När skulle du ha varit i Paris *som inte jag också har varit där?* [Vanligen: När … då …]
Så brukade hon alltid göra på bio, för det fanns ingenstans *som det var så roligt att träffa en vän apropå*. (R) [Vanligen: … ingenstans där …]

c) I utbrytningskonstruktion kan det underförstådda ledet ha såväl nominal som predikativ och adverbiell funktion (§ 38).

Om adjunktionellt *som* efter inledaren *vad* se § 34. Om adjunktionellt *som* efter inledarna *när*, *där*, *dit*, se § 35 not 2, 36 not 6. Generellt om bruket av *som* efter satsbas i bisatser se Satsbaser § 7: b.

Den basala subjunktionen *som* inleder också andra bisatser, främst komparativa, temporala och kausala (Konjn, subjn, infm. § 7: a).

[1] Attributiv relativsats kan bara i vissa fall ha underförstått led med funktion som egentligt subjekt (Eg. subj. § 12):

en organisation *som det hade behövts* [-] *också här*

[2] När den relativa bisatsens underförstådda led är underordnat en preposition som är lexikalt identisk med den preposition som korrelatet är underordnat finns det en tendens att utelämna prepositionen i den relativa bisatsen. Utelämningen är vanligast i relativa bisatser som saknar inledare (§ 19).

med den värdighet (*som*) *prinsen uppträder* (*med*)
på det absurda sätt (*som*) *aggressiva vita brukar framställa de svarta* (*på*)
med tanke på det utomordentliga sätt (*som*) *Karlsson har representerat Sverige* (*på*)
i det län (*som*) *kommunen är belägen* (*i*)
I den kommunikationssituation *som den skönlitterära produkten avses fungera* […] spelar den tilltänkte läsaren en viktig roll […] (S)

Språkvårdare avråder från utelämning av prepositionen i satsfogningar av detta slag.

Den exemplifierade typen av satsfogningar kan också beskrivas så att matrissatsens prepositionsfras i sin helhet är korrelat till den relativa bisatsen, dvs. så att ett adverbiellt led är underförstått trots att inledaren är *som*.

[3] I vardagligt talspråk används relativ bisats med *som* friare:

Man kan alltid diskutera den matchen *som jag fick stryk*. (T)

ANM. Relativ bisats inledd av *som* (eller oinledd, § 19) liknar syntaktiskt satser inledda med satsbas och kan därför antas innehålla en underförstådd relativ satsbas, dvs. det underförstådda ledet förutsätts ha funktion som satsbas. Liksom utsatta satsbaser kan denna underförstådda satsbas ha satsledsfunktion i en underordnad sats som ingår i den relativa bisatsen eller vara korrelat till ett resumtivt pronomen i en underordnad sats (satsfläta; Satsbaser § 11, 13, 15–16).

en organisation *som vi vet att vi kontrollerar* [-]
en organisation *som vi vet att den fungerar*

§ 19. Relativ bisats utan inledare. När den relativa bisatsen är restriktiv (§ 28, 30) och det underförstådda ledet i bisatsen inte är subjekt,[1] kan subjunktionen *som* utelämnas, dvs. den relativa bisatsen kan sakna inledare:

bilen (*som*) *vi mötte*
den dagen (*som*) *du var här*
bilen {*som/*Ø*} *står där* [Det underförstådda ledet är subjekt.]
den här bilen {*som/*Ø*} *jag aldrig har sett förut* [Bisatsen är icke-restriktiv.]
min nya bil {*som/*Ø*} *du nog inte har åkt i* [Bisatsen är icke-restriktiv.]

Utelämning av *som* framför ett adverbial (som föregår subjektet) undviks:

det lagförslag {*som/*Ø*} *tyvärr regeringen vill driva igenom* [jfr: det lagförslag (*som*) *regeringen tyvärr vill driva igenom*]

När korrelatet är 1 eller 2 pers. personligt pronomen utelämnas vanligen inte inledaren ens om den relativa bisatsen är restriktiv:

Oss {*som/*Ø*} *du just berömde* kan du väl låta gå nu.
Dig {*som/*Ø*} *Allan talade med* vill jag be om en tjänst.

När den relativa bisatsen är postponerad kan *som* inte eller bara marginellt utelämnas (§ 26):

Vad sa hon {*som*/*Ø} *du tyckte var så intressant*?

[1] I regionalt (sydsvenskt) talspråk där *här, där* fungerar som formellt subjekt i relativa bisatser med (här underförstått) egentligt subjekt (Eg. subj. § 6) kan relativsatsinledaren utelämnas framför dem:

de vackra böckerna *här ligger överallt*
de gröna lådorna *där står i garaget*

§ 20. Satsbasens struktur i relativa bisatser. Den relativa bisatsen inleds i vissa fall av ett relativt led som satsbas. Satsbasen utgörs av eller innehåller ett relativt pronomen eller adverb och kan ha följande strukturer:

a) Nominalfras: *vilken*

en truck *vilken f.n. betingar ett pris av* 200 000 *kr.*
de truckar *vilka ännu inte levererats*

Som inledare av relativ bisats förekommer *vilken* framför allt i skriftspråk och i formellt talspråk.[1] *Vilken* i attributiv relativsats kongruerar med ett referentiellt korrelat i fråga om genus och numerus (Pron. § 106).

en maskin vilken …, ett plan vilket …, maskiner vilka …

Om neutrum singularis *vilket* som inledare i appositionell relativsats se § 37.

b) Nominalfras med *vars, vilkens* som possessivattribut

en truck *vars främre bromsar var helt slut*
truckar *vilkas ägare inte har betalat in skatten*

Vars, vilkens, vilkas är relativa pronomen i genitiv (Pron. § 105: a). De tillhör alla skriftspråket och det formella talspråket. Språkvårdare har tidigare föreskrivit att *vars* skall användas endast om korrelatet är singulart, men numera accepteras *vars* också med syftning på pluralt korrelat.[2]

c) Nominalfras: *vad*

allt *vad vi kan få tag i*

Relativa bisatser inledda med *vad* har vanligen nominal funktion och behandlas i § 34.

d) Prepositionsfras bestående av preposition + nominalfras av typ (a) eller (b)

en truck *för vilken vi betalat* 200 000 *kr.*
en truck *med vars ägare vi förhandlar*
truckar *på vilkas bromssystem man knappast kan lita*

e) Adverb: *när, då, där, dit*

den dagen *när solen sken*

en gammal ödetomt *där barnen höll till och lekte*
en gammal ödetomt *dit barnen alltid gick och lekte*

Relativa bisatser inledda med något av dessa adverb har vanligen adverbiell funktion och behandlas i § 35–36.

f) Adverb: *var-* + preposition

en gammal truck *varmed vi måste klara oss i höst*
en gammal ödetomt *varifrån barnen alltid kom tillbaka smutsiga*
Men bortifrån den del av kammaren *varifrån applåderna kom* reste sig någon annan […] (R)

Var- + preposition, som är ett alternativ till preposition + *vilken*, har skriftspråklig, i vissa fall formellt skriftspråklig karaktär. Om brukligheten hos de enskilda adverben se vidare Advb § 30. Relativt adverb på *var-* har vanligen korrelat med inanimata referenter (Advb § 30). Relativ bisats inledd av *var-* + preposition används framför allt som appositionell relativsats (§ 37). Relativ bisats inledd av *varifrån* kan också vara komplement till rumsbetecknande adverb (§ 36 not 4).[3]

[1] Till skillnad från det interrogativa *vilken* används det relativa *vilken* inte attributivt annat än i stelt byråkratiskt eller (pastischerande) ålderdomligt språk (Pron. § 106 not 1):

På relativt kort tid skrev Strindberg Hemsöborna, *vilken kortroman* omedelbart blev en stor framgång.

I annat skriftspråk väljer man i stället en konstruktion där substantivet görs till huvudord i en nominalfras som är apposition till det ursprungliga korrelatet. Den relativa bisatsen fungerar som attribut i den appositionella nominalfrasen.

På relativt kort tid skrev Strindberg Hemsöborna, en kortroman {*som/vilken*} *omedelbart blev en stor framgång*.

[2] Många skribenter undviker dock fortfarande *vars* med pluralt korrelat. I singularis förekommer någon gång *vilkens* men knappast *vilkets*.

dem *vilkas förhoppningar inte har förverkligats* (R)
de bildade klassernas bibliotek, *för vilkas hyllor denna bok är avsedd* (R)
[…] att få kyssa Etain *vilkens make han en gång varit*. (R)
den varelse *för vilkens skull jag transformerat Madeleine* (R)

[3] Regionalt förekommer *därifrån* som relativt adverb:

Han riktade in kikaren mot den yttersta grynnan, *därifrån han sett raketen komma*. (R)
Flotthamnen i Pausio utanför Åbo, *därifrån isbrytaren skulle starta*, hade varit avstängd […] (R)
[…] en värld som inte ens den gamle kommit in i och *därifrån han ägde mycket lite i sina samlingar*. (R)

§ 21. Satsbasens satsledsfunktion i relativa bisatser. Den relativa bisatsens satsbas kan ha såväl nominal som adverbiell funktion i satsen.[1]

a) Subjekt:

organisationer *vilka brukar stödjas av LO*
en produkt *vars prestanda imponerar*

Subjekt är den vanligaste satsledsfunktionen för satsbaser respektive underförstådda led i relativa bisatser.

b) Objekt (vid både monotransitiva och bitransitiva verb):
organisationer *vilka LO brukar stödja*
en produkt *vars prestanda vi just undersöker*
en produkt *vars prestanda man undanhållit oss*
upplysningar *vilka LO har undanhållit oss*
en produkt *vars prestanda vi tilldelar högsta betyg*
organisationer *vilka LO brukar bevilja bidrag*

c) Rektion (till isolerad preposition i satsens verbfras):
organisationer *vilka LO brukar ge bidrag till*
en produkt *vars prestanda vi är nöjda med*
organisationer *vilka LO umgås med*
en produkt *vars prestanda vi verkligen har imponerats av*

d) Adverbial (bundet eller fritt):
organisationer *med vilka LO samarbetar*
en produkt *med vars prestanda vi är mycket nöjda*
organisationer *trots vilka LO har hävdat sig bra*
en produkt *bland vars prestanda vi skattar tillförlitligheten högst*
en produkt *varmed vi tänker introducera oss på exportmarknaden*

e) Adverbialiserat attribut (Advl § 34):
organisationer *av vilka LO har goda erfarenheter*
en produkt *om vars prestanda vi bara har oklara föreställningar*
en produkt *varom vi bara har oklara föreställningar*

I appositionell relativsats kan satsbasen också ha predikativ funktion (§ 37).

Den relativa satsbasen kan ha satsledsfunktion i en underordnad sats som ingår i den relativa bisatsens predikatsled eller vara korrelat till ett resumtivt pronomen i en underordnad sats (satsfläta; Satsbaser § 15–16). Satsbaser med *vilken* eller adverb på *var-* tillhör emellertid stillägen där satsflätor är sällsynta. Många språkbrukare är dessutom obenägna att alls konstruera satsflätor med utsatt relativ satsbas (Satsbaser § 13).

Om generella begränsningar på satsbaser se vidare Satsbaser t.ex. § 2–5.

[1] Satsbasen kan bara i vissa fall fungera som egentligt subjekt (Eg. subj. § 12).
en persondator, *vilket det naturligtvis inte fanns*

§ 22. Valet mellan subjunktion och *vilken* som inledare i relativa bisatser. Medan *vad*, *där*, *dit*, *när*, *då* i huvudsak har specifika funktioner som inledare av relativa bisatser beror valet mellan subjunktionen *som* och satsbasen *vilken* på både

lexikala, syntaktiska och stilistiska faktorer. *Som* kan i vissa fall vara utelämnat (§ 19).

1. I följande fall används endast *som* som inledare i den relativa bisatsen:

a) efter följande korrelat: 1 och 2 pers. personliga pronomen, 3 pers. sing. personliga pronomen, *någon*, *någonting*, *ingen*, *ingenting*, interrogativa pronomen och adverb:

Jag {*som/*vilken*} *redan har åtagit mig flera andra uppdrag* ställer mig inte till förfogande.
Vi {*som/*vilka*} *deltog i sammanträdet* kan intyga att uppgifterna stämmer.
Företaget vill nu anställa henne {*som/*vilken*} *ledde kampanjen.*
Vi söker nu någon {*som/*vilken*} *kan ta ansvar för personalfrågorna.*
Hit kommer ingen {*som/*vilken*} *inte har förts hit av sin kärlek till naturen.*
Vem kommer väl till ett sådant arrangemang {*som/*vilken*} *är intresserad av Bach?*

b) i postponerad sats med kausal betydelse (§ 33):

Anders är dum {*som/*vilken*} *inte reser till Kina nu när han kan.*

c) i utbrytningskomplement (§ 38):

Det är Anders {*som/*vilken*} *tänker resa till Kina.*

d) allmänt i talspråk och ledigt skriftspråk:

Jag ringde den tjejen {*som/*vilken*} *hade ringt först.*

2. I följande fall används endast *vilken*:

a) i appositionell relativsats (åtminstone i skriftspråk, § 37):[1]

Den senaste kvartalsrapporten är positiv, {**som/vilket*} *har påverkat börsvärdet.*

b) som rektion till preposition i satsbasen:[2]

Jag sökte upp personalchefen, *till* {**som/vilken*} *jag sade ett sanningens ord.*

3. I övriga fall används antingen *som* eller *vilken*, t.ex.:

Erbjudandet riktar sig till dem {*som/vilka*} *har ofullständig grundutbildning.*
Vi har ställt skrivelsen till personalchefen, {*som/vilken*} *lär ha tagit upp den i ledningsgruppen.*
Därefter togs ett problem upp till behandling {*som/vilket*} *inte tidigare varit föremål för åtgärder.*

Om användningen av *vad*, *när*, *då*, *där*, *dit* i attributiv relativsats se § 34–36. Om relativ satsbas med relativpronomen som possessivattribut se § 20: b.[3]

[1] Om den appositionella relativsatsen är samordnad med en följande sats föredras dock *som* framför *vilken* i den senare satsen:

Han röstade nej till propositionen, vilket skåningarna uppskattade men {*som/?vilket*} *irriterade blekingarna.*

Han röstade nej till propositionen, vilket tilltalade skåningarna som själva ställde sig kritiska men {*som/?vilket*} *irriterade blekingarna*.

[2] I talspråk och ledigt skriftspråk (och ofta i neutralt skriftspråk) väljs i sådana fall konstruktion med *som* och isolerad preposition (i satskärnan):

personalchefen (*som*) *jag sade ett sanningens ord till*

Om prepositionen inte kan stå isolerad, har det lediga språket ingen möjlighet att uttrycka samma innehåll utan omskrivning:

*vädret (*som*) *jag gav mig ut trots*

[3] I likhet med *vilken* förekommer *vars* främst i neutralt och formellt skriftspråk (§ 20: b). Det lediga språket uttrycker vanligen motsvarande innehåll genom en annan konstruktion av den relativa bisatsen eller med annan syntaktisk konstruktion (samt med delvis andra lexikala medel).

Hon har köpt ett hus *som har alldeles genomruttna fönsterkarmar*.
Hon har köpt ett hus *som fönsterkarmarna är alldeles genomruttna på*.
Hon har köpt ett hus med alldeles genomruttna fönsterkarmar.
Jfr: Hon har köpt ett hus vars fönsterkarmar är alldeles genomruttna.

Syntaktisk funktion och distribution § 23–26

§ 23. Attribut med resten av nominalfrasen som korrelat. Den attributiva relativa bisatsen är efterställt attribut i en nominalfras (Nomfraser § 52).[1] Nominalfras med attributiv relativsats kan förekomma i alla slags satser. I de flesta fall är relativsatsen ensamt efterställt attribut i nominalfrasen.

Gatukontoret, *som ansvarar för att det rullar*, borde ha bättre grepp om hela miljön […] (S)
En fråga *som många tar upp i boken* gäller om det lokala befälet har rätt att besluta sätta in så kraftiga vapen mot en kränkande ubåt att den sjunker. (S)
Men regeringen *som har samhällsförändringar på sitt program* hävdade en moral *som föregrep dessa politiska mål*. (S)

När nominalfrasen innehåller andra efterställda attribut placeras dessa normalt före den relativa bisatsen:

Jag pratade med den befattningshavare i företaget *som har hand om sådana ärenden*.

Språkvårdare avråder från användningen av två attribut om strukturen blir dubbeltydig. Om det första attributet slutar med en nominalfras kan en följande relativ bisats felaktigt fattas som attribut i denna.

Han mindes den häftiga romansen med Clara *som upplöstes redan efter någon månad*.
Vi kan fråga en väninna till min bror *som också är gift med en fransman*.

Om det första attributet är en relativ bisats kan ett följande attribut fattas som adverbial i denna:

Mannen *som fru Lindell träffade* med den polska promenadkäppen har inte synts till sedan.

Återstoden av den nominalfras som den relativa bisatsen är attribut i är bisatsens korrelat. Korrelatets syntaktiska och semantiska egenskaper avspeglas i valet av inledare, i satsbasens böjning samt i böjningen av led som kontrolleras av den relativa bisatsens underförstådda led.

a) Korrelatet avgör böjningen av *vilken* (§ 20: a):

den rapport *vilken nu inlämnats*
det underlag *vilket nu inlämnats*
de glasögon *vilka nu inlämnats*

b) Korrelatet avgör ibland valet av inledare (§ 20, 22):

du {*som/*vilken*} *är språkvetare*
den partiledare {*med vilken/?varmed*} *talmannen hade överlagt*

c) Korrelatet avgör predikativets kongruensböjning om det underförstådda ledet i den relativa bisatsen är predikativets kontrollerande led:

en rapport *som är färdig*
ett projekt *som jag har gjort färdigt*
ett par glasögon *som är färdiga*

d) Korrelatet överensstämmer med verb och preposition i den relativa bisatsen om det underförstådda ledet i den relativa bisatsen är ett valensbundet led:

det foto *som jag* {*tog/*gjorde*} {*av/på/*om*} *min far*
det uppseende *han* {*väckte/*gjorde/*reste*}

Det reciproka pronomenet *varandra* och det generiska pronomenet *man* kan inte vara korrelat till relativ bisats:

*Vi ritar ofta av varandra *som är väldigt fåfänga.*
*Här får man *som vill göra det* skriva dikter hela dagarna. Jfr: Här får {var och en/de/folk} som vill göra det skriva dikter hela dagarna.

Den relativa bisatsen kan vara icke-restriktiv, dvs. resten av nominalfrasen ger (i sammanhanget) tillräcklig upplysning för att lyssnaren skall kunna räkna ut vad som betecknas, eller restriktiv, dvs. också den relativa bisatsens upplysningar är nödvändiga för att lyssnaren skall förstå vad som betecknas med nominalfrasen (se vidare § 27–32). Om den relativa bisatsen är restriktiv i nominalfras som eljest har huvudordet i bestämd form kan korrelatet se ut på olika sätt:

typ 1: boken *som du fick i går*
typ 2: den boken *som du fick i går*
typ 3: den bok *som du fick i går*

I typ 1 och 2 kan den relativa bisatsen också tolkas som icke-restriktiv. Korrelatet i typ 1 har reguljär bestämd form. I typ 2 har korrelatet bestämd artikel trots att adjektivattribut saknas. Den bestämda artikeln tar då gärna betoning. I typ 3 har korrelatet en form som entydigt visar att den relativa bisatsen är restriktiv: trots bestämd artikel har substantivet inget bestämdhetssuffix.[2] Av de tre möjligheterna att utforma korrelatet vid restriktiv relativ bisats är typ 1 den stilistiskt mest neutrala, medan typ 3 väsentligen tillhör det neutrala och formella skriftspråket och typ 2 talspråket och det lediga skriftspråket. Språkvårdare avråder ibland från bruk av typ 2 i skrift. Se vidare Pron. § 59: b. Jfr också Subst. § 71: b, Nomfraser § 4: 1a, 95.

Om relativa bisatser som har adverb som korrelat och som inleds av relativa adverb se § 36.

[1] När nominalfrasen står som possessivattribut placeras relativsatsen efter possessivattributets huvudord:

Man borde inte bara intressera sig för de patienters matvanor *som protesterar mest*.

I skriftspråk föredras då en form hos korrelatet som entydigt visar att den relativa bisatsen är restriktiv.

[2] När typerna 1 och 2 används i skrift kan man visa att den relativa bisatsen är icke-restriktiv genom att omge satsen med komma. När 1 och 2 används i tal kan man visa att den relativa bisatsen är restriktiv genom att ge hela konstruktionen bara en betoning (ordgruppsbetoning) och att den är icke-restriktiv genom att betona både korrelatet och ett led i bisatsen.

Hos vissa språkbrukare kan korrelatet i ledigt skriftspråk ha en form som entydigt visar att den relativa bisatsen är restriktiv när det utgörs av 3 pers. personligt pronomen och står som objekt eller rektion i den överordnade satsen. Det kan nämligen då ha nominativformen *de* (Pron. § 54 not 2).

Jag godkände de *som hade minst tio rätt*. Jfr: *Jag godkände de.
Jfr: Du minns kanske Vera och Rolf. Nu har jag godkänt också dem, *som ju annars inte visade några talanger på lektionerna*. [icke-restriktiv relativsats]

§ 24. Flera attributiva relativsatser i samma nominalfras. En nominalfras kan innehålla flera attributiva relativsatser:

Den mannen *som du pratade med som hade mörkt hår* var väl trevlig!
Jag känner en snickare *som heter Lindgren som kan ordna det här åt dig*.
Detta är det största föremål *någonsin träffat jorden, på vilket vi lyckats finna osmälta fragment*.
Jag minns en fet kille, *som kanske var sjutton när jag var sju, som slog ut en fotboll på en gata när en bil passerade*. (S)

Inledare får inte utelämnas i den senare satsen, även om villkoren i övrigt (§ 19) är uppfyllda:

Den mannen *som hade mörkt hår {som/*Ø} jag pratade med hela kvällen*, var väldigt trevlig.

I nominalfras med flera icke samordnade relativa bisatser är bisatsen närmast korrelatet alltid restriktiv.[1] Semantiskt kan nominalfraser med flera restriktiva relativa bisatser knappast skiljas från konstruktioner där bisatserna är samordnade. Därför är följande exempel synonyma med de just nämnda:

Den mannen *som du pratade med och som hade mörkt hår* var väl trevlig.
Jag känner en snickare *som heter Lindgren och som kan ordna det här åt dig.*
Detta är det största föremål *som någonsin träffat jorden och på vilket vi lyckats finna osmälta fragment.*

Om en nominalfras har fler än en icke-restriktiv relativ bisats, så måste bisatserna samordnas:

Jag har just sagt adjö till min far *som du träffade i går och som gjorde ett så fördelaktigt intryck på dig.*

[1] Oftast när två relativa bisatser har hamnat intill varandra är den senare utbrytningskomplement och den förra attributiv relativsats i en utbruten nominalfras. Då kan *som* utelämnas i den senare satsen och den första relativsatsen behöver inte vara restriktiv.

Det var ju mannen *som var från Venezuela* (*som*) *jag pratade mest med.*
Det är bara Lasse *som städar i trappan* (*som*) *du hör.*

§ 25. Attributiv relativsats samordnad med föregående prepositionsattribut. När en relativ bisats är semantiskt parallell till ett föregående prepositionsattribut samordnas den ibland med detta:

en flicka med underbar röst och *som också spelar piano väldigt bra*

Om de båda attributen inte är semantiskt parallella, används knappast samordning:

*en väninna till min bror och *som har en underbar röst*
*en kille från Värnamo och *som är väldigt förnuftig*

Samordning av relativ bisats med föregående prepositionsattribut hindrar att bisatsen tolkas som attribut till prepositionsattributets substantiv (jfr § 23). Jämför utan samordnande konjunktion:

en väninna till min bror *som har en underbar röst* [Den relativa bisatsen kan föras antingen till *väninna* eller till *bror*.]

Språkvårdare har dock avrått från samordningen, och den är därför sällsynt i skrift.

§ 26. Postponering av restriktiv relativ bisats. Restriktiv relativ bisats postponeras om korrelatet är satsbas i en kvesitiv sats eller ett negerat objekt eller predikativ placerat i mittfältet:[1]

Vem känner du *som skulle kunna hjälpa oss?*
Vad vet Ingemar *som inte Sonja också kan lära sig?*

Hon undrade vem jag kände *som kunde hjälpa dem*.
Hon undrade vad Ingemar visste *som inte Sonja också kunde lära sig*.
Var har Olsson varit *där inte Billing också har varit?*
Han sörjde över att han ingen son hade *som kunde efterträda honom*.
Han hade ingenting blivit *som kunde glädja hans far*.

Också med andra korrelat kan den restriktiva relativa bisatsen postponeras:

De uppför sig så länge det finns någon vuxen i närheten *som kan sätta gränser*. (S)
Ty allt är obesjälat, *som rörs genom yttre impuls* […] (S)
När de drar i gång sina sugande rytmer börjar även stadgade herrar i genrepspubliken gunga med i bänkarna, *som mindes de gladare tider när det var Nalen, inte socialstyrelsen, som gällde*. (S)
Det är oroande att man har förmågan att hela tiden få in gökar i det där boet *som inte hör hemma där* […] (S)

Postponering kan leda till svårtolkade meningar om avståndet mellan korrelat och relativ bisats blir för långt och om det finns ett nominalt led i mellanrummet som kan uppfattas som korrelat till den postponerade bisatsen. Av följande exempel är det första entydigt, medan det andra kan tolkas på två sätt:

Många personer kommer nu för tiden hit *som vill ha ett arbete vilket som helst*.
Många personer kommer nu för tiden till min far *som vill ha ett arbete vilket som helst*.

En obligatoriskt postponerad relativ bisats kan inte sakna inledare även om villkoren i övrigt är uppfyllda (jfr § 19):

Vad vet Alice {*som*/*Ø} *inte Margit vet?*

Också när postponeringen är optionell undviks utelämning av inledaren:

Såg du den karlen i torsdags på eftermiddagen {*som*/?Ø} *Anna hade med sig*?

Se också Postp. led § 3.

[1] Icke-restriktiv relativ bisats postponeras inte i normalfallet:

*Min far bodde hela livet i Göteborg *som var född* 1900. Jfr: Min far *som var född* 1900 bodde hela livet i Göteborg.

Om obligatoriskt postponerad relativ bisats med kausal betydelse se § 33.

Betydelse § 27–33

§ 27. Specificering av korrelatets betydelse. Den attributiva relativa bisatsen specificerar sitt korrelat, dvs. den säger något ytterligare om det som korrelatet betecknar. Detta kan ske genom att det relativa ordet i satsbasen (eller om satsbas saknas: det underförstådda ledet i relativsatsen) syftar på (oftast = har samma referens som) korrelatet i matrissatsen.

Där går Lindberg, *vars bror du nog känner*. [*Vars* syftar på *Lindberg*.]
Jag träffade en bibliotekarie *med vilken jag hade ett intressant samtal*. [*Vilken* syftar på *en bibliotekarie*.]
Detta är den dator *varmed hon utförde sina beräkningar*. [*Var-* i *varmed* syftar på *den dator*.]
Där står bilen (*som*) *jag köpte* [-] *i förrgår*. [Det underförstådda ledet i relativsatsen syftar på *bilen*.]
Jag vill ha kvar den dator (*som*) *jag är van vid* [-]. [Det underförstådda ledet i relativsatsen syftar på *den dator*.]

Den attributiva relativsatsen är antingen restriktivt eller icke-restriktivt specificerande. En restriktiv relativsats inskränker korrelatets möjliga referens och hjälper därmed lyssnaren att identifiera vem eller vad som avses. En icke-restriktiv sats ger en mera fyllig beskrivning av någon eller något som redan entydigt kan identifieras av lyssnaren. Skillnaden mellan restriktiv och icke-restriktiv relativsats är särskilt tydlig i definita nominalfraser. I icke-specifika indefinita nominalfraser är attributiv relativsats alltid restriktiv. I specifika indefinita nominalfraser är skillnaden mellan restriktiv och icke-restriktiv relativsats ofta otydlig eller irrelevant. Se vidare Nomfraser § 95.

§ 28. Restriktiv relativ bisats i definit nominalfras. En definit nominalfras visar för lyssnaren att han skall kunna identifiera den eller det som satsen säger något om (Nomfraser § 96). Om nominalfrasen innehåller en relativ bisats som är restriktiv bidrar denna till identifikationen. Den restriktiva relativsatsens proposition är vanligen presupponerat faktisk. Den anger ofta ett sakförhållande som antas bekant för lyssnaren: talaren aktualiserar med satsen något som lyssnaren har erfarit eller som han kan sluta sig till ur vad han erfarit.

Den bil *som vi mötte för en stund sedan* tillhör sågverket.

Här antar talaren att *bil* inte räcker för att lyssnaren skall veta vad talaren refererar till. Därför aktualiserar han med en restriktiv relativsats sakförhållandet att talaren och lyssnaren för en stund sedan mötte just den bil som påståendet i den överordnade satsen gäller.

Talaren behöver inte alltid räkna med att lyssnaren känner till det sakförhållande som aktualiseras i den restriktiva relativsatsen. Det räcker med att han skulle kunna använda det för att identifiera nominalfrasens referent.

Den bil *som poliserna mötte kl.* 9.15 tillhörde sågverket.

Här behöver lyssnaren inte veta vilken bil poliserna mött eller ens att de mött någon bil. Han behöver bara kunna använda upplysningen i den relativa bisatsen för att identifiera bilen om han så önskar.

Om nominalfrasen innehåller ett framförställt attribut som unikt utpekar en referent (dvs. ett ordinativt eller perspektivt pronomen eller ett adjektiv i superla-

tiv), inskränker först huvudordet plus den restriktiva relativsatsen nominalfrasens möjliga referens som sedan ytterligare inskränks av det andra attributet (jfr Nomfraser § 41):

Den tredje lektion(en) *som verkligen gick bra* var en geografitimme. ['den tredje av de lektioner som verkligen gick bra']
Halva huset *som höll på att brinna upp* är nu ommålat. ['hälften av det hus som höll på att brinna upp']

Nominalfras med restriktiv relativ bisats kan innehålla ett framförställt attribut som kräver ett särskilt uttryck i bisatsen (jfr Satsadvl § 79):

Den enda släkting *som besöker mig längre är Elsa*.
Framför mig låg den vackraste trädgård *jag någonsin hade sett*.

En satsbas kan genom satsfläta (Satsbas § 13) korrespondera med en lucka i en restriktiv (men inte i en icke-restriktiv) relativ bisats:

Den där tavlan beundrar jag verkligen konstnären *som gjorde* [-].

Vissa korrelat tar alltid eller vanligen restriktiv relativsats:

1. Endast med restriktiv relativsats förbinds attributivt *den* vid substantiv i obestämd form (§ 23) som korrelat i definit nominalfras:

Den (röda) jacka (med slejf) *som jag egentligen vill ha* är absolut för dyr.

2. Följande korrelat har vanligen restriktiv relativsats:

a) 3 pers. pron. *den, det, de*

Den *som hon väljer* kan skatta sig lycklig.
Det *som retar mig mest* är hans arrogans.

b) attributivt *var och en, varenda, varje*

Varenda (ny) elev (på naturvetenskapliga programmet) *som vi har fått i år* är från landet.
Var och en *som kommer* måste ha med sig bestick.

c) *alla* med eventuellt substantiv i obestämd form

Alla (röda) jackor (med slejf) *som jag gillar* är för dyra.

ANM. I de fall då relativsatsens betydelse är restriktiv kan korrelatet ofta parafraseras så att det kommer att innehålla ett partitivt uttryck:

ni som kommer ≈ de av er som kommer
vi som kommer ≈ de av oss som kommer
du som gråter ≈ den av er som gråter

§ 29. Icke-restriktiv relativ bisats i definit nominalfras. En icke-restriktiv relativsats i en definit nominalfras ger upplysning om nominalfrasens referent, men denna information har inte till funktion att underlätta identifieringen av re-

ferenten utan skall i stället bara ge en ytterligare upplysning om referenten på samma sätt som skulle kunna ske med en deklarativ huvudsats. Talaren förutsätter att referenten redan i korrelatet (och dess tidigare kontext) har fått en beskrivning som i situationen är tillräcklig för att lyssnaren skall förstå vem eller vad som nominalfrasen gäller.

Den icke-restriktiva relativsatsen anger ett faktiskt sakförhållande som talaren snarare hävdar än presupponerar, dvs. den relativa bisatsen uttrycker i detta fall ett självständigt påstående. I texten är dock denna språkhandling mindre framhävd än den språkhandling vilken utförs med relativsatsens överordnade huvudsats.

Den där bilen, *som du nog inte har sett förut*, tillhör sågverket.
Därborta står min fru, *som gärna vill prata med dig*.

Vissa korrelat i definit nominalfras förbinds normalt med icke-restriktiv relativsats, eftersom de själva entydigt utpekar referenten:

a) egennamn[1]
Karlskrona, *som Karl XI grundade*, är visst ännu flottbas.

b) *jag*
Jag, *som aldrig har träffat henne*, kan väl få följa med nu.

c) nominalfras med possessivattribut[2]
Tages bil, *som han köpte ny i fjol*, har redan gått 5 000 mil.
Vår bil, *som är en gammal Simca*, måste nog skrotas nu.

d) nominalfras med deiktiskt *denna*, *den här/där* (jfr Pron. § 68, 73)[3]
Den där bilen, *som Tage köpte ny i fjol*, har redan gått 5 000 mil.

Den icke-restriktiva relativsatsen får (liksom en kommenterande deklarativ huvudsats) ofta en lätt kausal eller koncessiv innebörd:

Min fästmö, *som har legat i träning sedan i somras*, lyckades bra på tävlingen.
Han måste till sist sälja sin bil, *som har kostat så mycket*, för en spottstyver.

[1] När egennamn är substantiverade (Egenn. § 4) kan de ta artikel och restriktiv relativsats:
Det Karlskrona *som fascinerar mig mest* är vardagskvällarnas Karlskrona.

[2] Nominalfras med possessivattribut betecknar normalt en unikt identifierbar referent, dvs. den som säger *min bil är sönder* har bara en bil. Ibland behöver possessivattributet inte vara bärare av denna presupposition (Nomfraser § 10). Då kan nominalfrasen mycket väl ta restriktiv sats.
Min moster *som bor i Närke* är mycket snällare än min moster *som bor i Värmland*.

[3] Obetonat *den, den där* kan brukas som aktualisering av känd referent (’den där X du vet vilken’, Pron. § 75: c) varvid relativsatsen också kan vara restriktiv:
Den där skjortan (*som*) *jag köpte i fjol* är väl sober.

§ 30. Relativ bisats i indefinit nominalfras. Den relativa bisatsen har olika betydelse i indefinit nominalfras beroende på om referenten är icke-specifik eller specifik.

1. I icke-specifika indefinita nominalfraser är relativsatsen restriktiv, dvs. den bidrar till avgränsningen av den klass av referenter som talaren pekar ut (Nomfraser § 108):

Jag vill ha en bok *som håller mig vaken i natt*.
Jag köper vilken bil som helst *som har fyra hjul och ratt*.

Relativsatsens proposition har neutral fakticitet: talaren garanterar inte att det finns någon referent som sanningsenligt kan beskrivas med korrelatet + relativsatsen.[1]

Vissa korrelat i indefinit nominalfras förbinds normalt bara med restriktiv relativsats:

a) Nominalfras med negerande pronomen:

Tommy gillade ingen blus *som Jeanette hade köpt*.

b) Nominalfras med generaliserande pronomen som slutar på *som helst*:

Tommy köper vad som helst *som Jeanette vill ha*.

Också i interrogativa nominalfraser är den relativa bisatsen restriktiv:

Vilken bil har vi inne *som Bosse kan ta?*
Vem för protokoll *som inte har gjort det förut?*

2. I en specifik indefinit nominalfras, som refererar till någon eller något vars existens är känd för talaren men som lyssnaren inte antas kunna identifiera, kan man ofta inte skilja mellan restriktiv och icke-restriktiv betydelse hos den ingående relativa bisatsen (Nomfraser § 109). Å ena sidan kan man säga att korrelatet etablerar referenten i lyssnarens medvetande och att relativsatsen meddelar något nytt om denna referent: då betraktar man relativsatsen som icke-restriktiv. Å andra sidan kan man säga att också relativsatsen är med om att ge de upplysningar som ligger till grund för att referenten etableras i lyssnarens medvetande: då betraktar man relativsatsen som restriktiv.

I går pratade jag med två araber, *som båda läser teologi vid universitetet*.

I vissa fall kan det dock framgå om bisatsen har icke-restriktiv eller restriktiv betydelse. Det är t.ex. rimligt att se den relativa bisatsen som icke-restriktiv, om den innehåller ett satsadverbial som annars är karakteristiskt för påståenden och som kan stå i en hävdad sats (t.ex. icke-restriktiv relativsats) men knappast i en presupponerad sats (t.ex. restriktiv relativsats); jfr Satsadvl § 39.

I går pratade jag med två araber, *som för övrigt båda läser teologi vid universitetet*.

Det är rimligt att se den som restriktiv t.ex. om dess inledare är utelämnad (jfr § 19):

I går pratade jag med två araber *jag känner*.

När dess korrelat är betydelsesvagt (§ 31) är det också rimligt att se den relativa bisatsen som restriktiv.

Icke-kongruent predikativ som anger att predikationsbasen har t.ex. dividuativ eller svagt referentiell betydelse (Predv § 13: 2c, d) är möjligt endast i icke-restriktiv bisats:

Lever, *som kan vara väldigt gott*, är också mycket nyttigt. [Jfr: Det kan vara svårt att få tag i lever som är verkligt god.]

Specifik indefinit nominalfras med relativsats har en särskild användning som subjektspredikativ i presenteringskonstruktion. Då utgörs subjektet av det expletiva *det* (Subj. § 24), och både korrelat och relativsats innehåller ny och fokuserad information.

Det är en karl (i telefonen) *som söker dig*.
Det är några i personalen *som är oppositionellt stämda*.
Det är ett par punkter {*som är oklara i förslaget*/(*som*) *jag vill invända emot*}.
Det är en dam därborta *som vill dansa med dig*, säger Bobby. (R)

[1] Om korrelatet fattas svagt referentiellt kan det ta appositionell relativsats (inledd av *vilket* eller *var-* + preposition, § 37):

Jag ville ha en eldig älskare, vilket tycktes vara omöjligt att få tag på i den där hålan.

ANM. Presenteringskonstruktionen är ofta vagt skild från konstruktion med egentligt subjekt (Eg. subj. § 17: c).

§ 31. Betydelsesvagt korrelat till restriktiv relativ bisats. När restriktiv relativ bisats används, är det ofta bisatsen som bidrar mest till identifikationen av nominalfrasens referent.

I definit nominalfras anger korrelatet ofta en typ av referenter som redan har introducerats eller som är rimliga i sammanhanget, varefter den relativa bisatsen får ange vilken referent i denna klass det är matrissatsen handlar om:

Den regeringsledamot *som så önskar* kan få en kopia av utredningen. [sagt i ett sammanhang där regeringsledamöter är aktuella]
Den stad *som moster Anna tyckte bäst om* var Nantes. [sagt i ett sammanhang där ett antal städer som moster Anna har besökt är aktuella]

Korrelatets huvudord kan därför ofta i sig själv ha en mycket allmän betydelse. Med huvudordet *gång* och en restriktiv relativsats kan man bygga upp exempelvis tidsadverbial med synnerligen detaljerad betydelse.

den gång(en) *Napoleon föråt sig på gåslever*
de gånger *Napoleon föråt sig på gåslever*

var gång *Napoleon föråt sig på gåslever*
alla gånger *Napoleon föråt sig på gåslever*
den enda gång(en) *Napoleon föråt sig på gåslever*
den första gång(en) *Napoleon föråt sig på gåslever*

I nominalfraser med olika slags referentialitet kan korrelatet bestå bara av ett pronomen i utrum eller pluralis respektive ett pronomen i neutrum, om det refererar till en eller flera personer eller till vad som helst utom en person (jfr Pron. § 38: 3b, 40, 124, 138, 149, 193: b, 159, 178, Räkn. § 11). Den relativa bisatsen specificerar då närmare vem eller vad som avses.

{den/de/alla/allihop} *som ringde Anna i går kväll*
{var och en/vem som helst/ingen} *som ringde Anna i går kväll*
{en/många/någon} *som ringde Anna i går kväll*
{det/allt/allting} *som hände i går kväll*
{vad som helst/inget/ingenting} *som hände i går kväll*
{mycket/något/någonting} *som hände i går kväll*

Den som, *det som*, *de som* kan användas med både generisk eller icke-specifik referens och specifik definit referens:[1]

den som kom ['vem som helst som kom' eller 'den som kom, du vet vem']
det som kom ['allt som kom' eller 'det som kom, du vet vad']

[1] Samma betydelse som *det* + *som*-sats har korrelatlös relativsats inledd av *vad* (§ 34). Däremot finns det ingen *vem*-inledd motsvarighet till *den* + *som*-sats, vare sig med generisk eller specifik betydelse.

ANM. Nominalfras med relativ bisats men utan substantiviskt huvudord i korrelatet kan jämföras med andra nominalfraser som saknar substantiviskt huvudord (t.ex. med självständigt använda adjektiv) och där attributet ger den avgörande upplysningen för identifikationen av referenten (Nomfraser § 19, 26): *den anställde*, *det nya*.

§ 32. Strukturella reflexer av distinktionen mellan restriktiv och icke-restriktiv betydelse. Distinktionen restriktiv : icke-restriktiv framgår bara i vissa fall av strukturen hos den relativa bisatsen eller nominalfrasen som helhet. I flera fall rör det sig dessutom bara om tendenser.

a) Korrelat med attributivt *den* vid substantiv i obestämd form tar bara restriktiv relativsats (§ 23). Viss tendens i samma riktning gäller för *alla* vid substantiv i obestämd form (jfr *alla pojkar som sjunger* (nästan bara restriktivt), *alla pojkarna som sjunger* (restriktivt eller icke-restriktivt)).

b) Endast restriktiv relativsats kan sakna inledare (§ 19).

c) Tendensen att välja *vilken* som inledare är större i icke-restriktiv sats.

d) Icke-restriktiv relativsats avgränsas oftare med komma än restriktiv relativsats.

e) Nominalfras med restriktiv relativsats har en huvudbetoning som ligger i relativsatsen, medan nominalfras med icke-restriktiv relativsats har betoning såväl på korrelat som på ett led i relativsatsen.

f) Eftersom den icke-restriktiva relativsatsens proposition ofta är ett självständigt påstående, kan den lättare ta satsadverbial som är typiska för den deklarativa huvudsatsen (jfr § 30: 2).

ANM. När relativsatsens betydelse är icke-restriktiv har det underförstådda ledet respektive det relativa pronomenet eller adverbet i satsbasen samma referens som hela korrelatet inklusive dettas framförställda attribut. När relativsatsen är restriktiv knyts den närmast till korrelatets huvudord och utgör tillsammans med detta en helhet som bestäms av framförställda attribut (jfr § 28). Man har därför föreslagit följande struktur för nominalfraser med icke-restriktiv respektive restriktiv relativsats:

<<alla husen> som Bo gillar> [icke-restriktiv]
<alla <hus som Bo gillar>> [restriktiv]
<<den största fisken> som Bo fångat> [icke-restriktiv]
<den största <fisk som Bo fångat>> [restriktiv]

Det är dock tveksamt om den semantiska olikheten skall anses kopplad till olikheter i syntaktisk struktur. Skillnaden mellan restriktiv och icke-restriktiv betydelse finns också för exempelvis adjektivattribut (Nomfraser § 95) utan att man kan återföra betydelseolikheten på någon motsvarande skillnad i den syntaktiska strukturen.

§ 33. Satsfogningar av typen *Du är dum som står här och diskar, Han är säkert spanjor som har så svart hår* (kausal relativsats). I två fall måste respektive kan icke-restriktiv relativ bisats mot huvudregeln (§ 26 not 1) postponeras. Den relativa bisatsen har då tydlig kausal betydelse (jämför att icke-restriktiv relativsats ofta antyder ett orsaksförhållande, § 29) och kan sägas fungera ungefär som ett adverbial som anger orsak. Inledaren är *som*.

a) Obligatorisk postponering. Matrissatsen uttrycker ett värderande omdöme om korrelatets referent. Den relativa bisatsen anger skäl för omdömet.

Du är dum *som står här och diskar*.

Det underförstådda ledet i bisatsen är subjekt, liksom dess korrelat oftast är subjekt i matrissatsen. Bisatssubjektets semantiska roll är agens.

Du är dum *som förtrycker henne så*.
Du är dum *som låter dig förtryckas så*.
*Du är dum *som förtrycks så*.

Utan postponering får konstruktionen en annan betydelse (den icke-restriktiva relativsatsen anger inte skäl för omdömet):

Du *som står här och diskar* är dum.

b) Optionell postponering. Matrissatsen anger en konklusion om korrelatets referent. Den relativa bisatsen anger skäl för konklusionen. Det underförstådda

ledet i bisatsen är också här subjekt, men dess semantiska roll är inte nödvändigtvis agens.

Han är säkert spanjor *som har så svart hår*.
Han är säkert spanjor *som spelar gitarr så bra*.

Utan postponering (med samma betydelse):

Han *som har så svart hår* är säkert spanjor.
Han *som spelar gitarr så bra* är säkert spanjor.

Den relativa bisatsen innehåller normalt en *så*-fras som innebär att subjektets referent har en egenskap i hög grad.[1] Men också andra relativa bisatser kan förekomma.

Han är säkert spanjor *som spelar gitarr mitt på gatan*.

[1] Satsfogningarna med *så*-fras kan parafraseras med satsfogningar av typen (*så bra*) *som han spelar gitarr så är han säkert spanjor*, *han är säkert spanjor* (*så bra*) *som han spelar gitarr* (§ 123).

Vanligen korrelatlösa relativa bisatser § 34–36

§ 34. Relativ bisats inledd av *vad* (nominal relativsats). Den relativa satsbasen *vad* inleder vanligen relativ bisats som saknar korrelat och som därför har nominal funktion i den överordnade satsen:

Han gick ut och köpte *vad som behövdes*.
Han gick ut och köpte *vad de behövde*.
Detta var *vad Vilhelm väntat på*. (S)
Närmast kunde man tycka att i första hand föräldrarna borde […] betala *vad deras ungdomar ställer till med*. (S)
Därför har fortfarande mellanstora och mindre, civila företag svårt att offra pengar på *vad man kan kalla en försäkring i datasäkerhet*. (S)
[…] när jag i den omedelbart påföljande tystnaden efteråt kände mig tillbaka i *vad som nyss musikaliskt förevarit* […] (S)
Det är valvaka, och *vad man hoppas på* är en ny regim i Palais de l'Elysée. (S)

Relativ bisats inledd med *vad* kan också vara attribut till korrelatet *allt*:[1]

Han gick ut och köpte allt *vad som behövdes*.
Han gick ut och köpte allt *vad de behövde*.
[…] anammande detta talesätt är de vuxna genast beredda att ta för gott allt *vad ett litet barn kan vräka ur sig*. (S)
Reform […] utgör numera ”generallinjen” för allt *vad som basuneras ut från Moskva*. (S)
Det är fråga om en noggrannhet långt utöver allt *vad vi är vana vid till vardags*. (S)

Bisatsen kan parafraseras med *det* + relativ bisats (§ 31). Liksom denna konstruktion kan den korrelatlösa *vad*-satsen ha både generisk eller icke-specifik och definit specifik betydelse.

vad jag köpte = det (som) jag köpte ['vad som helst som jag köpte' eller 'det som jag köpte, du vet vad']

Den *vad*-inledda relativsatsen skiljer sig från relativsatser med *vilken* som satsbas på olika sätt. *Vad* kan till skillnad från det relativa *vilken* inte föregås av preposition som hör till relativsatsen.

*Han köpte hem (allt) *vid vad vi var vana*. Jfr: Han köpte hem *vad vi var vana vid*.
Han vande oss vid *vad som krävdes*.

Vidare följs *vad* till skillnad från det relativa *vilken* obligatoriskt av adjunktionellt *som* när det fungerar som subjekt i bisatsen (men knappast annars, annat än regionalt):

Han köpte (allt) *vad som behövdes*.
?Han köpte (allt) *vad som de behövde*.

Det relativa pronomenet *vad* har nominal funktion i bisatsen.[2] Se också Pron. § 104–107.

[1] *Allt* kan också konstrueras med relativ bisats som inleds på annat sätt:

Detta är allt (*som*) *jag har*.
Han tog med sig allt *vars värde översteg* 1 000 kronor.
Allt *vilket förr stod mitt hjärta nära* har nu förlorat sin glans.

[2] Undantagsvis har det relativa pronomenet *vad* attributiv funktion (Pron. § 106 not 3):

Jag ringde *vad vänner jag hade*.

ANM. Den korrelatlösa *vad*-inledda relativsatsen erinrar om den bundna generaliserande bisatsen (§ 114: 2). Relativsatsen har dock också specifik betydelse, medan den generaliserande bisatsen bara har generisk betydelse. Därför kan den korrelatlösa relativsatsen inledd av *vad* alltid parafraseras med *det* + relativsats. Korrelatlös *vem*-inledd relativsats förekommer inte.

Vad han fick hette visst Alvedon.
**Vem han träffade* hette visst Alvar.

§ 35. Relativ bisats inledd av *när* eller *då* (temporal relativsats). Relativ bisats inledd av *när* eller *då* är oftast korrelatlös. Den specificerar då den i matrissatsen underförstådda tiden för den överordnade satsens aktion.

Han befann sig inte i Paris {*när/då*} *giljotinerna började användas*.
För bensin behålls det prisstopp som infördes *när budgeten presenterades den 12 januari*. (S)
Om jag blir nervös i min VM-start vet jag först *när jag står i startkuren på torsdag*. (S)
Då de greps i Holland påträffades vapen och sprängmedel från förrådet i Järna. (S)

Den kommer därigenom att fungera syntaktiskt som tidfästningsadverbial i den överordnade satsen, på samma sätt som en temporal bisats inledd av subjunktion (t.ex. *medan*). Tillsammans med ett annat tidfästande uttryck kan den bilda dubbeladverbial (Advl § 26: e, 66: b):

{Ofta/Nu/Varje kväll/I dag} {*när/då*} *du sitter i den där soffan* känner jag mig lycklig.

Undantagsvis kan den ha nominal funktion, t.ex. som subjekt, objekt eller rektion (§ 89):

Det är intressant *då en ny tidskrift blir till*.
Hon mindes *då du bodde här*.
Vi har haft bekymmer från och med *när den här maskinen installerades*.
När han själv var igång för fullt kommer han ofta in på nu när han känner sig skranglig och orask. (R)

Korrelatlösa relativsatser inledda av *när* eller *då* ingår semantiskt och funktionellt i systemet av temporala bisatser. Deras syntax och betydelse redovisas därför närmare i avsnittet om adverbiella bisatser (t. ex. § 84–85, 99–104).

Relativ bisats inledd av *när* eller *då* kan också användas som attribut med restriktiv eller icke-restriktiv betydelse liksom andra attributiva bisatser:[1]

Sedan kom veckan {*när/då*} *giljotinerna började användas*.
[…] och ”Maximum Overdrive” är hans debut i regissörsstolen, en historia som handlar om veckan *när maskinerna löper amok*. (S)
Tyvärr så var det här en dag *när spelarna vägrade lyssna på vad vi sa från bänken* […] (S)
Därefter följer en paus, *då eleven skall ge sitt svar* […] (S)
Efter trafikolyckan i gryningen, *då en buss och en personbil med berusade ungdomar kolliderar* […] (S)

I restriktiv bisats är inledaren då ibland utbytbar mot *som* eller kan utelämnas (§ 18–19):

Vi pratade ofta om den dagen {*när/då/som/Ø*} *min bror var här*.
I det ögonblick {*när/då/som/Ø*} *saluten sköts* stod alla i givakt.
[…] den dagen *han slutar* ska det bli sex långa månader helt ledigt. (S)

Också i sin syntaktiska distribution fungerar attributiv relativsats med *när* eller *då* på samma sätt som andra attributiva relativsatser (§ 23–26).

De relativa adverben *när*, *då* är satsbaser med funktion som adverbial i bisatsen. *När* är stilistiskt neutralt, medan *då* av de flesta språkbrukare uppfattas som skriftspråkligt eller som mindre ledigt talspråk. Regionalt (nordsvenskt) förekommer talspråkligt *då*.[2] Se också Advb § 29–30.

[1] Alternativt med *när/då* kan ibland preposition + *vilken* eller *var-* + preposition (Advb § 30: 2) användas:

Man nämnde ett tillfälle *vid vilket kanslirådet hade somnat mitt under sittande sammanträde*.
[…] efter åtta år i tukthus, *under vilka han bl a svarat för konfirmationsundervisningen* […] (S)
[…] ett pinsamt, förvirrat ögonblick, *varunder Mered började tala i allvarlig ton om sin uppfattning* […] (R)

[2] Regionalt förekommer också att *när* följs av adjunktionellt *som*:

När som han är ute och ger djuren, brukar jag ringa till barnen.

§ 36. Relativ bisats inledd av *där* eller *dit* (lokal relativsats). Relativ bisats inledd av *där* eller *dit* är vanligen korrelatlös.[1] Den specificerar då den i matrissatsen underförstådda befintligheten eller riktningen för den överordnade satsens aktion:

Jag vill bo *där det är sommar hela året*.
Hon har redan gett sig av *dit de där flyttfåglarna är på väg*.
Att lasta och forsla bort snön är dyrt och sker bara *där det är alldeles nödvändigt* […] (S)
Huvudgatan går *där den gick på* 100-*talet* (*e.Kr.*). (S)
Jag ställde min väska *där jag ställde den* för kom det nån annan så skulle han eller hon se att nån hade kommit […] (R)
Kors och tvärs genom samhället finns skidliftar för att man skall kunna glida fram på slalomskidor *dit man ska*. (S)
[…] bilen går *dit föraren vill och inte dit däcken tänkt sig* […] (S)

Marginellt kan korrelatlös *där*-sats dessutom fungera som rektion:[2]

Skogen precis bakom *där jag bor* är tät.
Vägen är dålig från *där hans mark börjar*.
Vägen är dålig ända fram till *där hans mark börjar*.
[…] han tog tag i sängens hörnstolpe alldeles intill *där Gunilla stod*. (R)

Relativ bisats inledd av *där* eller *dit* kan också fungera som attribut med restriktiv eller icke-restriktiv betydelse liksom övriga attributiva relativsatser.[3] Korrelatet betecknar då en lokalitet.

Känner du till {den stad(en)/staden} {*där hon tänker bosätta sig/dit hon tänker flytta*}*?*
När DN tittade in i karantänen *där aporna än så länge håller till* vankades det frukt i matskålarna. (S)
Södersjukhuset har ett upptagningsområde *där det bor* 380 000 *människor*. (S)
Skulle ni inte hellre vilja ha beloppet överfört till det land *dit ni tänker fara?* (R)
Tidigare var här en mangelbod, *dit folk i kvarteret kunde gå och mangla sin tvätt själva*. (S)

Åtminstone vissa språkbrukare kan i vissa restriktiva bisatser byta inledaren mot *som* eller utelämna den (§ 18–19):

På de ställen {*där/som/Ø*} *muren rasat* har de intressantaste fynden gjorts.

I sin syntaktiska distribution fungerar attributiv relativsats med *där* eller *dit* på samma sätt som andra attributiva relativsatser (§ 23–26). Relativ bisats inledd av *där, dit* kan dessutom vara restriktiv bestämning till de rumsbetecknande adverben *där, dit, var*(*t*), *ingenstans, någonstans, överallt* m.fl.:[4]

Hon har bosatt sig just där *dit hon absolut inte ville flytta*.
Hon har flyttat just dit *där hon aldrig tänkte bosätta sig*.
Var bor hon *där du inte vill att jag också ska hamna?*
Lågt betalda arbetare skulle kunna dirigeras dit *där de bäst behövdes*. (R)
Det fanns ingenstans *där jag kunde gömma mig*. (R)
Bara någon gång mindes han henne sitta djupt försjunken i sin stillhet någonstans *där de andra inte fanns* […] (R)
Det salta tövattnet är ett problem överallt *där betongen är kring* 30 *år*. (S)
Här och var *där jag ser spåren av dig* planterar jag en ros.

Med *där* eller *dit* som korrelat används denna konstruktion framför allt när den ena satsen anger befintlighet och den andra riktning. Korrelatlös *där/dit*-sats kan nämligen bara användas när båda satserna anger antingen befintlighet på samma ställe eller riktning till ett och samma ställe. Korrelatet är alltså utelämnat när det skulle ha varit homonymt med relativsatsinledaren.[5]

Jag bosatte mig *där hon hade hamnat*. [I stället för: … där där …]
Där är *där man inte är* och här är *där man är*. [I stället för: … där där …]
Jag flyttade *dit hon hade åkt*. [I stället för: … dit dit …]
*Jag flyttade {*där/dit*} *hon hade hamnat*. [I stället: … dit där …]
*Jag bosatte mig {*där/dit*} *hon hade åkt*. [I stället: … där dit …]

De relativa adverben *där, dit* är satsbaser med funktion som adverbial i bisatsen.[6] I finlandssvenska används ibland *var*(*t*) i stället för *där, dit*:

I Borgå landskommun, *var bönderna har slutit sig samman* …
I Borgå landskommun, *vart vi ska flytta vår verksamhet* …

Se också Advb § 29–30.

[1] Marginellt förekommer också korrelatlös relativsats inledd med *varifrån*:

Då vände jag haren ryggen och gick tillbaka *varifrån jag kommit*. (R)

Regionalt förekommer *därifrån* (§ 20 not 3):

Man går tillbaks igen till vägen och vänder mot *därifrån man kom*. (R)

[2] Den relativa inledaren *där* kan däremot inte ta preposition från bisatsen:

*Lägg plutonen (här) *från där man lätt kan ta sig till strandkanten*. Jfr: Lägg plutonen här varifrån man lätt kan ta sig till strandkanten.

Jämför att *där* som definit adverb inte kan styras av preposition:

*Skogen är tät {bakom/från/ända fram till/intill} där.

Marginellt kan den korrelatlösa lokala bisatsen ha en subjektsliknande nominal funktion i överordnade satser där också definita adverb som *här*, *där* skulle kunna ha det (jfr Subj. § 6: b):

Där du är skall alltid vara mitt hem.

[3] I stället för *där*, *dit* kan ibland preposition + *vilken*, optionellt *som* med isolerad preposition i bisatsen eller *var-* + preposition (Advb § 30: 1) användas:

Känner du till den stad {*i vilken/vari*} *hon tänker bosätta sig?*
Känner du till den stad (*som*) *hon tänker bosätta sig i?*
Känner du till den stad *till vilken hon tänker flytta?*
Känner du till den stad (*som*) *hon tänker flytta till?*

[4] Också relativ bisats inledd av *varifrån* kan vara bestämning till rumsbetecknande adverb på samma sätt som *där*, *dit*:

Där *varifrån jag kommer* ges det ingen nåd.
Dit *varifrån jag kommer* återvänder ingen.
Här *varifrån all makt utgår* borde också stabsarbetet utföras.
Adam återvände dit *varifrån han hade kommit*. (R)

En sekvens av ett rumsangivande adverbial och en relativsats inledd av *där/dit* kan ofta också betraktas som ett dubbeladverbial (jfr Advl § 26: c, 66: a):

Överallt *där det regnade i går* skiner nu solen. Jfr: I staden på gatorna har snön smält.

[5] Vid andra rumsbetecknande korrelat utelämnas i stället optionellt inledaren:

Överallt *hon kom* möttes hon av jubel.

[6] I regionalt talspråk kan satsbaserna *där*, *dit* följas av adjunktionellt *som*:

Ställ lådan *där som hinkarna står*.
Gå du också *dit som de andra gick för en stund sedan*.

Alternativt kan *som* betraktas som inledare och *där*, *dit* som korrelat (och som definita adverb). I så fall är den relativa *som*-satsen komplement till de adverben.

Appositionell relativ bisats § 37

§ 37. Relativ bisats som apposition till sats m.m. Relativ bisats med *vilket* (någon gång inlett av preposition; jfr § 20: d) eller *var-* + preposition (jfr § 20: f) som satsbas kan fungera som apposition till en sats, en verbfras, en adjektiv- eller participfras eller en svagt referentiell nominalfras (dvs. sådana led som kan åsyftas med intensionell anafor med det neutrala *det*, Pron. § 47). Det led som bisatsen är apposition till är alltså bisatsens korrelat och specificeras av bisatsen till sin betydelse snarare än till sin referens.[1] Exempel (med korrelatet kursiverat):

Personalomsättningen var stor, vilket ledde till en kunskapsmässig utarmning. (S)
Dessutom innebär förslaget *att antalet deltidsanställningar ökar*, vilket inte är bra, menar socialborgarrådet. (S)

[…] att Caspar Paukstadt *är borta ytterligare tre månader på grund av skada* vilket också gäller reservlagspelaren Peter Jönsson. (S)
Därför är säkraste lösningen *att köpa helt ny programvara från grunden*, vilket kan gå löst på miljonbelopp. (S)
Efter alltför många nederlag kan vem som helst *tappa självförtroendet*, vilket torde vara fatalt i en sport som utförsåkning, och i synnerhet störtlopp. (S)
I år motsvarar årskortet *tio månadsmärken*, vilket betyder 1 900. (S)
Snarare handlar det om *oskicklighet*, vilket snabbt lett till de stora förlusterna. (S)
Skulle detta slå in, om vilket vi kan ha delade uppfattningar, får du ta kontakt med mig.
Landet som helhet fick bara 67 procent av den vanliga nederbörden, varför januari i år blev den nederbördsfattigaste sedan 1980. (S)
Det fick Uniteds dåvarande manager Ron Atkinson att öppna plånboken varpå Coventry var en skyttekung fattigare. (S)

Vissa nominalfraser kan med samma struktur uppfattas antingen som fullt referentiella eller som svagt referentiella (jfr Nomfraser § 111–117, Pron. § 47), vilket avspeglar sig i valet av inledare till relativsatsen:

Lotta har två nya klänningar, *vilket Sanna också har*. [Korrelatet uppfattas som svagt referentiellt. Sanna har andra klänningar än Lotta.] Jfr: Lotta har två nya klänningar, vilka Sanna har sytt åt henne. [Korrelatet uppfattas som fullt referentiellt. Matrissats och bisats gäller samma klänningar.]

Sebastian önskar sig en brandbil, *vilket hans kamrat har fått på sin födelsedag*. [Korrelatet uppfattas som svagt referentiellt.]
Jfr: Sebastian önskar sig en brandbil, som kan styras per radio. [Korrelatet uppfattas som fullt referentiellt.]

Den appositionella relativsatsen står som fritt annex, vanligen i den överordnade satsens slut (finalt annex; Annex § 15). Alternativt kan den stå som inskott i matrissatsen, tidigast på mittfältsadverbialens plats, också när den har hela matrissatsen som korrelat (Annex § 16).

Men därtill kom, *vilket Olén alltid framhållit*, att den högkyrklighet som präglade Lunds stift under 1800-talet hade mycket speciella krav på kyrkorummen. (S)
För såvitt man inte väljer – *vilket naturligtvis lätt låter sig göras* – att enbart nappa på alla romantiska/nostalgiska lockbeten och sucka att allt nog var bra som skedde. (S)

Däremot kan den inte stå initialt, till skillnad från den snarlika fria komparativa *som*-satsen:

Han kommer att avgå nästa vecka, *vilket radion redan har rapporterat*. Jfr: Han kommer att avgå nästa vecka, som radion redan har rapporterat.

**Vilket radion redan har rapporterat*, kommer han att avgå nästa vecka. Jfr: Som radion redan har rapporterat, kommer han att avgå nästa vecka.

Den appositionella relativsatsen uttrycker ett påstående, dvs. den är bärare av en självständig språkhandling. Satsens påståendekaraktär är oberoende av om den överordnade satsen är hävdad eller ej. Möjligen står relativsatsens påstående något i bakgrunden i förhållande till den språkhandling som närmast överordnade huvudsats uttrycker.

Hon kommer hem till jul, *vilket gläder föräldrarna*. ≈ Hon kommer hem till jul. Det gläder föräldrarna.
Vagnarna töms, *varpå ammunitionen ilastas*. ≈ Vagnarna töms. Därpå ilastas ammunitionen.
Är du banktjänsteman, *vilket faktiskt fru Westerlund påstod?* ≈ Är du banktjänsteman? Det påstod faktiskt fru Westerlund.
Om du är banktjänsteman, *vilket jag inte tror*, skulle du väl genast ha upptäckt räknefelet. ≈ Om du är banktjänsteman – men det tror jag inte – skulle du väl genast ha upptäckt räknefelet.
Eftersom sjön ligger så långt bort, *vilket han är väl medveten om*, har han säkert inte gett sig av dit så här sent. ≈ Eftersom sjön ligger så långt bort – och det är han väl medveten om – har han säkert inte gett sig av dit så här sent.

Som satsbas i appositionell relativsats kan *vilket* ha olika nominala funktioner i bisatsen, även som objekt till hjälpverb som inte konstrueras med icke-pronominell nominalfras som objekt (jfr Vb § 31 not 1), och kan också fungera som predikativ. *Var-* + preposition har adverbiell funktion i bisatsen.[2]

Min bror ska fara till Kina i år, *vilket jag nog inte {gör/vill}*.
Anders är försiktig av sig, *vilket för övrigt också hans syster är*.
Hon är lärare, *vilket nästan alla har varit i hennes släkt*.
Gästerna såg sig omkring i lokalerna, *varefter de gav sig av*.

Appositionella relativsatser förekommer främst i skriftspråk och formellt talspråk. Som inledare till appositionell relativsats är *vilket* något mindre stelt än annars det relativa *vilken* är. En något ledigare parafras av den appositionella *vilket*-satsen är konstruktionen *något* (som korrelat) + relativ *som*-sats:

Dottern kom hem i torsdags, något *som gladde föräldrarna mycket*.

I talspråk förekommer också ensamt *som* som inledare av appositionell relativsats:

Emma vill bli agronom, *som Peter redan är*.
Emma har badat i kanalen, *som också Robert har*.

Se också § 22 not 1.

Den appositionella relativsatsens struktur, funktion och betydelse är otillräckligt undersökta.

[1] Den kvesitiva huvudsatsen kan knappast i sin helhet vara korrelat till en appositionell relativsats:

*Vem har mod att höja skatten, *vilket vi än en gång måste fråga oss?*

Däremot kan i vissa fall appositionell relativsats ta den presupponerade delen av den kvesitiva satsen som korrelat:

Vem har tagit Torgnys cykel, *vilket alla vet att han inte tycker om?* [Korrelatets proposition är: någon har tagit Torgnys cykel.]

[2] *Var-* + preposition är oftast utbytbart mot preposition + *vilket* (eller undantagsvis *vilket* som rektion till isolerad preposition i bisatskärnan):

Sedan viker man upp långsidan, {*varmed/varigenom/med vilket/genom vilket*} *man uppnår att …*
Vi skickade iväg en kurir, *varmed de fick låta sig nöja.* Jfr: *… vilket de fick låta sig nöja med.*

Varför samt vissa inledare med tidsbetydelse (*varvid, varpå, varefter, varunder*) kan dock inte ersättas med preposition + *vilket.*

Stilvärdet hos vissa relativa adverb på *var-* är formellt skriftspråkligt, se vidare Advb § 30.

ANM. Appositionell relativ bisats kallas i traditionell grammatik ofta ”fri relativsats”. Om gränsdragningen mot fri komparativ *som*-sats som satsadverbial se § 41.

Relativ bisats som utbrytningskomplement § 38–39

§ 38. Utbrytningskonstruktionens struktur. Relativ bisats, vanligen inledd med *som* eller oinledd, kan fungera som komplement i utbrytningskonstruktion. Utbrytningskonstruktion är ett särskilt slag av relativ satsfogning. I likhet med attributiva relativsatser har den relativa bisatsen i utbrytningskonstruktion ett underförstått led med ett korrelat i matrissatsen. Det underförstådda ledet kan emellertid ha både nominal, adverbiell och predikativ funktion. Korrelatet kallas utbrutet led och är ett led av samma typ som kan fungera som satsbas i deklarativ huvudsats (fundament; Satsbaser § 2, 5). Det utbrutna ledet har den form det skulle ha haft om det hade stått på det underförstådda ledets plats i bisatsen.[1]

Det var hans bror *som skulle komma.*
Det var ifrån Kalmar (*som*) *han kom.*
Det är framför allt flitig (*som*) *han är.*
Det är springa fort (*som*) *han kan.*
Det var därför att storföretagen tryckte på *som beslutet kom så snabbt.*
Det var sin bror *han skrev till.* [Det reflexiva pronomenet syftar på subjektet i den relativa bisatsen.]
Det var varandras mammor *de tyckte mest illa om.* [Det reciproka pronomenet syftar på subjektet i den relativa bisatsen.]
Det var honom *jag ville prata med.* [Kasus ackusativ beror på att det underförstådda ledet är rektion.]
Det var av henne *han absolut ville ha en bild.* [Prepositionen beror på *bild* i den relativa bisatsen.]

Det utbrutna ledet och den relativa bisatsen fungerar som bundet subjektspredikativ till *vara* i den överordnade satsen. Matrissatsens subjekt är ett expletivt *det*. *Vara* kan vara underordnat ett eller flera subjektsautonoma hjälpverb, och predikatsledet kan också innehålla vissa satsadverbial och fria adverbial, åtminstone för tidfästning och avseende. Normalt har de finita verben i matrissats och relativ bisats samma tempus vid utbrytning.

Det är Karlsson *som har valts till ordförande*.
Det {skulle nog kunna/kunde nog} vara sin bror *hon träffar*.
{I dag/Officiellt} var det sin bror *hon träffade*.
?I London var det sin bror *hon träffade*.
I England är det sina föräldrar *man har på middag varje söndag*.
I flera år var det sin bror *hon träffade när hon reste till London*.

Bli kan optionellt användas i stället för *vara* i matrissatsen när bisatsens aktion är avgränsad. *Bli* anger att aktionen betraktas från en tidigare tidpunkt och är därför det normala när den avgränsade aktionen ligger i framtiden.

Det {blev/var} Karlsson *som valdes till ordförande*.
Det {blir säkert/?är säkert/?kommer säkert att vara} Karlsson *som väljs till ordförande*.

När det utbrutna ledet är en finit verbfras och i vissa fall när det är en infinit verbfras motsvaras det av *göra* i den relativa bisatsen på samma sätt som när sådana verbfraser är satsbaser (Vbfraser: Allm. § 10: 2b):

Det är skriver böcker (*som*) *han gör större delen av tiden*.
Det är skriva böcker (*som*) *han vill* (*göra*).

Den relativa bisatsen har vanligen inledaren *som*. Om inte satsens subjekt är underförstått, saknar satsen ofta inledare.[2]

Är det för din skull {*som*/Ø} *vi har kommit hit*?
Jaså, det är så små {*som*/Ø} *de är*.

Inledaren kan saknas också när den relativa bisatsen inte står i kontakt med korrelatet:

Honom var det (*som*) *vi träffade i Göteborg*.

Relativ bisats som utbrytningskomplement står alltid i slutet av satsfogningen var än korrelatet står i matrissatsen. Man kan säga att relativsatsen obligatoriskt står postponerad (Postp. led § 3: d).

Sin bror var det visst (*som*) *han skulle skriva till*.
*Sin bror (*som*) *han skulle skriva till* var det visst.
Jag vet inte vilken släkting det var (*som*) *han skulle skriva till*.
*Jag vet inte vilken släkting (*som*) *han skulle skriva till* det var.

En sådan fin cykel det är (*som*) *du har köpt*!
*En sådan fin cykel (*som*) *du har köpt* det är!

Som överordnad sats i utbrytning kan de flesta huvudsatser och bisatser fungera:

Det var sin bror *han skulle skriva till*.
Var det sin bror *han skulle skriva till?*
Vilken släkting var det *han skulle skriva till?*
En sådan middag det var *han hade lagat åt oss*!
Eftersom det är sin bror *han ska skriva till …*
Om det är sin bror *han ska skriva till …*
Ju fler släktingar det är *han ska skriva till …*

Utbrytning förekommer dock normalt inte i relativa och komparativa och vanligen heller inte i temporala bisatser:[3]

*Jag talade med de två araberna som det var *som kom från Libanon*. Jfr: Det var de där två araberna som kom från Libanon.
*Jag talade med två araber som det är från Libanon (*som*) *de kommer*.
Jfr: Det är från Libanon (som) de där araberna kommer.
*Där växer likadana blommor som det är *som vi har i vår trädgård*. Jfr: Det är sådana blommor (som) vi har i vår trädgård.
*Han planterade andra blommor än det är *som vi har i vår trädgård*. Jfr: Han planterade andra blommor som vi inte har i vår trädgård.
*Just då satt han och läste tidningen medan det var Maja *som kokte kaffe*. Jfr: Det var Maja som kokte kaffe. [Utbrytning är möjlig om bisatsen har adversativ betydelse.]

Utbrytning förekommer inte heller i direktiva huvudsatser, eftersom sådana satser måste ha ett utsatt eller underförstått 2 personens subjekt, medan den överordnade satsen i en utbrytning måste ha *det* som subjekt. Motsvarande innehåll kan i stället ungefärligen uttryckas med deklarativ huvudsats.

Det är den där blomman *du ska plocka*. ≈ Plocka den där blomman!

[1] Definit nominalfras som korrelat kan alltså (till skillnad från vid attributiv relativsats) inte ta bestämd artikel med substantivet i obestämd form:

Det var den gröna {bilen/*bil} *som han kom hit i*. [Obestämt *bil* är möjligt om *det* tolkas anaforiskt och *den gröna bil …* som identifierande subjektspredikativ.]

[2] Vissa språkbrukare accepterar relativa satsbaser som inledare också vid utbrytningskonstruktion:

Det var statsministern {*som/vilken*} *hade lovat att förrätta akten*.
Är det din syster *vars barn är på bild i tidningen?*
Är det (i) Solna *där din arbetsplats ligger?* [Vanligen: Är det Solna {som/Ø} din arbetsplats ligger i? Är det i Solna {som/Ø} din arbetsplats ligger?]
Är det (till) den där träddungen *dit vi ska gå?* [Vanligen: Är det till den där träddungen {som/Ø} vi ska gå? Är det den där träddungen {som/Ø} vi ska gå till?]

I sydsvenskt regionalt språk används också subjunktionen *att* när det utbrutna ledet är ett adverbial:

Det är {inte så ofta/inte alltid/sällan} *att jag dricker kaffe.*

[3] När en temporal bisats anger iterativ aktion kan dock utbrytning förekomma:

Hon satt alltid och läste när det var han *som lagade maten.*

§ 39. Utbrytningskonstruktionens betydelse. Som utbrytningskomplement anger den relativa bisatsen normalt ett faktiskt sakförhållande som talaren förutsätter bekant för lyssnaren:

Det är Lasse *som skall köra Volvon till Stockholm.* Är det Lasse *som skall köra Volvon till Stockholm?*

Det är till Stockholm *som Lasse skall köra Volvon.* Är det till Stockholm *som Lasse skall köra Volvon?*

Det är Volvon *som Lasse skall köra till Stockholm.* Är det Volvon *som Lasse skall köra till Stockholm?*

Talaren presupponerar i det första exemplet att någon skall köra Volvon till Stockholm. I matrissatsen ges det upplysning eller frågas det om vem som skall köra. Om det utbrutna ledet är definit tillhör dess referent normalt en mängd som talaren förutsätter bekant: av Erik, Johan och Lasse är det Lasse som skall köra Volvon till Stockholm. Det utbrutna ledet specificerar uttömmande det som lämnas ospecificerat i presuppositionen. Det första exemplet är således inkorrekt om fler än Lasse skall köra Volvon till Stockholm. I det andra exemplet presupponerar på motsvarande sätt talaren att Lasse skall köra Volvon till en plats samt ger i matrissatsen en upplysning eller ställer en fråga om vilken plats som körningen gäller (av ett antal destinationer som är presupponerat möjliga). I det tredje exemplet är det presupponerat att Lasse skall köra en av ett antal bilar till Stockholm. Matrissatsen upplyser eller frågar om vilken bil som skall köras dit.[1]

I kvesitiva satser är vanligen allt utom det interrogativa ledets referent presupponerat (Huvudsatser § 74). Detta kan ytterligare markeras med utbrytning av det interrogativa ledet (vilket alltså här inte ändrar vad som är presupponerat).

Vem är det *som har varit i köket?* ≈ Vem har varit i köket? [I båda fallen presupponeras: någon har varit i köket.]

Jag undrar vem det är *som har varit i köket.* ≈ Jag undrar vem som har varit i köket.

I frågor där det interrogativa ledet är utbrutet underförstås det ofta att den frågande egentligen borde veta det han frågar om:

När är det (nu igen) (*som*) *vi ska åka?*

Vad var det (nu igen) (*som*) *du gjorde i Paris?*

I exempelvis nyhetsspråk används utbrytning också för att meddela ny information:

Det var i dag på morgonen *som EU:s ministerråd meddelade att man beslutat stå fast vid livsmedelssubventionerna.*
Elfenbenskustens transport- och arbetsminister har släppts av sina kidnappare, meddelade på fredagen landets regering. Det var i söndags *som regeringsledamoten Aoussou Koffi, 63, fördes bort från sitt hem av två vita beväpnade män.* (S)
Det var en avslappad, ofta leende och skämtande Gorbatjov *som samtalade.* (S)

Bokstavligt ger här den relativa bisatsen presupponerad information. Om lyssnaren inte känner till det faktum som nämns i den relativa bisatsen, fungerar yttrandet ändå. Lyssnaren tar det till sig som ny information, dvs. han uppfattar den relativa bisatsen ungefär som om den hade varit hävdad.[2]

Om korrelatet är icke-specifikt och betydelsesvagt (jfr § 31) är inte sakförhållandet i den relativa bisatsen i sig presupponerat utan har samma fakticitetsvärde som den överordnade satsen:

Det är någon *som skall köra Volvon till Stockholm.* [Det hävdas att någon skall köra Volvon till Stockholm.]
Är det någon *som skall köra Volvon till Stockholm?* [Det är inte avgjort om någon skall köra Volvon till Stockholm eller ej.]
Eftersom det är någon *som skall köra Volvon till Stockholm …* [Det presupponeras att någon skall köra Volvon till Stockholm.]
Om det är någon *som skall köra Volvon till Stockholm …* [Det är inte avgjort om någon skall köra Volvon till Stockholm.]

[1] I svar kan den relativa bisatsen utelämnas eftersom dess innehåll har aktualiserats i frågan:
– Vem (är det som) kommer i kväll?
– Det är Rune och Margit (*som kommer i kväll*).
– Vad är det för underliga ljud (som) jag hör?
– Det är Lasse som håller på att städa trappan (*som du hör*).

[2] När det utbrutna ledet anger beledsagande omständighet (Advl § 81) behöver det i sådana fall inte vara uttömmande:

Det var med glädje *man läste hans synpunkter* […] (S)
Det är med bestörtning *vi har mottagit meddelandet om din fars bortgång.*

Detta uttryckssätt är skriftspråkligt men inte begränsat till nyhetsspråket.

ANM. Från relativ bisats som utbrytningskomplement bör skiljas de fall då attributiv relativsats ingår i nominalfras som subjektspredikativ. Det finns två sådana snarlika satsfogningar. Det ena fallet är presenteringskonstruktionen (§ 30: 2), som till skillnad från utbrytningskonstruktionen lämnar ny information i relativsatsen:

Det är en karl (här nere) *som vill tala med dig.*

I det andra fallet används matrissatsen för att avge ett värdeomdöme om något som närmare specificeras med relativsatsen. Satsfogningen är då ofta en parafras av expressiv huvudsats och den har ofta värderande preteritum med nutidsbetydelse (Tempus § 16) i matrissatsen.

Det var en fin cykel *du har köpt*.
Det är en väldigt fin vagn *som står därborta*.

§ 40. Falsk utbrytning. Med liknande betydelse som utbrytningskonstruktion (§ 38–39) kan en satsfogning med attributiv relativsats användas, där det utbrutna ledet motsvaras av ett identifierande subjektspredikativ (jfr Predv § 31), medan den relativa satsen står som restriktivt attribut i subjektet. Subjektets huvudord är vanligen enbart ett 3 pers. personligt pronomen (med semantisk genus- och numerusböjning) men kan också vara ett substantiv som anger den klass till vilken den identifierade referenten hör.[1] Satsfogningen har kallats falsk utbrytning.

Den (chaufför) *som ska köra Volvon till Stockholm* är Lasse. [Jfr med utbrytning: Det är Lasse som ska köra Volvon till Stockholm.]

Den bil *som Lasse ska köra till Stockholm* är Volvon. [Jfr med utbrytning: Det är Volvon som Lasse ska köra till Stockholm.]

Den plats *som Lasse ska köra Volvon till* är Stockholm. [Jfr med utbrytning: Det är till Stockholm som Lasse ska köra Volvon.]

Den *som söker tjänsten* lär vara en 35-årig ingenjör från Katrineholm. [Jfr med utbrytning: Det lär vara en 35-årig ingenjör från Katrineholm som söker tjänsten.]

Subjektspredikativet i falsk utbrytning tar (till skillnad från det utbrutna ledet i utbrytningskonstruktion) inte obligatoriskt syntaktiska egenskaper från det underförstådda ledets funktion i relativsatsen men kan åtminstone hos vissa språkbrukare göra det optionellt (Pron. § 54: a, 96: c, Predv § 5 not 4):

Den *som jag pratade mest med* var {han/honom}. [Jfr med utbrytning: Det var {*han/honom} som jag pratade mest med.]

Den *som Anders liknade mest* var {hans/sin} syster. [Jfr med utbrytning: Det var {*hans/sin} syster som Anders liknade mest.]

[1] Marginellt förekommer också korrelatlös relativ bisats som subjekt:
Dit hon oftast gick var till Viks. (R)

Bisatser som erinrar om relativa bisatser § 41–42

§ 41. Relativa bisatser gentemot komparativa bisatser. När en komparativ bisats är komplement till ett komparativt ord som är eller ingår i ett led som är attribut (t.ex. *sådan, likadan, {lika/så}* + adjektiv) till ett substantiv, inleds den komparativa bisatsen normalt av *som* och bisatsen placeras liksom den attributiva relativa bisatsen bland substantivets efterställda attribut eller postponeras. Om andra syntaktiska likheter och skillnader mellan de två satstyperna se § 112: 4.

En fri komparativ bisats inledd av *som* kan fungera som satsadverbial med betydelse av kommentar till matrissatsen. Den ligger betydelsemässigt nära den ap-

positionella relativsatsen som dock endast marginellt inleds av *som*. Om andra syntaktiska skillnader mellan de båda satstyperna se § 112: 4.

§ 42. Relativa bisatser gentemot kvesitiva bisatser. Den relativa bisatsen har delvis samma inledare (satsbaser) som den kvesitiva interrogativa bisatsen: *vilken*, *var-* + preposition, *när*, *vad*.

Det interrogativa *vilken* följs som subjekt alltid av *som*, medan det relativa *vilken* aldrig följs av *som*:

Jag känner inte till *vilka* {*som*/*Ø} *har lovat att komma*. [kvesitiv]
Jag känner inte de personer, *vilka* {**som*/Ø} *har lovat att komma*. [relativ]

Det interrogativa ledet kan vidare vara utbrutet, vilket inte är fallet med det relativa:

Jag känner inte till vilka det är *som har lovat att komma*.
*Jag känner inte de personer vilka det är *som har lovat att komma*.

Den interrogativa bisatsen är prototypiskt nominal medan den relativa bisatsen är prototypiskt attributiv. Det är därför sällsynt att en relativ *vilken*-sats står där en interrogativ *vilken*-sats hade kunnat stå och vice versa. Dubbeltydiga satsfogningar uppstår bl.a. när den kvesitiva satsen står attributivt (§ 51) och när relativsatsen står appositionellt (§ 37):

Lindgren ställde frågan *vilken Bengt hade önskat sig*. ['Lindgren frågade vilken Bengt hade önskat sig.' eller 'Lindgren ställde den fråga som Bengt hade önskat sig.']
Lindgren frågade först, *vilket Bengt föredrog*. ['Lindgren frågade först om vilket Bengt föredrog.' eller 'Lindgren frågade först, något som Bengt föredrog.']
Lindgren formulerade omedelbart problemet *varom vi skulle skriva en bok*. ['Lindgren formulerade omedelbart problemet vad vi skulle skriva en bok om.' eller 'Lindgren formulerade omedelbart det problem som vi skulle skriva en bok om.']
Lindgren hörde sig för *när vi tänkte sätta i gång*. ['Lindgren hörde sig för vid vilken tidpunkt vi tänkte sätta i gång.' eller 'Lindgren hörde sig för just när vi tänkte sätta i gång.']

Relativ bisats inledd av *vad* kan vara korrelatlös. Normalt visar det överordnade semantiska predikatet (§ 65) om satsen är relativ eller kvesitiv. Vissa predikat kan dock stå med både kvesitiv och relativ bisats.

Jag har lärt mig *vad jag behöver*. ['Jag har lärt mig vad det är jag behöver (så nu vet jag det).' eller 'Jag har lärt mig det som jag behöver (så nu kan jag det).]

Interrogativt *vad* kan skiljas från relativt genom att det ofta kan utvidgas till *vad för något* etc:

Hon visste inte *vad han hade gjort* {*Ø/för något*}.
Hon hämtade vad *han hade gjort* {*Ø/*för något*}.

Parafraser av relativa bisatser § 43–45

§ 43. Parafraser av attributiv relativ bisats. Den attributiva relativsatsen kan parafraseras på olika sätt: med deklarativ huvudsats, med annan bisats eller med icke satsformat attribut.

a) Den icke-restriktiva relativsatsen kan normalt utbytas mot deklarativ sats:

Har du sett min nya bil? Den är ett under av komfort. Jfr: Har du sett min nya bil, *som är ett under av komfort*.

Den restriktiva bisatsen vid definit korrelat kan ibland parafraseras med en deklarativ sats som föregår matrissatsen. Skillnaden är dock att talaren då hävdar bisatsens proposition i stället för att presupponera den.

Vi mötte (ju) en bil för en timme sedan. Den tillhör sågverket. Jfr: Den bil *som vi mötte för en timme sedan* tillhör sågverket.

Om den restriktiva relativsatsen står vid indefinit icke-specifikt korrelat är systematiska parafraser med deklarativ huvudsats långsökta:

Har du en båt? Rymmer den 8 personer? Jfr: Har du en båt *som rymmer* 8 *personer*?

b) Om en satsfogning med restriktiv relativsats beskriver ett generiskt förhållande kan satsfogningen ofta ersättas med konditional satsfogning:

Om någon röker här ska jag egenhändigt ta itu med honom. Jfr: Den *som röker här* ska jag egenhändigt ta itu med.
Om någon här förstår sig på datorer, så vill Ivan prata med henne. Jfr: Ivan vill prata med någon här *som förstår sig på datorer*.

Icke-restriktiva bisatser kan ofta parafraseras med kausala eller koncessiva bisatser:

I år stannar Staffan hemma, eftersom han har så mycket att göra. Jfr: Staffan, *som har så mycket att göra*, stannar hemma i år.
Han fick nästan ingenting för sin bil, fastän han kostat på den tusentals kronor. Jfr: Han fick nästan ingenting för sin bil, *som han har kostat på tusentals kronor*.

c) Adjektiviska och andra icke satsformade attribut är ofta synonyma med relativsatser:

en för mig främmande person [jfr: en person *som är främmande för mig*]
Larssons bil [jfr: bilen *som Larsson har*]
Anders' dyra vanor [jfr: de dyra vanor *Anders har*]
en bil med tak av plastad väv [jfr: en bil *som har tak av plastad väv*]
ett tak av väv [jfr: ett tak *som är av väv*]
ett av tre piloter nedfluget bombplan [jfr: ett bombplan *som flugits ned av tre piloter*]
en hy svartare än ebenholts [jfr: en hy *som är svartare än ebenholts*]
NN, en av tennisvärldens mest lukrativa annonspelare [jfr: NN *som är en av tennisvärldens mest lukrativa annonspelare*]

NN, av många hållen för att vara världens bäste tennisspelare [jfr: NN *som av många hålls för att vara världens bäste tennisspelare*]

§ 44. Parafraser av appositionell relativ bisats. Eftersom den appositionella relativsatsen har egen språkhandlingsfunktion som påstående, kan den ersättas av deklarativ huvudsats. Relativsatsens inledare motsvaras då av *det*, *detta*, *där-* + preposition.

Jubileet är nästa år. Detta kände ingen till. Jfr: Jubileet är nästa år, *vilket ingen kände till*.

Jubileet är nästa år. Därför planeras en del festligheter. Jfr: Jubileet är nästa år, *varför en del festligheter planeras*.

Ska företaget fira 25-årsjubileum 1999? Det har Karlsson föreslagit så länge jag kan minnas. Jfr: Ska företaget fira 25-årsjubileum 1999, *vilket Karlsson har föreslagit så länge jag kan minnas?*

En annan parafras är att etablera en appositionell nominalfras där den appositionella relativsatsens proposition uttrycks med en ordinär relativsats som efterställt attribut. Vanligen väljs då *något* som huvudord i nominalfrasen, och den attributiva relativsatsen inleds av *som* (eller saknar inledare, § 19).

Jubileet är nästa år, något (som) ingen kände till.

En annan möjlighet är att som huvudord välja ett substantiv som kan prediceras om matrissatsen:

Jubileet är nästa år, en omständighet som ingen kände till.

Hon sprang sträckan på en timme, en prestation som imponerade på alla. Jfr: Hon sprang sträckan på en timme, *vilket imponerade på alla*.

Malmgren lovade att hålla hela personalen skadeslös, ett löfte som inte lugnade alla. Jfr: Malmgren lovade att hålla hela personalen skadeslös, *vilket inte lugnade alla*.

Lindberg föreslog att vi skulle vara med på konferensen, ett erbjudande som faktiskt smickrade oss en del. Jfr: Lindberg föreslog att vi skulle vara med på konferensen, *vilket faktiskt smickrade oss en del*.

§ 45. Parafraser av utbrytningskonstruktion. Det som sägs i en satsfogning med utbrytning kan i tal också uttryckas med kontrastiv betoning på det led som motsvarar korrelatet i en utbrytningskonstruktion:

''Lasse ska köra Volvon till Stockholm. Jfr: Det är ''Lasse *som ska köra Volvon till Stockholm*.

Lasse ska köra ''Volvon till Stockholm. Jfr: Det är ''Volvon *som Lasse ska köra till Stockholm*.

Lasse ska köra Volvon till ''Stockholm. Jfr: Det är till ''Stockholm *som Lasse ska köra Volvon*.

Skillnaden mellan sådana satser med kontrastbetoning och satsfogningar med utbrytning är att kontrastbetoningen inte behöver antyda en uttömmande uppräkning. I exempel som de följande innebär det första men inte det andra att det bara är Lasse av ett givet antal personer som har långt hår:

Det är ''Lasse som har långt hår. [Lasse och bara Lasse har långt hår av Mikael, Lasse och Eva.]

''Lasse har långt hår. [Av Mikael, Lasse och Eva har Lasse långt hår, men det kanske Eva har också.]

En annan parafraseringsmöjlighet är den mindre vanliga falska utbrytningen (§ 40).

Nominala bisatser § 46–82

§ 46. Översikt. Nominala bisatser, dvs. narrativa, interrogativa och expressiva bisatser, kan ha olika nominala funktioner: som subjekt, objekt och rektion. När en nominal bisats står som subjekt är den vanligen postponerad. Narrativa och interrogativa bisatser kan också ha funktion som nominalt predikativ eller som appositionellt attribut.

Hon visste inte att han skulle åka. [narrativ bisats]
Hon visste inte om han skulle åka. [interrogativ rogativ bisats]
Hon visste inte vilken cykel han skulle ta. [interrogativ kvesitiv bisats]
Det är fantastiskt vilken fin cykel han har. [expressiv bisats]

Interrogativa och expressiva bisatser har obligatoriskt af-ordföljd. Narrativa bisatser kan alltid ha af-ordföljd, men i vissa fall, t.ex. när de framstår som hävdade, har de optionellt fa-ordföljd, och bisatskärnan har då samma struktur som en deklarativ huvudsats. Narrativa bisatser inleds av subjunktion (*att*), som ofta kan utelämnas. Av de interrogativa bisatserna inleds rogativa bisatser av subjunktion (vanligen *om*), medan kvesitiva i likhet med de flesta expressiva bisatser har satsbas som inledare.

En narrativ bisats anger inte i sig vilken semantisk relation som råder mellan matrissats och bisats, utan denna bestäms av det överordnade predikatets betydelse och bisatsens satsledsfunktion. En interrogativ bisats anger att bisatsens sanningshalt inte är avgjord, antingen i sin helhet (rogativ bisats) eller beträffande något som anges med ett led i bisatsen (kvesitiv bisats). En expressiv bisats anger det som någon förvånas över eller reagerar värderande inför.

Nominala bisatsers syntaktiska funktion och distribution § 47–58

§ 47. Subjekt. Både narrativa, interrogativa och expressiva bisatser kan fungera som subjekt i den överordnade satsen. För de expressiva bisatserna är funktionen som subjekt den vanligaste.

Narrativa och interrogativa bisatser som subjekt står normalt postponerade eller i deklarativa huvudsatser alternativt som fundament. Expressiva huvudsatser som subjekt står alltid postponerade.[1]

Det är då troligt *att rören som leder jordvärmen till fastigheten fungerat som en ventil*. (S)
Det har spelat stor roll *hur successionen fungerade i Sverige* […] (S)
Det spelar ingen roll *om vi får möta Finland eller Sovjet i finalen*. (S)
Det skrämde mig verkligen *vad trött hon såg ut*.
Brukar det irritera dig *att jag ringer så här sent?*
Vi blev förskräckta, eftersom det märks direkt *om Roger är dåligt förberedd*.
Marstrand greps av en våldsam vrede när det gick upp för honom *hur de alla aningslöst hade låtit sig luras och utnyttjas*. (R)
Att det gick som det gick innebär ytterligare en arbetsuppgift för den parlamentariska kommissionen. (S)
Men *vad man uppfattar som kult* beror naturligtvis på hur man uppfattar själva begreppet. (S)
Det antas *att Ahmed var över sjuttio år gammal när han dog*. (R)
**Vad trött hon såg ut* skrämde mig verkligen.

Ibland kan en narrativ eller interrogativ bisats optionellt stå i ett eljest tomt slutfält eller – om den är kort – marginellt i mittfältet. I de flesta fall är placering i mittfält eller slutfält ogrammatisk.

Sant är *att han av pressklippen att döma aldrig fått en dålig recension under hela sin långa konstnärskarriär* […] (S)
Möjligt är *att du inte levat tillräckligt många år för att* […] (R)
Men betydelsefullt var också *att Zettervall själv hade så god kontakt med de högkyrkliga prelaterna*. (S)
Avgörande är *vad som är mest praktiskt för försäkringstagarna och drar minst administrationskostnader*. (S)
Betecknande är *hur försiktigt partitidningen Pravda tar upp minoritetsproblemet* […] (S)
I diskussionen har bland annat hävdats *att familjen inte stämmer med samhällets demokratiska ideologi*. (S)
Tilläggas skall *att råttan var* 44 *centimeter mellan nos och svansspets* […] (S)
Naturligtvis är *att det regnar* en dålig ursäkt men …
*Han gav sig iväg, eftersom *att det regnar* inte gör honom någonting.
*Nu för tiden gör *att det regnar* mig alltid irriterad.
*Normalt brukar *att man kommer för sent* inte spela någon roll.
*Vi blev förskräckta, eftersom *att det regnar mycket där* märks direkt.
*Brukar *att jag ringer så här sent* irritera dig?

I deklarativ huvudsats kan talaren i de flesta fall välja mellan att placera den narrativa eller interrogativa subjektsbisatsen som fundament eller i postposition.[2] Det vanligaste, i synnerhet i ledigt språk, är placering som postponerat led. I vissa

fall är denna placering den enda möjliga. Verb som *hända*, *ske*, *förekomma*, *äga rum*, *bli av*, *gå* 'vara möjlig' m.fl. har så tunn egenbetydelse att de inte kan fungera ensamma som rematiskt predikatsled.[3] För att de skall kunna ta narrativ subjektsbisats som fundament behöver de betonas starkt (för att visa att det är själva faktum som utsagan gäller) eller kompletteras med bestämningar som ger en mera pregnant information.

Att min far kommer på besök {ˈˈhänder/händer sällan/*$_0$händer}.
Att Månsson kommer i tid till jobbet {ˈˈförekommer/förekommer någon enstaka gång/*$_0$förekommer}.

Visa sig används med narrativ subjektsbisats som fundament endast när ytterligare bestämning tillkommer:[4]

Att han var totalt okunnig visade sig {först senare/*Ø}. Jfr: Det visade sig att han var totalt okunnig.

Om placering av nominal bisats som subjekt se vidare Subj. § 3. Om konditionala och temporala bisatser som subjekt se § 89: b. Om generaliserande bisatser som subjekt se § 89: a. Om korrelatlösa relativsatser som subjekt se § 34. Om expletivt *det* på subjektsplats i sats med postponerat subjekt se Subj. § 21.

Exempel på verb och verbförbindelser som tar nominal bisats som subjekt: *passa sig* (narrativ), *framgå av* (narrativ eller interrogativ), *förvåna* (narrativ eller expressiv). Många av verben som tar narrativ bisats som objekt (§ 48) tar narrativ bisats som subjekt när verben står i passiv, som t.ex. *antas*, *hävdas*, *förhindras*.

Exempel på adjektiviska predikativ som tar nominal bisats som subjekt: *sant* (narrativ), *bekant* (narrativ eller interrogativ), *konstigt* (narrativ eller expressiv), *osäkert* (interrogativ). Adjektiven med nominal bisats som subjekt är predikativ vid verb som *vara*, *bli*, *låta*, *verka*, *förefalla*.[5]

Det kunde {vara/låta/verka/förefalla} oklokt av honom *att han far dit nu när det politiska läget är så instabilt*.
Det {är/blir/låter/verkar/förefaller} osäkert *om hon över huvud taget tänker komma*.

Exempel på substantiviska huvudord i predikativ som tar nominal bisats som subjekt: *avsikt* (narrativ), *problem* (narrativ eller interrogativ), *skandal* (narrativ eller expressiv), *fråga* (interrogativ).

[1] När expressiva bisatser undantagsvis föregås av fokuserande satsadverbial (§ 57) kan de dock stå som fundament:

{Bara/Särskilt/Åtminstone} *vad pigg han var* var fantastiskt.

[2] Vid *gälla*, *komma sig* {*så/hur*} samt vissa verb i passiv som *sägas*, *berättas*, *förbjudas* kan knappast den narrativa bisatsen stå som fundament:

Det gäller nu för dig *att du håller dig framme*. **Att du håller dig framme* gäller nu för dig. **Att du håller dig framme* gäller det verkligen för dig.
Så kom det sig *att vi lyckades med företaget*. **Att vi lyckades med företaget* kom (det) sig så.

[3] Å andra sidan kan en narrativ subjektsbisats inte vara postponerad utan måste stå som fundament när satsen har ett bundet subjektspredikativ med ett substantiv i bestämd form som huvudord:

Att projektet fått läggas ner har blivit konsekvensen. *Det har blivit konsekvensen *att projektet fått läggas ner*.

En sådan narrativ subjektsbisats kan alltså bara förekomma i deklarativ huvudsats. Jämför:

*Eftersom det är den största risken *att det börjar regna*, så får vi hålla till inomhus fastän det är ont om plats.
*Om det är det viktigaste *att huset blir färdigt*, så måste ni sluta spela golf ett tag.

I andra satser än deklarativa huvudsatser väljs en konstruktion där nominalfrasen är subjekt och bisatsen predikativ (§ 50):

Eftersom den största risken är *att det börjar regna*, så får vi hålla till inomhus fastän det är ont om plats.
Om det viktigaste är *att huset blir färdigt*, så måste ni sluta spela golf ett tag.

Huvudsaken har lexikaliserats så att det trots sin bestämda form kan fungera som predikativ till postponerad subjektsbisats:

Om det är huvudsaken *att pengarna kommer in*, så måste vi handla därefter.

[4] *Visa sig* kan liksom *stå* och kanske ytterligare något verb samförekomma med expletivt *det* på subjektsplats när den narrativa bisatsen står som fundament, dvs. den narrativa bisatsen fungerar alternativt snarast som en bunden bestämning till verbet:

Att han var totalt okunnig visade (det) sig först senare.
Att du har blivit vald till ordförande står (det) här i tidningen.

[5] Dessa verb kan också konstrueras med *som om*, dvs. med komparativ subjunktionsfras som har konditional bisats som rektion (§ 90):

Det {är/blir/låter/verkar/förefaller} som om allting hade varit förgäves.

§ 48. Objekt. Både narrativa, interrogativa och expressiva bisatser kan fungera som objekt i den överordnade satsen. För de narrativa och interrogativa bisatserna är funktionen som objekt den vanligaste, medan det är en mera marginell funktion för expressiva bisatser. Förutom i satser med ett objekt kan narrativa och interrogativa bisatser fungera som direkt objekt i satser med två objekt.[1]

Jag vill *att Adamson ska bygga ett litet hus där nere*. (R)
Min trettonåring tycker *att detta är rena tramset*. (T)
Tro inte *att det är bättre*. (R)
Snart undrar du väl *om jag var full buse vid Tekniska Högskolan också …* (R)
Frågade han *hur det skett?* (R)
Han anade inte *vilken bredd Panduro skulle få på sin läsarskara bara några år senare*. (S)

Som objekt står nominal bisats obligatoriskt eller optionellt postponerad:

Jag har just berättat för henne *att man inte får plocka gullvivor med lingonplockaren* […] (R)

[…] jag har inte upplevt på så många ställen *att folk ber med*. (T)
Jag frågade henne en gång långt senare *varför hon skrattade så den gången*. (R)

I deklarativ huvudsats kan den nominala bisatsen dessutom alltid stå som fundament, en placering som dock är mindre vanlig (och marginell för expressiva bisatser):

Att döden inte uppstår enbart genom hjärtstillestånd har vi vetat länge. (S)
Hur de hade det nu visste hon inte. (R)

Se vidare Obj. § 14. Om expletivt *det* på objektsplats i vissa satser med postponerat objekt se Obj. § 12: c–d.

När expressiv bisats fungerar som objekt är normalt satsbas med *vilken*, *vad*, *hur* mest närliggande:[2]

Han betonade {*vad/hur/?så*} *viktig operationen var*.
Han framhöll {*vilken/*en sådan*} *viktig operation som förestod*.
Du anar inte {*vad/hur/?så*} *trött jag känner mig*.
Du anar inte *vad jag har avskytt din näsa*. (R)

Exempel på verb och verbförbindelser som kan stå med nominal bisats som objekt: *försäkra* (narrativ), *begripa* (narrativ eller interrogativ), *betona* (narrativ eller expressiv), *ana* (narrativ, interrogativ eller expressiv), *undra* (interrogativ).

Vissa verb kan ha narrativ bisats både som subjekt och som objekt (verb för kausala och tidsliga relationer samt betydelse- och uttrycksrelationer, § 61: 2, 5):[3]

Att vi går med i detta råd bevisar *att vi inte är anti-katoliker* […] (S)

[1] Marginellt kan nominal bisats också fungera som indirekt objekt (se vidare Obj. § 4):

Regeringen tillmäter det stor betydelse *att räntan har börjat sjunka*.

[2] När den expressiva bisatsen används som objekt vid ett verb som också kan ta interrogativ bisats är gränsen vag gentemot den kvesitiva bisatsen:

Du anar inte *vilka böcker han har skrivit*.

[3] Om både subjektet och objektet har bisatsform i samma sats postponeras knappast subjektet:

Att sommaren var regnig gjorde *att det kom mycket svamp*. *Det gjorde *att det kom mycket svamp att sommaren var regnig*.

§ 49. Rektion. Preposition (eller subjunktion) + nominal bisats kan fungera på följande sätt:

a) Som bundet adverbial vid verb, adjektiv och particip:[1]

Jag svär inte på *att minnet är alldeles riktigt*. (T)
Det beror på *om räntorna sjunker*. (S)
De bör även tillfrågas ingående om *på vilket sätt de vill använda sin fängelsetid och hur de tänker sig framtiden*. (S)
Jack skrattade och häpnade över *hur pojkaktigt hånfullt skrattet lät*. (R)

[…] jag är säker på *att Alex har rätt*! (R)
Jag är inte säker på *om han verkligen sade detta till presidenten eller om han skämtade med mig*. (S)
Jag är övertygad om *att cheferna runt om i stan är justa mot sina medarbetare* […] (S)
Hon […] visste att hon åter skulle bli rasande över *hur han grisade ner sig*. (R)
Dottern tog det som *att hon var förstummad av beundran* […] (R)
Under de svåra nödåren på Island under 1800-talet frös och svalt folk hellre ihjäl än *att de slaktade sina hästar* […] *och åt köttet*. (S)

När ett bundet adverbial utgörs av en preposition + nominal bisats kan prepositionen + bisatsen vara postponerade (Postp. led § 2). I deklarativa huvudsatser kan bisatsen då också stå ensam som fundament, med prepositionen isolerad på satsledets ordinarie plats (Satsbaser § 5: 1d, Huvudsatser § 12).[2]

Vi har pratat i alla dessa år *om att vi skulle köpa ett hus i Grekland*. Vi har pratat om i alla dessa år *att vi skulle köpa ett hus i Grekland*.
Att det snöar tidigt är vi vana vid.

Exempel på verb och verbförbindelser samt adjektiv och particip som tar prepositionsfras (som bundet adverbial) där rektionen kan vara nominal bisats: *lita på* (narrativ), *strunta i* (narrativ eller interrogativ), *häpna över* (narrativ eller expressiv), *tvista om* (interrogativ); *angelägen om* (narrativ), *säker på* (narrativ eller interrogativ), *förvånad över* (narrativ eller expressiv), *nyfiken på* (interrogativ).[3]

b) Som attribut vid substantiv:[4]

Anledningen till *att jag överhuvudtaget pratar med dej* är att jag tror att du vet mer om stölden än du vill ut med. (R)
Han kände djup bedrövelse över *att alla behandlade henne så illa*. (R)
Trots att reglerna säger att barnens hälsotillstånd måste vägas in i bedömningen av *om en familj ska få stanna eller inte* […] (S)
I Kiruna görs nu den första vetenskapliga undersökningen av *hur ballongen kan påverka magsäcken*. (S)

Expressiva bisatser står endast marginellt i attribut:

Min förfäran över *vad trött hon såg ut* var stor.

Exempel på substantiv som tar prepositionsattribut där rektionen kan vara nominal bisats: *villkor för*, *orsak till*, *anledning till*, *betingelse för*, *fara för*, *nytta av* (endast narrativ); *konsekvens av*, *följd av* (narrativ eller interrogativ). Dessutom abstrakta substantiv motsvarande verb och adjektiv som tar narrativ bisats som objekt eller i bundet adverbial, t.ex.: *tro på*, *längtan efter*, *glädje över*, *känsla av*, *tvivel på*, *opposition mot*, *förhoppning om* (endast narrativ); *dröm om*, *medvetenhet om*, *minne av*, *tanke på* (narrativ eller interrogativ); *undran över*, *tvist om*, *diskussion om* (endast interrogativ).

c) Som fritt adverbial (endast narrativa bisatser):

Förberedelserna har därför hittills skett utan *att allmänheten märkt något*. (S)
Socialdemokraterna vill nu få in pengarna snabbare genom *att alla betalar* 4 *procent av inkomsten*. (S)
I stället för *att auktionisterna har en bra sak var*, ska toppnumren samlas till tematiska auktioner […] (S)
[…] i och med *att han avbryter* uppstår onekligen hjärtdöden. (T)

[1] Expressiva bisatser uppträder som rektion i bundna adverbial bara vid enstaka verb. Då är (liksom när den expressiva bisatsen är objekt, § 48) normalt satsbas med *vilken*, *vad*, *hur* mest närliggande.

[2] Marginellt kan nominal bisats också fungera som rektion i bundet objektspredikativ:

Det var svårt att höra men vi fick det till *att han ville ha hjälp*.
Vi tolkade det kryptiska budskapet som *att hon accepterade uppdraget*.

[3] Exempel på verb och verbförbindelser som kan ta narrativ bisats både som subjekt och som rektion i bundet adverbial: *bero på*, *följa av*, *komma sig av*, *syfta till*.

Att årets utbildningsmål inte nås beror på *att soldaterna fått skjuta för lite* […] (S)

Subjektsbisatsen kan vara postponerad även om rektionen också har satsform (jfr § 48 not 3):

Det beror på *att det har regnat att det är mycket svamp*.

[4] I talspråk konstrueras ofta *detta*, *det här* med *med* + narrativ bisats där man i skrift låter *detta*, *det här*, *det där* ta den narrativa bisatsen direkt som appositionellt attribut (jfr § 51):

Det här (med) *att verksamheten ska flyttas till Tyskland* oroar många.
Vi pratade länge om det här (med) *att verksamheten ska flyttas till Tyskland*.
Han har gått på det här med *att man kan köpa lyckan*. (R)
Just det där med *att det är val då*, ska vi naturligtvis inte missa, säger Allan Schulman. (S)

§ 50. Subjektspredikativ. Narrativa och interrogativa bisatser kan fungera som subjektspredikativ i en överordnad sats med samma slags subjekt som är nominalt predikativ i satser med narrativ eller interrogativ bisats som subjekt (jfr § 47):[1]

Problemet brukar vara {*att/var*} *folk glömmer sina nycklar*. [Bisatsen står efter det infinita verbet, dvs. på en plats där subjektet normalt inte står.]
I så fall brukar problemet vara {*att/var*} *folk glömmer sina nycklar*. [*Problemet* är entydigt subjekt.]
Eftersom då problemet blir {*att/var*} *folk glömmer sina nycklar* måste vi välja en annan lösning. [*Problemet* är entydigt subjekt.]
Och där tycker jag att riktlinjerna måste vara *att man ser till att patienterna har det så bra som det är möjligt* […] (T)

I satser med bara ett finit verb och ett subjekt utöver bisatsen kan man inte avgöra vilket led som är subjekt och vilket som är predikativ (eftersom en subjektsbisats kan stå i eljest tomt slutfält, jfr ovan § 47):

[…] den enda skillnaden hon upptäckte var *att Aftonbladet hade horoskop* […] (R)

Det allmänna intrycket härav blev *att jag hade något att dölja*. (R)
Frågan är *om känslan av en "sann" identitet då blir mindre eller mindre värd*. (S)

Expressiva bisatser kan inte fungera som predikativ:

*Eftersom en verklig överraskning var *vad pigg han var* …

[1] Dessutom kan *heta* konstrueras med narrativ bisats som subjektspredikativ och expletivt *det* som subjekt:

Det hette *att han härstammade från Bolivia. Att han härstammade från Bolivia* hette {det/*Ø} ofta, när man frågade var han kom från.

§ 51. Appositionellt attribut. Narrativ och interrogativ bisats kan fungera som appositionellt attribut vid substantiv av den typ som kan vara huvudordet i predikativ till narrativ respektive interrogativ bisats som subjekt (jfr § 47). Substantivet står oftast i bestämd form, eventuellt föregånget av bestämd artikel (Nomfraser § 77):[1]

{Idén/Den idén} *att Rydén ska bli bokförläggare* är märklig.
Frågan {*huruvida/var*} *det regnar* kan vi inte svara på.
Någon i klassen hade rest förslaget *att man borde göra skolresa till Skellefteå* […] (R)
Vad tycker ni om den tanken *att det ska delas ut?* (T)
Jag vägrar tro på uppgiften *att styrelsemötet har uppskjutits av detta skäl* […] (S)
Den föregriper "Inferno" på det sättet *att den lägger en magisk innebörd i detta att våra upplevelser upprepas*. (S)
Frågan *var man har köpt sprejburkarna som kostar runt* 50 *kronor styck* är förstås känslig […] (S)

Särskilt när det substantiviska huvudordet är föregånget av bestämd artikel kan bisatsen postponeras:

Jag vill gärna understryka det faktum för er alla *att vi accepterade förslagets huvudinnehåll*.
Den frågan måste vi också ta upp *hur mycket tid vi kan räkna med att få på oss*.

Den appositionellt attributiva nominala bisatsen kan ha *det, detta, det här/där* som huvudord (Pron. § 46):[2]

Utom det *att Amalia tyckte synd om Kati* tyckte hon också om henne. (R)
[…] den lägger en magisk innebörd i detta *att våra upplevelser upprepas*. (S)
Just detta *att vi hade järngrytor* gjorde att ingen behövde lida av järnbrist. (R)
Getrud tycker att det inte riktigt passar, detta *att pappa beter sig nästan som en chefsperson* […] (R)
Det där *att allting blir så lika* det har vi väl alldeles för mycket av. (T)
Alltså det här *att de blivande forskarna har sin trygghet garanterad* det är viktigt. (T).
Det här *varifrån vi köper reservdelarna* blir mer och mer viktigt.

Också med *det, detta, det här/där* som huvudord kan bisatsen postponeras:

Jag hörde det redan i går *att Carlsson skulle tala*.
Det kan väl ingen säga än *om det verkligen blir av*.
Det vet väl ingen *hur det blir med den saken*.
Det vet jag alltså *att dom är samlade*. (T)

När den nominala bisatsen ingår som appositionellt attribut i ett bundet predikativ och står efter verbet, väljs som pronominellt huvudord *den* (som kongruensböjs med subjektet). Subjektet i matrissatsen är som regel en definit nominalfras (vanligast ett substantiv i bestämd form).

Sanningen är nog dessvärre den *att det inte finns publik längre*. (R)
Saken är den *att vi hade verkligen hållit på och diskuterat*. (R)
Åtminstone är min erfarenhet den *att man inte har fått någon undervisning på den punkten*. (T)
Men problemet är väl det *att vi hittills har varit relativt skyddade*. (T)

[1] Det appositionella attributet kan ha ett huvudord som lexikaliserats tillsammans med en föregående preposition och det efterföljande *att* till en flerordssubjunktion, t.ex. *till den grad att*, *under förutsättning att*, *på villkor att* (Konjn, subjn, infm. § 8, 9: b).

Målet är att människorna skall aktiveras till den grad *att de själva tar över aktiviteterna* […] (S)
Alexander […] var till den grad kränkt *att han inte fick fram ett ljud* […] (R)

[2] Flera prepositioner har lexikaliserats tillsammans med *det* + *att* till flerordssubjunktioner: *i det att*, *under det att* etc. (Konjn, subjn, infm. § 9: b).

Detta, *det här/där* med nominal bisats används bara när det omtalade sakförhållandet är aktuellt, dvs. när satsen nämner ett redan tidigare aktualiserat sakförhållande eller ett sakförhållande som kan härledas ur kontext eller talsituation. *Det* + nominal bisats används något friare, i talspråk också där den nominala satsens proposition är varken aktuell eller presupponerad (Pron. § 46):

Men jag skulle tro det *att dom har för vana att samlas efter jobbet* […] (T)

I talspråk förekommer med samma betydelse konstruktionen *det* {*här/där*} *med* + nominal bisats (§ 49 not 4):

Det här med *att dörren är låst*, har du hört det?

Bisatsen behöver inte vara presupponerad, det räcker med att sakförhållandet är nämnt eller eljest aktuellt:

Det här (med) {*att/om*} *dörren skulle vara låst*, vet du någonting om det?

ANM. Narrativ bisats som postponerat subjekt (med expletivt *det* på subjektsplats) har ibland uppfattats som ett postponerat appositionellt attribut till *det* (som då är huvudordet i subjektet). Denna lösning har undvikits här eftersom postponerad narrativ subjektsbisats uppträder på samma sätt som postponerad interrogativ subjektsbisats, vilken endast marginellt kan fungera appositionellt attributivt till *det*. Dessutom finns det inga krav på att den postponerade narrativa subjektsbisatsen skall ange ett aktuellt sakförhållande, och det expletiva *det* är obetonat medan *det* som huvudord till appositionellt attribut ofta är betonat.

§ 52. Komplement till adverb. I ett par fall kan narrativa bisatser bestämma adverb.

a) Adverbet *så* 'på det viset' kan bestämmas av en narrativ bisats (utan betydelse av följd, jfr § 86 not 3) särskilt när adverbet självt bestämmer *vara* eller *förhålla sig* i opersonlig konstruktion. Språkhandlingens propositionella innehåll återfinns då ofta helt och hållet i bisatsen och anges med hjälp av matrissatsen som en bakgrund eller orsak till ett annat sakförhållande eller en annan språkhandling.

(Varför har du inte lämnat in någonting?) Är det så *att du inte har gjort läxan?* [≈ Har du inte gjort läxan?]

Willis var deppig. Det var nämligen så *att Gene Tunney lämnat det jordiska nu i november* 1978. (R) [≈ Gene Tunney hade nämligen …]

b) I stället för preposition (eller *det* föregånget av preposition) kan narrativa bisatser i vissa fall bestämma *där-* + preposition (Advb § 25: 2b). Bisatsen kan vara postponerad.

Han liknar sin syster {i (det)/däri/däruti} *att han aldrig svarar på brev.*

Däri liknar han sin syster *att han aldrig svarar på brev.*

[…] men det har sitt berättigande däri *att det är alldeles sant.* (R)

Han hade blivit yr och upphetsad därav, *att han hade kunnat gå vilse* […] (R)

Konstruktion av detta slag är formell och starkt skriftspråklig.

Också *därhän, dithän* kan ta en narrativ sats som komplement (Advb § 25: 2a):

Rätt som det var kände Gerda att det hade kommit därhän *att hon måste ta sig samman.* (R)

Dithän har det gått *att vi nu inte kan betala ut tjänstemännens löner.*

ANM. 1. *Där-* + preposition kan ses som en variant av preposition + *det* (§ 51). I så fall kan den narrativa bisatsen kanske också här uppfattas som appositionellt attribut till *där-* ≈ *det.*

ANM. 2. Som komplement till *så*(*dan*) redovisas *att*-satsen annars som konsekutiv (§ 86: b).

§ 53. Utbrutet led. Narrativ och interrogativ bisats kan stå som utbrutet led i utbrytningskonstruktion (jfr § 38–39):

Det var *att han alltid sörplade* hon retade sig mest på.

Det är *om du egentligen vill följa med till Kina* jag frågar dig.

Det är *varför du absolut vill gå på bio* som jag gärna skulle vilja veta.

Det är *att jag spelar Emory just nu* som retar dig, förstår jag. (R)

Också expressiv bisats kan marginellt stå utbruten:

Det var *vad pigg han var* som var så fantastiskt.

§ 54. Initial dislokation. Narrativa och interrogativa bisatser kan normalt vara initialt dislokerade, dvs. stå som annex framför den inre satsen med den pronominella kopian *det* i den inre satsen (särskilt i ledigt språk; se vidare Annex § 2–9):

Att det kunde vara ödesdigert, det hade han redan fått känningar av. (R)
Att det regnar, {irriterar det dig/vem störs av det}?
Om det blir regn, {det är det ingen som vet./gör det någonting?}

Möjliga fall av final dislokation, t.ex. *Det vet jag då att Per kommer*, kan inte tydligt skiljas från postponerade appositionella attribut (§ 51).

ANM. Att bisatser av typen *att Per kommer* i satsfogningar som *Det vet jag då att Per kommer* här främst redovisas som postponerade appositionella attribut beror på att de oftast har starkare betoning än finala annex brukar ha och att också huvudordet *det* i den inre satsen kan vara betonat, till skillnad från pronominella kopior vid dislokation. Dessutom anger bisatsen – till skillnad från finalt dislokerade led – inte alltid ett redan aktualiserat sakförhållande.

§ 55. Utelämning av preposition framför nominal bisats. När nominal bisats står som rektion (§ 49) kan prepositionen utan ändring i betydelsen utelämnas efter vissa substantiv, adjektiv, verb och particip. Benägenheten att utelämna prepositionen är större vid substantiv och adjektiv (och adjektiviska particip) än vid verb. Den är olika vid olika huvudord ur samma ordklass (Nomfraser § 59 not 1, Adjfraser § 41, Advl § 25: a, Pcpfraser § 9). Benägenheten att utelämna prepositionen framför nominal bisats är klart lägre än framför infinitivfras, och lägre framför interrogativ och expressiv än framför narrativ bisats.[1]

Jag hade en känsla (av) *att han visste något*. Jfr: Jag hade en känsla av detta.
Min fråga (om) *hur vi skulle kunna få behålla pengarna* har inte besvarats. Jfr: Min fråga om detta har inte besvarats.
Sedan går det rykten på stan *att dom missbrukar sjukkassan* […] (T)
Ledningen var angelägen (om) *att han skulle stanna*. Jfr: Ledningen var angelägen om detta.
Jag var verkligen förvånad (över) *vad pigg han var*. Jfr: Jag var verkligen förvånad över detta.
Han är orolig *att gubben ska trilla omkull när han är ensam* […] (R)
Man bad oss (om) *att vi skulle fortsätta*. Jfr: Man bad oss om detta.
Kassören yrkade (på) *att avgiften skulle höjas*. Jfr: Kassören yrkade på avgiftshöjning.
Vi måste bestämma oss (för) *hur vi ska göra*. Jfr: Vi måste bestämma oss för detta.

Isolerad preposition kan i de flesta fall inte utelämnas (Prepfraser § 13):

Att han visste något hade jag en känsla {av/*Ø} redan då.
Det var *att han visste något* jag hade en känsla {av/*Ø}.
Att styrelsen avslog deras krav var de vana {vid/*Ø}.

[1] Prepositionen *om* utelämnas dock obligatoriskt framför subjunktionen *om*, eller också väljs (särskilt i skriftspråk) annan konstruktion (jfr Nomfraser § 77 not 5, Adjfraser § 41 not 1):

min fråga *om vi skulle få behålla pengarna* [talspråk och ledigt skriftspråk]
min fråga om *huruvida vi skulle få behålla pengarna* [neutralt och formellt skriftspråk]

Isolerat *om* utelämnas däremot inte:

Om han blir kvar perioden ut lär man träta om inom UD-familjen. (S)

ANM. Vid en del verb finns konstruktion med och utan preposition också när objektet respektive rektionen inte är en nominal bisats. Vare sig konstruktionerna har olika betydelse (*läsa om ngt – läsa ngt*) eller är semantiskt likvärda (*förebrå ngn* (*för*) *ngt*) redovisas nominal bisats utan preposition som objekt vid sådana verb. Se vidare Advl § 25 Anm.

§ 56. Bestämning till interrogativt ord. I (pastischerande) ålderdomligt skriftspråk kan narrativ bisats vara bestämning till ett interrogativt ord. Den narrativa bisatsen står då postponerad.

Vad har ni åstadkommit *att ni redan vågar stå inför min tron?*
Vem är du *att du hädar Gud i en stund som denna?*

Den narrativa bisatsen motsvarar här i andra stillägen närmast en kausal bisats eller en relativ bisats med kausal betydelse, dvs. den narrativa bisatsen anger skälet till att frågan framställs:

Vad har ni åstadkommit eftersom ni redan vågar stå inför min tron?
Vem är du som hädar Gud i en stund som denna?

§ 57. Nominal bisats fokuserad av satsadverbial. Liksom andra led med nominal funktion kan nominala bisatser fokuseras av fokuserande satsadverbial som *bara*, *särskilt*, *till och med*, *åtminstone*, *bland annat*, *redan* samt deras synonymer (Satsadvl § 50–64). Satsadverbialet står då vanligen prefokalt (dvs. omedelbart före bisatsen, med eventuell mellanstående preposition) eller – om bisatsen står i matrissatsens slutfält – i matrissatsens mittfält. I vissa fall kan satsadverbialet också stå ensamt som fundament (Satsadvl § 51–58).

Bråket gällde inte *bara vad Västtyskland anser om den dubbla nollösningen* […] (S)
Jag vill *bara* få reda på *när du tänker komma tillbaka*.
Särskilt tog det honom hårt *att kontorspersonalen hade protesterat*.
Kungen undrade *bland annat hur ungdomar får tag på knark, och hur de finansierar missbruket*. (S)
De tre fackklubbarna hänvisade *bland annat* till *att Altamon saknade all kännedom om textilbranschen*. (S)
Men *redan att Kallifatides hittat beteckningen på dem* är en god sak. (S)

Expressiva bisatser står i begränsad utsträckning med fokuserande satsadverbial:

Det var fantastiskt *bara vad pigg han var*.

§ 58. Samordning av nominala bisatser. Nominala bisatser kan samordnas:[1]

Då skall du meddela *att du kommer* och *om du har någon med dig.*
Då skall du meddela *att du kommer* och *hur mycket du är villig att betala.*
Då skall du meddela *om du kommer* och *att du* (*i så fall*) *betalar själv.*
Då skall du meddela *om du kommer* och *hur mycket du* (*i så fall*) *är villig att betala.*
Det är fantastiskt *så fint hon har det* och *att det nästan inte har kostat henne någonting.*[2]

Det vanligaste torde vara att nominala bisatser av samma typ samordnas.[3] Vid samordning av narrativa bisatser finns en tendens att föredra samordning av bisatserna i deras helhet framför att samordna bara bisatskärnorna (möjligen med undantag för bisatser placerade som fundament).

Vi hade ännu inte förstått *att högkonjunkturen var över och* (*att*) *det nu rådde bistrare tider.*
Att högkonjunkturen var över och (*att*) *det nu rådde bistrare tider* hade vi ännu inte förstått.
Jag tror *att banan var långsam eller* {*att/?Ø*} *vi möjligen hade valt fel bollar.*
Jag tror *att banan var bra men* {*att/?Ø*} *vi nog hade valt fel bollar.*
Jag tror *att det inte var något fel på banan utan* {*att/?Ø*} *vi nog hade valt fel bollar.*

Vid samordning av rogativa bisatser samordnas antingen hela bisatserna eller bisatskärnorna om konjunktionen är *och, eller*, men vanligen bara bisatskärnorna om konjunktionen är *men, utan*. Jämför att nominalfraser normalt inte samordnas adversativt, endast satser och predikatsled eller andra deskriptiva led. Se Samordn. § 41.

Man visste ännu inte *om högkonjunkturen var över och* (*om*) *det nu skulle råda bistrare tider.*
Om högkonjunkturen var över och (*om*) *det nu skulle råda bistrare tider* visste man ännu inte.
Jag vet inte *om hon kommer eller* (*om*) *det verkar för dyrt för henne.*
Vi visste inte *om det var dåligt väglag i bergen men hon ändå tänkte komma.*
Vi undrade *om det möjligen inte fanns någon drömprins utan hon i stort sett bara hittade på.*

Om samordning av kvesitiva bisatser med samma satsbas se § 74. Vid samordning av expressiva bisatser torde i praktiken bara samordning med *och* förekomma:

Det var förskräckligt *som hon gick an* och *som allting blev.*
Det var förskräckligt *vad många barn det var där* och *vilket liv de förde.*

[1] Också olika inledare av nominala bisatser kan samordnas:

Då skall du meddela *att och när du kommer.*
Då skall du meddela *om och när du kommer.*

Om samordning av kvesitiva satsbaser se § 73: a.

[2] När expressiva bisatser samordnas med nominal sats av annat slag är den andra satsen som i detta exempel en narrativ bisats med en struktur som liknar expressiv huvudsats inledd med *att* (jfr *Att det nästan inte har kostat henne någonting!*). När en expressiv bisats är samordnad med en sats med struktur av en kvesitiv bisats torde denna alltid kunna gälla som expressiv bisats (§ 79).

Det är fantastiskt *så fint hon har det* och *hur lite det har kostat henne.*

[3] Nominal bisats kan också samordnas med icke satsformat led med samma funktion (Samordn. § 11):

Då skall du meddela din ankomsttid och *om du vill ha frukost.*

Narrativa bisatser § 59–63

§ 59. Subjunktion och utelämning av subjunktion. Den narrativa bisatsen inleds av den basala subjunktionen *att* (Konjn, subjn, infm. § 7: b):[1]

Är det rimligt *att hälften av företagets kostnader går till löner?* (S)

Subjunktionen kan i många fall utelämnas. Narrativ sats utan subjunktion förekommer oftare efter vanliga adjektiv och verb än efter mindre vanliga.[2]

Han sa (*att*) *Svensson skulle komma.*
?Han hävdade {*att/?Ø*} *Svensson skulle komma.*
Det var hyggligt (*att*) *du ville komma.*
?Det var sympatiskt {*att/?Ø*} *du ville komma.*

Utelämning av subjunktion sker vidare hellre när bisatsens början ändå är lätt att identifiera. Sålunda utelämnas hellre *att* när bisatsen följer direkt på verbet eller adjektivet än om den skiljs därifrån av andra bestämningar eller om bisatsens subjekt står i nominativ.

Det var snällt (*att*) *du ville komma.*
Det var snällt av dig {*att/?Ø*} *du ville komma.*
Det var trevligt (*att*) *du ville komma.*
Det var trevligt för oss alla {*att/?Ø*} *du ville komma.*
Vi har hoppats (*att*) *han skulle komma hem till jul.*
Vi har hoppats i flera år {*att/?Ø*} *han skulle komma hem till jul.*
Dom sa *jag skulle försöka en gång till i kväll.* (R)
Han sa till oss *att Ronnie gav honom instruktioner*! (R)

Subjunktionen utelämnas inte eller sällan i följande fall:

a) När bisatsen står som fundament i deklarativ huvudsats kan *att* inte utelämnas:

{*Att han/*Han*} *skulle komma hem till jul* var inte att vänta.
Att jag for dit när jag blev utsparkad från Afrika berodde bara på att det låg bekvämt till […] (R)

b) När bisatsen är attribut kan *att* inte utelämnas:

Den omständigheten {*att/*Ø*} *han aldrig visar sig* retar kamraterna.
Jag gör ingen hemlighet av det faktum *att jag en gång var totalt utblottad*. (R)

c) När *att* står efter preposition utelämnas det inte:[3]

Vi längtade efter {*att/*Ø*} *hon skulle komma*.
De pratade om {*att/*Ø*} *du skulle komma*.
Han väntade på {*att/*Ø*} *hon skulle komma*.

d) Vid verb som också kan ta interrogativ bisats (se § 62: 2a) utelämnas ogärna *att*:

Han vet inte {*att/?Ø*} *jag har flyttat*. Jfr: Han vet inte om Maria har flyttat.
Har du hört {*att/?Ø*} *hon har flyttat?* Jfr: Har du hört om Maria har flyttat?

e) Vid verb där objektsbisatsen anger kausal relation eller betydelse- eller uttrycksrelation (§ 61: 2–3, 5) utelämnas ogärna *att*:

Han har lyckats åstadkomma {*att/*Ø*} *hela personalen är i uppror*.
Dessa händelser gjorde {*att/*Ø*} *den nye chefen snabbt blev förflyttad*.
Åtgärderna innebar {*att/*Ø*} *vårt läge förbättrades avsevärt*.
En vinschanordning gör *att vagnen av egen kraft kan ta sig upp ur ett dike*. (R)

[1] Subjunktionen uttalas [at:] till skillnad från infinitivmärket som uttalas [ɔ] (Konjn, subjn, infm. § 13).

[2] Den subjunktionslösa narrativa bisatsen kan vara snarlik referatmeningen i en anföringskonstruktion, se § 63: c.

[3] Talspråkligt förekommer utelämning vid vissa verb:

Björn räknade med {*att/?Ø*} *hon skulle komma*.
Jag litar på {*att/?Ø*} *du kommer*.

§ 60. Af-sats och fa-sats. Den narrativa bisatsen har normalt af-satsens struktur:

Han visste *att pojkarna inte* (*hade*) *kommit hem*.

Optionellt kan dock i vissa fall *att* följas av fa-sats, en struktur identisk med den deklarativa huvudsatsens, dvs. subjunktionen följs av fundament som i sin tur följs av det finita verbet. Den narrativa fa-satsens kärna har alltså samma form som den deklarativa huvudsatsen.[1] Olika faktorer möjliggör eller förhindrar valet av fa-ordföljd i den narrativa bisatsen.

1. Fa-ordföljd är möjlig särskilt i följande fall:

a) När bisatsen anger vad någon tror, vet, förstår eller säger:

Per tror *att han snart ska bli befordrad*. [af-sats]
Per tror *att han ska snart bli befordrad*. [fa-sats]
Per tror *att snart ska han bli befordrad*. [fa-sats]

Särskilt om matrissatsens subjekt refererar till talaren själv och hela satsfogningens innehåll i praktisk kommunikation är likvärt med yttrandet av en deklarativ huvudsats med samma proposition som den narrativa bisatsen (§ 62: 1), ligger det nära till hands att den narrativa bisatsen får den deklarativa huvudsatsens ordföljd:

Jag tycker *att i dag har du gjort ett bra jobb*. Jfr: I dag har du gjort ett bra jobb (tycker jag).
Jag tror *att snart så blir det regn*. Jfr: Snart så blir det regn (tror jag).

Den narrativa fa-satsens fundament är ofta ett adverbial, inte sällan t.ex. en adverbiell bisats:

Det ohyggliga är att riksdagspartierna inte […] talar om för regering och skolmyndigheter […] *att så här får det inte fortsätta*. (S)
Den uppfattningen har jag *att reser jag till ett främmande land så får jag lära mig det landets språk*. (T)
Jag och många med mig har tänkt *att när skolan tar över är allting bra*. (S)

b) I talspråk och ledigt skriftspråk kan bisatsen ha fa-ordföljd också när den är underordnad andra semantiska predikat än sådana som betyder 'tro', 'veta', 'förstå', 'säga' (enligt (a)):

Detta ledde till *att på kvällen kom det bara 30 besökare*.
Det visade sig snart *att dit kom det fler deltagare än vanligt*.
Han lärde oss *att man kunde inte skriva samtidigt som man pratade*.
Det kan nog hända *att i morgon kommer han inte*.
[…] snutens blick visade *att honom lurade jag i varje fall inte*. (R)
Kriteriet […] innebär *att som makrosyntagm räknas naturligtvis inte ord och uttryck av tilltalskaraktär som ingår* […] *i syntaktiska strukturer*. (S)

I skriftspråk förekommer narrativ bisats med fa-ordföljd framför allt med en (adverbiell) bisats som fundament. Språkvårdare har ibland avrått ifrån att låta den narrativa bisatsen få fa-ordföljd.

2. Fa-ordföljd är omöjlig eller sällsynt i följande fall:

a) När den narrativa bisatsen står initialt i sin överordnade sats, används alltid af-ordföljd (också i talspråk). Dess innehåll är då som regel aktuellt (jfr Postp. led § 2: a).

Att det alltid regnar här, visste vi redan tidigare.
**Att det regnar alltid här*, visste vi redan tidigare.

b) När den narrativa bisatsen är presupponerat faktisk (se § 62: 2), är af-ordföljd det naturliga valet också i talspråk:

Det är tur *att det aldrig regnar här*.
?Det är tur *att det regnar aldrig här*.
*Det är tur *att här regnar det aldrig*.

Jag ångrar nu *att jag inte for dit*.
?Jag ångrar nu *att jag for inte dit*.
*Jag ångrar nu *att dit for jag inte*.

Det är snällt av dig *att du inte sviker din bror*.
?Det är snällt av dig *att du sviker inte din bror*.
*Det är snällt av dig *att din bror sviker du inte*.

c) Den narrativa bisatsen har ogärna fa-ordföljd ens i talspråk om den överordnade satsen uttrycker en fråga eller är negerad (eller har motsvarande betydelse) eller själv är underordnad i en annan sats:

Tror du *att han* {*redan är/?är redan*} *färdig?*
Hon tror inte *att han* {*redan är/?är redan*} *färdig*.
Lotta kommer nog om hon tror *att han* {*redan är/?är redan*} *färdig*.

d) Den narrativa bisatsen har ogärna fa-ordföljd om den anger vad någon vill eller befaller skall ske:

Ringdahl ville *att fabriken* {*genast skulle/?skulle genast*} *läggas ner*.
Ringdahl gav order om *att fabriken* {*genast skulle/?skulle genast*} *läggas ner*.

e) När narrativ bisats står som postponerat subjekt (med expletivt *det* i matrissatsen; Postp. led § 2: a) har den ogärna fa-ordföljd:

Det är troligt *att det aldrig regnar där*.
?Det är troligt *att det regnar aldrig där*. Jfr: Vi tror att det regnar aldrig där.
?Det är troligt *att där regnar det aldrig*. Jfr: Vi tror att där regnar det aldrig.

[1] Den narrativa bisatsen med fa-ordföljd kan liksom den deklarativa huvudsatsen ha initial dislokation (Annex § 6 not 1):

Men han visste, *att om pappa tyckte att en sak var fin, ja då var den det*. (R)

ANM. I många fall är satsens ordföljd syntaktiskt dubbeltydig såtillvida att det inte kan avgöras om den är konstruerad med af- eller fa-struktur:

Hans granne har för sig *att staden skall asfaltera om vår gata*.

§ 61. Ospecificerad propositionell betydelse. Den narrativa bisatsen har konstituerande betydelse (§ 15: 1), dvs. den fungerar som en propositionell aktant i den överordnade satsens proposition.

Den narrativa bisatsen har en ospecificerad propositionell betydelse: den beskriver ett möjligt eller faktiskt sakförhållande, som ingår i det sakförhållande den överordnade satsen beskriver på ett sätt som framgår av bisatsens satsledsfunktion och det överordnade predikatets betydelse. Subjunktionen *att* kan sägas sakna egenbetydelse, dvs. den har väsentligen syntaktisk funktion.

Den narrativa bisatsens proposition kan ha en aktantroll vid mentala (1) eller icke-mentala (2)–(6) semantiska predikat i den överordnade satsen.

1. Mentala predikat som uttrycker en relation mellan en icke-propositionell aktant (agens eller upplevare) och en propositionell aktant. Vid flertalet predikat uttrycks agens eller upplevare med subjektet. Vid vissa av de predikat där subjektet anger den propositionella aktanten är agens respektive upplevare oftast outtryckt. De mentala predikaten kan grovt indelas på följande sätt:

a) Yttrande (utan specificering av språkhandlingen) och tanke, t.ex.:

genmäla, invända, ropa, skrika, skriva, stamma, sucka, svara, säga, tänka, utbrista, viska

b) Språkhandling av olika slag, t.ex.:

anförtro (för) ngn, ange, anhålla om, ansöka om, avslöja, be om, bedyra, befalla, begära, bekänna, berätta, bestrida, betona, erinra om, erkänna, föreslå, förneka, försäkra, ge order om, gå med på, hemställa om, hävda, intyga, kräva, lova, meddela, medge, nämna, påminna om, påpeka, påstå, rapportera, rekommendera, råda, röja, samtycka till, säga till ngn, tala om, tillstå, tillåta, understryka, uppge, utbe sig, utfästa sig, övertyga ngn om

c) Tro, åsikt, t.ex.:

ana, anse, anta, betvivla, frukta, få det till, föreställa sig, förmoda, förutsäga, förutsätta, gissa, hoppas, hålla med om, inbilla sig, lita på, mena, misstänka, räkna ut, spå, stå fast vid, ta för givet, tro, tvivla på, tycka, utgå ifrån, vara säker på
givet, sannolikt, självklart, säkert, troligt [jfr (4) nedan]

d) Vetande, insikt, upplevelse, demonstration, t.ex.:

begripa, bevisa, bevittna, demonstrera, drömma, fastställa, fatta, få erfara, (få) höra, få reda på, (få) se, få syn på, få veta, förstå, glömma, ha klart för sig, inse, komma ihåg, komma på, konstatera, känna, känna till, lägga märke till, lära sig, minnas, märka, sluta sig till, uppleva, upptäcka, vara klar över, vara medveten om, veta, visa
falla ur minnet, gå upp för ngn, höras, kännas, märkas, synas, visa sig
känt, välbekant

e) Begrundan, avsikt, beslut, t.ex.:

beakta, begrunda, bortse ifrån, diskutera, drömma om, kommentera, lägga på minnet, läsa om, reflektera över, räkna med, skriva om, ta hänsyn till, ta med i beräkningen, tala om, tänka på, vara uppmärksam på

f) Värdering och värderande upplevelse eller attityd, t.ex.:

acceptera, anklaga ngn för, arg på, bekymra sig för, berömma ngn för, beskylla ngn för, finna sig i, förebrå ngn för, föredra, förlåta ngn för, gilla, glad åt, gräma sig över, hata, häpen över, jubla åt, klandra ngn för, kritisera ngn för, nöjd med, oroad av, reta sig på, se fram emot, skylla på ngn, stå ut med, tolerera, tycka om, tåla, ångra, älska, överraskad av

bekymra, betyda ngt, förarga, förbluffa, förnärma, förvåna, glädja, gå an, gå för sig, göra ont, irritera, oroa, passa, passa sig, reta, roa, skrämma, spela ngn roll, stöta, överraska; faran, fördelen, huvudsaken, nackdelen, risken; angenämt, avskyvärt, behagligt, beklagligt, bra, dåligt, fantastiskt, förnuftigt (av ngn), förvånande, hyggligt (av ngn), irriterande, lagom, ledsamt, lämpligt, modigt (av ngn), motbjudande, intressant, naturligt, nog, onödigt, pinsamt, rimligt, roligt, rätt (av ngn), snällt (av ngn), sorgligt, tillräckligt, trevligt, trist, tråkigt, uppmuntrande, utmärkt, viktigt, vänligt (av ngn), väsentligt, önskvärt

g) Vilja, önskan, t.ex.:

argumentera {för/emot}, frukta för, längta efter, opponera sig mot, plädera för, propagera {för/emot}, vara angelägen om, vara rädd för, vilja, yrka på, önska

2. Predikat som anger kausala, tidsliga m.fl. relationer mellan två propositionella aktanter (av vilka en eller båda kan uttryckas med narrativ bisats, jfr § 48), t.ex.:

bero på, börja med, fortsätta med, följa av, följa på, följas av, föranleda, föregå, föregås av, förhindra, förorsaka, göra, komma sig av, medföra, sluta med, undvika, vara anledningen till, vara avsikten med, vara följden av, vara konsekvensen av, vara orsaken till

Till dessa semantiska predikat hör också ett antal prepositioner (§ 15: 1b), t.ex.:[1]

från och med, genom, i och med, på grund av, tack vare, till och med, trots

3. Predikat som anger kausala, tidsliga m.fl. relationer mellan en icke-propositionell aktant (ofta agens) och en propositionell:

arbeta för, fixa, hindra, ordna, se till, sörja för, undvika, verka för, åstadkomma

4. Predikat som anger existens, frekvens, modalitet etc., med propositionell aktant:

bli av, förekomma, förverkligas, gå, hända, inträffa, komma sig, ske; sällsynt, vanligt; möjligt, nödvändigt, sant [se också *givet*, *sannolikt* etc. ovan (1c)]

Hit hör också prepositioner som:

i stället för, utan

5. Predikat som anger betydelse- och uttrycksrelation, t.ex.:

ange, betyda, framgå av, gå ut på, innebära, uttrycka

6. Predikat som anger del- och helhetsrelation, t.ex.:

bestå av, sammanfalla med, utgöra

Om tempus i narrativa bisatser som anger senare aktion än matrissatsen vid olika typer av överordnade predikat se Tempus § 40.

[1] Lexikaliserade flerordssubjunktioner som *för att*, *därför att*, *på det att*, *i det att*, *till dess att*, *efter det att*, *under det att* har också sitt ursprung här.

ANM 1. Narrativa bisatser vid mentala predikat, särskilt för yttranden, tankar och olika slags språkhandlingar (1a–b), kallas ofta indirekta anföringar (jfr kapitel 41 Anförda meningar).

ANM. 2. Om den narrativa bisatsens avgränsning mot vissa andra slag av bisatser se § 63.

§ 62. Neutral eller presupponerad fakticitet. Den narrativa bisatsen anger vid de flesta predikat i sig inget ställningstagande från talarens sida till propositionens sanning, även om talaren sekundärt ofta hävdar eller förnekar propositionens sanning eller efterfrågar lyssnarens uppfattning. Vid vissa predikat anges propositionen som presupponerat sann.

1. Neutral fakticitet. Vid de flesta predikat tar talaren inte direkt ställning till den narrativa bisatsens fakticitet, utan hans inställning till dess sanningshalt beror bl.a. på den överordnade satsens språkhandling.

När den överordnade satsen är hävdad (dvs. normalt en deklarativ huvudsats) och innehåller ett icke-mentalt predikat, blir den narrativa bisatsen (med neutral fakticitet) därigenom också hävdad av talaren (jfr Huvudsatser § 28):

Detta medförde *att vi ändrade våra planer*. Jfr: Medförde detta *att ni ändrade era planer?* [Frågande sats: talaren frågar också om bisatsens sanningshalt.] Detta medförde inte *att vi ändrade våra planer*. [Hävdad negerad sats: talaren förnekar att bisatsen är sann.]

Om den överordnade satsen innehåller ett mentalt predikat, framställs den narrativa bisatsen (med neutral fakticitet) däremot i normalfallet som hävdad, trolig, betvivlad eller förnekad av någon annan (t.ex. subjektsreferenten i matrissatsen; jfr Huvudsatser § 28 not 1):[1]

Signe {säger/tror} nu plötsligt *att pengarna inte räcker*. [Talaren tar inte ställning till om pengarna räcker.]
[…] de flesta påstår *att de tjänar på affärerna*. (S)
När ATP infördes antog man *att det skulle minska det långsiktiga sparandet* […] (S)

Inte sällan anger dock den överordnade satsen talaren själv som den som hävdar, betvivlar, förnekar etc. den narrativa bisatsen.[2] Ofta ligger då hela språkhandlingens tyngdpunkt i bisatsen, dvs. den innehåller allt väsentligt talaren vill ha hävdat genom satsfogningen. I sådana fall har den narrativa bisatsen ofta fa-ordföljd (jfr § 60: 1a).

Jag tror att *jag har något sådant uppe på vinden*. ≈ Jag har nog något sådant uppe på vinden.
Nu ska jag tala om för dig *att jag {just har/har just} sökt ett nytt arbete*. ≈ Jag har just sökt ett nytt arbete.
Jag kan inte tänka mig att *jag har något sådant på vinden*. ≈ Jag har säkert inte något sådant på vinden.
Jag tvivlar dock på *att någon utredare vågar göra den resan*. (S)

Talaren kan också med matrissatsen hänvisa till någon källa som han tilldelar auktoritet i ämnet, och också då kan den narrativa bisatsen framstå som det väsentliga han vill ha sagt:

Min kusin ringde och sa *att hennes man har blivit sjuk*. ≈ Min kusins man har blivit sjuk.

2. Presupponerad fakticitet. Vid vissa predikat är den narrativa bisatsen presupponerad av talaren, dvs. han underförstår att han själv och lyssnaren på förhand är eniga om att satsens proposition är sann.[3] Den narrativa bisatsens proposition framställs då som sann oavsett om det överordnade predikatet är negerat eller ej, oberoende av om den överordnade satsen är en fråga eller ej etc.[4] Den narrativa bisatsens proposition är presupponerad vid följande predikat:

a) Mentala predikat som anger vetande, demonstration, upplevande (§ 61: 1d), dvs. verb som tar rogativ bisats om den underordnade satsens fakticitet är oavgjord (§ 65: c):

Han visste (inte) *att dörren redan var låst*. Jfr: Han visste inte om dörren redan var låst.
Det märktes (inte) *att dörren redan var låst*. Jfr: Det märktes inte om dörren redan var låst.
Dom förstår ju inte *att det är dyra lokaler*. (T)
[…] jag kom inte ens ihåg *att den hade börjat*. (R)
Hon såg inte *att han kom* för hon stirrade i backen […] (R)

b) De flesta mentala predikat som anger en emotionellt färgad upplevelse av den narrativa satsens sakförhållande (§ 61: 1f):

Ledningen uppskattade (inte) *att föreståndaren sålt ut lagret*.
Egentligen blev han inte överraskad av *att fadern förblev borta* […] (R)
Han ångrade inte *att han tagit livet av nazisten* […] (R)
Dan hade inte förebrått honom för *att han hade förstört sin framtid* […] (R)

c) I regel också icke-mentala predikat som anger kausal relation (§ 61: 2):

Att dörren var låst berodde (inte) på slarv.
Det är inte vårt fel *att man ständigt byter VD på Nordverk*. (S)
Detta beror inte bara på *att militären betraktar detta område som avgörande viktigt för försvaret av federationens nordgräns* […] (R)

Den presupponerade fakticiteten framträder tydligast när den narrativa bisatsen anger en specifik händelse i förfluten tid. Om satsfogningen är en generisk utsaga eller om den narrativa bisatsen avser en senare tid än matrissatsen behöver inte den narrativa bisatsens proposition vara presupponerad efter allmänt värderande predikat.

Henry tycker (inte) om *att dörren är låst när han kommer*.
Det är (inte) lämpligt *att dörren är låst när Henry kommer*.

Vi tyckte det var lämpligt *att Jan åkte*, men så blev det ju inte.
Vi tyckte inte det var lämpligt *att Jan åkte*, men så blev det i alla fall.
Det är inte heller bra för HSB's ansikte utåt *att ledningen består av bara jurister* […] (S)
Hon gillar inte *att jag är ute och spelar kort*. (R)

Om ett mentalt predikat som anger vetande etc. (§ 61: 1d) är negerat och särskilt om den vetande etc. är talaren själv, så behöver meningen inte innebära att talaren ställer upp på den narrativa satsens fakticitet:

Jag märkte då inte *att dörren var låst*.
Han minns inte *att han hade någon bil*.

Syntaktiskt sätter den presupponerade fakticiteten endast få spår. Distributionen av icke-specifikt *någon* och andra negationsberoende uttryck (Satsadvl § 79) kan dock hänga ihop med tolkningen av den narrativa satsens fakticitet.

Han märkte inte *att det satt en nyckel i låset*. [presupponerad]
Han märkte inte *att det satt någon nyckel i låset*. [ej presupponerad]
*Han vet inte *att katten har rört sig ur fläcken sedan i morse*. [Den narrativa bisatsens proposition är presupponerad vid *veta*.]
Han tror inte *att katten har rört sig ur fläcken sedan i morse*. [Den narrativa bisatsens proposition är inte presupponerad vid *tro*.]

I vissa fall kan en narrativ bisats med presupponerad proposition infogas i en definit nominalfras med *faktum*, *omständighet* e.d. som huvudord (jfr § 51). Detta är möjligt vid mentala predikat som anger värderande upplevelse (§ 61: 1f) samt för subjektsbisatsen vid icke-mentala predikat som anger kausal relation (§ 61: 2):

Det faktum *att han inte hade någon son* bekymrade honom inte alls […] (R)
Den omständigheten *att han skickades till sitt gamla distrikt* föreföll honom inte ha någon särskild betydelse […] (R)
Det förhållandet *att anslag saknades* ledde till kraftiga inskränkningar i verksamheten.

Vid andra semantiska predikat är den här konstruktionen inte acceptabel ens om den narrativa bisatsen är presupponerad:

*Henry visste (inte) det faktum *att dörren var låst*.
*Det faktum *att du låste dörren* var (inte) klokt av dig.

Vid de språkhandlingspredikat som betyder 'meddela', 'informera' o.d. (jfr § 61: 1b) kan *det faktum* etc. användas för att framställa den narrativa bisatsen som presupponerad:

Henry meddelade oss det faktum *att dörren redan var låst*. [Talaren utgår ifrån att dörren var låst.] Jfr: Henry meddelade oss *att dörren redan var låst*. [Talaren visar inte om han går i god för att meddelandet är korrekt.]

Hon nämnde inte den omständigheten *att föreståndaren sålt ut lagret*. [Talaren utgår ifrån att föreståndaren har sålt ut lagret.] Jfr: Hon nämnde inte *att föreståndaren sålt ut lagret*. [Talaren visar inte om han går i god för att upplysningen är korrekt.]

Narrativa bisatser som rektion till *plus*, *utöver*, *utom* anger ofta en biomständighet som kan vara presupponerad men som nog vanligen hävdas av talaren:

Meg Ryan hade en liten roll i ”Top Gun” och den plus *att hon redan var känd som TV-stjärna i USA*, medverkade till att hon nu gör fyra filmer i rad, vilka alla kommer till Sverige. (S)

Passningarna gick snett plus *att IFK Västerås mittfältsspelare Andrzej Bielak och Torbjörn Eriksson tog hand om mittfältet*. (S)

Det börjar vid öronen och kryper sedan neråt halsen och bröstet – jag ser ut som om jag hade scharlakansfeber. Plus *att det är ett fruktansvärt besvär att handsminka hela halsen så långt ner*. (R)

[1] I vissa predikats betydelse ligger det att den narrativa bisatsens proposition inte behöver stämma med subjektsreferentens bild av verkligheten:

Per drömde *att det ännu var sommar och att solen sken*.
De gjorde antagandet *att boken lämnats tillbaka redan föregående kväll*.
Man föreställde sig *att temperaturen var mycket låg på Island*.

Andra predikat innebär i sig ett negerande av den narrativa bisatsens proposition, t.ex.:

förneka, bestrida att ≈ påstå att inte, tvivla på ≈ tro att inte, undvika ≈ försöka göra så att inte

Den narrativa bisatsen kan i dessa fall ta negationsberoende uttryck (Satsadvl § 79):

Moa {förnekade/bestred} *att katten hade rört sig ur fläcken*.
Hon tvivlade på *att katten hade rört sig ur fläcken*.
Hon ville undvika *att man såg henne röra sig ur fläcken*.
Detta förhindrade *att katten rörde sig ur fläcken*.

[2] Om matrissatsen har ett predikat med betydelsen tro, åsikt eller vilja, önskan (§ 61: c, g) kan av pragmatiska skäl skillnaden mellan negerad matrissats och negerad narrativ bisats bli kommunikativt ointressant:

Jag trodde inte *att det intresserade dig*. (R) = Jag trodde att det inte intresserade dig.
Lilla Boel tycker inte *att livet är lajbans längre*. (R)
Han vill inte *att jag ska utnyttja min talang*. (R)

Se vidare Satsadvl § 77.

[3] Vid några predikat presupponeras att den narrativa bisatsens proposition är osann:

Per inbillade sig *att det ännu var sommar och solen sken*.
Han låtsades *att han hade lämnat tillbaka boken föregående kväll*.

[4] Formellt presupponerade bisatser kan dock ibland användas för att förmedla ny information, dvs. som hävdade:

– Varför låter du så uppåt? – Det beror på *att jag {har just/just har} fått besked om ett nytt jobb*.

§ 63. Avgränsning av narrativ bisats. I vissa fall har narrativ bisats en vag gräns mot andra satstyper.

a) Narrativ bisats gentemot konsekutiv och final bisats

Bisats inledd av *att* redovisas här som konsekutiv när den är komplement till *så*, *sådan* och bisatsen anger en konsekvens av matrissatsens sakförhållande:

Han hade en sådan huvudvärk *att han inte kunde tänka*.
Han har så många barn *att han aldrig får tid för något annat*.

I denna funktion kan *att* utbytas mot *så* (*att*) i ledigt skriftspråk och i talspråk (Konjn, subjn, infm. § 8: e):

Han hade en sådan huvudvärk *så* (*att*) *han inte kunde tänka*.
Han har så många barn *så* (*att*) *han inte har tid för något annat*.

När *att*-satsen är komplement i konstruktionen *vara så, förhålla sig så* m. fl. anger den normalt inte konsekvens och redovisas som narrativ. Se § 52: a, 86 not 3.

Som narrativ bisats räknas *att*-satser som är komplement till *därhän* (§ 52: b):

Hon drev oss därhän *att vi tappade behärskningen*.

Bisats inledd av *att* kan i (pastischerande) ålderdomligt språk fungera som adverbiell final bisats (Konjn, subjn, infm. § 8 not 7):

Lyd din Gud *att han icke må vända sitt ansikte från dig*.

b) Narrativ bisats i prepositionsfras gentemot andra bisatstyper med flerordssubjunktion

Preposition + narrativ bisats kan liksom andra prepositionsfraser fungera som fritt adverbial:

Sekreteraren skulle ta hand om problemen i stället för *att vi skulle behöva lägga åt sidan vårt normala arbete*.
Genom *att vi sparar hela året* har vi råd att ha en dyr semester.
Jag lagar din cykel mot *att du håller en föreläsning*.
I och med *att du säger ja* är du bunden på ett år.

I många fall kan kombinationen preposition + *att* ses som en mer eller mindre lexikaliserad ordgrupp, dvs. som en flerordssubjunktion vilken inleder en adverbiell bisats:

Vi väntade *trots att Erik inte ville spela*. [koncessiv bisats]
Han står i dörren *för att vi inte ska se honom*. [final bisats]
Hon kom bara *för att han inte ville det*. [kausal bisats]
Bokslutet har blivit dåligt *på grund av att dollarn sjunkit*. [Kausal bisats; *på grund av* är i sig en flerordspreposition, Prep. § 30.]
I händelse av att Karl inte blir färdig får du rycka in. [Konditional bisats; *i händelse av* är i sig en flerordspreposition, Prep. § 30.]

Också preposition + *det* + *att* eller *där-* + preposition + *att* kan lexikaliseras:

Vi gick *efter det att Erik spelat*. [temporal bisats]
Vi hade stått och pratat *under det att matchen pågått*. [temporal bisats]
Hedra din fader och din moder *på det att du må leva länge*. [final bisats]
Från det att hon gick till dess att du kom var det nog en timme. [temporala bisatser]
Anders kom *därför att Karin inte ville sitta ensam*. [kausal bisats]

Se vidare Konjn, subjn, infm. § 9: b.

c) Narrativ bisats gentemot referat- och citatmening i anföringskonstruktion

Många predikat som kan ta narrativ bisats kan också ta citat- och referatmening i anföringskonstruktion (jfr Anf. men. § 10). Anföringskonstruktionen sammanfaller med den narrativa satsfogningen på olika punkter.

Finalt placerad referatmening har i många fall strukturen av en deklarativ huvudsats och kan då oftast inte skiljas från narrativ bisats med utelämnat *att*:

De {sade/trodde/förstod} *han skulle komma*. [Jfr med finalt placerad citatmening: De sade: Kom hit.]

När en narrativ bisats står initialt placerad kan subjunktionen inte utelämnas, och af-ordföljd är obligatorisk. Därför redovisas följande satsfogning som anföringskonstruktion (dvs. som anförd mening + överordnad anförande sats):

Han ville inte komma, förstod vi snart. [Jfr med narrativ bisats: Att han inte ville komma förstod vi snart. Med citatmening: Kom hit, tyckte de.]

Marginellt i talspråk kan finalt placerad anförd mening föregås av *att* (Anf. men. § 13):

Hon sa att kom nu bara.
Hon sa att varför har du varit borta så länge.
Hon sa att då tar vi den, då.

I de fall då den anförda meningen är en deklarativ huvudsats kan man skilja den från en narrativ bisats med fa-ordföljd endast om de deiktiska uttrycken tydligt hänför sig till det återgivna yttrandets talsituation:

Hon sa att i morgon far vi till min mamma. [Jfr med narrativ bisats: Hon sa att nästa dag skulle de fara till hennes mamma.]

I följande exempel kan man alltså inte avgöra om det rör sig om den ena eller den andra konstruktionen:

De tror *att i dag ska chefen dyka upp*.
Hon säger *att Gunnar har aldrig bott i Västerås*.

Interrogativa bisatser § 64–78

§ 64. Översikt. Interrogativa bisatser har konstituerande betydelse, dvs. de fungerar som en propositionell aktant i den överordnade satsens aktion (§ 15: 1a).[1] De har prototypiskt nominal funktion, dvs. de fungerar som subjekt (postponerat eller placerat som fundament), objekt eller rektion. De fungerar också som predikativ och appositionellt attribut.

De interrogativa bisatserna är av två slag: rogativa, som inleds av subjunktion (*om*, *ifall*, *huruvida*, Konjn, subjn, infm. § 7: c, 8: a) och kvesitiva, som inleds av en interrogativ satsbas. Den överordnade satsen handlar om huruvida bisatsen är sann eller inte (rogativ bisats) respektive under vilka betingelser den är sann (kvesitiv bisats).

Så mindes jag att silvret tillhörde hennes styvsvärmor och att det kanske var henne likgiltigt *om det stals*. (R)
Lotsarna anropade på radiotelefon och undrade *om allt var väl*. (R)
Men vi kunde inte bli riktigt ense om *huruvida Erik var Achilles eller Ajax eller …* En homerisk hjälte i alla fall. (R)
Vad det gäller är, *om det röda håret gagnar världsrevolutionen*. (R)
Han hade tydligen ändrat sig beträffande frågan *om barnen skulle sättas i internatskola*. (R)
Och *vem som bjuder vem* är mycket viktigt. (S)
Men det spelade ingen roll, *vad jag sade*. (R)
Tippa *vem som leder i halvlek och vid full tid*. (S)
Att pastorn är så intresserad av *hur jag lever?* (R)
En annan fråga var *hur de grönas väljare skulle reagera på partiets för tre veckor sedan förändrade kurs* […] (S)
Jag ställde frågan *hur han rankar det här laget på sin tio i topp-lista?* (R)

Det som är oavgjort i kvesitiv sats beskrivs mer eller mindre utförligt i den interrogativa satsbasen. Det kan vara en viss person, ett visst föremål, en plats, en tid, ett tillvägagångssätt, en händelse, ett antal, en egenskap, en tidrymd etc. Det kan t.o.m. vara en aktion, som t.ex. när den interrogativa satsbasen är *vad* som subjekt till verb som *ske*, *hända* eller objekt till verb som *göra*.

Det kvittar {*vad som händer/vad de gör*}.
Vad som händer i Angola beror på *vad de gör i Sydafrika*.

[1] Också narrativa bisatser utgör propositionella aktanter (§ 61). Vid vissa semantiska predikat förekommer bara narrativ bisats:

Bengt {antar/påstår} *att Anders bor i Köpenhamn*. Jfr: *Bengt {antar/påstår} om Anders bor i Köpenhamn.

Andra predikat tar bara interrogativ bisats:

Bengt undrar *om Anders bor i Köpenhamn*. Jfr: *Bengt undrar att Anders bor i Köpenhamn.
Bengt och Erik tvistar om *ifall Anders bor i Köpenhamn*. Jfr: *Bengt och Erik tvistar om att Anders bor i Köpenhamn.

Men ett stort antal predikat kan ta antingen narrativ eller interrogativ bisats som propositionell aktant. Detta gäller nästan alla predikat i grupperna (c)–(g) i § 65 (jfr § 61: 1 d–f, 2). Den narrativa bisatsen anger här ett sakförhållande som någon känner till etc., dvs. talaren anger med den narrativa satsen ett faktiskt eller hypotetiskt sakförhållande som den överordnade satsens predikat gäller. Den interrogativa bisatsen anger en proposition vars sanningshalt någon enligt matrissatsen känner till etc., dvs. det är inte själva sakförhållandet som det överordnade predikatet gäller utan propositionens sanningshalt (och för den kvesitiva satsen värdet för x i satsens proposition).

Bengt vet nog *att Anders bor i Köpenhamn*. [Bengt känner nog till det sakförhållande som nämns i bisatsen, dvs. han vet att det är sant.]
Bengt vet nog *om Anders bor i Köpenhamn*. [Bengt känner nog till bisatspropositionens sanningshalt, dvs. han vet om den är sann eller ej.]

Bengt struntar i *att Anders bor i Köpenhamn*. [Bengt struntar i det sakförhållande som nämns i bisatsen, dvs. han struntar i att det är sant.]
Bengt struntar i *om Anders bor i Köpenhamn*. [Bengt struntar i bisatspropositionens sanningshalt, dvs. om den är sann eller ej.]

Bengt bestämmer alltid *att vi ska fara och bada*. [Bengt bestämmer att den narrativa bisatsens proposition ska förverkligas, dvs. bli sann.]
Bengt bestämmer alltid *om vi ska fara och bada*. [Bengt bestämmer sanningshalten för bisatsens proposition, dvs. om den ska bli sann eller ej.]

§ 65. Oavgjord sanningshalt. I en satsfogning med interrogativ bisats är inte bisatsens sanningshalt avgjord, och matrissatsen handlar om just denna oavgjorda sanningshalt. Matrissatsens predikat kan då tillhöra någon av följande semantiska typer (r = propositionen i rogativ bisats, k = propositionen i kvesitiv bisats, x (och y) = det som söks med den interrogativa satsbasen):

a) Fråga. En person frågar om eller funderar över om r är sann eller falsk eller vad x skall vara för att k skall vara sann:

fråga ngn, fråga sig, fråga ut ngn om, fundera över, förhöra ngn om, ge akt på, höra efter, kontrollera, känna efter, lista ut, räkna ut, se efter, slå upp, studera, ta reda på, undersöka, undra, utreda, vara nyfiken på, vilja veta, överväga; vara föremål för {frågor/undran/utredning/undersökning/spekulation}

Interrogativa bisatser som är underordnade predikat av typen (a) kan ta satsadverbialet *månne*. Detta förekommer mest i finlandssvenska, medan *månne* i sverigesvenska har en ålderdomlig klang.

Vi ville veta *om hon månne tänkte gå in på förlikning*.
Vi ville veta *när hon månne tänkte gå in på förlikning*.

Om huvudsatser med *månne* se Huvudsatser § 68.

b) Tvist. Några personer är (o)ense om sanningshalten för r eller värdet för x i k:

diskutera, förhandla om, rösta om, slå vad om, strida om, tvista om, {vara/bli} (o)ense om, {vara/bli} (o)eniga om, {vara/bli/komma} överens om
vara ett stridsäpple, vara föremål för diskussion

c) Kännedom. En person känner till, lär känna eller meddelar sanningshalten för r eller värdet för x i k:[1]

ana, begripa, fatta, förstå, glömma, ha klart för sig, ha reda på, inse, komma ihåg, känna till, minnas, vara medveten om, veta; höras, kännas, märkas, stå klart för, stå någonstans, synas, vara bekant, vara säkert, vara känt, vara omöjligt att säga, vara tveksamt, vara ovisst

dra sig till minnes; erinra sig, falla ur minnet, (få) höra, få klart för sig, få reda på, (få) se, få veta, ge akt på, komma på, komma underfund med, konstatera, känna, läsa, märka, notera, observera, tappa bort, uppfatta, upptäcka; bli klart för, gå upp för

anteckna, avslöja, berätta, beskriva, bevisa, demonstrera, dölja, erkänna, förklara, hemlighålla, informera, låta förstå, lära ut, läsa upp, meddela, notera, påminna om, rapportera, skriva (ner), säga, tala om, tiga om, undervisa om, upplysa, visa

d) Hypotes. En person uppställer en hypotes beträffande sanningshalten för r eller beträffande värdet för x i k:

framställa en hypotes om, förutspå, förutsäga, gissa, spå, tippa

e) Relevans. En person bryr sig om sanningshalten för r eller värdet för x i k:

bry sig om, fästa avseende vid, ge fan i, ignorera, lägga sig i, strunta i, ta hänsyn till, vara intresserad av; betyda {mycket/litet/ingenting}, {gå/komma} på ett ut, göra detsamma, {ha/sakna} betydelse, inte röra någon, kvitta, spela roll, vara (o)viktigt, vara betydelsefullt, vara betydelselöst, vara likgiltigt, vara signifikant

f) Avgörande. En person bestämmer (sig för) sanningshalten för r eller värdet för x i k:

avgöra, besluta, bestämma, bestämma sig för, fastställa, fatta beslut om, fundera {på/över}, ta ställning till, tänka {på/över}, välja
stå på dagordningen, vara avgjort

g) Samband (ofta symmetriskt). Sanningshalten för r_1 eller värdet för x i k_1 beror på sanningshalten för r_2 eller värdet för y i k_2:

bero på, betinga, förklara, ha med att göra, ha samband med, {höra/hänga} {ihop/samman} med, komma an på, korrelera med, stå i proportion till, vara (o)beroende av, vara avhängigt av, vara betingat av

vara en slump, vara en tillfällighet

Också nominalfraser kan ha betydelse enligt ovan och därmed ha en interrogativ bisats som attribut eller del av attribut (jfr § 8: b):

Den koncentrerades kring frågan om *huruvida Helsingfors universitet helt skulle förfinskas*. (S)
Hon har en mycket bestämd uppfattning om *hur affären ska drivas* […] (R)

Ledningens likgiltighet inför *var pengarna placerades* retade många.
Det definitiva beslutet om *hur och när katterna ska avlivas* fattas av hälsovårdsnämndens styrelse på torsdag i nästa vecka. (S)
Sambandet mellan *var han bor och när han åkte hem* kan jag inte se.

[1] Av pragmatiska orsaker uppträder rogativa bisatser vid predikat av typ (c) framför allt när den överordnade satsen är negerad, frågande eller konditional:

Tom sa inte *om Sonja var sjuk*.
Sa Tom *om Sonja var sjuk?*
Ifall du säger redan nu *om ni kan komma* är det lättare för oss att planera.
*?*Tom sa *om Sonja var sjuk*.

Det sista exemplet är onaturligt eftersom en talare normalt förväntas ge så mycket relevant information som han kan till lyssnaren. Men här håller han av någon anledning inne med vad Tom faktiskt sagt, dvs. att Sonja var sjuk eller att hon inte var det.

ANM. 1. Interrogativa bisatser vid predikat som anger fråga (a) kallas ofta indirekta anföringar (jfr kapitel 41 Anförda meningar).

ANM. 2. Den interrogativa bisatsen erinrar till både betydelse och inre struktur om den interrogativa huvudsatsen (Huvudsatser § 54–89). Den interrogativa bisatsen har samma två huvudtyper: rogativ och kvesitiv. Den rogativa bisatsens sanningshalt är liksom den rogativa huvudsatsens oavgjord. Den kvesitiva bisatsen inleds liksom den kvesitiva huvudsatsen av en interrogativ satsbas vars referens etc. är oavgjord trots att satskärnans proposition i övrigt är presupponerad.

Karl visste inte *om Ulla hade ätit*. [rogativ bisats] Jfr: Har Ulla ätit? [rogativ huvudsats]
Karl visste inte *var Ulla hade ätit*. [kvesitiv bisats] Jfr: Var har Ulla ätit? [kvesitiv huvudsats]

ANM. 3. Om avgränsning av kvesitiv bisats mot andra typer av bisatser se § 78. Om huvudsatser med samma form som interrogativa bisatser se Huvudsatser § 69, 102.

§ 66. Interrogativ bisats som bestämning till *oavsett, likgiltigt, bortsett från, frånsett*. Som bestämning till *oavsett, likgiltigt* (vilka kan ses som lexikaliserade prepositioner, jfr Prep. § 28) bildar den interrogativa bisatsen ett fritt adverbial (eller annex) med betydelse av otillräckligt hinder. Den rogativa bisatsen erinrar då om den disjunktiva koncessiva bisatsen (§ 128), den kvesitiva erinrar om den generaliserande bisatsen med koncessiv betydelse (§ 115).

Det är att bokpapperet i sin helhet är dåligt, *oavsett om det innehåller träfibrer eller ej*. (S) Jfr: … vare sig det innehåller träfibrer eller ej.
Likgiltigt om ni utövar er övertygelse genom allmänt bombkastande eller fredsföreningar, det är lika patetiskt vilket som. (R) Jfr: Vare sig ni utövar er övertygelse genom allmänt bombkastande eller fredsföreningar …
Du jobbar på beting här […] och det betyder att du får sluta när du är klar *oavsett vad klockan är*. (R) Jfr: … vad klockan än är.
Hade man gift sig så höll man ihop *oavsett vilka svårigheter och hinder som mötte på vägen*. (R) Jfr: … vilka svårigheter och hinder som än mötte på vägen.

Som bestämning till *bortsett från*, *frånsett* bildar den interrogativa bisatsen ett fritt adverbial med en betydelse som erinrar om prepositionsfras inledd med *utom* (Prep. § 25: 3d):

Bortsett från *vem som blir min chef* är det oklart vilka jag ska arbeta med.
Frånsett *var vi ska bo* vet vi inte mycket om hur det blir.
Frånsett *om jag ska bo hemma eller ej* är det mesta redan avgjort.

Satsfogningar som dessa skulle kunna uppfattas som elliptiska parafraser av nedanstående uttryckssätt:

Bortsett från att det är oklart vem som blir min chef är det oklart …
Frånsett att vi vet var vi ska bo vet vi inte …
Frånsett att det inte är avgjort om jag ska bo hemma eller ej är det mesta redan avgjort.

Jämför motsvarande satsfogning med narrativ bisats:

Bortsett från (att vi vet) att vi ska bo på hotell så vet vi inte mycket.

Rogativa bisatser § 67–70

§ 67. Inledare. Den rogativa bisatsen inleds av subjunktion: *om* eller (skriftspråkligt, i mera formell stil) *huruvida* eller (i ledigt språk) *ifall* (Konjn, subjn, infm. § 7: c, 8: a). När bisatsen är rektion till prepositionen *om*, väljs *huruvida* eller *ifall*.

Direktörerna undrade {*om/huruvida/ifall*} *yenen skulle stiga ytterligare*.
Direktörerna slog vad om {*huruvida/*om*} *yenen skulle stiga ytterligare*.
Vi slog vad om {*ifall/*om*} *hon skulle hinna fram i tid*.

Vanligast är dock att prepositionen i dessa fall utelämnas, en lösning som språkvårdare ibland avråder ifrån:

Vi slog vad *om hon skulle hinna fram i tid*.

Satsadverbialet *inte* kan placeras intill subjunktionen *om* även när det följande subjektet inte är betonat (jfr Satsens struktur § 8: a):

Vi undrade *om inte det kunde sluta regna snart*.

Rogativa bisatser har af-ordföljd (om rogativa bisatser i talspråk konstruerade som rogativa huvudsatser se § 4 not 3).

§ 68. Neutral fakticitet. För den rogativa bisatsen är propositionens sanningshalt oavgjord (§ 65). Det innebär att bisatsens fakticitet är neutral, inte faktisk eller presupponerad.

Det är ovisst *om hon kommer till jul*.
Det är likgiltigt *om hon kommer till jul*.

Våra egna planer är beroende av *om hon kommer till jul*.
Meddela *om du kommer till jul*!

Det innebär också att en rogativ bisats utan ändring i den bokstavliga betydelsen kan bytas mot eller disjunktivt samordnas med sin negerade motsvarighet:

De vill veta *om det inte regnar*. ≈ De vill veta *om det regnar*.
Ledningen bestämmer *om etableringen inte skall ske*. ≈ Ledningen bestämmer *om etableringen skall ske*.

De vill *veta om det regnar eller* (*om det*) *inte* (*regnar*). ≈ De vill veta *om det regnar*.
Ledningen bestämmer *om etableringen skall ske eller* (*om den*) *inte* (*skall ske*). ≈ Ledningen bestämmer *om etableringen skall ske*.
Det beror på *om Stenlund kommer eller ej*. ≈ Det beror på *om Stenlund kommer*.

Pragmatiskt skiljer sig dock dessa alternativ från den enkla icke-negerade bisatsen.

a) I praktiken väljs alltid den icke-negerade satsen framför den negerade, när frågan om sanningshalten är helt öppen. Den negerade satsen innebär ofta att den icke-negerade satsens sakförhållande varit väntat eller önskat, men att ett eller annat sedan kommit att tyda på att det i stället är den negerade satsen som är eller blir sann.

Pontus frågade *om inte Anna var bjuden*. [Pontus hade tidigare räknat med att Anna var bjuden men nu verkade det som om hon inte var det.]

Pontus struntade i *om inte Anna kom på festen*. [Pontus hade nog väntat sig att Anna skulle komma men sedan fått upplysningar som tydde på motsatsen.]

Jämför om negerad rogativ huvudsats Huvudsatser § 76.

b) När rogativ bisats disjunktivt samordnas med sin negerade motsvarighet och exempelvis det överordnade predikatet anger fråga e.d. (§ 65: a), innebär samordningen ofta en antydan om att de båda alternativen redan tidigare har ställts mot varandra och nu bara aktualiseras, vilket kan ge en bibetydelse av otålighet åt den överordnade satsens handling:

Vi frågade *om han tänkte komma eller inte*.

Jämför liknande fenomen i rogativa huvudsatser, Huvudsatser § 78. Också eljest kan två rogativa satser samordnas disjunktivt, se § 69.

§ 69. Disjunktivt samordnade rogativa bisatser. När rogativa bisatser är disjunktivt samordnade, är satsfogningen med den överordnade satsen (utom då en sats är samordnad med sin negerade motsvarighet, § 68) dubbeltydig. Antingen ställs hela samordningen, dvs. båda de nämnda alternativen, mot något annat som inte nämns. Eller också (och vanligen) ställs det ena nämnda alternativet mot det andra, och det förutsätts att ett av dem gäller.

Anna måste bestämma *om de skulle gå på bio eller om hon skulle gå ut och dansa med Fredrik*. [Skall någotdera alternativet väljas eller inte, respektive vilketdera alternativet skall väljas?]

Motsvarande dubbeltydighet föreligger när den rogativa bisatsen innehåller disjunktivt samordnade led:

Bertil undrade *om han skulle be Olle eller hans bror att laga taket*. [Skall han be någon av de nämnda eller inte, respektive vem av de nämnda skall han be?]

Jämför rogativa huvudsatser, där disjunktiv samordning av två huvudsatser normalt bara kan betyda att något av alternativen gäller, medan disjunktiv samordning av led har samma dubbeltydighet som ovan (Huvudsatser § 78–79).

§ 70. Rogativ och konditional *om*-sats. Rogativ och konditional bisats (§ 131) kan båda inledas med *om* eller *ifall*. Båda anger neutral fakticitet. Bisatstyperna skiljer sig åt genom att kunna ta andra inledare än de nämnda och genom sin olika betydelse och syntaktiska funktion. Svårast är gränsen att dra då den konditionala satsen har nominal funktion (se härom § 89: b).

Jag skulle beklaga *om han kommer*.
Det är bra *om han kommer*.

Den avgörande skillnaden mellan de båda bisatstyperna ligger i förhållandet till den överordnade satsen. Det typiska för rogativa satser är att den överordnade satsen handlar om bisatsens oavgjorda sanningshalt. Detta gör att en rogativ bisats utan väsentlig ändring av betydelsen kan suppleras med *eller inte* (§ 68), vilket inte är möjligt för en konditional bisats.

Jag struntar i *om hon kommer* (*eller inte*). [rogativ bisats] Jfr: Jag beklagar om hon kommer {Ø/*eller inte}. [konditional bisats]

Kvesitiva bisatser § 71–78

§ 71. Struktur. Den kvesitiva bisatsen inleds av ett interrogativt led som satsbas, med samma struktur och satsledsfunktion som i kvesitiv huvudsats (Huvudsatser § 71). Kvesitiv bisats skiljer sig från kvesitiv huvudsats genom att ha af-ordföljd (och i vissa fall genom förekomst av adjunktionellt *som*, § 72).[1]

Satsbasen utgörs av eller innehåller ett interrogativt pronomen eller adverb. Det interrogativa ordet står oftast först i satsbasen och kan normalt endast föregås av preposition.[2] Satsbasen fungerar framför allt som subjekt, objekt, predikativ, adverbial eller rektion i prepositionsfras. Exempel:

Det beror på {*vad/vilka elever/vem av dem/hur många leverantörers fordringar*} *som blir kvar*. [nominalfras som subjekt; om *som* se § 72]

Det spelar ingen roll *hur många gånger fler läsare du* (*tror att du*) *kan nå med de där knepen*. [nominalfras som objekt]
[…] efter en stund slutade han att undra *vad för brådskande uppgifter soldaterna hade fått* […] (R) [nominalfras som objekt]
Man kan undra {*vem/vad/vilket motstånd/vad för några motståndare*} *hon räknade med*. [nominalfras som rektion]
[…] ingen av dem utom Maria visste *vad det var för program*. (R) [splittrad nominalfras som predikativ]
Var det någon som märkte {*hurdan/hur angelägen*} *han var?* [adjektivfras som predikativ]
De var oense om {*när/vart/hur många kilometer fortare*} *de skulle köra*. [adverbfras som adverbial]
Vari detta nya skulle bestå sökte partimaskinisterna förgäves sätta fingret på. (S) [adverbfras som adverbial]
Men det står nästan ingenting om *vartill man i så fall skulle använda makten*. (S) [adverbfras som adverbial]
Han visste inte *för* {*vems/vilka kunders/hur många uppdragsgivares*} *räkning* (*egentligen*) (*som*) *han ansträngde sig*. [prepositionsfras som adverbial]
Det spelar ingen roll {*var i Spanien/när på* 1800-*talet*} *filmen utspelar sig*. [dubbeladverbial, jfr Advl § 26, 66]
Min bror undrade *vad* (*i all världen*) *han skulle med en gammal traktor till*. [jfr Huvudsatser § 67]
Vi undrade *vem han kände som kunde spela whist*. [satsbas med postponerat attribut, jfr Postp. led § 3]

Om det interrogativa ledets struktur och funktion se vidare Huvudsatser § 60–61.

[1] I talspråk finns en tilltagande tendens att i vissa fall använda fa-ordföljd i kvesitiva bisatser, se vidare § 4: 2c:

Lärarna måste ifrågasätta *vad är det som är viktig kunskap i dag*. (T)

[2] Till skillnad från kvesitiva huvudsatser kan det interrogativa ordet i bisatser knappast ens marginellt komma senare i satsbasen:

*Polisen undrade *iklädd vilka skor han försvunnit*.

Däremot kan satsbasen också i bisatser ha ett prefokalt placerat gradadverbial för uppnådd grad:

{*Ungefär/Exakt*} {*när/var/på vilken åker*} han tänkte landa hade han inte meddelat.

§ 72. Adjunktionellt *som* efter satsbasen. Om satsbasen är subjekt, följs den i interrogativ bisats obligatoriskt av adjunktionellt *som* (Satsbaser § 7: b):

Det spelar ingen roll {*vad/vem/vilka föräldrar/hur många föräldrar/vilka barns föräldrar*} {*som/*Ø*} *väckte uppmärksamhet i går*.

Om satsbasen inte är subjekt är *som* mindre vanligt i skriftspråk. I talspråk varierar benägenheten att använda *som* regionalt och med vissa omständigheter i den syntaktiska omgivningen. Sålunda används *som* hellre efter lång satsbas än efter kort, hellre efter nominalfras än efter satsbas med annan struktur samt hellre framför långt (tungt) subjekt än framför kort (lätt).

Mycket ovanligt är *som* efter adjektiviska och adverbiella satsbaser bestående av ett enda ord:

Vi undrade {*när/var/hur*} {*Ø/*som*} *maten skulle serveras*.
Vi undrade *vart* {*Ø/*som*} *bussen gick*.
Vi undrade *varför* {*Ø/*som*} *bussen hade avgått*.
Vi undrade *hurdan* {*Ø/*som*} *kursen var*.

Andra exempel på att satsbasens längd inverkar:

Vi undrade *vilka åtgärder* (*som*) *han hade tänkt vidta*.
Vi undrade *vad* (*?som*) *han hade tänkt göra*.
Vi undrade *vilken av sina överordnade* (*som*) *han hade tänkt tala med*.
Vi undrade *vem* (*?som*) *han hade tänkt tala med*.
Vi undrade *hur djävla dum i skallen* (*som*) *man måste vara för att stå ut med det här jobbet*.
Vi undrade *hur dum* (*?som*) *man måste vara för att stå ut med det här jobbet*.

Exempel på att en satsbas som utgörs av nominalfras hellre tar *som* än satsbas med annan struktur:

Vi undrade *vilken bil* (*som*) *han hade tänkt köpa*.
Vi undrade *hur gammal* {*Ø/?som*} *bilen var*.
Vi undrade *hur ofta* {*Ø/?som*} *han tänkte komma*.
Vi undrade *vilket hus* (*som*) *det spökade mest i*.
Vi undrade *i vilket hus* {*Ø/?som*} *det spökade mest*.

Exempel som tyder på att ett följande tungt subjekt gynnar förekomsten av *som*:

Vi undrade *vem* (*som*) *Kalles kompis hade pratat med*.
Vi undrade *vem* {*Ø/?som*} *han hade pratat med*.
Vi undrade *hur ofta* {*Ø/?som*} *de andra bussarna stannade där*.
Vi undrade *hur ofta* {*Ø/*som*} *det regnade*.
Vi undrade *i vilket hus* (*som*) *det nya spöket hade visat sig*.
Vi undrade *i vilket hus* {*Ø/?som*} *det spökade mest*.

§ 73. Flera interrogativa led i kvesitiv bisats. Liksom den kvesitiva huvudsatsen kan den kvesitiva bisatsen innehålla två eller flera interrogativa led, antingen samordnade som satsbas eller ett placerat som satsbas och det eller de övriga placerade i satskärnan.

a) Den kvesitiva bisatsens inledare kan utgöras av två eller flera samordnade interrogativa led i samma utsträckning som den kvesitiva huvudsatsens inledare (Huvudsatser § 62). De båda leden har samma syntaktiska funktion, och antingen skulle också motsvarande led kunna vara samordnade i en icke-kvesitiv sats eller också kan samordningen parafraseras med en samordning av två fullständiga kvesitiva bisatser:

Hon frågade *vilka museer och hur många kyrkor jag varit inne i*. Jfr: Jag sa att jag varit inne i alla de statliga museerna och massor av kyrkor.

Larsson undrade *var och när vi skulle träffas*. Jfr: Larsson undrade var vi skulle träffas och när vi skulle träffas.

b) Den kvesitiva bisatsen kan utöver satsbasen ha ett eller flera interrogativa led inuti satskärnan. Liksom i den kvesitiva huvudsatsen i motsvarande fall anges därmed propositionen som aktuell, och liksom huvudsatsen är bisatsen dubbeltydig på så sätt att antingen ett enda eller flera sakförhållanden efterfrågas (Huvudsatser § 65).

De hade pratat om att bygga en villa. Sten undrade *när de skulle bygga var*.
Man resonerade om de nya byggnadsprojekten. Sten undrade *när de skulle bygga var*.

§ 74. Interrogativ satsbas i kvesitiva bisatser med samordning. I den kvesitiva bisatsen kan satskärnor eller verbfraser vara samordnade, och valet mellan att samordna satskärnorna eller enbart verbfraserna följer samma regler som i kvesitiva huvudsatser (Huvudsatser § 63). Satsbasen har liksom i huvudsatsen vanligen samma syntaktiska funktion i var och en av satskärnorna eller verbfraserna.[1]

Det skulle undersökas *hur många böcker som ursprungligen var skrivna på svenska men som översatts och publicerats i utlandet under det gångna året*.
Man kan undra *varför hundar skäller och katter jamar*.
Hon brydde sig inte om *vad han tagit fram och ville att hon skulle arbeta vidare på*.

I kvesitiva bisatser kan dock satsbasen ha olika syntaktisk funktion i de samordnade satskärnorna förutsatt att den senare satskärnan inleds av adjunktionellt *som* (Satsbaser § 6: b):

Han undrade *vem som dansade med Gustav och* {*som*/*Ø} *Klara kände*.
Han undrade *vem* (*som*) *Gustav hade dansat med och* {*som*/*Ø} *inte ville tala med Klara*.

Liksom i huvudsatsen kan satsbasen särskilt vid pseudosamordning ha syntaktisk funktion i bara den ena verbfrasen:

Han undrade *vart de skulle gå och äta*.
Han undrade *vad hon satt och tänkte på*.
Han undrade *vem hon stod och talade med*.

[1] Det interrogativa ledet förutsätts ha samma (om än oavgjorda) referens etc. i förhållande till det ena samordningsledet som i förhållande till det andra:

Han undrade *vem Larsson hade avskedat och Andersson hade förolämpat*. [Det förutsätts att den som Larsson hade avskedat och den som Andersson hade förolämpat är samma person.] ≠ Han undrade *vem Larsson hade avskedat* och *vem Andersson hade förolämpat*. [Det förutsätts inte att den som Larsson avskedat och den som Andersson förolämpat är samma person.]

Han undrade *vem hon hade tilltalat och sedan hade gått sin väg med*. [Det förutsätts att den hon tilltalade och den hon sedan gick sin väg med är samma person.] ≠ Han undrade *vem hon hade tilltalat* och *vem hon sedan hade gått sin väg med*. [Det förutsätts inte att den hon tilltalade och den hon sedan gick sin väg med är samma person.]

§ 75. Ellips av bisatskärnan. Om den kvesitiva satsens kärna har ett innehåll som kan suppleras ur kontexten eller talsituationen, kan satsbasen ensam fylla den kvesitiva bisatsens syntaktiska roll (se vidare Ellips § 13):[1]

Jag ska åka till Dalarna snart. Frågan är bara {*när/hur/med vem/med vems bil*} (*jag ska åka till Dalarna*).

Jag ska åka till Dalarna snart. {*När/Hur/Med vem/Med vems bil*} är den stora frågan.

Sådan ellips är särskilt vanlig i den andra av två samordnade interrogativa bisatser:

Det spelar ingen roll när han kommer och *varför* (*han kommer*).

Jag struntar i om han vill komma och *när* (*han vill komma*).

Det är ovisst vad han ska tala om och *för vilket auditorium* (*han ska tala*).

[1] Den kvesitiva bisatsens kärna kan inte ersättas med infinitivfras:

*Jag frågade henne *vad göra*.

*Vi undrade *varför i så fall vänta längre*.

Jämför motsvarande icke satsformade meningar (Icke satsf. men. § 38: f, 45): *Vad göra? Varför vänta längre i så fall?*

ANM. Ellips i den andra av två samordnade bisatser kan alternativt analyseras som samordning av interrogativa led i satsbasen i en enda bisats, med andra samordningsledet postponerat.

§ 76. Presupponerad fakticitet. Den kvesitiva satsens kärna återger en proposition som förutsätts sann bortsett ifrån att det lämnas öppet eller oavgjort vem eller vad som det interrogativa ledet refererar till, dvs. den förutsätts sann om åtminstone någon eller något (som beskrivs med det interrogativa ledet).[1] I nedanstående exempel förutsätts det alltså att någon kommer:

Det är ovisst *vem som kommer*.

Det är likgiltigt *vem som kommer*.

Våra egna planer är beroende av *vem som kommer*.

Meddela *vem som kommer*!

Satskärnan i kvesitiv sats anger något som tas för givet på samma sätt som den relativa bisatsen vid utbrytning anger något som tas för givet, medan det interrogativa ledet på liknande sätt som det utbrutna ledet anger en referent etc. som propositionen gäller eller inte gäller om:

Gunnel frågade *vem som hade tagit hennes hatt*. [Presupponerat: Någon har tagit Gunnels hatt.] Jfr: Det är inte Margit som har tagit Gunnels hatt. [Presupponerat: Någon har tagit Gunnels hatt].

Därför är det vanligt att det interrogativa ledet är utbrutet i den kvesitiva satsen:

Gunnel frågade *vem* (*det var*) *som hade tagit hennes hatt*.
Nils struntar i *vilken bok* (*det är*) *som Östen har skrivit*.
Erik kunde inte säga *hurdana* (*det är*) *han vill att vi skall vara*.

Jfr Huvudsatser § 74.

[1] I de fall då den kvesitiva satsens interrogativa led beskriver en mängd där alla element är kända kan den kvesitiva satsen parafraseras med en rogativ sats där uttrycken för elementen är disjunktivt samordnade:

Jag undrar *vem av A, B och C* (*det är*) *som har tagit min cykel*. Jfr: Jag undrar om det är A, B eller C som har tagit min cykel.

Uttrycken för de disjunktiva elementen måste dock brytas ut för att den rogativa satsen skall bli entydigt synonym med den motsvarande kvesitiva, eftersom annars den rogativa satsen inte behöver förutsätta att propositionen är sann om åtminstone något av elementen i mängden (jfr § 68):

Jag undrar om A, B eller C har tagit min cykel. [Varken A, B eller C behöver ha tagit cykeln.]

§ 77. Förbleknad sättsbetydelse hos *hur*. Satsbasen *hur* i kvesitiv bisats kan vid vissa predikat som också kan ta narrativ bisats få en förbleknad innebörd, så att den kvesitiva bisatsen närmast erinrar om en narrativ bisats:

ÖB konstaterar *hur* [≈ att] *kriget till sjöss alltmer förs under vattnet*.

Det finns dock en tendens till att *hur*-satsen vid perceptionsverb av typ *se, höra* anger ett direkt iakttaget skeende, medan detta inte nödvändigtvis gäller för den narrativa bisatsen:

Befolkningen hörde *hur det fientliga flyget närmade sig*. Jfr: Befolkningen hörde att det fientliga flyget närmade sig. [t.ex. i radio]
Vi såg *hur hon förlorade match efter match*. Jfr: Vi såg att hon förlorade match efter match. [t.ex. i tidningen]

Det är semantiska predikat med betydelse av kännedom eller hypotes (§ 65: c, d) som kan ta *hur*-sats med förbleknad sättsbetydelse:

berätta, dölja, erfara, fundera över, få höra, få se, få veta, förutspå, förutsäga, gissa, grubbla över, komma ihåg, komma på, konstatera, känna, lära sig, minnas,

märka, notera, observera, prata om, påminna om, rapportera, ˈtala om, tänka på, upplysa om, upptäcka, visa

Ett undantag från detta utgör *säga*. Predikat som annars endast tar narrativ bisats kan inte heller ta *hur*-sats med förbleknad betydelse: *påstå*, *tro*, *hoppas*, *önska*, *beklaga* etc.

Trots att sättsbetydelsen är förbleknad, kan *hur* knappast inleda satser vilkas predikat inte kan ta sättsadverbial:

?ÖB konstaterade *hur hans adjutant inte längre hette Nordstierna utan rätt och slätt Pettersson*.

I ålderdomlig eller formell stil kan *hur* i denna betydelse ersättas med *hurusom*:

Vi mindes alla {*hur/hurusom*} *ortsbefolkningen på den tiden gick mangrant i kyrkan*.

§ 78. Avgränsning av kvesitiv bisats. Kvesitiv bisats kan vara snarlik flera andra bisatstyper.

a) Kvesitiv gentemot relativ bisats

Relativ bisats kan ha satsbas som är liklydande med vissa interrogativa led. Om avgränsningen mot kvesitiv sats se § 42.[1]

b) Kvesitiv gentemot generaliserande bisats

Satsbasen i generaliserande bisats (§ 114) är på det hela taget liklydande med satsbasen i kvesitiv sats. Också för den generaliserande bisatsens betydelse är det typiskt att värdet för x (beskrivet i satsbasen) inte är avgjort. Skillnaden mellan bisatstyperna ligger i deras olika syntaktiska och semantiska funktion i den överordnade satsen. Den generaliserande bisatsen är oftast fri, dvs. ett adverbial som inte binds av exempelvis verbets valens, medan den kvesitiva bisatsen har nominal funktion, dvs. normalt är bunden av det överordnade predikatets semantiska och syntaktiska valens.

Jag ska ta emot honom *vem han än har med sig. Vem han än tar med sig*, (så) ska jag ta emot honom. [Generaliserande bisats: bisatsen är adverbial.]

Jag struntar i *vem han tar med sig. Vem han tar med sig* {*Ø/*så*} struntar jag i. [Kvesitiv bisats: bisatsen är objekt.]

Den generaliserande bisatsen kan också vara bunden (t.ex. av ett verbs valens), men den anger då inte längre en propositionell aktant utan fyller en roll som bestäms av satsbasens syntaktiska och semantiska egenskaper:

Jag tar emot {*vem du* (*än*) *har med dig/*var du* (*än*) *bor*}. [Generaliserande bisats; *ta emot* tar valensled som betecknar person, dvs. den bundna generaliserande satsens distribution beror på satsbasens syntaktiska och semantiska egenskaper.]

Jag struntar i {*vem du tar med dig/var du bor*}. [Kvesitiv bisats; *strunta i* tar kvesitiv bisats som uttryck för propositionell aktant oberoende av satsbasens syntaktiska eller semantiska egenskaper.]

Om särskilda inledare i den generaliserande bisatsen se § 115. Om satsadverbial som utmärker den generaliserande bisatsen se § 114.

c) Kvesitiv gentemot temporal *när*-sats

Temporal *när*-sats (§ 35, 99) har specificerande betydelse och anger tidpunkten för matrissatsens aktion. Den fungerar vanligtvis som adverbial, oftast fritt men någon gång bundet (§ 85). Temporalt *när* kan överallt utbytas mot *då*. Kvesitiv *när*-sats anger en propositionell aktant i den överordnade satsen (konstituerande betydelse) och har vanligtvis nominal funktion vid sådana predikat som tar interrogativ bisats (§ 65). Kvesitivt *när* kan överallt utbytas mot *vid vilken tidpunkt* och brytas ut (§ 42).

Vi frågade henne, {*när/då*} *han hade gått*. [temporal bisats]
Vi frågade henne {*när/vid vilken tidpunkt*} (*det var*) *han hade gått*. [kvesitiv bisats]

Om temporal *när*-sats med nominal funktion se § 89: b.

d) Kvesitiv gentemot expressiv bisats

Satsbasen i expressiv bisats (§ 79) kan vara liklydande med satsbasen i kvesitiv bisats. De båda satstyperna har nominal funktion, men de förekommer vid olika slag av semantiska predikat, och den expressiva bisatsen fungerar nästan uteslutande som postponerat subjekt. Bisatstyperna skiljer sig åt med avseende på betydelse. Den expressiva bisatsen anger presupponerad fakticitet, och värdet för x som beskrivs i satsbasen är vanligen också presupponerat. Inledarna är bara delvis desamma.

Det är fantastiskt {*vilka/sådana*} *astrar du har*. [expressiv bisats]
Det är likgiltigt {*vilka/hurdana*} *astrar du har*. [kvesitiv bisats]

[1] När det interrogativa ledet anger sätt eller beskaffenhet och det överordnade predikatet gäller just sätt och beskaffenhet kan den kvesitiva satsen komma att erinra om en korrelatlös relativ bisats, dvs. värdet för x i den kvesitiva satsen förutsätts känt:

Vi jämförde hur han satt med hur han låg. Jfr: Vi jämförde det sätt varpå han satt med det sätt varpå han låg.
Vi jämförde vilka kompisar hon har nu med vilka kompisar hon hade då. Jfr: Vi jämförde de kompisar hon har nu med de kompisar hon hade då.

Expressiva bisatser § 79–80

§ 79. Struktur. Den expressiva bisatsen inleds antingen av subjunktionen *som* eller (oftast) av ett expressivt led som satsbas, med samma satsledsfunktion och i huvudsak samma struktur som i expressiv huvudsats med satsbas (Huvudsatser § 92). Expressiv bisats har liksom expressiv huvudsats af-ordföljd och adjunktionellt *som* efter satsbasen, obligatoriskt om satsbasen är subjekt och optionellt med varierande benägenhet eljest.

Satsbasen kan ha de olika satsledsfunktioner som andra satsbaser kan ha, med

undantag för vissa adverbialsfunktioner. Den innehåller normalt ett av de expressiva orden *så, vad, sådan, vilken*.[1] Därutöver kan expressiva bisatser till skillnad från expressiva huvudsatser i viss utsträckning innehålla *hur* som expressivt ord (också standardspråkligt). Begränsningarna på användningen av *hur* är ofullständigt kända.[2]

Exempel på expressiva bisatser med olika inledare och olika satsledsfunktion hos satsbasen:

Det är fantastiskt *som hon kan sy*.

Det är förfärligt *så du far fram med dina kläder …* (R)
Det var fantastiskt *så liten hon var* […] (R)
Det var egendomligt *så starkt lukten känns härinne i kajutan*. (R)
Det var väldigt *vad du bryr dig om den där tanten då?* (R)
Du anar inte *vad intriger som är på gång omkring henne*. (R)
Det är inte klokt *vad gullig den är* […] (R)
Det var värst *vad du har blivit känslosam*. (R)
[…] det var väldigt *vad Karins hår växte fort* […] (R)
Det var väldigt *vad du dröjde länge* […] (R)
Det var märkvärdigt *vad allting blivit annorlunda bara för att fiskarna kommit hem*. (R)
Det är förskräckligt *sådana påsar jag har*! (R)
Du anar inte *vilka konstiga saker folk hittar på att ringa om* […] (R)
[…] det är hemskt *vilket överkommersialiserat samhälle vi lever i* […] (R)
[…] plötsligt slog det mig *hur ung hon såg ut*. (R)
Det var upprörande *hur fort jag hade anpassat mig till misstanken*. (R)
Det är märkligt *hur mycket mer man upplever när man rider ensam* […] (R)

Om det expressiva ledets struktur och funktion se vidare Huvudsatser § 92.

När den expressiva bisatsen saknar satsbas och i stället inleds endast av *som* motsvaras den semantiskt av en expressiv bisats med ensamt *vad* eller *så* som satsbas:

Det är fantastiskt *som hon kan sy*. ≈ Det är fantastiskt {*vad/så*} *hon kan sy*.

[1] Regionalt förekommer *sicken* i stället för expressivt *sådan, vilken*. Se Huvudsatser § 92 not 1.

[2] Ensamt *hur* verkar användas främst när bisatsen kan ses som interrogativ:

Du anar inte *hur du ser ut*. [snarast interrogativ bisats] Jfr: Du anar inte {*vad/så*} *du ser ut*. [expressiv bisats]
Du har ingen föreställning om *hur du ser ut*. [interrogativ bisats] Jfr: ?Du har ingen föreställning om {*vad/så*} *du ser ut*. [expressiv bisats]

ANM. Som expressiv huvudsats kan *att* + af-sats fungera. Samma struktur skulle också kunna antas för expressiv bisats. Så görs inte i denna grammatik, eftersom sådana bisatser till sin struktur och syntaktiska funktion inte kan skiljas från narrativ bisats.

Det var förfärligt att det skulle gå så illa. [Jfr expressiv huvudsats: Att det skulle gå så illa!]

§ 80. Förvåning och/eller värdering. Den expressiva bisatsen inleds oftast av en satsbas (ett expressivt led) som vanligtvis innehåller *vad*, *vilken*, *så* eller *sådan*, eventuellt följd av *som*. Den kan också inledas av enbart subjunktionen *som*. Den fungerar normalt som postponerat subjekt eller någon gång som objekt eller rektion i bundet (objektliknande) adverbial. Matrissatsen (och eventuellt också den expressiva bisatsen) har ofta värderande preteritum (Tempus § 16).

Det var väldigt *vad den här värmen håller i sig*. (R)
Det var då själva Fan *vad gratängen dröjer*! (R)
Det är besynnerligt *så det kan bli för en*, tänker jag. (R)
Det är inte riktigt klokt, *så man står och tappar bort sej*. (R)
Det är förskräckligt *sådana påsar jag har*! (R)
[…] det var inte klokt *som hon bar sig åt*. (R)
Ni anar inte *vilken omtänksam och tillgiven son han är*. (R)
Hon beskärmade sig över *vad många kostymer han hade*.

Den expressiva bisatsen anger det som någon förvånas över och/eller reagerar värderande inför på det sätt som sägs med matrissatsens semantiska predikat. Det expressiva ledet (satsbasen) anger den omständighet som talaren finner förvånansvärd och/eller som han reagerar positivt eller negativt inför. Reaktionen är ofta spontan och omedelbar i samband med att talaren erfar sakförhållandet. Matrissatsen anger mera specifikt vilken reaktion som bisatsens sakförhållande utlöser.

Det var enastående *vad röd den var*.
Det var otäckt *vad röd den är*.
Det var fantastiskt *vad hårt den satt*.
Det var bedrövligt *vad hårt den sitter*.

Men den expressiva bisatsen kan också hänvisa till välkända förhållanden:

Det är fantastiskt *vad vacker hon var*. [sagt t.ex. på tal om en bortgången filmskådespelerska]
Det är bedrövligt *vad hårt den sitter*. [sagt t.ex. efter en halvtimmes försök att lossa på en mutter]

Exempel på semantiska predikat i matrissatsen vid expressiv bisats:

chocka, frappera, förvåna, irritera, oroa, skrämma, överraska; beklämmande, fantastiskt, förfärande, förfärligt, hemskt, inte klokt, konstigt, märkligt, otroligt, otäckt, väldigt; fan, för djävligt, satan, tusan

betona, framhålla, förvånas över, inte ana, häpna över, inte kunna föreställa sig, inte kunna uttrycka i ord, understryka; förvånad över, häpen över

Förvåningen och/eller värderingen gäller oftast grad (högt värde på en underförstådd skala). Inte bara *så*, *hur* utan också *vilken*, *sådan*, *vad* anger hög grad.

Det var tusan *vilken gammal bil du har*.
Det var otäckt *vad det regnar i dag*.
Det var enastående *en sådan gammal bil du har*.

Också när *vilken, sådan* ensamma bestämmer substantiv antyds det att en eller annan egenskap hos nominalfrasens referent föreligger i oväntat hög grad:

Det var tusan {*vilken/en sådan*} *bil du har*.

Den expressiva bisatsens proposition förutsätts sann: i normalfallet antar talaren att lyssnaren håller med om fakta och också gör samma bedömning därav:

Det var tusan *så många barn Daniel har*.

ANM. 1. Samma betydelse och struktur som den expressiva bisatsen har med vissa undantag den expressiva huvudsatsen med satsbas eller subjunktionen *som*, se Huvudsatser § 90–99.

ANM. 2. Den expressiva bisatsen har delvis samma inledare som den kvesitiva bisatsen men satsbasen har här en annan betydelse. Liksom *så, sådan* anger de interrogativa orden *vad, vilken* här närmast grad. *Vad* i expressiv bisats skiljer sig också syntaktiskt från motsvarande ord i kvesitiv sats. Vissa interrogativa ord som *hurdan, vem* förekommer normalt inte i den expressiva satsens satsbas. Satsbasen i den expressiva satsen kan inte brytas ut så som är möjligt i den kvesitiva satsen:

*Det var fantastiskt *vilka skor det var hon ville ha*. Jfr: Vi undrade vilka skor det var hon ville ha.

Den expressiva satsen kan inte innehålla ytterligare ett led med interrogativt ord:

*Det var fantastiskt *vilka människor som åkte i vilka bilar*. Jfr: Vi undrade vilka människor som åkte i vilka bilar.

Parafraser av nominala bisatser § 81–82

§ 81. Parafraser av narrativ bisats. Den narrativa bisatsen kan i många fall parafraseras med en sats på samma nivå som matrissatsen (paratax; (1)), en citat- eller referatmening (2), en infinitivfras, adjektiv- eller participfras eller nominalfras (3)–(5) eller i vissa fall med en bisats av annan typ (6).

1. Paratax. Den narrativa bisatsen kan (när den ingår i en satsfogning som utgör ett påstående) ersättas med en deklarativ huvudsats följd av den narrativa satsens överordnade sats med ett anaforiskt *det, detta* på den narrativa satsens plats. Med den deklarativa satsen hävdar talaren satsens proposition, medan en narrativ sats' fakticitet beror av den överordnade satsens semantiska predikat. Parafrasen är därför sällan helt liktydig med den parafraserade satsfogningen.

David ska gifta sig. Det vet Helena. ≈ Helena vet *att David ska gifta sig*.
Anders är från Värmland. Det märks. ≈ Det märks *att Anders är från Värmland*.
Hon besöker dem var dag. Det är hyggligt av henne. ≈ Det är hyggligt av henne *att hon besöker dem var dag*.

Olikheten i betydelse märks tydligt när den narrativa satsen inte är presupponerad:

Anders är från Värmland. Det påstår Per. ≠ Per påstår *att Anders är från Värmland*.
Det ska bli regn. Det hoppas Herbert. ≠ Herbert hoppas *att det ska bli regn*.

I nyhetsspråk används ofta denna typ av parafraser. De har ansetts vilseledande eftersom de först framställer något som textförfattarens eget påstående och först senare visar att påståendet görs av en annan.

Löneläget är för högt i Sverige. Det hävdade i går SAF-chefen ännu en gång inför en talrik publik av politiker och företagare.

Om matrissatsens betydelse innebär att den narrativa satsens proposition inte är sann, måste den deklarativa satsen negeras för att parafrasen skall bli någorlunda likvärdig:

Examen är inte klar, men det låtsas Ellinor. ≈ Ellinor låtsas *att examen är klar*.
?Examen är klar. Det låtsas Ellinor.
Examen är inte klar, men det inbillar sig Ellinor. ≈ Ellinor inbillar sig *att examen är klar*.
?Examen är klar. Det inbillar sig Ellinor.
Folk hjälper inte varandra här. Det förekommer aldrig. ≈ Det förekommer aldrig *att folk hjälper varandra här*.
*Folk hjälper varandra här. Det förekommer aldrig.

Om den narrativa satsen återger ett yttrande kan den ersättas antingen med citatmening eller med referatmening, varpå matrissatsen kan följa med ett anaforiskt pronomen på den narrativa satsens plats:

Ta paraplyet. Det rådde jag henne. ≈ Jag rådde henne *att hon skulle ta paraplyet*.
Du är dum. Det sa han till henne. ≈ Han sa till henne *att hon var dum*.
Måtte det inte börja regna nu. Det hoppas jag verkligen. ≈ Jag hoppas verkligen *att det inte börjar regna nu*.

2. Citat- eller referatmening i anföringskonstruktion. Vid predikat som medger anföringskonstruktion (jfr Anf. men. §10) kan denna användas som parafras av satsfogning med narrativ bisats.

a) Referatmening:

Boken var hennes, sa hon. ≈ Hon sa *att boken var hennes*.
Per skulle komma nu, bad hon enträget. ≈ Hon bad enträget *att Per skulle komma*.
Bilen var grön, tyckte hon. ≈ Hon tyckte *att bilen var grön*.

b) Citatmening:

{Den är min, sa hon. / Hon sa: Den är min.} ≈ Hon sa *att den var hennes*.
{Kom nu, Per, bad hon enträget. / Hon bad enträget: Kom nu, Per.} ≈ Hon bad enträget *att Per skulle komma*.

3. Infinitivfras. Narrativ bisats kan parafraseras med infinitivfras i följande typfall. Parafrasering är inte generellt möjlig för varje typ utan beror också på det enskilda verbet och dess betydelse (se Inffraser § 25).

a) Den narrativa satsen är objekt eller bundet adverbial, och dess subjekt är referentiellt identiskt med matrissatsens subjekt:

Edvin {litade på/hoppades på/längtade efter/drömde om} {att bli befordrad/*att han skulle bli befordrad*}.
Edvin {tyckte inte om/accepterade/fann sig i/föredrog/retade sig på/opponerade sig mot/anhöll om} {att bli befordrad/*att han blev befordrad*}.
Edvin låtsades {bli befordrad/*att han blev befordrad*}.
Edvin inbillade sig {ha blivit befordrad/*att han blivit befordrad*}.

b) Den narrativa satsen är objekt eller bundet adverbial, och dess subjekt är referentiellt identiskt med ett objekt i matrissatsen:

Peter {beskyllde/kritiserade/förlät} Ola för {att ha tagit boken/*att han hade tagit boken*}.
Peter {bad/föreslog/rådde/befallde/lärde} Ola {att ta med sig cykeln/*att han skulle ta med sig cykeln*}.

c) Den narrativa satsen är subjekt, och matrissatsens predikat har formen adjektivfras + *av X*, där X är referentiellt identiskt med subjektet i den narrativa satsen (jfr Adjfraser § 30):

Det var {snällt/hyggligt} av dig {att hälsa på/*att du hälsade på*}.

d) Den narrativa satsen är objekt, och i parafrasen motsvaras dess subjekt av ett objekt till verbet i den överordnade satsen medan återstoden av den narrativa satsen motsvaras av en nexusinfinitiv (Inffraser § 9):

Ingela antog {mannen vara skyldig/*att mannen var skyldig*}.
Jan {sade/påstod/tyckte/trodde/visste} {sig ha tappat rösten/*att han tappat rösten*}.
Bo såg regnet forsa. ≈ Bo såg *att regnet forsade.*

Parafrasen är inte alltid helt liktydig med satsfogningen, se vidare Inffraser § 9.

e) Den narrativa satsen är subjekt, och i parafrasen motsvaras dess subjekt av subjekt i den överordnade satsen medan resten av den narrativa satsen motsvaras av en nexusinfinitivfras som objekt i den överordnade satsen (Inffraser § 9):

Ola sades ha sett filmen. Jfr: Det sades *att Ola sett filmen.*
Ola antogs ha sett filmen. Jfr: Det antogs *att Ola sett filmen.*

4. Adjektiv- eller participfras. Om en narrativ sats vid fallen (3d) eller (3e) ovan innehåller en form av *vara* + ett adjektiviskt predikativ, kan den vid de flesta överordnade predikat motsvaras av bara den adjektiv- eller participfras som utgör predikativet (Predv § 40):

Man ansåg honom självskriven. Jfr: Man ansåg *att han var självskriven.*
Han ansågs självskriven. Jfr: Det ansågs *att han var självskriven.*

5. Aktionell nominalfras. Vid vissa predikat kan den narrativa satsen motsvaras av en nominalfras som betecknar en aktion:

Hans snabba tillfrisknande förvånade vännerna. Jfr: *Att han tillfrisknade så snabbt* förvånade vännerna.
Vi gladde oss åt hans snabba tillfrisknande. Jfr: Vi gladde oss åt *att han tillfrisknade så snabbt.*
Trots hans snabba tillfrisknande förblev ekonomin usel. Jfr: *Trots att han tillfrisknade så snabbt* förblev ekonomin usel.
Majoren gav order om omedelbar hemfärd. Jfr: Majoren gav order om *att vi omedelbart skulle fara hem.*
Ett snabbt tillfrisknande är knappast sannolikt. Jfr: Det är knappast sannolikt *att han tillfrisknar snabbt.*

6. Annan bisats. Under vissa omständigheter kan en narrativ sats parafraseras med en annan typ av bisats:

a) Kvesitiv bisats inledd med *hur* (§ 77):

Vi märkte hur han hela tiden gled undan. Jfr: Vi märkte *att han hela tiden gled undan.*

b) Konsekutiv bisats (§ 85 not 2):

Vi ordnade så att han fick komma hem. Jfr: Vi ordnade *att han fick komma hem.*

c) Temporal relativsats inledd av *när* eller *då* (§ 89: b):

Det är intressant {när/då} det dyker upp nya tidskrifter. Jfr: Det är intressant *att det dyker upp nya tidskrifter*.

d) Relativ bisats med kausal betydelse (§ 33):

Han var hygglig som ville ta på sig ansvaret. Jfr: Det var hyggligt av honom *att han ville ta på sig ansvaret.*

§ 82. Parafraser av expressiv bisats. Den expressiva bisatsen kan i många fall parafraseras med en expressiv huvudsats eller med ett expressivt led.

a) Expressiv huvudsats. När matrissatsen bara tautologiskt understryker förvåningen över den höga grad som också anges av bisatsen, kan en expressiv huvudsats med samma form som en expressiv bisats utan betydelseförlust ersätta en satsfogning med expressiv bisats:

Vad många barn han har! Jfr: Det var väldigt *vad många barn han har*.

b) Expressivt led. Om innehållet i den expressiva bisatsens kärna kan förutsägas ur kontexten eller talsituationen kan det expressiva ledet ensamt underordnas matrissatsen (Icke satsf. men. § 36: 1):

Det var fantastiskt vilken fin middag. Jfr: Det var fantastiskt *vilken fin middag du bjuder på*.
Det var fantastiskt så fina skor. Jfr: Det var fantastiskt *så fina skor du har*.

Adverbiella bisatser §83–150

§ 83. Översikt. Den mest typiska funktionen för adverbiella bisatser är som fritt adverbial i verbfrasen. De kan också fungera som satsadverbial och vissa av dem dessutom som bundna adverbial i verbfras eller till ett komparativt ord. Under särskilda betingelser kan den eljest adverbiella bisatsen fungera som attribut eller predikativ eller ha nominal funktion.

De adverbiella bisatserna har obligatoriskt af-ordföljd, utom de konditionala som i sin huvudanvändning optionellt kan konstrueras som fa-satser utan inledare, dvs. med samma struktur som rogativa huvudsatser. Den oinledda konditionala bisatsen kan dock i normalfallet bara stå initialt i satsfogningen. De flesta adverbiella bisatser inleds eljest av subjunktion, men proportionala, generaliserande och vissa temporala bisatser har satsbas som inledare.

Om Martin har föreslagit det, (så) är det ingenting att bry sig om. [subjunktion, af-sats]
Vem som än har föreslagit det, (så) är det ingenting att bry sig om. [satsbas, af-sats]
Har Martin föreslagit det, (så) är det ingenting att bry sig om. [fa-sats]

De adverbiella bisatserna fördelas efter struktur och betydelse på nio bisatstyper. Temporala bisatser tidfäster (i typfallet) matrissatsens aktion:

Johan städade *medan jag talade i telefon*.

Komparativa och proportionala bisatser anger en jämförelse mellan matrissatsens och bisatsens aktioner:

Johan städade *som han brukade göra*. [komparativ bisats]

Kausala, konsekutiva, finala, koncessiva och konditionala bisatsers propositioner har olika slag av kausala relationer till den överordnade satsens proposition:

Johan städade *eftersom han väntade gäster*. [kausal bisats]

Också den generaliserande bisatsens proposition kan ha en liknande relation till den överordnade satsens proposition:

Johan städade *hur han nu hann med det också*.

Adverbiella bisatsers syntaktiska funktion och distribution §84–98

§ 84. Fria adverbial i verbfrasen. Alla de bisatstyper som väsentligen har adverbiell funktion kan fungera som fria adverbial i verbfrasen.[1] De placeras då på följande sätt i den överordnade satsen (jfr Advl § 67–70):

1. I slutfältet, där de oftast placeras sist (Advl § 68: a; varvid de eventuellt kan ses som postponerade, jfr Postp. led § 4):

Hon skulle inte fråga något, bara pussa honom på huvudet och slå sig ner med Aftonbladet *medan han dukade*. (R)
Hon behöver oss *som hon behöver sin familj*. (R)
Slå en signal *om du behöver mera*. (R)
Hon visste precis vad som fordrades *för att Adams första ögonkast skulle följas av flera*. (R)
Men trodde han verkligen att Inger skulle begära skilsmässa, *även om Brita avslöjade att han haft ett förhållande med Jenny?* (R)

För de flesta adverbiella bisatstyper är placering i slutfältet det vanligaste. Särskilt korta adverbiella bisatser kan följas av annat led i slutfältet, en ordföljd som dock oftast undviks i neutralt och formellt skriftspråk.

Jag brukar söka skydd *när det regnar* i stort sett var som helst.

Rogativformad konditional bisats (utan inledare) kan inte stå i slutfältet utan bara som fundament:[2]

*Jag tar bilen, *regnar det*.
*Eftersom jag tar bilen, *regnar det*, måste du vara beredd på att ta tåget.

Rogativformad konditional bisats kan därför normalt inte stå i andra satstyper än deklarativa huvudsatser och narrativa bisatser med fa-ordföljd (§ 134).

2. I mittfältet (Advl § 69):

Fritiof hade *medan Karin låg i badet* lagat en alldeles utmärkt supé åt oss.
Han hade *som Alma ville* gått och köpt biljetter till den tidiga föreställningen.
Följ, *vad som än händer*, reglerna till punkt och pricka.
Vill du kanske, *eftersom det just har börjat regna*, låna ett paraply?
Jonas meddelade att hans mor, *om det knep med inkvartering*, kunde upplåta ett eller ett par rum.

Konsekutiva bisatser placeras endast marginellt i mittfältet:

?Regeringen bör, *så att marknaden håller sig lugn*, hålla fast vid sin kurs.

Rogativformad konditional bisats (utan inledare) kan inte stå i mittfältet utan bara som fundament:

*Min mor skulle, *kniper det med inkvartering*, kunna upplåta ett eller ett par rum.

3. Som fundament i deklarativ huvudsats (och i narrativ bisats med fa-ordföljd, Satsbaser § 2: 3a):[3]

Vad som än händer skall reglerna följas till punkt och pricka.
Men *eftersom det var lördagsförmiddag*, kunde jag inte få tag i vare sig Vesper Johnson eller den hygglige Hansson, som ledde undersökningarna på Essingen. (R)

Han vände sig till mig och viskade att *eftersom det ändå inte tycktes vara någonting på gång* ville han gripa tillfället […] (R)

Rogativformad konditional bisats (utan inledare) kan bara stå som fundament, först i den överordnade satsen (eller som initialt annex, § 134). Placeringen som fundament är vanligast också för subjunktionsinledda konditionala bisatser.

[…] *blev hon med barn* skulle han förneka allt och se till att hon blev straffad. (R)
Kan den hjälpa Sofia så blev den ändå till någon nytta till sist. (R)
Och en sak skall styrman veta, att *kommer ni till Macao*, så är styrman alltid välkommen till Kastellet. (R)
Om det kniper med inkvartering skulle min mor kunna upplåta ett eller ett par rum.

Temporala bisatser kan bilda dubbeladverbial med annat föregående tidsadverbial och utgöra fundament tillsammans med detta (Advl § 66: b):[4]

Nyss *innan min far hade kommit* ringde någon och sökte honom.
Hela dagen *när fabriken var igång* darrade och vibrerade gatorna och husväggarna i kvarteret omkring av dånet från maskinerna inne i fabriken. (R)

Några undantag från (3) är följande:

a) Bisatser inledda med *så att* (vare sig de har konsekutiv eller final betydelse, jfr § 124, 126) står inte som fundament:

**Så att marknaden håller sig lugn*, bör regeringen hålla fast vid sin kurs.
**Så att värmekostnaderna skall kunna hållas nere* har fönstren gjorts väsentligt mindre.

b) Proportionala bisatser som fria adverbial står knappast som fundament (men väl som initialt dislokerat led, § 113):

?*Ju mer jag tänkte på saken*, ökade min lust att fara till Afrika.

c) När matrissatsen innehåller *knappt, nätt och jämnt* kan temporal bisats inledd av *förrän* inte stå som fundament:

**Förrän barnen började tjuta*, hade han knappt hunnit hem.

Om matrissatsen innehåller *inte* måste detta föregå *förrän*-satsen:[5]

Inte *förrän han kom hem* ville han läsa brevet.
**Förrän han kom hem* ville han inte läsa brevet.

Vissa bisatstyper kan också dislokeras initialt eller finalt (§ 92).

[1] Proportional sats används dock mindre ofta som fritt adverbial (§ 113).

[2] Oinledd konditionalsats med koncessivt satsadverbial behöver inte stå initialt i sin överordnade sats:

Jag cyklar över till dig i kväll, *har du {så/också/än} tusen fastrar eller mostrar på besök*.

I något ålderdomligt (eller ålderdomligt pastischerande) språk kan den oinledda konditionalsatsen dessutom stå som rektion i subjunktionsfras (§ 90) på olika ställen i den överordnade satsen:

Hon såg på mig, som *önskade hon mig tusen mil bort*.

[3] Som fundament i funktion som ett fritt adverbial i verbfrasen efterföljs en bisats ofta av adjunktionellt *så* (Huvudsatser § 16) i talspråk och ledigt skriftspråk:

När naturens egna krafter sätter in så får den mänskliga fåfängan vackert stiga åt sidan. (R)
Liksom brand hejdas av en flods strand […], så vissnade deras medlidande och dog inför Genshed. (R) [jfr dock § 111]
Hur stark man än är, så kan makten tas ifrån en. *Hur mycket kärlek man än har*, så kan den blåsas ut. (R)
Eftersom hela samhället är upplagt efter ett tvångsneurotiskt mönster, så måste alla som lider av andra slags neuroser hamna utanför maskineriet. (R)
Och *därför, just därför att det strax tar slut*, så vill jag att du kommer nära mig […] (R)
[…] *trots att i alla fall Leo aldrig haft någon erfarenhet av det* så tog han i ädelt högmod avstånd från allt som hade någon som helst likhet med äktenskap […] (R)
Om nånting har försvunnit, så vill den här personen i alla fall inte polisanmäla saken […] (R)
Ska jag göra ett reportage, så måste det bli en djupdykning. (R)

Konditionala bisatser kan efterföljas av adjunktionellt *så* också i neutralt skriftspråk:

Om Saab och Volvo med kraft driver projektet vidare efter denna första utvecklingsetapp, så bör resultatet av utvecklingsarbetet vara deras egendom […] (S)
Om en ko till exempel ska avlivas för att den har brutit ett ben, eller har trumsjuka, så får den inte användas till människoföda […] (R)
Skall skattesystemet ändras så måste det först och främst gälla kommunalskatterna. (S)
Är företagsledning och företagsråd överens så kan fabriken vara i gång på lördagar. (S)

Språkvårdare brukar avråda från adjunktionellt *så* i skrift, utom efter konditionala bisatser.

[4] När den temporala bisatsen bildar ett dubbeladverbial tillsammans med en konstruktion av annan typ, placeras den temporala satsen normalt sist i dubbeladverbialet. Detta följer av tyngdprincipen (Satsens struktur § 13: c) och är dessutom praktiskt eftersom talaren förhindrar att adverbialet tolkas som satsled i bisatsen.

Dubbeladverbial som anger en tidsperiods begynnelse och slut kan bestå av två temporala bisatser. Sådana adverbial kan alternativt samordnas.

Från det att han kom hem (och) *till dess att han gick* satt han bara och läste serier.
Från och med att de första dropparna föll (och) *ända tills solen åter sken* höll sig marsvinet alltid inne i sin bur.

Gränsen kan vara vag mellan dubbeladverbial och tidsbetecknande substantiv med temporala bisatser som attribut (§ 87):

Andra dagen när jag klev över dem stannade jag till av en obehaglig tanke. (R)
Sista veckan innan han skulle komma hem kändes olidligt lång.

Vissa dubbeladverbial är homonyma med temporala bisatser bestämda av måttsuttryck (§ 94: b):

En hel vecka innan Anders kom hem längtade jag efter honom. [dubbeladverbial] Jfr: *En hel vecka innan Anders kom hem* började jag längta efter honom. [adverbiell bisats med måttsuttryck som bestämning]

[5] Denna restriktion gäller inte för de språkbrukare (finlandssvenskar och vissa sverigesvenskar) som kan använda subjunktionen *förrän* i icke-negerad sats (jfr Satsadvl § 79: e med not 5):

Förrän han har tagit examen har han inga möjligheter att få arbete.

Läraren påstod att Niklas, *förrän han hade sin examen*, inte hade några möjligheter att få arbete.

§ 85. Bundna bestämningar i verbfrasen. Vissa bisatstyper kan fungera som bundna adverbial vid vissa verb (olika verb för olika bisatser). Liksom andra bundna adverbial kan de placeras i slutfältet (vanligen sist) eller som fundament i deklarativ huvudsats men ogärna i mittfältet.

a) Temporala bisatser kan vara bundna adverbial till verb som:

vara [presens: varar], pågå, infalla

Föreställningen varade *så länge maskinisten orkade veva runt generatorn*.
Innan han hade hunnit hem inföll påsken.

b) Komparativa bisatser kan vara bundna adverbial till vissa verb som eljest tar bundet sätts- eller rumsadverbial eller bundet predikativ:[1]

vara [presens: är], bli [eller: bliva], se ut, kännas etc. [verb med sättsadverbial/subjektspredikativ]
göra {ngn/ngt}, ha {ngn/ngt} etc. [verb + objekt med sättsadverbial/objektspredikativ]
ligga, sitta, stå etc.; lägga, sätta, ställa, placera etc. [verb med sättsadverbial/rumsadverbial]
uppträda, bete sig, förhålla sig, göra [verb med sättsadverbial]

Han är *som han alltid brukar vara*.
Hon ser ut *som man kan vänta sig*. (R)
Som du vill ha den gör jag dörren.
Man kan inte göra *som man vill*. (R)
Han uppträder *som det passar sig*.
Det förhöll sig *som han hade sagt att det gjorde*.
Ingenting blir *som man har tänkt sig*. (R)
Det kändes *som man satt i en grotta* […] (R)

Verb av typen *uppträda, bete sig* kan som bundet adverbial också ta komparativ subjunktionsfras med konditional bisats som rektion (§ 90):

Han uppträder som *om han ägde stället*.
Det verkar som *om han är orolig för någonting*.

c) Generaliserande bisatser kan marginellt fungera som bundna adverbial, t.ex. för befintlighet eller riktning (§ 114: 2b):

{*Var/I vilken stad*} *du än trivs* kan jag tänka mig att bo.
Hon sätter sig *var det faller sig*.
{*Vart/Till vilket land*} *du än reser* tänker jag också bege mig.

d) Konsekutiva bisatser kan vara bundna adverbial till vissa verb som normalt anger agentiv aktion och där bisatsen anger aktionens följd (resultat):[2]

ordna, se till, göra, manövrera etc.

{Se till/Laga} *så att bänken blir tom.*
Kan ni fixa *så att en låssmed kommer och sätter dit ett nytt lås* […] (R)
[Han] vill att regeringen ska se till *så att kunderna till hans damfrisering kan parkera på Fasanvägen trots förbudet.* (S)

Vissa av dessa verb konstrueras alternativt med sättsadverbialet *så* bestämt av konsekutiv sats inledd av *att* (§ 86: b). Skillnaden är ofta endast att *så* som del av subjunktionen *så att* är obetonat medan *så* som adverbial är betonat.

Han ordnade (det) *₀så att jag kunde komma med.* [Även: … ˈså *att* …]
Anne har gjort *så att gänget har accepterat mig.* (R)

Konsekutiv bisats kan också vara komplement till vissa opersonliga verb med avgränsad aktionsart:

Det blev *så att vi fick gå hem.* [Vanligen: … ˈså *att* …]
Det gick i alla fall *så att jag miste jobbet.* [Vanligen: … ˈså *att* …]

Också vid opersonligt *vara* förekommer konsekutiv bisats:

Det är *så att man kan bli förbannad.*

Många verb eller adjektiv som normalt tar bundet rumsadverbial kan i stället ta konsekutiv sats som anger konsekvenserna av en viss placering:

Man placerade tavlan {över fläcken/*Ø}.
Man placerade tavlan *så att den dolde fläcken.* [Även: … ˈså *att* …]
Huset är beläget {på en sluttning/*Ø}.
Huset är beläget *så att folk ser det från järnvägen.* [Även: … ˈså *att* …]
Han flyttade efter och satte sig {precis intill mig/?Ø}.
Han flyttade efter och satte sig *så att han nästan rörde vid mig.* (R) [Även: … ˈså *att* …]

e) Kausala och finala bisatser kan vara komplement till hjälpverbet *vara*:

Att jag gjort fönstren små är *för att de inte ska släppa ut så mycket värme.*

Särskilt förekommer detta när subjektet till *vara* är anaforiskt *det*(*ta*), t.ex. i svar på *varför*-frågor eller i satsfogning med konditional bisats eller aktualiserande *när*-sats.[3] Den aktualiserande *när*-satsen anger ett presupponerat sakförhållande som åsyftas med *det*(*ta*) i matrissatsen.

– Varför stannade du hemma. – Det var *därför att jag inte kände mig riktigt bra.*
– Varför har du gjort fönstren så små? – Det är *för att de inte ska släppa ut så mycket värme.*
Han har gjort fönstren små. Det(ta) är *för att de inte ska släppa ut så mycket värme.*
Om jag inte säger allt, så är det bara *för att du inte ska bli lessen.* (R)
Om jag inte verkar sådär jätteglad så är det *för jag just har varit och hälsat på min mor.* (R)

När jag gjort fönstren så små, så är det(ta) *för att de inte ska släppa ut så mycket värme*.
När han ändå inte ville att hans arbetare skulle svälta ihjäl eller dö av köld så var det *därför att arbetarna utgjorde en del av hans kapital*. (R)
Han tänkte på sin egen ungdom. Den hade slutat tvärt. Det var *när far blev sjuk*. (R)

Om komparativ bisats vid *vara* se (b) ovan. Om konsekutiv bisats vid *vara* se (d) ovan. Om komplement till *vara* i utbrytning se § 38. Om relativ bisats som bundet adverbial se § 36.

[1] Halvt lexikaliserat är uttryckssättet *det är bara som X* {*säger/pratar/låtsas*}:

Det är bara *som jag säger*.
Det var bara *som Ove pratade*.

När den komparativa satsen står som sättsangivande adverbial är den synonym med det betonade sättsadverbialet *så* + *som*-sats, och i stället för *så som* kan subjunktionen *såsom* användas:

Dörren blev {('så) *som/såsom*} *jag ville ha den*.
Han beter sig {('så) *som/såsom*} *hans far brukade göra*.

Vid verb där sättsadverbial alternerar med predikativ är komparativ *som*-sats som bundet adverbial i verbfrasen också synonym med *sådan* + *som*-sats:

Dörren blev (sådan) *som han ville ha den*.
Men verkligheten är nu en gång *som den är*. Jfr: Men verkligheten är nu en gång sådan *som den är*. (R)
Han hade blivit precis *som hon sa att han var*. Jfr: Han hade blivit precis sådan *som hon sa att han var*. (R)

[2] Eftersom de här verben betyder ungefär 'åstadkomma' är *så att*-satsen ofta synonym till en narrativ bisats som objekt (jfr § 61: 3):

Han såg till *så att bänken blev tom*. Jfr: Han såg till att bänken blev tom.
Hon lagar *så att man trivs*. Jfr: Hon lagar att man trivs.

Vid verbet *göra* används helst *så att*-sats, ogärna *att*-sats, när subjektet är agentivt:

Rektorn gjorde *så att vi fick stanna*.
?Rektorn gjorde att vi fick stanna.
Jfr: Regnet gjorde (*så*) *att sadeln blev våt*.

[3] När subjektet är anaforiskt *det*(*ta*) förekommer också andra temporala bisatser som komplement till *vara* (liksom även korrelatlösa rumsangivande relativsatser, jfr § 36):

– När blev hon myndig? – Det var i alla fall *innan jag bodde i Motala*.
– Var bor hon? – Det är precis *där bussen stannar*.

Konstruktioner av denna typ kan alternativt ses som ellipser av utbrytningskonstruktioner:

Det var därför att jag inte kände mig riktigt bra ((som) jag stannade hemma).
Det var när jag bodde i Motala ((som) hon blev myndig).

Om konstruktioner av typen *Detta för att de inte ska släppa ut så mycket värme* se Icke satsf. men. § 43: 3, Ellips § 17: c.

§ 86. Bundna adverbial i komparativa adverb- och adjektivfraser. Vissa bisatstyper kan fungera som bundna adverbial till adverb, adjektiv och pronomen med komparativ betydelse.

a) Komparativa bisatser är oftast komplement till en komparator, dvs. till ett adjektiv, adverb eller pronomen i komparativ eller till något av de komparativa orden *annan*, *annorlunda*, *annorstädes*, *annanstans*, *samma*, *sådan*, *likadan*, *så*, *lika* (§ 106, Adjfraser § 10, 42, Pron. § 197, Advbfraser § 4: a).[1] De kan då placeras bland de efterställda bestämningarna i det blockled där komparatorn ingår eller postponeras i den överordnade satsen.[2] Däremot kan de inte placeras tidigare i den överordnade satsen än sin komparator.

Lika fina rosor *som jag har* har du inte.
Lika fina rosor har du inte *som jag har*.
**Som jag har* lika fina rosor har du inte.

Lika fort *som den hade kommit* försvann den […] (R)
[…] det ska göras så *som det görs i själva verket* […] (T)
Och för de många hade förhållandena ändå blivit litet bättre *än de varit under de svåra svältåren*. (R)
Restaureringen kostade Zorn lika mycket *som han gav för huset*. (S)
Dom har inte […] samma inställning till tandvård *som svenskarna har* […] (T)

Vissa komparatorer har lexikaliserats med *som* till kausala flerordssubjunktioner (t.ex. *så mycket* + komparativ + *som*, Konjn, subjn, infm. § 8: c). I synnerhet när {*så mycket/desto*} + komparativ står skilt från bisatsen kan denna knappast placeras tidigare än komparatorn utan placeras normalt sist i den överordnade satsen.

Han vill *så mycket hellre* fara till Rom *som han inte har varit där på tio år*.
Det var *så mycket lättare* att inte ta [honom] på allvar *som det var allmänt bekant att han var galen*. (S)
Man far *desto oftare* till Berlin *som det är den närmaste kontinentala huvudstaden när man bor i Skåne*.
Jag skall återkomma till det. *Desto hellre som Méline* […] *just har återfunnit den*. (R)
?*Som han inte har varit i Rom på tio år*, vill han *så mycket hellre* fara dit nu när tillfälle bjuds.

b) Konsekutiva bisatser kan vara komplement till komparatorn *så* eller *sådan* (§ 124, Advbfraser § 4: d, Adjfraser § 10: c, Pron. § 205: b).[3] Liksom de komparativa bisatserna kan de då placeras bland de efterställda bestämningarna i det blockled där komparatorn ingår eller (med vissa undantag) postponeras i den överordnade satsen men inte föregå komparatorn.

Så många kroppkakor *att ni kan bli mätta* har jag alltid.
Nog har jag så många kroppkakor *att ni kan bli mätta*.
Så många kroppkakor har jag alltid *att ni kan bli mätta*.
*Men (*så*) *att ni kan bli mätta* har jag så många kroppkakor.

Talet hade utformats 'så *att ingen skulle ta illa vid sig*.
Så stark var denna längtan *att den hjälpte henne att tala* […] (R)
En sådan huvudvärk *att hon inte kunde tänka* plågade henne.
En sådan huvudvärk plågade henne *att hon inte kunde tänka*.
Ditt uppträdande skall vara sådant *att ingenting finns att anmärka*.

För att-satser som komplement till komparativa ord som *tillräckligt*, *nog*, (*allt*)*för*, *lagom* (Adjfraser § 15), vilkas betydelse och syntaktiska funktion erinrar om den konsekutiva bisatsens, redovisas i denna grammatik som narrativa bisatser föregångna av prepositionen *för* (jfr § 126 not 1).

c) Proportionala bisatser är vanligen komplement till en komparator som utgörs av ett adjektiv, adverb eller pronomen i komparativ i matrissatsen (§ 113). Bisatsen placeras då ofta i slutfältet. Den kan marginellt placeras i mittfältet eller som efterställd bestämning till det komparativa blockledet i matrissatsen.

Från vår synpunkt är det bättre *ju mindre området är*. (S)
I många andra familjer började hustrun titta allt snedare på mannen, *ju mindre mjöl som fanns kvar*. (R)
Han blev mer och mer förtjust i ordet *ju oftare han hade anledning att uttala det*. (R)
Fler studenter har också *ju mer reklam vi har gjort* brukat välja dessa kurser.
Allt mer framträdande *ju längre matchen led* […] blev också Per Olof Brasar. (S)

Oftare står dock proportionala bisatser som dislokerade led med *desto* (*ju*, *dess*) som pronominell kopia (§ 113).

[1] Ålderdomliga jämförande uttryck som knappast längre konstrueras med komparativ bisats är *dylik*, *slik*. Adjektiv, particip och adverb med förleden *jäm(n)-* eller *lik-* (t.ex. *jämgammal*, *jämnårig*, *jämstor*, *jämsides*, *likvärdig*, *likbetydande*) konstrueras inte med komparativ sats som komplement. Marginellt förekommer *liknande* med komparativ sats:

?Han köpte en liknande katt *som jag har*.

[2] När komparatorn är attribut eller ingår i attribut i (indefinit) nominalfras placeras dess komplement, den komparativa bisatsen, som ett efterställt attribut (om det inte postponeras):

med samma brist på entusiasm *som han alltid visar*
en likadan föreläsning *som han höll i fjol*
sådana flugor *som är så svåra att bli av med*
en annan sort *än han tidigare hade sett*

Också det attribut som komparatorn själv utgör eller ingår i kan då placeras som efterställt attribut, omedelbart framför det komparativa komplementet (Nomfraser § 53: 3):

en likadan häst som du har = en häst likadan som du har
två sådana hästar som du har = två hästar sådana som du har
en lika fin häst som du har = en häst lika fin som du har
större hästar än du har = hästar större än du har
andra bilar än du har = bilar andra än du har
samma bil som du har = en bil samma som du har

När det komparativa uttrycket på detta sätt är efterställt attribut väljs dock oftare komparativ subjunktionsfras (av typen {*än/som*} {*den/det/de*} + relativ bisats) än komparativ bisats (jfr Subjnfraser § 2 Anm. 1):

en häst likadan som den (som) du har
hästar större än dem (som) du har

[3] *Att*-sats kan vara komplement till *så* utan att ha konsekutiv betydelse. Detta är fallet framför allt då *så* 'på det viset' självt är komplement till de opersonliga verben *vara* och *förhålla sig*. Bisatsen kan då uppfattas som narrativ (§ 52). Matrissatsen i dessa satsfogningar har väsentligen till funktion att ange bisatsens propositionella innehåll som en bakgrund eller orsak till ett annat sakförhållande eller en annan språkhandling.

Vill du släcka cigaretten? Det förhåller sig så att jag har astma.
Är det så att du vill sluta? Eller varför är du så ointresserad?

§ 87. Attribut till tidsbetecknande substantiv. Temporala bisatser kan vara attribut i en nominalfras med tidsbetecknande substantiv som huvudord:

Dagen *innan de skulle resa* stannade en äldre dam förtjust en bit ifrån dem […] (R)
Det var kvällen *då kvalplatsen skulle säkras och Mjällby skulle känna flåset i nacken*. (S)
Mina föräldrar gjorde en resa dit året *innan jag föddes*. (R)

Gränsen mot dubbeladverbial (t.ex. *hela dagen när fabriken var igång*, § 84: 3) är ofta vag.[1]

[1] Om något av följande villkor är uppfyllt ligger det närmare till hands att betrakta den temporala bisatsen som attribut än som del av dubbeladverbial:

a) Konstruktionen minus bisatsen kan inte ensam vara tidsadverbial i matrissatsen:
Kvällen *innan Anders kom hem* höll vi oss hemma. Jfr: *Kvällen höll vi oss hemma.

b) Konstruktionen minus bisatsen har nominal funktion i matrissatsen:
Minns du den där kvällen *innan Anders hade kommit hem?* Jfr: Minns du den där kvällen?
Den där kvällen *innan Anders kom* var väl för hemsk. Jfr: Den där kvällen var väl för hemsk.

c) Efter bisatsen följer ytterligare en bestämning som entydigt är attribut till substantivet:
Varje kväll *innan Anders kom hem* som jag har något minne av satt pappa och lade patiens.
[Den relativa bisatsen *som jag har något minne av* måste vara attribut till *kväll*.]

En bisats inledd av (ett eventuellt utelämnat) *när* eller *då* är strukturellt en relativ bisats (§ 35), och när den restriktivt anger referensen för ett tidigare tidsuttryck kan detta ha strukturen bestämd artikel + eventuellt attribut + substantiv i obestämd form, på samma sätt som korrelatet till andra restriktiva relativsatser (§ 23):

De kvällar (*då*) *generatorn fungerar* uppstår inga problem.

På detta sätt kan de temporala subjunktionssatserna inte konstrueras:

*De kvällar *innan generatorn fungerade* var särskilt besvärliga.

§ 88. Satsadverbial. Adverbiella bisatser kan i viss utsträckning fungera som modala satsadverbial (Satsadvl § 2: e, 9), särskilt sådana som kommenterar språkhandlingen (Satsadvl § 23). Ett antal uttryck i bisatsform är mer eller mindre lexi-

kaliserade i denna användning. Satsadverbialen placeras i mittfältet eller – med olika restriktioner – i slutfältet eller som fundament i deklarativ huvudsats.[1] Placering i slutfält kan inte tydligt skiljas från placering som finalt annex. Se vidare Satsadvl § 11–13, Annex § 13: b.

Särskilt vissa komparativa, generaliserande, temporala och konditionala bisatser har mer eller mindre lexikaliserats i funktionen som satsadverbial:

Bakom platån ligger *som du vet* […] templet som de högg ut ur klippan. (R)
Han är advokat, *som du vet*. (R)
Som du vet befinner jag mig i Finland. (R)
Inte var det den måg Standhaft velat ha, men *hur det nu var* hade det blivit så. (R)
Det var inget alltför stort fel på henne, och hon visste ju *när allt kom omkring* allting. (R)
I ett sådant sällskap skulle man ju i och för sig ha kunnat tänka sig att den som, *såvitt jag vet*, hade myntat ordet kommit på tal. (R)
Om jag inte tar fel, har den blivit uppröjd och städad. (R)

Också andra bisatser används som satsadverbial, främst i talspråklig dialog:

På lördag, sa han bestämt, då kör jag inga extraturer, *bara så du vet det*. (R)
För att du inte ska bli förvånad så var servicekillarna här och hämtade din dator.
Det är, *fast jag egentligen borde hålla tyst*, rätt dålig stämning härinne just nu.

Bisatser som kan fungera som satsadverbial kan alternativt stå som fria annex med samma betydelserelation till satsen (§ 93).

[1] Som fundament i funktion som satsadverbial efterföljs bisatser ofta av adjunktionellt *så* i talspråk och ledigt skriftspråk (Huvudsatser § 16):

Som du vet så befinner jag mig i Finland.
Om jag inte tar fel så var det han som kom med idén.
För att du inte ska bli förvånad så har servicekillarna varit här.

§ 89. Nominal funktion. Några väsentligen adverbiella bisatstyper kan ha nominal funktion i den överordnade satsen. Det gäller generaliserande bisatser samt under vissa omständigheter temporala och konditionala bisatser.

a) Generaliserande bisatser kan fungera som subjekt, objekt eller rektion i den överordnade satsen. Bisatsens satsbas är då en nominalfras med samma referens som hela bisatsen (§ 114: 2a).

Vem du än träffar får också gärna komma till mig. [Bisatsen är subjekt.]
Vem du än träffar kan du gärna bjuda till mig. [Bisatsen är objekt.]
Vem du än träffar vill jag också prata med. [Bisatsen är rektion i bundet adverbial.]
Vem som än lyssnade skulle kunna förstå. (R)
Vad han än förvarade där hanterade han med självsäker nonchalans. (R)
Det ligger en smutsig vit handduk över *vad det nu är som finns i shoppingväskan*. (R)

Särskilt när bisatsen är fundament är det vanligare att den generaliserande bisatsen har funktionen som fritt adverbial, medan satsbasens referent anges med ett anaforiskt pronomen i matrissatsen (§ 114):

Vem du än träffar (så) får han också gärna komma till mig.

b) Konditionala bisatser (inledda med *om*) och temporala bisatser (inledda med *när* eller *då*) kan fungera som subjekt, objekt eller rektion i objektsliknande adverbial vid semantiska predikat som också kan ta presupponerat faktisk narrativ bisats (jfr § 62: 2):[1]

Det är bra *om du kommer*.
Jag skulle uppskatta *om du kommer*.
Det är det värsta hon vet *om sådant här blir liggande*. (R)
Vi behöver inte skämmas för *om vi kan göra vår el billigare än tyskarna*. (S)
I vårt kulturklimat är det intressant *när det dyker upp en kvalificerad politisk tidskrift för allmänheten*.
Han beklagade alltid *då han fick hjälp av okritiska anhängare i den efterföljande diskussionen*.

Normalt kan alla predikat som kan ta presupponerat faktisk narrativ bisats också ta konditional eller temporal bisats med nominal funktion. Den temporala bisatsen är här i likhet med den narrativa bisatsen oftast presupponerat faktisk, medan den konditionala bisatsen har neutral fakticitet:[2]

Jag uppskattar *när Malou uppträder*.
Jag uppskattar *om Malou uppträder*.
[Jfr med faktisk narrativ bisats: Jag uppskattar att Malou uppträder.]
*Jag antar {*när/om*} *Malou uppträder*. [Jfr med neutral narrativ bisats: Jag antar att Malou uppträder.]

Exempel på predikat som kan ta konditional samt ofta också temporal bisats i nominal funktion:

anmärkningsvärt, bra, dumt, förargligt, glädjande, idealet, idealiskt, lämpligt, nog, synd, tillräckligt, toppen; föranleda protester, göra nytta, kännas tomt, räcka, skada

glad (över), tacksam (för); beklaga, föredra, gilla, ha förståelse för, ha överseende med, tycka bra om, tycka illa om, uppskatta

Konditional eller temporal bisats med nominal funktion kan normalt inte användas som fundament. På denna plats uppträder i stället en konditional respektiv temporal bisats som adverbial, varvid matrissatsen innehåller ett nominalt fungerande anaforiskt led med syftning på bisatsen.

**Om han kommer* är bra. Jfr: Om han kommer, (så) är det bra. [konditional bisats som adverbial] Om han kommer är tveksamt. [rogativ bisats som subjekt]

**Om han kommer* skulle jag uppskatta. Jfr: Om han kommer, (så) skulle jag uppskatta detta.
**Om sådant här blir liggande* irriterar mig alldeles förfärligt. Jfr: Om sådant här blir liggande, (så) irriterar det mig alldeles förfärligt.
**När det dyker upp en kvalificerad tidskrift* är alltid intressant. Jfr: När det dyker upp en kvalificerad tidskrift, (så) är detta alltid intressant.
**När han fick hjälp av okritiska anhängare* beklagade han alltid. Jfr: När han fick hjälp av okritiska anhängare, (så) beklagade han alltid detta.

Bortsett från att den konditionala eller temporala bisatsen i de nämnda kontexterna inte kan användas som fundament har den det nominala ledets vanliga egenskaper.[3]

c) Temporala bisatser kan fungera som objekt eller rektion (i objektliknande adverbial; jfr Prepfraser § 9) vid verb av typen *minnas*, *komma ihåg*, *prata om*, *tala om*, *berätta om*:

Jag minns *då du ännu bodde hemma*.
Jag minns *innan du hade kommit tillbaka*.
Jag minns *medan han ännu var på toppen av sin karriär*.
Hon berättade om *när hon var liten*.
Hon berättade om *innan hon hade varit i Amerika*.
Hon berättade om *medan hon ännu var i Sverige*.
När han själv var igång för fullt kommer han ofta in på nu när han känner sig skranglig och orask. (R) [med isolerad preposition]

Det som ihågkoms är tiden eller omständigheterna under den tid som anges av den temporala satsen.[4] Man kan alltså parafrasera på följande sätt:

Hon berättade om tiden *när hon var liten*.
Hon berättade om hur det var *när hon var liten*.

d) Temporala bisatser inledda av *när* eller *då* kan liksom andra adverbiella tidsuttryck fungera som rektion till prepositionerna *från*, *till*, *från och med*, *till och med* (jfr Prepfraser § 8: a):

Vi stannade kvar till *när Greger gick*.
Vi var utan chef i två år från och med *när Sjölund pensionerades*.

När satser inledda av *innan*, *efter det att* bestäms av uttryck som anger tidsskillnadens längd (§ 94: b), kan också sådana bisatser konstrueras med prepositionen *till*:

Vi stannade ända till *precis innan solen gick upp*.
Vi stannade kvar till *en stund efter det att solen hade gått upp*.

[1] Den konditionala bisatsen erinrar här om den likalydande rogativa bisatsen, men *om* kan här inte ersättas med *huruvida* och satsen kan inte utan ändrad betydelse suppleras med *eller ej* (jfr § 70):

*Det är bra huruvida du kommer.
Det är bra om han kommer eller ej. ≠ Det är bra om han kommer. [Jfr med rogativ bisats: Det är tveksamt om han kommer eller ej. = Det är tveksamt om han kommer.]

Den temporala bisatsen erinrar om en interrogativ kvesitiv bisats, men *när* kan här ersättas med *då*.

[2] Den semantiska skillnaden mellan narrativ sats och temporal sats blir därför liten. Skillnaden är att den temporala satsen ändå fäster en viss vikt vid tidpunkten för det faktum bisatsen anger, medan detta inte behöver vara fallet när narrativ sats används.

I generiska satser upphävs skillnaden mellan presupponerat faktisk och neutral sats (jfr § 139):

Det leder alltid till komplikationer *när en gangster mördar en polis*, och därför tror jag inte att maffian står bakom det här mordet utan att det är en intern uppgörelse inom poliskåren.

[3] I nominal funktion karakteriseras den konditionala eller temporala bisatsen således bl.a. av följande:

a) Satsen kan bilda satsfläta med den överordnade satsen (Satsbaser § 12):

Bilen skulle jag uppskatta *om du hämtade redan i morgon*. [Jfr med adverbiell funktion: ?Bilen får du åka tåg om han har tagit till jobbet.]

b) Satsen kan vara subjekt till subjektspredikativ som står som fundament:

Förargligt vore *om det började regna redan i kväll*.

c) Satsen kan stå i dislokation med det nominala *det* som pronominell kopia:

Om Bergström kunde komma, det vore verkligen bra. [Jfr med adverbiell funktion: Om Bergström kunde komma, då skulle hon bli nöjd. Jfr också narrativ bisats: Att Bergström kommer, det är verkligen bra.]

d) Den konditionala satsen kan parafraseras med infinitivfras på samma betingelser som den narrativa bisatsen:

Det vore trevligt för Alexander *om han fick spela med er*. ≈ Det vore trevligt för Alexander att få spela med er. [Jfr narrativ bisats: Det var trevligt för Alexander att han fick spela med er. ≈ Det var trevligt för Alexander att få spela med er.]

[4] Besläktade med dessa satsfogningar är de talspråkliga uttryckssätt där en ordinär objektssats följer efter den temporala bisatsen:

Hon berättade om *innan hon hade åkt* {hur/att} hon då hade längtat bort hela tiden.

Här fungerar den temporala bisatsen som en sorts initial dislokation i förhållande till den följande objektssatsen, som syftar tillbaka på den temporala bisatsen med *då*. Jämför konstruktioner med upprepad subjunktion (jfr § 4):

Hon pratade om att *när Fritiof hade lagat supé*, att ingen då hade vågat äta av hans räksallad.

§ 90. Rektion i subjunktionsfras. Adverbiella bisatser, särskilt konditionala och temporala bisatser, kan (liksom även nominala bisatser, § 49) fungera som rektion till subjunktionerna *som* och *än* i komparativa subjunktionsfraser (jfr Subjnfraser § 10: b, Tempus § 45):

Han blev helt matt vid återseendet, som *om alla hans krafter och resurser rann ner i skorna*. (R)
Det lät som *om biträdet kvävde ett skratt*. (R)
De kom varandra nästan lika nära som *när Ann var liten*. (R)
Och så rullade han ihop papperet till en strut och tutade i det som *när det var revelj på regementet*. (R)
Detta är givetvis samhällsekonomiskt mer fördelaktigt än *om de kvarstår för obestämd tid*. (R)
Ändå visste Sverker att hästar på bete uppför sig annorlunda än *när de står i stall*. (R)

Särskilt förbindelsen *som om* är lexikaliserad (jfr Konjn, subjn, infm. § 9 Anm.). *Som om*-konstruktionen är t.ex. bundet led vid verb som *verka*, *framstå* där den knappast kan parafraseras med finit komparativ sats:

Det verkar *som om han hade fallit*. Jfr: ?Det verkar *som det hade verkat om han hade fallit*.
Han fick det att framstå *som om hon hade lurat honom*. Jfr: ?Han fick det att framstå *som det hade framstått om hon hade lurat honom*.

I något ålderdomligt (eller ålderdomligt pastischerande) språk används *som* + rogativformad konditional bisats på samma sätt som *som* + konditional *om*-sats:

Gång på gång lyfter Larsmo blicken, som *ville han påminna om vilken skör konstruktion kronologi är* […] (S)

ANM. Man kunde överväga att betrakta *som om*-konstruktionen som en särskild bisatstyp, med *som om* som flerordssubjunktion.

§ 91. Predikativ funktion. Generaliserande bisatser kan fungera som adjektiviska predikativ i den överordnade satsen, när bisatsens satsbas är en adjektivfras, och som nominala predikativ, när den är en nominalfras (§ 114: 2c):

Hon lovade att bli *hurdan han än ville ha henne*.
Jag ska göra den *hur stor du än vill att den ska vara*.
Han tänker bli *vadsomhelst hon kräver att han ska bli*. [svagt referentiell nominalfras, Nomfraser § 112]
Han skulle vilja vara *vem du än nämner av de där hockeyspelarna*.

§ 92. Dislokation. Vissa bisatstyper kan (när de eljest skulle stått som adverbial i verbfrasen eller som bestämning till komparativt ord) stå initialt eller finalt dislokerade, dvs. som annex utanför den inre satsen och med en pronominell kopia i den inre satsen (särskilt i ledigt språk; Annex § 2–9).

a) Temporala bisatser kan stå dislokerade särskilt om de inleds med *när*, *då* eller {*just*/*precis*} *som*. Den pronominella kopian i den inre satsen är *då* (med eventuell framförställd bestämning).

När jag blir gift då ska jag aldrig göra något som jag inte själv vill, tänker hon. (R)
Just som de spelar upp hela sagan och Fredrik leder Elisabeth vid handen och vänder sig om, just då får Sara se Amelie i dörren där hon själv stod för en stund sedan. (R)
Innan du kom hit, då arbetade jag mest som journalist.
När du kommer till Oslo, ska vi gå på teatern då?
Då ska vi gå på teatern, *när du kommer till Oslo*.

Bisatser inledda av *tills*, (*allt*)*sedan*, *innan* kan som pronominell kopia ha *dess* som rektion till respektive preposition:[1]

Tills fabriken är återuppbyggd, till dess ligger arbetet nere.
Alltsedan kriget slutade, sedan dess har han varit arbetslös.
Innan dess måste du ha diskat, *innan jag kommer hem*.

b) Komparativa bisatser som adverbial i verbfrasen kan stå dislokerade och ha betonat *så* som pronominell kopia:[2]

Som man har bäddat, ˈså får man också ligga.
Som kontoristen sitter därborta, är det nyttigt att sitta så?
Så kan man väl inte sitta, *som kontoristen sitter därborta*.
Som han i barndomen lurade i potatisblasten, så gömde han sig nu bland salladshuvuden med den förrymde fångens skräck att bli upptäckt av hundarna. (R)
Liksom en lössläppt burfågel irrar omkring i närheten av sin bur […] så började också tigerhonan att förflytta sig runt sitt forna fängelse nere i källaren. (R)

I deklarativa huvudsatser går det ofta inte att avgöra om den komparativa satsen står initialt dislokerad med betonat *så* som kopia eller som fundament med obetonat adjunktionellt *så*.

c) Proportionala bisatser står oftast initialt dislokerade och har som pronominell kopia *desto* (eller utanför neutralt skriftspråk också *ju*, *dess*), som bestämmer en komparativ (Adjfraser § 21):

Ju mer folk som kommer, {desto/ju} fler bullar får du chans att sälja.
Ju snabbare du är, desto fortare kommer du fram.
Ju svårare det är att få komma till undersökning, desto mer måste dessa symtom överdrivas. (S)
Ju högre löner och ju högre standard vi har, desto mer måste vi producera […] (S)
Ju längre folkpartiet går åt höger ju fler röster får det. (S)

Också när den proportionala satsen kommer senare kan den ha en pronominell kopia och därigenom betraktas som (finalt) dislokerad:

Det är desto bättre, *ju mer folk som kommer*.

Dislokation av proportional bisats förekommer i alla stilarter.

d) Konditionala bisatser i adverbiell funktion, särskilt när de är inledda med *om*, *ifall* eller oinledda (rogativformade), kan dislokeras och företrädas av *då* som pro-

nominell kopia.[3] Särskilt i andra satser än deklarativa huvudsatser är dislokation av adverbiell konditional bisats vanlig (Annex § 2).

Om det regnar nu, då får vi mycket svamp i år.
Regnar det nu, då får vi mycket svamp i år.
Om det regnar nu igen, ta då hellre bilen!
Regnar det nu igen, ta då hellre bilen!
Om det regnade igen, varför tog du då inte bilen?
Regnade det igen, varför tog du då inte bilen?
Då får vi mycket svamp i år, *om det regnar nu*.
Varför tog du inte bilen då, *om det regnade*?
Om jag springer nu, då hinner jag. (S)

Konditionalsatser inledda av *med mindre* (*än att*), *såvida*, (*för*) *såvitt* (*som*), *såframt*, *för den händelse* (*att*), *i den händelse*, *i händelse* ((*av*) *att*), *på villkor att* dislokeras knappast:

**Med mindre motparten drar sig tillbaka från erövrad mark*, då vill regeringen inte förhandla.
?*Såvitt du inte räknat fel*, då skulle det inte räcka länge till.
?*För den händelse krisen skulle bli akut*, behåll då en flygeskader i beredskap!
**På villkor att du ger mig din gamla cykel*, då ska jag gärna hjälpa dig med dina husreparationer.

e) Konditionala bisatser med nominal funktion kan stå i dislokation med *det* som pronominell kopia liksom en narrativ bisats:

Om Bergström kunde komma, det vore verkligen bra. Jfr: Att Bergström kommer, det är verkligen bra.
Om Bergström ville komma, det skulle jag verkligen uppskatta. Jfr: Att Bergström ville komma, det uppskattade jag verkligen.
Det skulle jag verkligen uppskatta, *om Bergström ville komma*.

I final dislokation med funktion motsvarande subjektets kan nominal konditional bisats inte skiljas från postponerat led med expletivt *det*:

Det vore verkligen bra *om Bergström kunde komma*.

Kausala, konsekutiva, finala och koncessiva bisatser kan knappast dislokeras:[4]

?*Eftersom det inte regnar*, därför kan du ta cykeln.
?*För att du säkert ska hinna*, därför kan du ta cykeln.
?*Fastän Lasse stannade hemma*, ändå blev det en bra fest.

Jämför dislokation av nominala bisatser § 54.

[1] Bisats med *förrän* kan stå i initial dislokation om *inte förrän* upprepas framför den pronominella kopian (jämför att *inte* (…) *förrän* kan stå framför andra tidsuttryck än satsformade, Advl § 112):

Inte förrän det började regna, inte förrän då blev vi klara.

[2] Vid verb där komparativ bisats som bundet adverbial alternerar med predikativ kan sådan marginellt användas som pronominell kopia (jfr Annex § 5 not 3):

{*Sådan som/Så som/Som*} *han alltid brukade vara*, sådan var han också i går.
Precis {*sådan som/så som/som*} *du vill ha den*, sådan ska jag också göra dörren.

Särskilt vid *liksom*-satser (§ 111) förekommer friare relationer mellan pronominell kopia och dislokerat led:

Liksom han tidigare hade förstått vad glädje var, på samma sätt förstod han nu vad lidande ville säga.

Jfr också:

Så länge (*som*) ingen gör någonting åt systemfelen, så länge kommer det att gå dåligt.

[3] I stället för *då* kan andra uttryck användas: *i så fall*, *i det läget*, *under den förutsättningen* etc. Uttryck som dessa gör dock att satsförbindelsen verkar lösare, dvs. bisatsen är närmast fritt annex (§ 93).

[4] Konsekutiva bisatser av följande slag redovisas som komplement till *så* (§ 86: b):

Det har regnat så i natt, *så att gräsmattan är alldeles blöt*.

§ 93. Fria annex. Adverbiella bisatser kan (särskilt i ledigt språk) stå som fria annex, antingen initialt (före den inre satsen), medialt (inskjutna i den inre satsen) eller finalt (efter den inre satsen), jfr Annex § 12–14.[1] Placeringen som finalt annex kan dock oftast inte entydigt skiljas från placeringen i den inre satsens slutfält. Adverbiella bisatsers funktion motsvarar den hos satsadverbial eller hos verbfrasens fria adverbial. Gränsen mellan funktion som satsadverbial och som fritt adverbial är ofta vag i dessa fall: möjligen tenderar placeringen som annex att gynna tolkningen som satsadverbial.

Innan du går, ring den där leverantören.
Vem det än var, hon var borta. (R)
Arbetet som sådant skrämde mig inte, *hur det nu skulle te sig*. (R)
Eftersom ingen har begärt ordet: kan vi gå till beslut?
Nästa match, *för att ingen ska undra*, går på söndag.
[…] han fick den när han blev tonåring, *om jag inte minns fel*. (R)
Vare sig någon protesterade eller inte, kursen låg fast.
Om du dör, vad blir det sedan? (R)

Proportionala bisatser torde förhållandevis sällan stå som fria annex:

Ju mer jag tjänar: jag får allt mindre över.

Komparativa bisatser kan stå som fria annex när deras funktion tydligt motsvarar satsadverbialens:

Som du kanske har hört, Bibi och jag ligger i skilsmässa.

När den adverbiella bisatsen utgör en kommentar till ett led i matrissatsen skjuts den oftast in omedelbart efter det kommenterade ledet (generaliserande bisats

också före), ibland även om detta led ingår i ett blockled. Den innehåller då vanligen ett anaforiskt pronomen som syftar på detta led. Bisatsen har ofta men inte alltid karaktär av modalt satsadverbial.

Karlsson med hatten, *som vi kallar honom*, var här med sina kopior idag.
Han ogillar politiker, *hur intelligenta de än är*, som inte kan lyssna på fotfolket.
En homeodigital, *vad det sedan innebär*, terapeutisk metod kan vi i varje fall inte rekommendera.
Där borta står visst, *vad han nu heter*, Andersson och väntar på dig.
Modellen, *vem det nu är*, dubbleras […] (R)
[…] det var Gunnars gamla lumparkompis, *vad han nu hette*, som satt vid ratten […] (R)
Och när någon […] får för sig att referera till upplysningen ifråga, *vad det nu var för upplysning*, har man bara att se allmänt insatt ut […] (R)
Lakan, örngott och handdukar, *även om de är kulörta*, kan tvättas som vittvätt […] (S)
Utpressning, *även om det inte rör sej om pengar*, är farlig. (R)
Männens negativa attityd, *om den nu finns*, betyder inte så mycket. (T)
Yrkesarbetet, *särskilt om det är kvalificerat*, ger stor tillfredsställelse. (T)
Med tanke på barnet, *om det nu fick överleva födseln*, var det lyckligt att de fått flytta hit. (R)

Exempel där den kommenterande bisatsen placeras senare i den överordnade satsen:

Han har visst köpt något därborta, *vad det nu är*.
Därborta går den där karlen från Uppsala bland rabatterna, *vad han nu heter*.

Vissa bisatstyper står i funktion motsvarande fria adverbial alternativt i dislokation (§ 92).

[1] Ett initialt fritt annex kan – om den efterföljande satsen inte är deklarativ – efterföljas av adjunktionellt *så*, särskilt när det motsvarar ett fritt adverbial i verbfrasen (se vidare Annex § 13–14):

Om du kommer i kväll, så ta en tårta med dig.
Eftersom du var där själv, så varför sa du inte till?
Innan du går, så ring den där leverantören.

§ 94. Framförställd bestämning till bisatsen. Vissa bisatstyper, i synnerhet temporala bisatser, kan ha ett föregående adverbial som bestämning (varvid det dock är oklart om adverbialet skall ses som bestämning till hela bisatsen eller enbart till subjunktionen, jfr Subjnfraser § 8, Prepfraser § 15 Anm.).[1]

a) Temporala, komparativa, generaliserande, kausala, konsekutiva och finala bisatser kan föregås av bestämning som anger uppnådd eller ouppnådd grad (*precis*, *just*, *exakt*, *ungefär*, *nästan*, jfr Adjfraser § 13):[2]

{*Precis/Ungefär*} *när presidenten kom* började det regna. [Jfr tidsadverbial med an-

nan struktur: Precis vid presidentens ankomst började det regna. Precis då började det regna.]
En lång manöver precis när det var tjällossning ville han inte ha.
Han brukade prata om *precis innan han steg i land i Amerika*. Då …
Fastän han gör {*precis/exakt/ungefär/nästan på håret*} *som han alltid har gjort*, så misslyckas han numera ofta. [Jfr med sättsadverbial: Fastän han gör precis så …]
Hennings skrivbord står *precis som han lämnat det*. (S)
Och så lärde han sig slå *exakt som han räknade ut att han skulle slå*. (R)
Nästan vad som än händer tänker jag ställa upp.
Nästan vem som än frågar får ja.
Kanske utsågs folk till sådana befattningar *just därför att de aldrig var nyfikna*. (R)
Jag hade skrattat *nästan så att jag körde i diket*.
Dörren gled upp, *precis så att jag kunde sätta en fot emellan*.
Vi har ju fått den här lagen *just för att folk inte ska kunna slängas ut hur som helst*. (R)

b) Temporala bisatser inledda av *innan*, *efter det att* kan bestämmas av grad- och måttsuttryck som anger tidsskillnaden mellan matrissatsens och bisatsens aktioner (jfr Adjfraser § 18, Prepfraser § 15: a–d):

Lisa kom {*strax/en timme/precis/långt*} *innan Simon kom*.
Lisa anlände {*strax/en timme/omedelbart/precis/långt*} *efter det att Simon hade anlänt*.
En lång manöver *alldeles innan rekryterna skulle mucka* ville han inte ha.

Skillnadsuttrycket får inte placeras skilt från bisatsen:

**En timme* kom Lisa *innan Simon kom*.
**Innan Simon kom* kom Lisa *en timme*.
**Långt* anlände Lisa *efter det att Simon hade anlänt*.

c) Temporala bisatser som inleds av *sedan* eller av subjunktioner där *till*, *från* ingår kan bestämmas av ett omedelbart föregående *ända* (jfr Prepfraser § 15: e). Sats inledd av *till*(*s*) kan också bestämmas av omedelbart föregående *fram* (som alternativt kan sägas bilda dubbeladverbial med bisatsen, jfr Advb § 44).

Han stannade (*ända*) (*fram*) *till dess att ingen hade något att säga*.
Ända {*sedan/från och med det att*} *biblioteket flyttades* har lånefrekvensen sjunkit.
Fram till dess att anslagen ökas, kommer vi att ha personalproblem, det lovar jag.

[1] Konstruktionen är möjlig när bisatsen fungerar som adverbial i verbfrasen (eller som bestämning i satsvärdigt led enligt § 9) samt när den har nominal funktion men däremot inte när den är bestämning till komparativt ord och knappast heller när den fungerar som satsadverbial.

[2] Bestämningen måste stå framför hela bisatsen eller som fritt annex efter denna:

Ungefär när presidenten kom började det regna.
När presidenten kom, *ungefär*, började det regna.
**När ungefär presidenten kom* började det regna.

Jfr:

Då ungefär började det regna.
När ungefär började det regna?
Vi frågade när ungefär det började regna. [nominal bisats]

§ 95. Adverbiell bisats som utbrutet led, fokuserad av satsadverbial eller i samordning föregången av negerande eller disjunktivt adverbial. Bisatser som har starkt rematisk eller kontrastiv funktion i den överordnade satsen kan stå som utbrutet led, fokuseras av ett fokuserande satsadverbial eller ingå i samordningar av typerna *antingen A eller B*, *inte* (*bara*) *A utan* (*också*) *B*. Det är främst temporala, komparativa, kausala, finala och konditionala bisatser som kan konstrueras på något av dessa sätt.[1]

a) I en utbrytningskonstruktion anger det utbrutna ledet uttömmande, i kontrast till andra alternativ av samma slag, under vilken omständighet satsen är sann, medan resten av satsen presupponeras (§ 39):

Det var *innan ljuset släcktes* som olyckan inträffade.
[…] för det är *när han kommer in på de preventiva sidorna*, *på att förhindra katastrofer*, *krig och konflikter* som Jan Eliasson blir riktigt entusiastisk. (S)
Det är *som jag gör* du ska göra.
Det är *därför att det inte finns i propositionen* som utskottet föreslår riksdagen att göra tillkännagivanden. (S)
Det är *för att värmeförlusten skall hållas nere* som jag har gjort fönstren så små.
Det är bara *om det blir fint väder* som jag tänker gå på matchen.[2]

b) Ett fokuserande satsadverbial står antingen prefokalt (dvs. omedelbart före bisatsen) eller i matrissatsens mittfält eller slutfält (Satsadvl § 50–64). Satsadverbialet står normalt aldrig senare än bisatsen i matrissatsen.[3]

Det kan bli trevligt *åtminstone om Elsa kommer med*.
Bara när de får besök lever de upp […] (R)
Jag vill *åtminstone* finnas här *när bilarna kommer*. (R)
Det tycker jag är bra, *inte minst därför att det kan ge ett planeringsunderlag för kommunerna* […] (S)
Jag har begärt ordet *närmast därför att det i detta betänkande behandlas en motion som är inlämnad av mig* […] (S)
Jag gjorde det *bara för att du skulle förstå att jag tycker om dig*.[4]
[…] de hade fått vänja sig vid att söka föda i sanden, föda som gavs dem *endast för att de skulle värpa*. (R)
Aningslösa blir bönerna *bara om de får dölja de sammanhang som vi lever i, bli ett sätt att avsäga sig allt eget ansvar*. (R)

En bisats (särskilt kausal bisats) som har prefokalt adverbial och som står i slutfältet skrivs i ledigt skriftspråk ofta som egen grafisk mening:

Då begärde hyresgästföreningen att få yttra sig till kommunstyrelsen. *Främst därför att fastighetsförvaltningen avstyrkt motionen.* (S)
Lars-Erik får säkert spela ikväll. *Speciellt eftersom både Tommie Bergman och Lars-Erik Sjöberg är skadade.* (S)

c) Disjunktivt samordnade led kan kontrasteras med *antingen*, *endera*, *varken*, *vare sig* (Samordn. § 30), och adversativt samordnade led kan kontrasteras med negation: *inte A utan B*, *A men inte B*, *inte bara A utan också B* etc. (Samordn. § 42):

Antingen när du sitter på planet eller i kväll kan du väl hinna ögna igenom papperen.
Blodtrycket sänks av algpreparatet, *antingen därför att man får en minskning av natrium* eller för att ämnet kalium ökar, eller också är det en kombinationseffekt. (S)
Han gjorde det säkert *antingen för att chefen skulle bli imponerad* eller för att göra intryck på någon annan.
Inte (*bara*) *medan jag läste tidningen* utan (också) efteråt blev jag störd av en massa telefonsamtal.
Inte därför att det fanns pengar att tjäna utan därför att det var en väg till berömmelse satsade han på idrotten.
Vi klarar oss säkert *inte bara om vi vinner* utan också om vi spelar oavgjort.

Proportionala bisatser har normalt inte starkt rematisk funktion. Proportional satsfogning anger parallellitet mellan två aktioner, och normalt placeras den mest rematiska aktionen i matrissatsen. Jämför att proportionala bisatser oftast står initialt i satsfogningen (§ 113).

?Det var *ju mer jag tänkte på* "*Carl* som min kärlek till "Tony blev allt större.
?*Särskilt ju mer jag tänkte på saken*, ökade min lust att fara.

Generaliserande bisatser kan just genom sin generaliserande betydelse knappast kontrastera mot något annat led och därigenom knappast vara starkt rematiska:

*Det är *hur läget än är* som vi måste ta initiativet.
**Särskilt hur det än går* måste vi hålla modet uppe.
**Inte bara vilket väder det än blir* utan också hur få som än kommer genomför vi utfärden.

Koncessiva bisatser kan inte uttömmande ange de otillräckliga hinder under vilka matrissatsen är sann:

*Det är *fastän det regnar* som sadeln är torr.
*Han tog cykeln *bara fastän det regnade.*
*Han tog cykeln *inte fastän det regnade utan fastän han var lite förkyld.*

Konsekutiva bisatser är normalt inte starkt rematiska eller kontrastiva, bl.a. därför att matrissatsen normalt inte är presupponerad (§ 125):[5]

?Det var *så att armen gick ur led* som Elisabet ryckte till.
?Det blåste förskräckligt i natt, *framför allt så att fönsterrutorna skallrade.*

Fokuserande adverbial är dock mera tänkbart vid konsekutiva satser med en (underförstådd) bibetydelse av avsikt:

Jag ringde i förväg, *mest så att de inte kände sig överrumplade*. [≈ mest för att de inte skulle känna sig överrumplade]

Särskilt används *bara* i sådana satser. *Bara* har då förbleknad betydelse och anger att talaren liksom urskuldar matrissatsens aktion genom att ange avsikten med den.

Lägg den i en plastpåse, *bara så att den inte blir våt*.
Jag ringde för att säga att jag kommer hem med detsamma, *bara så att du kan göra dig i ordning så vi kan gå på bio, fast det är förstås lite sent*. (R)

[1] Oinledd (rogativformad) konditionalsats kan inte konstrueras på de angivna sätten:

*Det är (*bara*) *blir det fint väder* jag tänker gå på matchen.
**Bara åker du* vill jag åka.
**Åtminstone slutar det regna*, kommer han nog.
*Det är inte (*bara*) *blir det fint väder* utan också om det skulle regna som jag tänker gå på matchen.

Jämför att oinledd konditionalsats inte kan placeras i slutfältet, dvs. där starkt rematiska led normalt står. Marginellt kan oinledd konditionalsats konstrueras med fokuserande adverbial senare i satsen:

?*Slutar det regna*, kommer han nog *åtminstone*.

Bisatser som står som komplement till en komparator i matrissatsen kan inte konstrueras med t.ex. fokuserande adverbial:

*Du ska slå så hårt *framför allt som Gustafsson slår*.
*Han har så många hundar {*bara/särskilt*} *att han inte vet vad de heter*.

[2] När en konditional bisats står utbruten, är ett fokuserande adverbial (vanligen av *bara*-typen) nästan obligatoriskt:

?Det är *om det blir fint väder* som jag tänker gå på matchen.

[3] Fokuserande tidsadverbial (Advl § 107–112) kan främst fokusera temporala bisatser. På grund av sin betydelse har dessa fokuserande adverbial en mera inskränkt användbarhet också vid de temporala satserna.

Redan när gamla chefen levde, fick personalen fritt den 6 juni.
**Redan till dess att pappa kommer hem*, får ni vara uppe.
Först efter det att elden släckts vågade Sven gå och lägga sig.
**Först innan skogen växte* ökade hans förmögenhet.

Före komparativ bisats har vissa fokuserande adverbial sammansmält med subjunktionen *som* till en mer eller mindre lexikaliserad flerordssubjunktion (Konjn, subjn, infm. § 8: c):

helst som, särskilt som, speciellt som, framför allt som, i synnerhet som, så mycket mer som, så mycket mindre som, så mycket hellre som

[4] *Bara* kan ha förbleknad betydelse i konstruktionen *bara för att* som regionalt används synonymt med *för att* (både i kausal och final betydelse, Konjn, subjn, infm. § 8: f).

[5] Undantagsvis används konsekutiv bisats tydligt kontrasterad och med presupponerad matrissats (§ 125 not 2), och då kan den konstrueras på de angivna sätten (särskilt i kontrasterande samordning):

Hon halkade *inte så att hon bröt* ''*benet utan så att hon vrickade* ''*armen*.

§ 96. Adverbiell bisats föregången av negerande adverbial. Som fundament föregås (i de flesta sverigesvenskars språk obligatoriskt, i finlandssvenskan optionellt) en temporal bisats inledd av *förrän* av ett negerande satsadverbial:

Inte förrän jag berättade vad mina egna barn i hennes ålder heter, fick hon förtroende för mig. (S)
Inte förrän denne blev utvisad tolv minuter in på andra halvlek skapades möjlighet för MFF-nätkänning. (S)
Inte förrän de är "rena och fina" är de välkomna tillbaka. (S)

Också temporal bisats inledd av *sedan* (i betydelsen 'alltsedan') kan som fundament föregås av negerande adverbial:

Inte sedan tonsättaren själv satt vid flygeln […] har något liknande hörts. (S)
Inte sedan några marxistiska litteraturkritiker […] *i början av* 1970-*talet fördömde Emil i Lönneberga* […] har väl någon sagofigur blivit så gravallvarligt (och skrattretande) politiskt analyserad som "Lejonkungen". (S)

Flera slags bisatser kan föregås av negation i kontrasterande adversativ samordning av typen *inte* (*bara*) *A utan* (*också*) *B*, se § 95: c. När eljest bisatsen står inom negationens räckvidd brukar det negerande uttrycket stå i matrissatsens adverbiella mittfält och bisatsen i dess slutfält (Satsadvl § 68).[1]

[1] Konstruktionen *inte* + *så att*-sats (erinrande om konsekutiv bisats) eller *inte* + *för att*-sats (erinrande om kausal bisats) kan användas som icke satsformad mening adversativt samordnad med följande huvudsats (Icke satsf. men. § 32 Anm.):

Inte så att jag tycker illa om henne, men jag vill helst slippa arbeta i samma lag som hon.
Inte för att jag vill avbryta, men kan du avvara tidningen?
Inte för att jag fryser, men jag tycker ändå att du ska sätta upp värmen lite.

§ 97. Ellipser. Konditional bisats inledd av *om* kan ibland ersättas med en elliptisk konstruktion. De elliptiska uttryck som vanligen används är *om inte* (samt i starkt formell stil det lexikaliserade *varom icke*), *om möjligt*, *om nödvändigt* samt mer sällan (som inskott i sats med tidsadverbial) *om någonsin*, *om någon gång*. *Om inte*, *varom icke* förekommer bara som fundament.[1]

Om vi lyckas blir vi rika. *Om* (*vi*) *inte* (*lyckas*), så blir det katastrof.
Jfr: Om vi lyckas blir vi rika. *Det blir katastrof *om inte*.
Om (*det är*) *möjligt* flyttar vi verksamheten utomlands.
Vi flyttar verksamheten utomlands *om* (*det är*) *möjligt*.
Om (*det är*) *nödvändigt* får produktionen utökas.
Mojan skulle då, *om någon gång*, haft anledning att väsnas. (R)

I komprimerade texter av typ bruksanvisningar och korta meddelanden kan ellipser (av *det är*) förekomma också eljest:

Om upptaget, tryck på knappen.

I kontrasterande par av konditionala satser kan någon gång den senare satsen ersättas av elliptiskt uttryck (som kan suppleras med hjälp av den föregående parallella satsen):

Om ni är för, säg ja. *Om* (*ni är*) *emot*, säg ingenting.

Se också Ellips § 13 not 1. Om reduktion i komparativa satsfogningar se § 110.[2]

[1] Den icke-negerade motsvarigheten till *om inte* uttrycks inte med ellips. Det heter i stället *om så är fallet, i så fall, då*.

[2] Proportionala satsfogningar av följande typ redovisas som icke satsformade meningar (Icke satsf. men. § 38: h, 43: 5):

Ju billigare desto bättre.
Ju snabbare beslut desto tidigare kaffe. (S)
Ju fler människor i rörelse, desto fler poliser. (S)

§ 98. Samordning av adverbiella bisatser. Adverbiella bisatser kan samordnas (om de inte är semantiskt oförenliga):

När Jesper kommer och *om han har med sig skivorna* så börjar vi festen.
Eftersom Jesper kom och *fastän Henrik spelade munspel* blev det en lyckad fest.
Eftersom hans mamma tyckte han skulle ha ett "riktigt" yrke, och *när han kom in på Arkitekthögskolan i Lund*, fick det bli så. (S)

Det vanligaste torde vara att bisatser av samma typ samordnas.[1] Om de har samma inledare samordnas (om konjunktionen är *och*, *eller*) antingen bisatserna i sin helhet eller bara bisatskärnorna (jfr Samordn. § 9: 3b).

Om mjölken är slut och (*om*) *Lotta inte har några pengar*, vad gör vi då?
Om mjölken är slut eller (*om*) *Lotta inte har några pengar*, vad gör vi då?
Eftersom mjölken är slut och (*eftersom*) *Lotta inte har några pengar*, får vi laga något annat.
Han struntade kanske i pannkakorna *därför att mjölken var slut* eller (*därför att*) *Lotta inte hade några pengar*.

Om konjunktionen är *men*, *utan* samordnas vanligen bara bisatskärnorna:

Om mjölken är slut men *Lotta inte har några pengar*, vad gör vi då?
Om det inte finns någon mjölk utan *vi är tvungna att köpa*, vad gör vi då?
Eftersom det inte finns någon mjölk utan *vi är tvungna att gå och handla*, föreslår jag att vi delar upp arbetet.

Oinledd konditionalsats kan utgöra första led i samordningen. Den samordnas då normalt med bisatskärna som har af-struktur (jfr § 134).

Är mjölken slut {och/eller/men} *Lotta inte har några pengar*, vad gör vi då?
Finns det ingen mjölk utan *vi är tvungna att köpa*, vad gör vi då?

Vid additiv och disjunktiv samordning kan det andra ledet också vara en oinledd konditional sats med fa-form:

Är mjölken slut {och/eller} *har Lotta inte några pengar*, vad gör vi då?

[1] En bisats kan också samordnas med ett icke satsformat adverbial av samma semantiska typ:
Av de nu nämnda orsakerna och *eftersom inga kontraindikationer förelåg*, inledde vi operationen.

Temporala bisatser § 99–105

§ 99. Tidfästning. En temporal bisats inleds av en temporal ettords- eller flerordssubjunktion: *medan*, *innan*, *sedan*, *tills*, *under det* (*att*) m.fl. (se vidare Konjn, subjn, infm. § 8: h). Som temporala bisatser behandlas här också korrelatlösa satser inledda av adverben *när* eller *då*, vilka till sin struktur är relativa bisatser (§ 35). Den temporala bisatsen fungerar syntaktiskt framför allt som fritt adverbial i verbfrasen, men den kan också vara satsadverbial, bundet adverbial eller attribut till tidsbetecknande substantiv samt i vissa fall ha nominal funktion.

Den temporala bisatsen har ett tidsadverbial som underförstått led (eller angivet av relativt adverb *när* eller *då*). Detta är lättast att påvisa då bisatsen har ett verb som har tidsadverbial som obligatorisk bestämning.[1]

Vi höll oss ute *medan föreställningen varade*. Jfr: Föreställningen varade {i två timmar/*Ø}.
Kampanjen avslutades strax *innan påsken inföll* (*det året*). Jfr: Påsken inföll {i april/*Ø} (det året).

Den temporala bisatsens semantiska funktion är att tidfästa en aktion som omtalas i matrissatsen:

Medan norrmännen låg i lä i norr och red ut väststormen, kunde Vilhelm dra fördel av att västvinden var svagare i Kanalen. (S)
[…] och vi syskon kunde alla simma *innan vi började skolan*. (S)
Innan förrådet sprängdes hade de två männen kört flera lass vapen och sprängämnen från förrådet. (S)
Varför ska man vänta *tills det blir problem?* (S)
– Svenskarna hjälper oss att övervintra, säger en av polackerna *sedan han sålt sitt varulager i Malmö* […] (S)
De hade kallat på honom *när farmor låg sjuk*. (R)

Den temporala bisatsens kärna anger en aktion, och det är till tidpunkten för denna aktion som matrissatsens aktion relateras via bisatsinledaren. Båda satsernas

aktioner förhåller sig alltså till en och samma tidpunkt, dvs. det råder en specificerande betydelserelation (§ 15: 2) mellan matrissatsen och bisatsen.[2]

[1] Det underförstådda tidsadverbialet kan också finnas i underordnad sats vid satsfläta (Satsbaser § 15: a):

Vi höll oss ute *så länge som vi trodde att föreställningen varade.*
Kampanjen avslutades strax *innan det var sagt att förbudet mot valkampanjer skulle infalla.*

[2] Den temporala bisatsens släktskap med relativa och komparativa bisatser (vilka också har specificerande betydelse) framgår av den temporala satsens möjliga parafraser:

Boken försvann {medan/under den veckan (som)/samtidigt som} Olsson var i Berlin.
Boken försvann {innan/före den dagen (som)/tidigare än då} Olsson var i Berlin.
Boken försvann {sedan/efter den dagen (som)/senare än den dagen då} Olsson for till Berlin.

Jämför också ovan om underförstått led i den temporala bisatsen.

ANM. Om avgränsning av den temporala bisatsen mot andra bisatstyper se för relativa § 35, interrogativa § 78: c, komparativa § 112: 1, konditionala § 104: b, 139, kausala § 104: a samt koncessiva § 104: c.

§ 100. Presupponerad fakticitet. Det sakförhållande som omtalas i den temporala bisatsen betraktas normalt som sant av talaren, dvs. han anser att det som sägs i bisatsen faktiskt har ägt rum eller att det äger rum eller att det med stor sannolikhet kommer att äga rum:

Han grät (inte) *när hon gick.*
Grät han *innan hon gick?*
Vem av er grät *efter det att hon hade gått?*
Vänta med att gråta *tills hon har gått*!

Också när den temporala bisatsen är underordnad en sats vars proposition är hypotetisk, utgår talaren vanligen från att den temporala satsens sakförhållande skall bli verklighet:

Jag hoppas att han ger mig en kyss *när* {*han kommer/solen går upp*}.
Hur går det om det börjar regna *innan* {*han kommer/solen går upp*}*?*

Fakticiteten kan sättas ur spel av pragmatiska faktorer. Om i en satsfogning med *innan*-sats matrissatsen anger ett sakförhållande som omöjliggör att det som sägs i bisatsen realiseras, så är den temporala bisatsens proposition inte längre förutsatt faktisk.[1]

Han dog *innan han fick boken färdig.*
Släpp den söndriga flaskan *innan du skär dig.*

Om en deklarativ huvudsats är överordnad i en temporal satsfogning gäller själva påståendet alltid tidsrelationen mellan matrissatsens och bisatsens propositioner. Den temporala bisatsens proposition (P_b) är i gengäld oftast presupponerad, medan matrissatsens (P_m) kan vara antingen presupponerad eller hävdad.[2]

Vi läste i våra böcker *medan pappa lagade maten*. [Varken P_m eller P_b hävdas, dvs. båda är presupponerade ('Det var medan pappa lagade maten som vi läste i våra böcker') eller P_m hävdas och P_b är presupponerad ('Vi läste i våra böcker. Det gjorde vi medan pappa lagade maten').]

I vissa fall kan en temporal bisats vara hävdad, när dess överordnade sats är hävdad, dvs. normalt en deklarativ huvudsats. Hävdandet av tidsrelationen är då mindre viktigt, och bisatsen uppfattas som icke-restriktiv.

Guvernören beredde sig att gå *när Elleroth plötsligt frågade* […] (R)

Hävdade bisatser inledda av konjunktionerna *medan*, *under det att*, *samtidigt som* har ofta en koncessiv eller adversativ innebörd (§ 104: c).[3]

Om den överordnade satsen är frågande är bisatsen vanligtvis presupponerad. Frågan gäller alltid tidsrelationen mellan matrissatsens och bisatsens aktioner, men den kan också dessutom gälla matrissatsens aktion.

Läste ni i era böcker *medan pappa var hemma?* ['Var det medan pappa var hemma som ni läste i era böcker?' eller 'Var det att läsa i era böcker som ni ägnade er åt medan pappa var hemma?']

Också när den överordnade satsen är negerad är bisatsen vanligtvis presupponerad. Det som hävdas osant är tidsrelationen mellan de båda aktionerna eller dessutom också matrissatsens aktion.

Vi läste inte i våra böcker *medan pappa var hemma*. ['Det var inte medan pappa var hemma som vi läste i våra böcker' eller 'Det var inte att läsa i våra böcker som vi ägnade oss åt medan pappa var hemma']

[1] Fakticiteten kan också upphävas om den temporala satsen anger tidpunkten för ett irreellt sakförhållande (§ 132):

Om jag hade rest till Brighton i somras, så skulle jag ha hälsat på Peter, *medan jag var där*.

Men den temporala satsen kan också i en irreell konditional satsfogning ange ett faktiskt sakförhållande som tidsram för satsfogningens irrealitet:

Om jag hade rest till Brighton i somras, *när jag ändå var i England*, så hade jag fått träffa Peter.
Om jag hade rest till Brighton i somras, så hade jag fått träffa Peter *när jag ändå var i England*.

[2] Vill talaren markera att tidsangivelsens sakförhållande hävdas kan han göra detta genom att uttrycka propositionen med en appositionell relativsats med inledare som *varvid* (jfr *när*), *varunder* (jfr *medan*), *varefter*, *varpå* (jfr *innan*) (§ 37):

Han avlossade ett antal skott, varvid tre människor svimmade och måste föras undan.
Min bror satt och spelade i timmar, varunder min far oupphörligen nynnade på andra melodier än dem som kom från pianot.
Vi pratade en stund om ditt och datt, varpå han plötsligt sa adjö och försvann.

[3] När matrissatsen har *knappt, nätt och jämnt* som satsadverbial och den temporala bisatsen inleds av *förrän* är bisatsens proposition normalt hävdad (jfr Tempus § 38: b):

Knappt hade det börjat regna, *förrän blommorna började resa sig igen.*

Här ger matrissatsen närmast bakgrundsinformation. *Förrän*-satsen kan parafraseras med deklarativ huvudsats inledd av *så*:

Knappt hade det börjat regna, så började blommorna resa sig igen.

Jämför också en parafras där propositionerna i matrissats och bisats bytt plats i den syntaktiska hierarkin:

Så fort det hade börjat regna, så började blommorna resa sig igen.

Negation kan ha ungefär samma innebörd som *knappt* i satsfogning med *förrän*-sats. Bisatsen måste då stå i slutfältet:

Det hade inte slutat regna, *förrän blommorna började resa sig igen.*
Hon hade inte hunnit innanför dörrren, *förrän han satte i gång med sitt tjat.*

I satsfogning av typen ”inte X förrän Y” är annars Y presupponerad och det förutsätts också att X inträffar vid Y, vilket inte gäller för ”inte X innan Y”:

Han byggde inte något hus förrän fadern dog (*och inte sedan heller).
Jfr: Han byggde inte något hus innan fadern dog (och inte sedan heller).

§ 101. Tidsrelationer i temporala satsfogningar. Den temporala bisatsen tidfäster den överordnade satsens aktion genom att ange en aktion som den överordnade satsens aktion kan tidsligt relateras till. De grundläggande tidsliga relationer som anges med den temporala satsens inledare är ’samtidigt med’, ’tidigare än’ och ’senare än’.

Mimmi försvann *medan solen ännu lyste.*
Mimmi försvann *innan solen gått i moln.*
Mimmi försvann *sedan molnen skingrats.*

Med *när* eller *då* anges samtidighet utan att denna speciellt stryks under.[1] Om både *när-* eller *då*-bisatsen och matrissatsen anger avgränsade aktioner, innebär satsfogningen vanligen att bisatsens aktion omedelbart föregår (och orsakar) matrissatsens (narrativ tidsföljd, Tempus § 14).

När Madeleine reste sig, rodnade Lasse. ≠ *När Lasse rodnade*, reste sig Madeleine.

Om samtidigheten skall poängteras används *medan, samtidigt som*:

Madeleine reste sig *samtidigt som Lasse rodnade.* ≈ Lasse rodnade *samtidigt som Madeleine reste sig.*

Samma inledare används oberoende av satsernas relation till talögonblicket. Inledaren (*allt*)*sedan* kan dock normalt inte användas ifall slutet på bisatsens aktion ligger i framtiden (Tempus § 37: a).[2]

Han har varit sjuk *alltsedan han kom tillbaka från Egypten.*
Han hade varit sjuk *alltsedan han kom tillbaka från Egypten.*
*Han ska stanna här *alltsedan han kommer tillbaka från Egypten.*

Se också Schema 4 och 5 (§ 102) för illustration av tidsrelationer. Se vidare Tempus § 36–38.

[1] De relativa tidsadverben *när* och *då* kan aldrig få kontrastbetoning till skillnad från subjunktionerna för tid:

Han blev rädd ''*innan det åskade.*
Han blev rädd ''*medan det åskade.*
Han blev rädd ''*efter det att det hade åskat.*
*Han blev rädd ''*när det åskade.*

[2] Under speciella omständigheter kan dock en (*allt*)*sedan*-sats omtala en framtida aktion. Detta är fallet när en ännu senare framtida tidpunkt ersätter talögonblicket som tematisk tid (Tempus § 13 not 1) och påverkar såväl valet av subjunktion som valet av tempus (preteritum trots framtid).

Om en stund far din syster. I morgon vid den här tiden ska vi tänka på att det har gått ett helt befriat dygn, *sedan hon åkte.*

§ 102. Aktionsartsrelationer i temporala satsfogningar. Här följer en översikt över några aktionsartsfaktorer som bestämmer valet av subjunktion. Om aktionsarter se kapitel 33 Aktionsarter.

Exempel	Aktionsart och tidsrelation
Maria försvann när Lasse kom.	. = .
Maria försvann när Lasse sov.	. = –
Maria stickade när Lasse kom.	– = .
Maria stickade när Lasse sov.	– = –
Maria försvann innan Lasse kom.	. < .
Maria försvann innan Lasse sov.	. < –
Maria stickade innan Lasse kom.	– < .
Maria stickade innan Lasse sov.	– < –

SCHEMA 4. Tidsrelation och möjliga kombinationer av punktuell och durativ aktionsart vid inledare utan restriktioner på aktionsart. I uppställningen – där exemplens tempus hålls konstant till preteritum – markeras punktuell aktionsart med punkt och durativ aktionsart med streck. För varje satsfogning står matrissatsens tecken före bisatsens. Tidsrelation anges (med m för matrissatsens aktion och b för bisatsens aktion) på följande sätt: m = b (samtidighet), m < b (m före b, dvs. tiden är inte så långt framskriden vid m som vid b).

a) Vissa inledare av temporala bisatser används oberoende av om bisatsens eller matrissatsens aktion är punktuell eller durativ, medan andra har krav på när- eller frånvaro av durativitet hos de omgivande satserna. *Då* och *när* samt *innan* har inga sådana krav.[1] Jfr Schema 4. Andra inledare har genom sin betydelse krav på aktionsarten i bisats och matrissats.[2] Schema 5 visar hur inledare förutsätter punktuell eller durativ betydelse hos verb i preteritum i de omgivande satserna.[3]

Exempel	Aktionsart och tidsrelation
Maria vaknade just som Lasse somnade. Maria vaknade så snart Lasse somnade Maria vaknade så fort Lasse somnade.	. = .
Maria blev bättre allteftersom kvällen led. Maria blev bättre efterhand som kvällen led.	– = –
Maria försvann medan Lasse sov. Maria försvann under det att Lasse sov.	. = –
Maria stickade medan Lasse sov. Maria stickade under det att Lasse sov.	– = –
Maria stickade så länge som Lasse sov.	– = –
Maria stickade tills Lasse vaknade.	– < .
Maria stickade tills Lasse sov.	– < –
Maria stickade från det att Lasse vaknade.	– > .
Maria stickade alltsedan Lasse vaknade.	– > .
Maria försvann efter det att Lasse vaknade.	. > .
Maria stickade efter det att Lasse vaknade.	– > .

SCHEMA 5. Tidsrelation och möjliga kombinationer av punktuell och durativ aktionsart vid inledare med restriktioner på aktionsart. I uppställningen – där exemplens tempus hålls konstant till preteritum – markeras punktuell aktionsart med punkt och durativ aktionsart med streck. För varje satsfogning står matrissatsens tecken före bisatsens. Tidsrelation anges (med m för matrissatsens aktion och b för bisatsens aktion) på följande sätt: m = b (samtidighet), m < b (m före b), m > b (m efter b, dvs. det har gått längre tid vid m än vid b).

b) Subjunktionerna *allteftersom*, *efterhand som*, som kräver att både matrissats och bisats anger durativ aktion enligt (a), kräver också att de anger processuell aktion och innebär att de åsyftade processerna ökar eller minskar i intensitet (gradförändring, jfr § 113):

Tova blev bättre (och bättre) *allteftersom kvällen led.*
Stämningen sjönk *efterhand som fler och fler distrikt inrapporterades*.

c) Den temporala bisatsens uppgift kan vara att ange när en durativ aktion (uttryckt i matrissatsen) börjar eller slutar. Sålunda anger *till*(*s*) slut och (*allt*)*sedan* början för matrissatsens aktion.

Maria sov *tills Lasse kom tillbaka*.
Maria har sovit *alltsedan Lasse kom tillbaka.*

Däremot anger inte *innan* och *sedan* (i betydelsen 'efter det att') slut respektive början för matrissatsens aktion utan bara att matrissatsens aktion äger rum någon gång före respektive efter bisatsens aktion.

d) De inledare som anger poängterad samtidighet (§ 101) förutsätter att bisatsens (och matrissatsens) aktion är dynamisk, *medan* dessutom att bisatsens aktion är durativ:

Ett tumult bröt ut på ståplatsläktaren *samtidigt som matchen blåstes av*.
Medan gräset växer dör kon.
*Barnen bråkar *medan läraren är alltför eftergiven*.

När *medan*, *under det att* kan få adversativ betydelse gäller inte kravet att bisatsens aktion skall vara dynamisk (§ 104: c).

e) Att matrissatsens och bisatsens aktioner är iterativa kan explicit anges med inledare som *så ofta* (*som*):

Rolf tog en simtur, *så ofta han kunde*.

Liknande betydelse kan uttryckas med korrelat som anger iterativ tidpunkt + relativ bisats:

Han spelade piano {varje gång/de gånger} *han var här*.

I satsfogning där satsernas aktioner på annat sätt (explicit eller implicit) framställs som iterativa kan också *då* eller *när* användas:

Rolf tog alltid en simtur *när han kunde*.
Han spelade alltid piano *när han var här*.

[1] Möjligen bör man i stället säga att *innan* kräver punktuell betydelse hos bisatsens aktion. Att ändå exemplen med *sov* i bisatsen i Schema 4 är acceptabla beror på att den icke-punktuella aktionen sekundärt kan tolkas ingressivt, dvs. verbet anger den tidpunkt då aktionen börjar (Aktionsarter § 22).

[2] Liksom *innan* (not 1) kan *tills* sägas kräva punktuell aktion i bisatsen. Att bisatsen ändå kan ha ett durativt verb som *sov* kan bero på att det sekundärt kan tolkas ingressivt.

[3] För jämförbarhetens skull har tempus hållits konstant i schemats exempel. Vid *efter det att* är eljest tempus oftast perfektuellt (Tempus § 37: b) i bisatsen, och vid *alltsedan* är tempus oftast perfektuellt i den överordnade satsen (Tempus § 37: a med not 1).

§ 103. Aktualisering av sakförhållanden. I satsfogningar där temporal bisats inledd av *när* eller *då* har nominal funktion är betydelsen av tidfästning försvagad, och bisatsen används i första hand för att aktualisera ett faktiskt sakförhållande som kommenteras i matrissatsen:

Han beklagade alltid *när han fick hjälp av okritiska anhängare i diskussionen*.

Även en adverbiellt fungerande temporal bisats kan fungera semantiskt på ungefär samma sätt. Den nämner då ett sakförhållande som åsyftas med ett anaforiskt uttryck och kommenteras i matrissatsen.

När han lämnade sammanträdet, så ska det(ta) tolkas som …
När han lämnade sammanträdet, förstår jag det(ta) så att …

När han lämnade sammanträdet, så berodde detta på att …
När han påstår att jorden är platt, (så) är detta egentligen bara ett försök att chockera.
När min fru plötsligt sa upp sig på sitt arbete, så var det närmast en panikreaktion.

Sådana satsfogningar kan utan större betydelseändring parafraseras så att den temporala bisatsen ersätts med en narrativ bisats som tar det anaforiska uttryckets plats i matrissatsen:

Att han lämnade sammanträdet, ska tolkas som …

Också eljest har satser inledda av *när* eller *då* ofta en förbleknad tidsbetydelse, dvs. bisatsen används inte för att ange tidpunkt utan snarare för att allmänt ange de omständigheter som gäller för matrissatsens aktion. Härvid motsvarar *när/då* närmast uttryck som *i de fall då*, *i situationer då* (eller en konditional subjunktion, jfr § 104: b).

När uppgift om författare saknas, är boken placerad efter titel.

§ 104. Sekundära betydelser hos temporala bisatser. Liksom andra tidsuttryck får temporala bisatser lätt en betydelse som erinrar om kausala och konditionala bisatser eller om adversativa samordningsled. I vissa fall har den överförda betydelsen mer eller mindre konventionaliserats, i andra fall är den bara en kontextberoende tolkning vid sidan av en lika aktuell temporal innebörd.

a) Orsak, skäl. När något sägs föregå något annat i tiden, uppfattar vi lätt det föregående som orsak till det senare eller som ett skäl till att den senare satsens aktion företas (om orsak och skäl se § 118). Därför implicerar ofta temporala satser en kausal relation.[1]

Nu {*när/då*} *du vet hur bra filmen är*, varför går du då inte och ser den?
{*Då/När*} *fienden fortfarande dröjde med anfallet*, skickade stabschefen ut en spaningspatrull.

Här är parafraser med kausala subjunktioner närliggande. *Då* har dessutom (till skillnad från *när*) helt lexikaliserats som kausal subjunktion, dvs. *då* kan användas utan krav på samtidighet (jfr § 101).

{*Då/*När*} *jag redan vid förra sammanträdet utvecklade mina skäl för detta ställningstagande*, kan jag denna gång fatta mig kort.

b) Villkor. I de fall då det är klart att matrissats och bisats i en satsfogning med när eller *då* har generisk betydelse (dvs. matrissatsens aktion föreligger alltid när bisatsens aktion föreligger), ligger satsfogningens betydelse nära den konditionala satsfogningens. Visserligen är fortfarande *när/då*-satsen presupponerat faktisk, medan den motsvarande konditionala satsen har neutral fakticitet, men denna distinktion är i många sammanhang praktiskt ointressant.

Man skall torka av skorna på dörrmattan, {*när/då/om*} *de är smutsiga*.

När bisatsens aktion ligger i förfluten tid blir de båda satstyperna semantiskt ännu mera lika, eftersom då också den konditionala satsen förutsätter att villkoret varit uppfyllt i minst ett fall (§ 139):

Jag cyklade aldrig till skolan {*när/då/om*} *det regnade*.

Om bisatsens aktion är framtida antyds däremot en viss semantisk skillnad:

Jaså, du har köpt bil. Du kommer väl till min verkstad *när du får problem*. [Talaren förutsätter att det kommer att bli problem förr eller senare.]
Jaså, du har köpt bil. Du kommer väl till min verkstad *om du får problem*. [Talaren förutsätter inte att det kommer att bli problem.]

c) Motsättning. Samtidighetsmarkörerna *medan*, *under det att* och *samtidigt som* anger sekundärt att två samtidiga sakförhållanden kontrasterar mot varandra. Pragmatiskt hänger detta samman med att en talare inte skulle poängtera att två aktioner var samtidiga, om han inte fann det intressant eller påfallande att de är det.

Medan, *under det att* kan understryka kontrasten mellan två sakförhållanden ungefär som adversativt *men*. Bisatsen är då hävdad. Motsättningsrelationen kan explicit anges med satsadverbial i bisatsen som *å sin sida*, *däremot*, *å andra sidan*. Att den adversativa innebörden hos *medan*, *under det att* är konventionellt etablerad visar sig i att bisatsen varken behöver ange samtidig eller processuell aktion (jfr § 102).

AIK tog hem pokalen i år, *medan Degerfors vann i fjol*. [Satsernas aktioner är inte samtidiga. Bisatsens aktion är punktuell.]
Lisa tog en pizza, *medan* (*däremot*) *Maurits* (*å sin sida*) *nöjde sig med en lätt sallad*. [Bisatsens aktion är statisk.]
6 531 fullbetalande valde årskort för 1987, *medan* 2 959 *hade årskort förra året*. (S) [Satsernas aktioner är inte samtidiga. Bisatsens aktion är statisk.]

Samtidigt som i överförd betydelse anger otillräckligt hinder eller vilseledande premiss och inleder då en sats med hävdad proposition utan att några krav ställs på bisatsens aktionsart. Betydelserelationen kan tydligt anges med satsadverbial i bisatsen som *ändå*, *i alla fall*, *likväl*, *icke desto mindre*.

Staden flyter av mjölk och honung, *samtidigt som biblioteket* (*icke desto mindre*) *måste gå ut och tigga pengar av företagen*.
Boken är teoretiskt spännande, *samtidigt som den* (*ändå*) *är lättläst*.

[1] Även när de båda satsernas aktioner anges som generiskt samtidiga, kan *när/då* tolkas som kausalt (eller konditionalt enligt (b)):

{*När/Då*} *a + 2 är 4*, bör a + 3 vara 5.

§ 105. Satsfogning av typen *Det är länge sedan hon var här*. Temporal bisats inledd av *sedan* eller *tills* kan konstrueras med expletivt *det* + *vara* + ett tidmått, vanligen *länge* eller en nominalfras som *tre timmar*, *två dagar*, *ett år*:[1]

Det är {länge/tjugo minuter} *sedan tåget gick*.
Det är {länge/tjugo minuter} *tills tåget går*.

Bisatsen och tidmåttet kan stå åtskilda, t.ex. så att endera ledet kan utgöra fundament i deklarativ huvudsats. Om tidmåttet anges med *länge* står dock knappast bisatsen ensam som fundament.

Länge är det inte {*sedan hon var här/tills föreställningen börjar*}.
Tre timmar är det säkert {*sedan hon var här/tills föreställningen börjar*}.
{*Sedan hon var här/Tills föreställningen börjar*} är det säkert tre timmar.
*{*Sedan hon var här/Tills föreställningen börjar*} är det länge.

Tidmåttet + bisatsen kan också tillsammans placeras som fundament:

Länge *sedan hon var här* är det inte.
Tre timmar *tills föreställningen börjar* sa hon att det var.

Satsfogningen anger hur lång tid som ligger emellan matrissatsens tematiska tid och den tidpunkt som anges med bisatsen.[2] Satsfogningarna kan parafraseras enligt följande mönster:

Det har {gått/förflutit} {lång tid/tre timmar} sedan hon var här.
Det är {lång tid/tre timmar} kvar tills hon kommer.

[1] I stället för bisats förekommer också prepositionsfras eller motsvarande med *sedan* eller *till*:

Det är tre år sedan {kriget/dess}.
Det är tre månader till {skolavslutningen/dess}.

Också *sedan* ensamt kan följa efter tidmåttet. Då kan subjektet i matrissatsen vara anaforiskt och syfta på ett tidigare nämnt sakförhållande.

Det(ta) var länge sedan.

Jämför också avståndsuttryck av typen:

Det är långt till stan (härifrån).
Det är långt från stan (hit).

[2] När *sedan*-satsen konstrueras med *länge* kan matrissatsen ha preteritum också med referens till talögonblicket:

Det var länge *sedan järnvägen lades ner*. [Dvs. det har nu gått lång tid sedan …]
Det var länge *sedan jag såg dig sist*.

Möjligen kan detta uppfattas som värderande eller modifierande preteritum (Tempus § 16–17).

ANM. Satsfogningen med tidmått + *sedan*- eller *tills*-sats erinrar om utbrytning, och många språkbrukare accepterar *som* framför bisatskärnan efter *sedan*:

Det är inte särskilt länge sedan som hon var här.

Men det finns ingen direkt parafras utan utbrytning:

*Hon var här inte särskilt länge sedan.

Parafrasen är i stället ett uttryck med *för … sedan*:

Hon var här för inte särskilt länge sedan.

Komparativa bisatser §106–112

§ 106. Bundet adverbial till komparator, bundet eller fritt adverbial i verbfrasen. Den komparativa bisatsen är vanligen bundet adverbial till en komparator, dvs. ett adjektiv, adverb eller pronomen med komparativ betydelse. När bisatsen bestämmer ett adjektiv eller adverb i komparativ eller *annan, annorlunda, annorstädes, annanstans* inleds den av subjunktionen *än*, när den bestämmer *samma, sådan, likadan, så, lika* inleds den av subjunktionen *som*. I de fall då komparatorn ingår i en nominalfras kan i vissa fall den komparativa bisatsen inledas av relativ satsbas.[1]

Spinnrockarnas hjul var större *än flickorna var vana vid* […] (R)
Och dom tog ju kål på folk ännu effektivare *än* […] *yrkesmördarna gjorde*. (T)
Tack vare henne skulle dagen bli en annan *än han hade tänkt sig och fruktat*. (R)
[…] att han på sitt sedvanligt anspråkslösa sätt tar ställning till det cyniska statsintresset med samma oro *som vi i dag känner var gång det öppet visar sig i all sin hänsynslöshet*. (S)
En sådan prisgaranti *som KTK talar om* har även LO varit inne på. (S)
Jag är inte så jävla modig *som det låter*. (T)
Kvällens premiär gick inte alls så *som vi hade hoppats*. (R)
Arsenik var […] inte alls lika farligt *som det ryktades*. (S)
Då skulle jag varit på en sån arbetsplats *där utlänningar finns*. (T)

Den komparativa bisatsen behöver inte vara bestämning till en komparator utan kan också fungera som bundet eller fritt adverbial i verbfrasen eller som satsadverbial och inleds då av *som, såsom* eller *liksom*:

Ingenting blir *som man har tänkt sig*. (R)
Tatargeneralen bor *såsom det anstår en storman*. (R)
[…] vi sitter och spelar och sjunger, precis *som man gjorde i Grekland förr* […] (S)
Han talade *som man gjorde i Tulavall*. (R)
Le åt dem *såsom de ler åt dig*! (R)
Det är ju ont om lägenheter i Borås här *liksom det är på andra platser*. (T)
Som du vet befinner jag mig i Finland. (R)

Liksom i den relativa bisatsen är ett led obligatoriskt underförstått i den komparativa bisatsen när denna inleds med *som* eller *än*.[2] När bisatsen bestämmer en komparator, är det underförstådda ledet av samma slag som det led i matrissatsen där komparatorn ingår; när den är bunden bestämning i matrissatsens verbfras har det underförstådda ledet samma funktion som bisatsen själv har i matrissatsen.

Han är {större *än jag är*/lika stor *som jag är*}. [underförstått predikativ]
Han har {större barn *än jag har*/lika stora barn *som jag har*}. [underförstått objekt]
Han springer {fortare *än jag cyklar*/lika fort *som jag cyklar*}. [underförstått adverbial]
Vi tar inte fler *än som har anmält sig nu*. [underförstått subjekt]
Nu har jag precis så mycket *som får rum*. [underförstått subjekt]
Han är *som han alltid har varit*. [underförstått predikativ]
Han beter sig *som han alltid har betett sig*. [underförstått adverbial]

När bisatsen är fritt adverbial är det underförstådda ledet oftast sättsadverbial:

Han uppfostrade sina barn *som hans föräldrar hade uppfostrat honom*. [underförstått sättsadverbial]

När bisatsen är satsadverbial är det underförstådda ledet ofta objekt:

Som du kanske har hört har han farit till Indien. [underförstått objekt]

Det underförstådda ledet överensstämmer semantiskt med komparatorledet i matrissatsen bortsett från innebörden i komparatorn:

Hon är en skickligare tandläkare *än han är*. [Båda är tandläkare.]
Anders är lika grön *som Per*. [Båda bedöms med avseende på antingen färg eller erfarenhet.]
*Robert är längre *än vad vårt sommarlov är*.

I stället för komparativ bisats med bara ett led som anger komparand används ofta komparativ subjunktionsfras. Om förhållandet mellan (finit) komparativ sats och (icke-finit) komparativ subjunktionsfras se Subjnfraser § 2 med Anm. 1 och 2. Om jämförelse utförd med proportional bisats (med *ju*-inledd fras som inledare) se § 113.

[1] Benägenheten att inleda den komparativa bisatsen med ett relativt adverb *där, dit, då, när* är större än benägenheten att inleda den med *vilken, vars*. När den komparativa bisatsen är komplement till *sådan* och *samma* är relativ satsbas ofta mera naturlig än vid *likadan, lika*.

Han bor på ett sådant ställe *där ingen annan vill bo*.
Han bor på ett sådant ställe *dit ingen vill flytta*.
Han bor på samma ställe *där hans bror bor*.
Han bor på samma ställe *dit hans bror flyttade*.
*Han bor i en lika gammal stad *där hans bror bor*.
*Han bor i en lika gammal stad *dit hans bror flyttade*.
?Han känner många sådana personer *vilka lever på livets skuggsida*.
?Han känner många sådana personer *vars vän du inte skulle vilja vara*.
?Han känner samma personer *vilka hans bror känner*.
?Han känner samma personer *vars vänner skrev brevet*.
*Han köpte en likadan cykel *vilken hans bror har*.
*Han köpte en likadan cykel *vars prestanda brodern alltid prisar*.

Många språkbrukare accepterar att en relativ bisats samordnas med en komparativ bisats också när den första satsen är komplement till *lika-* i matrissatsen:

Han köpte en likadan cykel *som min bror har* och vars däck är en aning bredare än på en vanlig cykel.

En nominalfras som innehåller en komparator och en komparativ bisats kan dessutom ta icke-restriktiv relativ bisats:

En likadan bil *som min bror köpte*, vilken också den har gått över 20 000 mil, har jag varit och tittat på.

Om komparatorn är deiktisk eller anaforisk (och alltså inte följs av en komparativ sats eller komparativ fras) kan en icke-restriktiv relativsats kombineras direkt med det substantiv som det komparativa uttrycket bestämmer:

På torget hade vi pratat med en ung grek. Samme man, *vars uppsyn nu var mer än lovligt dyster*, stod i detta ögonblick utanför vår port.
I går såg vi en gammal DKW från 40-talet som fortfarande fungerade. En likadan bil, *som också den hade pergamoidtak*, hade vi ett tag när jag var liten.

En komparativ *som*-bisats kan i vissa fall fungera som efterställt attribut i en nominalfras. Den kan då parafraseras med *sådan* som predikativt attribut + komparativ *som*-bisats.

Kristoffer, *som jag känner honom*, skulle inte kunna ha betett sig så. ≈ Kristoffer sådan (som) jag känner honom …
Anfallskriget *som Gustav II Adolf bedrev det* gjorde fienden konfunderad. ≈ Anfallskriget sådant som Gustav II Adolf bedrev det …

[2] Det underförstådda ledet kan finnas i en sats underordnad den komparativa bisatsen vid satsfläta (Satsbaser § 11):

Han är större *än jag hade för mig att han var* [-]. [underförstått predikativ]
Han har lika stora barn *som hon sa att han hade* [-]. [underförstått objekt]

Om det underförstådda ledet är subjekt i bisatsen måste ett *som* skjutas in efter subjunktionen *än*, se § 109: c.

När den komparativa bisatsen står som satsadverbial kan den sägas ha ett underförstått led som motsvarar hela matrissatsen:

Bengt har inte varit i Berlin på flera år, *som du väl har hört* (*att han inte har*).

Jämför med anaforiskt pronomen syftande på matrissatsen:

Han sitter hemma i Sollentuna och ”komponerar egna låtar”, *som han uttrycker det*. (S)

Som satsadverbial har bisatsen vanligen ett verb av den typ som normalt konstrueras med narrativ bisats (jfr *Du har väl hört att Bengt inte har varit i Berlin på flera år*).

ANM. 1. Gränsen mellan satsfogning med *såsom*-sats som fritt adverbial i verbfrasen och satsfogning där *som*-sats är bundet adverbial till *så* i matrissatsen är vag:

Han tittade en gång till på sina söner, *såsom han alltid gjorde innan han gick ut*.
Han tittade en gång till på sina söner så *som han alltid gjorde innan han gick ut*.
Jag kände inte igen boken *såsom Järegård läste den*. (S)

ANM. 2. Konstruktioner där *som* verkar vara inledare i en fundamentlös sats med fa-struktur (*som vore han aldrig nöjd*) analyseras som komparativa subjunktionsfraser bestående av *som* + rogativformad konditionalsats. Se § 90.

§ 107. Jämförelse: skillnad och likhet. Den komparativa satsfogningen anger resultatet av en jämförelse. En företeelse (förgrundskomparanden) jämförs med en annan (bakgrundskomparanden) i ett visst avseende (komparationsramen).[1] (Komparatorn betecknas i nedanstående exempel med ”k”, förgrundskomparanden med ”fk” och bakgrundkomparanden med ”bk”.) Förgrundskomparanden anges med ett eller flera led i matrissatsen och bakgrundskomparanden med ett eller flera led i bisatsen.[2] Komparationsramen anges vanligen med resten av matrissatsen (utom komparatorn) samt (oftast reducerat eller inte alls) av bisatsen. Jämförelsen kan gälla referentiell identitet (ofta vid *samma*, *annan*),[3] grad (vid *lika*, komparativ), sätt eller egenskap (vid *så*, *likadan*, *sådan*). Jämförelsens utfall anges vanligen med komparatorn i matrissatsen (samt med subjunktionen i bisatsen). Jämförelserelationen kan vara samma eller icke-samma (vid grad: högre än).

Ebba$_{fk}$ läser samma$_{k}$ böcker *som Lovisa$_{bk}$ läser*. Ebba$_{fk}$ läser andra$_{k}$ böcker *än Lovisa$_{bk}$ läser*.

Ebba$_{fk}$ läser {sådana/likadana}$_{k}$ böcker *som Lovisa$_{bk}$ läser*. Ebba$_{fk}$ läser annorlunda$_{k}$ böcker *än Lovisa$_{bk}$ läser*.

Ebba$_{fk}$ läser (precis) {så/lika}$_{k}$ fort *som Lovisa$_{bk}$ läser*. Ebba$_{fk}$ läser fortare$_{k}$ *än Lovisa$_{bk}$ läser*.

Anna$_{fk}$ läser samma$_{k}$ bok *som Esbjörn$_{bk}$ {läser/gör}*.

<Anna springer>$_{fk}$ lika$_{k}$ fort *som <Esbjörn cyklar>$_{bk}$*.

Anna$_{fk}$ springer lika$_{k}$ långt <på morgonen>$_{fk}$ *som Esbjörn$_{bk}$ {springer/gör} <på kvällen>$_{bk}$*.

Anna spelar Brahms$_{fk}$ vackrare$_{k}$ *än hon spelar Schubert$_{bk}$*.

<Anna läser böcker>$_{fk}$ (lika$_{k}$ glupskt) *som <Esbjörn äter kroppkakor>$_{bk}$*.

Anna springer$_{fk}$ fortare$_{k}$ (nu$_{fk}$) *än hon <har {sprungit/gjort}>$_{bk}$*.

När matrissatsen saknar explicit komparator anger satsfogningen en likhet i sätt eller egenskap, som om matrissatsen hade haft ett komparatorled *så*, *sådan* eller *på samma sätt*:

Anna läser böcker, *som Esbjörn äter kroppkakor*. [Dvs. Anna läser böcker på samma sätt som eller med samma intensitet eller glupskhet som Esbjörn äter kroppkakor.]

I vissa fall är dock betydelsen av jämförelse rätt förbleknad, bl.a. när den komparativa bisatsen är satsadverbial.[4] Se också § 111.

[1] Komparanderna får normalt kontrastbetoning:

''Axel har en annan framtoning *än* ''*Klas har*.

''Karin hjälper ''Stina lika mycket *som* ''*Axel hjälper* ''*Klas*.

Dessutom får komparatorledet i matrissatsen ofta betoning eftersom det är rematiskt:

''Axel har en 'annan 'framtoning *än* ''*Klas har*.

[2] När komparator och komparand ingår i samma blockled är en komparativ satsfogning som regel onaturlig. Men om komparatorn (eller ledet med komparatorn) är attribut till di-

viduativt eller pluralt substantiv – särskilt om det är svagt referentiellt till sin betydelse – i en nominalfras som är objekt, är komparativ satsfogning fullt möjlig.

Han köpte fler$_{k}$ bilar$_{fk}$ *än han köpte cyklar*$_{bk}$.
Han gör bättre$_{k}$ vin$_{fk}$ *än han gör saft*$_{bk}$.

Ett annat fall där komparativ satsfogning är möjlig trots att komparand och komparator tillhör samma blockled är då något jämförs med sig självt på två skalor. Förgrundskomparanden kommer då att uttryckas som ett adjektiv eller adverb i det blockled där också komparatorn ingår.

Bordet är bredare$_{fk+k}$ *än det är högt*$_{bk}$.

[3] *Annan, samma* är de komparatorer som avser identitet. De kan ofta ändå ange kvalitet eftersom individuativa substantiv kan beteckna antingen ett exemplar av det som substantivet kan beteckna eller en sort eller underart inom den art som substantivet kan användas om (Subst. § 6: c).

Han vill åka i en annan bil *än* … ['en annan sorts bil' eller 'ett annat bilexemplar']
Han köpte samma bil *som* … ['samma sorts bil' eller 'samma bilexemplar']

[4] Som satsadverbial används den komparativa satsen för att göra en sidokommentar till matrissatsens innehåll (jfr Satsadvl § 23):

Som du väl har hört så ska vi flytta till Dalsland.
De har *som hon brukar säga* fått tillbaka tron på sig själva.

§ 108. Presupponerad fakticitet. Den komparativa bisatsen är normalt presupponerat faktisk, dvs. talaren antar att både han själv och lyssnaren håller den för sann:[1]

Han hade en lika fin dator *som hon hade*.
Han hade inte en lika fin dator *som hon hade*.
Hade han en lika fin dator *som hon hade*?
[Det förutsätts att hon hade en dator.]

Han sprang fortare till posten *än jag cyklade dit*.
Inte sprang han fortare till posten *än jag cyklade dit*!
Sprang han fortare till posten *än jag cyklade dit*?
[Det förutsätts att talaren cyklade till posten.]

I vilken mån presuppositionen omfattar ett visst läge på den skala som anges med komparatorn eller det ord den bestämmer beror på om detta ord lexikalt har relativ eller absolut betydelse (Adj. § 10, Advb § 49). I nedanstående exempel underförstås inget om Anders' längd men väl om hans dumhet:

Olof är längre *än Anders är*. Olof är lika lång *som Anders är*.
Olof är dummare *än Anders är*. Olof är lika dum *som Anders är*.

Liksom-satser (med parallelliserande betydelse, § 111) har oftast hävdad fakticitet, särskilt när bisatsen står i den överordnade satsens slutfält:

Pelle spelar tennis ofta *liksom han inte sällan spelar fotboll i kvarterets lag*.

[1] Komparativ bisats kan tilldelas osannolik eller irreell fakticitet med tempusförskjutning eller konjunktiv:

Han har en lika fin dator *som jag hade haft om jag hade haft råd.*
Han är mera belåten med sitt liv *än jag skulle vara om jag sutte i hans position.*
När han blir pensionär ska han skriva en agentroman, *liksom jag finge lov att göra om jag visste det han vet.*

§ 109. Utelämning och utvidgning av inledare. Inledaren i komparativa bisatser kan i vissa fall utelämnas eller utvidgas.

a) I komparativa bisatser kan (till skillnad från i relativa bisatser) *som* normalt inte utelämnas. Men i vissa fall är utelämning marginellt möjlig.[1] Om den komparativa bisatsen är komplement till *sådan* är sålunda utelämning möjlig i position framför subjekt. Utelämningen har en lätt litterär stilprägel och är mest naturlig i de fall då *sådan* står omedelbart framför den komparativa bisatsen.

Vi köpte sådana kakor {*som/?Ø*} *du ville ha.*
Vi upplevde honom sådan (*som*) *han ville bli sedd.*
Världen förblir i det stora hela sådan *den är*. (R)
Valter, sådan (*som*) *jag känner honom*, skulle inte kunna genomföra projektet.
[…] lyssna till hans röst sådan *den talar till oss ur hans böcker* […] (R)

Också vid *samma* kan någon gång subjunktionen utelämnas (mest i korta stereotypa satser):[2]

Samma dag (*som*) *jag kom* for hon sin väg.
Hon såg samma film {*som/?Ø*} *jag redan hade sett.*

I satser som är komplement till *så* och som anger möjlighet, önskan o.d. kan *som* utelämnas:

Jag springer ju så fort (*som*) *jag* {*kan/orkar/förmår*} (*springa*).
Du får äta så mycket (*som*) *du* {*vill/önskar*} (*äta*).
Hon slipade skivan så jämn (*som*) *hon kunde* (*slipa den*).
Och dom var ju så svenska *dom nånsin kunde bli.* (T)
Från reservoaren fick traktens många trädgårdsmästare utan kostnad hämta så mycket gödsel *de ville.* (R)

b) När den komparativa bisatsen inleds av subjunktionen *än* kan inledaren utvidgas med ett *vad*:

Han är större *än* (*vad*) *jag är.*
Han är äldre *än* (*vad*) *man kanske skulle kunna tro.*
Han springer fortare *än* (*vad*) *jag cyklar.*
Han springer fortare *än* (*vad*) *jag gör.*
Han har fler barn *än* (*vad*) *jag har.*
Men kan inte era elever mera grekiska *än vad våra trebetygare kan medelhögtyska?* (T)
Dom vill nog se gladare fotboll *än vad MFF i dagsläget presenterar.* (S)

Efter *som* förekommer knappast *vad* i skriftspråk, även om det under vissa kontextuella betingelser används i regionalt talspråk:

Ungdomar är väl inte så plikttrogna *som vad äldre människor är* […] (T)
[…] dom som har varit här länge, dom har det väl likadant *som vad vi har det*. (T)

c) När den komparativa bisatsen inleds av subjunktionen *än* (+ optionellt *vad* enligt (b) ovan) utvidgas inledaren obligatoriskt med ett adjunktionellt *som* om subjektspositionen i satsen är tom:

Jag har inga fler böcker *än* (*vad*) *som står där i hyllan*.
På den tiden skrevs det klokare böcker *än* (*vad*) *som kommer ut nu för tiden*.
Nu är det en annan stämning *än* (*vad*) *som härskade här* 1957.
Hon är inte vackrare *än* (*vad*) *som framgår av den där bilden*.
Skräm inte upp oss mer *än som är nödvändigt*. (R)
Det händer mycket mer i en korsning *än vad som kommer till polisens kännedom*. (S)

Framför ett subjekt följs *än* (*vad*) knappast av *som*:

Jag har inte fler böcker *än* (*vad*) (?*som*) *Charlotta har*.

Jämför adjunktionellt *som* under liknande betingelser i andra bisatser Satsbaser § 7: b.

När subjunktionen *som* inleder bisatsen utvidgas inledaren inte med ett extra *som* ens om subjektsplatsen är tom:

Han har likadana böcker *som* {Ø/*som} *står där*.

Komparativ *som*-sats med underförstått subjekt undviks i skriftspråk. Man tycks föredra motsvarande komparativa subjunktionsfras (Subjnfraser § 4 not 1).

Han har likadana böcker *som de som står där*.

[1] Dessa fall är desamma som när den komparativa bisatsen kan ha relativ satsbas som inledare (§ 106 not 1).

När en fras som utgörs av eller innehåller en komparator är utbruten, är det en relativ bisats som följer, och då kan subjunktionen utelämnas framför subjekt enligt reglerna för relativa bisatser (§ 19):

Det var {en sådan/en likadan/samma} tröja (som) Karl hade på sig i går. [Jfr med komparativ bisats: Det var en likadan tröja {*som*/*Ø} *Louise brukar sticka* (som) Karl hade på sig i går.]

[2] Vid *likadan* kan inte *som* utelämnas på motsvarande sätt:

Vi köpte likadana skjortor {*som*/*Ø} *han hade köpt*.
Vi upplevde honom likadan {*som*/*Ø} *vi mindes honom*.
Kalle, likadan {*som*/*Ø} *han alltid är*, gjorde braksuccé.
Jag vill ha två skjortor, likadana {*som*/*Ø} *min bror var här och köpte*.

ANM. *Än* + *vad* + bisatskärna bör inte analyseras som en komparativ subjunktionsfras bestående av subjunktion + nominalfras (= komparand), eftersom komparativ sats med inledare utvidgad med *vad* betyder något annat än jämförbar komparativ fras med motsvarande nominalfras:

Vi bjöd fler gäster i år *än vad vi bjöd i fjol*. ≠ Vi bjöd fler gäster i år *än* {*dem/*det*} *vi bjöd i fjol*.

Komparativa bisatser med inledaren utvidgad med *vad* är snarlika komparativa bisatser där subjunktionen *än* eller *som* följs av ett subjekt som består av en korrelatlös relativ bisats inledd av *vad*:

Vad jag såg verkade mindre intressant *än vad du såg föreföll vara*. ≈ Det som jag såg verkade mindre intressant *än det som du såg föreföll vara*.
Det här kostar säkert mer *än vad du köpte gjorde*. ≈ Det här kostar säkert mer *än det som du köpte gjorde*.
Vad hon hade köpt gladde gubben lika mycket *som vad jag själv hade med mig gjorde*. ≈ Det som hon hade köpt gladde gubben lika mycket *som det jag själv hade med mig gjorde*.

Med utelämnad finit verbfras i det komparativa komplementet står i liknande fall ofta i stället för den komparativa bisatsen en komparativ subjunktionsfras bestående av en subjunktion + nominalt fungerande korrelatlös relativ bisats:

Vad jag såg verkade mindre intressant än vad du såg.
Det här kostar säkert mer än vad du köpte.
Vad hon hade köpt gladde gubben lika mycket som vad jag själv hade med mig.

Om den komparativa satsens subjekt är en korrelatlös relativsats inledd av *vad* torde inskott av *vad* efter den komparativa subjunktionen knappast vara möjligt:

*Det här kostar mer *än vad vad du köpte kostade*.

§ 110. Anaforiska eller utelämnade led i verbfrasen. Komparationsramen (§ 107) är semantiskt-referentiellt densamma i matrissatsens och bisatsens propositioner. Detta ger vissa möjligheter till anafor eller utelämning i bisatsen (utöver komparatorledet). Följande regler gäller (utöver de allmänna reglerna för anafor, Pron. § 42–51, och utelämning, kapitel 43 Ellips) i komparativ satsfogning. I exemplen anges förgrundskomparanden med ”fk”, bakgrundskomparanden med ”bk” och komparatorn med ”k”; det omarkerade är komparationsram.[1]

a) Subjekt som tillhör komparationsramen kan inte utelämnas:[2]

Karin <spelar Brahms>$_{fk}$ vackrare$_{k}$ *än* {*hon/*Ø*} <*sjunger Schubert*>$_{bk}$.

b) Verbfras (eller enbart inre verbfras eller enbart verb + objekt) som tillhör komparationsramen kan ersättas med verbet *göra* (som alltså syftar på motsvarande verb eller verbfras i matrissatsen) + *det* ungefär enligt de allmänna reglerna för användning av anaforiskt *göra* (Vbfraser: Allm. § 10):

Fler$_{k}$ pianister spelar Satie <i år>$_{fk}$ *än som* {*spelade honom/gjorde det*} <*i fjol*>$_{bk}$.
Jag städar korridoren <i kväll>$_{fk}$ hellre$_{k}$ *än jag* {*städar den/gör det*} <*i morgon*>$_{bk}$.
Jag pratade <med Jörgen>$_{fk}$ oftare$_{k}$ *än jag* {*pratade/gjorde* (*det*)} <*med Per*>$_{bk}$.
[…] dom tar ut […] såna här semesterresor […] på somrarna […] i betydligt högre utsträckning *än motsvarande svenskar gör det*. (T)
Ofta åker dom väl hem igen *liksom många sydeuropéer gör det*. (T)

Speciellt för den komparativa bisatsen är emellertid att *göra* används ensamt, utan

det, om ledet som anger komparatorn är ett bundet led (objekt eller bundet adverbial) vid det verb som *göra* ersätter:[3]

Jag$_{fk}$ gav Anders ett högre$_{k}$ betyg *än* <*min kollega*>$_{bk}$ {*gjorde/*gjorde det*}. Jfr: Jag gav Anders ett högt betyg. Min kollega {gjorde det/*gjorde} också.
Han visar större tålamod mot henne *än han gjorde mot mig*! (R)
Du som känner mig bättre *än jag gör själv*! (R)
Hon visste ingen som bakade bättre vetebröd *än hon gjorde själv*. (R)
Dom tjänar lika bra *som vi andra gör* i så fall. (T)

Också då verbet i matrissatsen av lexikala skäl inte kan åsyftas med *göra* (jfr Vbfraser: Allm. § 10 not 1) står den komparativa bisatsen utan *det* i motsvarande fall:

Han$_{fk}$ har lika$_{k}$ många döttrar *som jag*$_{bk}$ {*har/*har det*}.
Han$_{fk}$ är lika$_{k}$ trött på saken *som jag*$_{bk}$ {*är/*är det*}.
Han$_{fk}$ vill köpa starkare$_{k}$ traktorer *än jag*$_{bk}$ {*vill/*vill det*}.
Då för tiden var jag naturligtvis inte lika medveten *som jag är idag*. (R)
Jag vill inte ha med dem att göra mera *än vad du vill* […] (R)

Enligt de allmänna reglerna (Vbfraser: Allm. § 10) kan *göra* inte syfta på ett transitivt verb om objektet anger komparand (och alltså inte kan ingå i det som åsyftas med *göra*). Om däremot komparanden anges med bundet adverbial är *göra*, enligt de allmänna reglerna, ofta möjligt.

Hon älskade Mattias$_{fk}$ högre$_{k}$ *än hon* {*älskade/*gjorde*} *Tomas*$_{bk}$.
Jag gav Anders$_{fk}$ högre$_{k}$ betyg *än jag* {*gav/*gjorde*} *Per*$_{bk}$.
Jag vande mig vid Mattias$_{fk}$ fortare$_{k}$ *än jag* {*vande mig/gjorde* (*det*)} *vid Tomas*$_{bk}$.
Jag gav högre$_{k}$ betyg till Anders$_{fk}$ *än jag* {*gav/gjorde*} *till Per*$_{bk}$.

Enligt de allmänna reglerna (Vbfraser: Allm. § 11) kan *göra* i vissa fall utelämnas:

Jag har bott i Paris$_{fk}$ kortare$_{k}$ tid *än jag har* (*gjort*) *i Milano*$_{bk}$.
Jag måste prata med Mattias$_{fk}$ oftare$_{k}$ *än jag måste* (*göra*) *med Tomas*$_{bk}$.
[…] han kunde ge bättre besked *än vad hon kunde*. (R)
Jag gör precis *som jag vill*. (R)

I en komparativ bisats där två led anger bakgrundskomparander som kontrasteras mot två led i matrissatsen som anger förgrundskomparander kan led som anger komparationsram utelämnas på samma sätt som i motsvarande samordnade sats (Ellips § 20):

Mikael$_{fk}$ spelar piano$_{fk}$ bättre$_{k}$ *än Viktoria*$_{bk}$ (*spelar*) *flöjt*$_{bk}$. Jfr: Mikael spelar piano och Viktoria (spelar) flöjt.

c) När komparatorn ingår i en nominalfras underförstås motsvarande nominalfras i den komparativa bisatsen:

Vi köpte en billigare$_{k}$ bil *än vi först hade tittat på* {Ø/**en/*den*}.
Han hade själv skrivit en likadan$_{k}$ bok *som han just kritiserat* {Ø/**en/*den*}.

Många språkbrukare föredrar i stället för sådana bisatser en komparativ subjunktionsfras bestående av subjunktion + *den* + relativsats:

Vi köpte en billigare$_{k}$ bil än den vi först hade tittat på.
Han hade själv skrivit en likadan$_{k}$ bok som den han just kritiserat.

[1] När den komparativa bisatsen är en satsfläta, dvs. när det underförstådda ledet finns i en underordnad sats (Satsbaser § 11), kan hela denna underordnade sats ingå i komparationsramen och optionellt utelämnas:

Sebastian springer fortare$_{k}$ *än* <*du tror*>$_{bk}$ (att han {springer/gör}).
Det regnar oftare$_{k}$ här *än* <*hon påstod i julas*>$_{bk}$ (*att det gjorde*).
Den är utan tvekan vackrare$_{k}$ *än vad* <*jag i mina vildaste drömmar hade kunnat föreställa mig*>$_{bk}$ (*att den skulle vara*).
Det regnar lika$_{k}$ mycket här *som* <*jag trodde*>$_{bk}$ (*att det gjorde*).
Den är bredare$_{k}$ *än* <*vad det är önskvärt*>$_{bk}$ (*att den är*).

Förgrundskomparanden är här implicit, dvs.: 'du tror' etc. i den komparativa bisatsen kontrasterar mot 'jag påstår' e.d., semantiskt överordnat den komparativa satsfogningens matrissats.

[2] Om komparatorledet är *hellre, snarare* kan subjektet dock utelämnas:

Karin spelar$_{fk}$ Brahms hellre$_{k}$ *än* (*hon*) *sjunger*$_{bk}$ *honom*.
Axel skriker$_{fk}$ snarare$_{k}$ *än* (*han*) *sjunger*$_{bk}$.

[3] I den komparativa bisatsen kan *göra* syfta på föregående verbfras inklusive objekt. I en liknande relativ bisats med det underförstådda ledet som objekt kan *göra* inte användas som anaforiskt verb.

Han$_{fk}$ putsade fler$_{k}$ fönster *än hon*$_{bk}$ {*putsade/gjorde*}.
Han$_{fk}$ putsade lika$_{k}$ många fönster *som hon*$_{bk}$ {*putsade/gjorde*}.
Jfr: Han putsade också de fönster som hon {putsade/*gjorde}.

Om komparatorn är *sådan, samma* är gränsen mot relativ bisats oklar (jfr § 112: 4) också i detta avseende:

Han$_{fk}$ putsade {samma/sådana}$_{k}$ fönster *som hon*$_{bk}$ {*putsade/?gjorde*}.

Om ett objekt ingår i komparationsramen men inte i komparatorledet kan det inte ensamt utelämnas:

<Johan skrev>$_{fk}$ brevet fortare$_{k}$ *än* <*Kalle läste*>$_{bk}$ {*det/*Ø*}.

§ 111. Parallelliserande betydelse. Komparativ bisats inledd med *liksom* fungerar som fritt adverbial i verbfrasen och anger en proposition som i någon mening parallell till den proposition som uttrycks i matrissatsen.[1] Bisatsen är ofta mer eller mindre tydligt hävdad. Komparativ bisats med parallelliserande betydelse har inget underförstått led.

Då skulle han börja frukta och hata henne, *liksom han fruktade och hatade sin hustru*. (R)
Liksom han fruktade och hatade sin hustru, skulle han då börja frukta och hata henne.
Då skulle han, *liksom han fruktade och hatade sin hustru*, börja frukta och hata henne.

[…] bersåns vägg dolde henne uppifrån *liksom den dolde henne från vem som helst på gatan*. (R)

Parallelliteten vilar på en jämförelse där *liksom*-satsen och matrissatsen kan ha en eller flera komparander som korresponderar med varandra och som ofta framhävs med stark betoning:

Han klippte ''häcken *liksom han höll ''allén prydlig*.
''Han är förtjust i ''hästar *liksom ''hon är galen i ''hundar*.

Jämförelsen eller liknelsen mellan de två propositionerna är ofta mindre framträdande, och funktionellt kan satsfogning med *liksom* ofta sägas vara en parafras av samordning med *och … också*.

Liksom-satsen underordnas deklarativ huvudsats och undantagsvis även andra huvudsatser:

Torsten gillar hästar, *liksom hans fru är galen i hundar*.
Är han galen i hundar, *liksom hans fru som bekant är det?*
Vem är galen i hästar, *liksom hans fru är galen i hundar*, sa du?
Vad bråkar du om? Klipp nu vår häck, *liksom Rune i går klippte deras*.

Liksom-satsen kan också underordnas en annan bisats:

Hon såg att han skulle ruinera henne *liksom han hade ruinerat sin förra fru*.
Min far som länge var folkskollärare, *liksom han var kantor under flera decennier*, hade mycket att säga om förhållandet kyrka – skola.
Eftersom Torsten gillar hästar, *liksom hans fru är galen i hundar …*
Fastän Torsten gillar hästar, *liksom hans fru är galen i hundar …*

När *liksom*-satsen står först i satsfogningen med deklarativ huvudsats kan den antingen ta obetonat adjunktionellt *så* (§ 84 not 3) eller dislokeras med ett betonat *så* som pronominell kopia (§ 92: b). Det är i synnerhet i skrift ofta oklart vilken av konstruktionerna som avses.

Liksom han möblerade sin lya med hopplösa stolar, så var hans arbetsrum mycket apart möblerat.
Liksom brand hejdas av en flods strand […], så vissnade deras medlidande och dog inför Genshed. (R)

[1] Gränsen mellan parallelliserande och direkt jämförande betydelse hos komparativ bisats är flytande. Därför uppträder *liksom* ibland vid sättsjämförelse och (*så*)*som* ibland med tendens till parallellisering.

Studera henne när hon rensar fisken och gör *liksom hon gör* så blir det säkert bra.
Jag antar att vi som barn gjort våra misstag (*precis*) *som alla normala barn gör*.

§ 112. Bisatser och fraser som erinrar om komparativ bisats. Vissa andra bisatser och fraser erinrar om den komparativa bisatsen i betydelse eller struktur.

1. Bisatser inledda av flerordssubjunktion med *som*

Åtskilliga komparativa uttryck + *som* föreligger som lexikaliserade ordförbindelser. Som inledare av temporala bisatser fungerar sålunda följande flerordssubjunktioner: *så snart som*, *så länge som*, *så fort som*, *så ofta som*:

Han kommer *så snart* (*som*) *han har blivit färdig*.

Sådana lexikaliserade subjunktioner kan dock inte följas av komparativ subjunktionsfras:

Han kommer *så snart som hon* {*kommer*/*Ø}.

Mindre lexikaliserade är uttryck som *samtidigt som*, *på samma gång som*. Här kan inte *som* utelämnas, och *som*-satsen har ofta vid sin sida en komparativ subjunktionsfras:

Hon kom *samtidigt som han* (*kom*).
Hon kom *samtidigt* {*som*/*Ø} *han for*.

Andra lexikaliserade förbindelser av komparatorled + *som* med mer eller mindre förbleknad komparativ betydelse är t.ex. *så gott* (*som*), *såtillvida som*, *lika väl som*, *så sant* (*som*):

Bengt anstränger sig *så gott* (*som*) *han kan*. [≈ 'så bra som']
Johannes behandlar hunden väl, *såtillvida som han ger den förstklassig mat*. [≈ 'på det sättet att', '(åtminstone) så att'; jfr även *såtillvida att*]
Jag kan stanna här *lika väl som hon kan göra det*. Hon är väl forskare *lika väl som han är det*. [≈ 'lika gärna som', 'med samma rätt som', 'i samma grad som']
Han är turk *så sant* (*som*) *jag själv heter Ahmed*.

2. Kausala och koncessiva bisatser

Som kausal bisats fungerar konstruktionen *så*-fras + *som*-sats, när den fungerar som adverbial med kausal betydelse (§ 123), samt konstruktionen adjektivfras + *som*-sats (§ 121):

Så fina böcker som du har (så) läser du väl aldrig i dem.
Dum som jag var (så) sålde jag båten.

Jämför också konstruktionen *så*-fras + oinledd bisatskärna, som fungerar som en koncessiv bisats (§ 130):

Så professor han var (så) gick han bet på den frågan.

3. Komparativa subjunktionsfraser

När subjunktionen *som* eller *än* konstrueras med en bisats (som har sin egen inledare) redovisas hela konstruktionen som en komparativ subjunktionsfras, även i de fall då förbindelsen *som*/*än* + den följande subjunktionen är mer eller mindre lexikaliserad:

Han beter sig <*som* <*innan det skall bli åska*>$_{\text{temporal bisats}}$>$_{\text{komp. subjnfras.}}$
Jfr: Han beter sig <*som* <*innan ett åskväder*>$_{\text{prepfras}}$>$_{\text{komp. subjnfras.}}$

Andra exempel:

Han skrek *som om han hade ramlat från taket.*
Han upplever det *som att han är övergiven.*
Han har det bättre nu *än när han var i Belgien.*
Det bar sig inte bättre *än att han sålde huset.*

Längst gången är lexikaliseringen i förbindelsen *som om* (jfr Konjn, subjn, infm. § 9 Anm.). Se vidare Bisatser § 89: e.

4. Relativa bisatser

Den komparativa bisatsen erinrar ibland om den relativa bisatsen. Detta gäller i första hand komparativ *som*-sats som är komplement till en komparator i en nominalfras.

Han såg {samma/de} blommor *som jag hade fått syn på.*

Olikheterna är bl.a. följande:

a) Den komparativa bisatsen men inte den relativa har vid sin sida en subjunktionsfras:

Anders såg *samma bil* {*som jag såg/som jag*}. Jfr: Anders såg den bil {*som också jag såg/*som också jag*}.

b) Subjunktionen *som* kan normalt inte utelämnas i komparativ bisats (jfr § 109: a):

Jag vill ha samma blomma {*som/?Ø*} *Stina valde.*
Jag vill ha en sådan blomma {*som/*Ø*} *Stina valde.*
Jfr: Jag vill ha den blomma (*som*) *Stina valde.*

c) *Vilken* eller *vars* kan inte (eller bara marginellt) inleda komparativ bisats (jfr § 106 not 1):

Jag ville ha en sådan bil {*som/*vilken*} *Irene ville ha.*
Jag vill ha samma bil {*som/?vilken*} *Irene ville ha.*
Jfr: Jag ville ha den bil {*som/vilken*} *också Irene ville ha.*

De relativa adverben accepteras dock av de flesta språkbrukare i komparativ sats, när komparatorn är *sådan* (§ 106 not 1).

d) Den komparativa bisatsen som är komplement till en komparator ingår i led av skiftande struktur medan den relativa bisatsen normalt ingår i en nominalfras:

likadana hus *som jag såg* [komparativ sats i nominalfras], så snabb *som hon är* [komparativ sats i adjektivfras], lika fort *som hon springer* [komparativ sats i adverbfras]
Jfr: de hus *som jag såg* [relativ sats i nominalfras], där borta *där hon bor* [relativ sats i adverbfras (marginellt, kan alternativt beskrivas som dubbeladverbial)]

Komparativ bisats som satsadverbial erinrar också om en relativ bisats som är appositionell bestämning till hela matrissatsen. Betydelsen av jämförelse i den komparativa satsen är här starkt förbleknad.

Han far strax till Vilhelmina, (*så*)*som du kanske vet*. [Jfr med relativ bisats: Han far strax till Vilhelmina, *vilket du kanske vet*.]

Satserna är syntaktiskt olika bl. a. i det att den komparativa satsen men inte den relativa kan fungera som fundament:[1]

{*Som/Såsom*} *du kanske vet*, (så) far han strax till Vilhelmina.
**Vilket du kanske vet*, (så) far han strax till Vilhelmina.

[1] Också i andra avseenden har de båda satstyperna olika syntaktiska egenskaper. Exempel:
Min far har, *vilket jag djupt beklagar*, avskedat tolv arbetare i dag. [relativ sats]
?Min far har, *som jag djupt beklagar*, avskedat tolv arbetare i dag. [komparativ sats]
Nu har han, *vilket gläder oss mycket*, donerat 30 miljoner till fakulteten. [relativ sats]
?Nu har han, *som gläder oss mycket*, donerat 30 miljoner till fakulteten. [komparativ sats]
Regeringen har, *som det framgår av brevet*, redan avgått. [komparativ sats]
*Regeringen har, *vilket det framgår av brevet*, redan avgått. [relativ sats]
Han har, *som det står i tidningen i dag*, bestämt sig för att ”gå i pension”. [komparativ sats]
*Han har, *vilket det står i tidningen i dag*, bestämt sig för att ”gå i pension”. [relativ sats]

Proportionala bisatser § 113

§ 113. Proportionell gradstegring. Den proportionala bisatsen inleds av en satsbas, där *ju* bestämmer ett följande adjektiv, adverb eller pronomen i komparativ (vilket i sin tur kan vara bestämning till ett adjektiviskt eller nominalt huvudord). *Ju* kan marginellt föregås av preposition. Satsbasen kan följas av subjunktionen *som* (obligatoriskt om den är subjekt; *som* används sällan efter adjektiv).[1] Vanligen står den proportionala bisatsen som (oftast initialt) dislokerat led, varvid den pronominella kopian *desto* (i vissa stilarter också *ju*, *dess*, se vidare Adjfraser § 21) fungerar som bundet adverbial till en komparativ i matrissatsen.

Ju mer han får, desto mer vill han ha.
Ju fler barn som kommer, desto trevligare blir stämningen.
Stämningen blir desto trevligare, *ju fler barn som kommer*.
Ju längre man är i en församling desto fler får man ju kontakt med. (S)
Ju mindre vi pratar om olympiaden ju bättre är det. (S)
Med ju fler anställda jag talar, desto mer blir jag övertygad om att verksamheten här måste omorganiseras.

Men den proportionala bisatsen kan också stå i den överordnade satsens slutfält eller mittfält och själv vara bundet adverbial till ett adjektiv eller adverb i komparativ eller fungera som fritt adverbial i verbfrasen:

Stämningen blir trevligare, *ju fler barn som kommer*.
Givetvis har man större utbyte *ju mer man känner till om Danmark och ju bättre man förstår danska*. (S)
Konstigt nog har jag, *ju mer pengar* (*som*) *jag tjänar*, för varje år råd till mindre och mindre.
Jag blev klar över att jag måste fara, *ju mer jag tänkte på saken*.

Den proportionala bisatsen anger att en ökning av grad i ett avseende som anges i bisatsen motsvaras av en liknande ökning av grad i ett avseende som anges i matrissatsen:

Ju mer man lär känna Lautrec desto mer växer han. (S)
Isen blev sämre *ju längre dagen led*. (S)
Ju längre ner i klyftan vi kom, dess hetare blev det. (R)
Ju fler som nappar på moralkroken, dess säkrare känner han sig! (R)
Ju fler böcker man säljer (*inom vissa ramar*), desto mer stöd får man. (S)
Ju större bil du vill ha, desto mer bensin drar den.
Ju intensivare röd rosen är, desto vackrare är den.

Denna parallella ökning av grad kan ha faktisk, neutral, osannolik eller irreell faktacitet:

Ju fler stjärnor vi såg desto gladare blev han.
Ju fler stjärnor man ser desto intressantare är det.
Ju fler beundrare jag finge, ju lyckligare skulle jag utan tvekan vara.
Ju fler mål jag hade gjort, desto lyckligare skulle jag ha varit.

Också när proportional sats används utan korrespondens med komparativ i matrissatsen anger oftast matrissatsen implicit en gradstegring som är parallell med bisatsens. I denna funktion är den proportionala bisatsen synonym med en temporal bisats inledd av *allteftersom* (§ 102: b).

Jag blev klar över att jag måste fara, *ju mer jag tänkte på saken*.
Jag blev, *ju mer jag tänkte på saken*, klar över att jag måste fara.
[…] jag kunde *ju längre hösten led* märka att hon på många sätt gjort sig redo för sitt besök hos mig […] (R)
Uppgifterna ändrades och ”lönen” ökades *ju äldre de blev*. (S)

[1] Satsbasen har satsledsfunktion i bisatskärnan:

Ju fler av oss som blir medvetna om skolans brister, desto mer kan vi uträtta […] (S) [subjekt]
Ju högre löner och ju högre standard vi har, desto mer måste vi producera […] (S) [objekt]
ju fler människor (som) du pratar med [rektion i bundet adverbial]
ju senare (som) påsken infaller [bundet adverbial]
på ju fler ställen (som) han håller till [bundet adverbial]
Ju tidigare på dagen (*som*) *du stiger upp*, desto mer hinner du göra. [fritt adverbial]
Ju äldre låtarna och tonspråket är, desto mer uttrycksfull blir musiken för mej som modern människa […] (S) [predikativ]

Satsbasen kan ha satsledsfunktion i en sats som är underordnad den proportionala bisatsen vid satsfläta (Satsbaser § 10):

Ju fler människor hon säger att hon har talat med [-], desto bättre är det.

ANM. Som proportional bisats kan också räknas en sats som inleds av en satsbas, där *lika* bestämmer ett följande adjektiv, adverb eller pronomen i positiv och som följs av subjunktionen *som*. Satsen står som initialt dislokerat led, varvid den pronominella kopian *lika* fungerar som bundet adverbial till ett adjektiv, adverb eller pronomen i matrissatsen.

Lika krävande och sofistikerad som han var när det gällde de egna arbetsuppgifterna, lika anspråkslös och enkel var han i sin personliga livsstil. (S)

Till skillnad från andra proportionala satsfogningar anger konstruktionen med *lika* inte någon gradstegring utan endast ett proportionellt förhållande mellan bisatsens och matrissatsens aktioner.

Generaliserande bisatser § 114–117

§ 114. Fri och bunden generaliserande bisats. Den generaliserande bisatsen inleds av en satsbas som är eller innehåller ett interrogativt eller generaliserande pronomen eller adverb. Nominal satsbas kan följas av adjunktionellt *som* (obligatoriskt om den är subjekt och/eller innehåller *som helst*, sällan annars).[1] Satskärnan innehåller vanligen ett av adverben *än*, *så*, *nu*, *sedan*, placerade i satsens mittfält. Bisatsen fungerar oftast som fritt adverbial i verbfrasen eller satsadverbial (fri generaliserande bisats). Den kan också fungera som nominalt eller predikativt led eller (marginellt) som bundet adverbial i verbfrasen (bunden generaliserande bisats).

1. För den fria generaliserande bisatsen är den syntaktiska funktionen som fritt adverbial eller satsadverbial oberoende av vilken form, satsledsfunktion och betydelse bisatsens satsbas har:

{*Vem som än har bestämt det/Vem man än ska samarbeta med/Vilka konsekvenser det än får/Hur kostsamt det än blir/Närhelst vi får klartecken*}, (så) ska programmet genomföras.
Var du nu har det ifrån, (så) är jag i alla fall inte övertygad.
Vad han än gör så förspiller han tiden. (R)
Hon skulle följa med honom *hur det än blev*. (R)
Studieintresse skall – *när det än kommer* – tas till vara. (S)
Hur det än går måste Israel ta det politiska initiativet […] (R)

Den fria generaliserande bisatsens satsbas kan åsyftas med anaforiskt led i matrissatsen:

Vem de än väljer så måste *han* kunna fungera som chef.
Hurdan du än vill att jag ska vara, så vill jag försöka bli *sådan*.
Han skulle försöka ordna *det*, *vad det nu var de bad om*.
Jag tror *det* finns i sovrummet, *vad det nu kan vara*. (R)

2. Den bundna generaliserande bisatsens funktion i den överordnade satsen är beroende av satsbasens form och betydelse.[2]

a) Om satsbasen är en nominalfras har hela bisatsen nominal funktion i den överordnade satsen (§ 89: a):

Vem som helst som du träffar {får också gärna komma till mig/kan du gärna bjuda till mig/vill jag också prata med}.
Vem som än lyssnade skulle kunna förstå. (R)
Du kan väl hämta hit *vem du nu får tag i* som kan göra jobbet.
Vad hon än gör måste vi finna oss i.
Han har varit *vad du än hugger till med* i sitt liv.

b) Om satsbasen är en adverbfras eller prepositionsfras kan hela bisatsen (marginellt) fungera som bundet adverbial (§ 85: c):[3]

{*Var/I vilken stad*} *som helst som du väljer att bo* vill jag också bo.
Åk *vart du nu har tänkt dig* och koppla av från de här problemen ett tag.

c) Om satsbasen är en adjektivfras kan hela bisatsen fungera som adjektiviskt predikativ (§ 91):

Hon lovade att bli *hurdan han än ville ha henne*.
Jag ska göra den *hur stor det nu kan vara tänkt*.

I de flesta fall, och särskilt när bisatsen är fundament, föredrar man att använda den generaliserande bisatsen som fritt adverbial också när satsbasens referent är identisk med någon av den överordnade satsens aktanter. I så fall företräds den referent som satsbasen betecknar av ett anaforiskt uttryck i matrissatsen (jfr (1) ovan).

Vilka som än uppvaktar henne, (så) lovar hon att bjuda dem till festen. [Jfr med bunden generaliserande bisats: *Vilka som än uppvaktar henne* lovar hon att bjuda till festen.]

Vart de än for, (så) ska jag också bege mig dit med det snaraste. [Jfr med bunden generaliserande bisats: *Vart de än for* ska jag bege mig med det snaraste.]

Den generaliserande bisatsen har två huvudbetydelser. Den kan ange otillräckligt hinder (jfr koncessiva bisatser) vilket ofta markeras med adverbet *än* i bisatsen. Den kan också ha ignorativ betydelse (jfr kvesitiva bisatser), vilket ofta markeras med adverbet *nu* i bisatsen. Se § 115–116. Gränsen mellan de båda betydelsetyperna är vag.

[1] Till skillnad från satsbasen i kvesitiv bisats kan satsbasen i generaliserande bisats inte konstrueras med emfatiskt komplement av typen *i all världen*, *fan*, *i helvete*:

Nu måste vi be *vem* (**i all världen*) *som än är ute en sådan här kväll* att hjälpa oss. [Jfr med kvesitiv bisats: Hon undrade vem (i all världen) som är ute en sådan här kväll.]

[2] Till sin syntaktiska funktion erinrar alltså den bundna generaliserande bisatsen om korrelat plus relativ bisats. Detta gäller särskilt när satsbasen utgörs av eller innehåller ett generaliserande pronomen; jfr Pron. § 150.

[3] I princip måste bisatsens satsbas passa till matrissatsen också med avseende på befintlighet eller riktning. Kravet verkar dock kunna upphävas så att bisats med *vart* också kan fungera som befintlighetsadverbial vid många predikat i överordnad sats.

{Det bor en skåning/Du hittar CIA-agenter} *vart du än beger dig.* [Bisatsen är bundet adverbial som anger befintlighet.]
Men *vart du än kommer* finns det en kyrka. (R)

Däremot inte omvänt:

*I främmande städer ska alltid Gustav bege sig *var det än finns en järnaffär*.

ANM. 1. Strukturellt uppvisar den generaliserande bisatsen stor likhet med den kvesitiva interrogativa bisatsen. Skillnaden mellan de båda bisatstyperna ligger i den olika funktionen och betydelsen. Den kvesitiva bisatsen har nominal funktion och konstituerande betydelse. Den fria generaliserande satsen har adverbiell funktion (och konstituerande betydelse), medan den bundna generaliserande satsen har specificerande betydelse och kan ha olika syntaktiska funktioner (även nominal funktion). Strukturellt kan man notera att den generaliserande satsen också kan ha inledare av typen *vem som helst* (*som*), *vemhelst* (Pron. § 150) samt att den nästan obligatoriskt innehåller ett för satstypen karakteristiskt adverb (*än, så, nu, sedan*).

Det vore ändå inte orimligt att se den generaliserande satsen som en väsentligen adverbiell specialanvändning av den annars nominala kvesitiva satsen. Jämför också *om*-satser med samma satsadverbial som skulle kunna ses som rogativa bisatser med liknande specialanvändning (§ 136):

Om hon {så/än} säger upp sig så blir hon inte lyckligare.

ANM. 2. Gränsen mellan satsfogning med bunden generaliserande bisats och satsfogning med korrelatlös relativ bisats inledd av *vad* är oklar. I den generaliserande satsen har *vad* generisk referens medan *vad* i den relativa satsen har eller kan ha specifik referens.

Han gjorde *vad hon {än/nu} bad honom om.* [Jfr relativ bisats: Han gjorde vad hon bad honom om. = Han gjorde det (som) hon bad honom om.]

När *vad* har icke-specifik eller generisk referens och satsen inte innehåller något av de karakteristiska adverben sammanfaller den generaliserande satsen med den korrelatlösa relativa satsen:

Jag fick arbeta med *vad jag ville.*

På samma sätt är gränsen oklar mellan *när*-inledd generaliserande bisats och *när*-inledd temporal relativsats. Traditionellt (så också i denna grammatik) räknas alltid *när*-satser som temporala om inget adverb explicit visar att betydelsen är generaliserande.

Han kom {*när/*då*} *det än behövdes*. [generaliserande bisats] Jfr: Han kom {när/då} det behövdes. [temporal relativsats, oberoende av om den avsedda tidpunkten är specifik eller ej]

ANM. 3. Termerna ”fri” och ”bunden” motsvarar i huvudsak termernas allmänna användning i denna grammatik (valensfri respektive valensbunden). Den bundna generaliserande bisatsen kan också fungera som subjekt: också då anger den en av verbets aktanter, även om den inte är syntaktiskt bunden i verbfrasen. Dessutom kan bunden generaliserande bisats fungera som rektion i en prepositionsfras oberoende av dennas syntaktiska funktion:

Hon hade läst en bok av *vem det nu var*.
Hon går på bio tillsammans med *vem som än vill gå med henne*.

ANM. 4. Den generaliserande bisatsen kallas traditionellt ofta allmän relativsats.

§ 115. Otillräckligt hinder. När den generaliserande bisatsen anger otillräckligt hinder och ingår i en överordnad sats som är ett påstående, hävdar talaren att den överordnade satsens proposition är sann för vilken som helst referent som anges av bisatsens satsbas och passar in på bisatskärnans beskrivning (oberoende av referentens övriga egenskaper; se också Pron. § 151). Samtidigt förutsätts att detta inte är självklart utan att man kunde ha tänkt sig eller förväntat sig att propositionen var sann bara om referenter som hade mer specifika egenskaper. (Jämför att en koncessiv bisats antyder att matrissatsen kunde ha tänkts eller förväntats vara osann, § 128.)

Yvonne stannar *vem som än blir chef*. [Talaren tänker sig möjligheten att Yvonne skulle ställt specifika krav på den som blir chef för att stanna.]
Fältbiologerna ger sig ut i *vilket väder det än blir*. [Talaren tänker sig möjligheten att fältbiologerna undviker vissa slags väder.]

På motsvarande sätt anger talaren i frågor, uppmaningar och andra språkhandlingar med generaliserande bisats att ytterligare (inskränkande) beskrivning av referenten är onödig:

Stannar Yvonne *vem som än blir chef?*
Åk till stan, *hurdant vädret än blir*!
Att han bara vågar stanna *vad som än händer*!

Koncessiv betydelse markeras normalt med ett adverb, framför allt *än* men också *så*:

Vad du än gör så får du inte lämna henne ensam.
Vad du så i övrigt gör, så får du inte lämna henne ensam.
Vem du än föreslår så måste vi acceptera honom.
Vad du än gör så måste du sluta med det.
Skulle du bli nöjd *vad jag än blir?* (R)

Ofta får också det interrogativa ledet kraftigare betoning än exempelvis i kvesitiv bisats:

[1]*Vad du* (*än*) *gör* så lämna henne inte ensam.

Ett annat sätt att entydigt ange samma betydelse är att komplettera satsbasens *vem*, *vad*, *var*, *vart*, *när*, *vilken* med *som helst*. (Ord som innehåller *som helst* räknas som generaliserande, dvs. ett slags kvantitativa pronomen eller adverb, Pron. § 145–151, Advb § 36.) Satsbasen följs då normalt av adjunktionellt *som*, oberoende av satsledsfunktion.

Vad som helst som händer är du ansvarig för det.
Vad som helst som är rent och anständigt duger. (R)

Vad som helst som du gör så kommer styrelsen att opponera sig.
När som helst som du ringer ska jag vara beredd att svara.
Var som helst som du befinner dig kan du hitta ett postkontor.
Vilka som helst böcker som Allan köpte så hade hon läst dem i förväg.
[Hon var] fullt kapabel att handskas med *vilken karl som helst som blev närgången*. (R)
Vilka böcker som helst som Allan köpte så hade hon läst dem i förväg.

I enstaka fall utelämnas *som* framför subjekt:

[…] dess styrka är att den kan nå ut med fakta och fiktion *var som helst en mottagare finns*. (S)

I neutralt och formellt skriftspråk kan till *vem*, *vad*, *var*, *vart*, *när* fogas bara *-helst*. Då används *som* enligt de vanliga reglerna efter satsbas i af-sats (§ 2).

Vadhelst {*som*/*Ø} *händer* är du ansvarig för det.
Vadhelst som drabbar jorden, drabbar jordens söner. (S)
Vadhelst (*som*) *du gör*, så kommer styrelsen att opponera sig.
Närhelst (*?som*) *du ringer*, finns det någon som kan svara i telefonen.
[…] jag kan gå och lägga mig och dra täcket över huvudet *närhelst jag vill*. (R)
Hon hämtar den, öppet eller i smyg, *varhelst hon kan finna den*. (R)

När en verbfras som bestämning exempelvis till *vilja* eller *kunna* är utelämnad (Ellips § 7: a), behövs oftast ingen särskild markering av betydelsen 'otillräckligt hinder':

Bjud *vem du* (*än*) *vill*.
Åk *vart du* (*än*) *vill*.
Jag måste hålla till *var jag* (*än*) *kan*.
Då flydde helt enkelt *vem som* (*än*) *kunde*.
Han sätter sig *var det* (*än*) *faller sig*.

Också eljest torde en generaliserande bisats med denna innebörd ofta sakna satsadverbial när den innehåller *vilja* eller *kunna*:

Hela hösten hade jag förkunnat för *vem som ville lyssna*, att jag skulle flytta dit. (R)

ANM. Ungefär samma betydelse som den generaliserande bisatsen har den kvesitiva interrogativa bisatsen som bestämning till *oavsett*, *likgiltigt* (§ 66).

§ 116. Ignorativ betydelse. Generaliserande bisats med ignorativ betydelse anger att den överordnade satsens språkhandling gäller för en, ofta specifik, referent som anges av bisatsens satsbas och omfattas av bisatskärnans beskrivning, en referent som talaren dock inte vill eller kan beskriva närmare:

Lägg *vad det nu är du har med dig* där på diskbänken. [Talaren kan inte specificera vad lyssnaren har med sig eller bryr sig inte om det.]
Vem det nu var Louise talade med så fick hon veta vad han ville. [Talaren vet att Louise talade med någon men känner inte denna persons identitet.]
Mannen, *vem han nu var*, var antingen död eller medvetslös. (R)

Ignorativ betydelse markeras framför allt med adverbet *nu* eller med *sedan*:

Han stod och pratade med *vem det nu var*.
Jenny får ta itu med saken *när hon nu kommer*.
Vart han nu är på väg så ser han belåten ut.
De tycks inte ha något förnuft eller omdöme, *hur det nu kan komma sig*. (R)
Frugan frågade om nån, *vem det nu var*, hade varit inne hos dom. (R)
Han klarade av sina uppgifter *hur han sedan bar sig åt*.
Det gick bra till slut, *vem som sedan har största förtjänsten av det*.
Han måste göra ett inlägg, *hur det sen blev*. (R)

Ignorativa generaliserande satser av typen {*vem/vad/när/var/vart etc.*} *det nu* {*är/var*} eller *vad* {*han/hon/den etc.*} *heter* förekommer ofta som sista led i disjunktiva samordningar för att ange talarens osäkerhet om det första ledets identitet eller beskaffenhet:

Hon är byråsekreterare eller *vad det heter*.
Där nere vid Siargatan eller *vad den nu heter* ligger en liten affär […] (R)
I Paris eller London eller *var det nu var* har de redan börjat julskylta.
Just då musikmänniskorna börjar tränga in i lyssnandet, blir vi trötta i öronbenen eller *var det är*, och förlorar oss i visioner. (R)
Han gillade henne för att hon var så fyrkantig eller *hurdan man nu ska säga att hon var*.
Jonsson eller Wallin eller *vem det nu är* har redan bakat en kaka.
Det är köparens sak att sälja eller *vad han nu vill göra*. (R)

Vad han nu heter, *vad det nu är* etc. kan också användas i stället för ett substantiv eller ett egennamn som man inte hittar:[1]

Där står *vad han nu heter* och röker på sin stora cigarr.
Ta och bär bort det där *vad det nu är för något*!
Han hämtade en sådan där grön *vad det nu heter* och satte den på bordet.
Du låter väl inte den här mrs *vad hon nu hette* sköta ruljangsen? (R)

[1] *Vad han nu heter*, *vad man nu ska säga*, *hur man nu ska kalla det* kan dessutom skjutas in framför det uttryck man söker medan man letar efter det (§ 93):

Han hämtade en sådan där orange, *vad det nu heter*, barnsadel.
Jag berättade alltihop för chefen där, *vad han nu heter* … Granberg. (R)
Han är väldigt, *vad man nu ska säga*, timid.
Hon var ofta, *vad jag nu ska kalla det*, lättirriterad.

I stället för ignorativ generaliserande sats kan också interrogativ huvudsats användas (Huvudsatser § 86):

Därborta går den där karlen från Uppsala, vad heter han nu igen, bland rabatterna.
[…] det är hemskt vad den har vadheterdetnu deklinerat […] (R)

§ 117. Presupponerad fakticitet. Talaren förutsätter normalt att den generaliserande bisatsens proposition (liksom den kvesitiva bisatsens) är sann i den mening-

en att propositionen gäller för åtminstone någon av de referenter som anges av satsbasen och som passar in på satskärnans beskrivning:

Yvonne avgår *vem styrelsen än väljer till VD*. [Talaren förutsätter att styrelsen väljer någon till VD.]

Eftersom bisatskärnans proposition är presupponerad är den generaliserande bisatsens satsbas ofta utbruten (tillsammans med adverbet):

Vi stod och pratade med varandra *när det nu var som Ulf dök upp på torget*.
Yvonne avgår *vem det än blir* (*som*) *styrelsen väljer till VD*.

Den generaliserande bisatsens presupposition är dock ofta rätt innehållstom:

Bussen avgår *vad som än händer*. [Något händer ju alltid.]
Bussen avgår *hurdant vädret än blir*. [Vädret blir ju alltid på ett eller annat sätt.]
Vi pratade med varandra *när det nu var* (*som vi pratade med varandra*). [Bisatsens presupposition har just hävdats i matrissatsen.]
Jag frågade *vem det nu var* (*som jag frågade*) om mjölken. [Bisatsens presupposition har just hävdats i matrissatsen.]

I modal kontext kan den generaliserande bisatsens proposition ha neutral fakticitet:

Brandkåren kan göra en snabbutryckning, *var det än inträffar en eldsvåda*.

Kausala bisatser §118–123

§ 118. Orsak och skäl. Den kausala bisatsen inleds av en subjunktion, oftast *eftersom* eller *därför att* (Konjn, subjn, infm. § 8: c). Den fungerar prototypiskt som fritt adverbial i verbfrasen men kan också vara satsadverbial och bundet adverbial till *vara*. Den anger antingen orsaken till det sakförhållande som sägs i matrissatsen eller talarens skäl för att anta det som sägs i matrissatsen eller för att utföra en viss språkhandling med matrissatsen.

Eftersom väskan var tung, blev jag fort trött.
Eftersom väskan är så tung, är det nog mycket böcker i den.
Vem vill hjälpa mig bära, *eftersom min väska är så tung*?

Den semantiska relationen mellan matrissatsens proposition (P_m) och bisatsens proposition (P_b) kan alltså vara av följande slag:

a) Orsaken till P_m är P_b. Matrissatsen anger verkan, konsekvensen av det sakförhållande som anges i bisatsen.

Sadeln är våt, *emedan det har regnat*.
Sadeln blev våt *därför att det regnade på den*.
Det var svårt att se särskilt långt, *eftersom snåren var tätare igen nu*. (R)
Det vore också en omöjlighet, *eftersom antalet ordsammansättningar nära nog är oändligt*. (S)

Men *eftersom behärskning är den enda konst som jag behärskar till fulländning* så blev jag bara stelare än förut […] (R)
Sadeln är torr *därför att jag har ställt cykeln under taket.*

Bisatsen kan också indirekt ange orsaken till P_m såtillvida att den anger agens' skäl att utföra den handling som anges i matrissatsens P_m. Den kausala bisatsen beskriver då ett föreliggande sakförhållande som blir orsaken till agens' avsikt att handla enligt matrissatsen.[1]

Johan tog bilen, *därför att det regnade.*
Jag torkade av sadeln, *emedan den var våt av regnet.*
Eftersom jag var hungrig, beställde jag genast in mat.
De brukade äta middag tidigt, *eftersom Marianne skulle gå och lägga sig klockan åtta.* (R)
Eftersom hon inte kunde hitta på något annat ställe gick hon till båthuset med honom också. (R)

På motsvarande sätt kan ett visst sakförhållande vara skälet till att någon väljer att inte utföra en aktion:

Eftersom jag var mätt, beställde jag inte in någon mat.

I ovanstående exempel är den överordnade satsen en deklarativ huvudsats. Men bisatsen kan också underordnas huvudsatser av annan typ eller en annan bisats vars proposition direkt eller indirekt anger konsekvensen av bisatsens proposition.

Vilken sadel var våt *därför att det hade regnat?*
Var sadeln våt *därför att det hade regnat?*
Måste det vara så trögt, *eftersom börsen är ny,* tänker hon förargad […] (R)
Ta bilen *eftersom det säkert kommer att regna*!

När sadeln var våt *därför att det hade regnat …*
Eftersom sadeln var våt *därför att det hade regnat …*
Om sadeln var våt *därför att det hade regnat …*
Om sadeln vore våt *därför att det hade regnat …*
Om Janos Marton hatade hennes familj *därför att han kände sig underprivilegierad* […], då kunde Kati kanske vara till hjälp. (R)

b) Skälet för talaren att anta P_m är P_b. Matrissatsen anger alltså talarens konklusion på grundval av vetskapen om bisatsens sakförhållande (premissen).

Det har nog regnat *eftersom sadeln är våt.*
Eftersom det lyser i fönstren, så är de nog hemma.
Det har nog varit barnkammare en gång i tiden *eftersom det är galler för fönstret.* (R)
Eftersom ingenting rapporterats om den saken, misslyckades tydligen Palme med att få Castro på bättre tankar. (S)

Slutsatsdragningen är inte bunden av tidsföljden mellan orsak och konsekvens. Följande exempel kan därför sägas vara dubbeltydiga mellan en tolkning enligt (a) och en enligt (b) ovan:

Sadeln är våt *eftersom det har regnat*.
Eftersom de inte är hemma är nog dörren låst.

Den kausala bisatsen kan också ange skälet för talaren att utföra den språkhandling som anges med matrissatsen (som satsadverbial, jfr Satsadvl § 23). Bisatsen kan sålunda ange talarens skäl till att framställa en fråga:

Har det regnat, *eftersom sadeln är så våt* (menar jag)?
Vem gick sist i går, *eftersom lampan har lyst hela natten* (menar jag)?

Att ha ett skäl för ett antagande kan indirekt också vara skälet för talaren att framställa en underställande fråga för att få veta om antagandet är korrekt eller ej (dvs. gränsen mellan adverbial i verbfrasen och satsadverbial kan vara vag):

Har det regnat, *eftersom sadeln är så våt?* [Skälet till att talaren frågar ”Har det regnat?” är att sadeln är våt. Men att sadeln är våt är också skälet till att talaren antar att det har regnat, ett sakförhållande som han med sin fråga vill underställa lyssnarens avgörande.]

Om den överordnade satsen uttrycker en uppmaning kan man sällan skilja mellan talarens skäl att framställa uppmaningen och lyssnarens skäl (enligt talaren) att utföra den handling som uppmaningen avser:

Ta min cykel *eftersom sadeln på din egen är så våt*.

Valet av subjunktionen *eftersom* kunde tyda på att betydelse (b) dominerar över betydelse (a) (jfr § 120). Om bisatsen anger otillräckligt skäl eller otillräcklig orsak, används dock *(där)för att*:

Skrik inte bara *för att du har slagit dig lite*.

[1] Agens kan vara underförstådd:

På fredagen fick eleverna i högstadiet gå hem *eftersom det inte fanns någon lärare*. (S) [Den som har gett eleverna tillståndet är underförstådd.]

ANM. 1. *Därför att*, *för att* (samt i mindre utsträckning *eftersom*) kan i talspråk och ledigt skriftspråk inleda deklarativ, hävdad sats. Inledarna kan då betraktas som konjunktioner, synonyma med *ty*, *för* (Konjn, subjn, infm. § 8 not 2). Jfr § 119 not 2.

ANM. 2. Den finala satsfogningen (§ 126) är besläktad med den kausala av typ (a) ovan. Den finala satsen anger det icke föreliggande, önskvärda sakförhållandet som agens vill förverkliga med den aktion som anges med matrissatsen. Det önskade resultatet kan sägas vara ett skäl till att aktionen genomförs. Den kausala satsen anger i stället ett föreliggande, önskvärt eller icke önskvärt sakförhållande som motiverar den aktion som anges med matrissatsen.

Han tog bilen för att han inte skulle bli våt. [final satsfogning]
Han tog bilen (där)för att det regnade. Han tog bilen (där)för att han inte ville bli våt. [kausal satsfogning]

Talspråket överlappar i fråga om subjunktion (*för att*). Såväl orsak (skäl) som avsikt efterfrågas med *varför*.

– Varför läser du?
– {Därför att det är roligt. / För att jag ska få reda på mer om de grekiska filosoferna.}

ANM. 3. Den konsekutiva satsfogningen (§ 124) är i många avseenden den kausala satsfogningens konvers. Medan den kausala satsfogningen anger orsak/skäl i bisatsen och konsekvens/konklusion i matrissatsen är det tvärtom i den konsekutiva satsfogningen, dvs. konsekvens/konklusion anges i bisatsen och orsak/skäl anges i matrissatsen.

ANM. 4. Om släktskapet mellan kausal och konditional betydelse se § 140.

§ 119. Presupponerad, hävdad eller neutral fakticitet. Den kausala bisatsens proposition är antingen presupponerat sann eller får sin fakticitet från den överordnade satsen.

En kausal satsfogning som anger orsaksrelation mellan det som sägs i bisatsen och det som sägs i matrissatsen uttrycker tre propositioner: matrissatsens proposition (P_m), bisatskärnans proposition (P_b) och kausalförhållandet mellan P_b och P_m (P_k). Den språkhandling som anges av den överordnade satsen kan antingen gälla P_k enbart, varvid P_m normalt är presupponerad, eller både P_m och P_k. I båda fallen kan P_b vara presupponerad eller inte.

När den överordnade satsen är en icke-negerad, icke-modal deklarativ huvudsats är alltid P_k hävdad.[1] P_m och/eller P_b kan vara presupponerade. När P_m inte är presupponerad är den normalt hävdad (normalfallet för deklarativ sats). När P_b inte är presupponerad kan den betraktas som hävdad, även om den inte alltid anger det sakförhållande talaren främst vill övertyga lyssnaren om.[2]

Anders hostar, *därför att han är förkyld*. [(a) Både P_m och P_b presupponeras: Det är på grund av sin förkylning som Anders hostar. (b) P_b hävdas: Anders är förkyld. Det är därför som han hostar. (c) P_m hävdas: Anders hostar. Det är förkylningen (som är orsaken). (d) Både P_m och P_b hävdas: Anders hostar, ty han är förkyld.]

När den överordnade satsen är rogativ, negerad deklarativ, konditional eller underordnad ett modalt semantiskt predikat, gäller frågan, negationen etc. antingen P_k eller P_m och P_k. I det förra fallet är P_m normalt presupponerad (och ligger utanför frågans eller negationens räckvidd). P_b är antingen presupponerad eller har neutral eller (vid hävdad negerad deklarativ) hävdad fakticitet.[3]

Hostade Anders *därför att han fått medicin?* [(a) Både P_m och P_b presupponeras: Anders hade ju fått medicin, var det därför han hostade? (b) P_m presupponeras, P_b är neutral: Hade Anders fått medicin? Var det därför han hostade? (c) Frågan gäller också P_m; P_b presupponeras: Anders hade ju fått medicin. Hostade han för det? (d) Frågan gäller också P_m; P_b är neutral: Hostade Anders? Hade han fått medicin, så det var för det?]

Anders hostade inte *därför att han fått medicin*. [(a) Både P_m (icke negerad) och P_b presupponeras: Att Anders hostade var inte därför att han som du ju vet fått medicin. (b) P_m presupponeras, P_b är neutral: Att Anders hostade var inte därför att han skulle ha fått medicin. (c) P_m (negerad) hävdas, P_b presupponeras: Anders hostade inte och det var därför att han som du ju vet fått medicin. (d) Både P_m och P_b hävdas: Anders hostade inte och det var därför att han faktiskt fått medicin.]

Jag förlåter Anders om han hostade *därför att han fått medicin*. [(a) Både P_m och P_b presupponeras: … om den omständigheten att han hostade berodde på att han som vi ju vet fått medicin. (b) P_m presupponeras, P_b är neutral: … om den omständigheten att han hostade berodde på att han skulle ha fått medicin. (c) P_m är neutral, P_b presupponeras: … om han hostade och detta i så fall berodde på att han som vi ju vet fått medicin. (d) Både P_m och P_b är neutrala: … om han hostade och detta i så fall berodde på att han skulle ha fått medicin.]

Det är möjligt att Anders hostade *därför att han fått medicin*. [(a) Både P_m och P_b presupponeras: … att den omständigheten att Anders hostade berodde på att han som vi ju vet fått medicin. (b) P_m presupponeras, P_b är neutral: … att den omständigheten att Anders hostade berodde på att han skulle ha fått medicin. (c) P_m är neutral, P_b presupponeras: … att Anders hostade och att det i så fall berodde på att han som vi ju vet fått medicin. (d) Både P_m och P_b är neutrala: … att Anders hostade och att det i så fall berodde på att han skulle ha fått medicin.]

[1] När en konditional satsfogning utgör kärnan i en kausal bisats kan både matrissatsen och bisatsen i satsfogningen vara irreella eller hypotetiska. Detta hindrar inte att den kausala satsens (dvs. den konditionala satsfogningens) proposition är faktisk, eftersom själva villkorssambandet (P_k), varmed P_b kopplas till P_m, är faktiskt, även om inte P_b och P_m är faktiska. På samma sätt är den kausala satsfogningens P_k faktisk, även om dess P_b och P_m är hypotetiska.

Eftersom Lotta hade varit hemma om hon hade varit sjuk, skulle jag inte ha sett henne nyss i korridoren. [Här presupponeras villkorsrelationen mellan hemmavaro och sjukdom, samtidigt som de i villkorsrelationen ingående propositionerna förutsätts vara irreella.]

[2] När talaren faktiskt vill hävda den kausala bisatsen i sig kan han markera detta med faordföljd. Satsen kan emellertid då betraktas som en deklarativ huvudsats och inledaren som en explanativ konjunktion (§ 118 Anm. 1).

”Varför skulle det över huvud taget ha hänt nånting?” ”För att … han bor inte hemma längre. […]” (R)

[3] T.ex. vid tempusförskjutning i den överordnade satsen kan P_b också ha osannolik eller irreell faktricitet:

Jag skulle ha förlåtit Anders om han hostat *därför att han fått medicin*. [P_b är presupponerad, osannolik eller irreell.]

§ 120. Subjunktionerna *eftersom* och *därför att* (eller *emedan, för att*): tendenser till syntaktisk och semantisk differentiering. Subjunktionerna *eftersom* och *därför att* (eller *emedan, för att*) är i stor utsträckning utbytbara mot varandra. Vissa

tendenser till syntaktisk eller semantisk differentiering är dock skönjbara. Flera olikheter i användningen av de båda subjunktionerna kan härledas ur den omständigheten att *därför att* (och dess närmaste synonymer) huvudsakligen används när bisatsen har ett högt informationsvärde i förhållande till matrissatsen.

1. När matrissatsens proposition (P_m) men inte bisatsens (P_b) är presupponerad ((b)-fallen i § 119) används helst *därför att* (eller *emedan*, *för att*):

Max var ledsen. Han grät nog *därför att Josefin hade slagit honom*. [P_m presupponeras, P_b är neutral, dvs. talaren tar det inte för givet att Josefin har slagit Max.]
Nu gråter Max. Gråter han *därför att Josefin har slagit honom igen?* [samma som föregående]
Max grät en skvätt men var snart glad igen. Om han hade gråtit *därför att Josefin hade slagit honom*, hade han inte låtit sig tröstas så lätt. [samma som föregående]
Sjöng Lotta *därför att hon ville hemifrån* (eller av annat skäl)?
Lotta sjöng inte *därför att hon ville hemifrån* (utan av ett annat skäl).
Jag vet att Lotta sjöng *därför att hon ville hemifrån* (och inte av något annat skäl).
Åkte han *därför att han visste att han var jagad i Falkenberg?* (S)
Detta gör vi ju inte *därför att vi styr konsumtionen*, utan […] (S)

I satsfogningar där matrissatsens proposition framställs som påstådd, förnekad, oavgjord etc. medan bisatsens proposition presupponeras föredras ofta *eftersom*:

Hon fick inte tillfälle till det *eftersom regeringen föll*. (S)
Får jag, *eftersom statsministern kände sig litet utpekad efter min förra replik*, börja med att säga ett par ord till de andra partiledarna.

Eftersom bisats med *därför att* vanligen har högt informationsvärde förekommer den normalt inte som fundament i deklarativ huvudsats (jfr Satsbaser § 18: 1), medan *eftersom*-sats gärna står som fundament:

Johan stannade hemma, *därför att det regnade*.
?Därför att det regnade stannade Johan hemma.
Johan stannade hemma *eftersom det regnade*.
Eftersom det regnade stannade Johan hemma.

2. Om den kausala bisatsen ensam fungerar som rema, föredras *därför att* (med närsynonymer) vid presupponerad matrissats vare sig bisatsen är presupponerad eller inte (jfr § 119). Det gäller t.ex. följande fall:

a) Som svar på *varför*-fråga och som komplement till *det är*, *det var* (t.ex. vid utbrytning, § 95: a):

– Varför stannade Johan hemma? – {*Därför att/?Eftersom*} *det regnade*.
– Varför stannade Johan hemma? – Det var {*därför att/?eftersom*} *det regnade*.
Det var {*därför att/?eftersom*} *det regnade* som Johan stannade hemma.
Jag vet inte om det var av rädsla eller om det var *därför att blåsten ökade med hästens hastighet*. (R)

b) När den kausala bisatsen (ofta inledd med *för att*) anger att en omständighet inte är tillräcklig orsak:

Sadeln blir inte våt (bara) (*där*)*för att det regnar*.
Det behöver inte ha regnat *för att sadeln är våt*.

3. För att ange talarens skäl till att anta något eller till att utföra en viss språkhandling (§ 118: b) används hellre *eftersom* än *därför att*. När bisatsen motiverar ett omdöme med avseende på sannolikhet eller önskvärdhet eller en språkhandling, är *eftersom* den naturliga subjunktionen, också när bisatsen är finalt placerad.

Det var ju slöseri *eftersom de ändå var dödsdömda*. (R)
Wittlingers pjäs är naturligtvis alltid tacksam, *eftersom den innehåller en ren uppvisningsroll* […] (S)
Det borde väl bli någon skandinavisk skådespelare *eftersom boken handlar om en svensk i Paris och alla hans äventyr*. (S)
Det är tydligen helt onödigt, *eftersom alla partiers företrädare tycks hålla med oss*. (S)
Ta min cykel, *eftersom jag lika gärna kan gå*.
Har du cyklat, *eftersom du redan är här*?

§ 121. Satsfogning av typen *Dum som jag var, sålde jag den*. Som kausal bisats kan räknas en konstruktion som består av satsbas + *som* + af-satskärna, där satsbasen fungerar som predikativ (som regel till *vara*) i bisatsen:

Dum som jag var (så) sålde jag den.
Vi lät gräset växa, *oerfarna som vi var*.
Trädgårdsmästare som han var (så) fick han snart fason på rabatterna.
Klok som han är, vet han att systern Astrid är på väg till arbetet. (S)
Uppfostrade som vi var på Irlands historia och fornsägner var det första gången vi hörde någon använda ordet revolution om annat än om blod och vapen […] (R)

Vanligen är subjektet i bisatsen och i matrissatsen koreferentiella som i exemplen ovan, men det förekommer också att bisatsens subjekt är koreferentiellt med annat led i matrissatsen eller med inget led alls:

Vi kallade honom Rödluvan, *rödhårig som han var*.
Det hade gett honom en chock först, *van som han var vid sin omgivnings relativa ärlighet* […] (R)
Dumma som vi var, så fick gräset växa bäst det ville.

Bisatsen placeras i deklarativ huvudsats oftast som fundament och följs då optionellt av adjunktionellt *så*, men den kan också stå i någon av de andra adverbialspositionerna:

Hon reste mycket under SIDA-tiden, *engagerad som hon var i u-landsfrågorna* […] (R)
Bara vi är kvar här – *dumma som vi är* – för att bli mördade i våra sängar! (R)

Bisatsen anger orsak och matrissatsen konsekvens (jfr § 118: a).

ANM. Konstruktionen *dum som jag var* kan alternativt ses som ett fritt predikativ i den överordnade satsen, med *dum* som huvudord och *som* + satskärnan som bestämning, jfr Predv § 52 Anm.

§ 122. Satsfogning av typen *Som den pedant jag är tog jag bort tidningarna från köksbordet*. Som kausal bisats kan räknas en konstruktion som består av satsbas + af-satskärna, där satsbasen består av *som* + en definit nominalfras med bestämd artikel och obestämt huvudord (dvs. den typ som normalt bara används före restriktiv relativsats, jfr Nomfraser § 4: 1a) och fungerar som predikativ (som regel till *vara*) i bisatsen. Bisatsen placeras i deklarativ huvudsats oftast som fundament och följs då optionellt av adjunktionellt *så*, men den kan också stå i någon av de andra adverbialspositionerna.

Walter fruktade *som den agnostiker och tvivlare han var* det goda uppsåtet i varje positivt omdöme. (R)
Som den arvkonung han är sköter han sina barns äktenskap som vilka spekulationer som helst. (R)
Börje Hård reagerade genast *som den gode jägare och hundkarl han är* […] (R)

Vanligen är subjektet i bisatsen och i matrissatsen koreferentiella som i exemplen ovan, men det förekommer också att bisatsens subjekt är koreferentiellt med ett annat led i matrissatsen eller med inget led alls:

Som den pedant hon är (så) är hennes kök kliniskt rent.
Som den snåljåp han är (så) fick vi ingenting att äta.

Bisatsen anger orsak och matrissatsen konsekvens (jfr § 118: a).

ANM. Konstruktionen *som den pedant jag är* kan alternativt ses som ett *som*-inlett fritt predikativ i den överordnade satsen, bestående av en nominalfras med restriktiv relativsats, jfr Predv § 52 Anm.

§ 123. Satsfogning av typen *Så fina blommor som du har måste du vara expert*. Som kausal bisats fungerar en konstruktion som består av satsbas + *som* + af-satskärna, där satsbasen utgörs eller inleds av *så*, *sådan*, som anger hög grad i något avseende. Satsbasen kan ha olika slag av satsledsfunktion.

Så många järn i elden som han har (så) ska vi inte räkna med honom.
{*Så som han kör/Så snabba bilar som han kör omkring i/Så som du ser ut/Sådan som han ser ut*} (så) händer det lätt en olycka.
Det händer lätt en olycka *så fort som han kör*.
Så många som handlar här (så) blir du snart rik!
Så illa som jag mådde gav jag fan i allting. (R)
Så dåligt som ljuset var i korridoren skulle jag säkert ha blivit rädd jag också […] (R)

En satsbas som skulle ha bestått av bara *så* kan vara utelämnad framför *som*-satsen:

Du blir snart sjuk, (*så*) *som du arbetar och står i*.

Bisatsen står i deklarativ huvudsats oftast som fundament och följs då optionellt av adjunktionellt *så*, men den kan också placeras på de andra platserna för adverbial:

[…] Anita kommer att bli ensam, *så egensinnig som hon är och så som hon lever*! (R)
Det förstår jag *så fint som du målar*. (R)
Den här gången vågar jag, *så lite som han har läst*, inte spå om utgången.

Bisatsen aktualiserar ett sakförhållande som karakteriseras av hög grad. Sakförhållandet är talarens skäl att dra den konklusion som anges av matrissatsen (jfr § 118: b).

ANM. Konstruktionerna *så fina blommor som du har*, *sådan som du ser ut* etc. kan alternativt analyseras som enledade huvudsatsekvivalenter med komparatorn *så* eller *sådan* bestämd av en komparativ bisats. Jfr § 86: a och Icke satsf. men. § 28: a. Konstruktionerna visar också till både struktur och betydelse likheter med expressiva fraser och satser, jfr Icke satsf. men. § 36: 1 och Huvudsatser § 90. För typen *så egensinnig som hon är*, med adjektivfras och verbet *vara*, jfr Predv § 52 Anm. (med den alternativa analysen som fritt predikativ).

Konsekutiva bisatser § 124–125

§ 124. Följd. Den konsekutiva bisatsen används både som fritt och bundet adverbial i verbfrasen och som bundet adverbial till *så* eller *sådan* (samt talspråkligt som satsadverbial). När bisatsen är adverbial i verbfrasen är dess prototypiska inledare subjunktionen *så att* (i ledigt språk *så*), när den är komplement till *så* eller *sådan* är dess inledare i skriftspråk normalt *att*, i ledigt språk också *så* (*att*) (se vidare Konjn, subjn, infm. § 8: e).[1]

Det blåste *så att vi blev alldeles stelfrusna*.
[…] hennes huvud var vänt mot väggen *så att bara de rödbruna lockarna syntes*. (R)
Han gjorde *så att vi måste gå i konkurs*.
Det blåste så hårt *att vi blev alldeles stelfrusna*.
Det blev en sådan chock *att han nästan tappade taget*. (R)
Min bästa kompis är så blyg, *så hon får sitta bredvid en annan flicka*. (S)
[…] du kanske gillar honom så mycket *så att du blir lessen om jag säjer att han inte fattar*. (R)

Konsekutiv bisats kan inte stå som fundament i deklarativ huvudsats (§ 84: 3a):

**Så att vi blev alldeles stelfrusna* blåste det.

Den konsekutiva bisatsen anger följden (konsekvensen, resultatet) av matrissatsens aktion. Som adverbial i verbfrasen anger den ofta följden av att något över huvud taget skett eller sker.

Han ställde sig i dörren *så att hon direkt kunde se honom*.
Ge henne en kram, *så att allting blir bra*.
Han snurrade sin bägare *så att bottenskylan vin virvlade runt* […] (R)
Arrangemang har vidtagits *så att banken i Genève tar emot oss tidigt i morgon bitti* […] (R)
Anne har gjort *så att gänget har accepterat mig*. (R)

Den konsekutiva bisatsen kan också ange följden av det sätt på vilket något sker eller är. Bisatsen är då vanligen adverbial till *så* eller *sådan* men kan också direkt bestämma verbet, dvs. sättsangivelsen i matrissatsen är utelämnad.

Han spelar numera ˈså [≈ på ett sätt som gör] *att även jag kan lyssna på honom med behållning.*
Sprinten är ˈså formad *att den bara passar till ett av hålen.*
Vinden låg i en ˈsådan riktning *att man inte kunde använda vårt enkla segel.*
Jag fick en ˈsådan kortlek *att jag inte kunde lägga patiens med den.*

Han spelar numera $_0$*så att även jag kan lyssna på honom med behållning.*
Sprinten är formad $_0$*så att den bara passar till ett av hålen.*
Hon har en teknik $_0$*så att man faktiskt måste beundra henne.*
Kappan hon bär är ojämn nertill *så att det trispiga fodret hänger utanför och lyser grönt* […] (R)
Den är konstruerad *så att alla mynten är synliga* […] (R) [I denna satsfogning kan antingen en *att*-inledd bisats vara bestämning till ett betonat *så* eller en *så att*-inledd bisats vara bestämning till *konstruerad*.]

Den konsekutiva bisatsen kan vidare ange följden av att en viss ej närmare specificerad grad föreligger. Denna betydelse tillkommer bisatsen framför allt när den är komplement till *så* och *sådan* eller *till den grad* i matrissatsen.[2] Den grad som avses i matrissatsen är samma eller högre än som behövs för att bisatsens sakförhållande skall följa.

Deras längtan var så stor *att de skakade när de omfamnade varandra.* (R)
Texten är dessutom så liten *att många äldre förmodligen inte ens kan uppfatta den.* (S)
Jag har en sådan huvudvärk *att jag inte kan tänka.*
Hon kunde ibland mitt i sin energi gripas av en sådan apati *att allt hon gjorde blev till en oändlig möda* […] (R)

Ibland uttrycker bisatsen konsekvens av grad även när den inleds med obetonat *så att* och inte är komplement till ett explicit graduttryck i matrissatsen:

Det hettade *så att* [≈ så pass att] *vi kunde känna värmen på långt avstånd.* (R)
Och på julafton grät vi i varsin telefonlur *så att* [≈ så ymnigt att] *atlantkabeln rostade av på mitten* … (R)

[1] Subjunktionen *så att* är obetonad. Om *så* i matrissatsen är huvudord till konsekutiv *att*-sats som komplement är normalt detta *så* betonat.

[2] Talspråkligt förekommer det att den konsekutiva bisatsen reduceras till inledaren i meningar av emotiv karaktär. I konstruktioner av denna typ får *så* (… *så*) konventionaliserad betydelse av hög grad.

Hon var så smal ˈ*så.*
Hon var så smal $_0$*så.*

ANM. *Så* och talspråkligt *så att* kan inleda fa-sats. Denna är då hävdad och inledarna betraktas som konjunktioner (Konjn, subjn, infm. § 2: e, 8 not 6). Den konsekutiva satsfogningens avgränsning mot samordning med konklusivt/konsekutivt *så* är dock semantiskt vag, och man finner framför allt i talspråk efter inledaren *så* ofta fa-sats utan att skillnaden i betydelse är påfallande.

Du var så liten, så du nådde inte opp ensengång. (R)
För han låg så skönt och så djupt så han ville inte stiga upp. (R)

Jämför med af-sats (konsekutiv bisats):

Ja, här har vi nu en gosse som är så liten *så han inte når opp ensengång.* (R)
[…] han var så liten, *så Edit gärna fick titta på.* (R)

En semantisk skillnad mellan konsekutiv bisats och *så* (*att*) + deklarativ huvudsats är att i det förra fallet endast orsak – följd anges, medan i det senare fallet relationen också kan vara skäl – konklusion:

Det regnade *så* (*att*) *sadeln strax blev våt.*
Det regnade, så (att) sadeln blev strax våt.

*Sadeln är våt *så* (*att*) *det nog har regnat.*
Sadeln är våt, så (att) det har nog regnat.

Mellan den konsekutiva bisatsen och konklusivt *så* (*att*) + deklarativ huvudsats finns också en informationsstrukturell skillnad, såtillvida som den konsekutiva bisatsen (af-satsen) inte uttrycker någon egen språkhandling, medan huvudsatsen (fa-satsen) uttrycker en egen språkhandling (vanligen ett påstående):

Vi har låtit grannarna veta, *så* (*att*) *de inte kommer med förning.*
Vi har låtit grannarna veta, så (att) de kommer inte med förning.

Härmed sammanhänger att *så* (*att*) med fa-sats inte kan ange en följd av aktionen i en sats som anger uppmaning, sökande fråga o. d.:

Låna henne din cykel, *så* (*att*) *hon strax kan köra i väg.*
*Låna henne din cykel, så (att) hon kan strax köra i väg.
Lånade du henne din cykel, *så* (*att*) *hon strax kunde köra i väg?*
*Lånade du henne din cykel, så (att) hon kunde strax köra i väg?

§ 125. Hävdad, presupponerad eller neutral fakticitet. Den konsekutiva bisatsen anger ett faktiskt sakförhållande, när matrissatsen anger ett sakförhållande som hävdas eller förutsätts vara sant.[1] När matrissatsen är presupponerad är också bisatsen det. När matrissatsen är hävdad framstår vanligen också bisatsens proposition som mer eller mindre tydligt hävdad.

Eftersom du snarkade *så att jag vaknade* är det inte mer än rätt att du går upp och fixar kaffet.
Det regnade *så att sadeln blev våt.*
Han sköt *så att det osade.* (S)
Jag vred om strömbrytaren *så att ljuset tändes därute.* (R)
Vattnet var så eftertraktat *att alla inte kunde få vad de ville ha.* (S)

När matrissatsen (eller dess underordnade verbfras) inte anger ett faktiskt sakförhållande (hävdat eller presupponerat), har bisatsens proposition neutral fakticitet:

Och blås hårt *så att alla hör*! (R)
Grädda på lite lägre värme *så att all smet hinner "stanna"*. (S)
Varför tar du inte bilen *så att du hinner fram i kväll?*
Låg suggan *så att ungarna klämdes ihjäl?*
Ni är kanske tillsammans, *så att jag stör er?* (R)
Det ville de inte säga *så att hon hörde det*.
[…] jag måste hitta Lennart *så att allting kan bli som vanligt igen* […] (R)

När matrissatsen är en negerad deklarativ huvudsats gäller negationen som regel hela satsfogningen, dvs. inte bara matrissatsens proposition tolkas som hävdad i sin negerade form utan också den konsekutiva bisatsens proposition uppfattas som negerad:[2]

Till skillnad från Berglund hade inte Karlgren någon bil, *så att han som sin granne ständigt behövde oroa sig för verkstadsräkningar och vinterhalka*. [Dvs. det var inte så att Karlgren hade någon bil så att han behövde oroa sig för verkstadsräkningar och vinterhalka.]

Till skillnad från vad som är fallet i de kausala och de finala satsfogningarna kan normalt inte en överordnad deklarativ sats i konsekutiv satsfogning ha presupponerad fakticitet. Därför kan heller inte den konsekutiva satsen brytas ut (eftersom den utbrutna satsens proposition normalt är presupponerad, § 39).

Lisa ryckte till *så att armen ögonblickligen gick ur led*.
?Det var *så att armen gick ur led* som Lisa ryckte till.

[1] Den konsekutiva bisatsens proposition kan framställas som irreell eller osannolik med tempusförskjutning eller konjunktiv (§ 14: 3, 4):

Det var så kallt *att man hade kunnat frysa ihjäl*.
Det är så kallt *att det vore vansinnigt att gå ut utan mössa och vantar*.

[2] Genom att använda kontrastbetoning kan talaren dock visa att endast matrissats eller endast bisats är rematisk:

Anna ''halkade inte så att hon bröt benet utan hon blev ''knuffad. [Talaren kan förutsätta att lyssnaren vet att Anna bröt benet.]
Anna halkade inte så att hon bröt ''benet utan så att hon vrickade ''armen. [Talaren kan förutsätta att lyssnaren vet att Anna halkade.]
''Halkade Anna så att hon bröt benet eller blev hon ''knuffad?
Halkade Anna så att hon bröt ''benet eller så att hon vrickade ''armen?

Om man vill ange en följd av en negerad proposition används en konklusivt samordnad deklarativ huvudsats (jfr § 124 Anm.):

Han har inte någon bil längre, så (att) han behöver inte oroa sig för verkstadsräkningar och vinterhalka. Jfr: ?Han har inte någon bil längre, så att han inte behöver oroa sig för verkstadsräkningar och vinterhalka.

Finala bisatser §126–127

§ 126. Avsikt. Den finala bisatsen har som inledare någon av subjunktionerna *för att* eller (i ledigt språk) *så att* (se vidare Konjn, subjn, infm. § 8: f).[1] Satsen har som finit verb alltid hjälpverbet *skall/skulle*.[2] Den har sin prototypiska användning som fritt adverbial men kan också vara bundet adverbial vid *vara* och (i talspråk) satsadverbial.

Den finala bisatsen anger avsikten med den agentiva aktion som anges i matrissatsen:

Han gjorde fönstren små *för att värmen inte skulle läcka ut*.
Till sist måste man driva bort korna därifrån, *för att dom inte ska svälta ihjäl*. (R)
Bengta serverade kaffet och trädde den broderade mössan över kannan, *så att den skulle hålla sig varm*. (R)
Jag skaffade mig inte den här stiliga frisyren bara *för att du ska tycka att jag är söt*. (R)
Man måste sätta stöttor under de tyngsta grenarna, *för att de inte skulle knäckas av sitt överflöd*. (R)
För att de inte skulle tro att skriket kom från någon utomstående skrek Gäddan igen. (R)

Matrissatsen kan sakna uttryck för agens:

[…] de hade fått vänja sig vid att söka föda i sanden, föda som gavs dem endast *för att de skulle värpa*. (R) [Uttryck för agens saknas i den passiva matrissatsen.]

Matrissatsen behöver inte heller direkt ange den agentiva aktionen, utan den kan också beskriva ett tillstånd som någon åstadkommit i syfte att få till stånd den aktion som anges av den finala bisatsen:[3]

Fönstren är små *för att värmen inte ska läcka ut*.
Barnen lekte på backen och dörren stod vidöppen *för att den friska luften skulle spola genom huset*. (R)
Då är jag klädd i vadmalsrock och simpla stövlar, *för att de inte skall skygga för min rikedom*. (R)
Vi har ju fått den här lagen just *för att folk inte ska kunna slängas ut hur som helst*. (R)

Den finala bisatsen själv anger ofta men inte nödvändigtvis en icke-agentiv aktion:

Han betalade dem bra *för att de inte skulle längta bort*. [icke-agentiv aktion i den finala bisatsen]
Han betalade dem bra *för att de skulle arbeta hårdare*. [agentiv aktion i den finala bisatsen]

Den som är agens utgår ifrån att den aktion som anges i matrissatsen (med viss sannolikhet) medför den aktion som anges i bisatsen. Detta antagande bygger han på erfarenheten av ett generellt orsakssamband mellan olika sakförhållanden. Liknande föreställningar om generella orsakssamband ligger bakom konditionala och kausala satsfogningar, se § 140.

Användningen av final sats förutsätter vidare att den som åstadkommer matrissatsens aktion önskar att bisatsens aktion förverkligas och att denna önskan är skälet till att den agentiva aktionen företas.[4]

[1] Den lexikaliserade subjunktionen *för att* kan också inleda en kausal bisats (§ 118):

Han gick hem för att han inte mådde bra.

Såväl final som kausal bisats åsyftas anaforiskt och efterfrågas med *därför* respektive *varför*.

Prepositionen *för* + en narrativ *att*-sats kan också fungera som bundet adverbial till verb eller adjektiv eller attribut till substantiv (Advl § 39, Adjfraser § 32, Nomfraser § 58: 2):

De oroade sig för att de kunde bli sedda. Jfr: De oroade sig för något.
Han var rädd för att det skulle bli regn. Jfr: Han är rädd för något.
Detta är ett bevis för att de hör samman. Jfr: Detta är ett bevis för deras samhörighet.

Prepositionen + den narrativa bisatsen kan vara bundet adverbial till *tillräckligt*, *nog*, *alltför*, *lagom* (Adjfraser § 15). Betydelsen hos adverbialet erinrar om den konsekutiva bisatsens. Dessa bisatser har liksom de finala bisatserna hjälpverbet *skola*:

Det är inte tillräckligt mörkt för att vi ska kunna smyga oss dit osedda.
Bilen är för lång för att du ska få in den i garaget.
Här är nog proviant för att vi ska klara oss en vecka till.

[2] När den ålderdomligt pastischerande inledaren *på det att* används, brukas hjälpverbet *må* i bisatsen:

[…] sin vänstra arm håller hon lyftad mot kyparen, *på det att han må fylla det champagneglas som glimmar mellan naglarnas blodstänk*. (R)

Det är eljest hjälpverbet *skola* som tydligast skiljer finala bisatser från kausala eller konsekutiva med samma inledare:

Det är bara *för att de skall inse sin skuld*. Jfr: Det är bara för att de inser sin skuld. [kausal bisats]
Han ställde sig i dörren *så att hon skulle se honom*. Jfr: Han ställde sig i dörren, så att hon såg honom. [konsekutiv bisats]

[3] I generella utsagor om att något nödvändigtvis måste vara förhanden för att något annat skall vara möjligt kan det senare ledet uttryckas med en *för att*-sats. Matrissatsen innehåller då *måste*, *nödvändigt*, *behöver* e.d. Här är normalt den finala relationen mellan propositionerna förbleknad och matrissatsen behöver inte direkt eller indirekt ange en agentiv aktion. *För att*-satsen kan då parafraseras med en konditional bisats (med det finita hjälpverbet *skall*/*skulle*).

Det behöver regna nu *för att det ska växa*. Jfr: Det behöver regna nu om det ska växa.
Tövädret måste vara längre *för att tjälen ska gå ur jorden*. Jfr: Tövädret måste vara längre om tjälen ska gå ur jorden.
Men *för att den skall uttrycka sig intelligent* måste resten av kroppen vara täckt och det är det som bestämmer mitt beteende med Eustache. (R)

Här kan också en konsekutiv *så att*-sats användas (utan *skulle*). Också *så att*-satsen är hypotetisk och anger till skillnad från *för att*-satsen bisatsens sakförhållande som önskat.

Det behöver regna nu så att jorden blir genomfuktad. [Talaren önskar att jorden blir genomfuktad.]
Jfr: Det behöver regna nu *för att jorden ska bli genomfuktad*. [Talaren kan vara likgiltig inför om jorden är genomfuktad eller ej.]

[4] Den finala bisatsens semantiska släktskap med den kausala bisatsen är tydligt. Skälet till att en aktion företas kan ju vara både ett önskat sakförhållande (final bisats) och ett föreliggande sakförhållande (kausal bisats, se § 118: a).

Han tog bilen *för att det inte skulle regna på hans nya hatt*. Jfr: Han tog bilen därför att det regnade. [kausal bisats]

Den finala satsen är emellertid också besläktad med den konsekutiva satsen, eftersom båda satstyperna anger konsekvens. Skillnaden är att den finala satsen anger avsedd, inte nödvändigtvis förverkligad konsekvens medan den konsekutiva satsen prototypiskt anger faktisk konsekvens (§ 125).

Han höll paraplyet över henne *för att hon inte skulle bli blöt*. Jfr: Han höll paraplyet över henne så att hon inte blev blöt. [konsekutiv bisats]

Den semantiska skillnaden mellan final sats (med *skola*) och konsekutiv sats (utan *skola*) är nära nog upphävd i kontexter där matrissatsen anger något som önskat eller nödvändigt:

Du måste skynda dig *för att middagen ska bli färdig i tid*. Jfr: Du måste skynda dig så att middagen blir färdig i tid.

§ 127. Neutral fakticitet. Den finala bisatsens proposition har neutral fakticitet: den säger inget om huruvida de åsyftade konsekvenserna blir eller har blivit verklighet:[1]

Svenssons åkte till Alperna *för att hon skulle få åka skidor* – men där fanns ju inte någon snö vid den tiden på året.

När de äntligen träffades *för att de skulle få tala om sina känslor för varandra*, var hon så chockad att det bara låste sig för henne […] (R)

I en final satsfogning är den finala bisatsen (inklusive den finala subjunktionen) alltid rematisk. Matrissatsens proposition kan vara presupponerad men behöver inte vara det (jfr kausal bisats § 119).

Bengt arbetar över *för att han ska kunna ta en längre semester*. [Talaren kan med denna mening påstå antingen att den omständigheten att Bengt arbetar över – som då är bekant för lyssnaren – har till syfte att möjliggöra en längre semester eller att Bengt arbetar över och att han gör det i ett visst syfte.]

Arbetar Bengt över *för att han ska kunna ta en längre semester*? [Talaren kan med denna mening fråga antingen om det att Bengt arbetar över – vilket då är bekant för både talare och lyssnare – har till syfte att möjliggöra en längre semester eller om Bengt arbetar över och om detta sker i det nämnda syftet.]

Bengt arbetar inte över *för att han ska kunna delta i en facklig kurs*. [Talaren kan med denna mening påstå antingen att den omständigheten att Bengt arbetar över – som är bekant för lyssnaren – inte har till syfte att möjliggöra deltagande i facklig kurs eller att Bengt inte arbetar över och att detta beror på att han vill delta i en facklig kurs.]

[1] När den finala bisatsen är underordnad en kvesitiv sats som retorisk fråga (Huvudsatser § 81: 2) får den närmast en konsekutiv, presupponerat faktisk innebörd:

Vad har jag gjort *för att du ska vara så elak?* Jfr: Vad har jag gjort eftersom du är så elak? Jag har ingenting gjort för att du ska vara så elak.

Final bisats kan också vara hävdad och användas med överförd, förbleknat ironisk betydelse. Den konstrueras då ofta med *bara*:

Efter många besvärligheter hade hon lyckats hitta sin forna kärlek *bara för att de omedelbart skulle tvingas inse att ingenting var längre som förr*.

Denna överförda betydelse är vanligare vid infinitivfras med *för* än vid final bisats (Inffraser § 16: a).

Koncessiva bisatser § 128–130

§ 128. Otillräckligt hinder eller vilseledande premiss. Den koncessiva bisatsen inleds av subjunktion, vanligen *fastän* eller *även om* (se vidare Konjn, subjn, infm. § 8: d). Den fungerar prototypiskt som fritt adverbial i verbfrasen. Särskilt om den står som fundament kan matrissatsen hänvisa till den med ett adversativt satsadverbial som *ändå*, *likväl*, *i alla fall*.

Även om jag hade varit sjuk, hade jag i alla fall farit till Hjo.
Fastän detta är galenskap så är det likväl metod däri. (S)
Och *fastän Didrik tyckte att Abdon hade rätt* svarade han ändå att kreaturens liv var ett enda dagligt offrande […] (R)

Vissa subjunktioner (*antingen*, *vare sig*) inleder disjunktivt samordnade koncessiva bisatser:

Du bär ansvaret för dem *antingen du gillar dem eller inte*. (R)
Vare sig de stannade här tills Joe kunde gå igen eller gav sig i väg med Joe på släden, behövde de mer mat, helst en säl till. (R)

Den koncessiva satsfogningen kan sägas ange en sviken förväntan. Bisatsen anger antingen ett otillräckligt hinder för matrissatsens aktion (matrissatsens aktion är inte en väntad konsekvens av bisatsens) eller en vilseledande premiss för matrissatsens sakförhållande (matrissatsen är inte en väntad konklusion av det som sägs i bisatsen). Med hänsyn till vad som sägs i bisatsen kunde man alltså ha tänkt sig eller förväntat sig att matrissatsens proposition inte var giltig.

Sadeln är visst torr, *fastän det har regnat*. [Att det har regnat är ett väntat men otillräckligt hinder för att sadeln är torr.]
Eftersom sadeln är torr *fastän det har regnat* …
Om sadeln är torr *fastän det har regnat* …
Locken på centrifugerna gick att lyfta *fastän maskinerna gick för fullt*. (S)
Vi skrinnare får väl vara nöjda *även om inte medaljerna stod som spön i backen*! (S)
Mina tallar har vägverket sålt till massaved, *ehuru marken alltjämt är i min ägo*. (S)
Det har nog regnat *fastän sadeln är torr*. [Att sadeln är torr är en vilseledande premiss för konklusionen att det har regnat.]

På motsvarande vis förhåller det sig när matrissatsen uttrycker en uppmaning eller en fråga. Talaren uppmanar lyssnaren att inta ett förhållningssätt som man inte självklart kunde ha förväntat sig med tanke på vad som sägs i bisatsen eller han frågar om en viss proposition är sann trots ett tänkbart hinder för detta.

Lämna du regnskyddet hemma, *fastän det regnar just nu*. Det blir snart uppehåll. [Dvs.: Det brukar inte vara rådligt att lämna regnskyddet hemma när det regnar. Jag uppmanar dig att ändå göra det.]

Är sadeln torr *fastän det har regnat?* [Dvs.: Sadeln brukar inte vara torr om det har regnat. Jag frågar dig om det ändå förhåller sig så.]

När matrissatsen är en kvesitiv huvudsats eller bisats är det dennas presupponerade proposition (§ 76, Huvudsatser § 74) som kunde ha tänkts eller förväntats vara falsk med hänsyn till vad som sägs i bisatsen:

Vem tog min cykel *fastän alla vet att jag behöver den?* [Dvs: Om någon vet att ägaren behöver sin cykel, brukar han inte ta den. Jag frågar dig vem som ändå tog den.]

Medan den kausala satsfogningen väljs när en kombination av två sakförhållanden passar till vad som kan förväntas, väljs alltså den koncessiva satsfogningen när kombinationen i högre eller lägre grad bryter mot vad man kunde vänta sig:

Sadeln är torr *fastän det har regnat hela dagen*. [Jfr med kausal bisats: Sadeln är våt eftersom det har regnat hela dagen. Jfr det generella kausalsambandet uttryckt med konditional bisats: En sadel är våt om det har regnat hela dagen.]

Till skillnad från en motsvarande konditional satsfogning (i normalfallet) gäller i en koncessiv satsfogning alltid matrissatsen oavsett om bisatsens proposition är eller blir sann. Om man har sagt *Lasse kommer även om han inte har tid*, så har man också påstått att Lasse kommer.

Också de disjunktiva satserna anger någonting som kunde göra matrissatsens proposition mindre väntad. Ibland anger båda bisatserna var för sig lika tänkbara hinder.

Schemat bryter samman *vare sig Kristina kommer tillbaka eller Lena blir färdig med sitt jobb tidigare än beräknat*.

I andra fall anger den ena bisatsen en rimlig förutsättning och den andra ett rimligt hinder (vanligen en logisk eller pragmatisk negering av den rimliga förutsättningen). Innebörden blir alltså att den överordnade satsens sakförhållande inte (som i en konditional satsfogning) är beroende av det eller de sakförhållanden som nämns i den koncessiva bisatsen.

Jag far till Mallorca, *vare sig du åker med eller jag måste fara ensam*.

Antingen Kristina hinner fram eller hon blir fördröjd i Linköping, måste vi ta mötet i kväll.

I hennes ögon är du ägare till en gul solhatt, *vare sig du vill eller inte*. (R)

Hur en kvinna än vänder sig, *antingen hon gifter sig eller förblir mö*, så nog får hon det svårt alltid. (R)

Sådana disjunktivt samordnade satser tolkas ofta som att matrissatsen gäller under alla omständigheter.

ANM. 1. *Fast* (och *fastän*) kan också inleda fa-satser av olika slag. Inledarna betraktas som konjunktioner (motsvarande *men*) och satserna är huvudsatser (Konjn, subjn, infm. § 8 not 3).

Det växer bra, fast(än) det har inte regnat på två veckor.
Och det är en bekväm tillvaro att gå i skolan … fast den sortens liv kan inte hålla på i evighet. (R)
Hon ser bra ut, fast(än) säg det inte till henne.
Nu är läget hyfsat, fast(än) tänk om det börjar regna.

ANM. 2. Otillräckligt hinder anges också med generaliserande bisats, särskilt när den har satsadverbial som *än*, *så* (§ 115):

Vad du än gör, så ska jag stödja dig.

Generaliserande sats kan dock ofta inte direkt parafraseras med koncessiv bisats:

Vad du än säger så går jag hem nu. Jfr: *Även om du lovar mig guld och gröna skogar* så går jag hem nu.
Vem jag än pratar med om saken så blir han irriterad. Jfr: *Även om jag pratar med den allra mest saktmodige om saken* så blir han irriterad.
Hur fort du än cyklar, så hinner du inte upp henne. Jfr: *Även om du cyklar hur fort som helst*, så hinner du inte upp henne.

Liksom vid disjunktiv koncessiv bisats är vid generaliserande bisats med liknande betydelse matrissatsens proposition ofta rimlig under förutsättning att det interrogativa ledet avser vissa referenter men inte rimlig om det avser andra:

Jag far till Mallorca, vad som än händer (med pengarna). [Dvs: Vare sig x händer – som är en rimlig förutsättning – eller om y händer – som kan verka som ett hinder – så far jag till Mallorca.]

Rogativ bisats inledd av *oavsett*, *likgiltigt* har ungefär samma betydelse som disjunktiv koncessiv bisats (§ 66). *Oavsett om*, *likgiltigt om* kan ses som svagt lexikaliserade koncessiva subjunktioner (§ 66, Konjn, subjn, infm. § 8: d):

Man måste vara lojal mot den man arbetar för, *oavsett om det är ett privat företag eller en offentlig förvaltning* […] (S)

Också en konditional satsfogning får koncessiv betydelse om matrissatsen har ett adversativt satsadverbial som *ändå* eller om bisatsen innehåller ett satsadverbial som *än*, *också*, *så* eller ett led med *aldrig så* (§ 136):

Om jag hade varit sjuk, så hade jag ändå farit.
{Om/Ifall} hon {än/också/så} lämnar mig, så ska jag alltid älska henne.
{Om/Ifall} du ger mig aldrig så mycket blommor, så får du ändå inte följa med till Mallorca.

Om komplexa meningar, där en direktiv sats med strukturen *låt vara* + narrativ bisats har en betydelse som erinrar om en koncessiv bisats, se Huvudsatser § 46 not 1.

Om temporala bisatser inledda av *medan* med betydelse av motsättning se § 104: c.

§ 129. Olika fakticitet. De koncessiva satsernas fakticitet sammanhänger med valet av subjunktion.

a) En sats som inleds av *fastän*, *fast*, *ehuru*, *trots att*, *oaktat att* är presupponerat faktisk:

Sadeln är torr, *fastän det har regnat*.
Ta cykeln, *fastän det har regnat*.
Är sadeln torr, *fastän det har regnat?*
Vem har tagit min cykel, *fastän det har regnat hela dagen?*

I alla dessa fall förutsätter talaren att det har regnat.[1]

b) Sats som inleds av *även om*, *också om*, *om också*, *om än* har prototypiskt en faktacitet som överensstämmer med de konditionala bisatsernas. De olika hållningarna till satsens sanningshalt (neutral, osannolik, ireell) anges med tempus (eller modus) och *skulle* på samma sätt som i de konditionala satsfogningarna (Tempus § 44, jfr § 132).

Även om Lindgren skriver under papperet i detta nu, så hinner det inte hit i tid.
Om också Lindgren skulle få platsen, så finge vi problem med biblioteksarbetet.
[…] *även om det skulle rasa ner tegelpannor från taket* skulle han inte märka det […] (R)
Även om Lindgren var frisk nu, skulle han inte åka till Aten.
Även om Lindgren hade varit frisk nu, hade han inte åkt till Aten.
Du sa själv att de inte hade kunnat rädda din pappa *även om de hade stannat hos honom*. (R)

Också de disjunktiva koncessiva satserna överensstämmer i fråga om fakticitet med de konditionala satserna:

Det är skönt att bekänna, *vare sig man är anklagad eller inte*. (R)
Vare sig Lindgren skulle få platsen eller ej, så får vi problem med biblioteksarbetet.
Vare sig Lindgren hade varit frisk eller ej, så hade han inte åkt till Aten.

Även om, *om också*, *om än* kan emellertid också användas när bisatsens proposition förutsätts sann:

[…] den har slagkraft och god dialog – *även om den i svensk översättning låter som normalprosa* […] (S)
Romanen tillkom inte i ett svep, *även om den skrevs med entusiasm och verkligt uppgående*. (S)
Han var begeistrad över den här dikten *även om han visste att ingen tidning skulle trycka den* […] (R)
Dimman var bra. *Även om den dolde hans mardrömsfiende, björnen*, dolde den också honom själv och gjorde det omöjligt att förfölja honom. (R)

Helt synonymt med *fastän* etc. är knappast *även om* etc. ens här: *även om* medger att bisatsens påstående är en bedömningsfråga och kanske rentav är förhandlingsbart, medan *fastän* inte inbjuder till diskussion av bisatsens sanningshalt. Med *även om*-satsen anger talaren något som han själv (men kanske inte alla andra) håller för sant, med *fastän*-satsen utgår han helt enkelt ifrån att bisatsens proposition är

sann. *Även om*-satser av denna typ kommer därför ofta att upplevas som hävdade, dvs. trots sin obligatoriska af-ordföljd erinrar de om deklarativa huvudsatser inledda av *men*.

[1] När en *fastän*-sats är underordnad en sats med neutral fakticitet kan bisatsens proposition också fattas som neutral:

Om sadeln är våt *fastän det inte har regnat* har säkert småpojkarna varit framme.
Jag undrade om sadeln kunde vara våt *fastän det inte hade regnat*.

Om *fastän*-satsen själv är överordnad sats i en konditional satsfogning eller motsvarande kan den ange ett irreellt sakförhållande, vilket då utmärks med tempusförskjutning eller konjunktiv (Tempus § 43):

Jag tycker om dig *fastän du säkert skulle ha kapitulerat om hon hade lagt an på dig*.
Jag tycker om dig *fastän du säkert vore gladare nu om du vore hundra mil borta*.

§ 130. Satsfogning av typen *Så liten han var redde han upp saken*. Som koncessiv bisats fungerar en konstruktion bestående av en satsbas plus en af-satskärna, där satsbasen inleds av *så* och fungerar som predikativ (som regel till *vara*) i bisatsen:

Så liten han är måste han gå till affären varje morgon och handla.
Han måste gå och handla varje morgon, *så liten han var*.
Han är faktiskt en riktigt bra elev, *så gammal han är*. (R)
Så latinlektor jag är begriper jag inte vad detta betyder.
Du får ligga där du får rum, sa jag. *Så Greve du är*. (R)

Vanligtvis är subjekten i bisatsen och matrissatsen koreferentiella, men undantag finns:

Så gammal han var lät sonen honom hugga ved dagarna i ända.
Så stark han var – åtminstone i mina ögon – gav min bror honom ett rejält kok stryk.
Tyvärr är det inte klart för mig heller *så gammal jag är*. (R)
Respekten sitter i *så gammal han är*. (R)

ANM. Konstruktionen *så liten han är* kan alternativt ses som ett fritt predikativ i den överordnade satsen, med *liten* som huvudord och satskärnan som bestämning, jfr Predv § 52 Anm.

Konstruktionen erinrar om den som förekommer i kausala satsfogningar av typen *så liten som han var nådde han inte upp till lampan* (§ 122). I den kausala satsfogningen är *som* obligatoriskt, och där anger *så* hög grad, vilket inte är fallet i den motsvarande koncessiva satsfogningen.

Konditionala bisatser § 131–141

§ 131. Villkor. Den konditionala bisatsen inleds vanligen av subjunktion, oftast *om* (Konjn, subjn, infm. § 7: c, 8: g), och bisatskärnan är då en af-sats:

Jag kan komma tidigare i morgon, *om det inte snöar*.

Som fundament i deklarativ huvudsats (och narrativ fa-sats) kan den konditionala bisatsen sakna inledare. Den har då samma form som en rogativ huvudsats (se § 134).

Snöar det inte, (så) kan jag komma tidigare i morgon.

Satsadverbialen *inte* och *bara* kan placeras intill subjunktionen även om subjektet inte är betonat (jfr Satsens struktur § 8: a):[1]

Om inte det snart regnar så blir det ingen svamp i år. [Också: Om det inte snart regnar så blir det ingen svamp i år.]
Om bara det ville regna nu, så skulle ni få se på svamp. [Också: Om det bara ville regna nu, så skulle ni få se på svamp.]

Den konditionala bisatsens typiska funktion är att vara fritt adverbial i verbfrasen, men den kan också vara satsadverbial och i vissa fall (inledd med *om*) ha nominal funktion.

Med den konditionala bisatsen anger talaren ett tillräckligt villkor för matrissatsens sanning. Om den konditionala satsens proposition är sann så är alltså också matrissatsens proposition sann. Talaren kan hävda att villkorsförhållandet gäller, han kan fråga om det gäller, han kan fråga under vilka omständigheter det gäller, han kan befalla att villkorsförhållandet skall gälla (dvs. att något skall ske om ett visst villkor föreligger) och han kan presupponera att det gäller.[2]

Cecilia följer med *om Martina far till Örebro*.
Följer Cecilia med *om Martina far till Örebro?*
Vem följer med *om Martina far till Örebro?*
Följ med *om Martina far till Örebro*!
Eftersom Cecilia följer med *om Martina far till Örebro …*
Om inflationen blir högre, så innebär det att de som bara fick de generella pengarna får sänkta reallöner. (S)
[…] industriministern får se sig om efter en ny styrelse, *ifall han försöker korrigera strukturplanen*. (S)
Sett från de andra parternas synpunkt skulle ju staten begå ett avtalsbrott *ifall riksdagen inte godkände regeringens bidrag till uppgörelsen*. (S)
Om jag vore i rivningsbranschen skulle jag må dåligt varje dag. (S)
Tig och ta på dig en gåtfull min *om du känner att den tränger fram*. (S)

[1] *Bara* anger här att det i satsen uttryckta sakförhållandet är önskat av talaren. I denna betydelse kan *bara* också vara inledare, se § 141: 1b och Huvudsatser § 101. När satsadverbialet har annan betydelse, gäller de ordinära reglerna för satsadverbialets placering.

[2] I den konditionala satsfogningen är alltså själva villkorsrelationen det som påstås, efterfrågas etc.; talaren påstår att, frågar om etc. konditionalsatsens proposition är ett tillräckligt villkor för matrissatspropositionens sanning.

ANM. Strukturellt och semantiskt föreligger ett tydligt släktskap mellan den konditionala och den rogativa bisatsen. Båda inleds av *om* eller *ifall*, och båda anger en icke-hävdad,

icke-presupponerad proposition. Den viktigaste skillnaden mellan de båda satstyperna är deras syntaktiska funktion: den rogativa satsen har prototypiskt nominal funktion, medan den konditionala satsen prototypiskt har adverbiell funktion.

Bisatser som inleds av den lexikaliserade förbindelsen *även om* redovisas här som koncessiva (§ 128). Liknande betydelse har också koncessiva bisatser inledda av *om* med satsadverbial som *också*, *än*, *så* (§ 136). Som koncessiva satser redovisas också de disjunktiva satsförbindelserna inledda av *antingen*, *vare sig* (§ 128).

Som om + satskärna redovisas i denna grammatik som komparativ subjunktionsfras, dvs. *som* + konditional bisats (§ 90).

Om huvudsatser med samma form som konditionala subjunktionssatser se Huvudsatser § 102.

§ 132. Neutral, osannolik eller irreell fakticitet. Den konditionala bisatsen anger ett hypotetiskt (dvs. varken hävdat eller presupponerat) sakförhållande. Eftersom den konditionala satsen anger villkoret för matrissatsen, så är också matrissatsens sakförhållande hypotetiskt. Talaren kan förhålla sig neutral till sanningshalten hos satsfogningens satser men kan också genom tempusförskjutning markera dem som irreella (förutsatt osanna) eller som osannolika (Tempus § 42, 43: 1).

När indikativa tempusformer används med ordinär tidsreferens har den konditionala bisatsen alltså neutral fakticitet:

Om Åberg är i Malmö nu, så får han nog läsa manuskriptet.
Om Åberg hinner fram till Malmö i kväll, {får han nog/kommer han nog att få} läsa manuskriptet.
Om Napoleon verkligen var i Berlin, så talade han säkert med den preussiske inrikesministern.

Enkel tempusförskjutning (från presens till preteritum, med referens till nutid och framtid, och från preteritum till pluskvamperfekt, med referens till dåtid) anger den konditionala bisatsens proposition som osannolik eller irreell:

Om Åberg var i Malmö nu, så {fick han nog/skulle han nog få} läsa manuskriptet.
Om Åberg hann fram till Malmö i kväll, så {fick han nog/skulle han nog få} läsa manuskriptet.
Om Napoleon hade varit förälskad i Desirée, så {hade han nog/så skulle han nog ha} gift sig med henne.
Om Napoleon hade varit svensk, {hade han inte/skulle han inte ha} tågat mot Moskva.

I stället för enkel tempusförskjutning (från presens till preteritum) kan konjunktiv användas (om brukligheten hos konjunktiv se vidare Vb § 41):

Om Åberg vore i Malmö nu, så {finge han nog/skulle han nog få} läsa manuskriptet.
Om Åberg hunne fram till Malmö i kväll, så {finge han nog/skulle han nog få} läsa manuskriptet.

För att entydigt ange den konditionala bisatsens proposition som irreell kan (om satsen refererar till nutid eller framtid) dubbel tempusförskjutning (från presens till pluskvamperfekt) användas:

Om Napoleon hade levat nu, så {hade han nog/skulle han nog ha} varit jurist.
Om Napoleon hade fått inspektera vår manöver i nästa vecka, så {hade han nog/skulle han nog ha} blivit förvånad.

Om tempusförskjutning och konjunktiv i konditionala satsfogningar se vidare Tempus § 43: 1.[1]

Om inledare som sällan används tillsammans med tempusförskjutning eller konjunktiv se § 141.

[1] Talaren kan med tempusförskjutning i konditional bisats framställa något han önskar som låtsat osannolikt eller irreellt för att markera försynt hövlighet (Tempus § 42 not 2):

Om du ville skriva ett par rader till honom, skulle han säkert bli glad.
Om du hade velat skriva ett par rader till honom, skulle han säkert ha blivit glad.
Hade du kunnat komma i morgon, så hade det varit bra.

§ 133. Hjälpverbet *skulle* i konditional bisats. I den konditionala bisatsen är användningen av *skulle* i tempusförskjutning restriktiv (i sverigesvenskt standardspråk). Huvudregeln är att *skulle* inte förekommer i konditionalsatsen, om talaren säkert vet att satsens proposition är irreell, dvs. *skulle* förekommer här bara när talaren vill markera att han bedömer satsens sakförhållande som en oviss eventualitet, som han själv inte kan påverka och vars fakticitet bara kan fastställas i framtiden (Mod. hjälpvb § 22, Tempus § 42 not 4).[1] Sådana konditionalsatser har ofta en matrissats som uttrycker en uppmaning eller ett neutralt hypotetiskt påstående. Ofta kan då konditionalsatsen kompletteras med satsadverbial som *händelsevis*, *eventuellt* (som visar att propositionen inte är irreell utan möjlig) och subjunktionen är eller kan bytas ut mot *för den händelse att* eller liknande.

Om han (*händelsevis*) *skulle komma hit före fem*, kan du väl be honom stanna.
Skulle det börja regna, ta då bilen!
Om han (*eventuellt*) *skulle ha bott i Berlin*, så vet han säkert var Hotel Plaza ligger.
Jag hade med mig paraplyet *för den händelse det skulle börja regna*.
Om du skulle behandlas som du förtjänade, så vore lagens strängaste straff inte hårt nog.
Om jag skulle ge mig av utan ordentlig reskassa vore jag tokig.
Om alla böcker skulle ges ut som folk håller på att skriva, så skulle nationen dränkas i skräp.
Skulle dessa uppgifter vara korrekta, så vore det knappast rimligt att hålla den anklagade inspärrad.

Jämför i konditional bisats med klart irreell proposition:

Om du {*lyssnade/*skulle lyssna*} *på vad jag säger* skulle du förstå.
Om Napoleon {hade/*skulle ha} varit arab …

I satser där tidsreferensen är framtid och där fakticiteten är neutral är det ofta omöjligt att ersätta *skulle* med bara tempusförskjutning eller konjunktiv:

Om det {*skulle börja/*började*} *regna*, ta då bilen!
Om det {*skulle vara/*vore*} *tomt i kylskåpet*, kan du väl köpa hem lite mat.

Om *skulle* inte anger ovisshet utan har betydelse av tvång eller avsikt kan det förekomma i konditional bisats även om matrissatsen anger irreell fakticitet hos satsfogningen:

Om Markus inte skulle gå upp så tidigt i morgon, hade han kunnat stanna längre. [Markus är antingen ålagd att gå upp så tidigt eller har själv bestämt sig för det.]

[1] I finlandssvenskan används *skulle* i konditionalsats också när satsens proposition är entydigt irreell:

Om ingen skulle ha varit i närheten, hade han säkert drunknat.
Om mamma skulle vara frisk, kunde vi behålla gården.

Också i sverigesvenskan kan *skulle* på detta sätt användas för att ange irreell betydelse i konditional bisats, men bruket växlar från individ till individ, från region till region. Troligtvis är detta språkbruk vanligare i nord- och centralsvenska än i syd- och västsvenska.

§ 134. Oinledd konditional bisats. Konditional bisats, som eljest är en subjunktionsinledd af-sats, kan sakna inledare och ha fa-ordföljd. Den har då samma struktur som en rogativ huvudsats, dvs. den börjar med det finita verbet.

Regnar det (så) tar jag bilen.
Hade du inte kommit nu (så) skulle jag ha börjat bli orolig.

Den oinledda konditionalsatsen måste stå initialt i satsfogningen, som fundament antingen i deklarativ huvudsats eller i narrativ fa-sats, som fritt initialt annex eller som initialt dislokerat led.[1] Därför kan den inte användas som satsled i en annan bisats eller som senare led i samordning med annan konditional bisats.

*Jag tar bilen, *regnar det*. Jfr: Jag tar bilen, om det regnar.
*Eftersom jag tar bilen, *regnar det*, så måste du vara beredd på att ta tåget. Jfr: Eftersom jag tar bilen om det regnar …
*Om det regnar och *har jag inte något paraply*, så blir frisyren förstörd.
Jfr: Om det regnar och (om) jag inte har något paraply …

Som fritt initialt annex vid direktiv huvudsats tar den oinledda konditionala bisatsen nästan obligatoriskt adjunktionellt *så* (Annex § 14):

Regnar det {så/?Ø} ta bilen!

Alternativt står oinledd konditional bisats initialt dislokerad vid olika slags huvudsatser (samt narrativa fa-satser):

Regnar det, då tar du bilen.
Regnar det, ta bilen då.

Regnar det, varför tar du inte bilen då?
Regnar det, tar du bilen då?
Följden blir, att *går det att fiffla med skatten, använda sig av svart arbetskraft, uppbära a-kassa och arbeta svart*, då gör merparten av människorna det […] (S)

När en oinledd konditional bisats samordnas med en annan oinledd konditional bisats har normalt den senare satsen af-struktur:

Regnar det och *jag inte har något paraply*, blir frisyren förstörd.

Bortsett från ovannämnda inskränkningar är den oinledda konditionalsatsen syntaktiskt att jämställa med den *om*-inledda konditionalsatsen. Också semantiskt är de helt likartade, t.ex. med avseende på propositionens fakticitet (§ 132).[2]

[1] När den oinledda konditionala bisatsen innehåller *så, också* eller *än* som adversativt satsadverbial, kan den stå också i andra adverbialspositioner (§ 136), likaså när den i något ålderdomligt språk står som rektion i komparativ subjunktionsfras inledd av *som*:

Jag cyklar över till dig i kväll, *har du så tusen mostrar på besök*.
Hon såg på mig, som *vore jag hennes värste fiende*.

[2] En direktiv huvudsats kan föregå en deklarativ huvudsats och tillsammans med denna bilda en komplex mening (Huvudsatser § 44: b, Kompl. men. § 9: e). Den följande huvudsatsen inleds då normalt av adverbet *så*. Semantiskt erinrar en sådan direktiv sats om en konditional bisats.

Satsa på mjölkproduktion så blir vinsten större.
Fråga Eriksson (så) får du höra.
Kom (så) får du se.
Ta min cykel (så) är du hygglig.

Till skillnad från den rogativformade oinledda konditionalsatsen uttrycker dock den direktiva satsen normalt självständigt en språkhandling, dvs. talaren uppmanar lyssnaren att göra i enlighet med den direktiva satsens proposition. I de flesta fall är denna språkhandling dominerande i förhållande till den som anges av den följande deklarativa huvudsatsen. Det som möjligen kunde tyda på att den direktivformade satsen är ett led i den deklarativa satsen är att den deklarativa satsen kan sakna *så*, dvs. det förefaller som om den direktiva satsen är adverbiellt fundament i den deklarativa satsen. Satsfogningar utan *så* är dock för flertalet språkbrukare onaturliga, utom i de fall då den deklarativa satsen är ett lexikaliserat uttryck som markerar artighet eller på annat sätt anger uppmaningens typ och fungerar som finalt annex i den direktiva satsen (t.ex. *är du snäll, får du se*, se vidare Huvudsatser § 44: b).

Också en deklarativ sats kan tillsammans med en annan deklarativ sats bilda en komplex mening där den första satsens proposition kan sägas vara villkoret för den senares (Kompl. men. § 9: e):

Det behöver bara regna lite, (så) blir jordgubbarna vattniga.
Man ställer sig och väntar, (så) kommer den förr eller senare.
Det norska värvningskontoret hann bara vara öppet en timme så var det fullt av svensk vårdpersonal där och tittade i broschyrerna. (S)

ANM. Oinledd konditional bisats kallas ibland ”frågeformad konditional bisats” eller ”ffk-bisats”.

§ 135. Önskan. Med tempusförskjutning och hjälpverbet *vilja* i konditional sats kan talaren markera att han önskar att bisatsens proposition vore sann (varvid *vilja* inte förutsätter en viljande subjektsreferent, jfr Huvudsatser § 101, 102):[1]

Om det ville regna nu, så blev det säkert mycket svamp.

Bisatsens önskebetydelse kan ytterligare anges med bara eller *ändå* som satsadverbial (§ 131 not 1) eller *bara* som subjunktion (§ 141: 1b):

Om det {bara/ändå} ville regna nu, så fick vi säkert mycket svamp.
Bara det ville regna nu, så fick vi säkert mycket svamp.

I satser med *bara* som markör av önskan kan inte *ville* bytas ut mot *skulle*:

?Om det bara skulle regna nu, så fick vi mycket svamp.
?Bara det skulle regna nu, så fick vi mycket svamp.

[1] *Vilja* kan uppfattas metaforiskt, som ett tecken på personifiering. Jämför på motsvarande sätt i andra icke-affirmativa satser (Mod. hjälpvb § 26 not 1):

Det ville inte lyckas. Det här är det enda receptet som har velat lyckas.

§ 136. Otillräckligt hinder. Konditional bisats kan ange otillräckligt hinder när den innehåller något av de adversativa satsadverbialen *också*, *så*, *än*. Den konditionala satsen inleds då av *om*. I något ålderdomligt språk kan den dessutom vara oinledd och rogativformad. Konditionalsatsen är då synonym med koncessiv sats inledd av *även om*.

Om han {också/än/så} skriver hundra brev till mig, tänker jag inte svara honom. ≈ Även om han skriver hundra brev till mig, tänker jag inte svara honom.
Om han {också/än/så} hade skrivit hundra brev till mig, skulle jag inte ha svarat honom. ≈ Även om han hade skrivit hundra brev till mig, skulle jag inte ha svarat honom.
Hade han {också/så} skrivit hundra brev till mig, skulle jag inte ha svarat honom. ≈ Även om han hade skrivit hundra brev till mig, skulle jag inte ha svarat honom.
[…] hon hade känsla för det olämpliga i att ta till storsläggan, *om hon också hade skäl till det*. (R)
[…] människor skulle reda sig själva *om det så gällde att ta sig upp från ruinens brant*. (R)

Att satsen anger otillräckligt hinder kan också anges med ett led inlett av *aldrig så*:

Om han skriver aldrig så många brev till mig, tänker jag inte svara honom.

ANM. De adversativa satsadverbialen är mer eller mindre lexikaliserade med denna funktion i *om*-bisatsen. I de fall då *än*, *också* är placerade i anslutning till subjunktionen kan de följas direkt av obetonat subjekt. Detta är inte möjligt för ordinära satsadsverbial som bara kan placeras framför betonade subjekt (jfr Satsens struktur § 8: a). I denna grammatik betraktas därför inte bara *även om*, *också om* utan också de bisatsinledande *om än*, *om också* som lexikaliserade koncessiva flerordssubjunktioner.

Om {också/än} $_0$han skriver hundra brev till mig, tänker jag inte svara honom.

§ 137. Konditional bisats utan villkorsbetydelse. I två fall anger den konditionala bisatsen knappast villkor. I det första fallet har satsfogningen snarast adversativ innebörd, i det andra aktualiserar talaren ett sakförhållande med den konditionala satsen.

a) Adversativ innebörd har konditionala satsfogningar av följande typ:

Om han är ståtlig, så är hon klok.
Om han är ståtlig, (så) är han också energisk och målmedveten.
Om han är stark och hetlevrad, (så) är han för den skull inte mindre ömsint och omtänksam.
Om Christer var ledsen (så) var Ylva desto gladare. [jfr Adjfraser § 21]
Om Wälitalo var lyckosam för Björklöven var Djurgårdens burväktare Rolf Ridderwall olycklig mot HV 71 i Rosenlundshallen. (S)

Satsfogningen sätter två sakförhållanden i kontrast till varandra. Den konditionala satsens proposition accepteras som sann av talaren, men det är tveksamt om han själv vill garantera den som sann.

b) Aktualiserande funktion har den konditionala bisatsen i satsfogningar som de följande:

Om Larsson läser få böcker, så är det därför att han tycker han får ut mer av att tänka själv. Jfr: När Larsson läser få böcker, så är det därför att … Att Larsson läser få böcker är därför att …

I de flesta fall utgår nog talaren och lyssnaren från att en konditional sats i denna användning anger ett faktiskt förhållande. Möjligen antyder talaren med valet av *om* att det finns en marginal för diskussion av själva faktum, en marginal som inte finns när talaren väljer att aktualisera med narrativ eller temporal bisats.

§ 138. Konditional satsfogning med underförstått tankeled. Till en matrissats som anger en agentiv aktion kan det knytas en konditional bisats som semantiskt sett inte anger ett villkor för handlingen utan snarare för det tillstånd som handlingen avses leda till:

Jag tar paraplyet, *för den händelse det skulle regna*.
Hon sitter och hänger på trappan, *om han skulle dyka upp senare på kvällen*.

Jämför följande mera komplexa, mera explicita satsfogningar:

Jag tar paraplyet så att jag har ett *om det skulle börja regna*.
Hon sitter och hänger på trappan så att hon kan ta emot honom *om han skulle dyka upp senare på kvällen*.

I en annan typ av satsfogning förekommer en *om*-bisats som kan vara rogativ eller konditional. Den uttrycker närmast en vädjan som talaren framställer med anledning av det som sägs i matrissatsen.

Jag går bort ett slag *om du skulle vilja se till brasan så länge*.
Jfr: Jag går bort ett slag och {det skulle därför vara bra/jag undrar därför} om du skulle vilja se till brasan så länge.

Bokstavligt säger talaren att han skall göra något under förutsättning av något annat. Han låtsas att propositionerna är hypotetiska, men räknar i realiteten med att den hövlige lyssnaren skall förverkliga den konditionala satsens sakförhållande. Resultatet blir att matrissatsen närmast tolkas som upplysning om ett faktiskt förhållande. Jämför *om*-satser som suppositiva eller desiderativa huvudsatser (Huvudsatser § 102).

När konditional bisats används som satsadverbial (§ 88, Satsadvl § 23) kan den också ofta ses som en kommentar till själva språkhandlingen (som normalt är outtryckt):

Om jag får säga min mening, ta inte den mindre storleken. Jfr: Om jag får säga min mening, så råder jag dig att inte ta den mindre storleken.
Vi är välbehållna, *ifall du har oroat dig*. Jfr: Vi är välbehållna, {vilket/något som} du kanske vill veta ifall du har oroat dig.

§ 139. Konditional bisats jämförd med temporal bisats inledd med *när* eller *då*. Både konditional satsfogning och temporal satsfogning med *när/då*-sats anger att matrissatsens sakförhållande är giltigt tillsammans med bisatsens. Till skillnad från *när/då*-satsen är emellertid den konditionala bisatsens proposition hypotetisk, dvs. den hävdas eller presupponeras inte som sann, vilket normalt är fallet med den temporala satsens proposition.

Om Rudolf såg Picasso blev han säkert hänryckt. [Talaren utgår inte från att Rudolf såg Picasso, nämner det bara som en möjlighet.]
När Rudolf såg Picasso blev han säkert hänryckt. [Talaren utgår från att Rudolf såg Picasso.]

När den konditionala satsfogningen gäller upprepade par av aktioner i dåtid eller nutid, aktioner vilka inte explicit (med tempusförskjutning) anges vara irreella, så utgår talare och lyssnare normalt från att minst ett sådant par av de beskrivna aktionerna har inträffat. Då blir den konditionala satsfogningen referentiellt likvärdig med en motsvarande temporal satsfogning.[1]

Om det regnade tog jag mig alltid en promenad. ≈ När det regnade tog jag mig alltid en promenad.
Om det regnar tar jag mig alltid en promenad. ≈ När det regnar tar jag mig alltid en promenad.

[1] Om bisatsen anger upprepad aktion men inte varje fall av en sådan aktion sägs kopplat till en aktion av den typ som beskrivs i matrissatsen, så gäller inte synonymin mellan konditional och temporal satsfogning:

Om det gavs konserter här på restaurangen i fjol, så var säkert min bror på någon av dem.
≠ När det gavs konserter här på restaurangen i fjol, så var säkert min bror på någon av dem.

Här underförstås det inte att en aktion av den typ som beskrivs i den konditionala satsen har inträffat minst en gång.

§ 140. Konditional bisats jämförd med kausal. Konditionala satsfogningar uttrycker ofta generella samband:

Om man är konstintresserad, tar man varje chans att gå på konstutställning.
Om det inte är några moln på himlen så kan det inte komma något regn.
Om man multiplicerar två negativa tal, blir resultatet positivt.
Om någon röker i kafferummet, får han böta 50 kr.

Här kan villkoret sägas vara den generella orsaken till aktioner av den typ som beskrivs i matrissatsen.

Den kausala bisatsen anger ofta liksom den konditionala en betingelse för matrissatsens proposition. När man uppfattar ett förhållande som orsak till ett annat förhållande så grundar man detta på en föreställning om ett generellt orsakssamband som kan formuleras som en implikation, dvs. som ett generellt samband av den typ som brukar uttryckas med konditionala satsfogningar. När man så möter ett par av specifika sakförhållanden som faller under det generella sambandet, upplever man en orsaksrelation mellan den förra och den senare aktionen.

Han gick på konstutställningen, eftersom han är konstintresserad. [Ty: *Om man är konstintresserad*, så går man på alla konstutställningar.]
Det kom inget regn, eftersom det inte var några moln på himlen. [Ty: *Om det inte är några moln på himlen*, så kommer det aldrig något regn.]
Resultatet blev positivt, eftersom han multiplicerade två negativa tal. [Ty: *Om man multiplicerar två negativa tal*, så blir resultatet alltid positivt.]
Han fick böta 50 kr, eftersom han rökte i kafferummet. [Ty: *Om man röker i kafferummet*, får man böta 50 kr.]

Ibland är resonemanget mera indirekt eller komplext:

Eftersom vänstern har gått tillbaka, kan högern göra sig bred. [Ty: *Om ena parten försvagas*, kan den andra bli starkare.]
Eftersom Rudolf är i Paris nu, går han säkert och ser på konst. [Ty: *Om man är i Paris* kan man se på konst, och *om man är konstintresserad* (som Rudolf) så vill man se på konst.]

Den kausala bisatsen anger liksom dess matrissats (om denna uttrycker ett påstående) ett faktiskt sakförhållande. Den konditionala bisatsen liksom dess matrissats anger i stället ett hypotetiskt förhållande som t.o.m. kan förutsättas vara irreellt.

Eftersom Maria är i Stockholm nu, kan han berätta det för henne. [Talaren förutsätter att Maria faktiskt är i Stockholm nu.]
Om Maria är i Stockholm nu, kan han berätta det för henne. [Talaren förutsätter att Maria kan vara i Stockholm nu.]
Om Maria hade varit i Stockholm nu, hade han kunnat berätta det för henne. [Talaren förutsätter att Maria inte är i Stockholm nu.]

I kausala satsfogningar med deklarativ överordnad sats är ofta hävdandet av matrissatsens proposition viktigare än hävdandet av orsaksförhållandet, dvs. av det bakomliggande generella sambandet med bisatsens typ av proposition. Detta innebär att den kausala bisatsen ofta nämner bara en faktor som kan ha lett till konsekvensen och som under andra omständigheter inte behövde medföra samma förhållande.

Han sköt tallriken ifrån sig, eftersom det var tomt och rent på den. [Man behöver inte skjuta tallriken ifrån sig för att det är tomt och rent på den.]

Motsvarande konditionala satsfogning innebär att bisatsens proposition är ett tillräckligt villkor för matrissatsens proposition:

Han sköt tallriken ifrån sig *om det var tomt och rent på den*.

§ 141. Konditionala inledare med inskränkt användning. Vissa inledare anger en särskild betydelse hos den konditionala bisatsen och/eller har en stilistiskt begränsad användning.

1. Konditional bisats med subjunktionerna *bara* eller (det ålderdomliga) *blott* har två betydelser:[1]

a) Med *bara, blott* understryker talaren att det i bisatsen angivna villkoret är tillräckligt. Om P_b står för bisatsens proposition och P_m för matrissatsens kan denna satsfogning parafraseras som ”det behövs inte mer än P_b för att P_m”, ”det räcker med att P_b så P_m”.

Jag blir stel *bara han tar i mig*.
Lars fick röka *bara han gjorde det hemma*.
Det är inte farligt att åka tunnelbanan på helgdagskvällar, *bara man inte lägger sig i vad ungdomarna gör*. (S)
Bara man ägnar lite tid åt grisen, så kan man på läten och beteenden få reda på vad den inte trivs med. (S)

b) Med *bara, blott* anges (liksom under (a)) att villkoret är tillräckligt, men talaren signalerar också att det sakförhållande bisatsen anger önskas av honom eller av en i texten omtalad person:

Bara Einar ville komma, (så) skulle allt bli annorlunda.
Bara Einar vore här nu, (så) skulle allt vara annorlunda.
Bara Einar kommer, (så) blir allt annorlunda.

Bara han rest, bara vi kommer på avstånd från varandra kan jag skriva till honom och förklara, tänker hon. (R)
Hon är värdinna. Övertar ordet från Ulla-Britt, som gärna släpper det ifrån sig, *bara hon får sjunka in i sig själv*. (R)
Bara hon själv slipper är alltsammans henne hjärtinnerligen likgiltigt. (R)
Han fantiserade om att *bara han avslutat sina studier och skrivit sin succéroman* skulle de gifta sig och få barn. (R)

Jämför desiderativ huvudsats inledd med *bara* (Huvudsatser § 101).

2. Subjunktionen *med mindre* (*än att*) är starkt skriftspråklig och betyder närmast 'om icke'. Också matrissatsen har i de flesta fall negerad innebörd.

Men jag tror ej att oppositionen kan bli stark *med mindre än att den slutar upp med den form av illusionstänkande som* […] (S)
[…] Storbritannien kommer att förlora allt inflytande i Afrika *med mindre man ingriper militärt mot Rhodesia*. (S)
Med mindre motparten drar sig tillbaka från erövrad mark, (så) vill regeringen inte förhandla.
Han hade aldrig gett med sig, *med mindre företaget hade dragit tillbaka sin utlandsplan*.

3. Konditional bisats med subjunktionerna *såvida*, (*för*) *såvitt* (*som*), *såframt* anger som regel neutral fakticitet, dvs. den uppträder sällan med tempusförskjutning eller konjunktiv. *Såframt* förekommer mest i ålderdomligt skriftspråk, och (*för*) *såvitt* (*som*) är också (i konditional betydelse) skriftspråkligt.[2] Konditional bisats inledd av *såvida* är oftast negerad.

Jorden skall icke vältas efter sådden, *såvida den inte består av ren sand*. (S)
[…] *såvitt han inte räknat helt fel* skulle det inte räcka länge till. (R)
[…] leds han till slutsatsen att två medvetanden […] alltid måste vara i konflikt med varandra (*såframt de har någon relation till varandra*). (S)
?Han hade gärna deltagit, *såvida ministern inte hade sagt nej*.
?*Såvida det var vackert väder*, tog jag mig alltid en cykeltur.

4. Konditionala bisatser med *för den händelse* (*att*), *i den händelse*, *i händelse* ((*av*) *att*) har som regel neutral fakticitet:

Det fanns läkare *för den händelse att det skulle bli kris*. (R)
[…] de Gaulle kan lägga hela makten i egna händer *i den händelse republikens institutioner eller säkerhet är hotade* […] (S)
Sparring ömmar för Indiens öde *i händelse USA inte längre skulle hejda den kommunistiska vågen*. (S)

I konditionala bisatser som dessa används ofta det *skulle* som anger oviss eventualitet (varvid satsens sakförhållande inte förutsätts vara osant, § 133), samtidigt som matrissatsen inte har tempusförskjutning.

Satser med dessa inledare används också som satsadverbial eller i satsfogningar med ett tankeled underförstått (§ 138):

Och *för den händelse du inte vet det* så är du bara några steg från dödsbältet själv. (R)
Jag går fram till vägen, *i händelse posten har kommit*.

5. Den bara halvt lexikaliserade inledaren *på villkor att* används vid sidan av *om* i konditionala satsfogningar som beskriver en överenskommelse, där matrissatsen anger ett åtagande och bisatsen ett motåtagande. Den konditionala bisatsen anger villkoret för överenskommelsen, snarare än villkoret för matrissatsens sanning.

Alfried Krupp skulle återfå kontrollen över Kruppkoncernen *på villkor att han avvecklade alla sina Montanaintressen*.

6. De bara halvt lexikaliserade inledarna *under förutsättning att*, *förutsatt att*, *givet att* fungerar syntaktiskt och semantiskt ungefär som subjunktionen *om*, men stilprägeln är mer formell eller akademisk. De inleder en konditional bisats som normalt anger neutral fakticitet men som också kan ha tempusförskjutning eller konjunktiv.

Kan det vara lika roligt varje dag i åratal, *förutsatt att förrådet av köksattiraljer utökas*, att […] (S)
Municipalstämman gav sitt bifall *under förutsättning att för ändamålet kunde erhållas ett lån* […] (S)
Givet att företagaren har en unik kunskap att tillföra öppnas en världsmarknad. (S)

7. *Så sant som* inleder en bisats vars proposition närmast hänför sig till språkhandlingen. Med satsen garanterar talaren ett löfte eller ett påstående som ges i matrissatsen. Satsen står ofta som fritt initialt annex.

Så sant (*som*) *jag sitter här* (så) ska du få igen dina pengar på fredag.
Så sant (*som*) *jag sitter här*: du ska få igen dina pengar på fredag.

Bisatsen är ofta delvis lexikaliserad: *så sant* (*som*) *X heter NN*, *så sant* (*som*) *X* {*står/sitter*} {*här/där*}.

[1] *Endast* och andra synonymer till det adverbiella *bara*, *blott* kan inte användas som subjunktioner.

[2] I betydelsen 'i den mån som' används *såvitt* också i talspråk i en mängd mer eller mindre lexikaliserade fraser:

såvitt {han/jag} kunde {se/urskilja/förstå/räkna ut/bedöma/komma ihåg}, såvitt {han/jag} {förstod/mindes}, såvitt {han/jag} hann {se/uppfatta/räkna ut}

Bisatsen har underförstått objekt. I denna användning kan *såvitt* ersättas med (*efter*) *vad*.

(efter) vad jag kunde se, (efter) vad jag förstår, (efter) vad jag hann uppfatta

Parafraser av adverbiella bisatser §142–150

§ 142. Parafraser av temporal bisats. Den temporala bisatsen kan i många fall parafraseras med en sats på samma syntaktiska nivå som matrissatsen (paratax), en annan bisats, preposition + aktionell nominalfras, preposition + infinitivfras, fritt predikativ eller flerledad *med*-fras.

a) Paratax. I stället för att ange tidpunkten för matrissatsens aktion med en underordnad temporal bisats kan man uttrycka temporalsatsens aktion med en sats på samma syntaktiska nivå som matrissatsen. I så fall kan satserna samordnas och tidsrelationen kan göras explicit med ett (anaforiskt) tidsadverbial i den senare satsen. Eftersom normalt en underordnad sats har lägre informationsvärde än sin överordnade sats, sker dock genom parafrasen ofta en utjämning i detta hänseende.[1]

Jag satt och läste. Då ringde plötsligt Lindgren. Jfr: Jag satt och läste *när plötsligt Lindgren ringde*.

Om du sitter och läser och plötsligt Lindgren ringer, vad gör du då? Jfr: Om plötsligt Lindgren ringer, *när du sitter och läser*, vad gör du då?

Min far fick arbete i Mjölby, och sedan dess bodde vi där. Jfr: Vi bodde i Mjölby, *sedan min far fick arbete där*.

Pappa kom hem vid tiotiden, men dessförinnan hade Lina somnat. Jfr: Lina hade somnat, *innan pappa kom hem* (*vid tiotiden*).

Omkastad tidsföljd kan ibland visas med tempus:

Pappa kom framemot midnatt, men då hade Lina somnat. [≠ … somnade Lina.]
Jfr: Lina {somnade/hade somnat} *innan pappa kom hem*. [somnade ≈ hade somnat]

När inledare som prototypiskt anger samtidighet har koncessiv eller adversativ betydelse, kan bisatsen parafraseras med sidoordnad sats inledd av *men* (§ 104: c).

b) Annan bisats. Om parafrasering med narrativ bisats se § 81: 6c, med kausal bisats se § 146: 3b, med konditional bisats se § 150: 2a, med koncessiv bisats se § 149: 3c.

Temporalsatserna kan ofta parafrasera varandra. Särskilt kan *när* eller *då* utbytas mot mera precisa inledare och omvänt.

Jag brukar läsa, *medan han syr*. Jfr: Jag brukar läsa, *när han syr*.
Hon for, *sedan han blivit färdig*. Jfr: Hon for, *när han blivit färdig*.

Bisatser inledda av *innan* respektive *efter det att* eller *sedan* är varandras konverser. Detta innebär att man kan parafrasera en satsfogning med *innan* genom att byta ut subjunktionen mot *efter det att* och samtidigt låta matris- och bisatsens propositioner byta plats i den syntaktiska hierarkin.

Maria hade somnat, *innan Lasse vaknade*. Jfr: Lasse vaknade, *efter det att Maria hade somnat*.

c) Preposition + aktionell nominalfras:

vid Anderssons hemkomst från kyrkan [jfr: när Andersson kom hem från kyrkan]
under kyrkans invigning [jfr: medan kyrkan invigdes]
{före/innan} kyrkans invigning [jfr: innan kyrkan invigdes]
inte förrän vid kyrkans invigning [jfr: inte förrän (när) kyrkan invigdes]
till kyrkans invigning [jfr: tills kyrkan invigdes]
efter kyrkans invigning [jfr: {efter det att/sedan} kyrkan invigdes]
(allt)sedan kyrkans invigning [jfr: (allt)sedan kyrkan invigdes]
i takt med skogens växt [jfr: allteftersom skogen växte]

d) Preposition + infinitivfras. *Efter* + infinitivfras kan parafrasera *efter det att*-sats:

Norling återvände efter att ha funnit sin andra silverskatt. Jfr: Norling återvände, *efter det att han hade funnit sin andra silverskatt*.

e) Fritt predikativ. Om matrissats och bisats har samma subjektsreferent, kan temporalsatsen ofta parafraseras med ett fritt predikativ. Då motsvarar detta oftast ett bundet subjektspredikativ eller ett predikatsled i temporalsatsen:[2]

Föga mer än 25 år gammal slog han den hortikulturella världen med häpnad. Jfr: Redan *när han var ungefär 25 år gammal*, slog han den hortikulturella världen med häpnad.
Redan som ung trädgårdsmästare i en landsortshåla … Jfr: Redan *när han var en ung trädgårdsmästare* i en landsortshåla …
Hotad på vänsterflanken drog han alltid snabbt tillbaka centern. Jfr: *När han hotades på vänsterflanken*, drog han alltid snabbt tillbaka centern.
Väl hemkommen kände han sig lugn. Jfr: *När han väl hade kommit hem*, kände han sig lugn.

f) Flerledad *med*-fras:

Med huvudkontoret utom räckhåll kunde han inte mycket göra. Jfr: *Så länge huvudkontoret var utom räckhåll*, kunde han inte mycket göra.

[1] Speciell för *knappt … förrän*-sats (jfr § 100 not 3, Tempus § 38: b) är följande parafrasmöjlighet:

Knappt hade han kommit in, så somnade han i en stol. Jfr: Knappt hade han kommit in, *förrän han somnade i en stol*.

[2] I satsfogning med *knappt … förrän* (jfr § 100 not 3, Tempus § 38: b) är det matrissatsen som kan parafraseras med fritt predikativ:

Knappt kommen innanför dörren slängde han sig på soffan och somnade. Jfr: Han hade knappt kommit innanför dörren, *förrän han slängde sig på soffan och somnade*.

§ 143. Parafraser av komparativ bisats. Den komparativa bisatsen kan i många fall parafraseras med en sats på samma syntaktiska nivå som matrissatsen (paratax), med en komparativ subjunktionsfras eller (om det led där komparatorn ingår också parafraseras) med en bunden bestämning av annat slag.

a) Paratax. I stället för att ange en presupponerad proposition med en komparativ bisats kan man hävda eller aktualisera den i en sats, samordnad med en följande sats vilken motsvarar matrissatsen i den komparativa satsfogningen:

Pelle har en hel del böcker, men Anton har fler. Jfr: Anton har fler böcker *än Pelle har*.

Pelle har en hel del böcker, men Anton har lika många. Jfr: Anton har lika många böcker *som Pelle har*.

Pelle har läst en hel del böcker. Anton har inte läst så många, men han har nog läst dem noggrannare. Jfr: Anton har inte läst så många böcker som Pelle har läst, men han har nog läst dem noggrannare *än Pelle har gjort*.

Pelle har en snygg cykel. Jag har tänkt köpa en sådan. Jfr: Jag har tänkt köpa mig en sådan snygg cykel *som Pelle har*.

Liksom-satsfogningen kan parafraseras med *och*-samordning:

Anders har hjälpt Eva, och han har också hjälpt sin kusin. Jfr: Anders har hjälpt Eva *liksom han också har hjälpt sin kusin*.

b) Komparativ subjunktionsfras. Den finita komparativa bisatsen kan ersättas med en komparativ subjunktionsfras när komparanden är ett blockled och det finita verbet ingår i komparationsramen:[1]

Han springer lika fort som Anette. Jfr: … som Anette gör.

Niklas gav Anette lika många biljetter som John. Jfr: … som John gav henne.

Niklas gav Anette lika många biljetter som John. Jfr: … som han gav John.

Ofta utgörs den komparativa subjunktionsfrasens rektion av en nominalfras med strukturen *den/det/de* + relativ bisats. Relativsatsen har då samma form som den parafraserade komparativa bisatsen.

Han har likadana skor som de (som) du köpte. Jfr: Han har likadana skor *som du köpte*.

Han har finare skor än dem (som) du köpte. Jfr: Han har finare skor *än du köpte*.

c) Bunden bestämning vid andra jämförande uttryck. I vissa fall kan det led där komparatorn ingår parafraseras med adjektiv, verb eller adverb som också har komparativ betydelse men som tar komplement av annan typ än en komparativ bisats eller subjunktionsfras:

Han är jämgammal med mig. Jfr: Han är lika gammal *som jag är*.

Han har en båt olik alla andra båtar. Jfr: Han har en båt som inte är likadan *som någon annan båt är*.

Hans båt liknar min. Jfr: Hans båt är nästan likadan *som min är*.

Hans båt överträffar min i skönhet. Jfr: Hans båt är vackrare *än min är*.

Din båt är stor jämfört med vad min är. Jfr: Din båt är större *än min är*.

Han sprang det fortaste han kunde. Jfr: Han sprang så fort *(som) han kunde*.

[1] I de fall då komparatorn är *lika* kan den komparativa bisatsen eller subjunktionsfrasen också parafraseras med en samordning av komparanderna:

Niklas och Anette springer lika fort. Jfr: Niklas springer lika fort som Anette (gör).
Niklas gav Anette och John lika många biljetter. Jfr: Niklas gav Anette lika många biljetter som (han gav) John.

§ 144. Parafraser av proportional bisats. Den proportionala bisatsen kan ersättas av en temporal bisats inledd av *när*, *då* eller *vartefter* (*som*), *allteftersom*. När satsfogningens propositioner är hypotetiska (dvs. deras fakticitet är varken hävdad eller presupponerad) kan också en konditional bisats motsvara den proportionala.

När Rebecka skrev fortare, så blev Torbjörn desto belåtnare. Jfr: *Ju fortare Rebecka skrev*, desto belåtnare blev Torbjörn.
{När/Om} man skriver fortare, blir handstilen ofta sämre i motsvarande mån. Jfr: *Ju fortare man skriver*, desto sämre blir handstilen.
{Vartefter som/Allteftersom} vädret blev sämre, blev innetjänsten mera populär. Jfr: *Ju sämre vädret blev*, desto mera populär blev innetjänsten.

Också en satsfogning med *i samma mån som* eller *i takt med att* kan parafrasera en proportional satsfogning:

I samma mån som vädret blev sämre blev innetjänsten mera populär.
I takt med att lönerna blev lägre, blev också maten billigare. Jfr: *Ju lägre lönerna blev*, desto billigare blev maten.

§ 145. Parafraser av generaliserande bisats. Bunden generaliserande bisats kan alltid parafraseras med fri generaliserande bisats genom att ett anaforiskt led i den överordnade satsen får syfta på satsbasen i bisatsen:

Vem du än föreslår lovar jag att acceptera. [bunden]
Vem du än föreslår så lovar jag att acceptera honom. [fri]

1. Otillräckligt hinder

a) Paratax. Om den generaliserande bisatsens överordnade sats är en deklarativ huvudsats, kan satsfogningen ersättas med en sekvens av två deklarativa satser, där bisatsens motsvarighet kommer först och där den senare satsen innehåller ett adversativt satsadverbial:

Det gör detsamma vem som blir chef. Yvonne avgår ändå.
Det spelar ingen roll vem som blir chef. Yvonne avgår ändå.
Det är likgiltigt vem som blir chef. Yvonne avgår ändå.
Vem som helst må bli chef: Yvonne avgår ändå.
Den nya chefen {må/får} vara hur bra som helst: Yvonne avgår ändå.
Jfr: Yvonne avgår *vem som än blir chef*.

b) Relativ bisats. En bunden generaliserande bisats kan parafraseras med generiskt korrelat + relativ bisats:

Anna måste bistå {den/var och en} som blir chef. Jfr: Anna måste bistå *vem som än blir chef*.
Måste man prata med {dem/alla/var och en} som kommer? Jfr: Måste man prata med *vem som än kommer?*
Han plockade svampen (överallt) där den växte. Jfr: Han plockade svampen *var den än växte*.

c) Koncessiv eller konditional bisats. En generaliserande bisats som avser grad kan parafraseras med koncessiv bisats inledd med *även om* (eller konditional bisats med adversativt satsadverbial) och med *aldrig så* som gradangivelse:

{Även om han har aldrig så många barn med sig/Om han också har aldrig så många barn med sig}, håller han dem lugna på ett eller annat sätt. Jfr: *Hur många barn han än har med sig*, håller han dem lugna på ett eller annat sätt.
{Även om man är aldrig så duktig/Om man också är aldrig så duktig}, håller man inte för den påfrestningen. Jfr: *Hur duktig man än är*, håller man inte för den påfrestningen.

Om det interrogativa ledets möjliga referenter är kända kan satsfogningen ofta parafraseras med disjunktiv koncessiv bisats med {*antingen/vare sig*} – *eller*:

{Antingen/Vare sig} du väljer Lisa eller Matilda, så blir Kerstin ledsen. Jfr: *Vem du än väljer av Lisa eller Matilda*, så blir Kerstin ledsen.

d) Kvesitiv bisats inledd av *oavsett* e.d. Den fria generaliserande bisatsen kan systematiskt ersättas med konstruktionen {*oavsett/likgiltigt/oberoende av*} + kvesitiv bisats (§ 66):

Yvonne avgår {oavsett/likgiltigt/oberoende av} vem som blir chef. Jfr: Yvonne avgår *vem som än blir chef*.
{Oavsett/Likgiltigt/Oberoende av} hurdant vädret blir, så startar planet kl. 19. Jfr: *Hurdant vädret än blir* så startar planet kl. 19.
Du måste prata med någon likgiltigt vem (det blir). Jfr: Du måste prata med någon *vem det än blir*.

2. Ignorativ betydelse

a) Paratax. Den ignorativa generaliserande bisatsen kan ersättas med *jag vet inte* (eller motsvarande) + kvesitiv bisats:

Per slutade, {jag vet inte/jag kommer inte i håg} vad det berodde på. Jfr: Per slutade, *vad det nu berodde på*. [fri generaliserande bisats]
Han blev försenad, jag {vet/minns} inte vem han hade träffat. Jfr: Han blev försenad, *vem han nu hade träffat*. [fri generaliserande bisats]
Per pratade med (någon,) jag {vet inte/har glömt} vem det var. Jfr: Per pratade med *vem det nu var*. [bunden generaliserande bisats]
Per pratade med (henne,) jag vet inte vad hon heter. Jfr: Per pratade med *vad hon nu heter*. [bunden generaliserande bisats]

Också omvänd ordning förekommer, gärna med *men* mellan satserna:

Jag vet inte vad det berodde på, men Per slutade.
Jag minns inte vem han hade träffat, men han blev försenad.

b) Relativ bisats. En bunden generaliserande bisats kan parafraseras med indefinit korrelat + relativ bisats med *jag inte vet* (eller motsvarande) och satsfläta enligt följande mönster:

Per pratade med någon som jag inte {vet/minns} vad hon heter. Jfr: Per pratade med *vad hon nu heter*.

c) Kvesitiv bisats inledd med *ovisst*. En fri generaliserande bisats kan i formellt skriftspråk parafraseras med konstruktionen *ovisst* + kvesitiv bisats:

Per slutade ovisst vad det berodde på. Jfr: Per slutade *vad det nu berodde på*.
Hon samtalade med någon i korridoren ovisst vem (det nu var). Jfr: Hon pratade med någon i korridoren *vem det nu var*.

§ 146. Parafraser av kausal bisats. Den kausala bisatsen kan i många fall parafraseras med en sats på samma syntaktiska nivå som matrissatsen (paratax), med en annan bisats, med preposition + aktionell nominalfras, infinitivfras eller flerledad fras eller med fritt predikativ.

1. Paratax. Orsaksrelation kan anges mellan två satser på samma syntaktiska nivå i texten. Detta kan ske genom samordning av två deklarativa huvudsatser via explanativa konjunktioner, t.ex. *ty*, *för*. Den första satsen anger då konsekvensen/konklusionen och den andra orsaken/skälet.

Sadeln har blivit våt, {ty/för} det har regnat. [konsekvens – orsak] Jfr: Sadeln har blivit våt, *eftersom det har regnat*.
Det har nog regnat, {ty/för} sadeln är våt. [konklusion – skäl] Jfr: Det har nog regnat, *eftersom sadeln är våt*.

Om samordning sker med konklusivt *så* blir ordningen den omvända:

Det har regnat, så sadeln är våt. [orsak – konsekvens]
Sadeln är våt, så det har nog regnat. [skäl – konklusion]

Orsaksrelationen kan också vara implicit:

Sadeln var våt. Det hade regnat. [konsekvens – orsak]
Sadeln var våt. Det hade nog regnat. [skäl – konklusion]
Det hade regnat. Sadeln var våt. [orsak – konsekvens]
Det hade regnat, och sadeln var våt. [orsak – konsekvens]

Utom med konjunktion kan orsaksrelation mellan parataktiskt förbundna satser explicit anges med adverbial. Konsekvens/konklusion kan i en senare sats anges med adverbial som *därför*, *följaktligen*.

Det hade regnat, och därför var sadeln våt.
Sadeln var våt, och därför hade det nog regnat.
Sadeln var våt. Följaktligen hade det regnat.

Om konsekvensen/konklusionen föregår orsaken/skälet kan detta göras tydligt med ett *nämligen* i den senare satsen:

Sadeln var våt. Det hade nämligen regnat.
Det hade nog regnat. Sadeln var nämligen våt.

En sorts parataktisk parafras av en kausal satsfogning med innebörden konsekvens – orsak åstadkoms genom att låta matrissatsen utgöra en deklarativ sats som självständig mening och låta bisatsen utgöra den rematiska delen av en mening som i övrigt bara syftar tillbaka på den föregående meningen:

Sadeln var våt. Det var därför att det hade regnat.
Ministern tänker dra sig tillbaka efter nästa val. Detta därför att han vill ägna sig mera åt familjen. Jfr: Ministern tänker dra sig tillbaka *eftersom han vill ägna sig mera åt familjen*.

I parataktiska parafraser framstår vanligen båda satsernas propositioner som hävdade.

2. Två narrativa bisatser. Orsaksrelationens båda aktanter kan vara narrativa bisatser vid verb som anger orsak eller skäl:

Att sadeln blev våt berodde på att det regnade. [konsekvens – orsak] Jfr: Sadeln blev våt, *därför att det regnade*.
Att det regnade gjorde att sadeln blev våt. [orsak – konsekvens] Jfr: *Eftersom det regnade*, blev sadeln våt.
Att det har regnat framgår av att sadeln är våt. [konklusion – skäl] Jfr: Det har regnat, *eftersom sadeln är våt*.
Att sadeln är våt tyder på att det har regnat. [skäl – konklusion] Jfr: *Eftersom sadeln är våt*, har det nog regnat.

Också parataktiskt ((1) ovan):

Sadeln blev våt. Det berodde på att det regnade.

3. Andra bisatser.

a) Särskilt den icke-restriktiva relativsatsen anger ofta orsaksrelation (§ 33):

Hon är dum som står där och diskar. Jfr: Hon är dum *eftersom hon står där och diskar*.
Jag ska besöka min moster som var snäll och hjälpte mig när jag läste. Jfr: Jag ska besöka min moster *eftersom hon var snäll och hjälpte mig när jag läste*.

Också satsfogning med appositionell relativ bisats inledd av *varför* anger orsaksrelation:

Hans syn hade försämrats avsevärt, varför han nu inte förmådde läsa några längre stunder. Jfr: *Eftersom hans syn avsevärt försämrats*, förmådde han inte läsa några längre stunder.

b) I temporala satsfogningar underförstås ofta en orsaksrelation mellan bisatsens och matrissatsens propositioner (§ 104: a). Särskilt gäller detta när temporalsatsen inleds av *då*, *som* (som då också kan räknas som kausala subjunktioner, Konjn, subjn, infm. § 8: c, 7: a) eller *när*.

Då två gånger tre är sex borde också tre gånger två vara sex.
Han kommer nog till jul, helst som också Maria har sagt att hon ska komma.
Ska du inte åka upp till Jämtland nu när du har köpt dig en ny bil? Jfr: … eftersom du har köpt dig en ny bil?
Han fick svårare att läsa tidningen, {allteftersom/vartefter som} hans syn blev sämre. Jfr: … därför att hans syn blev allt sämre.
Han hade svårt att läsa tidningen sedan hans syn hade blivit sämre. Jfr: … eftersom hans syn hade blivit sämre.

Konsekutiva satsfogningar är ofta konverser av kausala satsfogningar (jfr § 124):

Hans syn hade försämrats så att han inte kunde läsa längre. Jfr: Han kunde inte läsa längre *därför att hans syn hade försämrats*.

c) Prepositionsfraser av typen *av den anledningen*, *av den orsaken*, *av det skälet* kan tillsammans med narrativ bisats utgöra orsaksadverbial som en ordinär kausal bisats:

Vi åker inte till Reykjavik av den enkla anledningen att vi tycker att det blir för dyrt. Jfr: … därför att vi tycker att det blir för dyrt.

d) Proportionala satsfogningar implicerar ofta en orsaksrelation:

Ju sämre hans syn blev, desto mindre kunde han läsa. Jfr: Han kunde läsa (allt) mindre, *eftersom hans syn blev* (*allt*) *sämre*.

4. Prepositionsfras. Orsaksbetecknande preposition med aktionell nominalfras eller infinitivfras kan ofta parafrasera kausal bisats:

På grund av fiendens snabba framryckning tvingades den svenska hären att retirera. Jfr: *Eftersom fienden ryckte fram så snabbt*, tvingades den svenska hären att retirera.
För sina stora framgångars skull blev han tvungen att anställa livvakt. Jfr: *Eftersom han hade så stora framgångar*, blev han tvungen att anställa livvakt.
Av den långvariga torkan blev skörden mager. Jfr: *Eftersom torkan varade så länge*, blev skörden mager.
Han blev glad över att äntligen kunna ta lite semester. Jfr: Han blev glad *därför att han äntligen kunde ta lite semester*.
Han blev trött av att aldrig få sova. Jfr: Han blev trött *eftersom han aldrig fick sova*.

Vissa verb och adjektiv har bundna adverbial som anger orsak (ofta med narrativ bisats som rektion). Ett sådant adverbial kan ibland parafrasera en kausal bisats (som fritt orsaksbetecknande adverbial):

Han är glad (över) att vintern är slut. Jfr: Han är glad *därför att vintern är slut*.
Han blev lomhörd av att han måste sitta i fläktljudet hela dagarna. Jfr: Han blev lomhörd *eftersom han måste sitta i fläktljudet hela dagarna*.
Han föraktar oss för att vi har dragit oss undan. Jfr: Han föraktar oss *eftersom vi har dragit oss undan*.

5. Flerledade *med*-fraser har liksom icke-restriktiva relativsatser ofta underförstått kausal innebörd:

Med Karlsson hack i häl vågade jag inte ett ögonblick slå av på farten. Jfr: Eftersom jag hade Karlsson hack i häl …
Utan ett öre på fickan blev jag tvungen att ta säsongsarbeten genast. Jfr: Eftersom jag inte hade ett öre på fickan …

6. Fria predikativ har också ofta underförstått kausal innebörd:

Utmattad av alla strapatserna föll Johan omedelbart i sömn. Jfr: Eftersom han var utmattad av alla strapatserna …
Katja gav snart upp trött av all uppståndelsen. Jfr: … eftersom hon var trött av all uppståndelsen.
Som (varande) den äldste av medlemmarna höll Sundin inledningsanförandet. Jfr: Eftersom han var den äldste av medlemmarna …

§ 147. Parafraser av konsekutiv bisats. I den konsekutiva satsfogningen anger matrissatsen orsaken och bisatsen konsekvensen. Därför kan den konsekutiva satsfogningen parafraseras med en kausal satsfogning och med de parafraser som gäller för denna (§ 146). Som alltid vid byte av bisats mot huvudsats och omvänt förändras informationsstrukturen i motsvarande mån. Nedan ges några exempel på parataktiska och hypotaktiska parafraser av följande exempel på konsekutiv satsfogning:

Sivert hade ställt bilen utanför huset *så att Rut såg den direkt*.

a) Paratax:

Sivert hade ställt bilen utanför huset, och {därför/följaktligen} såg Rut den direkt.
Sivert hade ställt bilen utanför huset, så Rut såg den direkt.
Sivert hade ställt bilen utanför huset. Detta ledde till att Rut såg den direkt.
Rut såg bilen direkt. Sivert hade {nämligen/ju} ställt den utanför huset.
Rut såg bilen direkt. Detta eftersom Sivert hade ställt den utanför huset.
Rut såg bilen direkt. Detta berodde på att Sivert hade ställt den utanför huset.

b) Hypotax:

Eftersom Sivert hade ställt bilen utanför huset, så såg Rut den direkt.
Sivert hade ställt bilen utanför huset, varför Rut såg den direkt.
Att Sivert hade ställt bilen utanför huset ledde till att Rut såg den direkt.
Att Rut såg bilen direkt berodde på att Sivert hade ställt den utanför huset.
Bilen, som Sivert hade ställt utanför huset, såg Rut direkt.

Dessutom kan konsekutiv satsfogning med matrissats som anger uppmaning, löfte, medgivande etc. parafraseras med en komplex mening där bisatsen motsvaras av en deklarativ huvudsats, normalt med adverbiellt *så* som fundament (Kompl. men. § 9: e, Huvudsatser § 44: e):

Blås hårt, så kan de inte undgå att höra det. Jfr: Blås hårt *så att de inte kan undgå att höra det*.
Jag tar med mig boken, så kan ni genast läsa den. Jfr: Jag tar med mig boken *så att ni genast kan läsa den*.

§ 148. Parafraser av final bisats. Den finala bisatsen kan i många fall parafraseras med en sats på samma syntaktiska nivå som matrissatsen (paratax), med en annan bisats eller med en infinitivfras.

1. Paratax. En parataktisk parafras av en final satsfogning kan göras på samma sätt som av en kausal satsfogning (§ 146: 1). Om avsikten anges först i en deklarativ huvudsats kan den agentiva aktionen anges i en följande deklarativ sats och skälet kan där markeras med adverbet *därför* eller konjunktionen *så*, som syftar tillbaka på den föregående satsen.

Fönstren ska inte släppa ut för mycket värme. Jag har (därför) gjort dem små.
Fönstren ska inte släppa ut för mycket värme, så jag har gjort dem små.
Jfr: Jag har gjort fönstren små *för att de inte ska släppa ut för mycket värme*.

Om den agentiva aktionen anges först i en deklarativ huvudsats kan avsikten meddelas i en följande deklarativ sats och det kan i denna hänvisas till den föregående satsen med ett *nämligen* eller *ty/för*:

Jag har gjort fönstren små. De ska (nämligen) inte släppa ut för mycket värme.
Jag har gjort fönstren små, för de ska inte släppa ut för mycket värme.

Den agentiva aktionen kan också anges först i en deklarativ huvudsats, varefter den finala bisatsen bildar den rematiska kärnan i en följande mening som i övrigt bara syftar tillbaka på den föregående meningen:

Jag gjorde fönstren små. {Detta var/Detta gjorde jag/Detta} *för att de inte skulle släppa ut så mycket värme*.

2. Annan bisats. Under speciella omständigheter är den finala satsen någorlunda liktydig med andra bisatser:

a) Konsekutiv bisats (§ 126 not 3, not 4):

Det behöver regna nu så att jorden blir genomfuktad. Jfr: Det behöver regna nu *för att jorden skall bli genomfuktad*.
Du måste skynda dig så att middagen blir färdig i tid. Jfr: Du måste skynda dig *för att middagen ska bli färdig i tid*.

b) Kausal bisats med *skall/skulle* (i ledigt språk):

Fönstren är små {därför att/eftersom} de inte ska släppa ut så mycket värme. Jfr: Fönstren är små *för att de inte ska släppa ut så mycket värme*.

Se också § 126 not 4.

c) Konditional bisats (§ 126 not 3):

Det behöver regna nu om det skall växa. Jfr: Det behöver regna nu *för att det skall växa*.

3. Infinitivfras. När bisatsen har samma subjekt som matrissatsen kan den parafraseras med en infinitivfras (utan *skola*) som rektion till en avsiktsbetecknande preposition:

Han gjorde fönstren små för att inte behöva frysa när vinden låg på från öster. Jfr: … för att han inte skulle behöva frysa när vinden låg på från öster.
Vi har hållit oss borta från verkstadsgolvet i avsikt att ge personalen större frihet. Jfr: … för att vi skall (kunna) ge personalen större frihet.

§ 149. Parafraser av koncessiv bisats. Den koncessiva bisatsen kan i många fall parafraseras med en sats på samma syntaktiska nivå som matrissatsen (paratax), med en annan bisats, med preposition + aktionell nominalfras eller med subjunktionsfras.

1. Paratax. Innehållet i en presupponerad koncessiv bisats + matrissats kan parafraseras med en deklarativ huvudsats + en ny deklarativ sats där konjunktionen *men* och/eller ett satsadverbial anger den koncessiva/adversativa relationen mellan de båda satsernas propositioner. Helt liktydig är inte parafrasen eftersom den deklarativa satsen normalt är hävdad, medan den koncessiva bisatsen är presupponerad.

Det har varit varmt här, men jag trivs här i alla fall.
Det har varit varmt här. {Ändå/Likväl/Icke desto mindre} trivs jag här.
Jfr: *Fastän det varit varmt här*, trivs jag här. Jag trivs här *fastän det varit varmt här*.

Boken är här och där rätt djupsinnig, men den är lätt att läsa.
Boken är här och där rätt djupsinnig. Ändå är den lätt att läsa.
Jfr: Boken är lätt att läsa, *även om den här och där är rätt djupsinnig*.

Talaren kan också först hävda matrissatsens innehåll i en deklarativ huvudsats varefter han med en ny mening hävdar den koncessiva relationen mellan den deklara-

tiva satsens proposition (åsyftad med pronominellt *detta*) och propositionen i en följande koncessiv bisats:

Jag trivs här. Detta fastän det är väldigt varmt här.
Boken är lätt att läsa. Detta även om den här och där är rätt djupsinnig.

En icke-presupponerad koncessiv bisats kan parafraseras med en deklarativ huvudsats med hjälpverbet *må* eller (om den har agentivt subjekt) med en direktiv huvudsats:

Hon må ha varit i Berlin hundra gånger. Hon hittar ändå inte så bra som jag där.
Jfr: *Även om hon har varit i Berlin hundra gånger*, hittar hon inte så bra som jag där.
Leta överallt: du hittar ändå inte något guld på det här stället. Jfr: *Även om du letar överallt*, så hittar du ändå inte något guld på det här stället.
Låt vara att boken är dyr: man måste ändå säga att den är värd sitt pris. Jfr: *Även om boken är dyr* så måste man ändå säga att den är värd sitt pris.

2. Två narrativa bisatser. Innehållet i den koncessiva subjunktionen kan ungefärligen uttryckas med ett negerat verb (t.ex. *inte hindra*, *inte utesluta*), varvid matrissatsens och bisatsens propositioner återges med var sin narrativ bisats:

Att det är varmt här hindrar inte att jag trivs här. Jfr: Jag trivs här, *fastän det är så varmt här*.
Att boken är svårläst utesluter inte att den är intressant. Jfr: Boken är intressant *fastän den är svårläst*.

3. Andra bisatser.[1]

a) Det mest närliggande sättet att omskriva koncessiva bisatser inledda med *även om*, *om än* är med konditionala *om*-satser som innehåller adversativa satsadverbial som *så*, *också*, *än* (§ 136):

Om du {också/än/så} avskedar mig, ska du inte bli kvitt mig. Jfr: *Även om du avskedar mig* ska du inte bli kvitt mig.
Om du cyklar aldrig så fort, så hinner du ändå inte upp henne. Jfr: *Även om du cyklar hur fort som helst*, så hinner du inte upp henne.

b) En icke-restriktiv attributiv relativsats (med adversativt satsadverbial) kan ibland parafrasera en koncessiv adverbialsbisats:

Han förrådde Anders, som ändå var hans bästa vän. Jfr: Han förrådde Anders, *fastän denne var hans bästa vän*.

c) En temporal bisats inledd av *när* underordnad en *varför*-fråga kan ibland tolkas som koncessiv:

Varför kommer du inte när jag ropar på dig? Jfr: … *fastän jag ropar på dig*.
Varför bär du dig åt så där, när du vet att jag inte tycker om det. Jfr: … *fastän du vet att jag inte tycker om det*.

d) I stället för en koncessiv bisats kan en narrativ bisats knytas som appositionellt attribut till *det faktum* varefter hela nominalfrasen får utgöra rektion till prepositionen *trots*:

Han led svårt trots det faktum att han nu var fysiskt återställd. Jfr: … *fastän han nu var fysiskt återställd*.

4. Prepositionsfras. Koncessiv bisats inledd av *fastän* eller *trots att* kan ofta parafraseras med *trots* + aktionell nominalfras:

Trots mosterns sjukdom kunde han hjälpa dem med flyttningen. Jfr: {*Trots att/Fastän*} *mostern var sjuk* kunde han hjälpa dem med flyttningen.

5. Koncessiv subjunktionsfras med *fastän*, *ehuru*, *om än* (Subjnfraser § 18–20) kan parafrasera en koncessiv bisats med samma subjunktion om matrissats och bisats har samma subjekt:[2]

{Ehuru/Fastän/Om än} svårt sjuk skrev han flera ordboksartiklar. Jfr: *Fastän han var svårt sjuk*, skrev han flera ordboksartiklar.

[1] Generaliserande bisats kan ha klart koncessiv betydelse (§ 115), men den kan oftast inte direkt parafrasera koncessiv bisats (§ 128 Anm. 2):

Vad du än säger så går jag hem nu. Jfr: *Även om du lovar mig guld och gröna skogar* så går jag hem nu.

[2] Koncessiva subjunktionsfraser kan ingå i ett slags reducerade koncessiva satsfogningar (*om inte X så i alla fall Y*, *om än X så ändå Y*) som fungerar som attribut (Subjnfraser § 18 not 1):

Jag räddades av en om än inte helt övertygad så i alla fall sympatiskt inställd anhängare. Jfr: Jag räddades av en anhängare som – *även om han inte var helt övertygad* – i alla fall var sympatiskt inställd.

§ 150. Parafraser av konditional bisats. Den konditionala bisatsen kan bara ungefärligen eller i begränsad utsträckning parafraseras med en sats på samma syntaktiska nivå som matrissatsen (paratax), med en annan bisats eller med preposition + aktionell nominalfras. Andra parafrasmöjligheter är i vissa fall t.ex. infinitivfras, flerledad *med*-fras och fritt predikativ.[1]

1. Paratax. Den konditionala satsfogningen kan normalt inte ersättas med en parataktisk sekvens av satser på samma nivå. Här är dock några fall av ungefärliga parafrasmöjligheter:

a) I en komplex mening bestående av en direktiv och en deklarativ huvudsats kan den direktiva satsen ibland sägas vara en parafras av en konditional bisats (Kompl. men. § 9: e):

Läs den här boken, och du är aldrig mer densamme. Jfr: *Om du läser den här boken*, så är du aldrig mer densamme.

Satsa på läroböcker för grundskolan så tjänar du stora pengar. Jfr: *Om du satsar på läroböcker för grundskolan* så tjänar du stora pengar.

Också en deklarativ sats eller en huvudsatsekvivalent kan i vissa sådana fall sägas parafrasera en konditional bisats:

Du kan ta mitt paraply så slipper du bli våt. Jfr: *Om du tar mitt paraply* så slipper du bli våt.
Ett steg till och du är dödens. Jfr: *Om du tar ett steg till* så är du dödens.
En gång till så skriver jag upp dig i min bok. Jfr: *Om du gör så en gång till* så skriver jag upp dig i min bok.

b) I vissa fall kan den konditionala bisatsens hypotetiska proposition ges i form av en narrativ bisats och underordnas i en huvudsats som explicit uppställer propositionen som en hypotes. Därefter följer en huvudsats som återger matrissatsens proposition och som innehåller ett anaforiskt led som syftar tillbaka på den hypotetiska satsen.

Antag att det regnar. Då blir ju gräset vått. Jfr: *Om det regnar*, blir gräset vått.
Vi förutsätter att det regnar. Då blir ju gräset vått. Jfr: *Under förutsättning att det regnar* blir gräset vått.

c) Den hypotetiska propositionen kan ges i en narrativ bisats underordnad i en huvudsats som säger att villkoret är tillräckligt för matrissatsens proposition. Därefter följer i samma komplexa mening (Kompl. men. § 9: e) en huvudsats som återger matrissatsens proposition.

Det behövs bara att det regnar lite, så blir jordgubbarna vattniga. Jfr: *Om det bara regnar lite* så blir jordgubbarna vattniga.
Det räcker med att jag ryter till, så darrar de av skräck. Jfr: *Bara jag ryter till* så darrar de av skräck.

I stället för den senare huvudsatsen kan användas *för* + narrativ bisats eller infinitivfras:

Det {räcker med/behövs bara} lite regn *för att dalen åter skall blomstra*.
Jag behöver bara ett korsord *för att bli på gott humör*.

2. Andra bisatser. Den konditionala bisatsen kan i begränsad utsträckning parafraseras med andra bisatser.

a) Temporal eller annan bisats som betecknar beledsagande omständighet och som anger generisk eller iterativ aktion (§ 139):

När det regnade, tog jag mig alltid en promenad. Jfr: *Om det regnade*, tog jag mig alltid en promenad.
Han blev förskräckt, så ofta det började åska det allra minsta. Jfr: Han blev förskräckt, *om det åskade det allra minsta*.
Så länge du uppför dig väl, ska jag hjälpa dig. Jfr: *Om du uppför dig väl*, ska jag hjälpa dig.
Han vågar aldrig göra något, utan att jag säger till honom. Jfr: Han vågar aldrig göra något, *om inte jag säger till honom*.

b) I satsfogning med irreell eller osannolik fakticitet kan narrativ bisats vara synonym med konditional bisats i nominal funktion:

Det hade varit bäst att han hade fått stanna hemma. Jfr: Det hade varit bäst *om han hade fått stanna hemma*.
Det naturliga vore att han låtsades som ingenting. Jfr: Det naturliga vore *om han låtsades som ingenting*.

c) Relativ bisats med generiskt korrelat kan ibland parafrasera konditional bisats (§ 43: b):

Den som vill röka får göra det i korridoren. Jfr: *Om någon vill röka* får han göra det i korridoren.
Han ville aldrig tala med någon flicka som han inte uppfattade som klassiskt bildad. Jfr: Han ville aldrig tala med någon flicka *om han inte uppfattade henne som klassiskt bildad*.

3. Prepositionsfras. I begränsad utsträckning (mest skriftspråkligt) kan konditional bisats parafraseras med preposition + aktionell nominalfras eller infinitivfras:

I händelse av krig bör Malmö evakueras. Jfr: *Om det blir krig*, bör Malmö evakueras.
Vid fortsatt kursfall hade företaget gjort konkurs. Jfr: *Om kursen hade fortsatt falla*, hade företaget gjort konkurs.
Jag hade aldrig klarat mig utan att få hjälp av dig. Jfr: Jag hade aldrig klarat mig *om jag inte hade fått hjälp av dig*.

4. Infinitivfras. Om matrissats och bisats har samma subjektsreferent, kan den konditionala bisatsen i vissa fall parafraseras med en infinitivfras:

Jag skulle föredra att få stanna. Jfr: Jag skulle föredra *om jag fick stanna*.

5. Flerledad *med*-fras. Om matrissats och bisats har samma subjektsreferent, kan den konditionala bisatsen ofta parafraseras med en flerledad *med*-fras:

Han hade aldrig klarat sig med benet gipsat. Jfr: Han hade aldrig klarat sig *om han hade haft benet gipsat*.

6. Fritt predikativ. Om matrissats och bisats har samma subjektsreferent, kan den konditionala bisatsen ofta parafraseras med ett fritt predikativ:

Bunden till händer och fötter hade han aldrig lyckats ta sig ur det brinnande huset. Jfr: *Om han hade varit bunden till händer och fötter* hade han aldrig lyckats ta sig ur det brinnande huset.
Som mittfältare fungerar han nog bättre. Jfr: *Om han blir mittfältare* fungerar han nog bättre.

[1] Också andra fraser kan uttrycka hypotetiska propositioner och sägas parafrasera konditionala bisatser (särskilt vid tempusförskjutning):

I så fall hade jag varit rik vid det här laget. Jfr: Om det hade varit så …
Annars hade jag varit rik vid det här laget. Jfr: Om det inte hade varit så …
I Trelleborg hade flickorna avgudat mig. Jfr: Om jag hade uppträtt i Trelleborg …
Mitt under julruschen hade jag aldrig hunnit fram. Jfr: Om jag hade rest mitt under julruschen …

Jämför särskilt tematiska fundament med generisk referens:

Alla konservativa brukar vilja höja försvarsanslagen. Jfr: *Om någon är konservativ*, så brukar han vilja höja försvarsanslagen.
En värmlänning skulle aldrig reagera så. Jfr: *Om någon i den relevanta gruppen vore värmlänning*, skulle han aldrig reagera så.

38 HUVUDSATSER

Huvudsatser. Allmänt 1–8

1 Översikt. 2 Syntaktisk struktur. 3 Prosodi. 4 Interpunktion. 5 Syntaktisk funktion. 6 Huvudsatsernas språkhandlingsbetydelse. 7 Språkhandlingstypernas innebörd. 8 Textuell funktion: utspel och respons.

Deklarativa huvudsatser 9–29

9 Översikt.

Syntaktisk struktur 10–17

10 Den deklarativa huvudsatsens ordföljd. 11 Det finita verbets placering och form. 12 Fundamentets struktur och satsledsfunktion. 13 Fundamenttvånget. 14 Fundament i deklarativa huvudsatser med samordning. 15 Deklarativ huvudsats utan fundament. 16 Adjunktionellt *så*. 17 Deklarativ huvudsats med *kanske, kanhända, måhända*.

Betydelse 18–21

18 Den deklarativa huvudsatsen som påstående. 19 Performativa yttranden. 20 Talarens kommentar till påståendets sanningshalt. 21 Talarens kommentar till värdet av det meddelade sakförhållandet.

Deklarativa huvudsatser i sekundär användning 22–25

22 Deklarativa huvudsatser med ouppfyllda språkhandlingsvillkor. 23 Deklarativa huvudsatser som påståenden om språkhandlingsvillkor. 24 Deklarativa huvudsatser som påståenden om språkhandlingar. 25 Garderade påståenden som uppställande av hypoteser.

Andra sätt att uttrycka påståenden 26–29

26 Interrogativa huvudsatser som påståenden. 27 Bisatser som påståenden: icke-restriktiva relativa satser. 28 Bisatser som påståenden: narrativa satser. 29 Icke satsformade meningar som påståenden.

Direktiva huvudsatser 30–53

30 Översikt.

Syntaktisk struktur 31–38

31 Den direktiva huvudsatsens ordföljd.

Det finita verbet 32–33: 32 Det finita verbet i imperativ. 33 Pseudosamordning i direktiv huvudsats.

Subjektet 34–35: 34 Underförstått subjekt. 35 Utsatt subjekt.

36 Direktiva huvudsatser med *låt oss*. 37 Lexikaliserade verbkonstruktioner. 38 *Med*-fras som anger verbets predikationsbas i direktiv huvudsats.

Betydelse 39–44

39 Den direktiva huvudsatsen som uppmaning. 40 Den önskade aktionen. 41 Olika slag av uppmaningar. 42 Slag av uppmaning och den direktiva huvudsatsens utformning. 43 Slag av uppmaning angiven med anförande sats. 44 Slag av uppmaning angiven av delmening i komplex mening.

Direktiva huvudsatser i sekundär användning 45–46

45 Icke-typiska direktiva huvudsatser. 46 Direktiva huvudsatser som pekare på språkhandlingsfunktion hos intillstående huvudsats.

Andra sätt att uttrycka uppmaning 47–53

47 Översikt. 48 Deklarativa huvudsatser som uppmaningar. 49 Rogativa huvudsatser som uppmaningar. 50 Desiderativa och suppositiva huvudsatser som uppmaningar. 51 Uppmaningar till gemensam handling. 52 Särskilda markörer av uppmaningsbetydelse i icke-direktiv huvudsats. 53 Bisats eller infinitivfras som uppmaning.

Interrogativa huvudsatser 54–89

54 Översikt.

Syntaktisk struktur 55–69

Den rogativa huvudsatsens struktur 55–57: 55 Den rogativa huvudsatsens ordföljd. 56 Det finita verbets placering och form. 57 Elliptiska *eller*-satser.

Den kvesitiva huvudsatsens struktur 58–67: 58 Den kvesitiva huvudsatsens ordföljd. 59 Det finita verbets placering och form. 60 Det interrogativa ledets struktur och satsledsfunktion. 61 *Vad* (…) *för* (*en*/*någon*). 62 Samordning av inledande interrogativa led. 63 Interrogativ satsbas i kvesitiva huvudsatser med samordning. 64 Placering av ett interrogativt led senare i satsen. 65 Två eller flera interrogativa led: ett som satsbas och de övriga inuti satskärnan. 66 Elliptisk kvesitiv huvudsats. 67 Lexikaliserade verbfraser i kvesitiva huvudsatser.

***Månne*-satsens struktur 68:** 68 Fa-sats eller af-sats.

69 Ekofråga med af-sats.

Betydelse 70–80

70 Den interrogativa huvudsatsen som fråga. 71 Fråga med känt svar. 72 Den interrogativa huvudsatsen som uttryck för undran. 73 *Månne*-satser som uttryck för undran. 74 Sökande fråga. 75 Underställande fråga. 76 Negerade rogativa huvudsatser. 77 Rogativa huvudsatser med starkt betonat led. 78 Disjunktivt samordnade rogativa huvudsatser. 79 Rogativa huvudsatser med disjunktivt samordnade satsled. 80 Ekofrågan som underställande fråga.

Sekundära användningar 81–86

81 Den interrogativa huvudsatsen som retorisk fråga. 82 Den rogativa huvudsatsen som förvånat konstaterande. 83 Den rogativa huvudsatsen som önskan. 84 Interrogativa huvudsatser som frågor om språkhandlingsvillkor. 85 Interrogativ huvudsats som stöd för deklarativ. 86 Metaspråklig kvesitiv huvudsats.

Andra sätt att uttrycka fråga 87–89

87 Deklarativa huvudsatser som frågor. 88 Rogativa huvudsatser som sökande frågor. 89 Bisatser och icke satsformade meningar som frågor.

Expressiva huvudsatser 90–99

90 Översikt.

Struktur 91–95

91 Tre slag av expressiva huvudsatser. 92 Det expressiva ledets struktur och satsledsfunktion. 93 Satsbas utan särskild expressivmarkör: typen *Fin bil du har köpt*. 94 Ellipser i af-satsens kärna. 95 Expressiv ekosats.

Betydelse 96–97

96 Värdering och förvåning. 97 Fakticitet.

98 Sekundära användningar. 99 Andra sätt att uttrycka expressiv betydelse.

Desiderativa och suppositiva huvudsatser 100–115

100 Översikt.

Struktur 101–104

101 *Bara*-satser. 102 *Om*-satser. 103 Fa-satser inledda av *måtte* eller *må*. 104 Optativsatser.

Betydelse 105–108

105 Önskan. 106 Olika sätt att ange uppfyllbar önskan. 107 Antagande. 108 Farhåga.

Sekundära användningar 109–112

109 Den desiderativa huvudsatsen som uppmaning. 110 Suppositiv huvudsats som försynt fråga. 111 Suppositiv huvudsats som känsloladdat påstående. 112 Optativsats för att ange talarens inställning till referent eller faktiskt sakförhållande.

Andra sätt att uttrycka önskan och antagande 113–115

113 Önskan. 114 Förhoppning. 115 Antagande.

Huvudsatser. Allmänt § 1–8

§ 1. Översikt. En huvudsats är en sats som inte fungerar som led i någon annan sats.

Till sin struktur är huvudsatsen prototypiskt en fa-sats men den kan i vissa fall också utgöras av en af-sats:

Fa-satser: Jag målade inte cykeln. Målade du inte cykeln? Måla inte cykeln. Måtte han inte måla cykeln!

Af-satser: Vad fin du har målat cykeln! Om han bara ville måla cykeln!

Huvudsatsen är meningens prototypiska form. Den utgör ofta ensam en mening (enkel mening), men den kan också tillsammans med en eller flera andra huvudsatser eller icke satsformade meningar bilda en komplex mening. En särskild typ av komplexa meningar är den som bildas genom samordning.

Ta min bil! [enkel mening bestående av en huvudsats]

Ta min bil, Sven. [komplex mening bestående av en huvudsats + en vokativfras]

Ta min bil men kör försiktigt. [komplex mening bestående av två samordnade huvudsatser]

Huvudsatsen uttrycker prototypiskt en språkhandling. Huvudsatserna indelas i följande typer: den deklarativa (som normalt uttrycker ett påstående), den interrogativa (som normalt uttrycker en fråga och sönderfaller i den rogativa typen för underställande fråga och den kvesitiva typen för sökande fråga), den direktiva (som normalt uttrycker en uppmaning), den expressiva (som normalt uttrycker värdering och/eller förvåning), den desiderativa (som normalt uttrycker önskan) och den suppositiva (som normalt uttrycker antagande eller uppställande av en hypotes).

De strukturella skillnaderna mellan huvudsatstyperna är i första hand ordföljdsskillnader, i andra hand skillnader i val av inledare och i modus.

§ 2. Syntaktisk struktur. Den prototypiska huvudsatsen är en fa-sats och skiljer sig därmed från den prototypiska bisatsen (som är en af-sats) i ordföljd och i kravet på utsatt *ha* i perfekt och pluskvamperfekt. I fa-satsens ordföljd kommer det finita verbet före subjektet, om inte det sistnämnda står som satsbas, och före mittfältsadverbialet (se vidare Satsens struktur § 3).

Fa-satser är följande huvudsatser: deklarativa, interrogativa (rogativa och kvesitiva) och direktiva samt vissa desiderativa (som i sin fa-form prototypiskt uttrycker önskan som kan gå i uppfyllelse).

Deklarativa och kvesitiva huvudsatser inleds med en satsbas (i deklarativa satser kallad fundament), som för den kvesitiva huvudsatsens del utgörs av ett interrogativt led. Huvudsats minus dess satsbas kallas satskärna. Rogativa och direktiva huvudsatser saknar inledare och börjar normalt med det finita verbet. De direktiva huvudsatserna skiljer sig från alla andra satstyper genom att ha sitt finita verb i modus imperativ. Dessutom saknar de direktiva huvudsatserna vanligen utsatt subjekt. När de desiderativa huvudsatserna har fa-form har de antingen det finita hjälpverbet *må*, *måtte* som särskild markör och saknar satsbas, eller också – endast i mer eller mindre lexikaliserade konstruktioner – står det finita verbet i modus optativ. De olika huvudsatstypernas struktur illustreras i Schema 1. (Vissa särskilda deklarativa och interrogativa huvudsatser kan ha af-form, se nedan.)

	Satsbas	**Finit verb**	**Subj.**	**Resten av satsen**
Deklarativ:	Hastigt	gick	hon	i strumplästen bort till barnens sängar.
Rogativ:	–	Ska	du	inte visa dina dikter för Erland?
Kvesitiv:	Hur	ska	vi	nu få loss professorn?
Direktiv:	–	Försök	–	inte göra mig dummare än jag är.
Desiderativ:	–	Måtte	han	inte få någon fisk bara.

SCHEMA 1. Huvudsatser med fa-form.

Af-form har vissa mindre frekventa huvudsatstyper. En af-sats har subjekt och mittfältsadverbial före det finita verbet, och hjälpverbet *ha* kan utelämnas (se vidare Satsens struktur § 3). Som huvudsats har af-satsen alltid en inledare, antingen en satsbas eller en subjunktion (i vissa fall både satsbas och subjunktion). Af-satser är följande huvudsatser: expressiva (som prototypiskt uttrycker värderingar av presupponerade sakförhållanden), suppositiva (som prototypiskt uppställer hypoteser eller gör antaganden), vissa desiderativa (som prototypiskt uttrycker önskningar). Särskilt suppositiva och expressiva huvudsatser kan föregås av interjektionen *tänk*. De nämnda huvudsatstypernas struktur illustreras i Schema 2.

	Satsbas/Subjn	**Subjekt**	**Resten av satsen**
Expressiv:	Vad fin	du	har gjort dig!
	Att	du	alltid måste spela teater så förbannat!
Suppositiv:	Tänk om	pappa	hade sett henne nu.
Desiderativ:	Bara	det	inte varit så mycket mygg!

SCHEMA 2. Huvudsatser med af-form.

Af-form har också i vissa fall deklarativa huvudsatser (som innehåller *kanske, kanhända* eller *måhända*) och interrogativa huvudsatser (som uttrycker ekofråga eller som inleds med *månne*):

Kanske Lina snart är färdig. Lina kanske snart är färdig.
När Lina är färdig?
Månne Lina snart är färdig?

ANM. 1. Eftersom satser med det finita verbet i modus optativ bara förekommer i mer eller mindre lexikaliserade konstruktioner och många av dessa har funktion som påbud, påståenden eller uttryck för talarinställning (jfr § 104), kunde man anse att optativen i nutida svenska inte markerar någon särskild språkhandlingsfunktion. Här har dock optativsatserna förts till de desiderativa huvudsatserna, som har prototypisk betydelse av önskan.

ANM. 2. Följande konstruktioner vilka kan fungera som meningar räknas i denna grammatik som icke satsformade (Icke satsf. men. § 36: 2d, 35, 43: 2a):

a) Struktur: nominalfras med icke-restriktiv relativ bisats som attribut. Betydelse: uttryck för värderande inställning till det sakförhållande som anges i relativsatsen (i förhållande till annat sakförhållande, hävdat eller på annat sätt aktuellt).

Det regnar visst. Jag som lämnade paraplyt hemma!
Och pappa som hade skakat honom så hårt! (R)

Nominalfrasens huvudord skulle kunna ses som en satsbas följd av ett adjunktionellt *som* efter samma regler som i exempelvis interrogativa och expressiva bisatser (jfr t.ex. Bisatser § 72).

b) Struktur: nominalfras bestående av *den* med restriktiv relativ bisats som attribut. Betydelse: önskan, där *den* refererar till talaren.

Den som hade haft en sådan morsa … (R) ≈ Om jag hade haft en sådan morsa!

Samma satsanalys möjlig som i fall (a).

c) Struktur: nominalfras (med huvudordet i grundkasus eller nominativ) följd av riktningsadverbial och eventuellt ytterligare adverbial. Betydelse: påstående.

Anton ut genom dörren.
Och vi (förstås) hem så fort vi kunde.

Riktningsadverbialet skulle kunna ses som så ekvivalent med det finita verbet att konstruktionen kunde kallas en (elliptisk) sats.

§ 3. Prosodi. Förutom med syntaktiska medel uttrycks en språkhandlingstyp med prosodiska medel. Vilka språkhandlingstyper som skiljs åt prosodiskt och vilka prosodiska medel som används är ofullständigt undersökt. Till det som komplicerar analysen och beskrivningen hör att satsprosodin kan uttrycka också andra betydelser än språkhandlingstyp, att talaren förmodligen kan välja mellan olika prosodiska sätt att markera språkhandlingstyp och att en viss prosodi kanske kännetecknar en mer specifik språkhandlingstyp än vad syntaxen gör (t.ex. finns det kanske ingen prosodi som generellt kännetecknar uppmaningar).

Å andra sidan torde prosodin på det hela taget återge den dominerande språkhandlingsfunktionen hos en huvudsats trognare än vad syntaxen gör. Språkhandlingstypen har sin karakteristiska prosodi också i de fall den har en icke-prototypisk syntax. En fråga har t.ex. vanligen frågeprosodi också när den uttrycks med en deklarativ huvudsats.

Huvudsatsen avslutas med en förändring av intonationen som markerar satsslutet och i viss utsträckning också vilken språkhandling som avses. Den bäst undersökta satsprosodin är den som anger påstående. En huvudsats som anger påstående kännetecknas vanligen av genomsnittligt låg tonhöjd och sänkning vid satsens slut, dvs. den sista intonationstoppen är markant lägre än föregående topp och den sista intonationsdalen markant lägre än föregående dal. Det som skiljer en fråga från ett påstående är vanligen en genomsnittligt högre tonhöjd och avsaknad av final sänkning. Ofta har frågan i stället en stigande ton i satsslutet.

§ 4. Interpunktion. Huvudsatsen bildar mycket ofta ensam en mening och inleds då med versal (stor bokstav) och avslutas med stort skiljetecken.[1]

De stora skiljetecknen anger vanligen primärt språkhandlingstyp enligt Schema 3.

Språkhandlingstyp	Skiljetecken	Exempel
påstående	punkt	Han hade en infödds kunskaper.
uppmaning	utropstecken	Tänk efter själv!
fråga	frågetecken	När kommer du hem?
		Tror du att han är där ännu?
värderande	utropstecken	Att ni icke lärt något av den betan!
inställning		Om han bara ville lugna sig!

SCHEMA 3. Språkhandlingstyperna och deras skiljetecken.

Punkt fungerar också som ett neutralt avslutande skiljetecken.[2] Uppmaningar avslutas sålunda mycket ofta med punkt när talaren vill undvika intrycket av befallning eller inte vill framstå som känslomässigt engagerad. Detta är vanligt t.ex. i generella uppmaningar (anvisningar, § 41).

Koka blomkålen nätt och jämnt mjuk.

Uttryck för värderande inställning avslutas ofta med punkt när talaren vill undvika att markera starkt engagemang:

Att dom alltid ska lassa på så mycket på tallrikarna. (R) [känslouttryck]
Om bara Tom kom hem. (R) [önskan]
Jag oroar mej inte, ljög jag. Bara det inte går ut över oss för mycket. (R) [farhåga]

Å andra sidan kan uttryck för påståenden och andra språkhandlingar avslutas med utropstecken som markerar en sidofunktion som känslouttryck:

Sverige har vunnit två guldmedaljer!
Skriv snart!
Har han inte kommit hem än!

Skiljetecknet tre punkter markerar att lyssnaren skall tänka sig en fortsättning på texten. Det förekommer vid olika språkhandlingar men är särskilt vanligt vid uppställandet av hypoteser, därför att en hypotes ofta uppställs i syfte att talare och lyssnare skall tänka sig konsekvenserna av att den vore sann. En framställd hypotes kan emellertid också avslutas med frågetecken (hypotesen har det gemensamt med den underställande frågan att talaren inte vet om propositionen är sann), med utropstecken (för att markera värderande inställning, t.ex. ängslan) och med punkt (som neutralt skiljetecken).

Tänk, om han skulle dö … (R)
Tänk, om vi är släkt? (R)
Tänk om han hade slagit sönder sig! (R)
Tänk om någon hade sett mig den gången. (R)

Efter en interrogativ huvudsats (särskilt i dess prototypiska fa-form) följer ofta frågetecken också när den interrogativa huvudsatsen inte fungerar som fråga. Då följer bruket av skiljetecken alltså den formella huvudsatsstrukturen i stället för språkhandlingsfunktionen.

Hur skulle jag kunna veta det? (R) [retorisk fråga]
Får jag inte ringa vem jag vill? (R) [retorisk fråga]
Vad spelar det för roll om han får av mig eller om han åker till någon annan och tigger? (R) [retorisk fråga]
Skulle du vilja stänga dörren? [uppmaning]

När en deklarativ huvudsats anger fråga är frågetecken vanligt:

Du kommer väl?
Kanske du inte vill komma?

För att markera värderande inställning (oftast förvåning) i en interrogativ huvudsats används ibland en kombination av frågetecken och utropstecken:

Kommer du redan?!

I en komplex mening (som alltså består av två eller flera huvudsatser eller icke satsformade konstruktioner vilka ensamma kan fungera som meningar) bestäms skiljetecknet normalt av den sista språkhandlingens typ. En komplex mening som utgörs av en frågesats och en påståendesats får alltså vanligen punkt om påståendesatsen står sist och vanligen frågetecken om frågesatsen står sist.

Vad står det på etiketten, jag har inte mina glasögon med mig.
Jag har inte mina glasögon med mig, vad står det på etiketten?

En avslutande vokativ- eller interjektionsfras kan på likartat sätt medföra utropstecken:

Jag kommer nu, Anders!
Nu hinner jag inte skriva mera, hej då!

Om meningen avslutas med ett fritt annex är det den inre satsens språkhandling som bestämmer skiljetecknet:

Vad står det på etiketten, apropå priser?
Stäng dörren efter dig, på tal om folkvett!

Om skiljetecken efter anförd mening som fundament, se Anf. men. § 17: b.

[1] Versal används också t.ex. för att ange egennamn och punkt för att utmärka förkortning.

[2] I särskilda genrer, t.ex. på skyltar och anslag och i rubriker utelämnas ofta avslutande punkt, medan avslutande frågetecken och utropstecken brukar sättas ut. Ibland motsvaras punkten av ett extra stort mellanrum (spatium) före nästa mening. I poesi utelämnas ibland alla skiljetecken. I de nämnda genrerna kan också radbrytning användas för att ange meningsslut.

Konkurserna ökar kraftigt (S) [rubrik]
Lyft på locket Slå sönder glaset Tryck på knappen (S) [anslag]

Särskilt i skönlitteratur står bisatser ofta som egna grafiska meningar skilda från sina matrissatser:

Han har en bil. Som alltid krånglar.
[…] den sorgen skulle han ha förstånd att bespara sig själv. Om han alltså lärt sig något av det han varit med om i livet. (R)

Trots interpunktionen uppfattas bisatsen gärna som ett led i den föregående satsen. Den kan också i samklang med interpunktionen ses som en självständig elliptisk mening, i vilken bisatsens matrissats har utelämnas under identitet med textens föregående sats.

§ 5. Syntaktisk funktion. En huvudsats definieras i denna grammatik som en sats vilken inte utgör led i en annan sats. Den skiljs från bisatsen, som utgör led i en annan sats.

Huvudsatsen är den prototypiska formen för en mening. Jämfört med andra meningstyper är huvudsatsen den strukturellt mest utbyggda.

Huvudsatsen bildar vanligen ensam en mening, men den kan också tillsammans med en eller flera andra huvudsatser eller icke satsformade meningar utgöra en komplex mening (se kapitel 40 Komplexa meningar).[1]

Han gick in till morsan som låg och snarkade i sin bäddsoffa, ett naket och fräknigt ben stack ut. (R)
Många hade väntat sig att något verkligt allvarligt skulle bli följden av deras uppträdande, och nu hade det hänt. (S)
Ja, vad fort det har gått. (R)
Min käre Mollo, vad kan du mena med det? (R)
Hennes ansikte var helt uttryckslöst, bara ögon och näsa och en mun ovanför den böljande nakna kroppen. (R)

Varje typ av huvudsats kan som anförd mening underordnas en anförande sats (Anf. men. § 10).

[1] Huvudsatsen kan vara semantiskt eller pragmatiskt underordnad en annan sats utan syntaktisk markering därav (Kompl. men. § 10). Ofta utgör huvudsatsen då en komplex mening tillsammans med en annan mening som den är asyndetiskt fogad till. Se t.ex. § 44: e.

§ 6. Huvudsatsernas språkhandlingsbetydelse. Den prototypiska huvudsatsen är uttryck för en språkhandling (§ 7) och har en struktur som visar vilken språkhandling den uttrycker.

Vissa grundläggande språkhandlingstyper har prototypiskt egna strukturella uttryck. Dessa strukturella särmärken omfattar i första hand skillnader i ordföljd, i andra hand val av inledare och modus. Följande språkhandlingstyper kan räknas som de mest basala: påstående, underställande fråga, sökande fråga och uppmaning. Mot var och en av dessa typer svarar en dominerande struktur med den typiska huvudsatsordföljden (fa-form). De torde också vara de mest frekventa och de enda som normalt har särskilda uttryck i världens språk. Vissa särskilda påståenden och frågor kan ha andra prototypiska strukturer (af-form).

Egna strukturella uttryck har också följande språkhandlingstyper: önskan, framställande av hypotes och uttryckande av känslomässig inställning (vanligen värdering och/eller förvåning). Mot betydelsen av önskan svarar ett flertal strukturer, dels fa-satser, dels af-satser. Betydelsen framställande av hypotes uttrycks prototypiskt med en viss af-struktur men anges också med samma af-strukturer som uttrycker önskan. Mot betydelsen av känslomässig inställning svarar flera olika af-strukturer.

Huvudsatserna med deras prototypiska språkhandlingsbetydelse kan indelas på följande sätt:

1. Deklarativa (uttrycker påståenden): *Nu är han tyst.*
2. Interrogativa (uttrycker frågor):
a) rogativa (uttrycker underställande frågor): *Är han tyst nu?*
b) kvesitiva (uttrycker sökande frågor): *När är han tyst?*
3. Direktiva (uttrycker uppmaningar): *Var tyst nu!*
4. Expressiva (ger utlopp för känslomässig inställning): *Vad tyst han är nu!*
5. Desiderativa (uttrycker önskningar): *Om han ändå vore tyst nu!*
6. Suppositiva (uttrycker antaganden): *Tänk om han håller tyst hela tiden!*

Sekundärt kan en viss huvudsatsstruktur alltid uttrycka andra språkhandlingar, men detta påverkar inte indelningen. En huvudsats med deklarativ struktur redovisas t.ex. som deklarativ även när den används för att uttrycka en fråga: *Du har inte en tändsticka?*

ANM. Om huvudsatser som stödjande språkhandlingar se under respektive huvudsatstyp. Om huvudsatser som yttras med annan dominerande funktion än den för typen normala se under respektive huvudsatstyp, avsnittet om sekundära användningar.

§ 7. Språkhandlingstypernas innebörd. De grundläggande språkhandlingar som var och en typiskt anges med ett visst slag av huvudsats kan skiljas från varandra genom följande innehållsliga kriterier:

a) Påstående

Talaren hävdar – eventuellt med reservation – att propositionen är sann. Detta kriterium skiljer ut påståendet från övriga grundläggande språkhandlingstyper, vilka innebär att talaren antingen förutsätter att propositionen har en viss angiven sannolikhet eller varken förutsätter eller hävdar att den har det.

Påståendena kan vara t.ex. meddelanden, då talaren utgår ifrån att lyssnaren inte har någon uppfattning om sakförhållandet, instämmanden, då talaren utgår ifrån att lyssnaren har samma uppfattning om sakförhållandet som han själv, eller invändningar, då talaren utgår ifrån att lyssnaren har en avvikande uppfattning om sakförhållandet. Ytterligare en typ av påstående är aktualiseringen, då talaren påminner lyssnaren om något som han kanske redan känner till men som ändå kan behöva aktualiseras för att tjäna som bakgrund till något annat i kommunikationen.

Påståendet har den deklarativa huvudsatsen som sitt prototypiska språkliga uttryck, men också bisatser, t.ex. icke-restriktiva relativa bisatser, kan uttrycka påståenden. Påståendets grad av sannolikhet anges vanligen lexikalt, framför allt med satsadverbial eller modalt hjälpverb.

Påståenden kan omtalas exempelvis med verbförbindelsen *hävdade som sin mening*, t.ex. *Bo hävdade som sin mening att det nog skulle bli regn.* (Jfr: Bo: *Det blir nog regn.*)

b) Fråga

Talaren begär information om huruvida eller under vilken betingelse propositionen är sann. Detta kriterium skiljer ut frågan från övriga grundläggande språk-

handlingstyper. När talaren frågar huruvida propositionen är sann, är det en underställande fråga; när han frågar under vilken betingelse propositionen är sann, är det en sökande fråga. I det senare fallet förutsätter talaren att propositionen är sann under minst en betingelse.

Om talaren inte förväntar sig att lyssnaren skall ge honom den begärda informationen, är frågan en undran. Betydelsen av undran kan anges med ett satsadverbial, t.ex. *månne*.

Den underställande frågan har den rogativa huvudsatsen som sitt prototypiska språkliga uttryck och den sökande frågan har den kvesitiva. En underställande fråga uttrycks dock ofta med en deklarativ huvudsats som annars primärt fungerar som ett påstående, vanligen ett påstående där talaren anger att han inte har full visshet. I den kvesitiva huvudsatsen anges domänen av alternativa betingelser genom det interrogativa ledet. Rogativa och kvesitiva huvudsatser kallas gemensamt interrogativa huvudsatser.

Frågor rapporteras typiskt med verbet *fråga*, t.ex. *Bo frågade mig om det regnade*. (Jfr: Bo: *Regnar det?*)

c) Uppmaning

Talaren försöker genom själva språkhandlingen framkalla det förhållningssätt som satsen beskriver. Detta kriterium skiljer ut uppmaningen från övriga grundläggande språkhandlingstyper. Det är alltid lyssnarens framtida förhållningssätt uppmaningen gäller, och i den typiska uppmaningen är det lyssnarens viljemässiga kontroll över sitt förhållningssätt som talaren försöker påverka. Uppmaningarna kan delas in i befallningar (där lyssnaren inte anses ha rätt att vägra), vädjanden (där handlingen inte bedöms vara i lyssnarens intresse), erbjudanden (där lyssnaren anses ha rätt att vägra men inte att utföra handlingen utan uppmaning) samt råd (där lyssnaren anses ha rätt både att vägra och att utföra handlingen utan uppmaning).[1]

Uppmaningen har den direktiva huvudsatsen som sitt prototypiska språkliga uttryck men uttrycks mycket ofta med någon annan huvudsatstyp i sekundär användning.

De olika slagen av uppmaning omtalas exempelvis med verbförbindelsen *säga 'till*, t.ex. *Bo sa till mig att jag skulle ta hans cykel*. (Jfr: Bo: *Ta min cykel!*)

d) Värderande inställning till satsens sakförhållande

Talaren anger en värderande inställning till sakförhållandet. Detta kriterium karakteriserar känslouttrycket, önskningen och farhågan. I känslouttrycket förutsätter talaren att propositionen är sann medan han i önskningen och farhågan varken förutsätter eller hävdar att den är sann.

Känslouttrycket har prototypiskt formen av en expressiv huvudsats, en expressiv bisats (underordnad en deklarativ huvudsats) eller en expressiv fras (som icke satsformad mening). Den expressiva huvudsatsen fördelar sig på flera strukturtyper med af-form. Av de expressiva satstyperna som sådana framgår inte om ta-

larens värdering av sakförhållandet är positiv eller negativ. Värderingen är normalt förenad med förvåning, som ibland t.o.m. kan dominera över värderingen. Mycket ofta ges känslouttrycket i form av en deklarativ huvudsats som innehåller ett lexikalt uttryck för värdering, t.ex. ett satsadverbial. Språkhandlingen är då samtidigt ett känslouttryck och ett påstående.

Önskningen har som sitt prototypiska uttryck den desiderativa huvudsatsen, som fördelar sig på flera strukturtyper, dels med fa-form, dels med af-form.

När någon ger uttryck för förvånad värdering i en språkhandling (Bo: *Vilka fina byxor hon har!*), kan detta rapporteras exempelvis med verbförbindelsen *förvånas över*, t.ex. *Bo förvånades över att du hade så fina byxor*. Önskningar rapporteras typiskt med verbet *önska*, t.ex. *Bo önskade att han hade en Mercedes*. (Jfr: Bo: *Om jag ändå hade en Mercedes*.)

e) Hypotes

Talaren kan slutligen låta en huvudsats uttrycka en proposition utan att vare sig försöka göra den sann, värdera dess sannolikhet, fråga efter om den är sann eller uttrycka någon värdering av det förutsatta eller tänkta sakförhållandet. Detta sker när talaren gör ett hypotetiskt antagande.

Uppställandet av en hypotes är den språkhandlingstyp som har det minst tydliga grammatiska uttrycket. Den suppositiva huvudsatsen är svår att strukturellt skilja från sådana desiderativa huvudsatser som utgörs av *om*-satser. I denna grammatik behandlas därför de båda språkhandlingstyperna i samma avsnitt.

När någon vill att lyssnaren skall uppställa en hypotes kan detta också omtalas exempelvis med verbförbindelsen *antaga att* eller *föreställa sig möjligheten att*, t.ex. {*Antag/Föreställ dig möjligheten*} *att hon stod vid stationen just då*. (Jfr: *Tänk om hon stod vid stationen just då!*)

[1] Också genom performativen och besvärjelsen försöker talaren förverkliga ett sakförhållande i och med själva språkhandlingen. Performativen uttrycks vanligen på samma sätt som ett påstående och innebär att talaren genom att hävda ett visst sakförhållande gör eller försöker att göra det sant. Det gäller t.ex. löften och rituella handlingar som namngivning, giftermål och domar. Besvärjelsen uttrycks vanligen på ett av de sätt som en önskan uttrycks på och innebär att talaren genom att uttryckligen önska ett visst sakförhållande försöker att göra det sant.

ANM. Det är rimligt att räkna med andra typer av språkhandlingar än de som nämns här. De har dock inga prototypiska grammatiska uttryck.

§ 8. Textuell funktion: utspel och respons. De olika grammatiska språkhandlingstyperna innebär förväntan om andra språkhandlingar uttryckta i den intillstående texten.

a) Påståenden

Den deklarativa huvudsatsen är språkets centrala huvudsatstyp, och den kan förekomma i de flesta språkliga kontexter. Dess prototypiska betydelse av påstå-

ende ställer inga specifika krav på talsituationen. Den deklarativa huvudsatsen är t.ex. den dominerande huvudsatstypen i de flesta slag av skriftlig framställning. Längre texter består ofta uteslutande av deklarativa huvudsatser.

I en dialog används gärna en deklarativ huvudsats som svar på en fråga och följer därmed prototypiskt efter en interrogativ huvudsats. Svaret kan bestå av flera deklarativa huvudsatser i följd (liksom av deklarativ huvudsats tillsammans med en mening av annan typ).

I andra sekvenser av huvudsatser kan utspelet vara en deklarativ huvudsats. Lyssnaren kan sedan t.ex. bekräfta att han uppfattat yttrandet som en påståendehandling med interjektionsfrasen *ja* eller ange sin bedömning av påståendets sanningshalt med ett svarsord (se t.ex. Interj. § 6). I andra fall är det vanligt att samtalspartnern uttrycker sin värdering av det omtalade sakförhållandet eller ger någon annan kommentar till det. Han kan också ifrågasätta den föregående talarens vederhäftighet genom att kommentera något av språkhandlingsvillkoren.

I monologiska framställningar dominerar vanligen deklarativa huvudsatser. I en berättande text bärs berättelsen typiskt upp av deklarativa huvudsatser med avgränsad aktionsart. I en utredande text relateras den ena deklarativa huvudsatsen till den andra exempelvis som motivering, specifikation, exemplifiering, inskränkning, sammanfattning, parallell eller motsats.[1] En vanlig funktion för just deklarativa huvudsatser är att vara stödjande språkhandling till en annan mening. Sådana meningspar bildar ofta komplexa meningar.[2]

De underkategorier av påståendet som kallas instämmande och invändning (§ 7) visar ofta textuell samförekomst med en föregående språkhandling. Om talaren har möjlighet att bedöma sanningshalten i en annan talares påstående, är det vanligt att han anger huruvida han instämmer eller inte.

b) Frågor

Av de grammatiska språkhandlingstyperna är det bara frågan som i sig innebär ett utspel med krav på en annan språkhandling som respons. Med frågan begär talaren information, och samtalspartnerns förväntade svar är alltså ett påstående. Svaret kan ha formen av en deklarativ huvudsats men det ges ofta i stället som en mening utan satsform. En underställande fråga besvaras sålunda typiskt med ett svarsord (t.ex. *ja*, *nej*, *jo*). Svarsordet följs ofta av en deklarativ huvudsats som återger frågans proposition (eventuellt minus eller plus negation) i pronominell och/eller elliptisk form.

{Ja/Jo}, det {gör/kan} jag.
Nej, det {gör/vill} han inte.

En sökande fråga besvaras typiskt med en icke-interrogativ fras som ger just det sanna alternativ som söks med frågans interrogativa ord eller led. Svarsfrasen skulle tillsammans med resten av den sökande frågan kunna bilda en deklarativ huvudsats vilken uttrycker den sökta informationen (Ellips § 18: 1a).

– Vem har varit här? – {Pelle (har varit här). / Det har Pelle.}

– När går tåget? – {Om tre kvart (går tåget). / Det gör det om tre kvart.}

Vid t.ex. *varför*-frågor har svaret vanligen satsform.

Frågor besvaras normalt av någon annan talare. Det är dock inte sällsynt att talaren avser eller finner sig föranlåten att svara på sin fråga själv. Frågor som talaren tänker besvara själv kallas traditionellt retoriska frågor. (”Retorisk fråga” som term används i denna grammatik endast om interrogativa huvudsatser varmed talaren aktualiserar sakförhållanden som han förutsätter att det råder enighet om; se § 81).

Frågor besvaras vanligen på ett eller annat sätt även om den tillfrågade inte vill eller kan lämna den begärda informationen. Om svaret innebär att något språkhandlingsvillkor ifrågasätts, har det ofta formen av en ny interrogativ huvudsats (*Hur ska jag kunna veta det?*) men kan också vara t.ex. en deklarativ huvudsats (*Det kan väl inte jag veta*). En interrogativ huvudsats som svar kan också innebära en begäran om förtydligande som skall göra det möjligt att senare lämna den begärda informationen (*Menar du Johan?*). Ett svar som innebär vägran att lämna den begärda informationen kan ha olika form, t.ex. deklarativ (*Det säger jag inte*), interrogativ (*Tror du jag säger det?*) eller direktiv (*Lägg av!*). Oförmåga att lämna den begärda informationen meddelas normalt i deklarativa huvudsatser, ofta som stereotypa svar: *Det vet jag inte, Jag vet inte, Inte vet jag, Vet inte.*

c) Uppmaningar

Den prototypiska direktiva huvudsatsen, med betydelse av uppmaning, ställer inga stränga krav på den språkliga kontexten, och den kan liksom en deklarativ huvudsats utgöra en egen text. I stället är det typiskt för uppmaningen att den normalt ställer särskilda krav på talsituationen: lyssnaren skall ha möjlighet att utföra handlingen, talaren skall önska att han gör det, lyssnaren skall kunna bli påverkad till det genom uppmaningen, talaren skall ha rätt att påverka lyssnaren (§ 39). Uppmaningar är vanliga i talad kommunikation. Också i vissa skriftliga texttyper (t.ex. anvisningar) är uppmaningen en viktig språkhandling. Annars är inte så ofta förutsättningarna för uppmaningar uppfyllda vid skriftlig kommunikation: läsaren är inte alltid klart definierad för skribenten som inte heller kan veta på förhand i vilken situation texten kommer att läsas. Den direktiva huvudsatsen är följdriktigt en sällsynt satstyp i många slag av skriftlig framställning.

Talaren kan ofta nöja sig med att låta den direktiva huvudsatsen som uttrycker uppmaningen utgöra en egen text. Ofta fogas dock en kommentar av ett eller annat slag till uppmaningen. Talaren kan t.ex. ge skäl till varför lyssnaren skall följa uppmaningen eller på annat sätt kommentera villkoren för språkhandlingen.

Gå nu, annars hinner du inte.

Hjälp henne med flyttningen. Det har du säkert tid till.

Kom med mig på bio. {Vill/Kan} du inte det?

Dansa lite med mig. Det var åratal sen sist.

Kom och måla om mitt kök åt mig! Jag måste få det gjort nu.

Lyssnaren reagerar inte alltid bara eller genast genom att utföra den icke-språkliga handling som många uppmaningar gäller. Han reagerar också språkligt på olika sätt. En möjlighet är att han erkänner eller inte erkänner mottagandet av uppmaningen:

– Städa ditt rum nu. – Ja, jag hör. Tjata inte.
– Städa ditt rum nu. – Vad sa du? Jag hör inte för radion är på.

En annan möjlighet är att han lovar utföra uppdraget, avvisar det eller kanske föreslår olika modifikationer:

– Städa ditt rum nu. – Ska ske korpral.
– Städa ditt rum nu. – Nej, jag har inte tid.
– Städa ditt rum nu. – Ja, men det hinner jag inte förrän i morgon.

Om den aktion som talaren uppmanar lyssnaren till är en språklig handling, kan lyssnaren på samma sätt antingen bara utföra handlingen eller komma med en eller annan kommentar:

– Tala nu om vad du gjorde så sent i går kväll. – Jag var bara hos Lena hela tiden.
– Erkänn att du älskar henne! – {Ja, det erkänner jag. / Jag erkänner. / Ja, jag älskar henne.}
– Lova att du målar om mitt kök. – {Ja, jag lovar. / Nej, det kan jag inte lova.}
– Fråga henne vad hon menade! – Ja, senare kanske.

d) Värderande inställning till satsens sakförhållande

En huvudsats varmed talaren anger en värderande inställning till ett sakförhållande, t.ex. en expressiv huvudsats, inbjuder lyssnaren att deklarera sin egen värdering. Det är nästan ohövligt att inte reagera på det värderande utspelet.

– Vilka fina rosor du har! – Ja, de är väl vackra.
– Vad charmigt det är här! – Nja, jag tycker det är för rörigt.

e) Hypotes

Det vanliga skälet för att (be lyssnaren) uppställa en hypotes är att talaren vill att lyssnaren skall överväga vad som skulle gälla om hypotesen var sann. En uppställd hypotes visar därför ofta textuell samförekomst med en språkhandling, ofta ett villkorat påstående, som för på tal vad som skulle gälla om hypotesen var sann.

Tänk om ingen ringer? Vad gör vi då? Ska vi bara sitta här och glo?
Tänk om alla unga män ville rida med? Var skulle det sluta? (R)
– Tänk om vi kunde gifta oss, sade han allt oftare. Då skulle alla problem försvinna i ett huj. (R)

[1] En deklarativ huvudsats som börjar med *det vill säga* ansluter som en konklusion eller förklaring till en föregående sats eller konstituent. *Det vill säga* (i skrift vanligen *dvs.*) är lexikaliserat och kan oftast analyseras som en konjunktion. Se vidare Konjn, subjn, infm. § 2: e.

[2] Vissa lexikaliserade deklarativa huvudsatser med utelämnat objekt fungerar som fria annex till andra deklarativa huvudsatser:

{Du vet/Du förstår}, Susanne kom inte in på den linjen.
Susanne kom inte in på den linjen, du vet.

Deklarativa huvudsatser § 9–29

§ 9. Översikt. Den deklarativa huvudsatsen är språkets centrala huvudsatstyp. Den uttrycker prototypiskt ett påstående. Den är en fa-sats, och dess strukturella kännetecken är framför allt ordföljden i början av satsen.

Det första ledet i en typisk deklarativ huvudsats är en satsbas, som kallas fundament. Valet av fundament bestäms delvis av textuella faktorer (se Satsbaser § 18). Det andra ledet i den typiska deklarativa huvudsatsen är det finita verbet som står i indikativ (presens eller preteritum) eller någon gång i konjunktiv.

Med den deklarativa huvudsatsen uttrycks prototypiskt ett påstående, dvs. talaren hävdar att satsens sakförhållande är sant (jfr § 7). Den deklarativa huvudsatsen har sin mest typiska användning som ett meddelande, när talaren tror att lyssnaren ännu inte har tagit ställning till propositionens sanningshalt, och den uppfattas då vanligen som ett sätt för talaren att övertyga lyssnaren om propositionens sanning. Ofta används den deklarativa huvudsatsen i stället som ett instämmande, när talaren utgår ifrån att lyssnaren har samma uppfattning om propositionens sanningshalt som han själv, eller som en invändning, när talaren har uppfattat det som att lyssnaren har en annan uppfattning. Dessutom används den deklarativa huvudsatsen som aktualisering: talaren nämner något som nog lyssnaren redan känner till men som han kanske inte kommit att tänka på om inte talaren aktualiserat det.

Talaren kan med satsadverbial, modala hjälpverb eller val av särskild tempusform ange att han är mer eller mindre säker på propositionens sanning:

Hon kommer {Ø/alldeles säkert/nog}.
Hon {kommer/kan komma} när som helst.
I så fall {tar/toge} hon taxi.

Ett meddelande kan vara av olika slag: rapport, förutsägelse, beskrivning, upplysning, omdöme osv. Det är också vanligen den deklarativa huvudsatsen som tas i bruk för performativer, satser där själva yttrandet av satsen medför att dess proposition blir sann (t.ex. *Härmed förklarar jag sammanträdet öppnat*).

Förutom av deklarativa huvudsatser kan självständiga påståenden också uttryckas av bisatser, främst relativa bisatser och narrativa bisatser. Hävdade narrativa bisatser har ofta inte bara en betydelse utan också en struktur som liknar den deklarativa huvudsatsens (fa-satser med fundament). Sekundärt kan också andra huvudsatser och andra bisatser användas för att påstå, dvs. de kan yttras i huvudsakligt syfte att hävda det sakförhållande som satsen anger.

Syntaktisk struktur § 10–17

§ 10. Den deklarativa huvudsatsens ordföljd. Den deklarativa huvudsatsen är vanligen en fa-sats med den struktur som framgår av Schema 4. Se vidare Satsens struktur t.ex. § 3.

Fundament	Finit verb	Subjekt	Adverbial i mittfältet	Resten av satsen
De	klev			upp på motorhuven.
Därför	ville	han	absolut	bli amiral.
Det	lät		inte	så illa.
Denna gång	var	de		flera.
På förarhuven	stod	Loffe.		
Om du vill	kan	du		få låna min.

SCHEMA 4. Den deklarativa huvudsatsens ordföljd.

I vissa fall kan den deklarativa huvudsatsen sakna fundament och inledas med det finita verbet (§ 15): *Återkommer kl. 13.30*. Den deklarativa huvudsatsen kan föregås eller följas av annex (kapitel 36 Annex): *Tomas, han är ju full av idéer. Han är ju full av idéer, Tomas*. När den deklarativa huvudsatsen innehåller något av satsadverbialen *kanske, kanhända, måhända* kan den alternativt vara af-sats (§ 17, Satsens struktur § 9): *Sven kanske inte vill vara med*.

§ 11. Det finita verbets placering och form. I den deklarativa huvudsatsen står det finita verbet som det andra primära satsledet, direkt efter fundamentet:[1]

Sverige *deltar* aktivt i oljejakten på Svalbard. (S)
Hon *fick* större och större förtroende. (S)
En 57-årig man *har* åtalats vid Växjö tingsrätt misstänkt för att ha lurat olika företag och privatpersoner på hundratusentals kronor. (S)
Vid en närmare kontroll *visade* det sig att uttagskvittona förfalskats. (S)
Störst omsättning i spelbranschen *hade* dock Tipstjänst […] (S)
Det *ska* ryka om en grill. (S)

Under vissa betingelser kan en deklarativ huvudsats dock stå utan fundament, varvid det finita verbet är satsens första primära satsled. Se vidare § 15.

Det typiska modus i deklarativa huvudsatser är (liksom i interrogativa huvudsatser) indikativ. Tempusformen på det finita verbet är (liksom i interrogativa huvudsatser) antingen presens eller preteritum. Verb som bildar en särskild konjunktiv kan uppträda i denna form som finita verb i deklarativa huvudsatser (liksom i interrogativa huvudsatser).

Då {*är/var/vore*} han dum.

[1] Det finita verbet kan konstrueras med prefokalt placerat adverb (t.ex. Satsadvl § 51 Anm., 52):

Han *bara* sitter och sitter.
Kaj *nästan* grät.
Han *t.o.m.* skolkade ibland.
Hon *formligen* gled fram.
Han *tvärtom* ökade intresset för musik.
Men den 30-åriga skolministern *inte så mycket som* blinkar när hon bestämt deklarerar att […] (S)

§ 12. Fundamentets struktur och satsledsfunktion. Som inledare har den deklarativa huvudsatsen en satsbas (fundamentet). Fundamentet utgörs av ett icke-interrogativt led med satsledsfunktion i satsen (Satsbaser § 2, 5).[1] Som fundament väljs satsled med viss textuell eller informationsdynamisk funktion (Satsbaser § 18). Fundamentet har samma struktur som satsledet skulle ha haft på sin ordinarie plats i satsen. Exempel på fundament:

Men *lågorna av hopp och skräck* dansade inte längre i hennes bröst. (R) [nominalfras som subjekt]
Hundratals kärleksgärningar hade hennes händer utfört […] (R) [nominalfras som objekt]
Skrämd gled hon ned från flaket […] (R) [participfras som fritt predikativ]
Med en häftig rörelse fällde Grels ner järnslån som gick tvärs över dörren. (R) [prepositionsfras som fritt adverbial]
Och *likväl* hade hoppet dolt sig i hennes bröst […] (R) [adverbfras som satsadverbial]
Sicilien har jag tänkt på. (R) [nominalfras som rektion i bundet adverbial med isolerad preposition på det bundna adverbialets ordinarie plats i satsen]
Biografer har vi ytterst få. (T) [substantiv som huvudord i objekt med attribut på objektets ordinarie plats i satsen]

Vissa konstruktioner förekommer endast som fundament. Hit hör rogativformad konditionalbisats (Satsbaser § 2: 1c, Bisatser § 134) och verbfras som objekt till det anaforiska verbet *göra* i satskärnan (Vbfraser: Allm. § 10, Satsbaser § 2: 1b).

Bråkar du går jag meddetsamma. Jfr: *Jag går meddetsamma, bråkar du.
{*Tömmer/tömma*} *papperskorgarna* gör vi då inte varje dag. Jfr: *Vi gör inte {tömmer/tömma} papperskorgarna varje dag.

Fundament kan ha satsledsfunktion i en bisats som ingår i den deklarativa huvudsatsens predikatsled (satsfläta). I vissa fall fungerar fundamentet i stället som korrelat till ett anaforiskt (resumtivt) pronomen på satsledets ordinarie plats i bisatsen. Se vidare Satsbaser § 10–16.

Honom vet jag inte om du har träffat [-].
Den där karlen har hon ofta sagt att *han* är trevlig.

Många satsadverbial kan stå som fundament utan några särskilda inskränkningar. Vissa satsadverbial står dock aldrig som fundament, och vissa andra bara under särskilda betingelser. Se Satsadvl § 12.

Om anförd mening som fundament i en anförande sats (t.ex. *Han är bättre nu, säger hon*) se Anf. men. § 10. Om dubbeladverbial som fundament (t.ex. *I går på sjön var du inte så kaxig*) se Advl § 26, 66. Om adverbialiserat attribut som fundament (t.ex. *Om honom har vi inte så många uppgifter*) se Advl § 34. Om efterställda attribut som postponerats ur fundamentet (t.ex. *Ingen har vi haft som var så duktig som hon*) se Postp. led § 3.

[1] Fundamentet kan konstrueras med prefokalt placerat adverb (t.ex. Satsadvl § 33: b, 52, 69):

Först nu har jag förstått vad han menade.
Till och med Roger hjälpte till med disken.
Redan i förrgår visste polisen om det.
Också italienarna är intresserade.
Inte en dag har Annika ångrat att hon började studera igen. (S)

§ 13. Fundamenttvånget. Med marginella undantag (§ 15) är fundamentet ett obligatoriskt led i deklarativa huvudsatser. Om textdynamiken inte utpekar något satsled som lämpligt fundament, inträder subjektet som fundament (jfr Satsbaser § 18: 3). Detta gäller också det expletiva subjektet *det* (jfr Subj. § 18–23):[1]

Det regnar.
Det har suttit en lapp på dörren.
Det var otaktiskt att inlägga protest så snabbt.

[1] Också i följande fall kan fundamentet sägas vara mer eller mindre expletivt:

a) Adverbet *så* som fundament har ofta förbleknad lexikal betydelse:
Så förflöt ännu några år.

Jämför särskilt bruket av *så*, *också* i den andra av två disjunktivt samordnade deklarativa huvudsatser (Samordn. § 27):

Hon köper nog snart en gård i Närke eller {*också*/*så*} bosätter hon sig utomlands för gott.

b) Expletivt *det* kan i talspråk i vissa fall användas som fundament utan satsledsfunktion:
Det kan ingen ge besked om sådant.
Det ska tusan diska all den här disken.

§ 14. Fundament i deklarativa huvudsatser med samordning. Den deklarativa huvudsatsens fundament kan antingen utgöra ett gemensamt subjekt för två samordnade satskärnor eller fungera som ett annat satsled och då antingen ha satsledsfunktion i båda verbfraserna eller bara i den ena.

1. Den deklarativa huvudsatsens fundament har samma satsledsfunktion i de två samordnade verbfraserna.

a) Ett subjekt som fundament kan vara gemensamt led för samordnade satskärnor (som då utgörs av finita verbfraser):

Per åkte till Örebro och skrev in sig som student.

b) Fundamentet kan undantagsvis också utgöras av ett annat led som har samma funktion i de två samordnade leden.[1] (Som samma funktion räknas här objekt och rektion i bundet adverbial.)

I Köpenhamn tappade Greta sina handskar och blev hennes syster tagen av polisen.
Den kavaljeren nobbade Anna men visade hennes syster ett visst intresse för.
Honom studerar min dotter för och hade jag som elev en gång i tiden.

När det gemensamma ledet inte är subjekt är vanligen också subjektet gemensamt för de finita verbfraserna och anges då normalt (på sin ordinarie plats) bara i det första ledet. Också hjälpverb och adverbial i mittfältet kan då vara gemensamma led för de samordnade verbfraserna.

Bilen köpte Peter för tre år sedan och sålde med god förtjänst i fjol.
Båten hade han fått av sin bror och renoverat tillsammans med sina pojkar för tre år sedan.
Detta berättade han inte för sin fru eller skrev något om till sina barn i Amerika.

2. Den deklarativa huvudsatsens fundament har satsledsfunktion endast i den ena av de samordnade verbfraserna.

a) Vid pseudosamordning (Samordn. § 17) kan fundamentet hänföra sig antingen till den förra eller till den senare samordnade verbfrasen. Också subjektet är gemensamt och saknar uttryck i det senare samordningsledet.

I min stol får du inte sitta och läsa. [Fundamentet är adverbial till *sitta*.]
Dit går jag aldrig och dansar nu för tiden. [Fundamentet är adverbial till *går*.]
Den nya boken sitter just John och läser därute. [Fundamentet är objekt till *läser*.]
De här knappnålarna kommer jag opp och hämtar sen när jag har med mig asken. (T) [Fundamentet är objekt till *hämtar*.]

När fundamentet inte ingår i verbens valens, går det ofta inte att avgöra om det syntaktiskt bestämmer båda leden eller bara ett av dem:

I somras kom hon ofta upp och hälsade på mig.
I de trakterna ställer sig folk vid vägkanten och stirrar på en.

b) I ordinär samordning kan ett icke-subjekt som fundament marginellt hänföra sig till det första samordningsledet i satskärnan om subjektet är gemensamt för samordningsleden. Subjektet utelämnas då i det senare ledet.

Hustrun lämnade han bara i Arboga och stack själv till Brasilien.
I läkemedlens tio-i-topplista stod sterilt vatten högst upp och köptes för miljoner. (S)
Det har näringslivet förstått och systematiskt börjat utnyttja OECD för att driva massmediepolitik. (S)

Om satsbaser i satser med samordning se Satsbaser § 6 samt Samordn. § 8–9, 17.

[1] Om fundamentet inte är subjekt, är konstruktionen inte särskilt vanlig. I stället väljs andra konstruktioner. Det inledande ledet utgör då fundament bara i den första satsen. I den andra satsen är vanligen subjektet fundament. Den andra satsen innehåller ett pronominellt led med syftning på första satsens fundament.

Den friaren hade Linda skickat i väg, och *Marie* hade också gett honom korgen.

Om det pronominella ledet inte ingår i verbets valens, kan det dock utelämnas. Pragmatiskt tolkas vanligen första satsens fundament ändå som giltigt även för andra satsen. Detta uttryckssätt är vanligare än en samordning där satsbasen är gemensam för båda leden.

I Köpenhamn tappade Greta sina handskar, och *Nils* blev tagen av polisen (där). [Mindre vanligt: *I Köpenhamn* tappade Greta sina handskar och blev Nils tagen av polisen.]

§ 15. Deklarativ huvudsats utan fundament. En deklarativ huvudsats kan i vissa fall sakna subjekt eller annat satsled som fundament.

1. Ett fundament som är subjekt i den deklarativa huvudsatsen kan i vissa fall utelämnas om det refererar till den i sammanhanget mest närliggande referenten. Se också Satsens struktur § 10: c, Ellips § 15.

a) Deiktisk ellips förekommer t.ex. med referens till talaren i talspråk, ledigt skriftspråk och annonsspråk:

Tänkte bara höra hur du mår.
Sitter här i solen och skriver ett kort till dig.
Köper och säljer beg. bilar.

Det förekommer vidare på skyltar, anslag o.d. med referens till det föremål skylten är anbragt på eller till den som är verksam i den lokal skylten är anbragt på:

Aktas för stötar. (S)
Får ej övertäckas. (S)
Köper och säljer beg. bilar.

Deiktisk ellips förekommer också i rubriker med referens till huvudpersonen i den följande texten:

Försökte bluffa till sig lån. (S)
Lyckades inte få dansk kriminalpolis fälld i rätten. (S)

b) Anaforisk ellips förekommer bl.a. i skönlitteratur:

Han låter ansiktet svartna av skäggstubb från söndag till söndag. Går barfota hela sommarhalvåret med jordmörka, skrovliga fötter. Bryr sig inte om hur trasiga kläderna hänger kring honom. Har ofta hål i byxorna så att vitt skinn blinkar fram. (R)

Sådana fall kan i allmänhet alternativt analyseras som samordning av predikatsled, med avvikande interpunktion respektive prosodi. Ett anaforiskt *det* kan utelämnas också med annan satsledsfunktion än subjekt:

– Har hon kommit? – Vet jag inte.

I neutralt eller formellt skriftspråk förekommer knappast utelämning av fundament, om man bortser från särskilda talsituationer som annonser, rubriker och skyltar. Inte heller i talspråk, ledigt skriftspråk eller skönlitteratur är utelämning av fundament enligt denna regel det normala.

c) Expletivt *det* som subjekt och fundament kan utelämnas i ledigt tal och i vissa uttryck:

Duger utmärkt med räkor i stället för kräftor, tycker jag.

2. Deklarativa huvudsatser med subjekt på ordinarie plats kan i några speciella fall sakna ett fundament som då inte heller utan vidare kan suppleras ur texten enligt (a) eller (b).

a) I formellt skriftspråk används fundamentlös deklarativ huvudsats mest i protokoll:

Förklarades sammanträdet öppnat.

När en sådan deklarativ huvudsats står som första mening i en paragraf skrivs och uppläses den ibland så att paragrafnumreringen (t.ex. *§ 1*) fyller fundamentfunktionen. Språkvårdare förordar normal ordföljd också i protokoll (t.ex. *Sammanträdet förklarades öppnat*).

Konstruktionen används ibland som avsiktligt parodiskt stilmedel, för att ge intryck av uppstyltat språk:[1]

Har standarden t.o.m. blivit så hög, att allt färre nu synas ha råd med densamma. [Grönköpings Veckoblad]

Vid verben *återstår*, *kvarstår*, *tillkommer* och verb med liknande innebörd kan deklarativ sats sakna fundament, fastän satsen inte kan suppleras med ett expletivt subjekt *det* som fundament:

Återstår bara städningen.
Kvarstår frågan om hon vill vara kvar.
Tillkommer utgifterna för ommålning.
Följer så skildringen av judarnas uttåg ur Egypten.

b) I vissa former av ungdomligt berättarspråk används fundamentlös huvudsats. Ibland kan man då tänka sig ett undertryckt fundament *då*, *så* eller *sen*.

Tar hon bara sprutan. (T)
Reste dom sig opp, dom andra människorna. (T)
Kom hon in där. Kände han igen henne. Började han darra i hela kroppen så liksom. (T)

c) När två deklarativa huvudsatser samordnas med konjunktionen *eller* behöver den senare i vissa språkbrukares språk inte ha något fundament. De flesta språkbrukare föredrar i detta fall *så* eller *också* som fundament.

Vi målar fönstren i dag eller {Ø/så/också} måste vi göra det på söndag.
Vi upptäcks av spanare på den irakiska sidan och tas kanske för trupprörelser. Eller tas vi för ett pressuppbåd. (S)
[…] de gjorde det mesta möjliga av sånt de hade att bravera med. Eller gjorde de sig lustiga över honom med de gamla öknamnen som de plötsligt kom ihåg. (R)

d) En direktiv huvudsats kan bilda en komplex mening tillsammans med en deklarativ huvudsats vars aktion är betingad av den direktiva huvudsatsens aktion (§ 44: e). Då har den deklarativa huvudsatsen vanligen *så* som fundament men den kan också sakna fundament.

Kom hit till mig (så) ska jag visa dig några intressanta frimärken.
Kör ner de här lådorna till stationen, (så) kan du ta ledigt sedan.
Ring får vi diskutera. (S)

Mindre ofta förekommer det att andra huvudsatser som också anger uppmaning kan följas av en fundamentlös deklarativ huvudsats som anger konsekvens av uppmaningens aktion:

Du skulle inte kunna köpa mig lite cigarretter för den här femtiolappen, (så) får du behålla det som blir över.

Jfr Kompl. men. § 9: e.

[1] Bruket av fundamentslös deklarativ huvudsats samordnad med det föregående genom konjunktionen *och* var tidigare vanligt i skrivet affärsspråk men är nu ålderdomligt och sällsynt:

Vi kunna effektuera Eder beställning inom 14 dagar, och emotse vi tacksamt Eder värda order.

§ 16. Adjunktionellt *så*. Ett fundament kan i vissa fall avgränsas mot huvudsatsens kärna med ett adjunktionellt *så* mellan fundamentet och det finita verbet (jfr Advb § 42).

a) Fundament med funktion som fritt adverbial eller fritt predikativ kan följas av adjunktionellt *så*:[1]

Och *sen så* frös jag in det. (T)
När strömmen kommer så sätter vi ändå inte på den. (T)
Om vägen till konsumtionssamhället är svår, så är vägen till ett öppnare samhälle ännu mycket svårare. (S)
Men *något överraskande så* beslöt i stället landssekretariatet att bordlägga frågan. (T)
I alla fall så bryr vi oss inte om det.
Alldeles ensam med henne så vågade han ingenting.
På den här pilen så har man sågat av alla grenarna.

b) Fundament med funktion som bundet adverbial kan i sverigesvenskan bara marginellt följas av adjunktionellt *så*, medan finlandssvenskan kan ha adjunktionellt *så* också här:

Där så har jag aldrig bott.
I det här fönstret så skulle man kunna ställa pelargonian.

c) I andra satsledsfunktioner än de som nämns i (a) och (b) kan fundamentet normalt inte följas av adjunktionellt *så* i sverigesvenskan, medan finlandssvenskan kan ha adjunktionellt *så* också i dessa fall:

Den informationen så når alla kategorier. (T) [subjekt; finlandssvenska]
Det följande steget i utvecklingen mot en mer öppen högskola så kan man notera 1973. (T) [objekt; finlandssvenska]

Adjunktionellt *så* är vanligt i talat språk. Särskilt vanligt är adjunktionellt *så* när fundamentet har satsform.

Också i ledigt skriftspråk uppträder adjunktionellt *så*, framför allt vid satsformade fundament. I neutralt skriftspråk förekommer adjunktionellt *så* huvudsakligen efter konditionala bisatser och ibland efter andra satsformade fundament, i formellt skriftspråk knappast alls. Dessa stilistiska begränsningar gäller även finlandssvenskan. Språkvårdare brukar godkänna adjunktionellt *så* i formellt och neutralt skriftspråk endast när fundamentet utgörs av en konditional bisats.

[1] Adjunktionellt *så* är möjligt efter ett fundament som utgörs av *alla*, *båda*, *enda* eller en superlativ som fritt predikativ:

Alla så vill de ha semester i juli.
Det enda han gör så är det att spela schack.

De nämnda pronomenen kan i en liknande konstruktion ingå också i en nominalfras som fundament:

Alla läkarna så ville de ha semester i juli.
Båda flickorna så gick de ut och dansade den lördagen.

§ 17. Deklarativ huvudsats med *kanske, kanhända, måhända*. Om en deklarativ huvudsats innehåller något av satsadverbialen *kanske*, *kanhända* eller *måhända* är olika strukturer möjliga för satsen:

a) fa-form med *kanske* etc. som adverbial i mittfältet, som fundament eller som finalt annex

Han har *kanske* inte kommit hem än.
Hem har han *kanske* inte kommit än.
Än har han *kanske* inte kommit hem.
Kanske har han inte kommit hem än.
Han har inte kommit hem än, *kanske*.

b) af-form med *kanske* etc. som satsbas eller som adverbial i mittfältet

Kanske han inte (har) kommit hem än.
Han *kanske* inte (har) kommit hem än.
Hem *kanske* han inte (har) kommit än.
Än *kanske* han inte (har) kommit hem.

Se vidare Satsens struktur § 9, Satsbaser § 8.

Betydelse § 18–21

§ 18. Den deklarativa huvudsatsen som påstående. Den deklarativa huvudsatsen uttrycker prototypiskt ett påstående, dvs. talaren hävdar det som sägs i satsen. Talaren har tagit ställning för att den är sann och framstår som garant för satsens sanningshalt.

Talaren kan dock foga en reservation till påståendet genom att gardera sig med ett satsadverbial eller ett modalt hjälpverb (§ 20: a). Han kan också med ett villkorsadverbial (ofta i form av en konditional bisats) ange att propositionen är sann bara under förutsättning att ett visst villkor är uppfyllt. Om han då anser det osannolikt eller omöjligt att villkoret är uppfyllt, har den deklarativa huvudsatsen tempusförskjutning eller konjunktiv (Tempus § 42–49).

Vidare kan talaren med ett satsadverbial eller ett modalt hjälpverb ange att hans påstående grundar sig på en slutledning (som han kan ange som bindande eller icke bindande) eller att lyssnaren har andra möjligheter att övertyga sig om påståendets sanning än att lita till talarens vederhäftighet (§ 20: c).

Den deklarativa huvudsatsen har sin mest typiska användning som meddelande, dvs. när talaren tror att lyssnaren ännu inte vet att det förhåller sig som satsen säger, och talarens avsikt är då normalt att informera lyssnaren. Enligt allmänna samtalsprinciper kan lyssnaren förvänta att talaren har skäl för sitt påstående. Om lyssnaren accepterar talaren som trovärdig, innebär det sålunda normalt att påståendet har ett nyhetsvärde för honom.

Den deklarativa huvudsatsen kan emellertid också användas som instämmande, när talaren har uppfattat det som att lyssnaren redan har samma inställning till satsens sanningshalt som han själv, och som invändning, när talaren har uppfattat att lyssnaren har en annan inställning till sanningshalten. Dessutom kan talaren göra ett påstående som om det vore en nyhet fastän lyssnaren kan antas redan vara bekant med sakförhållandet. Påståendet fungerar då som en aktualisering av något som är relevant i sammanhanget men som kanske lyssnaren inte av sig själv skulle komma att tänka på. Ofta innehåller i så fall satsen ett satsadverbial med grundbetydelsen att ange att lyssnaren har andra vägar att förvissa sig om propositionens sanning (t.ex. *ju*).

Många bisatser innehåller i likhet med de deklarativa huvudsatserna hävdade

propositioner (§ 27–28). Hävdade bisatser kan också ange olika talarinställningar till påståendet på samma sätt som nu nämnts för de deklarativa huvudsatserna.

Sekundärt kan deklarativa huvudsatser ha till sin dominerande pragmatiska funktion att vara frågor, uppmaningar, önskningar, hypoteser eller känslouttryck, se nedan § 22–25.

§ 19. Performativa yttranden. Ibland avser talaren att genom själva yttrandet av en deklarativ huvudsats åstadkomma att den blir sann. Om talaren t.ex. påstår att han lovar någonting, innebär yttrandet av meningen normalt att han utfärdar löftet i fråga.

Jag lovar att möta dig vid tåget.

Sådana yttranden, som i sig själva är den handling satsen beskriver, kallas performativa. Deklarativa satser med denna innebörd har det finita verbet i presens och normalt subjekt i 1 person samt adverbialet *härmed* som optionell bestämning (med formell stilkaraktär) i predikatsledet. Att talaren genom att yttra en performativ huvudsats avser att utföra den handling eller åstadkomma det resultat som satsen beskriver, innebär inte självklart att handlingen faktiskt blir utförd eller att resultatet åstadkoms. Ofta måste särskilda omständigheter vara för handen för att handlingen skall anses utförd eller resultatet föreligga. Ett exempel:

Härmed förklarar jag sammanträdet öppnat.

Ett yttrande av denna mening innebär att ett sammanträde öppnas bara om en sammanträdessituation föreligger t.ex. genom en utfärdad kallelse och om talaren har rätt att öppna sammanträdet t.ex. genom att i förväg vara utsedd till ordförande. Om villkoren inte är uppfyllda, är yttrandet misslyckat.

Vilka villkor som gäller för olika performativa påståenden är i stor utsträckning konventionellt bestämt och kan variera mellan olika grupper av språkbrukare. Tydligast framgår detta när en fixerad språklig form (ett formulär) ingår bland villkoren för den performativa handlingen. Jämför följande mening, som kan vara ett lyckat performativt yttrande i Sverige men inte i Finland:

Jag, Malin Ahlberg, tager dig, Stefan Berggren, nu till min äkta man.

Några ytterligare exempel på deklarativa huvudsatser som vanligen avses ha performativ innebörd:[1]

Jag döper detta fartyg till Viktoria.
Jag uppsäger härmed prenumerationen på Er tidning fr.o.m. november månad.
Ni beviljas under motsvarande tid tjänstledigt från Er eo tjänst som docent. (S)
Regeringen föreskriver följande. Det till universitetet i Lund förlagda elektronacceleratorlaboratoriet är gemensamt för forskare vid universitet, högskolor och övriga forskningsinstitutioner i riket. (S)

[1] Ett löfte eller ett hot uttrycks ofta som en förutsägelse. Satsen beskriver då inte själva den handling som utförs genom yttrandet (löftet eller hotet) utan enbart innehållet i löftet eller hotet, men den kan ändå fungera likvärdigt med en performativ.

Jag {möter/ska möta} dig vid tåget.
Du ska få sota för det här.

§ 20. Talarens kommentar till påståendets sanningshalt. Talaren kan på olika sätt ange med vilken grad av säkerhet eller på vilken faktagrundval som påståendet görs.

a) Påståendet garderas, dvs. anges som osäkert, möjligt eller mer eller mindre sannolikt med hjälp av satsadverbial (Satsadvl § 17–18, 26) och/eller modalt hjälpverb (Mod. hjälpvb § 2):

Det är *nog* ett dyrt hotell, sa jag. (R)
Och folk trodde *kanske* att han smittade. (R)
Han är *förmodligen* gift nu.
Förutsättningarna för detta *torde* vara ljusare än för några år sedan. (S)
Lågkonjunkturen *kan* ha spelat in. (S)
Det *kan kanske* låta som om jag inte stod ut med musik. (R)

Försiktigheten i påståendet kan också markeras med tempusförskjutet preteritum (Tempus § 47), eventuellt i förening med ett satsadverbial eller ett modalt hjälpverb som osäkerhetsmarkör:

Du *kunde* ta miste.
Det *passade* kanske med en kopp kaffe.

Satsadverbial eller modala hjälpverb som i sig anger hög grad av säkerhet kan komma att signalera en viss osäkerhet: lyssnaren drar slutsatsen att sanningshalten på ett eller annat sätt är diskutabel, eftersom talaren anser sig ha skäl att särskilt framhäva den. Denna betydelse har lexikaliserats i adverbialet *säkert* 'nog'.[1]

Brist på barnomsorg och långa resvägar är ett par exempel på orsaker som *säkert* döljer sig bakom dessa siffror. (S)
[Hon] *måste* också veta att det faktiskt saknades 19 000 platser höstterminen 1978 […] (S)
Planet har *absolut* lämnat Rom nu.

Med satsadverbialet *väl* anger talaren osäkerhet beträffande satsens sanningshalt, samtidigt som han vädjar till lyssnaren om bekräftelse (Satsadvl § 25):

Du hörde *väl* också vad han sa. (R)

b) Påståendet anges som säkert med satsadverbial (Satsadvl § 19, 27, 28). I vissa fall anger talaren att satsen är sann i motsats till vad han själv kunnat tro.

Politikerna har *faktiskt* suttit i en rävsax. (S)
Hon klarade *minsann* hindret.

I andra fall ges bekräftelsen för att motsäga vad möjligen lyssnaren hade väntat sig:

Den beskyllningen tar jag *verkligen* med ro. (S)
Utan tvivel är läget ytterst bekymmersamt i kommunen. (S)

Ytterligare en möjlighet är antydan att lyssnare vet eller borde veta att satsen är sann även om han inte skulle lita på talarens vederhäftighet (Satsadvl § 24):

Musiken ska *ju* föda ädla känslor […] (R)

Talaren kan också t.ex. med *egentligen* framhäva hur det djupare sett förhåller sig med en sak (Satsadvl § 29):

En regnig sommar är *egentligen* bästa tiden för semester.

c) Påståendet anges som grundat på slutledning eller på upplysningar. Detta sker med satsadverbial (Satsadvl § 21) eller modalt hjälpverb (Mod. hjälpvb § 2).

Archaeopteryx var *av allt att döma* en skogsfågel […] (R)
Hon har {*tydligen/visst*} köpt sig en Jaguar.
{*Enligt kvällspressen/Om man får tro kvällspressen*} är romansen redan slut.

Ni *måste* vara både frusna och hungriga efter resan. (R)
Han *måtte* ha känt att jag tittade på honom […] (R)
SIF *lär* inte komma på andra tankar, fastän dess operationer på egen hand inte blev särskilt lyckosamma. (S)

[1] I skånskt regionalt talspråk kan *säkert* fungera som ett satsadverbial som understryker påståendets fakticitet ((b) ovan) och innebär då inte att påståendet skall tolkas som osäkert.

§ 21. Talarens kommentar till värdet av det meddelade sakförhållandet. Talaren kan med vissa satsadverbial ange sin attityd till eller sin värdering av det sakförhållande som hävdas. Sådana satsadverbial är t.ex. *tyvärr, karakteristiskt nog, lyckligtvis* (Satsadvl § 22).

Det finns *tyvärr* all anledning att befara mycket stora slutkostnader […] (S)
Men därav använder utskottet *typiskt nog* ingenting. (S)
Som tur är fick Petra stöd för sitt projekt på annat håll.

Deklarativa huvudsatser i sekundär användning § 22–25

§ 22. Deklarativa huvudsatser med ouppfyllda språkhandlingsvillkor. Villkoren för ett ordinärt påstående är att talaren har skäl för sitt påstående och antar sig vara minst lika informerad som lyssnaren. I vissa fall kan den deklarativa huvudsatsen användas fastän dessa förutsättningar är ofullständigt uppfyllda. Då träder vanligen den deklarativa huvudsatsens grundläggande funktion av påstående i bakgrunden, så att en annan språkhandlingsfunktion dominerar.

a) Om talaren i själva verket antar att lyssnaren är bättre informerad än han själv, är det normalt frågan som blir den dominerande funktionen hos den deklarativa huvudsatsen:

Och Ni har inte haft några allvarliga sjukdomar?
Du är beredd på hårda tag?

Påståendefunktionen är dock inte försvunnen utan visar sig bl.a. i att en deklarativ huvudsats med frågefunktion förväntas få ett instämmande svar. Ofta framstår då den deklarativa huvudsatsen som talarens icke bindande slutledning av någonting som sagts eller hänt.

Så man kan alltså räkna med att skatterna kommer att höjas?

Däremot är det inte så vanligt att en deklarativ huvudsats används med ren frågefunktion.

I tal markeras frågefunktionen oftast prosodiskt och i skrift med avslutande frågetecken. Frågefunktionen förtydligas dessutom ofta med ett satsadverbial som anger påståendet som garderat (typiskt *väl* eller *kanske*) eller genom annex med *eller hur*, *eller*, *va*, *eller va* (de tre sista talspråkliga, ibland uppfattade som något ohövliga). Tillsammans med prosodisk eller grafisk frågemarkering anger dessa satsadverbial och annex att den deklarativa satsen är avsedd som en fråga och att svaret förväntas vara instämmande.

Du visste det *kanske* redan?
Du visste det redan, {*eller/va*}?

b) Om den deklarativa huvudsatsen gäller ett framtida sakförhållande som lyssnaren har kontroll över, kan det i stället för frågan vara uppmaningen som är den dominerande funktionen:

Du ringer mig i morgon, va.
Om en halvtimme ligger brevet utskrivet på mitt skrivbord.

Den deklarativa huvudsatsen kan då i tal ha en prosodi som liknar den direktiva huvudsatsens och i skrift kan uppmaningsfunktionen anges med avslutande utropstecken. Om deklarativa huvudsatser som uttryck för olika slags uppmaningar se § 48.[1]

c) För vissa påståenden (t.ex. värdeomdömen, estetiska omdömen) har talaren ofta rent eller övervägande subjektiva skäl. Den deklarativa huvudsatsen kan i sådana fall ha känslouttrycket som sin dominerande funktion eller som väsentlig sidofunktion.

Du är inte klok!
Det var den snyggaste skjorta jag någonsin har sett.

Språkhandlingsfunktionen markeras mycket ofta prosodiskt. Om värderande preteritum se Tempus § 16.

Den språkhandlingsfunktion som dominerar över påståendet kan i sin tur överskuggas av en annan funktion. Det är t.ex. vanligt att ett garderat påstående avses som en fråga som i sin tur avses som en uppmaning.

Du skulle inte vilja stänga fönstret?

Att ett instämmande svar förväntas medför ofta att den deklarativa satsen formuleras negativt, eftersom det är artigt att inte uttrycka en förväntan att uppmaningen skall bli efterkommen.

[1] Den deklarativa huvudsatsen kan vara avsedd som en uppmaning också om den gäller ett nutida sakförhållande som lyssnaren har kontroll över, t.ex. *Det drar så förskräckligt!* som uppmaning att stänga fönstret. En sådan deklarativ huvudsats uppfyller samtidigt påståendets förutsättningar (talaren är minst lika informerad som lyssnaren och har skäl för sitt påstående).

§ 23. Deklarativa huvudsatser som påståenden om språkhandlingsvillkor. Med en deklarativ huvudsats kan talaren hävda att ett villkor för en viss språkhandling är uppfyllt. Vanligen är det då denna andra språkhandling som blir den dominerande funktionen hos den deklarativa huvudsatsen. Ibland uttrycks den dominerande språkhandlingen i en bisats eller infinitivfras och den deklarativa matrissatsen har då funktion av stödjande språkhandling.

För att ett yttrande skall gälla som ett påstående är villkoren normalt att talaren har kunskap om sakförhållandet och har skäl för sitt påstående (jfr § 18), och detta kan då anges med hjälp av en överordnad deklarativ sats:

Jag vet att han har varit här.
Det finns alla skäl att tro att han har varit här.

Ett villkor för att påståendet skall fungera som meddelande är att lyssnaren är okunnig om det meddelade sakförhållandet:

Du vet nog inte att han har varit här.

Villkor för en fråga är normalt att lyssnaren antas kunna ge besked om svaret, att talaren är okunnig om det och att talaren vill veta det:

Du vet kanske om han har varit här.
Jag vet inte om du tänker komma.
Jag skulle vilja veta om du tänker komma.

Ett villkor för en uppmaning är normalt att talaren önskar att lyssnaren intar förhållningssättet:

Jag vill gärna att du stänger dörren.

Men framför allt kan uppmaningar uttryckas med deklarativa huvudsatser som hävdar att lyssnaren har förutsättningar att genomföra den önskade aktionen. Det kan gälla skyldigheten, lämpligheten, rätten eller möjligheten att förhålla sig på det angivna sättet.

Du {borde/skulle} (nog) resa redan i kväll. ≈ Res redan i kväll!
Du får ta min plats. ≈ Ta min plats!
Du {kan/kunde} (väl (inte)) öppna dörren. ≈ Öppna dörren!
Du skulle (väl (inte)) kunna öppna dörren. ≈ Öppna dörren!

I de sistnämnda fallen gäller uppmaningen det förhållningssätt som beskrivs av den icke-negerade propositionen även när satsen är negerad. Detta beror på att den deklarativa huvudsatsen uppfattas som en fråga som i sin tur uppfattas som en uppmaning, jfr § 22.

Om vilka slag av uppmaningar de olika varianterna uttrycker se § 48.

§ 24. Deklarativa huvudsatser som påståenden om språkhandlingar. Talaren kan med en deklarativ huvudsats hävda att han utför en viss språkhandling.[1] Vanligen blir denna andra språkhandling då den deklarativa huvudsatsens dominerande funktion. (Jfr § 19.) Exempel:

Och *jag påstår* nu att du hade besök av honom under fredagsnatten. (R) [påstående; ≈ Du hade besök …]
Jag undrar bara om det var Lyx-Mocka eller Löfbergs Lila. (R) [undran; ≈ Månne det var …]
Sen är det bara att tända ljuset och gå därifrån, *antar jag*. (R) [fråga; ≈ Är det bara sen att …]
Jag ber er att oskadliggöra honom omedelbart, innan han hinner begå fler brott. (R) [uppmaning; ≈ Oskadliggör honom omedelbart …]
Jag hoppas att du går långt på den bana som är din. (R) [önskan; ≈ Måtte du gå långt …]

För undran och önskan är detta uttryckssätt ofta väl så naturligt som en interrogativ respektive desiderativ huvudsats, jfr § 72, 105.

[1] Med den deklarativa huvudsatsen kan talaren också hävda att han kan eller vill utföra en viss språkhandling (§ 23). Den deklarativa huvudsatsen får då normalt som dominerande funktion den språkhandling vars villkor den försäkrar är uppfyllda.

Så här efteråt *kan jag tala* om att hon inte kunde hålla tårarna tillbaka när hon kom ut från scenen. (R)
Jag vill hävda att spionen aldrig lämnade landet.
Jag skulle vilja påstå att det är mycket lite kärlek i den. (R)
Om spionen någonsin lämnade landet, *kan man undra*.
Jag skulle vilja be dig att lämna mig i fred.
Vi kan bara hoppas, att det inte blir alltför ofta. (R)

§ 25. Garderade påståenden som uppställande av hypoteser. Ibland framför talaren ett garderat påstående (§ 20: a) i huvudsakligt syfte att få lyssnaren att överväga vilka andra sakförhållanden som är för handen om påståendet är sant. Då fungerar det garderade påståendet på samma sätt som en uppställd hypotes

(vars prototypiska uttryck är den suppositiva huvudsatsen, § 102: b, 107). Denna innebörd tillkommer i synnerhet garderade påståenden med uttryck för möjlighet, dvs. där propositionen anges lika väl kunna vara osann som sann.

Lasse {kanske har/kan ha} kommit. I så fall är det liv i luckan.
≈ Tänk om Lasse har kommit. I så fall är det liv i luckan.

Andra sätt att uttrycka påståenden § 26–29

§ 26. Interrogativa huvudsatser som påståenden. Ett påstående kan uttryckas med en interrogativ huvudsats (retorisk fråga) när talaren anser att lyssnaren har andra vägar att övertyga sig om propositionens sanning än att lita till talarens vederhäftighet. Ofta räknar talaren med att lyssnaren redan är bekant med propositionens sanning (dvs. påståendet är en aktualisering, § 81).[1]

Vid rogativa huvudsatser är det sakförhållande som hävdas propositionens motsats, dvs. den sanna propositionen framställs i negerad form och den falska i icke-negerad form:

Är inte detta ett ynkligt beteende? ≈ Detta är ju ett ynkligt beteende.
Har jag lovat dig att röra den? ≈ Jag har väl inte lovat dig att röra den.

Vid kvesitiva huvudsatser är det sakförhållande som hävdas också det som beskrivs av propositionen, och det interrogativa ledet avser antingen en i sammanhanget självklar referent eller ingen referent alls:

Vem var det som diskade senast? [Talaren vet att lyssnaren vet att det enda korrekta svaret är: Du diskade ju senast.]
Tja, vad ska man göra när man blir bjuden på så fin konjak? [Talaren räknar med följande som det enda rimliga svaret: Dricka den, så klart.]
Vem väntar vi på? [Talaren utgår ifrån att de inte väntar på någon.]
Vi ser på TV. Vad skulle vi annars göra? [Talaren utgår ifrån att de inte har något annat att göra.]

Rogativa huvudsatser kan vidare användas som förvånade konstateranden, för att markera att talaren införlivar sanningen i fråga med sin kunskap. I sådana fall beskriver propositionen det sakförhållande som konstateras (och inte dess motsats). (Se också § 82.)

Ligger du här? [Dvs. talaren konstaterar till sin förvåning att lyssnaren ligger framför honom.]

[1] Av icke-deklarativa huvudsatser är det nästan bara de interrogativa som sekundärt kan uttrycka påståenden.

§ 27. Bisatser som påståenden: icke-restriktiva relativa satser. Ett påstående kan uttryckas med en relativ bisats som är icke-restriktiv, dvs. inte har till upp-

gift att understödja lyssnarens identifikation av en referent som matrissatsen hänvisar till. Syntaktiskt ingår den relativa bisatsen i en sats som kan vara av olika slag och uppbära eller ingå i olika språkhandlingsfunktioner.

Den där bilen, *som du nog inte har sett förut*, tillhör sågverket.
Har du träffat min bror, *som har bott i Prag i tio år?*
Om du tänker bjuda Urban, *som alltid ska prata om golf*, så har jag ingen lust att komma.
Lagt sig har hon inte, *vilket hon självfallet borde ha gjort*. (R)

Den icke-restriktiva relativsatsen fungerar ofta som stödjande språkhandling till den huvudsats den ingår i. Se också Bisatser § 14: 1a.

§ 28. Bisatser som påståenden: narrativa satser. En narrativ bisats som är satsled i en sats med ett faktivt predikat fungerar ofta som ett självständigt påstående. Matrissatsen fungerar då som stödjande språkhandling till den narrativa satsen och kan vara av vilken satstyp som helst.

Att den narrativa bisatsen utgör ett eget påstående är en av de faktorer som gynnar fa-ordföljd i satsen (Bisatser § 60, 62):[1]

Det är nog utmärkande svenskt detta *att man gläds inte med framgångar*. (S)
Har du hört *att nu har Svenssons flyttat?*
Observera *att vi har inte öppet på lördagar*.

Men också med af-ordföljd kan den narrativa bisatsen vara ett eget påstående:

Det hindrar inte *att många redan har lämnat sina byar för att ge sig in till städerna*. (T)
Lägg märke till *att han inte kan skjuta därifrån*.

[1] Ofta är dock bisatsens proposition hävdad inte av talaren utan av den referent som subjektet i matrissatsen refererar till:

Andrea säger, *att i morgon skall de bort*. (R)

Detta gäller särskilt när matrissatsens verb är ett yttrande-, språkhandlings-, perceptions- eller åsiktsverb. När matrissatsens subjekt är första person, är referenten identisk med eller innefattar talaren, och om påståendet framstår som giltigt i talögonblicket är det då likgiltigt om påståendet hänförs till talaren eller till subjektets referent. Detta är ett mycket vanligt fall.

Jag tror, *att i så fall utrustar de en egen expedition* […] (R)
Jag skulle vilja påstå *att han kommer inte att vittna mot dig*.
Jag såg med detsamma *att där fanns det ingen svamp*.
Jag har vetat länge *att i dag är det min tur*. (R)

Också när matrissatsens subjekt har en annan referent, kan den narrativa bisatsen framstå som hävdad av talaren som då erkänner denna referents auktoritet eller vederhäftighet:

Mamma sa *att du ska komma hem nu*.
Kennedy tillkännagav idag *att han inte kommer att låta sig nomineras som demokraternas presidentkandidat*. (T)
Hon konstaterade *att Ernst hade inga kontanter*.

§ 29. Icke satsformade meningar som påståenden. Olika slag av icke satsformade meningar fungerar ofta som påståenden (se vidare Icke satsf. men. § 32, 43):

Avtalet i hamn. ≈ Avtalet är i hamn.
Plötsligt dök tjuren upp. Och *jag till att springa förstås.* ≈ Och jag satte i gång att springa förstås.

Om elliptiska deklarativa huvudsatser se Ellips t.ex. § 15–18:

– Är han skicklig? – *Kanske.* Jfr: Han är kanske skicklig. Det är han kanske.
– Var bor Per? – *I Hagfors.* Jfr: Han bor i Hagfors.

Direktiva huvudsatser § 30–53

§ 30. Översikt. Den direktiva huvudsatsen uttrycker prototypiskt en uppmaning. Den är en fa-sats med sitt finita verb i modus imperativ. Till skillnad från den deklarativa och den kvesitiva huvudsatsen har den direktiva huvudsatsen ingen satsbas. I den direktiva huvudsatsen utgör det finita verbet således första ledet i satsen. I normalfallet saknar den direktiva huvudsatsen dessutom subjekt. De enda möjliga subjekten är pronomen som refererar till lyssnaren.

Ställ nu inte till med en massa uppståndelse.
Stäng du bara av datorn.

Att den direktiva huvudsatsen prototypiskt uttrycker en uppmaning innebär att talaren genom att yttra satsen försöker få lyssnaren att utföra en handling eller inta ett förhållningssätt som är uttryckt i satsens proposition. Ofta lämnar lyssnaren ett språkligt svar, som t.ex. bekräftar att han uppfattat uppmaningen eller att han tänker efterkomma den. Ibland uppmanas lyssnaren att företa en språkhandling, t.ex. att ge en upplysning, ett erkännande eller ett löfte. I dessa fall bildar den direktiva huvudsatsen nästan alltid ett replikpar tillsammans med lyssnarens svar, vare sig detta innebär ett efterkommande av uppmaningen, en vägran att efterkomma den eller ett ifrågasättande av uppmaningens berättigande eller relevans.

Den direktiva huvudsatsen anger en aktion som ligger i framtiden och som lyssnaren skall förverkliga, eventuellt tillsammans med andra. I normalfallet gäller uppmaningen en agentiv aktion (handling) som lyssnaren kan antas vara i stånd att utföra och som han har viljemässig kontroll över. I den typiska direktiva huvudsatsen är därför det utsatta eller underförstådda subjektet agens till verbet.

Uppmaningar uttrycks mycket ofta med andra satstyper i sekundär användning: rogativa huvudsatser, deklarativa huvudsatser, desiderativa eller suppositiva huvudsatser.

Syntaktisk struktur § 31–38

§ 31. Den direktiva huvudsatsens ordföljd. Den direktiva huvudsatsen är en fa-sats utan satsbas. Satsen börjar alltså med det finita verbet.[1] Explicit subjekt saknas vanligen (§ 34). Satsens ordföljd kan illustreras enligt Schema 5. Se också Satsens struktur § 3–5.

Finit verb	Subjekt	Advl i mittfältet	Resten av satsen
Tag	du	gärna	med dig paraplyt.
Försök	–	inte	klappa hunden.
Lägg	–	genast	säcken under granen.
Sänk	ni	bara	ner den i vattnet så länge.

SCHEMA 5. Den direktiva huvudsatsens ordföljd.

Schema 5 anger den inre satsens struktur. Till denna fogas olika slag av annex (kapitel 36 Annex):

Om det förhåller sig så – låt dem då tyna och dö. (R)
För utgående larm tryck minst femton sek. (S)
Kom inte hit, *inte*.
Ta du min cykel, *för resten*.

[1] Det finita verbet kan konstrueras med prefokalt placerat adverb (se t.ex. Satsadvl § 52). I direktiva huvudsatser är det fokuserande *bara* inte ovanligt i denna position.

Bara ställ den där på golvet!
Du behöver inte säga något, bara håll hennes hand. (R)
Slappna nu av och riktigt njut av tillvaron.

ANM. I den enskilda direktiva huvudsatsen framträder fa-satsens kännetecken ofta dåligt. Satsbas saknas, och ordföljden mellan subjekt och finit verb framgår bara i de fall subjektet är utsatt. Vidare framträder ordningen mellan finit verb och mittfältsadverbial mindre ofta än i deklarativa huvudsatser, eftersom de flesta satsadverbial av semantiska skäl inte är möjliga i direktiva huvudsatser. Slutligen förekommer inte *ha* som tempusbildande hjälpverb i direktiva huvudsatser, och kravet på utsatt *ha* i fa-satser aktualiseras därför inte.

Det finita verbet § 32–33

§ 32. Det finita verbet i imperativ. I direktiva huvudsatser står det finita verbet i modus imperativ (Vb § 40).[1] Detta är det säkraste kännetecknet på en direktiv huvudsats.

Skriv (du) till honom!

[1] I verb av första svaga konjugationen (t.ex. *tala, fråga*, Vb § 51) och i verb vilkas böjningsstam slutar på betonad vokal (t.ex. *tro, se* av tredje respektive fjärde konjugationen, Vb § 53, 56–60)

sammanfaller imperativens form med infinitivens. I dessa fall är en direktiv huvudsats utan utsatt subjekt syntaktiskt dubbeltydig med en icke satsformad mening som består av en infinitivfras utan infinitivmärke. I flera lexikaliserade uttryck kan man inte avgöra om en imperativ eller infinitiv föreligger: *Tala om …!* (t.ex. *Tala om otur!*) *Tro det! Få se! Tacka för det!* Jfr § 37: a.

§ 33. Pseudosamordning i direktiv huvudsats. Vissa former av pseudosamordning (Samordn. § 17–22) är särskilt vanliga i direktiv huvudsats. Flera av dem har bl.a. till funktion att styra tolkningen av den direktiva huvudsatsen till ett särskilt slags uppmaning (jfr § 41). Det karakteristiska ledet i konstruktionen är det inledande verbet (eller den inledande verbförbindelsen) som i flera av de nedannämnda typerna har mer eller mindre lexikaliserats som första led i en pseudosamordning. Av nedanstående fall används konstruktionerna i (a)–(c) inte bara i direktiva utan också i andra satser, även om de spelar en viktig roll just i den direktiva satsen. Typ (d) förekommer bara i direktiva satser. De övriga fallen (e) är typiska för talspråkliga direktiva satser: förstaledets verb eller verbförbindelse konstrueras i andra satser obligatoriskt med infinitivfras.[1]

a) Samordning mellan *ta* och en annan verbfras betonar normalt subjektsreferenten som initiativtagare till den aktion som det andra verbet uttrycker. En viss plötslighet ligger också i denna konstruktions betydelse. I direktiva huvudsatser markerar samordning med *ta* vanligen uppmaningen som ett råd eller en vädjan.

Äh, *ta* och ryck upp dej, Caesar […] (R)
Ta och följ med mig bort, så kan vi pratas vid om saken.
Men *ta* och flytta på dej nu, va …! (R)

Inte sällan kan dock den direktiva huvudsatsens karaktär av erbjudande eller befallning kvarstå:

Såja, Abram. *Ta* och ät, maten är färdig nu. Varsågod. (R)
Vad fan glor du på, ungdjävel! *Ta* och stick iväg bara …! (R)

Konstruktionen har ett vardagligt stilvärde och är sällsynt i skrift som inte återger tal. Den kan knappast negeras: **Ta och flytta inte på dig.* ?*Ta inte och flytta på dig.*

b) Samordning mellan *var snäll*, *var hygglig* och annan verbfras markerar den direktiva huvudsatsen som en vädjan:

Var snäll och räck mig glasögonen!
Var hygglig och bär den här åt mig!
Var snälla och var tysta nu, så jag hör vad dom säger på teve!

Var snäll tillhör talspråket och det lediga skriftspråket, *var hygglig* främst det vardagliga talspråket. Adjektiven kongruensböjs efter det underförstådda subjektet. I vardagligt talspråk kan också andra varianter förekomma: *var så hemskt hygglig*, *var bussig* och liknande.

De båda leden kan också stå intill varandra utan konjunktion:

Var snäll räck mig glasögonen!
Var hygglig bär den här åt mig!
Var snälla var tysta nu, så jag hör vad dom säger på teve!

Var snäll och *var hygglig* kan inte vara överordnade en infinitivfras: **Var snäll att räcka mig glasögonen*. Däremot t.ex.: *Han var {snäll/hygglig} nog att räcka mig glasögonen*.

c) Samordning mellan *var god*, *var vänlig* och en annan verbfras anger normalt den direktiva huvudsatsen som en hövlig befallning:

Var god och kör mig till Centralen!
Var vänlig och släck cigaretten!
Var vänliga och försvinn från lokalen genast!

Både *var vänlig* och i synnerhet *var god* har ett något formellt stilvärde i både tal och skrift. De båda leden kan också ansluta sig till varandra utan konjunktion:

Var god kör mig till Centralen!
Var vänlig släck cigaretten!
Var vänliga försvinn från lokalen!

Skriftspråket föredrar vanligen konstruktionen utan konjunktion. Ofta initialförkortas uttrycken.

{Var god/V.g.} meddela ev. återbud senast dagen före behandlingsdagen.
{Var god vänd!/V.g.v.}
{Var vänlig/V.v.} fyll i uppgifterna på omstående sida.

d) Samordning med *var så god* markerar den direktiva huvudsatsen som ett artigt erbjudande:

Var så god och ta av skinkan!
Var så god och läs tidningen, jag är färdig.
Var så god(*a*) *och sitt*, allesammans!

Adjektivet kongruensböjs optionellt efter det underförstådda subjektet. Konstruktionens form kan någon gång varieras med ett tillagt adverbial (t.ex. *var nu så god*). Konstruktionen med *var så god* har ett neutralt stilvärde. I mycket informell stil föredras ibland andra uttryckssätt för erbjudanden.

Också i denna typ av samordning kan konjunktionen saknas men det är mindre vanligt än i (b) och (c): *Var så god ta av skinkan! Var så god*(*a*) *sitt!*[2]

e) Vissa verb eller verbförbindelser konstrueras i direktiv sats optionellt med pseudosamordnat led men vanligen med infinitivfras som komplement. Hit hör fasala verb och verbförbindelser och sådana som anger strävan efter eller avstående från aktion, t.ex. *låt bli*, *kom ihåg*, *försök*, *sluta*, *börja* (Samordn. § 20: b–c).

Låt (du) *bli* och kyss henne! Jfr: Låt (du) bli att kyssa henne!
Ge fan i och blås ärter här! Jfr: Ge fan i att blåsa ärter!
Kom ihåg och köp kaffe. Jfr: Kom ihåg att köpa kaffe!
Försök och lyft stenen! Jfr: Försök (att) lyfta stenen!
Försök inte och sätt dig på henne. Jfr: Försök inte (att) sätta dig på henne!
Sluta och drick kaffe så sent på kvällen! Jfr: Sluta (att) dricka kaffe så sent på kvällen!
Börja och läs där nere. Jfr: Börja att läsa där nere.

Konstruktionen har ett vardagligt stilvärde.

Vid vissa verb eller verbförbindelser där en konstruktion med underordnad infinitivfras inte kräver infinitivmärke kan vid pseudosamordning undantagsvis det andra samordningsledet ansluta sig till det första utan *och* (dubbelimperativ):

Försök lyft stenen!
Försök inte sätt dig på henne!
Sluta drick kaffe med oss över huvud taget! (R)
Våga väg dig!

Dubbelimperativen har ett vardagligt stilvärde och förekommer mest i talspråk.

[1] Pseudosamordningar förekommer också i andra (konventionaliserade) sätt att uttrycka uppmaning än med direktiva huvudsatser, se § 52: a.

[2] Konstruktionerna utan konjunktion kan liknas vid dubbelimperativerna under (e). Eftersom det första ledets verbförbindelse i (b)–(d) är mer eller mindre lexikaliserad har det nästan karaktären av en hövlighetsinterjektion som bildar komplex mening tillsammans med den efterföljande direktiva satsen. Jämför konstruktioner som *A, ge mig den. Tack, jag tar den*. Se också Icke satsf. men. § 7: 3.

Subjektet § 34–35

§ 34. Underförstått subjekt. Den direktiva huvudsatsen saknar normalt ett subjekt som anger det finita verbets predikationsbas. Subjektet kan underförstås, eftersom imperativformen av verbet förutsätter att predikationsbasen är eller innefattar lyssnaren.

Att det underförstådda subjektet innefattar lyssnaren framgår ibland indirekt syntaktiskt. Vid sådana verb som har obligatorisk koreferens mellan subjekt och ett bundet verbkomplement (eller en bestämning i ett sådant; Vbfraser: Allm. § 8) anger det koreferentiella uttrycket lyssnaren, dvs. det utgörs vanligen av ett pronomen i andra person.[1]

Skynda *dig*! Jfr: *Skynda {mig/henne}!
Ha lite pengar på *dig*! Jfr: *Ha lite pengar på {mig/henne}!
Ta *ditt* förnuft till fånga. Jfr: *Ta {mitt/hennes} förnuft till fånga!

När den direktiva huvudsatsen har ett finalt annex av den typ som i andra satser är koreferentiellt med satsens subjekt (Annex § 10; jfr också § 35 not 2) refererar detta annex också till lyssnaren:

Håll ett öga på henne, *du*! Jfr: Du tittar, du.

Huruvida uppmaningen vänder sig till en eller flera kan också framgå indirekt av satsen. Vid sådana verb som har obligatorisk koreferens mellan subjekt och en bunden verbbestämning (eller en bestämning i en sådan) visas antalet av det koreferentiella uttrycket.

Skynda {*dig/er*}!
Ha lite pengar på {*dig/er*}! Det kan behövas.

I viss utsträckning kan i formell stil det plurala pronomenet också användas om en enda lyssnare som talaren inte är bekant med (Pron. § 27): *Gör Er beredd nu, för direktören är snart ledig.*

Ett adjektiviskt predikativ kan indirekt visa om det underförstådda subjektet avser en eller flera referenter:

Var {*försiktig/försiktiga*}.
Gör Er {*beredd/beredda*} för schamponering nu!

Också på andra sätt kan det framgå indirekt att det underförstådda subjektet avser flera referenter: *Borsta varandra på ryggen! Lös uppgiften tillsammans!*

[1] Reflexiva pronomen i tredje person är dock grammatiska inom det språkbruk där lyssnaren kan betecknas med tredje person (Pron. § 27):

Det säger jag honom, Engström: ta *sig* i akt!
Skynda *sig* nu direktörn, så inte direktörn kommer för sent!
Ta nu *sitt* förnuft till fånga, moster!

ANM. Subjektet kallas underförstått eftersom avsaknad av subjekt är normalfallet i direktiva satser. Endast i vissa typer av uppmaningar (§ 35) kan den direktiva huvudsatsen ha ett utsatt subjekt.

§ 35. Utsatt subjekt. Som subjekt i en direktiv huvudsats används nästan bara andra personens pronomen, *du*, *ni* eller *Ni* (Pron. § 19–27), med eventuella attribut.[1]

Gå *du* på bio!
Gå *ni* (*två*) (*som så gärna vill*) på bio!
Gör *ni* det, madam. Gör det bara! (R)
Låt *du* skolflickor och militärer vältra sig i sin romantik […] (R)

Den direktiva huvudsatsens subjekt står på fa-satsens subjektsplats. Till skillnad från den deklarativa eller den kvesitiva huvudsatsen kan den direktiva huvudsatsen inte ha subjektet som satsbas:[2]

Kom *du* fram till jultomten, lille vän!

Se *du* bara till att tvätta bort mascaran […] (R)
[…] sjunk *ni* in i era artiklar om imperialism och tillväxtprocesser […] (R)

Den direktiva huvudsatsen har utsatt subjekt särskilt i följande fall:

a) Ett betonat *du* eller *ni* används för att peka ut en eller flera av ett antal tänkbara lyssnare. Den avsedda lyssnaren särskiljs genom t.ex. en gest eller en vokativfras:

Gå "*du* till affären(, Lena), och börja "*du* laga maten(, Lasse)!

b) Utan att vara betonat kan ett utsatt subjekt prototypiskt förekomma i direktiva huvudsatser, vars proposition uppfattas som aktuell i kontexten eller talsituationen, och där den aktion som uppmaningen gäller är i lyssnarens intresse (§ 41):

Gå *du* på bio då då, eftersom du så gärna vill.

Det är emellertid inte så ovanligt att bara ettdera villkoret är uppfyllt. Sålunda kan subjektet vara utsatt i råd och erbjudanden (dvs. i direktiva huvudsatser där det uppmanade förhållningssättet är i lyssnarens intresse, § 41) också utan att propositionen är aktuell.

Vet ni vad, pojkar, ta *ni* min bil, så får ni plats med mer grejer.

Å andra sidan kan subjektet vara utsatt också i befallningar som inte är i lyssnarens intresse, om propositionen är tydligt aktuell, t.ex. när lyssnaren tredskas:

Ge *du* dig genast i väg, din envisa geting!
Försök inte, gosse! Gå *du* in och hälsa bara!

[1] I språkbruk där lyssnaren kan betecknas med tredje person (Pron. § 27) kan också tredje personens pronomen förekomma som utsatt subjekt, däremot knappast icke-pronominella nominalfraser av det slag som annars kan ersätta andra personens pronomen inom detta språkbruk:

Ta *han* sig ett järn, han!
?Ta *kamrern* firmans bil bara, det gör ingenting.

Skenbart förekommer andra slags subjekt i de fall då en vokativfras (Icke satsf. men. § 20) står inskjuten efter det finita verbet: *Sjung, Anders, lite för oss*.

[2] Till den inre direktiva satsen kan fogas en vokativfras (Icke satsf. men. § 19–21) eller ett finalt dubblerande annex (Annex § 10):

Du, ta en kaka. [vokativfras] Jfr: Du, nu har hon kommit. [vokativfras]
Ta en kaka, du. [vokativfras eller finalt dubblerande annex] Jfr: Nu har hon kommit, du.
Nu har du fått något att tänka på, du.

Gränsen är i många fall vag mellan vokativfras och dubblering av andra personens subjekt. Om den inre satsen inte innehåller något mittfältsadverbial eller någon verbbestämning efter det finita verbet, är det också svårt att avgöra om ett andra personens pronomen i nominativ efter verbet är subjekt, vokativfras eller finalt dubblerande annex:

Läs, du!

§ 36. Direktiva huvudsatser med *låt oss*. Ett slags direktiva huvudsatser inleds med den lexikaliserade förbindelsen *låt oss*, där *oss* innefattar talaren och lyssnaren.[1] Den aktion som talaren uppmanar till uttrycks med en nexusinfinitiv (Inf-fraser § 9–10) vars predikationsbas anges med objektet *oss*, och uppmaningen gäller alltså en gemensam aktion eller ett gemensamt förhållningssätt för talare och lyssnare. En direktiv huvudsats med *låt oss* uttrycker ett förslag som antas vara i både talarens och lyssnarens intresse, och lyssnaren förutsätts ha rätt att vägra.

Låt oss fara till sjön igen. (R)
Men låt oss aldrig förlora vårt sunda förnuft […] (R)
[…] låt oss antaga att han inte precis vill slå ihjäl mig. (R)
[…] låt oss för tillfället kalla honom B […] (R)

Om satsen innehåller ett mittfältsadverbial står det obetonade objektet obligatoriskt framför detta (Satsens struktur § 8: b):

Låt oss inte tala mer om saken. Jfr: Han lät mig inte tala till punkt. Han lät inte läraren tala till punkt.

Direktiva huvudsatser med *låt oss* kan inte ta utsatt subjekt. Konstruktionen med *låt oss* är främmande för många språkbrukares talspråk. I stället används rogativa huvudsatser, deklarativa huvudsatser eller af-huvudsatser avsedda att uppfattas som förslag (§ 51).

[1] Utom i den speciella betydelsen hos *låta* visar sig lexikaliseringen i att *oss* liksom i lexikaliserade reflexiva verbförbindelser inte kan utbytas mot *dig och mig*:

Låt {oss/*dig och mig} gå på bio. Jfr: Han lät {oss/dig och mig} gå på bio. Du och jag måste skynda {oss/*dig och mig}.

ANM. Direktiv sats inledd av *låt oss* skiljer sig från andra direktiva huvudsatser genom att det inte kan visas att det underförstådda subjektet hänför sig bara till lyssnaren. Denne kan inte svara att han själv utför den handling som uppmaningen bokstavligen uppmanar honom till.

– Låt oss gå på bio i kväll. – {*Ja, det låter jag oss göra. / Ja, det gör vi.}

Från direktiva huvudsatser där objektet *oss* innefattar lyssnaren och som uttrycker förslag skiljs sådana direktiva huvudsatser som är regelbundet bildade konstruktioner med *låta* + objekt + nexusinfinitiv.

Låt (bara) {oss/mig} få biljetterna nu, så slipper du mera besvär!
Låt inte "oss störa!
Låt dig inte bli störd av oss.

§ 37. Lexikaliserade verbkonstruktioner. Vissa lexikaliserade verbkonstruktioner är särskilt vanliga i direktiva huvudsatser. Exempel:

a) Konstruktionen *få se* är i direktiva huvudsatser lexikaliserad i betydelsen 'visa!' och konstruktionerna *få höra* och *låt höra* i betydelsen 'berätta, tala om!':

Få se vad du har i påsen!

Men du där borta ser ut som om du satt och tänkte på något. *Få höra!* (R)
Vad har ni då för planer, *låt höra*! (R)

Få kan konstrueras på samma sätt med andra förnimmelseverb: *få känna, få smaka*. Konstruktionerna *få se* och *låt* (*mig*) *se* kan förekomma lexikaliserade i en försvagad betydelse av eftertanke:

Få se nu, när var det jag tillsatte er? För fyra år sen […] (R)
Den var bekvämare inredd nu, än när han senast varit på besök – *låt se*, var det vid Julias bröllop? (R)

Konstruktionerna *få se* och *få höra* tillhör talspråket och det lediga skriftspråket. Konstruktionerna med *låt se* och *låt höra* har ett mera neutralt stilvärde, och de är främmande för många språkbrukares talspråk.

b) Verbförbindelsen *låta bli* betyder 'underlåta, undvika' när den har en infinitivfras som komplement. Den fungerar i direktiva huvudsatser (och andra satser vilka används för uppmaning; § 48–49) som ett negerande verb. I direktiv huvudsats kan den ofta parafraseras med negation.[1]

Låt bli att låsa när du går. ≈ Lås inte när du går.

I direktiva huvudsatser har förbindelsen i likhet med negationen ibland betydelsen 'upphöra med':

Låt bli att titta på mej så där! (R) ≈ Titta inte på mig så där.

Om konstruktionsmöjligheter vid *låt bli* se § 33: a–d: e.

Om den lexikaliserade konstruktionen *låt oss* se § 36. Om lexikaliserade uttryck i pseudosamordningar se § 33. Om konstruktionen *låt vara* (*att*) inledande koncessiva uttryck se Konjn, subjn, infm. § 8 not 4.

Om verb i imperativ med specialiserad betydelse som pekare på andra språkhandlingar än uppmaning (t.ex. *tänk, säg, titta*) se § 46.

[1] I finlandssvenskan används konstruktion med *idas* i negerad direktiv huvudsats för att uttrycka vädjan till lyssnaren att undvika en aktion:

Ids inte (göra det)!

ANM. Konstruktionerna med *få* kan också uppfattas som infinitivfraser vilka uppstått genom lexikaliserad ellips av *låt mig få* {*se/höra*} e.d. Jfr § 32 not 1.

§ 38. *Med*-fras som anger verbets predikationsbas i direktiv huvudsats. Adverbial bestående av prepositionen *med* och någon av rektionerna *dig, er, Er* kan användas för att ange det finita verbets predikationsbas i den direktiva satsen, dvs. de är koreferentiella med dess underförstådda subjekt.[1] Adverbial av denna typ anger den direktiva huvudsatsens karaktär av befallning. Det förekommer framför allt i uppmaningar som går ut på att få lyssnaren att tilldra sig mindre av talarens uppmärksamhet.[2]

Gå *med* {*dig/er*}!
Försvinn *med* {*dig/er*}!
Tig *med er*, så ska ni få karameller!
Var tyst *med dig*! Var tysta *med er*!
Kom inte hit *med dig* fler gånger!

Jfr **Han försvann med sig. *Han bad dem försvinna med sig. *Ni tiger med er*.

[1] I språkbruk där lyssnaren kan betecknas med tredje person (Pron. § 27) kan adverbialet *med sig* förekomma i samma betydelse: *Tig med sig, Anna!*

[2] Liknande konstruktion förekommer i uttryck som *Ut med dig! Ut med er!* där dock konstruktionen med *med* har en mycket vidare användning (*Ut med honom! Hit med boken!* osv.), se Icke satsf. men. § 44: d.

Betydelse § 39–44

§ 39. Den direktiva huvudsatsen som uppmaning. Den direktiva huvudsatsen uttrycker prototypiskt en uppmaning, dvs. den anger att talaren genom att yttra satsen försöker få lyssnaren att förverkliga eller inte förverkliga den aktion som anges i satsens proposition (satsinnehållet).

Det sakförhållande som propositionen beskriver ligger i framtiden. Den direktiva huvudsatsen kan inte innehålla uttryck, t.ex. tidsadverbial, som förlägger sakförhållandet till förfluten tid.[1]

Åk skidor {i vinter/*i vintras}!
Ha det så trevligt {när du kommer till Grekland/*när du var i Grekland}!
Kom och hälsa på oss någon gång i år.
Läs i din bibel lite oftare från och med nu!

För att den direktiva huvudsatsen skall fungera som en uppmaning skall vissa allmänna förutsättningar vara uppfyllda:

a) Talaren skall inte säkert veta om lyssnaren kommer att förverkliga den aktion som uppmaningen gäller utan att talaren uppmanar honom till det.
b) Lyssnaren skall ha möjlighet att förverkliga aktionen.
c) Talaren skall ha en uppriktig önskan att lyssnaren förverkligar aktionen.
d) Talaren skall uppriktigt tro att han genom att yttra den direktiva huvudsatsen kan påverka lyssnaren till att förverkliga aktionen.

Av villkoret (b) följer att det utsatta eller underförstådda subjektet i den typiska direktiva huvudsatsen är agens i förhållande till verbets aktion. I icke-typiska direktiva huvudsatser är däremot också andra verb möjliga som finita verb. Om icke-typiska betydelser hos den direktiva huvudsatsen se § 45.

[1] En direktiv sats kan inte innehålla vissa tidsadverbial som vanligen används om en tidrymd omfattande talögonblicket och som förutsätter att aktionen är generisk eller iterativ. De närmare villkoren för användning av liknande adverbial i direktiv huvudsats är otillräckligt kända.

*Ta bussen till jobbet {numera/nu för tiden}! Jfr: {Numera/Nu för tiden} ska man ta bussen till jobbet. Ta bussen till jobbet {i fortsättningen/fr.o.m. i dag/under den närmaste tiden}.

*Ta {vanligen/för det mesta} bussen till jobbet! Jfr: Det är absolut nödvändigt att alla {vanligen/för det mesta} tar bussen till jobbet. Ta bussen lite oftare.

§ 40. Den önskade aktionen. Den aktion som uppmaningen gäller är normalt en agentiv aktion (handling):

Sätt dig!
Sitt kvar!

I vissa fall kan dessutom talaren uppmana lyssnaren att övergå till eller undvika en viss sinnesstämning, trots att man normalt inte har kontroll över sin sinnesstämning och trots att det utsatta eller underförstådda subjektet inte anger aktionens agens. Vanligen förekommer dock bara uppmaningar till eftersträvansvärda, socialt gillade sinnesstämningar, medan uppmaningar till motsatta tillstånd är marginella och kräver speciella situationer.

Lugna ner dig! Jfr: ?Hetsa upp dig!
Var förståndig! Jfr: ?Var inte förståndig!
Bli inte arg! Jfr: ?Bli arg!
Var inte ledsen! Jfr: ?Var inte glad!
Var inte så fånig! Jfr: ?Var (så) fånig!

Direktiva huvudsatser kan också i övrigt innehålla icke-agentiva verb, men då har satsen en icke-typisk innebörd, t.ex. som önskan eller som en indirekt uppmaning att handla så att satsens aktion förverkligas (§ 45: b).[1]

Finn fem fel! [Dvs. gör så att du om möjligt finner fem fel.]
Glöm inte passet!
Köp 10 polletter. *Slipp kö!* (S)

[1] Vissa verb torde dock vara både semantiskt och grammatiskt omöjliga som finita verb i direktiva huvudsatser:

a) Vissa centrala modala hjälpverb (kapitel 32 Modala hjälpverb): *behöva*, *böra*, *kunna*, *lär*, *må*, *måste*, *skola* samt det intentionella *vilja*. För flera av dessa verb är imperativformen redan morfologiskt omöjlig. *Kunna* och *behöva* är omöjliga i direktiva huvudsatser också när de används som huvudverb:

*Kan din läxa till i morgon!
*Behöv en ny skidutrustning!

b) Verb i *s*-form med passiv betydelse (Passiv § 11):

*Muntras upp lite av nyheterna!
*Förförs av stadens skönhet!

Jämför att motsvarande satser med perifrastisk passiv (Passiv § 22) är grammatiska:

Bli lite uppmuntrad av nyheterna!
Bli förförd av stadens skönhet!

c) Verb i funktion som temporala hjälpverb (*ha*, *komma att*):

*Ha gått i samma skola som jag!
*Ha gjort din läxa till i morgon!
*Kom att bli lycklig!

Med andra formuleringar kan satser med samma innehåll vara grammatiska som direktiva huvudsatser och tilldelas en tolkning:

Se till att ha gått i samma skola som jag!
Ha din läxa gjord till i morgon!
Bli lycklig!

§ 41. Olika slag av uppmaningar. En uppmaning kan ha olika karaktär. Uppmaningar kan indelas i specifika och generella. En annan indelning som har språklig relevans är den i befallningar, vädjanden, erbjudanden och råd.

En specifik uppmaning riktar sig till en bestämd lyssnare (eller flera bestämda lyssnare) i en bestämd situation, medan en generell uppmaning avser ett obestämt antal likartade situationer. Generella uppmaningar förekommer i både tal och skrift, men genom sin generella karaktär lämpar de sig bättre än andra slags uppmaningar för skriften. När de uttrycks med en direktiv huvudsats saknar denna normalt vissa särdrag som är typiska för uppmaningar i dialog (t.ex. pseudosamordningar, interjektionsfraser m.m., § 42–44). De har ofta en prosodi som liknar den deklarativa huvudsatsens, och i skrift avslutas de gärna med punkt (eller utan avslutande skiljetecken).

Både generella och specifika uppmaningar kan delas in i befallningar, vädjanden, erbjudanden och råd. Indelningen har tydligast språklig relevans för de specifika uppmaningarna. Beteckningarna befallning och vädjan ges här en något vidare betydelse än i allmänspråket. Befallningar är alla uppmaningar där lyssnaren inte anses ha rätt att vägra. Till vädjan räknas det som i allmänspråket kallas begäran såväl som anhållan och bön. Beteckningen erbjudande används i en både vidare och snävare betydelse än i allmänspråket: å ena sidan innefattar den tillåtelser, å andra sidan utesluter den språkhandlingar som inte är uppmaningar.

De för indelningen relevanta omständigheterna i situationen är lyssnarens rätt att vägra utföra handlingen, lyssnarens intresse av handlingen och lyssnarens rätt att utföra handlingen utan uppmaning. Lyssnaren har rätt att vägra om inte uppmaningen är en befallning. Bland de övriga slagen av uppmaning utmärks vädjan av att lyssnaren inte antas ha intresse av den handling som vädjan uppmanar till. Vid erbjudanden och råd antar talaren att lyssnaren har intresse av att handlingen utförs. Skillnaden mellan dessa två slag av uppmaning är att lyssnaren vid erbjudanden inte antas ha rätt att utföra handlingen utan talarens uppmaning, medan han vid råd har den rätten. Schema 6 sammanfattar olikheterna.

	Befallning	Vädjan	Erbjudande	Råd
Rätt att vägra	–	+	+	+
Lyssnarens intresse	0	–	+	+
Rätt att utföra handlingen utan uppmaning	0	0	–	+

SCHEMA 6. Olika slag av uppmaningar: särskiljande omständigheter i situationen. 0 = draget är irrelevant för klassificeringen.

En ytterligare omständighet som kan ha relevans är om uppmaningen har som förutsättning ett initiativ från den uppmanade (t.ex. genom en vädjan) eller är ett initiativ från talarens sida. Ett erbjudande vars initiativ väsentligen utgår från den uppmanade kan betecknas som en tillåtelse. Ett råd vars initiativ väsentligen utgår från talaren kan betecknas som förslag.

Uppmaningar med den lexikaliserade konstruktionen *låt oss*, som avser en gemensam handling av talare och lyssnare (jfr § 36), förutsätter prototypiskt rätt att vägra, rätt att utföra handlingen utan uppmaning och intresse hos lyssnaren. De kan klassificeras som förslag, eftersom initiativet vanligen utgår från talaren.

§ 42. Slag av uppmaning och den direktiva huvudsatsens utformning. En direktiv huvudsats kan optionellt utformas på olika sätt som styr tolkningen av den mot en viss karaktär på uppmaningen. Bl.a. följande språkliga särdrag i den direktiva satsen ger ledtrådar till vilket slag av uppmaning som satsen uttrycker:

a) En direktiv huvudsats med utsatt subjekt markerar typiskt att lyssnaren har intresse av handlingen, dvs. uppmaningen är ett erbjudande eller ett råd (§ 35): *Sitt ni bara lugnt kvar!*

b) Samordning med *ta och* markerar typiskt att lyssnaren har rätt att vägra handlingen och rätt att utföra handlingen utan uppmaning, dvs. uppmaningen kan vara ett råd eller en vädjan (§ 33: a): *Ta och ryck upp dig!*

c) Konstruktion med *var snäll* (*och*), *var hygglig* (*och*) markerar den direktiva huvudsatsen som en vädjan (§ 33: b): *Var snäll* (*och*) *räck mig glasögonen!*

d) Samordning med *var så god* markerar den direktiva huvudsatsen som ett artigt erbjudande (§ 33: d): *Var så god och ta av skinkan!*

e) Konstruktion med *var god* (*och*), *var vänlig* (*och*) anger normalt den direktiva huvudsatsen som en befallning (§ 33: c). Konstruktionen markerar dock i första hand hövlighet: *Var god* (*och*) *kör mig till Centralen!*

f) Adverbialet *med* {*dig/er*} markerar den direktiva huvudsatsen som en befallning (§ 38): *Försvinn med dig!*

g) Satsadverbial kan skilja mellan olika slag av erbjudanden. Det obetonade *bara* i icke-initial position anger att erbjudandet går tillbaka på lyssnarens initiativ (dvs. är en tillåtelse): *Ta tidningen bara*. Satsadverbialet *gärna* anger ett erbjudande

som talaren själv tar initiativ till: *Ta gärna tidningen.*

h) Satsadverbialet *så klart* (som finalt annex) markerar uppmaningen som ett råd: *Ring upp honom, så klart.*

i) En prosodi som avviker från den direktiva huvudsatsens typiska markerar ofta att lyssnaren har rätt att vägra handlingen, dvs. att den direktiva huvudsatsen inte är en befallning. I skrift kan avslutande punkt i stället för utropstecken ha motsvarande funktion.

Flertalet optionella markeringar utesluter alltså tolkningen av den direktiva huvudsatsen som en befallning eller gör den tolkningen mindre rimlig. Omvänt tolkas gärna en enkel direktiv huvudsats, utan markeringar och med den direktiva huvudsatsens typiska prosodi, som en befallning så snart talsituationen gör detta möjligt.

Karaktären på uppmaningen kan också markeras genom att den uttrycks med en annan satstyp än den direktiva huvudsatsen, se vidare § 47–53.

§ 43. Slag av uppmaning angiven med anförande sats. En direktiv huvudsats kan som citatmening underordnas en anförande sats (Anf. men. § 7–9). Om den anförande satsens subjekt refererar till talaren kan dess verb tydliggöra vilket slag av uppmaning det rör sig om, medan den väsentliga språkhandlingen uttrycks med den direktiva huvudsatsen.

Stäng dörren, säger jag! [befallning]
Vänta du lite till, tycker jag. [råd]
Jag varnar dig: säg inte om det där! [råd]

§ 44. Slag av uppmaning angiven av delmening i komplex mening. Karaktären på en uppmaning kan markeras av en delmening som bildar en komplex mening tillsammans med den direktiva huvudsatsen.

a) Ett erbjudande kan markeras genom den vanligen framförställda interjektionen *var så god*:

Var så god, ta en kaka till!
Var så god, sitt ner!
Sitt ner, *var så god*!

När den direktiva huvudsatsen riktas till flera lyssnare används optionellt formen *var så goda*:

Var så god(*a*), sitt ner allesammans!

Jämför samordning med *var så god* som förstaled i en pseudosamordning, § 33: d.

b) En vädjan kan markeras genom att vokativfrasen *snälla* eller *snälla* plus huvudord eller interjektionen *a* (som föregår den direktiva satsen och uttalas med långt främre a [a:]) fogas till den direktiva huvudsatsen:

Snälla, ta med brickan! (S)
Stäng dörren, *snälla du*!
Snälla Sölve, stäng dörren!
A, stäng dörren.

Vokativfrasen *snälla* (utan utsatt huvudord) har för många språkbrukare en neutral stilvalör. De övriga markörerna har ett vardagligt stilvärde. Vokativfras *snälla* plus huvudord är artigare än interjektionen *a*.

c) Interjektionen *va* kan fogas till en föregående direktiv huvudsats och markerar då vanligen vädjan men kan också ange ett råd (Interj. § 9: d):

Stäng dörren, *va*.

Va har ett vardagligt stilvärde och förekommer sällan i skrift. Det markerar inte någon högre grad av artighet.

d) *Vet jag*, *vetja* [ˈvet:ja], en finit sats lexikaliserad som interjektion, placeras efter den direktiva huvudsatsen och markerar gärna råd:

Ring honom, *vet jag*.

Vet jag har något vardagligt stilvärde och anger att talaren känner sig åtminstone jämbördig med lyssnaren.[1]

e) En direktiv huvudsats kan bilda komplex mening tillsammans med en följande deklarativ huvudsats med *så* som fundament som anger konsekvensen av den direktiva huvudsatsens aktion och därmed också skälet för att lyssnaren skall förverkliga denna (Kompl. men. § 9: e). Lyssnaren ges alltså full beslutanderätt över handlingen, dvs. uppmaningen är ett råd eller en vädjan.

Klicka i rutan så visas tipset. (S)
Flytta på bokhögen, så ser jag tv-skärmen bättre.

Lexikaliserade i funktion att markera råd är *får du se*, *ska du få se*, *får du höra*, *ska du få höra* och liknande, i funktion att markera vädjan *är du snäll*, *är du hygglig* och liknande. Sådana lexikaliserade uttryck uttalas ofta med svagare betoning än den föregående direktiva huvudsatsen och har då en annexliknande relation till denna.[2]

Vänta du ett slag, så får du se. [råd]
Kom hit lite, så är du snäll. [vädjan]

Också samordning med en efterföljande huvudsats kan påverka den direktiva huvudsatsens tolkning, se § 45: c.

Många icke satsformade meningar som gärna fogas till en direktiv huvudsats är inte särskiljande utan kan förekomma vid alla slags uppmaningar, t.ex. *du* (vokativfras, Icke satsf. men. § 11) och *hör du* (*du*) (direktiv huvudsats lexikaliserad som interjektion; Interj. § 7).

[1] I övrigt markeras råd vanligen med hjälp av uttryck som också kan fogas till direktiva huvudsatser för att ange vädjanden och erbjudanden och alltså egentligen bara anger att uppmaningen inte är en befallning, t.ex. *ä, ö, vet du* (*vad*). Bruket varierar mycket mellan olika språkbrukare. Varianterna har på det hela taget vardagligt stilvärde.

[2] Fundamentet *så* kan ibland utelämnas (§ 15: 2d). Då erinrar strukturen om en deklarativ huvudsats där den direktiva huvudsatsen utgör fundament ungefär som ett villkorsadverbial.

Kom hit ska du få se på något intressant.

Direktiva huvudsatser i sekundär användning § 45–46

§ 45. Icke-typiska direktiva huvudsatser. Om inte alla uppmaningens förutsättningar är uppfyllda (§ 39), träder vanligen den direktiva huvudsatsens grundläggande funktion av uppmaning i bakgrunden, så att en annan pragmatisk funktion dominerar.

a) Talaren är i själva verket säker på hur lyssnaren kommer att handla. Den dominerande funktionen hos den direktiva huvudsatsen blir då ofta uttryck för känsla. Antingen är det uppenbart för talaren att lyssnaren under inga omständigheter kommer att följa uppmaningen:

Dra åt helvete!
Be du kungen laga din gamla bil!

Eller också är det uppenbart att lyssnaren under alla omständigheter kommer att utföra handlingen ifråga:

Sitt du kvar här bakom ditt skrivbord!

b) Lyssnaren har inte viljemässig kontroll över handlingen. Den direktiva huvudsatsens dominerande funktion är då ofta önskan.

Sov gott!
Växa och bli stor och stark!
Ha det så trevligt!

I vissa fall kan emellertid den direktiva huvudsatsen också i detta fall fungera som en uppmaning, nämligen till en handling som i sin tur skall leda till den aktion som den direktiva huvudsatsen beskriver:

Finn fem fel! ≈ Sök, tills du finner fem fel!
Bli lycklig med Wald Schampo! ≈ Köp och använd Wald Schampo, så blir du lycklig!
Slipp kö i fortsättningen! Köp 10 polletter!
[…] det är precis det enda jag begär av dig, förstå det. (R)

Om uppmaningar till mentala tillstånd se § 40.

c) Talaren önskar egentligen inte att lyssnaren skall utföra handlingen. Den direktiva huvudsatsens dominerande funktion är då ofta uppställande av ett hypotetiskt villkor och den följs av en additivt samordnad sats som anger den icke önskade konsekvensen av den handling som anges i den direktiva satsen.[1]

Sätt maskrosor i vatten, och dom vissnar snart.

Hypotesen kan ingå i en mening som i sin helhet fungerar t.ex. som en varning eller ett hot:

Börja bråka igen, och du åker ut ögonblickligen!

Se också Samordn. § 6 not 2, 27, Kompl. men. § 9: e.

d) Talaren tror inte att han genom att yttra satsen kan påverka lyssnaren att utföra handlingen. Den dominerande funktionen hos den direktiva huvudsatsen är då ofta önskan eller besvärjelse.

Skjut straffen utanför, så (att) Sverige går vidare!

I vissa texttyper kan talaren rikta sig till en fiktiv, icke-animat ”lyssnare” som endast i en fiktiv värld kan sägas kontrollera den önskade aktionen. Också här är ofta satsens funktion närmast önskan eller besvärjelse.

Snälla sol, lys hela dagen!
Koka, gryta!

Jämför den desiderativa huvudsatsen som anger önskan, ofta med ett drag av besvärjelse (§ 106: c).

[1] Konsekvensen av den handling som en direktiv sats uppmanar till kan också anges med en deklarativ huvudsats där fundamentet är *så*:

Säg mig med vem du umgås, så ska jag säga dig vem du är.

Här kan liksom vid additiv samordning den angivna konsekvensen vara oönskad, varvid yttrandet i praktiken fungerar som en uppmaning att inte göra som den inledande satsen säger:

Kom hit en gång till så ska jag se till att du får stryk!

En direktiv sats kan också följas av en disjunktivt samordnad deklarativ sats som anger den icke önskade konsekvensen av att lyssnaren låter bli att följa uppmaningen. Den deklarativa satsen anger då alltså ett skäl för lyssnaren att utföra den handling som talaren uppmanar till.

Sätt rosorna i vatten eller så vissnar dom snart.
Se till att han blir färdig den här veckan eller så måste jag sätta någon annan på jobbet.
Öppna för helvete eller jag slår in dörren! (R)

§ 46. Direktiva huvudsatser som pekare på språkhandlingsfunktion hos intillstående huvudsats. En direktiv huvudsats kan ha som sin funktion att rikta lyssnarens uppmärksamhet på den språkhandling som den intillstående, vanligen

efterföljande, meningen avses uttrycka. Den direktiva satsen har här mest stödjande funktion och den väsentliga språkhandlingen anges just med den intillstående meningen. Dess verb som annars är transitivt saknar här ofta utsatt objekt. Semantiskt sett motsvaras det underförstådda objektet av den intillstående meningen. Några vanliga förbindelser är de följande:

a) *observera* + deklarativ eller direktiv huvudsats

Observera! Vi har stängt på lördagarna!
Observera, vi har stängt på lördagarna.
Obs. Sätt först i kontakten!

b) *tänk* + deklarativ, expressiv, desiderativ eller suppositiv huvudsats

Tänk! I morgon är det din namnsdag.
Tänk, vad fina rosor hon har.
Tänk, om vi kunde få komma dit!
Tänk, om jorden är platt!

c) *titta/se* + sats som ensam kan fungera som deklarativ eller expressiv huvudsats

{*Titta/Se*}, därborta går en hjort.
{*Titta/Se*}, vad fina rosor hon har.

d) *säg* (*mig*) + interrogativ huvudsats

Säg (*mig*), när har du namnsdag? När har du namnsdag, *säg?*
Säg (*mig*), har du varit i Kina? Har du varit i Kina, *säg?*

I många fall kan de nämnda verben och andra konstrueras med nominala bisatser, varvid bisatsen, på samma sätt som den ena huvudsatsen i ovanstående typer av komplexa meningar, kan sägas ange innehållet i konstruktionens väsentliga språkhandling:

Observera att vi har stängt på lördagarna. [påstående]
{Kom i håg/Glöm inte} att det snart är jul. [påstående]
Tänk på att täta påsar kan vara farliga för barn! [påstående]
Tro inte att myrorna försvinner av sig själva! [påstående (här om bisatspropositionens negering)]
Tala om för mig vad jag skall göra! [fråga]
Säg inte att hon har kissat på sig! [påstående/fråga/känslouttryck]

Direktiva huvudsatser av den typ som exemplifierats i denna paragraf är i allmänhet mer eller mindre lexikaliserade och erinrar om interjektioner.[1] *Observera* har åtminstone i skrift kommit att förkortas till det interjektionsliknande *obs*. *Tänk*, *titta* och *se* i stereotyp användning fungerar närmast som interjektioner (jfr § 91 not 2, 102, 107). Om *tänk* konstrueras med objekt förlorar ordet sin betydelse av plötslighet, dvs. dess interjektionskaraktär försvagas:

Tänk er själva om Lars redan står vid stationen. Jfr: Tänk om Lars redan står vid stationen!

[1] *Låt vara* + narrativ sats har lexikaliserats med en betydelse som erinrar om den hos en koncessiv bisats. Syntaktiskt är dock *låt vara*-satsen ännu en direktiv huvudsats som bildar en komplex mening med t.ex. en deklarativ huvudsats (se vidare Konjn, subjn, infm. § 8 not 4).

Låt vara att solen skiner: det är ändå rätt kallt. Jfr: Även om solen skiner, så är det ändå rätt kallt.

ANM. Relationen mellan den direktiva huvudsatsen och den intillstående meningen erinrar om den mellan en anförande sats och dess anförda mening (Anf. men. § 7–9).

Andra sätt att uttrycka uppmaning § 47–53

§ 47. Översikt. Uppmaningar uttrycks mycket ofta med andra satstyper än den direktiva huvudsatsen, särskilt med deklarativa, rogativa, desiderativa och suppositiva huvudsatser. För att dessa satser skall fungera som uppmaningar skall de allmänna förutsättningarna för en uppmaning vara uppfyllda (§ 39). Satsernas grundläggande funktion (som t.ex. påstående eller fråga) behöver inte helt ha förbleknat även om den är överskuggad av uppmaningsfunktionen. Ibland har dock satsen yttre egenskaper som normalt bara är förenliga med den direktiva huvudsatsen, som t.ex. dennas typiska prosodi och interpunktion, vissa slag av verbförbindelser och placering intill vissa stödjande icke satsformade meningar (jfr § 52).

Framställningen i det följande uppmärksammar huvudsakligen de typer där subjektet refererar till lyssnaren och huvudverbet är detsamma som i motsvarande direktiva huvudsats.[1]

Ofta innehåller satsen ett modalt hjälpverb varigenom propositionen behandlar någon förutsättning för lyssnarens aktion. Det kan gälla tvånget, skyldigheten eller lämpligheten att förverkliga aktionen (*skola*, *böra*, *måste*) eller lyssnarens möjlighet (*kunna*), villighet (*vilja*) eller rättighet (och sekundärt skyldighet, *få*) att förverkliga aktionen.

Många sätt att uttrycka uppmaning markerar vilket slag av uppmaning som avses (jfr § 41). Säkert förekommer dock större regional, social och åldersmässig variation inom standardspråket i bruket av olika sätt att uttrycka uppmaning än vad som framgår av framställningen nedan.[2] Detta kan också gälla de enskilda uttryckens valör i fråga om stil och hövlighetsgrad.

Ett uppenbart fall av flytande gränser för konventionerna är uppmaningar som ges en annan karaktär än den egentligen avsedda. En befallning kan t.ex. maskeras som en vädjan, och en vädjan eller ett erbjudande kan maskeras som ett råd. Vissa sådana maskeringar blir med tiden så konventionaliserade att de uppfattas som direkta uttryck för det avsedda slaget av uppmaning. Olika språkbrukare har här ofta olika språkkänsla.

[1] Exempel på uppmaningar som anges med deklarativa huvudsatser utan 2 pers. pron. som subjekt återfinns ofta i preskriptiva texter. Antingen är den som skall förverkliga uppmaningens aktion en generell referent som inte behöver nämnas, eller också måste han omtalas (i 3 pers.) med en nominalfras.

Försäkran undertecknas och returneras inom sju dagar.
Annan vigselförrättare än präst i den församlingen lämnar sådan underrättelse enligt formulär till vigselattest. (S)
Underrättelse om vigsel sändes genast av vigselförrättaren till pastorsämbetet i den församling där vigseln skall antecknas. (S)

[2] Bland de sätt att uttrycka uppmaning som inte redovisas i det följande därför att de inte förekommer över hela språkområdet märks särskilt finlandssvenska konstruktioner med *idas* som vädjanden (jfr § 37 not 1): {*Ids du/Sku du idas/Om du sku idas*} *stänga dörren?*

§ 48. Deklarativa huvudsatser som uppmaningar. Det finns en rad mer eller mindre konventionaliserade sätt att uttrycka uppmaningar med deklarativa huvudsatser vilka har 2 personens personliga pronomen som subjekt. I alla dessa fall gäller att villkoren för språkhandlingen uppmaning (§ 39) måste vara uppfyllda.

Den aktion som uppmaningen gäller kan anges direkt med ett huvudverb i presens (med framtidsbetydelse, Tempus § 8: b). Uppmaningen kan vara en befallning, men den kan också ange t.ex. en vädjan, om detta markeras speciellt.

Du *hämtar* min jacka nu!
A, du *hämtar* min jacka.

På olika sätt kan den deklarativa satsen utformas på ett sätt som visar att det inte rör sig om en befallning. Satsen kan t.ex. ha ett hjälpverb som anger subjektsreferentens möjlighet att utföra aktionen: *kan* eller mindre kategoriskt (Tempus § 47) *kunde, skulle kunna*.[1]

Du {*kan/kunde/skulle kunna*} hämta min jacka nu.

Möjligheten kan också anges med satsadverbial som *kanske, möjligen*.[2]

Du *kanske* hämtar min jacka nu.
Du *kunde kanske* hämta min jacka nu.

Deklarativa huvudsatser med *väl* innebär en vädjan om medhåll från lyssnarens sida och uppfattas annars ofta som tentativa frågor.[3] De kan därför också användas som andra uppmaningar än befallningar, eftersom en vädjan eller fråga alltid ger möjligheten till lyssnaren att svara nej, dvs. att vägra utföra handlingen.[4] Sådana deklarativa huvudsatser får gärna frågans prosodi och interpunktion, även när de används som uppmaningar.

Du hämtar *väl* min jacka?
Du *kan väl* hämta min jacka?
Du *skulle väl kunna* hämta min jacka?

I deklarativa huvudsatser av denna typ används också negation, fastän det fortfarande är den icke-negerade aktionen som uppmaningen avser.[5] Negationen samförekommer ofta med *väl* men inte med *kanske*.

Du hämtar (*väl*) *inte* min jacka?
Du *kan* (*väl*) *inte* hämta min jacka?
Du *skulle* (*väl*) *inte kunna* min jacka?

Endast om satsen innehåller antingen en negation eller ett möjlighetsadverbial kan också hjälpverbet *vilja* användas. I sin grundbetydelse är dessa meningar ett tentativt påstående om lyssnarens vilja att utföra aktionen. Också här är tempusförskjutning möjlig (Tempus § 47). Hjälpverbet *vilja* används nog framför allt i uppmaningar av typen vädjan och erbjudande.

Du {*vill/ville*} (*väl*) *inte* hämta min jacka.
Du *skulle* (*väl*) *inte vilja* hämta min jacka.
Du *kanske vill* hämta min jacka.
Du *kanske skulle vilja* hämta min jacka.

Modala hjälpverb och satsadverbial eller negation kan alltså användas för att uttrycka en uppmaning som inte är en befallning. Vilket slag av icke-befallning som anges med den deklarativa satsen uttrycks inte systematiskt grammatiskt eller lexikalt utan beror på den deklarativa satsens innehåll och på situationen, t.ex. relationen mellan den uppmanande och den uppmanade.

[1] Vissa deontiska hjälpverb anger plikt för lyssnaren att utföra en viss handling. Man kan därför kanske säga att meningar som de följande samtidigt har funktionen som påstående och uppmaning. Uppmaningens karaktär kan framgå av vilket hjälpverb som väljs. *Borde* är t.ex. vanligt i råd.

Nu {*ska/får/måste/borde*} du hämta min jacka!
Du *borde* gå lite oftare på bio.

[2] Om en deklarativ huvudsats som uppmaning är negerad används inte *kanske* utan *möjligen* som satsadverbial för möjlighet:

Du {kan/vill} *möjligen inte* hämta min jacka?

Också satsadverbial som anger sannolikhet, t.ex. *nog*, kan stå i deklarativ sats som uppmaning och anger då att uppmaningen knappast är att uppfatta som en befallning:

Du hämtar *nog* min jacka, om jag ber dig.

[3] Också när en deklarativ huvudsats i sitt efterfält har interjektionsfraser o.d. som inbjuder lyssnaren till ett ställningstagande kan satsen fungera som uppmaning (jfr Interj. § 9: d):

Du hämtar min kappa, {*va/inte sant*}?

[4] Också en uppmaning som i typfallet är en vädjan kan vara en maskerad befallning (om den som vädjar har rätt att beordra). I rätt sammanhang kan alltså också följande yttrande reellt avses och uppfattas som en befallning:

Sergeanten skulle väl inte vilja se till att de här papperen arkiveras på ett korrekt sätt.

[5] Om talaren uppmanar lyssnaren att inte göra något, måste detta i deklarativ sats anges med verbförbindelsen *låta bli* och inte med negerande satsadverbial:

Du kunde kanske *låta bli* att spela så högt? Jfr: Du kunde inte spela lite högre?

§ 49. Rogativa huvudsatser som uppmaningar. Den rogativa huvudsatsen används mycket ofta för att uttrycka uppmaningar. Det är särskilt i vissa utformningar som en rogativ huvudsats med 2 personens personligt pronomen som subjekt har konventionaliserats med uppmaningsfunktion.

Att uppmaningen uttrycks med en rogativ huvudsats innebär att talaren ger lyssnaren rätt att svara nej, dvs. att vägra. Befallningar ges därför normalt inte med rogativa huvudsatser.[1]

Den aktion som uppmaningen gäller kan anges direkt med huvudverb i presens (med framtidsbetydelse, Tempus § 8: b):

Hämtar du min jacka?
Stannar du på middag?

Uttryck för möjlighet, t.ex. hjälpverbet *kunna* och satsadverbial som *kanske*, *möjligen*, är vanliga i rogativa huvudsatser som uppmaningar. I sin grundbetydelse anger dessa en förfrågan om subjektsreferentens möjlighet att förverkliga aktionen, men de har här konventionaliserats som markörer av uppmaningsbetydelsen hos den rogativa huvudsatsen. Hjälpverbet används i presens men med mindre kategorisk innebörd också med tempusförskjutning (*kunde* och särskilt *skulle kunna*, Tempus § 47).

{*Kan/Kunde*} du (*kanske*) hämta min jacka nu?
Skulle du *kanske kunna* hämta min jacka nu?
Hämtar du *kanske* min jacka?

Hjälpverb som anger subjektsreferentens benägenhet att utföra aktionen är också vanliga i rogativa huvudsatser som uppmaningar. Verbet *vilja* används då i presens men också med tempusförskjutning (*ville* och särskilt *skulle vilja*, Tempus § 47).

{*Vill/Ville*} du (*kanske*) hämta min jacka?
Skulle du (*kanske*) *vilja* hämta min jacka?

Den rogativa huvudsatsen med sekundär betydelse av uppmaning kan också vara negerad. Liksom i den deklarativa huvudsatsen med liknande betydelse (§ 48) avser då uppmaningen den icke-negerade aktionen.[2] En rogativ huvudsats använd som uppmaning har knappast negation annat än i samförekomst med något av hjälpverben *kunna* och *vilja*. Normalt används inte negation samtidigt med möjlighetsadverbial.

{*Kan/Vill*} du *inte* hämta min jacka?
Skulle du *inte* {*kunna/vilja*} hämta min jacka?

Prosodin i rogativa huvudsatser som fungerar som uppmaningar kan variera avsevärt. Om prosodin kan ge intryck av att den rogativa huvudsatsen fungerar som fråga framstår uppmaningen som mera försynt än annars.

Rogativa huvudsatser med *skulle kunna* och *skulle vilja* är fullt hövliga som uppmaningar. Rogativ huvudsats med *skulle vilja* torde vara den stilistiskt mest neutrala formen för hövlig vädjan.

Den rogativa huvudsatsen kan inte (annat än maskerat) uttrycka en befallning. Vilket annat slag av uppmaning som meningen skall uppfattas som anges inte systematiskt grammatiskt eller lexikalt utan är avhängigt av meningens innehåll i samspel med den kontext där den används.

[1] Också en uppmaning som i typfallet är en vädjan kan vara en maskerad befallning (om den som vädjar har rätt att beordra). I rätt sammanhang kan alltså också följande yttrande avses och uppfattas som en befallning:

Skulle ni möjligen vilja öppna fönstren här inne!

[2] Om talaren med en rogativ huvudsats vill uppmana lyssnaren att inte göra något, måste detta anges med den överordnade verbförbindelsen *låta bli* och inte med negerande satsadverbial:

Kan du möjligen *låta bli* att tugga tuggummi?

Härutöver finns många andra mindre konventionaliserade sätt att indirekt med en rogativ huvudsats uppmana lyssnaren till att avstå från en handling, t.ex.:

Ska du (verkligen) resa? ≈ Res inte!
Måste du klinka på pianot så där? ≈ Klinka inte på pianot!

§ 50. Desiderativa och suppositiva huvudsatser som uppmaningar. Desiderativa och suppositiva huvudsatser med subjektet i 2 person kan i viss utsträckning användas som konventionaliserade uttryck för uppmaningar, men vanligen är de prototypiska funktionerna av önskan respektive hypotes tydliga även om yttrandet indirekt kan tolkas som uttryck för uppmaning.

När huvudsatsen prototypiskt anger önskan (desiderativ huvudsats) och då gärna inleds av *bara* eller innehåller satsadverbial som *bara, ändå*, är gränsen vag mot en vädjande uppmaning. Sådana satser har oftast hjälpverben *kunna* eller *vilja* (med tempusförskjutning, Tempus § 47).

Om du {*bara/ändå*} {*kunde/ville*} hämta jackan nu!

När huvudsatsen prototypiskt innebär uppställandet av en hypotes (suppositiv huvudsats) och då gärna inleds av *tänk* kan den överförda betydelsen framför allt vara erbjudande eller råd. I suppositiv huvudsats används oftast *skola*.

Tänk om du *skulle* hämta din jacka.

Till skillnad från deklarativ och rogativ huvudsats som uppmaning förekommer inte negation i desiderativ och suppositiv huvudsats utan att det är den negerade aktionen som uppmaningen avser.[1]

Om du bara *inte* {smällde/ville smälla} i dörren så! ≈ Smäll inte i dörren så.

[1] Ofta tillgrips också i desiderativ huvudsats som uppmaning möjligheten att ange negering med *låta bli*:

Om du bara {kunde *låta bli*/ville *låta bli*/*lät bli*} att smälla i dörren för en gångs skull. ≈ Smäll inte i dörren för en gångs skull.

§ 51. Uppmaningar till gemensam handling. Uppmaningar till gemensam handling har ett särskilt uttryck i den direktiva huvudsats som inleds med *låt oss* (§ 36). Det vanligaste sättet att uttrycka uppmaning till en handling som talare och lyssnare utför gemensamt är dock i stället en rogativ huvudsats med hjälpverbet *skall* och med eller utan negation. Uppmaningen gäller det förhållningssätt som beskrivs i den icke-negerade propositionen även när satsen är negerad (jfr § 48–49):

Ska vi (inte) gå på bio!
Ska vi (inte) ta och bära in teven, du och jag!
Ska vi (inte) säga att vi träffas i morgon klockan tio!

Uppmaningar till gemensam handling kan uttryckas också med deklarativa, rogativa eller suppositiva huvudsatser med 1 pers. pron. pluralis som subjekt. Några vanliga uttrycksmöjligheter kan illustreras med följande exempel:

Vi går på bio i kväll.
Vi kunde kanske gå på bio i kväll.
Vi borde kanske gå på bio i kväll.
Vi kanske ska gå på bio i kväll.
Vi kan väl gå på bio i kväll.
Vi skulle väl kunna gå på bio i kväll.
Går vi på bio i kväll?
Skulle vi kunna gå på bio i kväll?
Tänk om vi skulle gå på bio i kväll?

I deklarativa och suppositiva huvudsatser (till skillnad från i rogativa huvudsatser) med negation avser uppmaningen den negerade aktionen:

Vi kanske inte ska gå på bio i kväll. ≈ Låt oss inte gå på bio i kväll.
Jfr: {Ska/Kan} vi inte gå på bio? ≈ Låt oss gå på bio i kväll.
Tänk om vi inte skulle gå på bio i kväll. ≈ Låt oss inte gå på bio i kväll.
Jfr: Skulle vi inte kunna gå på bio i kväll? ≈ Låt oss gå på bio i kväll.

De modala element (hjälpverb, satsadverbial, tempusförskjutning) som många av uttrycken innehåller får i enlighet med sin betydelse förslaget i varierande grad att framstå som försiktigare framställt.

§ 52. Särskilda markörer av uppmaningsbetydelse i icke-direktiv huvudsats. På samma sätt som i direktiva huvudsatser kan uppmaningar som uttrycks med andra huvudsatstyper (i sekundär användning) konstrueras med särskilda markörer som antyder att satsen skall uppfattas som en viss typ av uppmaning.

a) Vissa pseudosamordningar (jfr § 33):

Du *är så god* och kommer hem klockan tio. [befallning]
Du kan väl *vara hygglig* och stänga dörren. [vädjan]
Ska du inte *ta* och ringa henne? [vädjan eller råd]
Vill du *vara så snäll* och stänga dörren? [vädjan]
Om ni kunde *vara så goda* och sätta er till bords nu! [erbjudande]

b) Anförande sats (jfr § 43):

Du stänger dörren, *säger jag*! [befallning]
Du kan väl vänta lite till, *tycker jag*. [råd]
Jag ber dig: skulle du inte vilja gå nu. [vädjan]

c) Efterföljande deklarativ sats i komplex mening där den uppmanande huvudsatsen anger villkor för den överordnade satsens aktion (jfr § 44: e). Matrissatsen är lexikaliserad och tolkas som ett skäl för lyssnaren att förverkliga den inledande satsens aktion.

Du skulle inte vilja stänga dörren, *är du snäll*. [vädjan]
Om du kunde stänga dörren, *är du snäll?* [vädjan]
Kan du inte (ta och) öppna den dörren, *ska du få se?* [råd]

d) Vissa vokativ- eller interjektionsfraser (jfr § 44: b):[1]

Snälla (*Sölve*), du kan (väl (inte)) stänga dörren. [vädjan]
Ä, vill du (inte) stänga dörren? [vädjan]
A, om du bara ville stänga dörren, *snälla du*. [vädjan]
Du stänger (kanske) dörren, *va?* [vädjan]
Ni skulle nog försöka en gång till, *va?* [råd]
Du kan väl stänga dörren, {*eller hur/inte sant/eller va*}. [vädjan]
Ta din egen bil, *vet jag*. [råd]

Vid satser som fungerar som uppmaningar utan att subjektsreferenten är identisk med den tilltalade kan de nämnda vokativ- och interjektionsfraserna också förekomma i sin lexikaliserade funktion, t.ex. i följande indirekta uppmaningar att stänga fönstret: *Det drar så förskräckligt, snälla! Det drar, va. A du, det drar så förskräckligt.*

[1] Interjektionen *var så god* förekommer bara marginellt för att markera uppmaningens karaktär av artigt erbjudande, om uppmaningen har annan satstyp än den direktiva huvudsatsens men samma huvudverb som motsvarande direktiv:

?Var så god, ni kan väl sätta er till bords.
?Skulle ni vilja sätta er till bords, var så god!

Om lyssnaren erbjuds ett objekt är *var så god* mera naturligt: *Var så god, du får låna min cykel.*

§ 53. Bisats eller infinitivfras som uppmaning. En uppmaning uttrycks ofta med en bisats eller infinitivfras som bär upp huvudsatsens väsentliga språkhandling. Matrissatsens huvudverb kan markera karaktären på uppmaningen.[1]

Nu säger jag till dig för sista gången att (du skall) äta upp maten. [befallning]
Får jag be dig {att du stänger fönstret/(att) stänga fönstret}. [vädjan]
Om jag skulle be er {att ni sätter er till bords/(att) sätta er till bords}. [erbjudande]
Jag föreslår {(dig) att du ringer henne/dig att ringa henne}. [råd]

Uttryckssätten är här inte starkt lexikaliserade. Jfr också § 46.

[1] Som uppmaningar till barn förekommer också ofta negerade infinitivfraser som huvudsatsekvivalenter (Icke satsf. men. § 44: a): *Inte leka med maten! Inte rita på bordet!*

Interrogativa huvudsatser § 54–89

§ 54. Översikt. Den interrogativa huvudsatsen uttrycker prototypiskt en fråga. Strukturellt är den en fa-sats. Dess finita verb står i indikativ (presens eller preteritum) eller någon gång i konjunktiv.

Den interrogativa huvudsatsen omfattar två satstyper, som skiljer sig åt i både struktur och betydelse. Den ena är den rogativa huvudsatsen, som prototypiskt saknar inledare (satsbas eller subjunktion) och som prototypiskt uttrycker en underställande fråga. Den andra är den kvesitiva huvudsatsen, som innehåller ett interrogativt led och normalt har detta som satsbas. Den kvesitiva huvudsatsen uttrycker prototypiskt en sökande fråga.

Äter hon? [rogativ huvudsats]
{Vad/När/På vilken restaurang} äter hon? [kvesitiv huvudsats]

Att den interrogativa huvudsatsen prototypiskt uttrycker en fråga innebär att den anger att talaren begär information av lyssnaren. Den underställande frågan (vanligen uttryckt med en rogativ huvudsats) innebär att information begärs om propositionens sanningshalt.

Bor Anders i Hällefors? [Talaren vill ha reda på om satsen ”Anders bor i Hällefors” är sann eller inte.]

Den sökande frågan (vanligen uttryckt med en kvesitiv huvudsats) innebär att information begärs om hur det interrogativa ledets beskrivning skall preciseras för att propositionen skall vara sann:

Var bor Anders? [Talaren vill ha reda på vad man skall sätta in i stället för X i satsen ”Anders bor i X” för att satsen skall vara sann.]

Prototypiskt används den interrogativa huvudsatsen när den begärda informationen inte är känd för talaren. I sin betydelse av fråga bildar den interrogativa huvudsatsen i tal vanligen ett replikpar tillsammans med lyssnarens svar.

Syntaktisk struktur § 55–69

Den rogativa huvudsatsens struktur § 55–57

§ 55. Den rogativa huvudsatsens ordföljd. Den rogativa huvudsatsen saknar satsbas[1] och börjar alltså med det finita verbet.[2] Dess typiska struktur exemplifieras med Schema 7. Se vidare Satsens struktur t.ex. § 3.

Finit verb	Subjekt	Advl i mittfältet	Resten av satsen
Har	musiken		förlorat all betydelse?
Har	du	möjligen	en penna så vi kan skriva?
Skulle	vi		kunna få en vit duk på bordet?
Har	han		blivit kommunist också?
Vill	ni	inte	sitta ner ett ögonblick?
Blir	det		mindre tråkigt i kyrkan då?
Spelar	någon av herrarna	möjligen	något instrument?

SCHEMA 7. Den rogativa huvudsatsens ordföljd.

När den rogativa huvudsatsen innehåller satsadverbialet *månne*, kan den alternativt vara af-sats (§ 68). Rogativ sats med funktion som ekofråga har af-form och inleds med subjunktionen *om* (§ 69).

Om alternativa ordföljder i fa-satser eller satser över huvud taget se Satsens struktur § 8. Om annex till rogativa och andra satser se kapitel 36 Annex. Om ellips i rogativa och andra satser se kapitel 43 Ellips.

[1] Anförd mening kan vara satsbas vid ett överordnat verb i en huvudsats som anger en underställande fråga. Se om denna konstruktion Anf. men. § 14.

Tänker han komma, *tror du?*
Vem ska sitta här, *har du tänkt dig?*

[2] Det finita verbet kan konstrueras med ett prefokalt placerat adverb (t.ex. Satsadvl § 52):

Bara tar du min cykel utan att säga ett dugg?
Liksom dricker han dig med blicken, säger du?

§ 56. Det finita verbets placering och form. Det finita verbet står på första plats i den rogativa huvudsatsens fa-struktur eftersom denna saknar inledare. Dess typiska modus i rogativa huvudsatser är (liksom i kvesitiva och deklarativa huvudsatser) indikativ. Det finita verbets tempusform är (liksom i kvesitiva och deklarativa huvudsatser) antingen presens eller preteritum. Verb med särskild konjunktivform (Vb § 41) kan ha denna form också i rogativa huvudsatser.

Kommer det att regna länge tror du?
Såg det bra ut?

Kunde man få lite vinäger?
Finge vi mer pengar, tror du, om vi accepterade lokalplanen i dess nuvarande skick?
Vore det inte bättre med linolja?

§ 57. Elliptiska *eller*-satser. När två rogativa huvudsatser är samordnade med *eller*, är den senare satsen ofta elliptisk. Följande ellipser är särskilt karakteristiska:

a) Den senare satsen består bara av en negation och suppleras av hela den föregående satsen:

Är han fräck eller inte? (R) ≈ Är han fräck eller är han inte fräck?

Normalt markeras propositionen genom en sådan konstruktion som aktuell, se vidare § 78.

b) Den senare satsen innehåller bara en konstituent och kan i övrigt suppleras med led ur den föregående satsen. Sådana meningar uppfattas normalt som alternativfrågor (§ 78):

Ska Per komma eller Bo? ≈ Ska Per komma eller ska Bo komma?
Ska du ta Per med dig på festen eller Bo? ≈ Ska du ta Per med dig på festen eller ska du ta Bo med dig på festen?
Ska det vara hackad lök eller skivad? ≈ Ska det vara hackad lök eller ska det vara skivad lök?
Ska du hacka löken eller skiva den? ≈ Ska du hacka löken eller ska du skiva den?
Är det min mamma eller din? (R)

Jämför motsvarande enkla rogativa huvudsatser som innehåller en disjunktiv samordning och som kan uppfattas som antingen alternativfrågor eller vanliga underställande frågor (§ 79):

Ska Per eller Bo komma?
Ska du ta Per eller Bo med dig på festen?
Ska det vara hackad eller skivad lök?

Det senare samordningsledet kan helt saknas, dvs. meningen slutar med enbart konjunktionen. Konstruktionen innebär att det första ledets underställande fråga framställs försiktigt utan någon förväntan om huruvida svaret skall bli jakande eller nekande.

– Blir du färdig i kväll eller? – Jag hoppas det men jag vet inte.
Är ni gifta, eller …? (R)

Se också kapitel 42 Samordning och kapitel 43 Ellips.

Den kvesitiva huvudsatsens struktur § 58–67

§ 58. Den kvesitiva huvudsatsens ordföljd. Den kvesitiva huvudsatsen inleds med en satsbas som är ett interrogativt led och som följs av det finita verbet. Ordföljden överensstämmer alltså med den deklarativa huvudsatsens. Den exemplifieras i Schema 8.

Satsbas	Finit verb	Subjekt	Advl i mittfältet	Resten av satsen
Vad	kan	Herbert		ha menat med de orden?
Vem	minns		inte	hennes Czardasfurstinna?
Varför	ska	de	inte	få göra det?
När	får	individen		träda fram ur den globala gobelängen?
Vilka	talar	du		om nu?
Hur	får	jag	då	ihop femton stycken?

SCHEMA 8. Den kvesitiva huvudsatsens ordföljd.

När den kvesitiva huvudsatsen fungerar som ekofråga, har den af-form och inleds med ett interrogativt led som satsbas (§ 69).

Någon gång kan den kvesitiva huvudsatsen inledas med en annan satsbas än det interrogativa ledet (§ 64). Om alternativa ordföljder i fa-satser eller satser över huvud taget se Satsens struktur § 8. Om annex till kvesitiva och andra satser se kapitel 36 Annex. Om ellips i kvesitiva och andra satser se kapitel 43 Ellips.

§ 59. Det finita verbets placering och form. Det finita verbet står på andra plats efter satsbasen i den kvesitiva huvudsatsen.[1] Dess typiska modus är (liksom i rogativa huvudsatser och deklarativa huvudsatser) indikativ. Det finita verbets tempusform är presens eller preteritum. Verb som har en särskild konjunktivform (Vb § 41) kan uppträda i denna form också i kvesitiva huvudsatser.

Hur gör du?
Vilka verktyg köpte hon?
Vad kunde du tänkas ha med dig?
Vem toge du om du fick välja?
Vem vore det bäst att ha med?

[1] Någon gång kan det finita verbet vara konstruerat med ett prefokalt adverb (Satsadvl § 52):
Vem *ens* andas om det?
Varför *bara* pratar han om att sätta i gång?

§ 60. Det interrogativa ledets struktur och satsledsfunktion. Som inledare har den kvesitiva huvudsatsen ett interrogativt led med satsledsfunktion i satsen.

Det interrogativa ledet är en fras som består av eller innehåller ett interrogativt pronomen eller adverb. Det interrogativa ordet står vanligen först i satsbasen, men det kan föregås av en preposition.[1] Satsbasen utgörs av en nominalfras, en adjektiv- eller participfras, en adverbfras eller prepositionsfras.[2]

Det interrogativa ledet fungerar framför allt som subjekt, objekt, predikativ, adverbial eller rektion i en prepositionsfras med isolerad preposition på adverbialets plats i predikatsledet (om valet mellan rektion och prepositionsfras som satsbas se Prep. § 35, Advl § 32, 72). Till skillnad från den deklarativa huvudsatsen kan den kvesitiva satsen knappast ha ett satsadverbial som satsbas.

Vilken av böckerna är bäst*?* *Vilken* ger läsaren mest utbyte*?* (S) [nominalfras som subjekt]

Hur lång utbildning har de*?* (R) [nominalfras som objekt]

{*Hur många elever/Hur många elevers föräldrar*} har ni intervjuat*?* [nominalfras som objekt]

Vad för slags läkare är din fru*?* (R) [nominalfras som predikativ]

Vilken kväll kommer hon*?* [nominalfras som adverbial]

{*Vad/Vems examen/Vilka studenters examen*} pratar du om*?* [nominalfras som rektion i prepositionsfras som adverbial]

Vilken av drottning Victorias mest framträdande egenskaper skulle doktor Holm särskilt vilja framhålla*?* (R)

Hur många av de cirka 53 000 *förstagångsväljare, eller de totalt* 600 000 *väljare som inte röstade i riksdagsvalet* 1985, är aktiva i dessa organisationer*?* (S)

Hurdan ska den vara som ska passa mig, då*?* (R) [adjektivfras som predikativ]

Hur gammal tror du eken kan vara*?* (R) [adjektivfras som predikativ]

Hur lyxigt vill du leva*?* (R) [adjektivfras som adverbial]

Hur länge ska vi diskutera*?* (T) [adverbfras som adverbial]

Varför ska ni åka hem*?* (S) [adverbfras som adverbial]

Vart är du på väg*?* (R) [adverbfras som adverbial]

För vem hade han gömt den*?* (R) [prepositionsfras som adverbial]

För vilken gång i ordningen läser Helga nu den lilla papperslappen*?* (R) [prepositionsfras som adverbial]

I vems namn skedde det sista budet […] (R) [prepositionsfras som adverbial]

I vilket led av produktionen gjorde de sin insats*?* (R) [prepositionsfras som adverbial]

**Hur säkert* kommer han i kväll*?* Jfr: Säkert kommer han i kväll. Hur säkert är det att han kommer i kväll*?* [Satsbasen är predikativ.]

Det interrogativa ordet i satsbasen kan bestämmas av ett gradadverbial för uppnådd grad, som *ungefär*, *exakt*, *precis*. Ett sådant gradadverbial placeras först eller sist i satsbasen.[3]

{*Ungefär/Exakt*} {*var/på vilken plats*} hittade ni kniven*?* [Också: {*Var/På vilken plats*} {*exakt/ungefär*} hittade ni kniven*?*]

Enstaviga interrogativa ord samt *varför* kan utgöra ett interrogativt led tillsammans med förstärkande prepositionsfraser som *i all världen*, *i all sin dar* samt svordomen *i helvete*. De enstaviga interrogativa orden kan dessutom förstärkas med svordomar som *fan*, *satan*.

{*Var/När/Hur/Vem/Varför*} {*i all världen/i all sin dar/i hela fridens namn/i helvete*} tänker du skjuta?
{*Var/Vad/När/Hur*} {*fan/satan*} ska hon så?

Satsadverbialet *egentligen* kan svagt betonat följa direkt efter en interrogativ satsbas i stället för att placeras i satsens mittfält eller slutfält:

{*När/Var/Varför*} *egentligen* ville du träffa henne? [Också: {*När/Var/Varför*} ville du {egentligen träffa henne/träffa henne egentligen}?]

Om interrogativt led bestående av dubbeladverbial som fundament jfr Advl § 66:

Var i Småland bor ni?
När på kvällen kom han?

Det interrogativa ledet kan ha satsledsfunktion i en bisats som ingår i den kvesitiva huvudsatsens predikatsled (satsfläta). I vissa fall kan eller måste ett anaforiskt (resumtivt) pronomen stå på satsledets ordinarie plats i bisatsen. Det interrogativa ledet fungerar då som korrelat till det anaforiska ordet. Se vidare Satsbaser § 10–16.

Vems bil tror du att det där är [-]?
Vems bil visste hon inte när *den* var beställd?

Om *vad* + *göra* för att efterfråga en verbfras se Vbfraser: Allm. § 10–11:

– *Vad* har du gjort nu då? – Ramlat i bassängen.

Om interrogativt led som rektion i adverbialiserat attribut jfr Advl § 34:

Vilka elever har du inga uppgifter om?

Om efterställt attribut som postponeras ur interrogativt led som satsbas se Postp. led § 3: a:[4]

Vem nämnde hon som skulle komma hit i vår?
Vilken talade du med *av läkarna*?

Det interrogativa ledet har samma struktur och satsledsfunktion som i den kvesitiva bisatsen (Bisatser § 71).

[1] Prepositionen kan vara en mer eller mindre lexikaliserad sekvens av flera ord (flerordspreposition, Prep. § 30):

På grund av vilka omständigheter drog sig tyskarna tillbaka?
I stället för vem spelar Johansson?
I fråga om vilka ärenden måste vi fatta beslut nu?
Mitt på vilket torg i den här stan ska det finnas en dopfunt?
Fram till vilket år sträcker sig medeltiden?

Marginellt kan den kvesitiva huvudsatsen ha en satsbas där det interrogativa ordet föregås av annat än preposition:

Iklädd vilka skor försvann han? [particip]
För att uppnå vilka mål ville Karl XII erövra Ryssland? [preposition + infinitiv]

[2] I finlandssvenskt talspråk kan interrogativa led vara konstruerade på andra sätt än i sverigesvenskan. Exempel:

Hur på sätt kan man märka att Finland är ett klassamhälle? [sverigesvenska: *på vilket sätt*]
Hur mångte gången har jag hört den frågan. [sverigesvenska: *för vilken gång i ordningen*]
En hur tjock bok ska ni skriva egentligen? [sverigesvenska, normalt utan obestämd artikel trots att nominalfrasen är individuativ: *hur tjock bok*]

[3] Det interrogativa ledet kan undantagsvis också föregås i satsbasen av ett fokuserande adverb (Satsadvl § 52):

Över huvud taget vilken position har hon till dessa människor? (T)
Liksom hur pass medveten ska man vara för […] att vara vid liv? (T)

[4] Också i vissa andra fall kan en interrogativ satsbas utgöra en del av ett led vars återstod står i predikatsledet:

– *Vad* har vi *för lite* i dag då? – I dag har vi för lite cement.
– *Hur många år* är han *yngre än du?* – Han är tre år yngre än jag.
– *Hur många centimeter* är den *för lång?* – Den är bara någon centimeter för lång.

§ 61. *Vad* (…) *för* (*en*/*någon*). *Vad för* (*en*), *vad för någon* är ett interrogativt flerordspronomen som kan ingå i en satsbas:

Men *vad för andar* är det frågan om? (S)
Vad för en tavla vill du köpa?
Vad för några bekymmer är det som trycker dig?
Vad för nytta har man då av henne? (R)

Vad kan också användas ensamt som satsbas medan *för* + den följande nominalfrasen står i den kvesitiva satsens satskärna. *För*-frasen har där två möjliga placeringar:

a) på satsledets ordinarie plats

Vad har ni sålt *för* (*några*) *bilar* i dag? [*För*-frasen står på objektets ordinarie plats.]
Vad har han kört på *för* (*någon*) *bensin* sedan dess? [*För*-frasen står på den ordinarie platsen för rektionen i det bundna adverbialet.]
Och *vad* har hon *för framtidsplaner* då? (R)

b) postponerat, som ett adverbial i slutfältet[1]

Vad har han kört sedan dess på *för* (*någon*) *bensin?*
Vad har ni sålt i dag *för* (*några*) *bilar?*

Om det interrogativa ledet är rektion till en isolerad preposition står alltså denna omedelbart framför *för*-frasen. Däremot kan inte prepositionen stå framför *vad* i satsbasen om samtidigt *för*-frasen står inne i satskärnan.

**På vad* har du kört *för någon bensin?* Jfr: *På vad för någon bensin* har du kört?

Om det interrogativa ledet är subjekt, indirekt objekt eller objekt vid en nexus-infinitiv kan *för*-frasen knappast skiljas från *vad*:

Vad för (*en/någon/slags*) *supermänniska* skulle ha klarat det?
?*Vad* skulle *för* (*en/någon/slags*) *supermänniska* ha klarat det?
?*Vad* skulle ha klarat det *för* (*en/någon/slags*) *supermänniska*?

Vad för en kund gav du den nyckeln?
?*Vad* gav du *för en kund* den nyckeln?
?*Vad* gav du den nyckeln *för en kund*?

Vad för några skurkar har de låtit plundra företaget på miljontals kronor?
?*Vad* har de låtit *för några skurkar* plundra företaget på miljontals kronor?

På samma sätt kan *var* (…) *för någonstans* antingen stå samlat som satsbas eller delas upp så att *för*-frasen placeras inne i satskärnan. Också *var* (…) *någonstans*, *vart* (…) (*för*) *någonstans* och möjligen också *varifrån* (…) (*för*) *någonstans* kan placeras splittrade så.[2]

Var (*för*) *någonstans* bor hon nuförtiden?
Var någonstans fanns de persiska härarna, den väldiga persiska krigsmakten? (R)
Var bor hon (*för*) *någonstans* nuförtiden?
Var är du *någonstans*? (R)
Var bor hon nuförtiden (*för*) *någonstans*?

[1] *För*-frasens placeringsmöjligheter i satskärnan kan bero på att den syntaktiskt uppfattas som ett bundet adverbial, varför den också kan byta plats med andra led (även fria adverbial) i slutfältet. Jfr Satsens struktur § 6: d.

[2] På liknande sätt som *var* (…) *någonstans* (utan *för*) konstrueras *när* (…) *någon gång*. De tre alternativa placeringarna är här snarast i satsbasen, i mittfältet och i slutfältet. Likaså *när* (…) *någonsin*, där *någonsin* dock knappast kan stå i satsbasen.

När någon gång tänker du komma?
När tänker du komma *någon gång*?
När har han *någonsin* hjälpt oss?
När har han hjälpt oss *någonsin*?

När (…) *någon gång* efterfrågar en enstaka tidpunkt, som det enkla *när* också kan göra. *Någonsin* markerar snarast att talaren betvivlar att propositionen är sann vid någon specifikation av det interrogativa ledet. *Någon gång* är vanligen obetonat, *någonsin* ofta betonat.

ANM. *Var … någonstans*, *när … någon gång* etc. kan uppfattas som dubbeladverbial (Advl § 66) parallellt med *var i Stockholm*, *när i sommar*.

§ 62. Samordning av inledande interrogativa led. Den kvesitiva huvudsatsens inledare kan i allmänhet bestå av samordnade interrogativa led, om de båda leden har samma syntaktiska funktion. Följande två fall kan urskiljas:

a) Motsvarande led utan interrogativa ord skulle kunna vara samordnade också på ledets ordinarie plats i satsschemat:

Vilka museer och hur många kyrkor var du inne i? Jfr: Jag var inne i alla de statliga museerna och massor av kyrkor.
Vilken lärare och vilka elever ska komma därifrån? Jfr: Tillsynsläraren och de tre bråkigaste pojkarna ska komma därifrån.

De båda samordnade leden fungerar då syntaktiskt tillsammans som ett enda satsled. Det andra samordningsledet i en kvesitiv satsbas står gärna som postponerat led (Postp. led § 4: a; jfr dock också § 66 not 1).

När ska du gifta dig *och med vem?*
När ska vi börja arbeta *och var?*

b) Motsvarande led kan inte samordnas på ordinarie plats i satsschemat:

När och var blev ni egentligen gipsad, sir? (R) Jfr: Jag blev gipsad i London {Ø/?och} i september.
Var och med vem ska jag bo? Jfr: Du ska bo med Bengt {Ø/?och} i rum 35.

Meningen kan då parafraseras med en samordning av två kvesitiva huvudsatser med var sin inledare:

När blev ni gipsad och *var* blev ni gipsad?
Var ska jag bo och *med vem* ska jag bo?

I dessa parafraser är alltså de samordnade satsernas huvudsatskärnor identiska. När den samordningen inte är möjlig, t.ex. därför att det ena ledet är obligatoriskt i satsen, är inte heller samordningen av interrogativa led möjlig:

*{När och var/Var och när} ska jag bo? Jfr: *När ska jag bo och var ska jag bo?
*Var ska jag bo och när ska jag bo? Var ska jag bo och när ska jag bo där?

Däremot är konstruktion av typen *När ska jag bo var? Var ska jag bo när?* möjlig i dessa fall, se vidare § 65.

Se också Bisatser § 73.

§ 63. Interrogativ satsbas i kvesitiva huvudsatser med samordning. I den kvesitiva satsen kan satskärnor eller verbfraser vara samordnade. Satsbasen kan då ha samma syntaktiska funktion i förhållande till vart och ett av samordningsleden, eller den kan ha syntaktisk funktion bara i det ena av dem (som samma syntaktiska funktion räknas här objekt och rektion i bundet adverbial).

1. Satsbasen har syntaktisk funktion i förhållande till båda samordningsleden

a) Den interrogativa satsbasen kan fungera som subjekt i förhållande till två samordnade predikatsled (finita verbfraser):

Hur många böcker var ursprungligen skrivna på svenska men översattes och publicerades i utlandet i fjol? [Det gemensamma satsledet är subjekt.]
**Vilka av barnen* är sjuka och har du skickat hem i dag?

b) Undantagsvis kan satsbasen också ha annan syntaktisk funktion än subjekt:

Vilken tavla hade din syster målat men sa hennes man att han hade gjort? [Det gemensamma satsledet är objekt.]
Varför skäller hundar och jamar katter? [Det gemensamma satsledet är adverbial.]
**Vem* pratade du med i går och glömde sitt paraply här?

Om det gemensamma interrogativa ledet inte fungerar som subjekt är vanligen också subjektet gemensamt och uttrycks endast i den första verbfrasen. Också hjälpverb och adverbial i mittfältet kan då vara gemensamma för båda verbfraserna.

Vad tog han fram och ville {Ø/*han} att du skulle arbeta vidare på?
Vem hämtade han från stationen och hälsade {Ø/*han} så bekant på?
Vilka blommor tar du själv hand om och sköter tills han kommer tillbaka?
Hur skall den anpassas och avpassas? (S)

Vilken artikel hade han skrivit redan i höstas men skickat först igår till dig?
Vilken artikel ville han inte skriva nu och publicera senare i din tidskrift?

Jämför när det gemensamma subjektet är satsbas och ett annat satsled i vardera satsen har samma referens: *Vem åker till mamma och kör {henne/*Ø} till stationen?*

2. Satsbasen har syntaktisk funktion bara i det ena samordningsledet

Särskilt vid pseudosamordning har den interrogativa satsbasen satsledsfunktion bara i den ena av två samordnade verbfraser i den kvesitiva huvudsatsen.[1] I följande exempel är satsbasen i de tre första en bestämning till det första verbet och i de tre sista till det sista verbet:

Var sitter han och syr?
Till vem gick hon och handlade?
Vart går vi och käkar? (R)

Vad står du och tänker på? (R)
Vad ligger hon och läser?
Vad har du gått och köpt?

När det interrogativa ledet inte ingår i verbfrasernas valens, går det ofta inte att avgöra om det syntaktiskt bestämmer båda leden eller bara ett av dem:

När ringde du och lämnade rapport? (R)
Hur ofta åker du till posten och hämtar paket?

Se också Satsbaser § 6, Samordn. § 8, 17, 25. Jfr § 14, Bisatser § 74.

[1] När verbfraserna innebär upprepning av en del av ett tidigare yttrande, kan det interrogativa ledet också vid ordinär samordning bestämma enbart den första verbfrasen:

Vad tog han bara och stack?
Från vem stal han tusen kronor och gav sig sedan av utan ett ord?

§ 64. Placering av ett interrogativt led senare i satsen. Någon gång kan det interrogativa ledet stå på satsledets ordinarie plats, medan satsen i stället inleds av en satsbas som inte är interrogativ, dvs. av ett fundament av samma slag som i den deklarativa huvudsatsen:

Vi väntar på *vad* (*då*) *för någonting?*
Då frågar vi *vem* (*då*) om det här?
Du är säker på att *vem* (*då*) ska vinna?

Det interrogativa ledet är här alltid betonat (vid konstruktion med *då* ligger betoningen på *då*). Konstruktionen innebär att propositionen skall uppfattas som aktualiserad i kontexten. Den är sålunda naturlig t.ex. om talaren begär upprepning av ett led i föregående yttrande. (Jämför också om *då* i elliptisk kvesitiv sats § 66.) Frågan kopierar ofta ordföljden i den mening där det icke uppfattade ledet ingick.

– Jag har pratat med Sixten om det. – Du har pratat med *vem* (*då*) om det(, sa du)?
”När tänker du erkänna det?” ”Erkänna *vad då?*” (R) [≈ När tänker jag erkänna *vad då?*]

§ 65. Två eller flera interrogativa led: ett som satsbas och de övriga inuti satskärnan. En kvesitiv huvudsats med interrogativt led som inledare kan ha ytterligare ett eller flera interrogativa led i satskärnan:

Vem har du träffat *var? Var* har du träffat *vem?*
Var ska vi äta *när? När* ska vi äta *var?*
Vem lämnade *vem?* (R)
Vem avsatte *vilken kung vilket år?*
Vilka sevärdheter trodde Gun att Inga-Britt ville visa *vilka besökare?*

Liksom i kvesitiva huvudsatser med interrogativt led bara i satskärnan (§ 64) tolkas här propositionen som aktuell. Men kvesitiva huvudsatser med flera interrogativa led är dubbeltydiga.[1]

a) Ett (aktuellt) sakförhållande efterfrågas:

– *Vem* har du träffat *var?* – Jag har träffat Jan på Storgatan.
– *När* ska vi äta *var?* – Klockan ett ska vi äta på Lilla Carlssons.

b) Två aktuella sakförhållanden efterfrågas:

– *Vem* har du träffat *var?* – Jan har jag träffat på Storgatan, och Lena har jag träffat i saluhallen, och Max har jag träffat på bussen.
– *När* ska vi äta *var?* – I dag ska vi äta på Lilla Carlssons, och i morgon ska vi äta på pizzerian därborta.

Om flera sakförhållanden efterfrågas (b), förutsätts det vanligen att de interrogativa ledens referenter är hämtade ur givna mängder, så att frågan bara gäller den parvisa kopplingen av element ur den ena mängden med element ur den andra.

I det sista exemplet ovan förutsätts alltså vanligen att det handlar om just dessa två matställen och om dessa två tidpunkter. Förutsättningarna kan ses som en följd av att propositionen tolkas som aktualiserad i kontexten.

Se också Bisatser § 73.

[1] En kvesitiv huvudsats med två samordnade interrogativa led som inledare (t.ex. *När och var ska vi äta?*, § 62) tolkas däremot normalt som att det gäller ett och samma sakförhållande.

§ 66. Elliptisk kvesitiv huvudsats. I en kvesitiv huvudsats utelämnas rätt ofta hela huvudsatskärnan, om den kan suppleras ur den föregående kontexten (Ellips § 14):[1]

Det kommer någon på vägen. – *Vem?*
Han skulle kanske lyssna på någon annan – men *vem?* (R)
Det fanns ett papper som berättade om sådant – men *var?* (R)
Men vem satte eld på taket; och *varför?* (R)

Det måste i sådana meningar vara samma sakförhållande som både den utsagda och den elliptiska huvudsatskärnan refererar till.

Om satsbasen är *varför*, används ofta i stället ett anaforiskt *det* med syftning på ett tidigare påstående:

Du ska komma hem. – *Varför det?*

Ett interrogativt led kan följas av adverbet *då* när det interrogativa ledet står ensamt och huvudsatskärnan kan suppleras med hjälp av omgivningen:[2]

– Men han kom väl sen … – *Vem då?* (R)
– Där är han! – *Var då?* (R)
– Det betvivlar jag starkt. – *Varför då?* (R)
– Varför gör du så där jämt? – *Hur då?* (R)
– […] Vet du vad som sägs om labyrinter? – Nej. *Vad då?* (R)
– Jag skulle vilja resa. – *Vart då?* (R)

I stället för att placeras efter hela det interrogativa ledet kan *då* alternativt stå direkt efter det interrogativa ordet, före dess efterställda bestämningar, t.ex. *vad då för någonting, vem då i kollegiet*. Talspråkligt kan *då* stå direkt efter det interrogativa ordet också annars, t.ex. *vilken då scen, på vilket då sätt*.[3]

Adverbet *då* placeras ofta efter interrogativt led som inte står som satsbas (§ 64).

Vissa elliptiska konstruktioner är konventionaliserade som icke satsformade meningar inledda med interrogativt led och fungerar som sökande frågor (Icke satsf. men. § 44), t.ex. *Varför detta satans hallå? Varför vänta? Vad nytt? Vem där? Vad nu?*

[1] I meningar som de följande kan det senare samordningsledet betraktas som en elliptisk kvesitiv sats. Det kan också ses som postponerat ur satsbasen (Postp. led § 4: a; jfr ovan § 62).

När ska du gifta dig och *med vem?*
När ska vi börja arbeta och *var?*

[2] I detta fall kan *då* också uppfattas som anaforiskt syftande på den tidigare satsen (’i så fall’).

[3] Om det obligatoriska *då* efter det interrogativa ledet i icke satsformade meningar som *Vad då hört?* se Icke satsf. men. § 45 not 2.

§ 67. Lexikaliserade verbfraser i kvesitiva huvudsatser. Vissa verbfraser med allmän betydelse förekommer främst i kvesitiva satser (huvudsatser och bisatser), t.ex. *ta vägen*, *ta åt någon*, *bli av någon*, *skola med någonting till*:

Vart ska du ta vägen?
*Jag ska ta vägen {till stationen/ut ett tag}. [Dock med negerat komplement: Jag ska ingenstans ta vägen.]
Vad tog det åt honom?
*Det tog åt honom ett raserianfall.
Vad blev det av honom sedan?
*Det blev av honom att han flyttade till Norge. [Dock med negerat komplement: Det blev ingenting av honom.]
Vad ska du med kniven till?
*Jag ska med kniven till att skära bröd.
?Jag ska inte med kniven till någonting.

Månne-satsens struktur § 68

§ 68. Fa-sats eller af-sats. En interrogativ sats kan innehålla satsadverbialet *månne* ’jag undrar’. Interrogativa huvudsatser med *månne* kan vara antingen fa-satser eller af-satser.

a) *Månne*-satser med fa-form har antingen den rogativa huvudsatsens eller den kvesitiva huvudsatsens vanliga struktur. *Månne* står på adverbialets mittfältsplats.[1] Exempel på kvesitiv huvudsats:

[…] vem skulle det *månne* ha varit? (R)

Exempel på rogativa huvudsatser:

Har Per Gerhard *månne* kraft att göra det? (S)
[…] men är det *månne* han som skall dömas? (R)

Månne kan också förekomma som finalt fritt annex i både kvesitiva och rogativa huvudsatser:

Men vad skulle de säga då, *månne?* (R)
Var det bättre på den andra sidan *månne?* (R)

b) *Månne*-satser med af-form har *månne* som inledare (jämför deklarativ huvudsats med *kanske* som inledare, Satsens struktur § 9):

Månne Rudolf skulle tycka om det så? (R)

Månne det beror på att han är medlem i Svenska jägareförbundet? (S)
[…] *månne* inte patronen vet något om det? (R)

Månne-satser med af-form motsvarar vanligen rogativa huvudsatser och innehåller sällan ett interrogativt led. Regionalt (finlandssvenskt) förekommer dock t.ex. *Vem månne Kalle har sett?*

I sverigesvenskan är *månne*-satser rätt sällsynta och främmande för många språkbrukares talspråk, medan de är allmännare i finlandssvenskan. Om *månne*-satsers särskilda betydelse av undran se § 73.

[1] Regeln att mittfältsadverbial under vissa betingelser kan stå före subjektet (Satsens struktur § 8: a) gäller också *månne*-satser. Om satsen har fa-form kan regeln bl.a. tillämpas på adverbialet *månne*.

Har *månne* Hjalmar Mehr studerat paragraf 31 i väglagen […] (S)

Marginellt kan i stället för den rogativa huvudsatsen användas en fa-sats med *månne* som fundament, dvs. *månne*-satsen konstrueras som ett slags deklarativ huvudsats:

Månne är det arbetarrörelsen, som hon också är fixerad till? (R)
Månne har han […] lyssnat för lite på Rörelsen […] (S)

Jfr *kanske*-satser som deklarativa huvudsatser, § 17. *Månne*-satser kan dock inte konstrueras med något annat fundament än *månne*: **Det är månne arbetarrörelsen?*

Regionalt i finlandssvenskan kan *månne* i en kvesitiv huvudsats ansluta sig till det interrogativa ledet:

Vem *månne* har Kalle sett?

§ 69. Ekofråga med af-sats. Med en ekofråga vill en talare förvissa sig om att den tidigare talaren ställt en viss fråga. Ekofrågan, som upprepar innehållet i den föregående talarens fråga, har prototypiskt en annan struktur än den vanliga frågan och ansluter sig i stället till den interrogativa bisatsens struktur.

a) Som ekofrågor till rogativa huvudsatser fungerar af-huvudsatser inledda med subjunktionen *om*:[1]

– Är du rädd för någonting? – Om jag är rädd för någonting?

Dessa satser kan till skillnad från suppositiva huvudsatser inte föregås av interjektionen *tänk* (jfr § 102).

b) Som ekofrågor till kvesitiva huvudsatser fungerar af-huvudsatser med interrogativ satsbas. Det interrogativa ledets möjliga strukturer är desamma som i kvesitiva huvudsatser (§ 60), och samma regler gäller för adjunktionellt *som* efter det interrogativa ledet som i kvesitiva bisatser (Bisatser § 72).

– Vilken buss skulle han komma med? – *Vilken buss* (som) han skulle komma med?
– Hur vet ni det? – *Hur* jag vet det? (R)
– Vem skulle sakna mig? – *Vem* som skulle sakna dig?

– Varför pratar du så mycket som regissör? – *Varför* jag pratar så mycket som regissör? (T)

En del av dessa satser har sålunda samma struktur som expressiva satser med satsbas (§ 91: c).

Ekofrågan ansluter sig inte bara till den ursprungliga frågans innehåll utan också mer eller mindre fullständigt till dess form med undantag av förändringen från fa-sats till af-sats (och tillägget av inledaren *om* när den ansluter till en rogativ huvudsats). Eftersom den som yttrar ekofrågan är en annan än den som yttrar frågan, ändras dock uttryck för talar- och lyssnarorienterad deixis.

– Hur har du det där i hörnet? – Hur *jag* har det *här* i hörnet?

Ett led kan i ekofrågan bytas ut mot ett anaforiskt uttryck som syftar till den ursprungliga frågan bara om det är icke-rematiskt:

– Känner också Mårten Lisa? – Om också Mårten känner *henne*?
– Kommer statsministern till Mariestad i år? – ?Om *han* gör *det*?

[1] Somliga språkbrukare använder af-huvudsatser inledda med subjunktionen *att* som ekofrågor på deklarativa huvudsatser:

– Torbjörn är visst i Rom.
– Att Torbjörn skulle vara i Rom? Du är tokig.

ANM. En ekofråga förekommer också rätt ofta utan satsform, med enbart frågans rematiska led (vilket för den kvesitiva huvudsatsen innebär det interrogativa ledet, jfr § 74):

– Hurdana skor hade han? – *Hurdana skor?* [≈ Hurdana skor han hade?]
– Har du pengar på dig? – *Pengar?* [≈ Om jag har pengar på mig?]

Betydelse § 70–80

§ 70. Den interrogativa huvudsatsen som fråga. Den interrogativa huvudsatsen uttrycker prototypiskt en fråga, dvs. den anger att talaren begär information av lyssnaren.

Med den sökande frågan, som prototypiskt uttrycks med en kvesitiv huvudsats, begär talaren information om hur det interrogativa ledets beskrivning skall preciseras för att satsens proposition skall bli sann (§ 74). I normalfallet utgår talaren ifrån att propositionen är sann beträffande åtminstone någon eller något av det som efterfrågas med det interrogativa ledet.

Med den underställande frågan, som prototypiskt uttrycks med en rogativ huvudsats, begär talaren information om propositionens sanningshalt (§ 75). Också i en underställande fråga kan delar av satsens innehåll förutsättas kända (jfr § 77). Om olika förväntningar på svaren vid negerade och icke-negerade rogativa huvudsatser samt på rogativa huvudsatser med disjunktion se § 76, 78–79.

Den interrogativa huvudsatsen används normalt när den begärda informationen inte är känd för talaren:

Har någon ringt medan jag var ute?
Vem har använt min handduk?

Den kan emellertid också användas för att begära information som redan är känd för talaren (§ 71). Vidare kan den användas utan att talaren väntar sig att lyssnaren kan eller vill lämna den begärda informationen, som undran (§ 72). I dessa fall har den interrogativa huvudsatsen ändå kvar sin grundläggande funktion av fråga. Sekundärt kan en interrogativ huvudsats också ha till sin dominerande pragmatiska funktion att vara påstående, uppmaning, önskan eller känslouttryck, se nedan § 81–86.

§ 71. Fråga med känt svar. I särskilda sammanhang kan den interrogativa huvudsatsen användas för att begära information som redan är känd för talaren. Några vanliga fall är de följande:

a) Examens- och frågesportsfrågan:

När dog Karl XII?
Till vilka geografiska områden flyttar silvertärnan?

b) Den heuristiska undervisningsfrågan:

Vad kan vi se på bilden?

c) En fråga som talaren avser att svara på själv, ofta som en rubrikartad inledning till det följande (ibland kallad retorisk fråga):

Men vad hände under tiden på östfronten?

d) Det slags fråga till en diskussionspartner som används för att sätta denna partner på det hala:

Men jag skulle vilja ha ett svar på detta: hur hög var inflationen när ni satt i regeringsställning?

Typerna (c) och (d) går gradvis över i det slags retoriska fråga som inte kräver något svar och har påståendet eller känslouttrycket som sin dominerande funktion (§ 81–82).

§ 72. Den interrogativa huvudsatsen som uttryck för undran. Om talaren antar att lyssnaren inte vill eller kan lämna den begärda informationen, är den dominerande funktionen normalt undran, dvs. en fråga som inte nödvändigtvis kräver något svar. Den interrogativa huvudsatsen har då ofta ett satsadverbial (eller motsvarande annex) eller modalt hjälpverb som anger möjlighet (jfr Satsadvl § 18, Mod. hjälpvb § 2).[1]

Har han ({kanske/möjligen/månne/månntro}) rest utomlands?
Har han rest utomlands, {kanske/månne/månntro/tro}?
Kan han ({kanske/möjligen/månne}) ha rest utomlands?
Kan han ha rest utomlands, {kanske/månne/månntro/tro}?

Vem har ({månne/månntro}) diskat?
Vem har diskat, {månne/månntro/tro}?
Vem kan (månne) ha diskat?
Vem kan ha diskat, {månne/månntro/tro}?

Om nu talaren inte tror att lyssnaren omedelbart kan besvara frågan, kan en undran i stället fungera som ett förslag att talare och lyssnare gemensamt söker svaret:

Vad ska vi göra nu då?

[1] Alla sätt att uttrycka en ordinär fråga kan också användas för att ange en undran:

Menar han Emile Zola? Menar han månne Balzac? Menar han kanske Strindberg? Eller menar han Hjalmar Bergman? Kanske är det Siwertz (med "Selambs") eller Hellström (med "Snörmakarn") som han är ute efter? För det kan väl inte vara Hemingway, Faulkner, Don Passos eller Steinbeck? (R)

§ 73. *Månne*-satser som uttryck för undran. Satsadverbialet *månne* anger frågan som en undran, dvs. en fråga som inte nödvändigtvis kräver något svar (jfr § 72). *Månne*-satsen (som kan ha fa-form eller af-form, § 68) har konventionellt specialiserade användningar.

a) I hela språkområdet kan *månne* markera talarens intresse för ett sakförhållande som är okänt för honom och vanligen också för lyssnaren:

Vad syns *månne* på botten av den själen? (R)
Blir det *månne* samma succé som i fjol? (S)

Sådana *månne*-satser förekommer ibland i inre monologer, där sålunda ingen klart definierad lyssnare finns:

Vad kunde orsaken vara? Fanns det *månne* något farligt djur i närheten […]? (R)
Menar han Emile Zola? Menar han *månne* Balzac? Menar han kanske Strindberg? (R)

Ibland kan en sådan *månne*-sats snarast markera att talaren inte frågar efter lyssnarens eventuella svar. *Månne*-satsen utan interrogativt led fungerar då ungefär som ett garderat påstående och ofta som en insinuation, och *månne* kan utan egentlig betydelseskillnad bytas ut mot *kanske*.

Är det *månne* något slags PR-övning för försvaret? (S)
Vill A.B. *månne* återskapa den gammalgermanska kulturen? (S)
Är det *månne* så att marken bränns under fötterna på de unga centerpartisterna? (S)
Är det *månne* så att moderaterna innerst inne inte vill acceptera presstödsidén? (S)

b) I finlandssvenskan kan *månne* markera frågan som försynt eller artig. Talaren förväntar sig i själva verket ett svar men markerar artighet genom att ställa sig som om han inte krävde det.

Månne Mirja träffas?

§ 74. Sökande fråga. I en sökande fråga begär talaren att få reda på under vilka betingelser propositionen är sann. Talaren förutsätter att propositionen är sann under åtminstone någon betingelse. En sökande fråga uttrycks prototypiskt genom en kvesitiv huvudsats. Den efterfrågade betingelsen anges där av det interrogativa ledet, och talaren utgår från att den kvesitiva satsens proposition är sann åtminstone om något sådant som efterfrågas med det interrogativa ledet. Om talaren frågar *Vad läser Eva?* så utgår han från att Eva läser något och begär att få veta vad detta något är.

Det är mycket vanligt med utbrytning just av interrogativa led i huvudsatser. Eftersom allt i en kvesitiv huvudsats utom det interrogativa ledet är presupponerat uppfyller den kvesitiva satsen alltid villkoren för utbrytning (jfr Bisatser § 39). I sökande fråga med utbrytning tillkommer ofta som en extra betydelsenyans att talaren tidigare har kunnat svaret eller är förtrogen med frågeställningen på något sätt.

Vem är det som matar fåglar? (R)
Vad var det som imponerade så på dig i Coriolanus? (S)
Var var det man skulle skriva sitt namn? (T)
Hur är det danskarna säger? Lave ballade?? (S)
När är det baronen fyller år? (R)
Vem är det nu som oroar sig? (R)
Vad är det nu gumman där hemma brukar sätta fram? (R)

Det som efterfrågas kan vara någon av de aktanter som är direkt knutna till satsens aktion, dvs. talaren efterlyser en referens till och/eller en beskrivning av aktanten. Det interrogativa ledets domän, dvs. de alternativa referenser eller beskrivningar (de möjliga svar) som talaren räknar med, anges mer eller mindre specifikt med det interrogativa ledet.

Vem av flickorna ska sitta här?
Vilken flicka ska sitta här?
Hur många lådor behöver du?
Vilka föräldrars barn brukar studera vidare?
Vem ska du studera?
Vad ska du studera?

Den obligatoriska distinktionen mellan de nominala substantiviska pronomenen *vad* och *vem* (Pron. § 113) medför att dessa båda ord normalt specificerar huruvida referenten antas vara animat eller inte.

I många fall är domänen inom vilken den sökta referenten finns pragmatiskt begränsad utan att gränserna uttryckligen anges. *Vilken* väljs ofta som ensamt interrogativt led för att markera att domänen är tydligt begränsad av kontext eller talsituation (jfr Pron. § 118).

Jag har tittat i skåpet. Men *vilken* ska jag ta?

Det som efterfrågas kan vara en aktion som talaren vill ha specificerad:

Vad gör du i köket?

Talaren kan också fråga om tid, plats, orsak eller allmänna omständigheter:

När på året brukar du ta semester?
Varför ramlade taklampan ner?
Under vilka förutsättningar anser vi att det råder demokrati?
Hur reste du till Stockholm?

Det sistnämnda fallet kännetecknas av att det ofta är vagt eller flertydigt vad som efterfrågas. Frågan *Hur reste du till Stockholm?* kan t.ex. i en och samma situation besvaras sant och adekvat med *Med tåg, I tjänsten, Närmaste vägen, Tillsammans med gruppen* eller *I mina vanliga kläder*.

§ 75. Underställande fråga. I en underställande fråga begär talaren information om propositionens sanningshalt. I frågan *Har tidningen kommit?* tar talaren inte ställning till huruvida tidningen har kommit eller ej, utan detta ställningstagande begärs av lyssnaren. Talaren förutsätter att bägge alternativen är möjliga.[1] En underställande fråga uttrycks prototypiskt med en rogativ huvudsats.

Om vad som förutsätts i rogativa huvudsatser med disjunktion se § 78–79.

[1] Både i en underställande och i en sökande fråga förutsätter sålunda talaren att ett alternativ är sant och begär information om vilket av alternativen som är det sanna. I en underställande fråga framstår denna förutsättning som mera självklar, eftersom en sats logiskt är sann om dess negation är falsk.

§ 76. Negerade rogativa huvudsatser. Eftersom en underställande fråga inte tar ställning till propositionens sanningshalt (§ 75), har en rogativ huvudsats (i sin prototypiska betydelse) och dess negerade motsvarighet samma betydelse i så måtto att det är samma sanningshalt som efterfrågas:

Har tidningen kommit?
Har inte tidningen kommit?

I bägge dessa meningar begärs information från lyssnaren om huruvida tidningen har kommit eller ej.

Men en negerad rogativ huvudsats skiljer sig från sin icke-negerade motsvarighet genom att ha en särskild förutsättning. Med den negerade rogativa huvudsatsen anger talaren att han håller den icke-negerade propositionen för sannolik. Meningen *Har inte tidningen kommit?* anger sålunda att talaren utgår ifrån att tidningen verkligen har kommit och vill ha bekräftelse på detta. Ofta har dock talaren redan fått information som tyder på att hans förväntan kommit på skam, och meningen används då för att signalera hans förvåning över att den negerade propositionen tydligen är sann. I det fallet övergår frågan gradvis i ett förvånat konstaterande (§ 82).

Icke-negerade rogativa huvudsatser markerar normalt inte någon särskild förutsättning av liknande slag. Om talaren vill ange att han håller den negerade propositionen för sannolik kan han göra detta genom att lägga stark betoning på det finita verbet.

''Har tidningen kommit?

Även denna struktur kan ange förvåning. Jfr också § 77 nedan.

§ 77. Rogativa huvudsatser med starkt betonat led. Om en rogativ huvudsats innehåller ett led som är starkt betonat, är vanligen propositionen minus det betonade ledets referens eller beskrivning aktuell, dvs. sakförhållandet har redan tidigare aktualiserats eller kan härledas ur kontext eller situation. Den rogativa huvudsatsen *Har Camilla förlovat sig med ''Nils?* används sålunda vanligen när det är aktuellt att Camilla kan ha förlovat sig. Den rogativa huvudsatsen *Gick ''Lars på socialhögskolan?* används vanligen när det är aktuellt att någon kan ha gått på socialhögskolan. Den rogativa huvudsatsen *Gråter du ''ofta?* används vanligen när det är aktuellt att lyssnaren kan gråta någon gång. Den rogativa huvudsatsen *Gråter du därför att ''katten har sprungit bort?* används vanligen när det är aktuellt att lyssnaren kan gråta av någon orsak (i den tolkningen av meningen där den starka betoningen av *katten* markerar hela bisatsen som framhävd).

Ibland förutsätts det att propositionen minus det betonade ledets referens eller beskrivning är inte bara aktuell utan också sann. Denna förutsättning kan också anges med utbrytning (Bisatser § 39).

Är det ''Nils som Camilla har förlovat sig med?

§ 78. Disjunktivt samordnade rogativa huvudsatser. Om två rogativa huvudsatser är disjunktivt samordnade, förutsätts det att en av propositionerna är sann och den andra osann, och det efterfrågas vilken av dem som är sann.[1] Det förväntade svaret är inte ett svarsord som *ja* eller *nej* utan som vid sökande frågor ett alternativ inom en angiven domän (jfr § 74). Den rogativa huvudsatsen fungerar alltså som en alternativfråga.

– Ska du sitta här och tjura eller ska vi gå på bio? {– Vi går väl på bio då. / *– Nä. [i betydelsen 'jag ska varken sitta och tjura eller gå med dig på bio']}

Om de rogativa huvudsatserna är delvis identiska, behöver svaret bara innehålla det särskiljande:

– Ska Per komma eller ska Bo komma? {– Per (ska komma). / *– Ja.}

Ett disjunktivt led tillagt efter en rogativ huvudsats uppfattas vanligen som en ellips som skall suppleras av den föregående rogativa huvudsatsen (§ 57: b). Därigenom framstår meningen som en disjunktiv samordning av rogativa huvudsatser och tolkas som en alternativfråga.

– Ska Per komma eller Bo? – Per.
– Ska det vara hackad lök eller skivad? – Hackad, förstås.

Det tillagda ledet kan dock också tolkas som postponerat (Postp. led § 4: a). Meningen framstår då som en enkel rogativ huvudsats innehållande ett led som består av en disjunktiv samordning, och tolkningen som vanlig underställande fråga är möjlig (jfr § 79).

– Ska det vara hackad lök eller skivad? – Ja, det är klart att det ska vara lök.

Frånvaro av stark betoning på det första disjunktiva ledet (jfr § 79) kan styra tolkningen mot vanlig underställande fråga.

Ett särskilt fall av disjunktivt samordnade rogativa huvudsatser är när en proposition ställs mot sin negerade motsvarighet:

Ska du komma eller ska du inte komma?

I sådana frågor är vanligen det andra ledet elliptiskt och ofta reducerat till enbart negationen (§ 57: a). Också den reducerade konstruktionen fungerar alltid som alternativfråga.

Ska du gå på bio eller (ska du) inte?

Polära disjunktiva frågor markerar normalt att propositionen är aktuell i kontexten eller talsituationen. Den rogativa huvudsatsen *Ska du gå på bio eller inte?* markerar alltså att frågan huruvida lyssnaren skall gå på bio har aktualiserats innan den rogativa huvudsatsen yttrades. Pragmatiskt får sådana rogativa huvudsatser härigenom ofta karaktär av otålighet och förväntan om ett klart ställningstagande.

Om rogativ huvudsats som följs av ensamt *eller* se ovan § 57.

[1] Antalet disjunktivt samordnade rogativa huvudsatser kan vara högre än två. Det förutsätts då ändå att bara en av propositionerna är sann.

Ska vi gå på bio eller ska vi gå och dansa eller ska vi bara sitta hemma och se på TV?

§ 79. Rogativa huvudsatser med disjunktivt samordnade satsled. Rogativa huvudsatser som innehåller disjunktivt samordnade led kan vara av två slag. Antingen (a) efterfrågas om propositionen är sann (med något eller båda/alla av de alternativ som anges med de disjunktivt samordnade leden) eller falsk, eller också (b) med vilket av de disjunktiva alternativen som propositionen är sann.

a) När det efterfrågas om propositionen är sann eller falsk, fungerar den rogativa huvudsatsen som en vanlig underställande fråga, utan några förutsättningar om sanningshalt. Det är hela propositionens sanningshalt som efterfrågas, och liksom för andra rogativa huvudsatser förväntas ett besked t.ex. i form av ett svarsord (*ja*, *nej*, *jo*; Interj. § 6).

– Har du talat med Eva eller Anders om det? – Ja, det har jag. (Med {Eva/bägge två, faktiskt}.)

En sådan fråga kan parafraseras på följande sätt:

Har du talat med *någondera* av Eva *och* Anders om det?

b) Om det efterfrågas med vilket av de disjunktiva alternativen som propositionen är sann, fungerar den rogativa huvudsatsen som ett slags sökande fråga. Propositionen förväntas bli sann med ett av de disjunktiva leden och falsk med det andra (vart och ett av de andra). Den rogativa huvudsatsen är en alternativfråga, och ett av de disjunktiva leden förväntas som svar.

– Har du talat med Eva eller Anders om det? – (Med) Eva.

Den rogativa huvudsatsen som alternativfråga kan ses som en reduktion av två eller flera disjunktivt samordnade rogativa huvudsatser (§ 78):

Har du talat med Eva (om det) eller (har du talat med) Anders om det?

Både alternativfrågan och den sökande frågan efterlyser ett val mellan alternativ inom en angiven domän:[1]

Vem av Eva och Anders har du talat med om det?

I alternativfrågan är vanligen båda de disjunktiva leden starkt betonade, medan de oftast bildar en enda betoningsgrupp med sista ledet betonat när frågan är avsedd som vanlig underställande fråga. I övrigt får det framgå av sammanhanget vilken av funktionerna som avses. Lyssnaren har därför en viss möjlighet att bortse från att talaren har avsett en alternativfråga och besvara frågan som en vanlig underställande fråga.

[1] Också eljest kan en rogativ huvudsats fungera som en sökande fråga genom att ett av leden får identifiera en domän:

– Har vi fått några pengar? – Nitti tusen, faktiskt.

Jämför också det talspråkliga bruket att asyndetiskt foga en rogativ huvudsats till en kvesitiv och därmed föreslå ett svar på den sökande frågan:

Vem ska ha den här, är det Lasse (eller)?

§ 80. Ekofrågan som underställande fråga. Genom att yttra en ekofråga (§ 69) framställer en talare det som sin avsikt att förvissa sig om att den föregående talaren just ställt en viss fråga:

– Är du rädd för någonting? – *Om jag är rädd för någonting?* – Ja. – Nä, verkligen inte.

– När kan du börja? – *När jag kan börja?* – Ja. – På måndag.

Ekofrågan fungerar som en underställande fråga, vare sig den föregående talarens fråga har varit en rogativ eller en kvesitiv huvudsats och således vare sig ekofrågan inleds med interrogativt led eller ej.

Talaren kan låtsas göra kontrollen av vad den föregående talaren sagt, fastän han mycket väl har uppfattat frågan. Han använder då frågan bara för att vinna tid för sitt svar.[1] Då väntar han sig heller inte nödvändigtvis någon bekräftelse från lyssnaren, som ställt den ursprungliga frågan.

– Kan du komma i morgon? – *Om jag kan komma i morgon?* Låt mig se, jag hade kanske ett sammanträde som kan vara länge …
– Var ställde du bilen? – *Var jag ställde bilen?* Ja vänta nu, var var det någonstans? Jo, det var på den där lilla parkeringen du vet …

Ekofrågan kan också ange förvåning över att den ursprungliga frågan över huvud taget ställdes:

– Är du trött? – *Om jag är trött!* Hur skulle du känna dig, tror du, om du hade arbetat arton timmar i sträck?

[1] Exempelvis för att vinna tid kan talaren också upprepa frågan i fa-form:
– Var ställde du bilen? – *Var ställde jag bilen?* Ja, vänta nu …

En sådan fråga i fa-form framstår närmast som en fråga talaren ställer till sig själv.

Sekundära användningar §81–86

§ 81. Den interrogativa huvudsatsen som retorisk fråga. När talaren anser att svaret är självklart fungerar den interrogativa huvudsatsen ofta som aktualisering av ett bekant sakförhållande. Sådana interrogativa huvudsatser efterlyser inget svar, och de kallas retoriska frågor.[1] De kan utgöras av antingen rogativa eller kvesitiva huvudsatser.

Är inte detta ett ynkligt beteende? ≈ Detta är ju ett ynkligt beteende.
Vad väntar vi på? [T.ex. ≈ Vi väntar ju inte på någonting (så nu börjar vi).]

Den interrogativa huvudsatsen som retorisk fråga förekommer i många stilarter, både vardagligt talspråk, formellt talspråk och olika slag av skriftspråk. Den undviks dock ofta i neutralt skriftspråk, därför att den anses ge stilen en emotionell prägel.

1. Rogativ huvudsats

Som uttryck för retorisk fråga aktualiserar den rogativa huvudsatsen propositionens motsats, dvs. den sanna propositionen framställs i negerad form och den falska i icke-negerad form:[2]

Hade du inte lite bråttom nu? ≈ Du hade ju lite bråttom nu.
Har vi någonsin motsatt oss förhandlingar? ≈ Vi har ju aldrig motsatt oss förhandlingar.

Ibland markeras funktionen som retorisk fråga genom satsadverbialet *kanske*, eventuellt som finalt annex:

Brukar jag kanske kasta dina papper?
Brukar jag kasta dina papper, kanske?

Om talaren anser svaret givet därför att han inte avser att ändra den värdering han uttrycker i den rogativa huvudsatsen vad lyssnaren än svarar, är normalt känslouttrycket den dominerande funktionen. Då innehåller frågan normalt ett värdeladdat ord.

Är han inte underbar?

Sådana rogativa huvudsatser är vanligen negerade för att visa att talaren redan håller den icke-negerade propositionen för (subjektivt) sann eller sannolik (§ 76). Med den rogativa huvudsatsen söker talaren vanligen lyssnarens instämmande i värderingen (dvs. han önskar svaret *jo*, jfr Interj. § 6).

2. Kvesitiv huvudsats

Som uttryck för retorisk fråga aktualiserar den kvesitiva huvudsatsen det sakförhållande som beskrivs i satsen, varvid det förutsätts att den referent som söks med det interrogativa ledet antingen (a) är självklar eller (b) är ingen alls:

a) en i sammanhanget självklar referent

Vem var det som diskade senast? [T.ex. ≈ Jag diskade ju senast.]
– Vem var det som ringde? – Vem brukar ringa så här dags? [T.ex. ≈ Det är ju bara Tommy som brukar ringa så här dags.]
Hur många gånger ska jag behöva säga till dig? [T.ex. ≈ Otaliga gånger behöver jag ju säga till dig.]

b) ingen referent alls

Vad kan hindra oss från att genomföra beslutet? [T.ex. ≈ Ingenting kan ju hindra oss från att genomföra beslutet.]
Vem väntar vi på? [T.ex. ≈ Vi väntar ju inte på någon.]
Vem vill inte det? [T.ex. ≈ Det är ju ingen som inte vill det. ≈ Det vill ju alla.]
Vilken kvinna hade inte handlat på samma sätt? [T.ex. ≈ Det finns ju ingen kvinna som inte hade handlat på samma sätt. ≈ Alla kvinnor hade handlat på samma sätt.]

I (b)-fallet uppfylls inte den vanliga förutsättningen att en kvesitiv sats' proposition skall vara sann med åtminstone något av de alternativ som faller inom ramen för det interrogativa ledets beskrivning (jfr § 74).[3]

Negerade kvesitiva huvudsatser kan ha känslouttrycket som sin dominerande funktion och kan då parafraseras med expressiva huvudsatser:

Hur lycklig blev han inte! ≈ Så lycklig han blev!
Vilka framgångar hade han inte! ≈ Sådana framgångar han hade!

Som känslouttryck är den negerade kvesitiva huvudsatsen något formell och ålderdomlig.

[1] Det är vanligt att den retoriska frågan fungerar som stödjande språkhandling. I följande exempel anger t.ex. frågan indirekt skälen till vad som sägs i den föregående meningen:

Ta av dig skorna! Sa jag inte just att jag har skurat golvet?
Han var vårt enda verkligt internationella namn inom politiken. Vem utom han skulle fått gator och torg uppkallade efter sig runt om i världen?

[2] I stället för att negera den proposition talaren anser självklart sann kan han låta den bilda första led i en alternativfråga (§ 78):

Har jag köpt bilen för att använda den {eller inte/eller för att ha den stående i garaget}?

[3] Med ett vanligtvis postponerat komplement av typen *om inte X* till det interrogativa ledet kan den retoriska frågan användas för att förmedla helt ny information:

Och vem hade skickat presenten om inte moster Greta! Jfr: Ingen annan än moster Greta hade skickat presenten.

ANM. Som retoriska frågor betecknas ibland också frågor som talaren avser att svara på själv, se t.ex. § 71: c.

§ 82. Den rogativa huvudsatsen som förvånat konstaterande. Ibland använder talaren den rogativa huvudsatsen för att efterfråga något som i själva verket just har blivit uppenbart för honom (t.ex. ur situationen eller ur samtalspartnerns föregående replik). Den rogativa huvudsatsens funktion är då att markera att talaren införlivar det just konstaterade med sin kunskap. Behovet av att markera detta är normalt förenat med en känsla av förvåning hos talaren. I denna användning bildar den rogativa huvudsatsen ofta en komplex mening tillsammans med ett föregående *jaså* eller *nej men* (*nämen*).

Ligger du här?
Nämen är det du som kommer?
Har vi inte något kaffe!
– Han har visst förköpt sig. – {Tror du ˈdet? / ˈTror du?}
Jag träffade farbror August också. – Jaså, lever han än?
Står den röda stolen här nuförtiden?

Den rogativa huvudsatsen som förvånat konstaterande skiljer sig från den rogativa huvudsatsen som retorisk fråga (§ 81: 1) genom att propositionen beskriver det sakförhållande som konstateras och inte dess motsats.[1]

Talarens förvåning kan övergå i kritik, och hans yttrande kan vara avsett som en uppmaning till lyssnaren att ändra sitt beteende:

Ligger du än? ≈ Stig upp!
Har du inte stigit upp? ≈ Stig upp!

Med en rogativ huvudsats vars proposition är densamma som propositionen i en tidigare talares påstående (returfråga) kan lyssnaren söka bekräftelse på det sagda eller ange sin förvåning över informationen. Returfrågan kan ha en tämligen reducerad form.

– Bertil har kommit tillbaka. – {Har han ˈdet/ˈHar han}!
– Middagen är inte färdig än. – {Är den inte ˈdet/ˈÄr den inte/ˈInte}?

[1] Också kvesitiva huvudsatser kan förekomma i liknande användning:

Hur ser här ut egentligen?
Nej men vem sitter här och gömmer sig?

Sådana kvesitiva huvudsatser kan dock inte skiljas från kvesitiva huvudsatser som uttrycker retoriska frågor, § 81: 2.

§ 83. Den rogativa huvudsatsen som önskan. En rogativ huvudsats med tempusförskjutning (eller konjunktiv, Tempus § 42–49) har betydelse av önskan. I denna betydelse förenas den rogativa huvudsatsen vanligen med ett satsadverbial som *bara, ändå, åtminstone, äntligen* och/eller med något av de modala hjälpverben *kunna* och *vilja* i preteritum.[1]

Genom tempusförskjutning anges att det är omöjligt eller osannolikt att önskan går i uppfyllelse. Detta gäller också förskjutningen till preteritum av *kunna* och *vilja*.

Hade jag (bara/ändå) vetat det då!
Hade vi (åtminstone) fått en bra sommar!
Visste jag bara hans telefonnummer!
{Vore/Var} det ändå sommar snart!
Kunde jag bara inom livets gränser stiga ut ur tiden. Kunde bara denna stillhet vara för evigt. (R)

[1] När den rogativa huvudsatsen fungerar som undran (§ 72), kan den sekundärt få önskefunktion. När en negerad rogativ huvudsats fungerar som önskan önskar talaren att den icke-negerade propositionen skall bli sann.

Kommer han inte snart? ≈ Måtte han komma snart!

Sådana interrogativa huvudsatser som uttrycker önskan innehåller vanligen inget satsadverbial som markerar osäkerhet. Här föreligger inte heller tempusförskjutning, och satsen är neutral till möjligheten att få önskan förverkligad.

ANM. Den rogativa huvudsatsens användning som önskan visar nära släktskap med samma strukturs användning som konditional bisats (Bisatser § 134): *Hade jag bara vetat det då, så skulle jag ha kunnat ordna alltihop*. Likaså kan den rogativa huvudsatsen som önskan alltid ersättas med af-sats inledd av *om* (*Om jag bara hade vetat det då!*). Också denna har nära släktskap med den konditionala bisatsen (*Om jag bara hade vetat det då, så skulle jag ha kunnat ordna alltihop*.). Det ligger därför nära till hands att se den rogativa huvudsatsen med önskebetydelse som ellips av en konditional satsfogning med ospecificerad matrissats med den ungefärliga innebörden 'så hade det varit bra' eller 'så vore det bra'.

§ 84. Interrogativa huvudsatser som frågor om språkhandlingsvillkor. En interrogativ huvudsats kan fråga om ett villkor för en viss annan språkhandling är uppfyllt. Vanligen blir denna andra språkhandling då den dominerande funktionen hos den interrogativa huvudsatsen. Särskilt är ett antal sätt att uttrycka upp-

maningar genom rogativa huvudsatser starkt konventionaliserade.[1] Det som efterfrågas kan vara en förutsättning för det förhållningssätt som talaren uppmanar till lika väl som ett villkor för själva språkhandlingen. Ibland uttrycks den dominerande språkhandlingen i en bisats eller infinitivfras, och den interrogativa matrissatsen har då funktion av stödjande språkhandling.[2]

Exempel på påstående respektive fråga som dominerande funktion:

Får jag påpeka att det är nymålat. ≈ Det är nymålat. [påstående]
Kan någon säga hur mycket klockan är? ≈ Hur mycket är klockan? [sökande fråga]
Vem kan säga mig om Johan har gått? ≈ Har Johan gått? [underställande fråga]

När uppmaningen är den dominerande funktionen, gäller uppmaningen det förhållningssätt som beskrivs i den icke-negerade propositionen, vare sig den interrogativa huvudsatsen innehåller negation eller inte. Den efterfrågade förutsättningen kan gälla tvånget, skyldigheten eller lämpligheten att utföra den önskade handlingen.

Ska du (inte) stänga dörren? ≈ Stäng dörren!
{Bör/Borde/Skulle} du inte stänga dörren? ≈ Stäng dörren!
Ska vi (inte) släcka ljuset? ≈ Låt oss släcka ljuset!

Den kan gälla möjligheten eller förmågan att utföra den önskade handlingen:

{Kan/Kunde} du ({inte/möjligen}) stänga dörren? ≈ Stäng dörren!
Skulle du (inte) kunna stänga dörren? ≈ Stäng dörren!
Skulle vi (inte) kunna släcka ljuset? ≈ Låt oss släcka ljuset!

Och den kan gälla lyssnarens villighet att utföra den önskade handlingen:

Vill du (inte) stänga dörren? ≈ Stäng dörren!
Skulle du (inte) vilja stänga dörren? ≈ Stäng dörren!

Talaren kan också fråga om det är lämpligt eller rätt av honom att ge en viss uppmaning:

Ska jag kanske föreslå att du ringer henne? ≈ Ring henne!
Får jag be dig lämna rummet. ≈ Lämna rummet!

Den rogativa huvudsatsen har här ofta förlorat sin frågefunktion till den grad att den knappast kan besvaras med *ja* eller *nej* (t.ex. – *Får jag be dig lämna rummet.* – *?Ja.*). Om vilka slag av uppmaningar de olika varianterna uttrycker och om uttryckens stil och hövlighetsgrad se § 49.

[1] Åtskilliga rogativa huvudsatser är så starkt konventionaliserade som uppmaningar att många språkbrukare endast tveksamt och vid eftertanke torde medge att de inrymmer någon som helst frågefunktion.

[2] Vissa lexikaliserade rogativa huvudsatser utan objekt bildar en komplex mening tillsammans med en annan huvudsats och bidrar till att precisera vilken språkhandling som avses med denna:

Vet du, Per kom inte in på den linjen. [påstående]
Hör du, finns det något bageri här? [fråga]
Finns det något bageri här, hör du? [fråga]

I vissa fall är den formella analysen som interrogativa huvudsatser osäker. *Hör du* kan t.ex. vara en direktiv hvudsats med utsatt subjekt (§ 35) och när det är efterställt t.o.m. en deklarativ huvudsats med den föregående satsen som fundament (jfr Anf. men. § 8: b).

§ 85. Interrogativ huvudsats som stöd för deklarativ. Den interrogativa huvudsatsen kan ange villkoret för en följande deklarativ huvudsats' giltighet och fungera ungefär som en konditional bisats:

Blinkar lampan? Då är det fel på inmatningen.
Vet du om att du har alkoholproblem? Då är kanske en terminskurs i terapeutisk miljö på Lida behandlingshem något för dig.
– *Är du gift?* – Ja. – Ja, då vet du vad jag menar.

Jämför att en konditional bisats som fundament kan ha samma form som en rogativ huvudsats, t.ex. *Blinkar lampan, är det fel på inmatningen*, Bisatser § 134.

§ 86. Metaspråklig kvesitiv huvudsats. Den kvesitiva huvudsatsen kan fungera som en metaspråklig kommentar till något led i en annan sats, för att ange att talaren inte hittar uttrycket eller därför att talaren vill vinna tid eller ange tveksamhet inför uttrycksvalet. Skälet till att ange tveksamhet kan vara att talaren vill mjuka upp en ogynnsam bedömning. Den kvesitiva huvudsatsen skjuts normalt in prefokalt före det kommenterade ledet inuti den sats där det kommenterade ledet ingår.

Hon är *vad heter det* neurokirurg på lasarettet.
Han är {*vad ska jag säga/hur ska jag uttrycka det*} lite långsint.

Den metaspråkliga satsen står omedelbart före det kommenterade ledet även om det innebär att ett blockled splittras (jfr också Bisatser § 116 not 1):

Hon är en bra *vad heter det nu* kotknackare.

Andra sätt att uttrycka fråga § 87–89

§ 87. Deklarativa huvudsatser som frågor. Deklarativa huvudsatser kan fungera både som underställande och som sökande frågor.

Det är rätt vanligt att en underställande fråga uttrycks med en deklarativ huvudsats. Men frågan blir då inte neutral utan har ett instämmande svar som förväntan.

Du är beredd på hårda tag?

En negerad deklarativ huvudsats som fråga har som förväntan att lyssnaren instämmer i den negerade propositionen (jämför negerade rogativa huvudsatser, som förväntar ett instämmande i den icke-negerade propositionen, § 76):

Och Ni har inte haft några allvarliga sjukdomar?

I deklarativa huvudsatser som fungerar som underställande frågor uttalar sig talaren i själva verket om någonting som han inser att lyssnaren vet mera om än han själv. Frågefunktionen förtydligas också ofta med ett satsadverbial som anger osäkerhet (prototypiskt *väl* eller *kanske*) eller genom annex med *eller hur* eller (talspråkligt) *va*. Tillsammans med prosodisk eller grafisk frågemarkering är dessa förtydliganden konventionaliserade sätt att ställa frågor med förväntan på instämmande svar (jfr § 22: a).

Du visste det kanske redan?
Du visste det redan, va?
Du kommer väl i morgon?

Deklarativa huvudsatser kan – mindre konventionaliserat – fungera också som sökande frågor genom att ett led ges en inte specificerad beskrivning, samtidigt som talaren t.ex. genom ett satsadverbial antyder att lyssnaren vet mer om sakförhållandet. Den deklarativa huvudsatsen har ofta prosodisk eller grafisk frågemarkering.[1]

Du har visst någonting i väskan? ≈ Vad har du i väskan?

[1] I särskilda talsituationer kan i stället det efterfrågade ledet utelämnas:

Och du hade tänkt dig? ≈ Vad hade du tänkt dig?
När man får något så säger man? ≈ Vad säger man när man får något?

Sådana deklarativa huvudsatser har i allmänhet prosodisk eller grafisk frågemarkering. Utan frågebetydelse är motsvarande elliptiska deklarativa huvudsatser ofta ogrammatiska: **Och du hade tänkt dig. *När man har fått något så säger man.*

§ 88. Rogativa huvudsatser som sökande frågor. En rogativ huvudsats fungerar rätt ofta som en sökande fråga. I dess egentliga betydelse efterfrågas då om ett visst språkhandlingsvillkor för den sökande frågan är uppfyllt.

Kan du hans telefonnummer? ≈ Vad har han för telefonnummer?
Vet du skillnaden mellan ett tefat och en elefant? ≈ Vad är skillnaden mellan ett tefat och en elefant?
Ser du någon orsak till dessa förändringar? ≈ Vad är orsaken till dessa förändringar?

§ 89. Bisatser och icke satsformade meningar som frågor. En interrogativ bisats fungerar ofta som en fråga. Den överordnade satsen är en huvudsats (som

kan vara av olika slag) eller en bisats. Den behandlar något villkor för språkhandlingen och fungerar som stödjande språkhandling till den interrogativa bisatsen.

Jag {vet inte/undrar} om du tänker komma.
Du vet möjligen inte hur mycket klockan är?
Det är väl inte bekant om Johansson har gått hem?
Skulle du kunna tala om för mig hur mycket klockan är?
Vet någon om Johansson har gått hem?
Tala om för mig vad jag skall göra!
Om du skulle säga var du har lagt tidningen?
Bara jag visste när du tänker komma hem!
Jag undrar om du möjligen vet hur mycket klockan är.

Om matrissats helt saknas kan en *om*-sats själv fungera som (suppositiv) huvudsats (jfr § 110):

Om det passar nästa lördag? (R) ≈ Passar det nästa lördag?

Enledade huvudsatsekvivalenter (Icke satsf. men. § 34) kan fungera både som underställande och som sökande frågor. Vilken av språkhandlingarna som avses framgår bara av kontext och bakgrundskunskap.

Rökkupé? ≈ Vill du ha rökkupé?
Ditt telefonnummer? ≈ Vad är ditt telefonnummer?

Också flerledade huvudsatsekvivalenter kan i vissa konventionaliserade fall användas för att uttrycka frågor (Icke satsf. men. § 45; jfr också § 66):

Varför alltid detta förtärande tvivel?

Expressiva huvudsatser § 90–99

§ 90. Översikt. Den expressiva satsens prototypiska betydelse är en känslomässig reaktion på det sakförhållande som beskrivs i satsen. Känslan gäller en positiv eller negativ värdering av sakförhållandet och/eller förvåning över detsamma. Den expressiva huvudsatsen är en af-sats som inleds antingen med subjunktionen *att*, med subjunktionen *som* eller med en satsbas som utgörs av ett expressivt led. Det finita verbet står vanligen i indikativ (presens eller preteritum).

Att det kan finnas ett så otäckt ord. (R)
Som jag har jagat dig. (R)
Så praktiskt det vore om du kunde komma hit!
Vad du har gjort dej fin! (R)
Vilka lyckliga dagar det var! (R)

Struktur § 91–95

§ 91. Tre slag av expressiva huvudsatser. Expressiva huvudsatser är af-satser (Satsens struktur, t.ex. § 3–5).[1] Expressiva huvudsatser är av tre typer, karakteriserade av respektive inledare:

a) Subjunktionen *att*:

Att det ändå blev så galet till slut!

Att kan här vara betonat. Satsen innehåller ofta ett satsadverbial som *bara* eller *ändå*, med försvagad betydelse. Mycket ofta innehåller den också ett led med *så* eller *sådan*.

b) Subjunktionen *som*:

Som det ändå blev till slut!

Dessa satser har en tom position för ett adverbial eller ett predikativ i satskärnan. De kan sålunda innehålla verb som har adverbial eller predikativ i sin valens utan att uppfylla valenskravet.

Som du ser ut! [Jfr med samma betydelse hos verbförbindelsen: *Ser han ut?]
Som det blev. [Jfr: *Det blev.]
Som han uppförde sig. [Jfr: *Han uppförde sig.]

Som kan vara betonat.

c) Satsbas som utgörs av ett expressivt led (§ 92):

Så galet det ändå blev till slut!

I expressiva satser av denna typ förekommer ofta värderande preteritum med nutidsreferens (Tempus § 16):

Vad söta dom här kopparna var!

Alla de tre typerna av expressiv huvudsats kan konstrueras med ett föregående *tänk* (imperativ lexikaliserad som interjektion, § 46):[2]

Tänk att du aldrig kan se dig för […] (R)
[…] *tänk* som kvinnorna har haft det […] (R)
Tänk vad mycket roligt vi har haft med honom! (R)

[1] Huvudsatser inledda med *tänk att* kan ha fa-form när de uttrycker känsloladdade påståenden (§ 98), dvs. satskärnan har samma form som en deklarativ huvudsats:

Tänk att nu suckade han också. (R)

[2] En expressiv *att*-sats kan föregås av *tänka sig*:

Tänka sig att man drömde om att bli lärare bara för de långa lovens skull! (R)

Tänka sig markerar mera än *tänk* att sakförhållandet antas vara bekant för lyssnaren. *Tänka sig* är här mer eller mindre lexikaliserat som interjektion.

Mer eller mindre lexikaliserat som interjektion är också *titta, se* med en följande expressiv sats av typen (b) eller (c): {*Titta/Se*} *som han gör sig till!* {*Titta/Se*} *vad blanka skor jag har!*

ANM. Satser av typen *Hur vacker var han inte! Vilka plågor har jag inte genomlidit!* är strukturellt kvesitiva huvudsatser använda som retoriska frågor med sekundär betydelse av känslouttryck, se § 81: 2 samt nedan § 99: d.

§ 92. Det expressiva ledets struktur och satsledsfunktion. Det expressiva ledets struktur är i stort sett densamma i den expressiva huvudsatsen som i den expressiva bisatsen (Bisatser § 79). Den överensstämmer delvis med det interrogativa ledets (jfr § 60). Jfr också Icke satsformade meningar § 36.

Det expressiva ledet innehåller normalt ett av följande pronomen eller adverb: *så, vad, sådan, vilken.*[1] (Om expressiva led utan något av de nämnda pronomenen eller adverben se § 93.) Pronomenet eller adverbet placeras i de flesta fall först i det expressiva ledet: endast prepositioner och obestämda artiklar kan föregå det.

1. Adverbfras

a) *vad, så*

{*Vad/Så*} hon sover!
Vad allting har blivit besvärligt sedan han började här!
{*Vad/Så*} du smutsar ner här!
Å, *vad* han avskyr mina saker! (R)
”*Så* du bär dig åt”, sa Linus. (R)

b) {*vad/så*} + graderbart adverb

{*Vad/Så*} fort det har blivit höst!
Vad länge du dröjde. (R)
Vad fort det blir mörkt nu! (R)

c) (1b) + graderbart adverb

{*Vad/Så*} *mycket fortare* hon springer nu!

2. Adjektivfras eller participfras

a) {*vad/så*} + graderbart adjektiv, particip eller pronomen

{*Vad/Så*} *skickligt* hon hanterar problemen!
{*Vad/Så*} *charmerande* han är!
{*Vad/Så*} *många* ni har blivit!
Vad snopen Bosse blev! (R)
Så stor hon är, så tung hon har blivit, min egen, egen lilla flicka … (R)

b) (1b) + graderbart adjektiv, particip eller pronomen

{*Vad/Så*} *mycket lugnare* hon har blivit sedan hon började spela flöjt.
Så mycket enklare det skulle ha varit för alla människor. (R)

c) (2a) + graderbart adjektiv, particip eller pronomen

{*Vad/Så*} *påfallande vacker* den är!
Vad snobbigt klädda dom är, dom där förbannade apdjuren. (R)
Vad vackert gammaldags allting är i det här huset? (R)

3. Nominalfras

a) med *sådan*, *vilken* (individuativ singular nominalfras med *sådan* tar obestämd artikel)

{*Sådana/Vilka*} *fina* byxor du har!
Vilken hemsk del av Sverige detta Norrbotten är, tänkte hon, snö den 17 juni! (R)
En sådan egendomlig människa hon måste ha varit! (R)

b) med struktur enligt (2) som adjektivattribut (individuativ singular nominalfras vars attribut innehåller *så* tar normalt inte obestämd artikel)

{*Så/Vad*} *stora träd* du har på tomten!
Så fin kjol du har sytt! ?*En så fin kjol* du har sytt.
Tänk *vad många dagar* jag har upptagit min tid med att bara överleva […] (R)
Så mycket pretentiös smörja han satte strålkastaren på! *Så många ballonger* han stack hål i, *så många pösmunkar* han fick att skrumpna med ett ögonkast! (R)

c) med *vad* ('vad många', 'vad mycket') som attribut[2] eller med *vad* ensamt i nominal funktion

Vad ogräs du har i dina rabatter!
[…] *vad pengar* vi vann då. (R)
– *Vad* du kan, sade jag imponerad. (R)

Det expressiva ledet utgörs mera sällan av en prepositionsfras. I formellt språk förekommer dock preposition + nominalfras med *vilken* som expressivt led. I andra stilarter föredras vanligen att lämna prepositionen isolerad så att rektionen ensam står som satsbas.

Med vilken briljant självklarhet de lade det ena benet över det andra, slog av askan på cigarretterna och satte samman lärda uttryck och vulgära ord till bisarra meningar! (R)
Vad många intressanta saker vi har talat om i kväll!
Så mycket pretentiös smörja han satte strålkastaren på! *Så många ballonger* han stack hål i […] (R)

Som expressivt ord anger *vad* vanligen grad liksom *så*:

{*Vad/Så*} smutsig du är!
{*Vad/Så*} du skriker!

Vad plus adverb eller adjektiv (t.ex. *vad fort*, *vad snäll*) har ledigt stilvärde och förekommer mest i talspråk och ledigt skriftspråk. *Vad* plus substantiv med betydelsen

'vad mycket' (t.ex. *vad pengar*) har också vardagligt stilvärde men kan dessutom förekomma, närmast föråldrat, i högtidlig stil (t.ex. *vad ljus över griften*).

Det expressiva ledet kan ha de olika satsledsfunktioner som andra satsbaser kan ha. Exempel:

Så mjukt hennes ansikte blev, när hon talade om Andreas. (R) [predikativ]
Så mycket det har hänt, medan jag har varit borta! [egentligt subjekt]
Vilken knipa han har försatt sig i! (R) [rektion]
En sådan fest vi ska ha! (R) [objekt]
Vad ofta han kommer och besöker dig numera! [adverbial]

Av adverbialen är det dock bara vissa typer som kan uttryckas med ett expressivt led, framför allt sättsadverbial (t.ex. *vad*, *så*, *så fort*) och tidsadverbial som uttrycker duration eller frekvens (t.ex. {*så/vad*} *länge*, {*så/vad*} *ofta*). Satsadverbial kan inte utgöra expressiva led (**Vad* {*sannolikt/säkert*} *han kommer att återvända!*, jfr § 60).

Efter det expressiva ledet följer ett adjunktionellt *som* enligt i huvudsak samma regler som i den interrogativa bisatsen, dvs. obligatoriskt efter led som är subjekt, optionellt med varierande benägenhet annars (Bisatser § 72):

{*Vilka/Så*(*dana*)} *spännande gäster* som ska komma! [subjekt]
{*Vilka/Så*(*dana*)} *spännande gäster* (som) du har bjudit! [objekt]

Adjunktionellt *som* förekommer dock inte efter expressivt led som endast består av *vad* (**Vad som han skrattade*) (jfr också not 2). Adjunktionellt *som* används gärna efter expressiv satsbas om ett mittfältsadverbial skiljer inledaren från subjektet.

Vad många parker {som/?Ø} i så fall kommunerna måste lägga ner!

Vad som gradadverbial till adjektiv, pronomen eller particip kan ensamt utgöra satsbas, medan resten av det satsled dit vad hör står på ledets ordinarie plats i satsen:[3]

Vad han är stor! ≈ Vad stor han är!
Vad han springer fort! ≈ Vad fort han springer!
Vad här är mycket folk! ≈ Vad mycket folk här är!
Vad allting känns hopplöst nu igen! ≈ Vad hopplöst allting känns nu igen!
Tusan *vad* du fick mig att prata *personligt*. (R)
Oh *vad* du förstår *bra*! (R)
Vad han behöver dig *väl*! (R)

När den expressiva huvudsatsen saknar satsbas och i stället inleds endast av *som* motsvaras den semantiskt av en sats med ensamt *vad* eller *så* som expressivt led:

Som han pratar! ≈ {*Vad/Så*} han pratar!

[1] Därutöver förekommer regionalt talspråkligt *sicken* och i finlandssvenskan *hur* (som är föråldrat i sverigesvenskan). *Sicken* används som expressivt ord mest i sydsvenskt, västsvenskt och norrländskt talspråk, medan det är föråldrat eller dialektalt i övriga delar av

språkområdet. Det fungerar som *vilken* men kan också följas av obestämd artikel (*sicket* (*ett*) *fullblod*). *Hur* förekommer i finlandssvenskan motsvarande *så* (*Hur vacker han var!*) (jfr också § 99: d).

Hur används eljest inte i expressiv huvudsats men är möjligt i expressiv bisats (Bisatser § 79). Jämför interrogativ huvudsats med betydelse av känslouttryck: *Hur ser du ut egentligen!* ≈ *Så du ser ut!*

[2] I denna användning följs *vad* i ledigt språk ofta av *med*:

Vad med pengar han har tjänat.
Vad med ogräs du har i dina rabatter.

Ensamt *vad* som expressivt led fungerar ogärna som subjekt:

{**Vad/Vilka hemskheter*} som i så fall kommer att skrivas om dig i tidningen! [Det expressiva ledet är subjekt.]
Jfr: {*Vad/Vilka hemskheter*} de i så fall kommer att skriva om dig! [Det expressiva ledet är objekt.] {*Vad/Vilka hemskheter*} det i så fall kommer att skrivas om dig i tidningen! [Det expressiva ledet är egentligt subjekt.]

[3] I finlandssvenska kan också expressivt led med *så* splittras på samma sätt:

Så din brygga har blivit fin!
Så du har vackra rosor!

ANM. En af-huvudsats som inleds med interrogativt led är en ekofråga (§ 69), och vissa interrogativa led är homonyma med expressiva led (jfr ovan). En af-huvudsats som inleds med *att* kan marginellt vara ekofråga som reaktion på en deklarativ huvudsats, § 69 not 1.

§ 93. Satsbas utan särskild expressivmarkör: typen *Fin bil du har köpt*. Ibland kan en expressiv af-huvudsats inledas med en nominal satsbas som inte innehåller något ord som visar att satsbasen är expressiv (jfr § 91).[1] Nominalfrasen innehåller då ett graderbart adjektiv. Obestämd artikel kan utelämnas.

{*Fin bil/En fin bil*} du har köpt!
Väldigt höga granar här är! (T)
Intressanta bilder du gör!

Satserna kan uppfattas som en egen typ av expressiva huvudsatser. De kan också analyseras som ellipser av expressiva huvudsatser med satsbas, där satsbasens expressiva adverb har utelämnats.

Fin bil du har köpt. ≈ Så fin bil du har köpt.

Strukturen kan också uppfattas som en ellips av en deklarativ sats (Ellips § 16):

Fin bil du har köpt. ≈ Det var en fin bil du har köpt.

[1] Somliga språkbrukare accepterar också adjektiv- och adverbfraser vilkas huvudord har graderbar betydelse som expressiva led utan expressivt ord:

Envis du är! [adjektivfras]
Fort han arbetar! [adverbfras]

ANM. Ett uttryck av typen *Fin bil du har köpt!* kan också analyseras som en enledad icke satsformad mening bestående av en nominalfras med relativ bisats som bestämning, jfr Icke satsf. men. § 36: 2b.

§ 94. Ellipser i af-satsens kärna. I en expressiv huvudsats inledd med *att* är ett objekt (oftast till ett hjälpverb) förhållandevis ofta utelämnat eller underförstått:

Att du (bara) kan.
Att du (bara) vågar.
Att hon orkade, att hon iddes – så här tidigt på morronen? (S)

Också tvåledade icke satsformade meningar (jfr Icke satsf. men. § 46) kan ibland ses som elliptiska expressiva huvudsatser (med t.ex det finita verbet *är* underförstått):[1]

{Vilken fin bil/Fin bil} det där!
{Så väldigt höga granar/Väldigt höga granar} här.

[1] Ensamt expressivt led kan ofta användas i stället för fullständig expressiv huvudsats (Icke satsf. men. § 36: 1, se också § 99: e):

Vilken fin bil!
Sicken en!

§ 95. Expressiv ekosats. En expressiv ekosats innehåller samma proposition som det föregående yttrandet. Den expressiva ekosatsen är en af-sats inledd med subjunktionen *om*.[1] *Om*-satsen erinrar strukturellt om den rogativa ekofrågan (§ 80) men skiljer sig från denna genom att oftast ha stark betoning på subjunktionen. Satsen uttrycker en reaktion inför ett sakförhållande som aktualiserats i den närmast föregående texten (t.ex. med en föregående deklarativ, rogativ eller expressiv huvudsats) och anger talarens emfatiska instämmande i det sagda. Satsens verbfras är reducerad genom anaforisk ellips, dvs. normalt saknar verbet sitt komplement vilket i stället kan suppleras ur det föregående.

– Kommer statsministern till Mariestad i år? – ''Om han gör!
– Ni är visst väldigt kära i varandra. – ''Om vi är!
– Har du saknat mig? – Om jag har! (R)
– Pratade han för länge i går också? – Om han gjorde!

[1] Vissa språkbrukare kan inleda expressiv ekosats också med subjunktionen *att*:

– Fick ni någon fisk då? – Att vi fick!

Betydelse § 96–99

§ 96. Värdering och förvåning. Den expressiva huvudsatsen uttrycker talarens känslomässiga reaktion på det sakförhållande som satsen beskriver. Den känslomässiga reaktionen innebär en positiv eller negativ värdering av sakförhållandet

och/eller förvåning över detsamma. Av själva satstypen framgår det inte om reaktionen är övervägande värdering eller övervägande förvåning och inte heller om värderingen är positiv eller negativ. Lyssnaren får sluta sig till reaktionens art av det specifika satsinnehållet, kontexten, talsituationen och de underförstådda värderingsnormerna. I satser som anger förvåning är värderande preteritum vanligt (Tempus § 16).

a) När den expressiva huvudsatsen inleds med *att* (eventuellt föregånget av *tänk*) gäller den känslomässiga reaktionen sakförhållandet som sådant:

Att dom inte ens har nån skam i kroppen. (R)
Att hon ville ha den där gamle hummern […] (R)
Att dom bara har tid. (R)

Expressiva satser med *att* innehåller emellertid ofta ett led med *så* eller *sådan* av samma slag som kan bilda satsbas (§ 92). Värderingen eller förvåningen riktas då i stor utsträckning mot den grad eller det slag som *så* eller *sådan* deiktiskt eller anaforiskt syftar på, och betydelsen hos satsen ligger därigenom rätt nära den hos motsvarande sats med expressivt led som satsbas.

Att det kunde gå så illa. ≈ Så illa det kunde gå.
Tänk *att* man träffar sin enda bror så sällan […] (R)
Att dom alltid skall lassa på så mycket på tallrikarna. (R)
Att det kan finnas ett så otäckt ord. (R)
Att det jämt måste bli ett sånt jävla ramaskri för allt man har för sig här. (R)

b) I expressiva huvudsatser inledda med *som* (eventuellt föregånget av *tänk*) fokuseras den känslomässiga reaktionen på graden eller sättet för den aktion som satsen beskriver:

Som jag hade slitit och jobbat för din skull […] (R)
Som du sett ner på det! (R)
Som jag förtalade honom efter det, *som* jag hånade honom. (R)
Som han liknade sin bror!

I dessa satser är ett adverbial eller ett predikativ underförstått (och antytt med *som*), jfr § 91: b.

c) När den expressiva huvudsatsen inleds med en satsbas (ett expressivt led), fokuseras den känslomässiga reaktionen på någon omständighet eller egenskap eller något förhållande som anges med det expressiva ledet och som förutsätts ha ett högt värde (på någon underförstådd skala):[1]

Vad du har gjort dej fin! (R)
Fan *vad* du fått kort stubin på sista tiden! (R)
Vad du brusade upp då … (R)
Så gammal det får mig att känna mig. (R)
Tänk *så mycket* de måste älska varandra. (R)

Tänk *vad mycket roligt* vi har haft med honom! (R)
Vilka lyckliga dagar det var! (R)
Tänk *vilka underbara upplevelser* de hade gemensamt. (R)

Värdet förutsätts högt också när skalan anges med adjektiv eller pronomen med relativ betydelse (jfr Adj. § 10). Expressiva led inledda med *vad* eller *så* skiljer sig alltså från kvesitiva led inledda med *hur*: i den expressiva satsen *Vad många stolar han har ställt fram!* förutsätts antalet stolar vara högt, medan i den kvesitiva satsen *Hur många stolar har han ställt fram?* ingenting förutsätts om stolarnas antal.

[1] Grad eller sätt utan närmare specifikation kan anges antingen genom det expressiva ledet *så/vad* eller genom att den expressiva satsen inleds med *som*: *Så jag har jagat dig* ≈ *Som jag har jagat dig*. Efter *så* kan adjunktionellt *som* följa (jfr § 92): {*Så som*/**Vad som*} *jag har jagat dig*.

§ 97. Fakticitet. I en expressiv huvudsats förutsätter talaren att det sakförhållande som utlöser förvåningen eller som värderingen gäller är sant. I ett exempel som det följande förutsätter talaren som sant att det var lyckliga dagar och finner graden av lycka anmärkningsvärd:

Vilka lyckliga dagar det var!

När satserna behandlar faktiska sakförhållanden i nutid eller dåtid är det oproblematiskt vad som menas med att propositionen förutsätts sann. Expressiva huvudsatser kan emellertid också ha referens till framtid. Att de förutsätts sanna innebär då att talaren sluter sig till att de måste bli sanna.

Vilket liv det då ska bli när föräldrarna kommer hem!
Som hon kommer att skratta när hon får reda på det här!

Talarens reaktion kan också gälla explicit hypotetiska förhållanden:

Vad mycket rådjur det måtte finnas där, om man får tro rapporten.
Vilket liv det (då) {hade/skulle ha} blivit, om föräldrarna hade kommit hem då!

§ 98. Sekundära användningar. Liksom med andra satser där innehållet förutsätts sant kan talaren medvetet förmedla information som är ny för lyssnaren med en expressiv huvudsats, och denna sats fungerar indirekt då som ett känsloladdat påstående:

Och {vilken/en sån} massa god mat dom hade!
Som han granskade henne! (R)

Huvudsatser inledda med *att* föregås i denna funktion gärna av *tänk*:

– Du har inte en ströring eller nåt. Nåt sött. – Tänk att jag inte har det, sa jag. (R)

I sådana fall kan *tänk att*-satsen ha fa-form (jfr § 91 not 1):

Tänk att nu suckade han också. (R)

§ 99. Andra sätt att uttrycka expressiv betydelse. En känslomässig reaktion på ett sakförhållande som förutsätts sant uttrycks långt ifrån alltid med expressiva huvudsatser. Några andra möjligheter är följande:

a) Deklarativa huvudsatser som innehåller ett värderande omdöme om subjektsreferenten. Satsen kan ha värderande preteritum för sakförhållande i nutid (Tempus § 16).

Det här var gott!

Huvudsatsen kan innehålla satsadverbial som anger att sakförhållandet är på något sätt anmärkningsvärt, t.ex. *då*, *minsann*, *verkligen* (Satsadvl t.ex. § 20):

Han är {då/minsann/verkligen} söt.

b) Deklarativa huvudsatser där talaren hävdar en egen eller allmän värdering av ett sakförhållande som anges i en narrativ eller expressiv bisats (Bisatser § 80):

Det är förskräckligt att du inte ens skäms.
Det var fantastiskt vad fina rosor du har.

c) Rogativa huvudsatser med självklart svar (retoriska frågor, § 81: 1) vilka innehåller ett värderande omdöme eller anger förvåning (jfr deklarativa satser av typ (a) och (b) ovan):

Är han inte söt!
Är det inte fantastiskt att han inte ens skäms!

d) Kvesitiva negerade huvudsatser vars icke-negerade proposition är anledning till förvåningen (§ 81: 2):

Vilken syn mötte oss icke!
Hur många lidanden hade hon inte fått genomgå!

e) Expressiva fraser (Icke satsf. men. § 36: 1):

Vilken djurisk råhet! Vilket helgerån! (R)
Å vad fisk, vilka massor. (R)
Så mycket bortslösad tid … (R)

f) Infinitivfraser, ofta föregångna av *tänk* eller *tänka sig* (Icke satsf. men. § 36: 2e):

Att inte ha ett enda öre på fickan och att ändå ta sig från Stockholm till Paris!
Tänk att behöva fly från sitt eget fosterland!
Tänka sig att få bo i ett sådant här härligt hus!

Också andra enledade och tvåledade icke satsformade meningar kan användas som känslouttryck, se Icke satsf. men. § 36, 46.

Desiderativa och suppositiva huvudsatser § 100–115

§ 100. Översikt. Den desiderativa huvudsatsen uttrycker prototypiskt en önskan, förknippad med otillfredsställdhet. Den har någon av följande strukturer:

a) af-sats inledd med *bara* eller *om*:

Bara han får sälja, tänkte jag. (R)
O*m* hon ändå ville komma och hälsa på mig. (R)

b) fa-sats utan satsbas med hjälpverbet *måtte* eller *må* på första plats:

Måtte det ringa snart till lektion! (R)
Må massmedierna vara dig bevågna!

c) fa-sats med satsbas och det finita verbet i optativ:

Gud *vare* alla dessa själar nådig! (R)

Om den desiderativa huvudsatsen har fa-ordföljd anser talaren det vara fullt möjligt att önskningen går i uppfyllelse, om den har af-ordföljd kan önskningen vara mera orealistisk.

Starkt besläktade med de desiderativa huvudsatserna är de suppositiva. Med den suppositiva huvudsatsen uppställs en hypotes: satsen anger liksom den desiderativa ett tänkt sakförhållande men röjer inte om sakförhållandet skulle vara önskat av talaren eller ej. Den suppositiva satsen inleds av *om* och har af-struktur liksom vissa desiderativa satser, och den föregås dessutom nästan alltid av *tänk*.

Tänk om det nu vore femhundra år tillbaka i tiden! (R)
Tänk om de inte tror mig?

Struktur § 101–104

§ 101. *Bara*-satser. Satser som inleds med subjunktionen *bara* och som har af-form kan fungera som desiderativa huvudsatser. De innehåller ofta adverbialet *nu* (med förbleknad tidsbetydelse), liksom något av de modala hjälpverben *kunna* eller *vilja* (varvid *vilja* inte förutsätter en viljande subjektsreferent).

Bara vi får slut på det här. (R)
Bara det hade velat sluta regna!
Bara nu Snus kan hålla käften, tänker hon. (R)

Det finita verbet är tempusböjt i presens eller preteritum. *Bara*-huvudsatser kan dock ha tempusförskjutning (eller konjunktiv) för att markera att det är osannolikt eller omöjligt att det önskade sakförhållandet går i uppfyllelse (Tempus § 46: a).

Bara jag var död, tänkte Elfrida. (R)
Bara det inte varit så mycke mygg! (R)
Bara jag inte vore så trött. (R)

Bara-sats är stilistiskt neutral, möjligen med dragning åt ledigt språk.

ANM. Den desiderativa *bara*-satsen är ofta oklart avgränsad från den konditionala bisatsen inledd med *bara*, när den sistnämnda inte är prosodiskt eller grafiskt integrerad i en överordnad sats (jfr Bisatser § 141: 1):

Det har jag ingenting emot. Bara man inte skrattar åt mig.
Jag oroar mej inte, ljög jag. Bara det inte går ut över oss för mycket. (R)

§ 102. *Om*-satser. Satser som inleds med subjunktionen *om* och har af-form kan fungera som desiderativa eller suppositiva huvudsatser.

a) Den desiderativa *om*-satsen anger önskan (§ 105–106) och har vanligen tempusförskjutning (eller konjunktiv) för att ange att det är osannolikt eller omöjligt att det önskade sakförhållandet går i uppfyllelse (Tempus § 46: a). För att *om*-satsen skall ange önskan behöver denna nästan alltid markeras med ett satsadverbial som *bara*, *ändå*, *åtminstone*, *äntligen* och/eller med något av de modala hjälpverben *kunna* och *vilja* (varvid *vilja* inte förutsätter en viljande subjektsreferent).

Om jag *bara* vore vacker ändå, tänkte jag. (R)
Om man *åtminstone* vetat vad man skulle bli. (R)
Om bara ambulansen ville komma nu. (R)
Om det *äntligen* kunde börja regna!
Om jag hade någon att tala med, tänkte hon förtvivlad. *Om* det fanns någon jag kunde lita på. (R)

En desiderativ *om*-sats kan föregås av *tänk* (verb i imperativ lexikaliserat som interjektion; § 46):

Tänk om han åtminstone ville följa med henne till Paris!
Tänk om det bara ville sluta regna!

b) Den suppositiva *om*-satsen anger antagande (§ 107) och föregås då normalt av *tänk*.[1] I stället för subjunktionen *om* kan satsen också inledas med *ifall*. Också den suppositiva huvudsatsen kan ha tempusförskjutning, men den har dessutom ofta till skillnad från den desiderativa *om*-satsen tempus med ordinär tidsbetydelse.

Tänk om någon hade sett mig den gången. (R)
Tänk om den var skadad och inte kunde flyga? (R)
[…] *tänk om* de hade följt efter mig hem …? *Om* de hade brutit upp nätdörren, om de hade hittat mig däruppe […] (R)
Tänk ifall någon kommer när jag är därinne.

[1] I vissa fall kan en suppositiv huvudsats ange ett antagande även utan ett föregående *tänk*. Detta är fallet när satsen står direkt efter en föregående *tänk om*-sats.

Tänk om Kelvins historia var sann? *Om* han faktiskt hade mördat Helen?

I referatmening (Anf. men. § 3) anger självständig *om*-sats ofta ett tentativt antagande:

Han vågade inte titta bort mot väggen med gobelängen. *Om* figurerna börjat stiga ner på

ottoman? *Om* allting som var bakom träden i tapeterna börjat röra på sig och sticka fram alla sina konstiga huvuden? (R)

Ibland förekommer gränsfall mellan suppositiva *om*-satser och konditionala *om*-satser med en interrogativ matrissats utelämnad genom grammatisk ellips:

Och *om* de inte tror mig? *Om* de vill ha bevis? (R) Jfr: Tänk om de inte … Jfr också: Vad gör jag om de inte …

Tänk saknas också ofta när den suppositiva huvudsatsen används som en uppmaning eller försynt fråga (§ 109–110).

ANM. Desiderativa *om*-satser har samma struktur som konditionala och rogativa bisatser med af-form (Bisatser § 59, 131). De har också samma struktur som den underställande ekofrågan (§ 69), som dock sällan har tempusförskjutning eller framhävning av språkhandlingstypen med satsadverbial eller hjälpverb.

Den desiderativa *om*-satsen erinrar om en konditional bisats också såtillvida att den med förskjutet tempus kan parafraseras med en sats som har den rogativa huvudsatsens struktur (§ 83):

Om jag bara hade vetat det! ≈ Hade jag bara vetat det! Jfr: {Om jag bara hade vetat/Hade jag bara vetat} det skulle jag ha varit mycket bättre förberedd.

Ibland kan en *om*-huvudsats som uttrycker önskan alternativt uppfattas som en konditional bisats med underförstådd matrissats. Det som önskningen skulle leda till om den uppfylldes finns då uttryckt eller underförstått i kontexten. Grafiskt avslutas sådana *om*-satser ofta med tre punkter, vilket kan tolkas som att en matrissats kan suppleras.

Om hon bara hade haft litet saltgurka. Eller en citron. Någonting starkt och surt som kunde ta bort den här smaken. (R)
Om bara inte Birgitta hade börjat skrika på det där viset … Om bara inte Birgitta hade börjat skrika så hade det nog ordnat upp sej. (R)
Om den bara hade varit några centimeter bredare … (R)

Den desiderativa huvudsatsen skiljer sig från konditionala och rogativa bisatser genom att den inledande subjunktionen *om* inte kan bytas ut mot *såvida* eller *huruvida*.

§ 103. Fa-satser inledda av *måtte* eller *må*. Desiderativa huvudsatser inledda av *måtte* eller *må* har samma ordföljd som rogativa huvudsatser (§ 55), dvs. de är fa-satser och saknar satsbaser eller annan inledare före det finita verbet. Satsens finita hjälpverb är *måtte* eller *må*. Dessa verb uppfattas i desiderativa huvudsatser snarast som oböjliga presensformer (*må* alternativt som en optativform; jfr Vb § 42 not 1).[1] Hos satserna med *måtte* framhävs betydelsen av önskan ofta med satsadverbialet *bara*. Desiderativ huvudsats med *måtte*, *må* förutsätter ingenting om hur sannolikt det är att önskan förverkligas.

Eftersom *måtte* och *må* är hjälpverb, innehåller dessa satser obligatoriskt en infinit verbform på infinita verbplatsen:

Måtte det ringa snart till lektion! (R)
Måtte bara ingen komma, ingen se honom! (R)
Må du länge fortsätta att vara ovetande. (R)

Måtte betonas ofta som markering av angelägen önskan. Vissa språkbrukare uppfattar ordet som lätt ålderdomligt, men för de flesta är det troligtvis stilistiskt neutralt.

Må har ett ålderdomligt stilvärde och förekommer ofta i mer eller mindre lexikaliserade konstruktioner (t.ex. *Må Gud förlåta mig*). I finlandssvenskan är *må* mindre ålderdomligt än i sverigesvenskan och kan t.ex. tillsammans med satsadverbialet *bara* markera angelägen önskan:

Må han nu bara klara sig!

[1] Om måtte som preteritum till *må* i vissa bisatser se Mod. hjälpvb § 17. I huvudsatser anger *måtte* inte någon annan tid än *må*.

ANM. Det är bara när *måtte* och *må* står i huvudsats utan inledare som de primärt ger satsen betydelse av önskan. Om andra användningar av *må*, *måtte* se Mod. hjälpvb § 17.

§ 104. Optativsatser. En desiderativ huvudsats kan utgöras av en fa-sats med det finita verbet i modus optativ (t.ex. *vare*, Vb § 42). Vanligen inleds optativsatsen med en satsbas på samma sätt som en deklarativ huvudsats (fundament, § 10), men den kan också sakna satsbas och inledas med det finita verbet som en rogativ huvudsats (§ 55). I det senare fallet kan optativen sakna utsatt subjekt som en direktiv huvudsats (§ 31). Följande tre strukturer är alltså möjliga:

a) satsbas + finit verb i optativ (+ resten av satsen)

Gud vare alla dessa själar nådig! (R)
[…] prisat vare hans namn […] (R)

b) finit verb i optativ + subjekt (+ resten av satsen)

Ske Guds vilja. (R)

c) finit verb i optativ (utan subjekt) (+ resten av satsen)

Ske alltså, ty jag är trött. (R)
Bevare mig väl!

Optativen kan i princip bildas till de flesta verb, men flertalet verb används aldrig i optativ (Vb § 42). Numera förekommer optativsatser praktiskt taget bara i helt eller delvis lexikaliserade konstruktioner med ett fåtal verb, av vilka *vara* är det vanligaste. Om den särskilda betydelsen av optativen *leve* se § 112.

Med undantag av lexikaliserade konstruktioner är bruket av optativsatser föråldrat. Produktivt bildade optativsatser kan påträffas t.ex. i ännu gällande lagtext och i ännu använda äldre religiösa texter.[1]

Prövas god man ej vara lämplig för uppdraget, *varde* han av rätten entledigad. (S) [1928, lagen förnyad 1972]
Är villkor fästat vid testamente eller gåva till fonden, *ankomme* å regeringen att

besluta, huruvida testamentet eller gåvan skall mottagas. (S) [1928, lätt ändrat 1978]
Den som kallats till vittne *äge* att i förskott erhålla ersättning för kostnader till resa och uppehälle. (S) [1942]
Han *hjälpe* mig så tjäna min levnads hela dag, att […] (S) [1910, psalm upptagen i 1986 års psalmbok]

De språkbrukare som aktivt behärskar reglerna för bildande av optativformer kan tillfälligt bilda nya optativsatser. Men dessa bildningar är praktiskt taget alltid ålderdomligt pastischerande, ofta skämtsamt använda.

Också de lexikaliserade optativsatserna har i sig ett ålderdomligt stilvärde, även om de används i texter av skilda slag och med olika stillägen.

[1] Bland resterna av ett äldre språkbruk finns också rätt många citatmeningar med optativ:
Varde ljus! [ur äldre bibelöversättning]
Gånge hatt till och huva ifrån! [nyare form av medeltida lagbud]
Principen ”Kvinnan *tige* i församlingen” tillämpas inte numera. [Citatet kommer från en äldre bibelöversättning.]

ANM. Det lexikaliserade *tack vare* analyseras som preposition (Prep. § 30) och det lexikaliserade *vare sig* som subjunktion respektive korrelativt adverb (Konjn, subjn, infm. § 8: d, Advb § 48: b). Satsinitialt *nåde* (t.ex. *Nåde dig!*) analyseras som interjektion (Interj. § 16: 1c). *Leve* konstrueras ibland med ackusativ och torde då närmast vara lexikaliserat som interjektion: *Leve henne!*

Betydelse § 105–108

§ 105. Önskan. Den desiderativa huvudsatsen uttrycker prototypiskt önskan, dvs. talaren uttrycker en positiv värdering av ett sakförhållande som han varken förutsätter eller hävdar vara sant. Samtidigt uttrycker talaren med den desiderativa huvudsatsen sin otillfredsställdhet med det tillstånd som gäller om önskan inte uppfylls. Det önskade sakförhållandet kan ligga i både dåtid, nutid och framtid. En negerad desiderativ huvudsats är i typfallet en önskan att ett visst sakförhållande inte skall vara sant och fungerar ofta som en farhåga (§ 108).

Med grammatiska medel, framför allt tempusförskjutning och konjunktiv, kan talaren ange tre olika bedömningar av möjligheten att önskan går i uppfyllelse:

a) Talaren anser det omöjligt att önskan går i uppfyllelse (om tempusval se Tempus § 42: 2):

Om det ändå hade legat pengar i brevet!
Om de skurkarna ändå hade förbjudit oss att komma. (R)
Bara det inte varit så mycket mygg! (R)
Om bara Viktor hade varit här! (R)

b) Talaren anser det antingen omöjligt eller osannolikt att önskan går i uppfyllelse (om tempusval se Tempus § 42: 1):[1]

Om det ändå låg pengar i brevet!
Om bara Tom kom hem. (R)
Om det åtminstone vore sista gången! (R)
Tänk om vi kvinnor finge makten här på jorden […] (R)
Tänk om allt slammer och tjatter i niovåningshuset kunde samordnas till en meningsfull helhet … (R)
Om de bara inte vore så många! (R)
Om bara far och mor var som du! (R)
Om de ändå vore här och vi kunde fara till dem. (R)

En sats som uttrycker en (för tillfället) omöjlig eller osannolik önskan innehåller ofta *kunde* eller *ville* med försvagad, subjektsautonom betydelse:

Om det bara ville komma en bil, en motorcykel, eller åtminstone en moped. (R)
Tänk om ändå julen kunde ta slut någon gång. (R)

I många fall framgår det dock inte om hjälpverbet skall uppfattas i försvagad betydelse eller med sin fulla betydelse av förmåga/möjlighet respektive vilja:

Om du ändå kunde komma ihåg litet mer. (R)
Om hon ändå ville komma och hälsa på mig. (R)

c) Talaren anser det möjligt att önskan går i uppfyllelse, men han röjer inte sin bedömning av hur pass sannolikt detta är:

Om det ändå ligger pengar i brevet!

Om olika fall av (c) se § 106.

[1] En *om*-huvudsats vars önskan sannolikt inte går i uppfyllelse innebär ofta i själva verket snarast ett resignerat konstaterande att något inte är så bra som det borde:

Om det bara vore så väl! (R)
Om allt i livet kunde lösas så lätt. (R)
Det där är bara en massa väsen för ingenting. Om det var det enda bekymmer man hade … (R)

§ 106. Olika sätt att ange uppfyllbar önskan. En önskan som enligt talaren kan gå i uppfyllelse men där talaren inte röjer sin bedömning av hur sannolikt detta är (§ 105: c) uttrycks på något av följande sätt:

a) En *bara*-huvudsats utan tempusförskjutning eller konjunktiv (Tempus § 42).

Det önskade sakförhållandet kan ligga i framtiden eller nutiden men också i det förflutna, förutsatt att talaren inte har någon tydlig uppfattning om huruvida det är sant eller inte:

Bara (nu) Mats klarade skrivningen!
Bara (nu) Mats har klarat skrivningen!

Bara (nu) Mats klarar sig bra där han är!
Bara (nu) Mats klarar sig till våren!

Om det önskade sakförhållandet ligger i framtiden används inte gärna temporalt hjälpverb:

?Bara (nu) Mats kommer att klara sig till våren.
*Bara (nu) Mats skall klara sig till våren.

Däremot förekommer ofta *vill* och *kan* i försvagad betydelse, särskilt när satsen betecknar framtid och särskilt när subjektet är inanimat:

Bara det (nu) {vill/kan} bli vackert väder!

Bara-huvudsatser har en bibetydelse av ängslan hos talaren för att önskan inte skall gå i uppfyllelse. Därmed sammanhänger bruket av *bara*-huvudsatser som farhågor (§ 108).

b) En *om*-huvudsats som inte har tempusförskjutning eller konjunktiv och vars önskebetydelse framhävs med ett satsadverbial som *bara, ändå, åtminstone* och eventuellt dessutom något av de modala hjälpverben *kunna* och *vilja* (jfr § 102):

Om säden {bara/ändå} börjar växa snart igen.
Om {bara/ändå} säden börjar växa snart igen.
Om {bara/ändå} säden {kan/vill} börja växa igen.

Utan sådan framhävning uppfattas *om*-satsen inte som en önskan utan som ett hypotetiskt antagande (§ 107), en ekofråga eller en bisats med utelämnad matrissats. Möjlig önskan uttrycks inte så ofta med (b) som med (a) och (c).

c) En huvudsats inledd med *måtte* eller *må*.

Om *måtte* är överordnat en infinitivfras som anger en avgränsad aktion ligger det önskade sakförhållandet normalt i framtiden:

Måtte bara de allierade spränga muren! (R)
Måtte nu Godis vinna för att säkra Sports andraplats … (R)

Om *måtte* är överordnat en infinitiv som anger en oavgränsad aktion ligger det önskade sakförhållandet antingen i nutiden eller i framtiden, utan att det behöver framgå av satsen vilket som avses:

Men måtte han förstå henne […] (R)
Måtte barnmorskan vara hemma […] (R)
Måtte vi alltid kunna skratta tillsammans. (R)

Ett önskat sakförhållande i det förflutna eller i en tid som föregår en framtida tematisk tid anges genom att *måtte* överordnas infinitiven *ha* plus supinum:

Måtte han ha ringt hem när han kom fram i morse.
Måtte han ha köpt blommor när han kommer hem i kväll.

I satser inledda med *må* ligger det önskade sakförhållandet normalt i framtiden. Dessa satser har en bibetydelse av att talaren genom att yttra satsen kan bidra till att önskan går i uppfyllelse. En typisk användning gäller önskningar som har en religiös anknytning (åkallan eller besvärjelse).

Må den allsmäktige […] beskydda er […] (R)
Må jorden vila lätt på dem. (R)

d) En optativsats (endast i helt eller delvis lexikaliserade konstruktioner).

Det önskade sakförhållandet ligger i en optativsats normalt i framtiden, ofta i den omedelbara framtiden.

Herren vare eder nådig!
Ske alltså, ty jag är trött. (R)

Åtskilliga av optativsatsernas lexikaliserade konstruktioner (jfr § 104) tillhör ett religiöst färgat språk men kan ofta användas också i andra kontexter. Jämför t.ex. satser med den lexikaliserade konstruktionen *Gud give* (där det är bisatsen som bär meningens viktigaste språkhandling och uttrycker den egentliga önskan):

Gud give att det inga karlar fanns! (R) [Bisatsens tempus anger att önskan inte uppfattas som realiserbar.]
Gud give att han hinner fram innan kvällen!

Liksom satser inledda med *må* har optativsatser en bibetydelse av att talaren genom att yttra satsen kan bidra till att dess innehåll förverkligas.

Om optativsatser i sekundär användning som uppmaning eller påstående se § 109, som uttryck för talarens tillfredsställelse eller missnöje se § 112.

§ 107. Antagande. Den suppositiva huvudsatsen (§ 102: b) framställer ett hypotetiskt sakförhållande utan att detta anges som önskat av talaren. Med satsen gör talaren ett antagande eller ber lyssnaren att uppställa en hypotes. Det antagna sakförhållandet kan anges som neutralt med avseende på sanningshalten eller (med tempusförskjutning eller konjunktiv, Tempus § 48: a) som irreellt eller osannolikt.

Men tänk om de är döda eller har flyttat och någon annan bor där? (R)
Tänk om någon knuffade honom nerför den där klippan … (R)
Tänk om jorden var en stor sko och all snön som föll var skokräm. (R)
Tänk om jag förstode det och så att säga stode på god fot med det, allt detta, och komme till tals med det! (R)
Tänk om jorden hade exploderat den gången!

Den suppositiva huvudsatsen har ofta ett drag av plötslighet: det antagna sakförhållandet blir aktuellt inte bara för lyssnaren utan också för talaren just i talögonblicket.

Gränsen mellan en suppositiv huvudsats och en desiderativ *om*-sats är ofta vag, eftersom ofta det sakförhållande som antas i talsitutionen kan uppfattas som önskvärt. Om desiderativa och suppositiva huvudsatser som anger farhåga se § 108.

§ 108. Farhåga. En sats som anger ett av talaren önskat sakförhållande innebär samtidigt att talaren fruktar för motsatsen. Typiskt för t.ex. *bara*-huvudsatser är således att de vid sidan av önskan innebär en oro för att önskningen inte skall gå i uppfyllelse. Satsen *Bara Anders får sälja!* uttrycker indirekt en farhåga för att Anders inte får sälja i och med att den anger en önskan att han får sälja. En *bara*-huvudsats i negerad form är därför ett vanligt uttryck för en farhåga att det icke-negerade sakförhållandet i satsen kan bli verklighet.

Bara han inte ger sig ut på såna äventyr en gång för ofta! (R)
Bara han inte sätter i halsen. (R)
Bara nu inte typograferna stoppar den tidningen också …

Farhåga kan också uttryckas med en suppositiv huvudsats (§ 107). Talaren uppställer nämligen ofta en hypotes just därför att han är orolig för att det antagna sakförhållandet stämmer med verkligheten och fruktar för vilka konsekvenser det i så fall skulle kunna få. En icke-negerad *tänk om*-sats kommer därigenom ofta att motsvara en negerad *bara*-sats.

Tänk om han ger sig ut på sådana äventyr en gång för mycket!
Tänk om han sätter i halsen.
Tänk om typograferna stoppar den tidningen också …
Tänk om nån av er skulle råka ut för en olycka? (R)
Tänk om det går fukt i mitt sjögröna siden. (R)

Sekundära användningar § 109–112

§ 109. Den desiderativa huvudsatsen som uppmaning. Om den desiderativa huvudsatsen anger att talaren önskar ett sakförhållande i framtiden som lyssnaren har kontroll över, kan den dominerande språkhandlingsfunktionen bli att lyssnaren uppmanas att förverkliga sakförhållandet. Om den desiderativa huvudsatsen är en af-sats inledd med *bara* eller *om*, är uppmaningen en vädjan (jfr § 50).

Bara du ville sätta dig ner och vara tyst en liten stund.
Om du bara ville sätta dig ner och vara tyst en liten stund.

Också *om*-satser som primärt anger ett tänkt sakförhållande (§ 107) kan sekundärt fungera som uppmaningar, nämligen om lyssnaren förstår att det antagna sakförhållandet är önskvärt för honom själv och möjligt för honom att förverkliga. Uppmaningen har då karaktären av råd eller erbjudande.

Tänk om du skulle göra en enkel liten broschyr om showen. (R)
Tänk om disponenten skulle överlåta allt det där till mej! (R)

Desiderativa huvudsatser med *måtte* används knappast som uppmaningar. Tidigare har huvudsatser inledda med *må* kunnat ha uppmaningen som dominerande funktion, som råd eller som påbud, dvs. ett slags befallning (jfr § 41). Detta bruk är numera mycket ålderdomligt. Det kan förekomma i predikostil och för övrigt mest i pastischerande ålderdomligt språk.

Må vi alla begrunda allvaret i dessa ord!
Må det här bli en läxa för er!
Nu föreslår jag att vi skiljes och må var och en begrunda sin skuld i detta sorgliga stycke […] (R)
Låt smycka Dina med allt som gör en kvinna skön, och må hon framträda inför allt folket och sin brudgum med obetäckt ansikte. (R)

Också optativsatser kan fungera som en mild form av påbud, särskilt i lexikaliserade konstruktioner som kommer från äldre lagspråk eller ansluter sig till detta:

Var och en give sin mening till känna.
Studenter från statliga high schools göre sig icke besvär. (S)

Ibland framstår uppmaningen som riktad till talaren själv, och optativsatsen fungerar då i själva verket som ett påstående:

Vare därför nog sagt om detta. ≈ Jag säger därför inte mer om detta.
Det vare mig fjärran att förringa det arbete som […] (S) ≈ Jag förringar verkligen inte detta arbete.

§ 110. Suppositiv huvudsats som försynt fråga. En suppositiv huvudsats uppfattas lätt som en indirekt underställande fråga. Talaren gör ett hypotetiskt antagande av ett sakförhållande samtidigt som han har anledning att tro att lyssnaren faktiskt vet om det förhåller sig så eller ej. Bruket av suppositiv huvudsats som fråga är möjligtvis regionalt.

Om det regnar ute än?

ANM. *Om*-sats för att ange försynt fråga kan också uppfattas som en konventionaliserad ellips av en matrissats som anger undran:

Om det regnar ute än? ≈ Jag undrar om det regnar ute än.

§ 111. Suppositiv huvudsats som känsloladdat påstående. En suppositiv huvudsats kan användas som en invändning mot vad någon annan har sagt eller antytt. Satsen anger alltså ingen hypotes eftersom talaren här vet att den är sann.

Tänk om jag redan ''har diskat, då! Jfr: Jag har faktiskt diskat!

§ 112. Optativsats för att ange talarens inställning till referent eller faktiskt sakförhållande. I åtskilliga lexikaliserade konstruktioner med optativ är betydelsen av önskan försvagad, och satsens dominerande funktion är att uttrycka talarens tillfredsställelse eller missnöje med en referent eller ett faktiskt sakförhållande. Betydelsen kan då komma att likna den i expressiva huvudsatser (jfr § 96). Lexikaliserade konstruktioner som de följande är vanliga som uttryck för talarens inställning till något:[1]

{Välsignad/Förbannad} vare X.
Gud {vare/ske} {lov/pris} för att X.
Himlen vare lov(ad) att X.
Gud {vare/ske} tack (och lov) att X.
Gud bevare mig för X.
Gud give att X.
Gud nåde dig.

Välsignad vare kräftpesten, muttrade herr A. Måtte den sprida sig till Turkiet. (R)
Gud ske lov att han ringde i så fall. (R)
Himlen vare lovad att Lindley är astmatisk […] (R)

Ett särskilt slags talarinställning anges genom satser med *leve*. *Leve* är (i varje fall etymologiskt) en optativ med satsens andra led som dess subjekt (jfr Interj. § 14 not 1). Satserna uttrycker en hyllning till subjektsreferenten. Optativsatser med *leve* saknar ofta satsbas, särskilt om subjektet inte är pronominellt.[2]

De leve! (R)
Hurra, leve soldaterna! (R)
Leve den stora kärleken! (R)

[1] I religiöst färgat språk förekommer lexikaliserade konstruktioner med optativ som hälsningar:

Frid vare med dig!

[2] Nominalfrasen efter satsinitialt *leve* står ibland i ackusativ och fungerar alltså inte som ett ordinärt subjekt: *Leve henne!* I sådana fall kan *leve* analyseras som interjektion (Interj. § 14: 1).

Andra sätt att uttrycka önskan och antagande § 113–115

§ 113. Önskan. En önskan som talaren inte tror skall gå i uppfyllelse kan uttryckas med en rogativ huvudsats med tempusförskjutning eller konjunktiv (§ 83):

Hade vi åtminstone fått en bra sommar!
Kunde jag bara få tag i honom!

En önskan uttrycks vidare ofta med en deklarativ huvudsats med en underordnad bisats eller infinitivfras. Huvudsatsen anger direkt eller indirekt talarens önskan

att det skall bli så som sägs i den underordnade bisatsen eller infinitivfrasen. Vanligen beskriver matrissatsen språkhandlingen eller innehåller ett positivt omdöme om det önskade sakförhållandet.

Jag önskar att hon var här.
Det vore utmärkt om hon kom hit.

För en önskan som kan gå i uppfyllelse är detta uttryckssätt vanligt.

En önskan uttrycks också ofta med en icke satsformad mening, t.ex. en nominalfras (Icke satsf. men. § 35):

Den som ändå visste det. ≈ Om jag ändå visste det.

Se också § 24, 45–46, 83.

§ 114. Förhoppning. En önskan som kan gå i uppfyllelse och som inte förknippas med någon otillfredsställdhet eller ängslan kan kallas en förhoppning. Förhoppningar uttrycks med suppositiva huvudsatser men också t.ex. på följande sätt:

a) En deklarativ huvudsats med satsadverbialet *kanske*, som i sin grundbetydelse är ett garderat påstående (§ 20):

Det kanske ligger pengar i brevet. Jfr: Tänk om det ligger pengar i brevet!
Kanske han redan har städat vardagsrummet!

b) En deklarativ huvudsats som uttrycker förhoppningen eller det fördelaktiga i det önskade tillståndet med en bisats eller infinitivfras, som anger det önskade sakförhållandet:

Jag hoppas att det ligger pengar i brevet.
Då hoppas jag vara långt härifrån.
Det {skulle vara/vore/var} bra om hon var här.

I talspråk och ledigt skriftspråk står *hoppas* mycket ofta utan utsatt subjekt, om subjektet refererar till talaren (Ellips § 15):

Hoppas (att) det ligger pengar i brevet.

Förhoppningar som innebär välgångsönskningar uttrycks ofta med direktiva huvudsatser eller med icke satsformade meningar, t.ex. nominalfraser:

Ha det så trevligt!
Lycklig resa!

§ 115. Antagande. I stället för med suppositiv huvudsats kan man uttrycka antagande med en satsförbindelse där det antagna förhållandet anges i en bisats vars matrissats föreslår att lyssnaren, eventuellt tillsammans med talaren, gör detta antagande. Den överordnade satsen är då normalt en direktiv eller deklarativ huvud-

sats. I denna parafras ingår dock inte på samma sätt som i den suppositiva huvudsatsen ett drag av plötslighet i talarens förslag.

{Antag/Tänk dig/Föreställ dig/Vi antar/Låt oss anta} att vi (hade) fastnat i någon polisspärr.

{Antag/Tänk dig/Föreställ dig/Vi antar/Låt oss anta} att alla människor plötsligt {fick/skulle få/finge} vingar.

Också andra språkliga uttryck varmed talaren kan göra hypotetiska antaganden saknar vanligen det drag av plötsligt infall som är typiskt för den suppositiva huvudsatsen. I stället för att med en suppositiv huvudsats uppställa en hypotes utan att ta ställning till sakförhållandets sanningshalt, kan talaren hävda att ett sakförhållande möjligen är sant genom att göra ett garderat påstående. Med ungefär samma funktion som en suppositiv huvudsats kan talaren sålunda använda en deklarativ huvudsats med satsadverbial eller hjälpverb som anger möjlighet.

Lasse kanske har kommit. I så fall är det liv i luckan. Jfr: Tänk om Lasse har kommit. I så fall är det liv i luckan.

Också en underställande fråga kan innebära att talaren aktualiserar ett tänkt sakförhållande. Skillnaden mot uppställandet av en hypotes med en suppositiv huvudsats är att talaren med frågan explicit begär information om propositionens sanningshalt. Särskilt i det fall då talaren inte antar att lyssnaren vill eller kan lämna den begärda informationen, dvs. då frågan är en undran (§ 72), är skillnaden liten mellan ett hypotetiskt antagande och en fråga.

Har han kanske gått utan att någon av oss märkte det? Jfr: Tänk om han har gått utan att någon av oss märkte det?

Jämför särskilt rogativen med *månne*, som normalt är en undran (§ 73):

Månne Rolf har läst det här? Jfr: Tänk om Rolf har läst det här.

39 ICKE SATSFORMADE MENINGAR

1 Översikt.

Interjektionsfraser 2–8

2 Översikt. 3 Struktur. 4 Interjektionsfrasens betydelse.

Interjektionsfras som led i komplex mening 5–8

5 Interjektionsfras som delmening i en komplex mening. 6 Interjektionsfras som led i en sats. 7 Obetonad interjektionsfras i komplex mening. 8 Interjektionsfrasernas betydelserelationer i komplexa meningar.

Vokativfraser 9–25

9 Översikt.

Vokativfrasens struktur 10–18

10 Översikt. 11 2 personens pronomen: *du!* 12 Egennamn: *Anders!* 13 Titel och namn: *fru Svensson!* 14 Substantiv i bestämd form: *chefen!* 15 Totalitetspronomen m.fl.: *alla som vill!* 16 Substantiv i obestämd form: *klantskalle!* 17 Nominalfras med possessivt pronomen: *mina damer!, din idiot!* 18 Vokativfras med *snälla, kära, lilla, dumma, bästa*.

Vokativfras som led i komplex mening 19–21

19 Vokativfras som delmening i en komplex mening. 20 Inskjuten vokativfras. 21 Obetonad vokativfras i komplex mening.

Vokativfrasens betydelse 22–25

22 Översikt. 23 Utpekande betydelse. 24 Karakteriserande betydelse. 25 Samtalsreglerande signal.

Huvudsatsekvivalenter 26–47

26 Översikt.

Enledade huvudsatsekvivalenter 27–36

27 Översikt.

Struktur 28–29: 28 Det obligatoriska ledets struktur. 29 Optionella led i den enledade huvudsatsekvivalenten.

30 Distribution.

Betydelse 31–36: 31 Förhållandet mellan struktur och betydelse. 32 Påståendebetydelse. 33 Uppmaningsbetydelse. 34 Frågebetydelse. 35 Önskebetydelse. 36 Betydelse av känslouttryck.

Tvåledade huvudsatsekvivalenter 37–47

37 Översikt.

Struktur 38–39: 38 Två obligatoriska led. 39 Subjektsliknande egenskaper hos det ena obligatoriska ledet i den tvåledade huvudsatsekvivalenten.

40 Distribution.

Betydelse 41–46: 41 Den semantiska relationen mellan leden i den tvåledade huvudsatsekvivalenten. 42 Språkhandlingsbetydelser. 43 Påståendebetydelse. 44 Uppmaningsbetydelse. 45 Frågebetydelse. 46 Betydelse av känslouttryck.

47 Tvåledade huvudsatsekvivalenter i rubrikstil.

Avgränsning mot andra led 48–50

48 Vokativfras gentemot annex. 49 Vokativfras gentemot apposition. 50 Huvudsatsekvivalent gentemot elliptisk huvudsats.

§ 1. Översikt. En enkel mening har prototypiskt satsform, dvs. den är en huvudsats som innehåller ett predikatsled (med ett finit verb) och ett subjekt. Vissa meningar är emellertid inte satsformade. Bland dem märks två frastyper vilkas normala funktion är att bilda egna meningar: interjektionsfraserna (som ofta består av bara en interjektion) och vokativfraserna (som oftast består av bara en nominalfras). Därutöver kan i särskilda fall sådana fraser som eljest brukar utgöra primära satsled fungera som meningar. De kallas då huvudsatsekvivalenter. Huvudsatsekvivalenten kan bestå av en sådan fras (enledad huvudsatsekvivalent) eller av två sådana fraser som förutsätter varandra (tvåledad huvudsatsekvivalent).

Interjektionsfraser:

Å! Jaså! Hej på dig!

Vokativfraser:

Barbro! Ni därborta! Min kära syster!

Huvudsatsekvivalenter:

Utförsäljning En räksmörgås! Vilka fina byxor! Försiktigt! Sitta och lata sig på det viset. För personal

Jonas till kassan! Och jag ut meddetsamma. Rökning förbjuden Jag sjunga! Äntligen tyst. Lägre skatt högerkrav

Interjektionsfraserna och vokativfraserna bildar ofta komplexa meningar tillsammans med andra meningar. Med avseende på prosodi, grafiska markörer och placering står de inte sällan i ett annexliknande förhållande till den andra meningen (t.ex. *fy* i *Men fy så där såg ut*). Också huvudsatsekvivalenterna kan ingå i komplexa meningar. Se kapitel 40 Komplexa meningar; jfr kapitel 36 Annex.

Interjektionsfraser § 2–8

§ 2. Översikt. Interjektionsfrasen består av bara en interjektion eller av en interjektion tillsammans med dess bestämningar. Den används för att uttrycka olika språkhandlingar. Talaren kan ge uttryck för en känslomässig reaktion (*å!*), uppmana lyssnaren till någonting (*sjas!*), berätta någonting (*krasch!*), ta ställning till en utsagas sanningshalt (*nej!*), på olika sätt reglera samtalet (t.ex. med *hursa!* ange att han inte uppfattat den andres yttrande) eller utföra en hövlighetshandling (*hej! varsågod! tack!*) eller en annan konventionell handling (*amen!*).

Interjektionsfrasen är inte ett satsled i en annan sats utan fungerar antingen som en enkel självständig mening eller som en delmening i en komplex mening. Som delmening i den komplexa meningen erinrar interjektionsfrasen prosodiskt, grafiskt och ordföljdsmässigt starkt om annexen (se t.ex. Annex § 1).

Å!
Å, så trevligt!
Det var inte så dumt, *va*.

§ 3. Struktur. Interjektionsfrasen har en interjektion som huvudord (Interj. § 14). Interjektionen utgör oftast ensam hela frasen.

Oj! Hurra! Hjälp! Pang! Ja! Hej!

Vissa interjektioner kan ha bestämningar:

a) Nominalfraser, som motsvarar objekt i verbfraser. Om nominalfrasens huvudord är ett pronomen med kasusböjning (Pron. § 54) står detta i ackusativ.

Ve alla er som ännu fröjdas åt synd och orenhet!
Nåde dig!

Bara ett fåtal interjektioner kan konstrueras med nominalfraser (Interj. § 14: 1).

b) Prepositionsfraser som motsvarar bundna adverbial i verbfraser:

Hej på er alla!
Schas med dig!
{Fy/Usch} för disken!
Buss på honom!

Ett rätt stort antal interjektioner kan konstrueras med bundna prepositionsfraser (Interj. § 14: 2).

c) Adverb- och prepositionsfraser (samt andra fraser) eller bisatser som motsvarar fria adverbial (för t.ex. tid eller plats) i verbfraser eller satsadverbial:[1]

Hej {så länge/på en stund}!
Goddag igen!
Stopp {där/ett tag}!

{Usch/Oj/Nej} då.
Fan också!
I helvete heller!

Sådana konstruktioner är ofta mer eller mindre konventionaliserade (stereotypa).

Interjektionsfrasens huvudbetoning faller normalt på interjektionen. Frasen kan dock som helhet ha svag betoning (§ 7). Interjektionsfrasernas prosodi torde variera starkt efter betydelsekategorier (jfr Interj. § 2). Det förekommer både direkt ljudhärmande prosodi och analogiskt ljudhärmande (ljudsymbolisk) prosodi (t.ex. hög intonationstopp för att markera glädje och lågt tonläge för negativ värdering). I skrift avslutas interjektionsfrasen prototypiskt med utropstecken, när den står som enkel mening.

[1] Interjektionsfraser kan konstrueras med fria annex (Annex § 13) ungefär som huvudsatser:

Alltså: nej.
Stopp där, alltså.
För sista gången: hej då.

Vissa interjektionsfraser (särskilt sådana som innehåller en svordom) kan konstrueras med af-sats på ett sätt som inte är möjligt vid andra interjektionsfraser. Exempel:

Tack och lov att du är hemma igen.
Sjutton också, om hon skulle dyka upp.
[…] sås för fisk och sås för kött och *fan i mej* om det inte fanns sås för soppa också. (R)
I helvete att jag far dit.
Tusan att han ska vara så korkad! [kan också uppfattas som en komplex mening, där första delmeningen är en interjektionsfras och den andra en expressiv huvudsats (Huvudsatser § 91: a)]

§ 4. Interjektionsfrasens betydelse. Interjektionsfrasernas betydelse är till största delen beroende av interjektionernas betydelse, se Interj. § 2–10.

Interjektionsfras som led i komplex mening § 5–8

§ 5. Interjektionsfras som delmening i en komplex mening. Interjektionsfrasen står antingen som enkel självständig mening eller som delmening i en komplex mening tillsammans med en eller flera andra delmeningar.

Som regel är en interjektionsfras, när den ingår i en komplex mening, asyndetiskt fogad till den andra delmeningen i den komplexa meningen. Då avskiljs i skrift delmeningarna med komma (i stället för med stort skiljetecken). I tal sammanhålls delmeningarna prosodiskt till en komplex mening (jfr Kompl. men. § 3). Gränsen mellan komplexa meningar och par av självständiga meningar är ofta vag. Exempel på interjektionsfraser som är asyndetiskt fogade till en annan delmening:[1]

a) interjektionsfras före annan mening[2]

Oj, jag börjar bli smått berusad. (R) [före deklarativ huvudsats]

A, hämta min tekopp åt mig. [före direktiv huvudsats]
Ja, varför gjorde han egentligen det? (R) [före interrogativ huvudsats]
[…] *fy* vad hon varit vettskrämd för upptäckt. (R) [före expressiv huvudsats]
Ja, doktorn! *Nej*, doktorn! (R) [före vokativfras]
Oj så mycket fotografier! (R) [före enledad huvudsatsekvivalent]

b) interjektionsfras efter annan mening

Min fru är också läkare, *se*. [efter deklarativ huvudsats]
Spela inte oskyldig, nu, *tack*. (R) [efter direktiv huvudsats]
Ring upp honom, *vetja*. [efter direktiv huvudsats]
Har hon kommit hem än, *tro?* [efter interrrogativ huvudsats]
Gamle kompis, *tjänare*! (R) [efter vokativfras]
Men hans fru, *oj*! (R) [efter enledad huvudsatsekvivalent]
Och inte gråta, *tack*. (R) [efter flerledad huvudsatsekvivalent]

c) två interjektionsfraser

Nej hu då! (R)

Interjektionsfrasen kan emellertid också samordnas via en konjunktion, särskilt konjunktionen *men*, med en följande mening:

Nåja, men det skulle räcka med en enda gång […] (R)
Förlåt, men du verkar ganska oerfaren. (R)
Hej då och krama barnen. (R)
Ja och det sa jag till henne också.

Interjektionsfrasen föregås inte sällan av konjunktion: *Men å!* Detta är vanligt om en interjektionsfras (särskilt en som uttrycker en känsla) följs av en annan mening i en komplex mening. Konjunktionen hänför sig då mest till den efterföljande meningen, och interjektionsfrasen kan uppfattas som ett inskott efter konjunktionen.

Men *åh*, en sådan bitterhet jag fylldes med sådana gånger […] (R)
Men *ack*, möbelhandeln stod kallsinnig […] (S)
Men i början på juni kom jag tillbaka hit och *oj* vad jag har arbetat.

Också när interjektionsfrasen avslutar en komplex mening kan den föregås av konjunktion, särskilt när den uttrycker en reaktion som pekar fram emot en fortsättning av berättelsen:

Kommer hon hit, men *oj då*!
Fuskar han, men *fy*.
Jaså du sitter här, men *hej*!
Hon lyfte geväret, och *pang*.

En komplex mening inledd med en interjektionsfras kan i sin helhet ses som samordnad med en föregående mening: *Han ser fortfarande stilig ut, men oj vad han har blivit tjock*.

[1] Vissa interjektionsfraser har begränsade kombinationsmöjligheter. *Se, si* förekommer bara tillsammans med deklarativ sats (före eller efter), *tro* bara efter interrogativ sats (och aldrig som enkel mening), *va* efter flertalet satstyper men bara i begränsad utsträckning efter interrogativ sats (Interj. § 9 not 1).

[2] Interjektionerna *ja* och *nej* används ibland placerade framför en sats eller ett led för att ange stegring och /eller korrigering:

Han är otrevlig, *ja* (han är) förfärlig.
Vi hade fyra, *nej* (vi hade) fem punkteringar.
Applåderna är artiga, *nej*, oartigt – avmätta. (S)
Redan för två år sedan, *ja*, faktiskt tidigare ändå, lät den unge göteborgaren oss ana att han var kapabel att hoppa högre än någon gjort. (S)

ANM. När interjektionsfrasen bildar en grafisk och prosodisk enhet tillsammans med en följande huvudsats (även om denna har formen av en af-sats) redovisas förbindelsen i denna grammatik som en komplex mening:

Oj då så formella vi är idag! (R)
Gud vad de fått smyga och *fy* vad hon varit vettskrämd för upptäckt. (R)
Ack om mamsell Lostbom hade varit tillstädes! (R)

Om *tänk* – lexikaliserad som interjektion – som inledare av suppositiva satser se Huvudsatser § 102: b.

§ 6. Interjektionsfras som led i en sats. En interjektionsfras kan i likhet med en huvudsats (som citatmening) vara objekt till ett anföringsverb (jfr Anf. men. § 2):

Nej, svarade Fabian. (R)
Hoppsan, sa John. (R)

Citatkaraktären kan dock ofta vara förbleknad så att interjektionsfrasen fungerar mera som ett ordinärt objekt:

Kalle sa *ja*, men Elsa sa *nej*. [kan yttras även om Kalle faktiskt sagt ”Jag vill det” och Elsa ”Jag vill det inte”]

I denna metaspråkliga funktion tenderar interjektionen att övergå till substantiv och kan anta substantivets bestämningar (Interj. § 15 Anm.):

Ombudet såg inte särskilt förvånad ut när han fick ett blankt *nej*. (R)
Metalls *ja* till medlarförslaget var enhälligt.
Det hördes ett avlägset *klävitt* från skogen.
Det surrade en stund på linjen och så hördes ett *klick* och en låg, manlig stämma svarade […] (R)

§ 7. Obetonad interjektionsfras i komplex mening. När interjektionsfrasen står som delmening i en komplex mening är den ibland obetonad. Svag betoning kan normalt bara tillkomma enstaviga interjektioner och enstaka andra, t.ex. *jaså*, *hördu*, *nämen*. När interjektionsfrasen är obetonad, förhåller den sig prosodiskt,

grafiskt och ordföljdsmässigt till den andra (vanligen satsformade) delmeningen ungefär som vissa slag av annex (jfr Annex § 1), och om den andra delmeningen är satsformad kan den sägas stå i dennas yttre sats.

Vilka interjektionsfraser som kan vara obetonade verkar ha ett tydligt samband med deras betydelse och relation till den andra meningen. I samtliga fall är det alternativt möjligt att ge bägge delmeningarna full betoning.

1. Interjektionsfrasen kan vara obetonad om den står först i den komplexa meningen och är samtalsreglerande (Interj. § 7), snarast med huvudsaklig uppgift att markera att talaren inleder ett yttrande:

₀Nej, ˈgå och lägg dig!
₀Nej, ˈnu ska vi inte gräla.
– Kalle! – *₀Ja*, jag ˈkommer!
₀Ja, ˈvarsågoda och ta ˈplats då!
₀Jaså, ˈdu är ute och ˈgår!

2. Interjektionsfraser med vissa betydelser kan vara obetonade om deras betydelse dubbleras genom prosodin och/eller genom den andra delmeningen:

a) Interjektioner med betydelse av förvåning (Interj. § 3), då förvåningen i första hand anges genom den komplexa meningens intonation:

₀Kors vad ˈhan blev sur!
₀Nej män, är ˈdu här!
₀Nej män ˈKalle!

Också med två interjektionsfraser: *₀Nej men ˈfy!*

b) Svarsord, när de bekräftar eller dubblerar det svar som ges med den andra delmeningen (jfr dock också omvänt i (c) not 1 nedan):

– Kommer Fredrik? – *₀Nej*, ˈhan kommer nog inte.
– Ska jag stå kvar här? – ˈStanna ˈdär, *₀ja*.

3. Interjektionsfraser kan också i andra fall vara obetonade, om de har en på något sätt dämpande funktion. Hit hör samtalsreglerande interjektioner som avser att dämpa effekten av ett yttrande som annars kunde uppfattas som bryskt (Interj. § 7):

₀Tänk, ˈjag håller ˈfaktiskt inte ˈmed dig på ˈden ˈpunkten.
Jag tror han ˈär lite ˈpurken, *₀se*.
ˈHar han några ˈpengar, *₀tro?*

Också interjektioner som dämpar en uppmaning genom att bl.a. markera att den inte skall fattas som en befallning är normalt obetonade:

₀A, ˈge mig den där ˈboken.
För₀låt, skulle ˈdu vilja ˈflytta dig ˈlite?

ˌ0Varsågod, ˈta en ˈbroschyr!
ˌ0Äsch, ˈlåt det ˈvara.
ˈGe mig den där ˈboken, *ˌ0va*.
Ett paket ˈPrince, *ˌ0tack*.

På liknande sätt är *va* obetonat när det försvagar vad som annars vore ett påstående till en försiktig fråga:

Det var inte så ˈdumt, *ˌ0va*.

I andra kombinationer torde det inte vara vanligt att interjektionen är obetonad.[1]

[1] I vissa fall kan i stället interjektionsfrasen vara prosodiskt framhävd samtidigt som den följande meningen är svagare betonad:

a) Interjektionen anger värdering och följs vanligen av en expressiv sats eller fras (men även t.ex. en vokativfras):

ˈ*Fy*, vad det är ˌkallt!
ˈ*Gud*, så ˌsött!
ˈ*Usch*, ˌKalle!

b) Interjektionen utgör en hälsning och följs av en vokativfras:

ˈ*Hej*, ˌKalle!

c) Interjektionen är ett svarsord och följs av ett kort påstående som inte tillför ytterligare information (alternativt är i stället interjektionen obetonad, (2b) ovan):

ˈ*Ja*, det ˌär det.
ˈ*Nej*, det ˌgör han inte.

§ 8. Interjektionsfrasernas betydelserelationer i komplexa meningar. När interjektionsfraserna står i komplexa meningar, är vissa typer av relationer inom meningarna särskilt vanliga. Några exempel:

1. Interjektionsfrasen och den andra delmeningen uttrycker en reaktion av samma slag.

a) Interjektionsfras som uttrycker talarens känslomässiga reaktion kombineras ofta med en delmening som ger uttryck för samma känsla. Interjektionsfrasen ger då vanligen det mest spontana och livfulla uttrycket för språkhandlingen, medan den andra delmeningen specificerar den bättre.

Oh vad det är härligt att vara här igen […] (R)
Usch, vad vidrig du är. (R)
Oj vilken uppvisning! (S)

b) Svarsord som uttrycker en bekräftelse av något som ånyo bekräftas i den andra delmeningen:

Ja, så är det.
Ja, det hade gått lika bra med en kustkorvett. (S)

Det går bra, *ja*.
Så resonerar vi inte, *nej*.
– Finns det ingen tsar? – *Nej*, det gör det inte! (R)
Om han händelsevis kom loss från tankarna för ett ögonblick – så passade de på och påminde. Han var inte fri, *nej*. (R)

c) Interjektionsfras med deskriptiv betydelse (Interj. §5) kombineras med en delmening som beskriver samma situation eller händelse:

[…] men hon klämde den i skallen på älskarinnan, *klang*! (R)
[…] du är väl född bakom en ekstubbe, *knak-knak-och-brak*! (R)
Och *pang*, så gick spegeln i tusen bitar.

2. Den andra delmeningen ger en motivering för den reaktion som uttrycks med interjektionsfrasen.

a) Interjektionsfrasen är ett svarsord som anger ett instämmande eller bestridande, och den följande delmeningen motiverar detta ställningstagande:

– Det går bättre nu. – *Ja*, vi har fått det hela under tak i alla fall.
– Ni behöver inte arbeta i jul, väl? – *Nej*, vi har jobbat undan rätt bra nu de sista veckorna.
Ja, ser du inte att hon väntar ungar? (R)
Nej hur ska han kunna göra det? (R)

Svarsord som samtalsreglerande signal kombineras ofta med ett uttryck för en språkhandling som kan sägas motivera varför talaren reglerat samtalet på det sätt som skett:

Nej, nu går vi ut och går.

b) Interjektionsfrasen uttrycker talarens känslomässiga reaktion, och den andra delmeningen motiverar direkt eller indirekt reaktionen:

Usch, den är ju inte riktigt död!
Aah, vattnet är alldeles ljumt.
Herregud, det är spindelväv på örngottet! (R)
Äsch vad är det för prat […] (R)
Vi vet ju vad politiken går för, *usch*! (R)
Hoppsan, var det så känsligt? (R)
Herregud, hur skulle det gå till? (R)
Usch, tala inte om det […] (R)
Ah, tig med dig! (R)

3. Den andra delmeningen ger en reservation i förhållande till den reaktion som uttrycks med interjektionsfrasen.

Svarsord kombineras ofta med delmening (inledd med *men*) som innebär en inskränkning av det som svarsordet bekräftar eller bestrider:

– Nu är jag färdig. – *Ja*, men du måste städa efter dig.

4. Interjektionsfrasen modifierar den språkhandling som uttrycks med den andra delmeningen.

Interjektionen *va* hakas på ett påstående för att detta skall uppfattas som en försiktig fråga eller en vädjan:

Hon mår bättre nu, *va?*
Du tar den stora väskan åt mig, *va.*

Interjektionen *säg* hakas på ett påstående eller en fråga som då blir en ödmjukare bön om tillåtelse:

Carl kommer på middag i morgon. {Det går väl bra, *säg?/Säg,* det går väl bra*?*}
Jag ställde vagnen utanför staketet. {Går det bra, *säg?/Säg,* går det bra*?*}

Interjektionen *a/ä*(*h*) kombineras med en direkt eller indirekt uppmaning för att man skall få den önskade handlingen att framstå som en bagatell:

{*A/Ä*(*h*)}, du stänger dörren.
{*A/Ä*(*h*)}, stäng dörren (va).

Vokativfraser § 9–25

§ 9. Översikt. Vokativfrasens grundläggande uppgift är att ange vem som tilltalas och påkalla dennes uppmärksamhet. Till sin struktur är vokativfrasen en nominalfras:

Pojkar!
Barbro!
Du!
Du (som står) bakom pelaren!
Alla ni med fräknar!

Vokativfrasen är inte ett satsled i en annan sats utan fungerar antingen som enkel självständig mening eller som delmening i en komplex mening, där den står framför eller efter en annan mening eller ibland inuti denna:

Barbro!
Barbro, kom nu!
Kom nu, *Barbro*!
Nu, *Barbro,* får du komma.

Som delmening i den komplexa meningen erinrar vokativfrasen prosodiskt, grafiskt och ordföljdsmässigt starkt om annexen (se t.ex. Annex § 1).

Vokativfrasens struktur § 10–18

§ 10. Översikt. Vokativfrasen utgörs av en nominalfras som utpekar, benämner eller beskriver den tilltalade. Den har (till skillnad från nominalfraser i andra funktioner) bara i begränsad omfattning framförställda attribut (t.ex. *snälla, kära*).

När vokativfrasen har sin grundläggande betydelse att peka ut vem som tilltalas och väcka hans uppmärksamhet används i första hand följande typer av nominalfraser:

andra personens pronomen i subjektsform: Du!
egennamn eller släktskapsbeteckning: Göran! Farmor!
titel eller släktskapsbeteckning + namn: Doktor Svensson! Farbror Anton!
ett litet antal substantiv i bestämd form: Chefen!
nominalfraser som betecknar alla av ett visst slag: Alla som vill!

I andra fall har vokativfrasen som huvudsaklig funktion att karakterisera lyssnaren. Tilltalet kan då vara ett nedsättande tillmäle, eller det kan ange någon social eller känslomässig relation mellan talaren och lyssnaren. Då används vokativfraser av följande typer:

flera slags nakna substantiv: Klantskalle!
nominalfraser med *min* (*vår*): Min käre Jonas!
nominalfraser med *din* (*er*): Din idiot!

§ 11. 2 personens pronomen: *du!* Andra personens personliga pronomen i nominativ (Pron. § 19) kan fungera som vokativfras (*du* eller *ni*). Pluralformen används ensam som vokativfras endast när den är obetonad och utgör den andra delmeningen i en komplex mening.[1]

Du, det är strömavbrott igen … (R)
Det är grant väder i dag, *du*, fortsatte han […] (R)
Det här var utmärkt, *ni*. Nu kan ni ta kaffepaus.
*Dig, vad är det här för något?

Ett ensamt *du* kan tillsammans med en gest fungera utpekande men används eljest för att påkalla uppmärksamhet eller vara samtalsreglerande (§ 25). Med efterställd bestämning fungerar nominalfrasen som utpekande i sig:

Du Johan! Vill du komma hit!
Du, Birgitta, när var det dina föräldrar skulle sticka? undrade Bengt. (R)
Tillbaka in i ledet, *du där borta*! (R)
Ni där längst bort, ni bevakar vägen så långt ni kan se. (R)
Hallå där, *ni båda*, kaffet börjar kallna. (R)

Med efterställd bestämning kan vokativfras med *du* eller *ni* också användas karakteriserande:

Hjälp mig, *du som är skrivkunnig*, att få alla människor att förstå att det här är en nödlösning. (R)

[1] I västsvenskt talspråk kan ett *du* (utan bestämningar) som vokativfras uttalas annorlunda än som subjekt. Medan *du* som subjekt i stort sett bibehåller sin slutna vokalkvalitet även när det förkortas, får ordet då som vokativfras en öppnare, ibland *ö*-haltig klang, som t.o.m. kan generaliseras till lång, betonad ställning.

Ta min bil, *du* [dɵ̞]. [vokativfras] Jfr: Ta min bil, du [dʉ]. [finalt dubblerat subjekt]
Du [ˈdɵ̞ː], du [dʉ] vet inte mycket om livet. [vokativfras] Jfr: Du [ˈdʉː], du [dʉ] vet inte mycket om livet. [initialt dislokerat subjekt]

§ 12. Egennamn: ***Anders!*** Egennamn fungerar ofta som vokativfraser:[1]

Välkommen *Nisse*. (R)
Eva, lugna dej då, brandkåren är på väg … (R)
Anna, den är bruten. (R)
Jansson, *Persson*, ni ska också till torrdockan! (R)

I de flesta sammanhang används förnamn snarare än efternamn som vokativfraser, se vidare § 23.

[1] I stället för egennamn kan också användas det metaspråkliga *vad* {*du/ni*} *nu heter* och liknande, Bisatser § 116:

Kom hit meddetsamma, *vad du nu heter*!

§ 13. Titel och namn: ***fru Svensson!*** Som vokativfraser förekommer strukturerna titel + efternamn och släktskapsbeteckning (till släkting som tillhör en äldre generation än talaren) + förnamn (nominalfras med fast apposition, Nomfraser § 73: a). *Tant* och *farbror* + för- eller efternamn används också som tilltal från barn till bekanta vuxna. *Syster* + förnamn används bara som tilltal till sjuksköterska.[1] Titeln eller släktskapsbeteckningen utgörs normalt av ett oböjt naket substantiv:

Det är ingenting att oroa sig för, *fru Hammerberg* […] (R)
Löjtnant Pettersson, vad ska det här betyda?
Men jag har inte slarvat med medicinen, *doktor Andersson*.
Stör jag, *farbror Aron* … (R)
Tant Stina, det ringer på dörren.
Kom hit ett slag, *syster Yvonne*.

Användningen av titel + efternamn är på retur och används (utom i det militära) mest av vissa äldre personer. Som vokativfras torde dock titel + efternamn vara något mer levande än som satsintegrerat tilltal (jfr Pron. § 27: c). När konstruktionen används är det rätt ofta för att markera artighet i situationer där inget utpekande eller påkallande av uppmärksamhet behövs (jfr § 24). Mera allmänt förekommer konstruktionen i vissa gränsfall mellan tilltal och omtal, t.ex. vid upprop (*Herr Svensson!*) eller när någon tilldelas ordet på sammanträde (*Professor Svens-*

son!). Vid sammanträden används ibland vokativfrasen {*herr/fru*} *ordförande* (i speciella sammanhang ersatt av {*herr/fru*} {*talman/direktör/dekan/preses*}).

Samma släktskapsbeteckningar kombineras med förnamn som i satsintegrerat tilltal (Pron. § 27: d), nämligen *farbror*, *morbror*, *faster*, *moster*, *tant* (och i viss utsträckning *farbror* och *tant* dessutom – i vikande omfattning – från barn till äldre icke-släktingar). Vokativfraser av denna typ kan användas i kombination med satsintegrerat duande:

Faster Elsa, du har ju smutsat ner dig.

[1] Som tilltal till medlemmar i församlingar eller ordnar används ibland *broder/syster* + namn:

Broder Sven-Erik! Vill du föra in gästerna.

§ 14. Substantiv i bestämd form: *chefen!* Vissa substantiv kan användas i bestämd form i vokativfraser:

a) I vardagligt talspråk *grabben*, *killen*, *tjejen*, *gumman* (och med individuell variation enstaka andra):[1]

Ta det lugnt, *grabben*, du är klyftig, låt dem inte mala ner dig. (R)
Du har en skön kropp, alltså, *tjejen*. (R)
Somna inte nu, *pysen*. (R)
Tänk efter nu, *lilla gumman*. (R)

Särskilt i barns språk också *tanten*, *farbrorn*.

b) Titlar och yrkesbeteckningar utan följande namn:[2]

Doktorn!
Visst, *chefen*! (R)
Jo *frun*, det är barnen, stammar Anna. (R)
Vet ni vad jag säger, *herrn?* (R)

Bruket enligt (b) har mest gällt prestigefyllda titlar och är på retur på samma sätt som titel och efternamn (§ 13). Enstaka titlar, t.ex. *chefen*, *fröken* (som inte skiljer på bestämd och obestämd form), *magistern* (och regionalt *läraren*) är dock fortfarande i rätt allmänt bruk (*chefen* också i det militära).

[1] Av släktskapsorden (jfr § 16: a) har vissa vardagliga varianter bestämd form i vokativfraser:

Titta här, {*morsan/farsan/syrran/brorsan/farsgubben*}. Jfr: Titta här, {mamma/pappa}.

När vokativfrasen består av substantiv + efterställt possessivt pronomen (§ 17; Pron. § 24 not 1) står substantivet normalt i bestämd form:

Hör du det, *gumman min*, efter alla år av råslit. (R)

[2] Som satsintegrerade tilltalsord och undantagsvis också som vokativfraser används till medlemmar av kungafamiljen *kungen*, *drottningen*, *kronprinsessan*, *prinsen*, *prinsessan*.

§ 15. Totalitetspronomen m.fl.: ***alla som vill!*** Nominalfraser som innehåller totalitetspronomen (Pron. § 121–134) används ibland som vokativfraser:

Hela klassen, kom hit!
Lycka till *båda två*. (R)
Till bords *alla gäster*! (R)

Med liknande betydelse används också *den* plus relativ bisats (≈ 'alla som, vem helst som'):

Dom som vill, följ med och bada!
Den som läser denna flaskpost! Jag är en flicka på 10 år som gärna vill ha svar.

Också allmänt indefinit pronomen kan användas i vokativfras om en icke närmare angiven person (jfr Pron. § 181):

Ge honom en drink, *någon*. (R)
När dog Karl XII? *Någon?*

§ 16. Substantiv i obestämd form: ***klantskalle!*** Substantiv i obestämd form (utan framförställd eller efterställd bestämning) används i vissa fall som vokativfras:

a) Släktskapsbeteckning om person som tillhör en äldre generation än talaren (jfr Nomfraser § 7: c):[1]

Faster! Mamma! Kom hit.
Ja, *mormor*, det är bra. (R)
Va är det *morfar*, undrar Getrud […] (R)

b) Vissa substantiv i emotionellt laddat tilltal:

Hur skulle det vara med lite mera rosmarin, *älskling*!
Jag kommer nu, *sötnos*. (R)
Klantskalle!
Dummer, du kan väl inte ringa televerket när du inte har nån telefon att ringa på […] (R)
Ska du slå din far *pojkdjävul*! vrålar han. (R)

c) Militära gradbeteckningar:

Löjtnant, vad ska det här betyda?
Har ni varit i Indien någon gång, *sergeant?* (R)
Major, svarade jag, vi utför vår uppgift […] (R)

d) Ett litet antal substantiv om manlig eller kvinnlig person i olika åldrar, särskilt *pojke*, *gosse*, *flicka*, *karl*, *käring*, *gubbe* (varibland *karl*, *käring*, *gubbe* ofta med emotionell laddning). Substantiven används också i pluralis och med svag betoning om flera tilltalade, om vokativfrasen följer efter den mening som uttrycker meddelandet.

Kom hit, {*pojke/gosse/flicka/gubbe*}!
Vad menar ni med det här, {*pojkar/gossar/flickor/gubbar*}?

Skaffa dig erfarenheter, *flicka*, minns att du är ung och har framtiden för dig. (R)
Vi startar en andelssåg här i Lillvattnet, *gubbar*! (R)

Gosse kan dessutom förekomma med drag av interjektion, gärna initialt: *Gosse, vad det är härligt att vara pensionär!*

e) Andra personbeteckningar, oftast i pluralis, används för att ange i vilken roll den eller de tilltalade skall lyssna (jfr § 24: b):[2]

Centerpartister!
Skattebetalare!
Värnamobor!
Vänner!

I singularis används t.ex.:

Ordförande!

[1] *Syster* används som tilltal till sjuksköterska: *Syster! Kom hit. Broder* används som (ofta pastischerande) tilltal i brev till kollega e.d. eller – mest i pluralis – till andra manliga medlemmar i en församling eller ett ordenssällskap: *Bröder, låtom oss bedja.*

[2] Som tilltal används *kamrat* till andra medlemmar i samma förening eller parti:

Kamrater! Vi har svåra uppgifter framför oss i år.

I arkaiserande stil kan också andra substantiv i obestämd form användas som vokativfras:

Skomakare, bliv vid din läst.
Kusk, kör mig till stationen.

§ 17. Nominalfras med possessivt pronomen: *mina damer!, din idiot!* Nominalfraser använda som vokativfraser kan som bestämning ha 1 eller 2 personens possessiva pronomen (*min, din, er* och mindre ofta *vår*). Huvudordet är normalt antingen ett substantiv som också utan bestämning används som karakteriserande vokativfras (§ 16) eller (bara efter 1 personens pronomen) ett egennamn (§ 12).

1 personens possessiva pronomen används framför allt när talaren vill karakterisera relationen mellan sig själv och den tilltalade, och sällan när vokativfrasen framför allt har utpekande funktion. Vokativfraser av denna typ anger normalt positiv inställning till lyssnaren.[1]

Vi ses snart igen, *min* (*lilla*) *flicka*.
Allting blir gott och väl mellan oss *min älskling*. (R)
Min (*kära*) *Jonas*, var har du varit?
Nu ska du gå och lägga dig, *lilla vännen min*.
Mitt herrskap! Sexan är serverad.
Nej, *mina vänner*, en sådan präst kan man inte ha kvar. (R)
Mina (ärade) damer (och herrar)!
Allt ska ju bli ditt en gång, *min kära dotter*.

Mina {*kära/älskade/ärade*} {*åhörare/elever*}, jag vill tacka för det år som gått.
Allas vår (älskade) Jonas!

Vokativfras med 2 personens pronomen anger negativ inställning gentemot lyssnaren (”tillmäle”). Den negativa inställningen måste framgå tydligt av substantivet eller av det framförställda attributet (**Din byråassistent!*). Om ental avses används *din*, om flertal *er*. Kollektivt substantiv används knappast i denna typ av vokativfras.[2]

Din hundturk! Din stockholmska filisté! Din papist! (R)
Din buse! skrek hon allt vad hon orkade. *Ditt odjur, ditt råa svin*! (R)
Du ska inte säja ers nåd, *din dummer*. (R)
Tack ska ni ha *era skitstövlar*, svarade jag […] (R)

*Er idiot! *Dina idioter!
?Ert djävla rövarband!

[1] I tal framför allt till barn används nominalfraser med 1 personens possessiva pronomen också satsintegrerat för att beteckna den tilltalade (jfr Pron. § 27). I denna talsituation kan i stället för *min* genitivisk nominalfras användas för att beteckna talaren, i både vokativisk och satsintegrerad nominalfras:

{*Min/Mammas*} *lilla pojke*, nu ska du sova. Jfr: Nu ska {min/mammas} lilla pojke sova.

[2] Lexikaliserade som underdåniga tilltalsfraser är *Ers Majestät*, *Ers kunglig höghet*, *Ers excellens*, *Ers nåd* m.fl.

ANM. När en nominalfras med 2 personens possessiva pronomen står efter en sats är det ofta omöjligt att avgöra om den skall ses som vokativfras eller som postponerad apposition till subjekt i 2 person:

Tänker du köra nu, *din idiot*.

§ 18. Vokativfras med *snälla, kära, lilla, dumma, bästa*. I vokativfraser av de slag som beskrivs i § 11–14 och § 16 kan huvudordet ha några få värderande attribut med adjektivet eller participet i bestämd form, framför allt *snälla, kära, älskade, lilla* (pluralis: *små*), *dumma* samt (något formellt) *bästa* utan föregående bestämning.[1] Maskulinböjning kan användas när den tiltalade är av manligt kön (*snälle, käre, bäste, lille, dumme*, Adj. § 68). (Adjektivet *lilla* används vid singulara huvudord, Adj. § 44 not 1; vid plurala vokativfraser används *små*.) Värderande adjektivattribut förekommer vid vissa typer av huvudord på följande sätt:

a) 2 personens pronomen (§ 11):

Snälla du, svara. (R)
Dumheter, *kära du*. (R)
Tack *snälla ni*, det var den finaste komplimang som jag har fått på länge! (R)

När nominalfrasen står satsintegrerat är denna konstruktion ogrammatisk:

Jag tycker att (*snälla) du ska sitta i soffan.
Jag har inte träffat (*kära) er på en vecka.

Möjligt men mindre vanligt är *Lilla du!* I barnspråk förekommer konventionellt *Dumma dig!* med huvudordet i ackusativ (men mera sällan ?*Dumma du!*).

b) Egennamn och liknande (§ 12):

{*Kära/Snälla/Lilla/Dumma/Bästa/Älskade*} *Elsa!* Nu får det vara nog.
{*Kära/Snälla/Lilla/Dumma/Bästa*} *faster!* Sitt inte bara här och uggla!
Är det inte chockerande, *kära Doris?* (R)
Godnatt *lilla Kajsa*. (R)
Det är länge sedan det var meningsfullt för er att fråga efter den saken, *bäste Igor*. (R)

Särskilt som inledning i brev, särskilt privatbrev, förekommer {*kära/bästa*} + egennamn. Pejorativt används *jävla* m.fl. svordomar + egennamn som vokativfraser: {*Jävla/Förbannade*} *Elsa!*

c) Titlar + namn (§ 13):

Varsågod, *lilla fru Svensson*.
Snälla doktor Svensson, måste jag ha stödskenan?
Kära tant Stina, det ringde ju på dörren.
Men *bästa fru Olofsson*, utbrister han. (R)
Tack *snälla herr Aronius* för den här pratstunden […] (R)

d) Substantiv i bestämd form (§ 14):

Snälla direktören, låt bli det där.
Bäst du dunstar, *lilla gumman*. (R)
Men *bästa kyrkoherden*! Vad har det med saken att göra?

Vid substantiv som används i vardagligt talspråk (§ 14: a) är *lilla* frekvent före *gumman*, men i övrigt förekommer sällan attribut. Vid titlar och yrkesbeteckningar (§ 14: b) torde endast *snälla* förekomma med någorlunda frekvens.

e) Substantiv i obestämd form (§ 16):

Kära mamma!
Kära kolleger!
Bäste bror!
Dumma karl!
Kom nu, *små barn*.

Här förekommer liksom under (b) *jävla, förbannade, älskade* m.fl.: *Förbannade klantskalle!* Även t.ex. (*högt*) *ärade*: *Högt ärade värnamobor!* Substantivet *vän* står sällan ensamt som vokativfras men ofta föregånget av *kära, snälla, lilla* samt även *gamla*:

Du ska bli stor och stark, *lille vän*. (R)
Snälla vän, det tror jag aldrig … (R)
Hjärtligt tack, *gamle vän*. (R)

Lexikaliserat (något ålderdomligt) förekommer också *gamle gosse* (till vuxen manlig kamrat) samt (utan värdering) *unge man* (från äldre till yngre).

Konstruktioner enligt (e) är ogrammatiska som satsintegrerade nominalfraser (**Jag ska träffa lilla vän, *Nu kommer bästa värnamobor*).

[1] *Lilla* kan i vissa fall stå efter huvudordet (om detta är substantiv eller egennamn): *gosse lilla, Anders lille.*

Snälla och – mindre ofta – *kära* används också utan huvudord: *Öppna fönstret, snälla! Men kära, har du smutsat ner dig så. Snälla* har lexikaliserats, närmast som interjektion, för att markera en uppmaning som en vädjan (Huvudsatser § 44: b). Också *kära* har ofta denna funktion eller åtminstone funktionen att allmänt göra uppmaningen mindre brysk. *Kära* (och *kära nån*) har lexikaliserats som interjektion också för att signalera förvåning: *Kära* (*nån*), *vad hände nu?*

ANM. Nominalfraser med svordomar som *jävla, förbannade* används rätt ofta om icke närvarande personer: *Vad har hon nu ställt till med? {Jävla/Förbannade/Jävla förbannade} käring!* Attributets bestämda form trots avsaknad av bestämd artikel och bestämd form av substantivet tyder på att uttrycket skall uppfattas som en vokativfras utslungad som om personen i fråga vore en närvarande lyssnare.

Vokativfras som led i komplex mening § 19–21

§ 19. Vokativfras som delmening i en komplex mening. Vokativfrasen står antingen som enkel självständig mening, i tal med egen prosodi och i skrift med avslutande stort skiljetecken, vanligen utropstecken (t.ex. *Barbro!*), eller som delmening i en komplex mening tillsammans med en eller flera andra delmeningar (huvudsatser, interjektionsfraser, huvudsatsekvivalenter). I det senare fallet är vokativfrasen vanligen asyndetiskt sidoordnad med den andra delmeningen (de andra delmeningarna). I tal hålls delmeningarna ofta ihop av en gemensam prosodi (jfr § 21), och vokativfrasen förhåller sig prosodiskt till delmeningen som ett fritt initialt eller finalt annex. Om den andra delmeningen är satsformad kan vokativfrasen då ses som stående i dess yttre sats. Vokativfrasen kan också stå inskjuten i den andra delmeningen (§ 20). I skrift skiljs vanligen vokativfrasen från den andra delmeningen med ett komma.

Kom nu *Eva*! (R)
Eva, hjälp mig! (R)
Å, *mamma*, titta vad den gamla tanten gjorde. (R)
Nå, *Marcus Larsson*, är du nöjd med ditt liv och beredd att följa mig? (S)
På köksbordet låg en lapp: Jag har rest, *Eva*. (R)
Nu blir du ju ensam igen, *mamma*, utbrister Elfrida förtvivlad. (R)
Ert fall, *herr Stil*, har förelagts sociala distriktsnämnden. (R)

Vokativfrasen kan föregås av konjunktion: *Men Barbro!* Detta är rätt vanligt om vokativfrasen bildar en komplex mening tillsammans med en följande delmening,

och konjunktionen hänför sig då främst till denna delmening, varvid vokativfrasen närmast liknar ett inskott i denna (jfr § 20).[1]

Och *du*, be Eilert ta bollar med sej. (R)
Men *Eva*. Du är ju bara ett barn själv, sa Tony […] (R)
Eller *Kalle*, vad säger du?

[1] Om vokativfrasen däremot avslutar en komplex mening föregås den knappast av konjunktion:

*Det blir rätt dyrt, men *Lasse*.
?Så sött, men *Barbro*!

Inte heller inleds en delmening som bildar en komplex mening med en föregående vokativfras så ofta av konjunktion:

?*Lasse*, men det blir rätt dyrt.
?*Barbro*, eller vad säger du?

ANM. Strukturer av typen *Du Kalle! Anders raring!* räknas i denna grammatik som en enda vokativfras med huvudord och apposition (jfr § 11–12, Nomfraser § 65–70).

§ 20. Inskjuten vokativfras. Vokativfrasen kan i vissa fall skjutas in i en annan mening:

a) I gränsen mellan utvidgad och inre sats, dvs. efter initiala annex av olika slag eller före finala annex av olika slag:

Den där faxen, *Jonte*, den blev visst aldrig beställd.
Andersson, *du*, han har det bra ställt nu.
Om det här går vägen, *Lotta*, då är alla våra bekymmer ur världen.
Den där faxen, *Jonte*, har du beställt den?
Om någon ringer, *älskling*, säg då inte vart jag har gått.
Uppriktigt talat, *min kära Veronika*, du ska nog låta bli.
Vad som än händer, *Vincent*, stugan säljer jag inte.
Den blev visst aldrig beställd, *Jonte*, den där faxen.
Du ska nog låta bli, *Veronika*, uppriktigt talat.

b) Inuti den inre satsen, efter led som har en viss semantisk och prosodisk tyngd:

Nu har vi arbetat, *Rolf*, i fjorton dagar med den här väggen.
Nu har vi arbetat i fjorton dagar, *Rolf*, med den här väggen.
När vi nu, *Rolf*, äntligen har bestämt oss, kan vi väl börja med detsamma.

Däremot knappast t.ex.:

?I dag blir, *Rolf*, vi nog färdiga med arbetet.
?I dag blir vi, *Rolf*, nog färdiga med arbetet.

§ 21. Obetonad vokativfras i komplex mening. När vokativfrasen står i komplex mening har vanligen båda delmeningarna full betoning, men ibland har vokativfrasen tillsammans med den andra delmeningen en gemensam prosodisk kontur. Vokativfrasen har då svagare betoning än den andra delmeningens starkast betonade led.

0Kalle, ˈvad 0är 0det ˈhär?
0Gå 0och ˈköp 0oss 0lite ˈmjölk, *0Kalle*!

När vokativfrasen är inskjuten i en annan mening (§ 20), är den nästan alltid obetonad på detta sätt, dvs. den har lägre tonhöjd och svagare betoning än de kringliggande leden:

Den där faxen, *0Jonte*, den blev visst aldrig beställd.
I dag, *0Rolf*, blir vi nog färdiga med arbetet.

I skrift motsvaras den svagare betoningen vanligen av att vokativfrasen ingår i samma grafiska mening som den andra delmeningen. Därvid avskiljs normalt vokativfrasen med komma. Den grafiska meningens avslutande (stora) skiljetecken bestäms av den andra delmeningen även i de fall då vokativfrasen står sist.

Vokativfrasens betydelse § 22–25

§ 22. Översikt. Vokativfrasens grundläggande betydelse är utpekandet av den tilltalade och påkallandet av hans uppmärksamhet; talaren vill ange för den eller de tilltalade att han vänder sig till just honom respektive dem:

Lotta (*och Anders*)! Kom och hjälp mig!

Vokativfrasen används ofta samtidigt i andra syften. Ibland dominerar dessa därför att talaren i själva verket redan kan påräkna den tilltalades uppmärksamhet. Sålunda kan talaren utnyttja nominalfrasens semantiska innehåll för att (mer eller mindre seriöst) karakterisera lyssnaren:

Idiot!
Partivänner!

Talaren kan också använda vokativfrasen pragmatiskt, t.ex. som en signal att han vill ta över ordet eller för att ange artighet gentemot samtalspartnern och liknande:

Mamma, det där tror du inte själv på.
Men det tror du väl inte ens själv på, mamma.

§ 23. Utpekande betydelse. Talaren anger med vokativfrasen vem av flera möjliga adressater som skall uppfatta sig som tilltalad. Vanligen påkallar han samtidigt dennes uppmärksamhet. Det vanligaste sättet är att använda egennamn:

Tord! Någon har tagit min bok.
Förlåt mig, *Tord*. Vill du räcka mig telefonkatalogen?

Numera dominerar förnamn i den utpekande användningen. Fortfarande kan förnamn uppfattas som en lätt intimitetsmarkör, vilket kan medföra att talaren i vissa sammanhang undviker vokativfras (och ersätter med t.ex. *Ursäkta!* + kroppsspråk) eller använder förnamn + efternamn (*Tord Johansson, vill du räcka mig telefonkatalogen?*). Symmetrisk användning av enbart efternamn (utan titel) förekommer främst i vissa mansdominerade arbetsgemenskaper (t.ex. mellan värnpliktiga, på vissa arbetsplatser). Asymmetrisk användning av enbart efternamn (av överordnad till underordnad) torde mest förekomma i militära sammanhang från befäl till menig. Bruket av titel + efternamn är starkt på retur (§ 13).

I vissa sociala sammanhang förekommer enbart titel eller yrkesbeteckning, t.ex.:

Fröken! Magistern! [av barn i de lägre skolåren till lärare]
Syster! [till sjuksköterska]
Fröken! Hovmästarn! [på restaurang]
Chefen!

En utpekande vokativfras står vanligtvis antingen som en självständig mening eller bildar tillsammans med en följande delmening en komplex mening:

Tord! Rita har ringt.
Tord, Rita har ringt.

Vokativfrasen kan också tillsammans med en föregående delmening bilda en komplex mening, särskilt om den föregående delmeningen är kort: *Rita har ringt, Tord*. I skolan kräver en pedagogisk tradition att vokativfrasen följer efter frågan för att alla elever preliminärt skall känna sig tilltalade och fundera över svaret:

Vad kan nu Karl XII ha haft för tanke med att anfalla Norge? *Tord!*

Mycket ofta finns det bara en möjlig adressat, dvs. talaren påkallar den tilltalades uppmärksamhet men behöver inte peka ut honom. Också i sådana fall är det emellertid hövligast att använda en särskiljande vokativfras såsom ett egennamn. Det icke särskiljande *du* uppfattas ofta som mindre hövligt, och klart mindre hövliga är i de flesta sammanhang interjektionsfraser som *Hallå! Pst!*[1]

Beroende på situationen används uppmärksamhetspåkallande vokativfras med eller utan följande mening för att varna, förebrå, uttrycka beundran eller förtjusning etc.:

Ulrika! (Se upp för bilen!)
Ulrika! (Sitt inte och sov!)
Ulrika! (Vilken fantastisk efterrätt!)

I sådana användningar visar vokativfrasen en vag övergång till funktion som samtalsreglerande signal (§ 25). Jämför t.ex. förebrående vokativfraser som *Men Tord!* (§ 25: c).

[1] Om talaren inte vet vad den tilltalade heter kan han gripa till en beskrivning av honom med 2 personens pronomen plus bestämning eller deixis:

{*Du som står bakom pelaren!/Du där!*} Varför kommer du inte fram?

Ett sådant tilltal uppfattas dock inte alltid som hövligt. Ofta tillgrips också här indirekta metoder, t.ex. en interjektionsfras i förening med blickkontakt: *Ursäkta! Hej!* Vokativfrasen *Min herre!* har uppfattats som ålderdomlig men verkar etablera sig på nytt i hövligt tilltal till t.ex. kunder.

§ 24. Karakteriserande betydelse. En nominalfras kan väljas som vokativfras i första hand för att karakterisera lyssnaren och i mindre grad eller inte alls för att utpeka honom. Med flytande gränser kan följande tre kategorier urskiljas:[1]

a) Talaren anger en negativ eller positiv attityd till lyssnaren:

Din (d)jävel!
Era sakramentskade dumbommar!
Klantskalle!

Min älskade vän!
Älskling!

Hit kan också räknas egennamn föregångna av ett ofta konventionellt använt attribut *kära*, *snälla*, *bästa*, *älskade* (jfr § 18), ibland med bevarad utpekande betydelse:[2]

Kära Elsa! [t.ex. i brev]
Snälla Elsa, stäng av radion.

Ibland riktas vokativfraser (som anger den talandes känslor inför den referent som anges med vokativfrasen) till icke animata eller icke närvarande referenter:

Förbannade dator!
Älskade Elsa, om du ändå vore här och kunde höra mig.

b) Lyssnaren får en roll anvisad. Talaren anger med vokativfrasen i vilken egenskap som lyssnaren tilltalas. Som vokativfras fungerar här framför allt plurala nominalfraser som inleder det yttrande som talaren riktar till lyssnarna.

Skattebetalare!
Professorer!
Ärade akademiledamöter!
Hallå, *alla halkränande bilister*!

Men också singulara nominalfraser förekommer, dels i sidoordningar som sammantaget refererar till flera lyssnare, dels också eljest:

Fru undervisningsminister, herr kansler, herr rektor, mina damer och herrar!
Östgöte i förskingringen!

c) Lyssnarens status eller relation till talaren bekräftas. Talaren påminner med vokativfrasen om lyssnarens position antingen allmänt eller i relation till talaren.

När denna funktion dominerar placeras vokativfrasen ofta inuti eller efter uttrycket för en annan språkhandling.

Det problemet kan vi nog inte blunda för, {*faster/direktörn/mina herrar*}.
Jag vill därför, *herr talman*, med detta yrka bifall till reservationen i socialförsäkringsutskottets betänkande nr 19. (S)
Min son, nu är du snart mogen att ta över firman.
Ers Majestät! Kära pappa! Myndighetsdagen innebär en stor förändring för alla […] (T)
Chefen för Fortifikationsförvaltningen [i brev]
Bäste broder! [i brev]

Med tilltals- och omtalsskickets förenkling från omkring 1970 (Pron. § 27) har behovet av sådana markeringar minskat. Tidigare kunde det t.ex. vara viktigt att markera duskap med pronomen, förnamn eller annan markering. Många personer använder dock fortfarande en vokativfras bestående av *du* eller av lyssnarens förnamn för att markera personlig bekantskap och intimitet (dvs. också där utpekning av lyssnaren är överflödig eller där lyssnarens uppmärksamhet inte behöver påkallas).

Då, {*du/Niklas/broder*}, ska vi fortsätta med varmrätten.
Hej *Ruth*!
Då föreslår jag, *Ruth*, att du funderar ett slag till.

[1] Tilltal i brev regleras av konventioner som dock inte uppehålls alldeles strikt och dessutom ändras i rätt rask takt. För brev till myndigheter finns officiella föreskrifter med tydligt styrande effekt, och även tilltalet i affärskorrespondens torde till viss del styras av handböckers anvisningar. Också det muntliga tilltalet är rätt starkt konventionellt reglerat i offentliga sammanhang, t.ex. sammanträden, och finns beskrivet i handböcker. I viss mån kan också upplysningar om muntligt och skriftligt tilltal inom privatlivet hämtas ur etikettsböcker; sådana har knappast längre någon normerande kraft utan fungerar i bästa fall som goda beskrivningar.

[2] Om lexikaliseringen av *snälla* i en pragmatisk betydelse av vädjan se Huvudsatser § 44: b (jfr § 18 not 1 ovan).

§ 25. Samtalsreglerande signal. Utpekande eller karakteriserande vokativfraser kan samtidigt användas för att reglera samtalet. Vokativfrasens deskriptiva innehåll kan då vara tunt. Frasen utgörs typiskt av ett andra personens pronomen, eventuellt med ett egennamn som attribut: *Du Kalle!*

Särskilt i följande fall kan vokativfraser användas för att reglera samtalet (varvid (c) kan kombineras med (a) eller (b)):

a) Turtagning: Talaren markerar att han vill ta sin tur i samtalet och använder vokativfrasen för att fästa den tidigare talarens uppmärksamhet på detta. Vokativfrasen kommer då oftast först i yttrandet.

{*Lars-Erik/Du*}, det åskade inte alls i Malmö i går.

Talaren går alltså till väga på samma sätt som när han inleder ett samtal och påkallar den tilltalades uppmärksamhet med en vokativfras (§ 23).

En vokativfras kan också markera att talaren avslutar sin tur. Då kommer den sent i yttrandet.

Jag vann i två raka set. Det *du, Lars-Erik*!

b) Kontakt: Talaren markerar att han vill vidmakthålla kontakten med lyssnaren och använder vokativfrasen för att hålla kvar hans uppmärksamhet. Vokativfrasen kommer då gärna inuti talarens yttrande.

Sen hände det inte så mycket på kvällen. Men dan därpå, *Lisbet*, må du tro att vi blev överraskade.

c) Oväntad vändning: Talaren markerar att han säger någonting som är mindre väntat i sammanhanget.[1]

– Jag pratade med Anton Persson i går. – *Du*, vilket snyggt hår han har.
– Hur mycket är klockan, är hon över två? – *Du*, hon är redan tre.
– […] Jag tycker dom kör samma program om och om igen. – Jo, det är nog sant… – *Du*, jag tycker vi tar och berättar lite om oss själva. (R)

Sådan markering förekommer även inuti yttrande:

Han är lite tjock och så. Men *du*, vilket vackert hår han har!
Många av mina kompisar gillar henne. Och *du Johan*: hon är väldigt duktig.
Vi kan väl gå på bio i kväll. Eller *du*: vad skulle du säga om att försöka få tag på teaterbiljetter?

Det kan handla om att talaren vill markera en plötslig idé, men inte sällan vill han med vokativfrasen bekräfta intimiteten med lyssnaren och på det sättet mildra effekten av en språkhandling som eljest kunde verka alltför brysk genom att ifrågasätta lyssnarens bedömning (en invändning), förebrå honom eller ställa krav på honom (en vädjan eller t.o.m. en befallning; jfr Huvudsatser § 41). Vokativfrasen föregås ofta av konjunktionen *men*.

– Nu är nog bullarna färdiga. – {Men *Elsa*, det kan dom väl inte vara. / Men det kan dom väl inte vara ännu, *Elsa*.}
– Jag har gjort slut med Lars-Erik. – Men *Elsa*! Hur kunde du göra så?
Jag måste tvätta upp det här först. Men {*du/snälla Elsa*}, kan du inte sätta på kaffet så länge.

[1] I alla de funktioner som exemplifieras under (c) förekommer interjektionen *hördu*, ofta som ett annex framför en vokativfras. *Hördu* används i samtal mellan närstående.

– Hur mycket är klockan, är hon över två? – {*Hördu* (*du*), hon är redan tre. / Hon är redan tre, *hördu* (*du*).}
Vi kan väl gå på bio i kväll. Eller *hördu* ({*du/Elsa*}), vad skulle du säga om att försöka få tag på teaterbiljetter?

Jag måste tvätta upp det här först. Men *hördu* ({*du/Elsa*}), kan du inte sätta på kaffet så länge.

Särskilt centralsvenskt kan *hördu* användas som allmän markering av att talaren accepterar sin tur:

– Hur mycket är klockan? – *Hördu*, hon är tre.

Huvudsatsekvivalenter § 26–47

§ 26. Översikt. En självständig mening kan i vissa fall bestå av en eller flera fraser av en typ som eljest fungerar som satsled och kan utgöra primära led i en sats, t.ex. nominalfraser, prepositionsfraser, adjektivfraser.

Man kan skilja mellan å ena sidan sådana huvudsatsekvivalenter som består av ett obligatoriskt led (till vilket ofta därutöver kan fogas ett eller flera optionella led) och å andra sidan sådana huvudsatsekvivalenter som består av två obligatoriska led (till vilka ofta därutöver kan fogas ett eller flera optionella led). I denna grammatik kallas de båda typerna för enledade respektive tvåledade huvudsatsekvivalenter.

Hitåt!
Om detta är riktigt så lycklig resa!

Jag biskop!
Om detta är riktigt så varför vänta?

Enledade huvudsatsekvivalenter § 27–36

§ 27. Översikt. Den enledade huvudsatsekvivalenten kan liksom huvudsatsen användas för att uttrycka olika språkhandlingar. I vissa fall framgår språkhandlingsbetydelsen av huvudsatsekvivalentens form, nämligen om den utgörs av ett expressivt eller interrogativt led. Ett expressivt led (t.ex. *vilken tur!*, Huvudsatser § 91: c) står ofta som egen mening, förmodligen lika ofta som det är satsbas i en expressiv sats. I de flesta fall anger emellertid inte ekvivalentens struktur dess språkhandlingsfunktion, utan denna framgår bara mer eller mindre tydligt av talsituation, eventuell kontext samt intonation respektive interpunktion. Exempel på enledade huvudsatsekvivalenter i olika språkhandlingsfunktioner:

påstående: Nödutgång [skylt]
sökande fråga: Vilken våning?
underställande fråga: Köpa båt?
uppmaning: Hitåt!
önskan: Den som kunde ta ledigt i eftermiddag!
uttryckande av känsla: Så utmärkt!

I de fall då en huvudsatsekvivalent ensam kan användas med olika språkhandlingsfunktioner kan ibland ett annex eller en interjektionsfras tillfogas som visar eller antyder vilken språkhandling som avses:

Dagens Nyheter, alltså. [påstående]
Dagens Nyheter, tack. [uppmaning]
Dagens Nyheter, va? [fråga]

Benägenheten att använda enledade huvudsatsekvivalenter i stället för huvudsatser är olika stark i olika stilarter. I vissa skriftliga genrer, såsom texter på skyltar och anslag, är huvudsatsekvivalenter lika normala som meningar med satsform. Också rubriker utgörs ofta av enledade huvudsatsekvivalenter. I många former av talat språk, liksom ofta i skönlitteratur, finner man ett inte helt obetydligt inslag av huvudsatsekvivalenter, om än de flesta meningarna har satsform. I text som har saklig inriktning och är utformad i neutralt eller formellt skriftspråk används däremot huvudsatsekvivalenter mycket restriktivt, och nästan alla meningar har satsform.

I de flesta fall kan en huvudsatsekvivalent visserligen mer eller mindre naturligt parafraseras med en huvudsats där den fras som utgör ekvivalenten ingår som primärt satsled (vanligast predikativ eller objekt), men parafrasen kan åtminstone lexikalt göras på flera olika sätt, och det finns inte någonting i kontext eller talsituation som utpekar en unik supplering. Därigenom skiljer sig huvudsatsekvivalenterna från de konstruktioner vilka i denna grammatik redovisas som ellipser (Ellips § 1). Många uttryck är dock gränsfall och kunde redovisas antingen som ellipser eller som huvudsatsekvivalenter.

En enledad huvudsatsekvivalent som utöver det obligatoriska ledet också innehåller ett optionellt led har till skillnad från den tvåledade huvudsatsekvivalenten följande typiska egenskaper: leden kan förekomma i olika kombinationer som inte är starkt konventionaliserade, det optionella ledet förhåller sig, utan att på något tydligt sätt vara syntaktiskt underordnat, ungefär som ett adverbiellt led till det obligatoriska, språkhandlingen är knuten främst till det obligatoriska ledet och kan variera på samma sätt som för andra huvudsatsekvivalenter som består av bara ett led, och ordningsföljden mellan leden är inte helt fast. (Jfr § 37.)

Struktur § 28–29

§ 28. Det obligatoriska ledets struktur. En enledad huvudsatsekvivalent består av en fras som annars fungerar som satsled i en sats:

a) Nominalfras:

Inga onödiga detaljer. (R)

Nominalfrasen är den enledade huvudsatsekvivalentens vanligaste struktur. Den har samma form som när den står som primärt satsled, vilket betyder att huvud-

ordet normalt står i grundkasus (jfr Nomfraser § 81). Som huvudsatsekvivalent är nominalfrasen ofta indefinit utan obestämd artikel eller annat kvantitetsattribut (naken nominalfras, Nomfraser § 30):

Nödutgång [skylt]
Snygg spark, va.

b) Prepositionsfras:

TILL TÅGEN

c) Adjektiv- eller participfras:

Nymålat
Utmärkt!
Så mycket bättre!

Adjektiv- eller participfrasen har samma ordföljd som när den står som predikativ eller adverbial. Nästan alltid är den böjd i singularis neutrum obestämd form (eller står i komparativ). Andra böjningsformer väcker lättare föreställningen om ett nominalt led betecknande adjektiv- eller participfrasens predikationsbas, och konstruktioner med sådant huvudord uppfattas därför gärna som resultat av ellips: *Ny för i år. Lämpliga som sportskor*.

d) Adverbfras:

Ut!

e) Infinit verbfras:

Att fara nära tolv mil bara för lite lax! (R)
Sälja stugan? Aldrig.

Oftast har verbfrasen formen av en infinitivfras (med eller utan infinitivmärke).

ANM. 1. När icke-lexikaliserade finita verbfraser ensamma utgör meningar, analyseras de naturligast som ellipser: *Kommer strax*.

ANM. 2. Af-satser fungerar i likhet med de angivna frastyperna vanligen som led i satser. Vissa typer av af-satser kan utgöra självständiga meningar med speciella språkhandlingsfunktioner och hade också kunnat uppfattas som huvudsatsekvivalenter men redovisas i denna grammatik som huvudsatser av olika slag:

a) Inledda med subjunktionen *om* eller *bara* och med primär betydelse av önskan (Huvudsatser § 101, 102: a):

Om han ändå ville komma!
Bara han får sälja!

b) Inledda med subjunktionen *att* och med primär betydelse av känslouttryck (Huvudsatser § 91: a):

Att det ändå blev så galet till slut!

c) Inledda med subjunktionen *som* och med primär betydelse av känslouttryck (Huvudsatser § 91: b):

Som jag har jagat dig!

d) Inledda med expressiv satsbas och med primär betydelse av känslouttryck (Huvudsatser § 91: c):

Så galet det ändå blev till slut!

När af-satser förekommer ensamma som titlar på böcker, filmer etc. fungerar de med avseende på syntaktisk funktion närmast som en viss typ av egennamn:

Om kriget kommer (S) [titel på broschyr] Jfr: ”Om kriget kommer” finns visst inte mer.
Innan dagen gryr (S) [filmtitel] Jfr: Jag ska gå på ”Innan dagen gryr”.
När Gahn upptäckte Scheele på Lokks apotek (S) [rubrik i tidskrift]
Hur datorer fungerar (S) [boktitel] Jfr: Kan jag få två exemplar av ”Hur datorer fungerar”?

§ 29. Optionella led i den enledade huvudsatsekvivalenten. De optionella leden som fogas till det obligatoriska ledet i en huvudsatsekvivalent utgörs av ett eller flera adverbiella led. Dessa motsvarar satsens fria adverbial, fria predikativ, satsadverbial eller vissa slags bundna adverbial, främst riktningsadverbial. De kan (utan egentlig betydelseskillnad) stå antingen efter eller före det obligatoriska ledet, även om ibland en viss ordföljd föredras.

Svag is vintertid. Vintertid svag is.
Dans i afton. I afton dans.
På västfronten intet nytt. Intet nytt på västfronten.
Ett oljetryck på väggen. På väggen ett oljetryck.
Kan han inte det, så mycket värre (för henne). Så mycket värre (för henne), om han inte kan det.
Ett fyrfat som spis. Som spis ett fyrfat.
Alltså bordläggning? Bordläggning alltså?
En guldklocka till kamrern. Till kamrern en guldklocka.

§ 30. Distribution. De enledade huvudsatsekvivalenterna kan tillsammans med en föregående eller efterföljande delmening (t.ex. en huvudsats, interjektionsfras, vokativfras eller annan huvudsatsekvivalent) bilda en komplex mening. Exempel på asyndetisk kombination:

Usch, *en spindel*!
Hammaren, Kalle!

Exempel på samordning med utsatt konjunktion:

Det verkar ha varit en spännande match, och *slutresultatet?*
En svordom till och du åker ut. [§ 32: e]
Fin bil, men vad kostar den?
Va? *Öppet* men *ingen personal?*

Betydelse § 31–36

§ 31. Förhållandet mellan struktur och betydelse. Det finns i de flesta fall ingenting i den enledade huvudsatsekvivalentens struktur som visar vilken språkhandlingsfunktion den är avsedd att ha. Den består ju av en enda fras som annars är användbar i vilken satstyp som helst (och därmed för vilken språkhandling som helst). Undantag härifrån är framför allt sådana fraser som eljest fungerar som satsbaser i huvudsatser och där med sin struktur visar vilken språkhandling som huvudsatsen prototypiskt har. Detta gäller expressiva och interrogativa led, som alltså har primär betydelse av känslouttryck respektive sökande fråga när de står som huvudsatsekvivalenter. Mellan dessa båda ledtyper finns rätt stor homonymi: *vilket svar* kan exempelvis vara antingen ett känslouttryck eller en fråga. Oftast visar dock prosodin respektive interpunktionen vilken språkhandling som avses i de fall då ekvivalenten annars skulle vara pragmatiskt flertydig.

Några helt klara grammatiska eller lexikala begränsningar för vilka huvudsatsekvivalenter som får användas till vilka språkhandlingar verkar det inte finnas. Däremot är vissa mönster mera konventionaliserade än andra och ofta mer eller mindre starkt bundna till särskilda genrer, stilnivåer eller uttrycksmedel (tal- eller skriftspråk). I det följande redovisas ett antal sådana mönster, fördelade efter de typer av språkhandlingar som eljest har särskilda syntaktiska uttryck i form av olika huvudsatstyper (Huvudsatser § 6). Området är inte systematiskt utforskat, och någon fullständighet i redovisningen eftersträvas inte.

I sin intonation respektive interpunktion torde de enskilda huvudsatsekvivalenterna normalt ansluta sig till den satstyp som eljest uttrycker språkhandlingen. I skriftspråksgenrer som skyltar och rubriker där påståenden ofta saknar avslutande skiljetecken (jfr Huvudsatser § 4 not 2) gäller detta också för huvudsatsekvivalenter med påståendefunktion. Intonationen respektive interpunktionen kan bidra till att göra ekvivalentens språkhandlingsfunktion tydlig när det konventionella mönstret inte är entydigt nog. Den avsedda språkhandlingen kan därutöver framgå mer eller mindre tydligt av talsituationen och av kontexten, i den mån det finns en sådan (många ekvivalenter utgör egna texter).

§ 32. Påståendebetydelse. Enledade huvudsatsekvivalenter används i vissa fall för att uttrycka olika slag av påståenden på liknande sätt som deklarativa huvudsatser (Huvudsatser § 18). Här ges några vanliga fall, från tydlig deixis (a) över mera indirekt deixis (b)–(c) till huvudsakligen textberoende (d)–(h). Vanligast är att ekvivalenten har formen av en nominalfras.

a) Ekvivalenten anger att en referent är närvarande eller att ett sakförhållande råder i situationen. Denna typ av deixis är vanlig i texter som är skrivna på det föremål som utgör textens predikationsbas.

text på etiketter: Honung [Jfr: Burken innehåller honung.]

text på skyltar: Kontor [Jfr: Detta är ett kontor.], Utförsäljning [Jfr: Här pågår

utförsäljning.], Till stranden [Jfr: Detta är vägen till stranden.], Öppet [Jfr: Det är öppet här på restaurangen.]

inskrifter: Fingal Olsson [Jfr: Här vilar Fingal Olsson.]

illustrationstexter: Örebro slott [Jfr: Denna bild föreställer Örebro slott.]

I tal (och i viss mån i skrift) förekommer t.ex.:

presentationer: Bo Jönsson [Jfr: Jag heter Bo Jönsson.]. Min svärson [Jfr: Detta är min svärson.]

Rubriker och titlar på böcker, filmer etc. kan ofta på ett friare sätt ange att referenten eller sakförhållandet har aktualitet i situationen eller den vidare kontexten:[1]

Dyrt EG-medlemskap (S) [tidningsrubrik]
Värd att rädda (S) [tidningsrubrik]
Överkörd av två tåg (S) [tidningsrubrik]
I lönepolitikens Babels hus (S) [tidningsrubrik]

Det obligatoriska ledet kan vid sin sida ha ett optionellt led som anger att någon eller något finns eller äger rum på en viss plats eller vid en viss tidpunkt:

Svag is vintertid. [skylt]
I afton dans. [anslag]

Om rubriker av typen *Högerkrock i kurva* se § 47.

b) I speciella skriftliga genrer, liknande dem under (a), kan ekvivalenten ange den ofta animata referent som har särskild anknytning till närvarande föremål, plats etc.:

märkning o.d.: Johan Andersson [Jfr: Denna bok tillhör J. A.]

skyltar: Camilla och Jonas [Jfr: Här bor C. och J.], {Personal/För personal} [Jfr: Denna dörr är för personal.]

adresser: Svenska Akademien [Jfr: Detta brev skall till Svenska Akademien.]

underskrifter: Signe Hultberg [Jfr: Detta är skrivet av Signe Hultberg.]

Ett optionellt led kan ange tid, föremål eller plats som det obligatoriska ledet har anknytning till. (Ekvivalenter av denna typ kan svårligen skiljas från tvåledade.)

Dr Månsson torsdagar 18–21 [skylt]

Typen förekommer ofta som text till bilder:

Frontkämpar i sin ”korsu” på den hårt ansatta Taipalefronten. (S)

c) Ekvivalenten kan aktualisera en bekant referent eller ett bekant sakförhållande:

Ja visst ja, *mina handskar*.

d) Ekvivalenten kan hänföra sig till en tidigare nominalfras (ungefär som en lösryckt apposition) och lyfta fram en egenskap hos nominalfrasens referent för

att därigenom aktivera vissa associationer till eller reaktioner mot referenten. Denna avsikt markeras gärna med en stereotyp samordnad struktur där det senare ledet är betydelsesvagt.

Men lilla gulliga Eva-Mi, du kan väl redan snacka? *Kurator och allting* […] (R)
Att inte folk reflekterar själva, det tycker jag är konstigt. *Fackanslutna och så.* (T)

e) En indefinit nominalfras (ofta med angivelse av en minsta nödvändig kvantitet) kan som huvudsatsekvivalent ange en händelse som föregår och eventuellt är tillräcklig förutsättning för att det skall bli som det sägs i en additivt samordnad följande delmening:

En halvtimmes promenad till och vi är framme. Det lovar jag.
En kort bön och så var mötet över.
Tre hörnor och det blev straffspark.
{*En svordom till/En enda svordom*} och du åker ut.

Vid motsvarande konstruktion med disjunktiv samordning anger huvudsatsekvivalenten något som är en förutsättning för att det inte skall bli som sägs i den disjunktivt samordnade delmeningen (jfr också § 33: e).

En veckas uppehåll i regnandet nu eller också ruttnar hela höskörden bort.

f) Framför allt i skönlitteratur men också i talspråk kan ekvivalenter beskriva element i en aktuell situation, ofta i en uppräkning av uttryck som betecknar referenter vilka sammantagna karakteriserar situationen:[2]

En modern trästol, svängd för ryggen, ett lågt nattduksbord med en vit telefon, en Buffetreproduktion på väggen, en högspegel, fyrkantig och utan ram, och en bokhylla. (R)

Vattenbufflarna alldeles stilla, djupt i det grå vattnet. En öde sandstrand, långa, smala båtar högt uppdragna, näten i drivor över relingskanten. Kvällssol över ett risfält, människor på huk i arbete, jordbruk som på en kolonilott, för hand, planta för planta. Fattigmans krogar på trottoaren i Honcai, gästerna på låga pallar kring ett bord som är en planka, en fotogenlykta, ett fyrfat som spis, prat och dofter. Skolflickor i flockar på cykel, skira vita skoluniformer, koketta hattar, fnitter. En flatbottnad båt på drift under bron över den stora floden, två små barn, en gammal kvinna; alla skrattar och vinkar. En tyst färd med cykelriksha under alléernas djupa skugga i Hanoi, fransk kolonialarkitektur i förfall, en stad i åldrande behag. (S)

g) Vissa satsadverbial används ofta som svarsord (Satsadvl § 3, 17; sådana uttryck kan också betraktas som ellipser, Ellips § 18):

– Kommer han hem snart? – {*Säkert/Kanske/Antagligen/*Nog*}.
– Blir hon färdig till jul? – {*Inte/Ingalunda/Knappast*}.

h) Vissa samordningar används som icke-satsformade delmeningar i konstruktion med en följande delmening. De båda delmeningarna står i adversativ relation till varandra. (Kompl. men. § 9: b, Samordn. § 16: 3.)

{*Trevlig och trevlig/Trevlig eller inte*}, han verkar i alla fall effektiv.

[1] Tidnings- och tidskriftsartiklar samt i ännu högre grad böcker, filmer etc. kan ha rubriker eller titlar som primärt meddelar vad artikeln etc. heter och endast sekundärt informerar om verkets innehåll.

Fjärrvärme (S) [boktitel]
En kvinnas doft (S) [filmtitel]
Evigt ung (S) [filmtitel]
Tillbaka till dig (S) [boktitel]
Leva livet (S) [boktitel]

[2] Nominala huvudsatsekvivalenter i lyriskt språk som närmast har betydelse som under (f) kan ibland framställas som aktualiseringar av redan bekanta referenter eller sakförhållanden enligt (c), t.ex. genom definit form på nominalfrasen:

Tystnaden, trötthet*en* och / uppgivenhet*en* inne i mig / inför Sovjetunionens / ockupation av Afghanistan (S)

ANM. Det är tveksamt om det första samordningsledet i konstruktioner som de vid (e) eller (h) kan betraktas som en huvudsatsekvivalent, eftersom det knappast kan sägas uttrycka en självständig språkhandling utan snarast tillsammans med den efterföljande konjunktionen är ett lexikaliserat sätt att ange ett villkor eller otillräckligt hinder för den aktion som anges med den följande satsen. Jämför följande stereotypa konstruktion varmed talaren understryker sanningen i den mening han just yttrat:

Jag kommer inte att godkänna den där affären. *Så mycket {så att/så/att/Ø} du vet det.*
Du kommer aldrig att få mig i ett badkar, *så mycket du vet det.* (R)
[…] då kör jag inga extraturer, *bara så du vet det.* (R)

§ 33. Uppmaningsbetydelse. Mest i talspråk förekommer enledade huvudsatsekvivalenter ofta med olika uppmaningsbetydelser (jfr Huvudsatser § 41).[1] De anger t.ex.:

a) något som talaren begär av lyssnaren eller erbjuder lyssnaren

En öl, tack!
Skalpellen!
50 000 st C 5-kuvert [på ordersedel]
Lite mer kaffe?
Volvo 850 GLT -92 (S) [i annons]

b) det sätt som talaren vill att lyssnaren skall utföra en viss handling på (varvid lyssnaren ofta redan är i färd med att utföra själva handlingen)

Sakta och vackert, Salim Sahib, *sakta och vackert.* (R)
Fort, iväg! Det kommer någon. (R)

c) den riktning som talaren vill att lyssnaren (eller något han råder över) skall ta

Hitåt, Peter! *Den här vägen.*
Upp och hoppa!
Fort, *iväg*! Det kommer någon. (R)

d) ett förhållningssätt som talaren vill att lysnaren skall inta, varvid huvudsatsekvivalenten ofta är ett lexikaliserat uttryck

Lediga! [militärt kommando] Jfr: *Ledig!
På era platser! *Färdiga!* Gå!
Tyst(a)!

e) något som talaren vill att lyssnaren skall göra för att det inte skall bli så som det sägs i en följande disjunktivt samordnad delmening

Tio tusen till eller {jag säljer/(också) säljer jag} till Persson.

[1] När en referent aktualiseras genom en huvudsatsekvivalent (§ 32: c), skall yttrandet ofta tolkas som en uppmaning, t.ex. som en varning (dvs. ett slags råd):

En orm!
Lekande barn [text på skylt]

§ 34. Frågebetydelse. Enledade huvudsatsekvivalenter används i vissa fall för att uttrycka frågor på liknande sätt som interrogativa huvudsatser (Huvudsatser § 70). Talsituationen eller kontexten ger då tillräcklig ledning för att lyssnaren skall förstå vad som efterfrågas, och i allmänhet står sådana ekvivalenter på gränsen till ellips (antingen deiktisk ellips i talsituationen eller redundansellips), jfr Ellips § 1, 14. Några exempel:

1. Sökande frågor:

a) med form av ett interrogativt led

Hur mycket? [T.ex. ≈ Hur mycket ost vill du ha?]
Till vilket sjukhus? [T.ex. ≈ Till vilket sjukhus ska jag köra?]
Stig Utter, *vilken uppgång?* (R)
Vilken årstid? Man fick se efter i almanackan. (R)

b) med annan form

Och *namnet?* [T.ex. ≈ Och hur var namnet?]
Slutresultatet? 2–1 till gästerna. [T.ex. ≈ Vad blev slutresultatet?]
Men *tvätten?* [T.ex. ≈ Men vad ska vi göra med tvätten? Men hur kommer tvätten in i sammanhanget?]
[…] klä upp sig, stjälpa i sig lite sprit och så bjuda upp. För att få dansa med någon särskild eller träffa någon ny. Och *sen?* (R) [T.ex. ≈ Och vad ska hända sedan?]

2. Underställande frågor:

Rabattkort? [T.ex. ≈ Har ni rabattkort?]
Medlem? [T.ex. ≈ Är du medlem?]
Ledsen för något? [T.ex. ≈ Är {du/han/hon} ledsen för något?]
Nöjda med er resa? [T.ex. ≈ Är ni nöjda med er resa?]
Fortare? [T.ex. ≈ Ska jag köra fortare?]
Till Löwenströmska? [T.ex. ≈ Ska jag köra till Löwenströmska?]
Köpa båt? (S) [Annons; t.ex. ≈ Funderar du på att köpa båt?]
Bordläggning alltså? Alltså bordläggning? [T.ex. ≈ Ska vi alltså besluta om bordläggning?]
Ångrat dej? (R) [T.ex. ≈ Har du ångrat dig?]

Om meningar som *Varför det? Vem då? Än sen då?* se nedan under tvåledade huvudsatsekvivalenter § 45.

§ 35. Önskebetydelse. En nominalfras med *den* som huvudord följt av en relativ bisats med tempusförskjutning eller konjunktiv (som markering av irreell eller osannolik fakticitet, jfr Huvudsatser § 105) och med *den* som korrelat till (det underförstådda) subjektet i relativsatsen har betydelse av önskan när den står som enledad huvudsatsekvivalent. Den relativa bisatsen anger det som talaren önskar skall hända honom själv.

Den som ändå hade fått lägga sig ner en stund. (R)
Oh, *den som fick älska så stort och väldigt*, tänkte jag […] (R)

Andra huvudsatsekvivalenter anger mera sällan önskan.[1] En aktualisering av en tänkt referent eller ett tänkt sakförhållande kan avses och tolkas som någonting talaren önskar sig:

{*En utlandssemester/Åka till Italien*} …, sa han drömmande.

[1] Vissa lexikaliserade huvudsatsekvivalenter används för att ange något som talaren tillönskar lyssnaren. De fungerar oftast som hövlighetsuttryck, och betydelsen av välgångsönskan kan vara mer eller mindre försvagad.

Lycklig resa!
God jul!
Smaklig måltid!
Trevlig sommar!
Välkommen! Välkomna!

Vissa sådana uttryck fungerar som rena hälsningar och är så lexikaliserade att de räknas som interjektioner (jfr Interj. § 10), t.ex. *God morgon*.

§ 36. Betydelse av känslouttryck. Enledade huvudsatsekvivalenter förekommer rätt ofta för att uttrycka en känslomässig reaktion på liknande sätt som en expressiv huvudsats (Huvudsatser § 96). Vilket sakförhållande den känslomässiga

reaktionen riktar sig mot framgår av kontext eller talsituation. När ekvivalenten är en nominalfras är den ofta en känslomässig beskrivning av den i sammanhanget mest aktuella referenten.

1. Ett ensamt expressivt led (konstruerat på samma sätt som satsbasen i en expressiv sats, Huvudsatser § 92) är ett normalt sätt att uttrycka en känsla, inte mera stilistiskt begränsat än en expressiv huvudsats:

Vilka banala ord! (R)
Vilken oförskämdhet! (R)
Så tråkigt, svarade Andreas […] (R)
Vad läskigt … (R)

Om typen *Fin bil!* se (2b) nedan.

2. Utan att innehålla eller utgöra expressiva led kan enledade huvudsatsekvivalenter användas för att i första hand uttrycka en känsla. Ekvivalenten kan också uppfattas som ett slags påstående, och vilken betydelse som dominerar i det enskilda fallet kan vara en tolkningsfråga. Talaren kan t.ex. uttrycka sin värdering och/eller förvåning inför en referent som han just observerar eller identifierar.

Ett ångstrykjärn! [yttrat t.ex. vid öppnande av julklapp]
Köttfärspaj, jo jag tackar!

På liknande sätt kan talaren aktualisera en referent eller ett sakförhållande (jfr § 32: c) och samtidigt uttrycka sin värdering:

Jämlikhet va, när han jobbade och slet hela dagarna medan hon gick hemma […] (R)

Några strukturer används särskilt ofta med betydelse av känslouttryck:

a) Adjektiv-, particip- eller adverbfraser med graderbar (oftast värderande) betydelse:

Fantastiskt! En livs levande amerikansk underbar världsberömd filmstjärna skulle komma till Stockholm. Till Sverige. *Otroligt*. (R)
Illa!
{Så mycket/Desto} bättre för honom!

b) Indefinita nominalfraser med graderbart (oftast värderande) adjektivattribut men utan obestämd artikel (jfr § 28: a):

Fin bil, va.
Snygg båt eller hur.
Förskräckligt hårda stolar.
Snygga tjejer, va.
Konstig prick som aldrig hör av sig.

Jämför samma konstruktion som satsbas i expressiva huvudsatser (Huvudsatser § 93). Nominalfrasen saknar obestämd artikel i singularis, fastän denna är obligatorisk i motsvarande parafraserande sats där nominalfrasen är predikativ: *Det där är väl en fin bil, va*.

c) Nominalfraser som inleds med demonstrativt pronomen och som betecknar och ofta värderande beskriver en aktuell referent (jfr Pron. § 68 not 1, 79 not 1):

Den uslingen! (R)
Ack, *denna sinnets ängslan, detta eviga tvivel* … (R)
Å, *detta helvetes regnande*! (R)

d) Nominalfraser med icke-restriktiv relativ bisats vars sakförhållande implicit framställs som olämpligt eller osannolikt i ljuset av ett annat aktuellt sakförhållande:

Och *pappa som hade skakat honom så hårt*! (R)
Nu har det regnat igen och *jag som inte har klippt gräsmattan*!
Vad säger du!! *Han som alltid är så rädd av sig!*

e) Infinitivfraser (jfr Inffraser § 20: 1):[1]

Stå och prata om isflak, medan mamma kanske dör! (R)
Att fara nära tolv mil bara för lite lax! (R)
Ge sej till att anlägga eld mitt på gatan … (R)

Predikationsbasen kan identifieras med hjälp av kontext eller talsituation. Aktionen förutsätts vanligen vara faktisk (i talögonblicket eller vid en tidigare tidpunkt).

[1] Lexikaliserat är *tänka sig*:

Tänka sig henne ihop med den träiga figuren.

Tvåledade huvudsatsekvivalenter § 37–47

§ 37. Översikt. Den tvåledade huvudsatsekvivalenten är en sekvens av två fraser av den typ som annars är satsled och som kan utgöra primärt led i satser (t.ex. nominalfras + prepositionsfras, nominalfras + infinitivfras). Utöver dessa två obligatoriska led, till vilka språkhandlingsbetydelsen är knuten, kan förekomma ett eller flera optionella led.

Några få strukturtyper är vanligare än andra, men de är ändå stilistiskt begränsade, för flertalet så att de används mer i talspråk och ledigt skriftspråk än i andra stilarter. Därutöver förekommer åtskilliga strukturtyper i rubrikstil.

Tvåledade huvudsatsekvivalenter har följande typiska egenskaper: de grupperar sig i rätt starkt konventionaliserade strukturtyper, det råder ofta ett nexusförhållande mellan leden där bägge är lika nödvändiga i konstruktionen, en viss syntaktisk struktur uttrycker normalt en viss språkhandling, och ordningsföljden mellan leden är fast.

Bland betydelserna förekommer särskilt påståenden, uppmaningar, sökande frågor samt känslouttryck, ofta som ekofrågor:

Och Pelle ut med detsamma.
Tre öl till nummer sexton!
Varför allt detta oväsen?
Jag gifta mig?

I de flesta fall kan en tvåledad huvudsatsekvivalent mer eller mindre naturligt utvidgas till en huvudsats. Utvidgningen kan emellertid (åtminstone i princip) göras på flera olika sätt, till skillnad från ellipsen (Ellips § 1). När ekvivalenten motsvarar en deklarativ huvudsats kan t.ex. det första ledet i många fall motsvara antingen subjekt eller objekt: *Tre Nobelpris* (*gick*) *till Kalifornien* eller (*Man gav*) *tre Nobelpris till Kalifornien*. I vissa fall leder den enklaste utvidgningen till en icke idiomatisk sats, t.ex. *Två män* {*Ø/*blev*} *omkomna i* (*en*) *lägenhetsbrand*. (*En*) *flygturist* {*Ø/*blev*} *död i snön*. Gränsen mellan huvudsatsekvivalenter och elliptiska meningar (Ellips, t.ex. § 21) är ofta flytande.

ANM. Det är inte alltid klart om en viss huvudsatsekvivalent skall betraktas som tvåledad eller enledad. I t.ex. en mening som *Tre öl till nummer sexton!* kunde *till nummer sexton* ses som prepositionsattribut till nominalfrasens huvudord *öl*.

Struktur § 38–39

§ 38. Två obligatoriska led. I en tvåledad huvudsatsekvivalent kan inget av de obligatoriska leden utelämnas utan att ekvivalentens betydelse förändras radikalt och oförutsägbart:

Jag till att springa.
Min son en tjuv?!
Posten sorterad.

Utöver de två obligatoriska leden kan förekomma ett eller flera optionella led. Dessa anger omständigheter eller villkor för ekvivalentens giltighet och motsvarar närmast satsens fria adverbial, fria predikativ eller satsadverbial.

Jag *genast* till att springa.
Katarina iväg *med detsamma*.
Min son en fullfjädrad tjuv *som trettonåring?*!
Posten *ej* sorterad.

För varje enskild strukturtyp är ordföljden på det hela taget låst och tillåter föga variation. De adverbiella leden placeras sist, om de skulle ha stått i slutfältet i en sats, och mellan de obligatoriska leden, om de skulle ha stått i mittfältet.[1] De strukturer som tycks vara de vanligaste är följande:

a) Nominalfras + prepositions- eller adverbfras:

Pelle (genast) ut genom dörren (för att försöka komma undan).
Och Pelle till att springa.
Chefen till Kina!?
Inga ledsamheter här (inte)!

Bland andraleden i typ (a) dominerar riktningsbeteckningar.

b) Nominalfras + adjektiv- eller participfras:

Rökning (inte längre) tillåten (i pentryt).
Jag förälskad!?
Den [dvs. byn] ligger hälld över kullarna, vindpiskad denna dag, höljd i ösregn då och då, gatorna en lervälling, *folk hukande i rusket*. (S)

c) Nominalfras + nominalfras:

Din dotter överläkare!?
Den [dvs. byn] ligger hälld över kullarna, vindpiskad denna dag, höljd i ösregn då och då, *gatorna en lervälling*, folk hukande i rusket. (S)

d) Nominalfras + infinitivfras:

Kalle gifta sig!

e) Nominalfrasen *detta* + bisats eller prepositionfras:

Detta sedan det kommit kritik från flera håll.
Detta med regeringens tysta medgivande.

f) Adverbfras (eller prepositionsfras) + annan fras (t.ex. nominalfras, infinitivfras, prepositionsfras):

Varifrån all denna bråte?
Varför vänta?
Därav all denna uppståndelse.
Inte nu igen!
Aldrig en sådan dag till!
Inte sitta här och sura!
Hellre gå här och stämpla.
I vattnet med honom!
Bort med det där.

Bara vissa typer av adverb förekommer i tvåledade huvudsatsekvivalenter: interrogativa (t.ex. *varför*), anaforiska (t.ex. *därav*), negationer (t.ex. *inte*) samt enstaka andra (t.ex. *gärna*, *hellre*).[2] (Däremot är adverbiella uttryck vanliga som optionella led i förbindelse med huvudsatsekvivalenter som har bara ett obligatoriskt led, § 29.)

g) Adjektiv- eller participfras eller nominalfras (motsvarande predikativ i en sats) + nominalt led (särskilt infinitivfras eller bisats):

Förbjudet att här uppgöra eld.
Snällt av dig {att komma/att du kom}.
Hopplöst att det alltid ska regna.
Otrevligt när en barnsängskvinna tjuter! (T)
Lycklig den som har ett gott självförtroende.

Fin bil det där!
Lite inställsam, den nya sekreteraren, eller hur?

h) Led inlett med *ju* + led inlett med *desto* (eller *dess*, *ju*):

Ju förr, desto bättre.
Ju billigare, ju bättre, som smålänningen sa.
Ju högre flampunkt, desto säkrare vätska. (S)

[1] Ordföljden i flerledad huvudsatsekvivalent är mestadels i princip densamma som den normala ordföljden för motsvarande led i motsvarande huvudsats. Men i åtskilliga fall går det inte att entydigt fastställa en motsvarande huvudsats, jfr § 37.

[2] Ett adverb i komparativ som *hellre* kan ha ett komplement i form av en komparativ subjunktionsfras placerat efter det andra ledet i den tvåledade huvudsatsekvivalenten: *Hellre gå här och stämpla än i Stockholm. Hellre en bra cykel än en dålig bil.*

ANM. I många fall är det omöjligt att dra en gräns mellan meningar med utelämnade led (ellips) och konventionella konstruktioner av icke satsformade meningar. Också gränsen mellan enledade huvudsatsekvivalenter + optionellt led är inte sällan oklar mot genuint tvåledade huvudsatsekvivalenter.

§ 39. Subjektsliknande egenskaper hos det ena obligatoriska ledet i den tvåledade huvudsatsekvivalenten. När det ena obligatoriska ledet i en tvåledad huvudsatsekvivalent är ett nominalt led, kan det ha egenskaper som liknar subjektets i en sats. Detta är vanligast när det nominala ledet är refererande (jfr § 41). Det står då oftast som förstaled och har följande subjektsliknande egenskaper:

a) Huvudordet har kasus nominativ:

Och {hon/*henne} ut med detsamma.
{Jag/*Mig} sjunga!
{Han/*Honom} sekreterare?
Lycklig {du/*dig} som har en sådan make.
Konstig prick {han/*honom} där borta.

b) Nominalfrasen är korrelat till något led annorstädes i ekvivalenten:

Och Pelle hem till sina föräldrar.
Hon förhäva sig och läsa sina egna dikter? Aldrig!
Ny stil ännu lättare att läsa [-]!

c) Om det andra obligatoriska ledet är en fras med predikativliknande funktion kongruensböjs denna med det nominala ledet:

Rökning tillåten.
Hundar endast kopplade.
Mina bröder ordningsvakter?!

§ 40. Distribution. En tvåledad huvudsatsekvivalent kan – liksom en huvudsats – ingå som en delmening i en komplex mening, antingen samordnad via en konjunktion eller asyndetiskt förbunden med den andra delmeningen. I en sådan komplex mening kan den andra delmeningen utgöras av en huvudsats, en interjektionsfras, en vokativfras eller en annan huvudsatsekvivalent.

Skottet knallade och *Pelle till att springa*.
Sitt inte där och sov utan *hit med pengarna*.
Pelle ut i en fart genom dörren, och sedan var allt lugnt.
Fram med pennan och skriv på.
Två bilar till Rådhuset, tack.
Tre öl till nummer sexton, Carlos!
Gärna medalj, men *först rejäl pension*.

Betydelse § 41–46

§ 41. Den semantiska relationen mellan leden i den tvåledade huvudsatsekvivalenten. När förstaledet utgörs av ett nominalt led i en tvåledad huvudsatsekvivalent står de båda obligatoriska leden i en nexusrelation till varandra. I de flesta fall kommenteras förstaledets referent (predikationsbasen) med andraledet (nexusrelationens semantiska predikat), t.ex. så att ett tillstånd eller en riktning anges för förstaledets referent. (Jfr också ovan § 39 om det nominala ledets subjektsegenskaper.)

Posten sorterad.
Jesper ut genom dörren.

Mera sällan är andraledet en refererande nominalfras som kommenteras av förstaledet:

Fin bil det där.
Lycklig den som slipper.

På liknande sätt kan förstaledet kommentera ett andraled som utgörs av en infinitivfras eller bisats:

Förbjudet att röka.
Snällt av dig att du kom.

Möjligen kan en nexusrelation urskiljas också i huvudsatsekvivalenter där andraledet kommenteras av ett förstaled som anger orsak, tid eller negering (och som motsvarar ett adverbial i en finit sats):

Varför detta oväsen?

§ 42. Språkhandlingsbetydelser. Tvåledade huvudsatsekvivalenter kan användas för flera olika slags språkhandlingsfunktioner. Ekvivalentens betydelse framgår i många fall inte av dess struktur utan bara mer eller mindre tydligt av dess intonation respektive interpunktion. En mening som *Jonas till stationen med en väldig fart* kan t.ex. allt efter talsituation fungera som påstående, uppmaning eller känslouttryck. I större utsträckning än de enledade huvudsatsekvivalenterna torde emellertid varje typ av tvåledad huvudsatsekvivalent vara konventionaliserad för en viss språkhandlingsfunktion. I det följande redovisas användningen av ett antal vanliga typer av tvåledade huvudsatsekvivalenter fördelade på de olika typer av språkhandlingar som eljest är grundfunktionen för olika huvudsatstyper (Huvudsatser § 6). Området är föga utforskat, och någon fullständighet i redovisningen eftersträvas inte.

§ 43. Påståendebetydelse. Tvåledade huvudsatsekvivalenter används i vissa konventionaliserade fall för att uttrycka olika slag av påståenden på liknande sätt som deklarativa huvudsatser (Huvudsatser § 18). Några exempel följer nedan:

1. Typen *Rökning tillåten*. Förstaledet är en nominalfras som anger predikationsbasen för andraledet som är en adjektiv- eller participfras.[1] Ekvivalenten utgör prototypiskt hela texten på skyltar och anslag, och den läses som en upplysning.

Rökning tillåten
Uteserveringen öppen
Posten sorterad

Flera av dessa ekvivalenter är starkt lexikaliserade och kan t.o.m. dyka upp som sammanhållna led i satser: *Det är rökning förbjuden här*.

Till typen *Rökning tillåten* ansluter sig ekvivalenter där förstaledet utgörs av en adjektiv- eller participfras och andraledet av en infinitivfras (med samma roll som nominalfrasen):

Förbjudet att passera
Förbjudet att göra upp eld, muttrade polisen […] (R)

2. Typen *Och katten till skogs*. Förstaledet är en nominalfras som betecknar predikationsbasen för en rörelse, en annan händelse eller en befintlighet som anges med det andra ledet. Huvudsatsekvivalenter av denna typ ingår i berättande framställning och förekommer mest i spontant eller litterärt återgivet talspråk. Ofta ansluts huvudsatsekvivalenten additivt till en tidigare delmening och fram-

ställer en händelse eller situation som orimlig eller oväntad i förhållande till den situation som anges med den föregående delmeningen.

a) Andraledet motsvarar ett rumsadverbial som anger riktning, uppnådd befintlighet eller resultat (Advl § 50–51, 26). Ekvivalenten anger att någon eller något (predikationsbasen) förflyttar sig åt det håll eller förändras mot det resultat som specificeras av nexusförbindelsens semantiska predikat.

Elfrida ut i det tomma köket. (R)
Pappa iväg och Långa Rikard iväg. Allt folket i barackerna iväg. (R)
Och hon in fort som bara den.
Och skålen i tusen bitar.

b) Andraledet utgörs av en prepositionsfras med *till* + en infinitivfras. Ekvivalenten anger att verbets aktion börjar plötsligt och som en reaktion på en tidigare aktion (Inffraser § 20: 2a).

Nils till att flina. (R)
Hustrun till att tjuta och skråla. (R)

c) Andraledet anger tillstånd eller befintlighet för den predikationsbas som betecknas med förstaledet. Konstruktionen framställer en situation som orimlig i förhållande till vad som sägs i en föregående additivt eller adversativt samordnad delmening.[2]

Här kommer det plötsligt hem en massa folk och {*inte ens en skvätt vin i huset/allt tjänstefolket ledigt för dagen*}.
Så kom den store diktaren till vårt samhälle för att läsa sina dikter och berätta om dem och så *bara tjugo personer i ordenshuset*!
Vi letade överallt, också på vinden, men *inga rymlingar där heller*.

3. Typen *Detta för allas bästa*. Denna typ av huvudsatsekvivalenter ingår vanligen i en resonerande framställning eller åtminstone som ett resonerande led i en framställning. Förstaledet är anaforiskt eller komparativt och syftar på uttrycket för något abstrakt: ett sakförhållande, en abstrakt kategori etc. Andraledet anger något som står i logisk relation till korrelatet till det första: resultat, orsak, avsikt, otillräckligt hinder osv. Konstruktionen är skriftspråklig.

Ett framtida Arlandatåg ändrar inte på restiden. *Detta eftersom man får vänta längre, då tågen inte kommer att gå lika ofta som bussarna*. (S)
[…] detta för att vår avfärd ej skulle förmärkas. (R)
[…] detta trots hans urmakarkänsla för mekanik och konstruktion […] (R)
Därav all denna uppståndelse.
Därmed inte sagt, att du inte skulle kunna vara lika övertygad. (R)
Så också i ”Gudsfreden”, den novell som i mångas ögon är den största på svenskt språk […] (R)

Och {*likadant/på samma sätt*} *om du vill köpa ett hus*: du måste visa att du kan betala räntor och amorteringar.

4. Typen *Gärna kortare arbetstid*. Förstaledet är ett adverb och anger hur angelägen talaren är om det som betecknas med andraledet. Ekvivalenten utgör oftast inte något rent påstående utan anger också i viss mån önskan, känsloreaktion eller uppmaning. Konstruktionen är stilneutral.

Gärna två musikprofessorer som gör musikaliska parodier […] (S)
[…] och hellre parkera där än ute på stora vägen. (R)
Men hellre en fanatisk supporterdåre till en konkurrent än någon som agerar av politiska skäl. (S)
Framför allt: inte ett ord till. (R)
Aldrig en gin och tonic till!

5. Typen *Ju förr desto bättre*. Varje led anger något graderbart, ledens grader förhåller sig proportionellt till varandra.

Ju kallare väder, desto hårdare valla, ju varmare väder, desto mjukare valla, lyder regeln. (S)
Ju färre saker, desto bättre. (S)
Små barn, små bekymmer.

Konstruktionen med *ju … desto/dess/ju* är rätt stilneutral. I övrigt torde typen mest förekomma med färgning av ordspråk eller talesätt.

6. Typen *kanske det*. Adverb som *kanske*, *gärna* kan ensamma utgöra respons på en föregående replik (jfr § 32: g). Adverbet kan emellertid också innehålla ett anaforiskt *det*.

– Ska vi åka till Oslo i sommar? – *Kanske det*.
– Kan du hjälpa mig med väskorna? – *Gärna det*.

Självklart instämmande kan på liknande sätt uttryckas med anaforiskt *det* + *förstås*:

– Hon vill inte flytta meddetsamma. – Nej, *det förstås*.
– Han bör ha ett eget rum. – *Det förstås*.

7. Ordningsangivelser av typen *först X, sedan Y, till sist Z* kan utformas som serier av tvåledade huvudsatsekvivalenter:

Först något om bakgrunden och *till sist en personlig kommentar*.
Nu är schemat klart. *Klockan tre en inledande föreläsning, klockan fyra gruppdiskussioner* och *klockan fem återsamling och genomgång här*.

Framför allt i skönlitteratur (men också i talspråk) kan asyndetiskt hopfogade tvåledade huvudsatsekvivalenter beskriva olika delar av en mera omfattande situation:

Den [dvs. byn] ligger hälld över kullarna, vindpiskad denna dag, höljd i ösregn då och då, *gatorna en lervälling, folk hukande i rusket*. (S)

8. Typen *inte {för/så} att* + af-sats, ofta adversativt samordnad med en följande huvudsats (Bisatser § 96 not 1):

Inte för att jag vill störa, men maten står på bordet nu.
Inte så att han var påträngande, men han väckte ändå ofta en viss irritation när han dök upp.
Inte så att han skilde oss åt, men han följde oss som en mörk skugga, ett dåligt samvete. (R)
Inte för att han direkt plågas av det, men ändå blir Herman förlägen över att hans svarta skägg och väldiga kropp nästan skrämmer vettet ur ungen. (R)

[1] Det förekommer att andraledet i en huvudsatsekvivalent av typ 1 har annan struktur: *Föreningsmötet en trappa upp till vänster*. Med tydlig innebörd av anvisning (§ 44: c) t.ex. *Barnvagn genom bakre dörren*.

[2] Lexikaliserad är konstruktionen *ingen X {här/där} inte* (med den avslutande negationen som dubblerande annex), ofta använd som sammanfattande kommentar till en situation:

Inget långtidspendlande mellan bostad och arbetsplats här inte. (R)

§ 44. Uppmaningsbetydelse. Tvåledade huvudsatsekvivalenter används i vissa konventionaliserade fall för att uttrycka olika slag av uppmaningar på liknande sätt som direktiva huvudsatser (Huvudsatser § 39, 41). Några av dessa fall presenteras nedan; i flera av dem är gränsen mellan obligatoriskt och optionellt andraled flytande.

a) Typen *Inte gråta!* Negerande satsadverbial + infinitivfras (utan infinitivmärke) (Inffraser § 20: 2c) förekommer mest som uppmaningar till barn och djur. Uppmaningarna kan ha olika karaktär (befallning, tröst, vädjan).

Inte lägga mössan på golvet.
Lilla gumman, inte så, *inte gråta nu*, såsåsåsåså […] (R)
Inte krångla mera nu, snälla Sebastian.
Inte grubbla på dumheter, va. (R)

Icke-negerad infinitivfras används normalt inte som uppmaning: **Lägga mössan på hyllan*.

b) Typen *Gotland åt gotlänningarna!* Som krav eller önskan förekommer konstruktioner där andraledet (som prepositionsfras inledd med *åt* eller *till*) anger den som förstaledsreferenten skall tillfalla, i talspråk och med karaktär av slagord också t.ex. på plakat, i rubriker etc.

Gotland åt gotlänningarna!
Död åt kejsaren!
”En Coca-Cola till mig”, säger Susan. (R)

Andraledet står i vissa fall på gränsen mellan obligatoriskt och optionellt.

c) Typen *Två bilar till Centralen!* Med mer eller mindre tydlig karaktär av befallning förekommer uppmaningar där andraledet implicerar förflyttning av förста-

ledsreferenten eller där andra ledet anger en plats där förstaledsreferenten skall gälla. Typen är rätt vanlig i talspråk.

Tre öl till nummer sexton!
Bärare hitåt!
Pianot i vardagsrummet till vänster, tack!

Huvudsatsekvivalenter av denna typ kan också uppfattas som enledade med optionellt uttryck för mål etc.; jämför att enledade ekvivalenter som *Två bilar! Tre öl! Bärare!* också används som uppmaningar och innebär förflyttning av referenten (§ 33: a). I skrift förekommer liknande uppmaningar t.ex. som anvisningar på skyltar och anslag:

Barnvagn genom bakre dörren
Cyklar endast i cykelställ (S) [skylt]

Här är båda leden obligatoriska, men uppmaningsfunktionen är inte så tydlig och yttrandet kan likaväl uppfattas som ett påstående (en upplysning); jämför att ett anslag som *Rökning tillåten* (jfr § 43: 1) kan tolkas både som ett påstående och som ett slags erbjudande.

d) Typen *Ut med domarn!* Med rätt tydlig karaktär av befallning förekommer uppmaningar där förstaledet utgörs av en adverb- eller prepositionsfras som vanligen (genom att ange mål, riktmärke eller väg) implicerar förflyttning av en predikationsbas angiven av rektionen i en *med*-fras (= andraledet). Typen är rätt vanlig i talspråk och kan också förekomma t.ex. på plakat.

Iväg med dig!
Fram med pengarna!
Hit med en kopp te! (R)
I vattnet med honom!
Ner med kapitalismen! [plakat]
Nog om detta!
Slut med pratet!

Huvudsatsekvivalenter som (d) uppfattas som rätt oartiga eller pockande.

ANM. Konstruktionen (d) är närmast en nexusförbindelse. Ändå är andraledet på gränsen till optionellt, varför konstruktionen också skulle kunna ha redovisats som en enledad huvudsatsekvivalent, jämför uppmaningar som *Iväg!* (§ 33: c).

§ 45. Frågebetydelse. Tvåledade huvudsatsekvivalenter används i vissa konventionaliserade fall för att uttrycka sökande frågor på liknande sätt som kvesitiva huvudsatser (Huvudsatser § 54).[1] Också ekvivalenterna inleds med ett interrogativt led. Produktivt används i ekvivalenterna dock nästan bara ensamma interrogativa adverb som interrogativa led (§ 38: f), och helt naturligt i talspråk torde bara *varför* vara.

Varför vänta*?*
Varför denna uppskärrade och insmickrande fason*?*! (R)
Varför detta tvivel på den egna verksamheten*?* (R)
Men varför en varg, just en varg […] (R)
Varför en sådan dödlig förtvivlan, en sådan sorg*?* (R)
Varför det*?* [lexikaliserat uttryck]

Med andra adverb:

Varifrån all denna bråte*?*
Hur spela Shylock*?* (S)
Vad göra*?* [lexikaliserat uttryck]

Närmast till kategorin huvudsatsekvivalenter med bara ett obligatoriskt led (§ 29) ansluter sig möjligheten att utvidga vilket interrogativt led som helst med det vagt anaforiska *då* (jfr Huvudsatser § 64, 66): *Vem då? Vad då? Vilken tävling då? Hurdana byxor då? Varför då? När då? Hur då?*[2] Enstaka lexikaliseringar: *Vem där? Vad nu* (*då*)*?*

Adverbet *då* är betonat om den föregående frasen är obetonad men obetonat om det följer på ett betonat ord:

$_0$Vad ˈdå*?* Jfr: $_0$Vad ˈnu $_0$då*?*
$_0$Varför ˈdå*?* Jfr: $_0$Varför ˈdet $_0$då*?*

Även en sökande fråga utan interrogativt led kan utvidgas med *då* (jfr § 34: 1b): ˈ*Mårten* $_0$*då?* (R) (t.ex. ’Var är Mårten då*?*’). Det lexikaliserade $_0$*än* ˈ*sen* $_0$*då* anger också fråga:

– […] vet du inte att det finns någonting som heter åldersdepression*?* – *Än sen då*, du menar väl inte på fullt allvar att din gamla morsa drabbats av åldersdepression*?* (R)

Returfråga som respons på nekat påstående kan uttryckas med *inte* + anaforiskt *det* (jfr Huvudsatser § 82):

– De kommer inte hit i jul. – *Inte det?*

[1] Tvåledade huvudsatsekvivalenter används däremot knappast som understående frågor. Yttranden av följande slag är snarast att uppfatta som tillfälliga ellipser:

Ölet till nummer sexton*?*
Statsministern till Kina*?*
Uteserveringen öppen*?*

[2] I vardagligt talspråk kan *då* stå i direkt anslutning till interrogativt attribut:

Vilka då bilar*?*
Hurdana då blommor*?*

Interrogativa led utvidgade med *då* bildar ekofrågor tillsammans med det led ur frågan som begärs preciserat:

Vadå ”onormalt”*?* (S)

– Det föreföll lämpligast med hänsyn till omständigheterna? […] – *Hurdå lämpligast*, vilka omständigheter? (R)

Om ekofrågor som känslouttryck se § 46: a.

§ 46. Betydelse av känslouttryck. Tvåledade huvudsatsekvivalenter används i vissa konventionaliserade fall för att uttrycka samma slags känsla som expressiva huvud- eller bisatser (Huvudsatser § 96, Bisatser § 80) eller enledade huvudsatsekvivalenter (§ 36), dvs. förvåning och/eller värdering. Tvåledade huvudsatsekvivalenter som känslouttryck torde mest förekomma i talspråk.

a) Med refererande nominalfras som förstaled har huvudsatsekvivalenten karaktär av en ekofråga (Huvudsatser § 80) varmed talaren uttrycker skepsis gentemot ett påstående eller antagande som samtalspartnern framlagt. Huvudsatsekvivalenten kan normalt parafraseras med en rogativ huvudsats där hjälpverbet *skulle* anger osannolikhet.

Min son en simpel tjuv!? [≈ Menar du att min son skulle vara en simpel tjuv? Skulle min son vara en simpel tjuv?]
Chefen till Kina! Så ytterst olämpligt!
Chefen förälskad! Vilken besynnerlig tanke!
Tänka sig. *Själva stadsfiskalen vittne till misshandeln*.
”Hurså?” sa Kapten Bölja med uppriktig förvåning. ”*Hamilton inblandad?* […]” (R)
Han högerman? Ni skämtar. (S)
– När ska Kalle gifta sig? – *Kalle gifta sig?*
– Skulle du vilja sjunga på mitt bröllop? – *Jag sjunga!* Aldrig i livet.
– Varför lånar Per alltid din bil? – *Per låna min bil?* Du måste ha sett i syne.
Ett sånt förslag komma ifrån oss? (T)

b) Med refererande nominalfras som andraled (jämför motsvarande finit sats med nominalfrasen som final dubblering, Annex § 10).

Fin bil det där. [≈ Det är en fin bil, det där.]
[…] en tråkig historia det här. (R)
Absolut självsäker, den där lilla statarpojken vars far drack och stal […] (R)

c) Med adjektivet *lycklig* som förstaled och nominalfras med relativ bisats som andraled. Nominalfrasen betecknar vanligen en generisk referent eller lyssnaren.

Lycklig den som hade en sådan pappa!
Lycklig den, nu och här, som lever i förtröstansfull tro på sig själv. (R)
Lycklig den bonde som har en sådan skog.
Lycklig {du/hon} som har så många barn.

§ 47. Tvåledade huvudsatsekvivalenter i rubrikstil. I rubrikstil, t.ex. tidningsrubriker, är tvåledade huvudsatsekvivalenter med påståendefunktion förhållandevis vanliga. Förstaledet är vanligen en nominalfras. Andraledet kan ha rätt varierad

utformning (som prepositionsfras, adverbfras, adjektiv- eller participfras, nominalfras), och det är i många fall oklart om det skall betraktas som obligatoriskt eller optionellt. Det förekommer ofta ett tredje och t.o.m. ett fjärde adverbiellt optionellt led.[1]

Karakteristiskt för rubrikstil är att indefinita nominalfraser står i naken form, dvs. utan obestämd artikel, också i fall där eljest obestämd artikel krävs (jfr Nomfraser § 30):

Radioaktivt ångmoln ur tunnel (S) [Jfr i annan stil: Ett radioaktivt ångmoln strömmade ur en tunnel.]
Massaker i kåkstad i Rio de Janeiro (S)

Likaså utelämnas vanligen infinitivmärke, också i ett par fall där det eljest är obligatoriskt, nämligen när infinitivfrasen är postponerat subjekt eller objekt eller adverbial som anger avsikt (jfr Inffraser § 22: 1c–d):

Svårt värva nya medlemmar. [Jfr i annan stil: Det är svårt att värva nya medlemmar.]
Skickade sonen köpa knark. [Jfr i annan stil: Han skickade sonen att köpa knark.]

Vanliga betydelser är följande:

a) Andraledet anger målet, riktmärket, utgångspunkten eller vägen för förstaledsreferentens förflyttning (och motsvarar riktningsadverbial i sats; jfr typen *Och katten till skogs*, § 43: 2):

Tre Nobelpris till Kalifornien (S)
Tårgas mot tjuvhopar efter orkan i Honduras (S)
Radioaktivt ångmoln ur tunnel (S)

b) Andraledet anger förstaledsreferentens befintlighet (och motsvarar befintlighetsadverbial i sats):

Inga privatbilar i framtidsstäder (S)
Åtta svenska fångar i oroligt Elisabethville (S)
Hofstadter inte hemma då pristelegram anlände (S)

Förstaledet betecknar ofta ett tillstånd eller en händelse:

Fullständigt lugn i Paris (S)
Högerkrock i kurva (S)
Nattlig kalabalik på studentkåren (S)
Ligistrazzia vid Ekensberg (S)
Skottlossning och explosioner nattetid vid muren i Berlin (S)
Eld upphör i natt av OAS i Alger (S)

c) Andraledet anger orsak till, villkor för eller avsikt med förstaledsreferentens existens (och motsvarar kausalitetsadverbial i sats):

Fem års fängelse för rånförsök (S)
Regeringsskifte om vi förlorar (S)
Taktisk reträtt för att vinna tid

d) Andraledet anger den som gynnas eller missgynnas av förstaledsreferentens existens (och motsvarar adverbial för gynnad eller missgynnad i sats):

Frammarsch för socialdemokraterna (S)
Inget Östtyskland för skadad Stickan (S)
Bättre hjälp åt u-student (S)

e) Andraledet anger en egenskap eller ett tillstånd hos förstaledsreferenten (och motsvarar bundet predikativ i sats; jfr typen *Rökning tillåten*, § 43: 1):[2]

Strålningen i landet svag (S)
Livbåt på fartyg otidsenligt (S)
Tre elever dömda (S)
Två män omkomna i lägenhetsbrand (S)
Advokat fockad som boutredare (S)
Lägre skatt högerkrav (S)
Stadsfiskal vittne till polismisshandel (S)
Indragen fågelmat skam för Karlstad (S)

Förstaledet kan vara en infinitivfras:

Hyra villa vid Medelhavet allt populärare (S)
Lugna lurade kunder Strömdahls mesta jobb (S)

f) Förstaledet anger en egenskap eller ett tillstånd hos andraledet, som har formen av en infinitivfras eller en bisats (jfr typen *Förbjudet att passera*, § 43: 1):

Förbjudet P-stanna för att göra inköp (S)
Lättare intjäna semester (S)
Mindre sannolikt att vinylklorid ger fosterskada (S)

[1] Bland ordspråk och talesätt förekommer flerledade huvudsatsekvivalenter som liknar rubrikstilens typer:

Ingen rök utan eld. [jfr (c)]
Alla barn i början. [jfr (e)]
Dålig kost att äta egna ord. [jfr (f)]

[2] När andraledet har strukturen av en nominalfras motsvarar det alltså det bundna predikativet i satser. Det kan däremot inte motsvara objektet ens om konstruktionen skulle vara lätt att utvidga till en sats och ledens betydelse utesluter predikativtolkningen:

*Kronprinsessan välskapt dotter i natt [Jfr: Kronprinsessan födde välskapt dotter i natt.]
*Bankrånaren tre års fängelse [Jfr: Bankrånaren fick tre års fängelse.]
*En av tio allergi
*ABV ännu en bro
*Pharmacia-forskare nytt läkemedel mot magsår

ANM. I typerna (a)–(d) är det lätt att se andraledet som optionellt när förstaledets nominalfras står i obestämd (naken) form. Då ansluter ekvivalenten rätt nära till typerna i § 32.

Avgränsning mot andra led § 48–50

§ 48. Vokativfras gentemot annex. När ett led i initial dislokation betecknar lyssnaren kan det förblandas med en vokativfras (Annex § 2–9):

Du, du kommer ju aldrig. [vokativfras eller initial dislokation, viss intonationsskillnad]
Ruben, du kommer ju aldrig. [Vokativfras; ty dislokation i 2 person är alltid identisk med det satsinterna ledet.]
Du, dig kan man inte lita på. [Vokativfras; ty dislokation skulle ha haft samma kasus som den pronominella kopian i den inre satsen.]

§ 49. Vokativfras gentemot apposition. En vokativfras som följer omedelbart efter ett 2 personens personligt pronomen kan alternativt fattas som apposition (Nomfraser § 65–70) med pronomenet som huvudord:

Nu ska du, *Ruben*, ta hand om disken. [vokativfras eller apposition; jfr: Nu ska Anders, vår kassör, hålla ett litet anförande.]

§ 50. Huvudsatsekvivalent gentemot elliptisk huvudsats. Om subjektet och/eller det finita verbet i en mening som saknar något av dessa led entydigt kan suppleras ur kontexten eller talsituationen, räknas meningen inte som en huvudsatsekvivalent utan som en elliptisk sats (Ellips § 1). Gränsfall mellan ellips och icke satsformad mening utgörs framför allt av konstruktioner där det utelämnade ledet kan suppleras därför att det väsentligen har strukturell funktion och inte bidrar till betydelsen utöver vad som redan framgår av de utsatta leden (redundansellips). Några exempel på sådana gränsfall (jfr Ellips § 16–17):

a) anaforiskt subjekt + kopula

{En/Han är en} självsäker typ, den där lilla statarpojken. [jfr § 46: b]
{En/Det var en} tråkig historia det här. [jfr § 46: b]

b) expletivt subjekt + kopula

{Trist/Det är trist} att det regnar.

c) kopula eller annat betydelsefattigt verb

{Lycklig/Lycklig är} den som tror på sig själv. [jfr § 46: c]
{Detta/Detta gjordes} för att vår avfärd ej skulle förmärkas. [jfr § 43: 3]
{Jag/Skulle jag} sjunga? [jfr § 46: a]

40 KOMPLEXA MENINGAR

1 Översikt.

Struktur 2–7

2 En komplex mening består av delmeningar. 3 Prosodi. 4 Interpunktion. 5 Konjunktion som syntaktisk markering. 6 Inskjuten mening. 7 Andra syntaktiska eller lexikala markeringar.

Betydelse 8–10

8 Helheten. 9 Semantisk relation mellan delmeningar. 10 Pragmatisk relation mellan delmeningar: stödjande språkhandling.

§ 1. Översikt. Två eller flera enkla meningar som står intill varandra kan uppvisa en hög grad av inbördes samhörighet och fungera kommunikativt ungefär som en enkel mening. En sådan sekvens av starkt samhöriga meningar kallas komplex mening, och de ingående enkla meningarna kallas delmeningar. Pragmatiskt domineras den typiska komplexa meningen av en enda språkhandling. Semantiskt uppfattas den som ett innehållsligt helt gentemot den omgivande texten. Syntaktiskt kan den hållas samman av konjunktion (se kapitel 42 Samordning). Prosodiskt kan den ha en sammanhållen intonationskontur med en enda final sänkning. Grafiskt hålls den samman genom att gränsen mellan delmeningarna inte är markerad med stort skiljetecken och efterföljande versal.

De möjliga semantiska relationerna mellan delmeningarna i en komplex mening är i stort sett desamma som mellan självständiga meningar i en text. I den komplexa meningen utgör dock delmeningarna tillsammans en enhet gentemot de omgivande meningarna, och denna enhet är språkligt markerad på ett eller annat sätt: lexikalt och/eller i prosodin respektive med interpunktion.

Några helt entydiga kriterier för vad som skall uppfattas som en komplex mening finns inte. Ibland pekar ett kriterium åt ena hållet och ett annat åt det andra.

Influensa är normalt inte farlig för människor utan andra sjukdomar. Men den som har någon hjärt- eller lungsjukdom bör vaccinera sig. (S) [Meningarna hålls samman av konjunktionen *men*, samtidigt som de grafiskt skiljs åt av punkt och inledande versal.]

ANM. 1. Icke satsformade meningar (t.ex. interjektionsfraser, vokativfraser) som delmeningar i en komplex mening är ofta pragmatiskt och semantiskt underordnade den intillstående delmeningen och placeras på samma sätt som dennas annex. En delmening som följer på en interjektions- eller vokativfras kan samordnas med en föregående delmening via en konjunktion som föregår interjektionsfrasen eller vokativfrasen.

Det är stilla i kväll, och ah, det är varmt i vattnet också.
Ska vi gå på bio, eller Patrik, ska vi inte gå på teatern för en gångs skull?

Interjektions- eller vokativfraser kan därför ofta betraktas som stående i den andra delmeningens yttre sats (i för- eller efterfältet).

ANM. 2. Som en komplex mening kan också den anförande satsfogningen betraktas. I denna grammatik redovisas dock den anförda meningen som underordnad den anförande matrissatsen (jfr Anf. men. § 9 Anm. 1).

Det blir nog vackert väder i morgon, sa de på TV.

Struktur § 2–7

§ 2. En komplex mening består av delmeningar. En komplex mening består av två eller flera meningar. I typfallet ingår bara två delmeningar, och det är sällsynt att mer än tre eller fyra meningar entydigt hålls samman till en komplex mening. Den mest typiska komplexa meningen består av två huvudsatser som hålls samman av en konjunktion som inleder den senare huvudsatsen (jfr Samordn. § 6, 27, 34–40, 45–46).

Sedan hörs en kvinnoröst sjunga en sång, och violinen följer rösten svagt som när en blek skugga följer en vandrare i skymningen. (R)
Det är vackert väder, men jag kan inte koncentrera mig. (R)
Hon är visst inte här nu, så jag kommer tillbaka en annan gång.

Huvudsatserna kan också följa på varandra utan mellanliggande konjunktion (asyndes):

Han gick in till morsan som låg och snarkade i sin bäddsoffa, ett naket och fräknigt ben stack ut. (R)
Det har du rätt i, ska jag ta av dom? (R)
Du kan gå nu, så tar jag hand om det här.

En delmening kan vara en huvudsats eller en icke satsformad mening (se kapitel 38 Huvudsatser och kapitel 39 Icke satsformade meningar). Exempel:

Ja, vad fort det har gått. (R) [interjektionsfras + huvudsats]
Du fixar jeansen, va! (R) [huvudsats + interjektionsfras]
Min käre Mollo, vad kan du mena med det? (R) [vokativfras + huvudsats]
Kom snart hem, min tös! (R) [huvudsats + vokativfras]
Pinsamt, jag sa att vi skulle äta där. (R) [huvudsatsekvivalent + huvudsats]
Konstigt, för jag har aldrig sett några kor här tidigare. (R) [huvudsatsekvivalent + huvudsats]

Inte så konstigt förresten; dvärgen hade ju ingen hals. (R) [huvudsatsekvivalent + huvudsats]
Hennes ansikte var helt uttryckslöst, bara ögon och näsa och en mun ovanför den böljande nakna kroppen. (R) [huvudsats + tvåledad huvudsatsekvivalent]
Ja, just det. [interjektionsfras + enledad huvudsatsekvivalent]
Ja, Viktor! [interjektionsfras + vokativfras]

En delmening kan i sin tur vara en komplex mening:

Alla människor har någon liten fiende, men min fiende har jag gemensam med mina vänner och mina vänner är försvunna. (R) [huvudsats + komplex mening (som består av huvudsats + huvudsats)]

§ 3. Prosodi. Typiskt för den komplexa meningens prosodi är att den på ett eller flera sätt prosodiskt liknar den enkla meningen.

a) Fortsättningsintonation. En delmening som inte är den sista slutar typiskt med rätt rak intonation, på ungefär samma sätt som en fras som inte är den sista i en enkel mening. Den komplexa meningen hålls på det viset samman genom frånvaron av avslutande intonation inne i den.

b) Sammanhållen prosodisk kontur. En komplex mening kan ha en enda långsamt fallande intonationskontur (dvs. varje intonationstopp är normalt något lägre än den föregående) som fortsätter över delmeningsgränsen, så att hela den komplexa meningen har en intonationskontur som en enkel mening. Sammanhållen intonationskontur torde dock inte vara lika vanlig i komplexa meningar som fortsättningsintonation enligt (a).

c) Svag betoning. En delmening kan som helhet ha nedgraderad betoning, dvs. ingen stavelse har full betoning och meningen har lägre tonhöjd än omgivningen. Detta förekommer bara i delmeningar som har ett annexliknande förhållande till en annan delmening. Meningstyper som ofta har undanhållen betoning är sålunda vokativfraser (Icke satsf. men. § 21) och interjektionsfraser (Icke satsf. men. § 7).

$_0$Kalle, vad är det ˈhär?
Vad är det ˈhär, $_0$Kalle?
$_0$Jaså, ˈdu är ute och ˈgår!
$_0$Nej, ˈnu ska vi inte ˈgräla.
ˈStanna ˈdär, $_0$ja.

Men även andra meningstyper kan ha svag betoning:

Ja, det är det. [Huvudsatsen *det är det* kan uttalas med svag betoning.]

§ 4. Interpunktion. Att en sekvens av enkla meningar skall läsas som en komplex mening kan anges genom att hela sekvensen skrivs som en grafisk mening, dvs. så att bara den första delmeningens början anges med stor bokstav (versal)

och den sista delmeningens slut anges med stort skiljetecken (punkt, frågetecken, utropstecken, Huvudsatser § 4), medan gränserna mellan delmeningarna anges med mindre skiljetecken (komma, semikolon etc.):[1]

Hon visste att hon var färdig att se tillbaka på måsarna nu, och hon bad om styrka att resa upp sin kropp och vända huvudet mot havet. (R)

Ett exempel på en sekvens med sex enkla meningar som åtminstone grafiskt presenteras som en enda komplex mening är följande:

Biblioteket är tyst och inrökt, serveringsgångarna med dunkla skänkar och höga skåp är skräckinjagande, köket har slammat igen, sovrummen står obäddade, vardagsrummet är kallt; på varsin sida om den öppna spisen – där vi tillbragte så många timmar i chippendalemöbeln med toddys och underhöll varann med sällsamma anekdoter – står två parianfigurer tillverkade av Gustafsbergs Fabriker mot slutet av förra seklet. (R)

Valet av avslutande skiljetecken bestäms ofta av den sista delmeningen också när denna har funktion av stödjande språkhandling (jfr § 10):

Tala tydligt, annars riskerar du att inte bli förstådd.
Vad tänker Reichsbank göra – för de är ju helt beroende av regeringen och Schacht och hans nya Rentenbank. (R)

Gränsen mellan delmeningarna markeras ofta med komma, särskilt om de är satsformade:

Frågan om riksbankens ställning ska diskuteras i kommande partiledaröverläggningar, men någon uppgörelse är inte i sikte. (S)
Vi talade inte mycket med varandra, kanske talade vi aldrig med varandra. (R)

Andra skiljetecken som kan användas för att markera gräns mellan delmeningar är semikolon, tankstreck och kolon. Semikolon kan markera en rätt kraftig gräns mellan delmeningar. Oftast torde semikolon användas för att åtskilja huvudsatser som inte är förenade med konjunktion.

Han hade ställt till; han fick också reda upp. (R)

Tankstreck markerar särskilt att meningen tar en överraskande vändning:

Många av polackerna tar hem pengarna som de sedan använder till semesterresor utomlands, till bilköp – eller så växlar de kronorna i dollar som sparas. (S)

Tankstreck används dessutom, liksom parentes, ofta för att ange gränserna för en inskjuten mening (jfr § 6):

Hans åligganden som kyrkoherde – han blev redan i juni 1816 prost över egna församlingar – sköttes av komministrarna. (S)
Hon la ifrån sej dammtrasan på lektorns arbetsbord och gick genom stora rummet (nu var det allt bra snyggt här!) ut i hallen. (R)

Kolon används för att markera att det som föregår skiljetecknet på något sätt leder fram till det som kommer efter:

På hemmafronten är förberedelserna mer prosaiska: det gäller att stävja våldsamheter på läktarna och andefattigt spel nere på planen. (S)

När den ena delmeningen i tal skulle ha svag betoning (jfr § 3: c) används bara komma som skiljetecken, och ibland saknas här skiljetecken helt:

Nej(,) vad säger du(,) karl!

Det är tämligen vanligt att komma används i stället för tankstreck eller semikolon för att ange gränsen mellan huvudsatser som utan en förbindande konjunktion bildar en komplex mening. Många anser det dock felaktigt att avskilja en inskjuten satsformad mening bara med komma.

[1] Skiljetecknet tre punkter förekommer både i meningsslut, närmast i funktion av stort skiljetecken (jfr Huvudsatser § 4), och inne i mening för att ange tveksamhet eller för att antyda något icke utsagt:

Och sen hade flickan plötsligt lagt på luren, och där stod fru Holm … (R)
Det är ju inte så ofta man går tillbaka på det sättet i sitt liv, men den kvällen ville det ju bli så, efter det jag hade fått veta … om Edmond. (R)

§ 5. Konjunktion som syntaktisk markering. Det normala syntaktiska sättet att ange att två huvudsatser bildar en komplex mening är att låta den senare meningen inledas av en konjunktion, som anger det semantiska sambandet mellan delmeningarna (jfr Samordn. § 6, 27, 34–40, 45–46):[1]

Många hade väntat sig att något verkligt allvarligt skulle bli följden av deras uppträdande, *och* nu hade det hänt. (S)
De kom för tidigt och fick vänta, *men* de hade inte längre något att säja varandra. (R)
Kände hon något *eller* låtsades hon bara? (R)
Det är inte så konstigt, att jag är lång, *för* pappa är nästan två meter. (R)
Det fanns inte mer än en säng i huset, *så* de bäddade åt henne på vardagsrumssoffan. (R)

Om hur konjunktioner kan förbinda vokativfraser och interjektionsfraser med andra meningar se Icke satsf. men. § 5, 19.

Om fler än två delmeningar har en additiv eller disjunktiv relation till varandra, kan sambandet anges med en konjunktion efter varje meningsgräns. Särskilt i neutralt och formellt skriftspråk utelämnas dock alla konjunktioner utom den sista, om alla delmeningarna har samma relation till varandra (Samordn. § 2).

Äldste sonen Martin höll i vaktstyrkan, Henrik var med i resultatrapporteringen […] och dottern Emma sålde souvenirer. (S)

Däremot utelämnas inte någon konjunktion, om t.ex. talaren vill att den komplexa meningen skall uppfattas som bestående av två delmeningar varav den ena i sin tur är komplex:

Damlaget vann sin match och herrlaget förlorade mot ett mycket bra motstånd, och det utfallet av helgens spel får vi vara nöjda med. [Den komplexa meningen består av komplex mening (= delmening + delmening) + delmening.]

Sambandet mellan meningarna kan markeras ytterligare med ett korrelativt adverb (Advb § 48) i den förra meningen:

Antingen teg de, *eller* också pratade de för mycket och bara om sig själva. (R)
Antingen reste han då bort *eller* stängde han sig inne med ett batteri av konjaksbuteljer. (R)

I några fall (*dels – dels*, *än – än*, *ömsom – ömsom*; Advb § 48: a) kan två korrelativa adverb ange sambandet:

Dels bråkar kommunerna med staten om pengar, *dels* blir grannkommuner ofta oense om nysatsningar. (S)

Kravet på en syntaktisk markering av sambandet mellan delmeningar är olika starkt i olika stilarter. Starkast är kravet i sakprosa i neutralt skriftspråk, där det ofta betraktas som ett språkfel om två huvudsatser får bilda en enda grafisk mening utan att de binds samman med en konjunktion (eller med ett korrelativt adverb som *dels*, *än*, *ömsom*).

[1] En konjunktion kan ange ett samband i en text utan att den mening den inleder bildar komplex mening med den föregående. Ett typiskt sådant fall är när konjunktionen anger en menings samband med en följd av föregående meningar (Samordn. § 39). Ett annat fall är när en lång rad meningar (t.ex. i en muntlig berättelse) inleds med *och*. Då markerar konjunktionen bara sammanhang i allmänhet.

Även i andra fall kan talaren markera att han inte, eller i vart fall inte entydigt, betraktar de samordnade meningarna som en komplex mening, t.ex. genom att i tal hålla dem isär prosodiskt eller i skrift låta dem bilda var sin grafisk mening:

Den växlar så mycket i de skilda regioner som sträcker sig från Ystad till Haparanda. *Och* den har så mycket att bjuda som inte ens svenskarna själva känner till. (S)
Jag såg ingen människa. *Men* när jag gick ut litet senare på förmiddagen fann jag att man hade brett ut en gångmatta av granris på trottoaren från porten. (R)

§ 6. Inskjuten mening. En mening kan vara inskjuten i en annan mening, och då bildar de vanligen en komplex mening tillsammans, där den inskjutna meningen t.ex. anger orsak eller fungerar som en sidokommentar eller sidoupplysning:[1]

Man kanske skulle skriva nånting, *och jag kommer tillbaka till det jag begärde ordet för förut*, nånting om att man förutsätter att man ska ha viss frihet […] (T)
Men några sekunder in på Trojas femte utvisning, *Hammarby drabbades bara av en*, slängde Christian Due-Boije iväg ett skott […] (S)

Kvinnorna tycks dröja sig kvar i bondeidyllen medan männen, *ty det är oftast i deras böcker som tekniken förs in*, blickar framåt. (S)
De moderata kashmirernas – *och det finns naturligtvis även sådana* – manöverutrymme har ytterligare begränsats […] (S)

Särskilt vanligt är det att vokativfraser skjuts in i andra meningar:

Vad innebär det, *Tomas*, att det är knuttimrat? (T)
En hostning, *kära Torsten*, kan förorsaka en revolution liksom en kyss kan skapa ett diktverk, en symfoni […] (R)

Också interjektionsfraser skjuts in rätt ofta, särskilt mellan ett annex och den inre satsen:

Den där traktorn, *ja*, den måste vi ta och köra in.
Bädda och tömma … *ja*, det hörde till mina sysslor. (R)
Och Sarah – *ja*, hon tycker att det är besvärligt. (R)

[1] En huvudsats som kommenterar en benämning eller en bedömning kan integreras i en annan huvudsats. Det kommenterade uttrycket fungerar då som gemensamt satsled i de båda huvudsatserna.

Han såg {*Gud vet/jag vet inte*} hur många elefanter.
Han såg {*jag tror det var/låt oss säga/säg*} 400 elefanter.
Hon har slagit sig ner i *jag tror det heter* Bäckasjö.
Hon har börjat syssla med budo, *tror jag det kallas*.

§ 7. Andra syntaktiska eller lexikala markeringar. Det finns åtskilliga syntaktiska eller lexikala sätt att markera samband i en text. Dessa kan ofta bidra till att två (eller flera) meningar uppfattas som en komplex mening. Några vanliga sätt är följande:

a) Anaforiskt adverb. Hit hör dels adverb som har ett led som korrelat i det föregående, dels adverb som har en hel sats som korrelat. De senare anger ofta samma slags logiska relation som konjunktioner (jfr ovan § 5, om adverb som anger logisk relation se Advb § 20: c).[1]

Anders har flyttat till Kalmar, det är praktiskt att ha segelbåten *där*.
Du förstod nog inte riktigt det där, jag förstår dej nu *däremot*. (R)
Lina var inte bara en ren människa i själen, hon var *också* ren utvändigt. (R)

Adverb för logisk relation förekommer ofta tillsammans med konjunktioner:

Jag skymtade henne nätt och jämnt i dunklet därinne, *men däremot* luktade jag henne tydligt. (R)
Det var degraderande, vanärande, *men* det var *också* praxis och inte speciellt brutalt […] (R)

b) Anaforiskt pronomen. Ett definit pronomen i en senare delmening syftar på något led i den första eller på hela den första delmeningen (Pron. § 41–49):

Torsten var alltjämt indignerad över allt och alla, *han* bar på sin laddning missnöje som aldrig ville explodera, *han* klagade, suckade, stönade, *han* agerade […] (R)
Många studenter blir aldrig bättre, *det* är förfärligt.
Han tror han ska vinna, *det* tror då inte jag.

c) Framåtsyftande (kataforiska) pronomen. Ett 3 pers. pronomen i den första delmeningen syftar på andra delmeningen eller någon del av den (jfr Pron. § 67, 74):

Men *det här* är mitt råd: låt aldrig någon gråta i dina armar. (R)

d) Ellips. Ett utelämnat led i ena delmeningen suppleras med hjälp av ett led i den andra:

Ända till för en liten stund sedan hade hon känt tre *sidor* av honom, nu kände hon fyra, och den fjärde tyckte hon allra minst om. (R)

Nära ellipsen ligger komparativa uttryck med underförstådda bakgrundskomparander som suppleras med hjälp av den andra delmeningen:

Jag struntar i Jens, Erik är {*sötare/lika söt*}. [nämligen '{än/som} Jens']

e) Strukturell parallellism. Delmeningarna är likadant (eller snarlikt) uppbyggda, så att de innehållsligt kan jämföras led för led:

Ögonen var gröna, håret var grått.
Nu kunde han skratta, nu kunde han skämta […] (R)
Men i dag sov han, i dag behövde det inte vattnas, i dag var det ingen risk. (R)

[1] Liknande parrelationer som de korrelativa adverben (§ 5) kan t.ex. vissa ordinativa och perspektiva pronomen och adverb bilda (Pron. § 219–228, Advb § 43–44):

Den *förste* grät, den *siste* skrattade.
Den *ene* gör si, den *andre* gör så.
Ut med domarn, *in* med vedträt!

Betydelse § 8–10

§ 8. Helheten. En komplex mening utgör något slags helhet eller uppvisar något slags enhetlighet i förhållande till den omgivande texten. Delmeningarna hänför sig t.ex. till:

a) samma tidpunkt

Det regnade, men det var inte kallt.

b) samma plats

Vi hittade några skorpor, men det fanns inget kaffe.

c) samma individ

Ögonen var gröna, (och) håret var grått.

d) samma skeende

Jag trampade på utan ansträngning, cykeln susade fram i den ljumma sommarkvällen.

ANM. Också mellan meningarna i en text råder någon form av tidsligt, rumsligt eller logiskt sammanhang även när detta sammanhang inte är markerat genom bildande av komplexa meningar. I en berättande (narrativ) text kommer t.ex. påståendena typiskt i händelsernas tidsföljd och hänger också samman genom att hänföra sig till (delvis) samma referenter, beskriva skeendet ur ett konsekvent perspektiv och/eller återge händelser som utspelas på samma plats. I en utredande text relateras ofta det ena påståendet till det andra som motivering, specifikation, exemplifiering, inskränkning, sammanfattning, parallell eller motsats.

§ 9. Semantisk relation mellan delmeningar. I en komplex mening kan den ena delmeningen vara semantiskt relaterad till den andra på ungefär samma sätt som en självständig mening till en annan intillstående självständig mening i en längre text, samtidigt som den komplexa meningen bildar en enhet gentemot den omgivande texten (§ 8). Några exempel på innehållsliga relationer mellan delmeningarna redovisas här. Flera av dem kan anges med konjunktion eller satsadverbial.

a) Additiv relation (sidoställning av parallella delar i en helhet; konjunktion *och*):

– Vad har du gjort i dag? – Jag har städat, jag har rensat akvariet, jag har varit och handlat, jag har ordnat mina räkningar på postgiro, (och) jag har läst tidningen förstås.

Inte nog med att rummet var olidligt trångt. Varmvattnet fungerade inte annat än tillfälligtvis. (S)

b) Motsättning (sidoställning av kontrasterande delar i en helhet; konjunktion *men*):

Jag har läst tidningen, men jag har städat också.
Galoscher, inte pampuscher!
Jo, men han är en trevlig konversatör.
Inte för att jag gillar honom, men han är en trevlig konversatör.
Inte så att Frans har misskött sig, men jag hade väntat mig mera av honom.
Låt vara att han har en bra utbildning. Det är ändå något som fattas.

En delmening kan formuleras på ett sätt som visar att den anger ett otillräckligt hinder för det som sägs i en följande huvudsats (jfr Samordn. § 26 not 1, Icke satsf. men. § 32 Anm., Huvudsatser § 46 not 1):

Trevlig eller inte, {han är i alla fall väldigt duktig/ta ändå emot honom på prov}.
Det kan vara kallt eller varmt därnere, jag skall i varje fall åka dit.
Bra eller dålig affär, det fanns inte annan bank att köpa i Sverige vid den aktuella tidpunkten. (S)

[…] och exklusiva stamkunder har alltid pengar, lågkonjunktur eller inte […] (S)
Han må ha hur mycket pengar som helst, ska han inte ändå sättas fast för sådana skamliga affärer?
Låt vara att likviditeten är god just nu, vi har ändå skäl att vara försiktiga med utgifter ännu en tid.

En delmening bestående av en huvudsatsekvivalent som utgörs av två additivt samordnade identiska led kan förbereda en invändning som uttrycks med den följande delmeningen (jfr Samordn. § 16: 3, Icke satsf. men. § 32 Anm.):

Intelligent och intelligent – lite mer sunt förnuft skulle då inte skada.

c) Disjunktiv relation (sidoställning av alternativ; konjunktion *eller*):

Ta cykeln eller gå för en gångs skull!
Du kan ringa polisen, du kan skriva till konsumentombudsmannen, kanske tidningen vill göra en historia av det.

d) Kausal (eller explanativ) relation (sidoställning av orsak och konsekvens; konjunktioner *ty*, *för*; *så*):

Jag stängde dörren, (för) det drog.
Det drog, (så) jag stängde dörren.

e) Konditional relation. En uppmaning kan ges i en inledande huvudsats (direktiv, deklarativ eller interrogativ). Satsen anger indirekt ett villkor för den andra delmeningen som är en deklarativ huvudsats och som antingen inleds med adverbet *så* (med konklusiv eller tidslig betydelse) som fundament eller som samordnas med *eller* (eller i mera formellt språk *och*). (Se också Huvudsatser § 44: e, Annex § 14 not 2, Bisatser § 134 not 2.)[1]

{Börja städa nu/Du kan börja städa nu/Skulle du vilja städa nu}, så kommer jag sen.
{Skriv du/Du skulle kanske vilja skriva}, så dikterar jag.
Klicka i rutan så visas tipset. (S)
Håll tyst nu eller också får pappa gå hem med dig omedelbart.
Hjälp mig med det här och jag ska se till att du får en bostad med det snaraste.

En inledande deklarativ huvudsats kan ange att ett villkor är tillräckligt för något som anges i en följande deklarativ huvudsats inledd med adverbet *så* som fundament:

Han behöver bara höja rösten en smula, så tystnar alla de andra.
Det räcker med några hundra tusen, så ska jag se till att företaget kommer på fötter igen.

f) Exemplifierande eller specificerande relation (sidoställning av helhet och exempel eller helhet och delar):

Det är många som har blivit upprörda, till exempel har min farbror gjort en JO-anmälan.
Hennes ansikte var helt uttryckslöst, bara ögon och näsa och en mun ovanför den böljande nakna kroppen. (R)

g) Sammanfattande relation (sidoställning av delar och helhet):

Jag har städat, jag har rensat akvariet, jag har varit och handlat, allt du bad mig har jag gjort.
Sidorna krullar sig lite, det är allt.

[1] Vissa språkbrukare kan utelämna adverbet *så* i den andra delmeningen, särskilt om denna är en artighetsfras. Det ser då ut som om den inledande huvudsatsen är fundament i den senare satsen och ett eventuellt *så* är adjunktionellt.

Ta lite mer köttbullar, (så) är du snäll.
Du kan berätta vad du tycker, (så) blir hon säkert glad.
Ring får vi diskutera. (S)

ANM. Additiv relation tolkas ofta samtidigt som tidslig eller kausal relation:

Hon lagade punkteringen, barnen cyklade i väg och det var åter lugnt.
Vi sålde Zorntavlan och vår ekonomi blev strax bättre.

§ 10. Pragmatisk relation mellan delmeningar: stödjande språkhandling. I en komplex mening kan den väsentliga språkhandlingen uttryckas med den ena delmeningen, medan den andra delmeningen har en mera stödjande funktion. Några exempel där den delmening som uttrycker den stödjande språkhandlingen är kursiverad:

a) Tautologi. Bägge (alla) delmeningarna uttrycker mer eller mindre tautologiskt samma språkhandling. Den stödjande språkhandlingen har ofta svagare betoning (Icke satsf. men. § 7: 2b, 21).

Ja, jag kommer!
Nej, vad säger du!

b) Markering av avsedd språkhandling. Den stödjande språkhandlingen gör det tydligare vilken språkhandling som uttrycks av den dominerande delmeningen (t.ex. genom att beskriva den):

Kalle kommer i morgon, *ja*.
Kalle kommer i morgon, *va*.

Jag ber dig, kom hit.
Vad har du haft för dig, *det undrar jag verkligen*.

c) Motivering. Den stödjande språkhandlingen anger talarens skäl att utföra den dominerande språkhandlingen:

Vill du stänga dörren, *det drar på mig*.
Man måste ju vara uppriktig: han är och förblir en knöl.

d) Modalitet. Den stödjande språkhandlingen signalerar talarens sannolikhetsbedöming eller värdering av det som sägs i den dominerande språkhandlingen:

Jo, (*så är det*) *kanske*.
Ja, (*det tror jag*) *faktiskt*.
Nej, (*det har hon*) *antagligen inte* (*gjort*).
Nej, (*det regnar*) {*tyvärr/konstigt nog/som tur är*} (*inte*).

e) Dämpande. Den stödjande språkhandlingen avses dämpa effekten av yttrandet av den väsentliga språkhandlingen (jfr Interj. § 7, Icke satsf. men. § 25: c):

A, hämta min kappa, *va*.
Maria, du kan inte följa med. [Vokativfrasen kan med lämplig intonation användas för att göra det negativa budskapet mjukare, mera beklagande.]

f) Påkallande av uppmärksamhet. Den stödjande språkhandlingen fäster lyssnarens uppmärksamhet på den dominerande språkhandlingen (jfr Icke satsf. men. § 23):

Mia, här finns glass.
Hör upp, här finns glass.
Hallå, gå inte där!

41 ANFÖRDA MENINGAR

1 Översikt.

Den anförda meningens struktur och betydelse 2–6

2 Citatmeningens struktur. 3 Referatmeningens struktur. 4 Narrativ eller interrogativ bisats som återgivning av tal eller tanke (indirekt anföring). 5 Skillnaderna mellan anföringstyperna. 6 Den anförda meningens betydelse.

Underordning av anförd mening 7–17

7 Underordnad och självständig anförd mening. 8 Likheter mellan underordning av anförda meningar och annan underordning. 9 Skillnader mellan underordning av anförda meningar och annan underordning. 10 Anförd mening som objekt. 11 Anförande matrissats med indirekt semantisk relation till den underordnade anförda meningen. 12 Anförd mening i andra funktioner än som objekt. 13 Anförd mening efter *att*. 14 Den anförande satsens typ. 15 Negation i anförande matrissats. 16 Prosodin i anförande satsfogning. 17 Interpunktionen i anförande satsfogning.

Utvidgad användning av referatmeningens karakteristika 18

18 Synvinkel.

§ 1. Översikt. I sitt yttrande kan talaren återge en annan persons yttrande eller sitt eget yttrande så att det har en menings struktur, dvs. består av en eller flera huvudsatser eller icke satsformade meningar. Meningar med denna funktion kallas anförda meningar.

Efter sin struktur kan de anförda meningarna delas in i citatmeningar och referatmeningar. Med citatmeningen framställer talaren den andres yttrande som om det vore en ordagrann återgivning, vare sig ordalydelsen faktiskt överensstämmer med originalyttrandets eller inte:

[Lena:] I går faxade Bo Johansson: *”Nu stannar jag här och väntar tills du har bestämt dig.”*

Typiskt för citatmeningen är att hänvisningar som *jag*, *nu*, *här* och tempusböjning avser det ursprungliga yttrandets talsituation. I exemplet betecknar *jag* Bo, som fäller det ursprungliga yttrandet, och inte Lena, som återger det.

Också referatmeningen återspeglar i sin struktur den underliggande replikens

språkhandling men förhåller sig ofta friare än citatmeningen till den exakta ordalydelsen. Principiellt skiljer sig referatmeningen från citatmeningen genom att personliga pronomen och tempusböjning hänför sig till återgivandets talsituation.

[Lena:] *Han tänkte stanna och vänta tills jag hade bestämt mig,* faxade Bo Johansson till mig i går.

Anförda meningar kan antingen uppträda syntaktiskt självständigt eller (som i ovanstående exempel) ingå som underordnade led i den återgivande talarens eget yttrande. I sistnämnda fall fungerar de syntaktiskt i vissa avseenden som bisatser. Den sats där den anförda meningen ingår som satsled kallas anförande sats. Den anförda meningen kan ha olika nominala funktioner men är oftast objekt och placeras då på objektets ordinarie plats (vilken då vanligtvis inte kan skiljas från positionen för ett postponerat led) eller i den anförande satsens början (som fundament i deklarativ huvudsats) eller har den anförande satsen placerad som ett inskott.

Bengt svarade då helt stilla: *Jag trivs här.*
Bengt svarade då helt stilla: *Han trivdes där.*

Jag trivs här, svarade då Bengt helt stilla.
Han trivdes där, svarade då Bengt helt stilla.

Jag trivs verkligen, svarade då Bengt helt stilla, *både här och hemma.*
Han trivdes verkligen, svarade då Bengt helt stilla, *både där och hemma hos sig.*

Här hemma hos dig, sa Bengt, *trivs jag verkligen.*
Här hemma hos henne, sa Bengt, *trivdes han verkligen.*

Både citat- och referatmening används för att återge inte bara vad någon faktiskt har sagt utan också vad någon skulle kunna ha sagt eller kan komma att säga, liksom vad någon har tänkt eller skulle kunna ha tänkt eller komma att tänka. Det finns inga tydliga språkliga skillnader mellan en anförd mening som återger tal och en som återger tankar. En anförd mening kan t.o.m. användas för att illustrera någons reaktion eller inställning utan att denna varit klädd i ord förut eller förväntas bli det:

Så tittade hon på mig som: *”Vad är det för jävla fluglort?”* (T) [citatmening]

Referatmeningen övergår utan skarp gräns i beskrivningar av situationer och händelseförlopp. Särskilt oklar är gränsen ofta mellan icke underordnad referatmening och berättelser där talaren på olika sätt visar att han anlägger en omtalad persons synvinkel.

I stället för anförd mening kan talaren välja att återge den andres yttrande integrerat i sin egen framställning som en vanlig nominal bisats eller i vissa fall en infinitivfras (och utan anspråk på ordagrann återgivning):

[Lena:] I går faxade Bo Johansson *att han avvaktade mitt besked där han befann sig.*
[Knut:] I går uppmanade byråchefen mig *att söka den utlysta tjänsten.*

Återgivning med bisats brukar kallas indirekt anföring, i motsats särskilt till bruket av citatmening, som ofta kallas direkt anföring. (Bisatser med indirekt anföring kommenteras nedan i jämförelse med anförda meningar men behandlas annars huvudsakligen i kapitel 37 Bisatser.)

Talaren kan också referera en annan persons yttrande på olika sätt utan att det är fråga om anföring:

I går ringde Bo Johansson in *en beställning på fem nya datorer*.
I går meddelade Bo Johansson *sitt beslut*.

ANM. 1. Konstruktion med underordnad anförd mening är på flera sätt olik andra satsfogningar med underordnad sats. Trots många tecken som tyder på att den anförda meningen är underordnad finns det också omständigheter som talar för att satsfogningen i stället kunde analyseras som en komplex mening. Se § 8–9.

ANM. 2. Termerna anförd mening, citatmening och referatmening avser alltså den mening varmed något sagt eller tänkt återges. Den replik eller tanke som mer eller mindre ordagrant återges med en anförd mening kallas ”det primära yttrandet”, ”det ursprungliga yttrandet”, ”den underliggande repliken”, ”den återgivna repliken eller tanken” e.d.

Den anförda meningens struktur och betydelse § 2–6

§ 2. Citatmeningens struktur. I en citatmening återger talaren en persons replik eller tanke så som han föreställer sig att denne verkligen formulerat den (eller tänkt sig att formulera den):

Detta skall hädanefter bliva min musik, sade den unge Karl.

Citatmeningen, som avses återge det primära yttrandet ordagrant, igenkänns bland annat på att deiktiska kategorier hänför sig till det primära yttrandets tid, rum och person. Om en persons (A) yttrande återges av en annan person (B) som citatmening hänför sig alltså tempus och deiktiska tidsadverbial (t.ex. *nu*) till A:s talögonblick, ett deiktiskt rumsadverbial som *här* betecknar närhet till A vid tidpunkten för yttrandet, och första personens pronomen *jag* refererar till A:

[Lena:] I går sa Erik när han kom: *”Nu är jag här hos dig till slut.”*

Eftersom citatmeningen avses kopiera en persons yttrande eller tanke, har den normalt formen av en mening (huvudsats, icke satsformad mening):[1]

Lena sa med detsamma: *Jag tar den.*
Håll dig till reglerna, säger jag dig bara.
Sen kom Lotta in och sa: *Hej!*

Flera citatmeningar kan följa efter varandra och återge ett sammanhängande yttrande:

Sen kom Lotta in och sa: *Hej! Vad gör ni? Ni ser så dystra ut!*

En eller flera citatmeningar kan på så sätt utgöra ett citat, en återgivning av ett yttrande. I tal kan citatet markeras med avvikande intonation, röstläge, röststyrka eller röstkvalitet (§ 16). I skrift kan dess början och slut markeras med anföringstecken (citationstecken) eller dess början med tankstreck (§ 17). Ofta får citat inleda nytt stycke, och ibland får styckeindelningen utgöra den enda (osäkra) markeringen av att sekvensen är avsedd som citat.

Graden av eftersträvad exakthet i återgivningen kan variera avsevärt. Å ena sidan kan talaren i citatet försöka återge regionala särdrag i uttal, morfologi etc. eller t.o.m. röstkvalitet etc.:

Den blyge Tärnagrabben hade ju en gång i all uppståndelsen sagt att *”ska dä va så här så slut jag”*. (S)
– Du ä söm e jänt du, säger han till mig. *Du ä sö rädd öm klära din*. (R)

Å andra sidan kan talaren t.ex. översätta ett yttrande från ett främmande språk:

”Jag har levat nog”, sade den grekiske fältherren Epaminondas, *”ty jag dör oövervunnen.”*
Då sa han på finska: *”Nä han kommer från Sverige.”* (T)
– Hyrorna stiger och priserna höjs på allting. Jag har knappt råd att köpa mat längre och kläder har jag inte köpt på flera år, säger hon på stapplande tyska. (S)

Särskilt när ett talat yttrande återges i skrift anpassas det ofta i viss mån till textens övriga stilnivå i fråga om både morfologi, syntax och ordval:

– Spaningspatruller har skickats ut för att dels varna narkomanerna, dels försöka få fram upplysningar om varifrån narkotikan kommer, säger Annika Hellkvist, utredningsassistent hos Norrmalmspolisen. (S)
– Att reservera sig till statsrådsprotokollet är bara en option, en möjlighet, som jag utåt har värjt mig mot, sade Johansson. (S)

Även när talaren avser att återge yttrandet ordagrant misslyckas han ofta därför att det är svårt att minnas exakta formuleringar. Inte ens citat i skrift ur skriftliga källor är alltid tillförlitliga i sin exakta formulering.

[1] På samma sätt som andra meningar kan citatmeningar vara elliptiska och utgöras t.ex. av en bisats:

Han frågade vad som var viktigast just då och jag svarade: *”Att du håller tyst.”* [= Det är viktigast nu att du håller tyst.]

§ 3. Referatmeningens struktur. I en referatmening återger talaren vad en person har sagt eller tänkt i en form där vissa drag ansluter sig till det primära yttrandets talsituation och andra drag till återgivandets talsituation.

a) Meningsstruktur

Referatmeningen har samma meningsstruktur som det primära yttrandet (och liknar i det avseendet citatmeningen). Den har alltså vanligen formen av en eller

flera huvudsatser med samma prototypiska språkhandlingsbetydelse som det primära yttrandets.[1]

Sexpacken med öl som hon ställt in där fick honom att stanna upp, han stirrade på den och hörde sina pulsslag dåna i huvudet. *Denna snälla tös. Det måste ha hänt henne nånting. Också hon hade tagits ifrån honom* […] *och det var hans fel som släppt ut henne, som inte ens tänkt på att följa henne längs den mörka vägen.* (R) [Det kursiverade avsnittet återger romanpersonens farhågor.]
Kunde han inte få gå hem snart, undrade han.

Referatmening kan dock inte ha formen av en direktiv huvudsats, utan det primära yttrandets direktiva satser återges i stället med deklarativa satser med *ska*(*ll*), *skulle*:

Jag skulle bara hämta mer öl, föreslog Jon. [Jfr citatmening: Hämta du mer öl bara.]

b) Tempus

Referatmeningen utgår i sitt tempusbruk från återgivandets talögonblick (och skiljer sig i det avseendet från citatmeningen samtidigt som den liknar nominal bisats i indirekt anföring, se § 4):[2]

Men de där bilderna som han inte vågade omvandla till ord tumlade fortfarande runt i hans hjärna. […] Kanske satt karlen just nu och lyssnade efter sirener. (R) [Jfr citatmening: Kanske sitter …]
Bernt Svensson satt i en taxi som stod i en bilkö på Essingeleden. […] *Varför hade de inte kontinuerlig trafikövervakning på den mest belastade delen av Essingeleden?* (R) [Jfr citatmening: Varför har …]
Efter ett tag kunde han tänka klarare igen. *Var hade hon lärt sig det här, vem var hon egentligen?* (R) [Jfr citatmening: Var har hon lärt sig …]
Hon hade bott i Berlin i flera år, sa hon. [Jfr citatmening: Jag har bott där i flera år, sa hon.]

c) Deiktiska pronomen

Referatmeningen refererar med 1 pers. pronomen till den återgivande talaren och med 2 pers. pronomen till den återgivande talarens lyssnare. Den som fäller det primära yttrandet anges i stället med 3 pers. pronomen eller med icke-pronominell nominalfras (om han inte råkar vara identisk med återgivandets talare eller lyssnare). (Också i dessa avseenden skiljer sig referatmeningen från citatmeningen och liknar nominal bisats i indirekt anföring.)

Han skulle minsann ge *mig* vad *jag* tålde, sa han. [Jfr citatmening: *Jag* ska ge {honom vad han tål/dig vad du tål}.]
Det var i år *han* skulle lyckas, denna sommar skulle allting ske. (R) [Jfr citatmening: Det är i år jag skall lyckas. Denna sommar skall allting ske.]
Jo det kunde *Bernt* mer än väl förstå. (R) [Jfr citatmening: Det kan jag mer än väl förstå.]

Väjde *jag* kanske, undrade Nycander, för frågor som kunde påminna om *mina* tidigare misstag? (S) [Jfr citatmening: *Väjde X kanske för frågor som kunde påminna om hans tidigare misstag?* Dvs. ursprungligen undrar N. om en tredje person X undvikit vissa obehagliga frågor. Referatmeningen står sedan i en kommentar från X själv.]

d) Deiktiska adverb m.m.

I andra avseenden kan referatmeningen hänföra sig antingen till det primära yttrandets talsituation eller till återgivandets talsituation (och alltså antingen likna eller skilja sig från citatmening). Närhets- och avståndsdeixis kan sålunda gälla det primära yttrandets talsituation:

Märklig flicka, tänkte han. *I kväll* skulle han ringa Annalisa och få reda på hur det egentligen stod till med Dorrys mor. (R) [jfr citatmening: i kväll]

Men närhets- och avståndsdeixis kan också gälla återgivandets talsituation:

Hon var inte rädd, Uno måste ju snart vara tillbaka, han kunde ju inte bo hur långt som helst *därifrån*. (R) [jfr citatmening: härifrån]

e) Ordval

Regionala, vardagligt talspråkliga eller emotionella drag från det primära yttrandet kan övertas i referatmeningen:

Och så att det blitt just han! Sån förbannad tur! (R)

Bernt svor – nu skulle de bli sittande här länge. Inte för att han själv hade bråttom. Men han kände sig obehaglig till mods med farsan. […] Varför talar ni inte med honom, hade Bernt sagt till den nya läkaren. *Men hon hade bara jamsat och försökt komma undan med: När han vill veta, frågar han. Inte farsan! Han var inte funtad på det viset*. (R) [*Jamsat*, *farsan*, *funtad* återger Bernts, inte den refererande berättarens, språkbruk.]

Han hade tur. Tjugo över fyra satt han i taxin på väg mot Visby. *Det skulle gå jäms med röven: avståndet till Visby var omkring fem mil*. (R) [Uttrycket *jäms med röven* är inte den refererande berättarens språkbruk utan härrör från den refererade huvudpersonens språk.]

Hon kunde *gärna* sitta där och sura, muttrade Anders. [Adverbet *gärna* anger Anders' värderingar, inte den refererande berättarens.]

Flera referatmeningar kan följa efter varandra och återge ett sammanhängande yttrande. En eller flera referatmeningar kan på så sätt utgöra ett referat. Beteckningen referat används dock även om friare återgivningar av tidigare yttranden, som bara gör anspråk på att återge den huvudsakliga tankegången i originalet.

[1] När referatmeningen är icke satsformad kan den ofta inte i sin inre struktur skiljas från citatmening:

En kille, tänk om det var en grabb hon var hos. *Ja då jävlar*. (R)

Också satsformade referatmeningar kan sammanfalla med citatmeningar, när talaren i övrigt (t.ex. i den anförande satsen) använder presens:

Det regnar i Dalarna, säger mamma.
Han har ingen biljett, säger konduktören till poliserna. (R)

[2] I äldre formell stil brukades konjunktiv för att markera referatmening. Detta bruk har numera en ålderdomlig prägel och förekommer alltmera sällan.

Vad beträffar den muntliga prövningen i studentexamen, har kritiken drabbat anordningarna i deras helhet. *Det vore i och för sig en orimlig fordran att vid ett examenstillfälle kräva ingående kunskaper i ända till 11 ämnen. Därtill komme att den tid, som stode till buds för prövningen av särskild lärjunge, vore så kort, att det låge helt utanför möjligheternas område att* […] (S)

ANM. Referatmening utan anförande sats (jfr § 7: b) kallas inom särskilt den skönlitterära stilforskningen bl.a. dold anföring, täckt anföring, svävande framställning och erlebte rede.

§ 4. Narrativ eller interrogativ bisats som återgivning av tal eller tanke (indirekt anföring). I stället för med anförd mening kan talaren återge en annan persons yttrande utan anspråk på ordagrann återgivning och integrerat i sin egen framställning med en narrativ eller interrogativ bisats.[1] Detta kallas indirekt anföring.

Johan meddelade *att han inte avsåg att följa föräldrarnas rekommendationer*. [Johan kan ha yttrat: Jag struntar i vad ni tycker.]
Johan hörde sig för om *när de skulle komma*.
I går sades det *att fabriken skulle slå igen*.

Typiskt för den indirekta anföringen är särskilt att deiktiska kategorier hänför sig till återgivandets talsituation. Tempus utgår alltså från återgivandets talögonblick. 1 pers. pronomen refererar till den återgivande talaren och 2 pers. pronomen till den återgivande talarens lyssnare. Också andra närhetsdeiktiska uttryck hänför sig till återgivandets talsituation.[2]

Då sa Laila till Pia *att hon tänkte ge henne den där boken nästa dag*.
[Jfr citatmening (direkt anföring): Då sa Laila till Pia: Jag tänker ge dig den här boken i morgon.]
[Lena:] I går sa Erik *att han ju i alla fall var hos mig till slut*. [Erik har t.ex. yttrat: Jag är ju i alla fall hos dig till slut.]
Erik ringde från Stockholm i går och sa *att han tänkte stanna där över natten och komma hit* (*som*) *i kväll*. [Erik har t.ex. yttrat: Jag tänker stanna här i natt och komma till er i morgon kväll.]
Beatrice undrar *om hon kan få tala med dig*. [Beatrice har t.ex. yttrat: Kan jag få tala med Inez?]
Hon till och med antydde *att jag borde visa min maskulina bestämdhet lite oftare*. (R)

Om det primära yttrandet är en fråga väljs interrogativ bisats:

Lovisa undrade {*om/när*} *företaget tänkte betala*. [Lovisa har t.ex. frågat: {Tänker/När tänker} företaget betala?]

Om det primära yttrandet är ett påstående, en uppmaning, en önskan eller (ibland) ett känslouttryck väljs vid indirekt anföring en narrativ bisats eller – vid vissa verb – en infinitivfras:

Lovisa skrek *att hon inte tänkte betala*. [Lovisa har t.ex. påstått: Jag tänker inte betala.]
Lovisas uttryckliga order var *att vi skulle dra tillbaka vårt bud*. [Lovisa har t.ex. uppmanat: Dra tillbaka ert bud!]
Lovisa uppmanade oss *att ta studierna allvarligt*. [Lovisa kan ha sagt: Ta studierna allvarligt!]
Lovisas sista önskan var *att Gud skulle ge oss frid*. [Lovisa har t.ex. önskat: Måtte Gud ge er frid!]
Lovisa förundrade sig över *att vi hade så fin bil*. [Lovisa har t.ex. uttryckt: Så fin bil ni har!]

För indirekt anföring i neutralt och formellt skriftspråk brukar det rekommenderas att man undviker sådana uttryck som röjer den refererade talarens emotionella inställning:

Pia sa att *hennes bror* hade glömt sitt pass. [Jfr motsvarande möjliga citatmening: *Den idioten* har glömt sitt pass!]

I ledigt språk är det emellertid inte ovanligt med känslomässiga uttryck som härrör från den refererade talaren eller deiktiska utryck sedda ur hans synvinkel:

Pia sa att hennes bror, *den idioten*, hade glömt passet hemma.
Hans märkte att plattan *nu* började bli varm.

Jämför möjligheten att ange textpersonens synvinkel i narrativ text, § 18.
Om narrativa och interrogativa bisatser se vidare kapitel 37 Bisatser.

[1] Också en expressiv bisats kan sekundärt återge en replik, en tanke eller en inställning:

Lovisa förundrade sig över *vilken fin bil vi hade*. [Lovisa har t.ex. uttryckt: Vilken fin bil ni har!]

Vid verb som *verka*, *förefalla* alternerar *som* + *om*-bisats med en referatmening:

Det verkar *som om det regnar*. Jfr: *Det regnar*, verkar det som.

[2] Ibland blir de deiktiska uttrycken desamma i indirekt anföring som i det primära yttrandet, eftersom de kan ges samma referens i den situation då repliken återges, som i den primära replikens talsituation:

Leif sa att Rom *ligger* i Italien. [Leif: Rom *ligger* i Italien.]
Leif sa att Bos farfarsfar *var* officer. [Leif: Bos farfarsfar *var* officer.]
Leif sa ju till dig att *du* skulle träna mera. [Jfr direkt anföring: Leif sa ju till dig: *Du* ska träna mera, Bosse.]
Leif sa faktiskt nyss att *den här* boken är bra. [Jfr direkt anföring: Leif sa faktiskt nyss: *Den här* boken är bra.]

§ 5. Skillnaderna mellan anföringstyperna. De viktigaste strukturella skillnaderna mellan citatmening, referatmening och indirekt anföring i form av nominal bisats framgår av Schema 1.

	Citat-mening	Referat-mening	Indirekt anföring
Satstyp = den återgivna replikens	+	+	–
Satstyp = nominal bisats	–	–	+
Tempus = den återgivna replikens	+	–	–
Tempus utgår från återgivandets talsituation	–	+	+
1 och 2 person som i den återgivna repliken	+	–	–
1 och 2 person hänvisar till återgivandets talsitution	–	+	+
Övriga deiktiska drag som i den återgivna repliken	+	+/–	–
Övriga deiktiska drag hänvisar till återgivandets talsituation	–	+/–	+[1]
Kan vara syntaktiskt självständig	+	+	–
Kan vara syntaktiskt underordnad	+	+	+

SCHEMA 1. De olika anföringstypernas egenskaper.

[1] Jfr § 4 och 18 om övertagande av uttryck som anger den refererade personens synvinkel.

§ 6. Den anförda meningens betydelse. Den prototypiska anförda meningen återger vad en viss person enligt talarens uppfattning faktiskt har sagt. Men den kan också återge vad en person tänks ha sagt, borde ha sagt, kanske kommer att säga etc., liksom vad talaren själv har tänkt eller vad han tror att någon annan har tänkt eller skulle kunna ha tänkt etc. I modern skönlitteratur återger referatmening mycket oftare tankar än tal.[1]

Citatmening:

Jag hade trott att man skulle tidsbestämma, säger han till TT. (S)
– Jag känner ingen bitterhet, snarare lättnad, förklarade [hon …] (S)
Det är aldrig nån som säger: *”Vilken ful tröja du har!”*. (T)
Man tänker ju ändå: *”Vad konstiga dom är som inte vill ha moppe utan epa-traktor istället.”* (T)
Jag vill inte se, tänkte han. *Jag vill inte vara vaken. Låt mig sjunka*. (R)

Referatmening:

Jag simmade femti meter på en väldigt bra tid, sa min gympalärare. (T) [*Jag* refererar till den återgivande talaren.]
Ville reste sig och ställde sig i dörren till kafferummet. *Vad var det här för gäng? Spioner från personalavdelningen?* (R)
Men så tänkte han efter. *Fröken Brita hade trots allt kommit hit för att titta. Hon kunde lika gärna bli besviken om han ingrep. Var det förresten ens möjligt att avstyra uppträdandet?* (R)

Talaren kan använda anförd mening för att illustrera sin eller någon annans reaktion eller inställning i en tillfällig eller återkommande situation utan att det behöver ha varit en verbalt utförd tanke.

Citatmening:

Killen bara stod och glodde så här: *"Vad är det där för snubbe?"* (T)
Såna föräldrar gillar inte jag […] som bara kommer in så här, kollar så här surt. Man bara [ba]: *"Äh, dom gillar inte mig."* (T)

Referatmening:

Vi skulle respektera varandras personliga integritet, var det meningen. (R)
Han kommer i morgon räknar vi med.
Han har gjort bort sig definitivt, {verkar det/förefaller det/ser det ut (som)}.
Han är nog både sjuk och full är jag rädd, *lite vrickad också om jag inte tar alldeles fel* … (R)

När anförande sats saknas (jfr § 7: b), övergår referatmening utan skarp gräns i framställning ur någon annan persons synvinkel (§ 18). Särskilt i skönlitteratur är det vanligt med gränsfall.

[1] Indirekt anföring med narrativ eller interrogativ bisats (§ 4) kan på samma sätt som anförd mening användas för att återge både vad någon faktiskt har sagt och vad någon tänks ha sagt eller tänkt:

Med blicken i bordet sa hon lågt *att hon helst inte ville tala om det*. (R)
Han nickade och tänkte *att det inte spelade någon roll vad hon sa* […] (R)
Pappa börjar ju undra *vad jag håller på med*, liksom. (T)

Underordning av anförd mening § 7–17

§ 7. Underordnad och självständig anförd mening. Anförda meningar kan infogas i den återgivande talarens yttrande antingen som syntaktiskt underordnade led eller som självständiga meningar.

a) Den anförda meningen kan ingå som ett satsled, vanligen objekt, i en sats (anförande sats):

I går sa ministern: *I nästa vecka ska det här vara färdigt.*
I nästa vecka ska det här vara färdigt, sa ministern i går.

I nästa vecka, sa ministern i går, *ska det här vara färdigt*.
Och i ett brev till Skogssällskapet, som sköter avverkningarna, skriver han: *”Kalhyggena har väckt stor förstämning och ilska hos många som älskar att ströva i skog och mark.”* (S)
De hoppades därmed bli rika och ”få äga mycket mark och en stor bil”, skrev tidningen. (S)
Giacometti vill, skriver Genet, *ge gestalt åt det osynliga*. (S)

Den replik eller tanke som återges kan omfatta flera meningar. Det är då bara den mening som står närmast den anförande satsen som klart kan sägas vara syntaktiskt underordnad denna. Lyssnaren eller läsaren måste av sammanhanget och prosodin eller interpunktionen (samt eventuellt av deixisbruket) sluta sig till vad som i övrigt hör till den återgivna repliken eller tanken.

Så ställer han sig och bara skriker: ”*Du ska inte säga nåt*. Du röker ju också!” (T)
– Det var solklart. Vi kunde inte agera på något annat sätt. *Det hade varit tjänstefel*, säger universitetsrektorn […] (S)
Då tänkte Maria: *Hon skulle minsann inte fråga mer*. Hon skulle ta reda på allt själv hädanefter.

b) Den anförda meningen kan återge en annan talares yttrande som en självständig mening, utan att vara syntaktiskt underordnad någon anförande sats. Då måste lyssnaren eller läsaren med ledning av sammanhanget och prosodin eller interpunktionen samt i förekommande fall deixisbruket sluta sig till om meningen är avsedd att återge en annan talares replik eller tanke (eller talarens egen replik eller tanke vid en annan tidpunkt):

– *Fint rum du har här*. Så fort hon kommit dit in hade Dorry lagt sig på rygg bland kuddarna i Camillas säng. (R)
Otto kastade en ovillig blick dit in, han tyckte vattnet liknade mörknat blod. *Bara det inte blev nåt fel på bilen så att de kom att bli stående*. Han mindes chauffören […] (R)
Han skulle resa bort, sa han. *Han hade redan köpt biljett*. Men det var förstås bara prat.

Den anförda meningen kan dessutom förberedas t.ex. genom att den föregående texten beskriver den som skall fälla det primära yttrandet i en talsituation (jfr § 11 om anförande matrissats med indirekt semantisk relation till den anförda meningen). Den förberedande och den anförda meningen utgör här närmast tillsammans en komplex mening.

Han hötte lekfullt med fingret. – *Gör inga dumheter nu bara!* (R)
Sen kom hans polare. *”Men vad fan gör du? Så där kan du väl inte göra.”* (T)
Och sen har jag småsyskon. *”Hej, vad heter du? Linda har en kille på rummet.”* (T)
Anna såg ner på sina händer: *Vad skulle hon göra?*

Citatmeningen kan vidare vara en fortsättning på en indirekt anföring (där det anges vem som fäller det primära yttrandet):

Oppositionsledaren säger att han är besviken på att statsministern inte velat diskutera sakinnehållet i talet. – *Han har endast gjort det till en formsak att jag inte informerat i förväg, men det viktiga är att diskutera sakläget*.

Särskilt i nyhetsspråk är det vanligt att citatmeningens status uttryckligen anges av en efterföljande mening:

– *Sverige har aldrig någonsin haft så goda relationer med både USA och Ryssland som vi har nu. Situationen är helt unik*. Det säger statsministern till DN.

Referatmeningens status kan framgå av att den föregås eller efterföljs av indirekt anföring eller av en citatmening:

Sköterskan hade samma morgon full av ångest berättat att hon ett par timmar före olyckan funnit larmet avstängt och därför satt på det igen. *Nu kunde hon efter en sömnlös natt inte komma ihåg hur hon gjort och var rädd att hon av misstag förväxlat gula och gröna lampor i larmpanelen*. (S) [indirekt anföring + referatmening]

[Statsministern] noterar med viss förtjusning att han blir den första utländska regeringschef som sätter sin fot i Murmansk. Han anser att han med besöket markerar sitt stöd för den demokratiska processen i Ryssland.
Nedslaget i detta köldhål med starka konservativa krafter kommer också lämpligt som ett bevis på att även Sverige anser Barentsregionen betydelsefull. Hittills är det Norge och Finland som visat framfötterna i det sammanhanget.
– Intresset för nordvästra Ryssland har jag ju redan visat prov på genom besöket i S:t Petersburg och Novgorod tidigare i år, påpekar [statsministern]. (S) [indirekt anföring + referatmening + citatmening]

Ofta hålls lyssnaren avsiktligt i ovisshet om huruvida passagen är avsedd som referatmening eller som talarens egen språkhandling.

ANM. Om det primära yttrandet återges i en narrativ eller interrogativ bisats (indirekt anföring, § 4) fungerar denna oftast som objekt till den överordnade satsens verb. Om sådana satsers syntaktiska funktionsmöjligheter se Bisatser § 47–58.

Han säger *att han gillar henne men att det inte skulle funka*. (T)
Talesmännen underströk samtidigt *att det aldrig varit fråga om förhandlingar, utan endast sonderande samtal*. (S)
Han hade frågat *om han skulle komma tillbaka på kontroll* […] (R)
Det begärdes upplysningar om *hur många soldater som blivit tillfångatagna*.

§ 8. Likheter mellan underordning av anförda meningar och annan underordning. I flera avseenden gäller samma villkor vid underordning av anförd mening som vid annan underordning (särskilt av satser). I vissa fall gäller dessa likheter framför allt citatmeningar eller referatmeningar vilkas anförande sats inte är alltför informationsfattig.

a) Den överordnade (anförande) satsen uppbär normalt satsfogningens språkhandling:

Han sa: *Jag älskar dig.*
Sa han: *Jag älskar dig?*
Kunde inte London åtminstone säga: *”Gratulerar”?* (R)
Vem sa: *Jag älskar dig?*
Var har jag rätt att säga: *Detta är inte min sak …?* (R)
Säg: *Jag älskar dig.*
Lyft högra handen och säg: *Jag svär.* (R)
Om hon bara ville säga: *Jag älskar dig.*
Så vackert hon sa: *Jag älskar dig.*

Kunde jag komma tillbaka nästa dag, undrade hon.
Jag skulle ta med mig lite vin, föreslog han.

b) Den anförda meningen placeras oftast antingen först i den överordnade anförande satsen, som fundament, eller i dennas slutfält:

Med partikamraterna i Malmö överlägger jag minst en gång om året, brukar Nilsson säga.
Nilsson brukar säga: *Med partikamraterna i Malmö överlägger jag minst en gång om året*.

Med partikamraterna i Malmö konfererade han minst en gång om året, brukade Nilsson säga.

Referatmeningar står sällan sist i den anförande satsen (jfr § 10).

c) Hela satsfogningen kan underordnas en annan sats. Då är det den anförande satsen, inte den anförda citatmeningen, som syntaktiskt får de formella karakteristika som sammanhänger med underordningen:

Eftersom han så ofta säger ”Jag älskar dig inte”, måste han väl mena något med det. [Den anförande satsen har af-ordföljd.]
Säger man *”Jag älskar dig”*, så bör man väl mena något med det. [Den anförande satsen är en rogativformad konditional bisats.]
Men när mamma sa *”du förstår mig”* till mig så kunde jag inte tolka det på annat vis än att jag liknade henne. (R)
Sa han: *”Du får bestämma”* blev hon arg. (R)

Referatmening underordnas dock sällan bisats (jfr § 14).

Anförande sats med citat- eller referatmening kan i ledigt språk också underordnas en högre anförande sats:

Jag kommer att abdikera, sa kungen, har jag hört.
Det ska bli vackert väder, har den där samen spått, säger de i radion.
När kommer hon, sa hon? undrade Per.
[…] *de lär vara både intelligenta och trevliga har jag hört*, sa Ingvar. (R)

”Hur länge blir hamnen öppen, kan man undra”, sa Anders. (R)
Då kunde hon inte låta bli att fråga: *Sa du inte i går klart och tydligt: Vi far till Grekland i sommar?*
”Det tar en vecka, sa doktorn”, sa hon till sist […] (R)
Doktorn sa, sa hon till sist: *”Det tar en vecka.”*
Han skulle abdikera, sa han, hade hon hört.

d) Ett 3 pers. pronomen i en anförd mening kan syfta framåt på ett korrelat i matrissatsen precis som ett pronomen i en bisats kan göra det, och omvänt kan ett pronomen i matrissatsen knappast syfta på ett korrelat i en följande anförd mening eller bisats (Pron. § 48):

Han har varit snäll emot mig, sa Elsa om Per. [han = Per] Jfr: *?Emot mig*, sa Elsa om honom, *har Per varit snäll.*
Hon skulle fara hem snart, sa Anna till alla som ville höra. [hon = Anna] Jfr: *I morgon*, sa hon till alla som ville höra, *skulle Anna fara hem.* [hon ≠ Anna]

e) Liksom vid indirekt anföring med underordnad nominal bisats (§ 4) kan ett *det*(*ta*) i den följande texten syfta antingen på den anförda meningen eller på hela satsfogningen men inte på matrissatsen ensam (eftersom denna inte utgör ett helt syntaktiskt led):

Vi köper nya gardiner, föreslog chefen i går, men det vet nog inte Anders om. [Det = att chefen har kommit med förslaget, dvs. pronomenet syftar på hela den anförande satsfogningen.]
Vi köper nya gardiner, föreslog chefen i går, men det tillåter inte kamrern. [Det = att vi köper nya gardiner, dvs. pronomenet syftar på den anförda meningen.]
Kungen skulle abdikera, hade hon skrivit, och det hade hon fått kritik för. [det = att hon hade skrivit så]
Kungen skulle abdikera, hade hon skrivit, och det hade nu hovet bekräftat. [det = att kungen skulle abdikera]

§ 9. Skillnader mellan underordning av anförda meningar och annan underordning. Konstruktionen anförande sats med anförd mening överensstämmer inte i alla avseenden med annan underordning. Olikheterna är mest påfallande när den anförda meningen är en referatmening och när den anförande satsen är semantiskt lättviktig. I dessa fall fungerar den anförande satsen då semantiskt ungefär som ett satsadverbial. Också placeringsmässigt erinrar den anförande satsen om ett sådant. Åtminstone i följande avseenden skiljer sig en satsfogning med anförande mening från t.ex. en satsfogning med underordnad narrativ bisats.

a) Matrissatsen kan stå inskjuten i den underordnade anförda meningen (§ 10). Denna placering av matrissatsen är inte möjlig om den underordnade satsen är en narrativ bisats.[1]

Med partikamraterna i Malmö, säger Nilsson själv, *brukar han överlägga minst en gång om året*.
Hon skulle komma, trodde han, *redan samma dags kväll*.

b) Satsfogningen samordnas inte gärna med en föregående huvudsats om den anförda meningen står som fundament, trots att en sådan samordning av motsvarande satsfogning med narrativ bisats är fullt möjlig:

?Anders måste vara naiv, för *alla människor är innerst inne goda*, har han alltid trott. Jfr: Anders måste vara naiv, för att alla människor innerst inne är goda har han alltid trott.

Den här typen av samordningar är dock möjlig om den anförda meningen har klar citatkaraktär:

Bengt kan vara svår att uppfatta, men *"Det ska bli strejk"* hörde vi alla tydligt att han sa.

Också om den anförande satsen har större semantisk tyngd verkar samordning av hela satsfogningen med föregående huvudsats vara möjlig:

Anders måste vara naiv, för *alla människor är innerst inne goda*, gick han omkring och sa till alla som ville höra.

c) En referatmening kan stå som bisatskärna och ansluta direkt till en överordnad sats utan syntaktisk förmedling av den anförande satsen.

Eftersom *han älskar mig* – sa han i alla fall – har jag svårt att köra i väg honom.
Fastän *vinden har vänt* – påstår de i radion – vågar jag knappast ge mig ut nu.
Där borta står min far *som gärna vill prata med dig*, säger han.

d) En slutställd anförande sats kan inte negeras om den anförda meningen är en referatmening (jfr § 15):

**Hon ville komma hem*, trodde han inte. Jfr: Att hon ville komma hem trodde han inte.

Att den anförande satsen inte kan negeras förefaller vara en parallell till att liktydiga satsdverbial normalt saknar negerade motsvarigheter:

*Hon ville {otroligen/osäkert/osannolikt} komma hem. Jfr: Hon ville {troligen/säkert/sannolikt} komma hem.

Å andra sidan är det uppenbart att en betonad anförande sats (i kontrast) kan negeras i slutställning, åtminstone när den föregås av en citatmening:

Jag vill komma hem, sa hon inte, men hon tänkte det.

e) Hela den anförande satsen kan i vissa fall fungera som en fråga när den anförda meningen är interrogativ och står initialt (se vidare § 14):

Kommer hon i morgon, sa hon?

Gillar han Beethoven, tror du?
Var hon sjuk, trodde hon? undrade Sture.
Var äter vi någonstans, tycker ni?

Funktionen som fråga förekommer emellertid praktiskt taget bara vid semantiskt lättviktiga anförande satser (§ 14). Matrissatsen har då återigen ungefär samma semantiska funktion som ett satsadverbial och den huvudsakliga språkhandlingen i sammanhanget uppbärs i stället av den anförda meningen.

f) En skillnad mellan anförda meningar och narrativa bisatser är att de förra – i varje fall i vissa typer av skriftspråk – kan underordnas en anförande sats med ett predikat vars uttryck annars inte är förenligt med objekt (se vidare § 11):

Det är underligt, log hon. (R)
Du gör henne en björntjänst, hotade Stephan. (R)

[1] Informationstyngden på matrissatsen är ofta ringa. När den står som inskott eller när den är placerad efter den anförda satsen kännetecknas den av svag betoning. Detta är dock ofta fallet också med matrissats till nominal bisats vid indirekt anföring.

Han blir färdig, *antar jag*, redan i morgon. Jfr: *Jag antar* att han kommer redan i morgon.
Han kommer *antagligen* redan i morgon.

Du har betalat in skatten, *hoppas jag?* Jfr: *Jag hoppas* att du har betalat in skatten. Du har betalat in skatten *väl?*

ANM. 1. Om den anförda (satsformade) meningen inte skulle uppfattas som syntaktiskt underordnad, måste man överväga att analysera den anförande satsfogningen som en komplex mening bestående av två asyndetiskt hopfogade huvudsatser (jfr kapitel 40 Komplexa meningar) eller som en huvudsats där den anförda meningens sats tar den anförande matrissatsen som någon sorts annex (som ju också kan stå såväl initialt och finalt som medialt; se kapitel 36 Annex). Den anförande satsen skulle med denna analys uppfattas som ofullständig med tom plats för ett satsled i den funktion som enligt den ovan genomförda analysen tillkommer den anförda satsen. Med denna alternativa analys saknar alltså den anförande satsens verb *sa* sitt annars obligatoriska objekt i följande exempel:

Hon sa: Det börjar nog regna snart.
Det börjar nog regna snart, sa hon.
När börjar det regna, sa hon?
Börjar det regna, sa hon?

Jämför särskilt de fall då den anförande satsen anför en underordnad sats (punkt (c) ovan).

Paralleller till ofullständiga satser som de ovan antagna kunde vara t.ex. elliptiska satser som de följande (jfr Ellips § 15):

Vet jag faktiskt inte så noga. Jfr: Det vet jag faktiskt inte så noga.
– Hon kommer säkert tillbaka. – Tror du? Jfr: Tror du det?
– Hon sa att hon skulle komma tillbaka. – Sa hon? Jfr: Sa hon det?

I de fall då den anförande matrissatsen står efter eller inuti den anförda meningen kan man finna en parallell i sådana komplexa meningar där en kommenterande huvudsats är inskjuten i eller hakad på slutet av en annan, semantiskt och prosodiskt mera prominent huvudsats (Kompl. men. § 6):

Gå med detsamma, det säger jag dig, till fru Andersson och be om ursäkt.
Gå med detsamma, det säger jag dig.
Å andra sidan kan, det vet vi från flera undersökningar, den pedagogiska standarden höjas om lärarna får delta i utvecklingsprojekt.

ANM. 2. Satsfogning med infogad anförande sats är snarlik satsfläta, nämligen när dennas underordnade sats är narrativ utan subjunktion och har ett underförstått subjekt (som är koreferentiellt med satsbasen i en överordnad sats):

Ronny, tror åtminstone jag, har vattenkoppor. [Satsfogning med anförd mening skrivs vanligen med komma runt den inskjutna anförande satsen.]
Ronny tror åtminstone jag har vattenkoppor. [Satsfläta skrivs utan komma efter matrissatsens satsbas och vanligen också framför den underordnade satsen.]

Konstruktionerna skiljer sig emellertid inte bara ortografiskt från varandra utan också t.ex. ordföljdsmässigt och prosodiskt:

Ronny har, tror åtminstone jag, vattenkoppor. [satsfogning med anförd mening]
Ronny, tror åtminstone jag, har inte några vattenkoppor. [satsfogning med anförd mening]
Ronny tror åtminstone jag inte har några vattenkoppor. [satsfläta]

§ 10. Anförd mening som objekt. Den underordnade anförda meningen är vanligen objekt till ett verb i den överordnade satsen. Den anförda meningen placeras i förhållande till den anförande satsen på följande sätt:

a) Den anförda meningen (både citat- och referatmening) står som fundament i den anförande satsen:

Jag brukar överlägga med partikamraterna i Malmö minst en gång om året, svarar Nilsson själv.
Vad har dom för kunder? undrade Eva. (R)
Hon skulle arbeta lite hårdare, lovade hon med silkeslen stämma.

b) Den anförda meningen (både citat- och referatmening) omger den anförande satsen som vanligtvis står inskjuten i den anförda satsen omedelbart efter fundamentet, på mittfältets adverbialsplats eller i slutfältet efter verbets bundna bestämningar:

Med partikamraterna i Malmö, svarar Nilsson själv, *brukar jag överlägga minst en gång om året*.
Jag brukar, svarar Nilsson själv, *överlägga med partikamraterna i Malmö minst en gång om året*.
Jag brukar överlägga med partikamraterna i Malmö, svarar Nilsson själv, *minst en gång om året*.

Om inskott av liknande typ jfr Annex § 16.

c) Den anförda meningen (nästan endast citatmening) står som objekt i den anförande satsens slutfält:

Han hade ropat *Nu är tomten här* högt och tydligt så att alla hörde.

Sa hon verkligen bara *Jag är trött på det här* i går vid middagen?
Nilsson svarar själv: *Jag brukar överlägga med partikamraterna i Malmö minst en gång om året*.
[…] en gång kommer folk att säga: *han hade rätt ändå*. (R)

I enstaka fall förekommer referatmening i final position:

Då tänkte Nils-Erik: *Han skulle minsann aldrig fråga. Han skulle ta reda på svaret själv.*

Vissa verb tar såväl citat- som referatmening. Sådana verb kan användas i matrissatser som står före, efter eller inuti den anförda satsen. Hit hör verb som anger kommunikativ handling samt ett fåtal andra.[1] Exempel:

säga, skriva
viska, skrika, ropa, mumla, muttra, fräsa, hojta
börja, fortsätta, fortfara, tillägga, sluta
svara, genmäla
invända, protestera, instämma, upprepa
befalla, kommendera, uppmana, begära, föreslå, vädja, råda
fråga, undra, vilja veta
hoppas, önska
tänka
läsa, höra

Presidenten kommer till Orly i morgon, skrev han med stora bokstäver i dagboken.
Med stora bokstäver skrev han : *Presidenten kommer till Orly i morgon.*
Presidenten skulle komma till Orly nästa dag, skrev han i dagboken.

Du blir minsann aldrig kvitt din feghet, hörde han utifrån köket.
Då hörde han återigen utifrån köket: *Du blir minsann aldrig kvitt din feghet.*
Han skulle minsann aldrig bli kvitt sin feghet, hörde han utifrån köket.

Ta och blaska av honom det värsta, befallde hon. (R)

Vissa av verben kan ta anförd mening oberoende av dennas betydelse och struktur. Sådana verb är t.ex. *säga*, *skriva*, *anteckna*, *viska*, *skrika*, *fortsätta*, *läsa*, *höra*:

Min mor sa då skarpt: {Klockan är åtta. / Kom nu! / Kan ni inte vara lugna en enda sekund? / Vem har gjort detta? / Adjö med er!}
Då hörde vi från källaren: {Här är så mörkt. / Kan ingen släppa ut mig? / Vem släckte ljuset? / Släpp ut mig! / Jävlar!}

Vid andra anförande verb måste den anförda meningen ha en passande betydelse. Anförande verb vilka betecknar specifika språkhandlingar tar bara anförda meningar som kan uttrycka den avsedda språkhandlingen. Ett verb som *befalla* tar sålunda meningar som kan uttrycka en befallning, ett verb som *fråga* tar meningar som kan uttrycka en fråga eller en undran, verb som *hoppas* eller *önska* tar meningar som kan uttrycka en önskan.

Översten befallde: *Ta fram konjaken*.
Direktören kunde inte låta bli att undra: *Vem hade tagit fram konjaken?*
Prosten önskade av allt sitt hjärta: *Måtte han ha lite god konjak hemma!*

Vissa verb förekommer väsentligen med referatmening även om de någon gång också står med citatmening, varvid vanligen matrissatsen är slutställd eller inskjuten i den anförda meningen. Bland verb av denna typ finner vi verb för kommunikativ handling men också verb för kognitiva tillstånd eller processer:

påstå, hävda, försäkra
uppge, nämna, meddela, berätta, rapportera
betona, understryka, inskärpa
avslöja, upplysa
erkänna, tillstå, medge, lova
tro, förmoda, tycka, mena, anse, anta, gissa, misstänka
låtsas, inbilla sig
veta, minnas, få veta, erfara, förstå, begripa, inse, se, märka, få höra, känna

Vissa verb är särskilt vanliga i presens och i deklarativ sats tillsammans med 1 pers. pronomen som subjekt: *tro*, *förstå*, *hoppas*, *tycka*. I sådana fall anger den anförda meningen normalt den dominerande språkhandlingen och matrissatsen erinrar om ett satsadverbial.[2]

Han har varit i Berlin, *tror jag*. [jfr: antagligen]
Du har träffat Anna, *förstår jag*. [jfr: förstås]
Jag får semester i september, *hoppas jag*. [jfr: förhoppningsvis]
Du ska åka till Berlin, *tycker jag*. [jfr: förslagsvis]

Också när samma verb är överordnade en narrativ bisats ligger meningens dominerande innehåll i den underordnade satsen: *Jag tycker du ska åka till Berlin*.

[1] Verb som tar referatmening kan vanligen också ta narrativ och/eller interrogativ bisats som objekt. Men inte alla verb som tar narrativ bisats kan ta citat- eller referatmening. Värderande predikat som förutsätter att den underordnade satsens proposition är presupponerad (som t.ex. *älska*, *gilla*, *tycka om*, *beklaga*, *avsky*, *tolerera*, *beakta*; Bisatser § 62: 2b) konstrueras t.ex. ogärna med citat- eller referatmening:

*Hon läste tidningen vid frukostbordet, avskydde han. Jfr: Han avskydde att hon läste tidningen vid frukostbordet.
*Du har särskilda skäl, ska vi beakta. Jfr: Vi ska beakta att du har särskilda skäl.

Citat- eller referatmening är inte heller möjlig vid ett antal verb med inherent negerad eller negerande betydelse som *glömma*, *förneka*, *ångra*, *förbjuda* (Bisatser § 62 not 1):

*Han hade inte målat båten, ångrade han. Jfr: Han ångrade att han inte hade målat båten.

Verb vid vilka en underordnad narrativ sats anger följd tar likaledes knappast referatmening, t.ex. *ordna*, *fixa*, *se till*, *medföra*, *förorsaka*, *möjliggöra*, *göra*, *föranleda*, *åstadkomma*, *hindra* (Bisatser § 61: 2–3):

?Vi fick biljetter, såg han till. Jfr: Han såg till att vi fick biljetter.
*Pengarna tog slut, medförde nyinvesteringarna. Jfr: Nyinvesteringarna medförde att pengarna tog slut.

Andra verb som kan ta narrativ bisats men inte gärna referatmening är *tillåta*, *vilja*:

*Vi hade fest i hennes trädgård, tillät hon. Jfr: Hon tillät att vi hade fest i hennes trädgård.
?Du skall stanna, vill jag. Jfr: Jag vill att du skall stanna.

Om verb som står i anförande sats men som inte kan ta en nominal bisats som objekt se § 11.

[2] Vissa anförande satser har lexikaliserats och erinrar semantiskt om satsadverbial (jfr Huvudsatser § 8, 43). Exempel:

Han har varit i Berlin, *förstår* {*du/ni*}. Jo, *förstår* {*du/ni*}, han har varit i Berlin. {*Du/Ni*} *förstår*, han har varit i Berlin.
Han är bra på det där, *vet* {*du/ni*}. *Vet* {*du/ni*}, han är bra på det där.
När är det påsk i år, *hör* {*du/ni*}? *Hör* {*du/ni*}, när är det påsk i år?
Säg (*mig*), hur kommer jag till stationen?
Hur blir vädret i morgon, *tro?*
Han är bra på det där, *vet jag.*
Du vet, han har varit juniormästare.
Han är kiropraktor, *du vet.*

Halvt lexikaliserat är *tror* {*du/ni*} som efterställd matrissats efter interrogativ sats som anförd mening. Hela satsfogningen fungerar som en fråga, och matrissatsen läggs in under den anförda meningens interrogativa prosodi (jfr § 9: e, 14):

Vem kommer i kväll, *tror* {*du/ni*}?

ANM. Referatmening i final position kan knappast skiljas från narrativ sats utan inledande subjunktion och med fa-ordföljd:

Min bror antog han kunde inte komma förrän senare.

§ 11. Anförande matrissats med indirekt semantisk relation till den underordnade anförda meningen. Flertalet verb som förekommer med anförd mening kan också ta narrativ eller interrogativ bisats (§ 10). Men mängden av satser som kan överordnas anförda meningar är – inte minst i litterärt språk – vagare avgränsad och kan lättare utvidgas än mängden av verb som konstrueras med narrativ eller interrogativ bisats. Objektkaraktären hos den anförda meningen är ofta otydlig. Matrissatsens verb kan t.ex. vara ett verb som normalt är intransitivt eller ett transitivt verb som redan har ett objekt:

Men vem i Sverige kände till mig tidigare, skrattar han. (S)
Jag har understrukit det kristna, beskrev kompositören sitt librettos religiösa förankring när han mötte pressen inför premiären.

I en sats som är överordnad en anförd mening kan verbet (tillsammans med sina övriga bestämningar) ange hur talaren låter eller beter sig när han yttrar sig:

Gubben har gått, {hostade/skrattade} Sune. Jfr: ?Sune {hostade/skrattade} att gubben hade gått.

Jag har inte tittat ännu, snörvlade Elfrida. (R)
– Skulle du råda din son att bli plåtslagare? – *Nej*, skakar han på huvudet. Det finns bättre jobb. (S)
Hon hade minsann heller inte ätit, blinkade hon till honom.

I den anförande matrissatsen kan vidare stå verb som också visar den talandes attityd till det som sägs i citat- eller referatmeningen:

Gubben har gått, myste expediten. Jfr: ?Expediten myste att gubben hade gått.
En forskarekollega i Tokyo klagar: – *Hur skall vi kunna veta när det blir jordbävning här med den metoden*. (S)

En tredje klass av verb i anförande matrissats är de verb som anger talarens avsikt med yttrandet. Här är ofta bruket mer markerat skönlitterärt:

Då far vi, {lockade/skröt/skämtade} furiren. Jfr: ?Furiren {hotade/lockade etc.} att då skulle de ge sig av.
Hon kunde slippa arbeta när som helst om jobbet inte passade, hotade Anna-Karin henne.
”Du kan när du vill”, berömde hon från dörröppningen. (R)

I stilistiskt mera neutralt språk uttrycks motsvarande omständigheter ofta med annan konstruktion:

Gubben har gått, sa Sune och hostade.
Gubben har gått, sa expediten skrattande.
Hon kunde slippa arbeta när som helst, sa Per-Erik med illa dolt hot.

I skönlitterär prosa kan författaren med en deklarativ huvudsats ge en beskrivning av talsituationen och låta denna följas av ett kolon som ensamt talar om att den följande meningen är ett citat. Konstellationen är då snarare en komplex mening (jfr § 9 Anm. 1) av två sidoordnade meningar än en satsfogning med över- och underordning.

Han skakade på huvudet: *Nej, inte idag.*
Anna såg på sina händer: *Vad skulle hon göra?*
Mannen slog sig ner vid bordet och sköt fram brödet: *Ät det här.*
Bo Turesson gav ytterligare statistik: – *De flesta älgolyckor sker under vinterhalvåren*. (S)
Asch, prat! Bergstedt slog undan alla invändningar: *vad är det för fel med att tjäna sitt Fosterland?* (R)

I tidningarnas rubrikspråk och i skriven dramatik förekommer citatmeningar vid elliptiska anförande satser utan utsatt anförande verb:

Arbetsgivarna inför höstens förhandlingar: *Utrymmet är knappare än någonsin*.
Den unga hustrun: *Vad skulle vi annars göra?*

I talspråk används liknande elliptiska anförande satser:[1]

Och Marie-Louise då, va: *Det här är min plats*.

[1] Särskilt i vissa former av talspråk förekommer adverbial som *bara* (oftast i formen [ba]), *ungefär*, *typ*, *liksom*, *änna* som markeringar av att citat börjar eller slutar (och alltså närmast motsvarande citationstecken i skrift):

Jag sa till honom, han var i parken, jag bara [jɑ ba]: *”Gå och sälj kakorna åt mig, annars får du spö!”* Han bara [ba]: *”Nej jag orkar inte.”* (T)
Vi bara [vi ba]: *”Å nej nu får vi inbjudningskort”* liksom. (T)
Men om man liksom håller på och typ: *”Å vad hemskt!”* så här då liksom verkar det ju så töntigt. (T)

§ 12. Anförd mening i andra funktioner än som objekt. I vissa fall – utöver dem som nämnts i § 11 – har den underordnade anförda meningen en annan funktion än som objekt:

a) En anförd mening kan fungera som subjekt eller predikativ i satser med identifierande predikativ:

Tag bort gumman, blev hans hälsningsreplik. (R)
Hade han varit i Stockholm eller ej, var frågan som alla ställde sig i företaget just då.
Hans svar var alltid: *Var ska vi ta pengarna?*

b) En anförd mening kan vara subjekt som fundament vid verb som anger hörsel- eller synintrycket hos den som registrerar det primära yttrandet:[1]

”Den yttersta dagen är kommen!” ljöd genom luften.
”Alla avgångar inställda”, lyste från ljustavlan.
Hon ville väl också vara med, hördes från Stina inne i garderoben.

Konstruktionen är marginell. Vanligtvis har satsen expletivt *det* som subjekt: *Den yttersta dagen är kommen, ljöd det genom luften.*

c) Som fundament kan en anförd mening undantagsvis vara rektion till en isolerad preposition eller subjunktion i satsens verbfras. Prepositionen eller subjunktionen kan inte bilda fundament tillsammans med den anförda meningen.

Det blir fem kronor, fick han det till. Jfr: *Till *det blir fem kronor*, fick han det.
Jag skulle bli färdig i maj, såg det ut som. Jfr: *Som *jag skulle bli färdig i maj*, såg det ut.

d) En citatmening kan vara apposition till ett substantiv:

I det längsta hade han och hustrun hyllat satsen: *Vårt land är det bästa i världen* […] (R)
Inom sig upprepade han kanske undrande orden: *Vi möts igen nästa år i Babylon!* (R)

e) En citatmening kan i sin helhet fungera som huvudord i en nominalfras tillsammans med ett föregående attribut:[2]

Hans evinnerliga *Hej alla glada!* gjorde mig efter hand vansinnig.
Med ett tappert *Inte heller i år har vi gått med vinst* öppnade hon sin verksamhetsberättelse.

f) En anförd mening kan vara löst knuten till en föregående anförande sats och korrespondera med ett kataforiskt definit eller komparativt pronomen eller adverb i denna (jfr Kompl. men. § 7: c):

I det läget ville jag bara ställa mig upp och säga detta: *vi levde på 1900-talet och inte på 1300-talet*.
Låt mig säga så här: *det är fyra år kvar av 70-talet …* (S)
Så här säger Sune Persson om det: – *Vi har idag totalt 250 ledare och funktionärer*. (S)

[1] En anförd mening som verbbestämning i en anförande sats med passivt verb och expletivt subjekt kan stå som fundament i den anförande satsen (jfr Subj. § 22):

Även i helvetet finns det gradskillnader, påstås det […] (R)
Du förstår dig på barn, sägs det. (R)
Avtalet kommer till stånd, antas det på vanligen välunderrättat håll.
Jag vill också vara med, hördes det inifrån garderoben.

Liknande konstruktion förekommer också vid vissa aktiva verb och verbförbindelser: *stå, heta, ljuda, låta, gå upp för ngn, vara meningen, verka, förefalla*. Exempel:

Första gången ska man låta pojken bjuda, stod det i min bibel, och den regeln följde jag. (R)
Hon skulle bli något stort, hette det alltid då.
Men när vi då försökte ta reda på det, så lät det: *”Du har krossat våra hjärtan* […]*”* (R)
Lokalen är alltför liten, verkar det.

Verbet *lyda* med referentiellt subjekt kan ta anförd mening som fundament med funktion som bestämning till verbet (jämför som predikativ ovan):

”Rösta nej till skendemokratin”, lyder ett av slagorden. (S)

[2] Citatmening kan någon gång förekomma som förled i sammansättningar:

Han är en sådan där riktig gör det själv-människa.
Så får vi besök av ett antal *”oj vad barnen har blivit stora”*-släktingar.
Hon hade den där *ta mig om du kan*-minen på sig.

§ 13. Anförd mening efter *att*. I talspråk och ledigt, berättande skriftspråk förekommer det att en anförd mening inleds med *att* när den är efterföljande bestämning till ett verb som annars konstrueras med narrativ bisats:

Då utbrast Britt att *den filmen vill jag se*.
Då utbrast Britt att *just här, just nu ville hon ha picknick*.
[…] i söndags hade förhandlingarna nått det stadium då telearbetarnas fackliga ledare kunde konstatera att: – *Vi har gått så långt vi kan*. Strejken är oundviklig! (S)

Subjunktionen kan då komma att inleda även sådana citat- och referatmeningar som inte har formen av deklarativa huvudsatser.

Citatmening:

Då utbrast Britt att *var har du varit?*
Då utbrast Britt att *kommer hon inte hem i år!*
Då utbrast Britt att *vad då för några maskiner?*

Och hon sa något om att *vad gör det att du inte är nån författare*; du är i stället världens underbaraste man […] (R)

Referatmening:

Då röt Anna till mig att *var hade jag egentligen hållit hus?*
Då röt Anna till mig att *trodde jag att jag kunde komma hem vid den tiden?*
Han säger ofta att *vad vore han utan mej*. (R)

ANM. *Att*-inledd deklarativ referatmening kan oftast inte skiljas från narrativ bisats med fa-ordföljd:

Då utbrast Anna att *den filmen ville hon se*.

§ 14. Den anförande satsens typ. En anförande sats med underordnad anförd mening är vanligtvis en deklarativ huvudsats:

Han sa: {*Jag kommer i morgon. / Kommer du? / Kom nu!*}
{*Jag kommer i morgon, / Kommer du i morgon? / Kom nu!*} sa han.

Om den anförda meningen har tydlig citatkaraktär, kan den anförande satsen vara av vilket slag som helst, även bisats:

När var det han skrek: *Ge dig av, käring?*
Säg bara högt och tydligt till henne: *Ge dig av käring*!
Om du säger högt och tydligt *"Ge dig av, käring"*, ska du få se vad som händer.
Men när mamma sa *"du förstår mig"* till mig så kunde jag inte tolka det på annat vis än att jag liknade henne. (R)

Om däremot den anförda satsen är en referatmening och den anförande satsen är semantiskt lättviktig, är den anförande satsen nästan alltid en deklarativ sats. Dess status som syntaktiskt och semantiskt överordnad är då också mera oklar, jfr § 9.

När den anförda meningen har formen av interrogativ huvudsats och inte föregås av matrissatsen, kan hela satsfogningen pragmatiskt fungera antingen som ett påstående eller som en sökande fråga utan att den syntaktiska strukturen är olika.[1]

Funktion som påstående:

När {ska/skulle} det här ta slut? frågade hon.
När {ska/skulle} det här ta slut? utbrast hon då.
När {ska/skulle} det här ta slut? sa hon till mig när vi talades vid.

Blir det vackert väder i morgon? frågade hon.
Blir det vackert väder i morgon? utbrast hon.
Blir det vackert väder i morgon? sa hon då gång på gång.

Funktion som fråga:

När ska det här ta slut, tror du?
När ska vi åka, tycker ni?

När {ska/skulle} det här ta slut, påstod de?
– *Hur länge ska det hålla på*, tror du? (R)
– *Och vem ska då städa*, hade du tänkt dig? (R)
Blir det vackert väder i morgon, tror ni?
Ska vi åka till Köpenhamn, tycker du?
Skulle det bli vackert väder i morgon, påstod han?
Blir det vackert väder i morgon, sa hon?

Satsfogningen fungerar som fråga när matrissatsens verb är kognitivt (dvs. icke kommunikativt), t.ex. *tro*, *tycka*, *tänka*, eller när det har betydelse av påstående (t.ex. *påstå*). Vid andra verb förekommer alternativt frågefunktion endast vid semantiskt lättviktiga matrissatser:

När {ska/skulle} det här ta slut, sa hon?

När en anförande matrissats med interrogativ anförd mening fungerar som en fråga erinrar matrissatsen semantiskt om ett satsadverbial. (Jfr § 9.)

Om anförande satser utan finit verb se § 11.

[1] En satsfogning bestående av anförd mening (som satsbas) + efterföljande matrissats har således den deklarativa huvudsatsens struktur, även när den tolkas som en fråga: Fundament (= den anförda meningen = objekt) + finit verb + subjekt + övriga satsled i den anförande satsen.

§ 15. Negation i anförande matrissats. När den anförda meningen är en citatmening och när den anförande satsen anger en kommunikativ handling som fokuserar det återgivna yttrandets form, kan matrissatsen vara negerad på samma sätt som matrissatsen vid en narrativ bisats:[1]

Min bror sa verkligen inte: Du är en ynkrygg.
Du är en ynkrygg, sa min bror verkligen inte.
Riktiga schartauaner säger aldrig *”Adjö!”* till någon, de säger ”Farväl!”

I andra fall kan anförande matrissatser inte negeras:

**Anders blir ordförande*, tror jag inte. Jfr: Att Anders blir ordförande, tror jag inte.
**Det blir snö i morgon*, kan jag inte tänka mig. Jfr: Att det blir snö i morgon, kan jag inte tänka mig.
**Han skulle ansöka om medborgarskap*, påstod han inte. Jfr: Att han skulle ansöka om medborgarskap, påstod han inte.

Detta kan jämföras med att en negerad matrissats ogärna tar narrativ fa-sats som objekt (Bisatser § 60: 2c):

?Han trodde inte att hem kom han nog redan till jul.

[1] När den anförda meningen är negerad kan – i ledigt talspråk – också matrissatsen utan betydelseändring negeras (dubbel negation, jfr Satsadvl § 87 not 1) om det semantiska predikatet där är ett åsiktsverb som *tro*, *tycka*, *tänka*:

Anders blir inte ordförande, tror jag (inte).
Det blir inte snö i morgon, kan jag inte tänka mig i alla fall.

Sådana konstruktioner erinrar om satsfogningar med initial dislokation av följande typ:

Anders blir inte ordförande, (det) tror jag (inte).

§ 16. Prosodin i anförande satsfogning. Prosodin i satsfogning med anförd mening beror på om matrissatsen (dvs. den anförande satsen) kommer före, efter eller inuti den anförda meningen eller omger densamma.

a) Matrissatsen föregår den anförda meningen

När matrissatsen är semantiskt och prosodiskt lättviktig, får normalt hela satsfogningen en sammanhållen prosodi; möjligen gör talaren en liten paus eller tänjer lite i skarven framför den anförda satsen:

Vi sa: *Männen har anlänt.* [Jfr med möjlig likartad prosodi: Vise männen har anlänt.]

Om överordnad och underordnad sats är av olika huvudsatstyp, så vinner interrogativ prosodi över deklarativ, oberoende av om det är den överordnade eller den underordnade satsen som är interrogativ:

Vi sa: *Far Stina hem?* Sa ni: *Segern är nära?* [Jfr med likartad prosodi: Visar far Stina hem? Sa Nilzén nåt om ära?]

När matrissatsen är mera semantiskt utbyggd kan dock matrissats och anförd mening få var sin egen prosodi, och de hålls då prosodiskt samman endast så som par av meningar i en text kan hållas prosodiskt samman:

Anders mumlade med brusten stämma: *Det räckte inte.* [Jfr med likartad prosodi: Anders lämnade sin sista femma. Det räckte inte.]
Anders mumlade med brusten stämma: *Var det allt han ägde?* [Jfr med likartad prosodi: Anders lämnade sin sista femma. Var det allt han ägde?]

b) Matrissatsen står efter den anförda meningen, som alltså är fundament

Satsfogningen har en sammanhållen prosodi som bestäms av den anförda meningens satstyp. Matrissatsen har normalt en sådan svag betoning som annars tillkommer led i satsens efterfält, t.ex. satsadverbial som annex, eller interjektions- och vokativfraser som senare delmening i en komplex mening (jfr Satsadvl § 13, Icke satsf. men. § 7, 21).

Freden är säkrad ytterligare en tid, förmodar man. [Jfr med likartad prosodi: Freden är säkrad ytterligare en tid, förmodligen.]
Kommer tomten i år, tror du? [Jfr med likartad prosodi: Kommer tomten i år, Molly?]

c) Matrissatsen står inskjuten i den anförda meningen

Matrissatsen fogas utan egen betoning till sista ledet i den föregående delen av den anförda meningen. Om detta led annars är svagt betonat, t.ex. därför att det är ett hjälpverb, kan det få starkare betoning när det följs av en inskjuten anförande sats. Inskottet ansluter sig i fråga om tonhöjd till det föregående ledet eller ligger på en något lägre nivå än detta. (Jfr Satsadvl § 15.)

Ministern har, säger man på departementet, *ännu inte gjort något uttalande i frågan*.

d) Matrissatsen omger den anförda meningen

Satsfogningen har en sammanhållen prosodi som bestäms av den anförande meningens satstyp:

Till oss sa han närmast *Kom inte hit* när vi hörde oss för. [Jfr med likartad prosodi: Till oss gav han en liten bit när vi hörde oss för.]

§ 17. Interpunktionen i anförande satsfogning. Skiljetecken som markerar gräns mellan den anförande matrissatsen och den anförda meningen (kolon, komma) används vid både citat- och referatmening. Skiljetecken som markerar citat (citationstecken, tankstreck) används bara vid citatmening.

a) Matrissatsen föregår den anförda meningen

Den anförande matrissatsen följs normalt av kolon, och den anförda meningen skrivs med stor begynnelsebokstav och med avslutande stort skiljetecken. Vid citatmening kan hela citatet (inklusive det avslutande skiljetecknet) omges med citationstecken. Detta sker mer vid återgivet tal än vid återgivna tankar och särskilt om författaren vill ange att citatets språkliga utformning är viktig i sammanhanget.

Då tänkte vi alla: *Håll du din stora trut tills du förstår saken bättre*.

Eva undrade: *Vad ska ni ha så mycket läskedryck till?*

[…] sen vände sig Helena till mig och sa: *”Damerna drar sig tillbaka ett ögonblick.”* (R)

Han sa: *Du har läshuve, du ska få ta studenten*. (R)

Theresa log och Morris sade: *”Aha, hon är visst inte så oskyldig som hon ser ut!”* (R)

Och bredvid mig frågade Abe: *”Tror ni att han håller till däruppe, och har gömt sig i samma grotta?”* (R)

Anders skrek: *Jag skulle gå min väg och aldrig komma tillbaka!*

I text som innehåller många repliker är det vanligt att låta citatet börja ny rad. Repliken utmärks då i svensk skönlitterär originaltext sällan med citationstecken i början och slut, utan endast replikens början markeras, med tankstreck (talstreck).

Det uppstod ett vilt tumult och Anders skrek till barnen:

– Gå er väg med detsamma. Här har ni inte att göra.

Ellen sade med plötslig ruelse:

– Jag borde inte ha berättat det där om biskopen. (R)

Hela satsfogningen avslutas med frågetecken om den anförda meningen är en fråga och vanligen också om den anförande satsen (men inte den anförda meningen) är en fråga:

Han frågade: *Älskar du mig?*
Säg till henne: *Älskar du mig?*
Sa hon verkligen: *Jag älskar dig?* [Även: Sa hon verkligen: *Jag älskar dig.*]
De kom in i stugan, och han frågade: – *Syns här något särskilt?* (R)

Avslutande utropstecken väljs om den anförda meningen är en uppmaning eller ett känslouttryck i samma utsträckning som för andra uppmaningar och känslouttryck men sällan om den anförande satsen (men inte den anförda meningen) är en uppmaning:

Då utbrast hon: *Säg att du älskar mig!*
Då utbrast hon: *Vilken storslagen utsikt!*
Han ställde sig i dörröppningen och ropade: – *Gå härifrån allesammans!* (R)
Säg bara till henne: *Tåget gick för en stund sedan*.

Om skribenten vill att den anförande satsens språkhandlingskaraktär skall markeras med det avslutande skiljetecknet, sätter han gärna citatet inom citationstecken (utan eget avslutande skiljetecken) så att hela satsfogningens avslutande skiljetecken kommer sist:

Sa hon verkligen: *”Det är mitt fel”*?
Var snäll och säg: *”Det är mitt fel”*!

b) Matrissatsen är placerad efter den anförda meningen
Den anförda meningen kan avskiljas med komma:

Nu regnar det, utropade Rune.
Regnar det, frågade Rune.
Det är väl inget problem, utropar en grabb i jeansjacka. (S)
Nu regnade det, märkte Rune plötsligt.

Den anförda meningens språkhandlingskaraktär kan också antydas med frågetecken eller utropstecken (i stället för komma) framför matrissatsen:

Nu regnar det! utropade Rune.
Regnar det? frågade Rune.
Väljarna vill ha besked! utropar Norrländska Socialdemokraten. (S)
Vad händer om det inte faller väl ut? undrar man. (S)
”Ska jag ta vid?” sade han. (R)
Får de praktiska möjligheter till det? undrar de. (S)

Om hela satsfogningen fungerar som fråga (§ 14) sätts dock frågetecken bara efter hela satsfogningen:

När börjar det regna, tror du?

Vem är det likt, sa du? (R)
Varför kan du inte arbeta över, sa de? (S)
Men du kommer ju från New York, sade du? (R)
När ville hon komma, sa hon?

Om skribenten särskilt vill markera att citatet är ordagrant, kan han omge den anförda meningen med citationstecken. Detta sätts efter frågetecken eller utropstecken men framför komma.

”När börjar det regna?” frågade hon.
”Ut ur mitt hus!” väste snickaren mellan tänderna.
”Det där är ju en naken karl”, fnissade Julia.
”Kanske till och med B.G. har druckit renat någon gång?” undrar han sursött. (S)

Citatkaraktären kan också anges med tankstreck framför den anförda meningen:

– *När börjar det regna?* frågade han.
– *Ut ur mitt hus*, väste snickaren mellan tänderna.
– *Det där är ju en naken karl*, fnissade Julia.
– *Vad ska vi göra?* sa han. (R)

c) Matrissatsen står inskjuten i den anförda meningen

Den anförande matrissatsen avgränsas på båda sidor med komma. Den anförda meningens språkhandlingskaraktär bestämmer hela satsfogningens avslutande skiljetecken. Om skribenten vill markera den anförda meningens citatkaraktär, kan han göra det med citationstecken runt de båda delar av den anförda meningen som matrissatsen åtskiljer. Det sista citationstecknet följer då efter det avslutande skiljetecknet. Citatkaraktären kan också anges med tankstreck före hela satsfogningen.

Igår på Stortorget, hörde jag, *hade en ängel visat sig för de trogna*.
Skulle ni verkligen, sa den svartklädda, *vilja se min fjärilsamling?*
”Regeringen har”, påstod statsministern, *”med kraft inskridit mot miljöförstöringen.”*
– *Regeringen har*, påstod statsministern, *med kraft inskridit mot miljöförstöringen*.
”Jag gråter”, sa den förste indianen, *”för att dom hängde gamle Joe.”* (R)
Och jag, sa den korta, *är Beata Holm*. (R)

d) Matrissatsen omger en citatmening

Citatmening skrivs med stor bokstav och omges ofta med citationstecken. Den anförda meningen har eget avslutande skiljetecken (före citationstecknet) om inte detta skulle vara punkt.

Sa hon verkligen *”Jag älskar dig”* till Dan i går?
Sen sa hon faktiskt *”Älskar du mig?”* till Dan så att alla hörde det.
Hon sa högt och tydligt *”Nu går vi hem!”* så att alla hörde det.

Utvidgad användning av referatmeningens karakteristika § 18

§ 18. Synvinkel. Talaren kan på olika sätt markera att han framställer saker och ting helt eller delvis som betraktade ur en annan persons synvinkel, även om han inte tydligt väljer den anförda meningens form eller direkt ger sken av att återge någon annans tal eller tankar. Detta har mest studerats i skönlitteratur, där berättaren kan framställa ett händelseförlopp som upplevt av en av de i handlingen deltagande personerna. Särskilt i följande fall innebär en framställning ur någon annans synvinkel ett bruk av språkliga kategorier som liknar referatmeningens språkliga anknytning till det primära yttrandet:

a) Närhetsdeixis (i definita adverb eller pronomen) kan hänföra sig till en annan persons *här* och *nu* än författarens:

Våldsamt fnissande återvände han till sin bostad där plattan *nu* blivit varm. (R)
Åtminstone var det Rune Janssons spontana gissning *nu* när han ännu knappt hämtat andan. (R)
Annalisa hade *nyss* vaknat och tände en cigarett. (R)
Vid Ulf Erikssons bil ställde han sig att vänta. […] Också *härute* på vägen var det trångt, överallt svärmade de nyfikna smågrabbarna på sina mopeder och ibland for en motorcykel tungt mullrande fram och åter genom hopen. En bilförare lutade sig ut och frågade om han ville ha skjuts. (R)

Detta innebär att tidsadverbial med normal referens till talögonblicket kan förekomma tillsammans med tempus för dåtid (jfr Advl § 97). Om överföring av deixis på detta sätt se också Pron. § 74: b och Advb § 24.

b) Sannolikhetsbedömningar (i satsadverbial eller hjälpverb) kan vara en annan persons än författarens:

Lätt bedövad vände sig Otto om och såg tvillingarna komma tillbaka upp på scenen. Mellan sig stöttade de en medelålders fetlagd kvinna inlindad som ett paket i ett jättestort vinrött duntäcke. Hon hade stora, oseende ögon, man såg genast att hon *måste* vara sanslöst berusad av sprit eller *kanske* något annat. […] När hon vacklande stod där med det skarpa ljuset i ansiktet *tycktes* hon bli medveten om den förväntansfulla publikens tystnad. […] De hade *tydligen* försökt klämma in henne i en svartvitrandig midjekorsett […] (R)
Han tvingade sig att sluta se på den döde och lät blicken glida runt i rummet. […] En av målningarna föreställde den döde i generalsuniform för *kanske* tjugo år sedan […] (R)
Martina hade haft förtentamen i ortopedi. […] Nu satt hon i sjukhusets cafeteria. […] Själva kafémöblemanget *verkade* avsett för en trädgårdsservering […] (R)

c) Värderingar (i t.ex. adjektiv, particip) kan vara en annan persons än författarens:

Det hade inte varit ett *särskilt lyckat* ställe att gå på för att avsluta en annars *trevlig* kväll, personlig och *nödvändig*. De hade nästan aldrig haft tid att tala privat med varandra, trots att de var mycket nära arbetskamrater. Det hade varit ett *bra* samtal, tidigare på kvällen på restaurang Reisen bland stillsamma folkrörelsefunktionärer. (R)
Han *måste* pressa tillbaka med all kraft för att komma loss från dem. (R)
Hon fick *gärna* låna hans böcker men hon frågade *tyvärr* aldrig först.

d) Referenter kan (med definita nominalfraser) anges som unikt identifierbara, fastän de egentligen inte är detta för läsaren utan bara för de personer som figurerar i berättelsen:

De kände sig avslagna och *röken* sved i ögonen på dem så att *vårkylan* vid *den huttrande kön* utanför ingången slog emot dem som en befrielse. (R)

I många fall kan referenterna alternativt uppfattas som unikt identifierbara för läsaren via indirekt anafor (Nomfraser § 103–104). Skönlitteratur uppvisar emellertid ofta ett djärvare bruk av definita nominalfraser än andra texter, och det kan enklast förklaras som en markering av en deltagande persons synvinkel.

e) Sinnesintryck kan vara en annan persons än författarens:

Genom tågfönstret *såg* landskapet *ut* som ett svagt lysande älvdrag […] (R)

Detta är mycket vanligt sätt att markera synvinkel i skönlitteratur, men återgivande av sinnesintryck som inte är talarens förekommer också i andra typer av framställningar:

Ännu på 1890-talet *syntes* herrgården tydligt från vägen.
När du har kommit över krönet *syns* herrgården.

ANM. För många passager i skönlitteratur går det inte att entydigt avgöra om de skall ses som referatmeningar eller som ett friare bruk av synvinkelsmarkörer:

[…] han såg sig misstroget om i kupén för att kontrollera att det fortfarande var samma människor som satt där. *Klockan kunde väl vara två eller tre på natten, det var länge sen han frågade.* (R)

Samordning och ellips

42 SAMORDNING

Allmänt 1–4

1 Samordningens syntaktiska struktur och funktion. 2 Samordningsledens inbördes betydelserelation. 3 Samordning av huvudsatser. 4 Samordning av satsled.

Additiv samordning 5–25

5 Additiv betydelse. 6 Additiv samordning av huvudsatser.

Additiv samordning av satsled 7–22

7 Översikt. 8 Additiv samordning av verb och verbfraser. 9 Samordning av satsbaser, subjunktioner och satskärnor. 10 *Respektive*. 11 Strukturell likformighet mellan leden. 12 *Både … och*. 13 Genitiv av samordnade nominalfraser. 14 Kongruens som kontrolleras av additivt samordnade nominalfraser. 15 Kontextberoende additiv samordning. 16 Additiv samordning av identiska uttryck.

Pseudosamordning av verb 17–22: 17 Översikt. 18 Verb som anger befintlighet. 19 Verb som anger förflyttning till en viss plats. 20 Verb som anger att en aktion börjar, fortsätter, pågår eller slutar. 21 Verb som inleder artighetsuttryck. 22 Verb som anger kanalen för en språkhandling.

Ellips i additivt samordnade satser och satsled 23–25

23 Översikt. 24 Ellips i samordning av nominalfraser. 25 Ellips i samordning av satser, satskärnor eller verbfraser.

Disjunktiv samordning 26–32

26 Disjunktiv betydelse. 27 Disjunktiv samordning av huvudsatser. 28 Disjunktivt samordnad huvudsats som kommentar till en språkhandling. 29 Disjunktiv samordning av satsled. 30 Korrelativa adverb i disjunktiv samordning av satsled. 31 Kongruens som kontrolleras av disjunktivt samordnade nominalfraser. 32 Ellips i disjunktivt samordnade satser och nominalfraser.

Adversativ samordning 33–44

33 Översikt.

Adversativ samordning av huvudsatser 34–40

34 Motsättning. 35 Otillräckligt hinder och vilseledande premiss. 36 De samordnade huvudsatsernas informationsstrukturella vikt. 37 Korrelativa adverb vid adversativ samordning. 38 Adversativt samordnad huvudsats som kommentar till en språkhandling. 39 *Men* som textgränsmarkör. 40 Adversativ samordning av huvudsatser med *utan*.

41 Adversativt samordnade satsled. 42 Adversativ samordning av led som kontrasterar i fråga om negation m.m. 43 Ellips i adversativt samordnade satser och verbfraser. 44 Korrelativt adverb vid adversativ samordning av satsled.

Explanativ samordning 45

45 Explanativ samordning av huvudsatser.

Konklusiv samordning 46

46 Konklusiv samordning av huvudsatser.

Exkluderande samordning 47

47 Samordning med *utom, förutom*.

Allmänt §1–4

§ 1. Samordningens syntaktiska struktur och funktion. Samordning är från grammatisk synpunkt ett sätt att mångfaldiga ett element i den språkliga strukturen utan att denna i övrigt förändras. Två huvudsatser eller satsled av samma slag samordnas med hjälp av en konjunktion och tar den plats i textsammanhanget som tillkommer en ensam huvudsats eller ett ensamt satsled av den typ som de samordnade leden representerar. Samordning följer alltså i princip följande formel (där Z står för en viss typ av syntaktiskt led och & för konjunktionen):

$Z_0 = Z_1 \,\&\, Z_2$

Exempel:

Vi kommer i morgon och då tar vi med oss hunden.
Lars *hämtar hit virket och ser till att det blir hyvlat*.
Han sa upp sig *eftersom han var trött på monotonin och eftersom hans bror ville ha honom med på en jordenruntresa*.
Vi tar med oss *hunden och den nya katten*.
Bengts och min uppsats blir aldrig färdig.
Sveriges flagga är *blå och gul*.

I en samordning kan det ena samordningsledet innehålla en del som är identisk med en del i det andra samordningsledet. Då kan ofta det identiska uttrycket strykas i det ena av samordningsleden, så att hela samordningen blir kompaktare.

Gerd kommer i morgon och Anna (kommer) på fredag.
Vi tar fram *en stor* (*stol*) *och en liten stol* åt er.

För att man skall kunna beskriva samordning måste man alltså anta att såväl kompletta huvudsatser (och icke satsformade meningar) som satsled kan kombineras med varandra men också att sådana samordningar kan reduceras med hjälp av allmänna eller särskilda ellipsregler.

Om samordning av interjektionsfraser, vokativfraser samt huvudsatsekvivalenter med annan mening se Icke satsf. men. § 5, 19, 30, 40.

ANM. Det råder oenighet om hur samordning bäst skall beskrivas i grammatiken. En möjlighet vore att beskriva alla samordningar som samordnade satser eller reduktioner därav. En sådan beskrivning strider dock ofta mot språkkänslan, inte minst i de fall då en sats med en samordning inte kan parafraseras med två samordnade satser: *Hon satte sig mellan Fredrik och Anders*. En annan lösning är att försöka beskriva direkt vad som kan samordnas med vad. Detta förefaller intuitivt rimligt så länge samordningen gäller kompletta huvudsatser och satsled. Lösningen är mindre attraktiv när det ena ledet inte är komplett utan verkar reducerat under likhet med det andra och när samordningselementen inte kan uppfattas som satsled (utan som delar av satsled eller kombinationer av två satsled): *Han <<samarbetade länge med> och <skrev sedermera en tjock bok om>> statsministern*. Det rimliga torde därför vara någon sorts kombination av det båda beskrivningssätten. Avgörandet blir beroende av hur man ser på förhållandet mellan reglerna för syntaktisk struktur och reglerna för betydelse.

§ 2. Samordningsledens inbördes betydelserelation. Det är konjunktionen som avgör vilken den semantiska relationen är mellan de samordnade leden. De viktigaste betydelserelationerna i samordningar är följande:

a) Additiv: Konjunktionerna *och*, *samt* säger att båda ledens betydelse samtidigt gäller och att lyssnaren skall kombinera dem till en helhet i förhållande till betydelsen hos den omgivande texten.[1]

b) Disjunktiv: Konjunktionen *eller* säger att lyssnaren skall välja betydelsen hos ett av leden och kombinera den med betydelsen hos den omgivande texten.

c) Adversativ: Konjunktionen *men* säger i likhet med *och* att båda ledens betydelse gäller samtidigt. Därutöver anger *men* att det som sägs i ena ledet på något sätt står i motsättning till det som sägs i det andra.

Konjunktionen *utan* samordnar ett negerat led med ett föregående icke-negerat led. I typfallet sker detta när det första ledet utan sin negation och det andra ledet betraktas som uteslutande varandra i det förevarande sammanhanget.

d) Explanativ: Konjunktionerna *ty*, *för* förutsätter att båda leden är giltiga och att det som sägs i det senare ledet förklarar eller motiverar det som sägs i det tidigare. Explanativ samordning är möjlig bara med huvudsatser eller icke satsformade meningar.

e) Konklusiv: Konjunktionen *så* förutsätter att båda leden är giltiga och att det som sägs i det tidigare ledet förklarar eller motiverar det som sägs i det senare. Konklusiv samordning är möjlig bara med huvudsatser eller icke satsformade meningar.

Möjligen kan man också räkna med exkluderande samordning (*ingen utom mig*), se nedan § 47.

Se vidare kapitel 11 Konjunktioner, subjunktioner och infinitivmärke, där också andra konjunktioner och deras betydelser förtecknas.

Samordningen kan vara symmetrisk eller asymmetrisk. Den symmetriska samordningen kännetecknas av att de samordnade leden kan byta plats utan att betydelsen ändras (även om den informationsstrukturella tyngden flyttas). Additiv, disjunktiv och adversativ samordning är i princip symmetrisk.[2]

Det är kallt och solen skiner. = Solen skiner och det är kallt.
Hon berättar historier eller du spelar lite på dragspelet. = Du spelar lite på dragspelet eller hon berättar historier.
Den är ful men den är praktisk. = Den är praktisk men den är ful. [jfr dock § 36]

Explanativ och konklusiv samordning är alltid asymmetrisk:

Fanny är ledsen för det finns ingen att leka med. ≠ Det finns ingen att leka med för Fanny är ledsen.
Anders är sjuk, så Petra måste ta kvällspasset. ≠ Petra måste ta kvällspasset, så Anders är sjuk.

Även om additiv, disjunktiv och adversativ samordning som sådan är symmetrisk finns det ofta semantiska och pragmatiska skäl till att samordningsleden inte kan byta plats (§ 5–6, 17–22, 27, 35–36), särskilt när de samordnade leden utgörs av satser eller verbfraser:

Bo tappade glaset i golvet och Aina skrek till. ≠ Aina skrek till och Bo tappade glaset i golvet.
Nu sitter du stilla här eller också får du ingen glass. ≠ Du får ingen glass eller nu sitter du stilla här.

Den symmetriska samordningen med additiv eller disjunktiv konjunktion kan vara flerledad, dvs. fler än två led samordnas på samma semantiska nivå i förhållande till omgivningen:[3]

Z_0 = Z_1 och Z_2 och Z_3
Z_0 = Z_1 eller Z_2 eller Z_3

I skriftspråk och formellt talspråk utelämnas ofta konjunktionen mellan alla led i en flerledad samordning utom mellan de två sista:

Z_1, Z_2, Z_3, Z_4 {och/eller} Z_5

Man kan också ange att en flerledad samordnings uppräkning av led inte är uttömmande med uttryck som *etcetera* (förkortat *etc.*), *eller dylikt* (förkortat *e.d.*), *och så vidare* (förkortat *osv.*), *med flera* (förkortat *m.fl.*), *med mera* (förkortat *m.m.*) och andra:

Z_1, Z_2, Z_3, Z_4, Z_5 {etc./osv.}
Z_1, Z_2, Z_3, Z_4, Z_5 e.d.
Z_1, Z_2, Z_3, Z_4 {och/eller} Z_5 {m.fl./m.m.}

Eftersom Z_0 är ett satsled av samma slag som vart och ett av de samordnade leden kan Z_0 i sin tur samordnas med ett led av samma slag, dvs. det är möjligt att konstruera semantiskt hierarkiska samordningar:

<<Eva och Sten> eller Anna> [≈ antingen Eva och Sten eller Anna ensam]
<<tullverket och polisen> samt invandrarverket>

<Eva och <Sten eller Anna>> [≈ Eva och antingen Sten eller Anna]
<tullverket samt <polisen och invandrarverket>>

Om Ni <har <diabetes eller blödarsjuka> eller använder specialmedicin>, tala om det för fotspecialisten före behandlingen.

I många fall kan betydelsen hos en sats med två icke satsformade samordnade led parafraseras med två samordnade satser som är identiska bortsett från de två leden:

Vi plockade blommor och hallon. ≈ Vi plockade blommor och vi plockade hallon.
Han vill arbeta men inte på kontoret. ≈ Han vill arbeta men han vill inte arbeta på kontoret.

Särskilt när det gäller additivt samordnade nominalfraser är emellertid sådan parafras ofta omöjlig. Samordningen är här kontextberoende, dvs. avhängig av det överordnade ledets betydelse (se vidare § 15).

Han jämförde *räven och vargen*. [Jämförelser måste gälla fler än en referent.]
Redskapet bestod av *ett handtag och en krok*. [*Bestå av* anger vilka delar – minst två – som en helhet utgörs av.]
Hon satte sig mellan *Fredrik och Anders*. [*Mellan* anger en plats i förhållande till två referenter.]

[1] De båda samordnade leden bör ha en viss semantisk parallellitet i förhållande till det omgivande textsammanhanget, annars uppstår svårtolkade eller löjliga sammanställningar:

Kalmar FF vann igår och min bror bor i Norrköping.
Jag älskar blommor och min fru.

Om språkvårdares krav på parallellitet i syntaktisk byggnad mellan samordnade satsled se nedan § 11.

[2] Symmetriskt samordnade satser kan inte byta plats om pronominella ord i den senare satsen syftar tillbaka på den första satsen i den ursprungliga formuleringen:

Elsa såg på TV och samtidigt stickade hon på sin nya tröja. ≠ Samtidigt stickade hon på sin nya tröja och Elsa såg på TV.

[3] Adversativa, explanativa och konklusiva samordningar kan inte vara flerledade. Man undviker också i skriftspråk att låta dem bilda satskedjor som i följande exempel:

*Anna läser bra men Lina kan räkna men Per är duktig i gymnastik.
?Bilen stannade ty bensinen tog slut ty han hade glömt fylla på.
?Han hade glömt fylla på bensin, så den tog slut, så bilen stannade.

I ledigt språk förekommer dock kedjor av denna typ:

Jag skyndade mig i väg, för det var alltid kul se på när de slog rep, för de gick baklänges på banan. (S)
Tältet det är så bra för då slipper man ju se ut för där finns inga fönster. (T)

§ 3. Samordning av huvudsatser. Huvudsatser samordnas till komplexa meningar additivt (med *och*), disjunktivt (med *eller*), adversativt (med *men*, *utan*), explanativt (med *ty*, *för*) och konklusivt (med *så*, *det vill säga*). Huvudsatser kan däremot inte samordnas med *samt*, *respektive*, *utom*.

Det är 13 minusgrader *och* han har varit ute sedan halv sju på morgonen. (S)
Jag vaknar glad *eller* jag vaknar ledsen […] (R)
Tunnelförslaget har hittills fallit på de höga kostnaderna, *men* det är inte helt avskrivet. (S)
Inte heller i Östergötland finns det någon snö att skryta med *utan* barmarken gapar fram mellan snöfläckarna. (S)
Han hade inte begärt nåd, *för* han anser sig inte ha gjort något olagligt, säger sonen. (S)
Resultatet av denna granskning är han mycket nyfiken på, *ty* han var med om att införa osthyveln under sin tid som borgerlig budgetminister […] (S)
Åkersberga har ont om festlokaler, *så* vi har redan en massa bokningar för våren, säger Simon. (S)
Någon ”bortre gräns” för samarbetet kunde han inte se, *dvs* syftet skulle då vara en regelrätt partisammanslagning. (S)

Ett korrelativt adverb (§ 30, 37) i den första satsen kan korrespondera med samordningens konjunktion:

Antingen spelar han *eller* också sjunger hon.
Han var *visserligen* försenad *men* hon kom i tid.

I de allra flesta fall är de huvudsatser som samordnas av samma slag:

Det var vackert väder och alla var på gott humör.
Var har du tagit den och vad ska du ha den till?
Tänker du diska eller tycker du att jag ska göra det?
Ställ in den i kylskåpet eller gå ner med den i källaren.
Så fint du har gjort det här och vad mycket blommor du har!

Två huvudsatser som samordnas kan emellertid också vara av olika typ. Då hänför sig ofta den andra satsen till något som impliceras i den första satsen eller är den en kommentar till giltighetsvillkoren för den språkhandling som utförs med den första satsen (Huvudsatser § 7).

Stannar du? Eller du kanske måste hämta ungarna?
Stannar du? Men det behöver jag kanske inte fråga.
Stannar du? För du måste ju smaka på efterrätten.
När är bokrean i år, men det vet kanske inte du heller?
Köp den så fort som möjligt eller har du ändrat dig?

När den sista huvudsatsen är något annat än en deklarativ sats har den trots sin form ofta en mer eller mindre tydlig funktion som påstående och relateras till vad

som påstås eller impliceras i den första huvudsatsen (eller till den språkhandling som utförs med denna):

Jag har köpt en bukett rosor, och är de inte fina!
Lisa är nog hemma, men varför står inte hennes cykel där?
Jag har städat här nu, för vem skulle annars göra det?

En konjunktionsinledd huvudsats behöver inte semantiskt knyta an till just den föregående satsen utan kan hänvisa till ett vagt avgränsat sammanhang ganska långt bakåt i texten (se t.ex. § 39).

Språkvårdare rekommenderar att komma sätts framför konjunktionen och den efterföljande huvudsatsen om inte samordningen är kort och lättöverskådlig.

ANM. 1. Man kan diskutera om en huvudsats inledd av konjunktion verkligen är syntaktiskt samordnad med föregående huvudsats på samma sätt som två samordnade led i en sats är det. Man skulle i stället kunna se konjunktionen som ett led i den senare satsen (jfr skiljetecknets placering), ett led som säger att satsen på ett eller annat sätt endast är semantiskt relaterad till det föregående ungefär som ett anaforiskt pronomen i en senare sats anger en relation till en föregående sats där korrelatet finns.

1. Argument för att betrakta samordningen som semantisk snarare än syntaktisk är följande:

a) En konjunktionsinledd huvudsats behöver inte semantiskt knyta an till just den föregående satsen utan kan hänvisa till ett vagt avgränsat sammanhang ganska långt bakåt i texten.

b) Det innehåll som konjunktionen hänvisar till behöver inte vara explicit uttryckt utan kan vara något som är underförstått i det föregående.

c) Det finns en tendens att behandla konjunktionen *eller* som ett adverbial med funktion som fundament och direkt följt av det finita verbet, vilket tyder på att ordet är integrerat i den senare satsens struktur snarare än att det står som en länk mellan båda satserna.

2. Argument för att beskriva samordningen som syntaktisk är följande:

a) Konjunktionen i den senare huvudsatsen kan korrespondera med ett korrelativt adverb i den föregående huvudsatsen, samtidigt som en sådan korrelation annars normalt fungerar bara inom meningens ram. Konjunktionen kan inte ersättas med ett konjunktionellt satsadverbial när den föregående satsen innehåller ett korrelativt adverb.

*Han har *visserligen* läst tyska. Han har *emellertid* inte tagit några betyg.
**Antingen* följer du med mig nu. *Alternativt* får du ta dig hem själv sedan.

b) Samordningen kan vara flerledad på samma sätt som vid samordning av satsled, och konjunktionen kan utelämnas som där:

Lasse lagar mat, Lisa städar och Ludvig står för tvätten.

c) Ellipsreglerna fungerar i par av samordnade huvudsatser som i andra samordningar:

Lillemor bor strax norr om (Stockholm) men Kaj ska flytta till en våning mitt i Stockholm.
Lillemor rensade (fisken) och Kaj stekte fisken.
Lillemor ritar blommor och Kaj (ritar) fantasidjur.

ANM. 2. Konjunktion + huvudsats kan ibland parafraseras med en subjunktionsinledd bisats:

Per for till Indien efter examen och Carolin åkte till Kina när hon var färdig. ≈ Per for till Indien efter examen liksom Carolin åkte till Kina när hon var färdig.
Lars läser juridik, men Anders vill bli präst. ≈ Lars läser juridik, medan Anders vill bli präst.
Lars stannade hemma, för han kände sig krasslig. ≈ Lars stannade hemma, eftersom han kände sig krasslig.

Skillnaden mellan en konjunktion och en subjunktion med samma betydelse kan illustreras med en jämförelse mellan *ty* och *eftersom*. Orsaksrelationen som anges med *eftersom* kan ligga inom en negations eller frågas räckvidd, vilket inte är möjligt för *ty*-satsen.

Han stannade inte hemma {eftersom/*ty} han kände sig krasslig, utan han ville bara arbeta i lugn och ro.

En deklarativ sats efter *ty* är ett påstående som talaren gör, medan en satskärna inledd av *eftersom* kan användas om ett sakförhållande som han förutsätter är sant:

Du vet ju att Fredrik sjöng starkt och falskt. Lina höll för öronen hela tiden {eftersom/*ty} han sjöng så falskt som han gjorde.

Syntaktiskt är bisatsen ett led i sin överordnade sats, medan den samordnade satsen inte är detta. Exempelvis *eftersom*-bisatsen kan placeras på adverbialsplats i den överordnade satsen.

{Eftersom/*Ty} Lars kände sig krasslig stannade han hemma.

Den kan utgöra ensamt svar på *varför*-fråga:

– Varför är Lars hemma? – {Eftersom/*Ty} han känner sig krasslig.

Den kan vara satsled också i en annan bisats:

Att han stannar hemma {eftersom/*ty} han känner sig lite krasslig är väl inget konstigt.

Bisatsen har af-struktur, dvs. har satsadverbialsplatsen framför det finita verbet och kan sakna hjälpverbet *ha*:

Han stannade hemma {eftersom/*ty} han inte (hade) känt sig riktigt bra de senaste dagarna.

§ 4. Samordning av satsled. Satsled samordnas framför allt additivt (t.ex. med *och*) och disjunktivt (med *eller*). Adversativ samordning av satsled (med *men* respektive *utan*) är också möjlig i vissa fall (se vidare § 41–42).

Den är *röd* {*och/eller*} *blå*.
Den är *gammal* {*och/men*} *effektiv*.

Additivt och disjunktivt samordnas alla slag av fraser. Också huvudord i fraser kan samordnas. (Se vidare § 7–22, 29, 41.)

Har du bjudit *henne eller Lars*?
Jag vill *lära mig allt och bli lika duktig som du*.
Han *har varit i Kina men kan inte språket än*.
Det här är *min eller Bengts* båt.

Den är väldigt *rymlig och praktisk*.
Jag såg att du talade med min *vän och trätobroder* från klubben.
Hon *köper, reparerar och säljer* gamla bilar.

Samordnade satsled som är delvis identiska kan under vissa betingelser reduceras genom ellips (§ 24, 32, 42–43 samt kapitel 43 Ellips):

en röd Ø eller en blå cykel, en röd cykel eller en blå Ø
Jag vill åka till Chile men har inte råd Ø.

Ett korrelativt adverb som föregår det första ledet kan korrespondera med samordningens konjunktion (§ 12, 30, 44):

Både Charlotta *och* Tomas skall komma.
{*Antingen/Varken*} Charlotta *eller* Tomas skall komma.
en *visserligen* magnifik *men* tyvärr ändå otillräcklig lägenhet

De samordnade leden måste normalt vara semantiskt distinkta, dvs. de måste avse olika referenter eller ge olika upplysningar om en referent. (Om verkliga eller skenbara undantag se särskilt § 16.)

Du och hon får komma.
Du och du får komma. [Olika referenter avses med *du och du*.]
Min syster *orienterar och seglar*. [Olika upplysningar ges om en och samma referent.]
Idrottsföreningens ordförande och tillika ortens kommunalråd förklarade anläggningen öppnad. [Olika beskrivningar ges av en och samma referent.]

Det ena ledets betydelse eller referens får inte inkludera det andras. (Om verkliga eller skenbara undantag se § 5, 26, 42: c, d.)

Han har både *kor och tjurar*. [*Ko* måste ha sin hyponyma betydelse på nivå med *tjur* för att satsen skall vara pragmatiskt rimlig.]
Vid skolan fanns både *lärare och lärarinnor*. [*Lärare* måste betyda 'manlig lärare' för att satsen skall vara pragmatiskt rimlig.]
*Vi tittade på *bilar och fordon*.

Additiv samordning § 5–25

§ 5. Additiv betydelse. Additiv samordning innebär att båda leden samtidigt gäller i förhållande till resten av satsen eller texten runtomkring. Additiv samordning är liksom disjunktiv och adversativ samordning i grunden symmetrisk, och det finns ofta ingen grammatisk eller semantisk begränsning på antalet led som kan samordnas.

Han *skulpterar, målar och tecknar*.
Hon talar *spanska, tyska och italienska* flytande.

Av olika skäl (pragmatiska, semantiska) är det dock ofta omöjligt att kasta om ordningen mellan additivt samordnade satser och verbfraser. Detta är t.ex. fallet när ledens propositioner anger successiv tid (narrativ tidsföljd, Tempus § 14) eller när det första ledets proposition är orsaken till det andras.

Vi *gjuter skulpturerna, målar dem och sätter dem på plats*. ≠ Vi sätter skulpturerna på plats, målar dem och gjuter dem.
Han *krockade med loket och dog på fläcken*. ≠ Han dog på fläcken och krockade med loket.

Satsled som samordnats kan tolkas var för sig i förhållande till kontexten (distributiv flertalsbetydelse, Subst. § 60), men leden kan också mer eller mindre tydligt ange en helhet gentemot kontexten:

Niklas och Susanne har farit till Kina. [var för sig eller tillsammans]
Niklas *sjunger och spelar gitarr*. [vid olika tillfällen eller samtidigt]

Vissa kontexter framtvingar en helhetstolkning, särskilt av samordnade nominalfraser (§ 15). Satser med detta slag av samordningar kan då inte parafraseras med samordnade kompletta satser.

Linjerna *A, B och C* bildar en triangel. [≠ A bildar en triangel, B bildar en triangel och C bildar en triangel.]
Anna satte sig mellan *Bengt och Cecilia*. [*Anna satte sig mellan Bengt och hon satte sig mellan Cecilia.]

Additiva samordningsled är normalt semantiskt distinkta och står normalt inte i ett inklusionsförhållande till varandra (§ 4). I vissa fall kan dock det senare ledet ange att något gäller speciellt om en viss del av det som betecknas med första ledet. Att denna tolkning avses anges med ett fokuserande adverbial av typen *särskilt, närmare bestämt* (Satsadvl § 50–64):

Han har rest *i Asien och särskilt i Kina*.
Men många av *den moderna litteraturens – och då inte minst lyrikens* – pionjärer och experimentatörer har ju sökt att allt mer närma sig måleriets simultanitetseffekter. (R)
Under senare år hade intresset för *musik och inte minst opera* ökat mycket […] (R)
[…] allting hos Jean hämtade sitt ursprung ur något mycket avlägset, ur *hans barndom och närmare bestämt hans förhållande till Paul*. (R)

Om de additiva konjunktionerna se Konjn, subjn, infm. § 1–5.

§ 6. Additiv samordning av huvudsatser. Additivt samordnade kan två eller flera parallella huvudsatser gemensamt beskriva en situation:[1]

Vi hade trevligt: *Monika sjöng, Karl berättade anekdoter och Pelle spelade pajas*.
Den har redan utpekats som en blivande klassiker, och den spelar en framträdande roll i förhandsspekulationerna om Oscarsnomineringarna inom kort. (S)

Moderata samlingspartiet talar om en omläggning under en femårsperiod och centerpartiet betonar att det nu krävs ett skattesystem vars grundläggande principer ligger fast under en mycket lång tid. (S)

Också icke-deklarativa huvudsatser kan samordnas additivt till en komplex mening. De anger eller implicerar då ofta – liksom additivt samordnade deklarativa satser – sakförhållanden som på ett eller annat sätt är parallella i förhållande till sammanhanget i övrigt. Den önskade informationen, de önskade handlingarna eller händelserna utgör en helhet genom att vara relaterade till en gemensam orsak eller gemensam värdering.

Vad är väsentligt i vår värdering av andra individer och samhällsklasser, och vad är tillfälligt och ytligt? (S)
Vad kostar det och hur kunde man vara så lättsinnig från början? (R)
Men var fanns fadern under den natten och vem hade sett till honom. (R)
Har du bäddat din säng och är Erik färdig med disken?
Le i stället och tala om vilket pris du begär. (S)
Omvandla krigsmaterielinspektionen till en vanlig myndighet och ge den en civil chef med utrikespolitisk erfarenhet. (S)
Fullfölj krisgruppens slutsatser och avbryt kds-samarbetet. (S)
Måtte Knut klara sin examen och måtte Kristina få behålla jobbet.
Du sa ju att de skulle vara här klockan 6. Okej, Pelle har lämnat återbud, men *när kommer Bernt och varför är inte Lasse här?*
När kommer Bernt och varför är inte Lisa här, vi måste ju börja nu snart.

En deklarativ påståendesats kan samordnas med en direktiv eller interrogativ huvudsats om denna implicerar ett påstående som kan parallelliseras med den deklarativa satsens:[2]

Lena spelade i en hel timme och observera att ungarna satt och lyssnade spänt hela tiden.
”Det finns inget annat som jag skulle vilja göra, och varför ska jag plugga till något som jag inte vill bli?” resonerar de. (S)
Två år har det tagit för dessa betonghjärnor och vad är resultatet? (S)
Det är fortfarande kvinnorna som sköter kök och disk och 86 procent av kvinnorna som har barn arbetar dessutom, och hur ska man då ha tid med långkok till vardags […] (S)
Hela sitt liv har man strävat, och var står man till slut. (R)
Doktor Lindberg ville se friskt folk omkring sig, och vilken läkare vill inte det? (R)

Satser kan samordnas additivt med det korrelativa adverbet *dels* i de olika leden:[3]

Dels var det för få kursdeltagare, (och) dels var föreläsarna inte särskilt inspirerande.

Huvudsatser som är additivt samordnade kan däremot inte ta det korrelativa adverbet *både*:

*Både Elisabet spelar och Sven sjunger. *Både spelar Elisabet och {Sven sjunger/sjunger Sven}.
*Elisabet både spelar och Sven sjunger. *Elisabet spelar både och Sven sjunger.

Den additiva samordningen tolkas som asymmetrisk när den senare huvudsatsens aktion i tiden följer på den föregående satsens (jfr Tempus § 14):

Ringarna rullade ut på bordet och vi arrangerade dem i mitten, svarta mot vita och den röda mitt i. (R)

Ofta kan också en orsaksrelation läsas in mellan de båda satsernas innehåll (liksom den kan läsas in i satser som står intill varandra utan samordnande konjunktion):

Stinsen viftade av tåget och vi gick hem.
Rommen är billig och folk dricker onekligen för mycket.
Karin tappade grytan och soppan rann ut över köksgolvet.
I dag är arbetsmarknaden kärv för alla och människor med handikapp blir särskilt utsatta. (S)
Larmet gick och arbetare sjukskrev sig. (S)

Relationen mellan de additivt samordnade huvudsatserna kan tydliggöras med satsadverbial i den senare huvudsatsen:[4]

Elisabet sjunger *och dessutom* spelar Sven.
Stinsen viftade av tåget *och så* gick vi hem.
Rommen är billig *och följaktligen* dricker folk för mycket.

[1] Ett slags additiv samordning av två huvudsatser föreligger när deklarativa huvudsatser i skrift görs till en komplex mening med satserna åtskilda av komma utan samordnande konjunktion (asyndes, satsradning):

Hon hade bott hos Sven och Lill över natten, det brukade hon göra en gång i månaden ungefär. (R)
Den försökte riva av henne hatten, hon kände hur den slet i sina förtöjningar av gummiband och hattnålar. (R)
Reine hörde ingen, han såg inget, han luktade ingenting. (R)

I neutralt eller formellt, icke skönlitterärt skriftspråk är sådan satsradning tämligen sällsynt. Se också kapitel 40 Komplexa meningar, särskilt § 2 och 5.

[2] En direktiv sats kan samordnas additivt med en följande deklarativ sats som uttrycker ett löfte eller ett hot. Sådana förbindelser tolkas asymmetriskt: den direktiva satsen anger villkoret för att löftet eller hotet skall verkställas (Huvudsatser § 45: c).

Säg mig med vem du umgås och jag ska säga dig vem du är.
Börja bråka nu igen och du åker ut ögonblickligen.
Hämta guldäpplet och du får pengarna, prinsessan och prästerskapets välsignelse.

[3] Deklarativa huvudsatser med *dels … dels* kan stå intill varandra utan eller med additiv konjunktion. Bruket av additiv konjunktion framför det andra *dels* anses av vissa språkbrukare som felaktigt.

Dels har vi förstått att konstnärerna i Stockholm verkligen har en svår situation när det gäller arbetslokaler, *dels* tycker vi att kontor, dagcenter och ateljéer blir en bra blandning av verksamheter i Västertorp […] (S)
Dels bryts inget ner i det kalla klimatet *och dels* har alltför många expeditioner utgjorts av militärer i civila kläder, vana att ställa ifrån sig överbliven materiel i naturen. (S)

Det är särskilt i oplanerat talspråk rätt vanligt att endast det första ledet har *dels*, medan det andra ledet samordnas på annat sätt än med ett andra *dels*:

I vetegräset finns *dels* en syra – abcicid acid – som har cancerhämmande effekt. *Dessutom* innehåller det nitrilocider, som innehåller cyanid, vilket först utlöses när det kommer i kontakt med cancerceller. (S)

[4] Additiv relation mellan två intill varandra stående huvudsatser kan anges med konjunktionella satsadverbial (Satsadvl § 32–39) i den senare satsen:

Det regnar förskräckligt. Det blåser kraftigt *likaså*.
Jag mår illa. *Dessutom* har barnen feber.

Marginellt kan en additiv relation anges med underordning.

{Utöver/Utom/I tillägg till} att det regnar förskräckligt, blåser det kraftigt också.

Additiv samordning av satsled § 7–22

§ 7. Översikt. De allra flesta typer av led i en sats kan utgöras av en additiv samordning av samma slags led oberoende av dessa satsleds inre struktur (se dock nedan § 11). Exempel:

Misslyckanden och skandaler behöver inte alltid bero på brister hos biståndsorganen. (S) [nominalfraser som subjekt]
Att segla och att läsa om segling var hans stora hobby. [infinitivfraser som subjekt]
Sanna får vara med när lapparna *firar Marie bebådelsedag och tävlar i att kasta lasso och köra i kapp med renar*. (S) [finita verbfraser som predikatsled]
I Umeå har stadsarkitekten […] fått *politikerna och invånarna* med sig på en analys av vad som är Umeås egenart. (S) [nominalfraser som objekt]
Hon gillar *att jaga och att simma långa sträckor*. [infinitivfraser som objekt]
Vi godkände *att hon tog semester och att han tog över jobbet*. [nominala bisatser som objekt]
Sensommaren 1066 var *sval och blåsig* över de brittiska öarna. (S) [adjektivfraser som predikativ]
Eftersom myndigheterna inte agerat *kraftfullare och mer nyfiket* anser jag att mycket talar för att det funnits ett tyst medgivande från statsmakternas sida […] (S) [adjektivfraser som adverbial]
Och när kölden är så sträng som minus 25 grader är det åtminstone nollgradigt *i sandlådan och vid pingisbordet*. (S) [prepositionsfraser som adverbial]

Han skvallrade gärna *om och med* sin berömde vän. [prepositioner med gemensam rektion]
bristen på *omtanke och skönhet* i våra vanligaste gatumiljöer (S) [nominalfraser som rektioner med gemensam preposition]
Att *spela fotboll och jogga* är nyttigt men farligt. [infinitivfraser med gemensamt infinitivmärke]
Folk som anmäler sig till en cirkel för att *läsa och diskutera* Moa Martinson vet nog vad de gör och har säkerligen någon gång förut läst en bok. (S) [verb med gemensamt objekt]
Vi *spelar och sjunger* mest svensk folkmusik. [verb med gemensamma bestämningar]
deras *daltande, inställsamt kravlösa och antiintellektuella* ton (S) [particip- och adjektivfraser som attribut][1]
Svens och min uppsats blir aldrig färdig. [nominalfras och possessivt pronomen som attribut]
Dansk *bok- och skylt*framställning har kommit att inta en internationellt ledande position […] (S) [substantiv som förled med gemensamt substantiviskt efterled i sammansättning]
varu*produktion och -distribution* [substantiv som efterled med gemensamt förled i sammansättning (mindre vanligt)]
*pre- och post*glacial tid [prefix med gemensam avledningsstam]

Många additiva samordningar av satsled är lexikaliserade. Jämför också om pseudosamordning av verb § 17–22. Exempel:

armar och ben, bot och bättring, buller och bång, far och son, hus och hem, mor och dotter, på ort och ställe, saker och ting, på sätt och vis, tur och retur

frisk och sund, god och glad, helt och fullt, nätt och jämnt, vitt och brett

arbeta och slita, flacka och fara, gapa och skrika, hoppas och tro, tigga och be, vänta och se, är och förblir

en och annan, en och samma, först och främst, var och en, var och varannan

av och an, blott och bart, då och då, gott och väl, hit och dit, här och där, här och var, rätt och slätt, si och så, upp och ned, ut och in

av och till, från och med, i och med, till och från, till och med

Om sammanfall mellan primär samordning av satsled och reduktioner av identiskt led i samordnade större led se ovan § 1 Anm., 23–25.

[1] Olika typer av framförställda attribut samordnas normalt inte. Ett undantag är *många och* + adjektiv, *få och* + adjektiv samt *mycket och* + adjektiv.

Vi såg *många och stora* gårdar.
Inga Blomkvist och övriga 113-resenärer är övertygade om att de *många och långa* förseningarna beror på att den nya bussen har så lång sträckning. (S)
Vi drack *mycket och gott* vin.

Ordningsföljden är fast i attributiv funktion men inte i predikativ:

Vi såg {många och stora/*stora och många} gårdar.
Gårdarna var {stora och många/många och stora}.

Undantagsvis kan adjektivattribut + substantiv samordnas med adjektivattribut + substantiv om en och samma referent:

en *god vän och mångårig kollega* till mig
min *f.d. chef och nuvarande svärfar* hemma i Sverige
den *sovjetiske partisekreteraren och vice regeringschefen* Alexander Sjeljepin

Också förled kan samordnas för att karakterisera en och samma referent:

en kombinerad *järnvägs- och landsvägs*förbindelse (S)

§ 8. Additiv samordning av verb och verbfraser. Finita verbfraser kan samordnas även om det finita verbet i det första samordningsledet följs av subjekt och satsadverbial som hör till samordningens gemensamma ram:

Igår *lånade* visst Jan *cykeln igen och gav sig av till stan*. [Tidsadverbialet *igår*, subjektet *Jan* och satsadverbialet *visst* är gemensamma för de samordnade leden.]

Om endast de finita verben samordnas betraktas de emellertid oftast syntaktiskt som en enhet och subjekt och satsadverbial placeras i en fa-sats efter samordningen:

Sedan *sjöng och spelade* Lena emellertid allt hon kunde.
Med sådant *kunde eller ville* han aldrig hjälpa mig.
[…] och nu *kommer och går* jag som jag vill. (S)

Verbfraser samordnas vanligen inte om frasens huvudord i det andra samordningsledet, dvs. begynnelseverbet, är obetonat och identiskt med verb i det första samordningsledet. I stället samordnas endast de underordnade verbfraserna.

Lars har hämtat böckerna och {?har/Ø} gett dem till Lina. Jfr: Lars har hämtat böckerna och ska ge dem till Lina.
Lars lär ha hämtat böckerna och {?lär ha/?ha/Ø} gett dem till Lina.

§ 9. Samordning av satsbaser, subjunktioner och satskärnor. Satsbaser kan samordnas och ha gemensam satskärna. Subjunktioner kan endast i begränsad utsträckning samordnas. Inte sällan förekommer också det motsatta, dvs. att satskärnor samordnas med gemensam satsbas eller subjunktion.

1. Samordning av satsbaser

Satsbaser samordnas på samma sätt som andra satsled i deklarativa, interrogativa, expressiva och generaliserande satser:

Min bror Sven och doktor Ekstrand har han redan talat med.
Vem från Kalmar och vem från Nybro har han talat med?
Jag undrade *vem från Kalmar och vem från Nybro* han hade talat med.

Vilket hus och vilken trädgård du har!
Vilken förälder och vilken elev rektorn än kontaktade …

Om det interrogativa ledet följs av *som* förs detta ord till den gemensamma satskärnan:

Jag undrade *vem från Kalmar och vem från Nybro* som hade kommit.
*Jag undrade *vem från Kalmar som* och *vem från Nybro som* hade kommit.

Relativ bisats kan knappast ha samordnade relativa satsbaser:

?de barn *vilkas föräldrar och vilkas faddrar* rektorn kontaktade
*de barn *vilka och vilkas föräldrar* rektorn kontaktade
*staden *varifrån och dit* han rest på en och samma dag

Interrogativa led som satsbas kan samordnas på ett sätt som motsvarande icke-interrogativa led inte kan (Huvudsatser § 62, Bisatser § 73: a):

Tala nu om *var och när* det här hände. (R) Jfr: ?Det hände på Tingsgatan och kl. 9.

2. Samordning av subjunktioner

Av semantiska skäl kan sällan subjunktioner samordnas. Så kan exempelvis inte *att* och *om* samordnas, eftersom de i en och samma kontext förutsätter olika fakticitet för bisatsens sakförhållande.

*Det är trevligt *att och om* du kommer. Jfr: Vi pratade i timmar både innan och efter det att du kom.

Subjunktionen *som* i relativ bisats samordnas normalt heller inte med relativ satsbas:

*de elever *som och vilkas föräldrar* protesterade

Interrogativ subjunktion kan däremot ibland samordnas med interrogativ satsbas (jfr Bisatser § 58 not 1):

Vi undrade *om och* (*i så fall*) *var* vi skulle äta.

3. Samordning av satskärnor

Samordnade satskärnor kan som gemensamt led ha en satsbas med funktion som subjekt (jfr Satsbaser § 6). I satser med adjunktionellt *som* upprepas optionellt detta i båda samordningsleden.

Vilka assistenter *beställer hotellrum åt biskopen och möter honom vid stationen*?
Han undrade vilka assistenter som *beställde hotellrum åt biskopen och* (*som*) *mötte honom vid stationen*.
Mina assistenter *beställde hotellrum åt biskopen och mötte honom vid stationen*.

I stor utsträckning kan emellertid också satskärnor som inte sammanfaller med satsens predikatsled samordnas. Normalt måste subjekten i de samordnade satskärnorna då ha olika referens.

a) Efter satsbas (som inte är subjekt utan har funktion som ett satsled i de samordnade satskärnornas verbfraser):

Jag undrade vilken elev (*som*) *rektorn kontaktade och* (*som*) *vaktmästaren talade med*.
*Jag undrade vilken elev *rektorn kontaktade och han talade med*.
Vem *pressen än talar med och radiofolket intervjuar* så …
de elever vilkas föräldrar *rektorn kontaktade och vaktmästaren talade med*

I fa-satser är samordning av satskärnor (efter satsbas som icke-subjekt) mindre naturlig – men den förekommer:[1]

Medan han drömmer och grubblar *super hans son ner sig och ligger hans mamma döende*. (S)

b) Efter subjunktion:

[…] eftersom *mormor led av gikt och vin ansågs skadligt för hennes leder*. (R)
Även om han satte alla kulorna i björnen, skulle de inte hinna verka innan *klorna slet upp magen på honom och de långa käkarna vred av honom huvudet*. (R)
Vi skickade också den person som *Åke ville åka med och* {*Göran/?han*} *redan hade kontaktat*.
Det visade sig att *Åke inte ville åka och* {*Göran/?han*} *redan hade slutat sitt arbete*.
Jag undrade om *Åke ville åka och* {*Göran/?han*} *redan hade slutat sitt arbete*.

Om det andra samordnade satsledet inleds av *som* som inledare i relativ bisats eller i adjunktionell användning behöver inte det led som saknas i satskärnorna (och som anges med de relativa bisatsernas gemensamma korrelat respektive deras gemensamma satsbas) ha samma satsledsfunktion i de båda samordnade satserna.

Hon känner inte den person (som) hennes syster har engagerat och som ska tala i morgon. Hon känner inte den person som ska tala i morgon och {som/*Ø} hennes syster har engagerat. [Det led som är outtryckt i satskärnorna är subjekt respektive objekt.]
Hon frågade mig vem (som) hennes syster hade engagerat och som skulle tala i morgon. Hon frågade mig vem som skulle tala i morgon och {som/*Ø} hennes syster hade engagerat. [Det led som är outtryckt i satskärnorna är objekt respektive subjekt.]

Om samordning av bisatser och bisatskärnor se också Bisatser § 58 och 98. Om samordning av huvudsatskärnor se också Huvudsatser § 14 och 63.

[1] I stället används ofta en konstruktion utan ellips, där satsbasen i det första ledet inte grammatiskt har någon relation till det andra samordningsledet utan endast impliceras vid tolkningen av detta (jfr Huvudsatser § 14 not 1):

På 60-talet höll Jon till i Stockholm och Karin bodde i Paris. [Den andra satsen har subjektet som satsbas, och det impliceras att den första satsens tid gäller också för den andra satsen.]

ANM. I denna paragraf redovisas samordning av inledare och av satskärnor som primära samordningar, inte som reducerade samordningar av satser. Det är dock ofta vanskligt att avgöra om samordnade satskärnor bör beskrivas som primärt samordnade satsled eller i stället som partiellt identiska samordnade satser där ellipsregler tillämpats (§ 23–25).

§ 10. ***Respektive.*** *Respektive* är en additiv konjunktion som samordnar två led, vilka korresponderar med motsvarande två led i en tidigare samordning i samma sats eller satsfogning.[1]

Ingrid och Gisela dansade med Per respektive Bengt. [Ingrid med Per, Gisela med Bengt]
Ingrid och Gisela älskade respektive hatade biologiläraren. [Ingrid älskade, Gisela hatade.]
Ingrid och Gisela jobbar i Åre respektive tar ett sabbatsår just nu. [Ingrid jobbar, Gisela tar ett sabbatsår.]
Om både Ingrid och Gisela kommer, ska de bo i gästrummet respektive i strandstugan. [Ingrid i gästrummet, Gisela i strandstugan]
Den uppgick åren 1899 och 1900 till 1260 respektive 1550 kronor. (R)

Samordningen med *respektive* kan också korrespondera med en nominalfras som betecknar två referenter:

Dessa två åstadkom två respektive tre viktiga mål i matchens slutskede. (S)

[1] *Respektive* kan också fungera som konjunktionellt adverbial och stå prefokalt framför samordning med *och*:

Oskar och Signe Tell är respektive 95 och 91 år. (R)

Respektive kan dessutom användas attributivt, oftast tillsammans med possessivattribut (jfr Pron. § 86 not 2). Dess nominalfras korresponderar då med en tidigare samordning eller plural nominalfras.

{Karlarna/Ulf och Tom} bjöd upp sina respektive bordsdamer.

§ 11. Strukturell likformighet mellan leden. Det finns en tendens till att samordningens led inte bara har samma semantiska och syntaktiska relation till resten av satsen utan att de också är strukturellt likformiga. Tendensen kan ha förstärkts av rekommendationer från språkvårdare.

Många skribenter undviker samordning av olika uttryckstyper med nominal funktion, dvs. nominalfraser, infinitivfraser och nominala bisatser. Exempel på samordning av sådana led:

[…] de hade vänjts vid *hugg och slag och att behöva värja sig mot tjyvnyp och skamgrepp*. (R)
Där lärde hon sig *seder och fasoner och att prata fint*. (R)
[…] hon önskade sig *lugn och trygghet och att få arbeta och utvecklas själv*. (R)
Här gäller det *mod, djärvhet och att våga gripa tag i räddningslinan* […] (R)

Jag lovar dig *att sluta röka och att vi ska gå ut och dansa oftare.*
Vi älskar båda *att gå på krog därnere och att man kan äta och dricka gott utan att bli ruinerad.*

Samordningar av detta slag är vanliga i talspråk och ledigt skriftspråk. Där följs ofta konjunktionen av *så.*

Jag älskar *att ta mig en rök ihop med kompisarna under rasten och så lite uppfriskande skvaller.* Jag älskar *lite uppfriskande skvaller under rasten och så att ta mig en rök ihop med kompisarna.*
Men det jag kanske trivdes bäst med var *som vaktkonstapel hos polisen och så att köra taxi.* (R)
Jag är faktiskt lite orolig för *honom. Och så att mamma skulle bort.* (R)

Fullt accepterad är dock samordning av två prepositionsfraser även om deras rektioner har olika struktur:

Jag tycker om dig *för din pedagogiska förmåga och för att du är så humoristisk.*

Om inte semantiska skäl lägger hinder i vägen brukar man också acceptera samordning av predikativ och adverbial med olika struktur:

Fadern var *ingenjör och mycket duktig på trombon.*
Hon är *för monarkin, armélotta sedan ungdomen och även i övrigt traditionellt konservativ.*
Han sålde huset *som det var och utan förbehåll.*

Inte så sällan förekommer det att en relativ bisats samordnas med ett annat efterställt deskriptivt attribut till substantivet. Konstruktionen används särskilt när den relativa bisatsen är icke-restriktiv och när den inte står omedelbart efter nominalfrasens huvudord. Den betraktas inte som korrekt av alla språkbrukare.

en gammal medarbetare, *erfaren och förnuftig, och som har ledningens förtroende*
en vodka *döpt till Gorbatschow och som påstås rena själen* (S)
Du får en egen uteplats *med förråd för trädgårdsutrustning och som avskärmar in mot grannen.* (S)
en amerikansk klubb *för just biodårar och som ger ut en tidning en gång i månaden* (R)
?en *intelligent* medarbetare *och som har ett välutvecklat sinne för ekonomi*

§ 12. ***Både … och.*** I en additiv samordning av satsled kan det korrelativa adverbet *både* placeras prefokalt vid det första ledet:[1]

Både den brittiska ambassaden och anglikanska kyrkan i England har uttryckt vissa farhågor för hans säkerhet. (S)
Både mig och honom har de bjudit.
De har bjudit *både mig och honom.*
Regeringens avsikt är att vi under 1987 skall ha *både låg inflation och låga kostnadsökningar.* (S)

Hon *både ger och tar* liv, liksom fruktbarhetsgudinnor i många andra religioner. (S)
Han *både skrämde mig med sin brutalitet och fascinerade mig genom sin intensitet.*
Detta är en *både lärorik och spännande* bok.
Vi har haft *både inflyttnings- och höst*fest på gården. (S)

Om samordningen står i satsens slutfält kan *både* stå i mittfältet på adverbialsplats:

De har *både* bjudit *mig och honom.*
En del kommuner tar också utlandslån, och där kan valutaförändringar *både* ge *vinst och stora förluster*. (S)

Både kan användas bara när talaren understryker att båda samordningsledens innehåll var för sig står i den angivna relationen till samordningens gemensamma ram, dvs. *både* negerar att bara det ena ledet gäller i kontexten (jämför användningen av *båda, alla, hela*). Därför kan inte *både* användas i kontexter som medger endast flertalsbetecknande nominalfras (se nedan § 15):[2]

*Han satte sig mellan både Lars och Lina.
*Både Lars och Lina liknar varandra.
*Både Lars och Lina är jämgamla.

Både används sällan vid samordningar bestående av mer än två led:

Angelfiske kräver nämligen *både god kondition, starka nerver, tur och tålamod.* (S)

[1] *Både … och* används vanligtvis inte när ett negerat sakförhållande gäller om båda de samordnade leden. Där ersätts det av *varken … eller* respektive *vare sig … eller* (se § 30: b–c):

Bo såg {varken/inte vare sig} Anders eller Stina. [Bo såg ingendera av de två.]

Undantagsvis kan *både* omfattas av negationens räckvidd. Adverbet är då betonat och det som negeras är att satsen gäller båda och inte bara det ena av leden.

Bo såg inte ''både Anders och Stina. [Det är inte sant att Bo såg båda (men det är möjligt att han bara såg en av dem).]

[2] För emfatisk additiv samordning av två led används också *såväl … som* (nästan bara i skriftspråk):

Såväl jag som han kommer.
De har bjudit *såväl mig som honom.*
De *såväl sjunger som spelar.*
Detta är en *såväl lärorik som spännande och provocerande* bok.
Ödet som begrepp återfinns *såväl i de grekiska dramerna som i asa-tron.* (S)
Tingsrättens dom hade överklagats av *såväl åklagaren som försvaret.* (S)
**Såväl Lars som Lina* är jämgamla.

Dels … dels används inte så ofta för samordning av satsled som av hela satser (jfr § 6):

Vi såg *dels tranor, dels morkullor.* Vi såg *dels tranor och dels morkullor.*
**Dels Lars, dels Lina* är jämgamla.

§ 13. Genitiv av samordnade nominalfraser. När samordnade nominalfraser har en syntaktisk roll som kräver genitiv, sätts normalt vart och ett av leden i genitiv (Nomfraser § 79: 2):[1]

Vi talade om *Håkans och Stinas* barn. [Båda leden står i genitiv också när det rör sig om Håkans och Stinas gemensamma barn.]
Han fick hänga med – för *pengarnas och brödets* skull […] (R)

När samordningen utgör en mer eller mindre lexikaliserad ordgrupp sätts genitivsuffixet endast på det sista ledet:

Helan och Halvans sista film

[1] I talspråk är det inte ovanligt att genitivsuffixet sätts på samordningen som helhet (dvs. på det sista samordningsledet), om samordningen uppfattas som ett kollektiv:

Håkan och Stinas (gemensamma) barn

§ 14. Kongruens som kontrolleras av additivt samordnade nominalfraser. När additivt samordnade nominalfraser kontrollerar formen hos bundna pronomen och hos predikativ uppstår ofta osäkerhet om huruvida det ena eller det andra ledet eller bägge skall kontrollera kongruensen.

a) Pronomen i reflexiv funktion

När två samordnade nominalfraser är korrelat åt ett definit pronomen med reflexiv funktion betraktas samordningen som en helhet och det pronomen väljs som syftar på helheten. Reflexivt pronomen i 3 person (*sig, sin*) kan inte användas med syftning på bara det ena samordningsledet.

Kent och jag skyndade {oss/*mig och sig/*mig och honom}.
Du och Kent bryr {er/*dig och sig/*dig och honom} inte om musik.
Kent och jag stod och rakade {oss/*mig och sig/*mig och honom}.
Du och Kent stod och speglade {er/*dig och sig/*dig och honom}.
Jag och min bror besökte vår far.

Possessiva pronomen och pronomen som framhävs prosodiskt (eventuellt i konstruktion med *själv*) kan syfta på enskilda samordningsled:

Jag och Kent besökte min och {hans/*sin} far.
Du och Kent tänker alltid mest på {er själva/ˈdig och ˈhonom/dig själv och ˈhonom/*dig själv och sig själv}.

Om samordnade nominalfraser tar gemensam sammanfattande apposition bestämmer denna valet av reflexivt pronomen:

Jag, min fru och mina barn, ja {*hela vår familj/hela familjen*} har bestämt {sig/?oss} för att stanna kvar.

b) Kongruensböjt predikativ

Två samordnade nominalfraser som var för sig skulle kräva grammatisk kon-

gruensböjning i predikativet (Predv § 12) tar normalt predikativ i pluralis:[1]

Didrik och Anna-Stava blev förtegna på ett nytt sätt […] (R)
Betty och Mari blev inte heller *bortglömda*. (R)

I synnerhet i talspråk rättar sig dock kongruensen ibland efter det ena ledet om samordningen har distributiv betydelse och om båda samordningsleden vart och ett för sig betecknar ental:

En röd och en gul bil blev *stoppad* av polisen.
Maj och Ernst blev *var och en stoppad* av polisen.

Om samordningen utgörs av infinitivfraser eller bisatser sätts predikativet inte i pluralis utan i neutrum singularis:

Att röka och att dricka är {*skadligt/*skadliga*} på många sätt.
Att konserten gick bra och att dina kontrakt nu är i hamn är mycket {*positivt/*positiva*}.

Samordnade nominalfraser som var för sig tar ett predikativ som inte är kongruensböjt utan står i neutrum singularis (Predv § 13: 2 c–d) uppträder på samma sätt vid samordning:

Senap och peppar är {*starkt/*starka*}. Jfr: Senap är starkt.
En gammeldansk på morgonen och en slurk likör till kaffet är bara *nyttigt*. Jfr: En gammeldansk på morgonen är bara nyttigt.

Samordnade abstrakta nominalfraser (som var för sig ogärna står i pluralis) tar ofta predikativ i singularis:

Uppmärksamheten på detaljer och den teoretiska medvetenheten är utan tvivel {*beundransvärd/beundransvärda*}.
Fotograferingen och kopieringen av texterna är nu {*slutförd/slutförda*}.

Om samordnade nominalfraser tar gemensam sammanfattande apposition i singularis avgör denna (i skriftspråk) valet av numerus i predikativet:

De nya förstörelsevapnen, instabiliteten i vissa regioner och den internationella diplomatins tillkortakommanden, allt detta är ägnat att dämpa optimismen.
Arbetarna, tjänstemännen, fabriksledningen, dvs. hela företaget, står *enat* bakom resolutionen.

[1] En relativ satsbas kan syfta på ett korrelat av samordnade nominalfraser och böjs då i pluralis:

Johanna, Magnus och Cecilia, vilka nu är färdiga med sina avhandlingar, har redan fått egna tjänster.

Om den relativa bisatsen inte inleds av en relativ satsbas utan i stället har det led underförstått som skulle ha kontrollerat predikativets kongruensböjning, så kontrollerar korrelatet predikativets kongruensböjning i den relativa bisatsen:

Johanna, Magnus och Cecilia som nu är *färdiga* med sina avhandlingar …

§ 15. Kontextberoende additiv samordning. En samordning av nominalfraser kan beteckna ett antal referenter vilka fungerar som grupp i textsammanhanget. I exemplet *Lasse och Pelle letade efter Sara och Elin* kan Lasse och Pelle vara en grupp av pojkar som samverkar om att leta efter en grupp av flickor, Sara och Elin, dvs. nominalfraserna har kollektiv betydelse (jfr Subst. § 60).[1] I denna betydelse kan satsen inte parafraseras med två samordnade satser (jfr § 2). Exemplets samordningar kan också ha distributiv betydelse. Om t.ex. Lasse och Pelle var för sig letade efter en flicka i taget blir följande parafras med fyra samordnade satser möjlig: *Lasse letade efter Sara och han letade efter Elin och Pelle letade efter Sara och han letade efter Elin*.

I vissa fall visar kontexten att endast kollektiv betydelse hos samordningen är möjlig. Ibland blir då tolkningen rent additiv, ibland står leden i en reciprok relation till varandra på ett sätt som anges av satsen i övrigt.

Exempel där de samordnade ledens referenter utgör en additiv helhet:

A, *B och C* bildar en triangel.
Gruppen består av *Maud*, *Staffan och Ove*.
Mässing är en legering av *tenn och koppar*.
Ställ den mellan *bordet och väggen*.

Additiv helhetsbetydelse krävs av adjektiv och adverb som *gemensam*, *tillsammans*, *samtidig*, *ihop*:

Arne och Brita har en kanin ihop.
I försvarsdebatten höll *högern och centern* ihop mot *liberaler och socialdemokrater*.
Och vore det inte för det arbete som en grupp *senatorer och kongressmän* nu gemensamt har inlett skulle människor på det hela taget vara hänvisade till vad mer eller mindre energiska tidningar kan ta tag i. (S)
Han angrep *Sven och David* samtidigt.
Han såg *Mirjam och Klas* tillsammans.
Att *träd*, *blommor*, *stenar*, *broar*, *skulpturer och färger* tillsammans bildar en skön komposition – en ”tyst poesi”. (S)

Reciprok betydelse innebär att det ena ledets referenter har den relation till det andra ledets referenter som kontexten anger och tvärtom. Den reciproka betydelsen kan eller måste ofta tydliggöras med ett reciprokt pronomen.[2] Exempel på verb som kan ta samordnat (eller annat flertalsbetecknande) subjekt:

alternera, byta plats, debattera, diskutera, förhandla, förlova sig, gadda ihop sig, gifta sig, gräla, kivas, knuffas, kollidera, konferera, korrespondera, mötas, retas, sam- + verb [t.ex. samarbeta, -tala, -verka], samman- + verb [t.ex. sammanbo, -stråla, -träda], samsas, skilja sig, skiljas, skära sig [om t.ex. färger], slåss, turas om, tävla, utbyta [t.ex. åsikter], återförenas, överensstämma

Den här veckan förhandlar *familjen* […] *och Nacka kommun* om hur mycket en ny grustäkt egentligen är värd. (S)

I en cirkelbana med 27 kilometers omkrets ska *elektroner och positroner* kollidera. (S)
Hon och Ingrid Almgren har tidigare länge samarbetat i bostadsförmedlingens styrelse och i socialnämnden. (S)

Exempel på verb som kan ta samordnat (eller annat flertalsbetecknande) objekt eller bundet adverbial:

blanda, förbinda, jäm- + verb [t.ex. jämföra, jämställa], kombinera, likställa, lysa för, samman- + verb [t.ex. sammanställa, -föra, -jämka], samordna, skilja på, särа, varva

Hon tar fram en liten metallskål och blandar *örter*, *salvia*, *enbarr och lavendel*, som hon tänder eld på. (S)
Enligt Bertil Jonsson går det inte att jämföra *Sverige och Finland*. (S)
Det går också bra att kombinera *buss och båt* och då kostar kortet 50 kronor per dygn. (S)
När Alan Boesak arresterades tillsammans med muslimska protestanter pekade han på ironin i att det är apartheid som för samman *kristna och muslimer*. (S)
För att få någon ordning på debatten måste debattörerna åtminstone skilja på *pris och kostnad*. (S)

Exempel på adjektiv (eller adjektiverade particip) som kan ta samordnat (eller annat flertalsbetecknande) subjekt:

analog, ekvivalent, förlovad, gift, jäm(n)- + adjektiv [t.ex. jämgammal, jämstark], lika + adjektiv [t.ex. lika gammal, lika stark etc.]

Det är typiskt för kontextberoende samordning att den inte kan ta *både*, eftersom *både* förutsätter att det ena ledet ensamt hade kunnat stå i stället för samordningen:

**Både Arne och Brita* har en kanin ihop.
**Både Lars och Lina* är jämgamla.

[1] Plurala nominalfraser kan ha distributiv, kollektiv och reciprok betydelse på samma sätt som samordnade nominalfraser (Subst. § 60):

{A och B/Flickorna} har krockat. [(a) var för sig med olika bilar, (b) tillsammans med en annan bil, (c) med varandra]

[2] Det andra ledet (inklusive konjunktionen) i en samordning med reciprok betydelse kan ofta bytas ut mot bundet adverbial (vanligen med prepositionen *med*, Advl § 41: a) eller någon gång objekt:

A och B bytte plats. Jfr: A bytte plats med B.
Vi blandade pojkarna och flickorna. Jfr: Vi blandade pojkarna med flickorna.
A och B är jämgamla. Jfr: A är jämgammal med B.
Vi särade A och B. Jfr: Vi särade A från B.
A och B är olika. Jfr: A är olik B.

§ 16. Additiv samordning av identiska uttryck. Med särskild betydelse samordnas identiska led (jfr annars huvudregeln att led måste vara semantiskt distinkta för att kunna samordnas, § 4) i följande fall:[1]

1. Två (eller ibland flera) identiska uttryck kan samordnas med *och* för att ange intensitet.

a) Verb som anger oavgränsad aktion kan samordnas för att framhäva den oavgränsade aktionsarten:

Han skar sina mörtar, och Kalle *åt och åt* […] (R)
Verners kartotek över försvunna människor bara *växte och växte* […] (R)
Dörren slets upp och där stod Pamela och bara *skrek och skrek och skrek*. (R)

Samordningen kan också ge iterativ-durativ betydelse åt ett verb som i sig har avgränsad (och punktuell) aktionsart:

Vi bara *vann och vann*.

b) Komparativer kan samordnas med *och* för att ange stegvis ökning av graden (jfr *allt* + komparativ; Adjfraser § 20):

Han blev *tröttare och tröttare*.
Han arbetade *mindre och mindre* för varje dag som gick.
Han gick omkring med henne, och det blev *mörkare och mörkare*. (R)
Sen kom hon hit *oftare och oftare*.
[…] alltmedan barnens hjärtan pickade *fortare och fortare* […] (R)
De blir bara *fler och fler och fler*.

c) Också nominalfraser bestående av indefinita plurala och dividuativa substantiv kan i enstaka fall samordnas för att framhäva myckenheten. Det senare ledet föregås oftast av *åter*.

Han tänker bara på *mat och mat*.
Det var rop på *blod, blod och åter blod* […] (R)
Under *århundraden och åter århundraden* smekte dessa gamla händer, så fulla av synd, detta förunderliga flickebarn […] (R)

2. Grundtal kan samordnas med sig självt för att ange gruppering i vanligtvis fler än två grupper med lika antal. Samordningen fungerar som fritt predikativ med distributiv betydelse (Predv § 3 not 1).

Kajorna knatar omkring *två och två* bakom traktorn i sina ljusgrå sidenschaletter. (R)
[…] alla var uppställda *fyra och fyra* i rad, i storleksordning, pojkarna till höger och flickorna till vänster. (R)
Hon ville plantera buskarna *fem och fem*.

3. Ett betydelsetungt ord kan samordnas med sig självt i en svarsreplik. Samordningen utgör ofta en icke satsformad mening, som bildar utgångspunkt för en modifierande kommentar i följande mening (Icke satsf. men. § 32 Anm.).

– När köpte du den här lyxvillan? – *Lyxvilla och lyxvilla*, den är väl som hus är mest.
”Känner du honom?” undrade jag. ”*Känner och känner*”, sa Henry. ”Ingen känner väl Allan, men jag har varit uppe hos honom ett par gånger. […]” (R)

4. Lexikaliserade är *så och så* (gradadverbial) samt *den och den*:

Den skulle vara *så och så* lång och *så och så* bred. [Talaren hänvisar till en gradangivelse utan att återge den.]
Här var ingen likgiltig turist som räknade in *så och så* många kyrkor per dag för att få valuta för resan. (R)
Hon hade dansat med både *den och den*. [Talaren hänvisar till uppgifter om vissa referenters identitet utan att återge dem.]
Ja, inte menar jag, att jag längtar till *den och den* dagen, för då ska jag göra *det och det*. (R)

5. Samordningar av identiska nominalfraser används ibland för att ange betydelsen ’olika sorters’:

ett Sverige som skilde på *folk och folk* (S)
Det finns ju {*smålänningar och smålänningar/rosor och rosor*}.

[1] Många lexikaliserade samordningar består av olika uttryck med ungefär samma betydelse (jfr ovan § 7). Exempel:

lugn och ro, tigga och be, fara och flänga, frisk och sund

Pseudosamordning av verb § 17–22

§ 17. Översikt. Verb som tillhör vissa betydelsetyper kan samordnas med ett följande verb på ett sätt som erinrar prosodiskt och semantiskt om en kombination hjälpverb + huvudverb:

Katarina *satt och hostade* i soffan.
Mikael har *gått och förlovat* sig.

De verbfraser som kan utgöra första led i pseudosamordningar har vanligen något av följande slags verb som huvudord:

a) verb som anger befintlighet på en viss plats

Hon *sitter* alltid (i soffan) *och röker* turkiska cigaretter.

b) verb som anger förflyttning till en viss plats

Hon *gick* (till affären) *och handlade* mjölk.

c) verb som anger olika faser av en aktion

{Börja/Fortsätt/Sluta} och skrik!

d) verb som inleder artighetsuttryck

Hon *var vänlig och hjälpte* mig med väskan.

e) verb som anger kanalen för en språkhandling

De *ringde och meddelade* mig resultatet i går.

Typiskt för satser med samordning av denna typ (pseudosamordning) är bl.a.

att det första ledets verb är obetonat:

Mona $_0$*satt och* ˈ*sydde* i det blå rummet. Jfr: Mona ˈmålade och ˈsydde i det blå rummet.

att de samordnade leden inte kan parafraseras med samordnade satser:

Mona *satt* i det blå rummet *och* {Ø/?hon} *sydde*. Jfr: Mona målade i det blå rummet och {Ø/hon} sydde där.

att samordningsleden inte kan byta plats:

Mona {*satt och sydde*/**sydde och satt*} i det blå rummet. Jfr: Mona {målade och sydde/sydde och målade} i det blå rummet.

att samordningen inte kan ta *både*:

Mona {Ø/*både} *satt och sydde* i det blå rummet. Jfr: Mona {Ø/både} målade och sydde i det blå rummet.

att ett subjekt (som inte är fundament) och ett satsadverbial vid fa-ordföljd måste stå efter det första finita verbet (också där det senare ledet utgörs av ett finit verb):

Nu {*satt* Mona tyvärr *och sydde*/**satt och sydde* Mona tyvärr} i det blå rummet. Jfr: Nu {målade Mona tyvärr och sydde/målade och sydde Mona tyvärr} i det blå rummet.

Mona {*satt* inte *och sydde*/**satt och sydde* inte} i det blå rummet. Jfr: Mona {*målade inte och sydde/målade och sydde inte} i det blå rummet.

att ett objekt eller bundet adverbial som hänför sig till det senare verbet (och som inte passar till det första verbet) kan stå som satsbas till hela satsen:

Den där artikeln har hon *suttit och skrivit* på hela dagen. Jfr: *Den där artikeln har han sovit och skrivit på hela dagen.

Gränsen mellan pseudosamordning och vanlig verbfrassamordning är flytande. Ju fler egna bestämningar som står omedelbart efter det första verbet, desto svagare är förbindelsens karaktär av pseudosamordning.

Mona *satt* tyst som en mus i det blå rummet *och sydde* på sin klänning.

§ 18. Verb som anger befintlighet. Verb som anger befintlighet på en viss plats och som har oavgränsad aktionsart utgör ofta förstaledet i en pseudosamordning.

Tre typer kan urskiljas:

a) Ett antal verb som i sin grundbetydelse anger att subjektet befinner sig stilla på en viss plats ingår som första led i pseudosamordningar med verb. Samordningens andra verb har dynamisk oavgränsad aktionsart (också verb som med iterativ tolkning får oavgränsad aktionsart kan ingå i pseudosamordning). Det är vanligen men inte alltid agentivt. Hela samordningen har normalt oavgränsad aktionsart (jfr Aktionsarter § 6: e). Sådana verb är *sitta*, *stå*, *ligga*, *hänga*.

Kanske det var det han *satt och funderade* på. (R)
Kristian *står och stirrar* bort över havet. (R)
Han *låg och buskörde* i ytterfilen.
Stolen *står och skräpar* i korridoren.
Fimpen *ligger* ju *och ryker*!
Efter lunchen *satt* han *och nickade till* då och då.

Om platsen anges görs detta med rumsadverbial som kan stå i det första samordningsledet men också i det andra eller som fundament:

En flicka *stod* i porten *och rökte*.
En flicka *stod och rökte* i porten.
I porten *stod* en flicka *och rökte*.

Därigenom kan verb som annars inte gärna tar rumsadverbial komma att konstrueras med ett sådant:

Han *stod och glodde* i trädgården.
?Han glodde i trädgården.

Hithörande verb är av en typ som annars gärna tar egentligt subjekt och gör det också i pseudosamordning om villkoren i övrigt är uppfyllda (t.ex. om subjektet är indefinit; se Eg. subj. § 2):

Det $_0$*satt* två flickor *och rökte* i porten. *Det $_0$*satt och rökte* två flickor i porten.
Jfr: Det ˈsatt och ˈlåg en massa studenter på trappan. *Det ˈsatt en massa studenter och ˈlåg på trappan.

Befintlighetsverb i pseudosamordning är svagt betonade, och de har reducerad informationsstrukturell vikt. Visserligen gäller det fortfarande att den som sitter och läser måste sitta, inte ligga eller stå, men den semantiska huvudfunktionen hos det första verbet är att understryka eller tydliggöra att det andra ledets verb skall tolkas durativt.

Lars *satt och rökte*. Jfr: Lars rökte. [kan också betyda ’Lars var rökare’]
Lars *satt och skrapade* med foten. Jfr: Lars skrapade med foten. [kan också betyda ’Lars gjorde en skrapning med foten’]
Lars *satt och räknade ut* vad kalaset skulle kosta. Jfr: Lars räknade ut vad kalaset skulle kosta. [kan också ha resultativ betydelse]

Lars *satt och snurrade* på jordgloben. Jfr: Lars snurrade på jordgloben. [kan också ha avgränsad aktionsart: 'snurrade jordgloben t.ex. ett varv']

Verb av denna typ kan i vissa fall samordnas med icke-agentiva verb med avgränsad aktionsart. Hela samordningen tolkas då som en avgränsad aktion.

Tro mig eller ej! Han *satt och tappade* den brinnande cigaretten på min nya fina matta.
Står han inte *och somnar* på sitt pass! Ofattbart!

b) Vissa rörelseangivande verb som *gå*, *springa* (ofta pejorativt) kan också ange befintlighet och ingå som led i en pseudosamordning. Här är dock det första verbets betydelse ännu mera vag eller överförd än vid (a): man behöver inte hela tiden gå när man går och sörjer. Det är heller inte nödvändigt att springande och frågande sker samtidigt, om någon sägs springa och fråga om något. Samordningens andra verb är vanligen agentivt.[1]

Det *går* en karl *och gräver* i trädgården.
Där *går* Magnus och *orerar om tidens ondska*.
Hon *springer och frågar* om allt och alla.
Det *springer* ett fruntimmer här *och frågar* om allt och alla.
Men Ingar *går och sörjer* Niklas bittert. (R)
De *hoppar omkring och letar* frön.
Det *åkte runt* en motorcyklist här *och skrämde* söndagsspatserande pensionärer.

c) Verbet *vara* kan pseudosamordnas med vanligtvis agentiva verb för att ange oavgränsad aktion. Användningen av *vara* innebär också att aktionen försiggår någon annanstans än på den i texten eller talsituationen aktuella platsen.

Vad gör du när du inte *är och planterar* träd? (R)
– Jag är inte mörkhyad, och jag har inte *varit och solat mig*. (S)
Ingela *är* i vardagsrummet *och ritar*.
Gunnel *är och får* bilen besiktigad.
Det *är* en syster till mig nere *och möter* henne.
Jfr: – Vad gör Maria där i hörnet? – Hon {*sitter*/**är*} *och läser* ser du väl.

Vara med anger att subjektets referent deltar i en aktion tillsammans med andra:

Gustav *är med* (*dem*) *och gör* sattyg.
Han ville *vara med och bestämma*.

[1] *Gå* kan i talspråk och i ledigt skriftspråk pseudosamordnas med verbfras även om denna anger en icke-agentiv aktion. Pseudosamordningen anger då att aktionen är slumpartad och oväntad (jfr *råka*). Vissa verbförbindelser har en pejorativ biton.

Han har *gått och blivit* förälskad.
Tvärnit blev det när Margareta Malm *gick och vann* Boklotteriets pris på 2000 kronor. (S)

§ 19. Verb som anger förflyttning till en viss plats. Verb som anger förflyttning till en viss plats kan ingå som första led i pseudosamordning.[1] Hit hör verb som *komma*, *gå* och andra rörelseverb med adverbial som anger mål.[2] Samordningen tolkas sekventiellt, dvs. först utför subjektsreferenten det första verbets avgränsade aktion, sedan påbörjas den vanligen agentiva aktion som anges med det andra verbet.

Kom hit och hälsa på någon gång.
Dit måste du *åka och äta* någon gång.
Jag *går ut och gör* mig en grogg.
Jag tror jag *kryper in* och *sträcker ut* mig ett slag. (R)

Målet kan vara underförstått: till den aktuella platsen eller bort från den:

En läkare *kom och sa* att det var en vanlig infektion som grasserade. (R)
{*Spring/Gå*} *och fråga* mamma om hon är färdig!

Aktionsarten i pseudosamordning med verb som anger förflyttning till ett mål är avgränsad. Det andra samordningsledets aktion blir ingressiv även om dess verb annars anger oavgränsad aktion.

Gå hem och sov!

Om pseudosamordnade rörelseverb som anger icke målriktad rörelse se § 18: b.

[1] Pseudosamordning med verb som anger förflyttning kan inte parafraseras med en konstruktion där pseudosamordningens andra led motsvaras av en infinitivfras:

Han gick hem och målade en tavla. *Han gick hem att måla en tavla.
Han kom hit och läste av mätaren. *Han kom hit att läsa av mätaren.

[2] Vid vissa hjälpverb (t.ex. *skola*, *måste*, *vilja* m.fl.; se Mod. hjälpvb § 7 not 1, 10 not 1, 18 not 4, 19 not 1, 20 not 1, 26 not 2) underförstås ett underordnat rörelseverb, och verbfraser av denna typ kan pseudosamordnas med en verbfras vars huvudord står i infinitiv, dvs. samma form som det underordnade rörelseverbet skulle ha haft:

Hon ville till badhuset och simma. Jfr: Hon ville åka till badhuset och simma.
Hon borde ut och leka lite oftare. Jfr: Hon borde gå ut och leka oftare.
Han skulle (till affären) och handla kaffe. Jfr: Han skulle fara (till affären) och handla.

§ 20. Verb som anger att en aktion börjar, fortsätter, pågår eller slutar. Vissa verb som utgör första samordningsled i en pseudosamordning anger en viss fas (t.ex. början, pågående, slut; Vb § 9: a) av den aktion som betecknas med den samordnade verbfrasen. Följande typer kan urskiljas:

a) Verb som anger pågående fas, dvs. verb som *fortsätta*, *hålla på*, *vara i gång*, pseudosamordnas ofta i talspråk.[1] I skriftspråk konstrueras dessa verb obligatoriskt eller optionellt med underordnad infinitivfras som bestämning i stället för att pseudosamordnas. I tal är skillnaden mellan konstruktionerna mindre påfallande än i skrift, eftersom infinitivmärket *att* och konjunktionen *och* ofta uttalas lika: [ɔ].

Till skillnad från övriga fall av pseudosamordning bibehåller här det första verbet en viss betoning.

Grytan *håller på och kokar* torrt. [Jfr mindre ledigt också: Grytan håller på att koka torrt. [kan också betyda '… är nära att koka torrt']]
Bo *håller på och tvättar* bilen. [Jfr också: Bo håller på med att tvätta bilen.]
Bo *fortsätter* nog *och läser*. [Jfr mindre ledigt också: Bo fortsätter nog att läsa.]
Bo *är i gång och simmar*. [Jfr mindre ledigt: Bo är i färd med att simma.]
Folk *håller på och tar ner* sina parasoller. (R) [Jfr också: Nej, de håller på att öva för nyårsrevyn […] (R)]
Och han *fortsatte och predikade*. [(S) Jfr mindre talspråkligt: Göran Titus fortsätter att imponera […] (R)]

b) Verb som anger början eller slut av aktionen liksom verb som anger strävan efter eller avstående från aktion (jfr Vb § 10 not 1) kan ingå i pseudosamordning. Konstruktionen är vanligast i imperativ och förekommer mest i talspråk (Huvudsatser § 33: e). Exempel (där jämförelsemeningarna har neutral stilkaraktär):

Börja (du) *och läs* tyska! Jfr: Börja (du) (att) läsa tyska!
Sluta och skrik! Jfr: Sluta (att) skrika!
Försök och kom i alla fall! Jfr: Försök (att) komma!
Låt bli och skrik! Jfr: Låt bli att skrika!
Sätt i gång och ät! Jfr: Sätt i gång (med) att äta!
Sluta och tjata. Ät nu. (R)
All right, *låt bli och tro* på mig då. (R)
?Hon *lät bli och gick* på bio.
?Han *slutade och åt*.
?Vi *började och läste*.

Imperativisk pseudosamordning med *börja, sluta* konstrueras ibland utan konjunktion:

Börja lär i stället!
Sluta skrik!

c) Verb som anger igångsättande av agentiv aktion kan ingå i samordning. Det mest allsidiga verbet är här *ta*. Konstruktionen används ofta i uppmaningar (Huvudsatser § 33: a) med en biton av plötslighet och spontanitet.

Ta och skynda dig, är du snäll!
$_0$Ta och 'läs en 'bok! Jfr: 'Ta en 'bok och 'läs! [jfr § 25]
Jag tror jag skall *ta och köpa* den där boken.
Han *tog* faktiskt *och läste* den där boken.
Jag skall faktiskt *ta och läsa* den där boken.
Ta och blaska av honom det värsta, befallde hon. (R)
Kunde inte du *ta och berätta* nånting om ditt hem och din familj? (R)

Om du inte *tar och skyndar dig* nu, så hinner du inte.
Jag tror att det skulle vara en god idé om vi *tog och sydde* ett par klänningar åt dig […] (R)

På samma sätt används mest i talspråk och mest i uppmaningar verb som *skynda sig, passa på, se till, komma i håg, inte glömma*, alla med bibehållen betoning:

När hon är borta *passar* jag *på och går* på bio.
Skynda dig och ring … (R)
Se till och kom hem i tid!
Så *passa på och fråga* honom bara! (R)
Kom i håg och hör efter om de har någon purjolök.
Glöm inte och stäng dörren efter dig.
Ta dig samman och åk på semester!

[1] I betydelsen 'vara nära att' pseudosamordnas inte så gärna *hålla på*. Se vidare Aktionsarter § 6: c, Vb § 9: e.

Jag höll på att hitta felet. ['var nära att']
Jag *höll på och letade* efter felet. ['var i färd med att']

§ 21. Verb som inleder artighetsuttryck. Verbfraser som *vara snäll, vara hygglig, vara så god* samt det mera formella *vara vänlig, vara god* pseudosamordnas med verbfraser som anger agentiv aktion. Konstruktionen används vanligen i uppmaningar till den aktion som anges med det andra samordningsledet (Huvudsatser § 33: b–d). Första samordningsledet syftar till att uppmaningen skall uppfattas som hövlig.[1]

Var {hygglig/snäll} och köp hem tändstickor.
Lilla vän, *var snäll och håll* ett öga på Tilda och dukningen, bad hon. (R)
Var så god och hugg in på laxen!
Nu *är* du *så god och ber* om ursäkt.
"*Var vänlig och se* dig om efter en annan bostad", uppmanade mig därför moster en dag […] (R)
Kan du inte *vara hygglig och köpa* hem mat?
Han *är hygglig och handlar* åt oss.
Fredrik *var snäll och erbjöd* skjuts, men idag är det ju äntligen uppehållsväder och jag behöver en promenad. (R)
Men Ronnie *var hygglig och ordnade* det så att jag fick tillfälle att träffa Sulan i alla fall. (R)

Vara vänlig, vara god konstrueras ofta utan konjunktion:

Var vänlig placera karotten där! (R)
Var god håll det i minnet! (R)

[1] Verbfraser som utgör förstaled i pseudosamordning enligt ovan kan inte konstrueras med en infinitivfras:

*Var snäll att köpa hem tändstickor.

§ 22. Verb som anger kanalen för en språkhandling. En vanlig typ av pseudosamordning är den där ett verb som anger den kanal genom vilken en språkhandling utförs (*skriva, ringa, telegrafera* etc.) samordnas med en verbfras som betecknar själva språkhandlingen eller syftet med den (*meddela, fråga, be, lova, befalla, hälsa* etc.). Till skillnad från flertalet övriga fall av pseudosamordning bibehåller här det första verbet en viss betoning.

De har *telegraferat och frågat* oss var de ska bo.
Man hade *telefonerat och berättat* om deras flykt […] (R)
Ring och anmäl dig på tel 815 64. (S)
Skriv och ryck upp mig med Dina glada upplevelser. (R)
Förut när en kompis *ringde och frågade* om vi skulle ut och ta en öl kunde jag säga ja direkt. (S)
Ropa och be henne komma tillbaka.

Ellips i additivt samordnade satser och satsled § 23–25

§ 23. Översikt. Två parallellt byggda samordnade led kan reduceras om de är partiellt identiska. Ellipsen kan drabba den första eller andra förekomsten av två identiska ord eller ordsekvenser. Uttrycket som står kvar framför platsen för det utelämnade ledet uppbär normalt en viss kontrastbetoning liksom det motsvarande uttrycket i det andra, icke reducerade samordningsledet.

en ˈröd (stol) och en ˈblå stol
en ˈröd stol och en ˈblå (stol)
en klänning ˈmed (skärp) och en klänning ˈutan skärp
en klänning ˈmed skärp och en (klänning) ˈutan (skärp)

För att det första av de två identiska uttrycken skall kunna utelämnas måste de identiska uttrycken stå sist i sina respektive samordningsled:

en villa (med plåttak) och ett uthus med plåttak

När de identiska uttrycken står sist i samordningsleden kan utelämningen också ske i det senare ledet om det är tydligt att detta är syntaktiskt ofullständigt:

en villa med plåttak och ett uthus utan (plåttak)
Jfr: en villa med plåttak och ett uthus ≠ en villa med plåttak och ett uthus med plåttak

Om de identiska uttrycken inte står sist i samordningsleden, kan bara den sista identiska förekomsten utelämnas:

en röd villa med plåttak och en grön (villa) med tegeltak
Jfr: en röd {villa/*Ø} med plåttak och en grön villa med tegeltak

Ibland är villkoren uppfyllda för en utelämning både i det första och i det sista samordningsledet:

en flicka med intyg och en pojke utan Ø
en flicka med Ø och en pojke utan intyg

Ett led kan vara utelämnat i första samordningsledet och ett annat i det sista:

två pojkar med Ø och tre Ø utan intyg [också: två pojkar med intyg och tre Ø utan Ø]

Reglerna för ellips i samordning men också i andra fall är otillräckligt undersökta. I framställningen nedan skiljs på ellips i samordning av nominalfraser och i samordning av verbfraser och satser.

ANM. Det är framför allt ellips av det identiska ledet i dess första förekomst som är karakteristisk för samordning. Ellips av det identiska ledet i dess andra förekomst är vanlig också när leden inte är samordnade (Ellips § 2).

Han satte en blå stol framför en röd (stol).
Först ritade han tre katter med svans. Sedan gjorde han tre (katter) utan (svans).

§ 24. Ellips i samordning av nominalfraser. Två samordnade nominalfraser betecknar vardera en referent eller en mängd av referenter som satsen i övrigt passar in på, distributivt eller kollektivt (till skillnad från en nominalfras med två primärt samordnade led). De samordnade leden var för sig och samordningen i dess helhet anges nedan med vinkelparenteser.

<<en röd stol> och <en grön stol>> [jfr: en <röd och grön> stol]
<<en vän> och <en kollega>> [jfr: en <vän och kollega>]

Identiska delar i samordningen kan utelämnas enligt vissa regler. Skillnad i numerus blockerar inte utelämningen.

en stor (stol) och två små stolar
en stor stol och två små (stolar)
två stora (stolar) och en liten stol
två stora stolar och en liten (stol)

Mindre naturlig är ellipsen om de samordnade leden skiljer i fråga om species:

den stora stolen och en liten (stol)
?den stora (stolen) och en liten stol
en liten stol och den stora (stolen)
?en liten (stol) och den stora stolen

1. Ellips i det första ledet med korrelat i det senare ledet

Ellips är möjlig i första samordningsledet om det identiska uttrycket står sist där (final ellips):

<<stora Ø> och <små svenska stolar>>
<<en stor Ø> och <en liten stol>>
<<den stora Ø> och <den lilla stolen>>
<<mitt Ø> och <ditt huvud>>
<<Connys nya Ø> och <hans gamla cykel>>
<<dessa Ø> och <många andra åtgärder>>
<<tre gröna Ø> och <många röda blusar>>
<<varje röd Ø> och <varje grön blus>>
<<bra kaffe Ø> och <utmärkt te från Tanzania i stora burkar>>
<<en bok Ø> och <två broschyrer om tåg>>
användning och utsläpp av freon (S)
vapen och sprängmedel från förrådet i Järna (S)

När substantivet (huvudordet) utelämnas i första ledet av en additiv samordning med nominalfras i genitiv som enda kontrasterande led kan substantivets numerus ändras från singularis till pluralis:

Pers och Bengts flottar är finast. [≈ Pers (flotte) och Bengts flotte]
Under de stormiga 60- och 70-talen bodde hon i Paris. [≈ under det stormiga 60-(talet) och (det stormiga) 70-talet]

2. Ellips i det senare ledet med korrelat i det tidigare ledet

Identiska led kan vanligen utelämnas i det senare ledet. Möjligheten att utelämna gäller substantivet självt och eventuellt ett intillstående deskriptivt attribut, så länge minst ett kontrasterande deskriptivt attribut återstår.[1]

<<stora svenska stolar> och <små Ø>>
den medicinska expertisen och den barnpsykologiska (S)
<<rent vatten> och <smutsigt Ø>>
<<en stor svensk stol> och <en liten Ø>>
<<den stora stolen> och <den lilla Ø>>
<<dessa genomgripande åtgärder> och <många andra Ø>>
<<många gröna blusar> och <många röda Ø>>
<<alla svenska böcker> och <alla tyska Ø>>
<<varje svart svensk bil> och <varje grön Ø>>
<<svenska cyklar med ballongdäck> och <Ø med vanliga däck>>
<<cyklar med handbroms> och <Ø utan Ø>>
våld i skolor och på gator (S)
<<nytt kaffe från Tanzania> och <gammalt Ø från Nicaragua>>
<<en ny bok om tåg> och <en Ø om båtar>>

Utelämning är inte möjlig i följande fall:

a) Ett substantiv i bestämd form utan framförställda definita attribut kan inte utelämnas, men det kan ersättas med pronomenet *den* (jfr Pron. § 31 not 1):

den röda cykeln och {cykeln/den/*Ø} med handbroms
boken med pärmar och {boken/den/*Ø} utan (pärmar)

b) Identiska icke-deskriptiva attribut (definita, kvantitativa, interrogativa) kan vanligen inte heller utelämnas:

den gamla cykeln och {den/*Ø} nya (cykeln)
den gamla Ø och {den/*Ø} nya cykeln
en gammal cykel och {en/*Ø} ny (cykel)
en gammal Ø och {en/*Ø} ny cykel
tre gamla cyklar och {tre/*Ø} nya (cyklar)
tre gamla Ø och {tre/*Ø} nya cyklar
vilken ny bok och {vilken/?Ø} gammal (bok)
vilken ny Ø och {vilken/?Ø} gammal bok

Jämför samordningar vilkas led inte har olika referenter där attributen är primärt samordnade. Följande exempel avser en bestämd eller en tänkt cykel som är både gul och blå:

min gula och blå cykel, vilken gul och blå cykel, varje gul och blå cykel

I plurala nominalfraser och i nominalfraser med dividuativ referens i det senare ledet kan dock även icke-deskriptiva pronomen utelämnas:[2]

många gamla stolar och (många) nya soffor
alla hans böcker och (alla hans) uppsatser
dessa gamla och (dessa) nya skrifter
mycket sylt och (mycket) saft
allt franskt vin och (allt) tyskt öl
min gamla och (min) nya sylt

Rektionen i samordnade prepositionsfraser reduceras på samma sätt som när nominalfraser samordnas utan preposition:

bredvid en röd Ø och bakom en grå bil
bredvid en röd bil och bakom en grå Ø

Se också Ellips § 2–4.

[1] Identiskt substantiv måste utelämnas om dess närmast framförställda attribut har utelämnats:

stora svenska stolar och små ≠ stora svenska stolar och små stolar

[2] Undantagsvis kan kvantitativa pronomen med totalitetsbetydelse liksom också possessivattribut och interrogativa attribut också annars utelämnas i det senare ledet, om betydelse eller pragmatiska skäl gör det rimligt att anta att samordningsleden avser olika referenter:

Varje gammal Ø och {varje/Ø} ny cykel har vi försett med en effektiv handbroms.
Min sista och {min/Ø} näst sista bok uppskattades inte av kritikerna.
Vilken tysk Ø och {vilken/?Ø} fransk efterrätt tyckte du bäst om?

ANM. Denna grammatik utgår alltså ifrån att en samordning vars led avser var sin referent går tillbaka på en samordning av två fullständiga nominalfraser även om det ser ut som om två led i en nominalfras har samordnats. Många samordningar är med den beskrivningen både semantiskt och syntaktiskt dubbeltydiga såtillvida att samma uttryck kan avse två referenter (där det är två nominalfraser som är primärt samordnade och där identiska led har utelämnats i den ena av nominalfraserna) eller en referent(mängd) som beskrivs i två avseenden (varvid det är de beskrivande underordnade leden som är primärt samordnade i en primär nominalfras):

Jag har sett Pers och Bengts flotte. Jfr: Pers och Bengts flotte är fin. [≈ flotten som Per och Bengt har] Pers och Bengts {flotte/flottar} stötte ihop. [≈ Pers flotte och Bengts flotte]
alla dina vänner och kolleger [≈ (a) alla dina vänner och alla dina kolleger, (b) var och en som är din vän och kollega]

§ 25. Ellips i samordning av satser, satskärnor eller verbfraser. Två parallellt byggda, delvis identiska samordnade satser, satskärnor eller verbfraser kan reduceras genom att det identiska uttrycket utelämnas i en av dem, så att ofta endast de kontrasterande leden återstår i det ena samordningsledet.[1] Vinkelparenteserna i nedanstående exempel omger samordningen i dess helhet samt de båda samordnade leden var för sig.

För att ellips skall kunna ske måste de särskiljande icke-eliminerade leden ha en likartad syntaktisk och semantisk roll i de båda samordningsleden:[2]

De <<deltog i Ø> och <gjorde stora insatser för> det internationella miljöarbetet>. =
De deltog i det internationella miljöarbetet och gjorde stora insatser för det.
Jfr: De tjänstgjorde och utvärderade sedan den sista nyårshelgen. ≠ De tjänstgjorde den sista nyårshelgen och utvärderade den sedan.

a) Final ellips i det första ledet med korrelat i det senare ledet.

<<Lennart älskar Ø> och <Arvid hatar konsulter>.>
<<Lennart har länge sysslat med Ø> och <Arvid är fortfarande intresserad av järnvägar>.>
Jörgen kunde aldrig låta bli att <<förlöjliga Ø> och <göra narr av sina bekanta>>.
[Också: Jörgen kunde aldrig låta bli att förlöjliga sina bekanta och göra narr av dem.]
Min kusin har <<föreläst Ø> och <också skrivit ett antal böcker om astronomi>>.
[Också: Min kusin har föreläst om astronomi och också skrivit ett antal böcker därom.]
Han <<har länge sysslat med Ø> och <är fortfarande mycket intresserad av järnvägar>>.

b) Initial ellips i det senare ledet med korrelat i det första ledet. Det identiska uttrycket står framför två parallella kontrasterande uttryck i de båda samordningsleden.

<<På 60-talet målade hennes far tavlor> och <Ø vävde hennes mor stora gobelänger>>.[3]
Lars <<lägger böckerna på bordet> och <Ø tidningarna i bokhyllan>>.
De <<tog ifrån oss apoteket i förfjol> och <Ø postkontoret i fjol>>.
Han ville <<ge Tore en bok> och <Ø Gertrud en skiva på födelsedagen>>.
Han <<gav våningen till Stina> och <Ø sommarstugan till Fredrik>>.
Grönsaker <<köper jag på torget> och <Ø hon i affären>>.
Under hans efterträdare blev allting bättre och skördarna goda. (S)

Ibland är villkoren uppfyllda för utelämning i både det första och det andra samordningsledet och man kan välja fritt vilket led som skall utelämnas:

Lars <<lägger böckerna ovanpå Ø> och <slänger tidningarna under bordet>>.
Lars <<lägger böckerna ovanpå bordet> och <slänger tidningarna under Ø>>.

När två samordnade verbfraser innehåller koreferentiella nominalfraser som objekt eller rektion i bundet adverbial utgörs den senare normalt av anaforiskt pronomen. Det anaforiska pronomenet kan utelämnas om verbfraserna är agentiva och om den första aktionen är en förberedelse för den omedelbart därpå följande. Villkoren för denna ellips är dock otillräckligt kända. Olika språkbrukare är olika benägna att företa utelämningen.

Han {köpte/skaffade} en tårta och tog med {den/Ø} hem.
Hon hämtade en tavla och visade oss {den/Ø}.
Han skrev en artikel och skickade in {den/Ø} till tidningen.
Han skrev ett brev till henne och postade {det/?Ø} samma dag.
Han skriver kupletter och sjunger {dem/Ø}.
[…] han hämtade ett snöre och slog om kartongen. (R)
Han {tog fram/bar in} skålen och visade {den/?Ø} för gästerna.

Konstruktionen erinrar semantiskt om pseudosamordning (§ 17–22).

c) Medial ellips i det senare ledet med korrelat i det första ledet. Det identiska uttrycket står mellan två parallella kontrasterande uttryck i de båda samordningsleden.

<<Alf sitter i soffan> och <Barbro Ø i stolen>.>
<<Alf gillar att fiska och <Barbro Ø att bada>.>
Om <<Karl sitter i soffan> och <Per Ø i fåtöljen>> …
den stadsdel där <<bankerna byggde på 70-talet> och <försäkringsbolagen Ø på 80-talet>>
I fjol <<hade Erland semester i Kina> och <Ø Moa Ø i Paris>>. [hjälpverbet utelämnat enligt (b)]
Vetenskapsmännen får väl gräva och teaterhistorikerna grubbla. (S)

Utelämningen kan också drabba identiska led som står mellan en satsbas och senare led i satsen:

Igår ville Alf fiska och idag Ø bada.
Sixten gav hon en bok och Filip Ø en skiva.
Vem träffade du i London och vem Ø i Paris?

Nominalfraser med klart olika referens utelämnas ogärna helt:

Karl gav en bok till Lina och Mats {en (bok)/*Ø} till Carita.
Karl gav sina biobiljetter till Lina och Mats {gav sina (biobiljetter)/*Ø} till Carita.
Albert säljer biobiljetter på Södran och Kristina Ø på Capitol.
Per läser franska i Göteborg och Anders Ø i Lund.

I särskiljande kontrasterande led bibehålls preposition, infinitivmärke och andra formord även om de har identisk motsvarighet i det första samordningsledet. Jfr också Ellips § 20.

Olle talade med Oskar och Peter Ø {med/*Ø} Ylva.
Fredrik älskar att bo på landet och Pernilla Ø {att/*Ø} resa.

I en och samma samordning kan utelämning också ske enligt både (a) och (b) eller (c) beroende på var de identiska uttrycken är placerade i de samordnade leden:

Andersson stod vid början (av sin (karriär)) och Ljung (stod) vid slutet av sin karriär.
Andersson stod vid början av sin karriär och Ljung (stod) vid slutet (av sin (karriär)).

Se också Ellips § 20.

[1] Kontrasten kan ligga på liklydande nominalfraser förutsatt att de har olika referens:

Den där har jag hemma och den där (har jag) på jobbet.
Vem träffade du i London och vem (träffade du) i Paris?
Gå du till höger och (gå) du till vänster!

[2] Som likartad syntaktisk funktion uppfattas objekt och rektion i bundet adverbial med objektliknande betydelse:

Därför fick de ingå i den femte gruppen, den som skulle *samla material till och blanda* den så kallade moderjorden, den nya rötjord som snart skulle fylla ladan […] (R)
Ändå fortsätter de att slå sig ner inom EG-området, *köper eller går samman med* företag i det land de vill etablera sig i. (S)

[3] Exemplet kan också beskrivas som två primärt samordnade satskärnor med gemensam satsbas. I så fall har inget led utelämnats.

I stället för denna konstruktion används oftare en annan där den första satsens fundament impliceras gälla för också den andra samordnade satsen som då kan ha sitt subjekt som eget fundament:

I Paris målade hennes far tavlor och hennes mor vävde stora gobelänger.

Jfr Huvudsatser § 14.

ANM. En verbfras där verbet har flera bundna och fria bestämningar redovisas i denna grammatik hierarkiskt så att verbet (huvudordet) och partikeladverbialet utgör en minimal verbfras (partikelförbindelse), som kan ta t.ex. objekt och bundna adverbial som bestämningar så att en mer omfattande inre verbfras uppstår, varefter hela denna inre verbfras kan bestämmas av fria adverbial och utgöra en maximal (yttre) verbfras, se Vbfraser: Allm. § 2. Samordningar mellan verb eller verb + partikeladverbial eller verb + partikeladverbial + bunden verbbestämning kan därför uppfattas som primära samordningar av satsled, inte som samordningar av maximala verbfraser där utelämning har skett i enlighet med denna paragraf.

Min bror fick <<*ta emot*> *och* <*skriva ner*>> beskeden. [Jfr med beskrivning enligt denna paragraf: <<*ta emot* (*beskeden*)> *och* <*skriva ner beskeden*>>]
Min bror <<*pratade om dig*> *och* <*berömde dig*>> inför moster Anna. Jfr: <<*pratade om dig* (*inför moster Anna*)> *och* <*berömde dig*>> *inför moster Anna*.

Satser där inledande identiskt material utelämnats i det senare ledet (jfr (b) ovan) kan inte skiljas från samordning av verbfraser (se § 8) eller av satskärnor (se § 9):

Jag vet inte vem som var här i går och pratade med henne. [Antingen har två interrogativa bisatser samordnats, varefter satsbas och adjunktionellt *som* utelämnats i den senare satsen eller också har två verbfraser samordnats och ingen ellips skett.]

Disjunktiv samordning § 26–32

§ 26. Disjunktiv betydelse. När talaren använder en disjunktiv samordning säger han att ett av alternativen gäller i förhållande till resten av kontexten. Grundbetydelsen hos ”A eller B” är alltså ungefär ’något av A och B’ (exklusiv disjunktiv betydelse).

Antingen köper vi Blåvik eller också måste produktionen höjas kraftigt här.
Vi köper ett par cyklar eller lånar en bil.
Kassören, sekreteraren eller Melander måste veta något om saken.

Den exklusiva betydelsen är tydligast i affirmativ kontext. När den disjunktiva samordningen står inom en negations räckvidd försvinner dock skillnaden gentemot additiv samordning, dvs. betydelsen blir närmast ’A och/eller B’ (inklusiv disjunktiv betydelse).

Hon känner inte Martin eller Lisa. [inte någon av Martin och Lisa] ≈ Hon känner inte Martin och Lisa.
Jfr: Hon känner Martin eller Lisa. [någon av Martin och Lisa] ≠ Hon känner Martin och Lisa.

Skillnaden mellan exklusiv och inklusiv betydelse kan också sägas vara upphävd när en disjunktiv samordning ingår i vad som sägs om ett flertal referenter. Om var och en av referenterna (vid en viss tidpunkt) gäller exklusiv betydelse, men om hela gruppen av referenter gäller inklusiv betydelse. (Jämför också om distributiv och kollektiv betydelse hos plurala substantiv, se Subst. § 60.)

Mina kor är rödbruna eller svartvita. [Varje enskild ko är antingen rödbrun eller svartvit, men hela uppsättningen av kor är både rödbrun och svartvit.]

Också i underställande fråga eller i modal kontext blir tolkningen av pragmatiska skäl lätt inklusiv:[1]

– Har du läst tyska eller franska? – Ja, {båda/tyska}.

– Jag skulle gärna vilja läsa tyska eller franska i år. – Du kan få läsa båda eller bara tyska.

Disjunktiv samordning är liksom additiv samordning i grunden symmetrisk, dvs. leden kan byta plats, och det finns ingen grammatisk eller semantisk begränsning på antalet led som kan samordnas. Om fall av asymmetrisk tolkning se nedan § 27.

Disjunktiva samordningsled är normalt semantiskt distinkta, och det ena ledets referens får alltså inte vara inkluderad i det andras (§ 4). Dock kan det senare ledet användas för att introducera en modifierad beskrivning, en översättning eller ett korrektare uttryck för det som sägs i första ledet.

[…] Nils började *klockan ett i dag, eller klockan tre* så vi åt klockan ett. (T)

Han har *en bil eller i varje fall en sorts motorfordon*.

Här innebär *eller* alltså inte att de båda alternativen är likvärda, utan att det första samordningsledet skall kompletteras med det andra eller annulleras till fördel för det andra. Ofta anges denna funktion hos det senare ledet dessutom med uttryck som *rättare sagt, snarare, med andra ord, med ett annat namn, jag menar*. Modifikationen eller korrektionen kan gälla innehåll eller referens som anges av ett uttryck oberoende av uttryckets syntaktiska funktion.[2] Uttrycket kan t.o.m. vara ett avbrutet ord som talaren vill ersätta med det led som följer på *eller*.

Jo, *hon har två barn. Eller vi har …* (R)

Han har köpt *en traktor eller en bil, menar jag*.

Där flyger *en strömstare eller vad det heter*.

En råtta eller rättare sagt en mus kom farande.

Han har köpt en ny {*traktor/tra…*} *eller bil menar jag*.

Det blir problem *om eller snarare när* han kommer.

De bor i *Tampere eller Tammerfors som det heter på svenska*.

När det modifierande ledet utgör en korrektion kan detta anges med förhöjd betoning på det korrigerande ledet:

Jag {*målade/må…*} *eller* ''*ritade* en del på den tiden.

De har en stor svart {*katt/ka…*} *eller* ''*hund* som aldrig går ut.

Också en disjunktivt samordnad huvudsats kan användas för att korrigera det som sagts i en föregående sats. Samordningens första sats kan då inte innehålla det korrelativa adverbet *antingen*. Inte heller kan *eller* suppleras med ett följande pleonastiskt *så, också* (se § 27).[3]

F. tänkte efter. *Eller* han låtsades tänka efter. (R)
Långt bort skymtade jag en damm, *eller* kanske var det en igenväxt simbassäng. (R)
Hon visste inte riktigt vilket yrke hon kunde tänka sig, *eller* snarare var yrkestankarna många. (R)
Vänskapsband är starka band, som är minst lika viktiga som kärleksband – *eller* de är snarare viktigare än kärleksbanden […] (R)
Hur skall jag klara det här. *Eller* rättare, hur ska jag klara mig ur. (R)
Du somnade, *eller* rättare sagt, du fortsatte att sova utan att svara. (R)

Den *eller*-inledda satsen kan också stå som inskott efter den information som skall korrigeras:

För tyskar är det här – *eller* jag borde säga *var* det – en av de viktigaste sakerna i deras liv. (R)

[1] I underställande fråga visar ofta betoning och intonation om betydelsen är exklusiv (antingen – eller, dvs. samordningen faller utanför frågans räckvidd) eller inklusiv (och/eller, dvs. samordningen faller innanför frågans räckvidd):

a) Har Bo pratat med ˈLasse eller ˌStina? [Tonen faller från *Lasse* till *Stina*. Exklusiv tolkning: intonationen visar att talaren förutsätter att Bo har talat med någon av Lasse eller Stina och talaren vill veta vem.]
b) Har Bo pratat med ˌLasse eller ˈStina? [Tonen stiger från *Lasse* till *Stina*. Inklusiv tolkning: sammanfattningsbetoningen visar att talaren inte förutsätter att Bo har talat med någon av de båda, liksom han håller det öppet om Bo talat med bägge, dvs. samordningen betyder 'Lasse och/eller Stina'.]

Frågor som (a) besvarar vi vanligen inte med *ja* eller *nej* utan med beteckningen för det giltiga alternativet, dvs.:

Lasse.
Stina.

Frågor som (b) besvaras vanligen med *ja* eller *nej*, eventuellt kompletterat med beteckningen för det giltiga alternativet (dvs. båda, någon eller ingen av samordningsledens referenter):

Nej(, ingen).
Ja(, {Lasse/Stina/båda}).

Se också Huvudsatser § 79.

Disjunktivt samordnade satskärnor eller verbfraser i konditionala bisatser tenderar att ange otillräcklig orsak som en koncessiv bisats. Den överordnade satsens proposition sägs vara giltig oavsett vilket alternativt villkor som föreligger.

Om det (så) regnar eller haglar, så ska jag gå till henne nu.

Med vissa inledare är de disjunktiva bisatserna lexikaliserade som koncessiva (Bisatser § 128):

{Antingen/Vare sig/Oavsett om} du ger ditt tillstånd eller förbjuder mig, så ska jag fria till henne.

Jämför också med disjunktivt samordnade huvudsatsekvivalenter (§ 16: 3):

Trevlig eller inte trevlig, så ska han ha platsen.

[2] Jämför också konventionaliserade uttryck för ungefärliga tal enligt mönstret (*en*) *tre eller fyra älgar*, (*en*) *fem eller sex cyklar*, (*en*) *tio eller tolv patienter*. Här kan den disjunktiva konjunktionen utelämnas: (*en*) *tre fyra älgar* etc. (Räkn. § 9 not 1, 16 not 1).

[3] En föregående språkhandling kan annulleras också på andra sätt, t.ex. med *nej* (*för resten*) plus en följande deklarativ sats som anger det som slutligen avses gälla:

Han är från Tysk…, *nej för resten*, han är från Österrike. Jfr: Han är från Tysk…, eller han är från Österrike, menar jag.

Också en adversativt samordnad huvudsats kan ifrågasätta giltigheten av en föregående språkhandling, särskilt dess relevans för lyssnaren (§ 38) och då är *eller* utbytbart mot *men*:

Hjalmar är hemma, men det kanske du inte vill höra. Jfr: Hjalmar är hemma, eller det kanske du inte vill höra.

ANM. I denna grammatik redovisas den disjunktiva samordningens prototypiska och grundläggande betydelse som exklusiv (antingen – eller), medan den inklusiva betydelsen (och – eller) uppfattas som en pragmatiskt betingad tolkningsmöjlighet. Enligt en annan uppfattning är den inklusiva betydelsen grundläggande och den exklusiva tolkningen ett specialfall som föreligger när sammanhanget utesluter det ena alternativet.

§ 27. Disjunktiv samordning av huvudsatser. Disjunktivt samordnade huvudsatser anger alternativ som är likvärda i förhållande till det sammanhang där de samordnade satserna ingår, dvs. samordningen är normalt symmetrisk. Högst ett alternativ är giltigt.[1]

Vi hittar alltid på något. {*Anders kan sjunga eller* {*vi kan/kan vi*} *spela något. / Vi kan spela något eller* {*Anders kan/kan Anders*} *sjunga.*}

Man kan ha tur och hamna i ett stort och fint hotellrum. Eller så kan man hamna i ett rum som aldrig skulle erbjudas en fullbetalande resenär. (S)

Vi upptäcks uppenbart av spanare på den irakiska sidan och tas kanske för trupprörelser. Eller tas vi för ett pressuppbåd. (S)

När huvudsatser är disjunktivt samordnade är antalet led vanligen två, men också flerledad samordning kan förekomma:

Vi hittar alltid på något. *Anders kan sjunga eller Ylva kan spela eller så kan vi väl för en gångs skull klara oss utan musik.*

Man kan gå på bio, man kan åka karusell eller man kan dansa på dansbanan eller man kan göra alltihop om man hinner.

När deklarativa huvudsatser samordnas disjunktivt, kompletteras vanligen konjunktionen med det närmast pleonastiska *också* (eller i ledigt språk *så*) som fundament i den senare satsen. Den disjunktiva betydelsen kan likaledes tydliggöras eller ytterligare specificeras med konjunktionella satsadverbial som *annars*, *i stället*, *alternativt* i den senare satsen.

[…] men den här gången slarvade han *eller också* var han okoncentrerad vid några tillfällen. (S)

Lite svårt har regissören att hänga med i de turerna, *eller också* vill han inte. (S)
Kanske hade han hasat sig ut på gatan av egen kraft, *eller så* hade folk kallat på polisen och släpat honom ut på gatan. (R)
Han sitter framför sitt puzzle *eller så* ligger han. (R)
Kanske hon var med på hans plan från början. *Eller annars* låtsades hon. (R)

När *eller* följs av en deklarativ sats utan konjunktionellt adverbial enligt ovan som fundament kan den deklarativa satsen (liksom efter andra konjunktioner) börja med satsens subjekt. Detta är möjligt framför allt vid symmetrisk samordning och särskilt när de samordnade satserna är syntaktiskt helt parallellt byggda.

[…] hon skulle vara ovanför eller bortom eller hon skulle inte vara alls. (R)
Ibland öppnades en dörr och en kvinna kom ut med en cykel eller en man började gå nerför vägen med en portfölj under armen […] (R)
[…] man startar ett utvecklingscentrum för glesbygdsteknik eller en hemslöjdsförening, en verkstad för bilreparationer eller man förnyar hemmafisket med hjälp av nya redskap … (S)

Ofta följs i stället *eller* direkt av det finita verbet i den följande huvudsatsen.[2] Detta konstruktionssätt är vanligt särskilt om den första satsen har det korrelativa adverbet *antingen* som fundament. Konstruktionen förekommer också i skriftspråk men anses där som felaktig av många språkbrukare, vilka i stället föredrar att låta konjunktionen följas av ett pleonastiskt fundament (jfr ovan).

Vi upptäcks uppenbart av spanare på den irakiska sidan och tas kanske för trupprörelser. Eller tas vi för ett pressuppbåd. (S)
Men de smalt så att bara skelettet blev kvar. Eller blev de genomskinliga. (R)
Antingen går vi hem nu eller stannar vi tills sista bussen går.
Nu går vi antingen hem eller stannar vi tills sista bussen går.
Antingen reste han då bort eller stängde han sig inne med ett batteri av konjaksbuteljer. (R)

Också rogativa och direktiva huvudsatser kan samordnas disjunktivt. Här liksom när deklarativa satser samordnas ställs två parallella alternativa sakförhållanden mot varandra. (Se också Huvudsatser § 78.)

Är de vintertrötta eller har de slagit in på en ny väg med den beskedlighet för att inte säga flathet som de visat prov på i veckans framträdanden? (S)
Men inleddes dessa affärer först i mitten av december 1986 eller hade de förekommit långt tidigare? (S)
Är det någon som lyssnar på vårdbiträdet som faktiskt ser mest av Pia, eller ska hon enbart sortera tvätt? (S)
Har han gått ut eller ligger han och sover, eftersom han inte svarar?
Bränn det eller ge det tillbaka till mig. (R)
Polisanmäl stölden, då har du en chans att få tillbaka ljusstakarna och resten av silvret. Eller köp ljusstakarna till det pris dom begär. (R)

Den disjunktiva samordningen kan användas asymmetriskt i talspråk så att den första satsen anger ett villkor för att det inte skall bli som det sägs i den andra:

Han ska min själ sköta sina åtaganden eller så ska vi vidta rättsliga åtgärder.
Vi var tvungna att bädda sängen snyggt eller så fick vi bara gröt till frukost.

En direktiv sats som samordnas med en annan direktiv eller deklarativ sats kan på liknande sätt ange ett villkor:

Be mig om förlåtelse eller gå för alltid.
Be mig om förlåtelse eller {jag går/går jag} för alltid.
Öppna för helvete eller jag slår in dörren! (R)
Svara! Eller jag klämmer åt om foten s'att han går ur led! (R)

Jfr också Huvudsatser § 45: c, Kompl. men. § 9: e.

Disjunktiv samordning av huvudsatser kan utmärkas också med det korrelativa adverbet *antingen*, *endera* i den första huvudsatsen (som fundament eller adverbial i mittfältet). De korrelativa adverben betonar att de varandra uteslutande alternativen är likvärdiga.

Ludwig Wästfelt anlitade antingen en eller två bärare eller också lejde han någon same som hade lastrenar. (S)
Antingen bäddar du sängen eller (så) får du bara gröt till frukost.
Men endera skall det vara konkurrens på lika villkor […] eller också skall man välja monopolet. (S)

Om disjunktiva rogativa satser (*Kommer hon eller inte? Jag vet inte om hon kommer eller ej*) se Huvudsatser § 78, Bisatser § 68: b.

[1] I par av disjunktivt samordnade satser kan den disjunktiva konjunktionen inte utelämnas utan att den disjunktiva relationen anges med disjunktivt adverbial i den senare satsen:

Anders kan ta bilen. *Alternativt* kan ni båda åka tåg. Jfr: Anders kan ta bilen eller också kan ni båda åka tåg.

Nu bäddar du sängen. *Annars* får du bara gröt till frukost. Jfr: Nu bäddar du sängen eller får du bara gröt till frukost.

Satspar med korresponderande *ibland … ibland*, *ofta … ofta*, *än … än* kan ha en betydelse som erinrar om disjunktivt samordnade huvudsatser:

Ibland handlar jag på Konsum, ibland på Ica.
Än ser jag henne på Ica, än handlar hon på Konsum.

[2] Den deklarativa huvudsatsen efter *eller* är alltså ett undantag från regeln att deklarativ huvudsats skall ha fundament (Huvudsatser § 13, 15: 2c). Alternativt kan *eller* här betraktas som ett med subjunktionen homonymt adverb (jfr *annars*, *eljest*) i funktion som fundament.

§ 28. Disjunktivt samordnad huvudsats som kommentar till en språkhandling. *Eller* + huvudsats kan ange att talaren modifierar eller tar tillbaka en språkhandling som genomförts med den föregående huvudsatsen. Vanligen gäller

eller-satsen ett av giltighetsvillkoren för den genomförda språkhandlingen (se Huvudsatser § 7; jfr också § 26 om annullering eller modifiering av tidigare påstående med ett disjunktivt samordningsled). Den avsedda innebörden tydliggörs ofta genom användning av satsadverbialet *för resten*.

a) kommentar till påstående

Dag är hemma eller {jag tror i alla fall det./är han inte det?/det vet du kanske redan./vem var det annars jag såg på torget?/var skulle han annars vara för resten?}

Då skulle man kunna rekommendera kommunen med stolthet till barnfamiljer som står i begrepp att flytta hit, eller tänker man sig endast locka hit familjer som är garanterat barnlösa? (S)

b) kommentar till fråga

Är Dag hemma eller {det vet du kanske inte./du kanske själv just kom inom dörren./är det inte du som har berättat det för resten?}

Är Lisa inne eller låt mig se efter själv för resten.

Vem har släckt lyset eller kanske lampan är sönder?

Vem har städat här eller svara inte: jag vill själv räkna ut det.

c) kommentar till uppmaning

Sätt i gång och läs spanska eller {det gör du kanske redan./det vill du kanske inte./vad bryr jag mig om det för resten?}

Gå och köp lite godis eller jag ångrar mig: jag är tjock nog som det är.

§ 29. Disjunktiv samordning av satsled. Satsled samordnas disjunktivt på samma sätt som vid additiv samordning (§ 7):[1]

Den varma maten eller de frammässade siffrorna hade påverkat honom så att han var röd i ansiktet och svettades en del. (R) [subjekt]

Det är annat när *SAF eller finansministern* yttrar sig. (S) [subjekt]

Korna blir oroliga och *vänder eller går vilse*. (S) [predikatsled]

Många ägare *har foton av sina saker eller kan berätta hur de såg ut*. (S) [predikatsled]

Den som har den bedjandes öppna ögon ser *den plötsliga solglimten över vägen eller daggdropparna som glittrar vid stigen* […] (R) [objekt]

Jag vet inte *om jag ska åka eller om jag ska stanna*. [objekt]

Få av oss drar sig för att tillskansa sig en förmån om risken för upptäckt är *låg eller obefintlig*. (S) [predikativ]

En vårdag i mars eller en höstkväll kan det vara riktigt behagligt på gården. (S) [adverbial]

Giacomettis figurer tycks vara som gjorda för att ställas ut utomhus: *mitt i en gata eller på en bortglömd bakgård*. (S) [adverbial]

Han ska sätta en ros *framför eller bakom* huset. [prepositioner med gemensam rektion]

[…] tills anden i periferin övergår i *icke-vara eller materia eller mörker eller ondska*. (S) [rektioner]

Längs vägen kunde jag se grupper av arbetare i färd med *att arbeta eller ta sig en paus*. (R) [infinitivfraser med gemensamt infinitivmärke]

I fyra dagar rullade sexton alldeles *nya eller något mindre nya* filmer på Hanaholmens kulturcentrum utanför Helsingfors. (S) [attribut]

Han försöker komma in på en *elektriker- eller målar*utbildning. [förled med gemensamt efterled i en sammansättning]

För samordning av finita verb och verbfraser gäller samma regler som för additiv samordning (§ 8):

Då *cyklade* han alltid *hem eller tog bussen*.

Då *skrev eller ringde* han alltid hem.

Lars *hämtade böckerna själv eller lät Christer göra det*.

Lars ville *hämta böckerna eller* {*Ø/?ville*} *låta Christer göra det*.

[1] Ett fåtal disjunktiva samordningar av satsled är lexikaliserade. Exempel:

den eller den, en eller annan, förr eller senare, mer eller mindre, nu eller aldrig, sällan eller aldrig

Lexikaliserade är också *eller hur*, (det talspråkliga) *eller va* 'inte sant' använda som finala annex vid deklarativ huvudsats, *eller inte* använt vid rogativ huvudsats eller bisats (Huvudsatser § 78, Bisatser § 68: b) samt *eller dylikt* (förkortat *e.d.*) efter uppräkning för att ange att uppräkningen inte är uttömmande (§ 2).

§ 30. Korrelativa adverb i disjunktiv samordning av satsled. I disjunktiv samordning av satsled förekommer de korrelativa adverben *antingen*, *endera*, *varken*, *vare sig*.

a) {*Antingen/Endera*} … *eller*

Med de korrelativa adverben *antingen*, *endera* understryks den exklusiva disjunktiva betydelsen, dvs. att bara ett av de två samordnade satsleden gäller i förhållande till resten av satsen. Det korrelativa adverbet placeras prefokalt vid det första ledet. Det kan också stå på satsadverbialsplats i mittfältet, om samordningen står senare i satsen, eller det kan stå som fundament.

Här på toppen satt han och styrde regnmolnen *antingen mot fastlandet eller mot öarna*. (S)

Ett företag i Chicago har givit sina anställda valet att *antingen sluta röka eller sluta jobba*. (S)

Men det är inte så enkelt som att skådespelarna spelar roller som *antingen* går i *svart eller vitt* […] (S)

Antingen väljer besättningen då *att gå upp till ytan eller låter sig sjunka till botten*. (S)

Om två finita verb samordnas i en fa-sats står alltså det korrelativa adverbet som fundament eller prefokalt (eftersom det annars skulle ha hamnat senare än ett led i samordningen):

Antingen ljuger eller skryter han.
Han *antingen ljuger eller skryter*.
*Han *ljuger antingen eller skryter*.

Tillsammans med uttryck för negation används *antingen, endera* bara marginellt och med stark betoning på det korrelativa adverbet så att det framgår att det inte står inom negationens räckvidd:

"*Antingen Karsten eller Bengt* kan vi inte bjuda, vi måste bjuda båda.
Vi kan inte bjuda "*antingen Karsten eller Bengt*.

b) *Varken … eller*

Det korrelativa adverbet *varken* har negativ betydelse. *Varken … eller* kan sägas ersätta negation och ett utom dettas räckvidd stående *både … och*. *Varken* står prefokalt eller – om samordningen entydigt står i slutfältet – på negationens plats i mittfältet.

Varken hat, smicker eller fåfänga tillåts göra framställningen partisk. (S)
Vi har *varken någon överhettning i ekonomin eller problem med balansen i utrikesbetalningarna* för närvarande. (S)
För landet i sin helhet har det *varken* blivit *bättre eller sämre* […] (S)

Vissa språkbrukare använder i stället för *varken* ibland *vare sig* med samma betydelse. Detta språkbruk anses av många som felaktigt eller olämpligt i noggrant skriftspråk.

Någon vägledning när det gällde att lägga om kostvanorna och levnadssättet fick hon *vare sig på sjukhuset eller under läkarbesöken*. (S)
Han har *vare sig far eller mor* i livet längre.
Vare sig jag eller han har några pengar kvar över huvud taget.

c) *Vare sig … eller*

Det korrelativa *vare sig* används i icke-affirmativ, särskilt negerad kontext (jfr Satsadvl § 79: h). *Vare sig* placeras prefokalt vid samordningen som i sin helhet placeras senare än satsens negerande uttryck eller motsvarande.

[Han] har inte tillfrågats *vare sig om den posten eller någon av viceposterna av valberedningen*. (S)
Jag ska inte försöka hindra dig *vare sig med ord eller med handling*. (R)
Östtyska massmedier hade ännu på tisdagskvällen inte nämnt något om smog i *vare sig Västtyskland eller DDR*. (S)
Han pratade aldrig med *vare sig Karl eller Torbjörn*.
Vi förbjöd honom att tala med *vare sig Karl eller Torbjörn*.
en vild bransch utan *vare sig subventioner eller priskontroll* (R)
Men när skåpet är stängt syns ingenting till av *vare sig skapelsen, fördömelsen eller frälsningen*. (R)

Händelse följer på händelse, med angenäm omväxling förvisso, men med föga som är *vare sig upprörande eller gripande* […] (R)

Vissa språkbrukare använder i stället för *vare sig* ibland *varken* med samma betydelse. Många språkbrukare anser detta felaktigt eller olämpligt i noggrant skriftspråk.

Men fattigdomen är sådan, man har inte råd *varken att hålla eller att äga fina hus*. (R)

Om disjunktiva korrelativa adverb se vidare Advb § 48, Satsadvl § 48.

ANM. *Antingen … eller*, *vare sig … eller* fungerar också som subjunktioner (Konjn, subjn, infm. § 8: d).

§ 31. Kongruens som kontrolleras av disjunktivt samordnade nominalfraser. Val av pronomen i reflexiv funktion är problematiskt när pronomenet syftar på en disjunktiv samordning vars led var för sig kräver olika pronomen. Grammatikalitetsbedömningen av nedanstående exempel är osäker, och många språkbrukare undviker inte bara de konstruktioner som märkts med asterisk utan också de som har getts frågetecken.

Antingen {*jag eller han*/*han eller jag*} måste ge med {*mig/?sig/?oss}. Jfr: Antingen han eller hon måste ge med sig.

Varken {*jag eller han*/*han eller jag*} vill ge med {*mig/?sig/?oss}. Jfr: Varken han eller hon vill ge med sig.

På samma sätt kan det vara svårt att välja form hos kongruensböjt predikativt led. Om vart och ett av de samordnade leden är singulart väljs oftast singularis för predikativet. Om singulara samordningsled har olika genus väljs en annan konstruktion. Om ett av leden är pluralt kan pluralis vanligen användas i predikativet.

Antingen flickan eller pojken är {tvungen/*tvungna} att sluta.

Antingen köket eller matsalen måste vara {?färdig/*färdigt/?färdiga} på fredag.

Antingen han eller barnen blir {*tvungen/tvungna} att ge med sig.

Om samordningen är negerad med *varken* torde många språkbrukare använda pluralis i predikativet också när samordningens led är singulara. Pluralis i predikativet kan här uppfattas som utslag av semantisk kongruens, eftersom *varken … eller* innebär att predikativets predikationsbas utgörs av minst två referenter (om vilka predikativets beskrivning inte gäller).

Varken *jag eller hon* är beredd(a) att sluta. Jfr: Vi är inte beredda att sluta.

Men *varken han eller* [*hon*] är insatta i utredningsmaterialet […] (S)

§ 32. Ellips i disjunktivt samordnade satser och nominalfraser. Utelämning i disjunktivt samordnade satser och nominalfraser sker enligt samma regler som vid additiv samordning (se § 23–25):

en stor Ø eller två små stolar
en stor stol eller två små Ø
en cykel med ballongdäck eller en Ø med vanliga däck
cykeln med ballongdäck eller {den/*Ø} med vanliga däck
låna ut Ø eller ge bort sina skivor
ge Hans en bok eller Ø Anna en skiva
parkera bilen inuti Ø eller sätta cyklarna utanför garaget
[…] ingen stör eller försöker påverka röstningen […] (S)
Per köper Ø eller Anders bakar en kaka och tar med till repetitionen.
Vi har bara plats till en artikel. Därför skriver Tobias om museet eller också Ø Birgitta om fabriken.

Lexikaliserat är bruket av *eller*, *eller hur*, *eller va*(*d*) efter deklarativ huvudsats för att ange tentativ underställande fråga (Huvudsatser § 22: a) samt av *eller*, *eller* + negerande satsadverbial mer eller mindre pleonastiskt efter rogativ huvudsats (Huvudsatser § 57):

Ludvig har ringt {*eller/eller hur/eller va*}*?*
Ska vi gå nu *eller?*
Ska du köpa den där klänningen *eller inte?*

Adversativ samordning § 33–44

§ 33. Översikt. Adversativ samordning erinrar semantiskt om additiv samordning: *men* anger att båda ledens betydelse gäller samtidigt. Skillnaden är att *men* därutöver antyder att det som sägs i ena ledet på något sätt kontrasterar mot det som sägs i det andra (§ 34) eller att det senare ledet är anmärkningsvärt mot bakgrunden av det förra (§ 35). Adversativt samordnas satser och vissa typer av satsled. Adversativ samordning kan inte vara flerledad.

Det har regnat men gatan är redan torr.
Han *är född i Tyskland men talar perfekt svenska.*
Hon *hade en svår förkylning men kom till arbetet i alla fall.*
Det var *blåsigt men rätt mycket sol.*
Vi såg lite närmare på en *gammal men välbevarad* kyrka.

Konjunktionen *utan* används för att ange motsättning när det första ledet i samordningen är negerat men inte det andra och när det första ledets icke-negerade proposition normalt inte kan vara giltig samtidigt med det andra ledets proposition:

Hon arbetar inte där längre utan hon har börjat läsa.

Samordnade led kan reduceras ungefär som vid additiv samordning (§ 23–25). En sats med två adversativt samordnade nominalfraser kan alltid parafraseras med

två adversativt samordnade satser och konstruktionen kan därför uppfattas som resultat av ellips. Särskilt vanligt är det att en senare sats reduceras, när skillnaden mellan de två satserna består i att ett icke-negerat led i den ena satsen kontrasterar mot ett negerat led i den andra.

Vi såg många liljor men (vi såg) {inte några/inga} rosor.
Vi såg sällan liljor men (vi såg) ofta vackra rosor.
Vi såg inte liljor utan (vi såg) rosor.

Utelämning sker också ofta när skillnaden ligger i att ena satsen gäller en viss företeelse, medan den andra satsen också, bara eller framför allt gäller något annat.

Vi såg orkidéer men (vi såg) också rosor.
Vi såg orkidéer men (vi såg) bara de gamla vanliga.
Vi såg inte bara orkidéer utan (vi såg) också rosor.
Vi såg många vackra blomster men (vi såg) särskilt rosor.

Också icke satsformade meningar kan via en adversativ konjunktion samordnas med en annan mening (jfr Icke satsf. men. § 30, 40):

Jag bad honom enträget. Men icke! Allt var lönlöst.
Vilken härlig sol! Men är det inte lite kallt ändå?

När vokativ- och interjektionsfraser föregås av *men* (jfr Icke satsf. men. § 5–8, 19) anger konjunktionen närmast ett brott i textsammanhanget, dvs. någon samordning i egentlig mening är det inte fråga om. Ibland kan då den adversativa relationen snarast gälla mellan det föregående och den sats som omedelbart följer på vokativ- eller interjektionsfrasen.

Hej på dig! Men {oj/Per}, vad du ser ledsen ut!
Det är soligt men {brr/du}, nog är det rätt kallt ändå.

Adversativ samordning av huvudsatser § 34–40

§ 34. Motsättning. Adversativt samordnade huvudsatser kan ange förhållanden eller egenskaper som i ett eller annat avseende uppfattas som varandras motsatser. De två samordnade satserna är ofta parallellt byggda. Denna typ av samordning är symmetrisk, och ordningen mellan leden kan oftast kastas om utan betydelseändring. Om samordning med *utan* se § 40.

Satserna kan skilja sig åt i fråga om positiv och negativ värdering av de angivna sakförhållandena eller deras implikationer. Ofta beror motsättningen på att den ena satsen är negerad. Kontrasten kan tydliggöras genom användning av adversativa satsadverbial (Satsadvl § 40–44): *i gengäld, å ena sidan* m.fl.

Roger är lite långsam men han skriver i gengäld bra. ≈ Roger skriver bra, men han är i gengäld lite långsam.

Roger är lite långsam men han är inte dum. ≈ Roger är inte dum men han är lite långsam.
Roger är lite långsam men det är inte Per. ≈ Per är inte långsam men det är Roger.
Här regnar det aldrig men det gör det där. ≈ Där regnar det men det gör det aldrig här.
Min farfar arbetade hårt som småbonde, men samtidigt drömde han om att tjäna pengar som delägare i ett litet glasbruk.
För 1986 fanns en prisgaranti men den finns inte för 1987. (S)
Jag är glad, men jag är inte nöjd, förklarade han. (S)
Sälenfjällen och Åre-Storlien är skidtjuvarnas eldorado, men det förekommer stölder i skidbackar över hela landet och även utomlands. (S)
Det står inget i klartext om hur det gick för de två, men tydligen var olyckan allvarlig […] (S)
Angelfiske kräver sin man, men fiskelyckan är oftast mycket god. (S)

Vilka värderingar som ligger bakom motsättningen kan variera från situation till situation:

Marika har en bil men den är gammal. [Att ha en bil förutsätts vara något gott liksom att det är något dåligt att en bil är gammal.]
Marika har en bil men den är ny. [Att ha en bil förutsätts vara bra om man skall göra en utflykt. Att bilen är ny kan vara dåligt om man skall köra i gropig terräng eller på leriga vägar. Det kan också vara negativt – bland miljövänner – att ha en bil men försonande om den är ny och därför har katalytisk avgasrening.]

Adversativa samordningar som anger motsättning kan parafraseras med par av intill varandra stående satser (utan förbindande konjunktion), om den adversativa relationen anges med ett adversativt satsadverbial som *emellertid* i den senare satsen:

Marika har en bil. Den är {emellertid/dock/å andra sidan/i gengäld} rätt gammal.

Två led i den ena samordnade satsen kan kontrastera mot motsvarande led i den andra. Leden har då ofta förhöjd betoning. Motsättningen kan tydliggöras med det adversativa satsadverbialet *däremot*.

Roger kan *skriva* men *Per* är däremot en god *talare*. ≈ Per är en god talare men Roger kan skriva.
Roger skriver om Nietzsche men *Per* (däremot) bara *talar* om honom.
Förr skrev Roger om *Kant* men *nu* är det (däremot) bara *Nietzsche* som gäller.
Roger *skriver dåligt* men han *håller* (däremot) *utmärkta föreläsningar*.

Adversativt samordnade satser med vardera två kontraster kan parafraseras med en satsfogning där den ena satsen motsvaras av en *medan*-sats:

Roger kan skriva medan Per (däremot) är en god talare.

§ 35. Otillräckligt hinder och vilseledande premiss. Av två adversativt samordnade satser kan den senare ange något som är anmärkningsvärt med tanke på vad som sägs i den första satsen. Den andra satsen nämner en omständighet som strider mot förväntningarna utifrån den första satsen. Den första satsen kan ange ett sakförhållande som rimligen borde ha omöjliggjort det som sägs i den senare satsen men som inte gör det (otillräckligt hinder). Den första satsen kan också ange ett sakförhållande som rimligen borde ha varit oförenligt med det som sägs i den senare satsen (vilseledande premiss). Vid denna typ av adversativ samordning kan ordningen mellan de båda satserna inte alltid kastas om utan betydelseändring.[1]

Det regnade och blåste motvind, men vi kom fram innan kvällen. [otillräckligt hinder; ≠ Vi kom fram innan kvällen men det regnade och blåste motvind.]
Jans cykel står vid trappan men han är på jobbet. [vilseledande premiss; ≠ Jan är på jobbet, men hans cykel står vid trappan.]

Betydelserelationen mellan de båda satsernas innehåll kan förtydligas med ett koncessivt satsadverbial (Satsadvl § 43): *ändå*, *trots detta*, *inte desto mindre* m.fl.:

Det regnade och blåste motvind, men vi kom ändå fram innan kvällen.
Trött är hon också, men läkaren rekommenderar henne ändå att arbeta. (S)

Adversativ samordning som anger otillräckligt hinder eller vilseledande premiss kan parafraseras med en satsfogning där den första satsen är en koncessiv sats inledd med t.ex. *fastän*, *även om*:

Fastän det regnade och blåste motvind, kom vi ändå fram innan kvällen.
Även om Jans cykel står vid trappan är han nog ändå på jobbet.

I en adversativ samordning av huvudsatser av olika slag är vanligen andra satsen en deklarativ sats, men den anmärkningsvärda omständigheten kan också mer eller mindre indirekt anges t.ex. med en interrogativ huvudsats:

Det här är säkert en elefant, men varför har den (då) inte någon snabel?
Ja, jag kommer kl. 5, men är du själv hemma så tidigt?
Filip är duktig på sin saxofon, men när ska han lära sig att spela pianissimo?
Lotta är visst hemma, men var är hennes cykel?
Det kan jag visserligen hålla med om, men varför ska hon ligga så där utmanande och pladask. (S)
Den nya uppsättningen har strålande egenskaper, framför allt i bildberättelsens komposition och i det kollektiva spelet. Men varför sväljer man utan debatt en Don Juan som har blivit snäll gosse och positiv frihetssymbol? (S)
[Hans] öde koncentrerat till en 90 minuter lång film är gastkramande. Men behöver vi känna skuld? (S)

En direktiv huvudsats samordnas gärna adversativt med en annan huvudsats (vanligen deklarativ) vars sakförhållande är anmärkningsvärt med tanke på innehållet i uppmaningen:

Ät gärna ett äpple, men de är rätt sura.
Ta du bilen, men du får betala bensinen.
Äpplena är sura, men ta du gärna ett.
Du måste betala bensinen, om du lånar bilen, men ta den du gärna.
[…] sen tar man av det och kokar ner skyn, men var försiktig så det inte kokar torrt. (S)
Jaså, kan det vara möjligt. Men jämför inte mig med Sixten, han är i mina ögon fortfarande den överlägset störste skidåkaren vi haft. (S)

Se också § 38 nedan.

När två direktiva huvudsatser samordnas adversativt, är det andra ledet ibland en uppmaning att göra något som talaren inte tror att lyssnaren kommer att tänka på själv:

Gå du till Linda men hjälp mig med tvätten först.
Åk ut och besök honom men glöm inte lämna tillbaka böckerna.
Drick gärna men drick med finess!
Okay, sätt igång då. Men kom ihåg att jag håller dig täckt med pistolen […] (R)
Läs gärna ”Processen mot Hamsun” men läs den då med lupp. (R)
[…] läs ni Gnistan och Veckans affärer, men kräv inte av mig att jag skall läsa dem och engagera mig […] (R)

[1] I adversativ samordning kan den ena huvudsatsen ange en specificering av den andra (jämför vad som sägs i § 4 om att det normalt inte råder något inklusionsförhållande mellan de samordnade leden):

Han drack men han drack ändå med finess. Han drack med finess men han drack.
Det går men det går långsamt. Det går långsamt men det går.

ANM. 1. En asymmetrisk adversativ samordning är systematiskt relaterad till en konklusiv samordning. I den konklusiva samordningen anger det senare ledet vad som följer av det föregående, men i den adversativa samordningen anger det senare ledet något som inte följer av det föregående utan tvärtom strider mot vad man kunde vänta sig med tanke på vad som sägs där.

Jans cykel står här, så han är säkert hemma. Jfr: Jans cykel står här, men jag tror ändå inte han är hemma.

ANM. 2. Betydelserna ’motsättning’ (§ 34) och ’otillräckligt hinder’ eller ’vilseledande premiss’ (§ 35) flyter över i varandra. Också i exemplen på motsättning anger första ledet något som (enligt konventionen) är anmärkningsvärt mot bakgrunden av vad som sägs i det andra ledet.

§ 36. De samordnade huvudsatsernas informationsstrukturella vikt. Eftersom de båda leden i en adversativ samordning står i motsats till varandra är det normalt bara det ena ledet som utgör ett led i textens huvudförlopp. Vanligen är det det andra ledet som har störst vikt i textsammanhanget och som leder fram till det följande. I en viss text kan därför sällan adversativt samordnade led byta plats utan att texten blir missvisande eller svårbegriplig.[1]

Jag tycker vi ger Roger jobbet. Han är lite långsam men han skriver bra.
Roger skriver bra men han är lite långsam, så jag tycker inte vi ska ta honom.
I dag sår vi. Det regnade i natt men det verkar inte som om jorden är särskilt blöt.
Det blev i det närmaste en vecka för mig i Baghdad. Jag kom dit med en ganska romantisk föreställning om denna gamla kalifhuvudstad, *men* Baghdad blev rent allmänt en besvikelse – där fanns ingen Harun ar-Rashid-stämning. Det var smuts och förfall, det var svunnen storhet. (R)
De andra barnen hade ändå några goda minnen att leva på, men Rebecka hade ingenting alls. Hennes första minne var denna glasklara decemberdag, då fadern fraktades hem från skogen, ett hjälplöst kreatur fjättrat på en skrinda. (R)

[1] Det förekommer också att det är satsen efter *men* som är den minst viktiga i textsammanhanget. Då knyter den följande texten i stället an till satsen före den adversativa konjunktionen.

Konkurrensen på kredit- och betalkortsmarknaden ökar snabbt i USA och för första gången på länge har en del företag i Amerika börjat sänka räntan för plastkortsbärarna, som för en gångs skull tycks bli vinnare. Men fortfarande är räntan hög jämfört med vanliga bankräntor. Samtidigt har American Express fått böja sig för restaurangägarna. Efter en revolt […] sänker kreditkortsjätten restaurangernas avgifter från den första juni. (S)

§ 37. Korrelativa adverb vid adversativ samordning. Vid adversativ samordning av huvudsatser kan det första ledet utmärkas med ett korrelativt adverb: *visserligen, i och för sig* (Satsadvl § 42).[1]

Visserligen får man repetera 12 timmar i veckan på arbetstid – förutom alla konserter – *men* tiden däremellan måste man delta i det vanliga jobbet. (S)
I och för sig fick han höra en hel del annat också, *men* det är sådant som inte hör hit. (R)
Müller har *visserligen* inte vunnit i ett stort sammanhang utanför världscupen, *men* han kan aldrig räknas bort från medaljaspiranterna. (S)

Det korrelativa adverbet understryker att det första ledet har mindre informationsstrukturell vikt i textsammanhanget:

Visserligen är Peter humanist, *men* hans mor är (i gengäld) matematiker och det kanske förklarar saken.
Fredrik är fortfarande hemma, ty *visserligen* är han själv frisk igen, *men* nu är hans yngste pojke sjuk.

[1] Den direktiva huvudsatsen *låt vara* + narrativ bisats (jfr Konjn, subjn, infm. § 8 not 4) är lexikaliserad med en betydelse som erinrar om en deklarativ huvudsats med korrelativt adversativt adverb:

Låt vara att Gunilla flyttat in från Rossön och Margareta fötts i Stockholm, men båda är sedan länge rotade i den nya jorden. (S) ≈ Visserligen har Gunilla flyttat in …, men båda är …

§ 38. Adversativt samordnad huvudsats som kommentar till en språkhandling. Den andra huvudsatsen i en adversativ samordning kan kommentera ett möjligen ouppfyllt villkor för att den föregående språkhandlingen skall vara rimlig i den aktuella situationen. Språkhandlingskommentaren har vanligtvis karaktären av ett tentativt påstående. I stället för *men* kan här *eller* användas, § 27.

Filip skriver en ny bok men {det vet du kanske redan./det borde jag kanske inte berätta./du hör visst inte på vad jag säger.}

Skriv du till DN men {det kanske du redan har tänkt på själv./det har du kanske redan gjort./det vill du väl inte förstås./jag skulle helst vilja att du låter bli.}

Om språkhandlingskommentaren gäller en fråga, kan den inledas av adversativ konjunktion, men vanligtvis väljs då i stället disjunktiv konjunktion (§ 27):

Skriver Filip en ny bok {men/eller} {det vet du kanske inte./det vill du kanske inte säga./det vet jag ju för resten att han gör./du behöver inte svara om du inte vill.}

En vädjan föregås gärna av *men* efter en inledande formel för ursäkt eller ett påpekande av den olägenhet som det innebär för adressaten att hörsamma uppmaningen:

{Ursäkta mig/Förlåt mig} men kan jag få saltet.

Jag ringer sent men skulle du ändå kunna hjälpa mig med en sak?

Också när talaren medger ett fel kan han ange en ursäktande orsak i en följande sats som föregås av *men*. Det finns då alltså inget motsatsförhållande mellan *men*-satsens sakförhållande och vad som sägs explicit i det föregående, snarare tvärtom. Motsatsen gäller vad som underförstås där, nämligen vad talaren borde ha gjort.

Ja, jag är sen, men jag fick ett besök i sista ögonblicket.

§ 39. *Men* som textgränsmarkör. Med försvagad adversativ betydelse används *men* som markör av nya avsnitt i ett längre textsammanhang. Konjunktionen (optionellt följd av *så*) kan i berättande text användas för att föra in ett nytt moment i en handling. Med *men* bryter man alltså ett tillstånd eller ett förlopp som annars hade kunnat fortsätta:

Katja grät och Kalle tjurade. Men {så/plötsligt} kom Pelle och allt blev som förbytt.

Argumentet att Sovjet skaffat sig så många fler flygplan är han mindre imponerad av. Stormaktsrustningarna ser han som riktade mot varandra, och inte mot Sverige. Frågan måste alltid vara hur mycket av sina stridskrafter de finner värt att rikta mot Sverige. Tanken om ett isolerat angrepp på Sverige, som ibland förekommit i debatten, betraktar han som helt osannolik. – Jag vill bestämt hävda att vi kan stå emot de resurser som de kan avsätta mot oss, slår statssekreteraren fast med ämbetets myndighet.

Debatt bra [mellanrubrik]
Men hur ser Per Borg då på all den kritik som inte minst krigsmaktens egna officerare framfört mot försvarskommitténs idéer och förslag? […] (S)

Yvonne har flyttat mycket i Sverige. – Jag har kommit underfund med att livet i tätorten inte ger så mycket. Man kommer så lätt in i ett ekorrhjul. Folk är så jagade i stan. Yvonne syftar på stressen, de långa resorna till arbetet, bilköerna och annat som hon tycker är skönt att slippa. – Här lever vi närmare naturen, säger hon. Vi får uppleva årstiderna så starkt, och det är fint. Hon berättar att hon själv har blivit lugnare. Tidigare planerade hon alltid sin dag noggrant. – Det går inte längre. Här måste jag alltid rätta mig efter vädret. Jag har lärt mig att det inte är hela världen om jag inte hinner med allt.
Söker identitet [mellanrubrik]
Men Yvonne är glad över att hon har prövat på att bo i stan. Hon skulle inte ha velat flytta ut på landet i 20–25-årsåldern. (S)

En talare börjar ofta en invändning med *men*:

Ja, men du hade ju redan en cykel.
Men vad skulle det vara bra till?

En replik som börjar med *men* kan ange att talaren vill införa ett nytt ämne eller återknyta till något längre tillbaka i texten:

Men skämt åsido: Hon har i alla fall köpt en Volvo.
Men säg mig: När tänker du åka till Irak?

Men används vidare framför känslouttryck för att ange spontanitet och plötslighet. Inte minst i talspråk brukas *men* frikostigt utan att den adversativa betydelsen är särskilt framträdande.

Men vad har du på dig!
Men Karl-Erik! Så där får man inte göra.
Men vad lång han har blivit!
Men se goddag!
– Jo, hon har två barn. Eller vi har … […] – Men det var väl skojigt! (R)

§ 40. Adversativ samordning av huvudsatser med *utan*. Konjunktionen *utan* samordnar en föregående negerad huvudsats med en följande icke-negerad huvudsats.[1] Samordning med *utan* kan inte vara flerledad.

Han satt {inte/aldrig/på inga villkor} hemma och arbetade, utan han och Anton var ute på stan och slog runt.
De åkte inte till stan och köpte en ny soffa, utan Ola satte i gång och lagade den gamla.
Och det stannade inte ens vid detta, utan rebellerna berömdes för att de visat mod, återhållsamhet och disciplin. (S)

Livsmedelshjälp består inte längre av dyr proteinkost utan det satsas allmänt på stapelföda som de drabbade befolkningarna vanligen äter. (S)
Många äldre hade inte hunnit eller velat flytta med till staden utan de satt kvar i sina små torp med vedspis och bara katten som sällskap. (S)
Inte heller beslöts något vid senare möten utan frågan bordlades gång på gång. (S)
Det fanns inget bås utan väljarna fick sin valsedel och gick bakom en bänk och skrev dit ett ja eller ett nej. (S)

Utan anger en motsättning (jfr § 34) och används när talaren utgår ifrån att det i en bestämd situation föreligger två varandra uteslutande alternativ (jämför disjunktiv samordning med exklusiv betydelse). Satsen före *utan* är negerad och anger – negationen oräknad – vilket av de båda alternativen som enligt talaren inte gäller, och satsen efter *utan* anger uttömmande vilket alternativ som gäller. Om de båda sakförhållandena inte utesluter varandra används *men*.

Sigvard har inte någon häst utan han har en ko. [Given förutsättning: Sigvard har antingen en häst eller en ko.]
Jfr: Sigvard har inte någon häst men han har en ko. [Given förutsättning: Sigvard kan tänkas ha både häst och ko, varken häst eller ko etc.]
Fredrik hjälpte inte Ulf utan hans bror hjälpte Per i stället. [Given förutsättning: Antingen hjälpte Fredrik Ulf eller hjälpte brodern Per.] Jfr: Fredrik hjälpte visserligen inte Ulf men hans bror hjälpte Per. [Given förutsättning: Båda hjälpaktionerna eller ingen eller bara den ena av dem kunde ha realiserats.]
Anna hade inte lämnat in sin uppsats: det var inte så att hon bara hade varit lat utan hon hade varit sjuk i influensa. [Given förutsättning: Det finns antingen en oacceptabel eller en legitim orsak.]

Satser som i sin icke-negerade form anger sakförhållanden som logiskt eller pragmatiskt utesluter varandra kan alltså samordnas med *utan* men inte med ensamt *men* (§ 42):

Lars har inte varit gift {utan/*men} han har alltid varit ungkarl.
Han lyssnar inte på både Åke och Kerstin {utan/*men} han lyssnar bara på Kerstin.
Han har inte bara en bil {utan/*men} han har också en båt.

Om *men* används i adversativa samordningar där första satsen är negerad anger konjunktionen ofta inte motsättning utan otillräckligt hinder eller vilseledande premiss:

Per har inte någon bil men han äger (konstigt nog) en båt.
Sofia bor inte i Lund men hon läser (ändå) vid universitetet.

Den adversativa relationen i samordning med *utan* kan ofta tydliggöras med satsadverbialet *i stället* i den andra satsen:

Gun tänker inte bli biolog, utan hon har i stället anmält sig till agronomutbildning.

Samordning med *utan* kan ofta parafraseras med en satsfogning där *i stället för att* + en bisats eller infinitivfras motsvarande den första huvudsatsen i samordningen (utan negation) underordnas den andra huvudsatsen i samordningen (jfr Advl § 80):

I stället för att bli biolog har Gun anmält sig till agronomutbildning.

Den lexikaliserade förbindelsen *men väl* kan (i skriftspråk) användas på ett sätt som starkt erinrar om konjunktionen *utan* framför ett led som inte utgörs av en huvudsats (jfr § 43):

Det är inget försvar, men väl en fördelning av ansvaret. (R)
Någon luftkonditionering fanns inte men väl en stor fläkt i taket. (R)
Thea var inte iögonfallande vacker men väl en av alla dessa som levde på att göra andra vackra. (R)
Och min karriär, inte som psykolog men väl som patient, kunde börja. (R)

[1] *Utan* kan endast användas när den föregående huvudsatsen är satsnegerad (Satsadvl § 81):

*De saknade pengar utan han måste gå och låna. Jfr: De hade inga pengar utan han måste gå och låna.
*Han har varit i Kina vid inte mindre än tre tillfällen, utan han har varit där snarare fler gånger.

§ 41. Adversativt samordnade satsled. Betydelsen hos en adversativ samordning (motsättning, otillräckligt hinder, vilseledande premiss) gör att de samordnade leden vanligtvis är satser (eller bisatskärnor). Dessutom kan framför allt verbfraser, predikativ, deskriptiva attribut och adverbial samordnas adversativt.[1]

Han säger *att han drabbades av panik, men att han inte sköt för att skada*. (S)
Om *hon far men han stannar kvar* är problemet knappast löst.
Marcos *försvann under ett tiotal timmar under tisdagen men dök så småningom upp* […] (S)
Genom att *inte direkt agera men via riksåklagaren ändå medverka till att motsättningarna inom utredningsarbetet löses upp* kan regeringen sägas på ett rimligt sätt ha balanserat mellan dessa båda krav. (S)
Temanumren tenderar att bli små museer, *vackra men en aning sömniga*. (S)
Teorin är onekligen *något spekulativ, men inte orimlig*. (S)
Smaken är *fyllig och god, kanske lite onödigt ekig, men med fin harmoni och lång, bra eftersmak*. (S)
Genom den öppna dörren fångar hon in det lilla rummet innanför, bara sängar tycks det, *bäddade med filtar men utan lakan*. (R)
en *stor, tung men snabb* vagn (S)
Hon köpte två *mycket vackra men opraktiska* kinesiska mattor.
Vi avböjde *vänligt men bestämt*.
Till Brasilien har han åkt *sällan men gärna*.

När två primära satsled samordnas adversativt är alltid en parafras med två samordnade satser möjlig,[2] och det är naturligt att betrakta sådan samordning av satsled som ett resultat av ellips i två samordnade satser. I de fall då två satsled inte verkar kunna samordnas med *men* kan man som regel heller inte samordna två satser som skiljer sig bara vad gäller satsledet i fråga.

*Han säljer bilar men båtar. Jfr: *Han säljer bilar men han säljer båtar.
*Han säljer men köper båtar. Jfr: *Han säljer båtar men (han) köper båtar.

Men kan på grund av sin betydelse normalt inte samordna uttryck som har till huvuduppgift att beteckna referenter (inklusive tider och platser) (se dock § 42).[3]

*Birgit men Ella skulle komma.
*I morgon men i övermorgon har de ledigt.
*I stan men på landet bor många av våra abonnenter.

[1] Kvantitetsattributet *få* som är inherent negativt kan samordnas med adjektivattribut:

Hon hade *få men vackra* smycken.

En icke modifierad aktion kan adversativt samordnas med en modifikation av samma aktion (se också § 35 not 1). Elliptisk konstruktion är här vanlig.

Han *hade försökt vara manlig och hålla igen med gråten, men utan framgång.* (R)
[…] dom *förhör, sätter upp vägspärrar och har spaningsflyg uppe, men utan resultat.* (R)
Det *går men det går långsamt.*

I ålderdomligt pastischerande språk förekommer den lexikaliserade adversativa samordningen mellan adjektivattribut (med utelämnat huvudord) och substantiv:

Flyttningen medförde *en liten Ø men dock förbättring.* [vanligen: … en liten förbättring men dock en förbättring]
Jag steg av sovvagnståget i Lugano, gick till närmaste telefonkiosk i *ett svagt men dock hopp om att finna Hermann Hesses namn.* (R)

[2] Ett undantag utgör samordning av satsled med *men väl* som inte medger parafrasering med fullständiga samordnade satser:

Inte Anders men väl Karl hade anmält sig till festen. Jfr: *Anders hade inte anmält sig till festen men {väl Karl hade/Karl hade väl} anmält sig till festen.

[3] Om ett led har affokalt placerad negation eller satsadverbial som *också, bara, särskilt,* kan det dock samordnas adversativt med ett tidigare led:

Birgit men inte Ella kunde komma. ≈ Birgit kunde komma men Ella kunde inte komma.
Birgit men också Ella ville komma. ≈ Birgit ville komma, men också Ella ville komma.

Det är oklart om sådana konstruktioner bäst beskrivs som primärt samordnade led eller som samordningar av satser där det ena ledet reducerats på grund av partiell identitet med det andra. Se vidare § 42.

§ 42. Adversativ samordning av led som kontrasterar i fråga om negation m.m. Alla betydelsetunga satsled, också nominalfraser, kan samordnas adversativt om det ena av leden är negerat:

inte A utan B
inte A men väl B
A men inte B

De kan också samordnas om det senare ledet föregås av prefokalt satsadverbial som anger utvidgad, inskränkt eller selektiv referens:

A men {också/bara/särskilt} B

Också kombinationer av negering och satsadverbial förekommer:

inte A men inte heller B
inte bara A utan också B

Motsättningsrelationen (§ 34) gäller här i första hand just negation gentemot icke-negation, icke utökad gentemot utökad referens (*men också*, *utan också*), icke inskränkt gentemot inskränkt referens (*men bara*) eller icke selektiv mot selektiv referens (*men särskilt*).

a) Motsättningen gäller negation mot icke-negation:

Jag mindes *hennes röst*, *men inte hennes ögon* […] (R)
I så måtto har de röster som sagt att man *inte* skulle *bojkotta*, *men väl ignorera*, *folkomröstningen* ändå vunnit en seger. (S)
[…] det här var *inte Champs Elysées utan Gendarmenmarkt* […] (R)

Jfr också § 40 ovan om *utan*.

När det ena ledet är negerat är samordning möjlig, även om negationen uttrycks på annat sätt än med negerande satsadverbial.

Alla flickor men inga pojkar hade anmält sig.
Aldrig här men ofta där förekommer det rasbråk.
Ofta där men aldrig här förekommer det rasbråk.
Överallt i centrum men ingenstans här kan du se sådana där graffiti.
Inga som helst bilar {*men väl/utan bara*} *en massa cyklar* stod parkerade utanför festlokalen.

b) Motsättningen gäller en viss mängd mot en utökad mängd eller ett högre mot ett lägre antal:

Männen, *men också kvinnorna*, lärde sig redan i söndagsskolan att älska och vörda Maria […] (R)
Vi hade *tio knivar men bara åtta gafflar*.

Halvt lexikaliserad är samordningstypen *inte bara* A *utan också* B (där *inte*, *bara*, *också* kan bytas ut mot sina synonymer). Det negerande adverbialet kan här placeras prefokalt också när samordningen står i slutfältet.

Hon hade *inte bara* förstört *sitt eget liv utan också sina anhörigas*. (R)
[…] att du längtar efter mig, *inte bara som make och älskare*, *utan också som den berömde pianisten*. (R)

c) Motsättningen gäller en inskränkning av referensen i förhållande till det som betecknas med det första ledet (och samordningen är därmed ett undantag från den generella principen att samordningsled inte står i inklusionsförhållande till varandra, § 4; jfr Satsadvl § 59):

i somras men bara på helgerna
i skolan men bara i korridorerna
klass 4b men nästan bara flickorna
Vi får associationer *till Dantes Divina Commedia, men bara till första delen* […] (R)

d) Motsättningen gäller en skillnad mellan en helhet och en del därav i fråga om hur betydelsefull delen är i förhållande till helheten i ett visst sammanhang. Delen fokuseras med *särskilt* och dess synonymer (Satsadvl § 61). Resten av satsen gäller alltså i högre grad om det senare ledets (den senare delens) referent än om det förra ledets (helhetens). Samordningen är därmed ett undantag från den generella principen att samordningsled inte står i inklusionsförhållande till varandra, § 4.[1]

Hela kroppen, men framför allt levern, som är hårt ansträngd vid cancer, får stor hjälp av det rena vetegräset. (S)

Nominalfraser som samordnats enligt (a–d) ovan kan reduceras vidare på samma sätt som additivt samordnade nominalfraser (§ 24) om villkoren därför föreligger:

en röd (stol) men inte två blå stolar
en röd stol men inte två blå (stolar)
en stol med raka ben men inte en (stol) med böjda (ben)
en stol med raka (ben) men inte en (stol) med böjda ben
stolen med raka ben men inte den med böjda ben

Adversativt samordnade nominalfraser ger liksom additivt och disjunktivt samordnade fraser vissa problem vid val av pronomen med reflexiv funktion och vid kongruensböjning av predikativet (jfr § 14, 31). Språkbrukare har här olika grammatikalitetsbedömningar och många undviker de konstruktioner som nedan angetts med frågetecken.

Jag men inte Per måste ge {mig/?sig/?oss/} av.
Per men inte jag måste ge {*mig/sig/*oss} av.
Du men inte Margareta måste ge {dig/?sig/?er} av.
Margareta men inte du måste ge {?dig/sig/?er} av.
Per men inte flickorna blev {uttagen/?uttagna} till teaterarbetet.
Köket men inte matsalen blev {målat/?målad/?målade} före jul.

Jag men också Per måste ge {?mig/?sig/oss} av.
Per men också jag måste ge {?mig/?sig/oss} av.
Du men också Margareta måste ge {?dig/?sig/er} av.
Margareta men också du måste ge {?dig/?sig/er} av.
Per men också flickorna blev {?uttagen/uttagna} till teaterarbetet.
Köket men också matsalen blev {?målat/?målad/målade} före jul.

Det senare samordningsledet i en samordning av typ (a)–(d) postponeras ofta varvid valet av reflexivt pronomen och kongruensböjning kontrolleras av det icke postponerade samordningsledet:

Anders har anmält sig till festen *men* {*inte/också*} *Karl*. ≈ Anders men {inte/också} Karl har anmält sig till festen.
Alla flickor måste skynda sig *men särskilt du*.
Alla flickor är begeistrade *men särskilt Stina*. ≈ Alla flickor men särskilt Stina är begeistrad(e).
Inte bara Anders har anmält sig till festen *utan också Karl*. ≈ Inte bara Anders utan också Karl har anmält sig till festen.

[1] Samordningar där det andra ledet som i typ (d) anger en andel om vilken kontexten särskilt gäller är oftare additiva än adversativa (jfr § 5):

Alla flickorna och särskilt min syster ville anmäla sig. ≈ Alla flickorna men särskilt min syster …

§ 43. Ellips i adversativt samordnade satser och verbfraser. Adversativt samordnade satser och verbfraser reduceras enligt ungefär samma regler som vid additiv samordning (§ 25). Se också § 41.

Han ville inte tilldelas en personlig assistent utan (han ville tilldelas) ökade anslag till institutionen i dess helhet.
Lena arbetar teoretiskt men Hans (arbetar) mera empiriskt.
Han brukar inte bli arg utan (han brukar bli) ledsen.
Stina arbetade mycket effektivt men (hon arbetade mycket effektivt) {bara/inte} på förmiddagarna.

ANM. Samordning av nominalfraser och andra satsled enligt § 42 kan också uppfattas som resultat av ellips i adversativt samordnade satser, reducerade i stort sett enligt de generella reglerna för ellips (jfr § 23–25 och kapitel 43 Ellips).

Alla flickor (hade anmält sig) men inga pojkar hade anmält sig.
Alla flickor hade anmält sig men inga pojkar (hade anmält sig).
Överallt i centrum men ingenstans här kan du se sådana där graffiti. ≈ Överallt i centrum (kan du se sådana där graffiti) men ingenstans här kan du se sådana där graffiti.
Han kommer om du betalar men (han kommer) också om han får det där stipendiet.
Han målar tunnan röd men (han målar den röd) bara på utsidan.

§ 44. Korrelativt adverb vid adversativ samordning av satsled. Vid adversativ samordning av primära satsled används *visserligen*, *i och för sig*, *för all del* endast om inte samordningsleden utgör satsbas. Det korrelativa adverbet placeras senast i mittfältet.

Jag *är visserligen hemma men arbetar ändå på min avhandling*.
Jag har *visserligen* bjudit *Stefan men inte Ulrika*.
Jag har *visserligen* bjudit *Stefan men också Ulrika*.

Sådana golv görs inte längre. De är *visserligen eviga men klart olönsamma i initialskedet*, och man trampar lika bra på vinylkopior. (S)
Arco *tappade visserligen* 55 *procent av sin vinst fjärde kvartalet men vände en förlust för hela* 1985 *på* 202 *miljoner dollar till en vinst på* 615 *miljoner dollar i fjol* […] (S)
[…] passiva medlemmar, som *visserligen* sagt sitt *kollektiva, men inte* sitt *individuella* ja till Kyrkans stora budskap. (R)
**Visserligen Stefan men inte Ulrika* har {svarat/jag bjudit}. Jfr: Stefan men inte Ulrika har {svarat/jag bjudit}.
*Jag har bjudit *visserligen Stefan men inte Ulrika*. Jfr: Jag har bjudit Stefan men inte Ulrika.

De korrelativa adverben (utom *för all del*) kan stå som fundament (jfr ovan § 37):

Visserligen är jag *hemma men arbetar ändå på min avhandling.*
Visserligen har jag inte bjudit *Stefan men väl Ulrika.*
Visserligen har jag bjudit *Stefan men också Ulrika.*
**För all del* har jag bjudit *Stefan men också Ulrika.*

Vid samordningar av attribut, objektspredikativ eller infinitivfraser (i satsens slutfält) placeras det korrelativa adverbet (också *låt vara*) på frastypens satsadverbialsplats, dvs. normalt först (efter eventuellt infinitivmärke):

Inte var mina gäster vare sig frusna eller hungriga efter en halvtimmes resa och tre minuters promenad en *visserligen mulen men dock augustivarm* dag. (R)
en *i och för sig hetlevrad men eljest anständig* människa (R)
en våning {*visserligen/i och för sig/låt vara*} *med burspråk men utan balkong*
Vi såg honom {*visserligen/i och för sig/låt vara*} *sorgsen men samtidigt fast besluten att kämpa vidare.*
Han påstod sig *visserligen* ha varit *i Ryssland men aldrig i Moskva.*
Efter att *i och för sig ha gjort vissa misstag men ändå tagit hem stora vinster* drog han sig plötsligt tillbaka från affärerna.

Explanativ samordning § 45

§ 45. Explanativ samordning av huvudsatser. Explanativt samordnas bara huvudsatser och andra meningar. Talaren förklarar det som sägs i den förra satsen med det som sägs i den senare satsen. Den explanativa konjunktionen är i skriftspråk eller formellt talspråk *ty* och i ledigt skriftspråk och talspråk *för*.

a) konsekvens – orsak, handling – skäl

Bilen stannade, ty bensinen hade tagit slut.
Bengt sålde huset, ty han fick bra betalt.
Mormor är alltid hemma, ty hon sitter i rullstol för att hon fått en spricka på en halskota. (S)

Han hade svårt att hitta rätt, för han använde aldrig kartor. (R)
Beställningsarbetena utförs huvudsakligen vintertid ty sommaren är för ruschig. (S)
Han log underfundigt, ty finlandssvenskar är på intet sätt omedvetna om det absurda i finlandssvenska historier. (S)
Mössan bör inte vara för tjock, för då rinner massor med svett ner i ögonen. (S)

b) slutsats – premiss

Uppsatsen är nog färdig, för han lät skriva ut den snyggt i går.
Nu började det visst klia i näsan på henne, för hon både strök och nöp den, tills den blev röd. (R)

Explanativ samordning är asymmetrisk och kan därför heller inte vara flerledad.[1]

Huvudsatsen som inleds av explanativ konjunktion är normalt deklarativ. Men också andra huvudsatser som implicerar faktiska sakförhållanden, t.ex. retoriska frågor, kan utgöra det andra ledet i en explanativ samordning:

Reaktionen är förståelig, för vad faller sig mer naturligt än att ringa efter ambulans. (R)
De står där med sina vapen i frusna händer – vapenlösa, ty vad är ett gevär, en pistol mot en pansarvagn? (R)
Men de vågade inte fortsätta att skriva så där – för vem visste vad de då hade kunnat hitta på? (R)
Det måtte trots allt vara fråga om ett annat Lindhov, ett som inte fanns med i några register och böcker av allmänt intresse, för varför skulle Evert Wallin få telegram om en försenad leverans till en av domänverkets gårdar. (R)
Hon är nog färdig med sin examen, för hör här vad Ann berättade.
De har nog sålt bilen, för såg du inte att de tog tåget till sommarstugan?

Efter en huvudsats som uttrycker en uppmaning används huvudsats inledd av explanativ konjunktion för att motivera varför lyssnaren skall följa uppmaningen eller för att ange talarens skäl till uppmaningen:

Men bestäm Er snart ty detta exklusiva område håller snabbt på att bli slutsålt. (R)
Kom ihåg att visa gästfrihet, ty det har hänt att de som har gjort det har haft änglar till gäster utan att veta om det. (S)
Titta noga, för det kan vara både första och sista gången du får se honom. (R)
Låt bli att läsa det för det är bara strunt. (R)
Skaffa dig en eldig spanjor och känn dig fri, för det är du ju. (R)
Beklaga dig aldrig, för du har ingen aning om hur det går till ute i världen […] (R)
Ta och köp lite aktier till barnen nu, för det har du väl inte tänkt på.

Också andra språkhandlingar än uppmaningar kan motiveras på detta sätt:

Är Lasse färdig, för han sitter inte i sitt rum.

Vem är det som har kommit, för det är väl någon där inne?
Vilka duktiga barn ni har, för jag såg i tidningen att de har fått stipendier båda två.

Explanativ samordning är konvers till konklusiv samordning:

Bilen stannade, för bensinen tog slut. ≈ Bensinen tog slut, så bilen stannade.
Boken är nog färdig, för författaren har åkt på semester. ≈ Författaren har åkt på semester, så boken är nog färdig.

Explanativ samordning kan parafraseras med intill varandra stående satser där den explanativa relationen optionellt anges med satsadverbialet *nämligen* i den senare satsen (Satsadvl § 47):

Bilen stannade. Bensinen tog (nämligen) slut.
Boken är nog färdig. Författaren har (nämligen) åkt på semester.
Är fjärde delen utlånad? Den står (nämligen) inte på sin plats.

Explanativ samordning kan också ersättas med satsfogning där samordningens senare sats motsvaras av kausal bisats:

Bilen stannade eftersom bensinen tog slut.
Boken är nog färdig, eftersom författaren har åkt på semester.

[1] Att ordningen mellan leden i en explanativ samordning ibland kan kastas om innebär inte att samordningen är symmetrisk utan att man har bytt från en betydelse 'A är konsekvensen av B' till en betydelse 'B är en slutsats som kan dras av A':

Bilen stannade, ty bensinen hade tagit slut.
Bensinen hade nog tagit slut, ty bilen stannade.

ANM. Också i de fall då den explanativa samordningen anger slutsats – premiss kan man säga att *ty*, *för* anger orsak, nämligen orsaken till att talaren har den tro som påståendet förutsätter.

Konklusiv samordning § 46

§ 46. Konklusiv samordning av huvudsatser. Konklusivt samordnas bara huvudsatser. Talaren anger med den senare satsen en konsekvens eller en konklusion av det som sägs i den föregående satsen. Den konklusiva konjunktionen är framför allt *så*.[1]

a) orsak – konsekvens, skäl – handling

Bensinen hade tagit slut, så bilen stannade.
Han behövde pengar, så han sålde bilen.
Hon låg i en bred, skön barnvagn och hade bara kort skjorta på sig och solen gassade, så hon blev brunbränd och benen fick sparka fritt. (S)
Men jag gillar de där kakorna, så jag hämtar dem bums. (S)

Svenska län, landskap, kommuner och turistregioner är flitiga utgivare av kataloger och broschyrer, så det kan bli en ganska svåröverskådlig trave för den som vill samla på sig allt. (S)

b) premiss – konklusion

Han lät skriva ut uppsatsen snyggt i går, så den är nog färdig nu.
Hon brydde sig inte om att det var dragigt och fuktigt inomhus, så hon är kanske i alla fall uppväxt i England.

Konklusiv samordning är asymmetrisk och tvåledad.[2]

Huvudsatsen efter det konklusiva *så* behöver inte uttrycka ett påstående. Också andra språkhandlingar som frågor och uppmaningar kan följa på *så* och få sin motivering av det som sägs i den föregående huvudsatsen.

Den ska ju i alla fall byggas förr eller senare, så varför gör du den inte själv? (R)
Det visade sig att Helena var katolik, blev det före kriget när hon gifte sig med prinsen så vilket slags jordfästning skulle de ha? (R)
En datamaskin löser det på en kvart. Så ge oss koden. (R)
Men hon hör till oss. Så släng inte ut henne. (R)
Det blir nog fint väder, så ska vi inte åka ut i skogen?

Konklusiv samordning är ovanlig i formellt och troligen också i neutralt skriftspråk. Den kan parafraseras med intill varandra stående huvudsatser utan förmedlande konjunktion där relationen tydliggörs med ett konklusivt satsadverbial i den senare satsen:

Jans cykel stod där. Han var alltså hemma.

Explanativ samordning är konvers till konklusiv samordning, § 45.

[1] I talspråk kan *så* ersättas med *så att* (jfr Bisatser § 124):

Karls cykel står inte där, *så att* han är nog inte hemma.
Och de synpunkterna var ju så vägande som kom fram här *så att* det är därför vi har fått tänka om […] (T)

Till de konklusiva konjunktionerna kan också räknas den lexikaliserade ordförbindelsen *dvs.* (*det vill säga*) (Konjn, subjn, infm. § 2: e).

[2] Att ordningen ibland kan kastas om mellan leden innebär inte att samordningen är symmetrisk utan att *så* anger relation (b) i stället för (a) ovan:

Bensinen hade tagit slut, så bilen stannade.
Bilen stannade, så bensinen hade nog tagit slut.

Exkluderande samordning § 47

§ 47. Samordning med *utom*, *förutom*. *Utom*, *förutom* är i första hand prepositioner (Prep. § 39: a, Prepfraser § 3: b, Konjn, subjn, infm. § 5 Anm.) men kan också i vissa avseenden användas ungefär som en konjunktion för att samordna nominalfraser, prepositionsfraser eller adverbfraser. Det andra ledet anger då vad som tas undan från en total eller en tom mängd. Att ordet inte är en ordinär preposition visar sig i att den efterföljande nominalfrasen kan stå i nominativ om det led som *utom*-frasen anknyter till är subjekt. Kasus efter *utom* varierar i viss utsträckning mellan olika språkbrukare.

{*Alla*/*Ingen*} *utom jag* hade varit i Minsk. [också: utom mig]
Ingen TV-filmare utom han skulle tillåta sig att så demonstrativt bryta mot vedertagen TV-estetik. (S) [också: utom honom]
Förutom jag och min syster var också kyrkoherden där.
Han kände {*ingen*/*alla*} *utom mig*.
{ingenting/allting} utom vatten
i (hela) Sverige utom i Skåne
i sommar utom på helgerna
{ingenstans/överallt} utom i Bollnäs
{aldrig/alltid} utom i juli
Det långsiktiga målet bör vara att *helt* slopa den statliga skatten *utom för de allra högsta inkomsttagarna*. (S)

Det samordningsled som inleds med *utom* postponeras gärna:

Alla måste ge sig av *utom jag*.
Ingen hade varit i Minsk *utom jag*.
Allt stämde på Klaus Barbie *utom namnet*. (S)

Konstruktionen med *utom* skiljer sig tydligt från reguljär samordning framför allt genom att *utom*-ledet kan lösgöras från platsen efter samordningens första led och i stället placeras som fundament:

Utom jag skulle *Anders och Stina* fara till Minsk. [vanligen: utom mig] Jfr: **Eller jag* skulle *Anders och Stina* fara till Minsk.

Normalt är det det första ledet som kontrollerar val av reflexivt pronomen och kongruensböjning i predikativet:

Alla utom jag måste ge {sig/*mig} av.
Alla utom jag blev {sjuka/*sjuk}.

43 ELLIPS

1 Översikt.

Ellips i nominalfrasen 2–4

2 Ellips av substantiv med föregående korrelat. 3 Ellips av substantiv med efterföljande korrelat. 4 Ellips av efterställt attribut.

Ellips av rektion i prepositionsfras 5

5 Ellips av rektion i prepositionsfras.

Ellips av objekt i verbfras 6–12

Ellips av infinitivfras som objekt 6–9

6 Översikt. 7 Det överordnade verbet framför utelämnad verbfras som objekt. 8 Korrelatets struktur och placering. 9 Den utelämnade verbfrasens struktur och funktion.

10 Ellips av supinumfras som objekt. 11 Ellips av nominal bisats som objekt. 12 Ellips av nominalfras som objekt.

Ellips i sats 13–20

13 Ellips av satskärna i kvesitiv bisats. 14 Ellips av satskärna i kvesitiv huvudsats. 15 Ellips av definit eller expletivt fundament. 16 Ellips av anaforiskt eller expletivt subjekt (som fundament) + finit betydelsesvagt verb. 17 Ellips av finit betydelsesvagt verb efter fundament. 18 Ellips i replik m.m. 19 Ellips vid stegrande, preciserande eller korrigerande tillägg. 20 Ellips i par av parallellt byggda satser med två kontrasterande led.

Lexikaliserade ellipser 21

21 Ellipser och ellipsliknande konstruktioner.

§ 1. Översikt. Ellips innebär att ett led optionellt har utelämnats ur en konstruktion utan att denna fått ändrad betydelse eller (bortsett från utelämningen) ändrad syntaktisk struktur. I många fall kan man välja mellan utelämning och ett pronominellt uttryck.

En konstruktion med utelämnat led måste kunna tolkas, dvs. lyssnaren måste kunna förstå vad som har utelämnats (med den grad av precision som talaren har avsett). Ellipsen kan indelas i tre typer efter vilka ledtrådar lyssnaren har till vad som utelämnats.

a) Vid anaforisk ellips är det utelämnade uttrycket identiskt med ett annat uttryck i texten. Detta andra uttryck (korrelatet) med samma betydelse och ibland med samma referens som det utelämnade står oftast tidigare i texten än det utelämnade uttrycket men kan under vissa omständigheter också komma senare. Exempel (där korrelatet är kursiverat och platsen för utelämningen markerad med Ø):

Han såg en engelsk *film* och jag en fransk Ø.
Jag har ingen *potatis*, så jag måste gå och hämta Ø.
Han bad mig *komma* men jag vill inte Ø.
Hon jämförde den tyska Ø med den franska *boken*.
Om jag kan Ø ska jag *ta ledigt i juni*.

b) Vid deiktisk ellips anger det utelämnade uttrycket något som ger sig ur talsituationen:

Ge mig den gula Ø! [sagt i en situation när ett antal brickor ligger framme varav en är gul och när talaren vill ha just den gula brickan]
Jag vill inte Ø! [sagt i en situation där det är klart vilken handling det är fråga om]
Jag måste gå och hämta Ø. [sagt i en situation där man sett att karotten med potatis är tom]

c) Vid redundansellips har ett led utelämnats därför att det väsentligen har strukturell funktion och inte bidrar med något till betydelsen utöver vad som redan framgår ur återstoden av texten.

Trist att det alltid regnar. Jfr: Det är trist att …
Ska bli trevligt att gå på bio i kväll. Jfr: Det ska bli trevligt …

De ovannämnda tre typerna av grammatisk ellips är sinsemellan oklart avgränsade och indelningen kommer inte att ligga till grund för framställningen nedan.

Ellipserna kommer i det följande att redovisas med utgångspunkt i de syntaktiska enheter inom vilka utelämning sker: nominalfrasen, prepositionsfrasen, verbfrasen och satsen.

Ellips förekommer ofta i parallella uttryck, särskilt i samordnade led. Ellips som är speciell för samordnade fraser och satser redovisas i kapitel 42 Samordning. Här i kapitel 43 Ellips redovisas sådan ellips som förekommer inte bara vid samordning utan också i andra typer av konstruktioner.

De olika slagen av ellips är otillräckligt undersökta. Gränsen är också vag mellan å ena sidan strukturer med grammatisk ellips och å andra sidan icke satsformade meningar vilka kan fungera som självständiga yttranden (se kapitel 39 Icke satsformade meningar) eller subjunktionsfraser och flerledade fraser som semantiskt erinrar om bisatser (se kapitel 26 Subjunktionsfraser och kapitel 27 Flerledade fraser).

Många uttryck som från grammatisk synpunkt kan betraktas som produktivt bildade ellipser av mer komplexa konstruktioner kan vara fullständiga från kom-

munikativ synpunkt. Psykologiskt är de då inte någon sorts kortare manifestationer av mer omfattande språkliga konstruktioner vilka på något sätt har haft mental realitet under formuleringsprocessen. Detta kan exempelvis vara fallet också med de icke satsformade replikerna i replikskiften som det följande (även om de syntaktisk-semantiskt är klart relaterade till den inledande replikens interrogativa huvudsats):

– Vart ska du åka i år? – Till Indien. – När? – I augusti.

ANM. 1. Platser i strukturen kan vara obligatoriskt tomma (underförstådda) under vissa betingelser och redovisas i denna grammatik därför inte som resultat av grammatisk ellips. Särskilda regler beskriver när en viss plats i en viss struktur måste vara tom. Några sådana fall är följande:

Jag behöver en penna att skriva med [-]. [underförstådd rektion i infinitivfras; Inffraser § 24]

Han är äldre än min bror är [-]. [underförstått led i komparativ bisats som motsvarar matrissatsens komparatorled; Bisatser § 106]

de saker han sysslade med [-] [underförstått led med syftning på korrelatet till en relativ bisats; Bisatser § 18]

ANM. 2. Många formord är mer eller mindre redundanta i sina konstruktioner. Det är då ofta omöjligt att avgöra om konstruktionen med eller utan formordet skall anses som den primära.

(den) södra ingången [avsaknad av bestämd artikel; Nomfraser § 5: c]
(en) abonnent kan begära att införande icke sker [avsaknad av obestämd artikel i generisk nominalfras; Nomfraser § 30: 2]
van (vid) att prata [avsaknad av preposition framför infinitivfras; Inffraser § 21]
glad (över) att du kom [avsaknad av preposition framför narrativ bisats; Bisatser § 55]
sova (i) tre timmar [avsaknad av preposition i adverbial för varaktighet; Advl § 104]
den försvann (på) våren 1991 [avsaknad av preposition framför tidfästningsuttryck; Advl § 94: 7c]
han lovade (att) vara närvarande [avsaknad av infinitivmärke; Inffraser § 22]
han sa (att) han vill komma [avsaknad av subjunktion i narrativ bisats; Bisatser § 59]
bilen (som) han körde [avsaknad av subjunktion i relativ bisats; Bisatser § 19]
fastän hon inte (hade) rapporterat något [avsaknad av hjälpverbet *ha* i af-sats och i vissa infinitivfraser; Bisatser § 4, Vbfraser: Allm. § 16]

Se också om närvaro eller frånvaro av *som* i kvesitiva m.fl. bisatser (Bisatser § 2: 2) och om närvaro och frånvaro av *vad* i komparativa bisatser (Bisatser § 109: b–c).

Vissa hjälpverb kan konstrueras direkt med mål- eller utgångspunktsangivelser utan förmedling av ett rörelseverb: *Vart ska du?* (Advl § 50, Mod. hjälpvb § 7 not 1, 10 not 1, 18 not 4, 20 not 1, 26 not 2).

I vissa förbindelser av formord som resulterar i två identiska ljudsekvenser kan eller måste den ena ljudsekvensen utgå (haplologi):

De överlade {om/*om om/om huruvida} de skulle resa till Kanarieöarna.
Han går som (om) han vore sjuk. Jfr: Han går som när han var sjuk.

ANM. 3. Det är ofta svårt att skilja mellan absolut användning av transitiva verb eller av prepositioner och ellips av objekt respektive rektion på grund av deixis eller anafor:

Pappan kokade kaffe i köket och Olle lekte utanför. [ellips: ≈ utanför köket; absolut användning: ≈ utanför huset]

ANM. 4. I vissa fall kan avsaknad av initialt led i en replik förstås som ohörbart uttal av replikens början:

Stack vi. Jfr: S-stack vi. Så stack vi.
Så mycket. Jfr: K-så mycket. Tack så mycket.
Så god. Jfr: V-så god. Var så god.

Ellips i nominalfrasen § 2–4

§ 2. Ellips av substantiv med föregående korrelat. Ett substantiv som är huvudord i en nominalfras och som inte står först i denna kan utelämnas om det är identiskt med ett substantiviskt huvudord i en tidigare nominalfras i samma sats eller i en föregående sats:

Han jämförde en tysk *bok* med en {fransk/likadan/annan} Ø.
Han jämförde tyska *böcker* med franska Ø.

Han köpte två *böcker*. Hon köpte {tre/många} Ø.
Han köpte ett helt kilo *godis*. Hon köpte {ett hekto/bara lite} Ø.

Hon tyckte att den tyska *boken* var bättre än den franska Ø.
Han ville ha den hitre *boken*, inte den bortre Ø.

Vill du ha den här *boken* eller {den där/den här} Ø?

Yvonnes *bok* var dyrare än {min/Bengts} Ø.
Där låg bara en *poesibok* från i fjol under en Ø från i förfjol.
Den där *boken* av Strindberg är inte alls så bra som den här Ø av Delblanc.

Hon föredrar faktiskt en spännande *bok* framför en Ø om kärlek.

Men varför är då hans egen *klocka* borta, ersatt med en annan? (R)
[…] ge mig en *sup* va, en liten. (R)
Och deras *mamma*, tänkte hon, är mycket värre än min. (R)
Anna berättade att hon drömt om en *begravning*, inte alls som mammas. (R)

Om det substantiviska huvudordet står först i nominalfrasen får det inte utelämnas:[1]

Anders sålde *boken* av Strindberg men behöll {en/*Ø} av Heidenstam.
Anders sålde *böckerna* av Strindberg men behöll {den/*Ø} av Heidenstam.

Tillsammans med substantivet kan också ett deskriptivt attribut utelämnas, om det är identiskt med motsvarande attribut i den tidigare nominalfrasen och om den reducerade nominalfrasen fortfarande företräds av minst ett framförställt attribut:

Ulf fick det bästa *ungerska vinet* och Lars fick det sämsta Ø.
Ulf fick en dyr *tröja från Island*, medan Lars fick en billig Ø.
Jag fick en *intressant bok* om Bach. Hon fick en Ø om den unge Lenin.

Det är bästa *delen av ladan*, ja den enda beboeliga. (R)
De hoppades att det skulle vara lättare att skaffa sig en kollektiv *profil utåt* än en egen. (R)
Leo […] höll upp en *nyckelknippa med ledigt 75 nycklar på*. Verner hade en likadan. (R)

Om kontrasten vilar på ett efterställt deskriptivt attribut och om endast ett eljest obetonat pronominellt attribut återstår framför platsen för det utelämnade substantivet, får pronomenet betoning:

Åsa fick en *bok* från i fjol och Lars fick ˈen Ø från i ˈår.
Åsa fick två *böcker* från i fjol och ˈtre Ø från i ˈår.
En *zon* med subtropiskt och en med alldeles kolossalt tropiskt klimat. (R) [ellips också i det första ledets prepositionsattribut (§ 3), jfr: en zon med subtropiskt (klimat) och en (zon) med tropiskt klimat]

Så länge det kvarlämnade framförställda attributet entydigt visar numerus och species hos sin nominalfras kan substantivet i denna utelämnas även om dess numerus och species avviker från korrelatets:

Bo läste den tyska *boken*, medan Britt tog sig igenom en fransk Ø.
Bo läste en tysk *bok*, medan Britt tog sig igenom den franska Ø.
Bo läste Pers *böcker*, medan Britt tog sig igenom din Ø.
Bo läste Annas *bok*, medan Britt tog sig igenom mina Ø.
Bo läste de tyska *böckerna*, medan Britt tog sig igenom en fransk Ø.
Han avslutade inte *meningen* utan började på en annan. (R)
Nästa *sidenrulle* är i lika gott skick som den första. (R)
Men Walter köpte ingen ny *cello*, han fortsatte att spela på den gamla. (R)
Det finns ju andra *orter* att semestra på än den här. (R)
Han hade dekorerat två andra *tröjor* också, en med KAWASAKI och en med JAP, speedwaymärket. (R)
Han sträckte ut *handen* och lade den över min. (R)
[…] en *parallell* som är intressant just därför att den är den enda. (R)

Korrelatets nominalfras kan stå i en föregående sats (vanligen den närmast föregående) eller i samma sats som ellipsens nominalfras:

Har hon en grön *kavaj*? Jag skall i alla fall köpa mig en röd Ø.
Hon har en grön *kavaj* och han skall köpa sig en röd Ø.
Om hon har en grön *kavaj* kan inte du komma i en röd Ø.
Han kom där i sin röda *kavaj* fastän han visste att hon skulle ha en grön Ø.
Den gröna *kavajen* hängde bakom den röda Ø, tror jag.
Hemma har jag en grå *katt*. Det är den enda Ø i kvarteret, tror jag. Men i morse såg jag en ny svart Ø springa över tomten.
Farbrorn […] drog ut en bunt *böcker* ur en hylla. Han bläddrade i bunten och drog fram en med Hammarskjölds bild på utsidan. (R)

Elena provade flera *klänningar*, och Ardis valde en med slät, figursydd överdel av jersey […] (R)

Vanligen är korrelatets nominalfras och den elliptiska nominalfrasen parallellt byggda, och de särskiljande attributen är av samma slag:

Vi läste den tyska *boken* efter den franska Ø. [Framförställda deskriptiva attribut särskiljer.]
Vi läste en *bok* om indianer efter en Ø om hästar. [De efterställda attributen särskiljer.]
Vi läste en tysk *bok* om indianer och sedan en fransk Ø om hästar. [Både framförställda och efterställda attribut särskiljer.]

Det förekommer dock också att ett framförställt attribut i korrelatets nominalfras kontrasterar mot ett efterställt attribut i den elliptiska nominalfrasen och enstaka gånger också tvärtom:

Han ville ha både en spännande *bok* och en Ø om kärlek.
Han vill hellre ha en *cykel* med åtta växlar än en treväxlad Ø.

Ett substantiv som inte står först i sin nominalfras kan också utelämnas om referenten är deiktiskt given i sammanhanget:

Kan jag få en av de där gula Ø.
Det där är väl ingenting. Hemma har jag en så här stor Ø.

Jfr också Samordn. § 24.

[1] Om ett substantiv står först i sin nominalfras och alltså saknar särskiljande framförställt attribut men eljest uppfyller villkoren för utelämning, kan följande reduktionsmöjligheter väljas:

Om substantivet står i bestämd form framför särskiljande efterställt attribut kan det ersättas med det betonade *den*. Pronomenet är då inte koreferentiellt med korrelatet utan anger bara en referent av samma typ som detta (intensionell anafor; jfr Pron. § 31 not 1, 47).

Bo köpte *boken* från i fjol men Per ville ha {*Ø/den} från i år.
Han studerar *sillarna* i Östersjön fastän {*Ø/de} i Nordsjön egentligen är intressantare.
Häromdagen hade han sagt att han tyckte att *ruggborrarna* från Halle var hållbarare än de från Tyringen […] (R)

Om substantivet står i obestämd form framför ett särskiljande efterställt attribut kan det ersättas (i varje fall i skriftspråk) av *sådan*:

böcker från i fjol, jämförda med sådana från i år
malm från Sverige men också sådan från Tyskland
[…] och högsta värde i den världen hade *skönheten*, bara skönhet, men inte någon naturlig sådan utan en skönhet tillkommen helt på konstlad väg. (R)

Om komparativa subjunktionsfraser av nedanstående typ se Subjnfraser § 4: a:

Han har fler *böcker* av Strindberg än {Ø/böcker} av Heidenstam.
Han har lika många *böcker* av Strindberg som {Ø/böcker} av Heidenstam.

Om användning av *en* på det substantiviska huvudordets plats (t.ex. *en stor en*) se Nomfraser § 28.

ANM. 1. Ellips av substantiviskt huvudord är vagt avgränsad mot nominalfras där substantiviskt huvudord saknas av andra skäl (Nomfraser § 26):

Jag såg *ingen* där. Det satt *inga* där när jag kom. Jag såg *inget*. Har du pratat med de *konservativa*? Hon gillar *blått*.

ANM. 2. Om nominalfraser som består av ett possessivt led se Nomfraser § 81 not 2, 82, Pron. § 24:

Den där cykeln är {*Olofssons/min*}.
Olofssons var här i går.

§ 3. Ellips av substantiv med efterföljande korrelat. Ett substantiviskt huvudord kan utelämnas i en nominalfras[1] när det är identiskt med ett senare substantiv i samma sats, förutsatt att de båda nominalfraserna är semantiskt parallella och att framförställt attribut kvarstår framför platsen för det utelämnade substantivet.[2]

Han jämförde den tyska Ø med den franska *boken*.
Jag föredrar tyska Ø framför franska *böcker*.
Om du tar den tyska Ø så tar jag den franska *boken*.
Han köpte en tysk Ø i stället för en fransk *bok*.
Vi bytte ut tyska Ø mot franska *böcker*.

Utelämningen förekommer knappast i subjekt eller fundament:

?Sedan skulle en fransk Ø ersätta en tysk *lärobok*.
?För mig är en fransk Ø mera svårläst än en tysk *bok*.
*En fransk Ø vill jag gärna ha i stället för en tysk *bok*.
*En fransk Ø läste han vida hellre än en tysk *bok*.

Utelämningen är inte heller näraliggande i en nominalfras som utöver det framförställda attributet har efterställt särskiljande attribut:

?Han jämförde den tyska Ø från i fjol med den franska *boken* från i år.

Ellips av substantiv med efterföljande korrelat är särskilt vanlig i det led som anger förgrundskomparanden i en komparativ subjunktionsfras eller bisats (Subjnfraser § 2–15, Bisatser § 106–112):

Han träffade indonesiska Ø oftare än thailändska *diplomater*.
Per vill hellre ha en tysk Ø än en fransk *bok*.
Han träffade de engelska Ø oftare än han träffade de danska *medarbetarna*.

Jfr också Samordn. § 24.

[1] Också efterledet i ett sammansatt substantiv kan utelämnas när det är identiskt med ett efterled i ett senare substantiv förutsatt att de båda substantiven är semantiskt parallella i satsen. Ellips av detta slag förekommer dock knappast i ett subjekt eller ett fundament. Också

i övrigt finns det restriktioner som ännu är otillräckligt kända. Olika språkbrukare har också olika toleransnivå i förhållande till dessa ellipskonstruktioner.

Professorn intresserade sig mera för 80- än för 90-*talet*.
Även om de jämfört med honom var latoxar och bier- i stället för sherry*drickare*. (R)

[2] Marginellt förekommer det att en elliptisk nominalfras har sitt korrelat i en senare överordnad sats (eller i dennas underordnade sats) (jfr § 8):

Eftersom jag redan hade sett den nya Ø, undrade jag om han ville ge mig den gamla *boken*.

Vanligen saknas ett substantiv som huvudord i en nominalfras med partitivt attribut, om substantivet skulle ha varit identiskt med huvudordet i det partitiva attributets nominalfras (Nomfraser § 61):

någon av tidningarna [jfr: ?någon tidning av tidningarna]
tre av mina rosor [jfr: ?tre rosor av mina rosor]
det största av husen [jfr: ?det största huset av husen]

§ 4. Ellips av efterställt attribut. I semantiskt parallella nominalfraser kan ett efterställt attribut i den förra nominalfrasen utelämnas, om det är identiskt med ett efterställt attribut i den senare:[1]

Jag vill hellre tillfredsställa majoriteten Ø än minoriteten *av väljarna*.
Man betonade naturligtvis fördelarna Ø framför nackdelarna *med de förslag han lade fram*.
Nu ska vi jämföra herr Ø med fru *Nilsson*.
Han berömde din ambition Ø snarare än din förmåga *att vända utvecklingen*. [Tolkning som icke-ellips är också möjlig.]
Jag känner fler kvinnor Ø än män *som röker*. [Tolkning som icke-ellips är också möjlig.]

Ellipsen kan knappast ske i ett led som är subjekt eller fundament:

?I så fall ska majoriteten Ø hellre tillgodoses än minoriteten *av väljarna*.
?Majoriteten Ø bör vi hellre tillgodose än minoriteten *av väljarna*.

Utelämning av efterställt attribut i den senare nominalfrasen är inte så naturlig, dvs. den senare nominalfrasen tolkas gärna som om ingen utelämning skett där:

Han berömde din ambition att vända utvecklingen snarare än din förmåga {att göra det/?Ø}.
Jag känner fler kvinnor som röker än män {som gör det/?Ø}.

Jfr också Samordn. § 24.

[1] Till skillnad från efterställda attribut kan ett framförställt attribut inte utelämnas vare sig ett identiskt attribut står i en efterföljande eller en föregående nominalfras. Följande satser är alltså inte parafraser av *vi jämförde de italienska männen med de italienska kvinnorna*:

Vi jämförde de italienska männen med kvinnorna.
Vi jämförde männen med de italienska kvinnorna.

Ellips av rektion i prepositionsfras §5

§ 5. Ellips av rektion i prepositionsfras. En nominalfras som rektion kan i vissa fall utelämnas om den är identisk med en tidigare nominalfras. I de allra flesta fall har de båda nominalfraserna samma referens. Prepositionen framför den utelämnade rektionen är normalt betonad. Om den kontrasterar mot en annan preposition i kontexten är båda prepositionerna betonade.

Hvudbyggnaden är gulmålad och ˈframför Ø står två väldiga lindar.
Han satte alltid sin motorcykel ˈbakom *huset*, när hon hade satt sin bil ˈframför Ø.
Han var där ˈföre *jul* och jag kom dit ˈefter Ø.

Mindre vanligt är det med ellips av en rektion som är identisk med rektionen i en senare prepositionsfras:

Han satte alltid sin motorcykel ˈbakom Ø, om hon hade satt sin bil ˈframför *huset*.
Han var där ˈföre Ø och jag kom dit ˈefter *jul*.

Ellips av rektion förekommer särskilt vid prepositioner med en tydlig egenbetydelse och som kontrasterar mot minst en annan preposition med likartad betydelse.[1] Vanlig är därför ellips vid prepositioner som *framför*, *bakom*, *hitom*, *bortom*, *innanför*, *utanför*, *ovanför*, *nedanför*, *över*, *under*. Inte sällan kontrasterar prepositionerna i sådana par med varandra i en mening där den enas rektion utelämnats.

De flesta valde att gå med hundarna runt *mossen*. Edvard gick i stället rakt över Ø.
I kyldisken hittar vi juice där prislappen plötsligt står ovanför *varan* i stället för under. (S)
[…] strumpor har hon inga ovanom *knäet* och faktiskt inte nedanför heller […] (R)

Vid rumsprepositioner med ellips behöver dock inte alltid kontrasten vara särskilt tydlig:

Praktfullast var en spegel som […] hade ram med *förgyllning* som såg snidad ut. Ett hörn som stötts vid transporten för länge sen visade emellertid att det var gips under. (R)
I köket åt man kall *filbunke*, klippte dill över. (R)
[…] *flaket på lastvagnen* var ännu vått. Johan torkade av det med en tomsäck och la sen en filt tvärs över, som vi kunde sitta på. (R)
Bengtas soffa stod vid innerväggen mot backen. Det avlyftade locket lutade bredvid. (R)

Också vid andra prepositioner än rumsliga är ellips möjlig om prepositionerna grupperar sig i betydelsemässiga motsatspar som t.ex. *efter – före*, *med – utan*, *för – emot*:

Han tänkte göra det under *påsken*, fastän det kunde ha väntat till efter Ø.
Jag arbetade utan *hörselskydd* och hon arbetade med Ø.
Då var han emot *långtidsplanen*, men nu är han för Ø.

Här var radion med *sin tid*. Bättre är det när den är före. (S)
I morron ska vi på kaffe hos Johanssons, före *slakten*. Ja, vi brukar ta det före där, frun har lite svårt med aptiten efter. (R)
Hon hade två par *glasögon* […], mestadels arbetade hon utan. (R)
Moderaterna, folkpartiet och socialdemokraterna sa ja till *förslaget*. Vpk, centern och miljöpartiet röstade emot. (S)

Trots avsaknad av kontrastbetydelse medger *till* i betydelsen 'i tillägg till' ellips av rektionen:

Vi fick *pannkaka* och så gav hon oss sylt till Ø.

Vissa prepositioner, t.ex. *till*, *mot*, *från*, *inom*, *vid*, *tack vare*, *trots*, tar ogärna eller inte alls ellips, fastän de kan kontrasteras mot en annan preposition:[2]

Han körde barnen till *skolan* och hon körde dem från {den/?Ø}.
Nisse körde Saaben mot *parkeringsplatsen*. Då var redan Volvon på väg ifrån {den/*Ø}.
Ångbåten avlägsnade sig från *kajen*. I samma ögonblick rodde hon ekan mot {den/*Ø}.
Hon går till kyrkan tack vare *prästens förkunnelse*, och han går dit trots {den/*Ø}.

Också deiktiskt betingad utelämning förekommer (som alternativ till definit pronomen), vanligtvis vid prepositioner med rumsbetydelse:

Lägg ryggsäcken under Ø. [I en situation där det är klart vad ryggsäcken ska läggas under.]
Ska du inte ha lite sylt till Ø? [I en situation där det är klart vad som ska kompletteras med sylten, t.ex. frukostflingorna.]

Om obligatoriskt underförstådd rektion i vissa syntaktiska konstruktioner se t.ex. Inffraser § 24: *svår att skära med*, Flerl. fraser § 5–8: *en kaka med russin i*.[3]

[1] I objektliknande bundna adverbial är ellips av rektionen normalt inte möjlig eftersom prepositionen här ofta har en alltför vag egenbetydelse. Om det föreligger en klar kontrast mellan prepositionerna i två prepositionsfraser med identiska rektioner, kan dock rektionen vara utelämnad i den ena, vanligtvis den tidigare, prepositionsfrasen.

Jag hade något viktigt att berätta för *min syster* och därför letade jag efter {henne/*Ø}.
Han oroar sig alltid för *sin mor*, men ändå brukar han gräla våldsamt med {henne/*Ø}.
Hon pratade alltid om *dessa förhållanden* och för det mesta klagade hon över {dem/*Ø}.

Jag talar hellre om Ø än med *biskopar*. Jag talar hellre om *biskopar* än med {dem/?Ø}.
Jag föredrar att låna till Ø framför att låna av *mina kamrater*. Jag föredrar att låna till *mina kamrater* framför att låna av {dem/*Ø}.

[2] När rektionen efter en preposition utelämnas har normalt prepositionen starkare betoning. I vissa fall föredras då en semantiskt och fonetiskt fylligare prepositionsvariant än en kortare preposition (med mer allmän betydelse).

Bakom granarna skymtade vi *stugan* och en stor syrenbuske {*vid/intill/bredvid}.

Vid prepositionerna *i* och *på* kan dock rektionen vara utelämnad:

Vi tog emot *lådan* men varken du eller jag visste vad de hade lagt för någonting {i/inuti}.
Hon skyfflade ut *jorden* och så lade han ett lager barkmull {på/ovanpå}

[3] Om satsens aktion gäller en del av subjektets eller objektets referent som anges med ett rumsadverbial utelämnas rumsadverbialets rektion. I dessa fall används endast de längre formerna av prepositionerna (Prep. § 29).

Skålen var smutsig {utanpå/ovanpå} {Ø/*sig/*den}.
Jag undrar hur *asken* ser ut inuti {Ø/*sig/*den}.
Färdigpackad mat slängs in i mikrougn, och spottas ut efter två minuter, het inuti men ännu kall utanpå, en bakvänd glace au four. (R)
Han tvättade *skålen* {utanpå/ovanpå/inuti} {Ø/*den}.

Jämför också konstruktioner med isolerad preposition av typen *en säck med papper i* där prepositionen är isolerad (Prepfraser § 10: f).

ANM. Gränsen mellan preposition med rektion som saknas på grund av grammatisk ellips och absolut användning av prepositionen är ofta oklar. När en preposition ensam används som adverbial utan att den är isolerad (Prep. § 35, Prepfraser § 10; Advl § 32) och utan att tydlig anaforiskt eller deiktiskt betingad ellips föreligger, redovisas den i denna grammatik som absolut använd (Prep. § 34, Prepfraser § 12, Advl § 8).

Ellips av objekt i verbfras § 6–12

Ellips av infinitivfras som objekt § 6–9

§ 6. Översikt. En infinitivfras som är underordnad ett verb kan ibland utelämnas om den är identisk (så när som på verbets böjningsform) med en annan verbfras (korrelatet) i det föregående. Alternativt kan korrelatet åsyftas med *göra* (*det*) eller med *det* (Vbfraser: Allm. § 10).

Jag vill egentligen *delta i tävlingen*, men jag vet inte om jag vågar {Ø/göra det/det}.
– *Kom till mig!* – Jag kan inte Ø. – Du måste Ø.
– Du får *åka på konferensen* om du vill Ø, och jag tycker nog att du borde Ø. – Men jag behöver inte Ø?
– Kan jag inte *bli här?* – Du får Ø, men du ska nog helst inte Ø.
Nu *ser* den *ut* som den ska Ø.

Hon *gick* inte *till sängs*. Hon kunde inte. (R)
[…] de *finner sig i krisåtgärderna*. De vet att de måste, i grund och botten är de förnuftiga. (R)
Gå inte *dit*, Maria, du får inte, stanna där du är! (R)

Om infinitivfrasen står i en sats som är underordnad den sats där korrelatet står, kan den utelämnas också när infinitivfrasen föregår sitt korrelat.

Eftersom du så gärna vill Ø, får du väl *följa med*.

En infinitivfras kan utelämnas också om aktionen är deiktiskt given i situationen:

Vågar du Ø?
Jag ska försöka Ø.
Tack, men jag orkar inte Ø.

ANM. Bundet predikativ vid *vara*, *bli* erinrar ofta om infinitivfras som bunden bestämning till ett hjälpverb. Trots detta förekommer ellips av predikativ bara sällan. I stället används pronomenet *det*:

Han är *glad* när jag är {*Ø/det}.
Han blev *fänrik* när jag blev {*Ø/det}.

§ 7. Det överordnade verbet framför utelämnad verbfras som objekt. En underordnad infinitivfras kan inte utelämnas efter verb som obligatoriskt kräver infinitivmärke vid en underordnad verbfras.[1] Utelämning är däremot möjlig efter följande typer av verb:

a) Vissa hjälpverb:

Borde jag *läsa*? Jag tror inte att jag kan Ø. Jfr: *Borde jag läsa? Jag tror inte att han kommer (att).
Han vill *bli färdig* men jag tror inte han lyckas Ø. Jfr: *Han vill åka på stipendium till Frankrike men efter detta tycker jag inte att han förtjänar (att).
Pelle önskar inte *bli förflyttad*. Björn vill däremot gärna Ø. Jfr: *Pelle kommer inte att bli deprimerad. Björn tenderar däremot (att).
Han kan nog *hoppa därifrån* men han vill aldrig försöka Ø. Jfr: *Jag måste hoppa därifrån, fastän jag avskyr (att).
Det har *regnat* hela dagen, men nu tror jag att det har slutat Ø.
Det har *regnat* hela dagen och jag tror att det fortsätter Ø.
Det *regnade* i morse och nu har det visst börjat Ø igen.

Vid hjälpverbet *skola* utelämnas infinitivfrasen inte så ofta. När grammatisk ellips tillämpas, uttrycker satsen ofta ett löfte.

– *Gör* nu *färdigt ditt examensarbete*! – Ja, jag ska Ø, men inte nu. Jfr: *Jag tänker (att) Ø i morgon.
– Det en människa vill hålla för sig själv, det ska man inte forska i. – Jag ska inte. (R)

Ellips förekommer inte efter de epistemiska hjälpverben (Mod. hjälpvb § 2) samt efter vissa andra subjektsautonoma hjälpverb (jfr Vb § 8):

Olle har inte lovat att *skriva referatet*, men Sten säger att han {lär/torde/verkar} {göra det/*Ø} ändå.
Jag tror inte längre att dollarn kommer att *stiga*, även om den länge har hotat {(att) göra det/*Ø}.
Jag tänker inte *fara dit* i morgon men annars brukar jag {göra det/*Ø} varje dag.

Hon hade inte planerat att *träffa honom* men hon råkade ändå {göra det/*Ø} häromdagen.

Vissa verb som *få*, *kunna*, *måste*, *böra* kan vara antingen epistemiska eller icke-epistemiska. Endast om verbet har icke-epistemisk betydelse kan en följande infinitivfras utelämnas (jfr Inffraser § 8, Vbfraser: Allm. § 21).[2]

Olle har inte lovat att *skriva referatet*, men Sten säger att han {måste/kan/borde} {Ø/göra det}.

Efter vissa subjektsorienterade hjälpverb med oklar hjälpverbsstatus förekommer inte heller ellips. Sådana verb är t.ex. *avse*, *besluta*, *förtjäna*, *glömma*, *låta* (i *låta bygga* etc.), *söka*, *tänka*, *ämna*, *önska*.

b) Vissa lexikaliserade förbindelser (bestående av verb + nominalfras, participfras eller prepositionsfras) med infinitivfras, eventuellt föregången av preposition, som möjlig bestämning. Om infinitivfrasen utelämnas kan inte prepositionen stå kvar.

Du får gärna *spela på hästar*, om du bara har {råd/möjlighet} {Ø/(till) att göra det}.
Om du inte vill *klippa gräset* blir jag tvungen {Ø/(till) att göra det}.
Hon började aldrig att *spela golf* men hon var faktiskt på god väg {Ø/(till) att göra det}.
Jag vill gärna *träffa henne*, men jag vet inte om jag kommer mig för {Ø/att göra det}.
Jag *föll för honom* för att jag inte fick lov. (R)
Ungarna fick *vara ute* så länge de hade lust den här natten. (R)
[…] om de verkligen tänker *starta ett kärnvapenkrig*. Det är nu de har sin chans. (R)
Jag ska *göra det* när jag känner att det är dags {Ø/att göra det}.

Vid vissa andra sådana lexikaliserade förbindelser är emellertid ellips omöjlig eller ovanlig:

Han började aldrig *läsa fysik*, men han stod i begrepp {att göra det/*Ø} när kriget kom.
Han vill gärna *läsa fysik*, men han har ont om pengar och blir nog aldrig i stånd {att göra det/*Ø}.

c) Vid ett fåtal verb som konstrueras med indirekt objekt och optionellt *att*-lös infinitivfras som direkt objekt kan infinitivfrasen utelämnas. Hit hör t.ex. *erbjuda sig*, *förbjuda ngn*, *lova ngn*, *tillåta ngn*, *åta sig*.

Vi ville *fara till stan* men han förbjöd oss {Ø/(att) göra det}.
Jaja, jag ska *titta till pojken*, jag lovar dig {Ø/(att) göra det}.
Jag vågar inte *klättra upp*, men min bror har erbjudit sig {Ø/(att) göra det}.

Jämför andra bitransitiva verb där utelämning inte är möjlig:

Jag hade lust att *resa till Kina*, men han ville inte rekommendera mig {att göra det/*Ø}.
Jag *åker till Kina* även om du vägrar mig {att göra det/*Ø}.

[1] Ibland kan ett verb som annars tar infinitivfras med obligatoriskt infinitivmärke användas absolut:

Han fick erbjudandet att spela men han avböjde {Ø/*att}. Jfr: … men han sa nej.

Jfr också (b) och (c) ovan.

[2] Olika språkbrukare har olika tolerans för ellips efter hjälpverb. Alla accepterar t.ex. inte följande exempel som helt naturligt:

Får man *ha vilka* […] *staket som helst* […]? Ja, man får. (S)

Toleransen för ellips efter olika hjälpverb håller kanske på att bli större.

§ 8. Korrelatets struktur och placering. Utelämning av infinitivfras är antagligen vanligast om också korrelatet är en infinitivfras, men ellipsen är möjlig även med en finit fras eller en supinumfras som korrelat:

Jag vill *ringa till henne* men jag vet inte om jag kan {Ø/göra det}.
Jag kan inte *fara dit nu*, men jag skulle vilja {Ø/göra det}.
Ring till henne, du som vågar {Ø/göra det}.
Han *ringde till henne* fastän han egentligen inte ville {Ø/göra det}.
Nu har jag *ringt till henne*, fast jag inte trodde att jag vågade {Ø/göra det}.
Kom tillbaks om du törs. (R)
Därför *gör* dom som dom vill. (R)
Ludvig *lyssnade* allt vad han orkade. (R)
Jag hade *kämpat emot* så mycket jag kunde. (R)

Korrelat och utelämnat led står vanligen i var sin sats i en satsfogning:

Om du vill *ringa nu*, så får du {Ø/göra det}.
Du kan *ringa nu*, om du vill {Ø/göra det}.
Hon kan *ringa nu*, men hon vill inte {Ø/göra det}.
Hon kan *tävla nu* och jag tror att hon vill {Ø/göra det} också.

Korrelatet och det utelämnade ledet kan också stå i var sin självständig sats, t.ex. i en sekvens av två repliker:

– Kan inte någon *gå ut och se efter*? – Nej, jag vågar inte {Ø/göra det}.
Du kan väl *gå och handla*. Jag själv hinner inte {Ø/göra det} nu.
[…] man vill inte *säga emot nåt så vackert*. Men man måste. (R)
[…] jag ville inte *höra vad hon tänkte säga*, jag orkade inte. (R)

Korrelatet står normalt tidigare än den utelämnade infinitivfrasen. Ordningen är obligatorisk när korrelat och ellips står i skilda huvudsatser. Om infinitivfrasen står i en sats som är underordnad den där korrelatet står, kan utelämning förekomma också när korrelatets sats står senare.

Eftersom jag inte behöver {Ø/göra det}, så kommer jag nog inte heller att *delta i tävlingen*.

Eftersom jag inte behöver {Ø/göra det}, så är det inte heller sannolikt att jag kommer att *delta i tävlingen*.
Alla som vågar {Ø/göra det} får *dansa med värdinnan*.
Eftersom jag var den enda som orkade {Ø/göra det}, *bar* jag *sandsäckar hela kvällen*.

§ 9. Den utelämnade verbfrasens struktur och funktion. Utelämningen av infinitivfras gäller en komplett inre verbfras, dvs. verb med eventuellt partikeladverbial och/eller eventuella bundna bestämningar, som (så när som på verbets form, § 8) är identisk med en verbfras i en annan sats.

Han vill inte *träffa Karin* i dag, men han måste {Ø/göra det} någon gång i den här veckan.
*Han ville träffa Karin, men han måste {Ø/göra det} Marie.

En infinitivfras i en bisats som är fritt adverbial i sin överordnade sats eller ingår i dess subjekt kan utelämnas om den är identisk med den överordnade satsens verbfras:

Dansa med mig om du vågar {Ø/göra det}.
Alla som vågar {Ø/göra det} får *dansa balett*. Alla får *dansa balett* som vågar {Ø/göra det}.

Om däremot bisatsen med infinitivfrasen är ett bundet led i den överordnade satsens verbfras, kan infinitivfrasen inte utelämnas med den överordnade satsens verbfras som korrelat (eftersom den inte kan vara identisk med ett led där den själv ingår):[1]

Han *frågade* om jag ville {fråga/*Ø}.
Arne tänker *berätta* att jag ska {berätta/*Ø}.
Han vågade inte *dansa med de flickor som jag ville* {*dansa med*/*Ø (*med*)}.
Han ville inte träffa *de personer som jag måste* {*träffa*/*Ø}.

[1] I komparativa bisatser kan dock ellips av infinitivfras förekomma trots att satsen ingår i den överordnade satsens inre verbfras:

Han *drack* mer *sprit* än han borde {Ø/dricka/göra/*göra det}.
Jag *målade* så många *tavlor* som jag kunde {Ø/måla/göra/*göra det} under den korta tid som stod till buds.

Korrelatlösa relativa bisatser och bundna generaliserande bisatser kan förete ellips även när de ingår i den överordnade satsens inre verbfras. Utelämningen är vanligast efter verbet *vilja*.

Han *säger vad han* {*vill/kan/behöver/vågar*} (*säga*).
Han *avskedade vem han* {*ville/?kunde*} (*avskeda*).

§ 10. Ellips av supinumfras som objekt. Supinumfraser kan inte utelämnas så lätt som infinitivfraser:[1]

Han tänker *delta* i år, men jag tror inte han har {gjort det/?Ø} förut.

I stället kan ofta *göra* (*det*) eller bara *det* efter hjälpverbet *ha* syfta på en verbfras som korrelat (Vbfraser: Allm. § 10):

I år tänker han *delta* men det tror jag inte han har {Ø/gjort} förut.
– Har någon *läst den här boken?* – Det har jag {Ø/gjort}.
Han tänker *läsa fler böcker* i år än han har {Ø/gjort} i hela sitt tidigare liv, säger han.

Möjligen är ellips av supinumfras på frammarsch (jfr också § 12), dvs. man hör allt oftare (särskilt efter kontrastbetonat subjekt):

– Har ingen *läst den här boken?* – Jo, jag har Ø.

[1] Hjälpverbet *ha* är subjektsautonomt. Jämför hur epistemiska och andra subjektsautonoma hjälpverb med infinitivfras (§ 7) ogärna medger utelämning av underordnad verbfras.

§ 11. Ellips av nominal bisats som objekt. Utelämning av nominal bisats som objekt är möjlig i åtminstone två fall:

a) Vid verbet *vilja* kan en objektssats utelämnas med en annan sats (eller dess kärna) som korrelat:

Den blir din då, eftersom du så gärna vill {Ø/det/att den blir din}.
Eftersom han så gärna vill {Ø/att jag ska komma}, så *ska jag komma nästa söndag.*
Jag kan hämta åt dig om du vill. (R)

b) Narrativa och interrogativa bisatser som är objekt till verb som anger kognitiva eller kommunikativa aktioner kan utelämnas. Utelämningen sker t.ex. i en omedelbar kommentar till egen utsaga eller i en omedelbart följande replik. I båda fallen återfinns då vanligen också det överordnade verbet i den föregående (stödjande) kontexten. Villkoren för denna ellips är ofullständigt kända.

Hon förstod inte *varför det hade blivit så här*. Han kunde inte heller förstå Ø.
– *När kommer hon tillbaka?* Jag tror att allihop undrar Ø.
– Sven anser att *klasskampen måste gå vidare*. – Anser han Ø?
– *Det är slut nu*. Fattar du Ø? – Jag fattar Ø.
– *Han var inte klok*. Minns du Ø? – Jag minns Ø.
Han kommer inte hit. Och ändå lovade han Ø.
Hur blir det i jul? Det är framför allt dina föräldrar som frågar Ø.

Utelämningen är särskilt vanlig vid verben *veta*, *tro*, *tycka*:

[…] jag vet inte *vad jag borde ha gjort*. Jo, jag vet. (R)
– *Är Persson tillbaka?* – Jag vet inte Ø, men jag tror att Arne Bergström vet Ø.
[…] jag tror inte att *elefanter bara skulle stå där rakt upp och ner och låta sig slaktas*. Tror du? (R)
Det var väl *bra att jag lade mej i vad hon gjorde*. Tycker du inte? (R)

– *Så grann hon var*! – Tycker du? (R)
– Ja, *då skulle bergis Djurgår'n vinna på walk over*, alltså … – Tror du? (R)

Ofta sker utelämningen endast i satser med en viss mer eller mindre konventionaliserad fixerad struktur. En syntaktiskt annorlunda utformning av satsen kräver då vanligen ett *det* som utsatt objekt.

– *Vi kommer att missa tåget.* – Tror du Ø? Jfr: Jag tror inte {*Ø/det}.
– *Vi kommer att missa tåget.* – Jag vet Ø. Jfr: Vet du {?Ø/det}?
– Jag anser absolut att *försvaret bör stärkas.* – Anser du Ø? Jfr: Varför anser du {*Ø/det}? Jag anser också {*Ø/det}.

ANM. Vissa monotransitiva verb med nominal bisats som objekt kan också användas utan objekt (absolut användning; jfr Obj. § 8: 2). Gränsen mellan absolut användning av verbet och grammatisk ellips av dess bestämning är ofta tämligen vag.

Det var han som tog mappen från ditt skrivbord. Han erkände igår.
När kommer du? Jag bara frågar.
Han skulle kunna tala med henne och hon skulle förstå. (R)

§ 12. Ellips av nominalfras som objekt. Möjligheten till regelbunden anaforisk ellips av objekt är rätt begränsad. Utelämning av definit objekt är i de flesta fall omöjlig.

Du känner ju till *Roger*. För två år sedan träffade jag {honom/*Ø}.
Du känner ju till *min blåa tavla*. För en stund sedan förstörde jag {den/*Ø}.
Han bar bort *kattungen* till tunnan. Han dränkte {den/*Ø} omedelbart i det svarta vattnet.
Vi hade kört ut *gräsklipparen*, eftersom vi tänkte använda {den/*Ø} efter maten.

Svagt referentiell, vanligtvis indefinit nominalfras (av det slag som åsyftas med det icke kongruensböjda *det*) kan i funktion som objekt utelämnas optionellt efter *ha*, *få* om den är identisk med en tidigare identisk nominalfras som objekt vid samma verb. Ellips alternerar här med det icke kongruensböjda *det*.

Du ska få *en cykel* när din bror får {Ø/det/en cykel}.
Han fick *sin första cykel* när jag fick {Ø/det/min första cykel}.
Han har inte *någon cykel* men hans syster har {Ø/det/en (cykel)}.
Har du inte *några cigaretter*? Då ska du få {Ø/det/några (cigaretter)} av mig.

Efter verb som *köpa*, *skaffa*, *låna* (*av ngn*), *hämta* kan en indefinit ospecifik nominalfras som objekt utelämnas om den är identisk med en nominalfras i det föregående, när sammanhanget klart visar att handlingen gäller ett objekt av det avsedda slaget:

Det låg inte *någon spade* i garaget så jag gick till affären och {köpte/lånade/hämtade/skaffade} {Ø/en}.
[…] människor som skulle kunna ge vad som helst för att få köpa *en liten bit mark*

här […]. Men de schweiziska lagarna hindrar dem att köpa. (R)
Vi har ju skogen full med *ved*. Bara att gå ut och hämta. (R)

Definit objekt utelämnas optionellt enligt ofullständigt kända regler i samordningar (se Samordn. § 25: b) som de följande:

Han hämtade *en flaska vin* och satte fram {Ø/den} på bordet.
Vi köpte *en blomma* och gav {Ø/den} till henne när vi for.
Han öppnade *dörren*, gick in och stängde. (R)

I genren matrecept är ellips av definit objekt vanlig:

Vispa *grädden* lätt och vänd ner i den heta soppan. (S)
Kavla så ut *degen* till en stor fyrkant, dela i rutor om ca 8 x 8 cm. (S)
Gör *en glasyr* […]. Låt svalna en aning […]. Bred ut över kakan […] (S)

I rogativ huvudsats som anger talarens förvåning inför en just erhållen information samt i expressiva ekosatser kan det definita pronomenet *det* som objekt (eller predikativ) i en anaforisk verbfras utelämnas (om anaforiska verbfraser se Vbfraser: Allm. § 10–11; jfr också Huvudsatser § 95):

– Mats *röker* inte. – Gör han inte {Ø/det}*?*
– Jag ska *åka till Rom*. – Ska du {Ø/(göra) det}*?*
– Helga är *ledsen*. – Är hon {Ø/det}*?*
– Du är visst *lite arg*. – Om jag är!

Också eljest kan marginellt det pronominella komplementet utelämnas i anaforiska verbfraser, i varje fall om verbfrasernas subjekt tydligt kontrasterar mot varandra:

– Ingen *stannar väl och läser ett sådant anslag?* – Jag gör {Ø/det}.
Eva *bakar* aldrig *kakor*, men Staffan gör {Ø/det}.

ANM. Vissa transitiva verb kan i varierande grad användas utan objekt när man kan räkna ut av kontexten vilken referent det utelämnade objektet har. Villkoren för ellips av denna typ är ofullständigt kända.

Låt mig {visa/demonstrera} (den)!
Gustaf tog upp brevet igen, men han började inte genast läsa. (R)

I många fall används eljest transitiva verb absolut utan att objektet kan sägas ha utelämnats anaforiskt eller deiktiskt (Obj. § 8, 11) men där det i sammanhanget är ointressant vilket specifikt eller ospecifikt föremål som verbets aktion gäller. Benägenheten att användas absolut är en lexikal egenskap hos det enskilda verbet.

Hon är inne på sitt rum och packar (upp) (sina saker).
När jag kommer sitter han alltid och {läser (något)/syr (något)/skriver (något)/tänker ut något/*tänker ut}.
Han har lätt för att {glömma/minnas/kritisera/anklaga/begripa/hitta på/*tappa/*veta}.
Jag tycker om att {ge/få/äga/*sakna}.
Jag vill inte {se/höra/känna/*märka}.
Nu måste vi {äta/dricka/*inmundiga/*förtära}.

Ellips i sats § 13–20

§ 13. Ellips av satskärna i kvesitiv bisats. Bisatskärnan i en kvesitiv bisats kan vara utelämnad om den kan tolkas med hjälp av identisk föregående kontext (korrelat). Utelämningen är möjlig när den kvesitiva satsen står som objekt, som rektion i objektliknande adverbial eller som egentligt subjekt. Kvar står den interrogativa satsbasen som ensam får uppbära bisatsens satsledsfunktion (jfr Bisatser § 75).

Hon har en sommarstuga men jag vet inte i vilken kommun Ø.
Hon har ju *gift sig igen*. Vet du med vem Ø?
Hon har blivit miljonär. Jag struntar i hur Ø.
Hon kommer och hälsar på oss, men det är ännu osäkert när Ø.
Men någonting *hade förändrats med henne*, något. Han förstod inte vad. (R)
Det var alldeles uppenbart att *han ljög*, men hon visste inte hur mycket, eller varför. (R)
Beata skrek, det var ovisst varför. (R)
Man lämnar inte *en väska i entrén till en militärbyggnad* utan att ge klara besked om varför. (S)
Det *var något sjukt i den här situationen* men han kunde inte bli klok på vad. (R)

Ellips kan förekomma också när den kvesitiva satsen står som fundament:

Den här italienaren han säjer det att *han känner sig ovälkommen överallt*. Men varför har han inte riktigt förklarat. (T)
Du ska övertala henne. På vilket sätt {spelar ingen roll/kan jag inte säga}.

Korrelatet står vanligen tidigare i texten som i de hittills givna exemplen. Vid samordning med tydlig kontrast kan korrelatet dock stå senare i meningen.

Hon kunde inte begripa hur, men *katten hade rymt*.
Jag vet inte varför, men *det flög för mig vår första kväll tillsammans*. (R)

Ellipser i andra bisatser förekommer sällan, och då de förekommer är de ofta lexikaliserade.[1]

[1] Uttrycken *om inte*, *om möjligt*, *om nödvändigt* kan betraktas som lexikaliserade ellipser av konditionala bisatser (se Bisatser § 97):

Om det är något du vill ha utskrivet av mig så sätt igång. *Om inte* så får jag be dig att lämna kontoret. (R) Jfr: … om det inte är något …
Prisstoppet skall bli kortvarigt och *om möjligt* hävas om några veckor eller månader. (S) Jfr: … och om det är möjligt …
Vinnaren, som föreföll ha varit beredd att bjuda mer *om nödvändigt*, kom från ett företag som […] (S) Jfr: … om det hade varit nödvändigt …

Också i expressiv bisats kan en semantiskt redundant satskärna utelämnas i vissa fall efter en matrissats av typen *det var* + adjektiv:

Det var fantastiskt vilken fin middag.
Det var väldigt vad mycket blommor.

Om ellipsliknande konstruktioner med bisatsliknande funktion se vidare kapitel 26 Subjunktionsfraser och kapitel 27 Flerledade fraser. Där redovisas t.ex. konstruktioner som de följande:

Ehuru (*han*) *inte* (*var*) *helt övertygad* beslöt han att stödja den yngsta kandidaten.
De hade fler kor *än vi* (*hade*).
Sex vakter, *varav två tidigare* (*var*) *dömda för misshandel*, deltog i slagsmålet.

Andra fall av lexikaliserad ellips är:

Ska du gå på festen? – *Om*! ≈ Hur kan du fråga om jag ska gå på festen!
Han var så snäll *så*! ≈ Han var så snäll så att du kan inte tro det.

§ 14. Ellips av satskärna i kvesitiv huvudsats. En kvesitiv huvudsats som anger en fråga kan med stöd av föregående kontext reduceras till sin interrogativa satsbas. Detta gäller i synnerhet vid replikskiften. (Se Huvudsatser § 66.)[1]

– Hon flyttade till Danmark. – När {Ø/gjorde hon det/flyttade hon}?
– I Cardiff, högg hon till med. […] – Var i Cardiff? (R)
– Hon lappade helt sonika till honom. – Varför?
– Du har gråtit, sa han […]. – Ja. – När? I natt? (R)
– I morron reser jag. – Vart? (R)
– Jag ska be att få tala med fru Tornelius och kyrkoherden […]. – I vilket ärende? (R)

[1] Det interrogativa ledet kan också följas av *då* (Huvudsatser § 66) eller *det* (bara efter *varför*; Huvudsatser § 66) som möjligen kan sägas anaforiskt syfta på korrelatsatsen:

– […] Det är många som frågar efter dej. – Vilka då? (R)
– Han kommer i morgon. – Varför {det/då}?

§ 15. Ellips av definit eller expletivt fundament. I talspråk och i ledigt skriftspråk kan ett i sammanhanget redundant (pronominellt) subjekt utelämnas när det står som fundament i deklarativ huvudsats. För att utelämnas måste fundamentet stå i meningens början, dvs. ellips tillgrips inte gärna om satsen föregås av en konjunktion eller ens av en prosodiskt ansluten vokativ- eller interjektionsfras. Inte heller är ellips möjlig efter subjunktion i en narrativ bisats med fa-ordföljd.

Ska bli roligt att träffa honom.
*Men ska bli roligt att träffa honom.
*Du, ska bli roligt att se dina barn.
*O, ska bli roligt att träffa honom.
*Hon säger att ska ju bli roligt att träffa barnen.

Ofta är det ett expletivt *det* eller ett deiktiskt eller anaforiskt subjekt som utelämnas. I vissa fall ingår ellipsen i en helt eller delvis lexikaliserad förbindelse.

Ellips av expletivt eller anaforiskt *det*:

Återstår att undersöka levern.

Väller ut stora massor ifrån Algots […] (T)
Finns så mycket som kan spela in där. (T)
Var meningen. (T)
Måste vara i juli va. (T)
Finns ingen manlig på våran arbetsplats […] (T)
Är väl relativt bra bostäder, tror jag. (T)
Kan bli olustigt, störande. (R)
Kommer aldrig på frågan. (R)
Kan väl hända. (T)
Har ingen betydelse. (T)

Ellips av subjekt i första person:

Kommer inte riktigt ihåg det där nu. (T)
Fick tag på tre jurister. (T)
Tänkte inte på det. (T)
Kunde tro det. (R)
Läser i tidningen att kyrkan släpper in clowner i gudstjänsten. Läste också i somras att […] (S)
Förstår inte vad det är med mig i kväll. (R)

Ellips av andra subjekt:

Tror att du är bättre än jag … (R) [subjekt: du]
Hoppar som en stenget. (R) [subjekt: han]
Vet ju aldrig vad hon tycker om en. [subjekt: man]

Ellips av redundant fundament kan också omfatta objekt eller rektionen i (främst objektliknande) adverbial varvid prepositionen står isolerad på satsledets ordinarie plats i satsens slutfält. Det elliptiska ledet är vanligen ett anaforiskt eller expletivt *det*.[1]

Tror jag inte. (T)
Tror jag i alla fall. (T)
Skulle jag tro att dom gör. (T)
Har jag aldrig hört talas om. (T)
Känner jag inte till. (T)
Tycker jag inte. (T)
Vet jag inte alls. (T)
Vågar jag inte påstå. (T)
Kan jag inte uttala mej om. (T)
Får man väl klara sej utan […] (R)

Deiktisk ellips av subjekt som fundament förekommer också i tidningsrubriker. Det utelämnade subjektets referent är huvudpersonen i texten under rubriken.

Slogs ned och rånades på 200 000 kr. (S)
Försöker återskapa sin förlorade konst. (S)

Subjekt som deiktiskt åsyftar det föremål som texten står skriven på utelämnas ofta på etiketter o.d.:

Innehåller C-vitaminer.
Räcker till 4 kvadratmeter.
Bringas i säkerhet vid eldfara.
Får ej övertäckas.
Öppnas här.

Se också Huvudsatser § 15: 1.

[1] I spontant talspråk kan också andra satsbaser utelämnas, t.ex. obetonade definita adverb som *här*, *där*, *dit*, *sen*, *så*. I ungdomsspråk har dock fundamentlösa deklarativa huvudsatser av denna typ konventionaliserats i berättande stil och kan där inte räknas som elliptiska, se Huvudsatser § 15: 2b.

Köpte jag in dom här planscherna […] (T) Jfr: Sen köpte jag in …
Håller grekerna till i alla fall. (T) Jfr: Där håller grekerna till …

Också interrogativa satsbaser eller det interrogativa ordet i en sådan kan utelämnas. Det är tveksamt om sådan utelämning är grammatiskt reglerad eller om det bara rör sig om ohörbar början av en replik (jfr § 1 Anm. 4).

Säger du? Jfr: Vad säger du?
Många har du? Jfr: Hur många har du?

§ 16. Ellips av anaforiskt eller expletivt subjekt (som fundament) + finit betydelsesvagt verb. Ett anaforiskt subjekt (som fundament) och dess finita kopula verb utelämnas inte sällan i talspråk:

Bra gjort, du sköter dig, fick man höra. (S) Jfr: Det var bra gjort …
Sjysst tjej, tänkte han […] (R)
Med lock och pock har jag försökt få fram dem ur deras gömmor *men förgäves*. (R)
Han hade försökt vara manlig och hålla igen med gråten, *men utan framgång*. (R)

Utelämningen är särskilt vanlig när satsen innehåller ett finalt dislokerat subjekt (jfr Annex § 2–9). I den elliptiska satsen kvarstår således predikativet följt av det finalt dislokerade subjektet.[1]

Gemytlig, den där kyparen. Jfr: Han är gemytlig, den där kyparen.
Trevlig bekantskap, säger jag, din Monica. (R)
Absolut självsäker, den där lilla statarpojken vars far drack och stal […] (R)

Ett expletivt subjekt och dess kopula verb kan på samma sätt vara utelämnade i en sats med en finalt postponerad bisats eller en infinitivfras. Vid ellips av detta slag kvarstår predikativet följt av det postponerade subjektet.

Trist att det regnar. Jfr: Det är trist att det regnar.
Inte underligt att pengarna gick åt. Jfr: Det var inte underligt att pengarna gick åt.
Tur att jag träffade dej, sa hon. (R)

Skada bara att ingen ville komma.
Tråkigt att du ska fara i morgon. (R)
Roligt att ni bryr er om att man kommer. (R)
Osäkert om de klarar sig.
Otrevligt när en barnsängskvinna tjuter! (R)
Kul att se dej! (R)
Skönt att bli ompysslad. (R)

Gränsen mellan grammatisk ellips av ovanstående typ och icke satsformade huvudsatsekvivalenter är vag. Ellipsen förekommer oftast vid predikativ som uttrycker en värdering och den är inte sällan tämligen konventionaliserad. Konstruktionen är då ofta så konventionaliserad att den snarast bör uppfattas som icke-elliptisk, dvs. som en icke satsformad mening (jfr Icke satsf. men. § 36, 46).

[1] I talspråk och dagboks- eller vykortsspråk kan *vara* ibland bibehållas framför predikativet (jfr § 15):

Var meningen. (T)
Är väl relativt bra bostäder, tror jag. (T)
Var sjuk i går men är bättre i dag.

§ 17. Ellips av finit betydelsesvagt verb efter fundament. I vissa konstruktioner kan ett semantiskt sett redundant verb utelämnas. Konstruktionerna är klart konventionaliserade och redovisas därför i första hand som huvudsatsekvivalenter (se hänvisningar till kapitel 39 Icke satsformade meningar nedan). Exempel:

a) Efter predikativet *lycklig* som fundament kan den följande kopulan utelämnas framför subjektet (Icke satsf. men. § 46: c):

Lycklig den som {hade (haft) en Mercedes/vore i Paris nu}. Jfr: Lycklig vore den som …
Lycklig du som har en så trevlig fru. Jfr: Lycklig är du som …

En ålderdomlig klang har motsvarande formler med *salig*, *förbannad*, *välsignad*:

Välsignad den som hör Herrens röst.

b) Mellan sättsadverbialet *så* som fundament och *också* (eller annat fokuserande satsadverbial) + subjekt eller adverbial kan ett verb eller en verbförbindelse utelämnas om de har samma innehåll som motsvarande verb eller verbförbindelse i en föregående sats (Icke satsf. men. § 43: 3):

Alla blev rörande eniga, så även Erland […] (R)
Han skrek alltid, så särskilt i klassrummet.

c) Efter pronomenet *detta* kan ett följande betydelsetomt verb (som *vara*, *ske*) utelämnas framför ett adverbial (oftast kausalt, koncessivt eller finalt) (Icke satsf. men. § 43: 3):

Men här på kontoret har vi dess renodlade form, dess prototyp. Och detta på grund av en slump […] (R) Jfr: … Och detta är på grund av en slump.
Akademien skulle bestå både av höga ämbetsmän, andliga vältalare och litterärt verksamma personer med en relativt blygsam position i samhället. Detta för att de höga ämbetsmännen skulle lära sig förstå både det vårdade ämbetsmannaspråkets och vitterhetens betydelse i ett samhälle. (S) Jfr … Detta var för att de höga ämbetsmännen …

d) Mellan ett subjekt och en infinitivfras eller ett subjekt och ett predikativ som övertas ur en omedelbart föregående påståendereplik kan det finita verbet, ett redundant hjälpverb respektive ett kopulaverb, utelämnas. Den elliptiska satsen fungerar som en förvånad kontrollfråga eller ett förvånat utrop (Icke satsf. men. § 46: a, jfr också Inffraser § 20: 2e).

– Inger har lovat att sjunga. – {Inger/Hon} sjunga? Jfr: … Skulle Inger sjunga?!
– Persson blev riktigt ledsen. – Persson ledsen! Jfr … Skulle Persson ha blivit ledsen?!

e) Efter subjektet kan ett redundant rörelseverb utelämnas framför adverb eller prepositionsfras som anger riktning (Icke satsf. men. § 43: 2a). Elliptiska satser av denna typ förekommer bara i berättande text (i ledig stil).

Elfrida iväg med klapprande trätofflor […] (R) Jfr: Elfrida for i väg …
Här skulle det bli fest. Anders till affären och jag till Systemet. Jfr: … Anders gick till affären och jag gick till Systemet.

ANM. Appositionella nexusfraser av nedanstående typ (Flerl. fraser § 3) skulle alternativt kunna betraktas som deklarativa huvudsatser med utelämnat redundant verb:

Eleverna – många av dem (var) ordentligt förkylda – hjälpte till flera timmar i regnet.
Många dog, en del (dog) av tyfus, andra av difteri.
Min bror hade varit där – också han (var) hänförd över vad han sett.

§ 18. Ellips i replik m.m. I replikskiften kan en talare reagera på ett föregående yttrande med en fras som med stöd av den föregående kontexten skulle kunna kompletteras till en finit huvudsats. Här liksom i många andra fall av möjlig ellips behöver den icke satsformade repliken inte förstås som en ellips av en sats utan kan lika väl uppfattas som en icke-elliptisk huvudsatsekvivalent fras. Jfr Icke satsf. men. § 26–47.

1. Svar på fråga

a) Svar på sökande fråga. Sökande frågor besvaras normalt endast med det led som motsvarar frågans kvesitiva led. Ledet kan med stöd i föregående replik kompletteras till en deklarativ huvudsats.

– När var det du skulle ha semester sa du? – 30 juni. (T) Jfr: … Jag ska ha semester den 30 juni.

– Hur många går vakt därute i natt? – Fem man. (R)
– Hur länge ska du va borta? sa hon. Vart ska du hän? – Till Hälsingborg ett och ett halvt år. (R)
– Hur har maten varit? – Bra. (R)
– Vem har tagit det? – Jag. (R)
– Ska ingen åka på festen? – Jo, jag.
– Vad heter ni? – Eliasson. (R)
– Var hade ni då varit? – I stan. (R)

b) Instämmande svar på underställande fråga. Vissa modala satsadverbial (som anger sannolikhetsbedömning eller evaluering) kan ensamma eller föregångna av svarsord utgöra ett jakande svar på en underställande fråga (Satsadvl § 17, 22). Satsadverbialet kan kompletteras till en deklarativ huvudsats genom led som kopieras från den omedelbart föregående kontexten.[1]

– Blir det regn snart? – {Ja, troligen/Troligen}. Jfr: … Det blir troligen regn snart.
– Kommer Molin i år? – {Kanske/Sannolikt/Säkert/Absolut/ Tydligen/Pinsamt nog/Lyckligtvis}.
”Men har jag rätt att gå in?” ”Ja, naturligtvis.” (R)
”Tror ni det?” ”Definitivt.” (R)
”Tänker du besöka Rom?” ”Sannolikt.” (R)
– […] Förstår du vad jag menar? – Kanske. (R)

c) Nekande svar på underställande fråga. Ett nekande svar kan uttryckas med *knappast*, eventuellt föregånget av svarsord, eller olika satsadverbial + *inte*:[2]

Men är den också spännande, oroande, förnyande, omdebatterad? Knappast. (S) Jfr: Det är den knappast.
– {Kommer Molin i år? – {Absolut inte/Pinsamt nog inte/Tyvärr inte/Lyckligtvis inte}. Jfr: Det gör han absolut inte.
Hade det funnits en antydan till klander i hans röst? Jag mindes inte längre. Men sannolikt inte. (R)
”Är allting verkligen så där enkelt?” ”Nej, naturligtvis inte. […]” (R)
”Kommer du att bo hos henne för alltid?” […] ”Inte nödvändigtvis. […]” (R)

Tyvärr kan (eventuellt föregånget av svarsord) användas utan *inte* trots att svaret avses vara nekande:

Får jag komma med? – {Nej, tyvärr/Tyvärr} (inte).
Mot bättre vetande fortsätter jag: – Har ni BLM? – Tyvärr, ler Pressbyrådamen överseende. (S) [här ≈ Tyvärr inte. ≈ Det har vi tyvärr inte.]

Ett nekande svar kan också ges med *inte* (eventuellt föregånget av svarsord) + ett satsled som antingen kompletterar frågan eller modifierar den:

– Ska du åka till Örebro? – Inte {den här veckan/med bil i alla fall}.

– Har Johansson slagit gräset? – Nej, inte han (utan hans dotter).
– […] du tror inte att du skulle kunna hoppa in på ett par nattskift […] – Inte just nu, har lovat SF ett filmmanus till den sista […] (R)

2. Respons på påstående eller annan språkhandling

Respons med ellips förekommer framför allt i en omedelbart följande replik, där samtalspartnern bedömer sanningshalten i det just fällda yttrandet, eller i en påföljande mening där talaren själv reflekterar över rimligheten i vad han just sagt. Jfr också § 19.

– Han är vår bäste försvarsspelare. – Nja, knappast. [samtalspartnerns reaktion]
Han är vår bäste försvarsspelare. Nej, kanske inte, förresten. [talarens egen reflexion]

a) Fråga varmed en precisering begärs. En samtalspartner kan framställa en fråga med anledning av en föregående replik genom att upprepa ett led eller genom att upprepa och semantiskt expandera ett led i den föregående repliken. En sådan följdfråga anger ofta förvåning eller tvivel men kan också användas för att få något moment i påståendet preciserat. Den icke satsformade repliken motsvarar en rogativ huvudsats och den kan kompletteras med led ur den föregående repliken till en fullständig sådan huvudsats.

– Maria ska disputera i morgon. – {Maria/Maria Blom/Disputera/ Disputera i fysik/I fysik/I morgon}?
– Anders ska hålla talet. – Han?!
– Jag ska lägga fram en liten sak, som vi kan hålla honom ifrån oss med, om det skulle behövas. – Revolvern? (R)
– Han sa, att du skulle gå med. – Ivar? (R)

Det modala satsadverbialet *verkligen* kan användas för att skeptiskt fråga om ett påstående i en tidigare replik är sant. Adverbialet kan med stöd av den föregående repliken kompletteras till en fullständig rogativ huvudsats.

– De ska ha semester i Grekland. – Verkligen? Jfr: … Ska de verkligen ha semester i Grekland?

Efter en negerad upplysning kan lyssnaren reagera med ett *inte* som representerar en rogativ huvudsats som anger förvåning och där resten av satsen kan suppleras ur kontexten:[3]

– Petra kommer inte i morgon. – Inte? Jfr: … Gör hon inte (det)?

Precisering av innehållet i föregående språkhandling kan också begäras med ett interrogativt led, dvs. med en elliptisk kvesitiv huvudsats (§ 14). Om satsbasen är *varför* kan negationen upprepas från den sats som frågan gäller.

– Elsa ska köpa ett hus. – {Var/När/Av vem/Varför}?
– Kör bort löven. – Vart?

– Är Fredrik färdig? – Med vad?
– Elsa ska inte köpa hus. – Varför (inte)?

b) Påstående som är ett instämmande (jfr ovan (1b) om instämmande svar på fråga). Om det föregående påståendet inte är negerat kan lyssnaren (eller talaren själv) instämma med ett modalt satsadverbial, eventuellt föregånget av svarsord, på samma sätt som efter en underställande fråga:[4]

– Madeleine är på väg till USA nu. – Antagligen.
– 1999 blir ett svårt år. – Ja, {säkert/tråkigt nog}.
– Men-men jag har för mej att dom visade det på TV också. – Säkert. (T)
[…] jag skall inte ställa till med mer besvär för er. Garanterat. (R)
Det är ju rent kusligt. Absolut. (R)

Om det föregående påståendet är negerat kan en instämmande reaktion uttryckas med satsadverbial (eventuellt föregånget av svarsord) + *inte*:

– 1999 blir nog inte så besvärligt. – Nej, {säkert inte/inte nödvändigtvis}.
Nu säger kanske de lagkloka att utrönandet av ”omständigheten” huruvida sprutnarkomanen är HIV-smittad inte kan ”äga betydelse för utredning om brottet” våldtäkt förekommit. Kanske inte. (S)
”Det skulle jag inte ha gillat.” ”Antagligen inte. […]” (R)

c) Påstående som är en invändning (jfr ovan (1 c) om motsvarande nekande svar på fråga). En samtalspartner kan göra en invändning mot ett föregående påstående, en föregående underställande fråga eller en uppmaning med ett yttrande som består av ett negerande satsadverbial (eventuellt föregånget av svarsord) + en fras motsvarande ett satsled i en finit sats. Ledet kan kompletteras med stöd i den föregående repliken till en deklarativ huvudsats. En och samma talare kan låta en deklarativ eller direktiv huvudsats följas av en sådan elliptisk sats, för att visa att den föregående satsen inte gäller för den eller det som anges med det negerade ledet i den elliptiska satsen.[5]

– Vi ger oss av allihop imorgon. – Nej, inte jag. Jfr: Det gör inte jag.
– Han tycker att vi gott kan lägga oss att sova här. – Inte utan täcke.
”Du fryser.” ”Nej, inte nu längre. […]” (R)
– Då tar de hela handen. – Inte om ni håller emot. (R)
”Han har haft stor framgång och …” ”Inte med den här sortens pjäser, Henry …” (R)
– Räcker det om jag åker från Örebro vid fyra? – Inte om du vill vara framme före sex.
– Bar de den hela vägen upp till huset? – Nej, inte de. Vi. (R)
Vi väljer, inte han. (R)
De flesta kvinnor är galna på det sättet. Inte jag. (R)

En deklarativ huvudsats vars påståendebetydelse glider över i betydelsen av försiktig fråga eller ett förslag kan motsägas med ett modalt satsadverbial (eventuellt föregånget av svarsord) + negerande satsadverbial (eller negation + *nödvändigtvis*). Vissa satsadverbial föregås obligatoriskt, andra optionellt av ett svarsord.

– Du har väl tjänat en stor förmögenhet nu. – {Absolut/Tyvärr} inte.
– Nu går vi på bio. – Nej, verkligen inte.
– Det ska visst bli räntesänkning igen. – Inte nödvändigtvis.

Se också Satsadvl § 78.

[1] *Kanske* kan åtföljas av det anaforiska pronomenet *det* (jfr *varför det*, § 14 not 1). *Just* följs obligatoriskt av *det* i replik som anger eftertryckligt instämmande. Jfr också *månne det* med betydelsen 'jaså' eller 'verkligen'.

– Du måste väl ändå ha haft en avsikt med det? – Kanske det. (R)
– Hon borde vara här. Vi behöver henne verkligen. – Just det.
– Han ska emigrera till USA. – Månne det!

[2] Adverbet *egentligen* (Satsadvl § 29) kan bara uppträda med negation (eller med svarsord) och knappast stå ensamt vid ellipser av detta slag:

– Vill du att vi ska gå hem? – {?Egentligen/Egentligen inte/Ja, egentligen/Nej, egentligen inte}.
– […] får jag ta med boken till "Kafé kom in"? – Egentligen inte […] (R)

Som ett vagt nekande svar på underställande fråga används *precis* föregånget av ett negerande *inte*:

– Du hade inte gått och lagt dig? – Inte precis. (R)

Adverbial som i sig är negerade kan inte konstrueras med negation i svar: **Näppeligen inte*, **Ofrånkomligen inte*.

[3] Negationen kan följas av anaforiskt *det* som syftar på satsinnehållet i den negerade replik som talaren uttrycker förundran inför:

– Hon ville inte ha professuren. – Jaså, {$_0$inte/ˈinte} ˈdet!?
– Jag dricker inte på arbetstid. – Inte det? (R)

Jfr också § 12.

[4] Adverben *precis*, *exakt* används ofta för att ange emfatiskt instämmande i ett föregående påstående:

– Det innebär att ni vill sätta invandrare på firmans mark och på de inföddas. – Precis, svarade Bohling utan att tänka. (R)

De obetonade adverbialen *ju*, *väl* och *nog* kan inte alls förekomma i detta slags elliptiska satser.

[5] Ett ensamt negerande satsadverbial kan däremot emfatiskt avvisa ett icke-negerat påstående, en underställande fråga eller en uppmaning:

– Men du är ju alldeles våt! utbrast hon. – Inte! försvarade sej Justus. (R)
– Har ni någon försäkring som täcker upp förlusterna … – Inte! (R)
– Och reportrar? Ibland tycker jag, att det verkar som om det räckte med fantasifullhet för deras del. – Icke. (R)

– […] Skriv nu för tusan, jag har bråttom. – Aldrig! (R)
Ett VM-guld i utförsåkning – det innebär väl att miljonerna automatiskt strömmar in till vederbörande? – Ingalunda, säger Mauritz ”Marre” Lindström […] (S)

Negation plus anaforiskt *det* kan användas när talaren kraftigt reagerar mot innehållet i ett påstående:

– Styrelsen kommer på inspektion i nästa vecka. – Nej, inte det (också). ≈ … Säg inte att vi ska drabbas av det också!

§ 19. Ellips vid stegrande, preciserande eller korrigerande tillägg. Led – ofta föregångna av *ja* eller *nej* – som varierar och preciserar ett omedelbart föregående led av samma semantiska och syntaktiska slag kan ibland uppfattas som ellipser av satser (jfr Samordn. § 26):

De skall resa till Rom, (ja/nej) kanske (skall de resa) ända till Sicilien.
Många var de också, tyckte han, ja faktiskt uppåt hundra. (R)
I England disponerar makarna över ett annat slott, ja egentligen en medeltida borg […] (R)
Det var sommarens vackraste dag, ja kanske livets. (R)

Också led med affokalt placerade fokuserande, negerande och vissa konjunktionella satsadverbial kan fungera som elliptiska satser vilka kan suppleras med övriga led ur den föregående texten (jfr Nomfraser § 70):

Kommer det någon från er? Lisa åtminstone? Jfr: … Kommer Lisa åtminstone?
Det kom många från oss, också Nils-Erik. Jfr: … Också Nils-Erik kom.
– Anders var där från vår institution. – Inte Filip? Jfr: … Var inte Filip där?

§ 20. Ellips i par av parallellt byggda satser med två kontrasterande led. I par av parallellt byggda satser där två led i den ena satsen kontrasterar mot två led i den andra kan identiska delar utelämnas i den ena av de parallellt byggda satserna. Reglerna för utelämning av detta slag är ofullständigt kända. (Jfr också Samordn. § 25.) I exemplen nedan kursiveras det uttryck som kvarstår i den ena parallella satsen och som motsvaras av utelämning i den andra.

a) Det ena av de kontrasterande leden är satsens subjekt.

De kontrasterande uttrycken utgörs ofta av subjektet och ett led i satsens predikatsled.[1] Den identiska delen utgörs då ofta helt eller delvis av det finita verbet. Ellipsen är möjlig antingen subjektet är satsbas eller ej. Ordningen mellan leden i de parallella satserna måste dock vanligen vara densamma.[2]

Sven *talade* hellre med Lena än Per med Nina.
I går talade Sven med Lena och Per med Nina.
Med Lena *talade* Sven och med Nina Per.
Hos vem *arbetar* Nina och hos vem Anna?
Sven *skulle nog vilja tala* med Lena och Per med Nina.

Utelämningen kan ibland omfatta flera led, t.ex. verbet och en nominal bestämning. Olika språkbrukare är dock i detta fall olika benägna att acceptera ellips.

Han *räckte* oftare *vinet* till sin bordsdam än jag {Ø/räckte det/gjorde} till min.
Sven *visade boken* för Lena och Per {?Ø/visade den} för Nina.
Hon *gav mig* hellre en skjorta än han {?Ø/gav mig} en slips.

b) Båda de kontrasterande leden utgörs av verbbestämningar:

Sven hade hellre *visat* boken för Lena än bilen för Per.
Sven hade gett Per boken och Nina bilen.
Sven brukar undervisa i Karlskrona på torsdagarna och i Ronneby på fredagarna.
Sven lät Fredrik gå på bio och flickorna spela hockey.
Sven gjorde alltid Anna lugn och Nina uttråkad.
Sven ville skriva till Nina och ringa till Anna.

Utelämning av identiska finita verb är normalt obligatorisk.

Staffan lånade bil av Anders och {Ø/*lånade} cykel av mig.
Staffan vill läsa tyska i Uppsala och {Ø/*vill läsa/?läsa} engelska i Umeå.
Sedan skulle Staffan låna en bil av Anders och {Ø/*skulle låna/?låna} en cykel av mig.

I viss utsträckning är ellipsen möjlig också om ett av de kontrasterande leden står som satsbas i sin sats, under förutsättning att ordningen mellan leden inte är förändrad:

Boken *hade Sven visat* för Lena och bilen för Per.
?För Lena *hade Sven visat* boken och bilen för Per.

Som framgår av exemplen i (a) och (b) ovan är det vanligen i den senare parallellt byggda satsen som utelämningen sker. Om emellertid det identiska materialet står finalt i satsen, reduceras i stället den första av de parallellt byggda satserna. Detta är inte sällan fallet när det finita verbet självt är eller ingår i ett av de kontrasterande leden.

Lena telegraferade och Per ringde *till familjen*.
Anna smickrade Peter men förolämpade sin mor *på festen*.

De kontasterande leden kan reduceras vidare enligt reglerna för ellips i enskilda led (§ 2–3, 5):

Eva *såg* en afrikansk elefant och My en indisk (elefant). Eva såg en afrikansk (elefant) och My en indisk elefant.
Sven *visade* en bok för Lena och en (bok) för Anita.
Sven *gick* framför prästen och Ellen efter (prästen). Sven *gick* framför (prästen) och Ellen efter prästen.

Antalet kontrastled kan vara fler än två:

Anders *träffar* oftare sin bror i Stockholm än Anna sin syster här hemma.

Även om texten *försöker tvinga på* mig sina koder liksom jag den mina, är relationen mellan läsare och text alltid konfliktfylld […] (S)

[1] De kontrasterande leden kan ha partiellt lika uttryck men får ändå inte reduceras. Sålunda får ett infinitivmärke eller en preposition inte utelämnas.

Kristian tycker om att spela fotboll och Jakob {att/*Ø} leka med datorn.
Axel var i Paris i torsdags och {i/*Ø} Berlin {i/*Ø} fredags.

De kontrasterande leden kan vara identiska uttryck förutsatt att de har olika referens:

Den här är bättre till kött än den här till fisk.
Hon sköter sitt och han sitt.

[2] Om den ena av de parallella satserna är en komparativ bisats (jfr Bisatser § 110) måste leden i denna ha samma ordning som i den oreducerade bisatsen. Reduktion är då möjlig fastän kontrastleden har olika ordning i matris- och bisats:

Med Ingela talar Gunnar lika ofta som {Sten med Åsa/*med Åsa Sten}.

Lexikaliserade ellipser § 21

§ 21. Ellipser och ellipsliknande konstruktioner. Vissa konstruktionstyper kan etymologiskt eller logiskt ses som ellipser av mera omfattande uttryck men torde synkront sett ändå vara kompletta konstruktioner i sig. Bl.a. följande konstruktioner beskrivs i denna grammatik inte som grammatiska ellipser:

a) expressiv fras (Icke satsf. men. § 36: 1)

Vilka fina byxor! [Jfr expressiv af-sats: Vilka fina byxor du har!]

b) expressiv huvudsats med af-form (Huvudsatser § 91)

Vilka fina byxor du har! [Jfr deklarativ huvudsats med expressiv bisats: Det var fantastiskt vilka fina byxor du har!]
Att han inte ger sig. [Jfr deklarativ huvudsats med narrativ bisats: Det är underligt att han inte ger sig.]

c) desiderativa och suppositiva huvudsatser med af-form (Huvudsatser § 101–102)

Om han ändå ville komma någon gång! [Jfr deklarativ huvudsats med konditional bisats: Det vore bra om han ville komma någon gång.]
Om han redan är framme!

d) direktiv sats utan subjekt (Huvudsatser § 34–35)

Gå (du) dit.

e) sats med adverbial som avser språkhandlingen

Han är smittad, eftersom du prompt vill veta det. [Jfr med överordnat explicit uttryck för språkhandlingen: Jag säger att han är smittad eftersom du prompt vill veta det.]

f) subjunktionsfras (Subjnfraser § 2–15)

Han är äldre än min bror. [Jfr med komparativ bisats: Han är äldre än min bror är.]

g) relativ nexusfras (Flerl. fraser § 1: a; även andra flerledade fraser erinrar om elliptiska satser)

Där var tretton flickor varav tre från Avesta. [Jfr med relativ bisats: … varav tre var från Avesta]

h) nominalfraser i genitiv eller possessiva pronomen utan substantiviskt huvudord (Nomfraser § 81–82, Pron. § 24)

Vi skulle gå på middag hos {Janssons/docentens}. [jfr med huvudord: … hos {Janssons/docentens} familj]
Den där skottkärran är Svens. [jfr med huvudord: … Svens skottkärra]

i) nominalfraser utan substantiviskt huvudord framför partitivt attribut (Nomfraser § 61)

Ge mig någon av fällstolarna. [jfr med huvudordet utsatt: … någon fällstol av de där hopfällbara stolarna som står i garaget]
Han bor i det största av de där nya husen. [jfr med huvudordet utsatt: … det största huset av de där flervåningshusen som man byggde förra året]

j) definit nominalfras med adjektiv i superlativ men utan substantiv som huvudord använd som predikativ (Predv § 5: 2)

Uppgiften var inte den lättaste. [Jfr med utsatt huvudord: Den där uppgiften var inte den lättaste uppgiften.]

k) transitiva verb i absolut användning (Obj. § 8, 11)

Han sitter och läser. [Jfr med objekt: Han sitter och läser någonting.]
Jag ritar bara av. [Jfr med objekt: Jag ritar bara av andras bilder.]

l) prepositioner i absolut användning (Prep. § 34)

Lägg på duken, är du snäll! [Jfr med rektion: Lägg duken på bordet.]
Han håller sig alltid lite utanför. [Jfr med rektion: … utanför kretsen]

Gränsen mellan grammatisk ellips och konventionaliserad icke satsformad mening kan vara flytande. Nedan ges exempel som kan parafraseras med satser men som kanske ändå inte är ellipser i grammatisk mening:

Arne Blomgren, vår kanslichef ≈ Detta är Arne Blomgren, vår kanslichef.
Irma Möller ≈ Jag heter Irma Möller.

Lite mer kaffe? ≈ Ska det vara lite mer kaffe?
Härliga varma bullar! ≈ Här var det härliga varma bullar.

Gratulerar till framgången! ≈ Jag gratulerar till framgången.
Lycka till! ≈ Jag önskar dig lycka till!

Lycklig resa! ≈ Jag önskar dig lycklig resa.

Prat! ≈ Det där är bara prat.

Inte hålla allting för dej själv. (R) ≈ Du ska inte hålla allting för dej själv.

– Ska vi gå på krogen i kväll? – Tja, varför inte? Jfr: Tja, varför gör vi inte det egentligen?

– Låt oss måla köket på söndag. – Varför inte?

Ofta riktas med ett självständigt led lyssnarens uppmärksamhet på någon referent i situationen eller på en annan relevant aspekt av en pågående eller önskad aktion. Resultatet blir ett yttrande som inte har den finita satsens form men som ibland skulle kunna parafraseras med en finit sats där yttrandets uttryck ingår som ett satsled.

Oj, en orm!

Där!

Javisst ja, mina handskar.

Ett slagskepp!

Försiktigt!

Icke satsformade meningar som kan parafraseras med finita satser återfinns också i skriftspråket. Några exempel på sådana strukturer:

Ska du ha någon bensin eller inte? ≈ Ska du ha någon bensin eller ska du inte ha någon bensin?

Nog om detta. ≈ Det får vara nog om detta.

Inte nog med att rummet var olidligt trångt. Varmvattnet fungerade inte annat än tillfälligtvis. (S) ≈ Det var inte nog med att …

Inte så att jag blev förnärmad, men … ≈ Det är inte så att …

Och ju större barrförlust, desto kraftigare tillväxtminskning. (S) ≈ Och ju större barrförlust det är, desto kraftigare tillväxtminskning blir det.

En kort bön och mötet var över. ≈ Han bad en kort bön och …

I skriftspråket används icke satsformade uttryck som upplysning om vad eller vem något är, vem något tillhör eller vem som hör hemma på en viss plats:

Dagens Nyheter, Karolinerna, Socker, Kontor, Axelsson och söner, Personal, Elisabeth Nyman, Nödutgång, Brandfara

Se vidare Icke satsf. men. § 26–47.

Om gränsdragningen mellan ellips och konstruktioner med optionella led se § 1 Anm. 2.

Om distinktionen mellan utelämnade led (ellips) och underförstådda led se § 1 Anm. 1.